

ELEKTRONINĖ LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS CHRESTOMATIJA

11–12 klasei

Modernioji XX a. antrosios
pusės literatūra

versija 1.0

Šia chrestomatija galima naudotis
tik mokymo ar mokymosi tikslais

LIETUVIŲ
LITERATŪROS
IR TAUTOSAKOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2012

SUDARYTOJA Aušra Martišiūtė-Linartienė

REDAKcinė KOLEGIJA: Darius Kuolys, Mindaugas Kvietkauskas, Aušra Martišiūtė-Linartienė,
Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Brigita Speičytė, Gytis Vaškelis

PROJEKTO KOORDINATORIUS Gytis Vaškelis

KONSULTANTĖS: Vilija Dailidienė, Dainora Eigminienė, Aušra Jurgutienė

REDAKTORĖS: Irena Daugirdaitė, Laima Arnatkevičiūtė, Danutė Kalinauskaitė, Asta Vaškeliene

KNYGOS DAILININKAS IR MAKETUOTOJAS Rokas Gelažius

Išleido

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6, Vilnius LT-10308

www.lti.lt

knyga@lti.lt

© Autoriai, tekstai, 2012

© Aušra Martišiūtė-Linartienė, sudarymas, 2012

© Rokas Gelažius, 2012

© Ugdymo plėtotės centras, 2012

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012

ISBN 978-609-425-088-0

TEKSTŲ AUTORIAI:

Natalija Arlauskaitė (A. Čechovas, A. Achmatova, O. Mandelštam, B. Pasternakas), Gintarė Bernotienė (H. Hesė, J. Vaičiūnaitė), Dagnė Beržaitė (F. Dostojevskis), Vigmantas Butkus (XX a. pradžios literatūra. Realizmas. Neoromantizmas), Dalia Čiočytė (M. Valančius), Jūratė Čerškutė (R. Gavelis), Vilija Dailidienė (N. Sadūnaitė), Viktorija Daujotytė-Pakerienė (K. Būga), Kęstutis Girnius (J. Girnius), Aušra Jurgutienė (J. Baltrušaitis), Nijolė Kašelionienė (Gi de Mopasanas, O. Milašius Š. Bodleras, P. Verlenas), Laurynas Katkus („Keturi vėjai“, F. T. Marinetas, R. M. Rilke, F. Kafka, B. Sruoga (II)), B. Krivickas, A. Nyka-Nyliūnas, J. Lukša-Daumantas, V. Bložė, M. Martinaitis, T. Venclova, J. Erlickas, D. Kalinauskaitė), Rimantas Kmita (I. Meras, Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra, E. Miežėlaitis, Just. Marcinkevičius, S. Geda, J. Strielkūnas, N. Miliauskaitė, Nepriklausomybės laikų literatūra, A. Marčėnas, A. Jonynas, D. Kajokas, S. Parulskis, G. Grajauskas), Darius Kuolys (Barokas, Apšvieta, K. Sirvydas, M. K. Sarbievijus, D. Naborovskis, S. Pšipkovskis, M. K. Pacas, K. Donelaitis, M. P. Karpavičius, T. Kosčiuška, I. Kantas, M. Gimbutienė, V. Kavolis, M. Lukšienė), Mindaugas Kvietkauskas (XX a. pradžios literatūra. Romantizmas. Neoromantizmas, M. Riomeris, M. Kulbakas, K. Kavafis, XX a. vidurio katastrofų literatūra, O. Šimaitė, A. Kamiu, P. Levis, V. Šymborska, Č. Milošas, J. Brodskis), Laura Laurušaitė (K. Skujėniekas), Aušra Martišiūtė-Linartienė (V. Šekspyras, P. Kalderonas, J. V. Gėtė, F. Šileris, Dž. Baironas, V. Krėvė, J. Tumas-Vaižgantas, Vydūnas, B. Sruoga (I)), D. Grinkevičiūtė, K. Ostrauskas, K. Saja, S. Beketas, M. Ivaškevičius), Gediminas Mikelaitis (S. Šalkauskis), Kęstutis Nastopka (A. J. Greimas), Dainora Pociūtė-Abukevičienė (Renesansas, Metraščiai, M. Husovianas, A. Kulvietis, M. Mažvydas, A. Volanas, L. Sapiega, J. Radvanas, M. Daukša, M. K. Radvilas-Našlaitėlis), Jurgita Žana Raškevičiūtė (J. Degutytė), Brigita Speičytė (XIX a. literatūra. Romantizmas. Realizmas, A. Strazdas, S. Daukantas, A. Mickevičius, A. Baranauskas, Žemaitė, Maironis, V. Vordsvortas, Šatrijos Ragana), Jūratė Sprindytė (M. Katilėškis, J. Aputis, R. Granauskas, B. Vilimaitė, Ch. L. Borchesas, Nepriklausomybės laikų literatūra, J. Kunčinas, V. Juknaitė, G. Radvilavičiūtė), Vaidas Šeferis (Jonas Basanavičius), Marijus Šidlauskas (V. Kudirka), Skirmantas Valentas (K. Būga), Inga Vidugirytė-Pakerienė (A. Puškinas), Vanda Zaborskaitė (M. Valančius), Eugenijus Žmuida (J. Tumas-Vaižgantas, I. Šėinius, XX a. vidurio modernioji literatūra, V. Mykolaitis-Putinas, J. Savickis, S. Nėris, H. Radauskas, I. Simonaitytė), Manfredas Žvirgždas (J. Billūnas, M. K. Čiurlionis, XX a. vidurio modernioji literatūra, J. Savickis, J. Aistis, Salomėja Nėris, B. Brazdžionis, A. Miškinis, A. Vaičiulaitis, I. Simonaitytė, K. Binkis, S. Nėris (II), A. Miškinis, V. Mačernis, K. Bradūnas, Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra, A. Mackus, A. Škėma, Liūnė Sutema).

TURINYS

Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra	2063
<i>Vytautas Kavolis</i> . Nužemintųjų generacija	2082
Algimantas Mackus	2120
ALGIMANTAS MACKUS. Poezija	2125
Marius Katiliškis	2134
MARIUS KATILIŠKIS. Miškais ateina ruduo	2138
<i>Violeta Kelertienė</i> . „Miškais ateina ruduo“ pasakotojas – Nepriklausomybės epochos dainius	2163
Antanas Škėma	2176
ANTANAS ŠKĖMA. Balta Drobulė	2181
<i>Algis Kalėda</i> . Antano Škėmos kūrybos kontekstai ir tradicijų punktyrai	2202
Kostas Ostrauskas	2212
KOSTAS OSTRASKAS. Gyveno kartą senelis ir senelė	2216
<i>Jurgis Blekaitis</i> . Kostas Ostrauskas ieško savo teatro (1965-1966)	2227
Eduardas Mieželaitis	2250
EDUARDAS MIEŽELAITIS. Poezija	2254
<i>Rima Pociūtė</i> . Mieželaitis ir sovietmečio modernizacijos paradoksai	2259
Vincas Mykolaitis-Putinas	2264
VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS. Poezija	2267
<i>Viktorija Daujotytė</i> . Putinas: pasaulėvaizdžio kontūrai	2278
Kazys Saja	2295
KAZYS SAJA. Mamutų medžioklė	2299
Česlovas Milošas	2308
ČESLOVAS MILOŠAS. Isos slėnis	2321
ČESLOVAS MILOŠAS. Poezija	2331
<i>Viktorija Daujotytė</i> . Reliktiniai sąmonės turiniai metafiziniuose apmąstymuose	2337
Justinas Marcinkevičius	2358
JUSTINAS MARCINKEVIČIUS. Poezija	2363
JUSTINAS MARCINKEVIČIUS. Mažvydas	2369
<i>Reda Pabarčienė</i> . Nepriklausomas sovietmečio lietuvis	2379
Sigitas Geda	2394
SIGITAS GEDA. Poezija	2399
<i>Rimvydas Šilbajoris</i> . Sigitas Geda: iš toliau ir iš arčiau	2414
Vytautas P. Bložė	2429
VYTAUTAS P. BLOŽĖ. Poezija	2431
Marcelijus Martinaitis	2438
MARCELIJUS MARTINAITIS. Poezija	2441
<i>Rimvydas Šilbajoris</i> . Marcelijus Martinaitis – sąžinės ir žemės poetas	2453
Liūnė Sutema	2461
LIŪNĖ SUTEMA. Poezija	2465
<i>Rimvydas Šilbajoris</i> . Liūnės Sutemos žemėje	2471

Janina Degutytė	2488
JANINA DEGUTYTĖ. Poezija	2493
<i>Rimvydas Šilbajoris</i> . Tėvynė ir asmuo J. Degutytės poezijoje	2496
Judita Vaičiūnaitė	2515
JUDITA VAIČIŪNAITĖ. Poezija	2519
<i>Rimantas Kmita</i> . Juditos Vaičiūnaitės lyrika: tarp atsiribojimo ir intymumo	2537
Tomas Venclova	2548
TOMAS VENCLOVA. Poezija	2551
Jonas Strielkūnas	2558
JONAS STRIELKŪNAS. Poezija	2561
<i>Marius Šidlauskas</i> . Praėjęs ir nepraeinantis	2565
Nijolė Miliauskaitė	2570
NIJOLĖ MILIAUSKAITĖ. Poezija	2573
<i>Dalia Satkauskytė</i> . „Viskas ten turėjo sielą“	2581
Juozas Aputis	2592
JUOZAS APUTIS. Keleivio novelės	2596
<i>Jūratė Sprindytė</i> . Genties pirštas. Šešios įžanginės tezės	2603
Romualdas Granauskas	2609
ROMUALDAS GRANAUSKAS. Su peteliške ant lūpų	2612
<i>Jūratė Sprindytė</i> . Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų	2627
Bitė Vilimaitė	2632
BITĖ VILIMAITĖ. Papartynų saulė	2634
<i>Jūratė Sprindytė</i> . Bitės perlai	2651
Juozas Girnius	2655
Vytautas Kavolis	2660
Marija Gimbutienė	2664
Meilė Lukšienė	2670
Algirdas Julius Greimas	2675
<i>Rimvydas Šilbajoris</i> . A. J. Greimo semiotinis kvadratas kaip o literatūrinio teksto analizės įrankis	2681
Nijolė Sadūnaitė	2686
Samjuelis Beketas	2692
SAMJUELIS BEKETAS. Belaukiant Godo	2695
Chorche Luisas Borchesas	2702
CHORCHĖ LUISAS BORCHESAS. Smėlio knyga	2705
Vislava Šymborska	2715
VISLAVA ŠYMBORSKA. Poezija	2718
Knutas Skujeniekas	2722
KNUTAS SKUJENIEKAS. Poezija	2724
Josifas Brodskis	2727
JOSIFAS BRODSKIS. Poezija	2731
Terminų žodynelis	3301
Laiko juosta	3346

Modernioji

XX a. antrosios

---

pusės literatūra

Modernioji XX a. antrosios pusės literatūra

XX a. vidurio katastrofos suskaidė Lietuvos kultūrą – reikšminga jos dalis plėtojosi svetimose žemėse atsiverdama tiesioginei Vakarų modernizmo įtakai arba užsisklęsdama nostalgیشų prisiminimų apribotoje vaizduotės erdvėje. Lietuvoje, kaip ir kituose bolševikų okupuotuose kraštuose, natūrali meninių srovių raida buvo sutrikdyta, menininkų saviraiška visiškai suvaržyta, kūrėjai turėjo paklusti komunistų partijos diktatui, visada demonstruoti ištikimybę socialistinio realizmo dogmoms. Vėliau režimo varžtai kiek atsilėjo, tačiau kai kurie kultūrinio gyvenimo kontrolės mechanizmai (ideologinis vertinimas, cenzūra, propaganda, viešojo ir privataus gyvenimo atskirtis) neprarado galios visą sovietmetį. Pokario išėivijos ir tremties literatūros kelias buvo neilgas, bet prasmingas: sunkiausiu tautai laikotarpiu toli nuo tėvynės nublokšti rašytojai įrodė, kad laisva mintis ir kūrybiškas žodis nesunaikinami.

„išvietintųjų“ bendruomenė pokario Europoje. Gana ilgai tarp „geležine uždanga“ atskirtų tautiečių nebuvo jokių ryšių, o vėliau, kai karo pabėgėlius jau pasiekdavo informacija apie padėtį tėvynėje, ji nežadėjo nieko guodžiančio. Didysis pokario egzodas, prasidėjęs 1944-ųjų vasarą, palietė kūrybingiausius visuomenės sluoksnius, ypač literatus: išėivijoje atsidūrė du trečdaliai prieškarinės Lietuvių rašytojų draugijos narių. Daugiausia lietuvių pabėgėlių telkėsi Vokietijos ir Austrijos „išvietintųjų“ stovyklose¹, čia virte virė kultūrinis gyvenimas: rengtos parodos, muzikos ir teatro vakarai, vyko audringos humanitarų diskusijos, steigėsi chorai. Pokario Vokietijoje, sąjungininkų padalintoje į okupacines zonas, labiausiai išsiskyrė prancūzų zona, kurioje karinė ir civilinė valdžia skatino buvusių karo pabėgėlių kūrybinę saviraišką.

Apsipratus su stovykline buitimi pradėta organizuotis, ieškoti draugų ir bendraminčių, prisimintos prieškarinės draugijos. 1946 m. sausį Tiubingene sušauktas steigiamasis Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos suvažiavimas, pirmininku išrinktas Stasys Santvaras. Daugiau dėmesio sulaukė draugijos suvažiavimas, vykęs 1947 m. liepą Augsburgėje, į kurį susirinkę literatai jau pačia savo laikysena tvirtino lietuviško žodžio gyvastingumą. Viešos kalbos, deklaracijos ir pareiškimai tuo metu atrodė svarbesni už pačią kūrybą – ne vienas rašytojas pajuto pareigą būti nuskriaustųjų ir pažemintųjų tautiečių vedliu, atstovauti net ir tėvynėje likusiems kraštiečiams, kurie Vakaruose neturėjo balso.

Katastrofų epocha išardė klasikinių vertybių pusiausvyrą, trumpam ištrynė pažiūrų skirtumus. Visus vienijo nuoskauda ir žeminanti pabėgėlio buitis. Poetas Henrikas Nagys, prisimindamas rašytojų suvažiavimą Augsburgėje, laiške Antanui Vaičiulaičiui guodėsi: „Koks nors praeinantis nebūtų atspėjęs, kad tai rašytojų suvažiavimas: taip skurdžiai apsirengę ir tokie pilki jie atrodė!“ Šiuo laikotarpiu rašytojus siejo išblaškytos bendruomenės solidarumas, vėliau sugriautas ir sukompromituotas. Jie save vadino tremtiniais, pabrėždami, kad svečiose šalyse atsidūrė ne savo noru, ir situacijos tragizmą siejo su

¹ *Displaced persons* (DP arba „dypukai“) – šiuo biurokratišku terminu buvo vadinami tėvynės netekę civiliai įvairių tautybių gyventojai, kuriems pagalbą teikė Jungtinių Tautų humanitarinės pagalbos organizacijos. Jų materialinė padėtis pirmaisiais pokario metais neretai būdavo geresnė negu daugumos vietinių vokiečių, jiems buvo sudarytos sąlygos užsiimti kultūrine veikla, nes manyta, kad katastrofą išgyvenusiai bendruomenei kūryba ir saviraiška turi terapinių galių, padeda įveikti praradimo skausmą.

bibliinio egzodo tradicija, prisimindami didžiuosius klajūnus, pirmiausia mitinį Odisėją, nostalgija sirgusius kūrėjus – Dantę (Dante), Ovidijų.

Alpių priekalnėse, Nekaro ir Mozelio upių pakrantėse apsistoję lietuviai neturėjo progų grožėtis romantiškais peizažais – reikėjo kuo skubiau įtikinti pagalbą teikiančias sąjungininkų institucijas, kad jie yra nuo savo tautos kamieno sovietinio režimo atplėšta gyvastingiausia atšaka. Nuolat grėsė deportacijos į SSRS pavojus, ne vieną karo pabėgėlį persekiojo nusikalstamo kolaboravimo su naciais šešėlis. Stovyklose galiojo karinės valdžios nustatytos griežtos taisyklės, visai varžytos pilietinės laisvės, jų gyventojams nebuvo sudarytos sąlygos legaliai įsidarbinti ar integruotis į Vokietijos visuomenę – karą pralaimėjusi šalis žvelgė į užsieniečius kaip į nereikalingą svetimkūnį. Savo ruožtu sovietinė propaganda gundė grįžti namo, tačiau suviliojo nedaugelį – pernelyg ryškūs buvo pirmuoju sovietmečiu patirto siaubo prisiminimai.

Tokioje nepasitikėjimo aplinkoje staiga prasiveržė intelektualinės ir kūrybinės tautos galios. 1946 m. vasarį įsteigta Freiburgo menų ir amatų mokykla, kurioje mokėsi ir dėstė daug talentingų Vakaruose atsidūrusių kultūros veikėjų, tarp jų Marius Katiliškis, Henrikas Nagys, Alfonsas Nyka-Niliūnas ir kt. Nemažai lietuvių humanitarų iš arti pažino akademinę Vakarų aplinką, aukštąjį išsilavinimą įgijo užsienio universitetuose – Marija Gimbutienė Tiubingene, Algirdas Julius Greimas Paryžiuje apsigynė daktaro disertaciją. Gerokai vėliau jie tapo pasaulinio lygio mokslo autoritetais – Greimas suformulavo naujus struktūrinės tekstų analizės principus ir įkūrė Paryžiaus semiotikos mokyklą, o Gimbutienės studijos atvėrė naujas etnologijos tyrinėjimų kryptis. Gimbutienė derino archeologinių kasinėjimų duomenis ir savitą viziją apie priešistoriniais laikais egzistavusią matricentrinę civilizaciją, „Didžiosios Motinos“ kultūrą. Abu mokslininkus vienijo dėmesys lietuvių mitologijai, archajiškiems kalbos sluoksniams.

Pabėgėlių stovyklų neramią būty patyrė ir žymiausi lietuvių filosofai Antanas Maceina ir Juozas Girnius. Jie abu vėliau atliko lemiamą vaidmenį vykstant polemikai tarp neoromantikų ir žemininkų – Maceina daug mąstė apie patriotizmo ir kūrybos santykį (vadinamąjį „poetų ginčą su tautybe“), Girnius parašė *Žemės antologijos* įvadinį manifestą. 1945 m. Hamburge buvo įsteigtas trumpai gyvavęs Pabaltijo universitetas, kuriame dėstė vyresniosios kartos lietuvių filologai Vaclovas ir Mykolas Biržiškos, Jonas Balys, Vincas Maciūnas. Pokario griuvėsiuose atgijo literatūra, atsiskleidė iki tol nematyta jos įvairovė: per penkerius metus Vokietijoje pasirodė 216 pavadinimų lietuviškų grožinės kūrybos knygų.

Deja, tėvynės nostalgijos įkvėptas skaitinių srautas sietas ir su vis agresyviau besiveržiančia grafomanija. Šį bendruomenės kultūrinei egzistencijai grėsmingą reiškinį skatino pernelyg nuolaidi kritika, kvietusi palankiai vertinti viską, kas parašyta lietuviškai. Veikė kultūros mobilizacijos bendrai kovai priesakai – kai kurie poetai didžiavosi savo patriotine laikysena, niekino tuos, kurie „sėdi po šakom akacijos baltos“. Jie laikė pilietinį „estetų“ pasyvumą moraliai nepateisinamu tokiomis aplinkybėmis, kai tėvynėje siautėja okupantai ir liejasi kraujas.

Literatūra diferencijavosi – gilėjo takoskyra tarp masinės ir elitinės, į išliekamąją vertę pretenduojančios kūrybos. 1946–1949 m. pasirodė pirmieji modernistinės formos Nagio, Nykos-Niliūno eilėraščių rinkiniai, pomirtinė Vytauto Mačernio rinktinė, Vaičiulaičio keilionių apybraižų knyga *Italijos vaizdai*, viliojusi skaitytojo vaizduotę saulėtais pietų šalies

peizažais ir žavėjusi puikiu stiliumi. Išleista ir poezijos antologija *Tremties metai* (1947, redagavo Bernardas Brazdžionis), kurioje stengtasi pateikti išsamų katastrofiško laikotarpio kūrybos vaizdą ir nustebinti skaitytoją autorių gausa – buvo galima pamanyti, kad egzodo sąlygomis staiga prasiveržė visos bendruomenės kūrybinės galios. Rašytojų žodis pasiekė skaitytoją ir per spaudą, eilėraščiai ir novelės įsiterpdavo tarp kasdienių politikos naujienų – iš labiausiai literatūrai nusipelnusių leidinių minėtini laikraščiai *Žiburiai*, *Tėviškės garsas*, *Mūsų kelias*, almanachai *Gintaras*, *Baltija*, *Gabija*, kuriuose skelbta 1945–1949 m. „išvietintųjų“ stovyklų kultūrinio gyvenimo kronika, daug originaliosios kūrybos.

Į istoriją įėjo mokytojams skirtas žurnalas *Tremtinių mokykla*, kuriame pirmą kartą buvo prabilta apie patriotinių šūkių nuvertėjimą. Polemikų taikinyje atsidūręs Nyka-Niliūnas pagarsėjo kaip negailestingas, autoritetų nepaisantis literatūros kritikas. Jis savo recenzijose išryškino kai kurių vyresnės kartos rašytojų retorikos lėkštumą, satyriškai demaskavo „laivų palaužtom burėm“ teatrališką neoromantizmą.

Lietuvių poezijos Olimpe tuo metu buvo įsitvirtinusi prieškarinio lyrikų karta, pasirinkusi konservatyvią, Maironio laikais dvelkiančią patriotinę retoriką. Jonas Aistis, Bernardas Brazdžionis, Faustas Kirša ir Stasys Santvaras buvo lengvai atpažįstami, nevengė kartojimosi – nauji jų rinkiniai rodė grįžimą prie laiko patikrintos tradicinio ketureilio formos. Poezija šiais tikro ir suvaidinto heroizmo ir didingų frazių laikais buvo privilegijuotas žanras, lengvai skynęsis kelią į spaudą.

Itin mažai šiuo laikotarpiu sukurta stambiosios prozos kūrinių – romanų. Romano žanrui reikia susikaupimo, atidumo, įsigilino – viso to stigo netektį patyrusiems „išvietintiesiems“, kurie verčiau rinkosi „nervuotų dienoraščių“ formą (kaip Jonas Mekas). Viena retų išimčių – Vinco Ramono romanas *Kryžiai* (1947), sukėlęs polemikos audrą tarp liberalų ir katalikų, tvirtinęs, kad lietuviui tėra skirti du keliai – į Romą arba į Maskvą. Tokį požiūrį išjuokė vienintelės, jau išėivijoje susikūrusios akademinės organizacijos „Šviesa“ atstovai (Julius Kaupas ir kt.). Vincas Krėvė, pasibodėjęs stovyklinio gyvenimo kasdienybėje, užsisklendęs kūrė biblinės tematikos epą *Dangaus ir žemės sūnūs*, o Pietų Prancūzijoje, išdidžioje vieta, tėvynę praradęs ambasadorius Jurgis Savickis rašė literatūrinį dienoraštį *Žemė dega*.

Nuolat vykstant ginčams spaudoje, išėivijos rašytojai anksti išmoko pakantumo vienas kitam – literatūros šventėse dalyvaudavo ir premijomis būdavo apdovanojami įvairių kartų ir ideologinių stovyklų atstovai. Nors Nyka-Niliūnas ir skundėsi, kad vyresnieji nelinkę užleisti išsikovotų vietų Parnase, faktai bylojo ką kita – jau Vokietijos laikotarpiu būsimieji žemininkai buvo vertinami kaip poetinio žodžio atnaujintojai. Jiems teko trys iš keturių 1947-ųjų pradžioje Tiubingene paskirtų išėivijos literatūrinių premijų.

Tuo metu atsirado poreikis sukurti akademinės krypties žurnalą, panašų į prieškarinio *Židinį* arba *Naująją Romuvą*, kur atsirastų vietos ir intelektualiai analizei, ir aukščiausios kokybės kūrybai, ir argumentuotoms knygų recenzijoms. 1944 m. gruodį Miunchene išėjo solidžiausias išėivijos kultūros žurnalas *Aidai*, kurio leidyba nuo 1949 m. buvo pratęsta JAV. Žurnale derinta nuosekli katalikiška orientacija ir reiklumas estetinėms vertybėms. *Aidai* ypač sustiprėjo redaktoriumi tapus ambicingam poetui Kaziui Bradūniui.

Šiuo laikotarpiu galutinai susiformavo egzistencinė jaunosios kartos pasaulėžiūra, kuriai didelę įtaką darė Juozo Girniaus filosofija. Nepasitenkinimas tikrove vedė į pasakos sri-

tį (Kaupo knyga *Daktaras Kripštukas pragare* (1948), mitologizuojanti prieškarinį Kauną), skatino permąstyti literatūrines legendas apie bodleriško pasibodėjimo gyvenimu genus valkatas, sūnus palaidūnus (ypač pasaulinės poezijos įtakoms atviri buvo Nyka-Niliūnas ir Nagys). Apie save paskelbė avangardinė *Žvilgsnių* grupė (Adolfas ir Jonas Mekai, Leonas Lėtas, Algirdas Landsbergis), atstovavusi radikaliam modernizmo sparnui, eksperimentavusi su kalba, naudojusi kinematografinio montažo, kelių menų sąveikos efektus. Pirmasis *Žvilgsnių* žurnalo numeris pasirodė 1946-ųjų kovą Vysbadene. Teatriniam gyvenimui dinamizmo suteikė ir maištingo avangardizmo dvasios įnešė Antanas Škėma.

Pokario metais pamažu sklaidėsi greito sugrįžimo viltis, veikusi kaip bendruomenę mobilizuojanti idėja. Greito Vakarų sąjungininkų karo su Sovietų Sąjunga perspektyva ilgainiui nutolo, aiškėjo karti tiesa – Vakarų vyriausybės nesiryžo aktyviau priešintis pusę Europos pavergusioms komunistinėms jėgoms, juolab kelti Baltijos šalių nepriklausomybės klausimą. Į besikeičiančią situaciją rašytojai reagavo skirtingai, skyrėsi ir jų santykis su tikrove. Kai kurie taip ir neperžengė 1940-ųjų ribos, neišsąmonino katastrofų epochos naikinančio masto, nuolat gręžiojosi į prarastų vaikystės mitų ir utopijos žemę. Archetipinio rojaus provaizdžiu tapo vaikystės kaimo peizažas (Vaičiulaičio, Katiliškio prozoje, Bradūno, Nykos-Niliūno poezijoje). Kai kurie išvengė „išvietintųjų“ stovyklų beteisės buities, nes užsienyje atsidūrė dar palyginti ramiais laikais (Aistis, Vaičiulaitis) – jų pasaulėvaizdis liko klasiškai skaidrus, o lūdesys ir nostalgija reikšti nuosaikiomis, vidutiniam skaitytojui priimtiniomis formomis. Brazdžionį arba Aistį skaitė, deklamavo, dainavo visi, ir šis visuotinis populiarumas neoromantikams neišėjo į naudą, nebeskatino atsinaujinti.

1949-ieji – didžiosios migracijos metai. Dauguma vokiškai kalbančiuose kraštuose susitelkusių lietuvių rašytojų paliko Europą, fiziškai dar labiau nutoldami nuo gimtinės (išimty: Eduardas Cincas, apsistojęs Belgijoje, Vladas Šlaitas ir Kazys Barėnas Anglijoje, Antanas Maceina liko Vokietijoje). Dauguma apsistojo JAV, kur jau ir anksčiau būrėsi gausios lietuvių bendruomenės; kai kurie pasiekė net tolimuosius Australijos ar Lotynų Amerikos krantus. Tremtinių vaidmuo jiems jau akivaizdžiai nebetiko – nuo šiol jie laikytini iševiais, savo noru pasirinkusiais gyvenamąją šalį. Kultūrinio veikimo sąlygos pasunkėjo, reikėjo patiems ieškoti pragyvenimo šaltinių, griebtis darbo, dažnai nesusijusio su kūrėjo pašaukimu. Tačiau tai buvo laisvo žmogaus laisvame pasaulyje rūpesčiai, nelygintini su tuo, ką teko patirti rašytojų kolegoms stalinistinio režimo niokojamoje Lietuvoje.

Rašytojas ir visuomenė totalitarizmo gniaužtuose. Po trijų okupacijos bangų Lietuvos visuomenė buvo patyrusi šoką, visas viešas ir privatus gyvenimas persmelktas baimės. Sovietų valdžia skelbė socializmo pergalę, viešumoje skambėjo himnai išvaduotojams, o miškuose vyko partizaninis karas, Sibiro kryptimi dardėjo traukiniai su niekuo nenusikaltais žmonėmis. Represijos palietė visus visuomenės sluoksnius, tačiau ypač nukentėjo Nepriklausomybės laikotarpiu susiformavęs elitas: mokytojai, gydytojai, karininkai, valstybės tarnautojai. 1946 m. vykusiame rašytojų visuotiniame susirinkime buvo perduota aiški žinia – nebus pakenčiami jokie *kitokie*. Net ir tylintis kūrėjas buvo smerkiamas kaip naujos valdžios priešas, o rašantiems nuolat rodomos jų „ideologinės klaidos“. Suformuluoti uždaviniai literatūrai: fašizmo, nacionalizmo, kapitalizmo smerkimas, Stalino ir komunistų partijos šlovinimas, tikėjimas komunizmo šviesiu rytojumi. Nuo tada iki pat

Stalino mirties 1953 m. literatūrai baisiausi buvo kaltinimai apolitiškumu, beidėjyškumu, dekadentizmu, kuriuo vadinta bet kokia modernesnė raiška arba tiesiog propagandos stygius. Tai reiškė, kad literatūra iš esmės yra politikos įrankis. Ji turėjo būti kuriama pagal vienintelį legalų metodą – socialistinį realizmą.

Socialistinis realizmas puoselėjo konservatyvų estetinį skonį (XIX a. realizmas prozoje, skambūs, rimuoti, liaudžiai suprantami ketureiliai poezijoje), didaktiškumą, atmetė avangardines, modernistines meno kryptis, o labiausiai buvo siekiama besąlygiško paklusnumo partijos politikai (partiškumo dogma). Kūrinio personažai galėjo klysti, tačiau galiausiai turėjo apsispręsti atlikti pareigą valstybei, aukoti savo asmeninį, šeiminių gyvenimą dėl visuomenės reikalų (kitaip būtų apibūdinti kaip „smulkiaburžuaziniai elementai“). Personažai be vidinio gyvenimo labiau panėšėjo į ideologines marionetes negu į gyvus žmones. Prozoje buvo pageidaujamas didžiulės apimties romanas, šlovinantis šalies augimą, statybas, poezijoje dominavo himnas, odė, pakilaus tono žanrai. Poetai galėjo būti kritikuojami už meilės ar gamtos eilėraščių vien dėl to, kad jame aiškiai nematyti sovietinės ideologijos, o lyrinis „aš“ susitelkia ne į visuomeninius ar politinius rūpesčius, bet į savo vidinį pasaulį. Literatūra turėjo atlikti propagandos funkciją, todėl Stalino metais jokia kitokia literatūra buvo nepageidaujama ir nepriimtina. Lietuvių tautosaka paremtas ir jaudinančią meilės istoriją pasakojęs Kazio Borutos romanas *Baltaragio malūnas*, pasirodęs 1945 m., buvo sutriuškintas oficialios kritikos, o po metų rašytoją pasodinus į kalėjimą pašalintas iš bibliotekų ir prekybos tinklo. Balys Sruoga ilgai verčiamas taisyti autobiografinį romaną *Dievų miškas*, kuriame pasigendama tiesioginio fašizmo pasmerkimo, o pagrindiniam pasakotojui priekaištaujama, kad jis esą tesirūpina fiziologiniais reikalais ir herojiškai nekovoja su priešais. Sruoga, kaip ir daugelis to meto rašytojų, turėjo viešai pripažinti savo „klaidas“ („Mano psichinė būseną buvo tokia, kad aš savo užrašuose negalėjau tarybiniam skaitytojui duoti tai, ko jam reikia“). Romanas buvo išleistas tik 1957 m. Režimas mokėjo savo tikslams panaudoti autoritetą įgijusius rašytojus – kuo didesnis talentas atsidurdavo sovietinių kultūros prievaizdų akiratyje, tuo labiau jis buvo spaudžiamas kurti schematiškus, atvira propaganda dvelkiančius kūrinius. Net lietuvių literatūros klasikai neįstengė atsilaikyti prieš ideologinį diktatą: Antano Žukausko-Vienušio *Puodžiūnkiemis* (1952) ir Levos Simonaitytės *Pikčiurnienė* (1953) buvo aukštinami kaip pažangūs, idėjiškai reikšmingi romanai, smerkiantys „klasinius priešus“, ir tik nedaugelis žinojo, kad tai buvo cenzorių nurodymu keliskart perrašyti tekstai.

Kai daugelis rašytojų emigravo ar buvo represuoti, kai pirmaisiais pokario metais netikėtai mirė Stalino saulę „vežę“ Salomėja Nėris, Petras Cvirka, Liudas Gira, literatūros peizaže atsivėrė didžiulė dykynė. Visiems rašytojams teko privalomai mokytis marksizmo pagrindų, o į priešakines kūrėjų gretas iškilo ideologinio „sąmoningumo“ kursą išėjusi pokario komjaunuolių karta – Antanas Jonynas, Vladas Grybas, Vladas Mozuriūnas. Tarp poetų pamažu garsėjo kartu su 16-ąja lietuviškąja sovietine karių divizija iš fronto sugrįžęs Eduardas Mieželaitis, rašytojų susirinkimuose sulaukdamas nuožmios kritikos dėl tariamo dekadentizmo. Privalomų temų repertuaras varžė žemininkų kartos poetą Eugenijų Matuzevičių. Iš gabesnių prozininkų minėtini Juozas Baltušis, Alfonsas Bieliauskas, Mykolas Sluckis, kurie vėliau, socrealizmo disciplinai švelnėjant, paskelbė meniškai vertingų kūrinių. Stalininiu laikotarpiu ypač nukentėjo dramaturgija. Oficialioji kritika tei-

gė, kad socialistinis rašytojas neturi teisės juodinti darbo liaudies gyvenimo, atskleisti jo tamsiųjų pusių, nuomonių skirtumų. Drama be konfliktų pasidarė nevisavertė.

Buvo draudžiamos temos, kurių rašytojas negalėjo imtis arba labai rizikuodavo būti apkaltintas neteisingu jos traktavimu. Bet kokie religiniai aspektai vadinti Bažnyčios bandymu kvailinti žmones ir atitraukti juos nuo „klasių kovos“. Apie trėmimus į Sibirą nebuvo galima nė užsiminti, o partizaninis karas turėjo būti vaizduojamas kaip „banditų“ kova su „liaudies gynėjais“ (Jonas Šukys, parašęs apsakymą apie 1941-ųjų trėmimą, buvo nuteistas myriop, vėliau bausmė pakeista į Sibiro tremtį). Tarpukario Lietuvos gyvenimas turėjo būti vaizduojamas juodžiausiomis spalvomis, vieninteliai progresyviai mąstantys „buržuazinės epochos“ herojai galėjo būti kairieji arba komjaunuoliai. Planinės ekonomikos nesėkmės, kolūkių darbo nesklandumai buvo nutylimi, o buvusio kaimo, vienkiemių ilgesys galėjo būti demaskuotas kaip neleistas dairymasis į praeitį. Nuolat užkliūdavo liūdesio, nevilties nuotaikos. Beveik du dešimtmečius socialistinio realizmo šerdis gyvavo nepaliesta, nes atlydžio metais nuogos ideologinės schemos išliko, tik buvo „aprengtos“ „padoresniu meniniu rūbu“ (Elena Bukelienė).

Rašytojas stalininio teroro metais neturėjo didelio pasirinkimo, kaip elgtis. Tylėjimas arba protestas buvo baudžiamas valdžios sankcijomis, kalėjimu arba tremtimi, pasitraukus į mišką ir pasiryžus ginkluotai kovai prieš okupantus laukė neišvengiama mirtis. Situacijos beviltiškumą atskleidžia rašytojų biografijos. Pokario metais poetas Vincas Mykolaitis-Putinas apsisprendė viešam kultūriniam darbui Lietuvoje ir begaliniams kompromisams. Kitas poetas Antanas Miškinis buvo ištremtas.

Likęs Lietuvoje, Mykolaitis-Putinas neišvengiamai atidavė duoklę stalininiam režimui – išleido socializmo statybas šlovinantį eilėraščių rinkinį *Sveikinu žemę* (1950). Šis rinkinys įtvirtino skaitytojų sąmonėje Putino kaip sovietinio poeto įvaizdį, nors aršiausi ideologinio „grynumo“ prievaizdai ir priekaištavo jam dėl pernelyg metaforiškos, prieškarinio simbolizmo dvelkiančios kalbos. Tik „atšilimo“ laikotarpiu poetas vėl grįžo prie sau įprastos filosofinės, simbolistinės poezijos ir prisidėjo prie poezijos atgimimo septintojo dešimtmečio viduryje.

Antanas Miškinis tremtyje parašė lagerių žiaurumus atskleidžiančias „Psalmes“, kurių buvo paskelbtos tik Sąjūdžio metais. Būdamas lageryje, Miškinis pasirašė ir atvirą tremtinių laišką, smerkiantį Mykolaičio-Putino kolaboravimą. Po Stalino mirties grįžęs į Lietuvą (1956), Miškinis leido eiliuotą propagandą primenančius lyrikos rinkinius, viešai demonstravo optimistinę pasaulėžiūrą ir tikėjimą šviesiu komunizmo rytojumi.

Ir Mykolaičio-Putino, ir Miškinio atvejai rodo rašytojo padėties sudėtingumą. Putinas, ilgai varžytas stalinizmo laikais, vėliau galėjo kiek lengviau atsikvėpti, jam buvo sudarytos sąlygos dėstyti universitete. Lagerių siaubą perėjusiam Miškiniui net ir sušvelnėjęs režimas nežadėjo jokių nuolaidų. Paradoksalu, kad būtent ištrūkęs į laisvę ir grįžęs į išsvajotą tėvynę Miškinis iš tikrųjų pajuto esąs sovietinės sistemos belaisvis ir pradėjo gyventi dvigubą gyvenimą: viešumoje odes socializmui deklamavęs poetas artimų draugų būryje tarsi nusiimdavo kaukę ir atskleidavo tragišką savo asmenybės pusę. Stalinizmo laikotarpiu tokio „susidvejinimo“ dar negalėjo būti – totalitarinis režimas pirmajame pokario dešimtmetyje nepripažino jokios privačios erdvės, jokių prieštaravimų oficialiam partijos mokymui.

Be ideologinės doktrinos, rašytojai susidūrė su keliapakope cenzūros sistema. Knygų

leidybą prižiūrėjo ir galėjo veikti komunistų partijos svarbiausia institucija (LKP CK) KGB ir tiesiogiai tam sukurtas Glavlitas – taip buvo vadinama Vyriausioji valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdyba prie SSRS Ministrų tarybos. Knygos rankraštis pereidavo per leidyklos vadovybės, redaktorių rankas, tada patekdavo į Glavlitą, leidykla turėdavo įtraukti knygą į leidybos planus, kurie buvo tvirtinami Maskvoje, gauti teigiamus vidinių recenzentų atsiliepimus. Su neparankiu rašytoju susidoroti buvo galima ir už uždary durų – darant psichologinį spaudimą (vadinamieji rašytojų „auklėjimai“), paliekant jį be darbo, nustatant honorarų dydį, nepublikuojant kūrybos, uždarant į psichiatrinę ligoninę ir panašiai. Šis sistemos nenusėjamumas kėlė visa persmelkiančią baimę, ir leidyklas dažniausiai pasiekdavo tokios knygos, kur jau nebūdavo ką šalinti. Stalininiai metai išmokė rašytojus atsirinkti, ką reikia sakyti viešumoje, o ką pasilikti sau. Savicenzūra tapo nuolatine, sunkia, bet neišvengiama rašytojo būseną.

Po Stalino mirties (1953) prasidėjus „atšilimui“, rašytojai džiaugėsi iškovoję teisę nerašyti tik režimą „aptarnaujančios“ literatūros. Alfonso Maldonio, Algimanto Baltakio, Justino Marcinkevičiaus karta brendo stalininio laikotarpio dykvietėje (iš mokyklinių programų pašalinti visi „ideologiškai kenksmingi“ klasikai, „išvalytos“ viešosios bibliotekos, nutildyta vyresnioji kūrėjų karta), todėl iš pažiūros galėjo atrodyti ideologiškai patikimi, lojalūs komunistų partijai. Vis dėlto ir jie jautė dvasinę tuštumą, ieškojo patvaresnių vertybių, gręžėsi į tautosaką, ilgėjosi prieškarinio neoromantizmo, pasiekiamo iš vienintelio legalaus šaltinio – Nėries poezijos. Ši karta entuziastingai reagavo į staigų Mieželaičio pripažinimą (1962 m. už poemą *Žmogus* jis apdovanotas prestižine Lenino premija), atidžiai įsiklausė į Pauliaus Širvio dainingus eilėraščius, kuriuose greta privalomų temų atsirado vietos intymiai išpažinčiais, meilės elegijoms, net aistroms ir bohemiškam siautuliui, nesiderinusiame su pavyzdingo sovietinio rašytojo įvaizdžiu.

„Atlydžio“ metais poezijoje „atsirado du sluoksniai – socialistinio optimizmo „plieninė styga“ ir skaudūs Lietuvos istorijos apmąstymai. Jie bandomi kompromisiškai derinti: odė Leninui ir elegija nužudytiems šešiolikmečiams – klasės draugams“ (Vytautas Kubilius). Net tuos kūrinius, kuriuose iš pirmo žvilgsnio nieko ypač sovietiško nėra, turėjo būti galima paaiškinti sovietiniame kontekste. Dar aštuntojo dešimtmečio pradžioje sukurti tekstai turėjo vienaip ar kitaip taikytis prie esamų „žaidimo taisyklių“. Apie Sauliaus Šaltenio kino scenarijaus *Herkus Mantas* pateisinimo vingrybes pasakoja Laimonas Tapinas:

Dėl savo kursiojų V. Petkevičius beveik neabejojo, bet aukštesni komiteto valdininkai, kurių jis nepažinojo, prieš *Herkų Mantą* stėjo piestu, nes toks brangus filmas apie nežinia kur ir kada gyvenusius prūsus tarybiniam žiūrovui bus visai nereikalingas, o gal ir žalingas. V. Petkevičius išmetė pagrindinę savo kortą. Rašytojas neblogai pažinojo sovietinių valdininkų mentalitetą, todėl į Maskvą atvažiavo kapitaliai pasiruošęs – išstudijavęs K. Markso ir F. Engelso raštus, kur rado citatų, kad abu marksizmo klasikai labai vertino Herkaus Manto vadovaujamą prūsų sukilimą prieš vokiečius. Tokios kor-

---

*Kai likęs vienas kasdien
galvoji apie mirtį, o oficialiai
esi raginamas šlovinti šviesų
komunizmo rytojų, gali išprotėti
nuo to paralyžiuojančio sąmonę
susidvejinimo.*

Jonas Strielkūnas

---

tos kino komiteto vadai nukirsti nesugebėjo ir leido lietuviams pradėti šį filmą. O gal „suveikė“ visai kiti dalykai. Kaip rašė Saulius Šaltenis, „juk niekada nežinodavai, kada ir kas toje imperijoje prasmuks“.

Sovietmečiu labai išryškėjo skaitytojo vaidmuo. Skaitytojas nepastebėjo to, ko nereikia, kas parašyta „ciesoriui“, egzistavo nerašytas susitarimas tarp skaitytojo ir rašytojo, suvokimas, kad reikia skaityti tarp eilučių, kad pasakoma tik dalis, o kita reikia numanyti, sukurti pačiam skaitytojui. Neigiamas prozos personažas išsako valdžiai netinkamas idėjas, o literatūros istorikas sukritikuoja tuos autorius, kurių šiaip jau net minėti nevalia, – vien tam, kad skaitytojo atmintyje išliktų jų pavardės. Galima buvo smerkti ir kritikuoti Vakarų, o turėti galvoje Sovietų Sąjungą (Icchokas Meras buvo priverstas romano *Strip-tizas* veiksmo vietą perkelti į Paryžių, nes Vilniuje tokių personažų būti negalėjo). Prūsų kovos su kryžiuočiais (Romualdo Granausko *Jaučio aukojimas*) dažnai būdavo skaitytojų aiškinamos kaip lietuvių priešinimasis rusams.

Literatūros gyvastis išeivijoje. 1948–1949 m. persikėlę į JAV, Kanadą ir kitas užjūrio šalis, išeiviai iškart turėjo ieškoti būdų įsitvirtinti didžiulės konkurencijos sąlygomis, prisidėti prie Amerikos gerovės kilimo. Rašytojai, universitetų profesoriai ir daugelis kūrybinės inteligentijos atstovų buvo priversti užmiršti savo senuosius užsiėmimus ir griebtis atsitik-tinių, kvalifikacijos ir kalbos mokėjimo nereikalaujančių darbų. Ne vienam teko pasidarbuoti medkirčiu, duobkasiu, liftininku, akmenskaldžiu. Nedaugeliui pasisekė gauti darbą kūrybinėje sferoje (Landsbergis mėgino tapti Holivudo scenaristu), kiti profesinę veiklą susiejo su knygomis (Aistis, Radauskas, Nyka-Niliūnas dirbo didžiausioje Amerikos knygų saugykloje – Vašingtono Kongreso bibliotekoje). Išeivių rašytojai išsibarstė žemyno platybėse po įvairių didmiesčių lietuviškas kolonijas – nebeliko karo pabėgėlius siejusios bendruomeniškumo dvasios, tačiau sustiprėjo iškilių asmenybių reikšmė. Pokario Vokietijoje rengiant poezijos antologiją buvo svarbu surinkti kuo margesnę kūrėjų „paletę“, o Amerikoje iškilo būtinybė sutelkti į knygą svarbiausius konkrečios kartos poetus ir filosofiskai pagrįsti jų kūrybos unikalumą.

Tokia knyga tapo „manifestacinė antologija“ *Žemė* (1951), kurios įvadiniame straipsnyje filosofas Girnius teigė, jog Nykos-Niliūno, Nagio, Mačernio, Bradūno ir Juozo Kėkšto kūrybą vienija žmogaus prasmės žemėje problema. Šios antologijos įvade kritiškai įvertintas tarp išeivių paplitęs kankinių ir herojų įvaizdis, kurį puoselėjo kai kurie vyresni poetai, patikėję, kad jie yra paskutiniai kovotojai dėl pavergtos tautos garbės ir tiesioginiai Maironio įpėdiniai. Girniaus išvados negailestingos: „palikome gimtąją žemę ne iš tėvynės meilės, o iš baimės dėl savosios gyvybės. Užtat ir nesame joki didvyriai, nes pabėgimas tokiu ir lieka, vis vien ar jį nulėmė didesnis ar mažesnis pagrindas. Žmogiška ir pabėgti, bet nebe didvyriška“. Vėliau Girniui buvo priekaištaujama, kad jis persistengė visą antologijoje apie save paskelbusią poetų kartą suburdamas po egzistencializmo vėliava ir taikydamas jiems idėjinės poezijos apibrėžimą. Iš visų žemininkų gal tik Nyka-Niliūnas buvo nuoseklus intelektualinės poezijos kūrėjas. Kita vertus, pokario metais, kai įsitikinta daugelio klasikinių vertybių žlugimu, būtent egzistencializmo filosofija atnaujino pasitikėjimą būties prasmingumu. Skaitant žemininkus, galima atpažinti bendrą patirtį, tam tikro laikotarpio poetinį repertuarą ir net tam tikru laikotarpiu vienijusią pasaulėžiūrą.

Girniaus žodžiais, „nebe laimės ilgesys persunkęs juos [naujuosius poetus], o greičiau prasmės rūpestis“.

Žemės idėjų tęsinys – žurnalas *Literatūros lankai* (1952–1959), redaguotas Baltimorėje, leistas Buenos Airėse ir tapęs solidžiausiu išeivijos leidiniu, skirtu tik literatūros ir kultūros problemikai. Žurnalo iniciatorius – Bradūnas, dar pokario Vokietijoje redaguotuose *Aiduose* (1945–1948) subūręs bendraminčius literatus, jautusius nepasitenkinimą kultūrinio sąstingiu. Sąmoningai atsiribodamas nuo ideologinių ginčų, skelbdamas skirtingų pažiūrų rašytojų pasisakymus, žurnalo redakcinis kolektyvas jau pirmajame numeryje iškėlė tikslą „grąžinti beveik totaliai prarastą literatūros, kaip estetinės kūrybos, nepriklausomybę, atstatyti normalią vertybių gradaciją“. Žurnale greta rūpestingai atrinktų grožinės literatūros tekstų buvo skelbiamos ir reiklios, dažnai kritiškos recenzijos, kurias įvairiais slapyvardžiais skelbė ir jau išgarsėję žemininkai, ir jų bendražygiai – Landsbergis, Kaupas, Greimas. *Literatūros lankų* kritikai tapo autoritetinga jėga, su kuria turėjo skaitytis visa išeivijos spauda, nebedrįsusi liaupsinti grafomanų knygų. Būtent žemininkų-lankininkų grupės kritikai formavo išeivijos literatūros kanoną, nubrėžė jos vertinimo gaires, galiojančias ir šiandien.

Kritiko santykis su recenzuojama knyga taikliai atsiskleidžia iš šio Nykos-Niliūno apibrėžimo, nusakančio ir bendrąjį *Literatūros lankų* kūrybos vertinimo metodą: „Kritiko atsakomybė yra daugiau teisėjo negu pedagogo, nes kritiko kontaktas su kūriniais yra panašus į istoriko kontaktą su istoriniais faktais, paremtas ne emociniais, bet intelektualiniais sprendimais. Kritikas nėra nei sodininkas, nei daržininkas, tik vaisių kokybės ekspertas“. Tai anaiptol nereiškia, kad toks intelektualus kritikas pretenduoja į tiesos monopolį. *Literatūros lankuose* buvo sveikinamos bet kurios meniškai vertingos iniciatyvos, kovota prieš mėginimus pajungti literatūrą kurios nors idėjos diktatui. Taigi liberalais ir estetais nepatiklių oponentų apšaukti žemininkai-lankininkai kovojo prieš visokios rūšies totalitarizmą. Pasak Nykos-Niliūno, „literatūra yra galbūt vienintelis choras, kuriam nereikia dirigento. Juo skirtingesni balsai, juo aštresni disonansai, juo geriau. Tik nereikia skųstis kaimynu, kad jis savo balsu tau trukdo, užmiršus, jog ir tu jam lygiai tiek pat trukdai“.

Literatūros lankams sustojus, estafetę perėmė liberaliosios krypties akademinis žurnalas *Metmenys*. Šio leidinio iniciatorius ir pirmasis redaktorius Vytautas Kavolis (1930–1996) intelektualiai formavosi jau emigracijoje, nuo 1970 m. dirbo sociologijos profesoriumi, atstovavo Vakaruose mokslus baigusiai išeivijos jaunuomenei, kuriai, Liūnės Sutemos žodžiais, „nebėra nieko svetimo“. Pirmasis *Metmenų* numeris pasirodė 1959 m. Jo užsklandos žodyje skelbta, kad išeivių visuomenei reikia žurnalo, „kultūringo savo mostu, jaunatviško savo veržlumu ir [...] absoliučiai integralaus visų rūšių ir kryptių kultūrinių ir visuomeninių vertybių atžvilgiu“. Deklaruotas pasiryžimas ieškoti „nepripažintų, naujų žmonių su šviežiu žodžiu ir vaizdu“. Šis pasiryžimas buvo su kaupu ištesėtas – *Metmenyse* lietuvių egzodo literatūros simboliką aiškino Rimvydas Šilbajoris, naujus analizės metodus taikė ir įvairiais aspektais tekstus interpretavo profesionalios literatūrologės, į kūrybą, kitaip negu poetai žemininkai, galėjęsios žvelgti „iš šalies“: Violeta Kelertienė, Ilona Gražytė-Maziliauskienė, Delija Valiukėnaitė ir kt. Žurnale taip pat spausdinta originali išeivijos rašytojų, o po 1988 m. ir Lietuvos autorių kūryba. Iš tos pačios „Santaros-Šviesos“ intelektualinės aplinkos išaugo ir *Akiračių* laikraštis (leistas nuo 1968), vadovavęsis šūkiu

„Veidu į Lietuvą“, siekęs užmegzti ryšius su sovietų okupuotos tėvynės kultūros žmonėmis. *Metmenų*, *Akiračių* numeriai slapta buvo gabenami į Lietuvą, dėl juose pasirodžiusių straipsnių vyko gyvos diskusijos. Kita vertus, skaityti ir platinti tokią spaudą totalitarinės cenzūros sąlygomis buvo pavojinga, ji prilyginta antisovietinei propagandai.

Katalikiškosios krypties kritikai būrėsi apie *Aidų* žurnalą, kuriame ir toliau (ypač redaguojant Girniui ir Vaičiulaičiui) buvo laikomasi aukštų meninės vertės standartų. Pastangas apmąstyti lietuvių literatūros klasiką rodė solidžiai parengti Kristijono Donelaičio ir Maironio jubiliejams skirti žurnalo numeriai. Nuo 1961 m. sustiprėjo vieno seniausių Čikagos lietuvių dienraščių *Draugas* savaitgalinis kultūrinis priedas, kurį redagavo neramus kultūrinių pajėgų vienytojas Bradūnas. Greta apžvalginio kolektyvinio veikalo *Lietuvių literatūra svetur, 1945–1967*, daug informacijos apie rašytojus ir knygas skelbė ir Bostone nuo 1953 m. leista daugiatomė *Lietuvių enciklopedija*.

Lietuvių rašytojų draugijos reikšmė nuo šeštojo dešimtmečio ėmė menkėti. Ši organizacija apie save primindavo kasmet skirdama premijas už geriausias metų knygas (nuo 1950). Būta ir kitų premijų, iš kurių itin išsiskyrė Vinco Krėvės literatūrinė premija, įteikinėta Monrealyje nuo 1954 m. Premijos dažnai pakurstydavo nesutarimus. Bene triukšmingiausia diskusija kilo, kai 1958 m. LRD premija nepaskirta vienam geriausių išeivijoje sukurtų romanų – Mariaus Katiliškio *Miškais ateina ruduo*. Tuomet labai paaštrėjo konfrontacija tarp žemininkų-lankininkų, palaikiusių Katiliškį, ir vyresniosios rašytojų kartos, ištikimos prieškario neoromantinėms tradicijoms. Išeivijoje visą laiką buvo juntamas ideologinis susiskaidymas – greta katalikiškų ir tautininkų bei kitų daugiausiai prieškario politinių partijų tęstinumu besirūpinusių organizacijų bene veikliausi buvo liberalai santariečiai, rengę suvažiavimus Tabor Farm vietovėje (Mičigano valstijoje). Čia kelis dešimtmečius rinkosi kūrybinis išeivijos elitas. Dalyvių būryje buvo galima sutikti perspektyvų politiką Valdą Adamkų bei sparčiai garsėjantį poetą ir totalitarizmo kritiką Česlovą Milošą (Czesław Miłosz). Buvo daug ginčijamasi dėl Vakaruose išleistos Milošo knygos *Pavergtas protas* (1953), įtaigiai atskleidusios komunizmo prigimtį. Santariečiai išreiškė solidarumą ne tik su 1956-ųjų Vengrijos sukilėliais, bet ir su kylančiais protesto sąjūdžiais JAV: kovotojais prieš karą Vietname, rasinės diskriminacijos priešininkais, kolonijinių valstybių tautinio apsisprendimo šalininkais. Jiems ištis „nebuvo nieko svetima“, ir kovą už laisvę bei pilietines teises, o ne tik už savo tautos ar bendruomenės reikalus jie suvokė kaip prigimtine būtinybę.

Šeštajame dešimtmetyje buvo parašyti svarbiausi pokario išeivijos romanai: greta Katiliškio tradicinį lietuvišką kaimą įamžinusios *Užuovėjos* (1952) ir tragiškos istorijos *Miškais ateina ruduo* (1957) pirmiausia minėtina Antano Škėmos *Balta drobulė* (1958) ir Birutės Pūkelevičiūtės *Aštuoni lapai* (1956). Pūkelevičiūtė (1923–2007) – plataus kūrybinio diapazono rašytoja, debiutavusi gaivališka drąsių eilėraščių rinkiniu *Metūgės* (1952), vėliau rašė melodraminėmis nuotaikomomis pulsuojančią autobiografinę prozą, vaidino išeivijos teatrų scenose. Rašytojai rėmėsi ne tik klasikinio realizmo tradicija, bet vis drąsiau eksperimentavo griebdamiesi naujų išraiškos priemonių, nusižiūrėtų iš maištingos Vakarų literatūros – Ernesto Hemingvėjaus (Ernest Hemingway) reportažinio stiliaus prozos, spontaniškos, laisvą džiazą ritmą mėgdžiojančios bytnikų kūrybos. Vyresnieji literatai užsiėmė atsiminimų ir dienoraščių rašymu, bandydami įprasminti praeitin nužengusių epochą (ypač išskir-

tini Mykolo Vaitkaus ir Jono Aisčio šio žanro pavyzdžiai). Išlaisvėjo ir vakarietišką stilistiką perėmė dramaturgija – Škėma, Landsbergis ir Kostas Ostrauskas į sceną perkėlė pokario kartą graužiantį egzistencijos absurda, jų dramos idėjiškai giminingos panašiu laiku išgarsėjusioms Samjuelio Beketo (Samuel Beckett), Eženo Jonesko (Eugène Ionesco) pjesėms. Eksperimentinis absurdo teatras rodė lietuviško avangardo tradicijos, prasidėjusios kartu su „Keturių vėjų“ sąjūdžiu, gyvybingumą. Šios pašėlusios tradicijos įpėdiniu laikytinas ir Jurgis Mačiūnas (1931–1978), stereotipus laužančio „Fluxus“ sąjūdžio manifestų ir daugybės šokiruojančių akcijų įkvėpėjas, propagavęs nuo kapitalistinės komercijos nepriklausomą, anoniminį anti-meną. Mačiūno idėjų „ambasadorius“ lietuvių literatūroje buvo poetas ir „filmininkas“ Jonas Mekas, siekęs poezijoje ir kine kraštutinio paprastumo, kvietęs pajusti natūralų laiko ritmą mėgdžiojančių *Pavienių žodžių* harmoniją.

Poezijoje greta jau išgarsėjusių žemininkų iškilo nužemintųjų, arba bežemių, karta. Gana gausi, bet tik dviem ryškesniais vardais išsiskyrusi kūrėjų grupė (be visose literatūros istorijose pirmiausiai minimų Algimanto Mackaus ir Liūnės Sutemos, dar jai priklauso Vitalija Bogutaitė, Danguolė Sadūnaitė, Marija Stankus-Saulaitė, Rimas Vėžys, Eglė Juodvalkė, Živilė Bilaišytė ir kt.), pradėjusi kūrybinį kelią žemininkų šešėlyje, taip ir netapo idėjiškai vieninga karta – nesukūrė visus juos telkiančio manifesto, neleido atskiros antologijos, nesudarė bendraminčių draugijos, liko kiekvienas savo laike ir erdvėje. Daugiausia JAV didmiesčiuose brenę poetai liudijo vis gilėjančią egzodo traumą: juos žeidė jau ne prarastos tėvynės netektis, o netikėtos identiteto deformacijos, įtampa tarp bendruomenės puoselėjamų tradicijų, įsipareigojimo saviesiems ir jau nesvetimos amerikietiškos tikrovės. Kad ir kokia viliojanti būtų ta tikrovė, nė vienas jų netapo anglakalbiu rašytoju, neįstengė galutinai integruotis JAV kultūros scenoje (kurioje nauji vardai šiaip jau pasitinkami geranoriškai). Kai rašytojas kreipiasi tik į nedidelės diasporos atstovus, jo kūryboje neišvengiamos tampa susvetimėjimo, nesusikalbėjimo, nusivylimo kalba temos. Neatsitiktinai poezijoje vis platesnės tapo nesvetingos, bevardės, nusiaubtos badmečio, niekam nepriklausančios teritorijos (plg. Liūnės Sutemos rinkinių pavadinimus ir pagrindinius jų motyvus).

Natūralią išėivijos literatūros evoliuciją sutrikdė kelios staigios mirtys: autoavarijose žuvo Škėma (1961) ir Mackus (1964), jaunas mirė Kaupas (1964). Išėivija juto, kad kūrybinis jos potencialas su kiekviena netektimi senka, nes neatsiranda kūrybingų jaunimo pajėgų. Beveik neiškyla naujų vardų, išskyrus jau iš sovietinės Lietuvos emigravusius rašytojus – pirmiausia minėtini Izraelyje 1972 m. įsikūręs žinomas prozininkas Icchokas Meras bei 1977 m. į JAV atvykęs disidentas ir poetas Tomas Venclova.

Išėivių požiūris į ryšius su Lietuvoje likusiais kūrėjais buvo nevienareikšmis. Dauguma jų mielai sutikdavo į Ameriką atvykusius lietuvius, sovietinių kultūrinių delegacijų atstovus, mezgė asmeninius kontaktus, tačiau buvo kategoriškai nusiteikę prieš bendradarbiavimą su oficialiąja LSSR rašytojų sąjunga ir prieš savo kūrybos perleidimą Lietuvoje. Kita vertus, sovietinėse literatūros istorijose, mokyklų vadovėliuose ir enciklopedijose išėivijos rašytojai kategoriškai ignoruoti, ypač jei jie būdavo paskelbę sovietinei propagandai prieštaraujančių kūrinių. Pamažu į literatūros kanoną buvo sugrąžintas prieštaringų pažiūrų prozos klasikas Krėvė, tačiau Amerikos balso radijo lietuviškoje redakcijoje dirbusio Vaičiulaičio sovietinis Glavlitas nepraleido.

Išėivis rašytojas daugiausia galimybių „sugrįžti“ pas lietuvių skaitytoją turėjo, jei būdavo... miręs. Lietuvoje be didesnių kliūčių pasirodė pomirtinės Kėkšto, Juozo Tysliavos, Ra-

dausko, Mackaus poezijos rinktinės. 1970 m. pagaliau išmušė „neemigravusio emigranto“ Mačernio, žemininkų kartos intelektualinio autoriteto, valanda – išleista jo rinktinė *Žmogaus apnuoginta širdis*. Pasirodė ir vienu metu su sovietiniu režimu dialogą mėginusio megzti Jono Meko eilėraščių rinkinys (1971). Perleistas ir socialistinio realizmo autoritetui Baltušiui įspūdį padaręs Katiliškio romanas *Miškais ateina ruduo*. Visos šios knygos tapdavo reikšmingais kultūrinio gyvenimo įvykiais, būdavo greitai išgraibstomos. Išeivijos literatūra eiliniam skaitytojui prilygo viliojančiam, nors menkai pažįstamam „uždraustam vaisiui“, jos autoritetas labai veikė kuriančią jaunuomenę, ypač poetus, galėjusius paslėpti „nelegalias“ Brazdžionio, Aisčio ar Bradūno citatas po tankiu „ezopinės kalbos“ sluoksniu. Tačiau visaverčiai ryšiai su išeivijos literatūra galėjo megzti tik po 1988 m., kai jos literatūrinio gyvenimo dinamika jau buvo priblėsusi.

Siekis grąžinti kultūros tradicijas ir istorinę atmintį. Okupacijos ir tautos naikinimo aki-vaizdoje Lietuvoje instinktyviai buvo bandoma saugoti tautinę tapatybę ir istorinę atmintį. Tokiomis aplinkybėmis konservatyvios estetinės nuostatos (tradicinė gamtos lyrika, XIX a. romantikų dėmesys kultūros nacionaliniam savitumui) tapo gynybine siena, kuria bandyta atsitverti nuo socialistinio realizmo dogmų. Nemažai rašytojų privalomą socrealistinį liaudiškumą, kuris buvo suprantamas kaip „menininko nušviečiamų klausimų svarbumas liaudžiai“, bandė interpretuoti kaip tautosakos, liaudies meno motyvus, simbolius.

Pokario metais studijuoti į Vilnių atvykusi jaunoji karta pripildė miestą liaudies dainų. Jaunuoliai dainuodavo ne tik choruose, bet ir tiesiog traukdami gatve. „Nieko keisto, jei Gedimino prospekte būdavo garsiai užtraukiama „Žveng žirgelis lankoj...“ Taigi Vilnius buvo lyg koks didelis kaimas, kuriam taip tiko poetas [Paulius Širvyis] ir mes, neseniai klumpės ir vyžas pakeitę į batus“ (Marcelijus Martinaitis). Kita vertus, sovietinis saugumas atidžiai sekė bet kokias „nacionalizmo“ apraiškas ir, kai tik iškildavo grėsmė valdžios autoritetui, griebdavosi represijų.

Dar chruščiovinio „atlydžio“ laikais visai stengtasi užgniaužti bet kokias pasipriešinimo režimui apraiškas. 1956 m. per Vėlines buvo išvaikyta spontaniška eisena – iš Vilniaus Rusų kapinių traukė jaunuoliai, padėję vainikus ant Jono Basanavičiaus, Balio Sruogos, Povilo Višinskio kapų, o paskui skandavo antisovietinį Vengrijos sukilimą palaikančius šūkius. Tarp eisenos dalyvių būta ir vėliau išgarsėjusių kultūros žmonių – rašytojas Kazys Saja, dailininkas Rimtautas Gibavičius ir kt. 1958 m. prisidengus „kova su buržuazine ideologija“ prasidėjo Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros valymas, siekiant iš pagrindų išnaikinti tautinio sąmoningumo daigus. Iš pareigų atleista katedros vedėja Meilė Lukšienė, dėstytojos Irena Kostkevičiūtė, Vanda Zaborskaitė. Valymas pasiekė net pačią universiteto viršūnę – iš pareigų atleistas ir iš SSKP pašalintas VU rektorius Juozas Bulavas.

Sovietinei sistemai agresyviai plečiantis į vis naujas gyvenimo sritis, perrašant net visuotinius etikos ir moralės principus (paskelbtas naujas „komunizmo statytojo moralės kodeksas“), kultūra instinktyviai gynėsi, apeliuodama į istorinę tradiciją. Vis naujų rusifikacijos kampanijų aki-vaizdoje poetai kūrė himnus lietuvių kalbai, dramose, romanuose, poemose atgaivinta herojiškoji Viduramžių Lietuvos istorija, dažnas spektaklis publikos

suvoktas kaip uždraustų idėjų manifestacija. Vilniaus akademiniame dramos teatre aštuntajame dešimtmetyje pastatyta Justino Marcinkevičiaus dramatinė trilogija *Mindaugas*, *Mažvydas*, *Katedra* tapo istorinės savimonės apoteoze. Spektakliuose ekstazę patirdavę žiūrovai dažnai net nepastebėdavo ten pat išsakytos antiklerikalinės kritikos, plakatinės personažų retorikos.

Kauno valstybiniame dramos teatre Jonas Jurašas užsimojo pastatyti Juozo Grušo istorinę tragediją *Barbora Radvilaitė*, tačiau pateko į sovietinių cenzorių spąstus. Po 1972 m. gegužę vykusių neramumų Kaune vietos valdžia ėmė atidžiau kontroliuoti kultūrinį gyvenimą, naikinti bet kokias „nacionalistinių nuotaikų“ užuomazgas. Jurašui liepta pašalinti spektaklio finale pasirodantį Aušros Vartų stebuklingąjį paveikslą, pakeisti kai kuriuos kitus prasminius akcentus. Tada jis parašė atvirą laišką LSSR kultūros ministerijai ir kitoms institucijoms, kupiną maišto dvasios. Režisierius sukilo prieš tuos, kurie „hermetiškoje kabinetų tvankoje“ verčia menininką eiti į kompromisą su savo sąžine: „Teatras – viena iš reikšmingiausių priemonių kuriant tėvynę, tai barometras, rodantis jos didybę ir nuopuolį. Jautrus ir kryptingas teatras su visa stilių ir žanrų įvairove – nuo tragedijos iki vodevilio – per kelerius metus gali pakeisti liaudies pasaulėžiūrą. O suluošintas teatras, vietoj sparnų turįs kanopas, gali ištvirkinti visą tautą. [...] Šiandien mane degina neįgyvendintų ir sužalotų kūrinių balsas“. Po tokio nevirties šūksnio Jurašui teko trauktis iš teatro, spektaklis *Barbora Radvilaitė*, pakoreguotas pagal cenzūros reikalavimus, dar kurį laiką buvo rodomas neminint režisieriaus pavardės.

Tautosakiniai motyvai tebebuvo populiarūs pirmaisiais pokario metais (Kazio Borutos *Baltaragio malūnas*, partizanų lyrika), vėliau įteisinti oficialiai pripažintų poetų kūryboje (Mieželaičio, Just. Marcinkevičiaus, Maldonio) kaip liaudies dainos stilizacija, naudoti adaptuotose pasakose ir jomis paremtuose spektakliuose (Aldonos Liobytės kūryba). Jaunesnė poetų karta siekė atverti gilesnius archetipinius, mitologinius kultūros sluoksnius, socialistiniam realizmui visiškai svetimus folkloro bruožus – juoką, groteską (Sigitas Geda, Vytautas P. Bložė, Marcelijus Martinaitis). Literatūros mokslininkas Donatas Sauka knygoje *Tautosakos savitumas ir vertė* (1970) brėžė paraleles tarp primityviojo meno, tautosakos ir moderniosios dailės. Mitologinių motyvų proza paneigė marksistinę linijinio ir progresinio laiko sampratą, priminė apie visai žmonijai ar atskiroms tautoms bendrą kolektyvinę sąmonę. Žemdirbiška kultūra, žemės darbai tapo ritualais, kurie ir poetizuojami, ir apraudami kolektyvizacijos ir vienkiemių bei senųjų kaimų naikinimo aki-vaizdoje (Juozo Apučio, Romualdo Granausko proza). Buvo ir poetų, kuriems svetimas generacinis kolektyvizmas, kurie savo poetinę prigimtį bandė išreikšti gimtojo regiono tarpe (Stasys Anglickis, Albinas Žukauskas). Poetas Antanas Kalanavičius apskritai pasirinko savanorišką „tremtį“ į gimtąjį Dzukijos užkampį – kuomet toliau nuo miestų civilizacijos, dusinančios sovietinės propagandos melu. Sauliaus Tomo Kondroto prozoje baltų mitologija susipynė su universaliais mitais, priartėjo prie vakarietiško romano mitinio pasaulėvaizdžio, sudarė atsvarą racionaliam, totalitariniam mąstymui.

Mitologinis literatūros klodas, domėjimasis archajinėmis kultūromis siejo su moderniąja Vakarų kultūra (primityvizmas, archaizmas, žavėjimasis pirmykštėmis kultūromis moderniam mene, sąmonės tyrinėjimas psichologijoje) bei išėivijos kultūra (pvz., Bradūno poezija, Gimbutienės archeologijos tyrinėjimais, Greimo mitologijos studijo-

mis). Panašūs procesai vyko dailėje, muzikoje, kitose meno srityse (Petras Repšys, Bronius Kutavičius).

Moderniosios literatūros proveržis ir sąstingis. Panašiai kaip XIX a. viduryje po nepavykusio sukilimo, taip ir XX a. antroje pusėje, nusilpus pokario rezistencijai, priešinimasis sovietinei imperijai įgavo kultūrinės formos. Nuo septintojo dešimtmečio antrosios pusės kūrėsi įvairūs turizmo, kraštotyros, folkloro klubai, savišvietos rateliai, folkloro ansambliai, kurie rinko senąją kultūrą, šventė senąsias šventes (Rasas, Vėlinės ir kt.), atliko autentiškas liaudies dainas, puoselėjo kultūrinę atmintį. Jaunimas ekspedicijose atradavo autentiškas iki tol negirdėtas dainas, pasakojimus ir sovietinės ideologijos nepaveiktą gyvenimo būdą senuose kaimuose. Gyva liaudies kultūra, dainos, pasakos, sakmės, atsiņeštos iš kaimo, tapo pagrindiniu kultūros šaltiniu. Nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios legaliai veikė Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubas, rengęs išvykas į XIX a. rašytojų gimtąsias vietas, ugdeņ pagarbą knygai, kūrybai, kalbai.

Sovietų Sąjungai toliau persekiojant kitaminčius, slopinant bet kokias pilietines iniciatyvas, ribojant migracijos laisvę, oficialioji valdžia skelbėsi esanti didžiausia žmogaus teisių gynėja. 1975 m. SSKP generalinis sekretorius Leonidas Breņnevas kartu su kitų Rytų ir Vakarų šalių vadovais pasirašė Helsinkio saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos baigiamąjį aktą, prisiimdamas įsipareigojimą, kad SSRS laikysis žmogaus teisių. Šis deklaratyvus įsipareigojimas paskatino kurtis nuo sovietų valdžios nepriklausomas Helsinkio grupes SSRS sąjunginėse respublikose. Pirmą tokią grupę Maskvoje įkūrė garsus rusų disidentas Andrejus Sacharovas. 1976 m. gruodį sukurta ir Lietuvos Helsinkio grupė, tarp kurios steigėjų buvo drąsūs žmonės, nepabijoję dėl savo nepriklausomos laikysenos užsitraukti totalitarinio režimo nemalonę, – Tomas Venclova, Ona Lukauskaitė, Viktoras Petkus ir kt. Vėliau šiai organizacijai, siekusiai viešinti visus represinių sistemų nusikaltimus, priklausė Antanas Terleckas, Nijolė Sadūnaitė. Veikliausias ir stipriausias buvo katalikiškas pogrindis – jo narių negąsdino galimi susidorojimai, jie greitai susiorganizuodavo nelegalias spaustuves, leido sovietinei cenzūrai nepaklūstančius laikraščius ir žurnalus (*Aušra*, *Pastogė*, *Vytis*) platino Vakaruose išleistas antisovietines knygas. Tarp šio pasipriešinimo sąjūdžio narių buvo ir intelektualų, išskirtinių eruditų, pavyzdžiui, Naujojo Testamento vertėjas kunigas Česlovas Kavaliauskas, vertėjas, redaktorius Petras Kimbrys.

Informacinė blokada nebebuvo tokia veiksminga. Jaunimas vis daugiau sužinodavo apie roką, džiazą, hipių kultūrą, per „geležinę uždangą“ radijo bangomis prasibraudavo iki tol negirdėtos muzikos garsai. Vis daugiau grupių bandydavo groti roką, tapo madinga nešioti ilgus plaukus, o norint gauti džinsus tekdavo pakloti sumą, pranokstančią vidutinę mėnesio algą.

Visos neformalios grupės stengėsi susikurti nepriklausomą gyvenimo erdvę, gyventi taip, tarsi komunistinis režimas nė neegzistuoų. Katalikų Bažnyčia, etnokultūrinis sąjūdis (Romuva), jaunimo hipių judėjimas, menininkų bohema sudarė alternatyvias, nuo režimo iš dalies arba visiškai nepriklausomas bendruomenes. Tokių bendruomenių ir tokios autonomiškos kultūros kūrimasis valdžiai buvo ne ką mažesnis galvos skausmas negu tiesioginė jos kritika ar politinės opozicijos galimybė. Totalitarinis režimas netoleruodavo to, kas nekontroliuojama, kas neatitinka vienos tvarkos. Bet koks autonomiškas veiki-

mas savaime buvo sovietizmo kritika, nors specialiai to niekas galėjo ir nepabrėžti.

Visa tai kūrė žmonės, kurie augo ir brendo jau sovietinės okupacijos metais, kuriems nereikėjo keisti savo pažiūrų pokariu, kuriems neteko pereiti tardymų ir tremties pragaro. Įdomu tai, kad jaunų žmonių visuomeniniai sąjūdžiai iš esmės sutapo su pagrindinėmis to meto literatūros kryptimis. Apie septintojo dešimtmečio vidurį Lietuvoje vis daugiau pasirodo modernios, drąsios, improvizacijų laisve stebinančios literatūros. Geda, Martinaitis, Bložė domėjosi archajiškomis kultūromis, primityvizmu, giliaisiais lietuvių tautosakos lygmenimis. Tomas Venclova kūrė intelektualią poeziją ir dalyvavo negausiame politiniame pogrindyje, nepabūgo įsitraukti į Helsinkio grupę. Jonas Juškaitis vertė Rainerį Mariją Rilkę (Rainer Maria Rilke) ir perėmė iš jo poezijos daug įvaizdžių bei intonacinių ypatumų, nebeslėpė susidomėjimo katalikiškuoju egzistencializmu. Judita Vaičiūnaitė nuo neoromantinio lyrizmo perėjo prie intelektualinės kultūros istorijos ir miesto erdvės refleksijos. Prozininkai Juozas Aputis, Bitė Vilimaitė, Jonas Mikelinskas, Romualdas Granauskas, Bronius Radzevičius didelį dėmesį skyrė vidiniam personažo gyvenimui, prasidėjo „antiepinis maištas“ (Jūratė Sprindytė). Net ir vyresnės kartos rašytojai tolo nuo jiems įprasto socialistinio realizmo šablonų, mėgino įvaldyti „sąmonės srauto“, „vidinio monologo“ techniką (Alfonso Bieliausko *Kauno romanas*, Mykolo Sluckio *Laiptai į dangų*), stilizuotame epinio pobūdžio romane be užuolankų prabilo apie skaudžiausius pokario istorijos momentus (Jono Avyžiaus *Sodybų tuštėjimo metas*, Juozo Baltušio *Sakmė apie Juzą*).

Egzistencializmo idėjų atgarsiai literatūroje ir absurdo teatras buvo natūrali menininkų reakcija į sovietmečio sistemą ir stagnaciją. Tikrovė atrodė sunkiai suvokiama, žmogaus gyvenimas priklauso ne nuo jo paties, o nuo anonimiškos ir žmogiška logika nesivadovaujančios jėgos. Sovietinės tikrovės groteskas neišvengiamai pasuka dramą absurdo teatro link – nuo populiarios Kazio Sajos *Mamutų medžioklės* (1968) iki studentų teatro pastatymų pagal Arvydo Ambraso ir Regimanto Midvikio pjeses *Maratonas* ir *Duobė*, susilaukusių ir profesionalų (režisieriaus Juozo Miltinio) dėmesio. Vėliau šią stilistiką tęsė Juozas Erlickas. Ironijos, grotesko netrūko Stasio Jonausko, Vlado Šimkaus poezijoje, devintojo dešimtmečio Sauliaus Šaltenio apsakymuose.

Rašytojai vis labiau ėmė tolti nuo socialistinio realizmo kanonų, Lietuvą pasiekdavo daugiau išėivijos knygų ir Vakarų autorių vertimų (poezijai ypač svarbi antologija *XX a. Vakarų poetai* (1969), prozai – Hemingvėjaus, Folknerio (Faulkner), Kamiu (Camus) ir kitų autorių vertimai). Nemažai Vakarų poetų pasirodė 1965 m. pradėtame leisti to paties pavadinimo festivalio almanache *Poezijos pavasaris*. Manoma, kad apie septintojo dešimtmečio vidurį literatūros pajėgumas Lietuvoje ir išėivijoje tapo maždaug apylygis.

Be abejo, moderniosios literatūros proveržis nevyko be trukdžių. Moderniosios meno kryptys nebuvo priimtinos oficialiai, nors, jeigu per daug nešokiruodavo, būdavo tyliai toleruojamos. Tačiau visos laisvėjimo viltys žlugo 1968-aisiais numalšinus „Prahos pavasarį“, o jei Lietuvoje dar būta kokių nors „socializmo žmogišku veidu“ iliuzijų, jos irgi netrukus išgaravo. Kai 1972-aisiais Kaune po Romo Kalantos susideginimo ir slaptų jo laidotuvių į gatves netikėtai plūstelėjo minios jaunimo, valdžia reagavo visu griežtumu – milicija suėmė apie 400 žmonių. Sovietinė propaganda, su simpatija žvelgusi į jaunų kairiųjų demonstracijas vadinamajame „kapitalistiniame pasaulyje“, netoleravo jokių nepriklausomos minties apraiškų ar juolab protestų savo teritorijoje.

Uždaruose partiniuose posėdžiuose iškelta problema: kūrybinio jaunimo, pernelyg besidominčio Vakarų kultūra, perauklėti ir prisijaukinti nepavyko, jis ėmė veikti nepriklausomai ir jau įgijo skaitytojų palaikymą, tapo įtakinga intelektualine jėga, su kuria kovoti galima tik institucinėmis priemonėmis. Todėl 1972 m. buvo pašalinti *Literatūros ir meno* bei *Nemuno* redaktoriai, ilgametis grožinės literatūros leidyklos „Vaga“ direktorius Jonas Čekys. Nusitaikyta į moderniosios literatūros autorius, pirmiausia į poetus, painiose metaforose mėginant atpažinti užšifruotą antisovietinį kurstymą – išbarstomas jau anonsuotas ir knygynuose kaip signalinis egzempliorius pasirodęs Vytauto Bložės eilėraščių rinkinys *Preljudai*, neišleidžiama Tomo Venclovos parengta vertimų knyga *Choras. Iš pasaulio poezijos*, sulaikoma Juozo Apučio apysaka *Skrudėlynas Prūsijoje* bei Juditos Vaičiūnaitės eilėraščių rinkinys *Surūdijusi rožė*. Tačiau tais pačiais 1972 m. pasirodė ir labai svarbios poezijos knygos: Venclovos *Kalbos ženklas*, Gedos *26 rudens ir vasaros giesmės*, Vaičiūnaitės *Pakartojimai*, Juškaičio *Mėlyna žibutė apšvietė likimą*. Šios knygos viešai aštriai kritikuojamos, komplikuojasi visų šių autorių tolimesnis kūrybinis kelias. Ryškiausi autoriai nustumiami į šalį. Venclovai, Merui, Jurašui pavyksta emigruoti. Oficialioji kritika ima kalbėti apie novatoriškumo atokvėpį, konstatuoja nusistovėjusią pusiausvyrą tarp modernizmo ir tradicijos.

Padidėjusį politinį spaudimą rodė padažnėjusios savižudybės, neaiškios, dažniausiai su KGB siejamos mirtys, dažni atvejai, kai žinomi kultūros veikėjai neišleidžiami į užsienį baiminantis, kad jie, įkvėpę laisvės oro, gali ir nebenorėti grįžti. Prasidėjo vidutinybių dominavimo viešumoje metas. Visas aštuntasis dešimtmetis buvo paženklintas sąstingio ir žlugusių vilčių nuotaikomis. Martinaitis dienaštyje rašė: „Dabar toks laikas, kai tolumoje jau nieko nematyti. Plinta beviltiškumas – kaip maras“. Tačiau sykiu blaiviai suvokta, kad „laisvės niekas niekam niekada nėra davęs: ji susikuriama, įsisąmoninama“.

Vienu iš kūrybinės bohemos simbolių aštuntajame dešimtmetyje tapo poetas Rimas Burokas (1953–1980). Savo elgesiu jis įkūnijo laisvo žmogaus gyvenimo būdą nelaisvoje visuomenėje. Burokas nestojo į komjaunimą, nebaigė vidurinės mokyklos, dėl savo provokuojančios išvaizdos nuolat susidurdavo su milicija, buvo persekiojamas už „veltėdžiavimą“. Jis net negalvojo dalyvauti viešame literatūros gyvenime, kurį jo aplinkos žmonės siejo su kompromisais, – muzikalūs, kitokio pasaulio ilgesio persmelkti jo eilėraščiai rašyti ant kavinių sienų, servetėlių, plito rankraščiais arba iš lūpų į lūpas. Buroko elegancija, savotiškas dendiškumas buvo tylus protestas prieš sovietmečio proletariato kultą. Tragiškas jo gyvenimas baigėsi mirtimi kalėjimo ligoninėje.

Opozicinės nuotaikos plito tarp menininkų, ypač dailininkų. Drąsiu kūrybinių erdvių plėtimu, nesitaikstymu su normatyvine socialistinio realizmo estetika garsėjo tapytojas Vincas Kisarauškas, skulptorius Vladas Vildžiūnas, grafikas Mikalojus Povilas Vilutis. Stiprėjo katalikiškas pagrindis, išgarsėjęs pirmiausia *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* leidyba ir platinimu. *Kronika* – unikalus tikinčiųjų rezistencijos dokumentas, atskleidęs ir represinės sovietinės sistemos galią (kruopščiai fiksuoti teisių suvaržymai, smurtiniai veiksmai, išpuoliai, aprašyti ateistinės propagandos skleidimo mechanizmai), ir bejėgiškumą. KGB per 17 persekiojimo metų nesugebėjo šio pasipriešinimo židinio užgesinti. Leidinį įkūrė ir nuo 1972-ųjų leidybai vadovavo veiklių dvasininkų ir pasauliečių kolektyvas, kurio lyderis buvo kunigas Sigitas Tamkevičius, o jį 1983 m. suėmus, redaktoriaus

pareigas perėmė kunigas Jonas Boruta. Režimo kritikai susidurdavo su nuolatinėmis grėsmėmis: 1975 m. nepriklausomos dvasios poetas ir filosofas Mindaugas Tomonis, ilgai tampytas po psichiatrinės ligoninės, buvo rastas negyvas, 1981 m. po sunkvežimio ratais Vilniuje žuvo Helsinkio grupės narys kunigas Bronius Leonavičius, 1986 m. autoavarijoje užgeso Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto steigėjas kunigo Juozo Zdebskio gyvybė. Staigios žūtys nieko nestebino. Natūraliai ir visiems suprantamai skambėjo Tomo Venclovos eilėraščių eilutės: „Tiesa, toje valstybėje mirtis / Galėjo būti net atsitiktinė“.

Sovietinę kultūrą kritiškai vertinusiai jaunuomenei reikėjo represijų naštos nesulaikytų autoritetų. Tokiais vedliais, žadinusiais intelektualinės laisvės troškulį, tapo vyresnės kartos kultūrologas Juozas Keliuotis, vienuolis tėvas Stanislovas Dobrovolskis, klajojantis mąstytojas Justinas Mikutis.

Mariaus Buroko kartai priklausantys rašytojai į literatūrą atėjo be privalomų reveransų valdžiai ir be socrealizmo ženklų. Sąstingio metu debiutavusiems jau ne tokia svarbi atrodė kaimo tematika – jie daugiausia skaitė Vakarų modernizmo autorius, domėjosi Rytų filosofija ir šiuolaikiniu menu (Onė Baliukonytė, Gražina Cieškaitė, Gintaras Patackas, Almis Grybauskas, Antanas A. Jonynas, Jurgis Kunčinas, Juozas Erlickas, Donaldas Kajokas, Kornelijus Platelis). Legaliai išleidžiamas šiai kartai svarbaus Henriko Radausko rinkinys. Devintojo dešimtmečio pradžioje oficialiai pripažįstama vyresnioji modernistų karta (Martinaitis, Geda, Bložė ir kt.), išauga jų knygų tiražai, jie patenka į literatūros istoriją, apdovanojami prestižinėmis premijomis. Moderniosios poezijos daugiabalsiškumas bandomas prisijaukinti įteisinant ją kaip vieną iš socialistinio realizmo variantų. „Stiliaus įvairovė – natūralus poezijos vidinis poreikis – dabar stebina ar net šokiruoja skaitytojus, pripratusius prie kolektyvinio mąstymo disciplinos“, – 1986 m. kalbėjo Rašytojų sąjungos pirmininkas Alfonsas Maldonis.

Literatūros vaidmuo lietuvių visuomenės kelyje į Nepriklausomybę. Tik paviršutiniškai žvelgiant sovietmetis gali pasirodyti vientisa epocha – jis keitėsi, po eilinio „atlydžio“ sugrįždavo totalitarinė „žiema“, o spaudimas, represijos, protesto balsų slopinimas įgydavo vis įmantresnes formas. Visuomenės grupių, nesitaikstančių su esama padėtimi, įsitikimai, pažiūros ne tik skyrėsi, bet neretai buvo visiškai priešingi. Etnokultūrinio ir katalikiško sąjūdžių atstovams svarbūs buvo blaivybės, dvasinio asketizmo, dorovės principai, o intelektualinė bohema, hipių bendruomenės prieš uniforminę, standartizuotą, racionalizmo ir prisitaikymo dvasia persmelktą sovietinę santvarką protestavo meninėmis provokacijomis, nevaržomu gyvenimo būdu, alkoholinio svaigulio įkvėpta kūryba. Tomo Venclovos

---

Dėl ko neleidžia auginti plaukų vaikinams? Kuo tie plaukai kenkia vyriausybei? Tas pats ir su apsirengimu. Kodėl negalima rengtis kaip nori? Turbūt galvojate, kad jaunuoliai, apsirengę iššaukiančiai ir apsidraikę plaukais, tai jie būtinai turi eiti prieš tarybų valdžią? Labai klystate! Jūs galite įsakyti nukirpti, įsakyti apsirengti „normaliai“, bet jūs negalite įsakyti atsisakyti noro visapusiškos laisvės. O laisvės, kaip matote, jaunimas neįaučia.

Iš anoniminio laiško Kauno miesto valdžiai, 1972 m.

---

klasikinės formos suveržtumu alsuojantis eilėraštis buvo priešingas Gedos siautulingai ir nevaržomai fantazijai, tačiau ir viena, ir kita estetika nederėjo su oficialiąja kultūra.

Skirtingos literatūrinės tradicijos tarsi maži požeminiai vandens upeliai tekėjo po oficialiosios kultūros sluoksniu. Sovietmečio pradžioje iškelti į Sibirą buvo galima už Nepriklausomybės laikų literatūros laikymą, vėliau slapta skaityta įvairi filosofinė, Vakarų literatūra, Rytų filosofija, išėivijos spauda ir t. t. Buvo žmonių, kurie žavėjosi neoficialia „savilaidos“ literatūra, tačiau kitiems ir viešai veikę poetai buvo autoritetai, kurstę tautines emocijas. Skirtingos skaitytojų grupės antisovietinių „ezopinės kalbos“ užuominų ieškodavo Justino Marcinkevičiaus ar Juozo Grušo dramose, rusų disidentų literatūroje, per vertimus į lenkų kalbą pasiekiamuose Vakarų modernistų leidiniuose, etnografinėse Rasų šventėse. Be abejo, viešai prieinamą literatūrą kūrę rašytojai buvo priversti nuolaidžiauti ir prisitaikyti, tačiau ir jie viešai pareiškėdavo maištingų idėjų, į kurias atsiliepdavo skaitytojai.

Skaitant Sąjūdžio laikų spaudą akivaizdu, kad anuomet vienas įtaigiausių buvo vienybės ir solidarumo jausmas. Įvairių mitingų, koncertų metu scenoje galima buvo matyti vienu metu „Tautišką giesmę“ giedančius ekscentriškuosius pankus, partinius „moks-lus“ ilgai krintusius orius filosofus, buvusius disidentus. Devintojo dešimtmečio antroje pusėje prasidėjusiam tautiniam sąjūdžiui buvo reikalingas rašytojų sukauptas autoritetas. Rašytojai tapo mitingų oratoriais, visuomenės ir politikos analitikais, jie turėjo atskleisti tiesą apie iki tol nutylėtas skaudžiausias istorijos dramas: Molotovo–Ribentropo paktą, trėmimus, masines žudynes, persekiojimus, sąžinės, tikėjimo, žodžio laisvės suvaržymus. Visą sovietmetį bandant padaryti rašytojus propagandos, žmonių sąmonės valdymo įrankiais, išryškėjo atvirkštinis procesas – žmonės, rinkęsi į pirmuosius mitingus, kūrybinės inteligentijos žymiausias atstovus laikė geriausiais tautos valios reiškėjais. Į Sąjūdžio iniciatyvinę grupę buvo išrinkti gerai visuomenei žinomi aktoriai, kino režisieriai, filosofai, mokslininkai, o ne siauresniam ratui pažįstami politiniai disidentai. Į Sąjūdį įsitraukę rašytojai Vytautas Bubnys, Algimantas Čekuolis, Sigita Geda, Alfonsas Maldonis, Justinas Marcinkevičius, Kazys Saja, Marcelijus Martinaitis, literatūrologė Meilė Lukšienė. Kitoje barikadų pusėje atsидūrė Juozas Baltušis, nespėjęs laiku persiorientuoti. Į Lietuvą 1989-aisiais grįžęs Bernardas Brazdžionis minių buvo sutiktas tarsi pranašas.

Šiuo metu daugiausia dėmesio sulaukė publicistika, greta istorinių ir politinių klausimų svarstytos ekologinės problemos. 1988 m. susikūrė pirmasis nepriklausomas kultūros žurnalas *Sietynas*, kuris nesutiko pereiti kad ir mirštančios cenzūros sieto. Didelė dalis poezijos virto patoso kupina eiliuota publicistika.

Pasirodė pirmieji tremtinių, partizanų prisiminimai (svarbiausios knygos – Dalios Grinkevičiūtės *Lietuviai prie Laptevų jūros* ir Juozo Lukšos-Daumanto *Partizanai*), kurių įtaiga pagrįsta ir naujais, totalitarinio režimo baisumą liudijančiais faktais, ir asmeninės išpažinties šokiruojančiu atvirumu. Memuarinė, dokumentinė literatūra užgožė beletristiką. „Atsiminti, sumegzti nutrūkusias istorijos gijas, angažuotis sakyti tiesą, suvokti save istorijos kontekste tuomet atrodė gyvybiškai svarbu“ (Saulė Matulevičienė). Dėl to literatūros laukas labai emociingas. Tiesos sakymo ir skriaudos atvėrimo patosu patraukė anksčiau cenzūros nepraleisti Apučio, Mikelinso ir kitų rašytojų kūriniai, o Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris*, groteskiškai pašiepęs kai kuruos tautinius mitus, sukėlė skandalą. „Tai buvo laikas, kai literatūra tampa gyvenimu“, – prisiminė poetas Martinaitis.

Vytautas Kavolis

NUŽEMINTŲJŲ GENERACIJA

Egzilio pasaulėjautos eskizai

Kertiniai klausimai apie dvidešimtojo amžiaus antrosios pusės žmogų:

– Kaip iš tikrųjų jis gyvena ir iš kur jis ima jėgų gyventi?

(Gali būt, kad formulacija ne visai tiksli, ir reikėtų klausti:

– Kur žmogus jaučiasi istorijos niekinamas ir kaip jis kovoja prieš savęs išniekinimą?)

Toji sąžinės ir skausmo poezija, parašyta egzilyje subrendusių lietuvių rašytojų, apie kurią šiame paskaitų rinkinyje kalbama, savo reikšmingumą žmogui įgyja tuo, kad yra nuolatinis šių klausimų sprendimas. Kasdienis, intensyvus ir, kaip buvo anksčiau Antano Škėmos, pirmojo iš nužemintųjų, mirties minėjime sakytą, – „be baimės ir be patoso, ir be devyngubų tuštybės kaukių“ (Antano Škėmos žmogus//Naujienos. – 1962. – Saus. 27).

1. ŽEMĖS PRARADIMAS

Poetų karta, dar laikyta jauniausiąja Vokietijos stovyklinėje gadyneje, savajam eilių rinkiniui buvo paėmusi būdingą „žemės“ vardą. Šiuo pasirinkimu ji liudijo natūralų lietuvišką įsišaknijimą, palikęs iš atminties ir pasąmonės jau nebeištrinsimuose vaikystės išgyvenimuose. Per gimimo žemę šiai generacijai kalbėjo prigimtiniai gyvybės šaltiniai, pati gamta, iš kurios žmogus ateina, kurios jis maitinamas ir kurion turės sugrįžti.

Kaziui Bradūniui dar net buvo įmanoma prigimtinė harmonija:

*Prie gruoblėto qžuolo rymoja
Girių dievas veidu mediniu,
Samanotos Girių Dievo kojos
Plaunamos šventųjų vandenų.*

*O šaltini miško stebuklingas,
Į tave rankas pavargusias tiesiu.
Ir jėga pavasario audringa
Plaukia nesuvaldomu tamsiu*

*Labirintu atgaivinto kraujo,
Plaukia liūtīm, karšta, laukine...
O, jaučiu... tai žemė atnašauja
Girių Dievo garbei ir mane.
(Žemė. – P. 113)*

Iš nepertraukiamo intymaus ryšio su žeme, žmogaus ir prigimties tarpininke, ir kyla anos žemininkų generacijos kūrybinės jėgos. Savos žemės praradimas jai reiškė kūrybinių šaltinių netekimą. Tikėdamasi tų šaltinių gaivumą bent iš tolumos vėl pajusti, ji vis kartkartėmis sugrįžta į „prarasto rojaus atsiminimus“ (Nagys H. Trečioji metinė Santaros

knyga. – P. 9–21). O Kazys Bradūnas, beiškodamas žemės jėgos šaltinių, skverbiasi iki pačių jos gelmių ir savo „šventąją versmę“ atranda išgyvendamas prieškrikščionišką dievybės ir gamtos vienumą. Ir jis džiaugiasi, jausdamas, kad žmogui intymi gamta jį aukoja geros antgamtės garbei.

Kalbu čia apie Bradūną ne dėl to, kad laikyčiau jį išsėmusiu reikšmingiausias žemininkų temas, bet greičiau todėl, kad jis savyje sukaupia tas žemininkų žymes, nuo kurių jaunesnioji poetų karta ryškiausiai atsiskyrė.

Prisiminkime Bradūno žemdirbių stabą, – ir kontrastui atsiverskime trečiojo „Metmenų“ numerio pirmąsias eilutes:

*Vitraže angelas rėkia stiklinės moteries.
Ne dabarčiai, angele, stiklinės moterys,
ne dabarčiai ilgesys,
įšalęs džiaugsmas, angele,
gyvų ir mirusiųjų neapykanta,
kastruotas džiaugsmas, angele,
išdilusi kalba (P. 3).*

Anksčiau Bradūnas, o čia Algimantas Mackus naudojami krikščioniškąja simbolika. Bet Bradūnui pro šią simboliką kalbėjo dar prieškrikščioniškas žmogaus ir dievybės vienumos ir tarpusavės priklausomybės pajutimas. Egzistencija Bradūnui buvo tobulai suderinta, nes iš prigimtinių jos šaknų, iš žemės gelmių plaukė ir pulsavo, ir visa persunkė natūrali, gera gyvybė.

Bet pokrikščioniškos eros žmogui angelas, pakibęs vitraže, ir moteris taip pat tėra stiklinė. Jie nebėra gimę iš organiškųjų prigimties pulsų, bet civilizuoto žmogaus išrasti. Ir jie beviltiškai šaukiasi vienas kito, nes džiaugsmas, kuris galimas gamtoje, civilizacijos struktūroje įšalęs, spontaniškais jausmais nebeišreiškiamas: „ne dabarčiai ilgesys“.

Natūralu, kad šioje kartoje, kuri brendo jau nutrūkus tiesioginiam ryšiui su gimimo kraštu, nebėra, kaip dar buvo Nykai-Niliūnui, į žemę įleistų gyslų, kuriomis galėtų plaukti gyvybės sultys. Tokių šaknų galima tikėtis – arba, šaltai sau jų neturėjimą konstatavus, atlikti išliekančiąją žmogaus pareigą: kurti egzistencijos ir išsakymo formas bežemių generacijai. Šiandieniam žmogui apskritai.

*Liūnė Sutema kalba šios kartos balsu:
Dabar aš kaltinu žemę, kam ji tokia silpna,
kam išaugino miestus, kurie užtvėrė
plieniniais virbais paukščių taką skliaute,
kam išaugino žmones, pragyvenančius ją,
o negali išauginti krūmo,
uždraustom uogom, kerojusio bažnytkaimio
sode –
(Nebėra nieko svetimo. – P. 43).*

Egzilis – subrendimas žmogiškajai denatūralizuotos egzistencijos realybei – iš esmės pakeitė jos santykį su žeme ir su prigimtim:

*ana moteris,
ieškanti žemės purios savo pėdom,
šaukianti žemę motinos vardu,
ir skausmo aštrumu išraižius
akmenyje vardus, neviltim sužeidusi veidus
mylinčius ir giedrius, –
tai ne aš –
<...>
ji tiktai panaši į mane (P. 54).*

Tai ir yra pirmoji, aiškiausiai matoma šios kartos charakteristika. Ji yra nužemintųjų generacija: karta, praradusi žemę, praradusi naivų bradūniškąjį tikėjimą prigimties harmonija ir stiprybe, karta, kuri meluotų, jei kalbėtų apie savo priklausomybę tam, kas žmogui duota. „Aš niekada nemylėjau žemės“, – sako Algimantas Mackus knygoje „Jo yra žemė“.

Žemė – kartu ir priklausomybės prigimčiai, ir istorinių namų simbolis. Bet nužemintųjų generacija yra savo vaikystėje pergyvenusi praradimo siaubą:

*Vieną vaikystės vasarą
diena tvinko tiršta pilkuma,
<...>
kai išbėgę žaist neberadam
savo mažo pasaulio...
<...>
Nemokėjom išsaugoti jo.
Ir basos kojos
pirmą kartą nejautė žemės,
lyg liūtis išplauti, rausvi daigai.
(Bevardė šalis. – P. 11)*

Namai, kuriuos galima prarasti, tėra kiekvienu akimirksniu sudužti pajėgianti iliuzija. Jiems jau nebegalima, ramiai ir nedvejojant, priklausyti, kaip augalui, suleidusiam šaknis į juodžemį.

Liūnė Sutema dar Vokietijoje, pabėgėlių stovyklose, kai vyresnioji karta maitinosi kasdieniu grįžimo į paliktuosius namus ilgesiu, buvo apčiuopusi pagrindinę savosios generacijos sąmoningumo įžvalgą:

*Niekados mes neturėjome namų
tai graži legenda sukurta
begaliniu ilgesiu liepsnojančių žmonių
mes neturime ir neturėjome namų.
(Iš autorės archyvo)*

Ir kas gali kaltinti, jei poetas nesemia stiprybės iš to, ko jis niekad neturėjo?

Tai štai ir priežastis, kodėl šios kartos poezijoje nepulsuoja natūrali, žemiška gyvybė.

Bet kodėl toksai, atrodo, paradoksalus Algimanto Mackaus knygos pavadinimas – „Jo yra žemė“? Nejau vien todėl, kad prisiminta neturint, kas žmogui reikia turėti: „Žemės, kurią visais atžvilgiais galėtum pavadinti sava“ (Metmenys. – Nr. 2. – P. 17).

Skaitant „Jo yra žemė“, paaiškėja, kad čia kalbama apie nuosavybę, kuri lieka, praradus ryšį ne tik su gimimo žeme, su istoriniais namais, bet ir su pačia gamta. Toji nuosavybė yra konkretus žmogiškumas, toks, koks jis šiandieniame pasaulyje ir mūsų šalyje kasdienybėje. Vienintelė tikrovė – žmogus.

*Išbraižykite savo delne
ir dylančios atminties vaizde
naują žemėlapij, be žalumos,
žmogaus veido pavidale.
(Bevardė šalis – P. 33)*

Atplėštas nuo žemės, žmogus juo labiau pririštas prie savęs, nes tik jis pats tėra likęs savo vienintele nuosavybe. Jis negali nuo savęs pabėgti. Savyje – nebūtinai nuo kitų izoliuotame – jis turi atrasti viską, iš savęs viską sukurti, ko žmogui reikia.

Žmogus yra nužemintas – atplėštas nuo žemės ir nuo prigimties. Tai šiandieninėje civilizacijoje beveik universalus išgyvenimas. Egzilis jį tik paryškina. Egzilis – žmogaus istorijoje, o ypač industrinės epochos žmogaus likimo simbolis. Todėl egzilio reikšmę nusakanti poezija tampa svarbi visiems.

2. ISTORIJS TRIUŠKINAMIEJI

Sąmoningasis nužemintųjų generacijos santykis su istorija prasideda žeidžiančiu istorijos neteisingumo pajutimu. Istorija neteisingiausia tiems, kuriems ji atėmė galimybę realizuoti savo jėgas. Šiuo likimu nužemintųjų generacija dalijasi su visų laikų egzilais ir visų rasių skriaudžiamaisiais, su neprivilegijuotu žmogum apskritai. Nužemintieji save pirmiausia definuoja tuo, ką pajunta savyje nykstant.

*Noriu pirkti skliauto rėžį.
Tuščią, prieblandoje, tarp dviejų
bokštų gotikos kantrios, –
kad galėčiau išauginti daigus javų,
kurie tvinksi mano gyslose
jau trylika pavasarių,
ir negali prasilaužti –
ir neranda vietos žemės gelmėje.*

*Noriu pirkti skliauto rėžį,
kad galėčiau pamatyti,
koks derlius nyksta manyje.
(Nebėra. – P. 21)*

Egzilų likimas – pajusti užslopintąjį kūrybinio pajėgumo balastą:

užtroškę vaikai

sapnuodami skęsta

gėluos šulinius.

(Algimantas Mackus. Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai. – P. 32)

Žmogaus potencijos nuslopinimo priežastis – benamiškumo prievarta. Jai išsakyti – egzilų skundas:

Nėra gimtosios žemės!

Nėra kad tykiai plauktų Nemunėlis

ir aviža prašytų būti dailiai pasėta (P. 72).

Mano pirmajam name

gyvena žmogus įstrižom akim

užguito žvėries veide,

užplakęs mano pirmąjį pranašą

kanapine virve – ...

(Nebėra. – P. 28)

nesibaigiantis kartos prakeikimas –

be atvangos, be poilsio iš niekur į niekur.

(Generacija. – P. 18)

Istorija niekina žmogų ne tada, kai jį verčia kentėti, bet tada, kai jos liepsnos tapyba – skausmas – lieka beprasmis. Bet gal egzilų skausmui skirtas kuris reikšmingesnis postas prasminga pripažintoje visatos rikiuotėje?

Už kieno nuodėmės

protėvių mirštanti kalba? (P. 13)

Gal kartos prakeikimas – tai jos žmogiškąsias pareigas primenanti bausmė už pabėgimą nuo nelaimės ištiktos tautos, atsisakant dalytis jos skausmingu likimu? Gal generacija nužeminta (ne tik žemę praradusi, bet ir istorijos moraliai niekinama) todėl, kad bandė (ir savo užsimiršimu tebebando) išvengti pavertusių kentėjimo?

Sunaikinto šimtmečio

baltųjų alyvų aliejum

tegul bus palydėtos

šiaurę išdavusios gentys (P. 38).

Bet ar vien šiaurę savo užsimiršimu išduodame?

Prisimena Jono Meko:

...aš negailu įsivaizduoti, kokios jėgos ir kokios koncentracijos stovyklos išvalytų ir išbudintų lietuvius, kuriuos aš matau Amerikoje. Jie yra kaip žydai: nei žydai, nei lietuviai emigrantai nepasimokė iš savo skausmo. Nei tremtis, nei koncentracijos stovyklos nepraturtino ir neprabudino, ir nesukėlė jų jautresnių, tragiškesnių žmogiškųjų jausmų. Šitie pergyvenimai ir šitie, sakyčiau, paties Dievo siųsti bandymai jų buvo praeiti užmerktom akim ir užmerktom emocijom... Niekas nesukėlė juose jokių abejonių savo beatodairiu, užbalzamuotu teisingumu, jokie abejojimo savo išdidumu. Ir tai todėl, aš tikiu, jie ir šita juokinga tremtinio mirtimi yra baudžiami (Metmenys. – Nr. 2. – P. 26).

Kad ir ką būtų išdavusi išėivija, egzilyje pabudusieji yra išmokę skausmo universalumą. Nuo istorijos pabėgusieji tesisieloja dėl jiems patiems padarytų skriaudų, o sąmoninguosius egzilus jų patirtoji skriauda yra įjautrinusi visuotiniam egzistencijos neharmoningumui ir iš šio pajutimo kylančiai moralinei pareigai. Į žmogų triuškinančią istoriją tegalima atsakyti visų triuškinamųjų solidarumu.

*Sugrįžo visi ištremtieji,
visi uždarytieji getose,
visi kareiviai dingę be žinios –
nuo jų žodžių krušos
įskilo mano langai, pro kuriuos
žiūrėdavau į juos
minėjimų iškilmingom dienom –
ir trupa mano kasdienis džiaugsmas.
(Bevardė šalis. – P. 44)*

Liūnė Sutema žino, kad žodį turinčiųjų pareiga – kalbėti prieš žmogui kertamą skriaudą:

*Nusikalstu tylą,
kai grubi, plačiadelnė ranka
žmonių veidus skirsto į formą ir spalvą,
lyg vaisius krautuvėj,
ir atžymi juos kaina.*

<...>

*Tada manoji tylą,
amaro pradžia (P. 59).*

Algimantas Mackus tarp istorijos triuškinamųjų mato kiekvieną kankinamą žmogų.

*Raudoki Jureko likimą,
Vilniaus sinagogų kantoriau,
raudoki žalią Jureko karstą,
kraujo iliuminacijoje,*

*moliuskų eisenoj
į žiaurios istorijos aplanką.
(Generacija. – P. 66)*

Žydas berniukas, nušautas Vilniaus gete, – šiandienės istorijos neteisingumo simbolis. Nužemintųjų generacijos sąžinė – įsipareigojimas jo neužmiršti.

*Tegul palieka jo įsirpusiose akyse
falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas (P. 69).*

Jonas Mekas vaizduojasi galutinį istorijoje žmogaus nužeminimą, kai antrą paskutinės valandos sekundę, dangumi pralėkus antrajai misilei, ir kalviui Žaldokui, nekaltam ir nieko nesuprantančiam, žiūrint į praskilusį dangų, neišaiškinamas balsas pradės kalbėti:

*Jeigu tu buvai geras – tavo gerumas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją;
jeigu buvai tu šventas – tavo šventumas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją;
jeigu buvai komunistas – tavo komunizmas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją;
jeigu buvai kapitalistas – tavo kapitalizmas yra
nuodėmė,
jeiguėjai prieš istoriją...*

Istorija – žmogui svetimas, neribotos galios mechanizmas, kuris paneigia ir sunaikina kiekvieną impulsą, priešingą nežinomai jo judėjimo kryptčiai. Istorija – ištisinis pasityčiojimas iš žmogaus ir visų jo tiesų subjektyvumo.

*Kas yra laikui
tavo teisingumas –
kas yra tavo klaidingumas
ar tavo tikrumas
prieš istorijos teisingumą?
Dvyliktą valandą bomba sprogs.
(Metmenys. – Nr. 1. – P. 90–91)*

Pro šį tragišką istorijos finalą pasirodo galutinis žmogaus nužeminimas, kurį jau galima pavadinti *metafiziniu pasityčiojimu*. Ne tiktai istorija, kol ji tęsiasi, niekina žmogų ir jo pastangas, bet ir nežinomybė, kuri slepiasi už istorijos ir vieną valandą ją drastiškai užbaigs, šiuo atominiame amžiuje kasdien gresiančiu finalu galutinai patvirtins tai, ką istorinis patyrimas preliminariai liudija, – žmogaus nužeminimą.

O net jeigu ir būtų istorijon įmontuotas išganymas – „istorijos tikslas“, – ar jo sulaukęs žmogus nepasijustų, kaip išlaisvintas koncentracijos stovyklos kalinys Jono Meko „Europoj, 1945“, – galutinai išsisėmęs:

Tačiau dabar visa tai buvo prieš jį: jis buvo staiga vėl vienas iš tų kelių, kurie išlaukė: kurie staiga vėl stovėjo prieš gyvenimą – ir tada jis staiga turėjo užlaužti savo rankas ir šaukti, kaip niekas gyvas nėra šaukęs, tik dabar realizuodamas viską: kad viskas bėra tik inercija, kad viskas yra prarasta, kad jo muskulai yra mirę, kad jo lytis yra mirusi, jo atmintis, jo jausmai, jo tikėjimas žmogumi ir jo tikėjimas Dievu – kad jo noras gyventi yra miręs – viskas mirę, užmušta, kad šita krūva griuvusių yra jau daugiau ne žmogus... (Metmenys. – Nr. 1. – P. 4).

Jei istorija turėtų tikslą, tai tik jo siekimas būtų prasmingas. Jį pasiekęs žmogus pasijustų praradęs tai, kuo gyveno: savąjį siekimą.

Istorijos tuštybę, žmogui jos dalijamo skausmo neprasmingumą pagaliau aiškiai suvokia ir Algimantas Mackus:

*Prieš lemtą skausmingumo išsipildymą
tegu skambina Dovydas arfa
beprasmiškam vandens atsimušimui
į liekanas iš vietos išmestų daiktų.
(Generacija. – P. 67)*

Nėra jokių žmogui prasmingų reveliacijų istorijos slinktyje. Nei jos dėsniai, nei atsitiktinumai nepasako, kodėl žmogus kenčia, kuo jis gyvena ir kokie jo tikslai.

Istorijos neprasmingumams pro juos dengiančias ideologines iliuzijas pražvelgti reikia būti jos kuo tobuliau nužemintam. Istorija ypač tobulai triuškina mažuosius. Bet ir istorijos mažieji gali įgyti nesutriuškinamą žmogišką reikšmę, kai jie radikalčiai, nebijodami apnuoginti savo silpnybės ir savo sentimentų, konfrontuoja su savo likimu ir, su juo besigrumdami, subręsta.

3. PIRMOJI VIZIJA

I

„Mes gimėme vieni...“ (Jo yra žemė. – P. 54) – šio įprastinio gamtos reiškinių simbolinis pabrėžimas pačioje eilėraščio pradžioje išryškina pirminį Algimanto Mackaus pajutimą, jog žmogiškasis ryšys nėra žmogui duotas. Žmogus gimsta ne primityviose giminytės struktūrose, ne gentyje, jį apsupančioje saugiu ir šiltu priklausomybės jausmu. Žmogus gimsta tepriklausydamas sau. Prigimtis žmogui tiek teduoda. Žmogiškuosius ryšius jis turi pats, iš nieko, iš savo vienišumo vidaus susikurti.

Mes einame į tyrlaukius...

<...>

*Mes einam atsinešti sau galėjimą gyventi.
(Algimantas Pagėgis. Elegijos. – P. 32)*

Bet kas esame mes? Kokia slaptoji mūsų buvimo žmonėmis vizija?

*Tavo laisvieji vergai – Tavo laivų irkluotojai
stambiom, raumeningom rankom
į jūros gilumą leidžia inkarą
giedodami, kad Tu esi jūros gilumas
ir kad metamas inkaras yra ne metalas,
bet jų širdys, jų kūnai ir sielos.*

<...>

*Ant savo nuogy, raumeningų pečių
jie neša didelį krovinį.
(Jo yra žemė. – P. 44)*

VYrai giedodami atneša ir „numeta krovinį“ – ir giedodami vėl išeina. Žvejų moterims, kurioms jie atneša „duoną ir pilnas žuvų statines“, jie lieka svetimi tuo atokumu, kuriuo davėjas atitolsta nuo apdovanotųjų. Dovanos didumas atskiria davėją nuo tų, kurie, jo pamaitinti, „žaidžia kriauklėmis“.

Tai – Algimanto Mackaus jaunystėje įsivaizduotas kūrėjo santykis su visuomene, savotiška Arnoldo Toynbee „pasitraukimo ir grįžimo“ variacija. Tačiau pasitraukimas čia nėra romantiškas vienišumas kalnų viršūnėse. Net ir pasitraukimas socialus: jis yra vienuoliškai prisiekusiųjų kūrėjų brolija. Jie „giedodami“ – su savo dovanom – ateina ir „giedodami“ – vis dar jas dalydami – vėl išeina.

Bet kūrėjas daugiau ar mažiau yra juk kiekvienas. Kūrėjas tėro žmogaus suintensyvinimas, žmogiškumo esmės kristalizavimasis nuogesnio savimi buvimo momentais. Už kūrėjo simbolio slypi žmogus apskritai. Ir reikšmingas nuoširdus žmogiškas ryšys, kurio ilgisi Algimantas Mackus, teegzistuoja davime; jis, Alberto Camus žodžiais, „didelė draugystė žmonių, kovojančių su likimu“.

II

Bet ne permanentinis davimo triumfas laukia tų, kurie žmonijai neša dovaną:

*Mes likome vieni, kaip sutrūniję bokštai
ties baigiančiom išsekti upėm.
Vieni ant drumzlinos ir neišbrendamos pakrantės
(P. 54).*

Didelė draugystė žmonių, kovojančių su likimu, baigiasi bendru likimo nugalėtųjų vienišumu.

Kodėl žlunga draugystė? Mackui ta priežastimi nėra kelių išsiskyrimas, nėra ir skirtingų vertybių pasirinkimas. Greičiau egzistencinės draugystės žlugimas yra pavargimas nuo savęs ir nuo kito; bendras pojūtis visų tų, kurie neišaiškinamą žmogaus didybės viziją pajunta susiduriančią su beviltišku žmogaus ribotumu.

*Nebeieškokime –
mes nieko nesurasime...*

Tačiau šis liūdnas žvilgsnis ateitin kvalifikuojamas:

*kol patys sau nebūsime
ir žemės, ir pavasariai* (P. 17).

Mes esame gimę vieni ir teturime tai, kuo *galime būti* vieni kitiems ir patys sau. Nyka-Niliūnas savo „nuostabųjį pasaulį“ „turi... savy“, o Algimantas Mackus jį tegali sukurti dalydamasis save su kitais. Todėl jam labiau reikia kitų ir neišsenkančios draugystės, ir jis skaudžiau perkenčia savo paties nepakankamumą.

Kai Mackus vėliau kalba apie „luošą neūžaugą sūnų“, jis duoda nujausti tragiškąsias žmogaus galios ribas:

*Aš tau nieko, mano sūnau, nepalieku, ko
nėra buvę.
Mano vandenys nėra išsipildę, mano vandenys
liko bevardžiai,
mano veidas susilies su veidais, anksčiau
išplaukusiais jūron,
ir mano rankos sieks tolstančio tavo žemyno*
(P. 65).

Kai draugai pasirodo nebegalį būti sau ir vieni kitiems „ir žemėm, ir pavasariais“, kada jie vieni kitų nebepajėgia išlaikyti gyvų, tada socialinis ryšys pasirodo nebepakankamu būties pagrindu, tada draugystė palieka tik bendru vienišumu „ant drumzlinos ir neišbrendamos pakrantės“, ir poetai pasijunta kaip ir visi kiti, išpopuliarėjusiu Davido Riesmano žodžiu, „vieniša minia“.

Draugystės iširimo pasekmės neprilygstamai skaudžios:

*Dabar tu esi šaknis,
kurios medis – supjaustytas ir sukūrentas.
Dabar tu esi kriauklė,
aklom akim žvelgianti
į brangius krovinius
plukdančią jūrą.*
(„Po draugystės“ – P. 72)

*žalioj žolėj negyvas
paukštis pakelia sparnus
ir išskrenda ieškoti
savo kapui vietos.*
(„Po išsiskyrimo“ – P. 73)

Draugystės išsekimas izoliuoja žmogų nuo dalyvavimo bendrame pavojingame ir būtiname kūrybiniame veikime. Ribotumas griaua prisiekusių draugystę, o kai šitokia draugystė išsenka, užsiveria ir joje glūdėję, žmogų ir jo kūrybinę energiją maitinę šaltiniai. Be prisiekusių draugystės nėra reikšmingos komunikacijos, nėra žmogiško santykio apskritai. Ir todėl draugystės irimas išgyvenamas su griūvančios tikrovės skausmu.

4. VIDINIAI DIALOGAI

I

Gamta apskritai paliko Algimantui Mackui svetima, o ir fizinė brolystė nebuvo jam duota kaip reikšmingas žmogiškas santykis. Tačiau brolio simbolis išgyvenime dalyvauja. Kai „aš“ vaikiškomis lūpomis atgailavo už nuodėmes.

*...vieną naktį pas mane sugrįžo mano miręs
brolis.*

<...>

*Aš pažvelgiau į savo brolio nuogą,
raumeningą kūną*

<...>

*ir į rankas, kurios galėtų glamonėti
kiekvieną mūsų žemės moterį...*

(Jo yra žemė – P. 78, 79)

Brolis šiuo atveju nėra atskirame kūne egzistuojąs kitas žmogus: Jis yra „aš“ nuogais, raumeningais pečiais – antrasis „aš“, partneris to, kuris vaikiškomis lūpomis atgailauja. Šį dviejų brolių – dviejų psichologinių elementų – koegzistavimą vienoje asmenybėje pajunta ir išpažinties klausas katalikiškosios Mackaus vaikystės kunigas:

*many jis matė nuogę, raumeningą mano
brolių... (P. 79)*

Brolystė Mackui nėra prigimtinis ryšys tarp fiziškai atskirtų individų. Ji yra dialektinis santykis tarp jo asmenybės procesų, irgi siejamų gamtos – organizmo vientisumo. Miręs brolis čia yra aistringasis Id, kadaise pasitraukęs iš sąmoningojo gyvenimo ir jaunystės krizėje sugrįžtąs, kad pažadintų Superego iš jo konvencionalaus sustingimo. Brolių – atgimstančio instinkto ir stingdančios paternalistinio autoriteto baimės – susitikime pasiekama gyvenimiška sintezė:

*Už lango dar kažkas kalbėjo apie mirtį,
kažkas dainavo linksmą dainą apie moterį,
kuri daugiau nebuvo nuodėmė,*

<...>

ji tapo amžiai ir palaiminimas,

<...>

*Dievas ir žmogus,
ji tapo pats gyvenimas... (P. 80)*

Ši sintezė nėra susentimentalinta: ji organiškai kyla iš ankstesnio skausmingo gyvenimo pajutimo, ji yra kaip ir visa egzistencija sunki: moteris

*...tapo pats gyvenimas, kuriuo mes esam
nubausti,
ir pažadėta žemė tiems, kurie yra
bedžiaugsmiai (P. 80).*

Su moterimi ateina nauja žmogiškojo santykio įžvalga: žmonės nėra arba pasilikusieji ant kranto, arba „didelio krovinio“ nešėjai, bet tarpusavio „bausmėmis“ ir „pažadėtomis žemėmis“ pasikeitimo sąmokslininkai. Nebesama misionieriais kitiems, bet solidariais revoliucionieriais prieš egzistencijos bedžiaugsmiškumą. Ir šis solidarumas „tampa amžiais“ – nesibaigia.

II

Kitame eilėraštyje brolis irgi pasirodo miręs. Tačiau šis brolis nebėra galingasis Id, kuris

*...kiekvienai pražilusiai vienuolei
primintų, kad po jos šiurkščiu rūbu
nuvyto jaunas ir taip pat aistringas kūnas (P. 79).*

Trečiasis brolis yra prarastos, prisiminimuose trapios kaip peteliškė kūdikystės simbolis:

*dar ir dabar matau
jo ploną kūdikišką ranką
ramiai mojuojančių paliekantiems (P. 81).*

Tai dar vienas – nei moralusis, nei aistringasis, bet trapusis, specialiai poetiškas – poeto asmenybės elementas. Su šiuo elementu jis save ypač intymiai sutapatina, kreipdamasis į mirtį kaip į bendrą abiejų brolių tėvą:

*Mylėk mane, evangeliste senas,
kaip mano kūdikišką broį
mokėjai tėviškai pamilti (P. 82).*

Tėvas – „didysis evangelistas mirtis“ – yra sunaikinęs aną plonos kūdikiškos rankos „aš“, vaikiškąjį „aš“, – ir poeto santykiyje su savo kūryba palieka ši meilės, sumišusios su mirtį nešančiu impulsu, dviprasmybė: kūryba jo vaikas, bet tėviška meilė yra ir mirties nešėja. Gal dėl to sūnus turi būti „luošas neužauga“, gal dėl to draugystė išsenka, kad vyriškasis elementas ne tik kuria, bet ir naikina.

Kitoks yra moteriškojo prado santykis su savąja kūryba:

kiekvienas esam savo Dievo motina (P. 61).

Tėvo kūrybos vaisius „luošas neūžauga“, bet motina pagimdo „Dievą“. Išėitų, kad Algimantui Mackui kaip ir Vincui Kudirkai motina buvo kūrybos impulso šaltinis, o tėvas – greičiau daiktų privalomumo, realybės principo simbolis. Todėl tėvas ir atstovauja mirčiai, nes mirtis – galutinė privalomybė.

Tėvas – žemiškasis Dievo atstovas. Dievas – tėvo projekcija. Tėvui priklausoma tol, kol nepajėgiama iš savo egzistencijos vidaus pagimdyti savo paties dievų. Bet paternalistinis autoritetas jau tiek įsisavintas, kad už sukilimą prieš jį žmogus pats save baudžia mirties – ir istorinio ar transcendentinio pasmerkimo – baime. Sukilėlio asmenyje (tai ypač ryšku Antano Škėmos pasaulėjautoje) bausmės baimė grumiasi su kūrybinio impulso nepaneigiamumu.

5. DIEVAS EGZILYJE

Egzilis – tikėjimo mirtis. Tiksliau: viena iš mirties formų, prieš kurias tenka nuolat, išdidžiai ir beviltiškai, kovoti ribotomis egzistencijos priemonėmis.

Egzilis nėra vienkartinis, baigtas savo žemės praradimo aktas. Egzilis iš istorijos gilėja žmogaus sąmoningume. Ir juo labiau egzilis gilėja, juo labiau žmogus pajunta savo benamiškumą pačioje egzistencijoje.

Kintantį egzilyje tikėjimo išgyvenimą atspindi Algimanto Mackaus Dievo sąvokos evoliucija. Šešiolikos ar septyniolikos metų sąvartoje Mackaus santykis su Dievu dar tvieskė plakatinu pasitikėjimu:

*O, kas atves klajūnus prie Nevėžio kranto,
benamius, kas į apsnigtąją Lietuvą grąžins? –
Tik Tu, Didysis žemės ir dangaus valdove,
kurs krintančioje sniegėje esi.
(Elegijos. – P. 13)*

Bet tik tada pajuntama, ką reiškia egzilis, kai apnuoginančios desperacijos momentu suplyšta plakatai. Dvidešimt penktųjų metų kaimynystėje Mackus jau tik vieninteliu kentėjimo ryšiu Dievui prieš galutinį atsiskyrimą dar artimas.

*Ar tu sugrįši kaip tolimų kontinentų svečias
ir priimsi iš manęs paskutinį ženklą mano
prisiminimui? –
Tavo paliktą karūnos erškėtį?
Tada mes išsiskirsime kaip geri bičiuliai,
kurie daugiau nesusitiks šitoj liūdesio žemėj.
(Jo yra žemė. – P. 51)*

Bendras skausmas, kaip patiriame kritiškaisiais savo gyvenimo momentais, sieja stipriau negu bendras tikėjimas. Pajutęs bendro kentėjimo ryšį su žemėje gyvenusiu Dievu žmogumi, Algimantas Mackus šioje savo brendimo fazėje laikytinas tradicinį tikėjimą praradusiu krikščionybės mistiku, giminišku šiuometiniams „Dievo mirties“ teologams.

Algimanto Mackaus sielos gabalų tuomet dar buvo likę (nors ir nebeišganančiam) Kristui. Kristus buvo likęs artimas, Antano Škėmos žodžiais, Panašus, nes jis sąžiningai kentėjo, ir jo humaniškumas nieko iš žmogiškosios meilės ir pagarbos rato neišskyrė.

Todėl Kristų įmanoma priimti savin. Kaip tik todėl, kad Kristus nebeturi išganančios galios, jis geba tapti neišganyto žmogaus egzistencijos dalimi:

*Kai pavargęs nuo prisikėlimo,
Kristau, ieškosi poilsio,
aš būsiu patogus karstas...*
(Generacija. – P. 17)

Tačiau Dievui, įsimūrijusiam civilizacijos struktūroje, bet nebedalyvaujančiam žmogaus egzistencijoje, jau nebepajėgiama atsiduoti. Dievas yra *pavėlavęs* susitikti su žmogumi ir todėl jis lieka be žmogaus (arba tik su maža, nuo kitų dalykų atlikusia, žmogaus dalelyte).

*Kodėl nesakei, kad mane palaiminsi?
Vienišką misionieriaus koplytėlę, laukiančią
Dievo?
Aš būčiau kentėjęs troškulį
ir vienintelio vandens
(jis buvo užnuodytas) neišgėręs.
<...>
Mane baigė pavergti žemė.
(Jo yra žemė. – P. 53, 49)*

Žmogų nuo Dievo pirmiausia atitolina jo kūno balsas:

*mūsų nesujungs... kraujas,
nes gyslos yra stangriai uždarnos (P. 49).*

ir išsenkanti tradicinio tikėjimo silpnybė:

*Priartėk, nors nelaukiu.
Aš tik pavargęs. Laukimas mane išvargino
(P. 41).*

Bet galutinai Dievą svetimuoju padaro metafizinis pasityčiojimas – mirtis. Kaziui Bradūni gamtos Dievas dar galėjo būti geros gyvybės davėjas, audringa pavasario jėga atgaivinąs žemdirbio kraują, o Algimantui Mackui Dievas atsiveria tobulai užbaigtu mirties pavidalu.

*Dievas ant šalto žemės šešėlio atvėrė šaltinį
ir pratęsė žemės šešėlį iki manęs
ir juo užklojo mane ir juo paruošė mirčiai (P. 52).*

*John'e, svetimšali John'e,
nėra kapo akmens – nėra prisikėlimo.
– Lorde, o Lorde, tai Tu
tvirtai užkalei karstą.
(Generacija. – P. 63)*

Dievas žmogui svetimas, nes (egzilyje aštriau negu gimimo krašte) mirtis pajunta ma vieninteliu neabejotinu palikusiu jo pavidalu. Dievas, kuris išliko, yra būtinybė, kuri priverčia. Ankstyvesnės žemdirbių epochos Dievas, kadaise pajėgęs žmones mylėti, yra atšalęs, civilizacijos stikliniuose vitražuose sustingęs (ir su jais sudūžtęs), bet gyvenime nebesutinkamas. Jo tegalima „ironiškame sapne“ ilgėtis kaip estetiškos vizijos:

*Ar nebuvo graži Dievo ranka
kai ji glostė angelo plaukus
ar nebuvo gražus Dievo veidas
kai tau įbruko stiklo akis (P. 51).*

Stiklo akys – organas, kuriuo siela norėtų žvelgti į Dievą, – tėra veidrodis, kuriame atsispindi žmogui abejinga, todėl jam absurdiška visatos struktūra. Užšalęs tikėjimo organas suparalyžuoja ir pačią sielą.

Tradicinė Dievo sąvoka, psichoanalitiškai tariant, dekomponuojasi į meilės ir į būtinybės elementus. Antanui Škėmai, vyresniam ir šiuo atžvilgiu konservatyvesniam, kaip jo paveldėjimo dalis dar buvo išlikęs ir Dievas meilė, tik sveiko proto blaivume jis nebebuvo pasiekiamas. Algimantui Mackui toksai Dievas jau visiškai nustojo egzistuoti. Jam tikras visu šiurpumu tebuvo Dievas būtinybė, save įrodantis savo triuškinančia galia.

Kadangi meilės Dievas iš žmonių egzistencijos nebeprišaukiamai pasitraukęs, nebėra ir išganymo vilties. Besiruošiančiam „vainikų pavėsy suvokti nemirtingumą“ Antanui Škėmai dedikuotuose eilėraščiuose Algimantas Mackus sako:

*Neištariau kraujo žinios –
esi ir būsi negyvas.
Nulaužto kūno liemens
– – – neatpažino.
(Chapel B. – P. 64)*

Nėra net žinoma, kas būtų galėjęs žmogų atpažinti. Gerojo Dievo vietoje palikusi erdvė – bevardė.

Paskutinioji Mackaus knyga baigiama Dylano Thomas „and death shall have no dominion“ antifraze:

Ir mirtis nebus nugalėta (P. 61).

Bet prieš tai Algimantas Mackus dar buvo spėjęs Dievą būtinybę pamatyti nuogą ir jam atsakyti ne, grąžindamas vienintelę jo dovaną – mirtį, atsisakydamas prieš tokį Dievą atsiklaupti:

*varinėj plokštelėj – intaglio –
įnirtęs Dievas ritualo vidury
atšaukia masei numestą išganymą.
Apvalų kaip vanduo ir sūrų kaip druska
mirties sezoną grąžinu į Dievą (P. 23).*

Dievui likus be žmogaus, žmogui savo ruožtu paliko beviltiška tikėjimo, kuris jau nebėra įmanomas, reikalingumo sąmonė.

*(Ar negyvi vaikai
nereikalingi tikėjimo, angele?
Ar negyvi vaikai
nereikalingi pasakų?)
(Generacija. – P. 25)*

Suparalyžuotos sielos žmogui reikia iliuzijų. Bet iliuzijų nebėra. Mūsų sąmoningumas prasideda mūsų praradimo pajutimu.

Sąmoningumas – specifika to, kas palieka, visom iliuzijom išsiformavus. Bet kas niekada neturėjo iliuzijų, neapčiuopia visų žmogiškojo sąmoningumo dimensijų. Jis nežino, ką yra praradęs, ir neturi į ką susižeisti. Jam lieka tik laboratoriniai eksperimentai. Dėl to vaikai mokomi pasakų, kad jie turėtų ką prarasti.

Paskutinėje Algimanto Mackaus knygoje tikėjimo būtinybės ir neįmanomumo dilema atrodo intensyvia poetine pastanga nugalėta. Šalia mirtį nešančiojo „įnirtusio Dievo“ atsiranda kito Dievo galimybė. Tikėjimo ekspertų ji autoritetingai atmetama. Tačiau ką žino tikėjimo ekspertai apie Dievą? Tik šis atmestasis, niekieno nepasisavintas *eretikų Dievas*, toks ir išlikęs, tegali atnešti išganymą.

*Ir lygiai septintą valandą ryto
privačioj audiencijoj
popiežius priėmė Dievą
<...>
tikėjimų reprezentantai
trumpetėm ir trombon paskelbė –
Dievo nėra!
ir ta proga pasveikino popiežių
<...>
lygiai septintą valandą ryto*

popiežius atšaukė Dievą,
 <...>
 ir lygiai septintą valandą ryto
 <...>
 atšauktas Dievas paskelbė Lorcus prisikėlimą.
 (Chapel B. – P. 46–48)

Nežinau, kiek raumeninga buvo Algimanto Mackaus viltis eretikų Dievo galimybe. Bet jei apskritai jam galėjo būti išganymo bet koks pavidalas, juo vaizdavosi šis, „monarcho karūna“ nesusikompromitavęs Dievas. Bevardis kaip Liūnės Sutemos Šventasis, kaip visi reikalingieji nužemintųjų generacijos daiktai. Eretikų Dievas – žmogiškojo įsipareigojimo simbolis.

Tačiau eretikų Dievas terandamas individų sąžinėje. Visatos rikiuotėje komanduoja Dievas būtinybė. Kaip tik tai ją padaro absurdiška. Ir kadangi Dievas būtinybė, o būtinybės valdoma visata absurdiška, Mackus žino, kad metafizinis pasityčiojimas iš žmogaus, pradėtas su jo mirtimi, su ja nepasibaigs.

Teresė atsigulusi kapuos
 išaugo jau į didelę mergaitę
 <...>
 vitražė angelas pas ją rytais
 išklausęs numatytų
 iš kalno pasmerktų maldų
 atbėga su agrastų
 obuolių ar kriaušių pintine
 Tėvelis greitai tau atsiųs
 platesnį drabužėlį
 tik sudėvėk agrastus Teresėle
 tik sudėvėki obuolių ir kriaušių pintines.
 (Generacija. – P. 28)

Kodėl metafizinis pasityčiojimas iš žmogaus turi būti tęsiamas ir po jo mirties? (Kitų egzistencijoje?) –

už žemę, angele, visi dievai plonai pavydūs
 ir pikti,
 už žemę, angele, suprastintas dangus
 ir iškastruotas džiaugsmas,
 už žemę, angele,
 ir Teresėlės pintinėle pražydęs
 šiurkštus agrastų krūmas (P. 23).

Tai, be abejo, nėra natūralioji žemė, kurios nužemintieji nebeturi, bet simbolinė, kuri palieka, praradus fizinę, – pats žmogiškumas. Dėl ištikimybės visų pirma žmogui, kuris mirs, – Dievas būtinybė yra išgraužęs džiaugsmo branduolį iš žmogaus egzistencijos.

Ar galima ramiai džiaugtis, jei žinai, kad turėsi, kol pats būsi gyvas, neužmiršti to, kuriuo džiaugiesi, mirties? Lordas priima John'o draugystę tik tada, kai pastarasis bizūnais nuplaka savo „protėvio sielą“ (p. 59) – t.y. susitaiko su likimu, pamiršdamas už būtinybę svarbesnį žmogaus reikšmės neužmirštamumą. To Algimantas Mackus nesutiko padaryti.

Vienintelis dalykas, kurį esame paveldėję, yra visų daiktų netikrumo pajutimas. Vienintelis dalykas, kurį turime, yra mūsų ištikimybė tiems kitų egzistencijos fragmentams, kuriais sugebėjome susižeisti. Šios ištikimybės architektūrą išsaugoti neištrupėjusią savyje – pagrindinis nužemintųjų religijos reikalavimas.

Bet keista: nors Algimantas Mackus protestavo prieš Dievą privalomybę, jis liko reikalingas Dievo teisėjo, kuris juk tėra vienas iš privalomybės pavidalų. Mackui buvo nepakečiama nuolat stebėti neteisiamą neteisybę:

*Daiktai taip pat bus pašaukti
į paskutinio teismo salę (P. 67).*

Buvo kadaise su Algimantu Mackum kalbėta, kad šiame kontekste „daiktai“ gali reikšti „tikėjimai“. Nors šitoks išaiškinimas jį privertė kiek susimąstyti, Mackus jam nesipriešino. Išėitų, kad jis negalėjo Dievo visiškai atsisakyti todėl, kad būtų kas teisia žmogaus tikėjimus, kuriais, vėl jį patį parafrazuojant, nenusikalsta tik tie, kurie jų neturi.

Save koreguojančios istorijos teismo Algimantui Mackui nepakako. Gal jis netikėjo, kad istorija save koreguoja. Sis netikėjimas istorija jį privertė likti atvirą metafizikos galimybei. Bet nužemintiesiems lengviau patikėti Dievu teisėju, būtinybės išsipildymu negu Dievu meile.

Dievas būtinybė – žiaurus, bet reikalingas. Dėl ta prieš jį protestuojama, bet jo vis vien istorijos slogutyje ieškoma. Tačiau Dievas meilė nebeišprovokuojamai sustingęs savo omnipotencijos impotencijoje. Algimanto Mackaus poezija – žeidžias žmogaus šauksmas, nukreiptas į Dievą. Bet žemdirbių revoliucijoje išsikristalizavusios mitologinės figūros jau nebepajėgia išsilaisvinti nuo šimtmečių sąvokomis apsunkusio savo bažnyčių akmenis. Ir todėl žmogaus jausmas Dievui, susiredukavusiam į grėsmingą būtinybę ir į meilę vitraže, palieka:

*Amžinas gedulas
prieš amžiną Dievą (P. 10).*

6. LAISVĖS DVIPRASMYBĖ

Žmogus pasmerktas laisvei, – teigė Sartre'as. Žmogus pasmerktas laisvėje, – neretai liudija išeivijos patirtis. Nes atbėgę iš krašto, kur nuolatinė kova už lėtą laisvės sferos plėtimą formuoja naujo tipo herojus (ir budelius), – išeiviai niekina patys save, neišmokdami, ką su savo laisvės pertekliumi daryti.

Pirmykštė laisvės reikalavimo forma – instinktyvus organizmo pasipriešinimas prieš jam primetamą jo būdai svetimą, todėl jį nužeminančią gyvenimo tvarką. Organizmas gali pasiduoti šalia jo egzistuojančioms jėgoms – dievams, komisarams, tradicijai, miniai – tik kol gali kęsti savo nužeminimą. Bet ir pasiduodamas prievartai, jis savyje išsaugo

nesunaikinamą moralinį rezervą: savo esmės sąmonę (ar sąšmoninį pajautimą). Šioji sąmonė Jonui Mekui net ir mirtyje yra laisvojo vergo laimėjimas prieš bet kokio prievartavimo kvailybę.

Jie pagavo vilką, uždarė jį ir jie apstojo jį visi ratu ir tada liepė jam šokti... Kas jiems, kad vilkas nemoka šokti, kas! Šok!, – rėkė jie... Jis neturėjo pasirinkimo, jis buvo jų belaisvis... Jie mušė vilką, ir tada savo nevilty jis jautė, kaip jo kojos ima judėti ir šokti ir suktis ratu... Jis žinojo, kad jo laisvė yra neišsibaigiama ir nepavergiama, bet jo kojos yra ribotos, ir kad jis nemoka šokti, bet jis šoko... Jo kojos linko... ir jis nieko nebejautė, tik sukės aplinkui, klupdamas ir virsdamas, tai buvo varganas ir gailus šokis... Šok, vilke, šok savo laisvės šokį, – ...ir jie užė, ir pagaliai krito ant jo nugaros, ir kirčiai, bet jis nebeturėjo jėgų paklusti, jo kojos nebeturėjo!.. jis gulėjo, vilkas, ... ir šokis buvo baigęsis, ir jis buvo laisvas... tai tik jo kojos jiems šoko... vilkas buvo giliai, nors jis nežinojo, kas yra vilkas... (Literatūros lankai. – 1957. – Nr. 7. – P. 6)

Tie, kurie žino, kas jie yra, kovoja už savo ir kitų (jiems lygiai reikalingą) laisvę ir, jei likimas galingesnis, žūva. Žuvusiųjų kovotojų mirtis aidi tuščiuose istorijos skliautuose nenutylančiu šauksmu liudyti ištikimybę joje neberandamiesiems, kaip jie buvo ištikimi dar neatėjusiems.

*Jūs, mano draugai iš Telšių ir Pravieniškių,
jūs, iš Katyno ir Belsen,
iš Auschwitz ir iš Ispanijos,
ir iš juodųjų Sibiro stepių,
iš Meksikos ir Argentinos,
<...>
jūs, kurie pasirinkot laisvę,
jūs, kurie pasirinkot mirtį.
<...>
Aš tik poetas, dainuoju jūsų mirtį
gyvenantiems laisvėje
Ir skausmą – rankioju žaizdotom rankom
savo draugų prisiminimą,
glostydamas vaikystės veidus,
dainuodamas herojus.
(Aidai. – 1954. – Nr. 3. – P. 101)*

Laisvė – pagrindinė problema toje krašutinėje, neoburžuaziniuose Vakaruose jau beveik nebepažįstamoje situacijoje, kur žmogus pasiekia savo tolerancijos prievartavimui ribą.

Šią problemą išsprendus, ima aštrėti tolimesnis laisvės prasmės, savęs įvertinimo laisvėje klausimas. Jo akivaizdoje išsiskiria egzilio sąšmoningumas nuo išieivio automatizmo. Išieiviams užtenka, kad jie ištrūkė iš pavergimo institucijų jungo: vadinas, jų nuomone,

laisvi, todėl savaime kai kuriomis dorybėmis dekoruoti. Egzily sąmoningumas žino, kad ir laisvų institucijų krašte laisvė turi būti asmenine rizika realizuojama.

*Aš tau sakau, tik primenu:
kad viena Brukiyno laisvės diena gali būti šimtą
kartų mažiau, negu viena diena Vilniaus
nakties nelaisvės;
kad viena sekundė, praleista bežiūrint į upelio
dugną klausantis vyturio giesmės, gali būti
kur kas daugiau, kur kas didesnis gyvenimas,
negu visa Brukiyno fabrikų Miserere.
(Metmenys. – Nr. 5–P. 122)*

Nerūpestingas naudojimas laisve tampa „žmogaus išdavimu“ (p. 122). Laisvę teįprasmina gebėjimą mylėti (ir todėl gyventi, ir transcenduoti mirtį) išreiškias įsipareigojimas:

*...yra nelaisvių, kaip mylimos rankos!
yra mirčių, kurios gimdo gyvenimus! (P. 123)*

Laisvė tėra sąlyga ištikimybės įsipareigojimams, kuriais žmogus apibrėžia ir išbando, kas jis iš tikrųjų yra:

*...žmogaus tikslas nėra gyventi šimtą metų
„laisvėje“,
bet vieną sekundę,
nors vieną sekundę
nemeluotai,
tikrai (P. 123).*

Laisvosios institucijos neužtikrina žmogaus laisvės, ir pavergimo institucijos nebūtinai pagamina vergus. Galima net būti laisvesniam vergijos institucijose, priešinant ledyno slinkčiai, išsaugojant žmogiškąjį integralumą tikro pavojaus akivaizdoje, negu laisvės institucijose, jei jos priimamos patogia, daug nereikalaujančia savaime suprantamybe.

Taip gal turėtų būti skaitoma ir Jeano Paulio Sartre'o mintis, pasakyta jo apsilankymo Vilniuje proga: „Šiaip ar taip, visi lietuviai, su kuriais man teko susitikti, yra tikrai laisvų žmonių pavyzdys“ (Tiesa. – 1965. – Rugp. 4).

Bet Jonas Mekas dar 1959 m. kalbėjo, kad „tie, kurie mūsų tarpe galvoja, kad jie esą laisvi, yra bailiai, niekad neišdrįsę pasižiūrėti atvirai patys į savo veidą“ (Metmenys. – Nr. 2. – P. 29).

Laisvė dviprasmiška. Neabejotini tėra mūsų įsipareigojimai.

7. NUŽEMINTŲJŲ PATRIOTIZMAS

M. Stark: „Reikia Lietuvą dabar paimti naujoviškai, nekalbėti apie Džaną, kuris yra kažkur Afrikoje. Ponas Mackus turi dainuoti apie Lietuvą. Ar jūs savo poezijoje turite namus?“

A. Mackus: „Aš nuomoju butą“.

(Iš Los Argeles dailiųjų menų klube 1964 m. gruodžio 7 d, įvykusių diskusijų aprašymo „Dirvoje“ 1965 m. sausio 29 d.)

I

Kiekviena istorinėje kaitoje atskiriamą identitetą turinti (ar jo ieškanti) karta savaip išgyvena ir savo santykį su bendruomene. Bendruomenę šiuo atveju galime suvokti ne vien įprastine sociologine prasme. Pro konkrečią bendruomenę, susidedančią iš žmogaus santykių su žmonėmis, įžvelgiame visų žmogui reikšmingų daiktų universumą. Bendruomenė – žmogaus ir egzistencijos tarpininkė apskritai. Žmogaus santykis su jo bendruomene – sukonkretintas jo santykiavimo su žmogiškosios egzistencijos visuma pavidalas. Patriotizmą todėl suvoksime ne vien kaip konkretų įsipareigojimą tautinei bendruomenei, bet Gilesnėje plotmėje ir kaip bendrinį ištikimybės pajėgumo simbolį.

II

Jis kalbėjo nemeluodamas, nes nuo tiesos skaudumo neturėjo kur pasislėpti.

Algimanto Mackaus patriotizmo pradžioje yra daugeliui jo generacijos žmonių būdinga įtampa. Iš vienos pusės – nusivylimas, tiesiog pasibjaurėjimas išievių bendruomene.

(Ne todėl pasibjaurėjimas, kad ji būtų labiau už kitas išsigimusi, bet todėl, kad esama daugiau už savuosius negu už svetimus išsigimimus atsakingu.)

*Tik kad nebūčiau toks kvailas,
kad naktimis neieškočiau namų
visai prakeiktai, išklydusiai generacijai,
kad nesapnuočiau homoseksuališkų angelų,
lesbijaniškų teresėlių...*

(Generacija. – P. 18)

Iš kitos pusės – asmeninių, individo egzistenciją susiejančių su vieta ir laiku šaknų ilgesys:

*Naktimis ieškau gimtųjų namų.
Jeigu rasčiau gimtuosius namus,*

*niekas manęs iš jų neišneštų
ne karste, ne mirty (P. 17).*

Išklydusi generacija tik vienu atžvilgiu tėra išievijos bendruomenė. Giliau – ji visa dabartinė, nuo saugiųjų prigimties ir papročio šaknų atsiplėšusi žmonija. Gimtieji namai – galutinės priklausomybės, dar niekieno nepasiektos Utopijos simbolis. Bet namų ieško-

jimas reiškia ir veržimąsi į tautą, kalbančią familiaria kaip archaiškas mitas senolių kalba, kurios nebegalima pasiekti.

Nyka-Niliūnas savo kūne dar jautė prigimtą „patriotizmą žemei“. Net ją praradęs, jis dar galėjo būti melancholiškai laimingas, galėjo, pavyzdžiui, retkarčiais užsimiršti tapytiniame renesanso gamtovaizdyje. Algimantas Mackus turi savojo patriotizmo ieškoti skausmingai ir be atvangos. Jo yra neužmirštama našta. Jis išėivijoje subrendęs.

O išėivija impotentiška – „sterilumas ir tuštuma būdingi kiekvienai emigracijai“ (Milošz Cz. *The Captive Mind*. – P. 161).

Mes esame negyvas pasaulis.

<...>

Mes esame miręs sodas.

(Jo yra žemė. – P. 48)

Tokioje tremtyje

būčiau per silpnas

net neapkęsti.

(Generacija. – P. 18)

Mūsų lytis atbaigta:

vaikams nebeturime žemės

(Chapel B. – P. 38)

Išėivijos realybė, Rimvydo Šilbajorio žodžiais, „šventų šešėlių“ pasaulis. Jame nieko nebegalima atrasti, tik dalytis prisiminimais (tiems, kurie jų turi) arba bendru neatradimo sąmoningumu (tiems, kurie niekada nėra turėję).

Praradusi istorines savo šaknis ir nepajėgdama susikurti moralinių savo egzistencijos pagrindų, išėivija pasilieka nekūrybiška. Ji tik beviltiška savo buvimo simbolika liudija savo sentimentą:

Čia niekas daugiau neateina gimdyti:

čia tik ateina skausmingai, be vilties

suvaitoti...

(Generacija. – P. 35)

Retėjantis vyrų būrys

sekmadieniais traukia į smuklę. Užkimę balsai

dainuoja kaip Nemunas plaukia Ir skaito

vidurnakčiais laiškus

iš gimtojo krašto Marija

<...>

mes sklaidom ir sklaidom ir sklaidom

archyvinio sapno putas

<...>

*mes kalbame nykstančiais žodžiais
merdinčios mūsų kalbos.
(Chapel B. – P. 33, 43, 39)*

Natūralieji gyvybės šaltiniai išsivijoje nebesurandami. Nebėra gyvybės srauto, kuris gairintų daugiau negu paviršutiniu svaiguliu. Bet ir šiuo atveju nužemintųjų generacija tik paryškina modernaus, žemės sau ir šaknų niekur nebeturinčio žmogaus padėtį. Iš visko, kuo jis galėjo būti – krikščioniškoje, renesansiškoje, marksistinėje, pagaliau freudinėje vizijoje – jam yra palikusi tik neišpildytos galimybės sąmonė:

*Čiulpi apelsiną, išbrinkusį saulėj,
nes toks galėjo būt
ir tavo žemės skonis.
(Generacija. – P. 52)*

Fizinė išsivijos tikrovė, realistiškai vertinant, tėra kaip ir žmogiškoji egzistencija apskritai preliudas į išnykimą:

*Paskutinę vakarienę augintiniai,
su tėvais atsisveikinę, dalos.
Šermeninė giesmė tik nuaidi –
ilgas mirštančios rasės žodynas,
akyse jums pasipila raidės
iš egzotiško gimto žemyno (P. 53).*

*Ir aš nenoriu matyt
egzilo tuštėjančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
jų finalinio šauksmo krypties.
(Chapel B. – P. 50)*

Atrodo, kad iš akimirkos, paženklintos „finaliniu šauksmu“, nebėra kur eiti. Bet kaip tik šiuo desperacijos momentu, fizinio išnykimo akivaizdoje, praregima moraliai. Desperacijos iššūkyje žmogiškumo kategorijos išryški visu esminio apsisprendimo reikalaujančiu reikšmingumu.

Pirmasis pabudimas: mūsų sąmonės gelmėse prabyla nesunaikinamas sentimentas, kad būtume ištikimi tiems, kuriuos tik mes tegalime prisiminti.

*Įsižiūrėki į vidurnaktį,
augintini sūnau:
kas mirę šiandien – vakar buvo gyva
mėnulio baltojo šalyje.
(Generacija. – P. 48)*

Sidabrine nebesiekiamo stebuklo šviesa Algimantui Mackui žėri prarastoji žemė. Baltojo mėnulio šalyje gyveno, kas išėivijoje tik vaidina gyvus ir kas nebeatšaukiamai iš gyvųjų pasitraukę. Gyvybė, kurios nebėra, šaukiasi atgarsio mumyse.

– Protėvi, mano protėvi,
kodėl sugrįžti? (P. 58)

Neužmirštini visų pirma tie, kuriuos žmonija pamiršo.

Antrasis pabudimas: pajuntame, kad kitų įsipareigojimai mus įpareigoja. Kas gyveno, nesaugojęs sau savęs, palieka vieninteliu transcendencijos įrodymu, kurio nesutrupina nei laikas, nei mūsų charakterin su vaikystės pabaiga įsibrovusi skepticizmo briauna, nebeleidžianti jokių dievų (net ir humanizmo) be ironijos garbinti. Algimantas Mackus žino, kuo, tikėjimams tirpstant, laikosi „galėjimas gyventi“. Todėl jis rašo desperatišką himną partizanams ir poetams, teegzistuojantiems mūsų atmintyje:

Kaimo ir upės sankryžoj,
užpustytoj sniego bei saulės,
užpustytoj mėnulio šviesos,
<...>

nespėję dedikuoti savo mirties
tobulai tragedijos atomazgai,
negyvenę didvyrių nei pamišėlių žemėse,
patetiškai glaudžiatės
seno istorijos herbo (P. 45).

Trečiasis pabudimas: mūsų ausis suplėšo nukankintųjų skausmas. Algimantas Mackus į istorijos aukų šauksmą atsakė savo brolystės su nušautu Vilniaus geto berniuku išpažintimi. Jis buvo tapęs, Liūnės Sutemos žodžiu, „nepakartojamojo liudininkas“ pačioje savo generacijos vaikystėje:

Į kiemą ateina vyrai pikti.
– Jurekai, jok! Jurekai, jok!

– Kaipgi aš josiu, kaipgi aš josiu –
mano žirgas medinis!

<...>

Krito medinis žirgas kieme,
pasviro į kraujo pusę (P. 68).

Rudakis Jurekas savo kilme buvo mums svetimas, ir mes niekada nebesidalysime jo žaislais. Bet jo likimą nužemintųjų generacijos moralinis impulsas įšaknijo į neužmirštąjį Lietuvos peizažą:

Įkelsiu jo naivų kūną
 į sidabrinį lietų,
 į pušyno vėją:
 tegul kartu su medžiais ir lietum,
 kartu su sidabru ir žalia
 ošia neapykantos neatpažinusi širdis (P. 69).

Mes egzistuojame, kur susikerta daugelio gyvenimų trajektorijos. Praeityje ištirpusieji yra palikę savo substancijos ir mūsų kraujyje. Mes turime savyje visų gyvenimą, savo lūpų linijose visas išstartas, visas nebyliai nujaustas tiesas. Ir todėl – „Mirtis yra archyvuose neblunkantis koliažas“ (Chapel B. – P. 13). Ji nesunaikina žmogaus neužmirštamumo. Gyvieji yra už tai atsakingi. Ir kiekvienas atsakingiausias už neužmirštamumą tų, kuriuos tik jis gali prisiminti. Mes gyvename, kad išsaugotume žmonijai tą patirtį, kurios vieninteliais sargais esame.

Algimanto Mackaus patriotizmas yra universali vertybė. Nieko lietuviško neatsisakydamas, jis neišdavė nieko žmogiško. Jis yra pajutęs visuotiniausią žmonių giminystės pagrindą: ištikimybės įsipareigojimą tiems, kurie jau nieko nebeturi kaip tik mus. Jis yra supratęs, kad šito solidarumo negalime išduoti, net ir kai save savo kasdieniškais veiksmais išduodame, kad mūsų pareiga gyventi ir už tuos, kurių jaudinanti egzistencija liko žmogų triuškinančios istorijos plotmėje neužbaigta, baigimo besišaukianti.

Mirties temos egzilio literatūroje reikšmė, apie kurią pirmasis prabilo Antanas Škėma, gali atspindėti išėivijos impotentiškumo pajutimą. Egziio impotentiškumo pavojų tiek politiniame, tiek kūrybiniame plane Algimantas Mackus buvo suvokęs su desperatišku blaivumu. Tačiau mirties tematikos esmingumui jo poezijos sociologinio išaiškinimo nepakanka. Mirtis nėra vien bendruomeninės situacijos – į trečiąjį dešimtmetį prasitęsiančio ir į savo tikslus nė kiek nepasistūmėjusio egzilio – simbolis. Ji yra ir tiesioginė kiekvieno individo tikrovė. Ji sugriauna viską: niekada neįtikinsiančioje jos akivaizdoje tikra palieka tik tai, ką ir visko, kas žmogiška, sunaikinamumo perspektyvoje verta perduoti kitiems. O tai yra tikrai žmogaus įsipareigojimas žmogui, kurio galutinis pagrindas – skausmas su juo ir už jį¹¹.

Už šio skausmo nebėra nieko: nei gamtos instinktų, nei istorijos dėsnų. Skausmas už žmogų yra žmogiškosios būties svarbiausia tiesa, kuria tenka apibrėžti save ir visas kitas tiesas, – kuria tenka sverti savo meilę ir savo panieką, savo dienų vertę ir savo dievų priimtinumą. Galbūt reikėjo griauinančios iliuzijas egzilio patirties (reikėjo ne tik prarasti gimimo žemę, bet ir pasitikėjimą bet kuriuo paveldētu papročiu), kad būtų pajustas begalinis netikrumas visko, kas nėra šiuo matu išbandyta. Kas ieškojo tikro žmogiško patriotizmo, turėjo klausyti, ar jis išlieka ir mirties akivaizdoje. Algimantas Mackus atsakė *taip*; patriotizmas (tiek savo bendruomenei, tiek egzistencijai apskritai) yra galimas, jei juo liudijamas jautrumas visų žmonių skausmui. Tik šiuo jautrumu bet kuris tikėjimas, bet koks sąjūdis pasiteisina, net ir komunizmas pateisintų save, jei jį pajustų, – ir tik šitą jau-

¹¹ Algimantas Mackus tikriausiai būtų sutikęs su Kosto Ostrausko irgi blaiviai desperatiška įžvalga „Gyveno kartą senelis ir senelė“ dramoje, kad net ir šis skausmas gali virsti perversijos šaltiniu. Toks jis dažnai išėivijoje ir tampa, keršijant žydams ar negrams už lietuviams komunizmo vardu padarytas skriaudas.

trumą atgaivinus tegalima išspręsti įtampą tarp pasibjaurėjimo savosios bendruomenės išsigimimu ir namų ieškojimo ilgesio. Įsipareigodamas lietuvių visuomenėje liudyti jautrumą visų skausmui Algimantas Mackus surado vienintelę jam įmanomą *galimybę būti lietuviu*²².

Šioje vietoje iškyla klausimas: ar galima pateisinti skausmą, laukiantį visų, kurie išei-voje apsispręs už lietuviškąją žmogiškumo formą, už buvimą ne tik mažais, bet ir skriaudžiamųjų, be vilties išsigelbėti, pusėje?

Kita vertus, ar galima savo tautą kaltinti dėl to, kad lietuviu būti šiandien skausmin-giau negu bet kuo kitu? Ir todėl savo tautos atsisakyti, jos nesąmoningai bijoti, kad šito skausmo išvengtum?

*Ar bus kalta tavoji rasė,
kad sieloj skausmo liks
daugiau nei kūne?.. (P. 50)*

Algimantas Mackus buvo suradęs atsakymą:

*Skausmingai atsiremki savo rasės,
augintini sūnau!
Sidabro augalai ir žvėrys
šnekės gimtąja su tavim kalba:
„...girelėj augo
žalia liepelė.
Tai ten laivelis tavo,
tai ten irklelis klevo“ (P. 49).*

Iš neišduoto jautrumo skaudžiam likimui ir iš šaknų ilgesio kyla nužemintųjų generaci-jos įsipareigojimas negalimų užmiršti, pasaulio pamirštų skausmo pavidalų koliažui, savo bendruomenei:

*anapus išdainuotą marių
Jonukas gimtąja tarme
šneka namus,
šneka tobulesnio gyvenimo sampratą (P. 38–39).*

Tik galvojimas, kuris kyla iš jautrumo skausmui, turi išganančią galią.

Ir gal kaip tik todėl, kad laisvė Lietuvoje laidojama, yra ji (ir laisvė, ir Lietuva) „archy-vuose neblunkantis koliažas“, angažuojąs sau gyvųjų žmogiškumą ir žmogiškųjų gyvybę.

Ne prototipiškojo imigranto trivialumui ir ne kaukėtom „teisingų ir sveikų pažiūrų“ iš-kamšom kalbėjo Algimantas Mackus. Jis rašė tiems, su „ošiančiom ir plyštančiom širdim“

²² Panašiai kai kurie kiti šios generacijos žmonės suranda galimybę būti lietuviais kaip tik tada, kai jie dalyvauja negrų pilietinių teisių sąjūdyje. Jie mažiau galėtų pateisinti savo lietuviškumą, ir todėl būtų mažiau lietuviais, jei dėl negrų teisių nekovotų. O nužemintųjų generacijai savo lietuviškumą, kaip ir kiekvieną kitą savo tikėjimo apsisprendimą, jau reikia moraliai pateisinti, jau jis nebegali būti savaime priimamas.

(p. 72), kurie negali „gimtąja tarme“ nešnekėti „tobulesnio gyvenimo sampratos“. Jiems skirti ir paskutiniai „Neornamentuotos kalbos generacijos“ žodžiai – namų suradimo, generacijos darbu ir draugyste susikurtame gyvenimo būde, galimybės pažadas:

*Jei dar yra nepadalinto laiko –
nuo vakar likusios grąžos,
būsime sūnūs ir dukterys (P. 73).*

8. PATRIOTIZMAS NUŽEMINTIESIEMS

I
Nužemintųjų generacijos santykį su savąja bendruomene ir su egzistencija apskritai apibūdina dvi, konservatyvaus mentaliteto neišvengiamai priešingomis laikomos ypatybės: kritiškas objektyvumas ir laisvas ištikimybės įsipareigojimas. Generacija blaivi savo bendruomenės ir savo pačios charakterio trūkumams. Tačiau tvirčiausia jos charakteryje – ištikimybė kaip tik šiai defektuotai bendruomenei.

Gal nužemintųjų generacija įsipareigoja savo bendruomenei todėl, kad ši bendruomenė, daugiau savyje stokodama, reikalingesnė žmogiškojo įsipareigojimo. Nieko šiandien nebereikia dieviškosios dimensijos, galia ir tobulybė, grožis ir amžinumas, nes turintiems teisę pasitenkinti savimi mes nereikalingi. Idealai apskritai tėra naudingi praktinėje veikloje. Sąžinės plotmėje jų nereikšmingumas tiesiai proporcingas jų tobulumui. Įpareigoja ne idealai, bet trūkumai, nes jie šaukiasi žmogaus jiems užpildyti. Apribotieji reikalingiausi meilės, silpnieji – ištikimybės. Mirtis Antanui Škėmai buvo reikšmingiausias išgyvenimas, nes ji pats didžiausias žmogaus trūkumas: ir todėl ji žmogų padaro kitų ištikimybės vertą.

Tie, kurie mums ištikimi, savo ištikimybe mums atsveria tą galutinį praradimą, kuriuo iš mūsų kada nors bus išplėšta mūsų pačių egzistencija. Todėl mums kitų ištikimybės reikia, kad ji mums atsvertų mūsų pačių galutinį defektą. Todėl mes savo ištikimybe įsipareigojame ne tobulybės iliuzijai, bet defektuotai realybei, kuriai mūsų reikia.

„Kai radau tave“, – rašo Liūnė Sutema, –

*tu buvai apleistas žemės rėžis,
man pažadėtos žemės rėžis,
atskirtas nuo sodų ir vynuogynų
gilia nederliaus vaga...
(Nebėra. – P. 50)*

Galima matyti tikrovę su desperatišku blaivumu, jai įsipareigoti desperaciją praaugančia ištikimybe:

*Kai žiūriu į jo iškraipytas
gumbuotas šakas,
mėšlungiškai laikančias paukščių lizdus,
į juostančius jo lapus kai žiūriu,
žinau, kad savo medį myliu –*

<...>

*tokį, koks jis yra,
ir dabar – (P. 49).*

Desperatiško realizmo ir ištikimybės susikryžiuojame abejotinų ir kintančių išgyvenimų chaosas kristalizuojasi asmeninio identiteto struktūron. Kad galėtumėm būti savim, reikia turėti, kam priklausyti.

Aš turiu turėti tave,

<...>

*kad nors būčiau tikra vynuogyno derlium,
kurį auginu išnuomotam lauke –
jo sultimis raminu savo troškulį
ir svaigūnu save (P. 53).*

Kad galėtum būti savimi istorijoje, reikia, kad asmeniškiausius jausmus išreikštų istorinį tęstinumą turinčio kolektyvo kalba. Bet egzilai yra atplyšę nuo tokios, intymioju dialektu pavadintinos kalbos.

*Kiekvienas vaikas turi savo mėnulį,
dylantį, augantį tarp sapnų –
tik mano vaiko mėnuo...*

<...>

*žėri, nuskendęs užkeiktu lobiu
senolių upės dugne...
(Bevardė šalis. – P. 38–39)*

Nužemintųjų generacija dar neturi savo vietos istorijoje. Ji turi susikurti priklausomybės istorijai sąmonę:

Šauk.

*Ir išvaduok pagonį protėvį,
prie medžio kamieno prismeigtą
ietim, giliai tavyje (P. 51).*

O istorijai (nors ji pati savy ir beprasmė, nors ji ir triuškina žmogų) priklausyti reikia. Esminis šaknų įleidimas kuriame nors pasaulyje – gebėjimo mylėti ir dirbti sąlyga³¹. Gal todėl, kad įsišaknijimo istorijoje daugeliui išievių trūksta, Algimantui Mackui ir pasipiršo

³¹ Williamas Buchananas „The Boston Globe“ 1965 m. liepos 25 d. aprašo savo apsilankymą vienoje dezorganizuotoje didmiesčio dalyje, kur bešakniškumas visuotinis. Vienas pažįstamas kriminalistas jam sako: „You know. Bill, I’ve known this street for 20 years and I know a lot of people out here. It’s a lite without any real feeling. If you’re here tonight, great, but tomorrow night if you are locked up or even dead, to hell with ya’ is the attitude“. (Žinote, Bilai, aš pažįstu šią gatvę apie 20 metų ir aš pažįstu daugybę joje gyvenančių žmonių. Tai gyvenimas be jokio realaus jausmo. Jei šianakt tau sekasi, puiku, o jei rytojaus naktį tu kalėjime ar net miręs, bus pasakyta – velniai jo nematė!)

„homoseksuališkų angelų“ ir „lesbijaniškų teresėlių“ – nepajėgiančių normaliai mylėti – įvaizdžiai savosios generacijos silpnybei charakterizuoti.

Galima gyventi be išganymo pažado, negalima – be įsitvirtinimo praeityje ir dabarties uždavinių sąmonės. Visi, kuriems dabartis leidžia apsispręsti, patys iškelia savo uždavinius. Bet nužemintiesiems tenka patiems ir savo istoriją surasti. Užuoat atėję iš istorijos, nešini neišsemiamu tradicijų turtu, jie turi, iš savo tuštybės išleisdami šaknis, istorijon jaugti. Jų istorija – Afrika. Mitas, kurio reikšmingumą dar reikia atskleisti. Problema, su kuria besigrumdamas žmogus išbanda, ką jis pats reiškia.

Bet čia ir prasideda žmogaus santykio su istorija dviprasmiškumas. Istorinis įsišaknijimas reikalingas žmogaus substancijai – jo meilės ir kūrybos pajėgumui – maitinti. Bet tiek meilė, tiek kūryba yra intymumas dabarčiai. O užsidarymas istorijoje paraližuoja dabarties pajutimą.

Tai, kas yra žmogaus psichologinės stiprybės šaltinis, gali tapti jo socialinės akcijos pasmerkimu.

Šis pavojus ypač gresia išveivijoje. „Nusivylusios moterys“ (kad ir kurios lyties išorinėmis žymėmis jos būtų apdovanotos) juk neabejotinai savo kilmės pasaulyje įsišaknijusios. Tačiau jos, kaip Jurgis Blekaitis sykį pažymėjo, save identifikuoja su visais, kurie persisunkę neapykanta⁴². Galbūt „nusivylusios moterys“ nebepajėgia mylėti todėl, kad bando mylėti, kas turėtų būti (ar buvo), ir nejučiomis, prieš savo valią, išduoda, kas yra⁵³.

(Išveivijų egzistencija – ilgesio diagramos. Istorijoje užsidariusiųjų meilė – žabangos gyviesiems.)

Lūnės Sutemos meilė priklauso tam, kas yra, o ne kas turėtų būti. Todėl ji supranta ištikimybės reikšmę. Ištikimybė – svarbiausia sąvoka jos neištartų žodžių žodyne.

Bet kaip tik ištikimybės svarba verčia pajusti žmoguje – ir artimuosiuose, ir savyje – glūdinčią jos priešingybę, išdavimo galimybę:

*Argi begalima rašyti krauju,
kai auga kiekviename Drebulė,
išdavusi žilviną –
ir jo nebėra (P. 17).*

Žilvinas – simbolis to, ką žmogus prisiekė nešioti sąmoningumo gelmėse. Ištikimybės objekto išdavimas dvilypis: jo ištuštinimas kasdieniško žodžiavimo sraute, jo įpareigojančios reikšmės nutilimas.

⁴² Kas liepė anonimiškiems čekagiškiams naktimis skambinti Jono Šoliūno tėvams, atsilyginant už jo dalyvavimą civilinių teisių žygyje Alabamoje? Kuris antropoidinis instinktas vertė laikraštį stebėtis, kaip jis galėjo savo akyse pajusti užuojautos skriaudžiamam žmogui ašaras, nenutaręs pirma atverti už lietuvį, o tik paskui, jei atliks, už šalia jo demonstracijoje žygiuojantį negriuką?

⁵³ Apsysakoje „Es lebe die Freiheit“, išspausdintoje jo rinkinyje „Eine Seele aus Holz“ (1964), absurdo krypties austrų rašytojas Jakov Lind vaizduoja Leonardo Baltazaro šeimą, lietuvius pabėgėlius Švedijoje. Jie pasakoja, kad rusai deportavę 44 ir nušovę 2 jų gimines, – o patys pragyvena, maitindamiesi savo vaikais, išmirkytais acto ir aliejaus mišinyje. Be to, simbolizuodami dalijimąsi tėvynėje pasilikusiųjų kančiomis, jie laiko lubose pasikabinę pūvantį arklio lavoną. Baltazaras Lietuvoje buvo arklių pirklys, ir, matyt, pageidauja prie savęs turėti, nors ir nebegyvus, savo prisiminimus. Kita vertus: „Mūsų žmonės turi daugiau iškęsti po rusišku batu, tenai dangun dvokia korupcija ir vergija – arklio lavonas namuose yra mažiausia, ką mūsų dar gali tėvynės labai padaryti“ (P. 127).

Žilvino išdavimas, kuris „auga kiekviename iš mūsų“, yra bendruomenės identitetą definuojančių bendrųjų įsipareigojimų išsekimas. Bendruomenė leidžia savo „atsineštiniam sapnui“ ištirpti kasdieniškoje tuštumoje ir paniekoje sau, prarasti savo substanciją, tepaliekant žodžio šešėliu.

*Dyla nebeišsaugomai
nuo kiekvienos pilnaties
atsineštiniai sapnai –
jų buvo per daug greitam ir giedriam pabudimui
ir per mažai, kad mus išlaikytų kartu.
Naktys auga ir plečiasi,
atsineštiniai sapnai
dar žėri jose, lyg sauja
baltų akmenėlių,
prie pirmosios upės rinktų...
Dyla nebeišsaugomai
nuo kiekvienos pilnaties
atsineštiniai, bendri sapnai –
<...>
skaudžiai skyla trupėdama
atlauža nuo uolos – (P. 24–25).*

Bendrasis sapnas išduodamas savaime, užsimiršimu, jei nėra, kas jį atgaivina. Bendrajam sapnui atgaivinti reikia pastangos, savyje jungiančios dinamišką ieškojimo impulsą ir stabilizuojančią meilės galią. Pavadinokime šitokią pastangą poetine – ypatinga, nužemintosios generacijos žmonėms būdinga prasme. Prieš triuškinančią istorijos galią, prieš savyje pajustą užšalimo pagundą tegalima kovoti poetine pastanga. Tik jinai pajėgia priminti pamirštąją ištikimybės problemą: kaip sukaupti savo gyvenimą gelminiems įsipareigojimams ir nuolat, nukrečiant nuo jų dulkes, išgyventi tą reikšmę, kurią jie turėjo pirmojo apsisprendimo akimirka, kada žmogus dar pajėgė būti nekaltas.

*visus išskalautus daiktus,
išnešiotus savyje –
matuoju topolių šešėliais
pavakary,
kad jie atrodytų man vienkartiniai dideli,
kad nebūčiau tokia skurdi (P. 26).*

Ištikimybei atgaivinti būtina savimi, savo darbu savo ištikimybės objektus, savo apsisprendimo vaisius maitinti:

*Noriu būt tau lietum ir sniegu,
kad pajėgtum gyvent dar metus*

*savyje, kaip žiemkentis rugys –
noriu saujom žarstyt tavo derlių
ir parodyti, koks tu būti gali –.
(Nebėra. – P. 51)*

Bet gaivinantįjį impulsą tegali duoti tie, kurių santykio su tikrove neiškreipia žmogiškoji korupcija, genties provincializmas, doktrinos plakatas, – ir kurie todėl gali nemeluodami kalbėti nekaltiesiems:

*Ir kai niekas nebeskyrė pirklio nuo žvejų,
<...>
jį radau besėjant kukurūzo grūdą
paežerio smėly, tarp šiurkščių žolių –
ir tada, kai sraigių kiautus čilpantiems vaikams
jis iš paskutinės duonos riekės
jiems nulipdė paukštį, pravertu snapu,
jį atpažinau – (P. 16–17).*

Bendruomenės santykis su savo gelbstinčiais žmonėmis, „nepakartojamojo liudininkais“ (Metmenys. – Nr. 4. – P. 16), yra, žinoma toks, kokio degeneruotoje bendruomenėje ir tegalima laukti. Bendruomenė nebepajėgia atvirai ir tiesiai pažvelgti dogma nepašventintu, nekaltu žvilgsniu. Todėl ji išduoda žmogų savo nejautrumu tiems gyvybiniais impulsams, kurių nėra palietusi jos pačios korupcija:

*Ieškau savo brolio Judo,
kuris išdavė mane,
negalėdamas ilgiau tikėt ir džiaugtis,
mūsų vaikiška daina –
<...>
Ieškau savo brolio Judo,
kad ir vėl išduotų jis mane (P. 23).*

Taip nužemintosios generacijos žmogui atsiveria galutinė laisvės dimensija. Jis supranta, kad vienintelė prasminga yra ekskomunikuotųjų komunikacija. Tik jie galutinai išsivilkę iš apsauginių šarvų. Visi, kurie šarvų atsisako, sulaukia ekskomunikos. Viena iš nužeminimo kryptų: būti savųjų ekskomunikuotiems. Bet žmogus savo tikrumą gali išbandyti ir tada, kai jis ištikimai dirba tiems, kurie yra jo atsisakę. Dar gilesnis jo solidarumas priklauso visų doktrinų ekskomunikuotiesiems: nepasidavusiems ir neišdavusiems.

Apleistojo kūrėjo nebeklaidina provincializmas, kuriuo už nosies vedžiojasi išrinktieji ir dievų patikėtiniai. Apleistajam kuriančios sąžinės žmogui lieka tik tai, kas galiausiai pasirodo tikra:

*Dabar ir vėl galiu abejoti –
 sunkius, nereikalingus daiktus,
 išnešiotus savy,
 išskalavo pasąmonė
 į saulėtą vasaros dieną –,
 kaip ežeras išskalauja
 negyvas žuvis, žoles, šaknis
 ir kartais kūną žmogaus.
 Dabar viską turiu prieš save –
 (viską, kuomi buvau tikra),
 ir galiu abejoti.
 (Bevardė šalis. – P. 14)*

Abejojimas iš sąžiningai gyvenančiųjų išreikalauja jų gelminę potenciją. Abejojantis žmogus turi sukaupti savo moralės, intelekto ir vaizduotės jėgas, lyg jos būtų paskutinės žarijos prieš visiems laužams užgęstant. Jis turi susikurti „pajėgumą gyventi“ – arba jis iš viso negali gyventi. Kūryba jam – ne kilnus į dievus panašiųjų žaidimas, bet menko žmogaus, kuriam viskas skauda, egzistencinė būtinybė. Arba, iš paskutiniųjų įtempęs jėgas, rizikuodamas viskuo, ką turi ir ko dar nesi turėjęs, sulipdysi įtikinamą savosios egzistencijos pateisinimą, – arba liksi tuščias išnuomotame bute, murmedamas žodžius, kurie tik kitiems ir kadaise buvo ką nors reiškę.

Todėl ir turėjo Algimantas Mackus prisipažinti, kad „abejonė yra pagrindinė, laisvės principu išnokusi, kūrybinė sąlyga... Kai nelieka jokio tikrumo, kai abejoju ir visais paprasčiausiais dalykais, net kasdieniniais gamtos reiškiniiais, – tik tuomet ryžtuosi kūrybiniam procesui“ (Metmenys. – Nr. 9. – P. 10).

Abejojimas – nužemintųjų generacijos lietuviškųjų pastangų pradžia. Bendruomenės identiteto ištirpimas reikalauja individualiai išbandyti savo ištikimybę.

O ištikimybės tikslas – padėti kitiems gyventi:
*Aš nešu. Aš turiu nunešt
 ant smilgų kvėpiančias žemuoges,
 savo vaikui –,
 kad jis nepradėtų ilgėtis
 nepažįstamo krašto miškų –.*
 (Nebėra. – P. 35)

II

Abejojimo momentas gyvenimo akivaizdoje ir desperacijos momentas mirties akivaizdoje yra tie ribiniai išgyvenimai, kuriuose įvyksta nuo žmogiškųjų korupcijų gelbstintieji apsisprendimai. Šitokių apsisprendimų turinys – visa, kas šiandien kitiems pasakytina. Bet Algimantui Mackui buvo reikšminga, kas išlieka mirties akivaizdoje (skausmas su žmogumi ir už žmogų), o Liūnei Sutemai reikšminga, kas nugali gyvenimo prastumą (esminės priklausomybės žmonių bendruomenei pajutimas).

Nužemintųjų patriotizmas – jų visuotinio humanizmo raiška:
*Nebėra nieko svetimo –,
 ir niekad dar nebuvo manyje
 tokia gajį, tokia saugi gimtoji žemė* (P. 30).

9. TIKRUMO KLAUSIMAS

Apie liūdną daiktų vardų ir jų tikrumo praradimą pirmoji prabilo Liūnė Sutema. Ji kalba apie „žmones, kurių nėra“, ji kaltina „žemę, kam ji tokia silpna“; jos „miestelyje gatvės neturi vardų“; savo ežero vardą „seniai užmiršusi“, ji yra sudeginusi „žemėlapį į nežinomą šalį“ ir vejasi „lyg laukinis vijoklis žeme be jokios atramos“ (Nebėra nieko svetimo. – P: 42, 43, 36, 24, 55, 53).

*Aš einu ir einu,
 lyg per liūną* (P. 35).
 Jei iškirsčiau krūmus kelyje „į tavo namus“:
*tuomet gal ir aš turėčiau aną
 palaimintą tikrumą,
 žodžių, kuriuos kalbu,
 tikrumą spalvų, seniai nematytų,
 vardų, tik pusiau paliestiem daiktam,
 ir tikrumą, tvinksintį gyslose
 niekadose negirdėtų liaudies dainų* (P. 52).

EGZILIO LIKIMAS: pradedama nebeapčiuopti savo prisiminimų ir nebesuprasti, ką jie reiškia.

*Taip žydėjo linai.
 Dabar matau,
 negaliu prisimint, kaip žydėjo,
 ir kodėl, kodėl linai...*
 (Bevardė šalis. – P. 22)

Dešimtmečiais augintas ilgesys staiga pasirodo kęs savo konkretumo, jo tikslai nebesiekiami.

*Dabar žinau,
 niekadose nejutau drobės šiurkštaus vėsimo,
 tik kalbėjau apie jį,
 tik ilgėjau jo –
 <...>
 Dabar žinau,
 ...aš niekadose neauginsiu linų* (P. 23).

Žmogus kartais nebepajunta savo identiteto esmės:

*nekantrus troškulys
išdžiovino mano burnoj žodžius
– aš esu –
<...>*

*paklaustas atsakyt negalėčiau,
kas esu –*

(Liejyklos darbininko savaitė / red. K. Barėnas // Pirmoji pradalgė. – 1964. – P. 330–331)

*Lietaus debesų lieka veidas be bruožų.
(Bevardė šalis. – P. 13)*

Todėl Liūnė Sutema (niekad neišsėkėjusi Dievo) ieško daiktų ir žmonių tikrumo branduolio, atpažinimo momento, kuriame išryškėtų ir jos pačios esmė:

*ieškau metalo grynumo.
Nebetikiu į jo patvarumą...
(Liejyklos darbininko savaitė. – P. 331)*

*nebereikia nei duonos, nei vaisių,
tik upokšnio, kad matyčiau save,
tik upokšnio, kad atpažinčiau tave –
(Bevardė šalis. – P. 50)*

Save ji pajunta savo pažeidžiamume. Kad pajustų save, ji turi egzistuoti šalia apsauginių šarvų.

*Noriu būti gyventoja
Niekeno žemės,
noriu būt išjuokta
Jūsų ir Anų,*

*kad gyvenu be vėliavų,
be valstybės ženklų.*

Diagnostine savo identiteto įtampa ji pajunta begalinį atstumą nuo jai artimiausių šiandieninės istorijos. Tačiau šį atstumą gal įmanoma įveikti sąžiningai priimant savin visa tai: kraują, kerštą, baimę ir darbą, – kas toje istorijoje per dvidešimtmetį susikaupė.

*Partizanas ir Banditas
skiria mus iškasta praraja –*

<...>

*ir palaidojau juos abu,
Niekeno žemėj, po kadugiu,
lyg dvynius –*

***

Dugninė išėivijos patologija – jos galia atimti tikrovės pajutimą.

*Mano atsineštiniai žodžiai
nebeturi daiktų,
mano atsineštiniai daiktai
nebeturi vardų.*

Ir todėl:

Poezija egzilyje – ne žodis nuotaikai, bet tikrovės definicijų išbandymas, jas daužant į savo egzistencijos struktūrą.

*Metas sudeginti
žodžius, kuriems daiktų nebėra –,
<...>
Metas susideginti ir išlikt.
(Metmenys. – Nr. 13. – P. 23–26)*

10. NENUSIŽEMINUSIEJI, MUMS PALIEKANTIEJI

I

Algimantas Mackus, Liūnė Sutema, mažiau Jonas Mekas kalbėjo ketvirtojo dešimtmečio generacijai. Jų galutiniai rūpesčiai nebuvo savi visai šiai kartai, bet jie išreiškė tos generacijos savitumą: jos sąmoningųjų narių pasaulėjautą ir jų moralinį jautrumą, susiformavusį veikiant egzilio patirčiai. Ir generacija savo dvasinį ryšį su šiais rašytojais – ir dar su jiems giminišku vyresniu Antanu Škėma – yra patvirtinusi gelminiu imlumu jų kūrybai.

Bendrasis šios intelektualinės generacijos egzistencijos pateisinimas, jos galutinis rūpestis yra visų skausmo pavidalų įreikšminimas. Skausmas visus suartina, nes jis visiems suprantamas. Jis padaro žmogų neužmirštamą, nes neleidžia ramiai nusikreipti nuo jo, Antano Škėmos žodžiu, „reikšmingiausios tikrovės“. Jis įpareigoja liudyti ir kovoti.

Dvidešimtojo amžiaus sąmonei būdinga egzistencijos pagrindų samprata: *skauda, taigi esu. Kitą likimas man skauda, taigi esu ir jiems*. Tam, kuris pasiekė šios įžvalgos, jau nebėra privalu abejoti savo paties egzistencijos tikrumu.

II

Minėdamas Antano Škėmos, rašytojo ir aktoriaus, sukaktį trisdešimt keturios valandos prieš Škėmai žūstant automobilio katastrofoje, Algimantas Mackus definavo egzily situaciją:

Aš nežinau, ar mes kur nors nuvažiuosim... Galbūt į tą patį Vilnių, į gimtąjį plotą mes nebesuspėsime sugrįžti, nes iki vakaro anksčiau ar vėliau privažiuojama.

Pagaliau gal tai nėra svarbu. Bet svarbu, jog kada nors – o tuo aš neatšaukiamai tikiu – pakils toji raudono aksomo uždanga Antano Škėmos veikalui. Vaisius bus sugrįžęs į savo miestą (Metmenys. – Nr. 9.– P. 15).

Egzilo (visiškai sąmoningo žmogaus) drama gali baigtis sugrįžimu. Bet sugrįš tik tai, kas bus egzilyje (istorijoje) sukurta. Egzilai patys į savo vaikystės namus, į prarastąjį rojų nebesugrįžta.

*Jeigu kas laukia mūsų –
nesulauks.
(Bevardė šalis. – P. 45)*

O jei žvangėdama iš užkulisių išslysta deus ex machina ir egzilai palankios režisūros sugrąžinami savo kraštan, jo tikrovė jau nebėra jų.

*Mano motina liko čia.
Bet aš jos atpažint negaliu.
(Nebėra. – P. 38)*

Egzilai tesugrįžta (išlieka) tuo, ką jie yra sukūrę. Todėl kūryba tampa egzistenciniu reikalavimu, – rimtesniu, negu ji gali būti bet kam, namų ir šaknų nepraradusiam (arba savo praradimo dimensijų dar neįsąmoninusiame).

*Šauk.
Ir paleisk savo ilgesį
skridimui, lyg seną vanagą,
uždarytą giliai tavyje –
<...>
tesudrasko ir maitina save.
(Bevardė šalis. – P. 52)*

III

Pagrindinė egzilų realybė – beviltiškumas. Bet jis – ir jų stiprybės šaltinis. Egzilai yra visi tie, kurie savęs nebeapgaujinėja. Jų kova nesibaigia kaip tik tada, kai ji nesiremia galinčia sudužti jų pačių sugrįžimo, jų asmeninio išganyimo viltimi. Egzilų (žmogaus egzistencijos tikrovę įsąmoninusiųjų) kova beviltiška ir todėl amžina.

Tikėjimai ateina ir praeina, uždegdami laužus netikintiesiems, eretikams, sau. Beviltiškumas pabudina sąžinę, nes nepalieka, kur pabėgti, ir nesibaigia, kaip žmogaus sąmoningumas. Daug skambančių dievų, bet tik viena beviltiškumo tyla. Ir vienas į beviltiškumą atsakymas: nuolatinė kūrybinio pajėgumo ir moralinio impulso įtampa, kad mūsų gyvenimo būdas savo tiesa ir skaudumu nenustotų angažuoti žmogiškojo solidarumo raumenų.

Bet egzistencinio beiliuziškumo stimuliacija jaučiama tik žmogiškosios šilumos, kurios dalijimosi tęstinumu galima pasitikėti, kontekste.

IV

Sentencijos, grįžtant iš susitikimo su savo generacijos žmonėmis, kalbėjus apie nužemintųjų patriotizmą:

Žmogus ima pajėgumą gyventi iš savo darbo ir savo draugų, savo ištikimybės ir savo ironijos.

Jo tikėjimas yra tai, kuo jis skaudžiausiai abejoja.

Jo tiesa yra melas, nes kiekvienu apibrėžimu tegalima aprėpti dalį tiesos, ir tuo, ko nepajėgiama pasakyti, sakomoji tiesa tampa apgaule.

Todėl nusikaltimas – apaštalauti ir dorybė – klausti.

Šiandien žmonės ateina klausdami, ir jų susitikimuose gimsta gyvenimo būdo užuominos. Jie klausia ne todėl, kad sulauktų atsakymų, bet kad patirtų, kas tikra žmoguje, su kuriuo jie susitinka. Jų rankose daugiau filosofijos negu jų sąvokose.

Jie žino, kad tik tam, kas tikra, galima būti ištikimam. Todėl jiems reikia surasti, kas tikra, nes jie pajėgia gyventi tik pajutę savo ištikimybės šaknijimąsi tuštybėje, kuria jie yra patys sau, kol palieka (kokiais buvo gimę) vieni.

Bet tik savo abejones pakeitę savo pačių neabejotinumu, mes (lėtu, mūsų kartai būdingu brendimo tempu) tampame apčiuopiama tikrove kitiems.

Amžinybės išbluko. Akimirkomis išliekame gyvi.

Reikšmingais susitikimais su žmogumi.

Kai desperacijoje, jog pats egzistuoja, atrandi džiaugsmą, kad egzistuoja (ar egzistavo) kitas. Savimi sužeidęs ir likęs neužmirštamasis.

Kad turėtume kuo pripildyti savo nemigą.

V

Generacija save pajunta keldama sau būdingus klausimus. Generacija apsibrėžia, nusistatydama savitą moralinę laikyseną, specifikuodama savo įtampas, organizuodama savo jausmų sąmokslą.

Nužemintųjų generacija nėra nusižeminusi: nei pasidavimu savo likimui, nei kitų likimo skausmingumo užmarštim. Nužemintųjų karta nėra priėmusi savo patirtuosius nužeminimus kaip reikalavimą nutilti šaltoje istorijos ir amžinybės sankryžoje.

VI

Po nužemintųjų ateinantiesiems palieka egzilyje subrendusio poeto įsipareigojimas:

*uždegti laužą į šiaurės pusę,
kad ledas ištirptų,
kad pelėsių žaliuojantis kvapas
prisikėlimo dienai išliktų
liaudiškuos senolių kapuos.*

(Generacija. – P. 35)

Trumpi šio paskaitų rinkinio apmatai, pavadinti „Nužemintųjų generacijos“ vardu, buvo paskelbti: Mūsų žingsniai. – Nr. 9(124); Naujienos. – 1961. – Kovo 4.

„Pirmoji vizija“ „Draugystės Algimanto Mackaus poezijoje“ pavadinimu anksčiau išspausdinta: Mūsų žingsniai. – Nr. 21(136); Naujienos. – 1961. – Birž. 10.

„Vidiniai dialogai“ – „Žmogiškosios dinamikos pirmojoje Algimanto Mackaus poezijos knygoje“ vardu: Mūsų žingsniai. – Nr. 8 (188); Naujienos. – 1963 – Rugp. 17.

Esu dėkingas Kostui Ostrauskui už rankraščio peržiūrėjimą ir geidautą negailestingą kritiką, – nors ne visais atvejais galėjau ja pasinaudoti.

1961–1966

Iš knygos: V.Kavolis, *Žmogus istorijoje*, 1994

Algimantas Mackus

Iš tėviškės kartu su tėvais 1944 m. pasitraukęs į Vakarų ir išėivijoje subrendęs poetas bei publicistas **Algimantas Mackus** atstovavo vadinamajai bežemių kartai, kurią kultūrologas Vytautas Kavolis vadino „nužemintųjų generacija“, nuolat klausiančia, ieškančia, abejojančia. Tai buvo paskutinė amžininkų grupė, tikėjusi, kad kolektyvinėmis pastangomis įmanoma pasipriešinti egzodo bendruomenės sunykimui. Nemėgęs pompastiškų deklaracijų, kraštutiniu individualistu save laikęs poetas po ankstyvos ir tragiškos mirties iškart tapo legendine figūra, kritikų buvo laikomas kartos lyderiu – panašų vaidmenį tarp žemininkų ne savo noru atliko Vytautas Mačernis.

Bežemiai nebuvo radikalai priešingi už juos vyresniems žemininkams, veikiau žengė jų išmintu taku, atverdami dar skaudesnės egzodo¹ egzistencinės patirties šaltinį, liudydami kalbos skurdėjimą, susvetimėjimą, atsiribojimą nuo raminančios ir disciplinuojančios dieviškojo autoriteto institucijos. Bežemių kūryboje apmąstomas daugiausia Amerikos didmiesčiuose augusios kartos santykis su tėviškės vizijų erdve, kuri netapo, kaip žemininkams, mitiniu Eldoradu, o išliko vaizduotėje kaip bevaisė žemė, iškankintas plotas, seno istorijos herbo pažymėta vaiduokliška teritorija. Pats kartos įvardijimas atrodo sąlygiškas, nes jai neretai priskiriami beveik visi išėivijoje savo kūrybines galias atskleidę poetai (Jonas Mekas, Vladas Šlaitas, Vitalija Bogutaitė, Birutė Pūkelevičiūtė ir kt.), pasižymėję skirtinga stilistika, neretai nepalaikę jokių tarpusavio ryšių. Algimantui Mackui artimiausia buvo Liūnė Suteima, iš kurios poezijos jis ir perėmė „alkanųjų bežemių“ vardą, taikytą visiems, kurie kankinosi nerasdami savo vietos istorijoje ir dvasinėje geografijoje. Ribinė situacija kartos kūrėjams – tarsi kasdienybė: pasak Mackaus, „šios generacijos dramos priežastis yra tai, kad jiniai buvo per jauna visomis šaknimis jaugti ten [Lietuvoje] ir per mažai jauna visomis šaknimis jaugti čia [JAV]. [...] Šios beiliuzinės generacijos viltis tėra tikta viena: generacinėj įtampoj gimisianti kūrybinėj įtampa, privalėsianti tąją generaciją įvietinti ir įlaikinti“.

Mackus gimė 1932 m. vasario 11 d. Pagėgiuose, tačiau dar vaikas būdamas patyrė pabėgėlių stovyklų kasdienybę. 1949 m. persikėlęs į JAV netrukus A. Pagėgio slapyvardžiu išleido eilėraščių rinkinį *Elegijos* (1950), kuriame dominavo žemininkams artimos nuovargio ir nostalgijos intonacijos, simboliškai atsiveikinta su vaikystės žaidimų draugais, ilgėtasi svajonių miesto Vilniaus, mėginta įsijausti į egzistencinį sūnaus palaidūno vaidmenį, itin aktualų katastrofų ir klajonių laikotarpiu. Paauglio eilėraščiuose dažna žmoniją rūpesčiu gaubiančio Dievo tema, paveldėta iš tradicinės neoromantinės lyrikos. Vėliau poetas kritiškai vertino savo pirmąją knygą.

¹ Lietuvių literatūros istorijoje įprasta „išėivijos literatūros“ sąvoka, tačiau, siekiant paaiškinti, kad tai nebuvo savanoriška emigracija, neretai vartojami iš Biblijos kilę terminai „egzilė“, „egzodas“, reiškiantys prievartinį išsivymą, o pirmaisiais pokario metais masinė lietuvių pabėgėlių migracija į Vakarų buvo vadinama tremtimi. Egzilės tragizmą savo publicistiniuose tekstuose apmąstė ir pats Algimantas Mackus.

Pašaukimas egzilei, platesne prasme tariant, glūdi kiekviename rašto ir apskritai kūrybos žmoguje – šalia mirties traukos esama ir ne mažesnės egzilės traukos: jeigu jo neišstremia pašalinės jėgos, jis pats save išstremia ir gyvena nuolatinėj intensyvioj egzilėj.

Algimantas Mackus, Rašytojas egzilyje

Didelę įtaką Mackui darė liberalus studentų „Santaros-Šviesos“ sambūris, kuriam jis pats kurį laiką vadovavo. Nuo 1954 m. rengė laidas „Margučio radijo“ programoje (parengė daug laidų literatūrinėmis temomis), nuo 1962 m. iki mirties redagavo *Margučio* žurnalą, vedamuo-siuose straipsniuose svarstė išeivijos kultūrinio gyvenimo stagnacijos problemą. 1959 m. rinkinyje *Jo yra žemė* prabilo gerokai drąsesniu balsu, pasitelkdamas iki tol lietuvių poezijoje nepažintus motyvus. Daugelis eilėraščių rašyta verlibru, juose juntama kinematografinio montažo technikos, maišto dvasią kurstančios avangardinės

poetikos ir atominio amžiaus įtampą išgyvenančios nervingos sąmonės įtaka. Trūkinėjantis metaforinių ryšių punktyras sieja poeto kūrybą su Vakarų modernizmo klasikų Federiko Garsijos Lorkos (Federico García Lorca), Dylano Tomaso (Dylan Thomas) ir Tomo Sternso Elioto (Thomas Stearns Eliot) žinomiausiais eilėraščiais bei su katalikiškų giesmių ir litanijų archajiška poezija. Nuolat linksniuojami religiniai įvaizdžiai atskleidžia ne nuoširdų pamaldumą, o tikėjimo krizę. Liaudies dainų motyvais reiškiamą poeto, rašančio iš vaikystės atsineštais žodžiais, nevilgtis.

1962 m. pasirodė visos kartos manifestą primenantis eilėraščių ciklas *Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai*, sukėlęs išeivijos spaudoje smarkią nuomonių audrą, apdovanotas Vinco Krėvės literatūrine premija. Vieniems Mackus atrodė „absolūtus netikėlis“ (kaip ironiškai konservatyviosios išeivijos nuomones apibendrino Algirdas Julius Greimas), kitiems – prieš apsimetėlius moralistus ir fariziejus kovojantis modernistas (kaip jį pristatė Algirdas Landsbergis), laužytais sakiniais ir retoriniais klausimais be atsakymų besikreipiantis į šiuolaikinį skaitytoją. Vėliau pasigirdo balsų, kad neornamentuota kalba tėra išraiškos skurdumas, sintaksės ir žodyno nykimas, neišvengiamas izoliuotos diasporos sąlygomis. Mackus lygintas su Amerikos poetais maištautojais, bytnikais, metusiais iššūkį komercijos ir masinio vartojimo kultūrai, – Džeku Keruaku (Jack Kerouac), Alenu Ginsbergu (Allen Ginsberg). Tačiau Mackus nebuvo neurotiškas, bohemiškų polinkių individualistas kaip daugelis bytnikų – jis jautėsi labai įsipareigojęs bendruomenei, jaudinosi dėl lietuviško žodžio likimo, vėlėsi į polemiką tautinės tapatybės gynimo klausimais, aiškino, kad būtina ieškoti naujų išraiškos formų, neužsidaryti bergždžių simbolių gestų ir beprasmių ritualų rate. Vieno literatūrinio ginčo metu paklaustas, ar savo poezijoje turįs namus, jis atsakė: „Aš nuomoju butą“. Mackaus patriotizmas tikras ir brandus, be iliuzijų, balansuojantis ties pesimizmo riba.

Niūriusias Mackaus kūrinys eilėraščių ciklas „Chapel B“ buvo paskelbtas jau po jo mirties. Poetas žuvo automobilio avarijoje 1964 m. gruodžio 28 d. Jo vardu pavadinta bene solidžiausia Čikagoje veikusi literatūros leidykla – Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.

Svarbiausios Mackaus poezijos temos – kalbos mirtis, Dievo ir žmogaus išsiskyrimas, visuotinis skausmas ir asmeninė nuoskauda.

Mackaus požiūris į gimtąją kalbą daugiaprasmiškas. Jo tėvynės vizija neturi nieko bendra su nostalgiskais vyresnių neoromantikų peizažais – lyrinis subjektas blaviai suvokia palikęs savo žemę visiems laikams ir dėl to ne itin graužiasi. Jis nesiekia sukurti utopinės vaikystės šalies kaip Alfonsas Nyka-Niliūnas. Vienintelė priemonė, kuria stengiamasi išreikšti

ryšį su palikta tėviške, – iš vaikystės išsineštos kalbos žodžiai: „Aš dar negreitai nebūsiu, / aš dar negreitai apkursiu“. Lietuvių kalba, vis rečiau skambanti Amerikos didmiesčiuose, gliko poeto vienatvės jausmą. Jis blaiviai vertino padėtį: „esame išvakarėse absoliutaus egzilio rašytojo vienišumo – rašytojo be skaitytojo, o po to – rašytojo be kalbos“. Skaitantys jo eilėraščius jautė, kaip poetas grūmėsi su kalba, kaip sunku jam buvo rasti savo santykį su tradicija, davusia toną ankstesnėms kartoms, tačiau egzodo situacijoje atrodančia absurdiškai.

Nykstant kalbos jausmui, paskutiniai iš atminties išsitrina vaikystėje lydėję dainų ir religinių giesmių motyvai. Poeto lūpose liaudies dainų įvaizdžiai įgyja atvirksčią – ne saugančią, o slopinančią, žlugdančią prasmę, skamba kaip niūrūs pesimizmo himnai: „Nėra gimtosios žemės! / Nėra kad tykiai plauktų Nemunėlis / ir aviža prašytų būti dailiai pasėta“. Gyvybės, judėjimo, gamtos nepertraukiamo atsinaujinimo ir bendruomenės solidarumo metaforos apverčiamos – aiškiai parodoma, kad liaudies dainų poetika žymi mirusį, muziejų lentynose užkonservuotą pasaulį: „valandėlę gyvenk, / ir ramios tau mirties, / bitele pilkoji“. Tautosaka, kadaise buvusi bendruomenės komunikacijos garantu, Mackaus poezijoje virto memorialiniu paminklu. Egzilė, egzodas – „negyvas pasaulis, / kuris turėjo apsaugoti daiktus“, nesvetingas bežemiams, kurie guodžiami vien viltimi, kad pozityvi individuali veikla gali atstoti prarastą tradicijos pagrindą: „Nebeieškokime – // mes nieko nesurasime, / kol patys sau nebūsime / ir žemės, ir pavasariai“. Pagarbos verti ir pokario Lietuvos giriose žuvę laisvės kovotojai, kurie susiliejo su gimtąja žeme, tapo peizažo dalimi. Mackaus lyriniam subjektui, gyvenančiam negyvame pasaulyje, Lietuvoje kritę jo bendraamžiai – gyvesni už gyvus: „Lietę augalo bei gyvulio formas, / regėję rugio metamorfozę, / šnekėję su ajerais, // patetiškai glaudžiatės / seno istorijos herbo“. Iš šių eilučių matyti, kad poetas aiškiai skyrė tikrus ir popierinius kovotojus už laisvę ir, jausdamas patriotinių idėjų nuvertėjimą išėivijoje, ieškojo įkvepiančių pavyzdžių pilietiniam bendruomenės sąmoningumui stiprinti.

Jautriasielių kritikų nepasitenkinimą kurstė ne tik tariamos „šventvagystės“, bet ir moderni Mackaus poezijos sintaksė – poetas vienas pirmųjų atsisakė nereikalingų skrybų ženklų, koliažo principu „klįjavo“ keletą sakinių į nenutrūkstantį vaizdų ir ritminių pauzių srautą: „Patrauksiu į kraštą belaikę valandą / negre Marija Kasyklose kasa anglis / ir užkasa plaukus Marija Ten vaikšto mirtis / Jie renkasi vyrus Marija Ir kirviais iškirtusi duobę / įsako ilsėtis Marija“. Kapota, įtampoms persmelkta kalba pilna kategoriškų neiginių, atsisakoma apibrėžti savo padėtį erdvėje ir laike, todėl poeto pasaulis atrodo ne suskilęs į dvinarių priešpriešų grandinę (kaip buvo žemininkų kūryboje, balansuojančioje tarp euforiškos praeities ir disfioriškos dabarties polių), o išsiskaidęs į daugybę prasmės skeveldrų. Mackaus kalba ne tik atsisakiusi dirbtinių poetizmų, bet ir šokiruojanti, užgaujanti, sujudinanti vertybinį bendruomenės karkasą.

Esu įsitikinęs: kūrybinė laisvė į visuomenę privalo ateiti ir joje įsipilietinti kartu su kitomis laisvėmis, o ne vėliau, kaip dažnai atsitinka nuo senosios Graikijos iki moderniosios Amerikos laikų. [...]

Ar iš tikrųjų patekės saulė, kai manęs nebus? Ar iš tikrųjų ji bus reikalinga medžiui užauginti, žolei sudygti, kai manęs nebus?

Pasilieku teisę ir išdidžiai abejonei. Ir šiai teisei manifestuoti pasilieku teisę šokiruoti, nes toji teisė yra tūlo teisė gintis.

Algimantas Mackus, iš žodžio Neornamentuotos kalbos generacijos ir Augintinių pristatymo vakare.

---

*Ji yra nužemintųjų generacija:
karta, praradusi žemę,
praradusi naivų bradūniškąjį
tikėjimą prigimties harmonija ir
stiprybę, karta, kuri meluotų, jei
kalbėtų apie savo priklausomybę
tam, kas žmogui duota.*

Vytautas Kavolis, Nužemintųjų generacija

Labiausiai skaitytojus glumino Mackaus iššūkis tradicinei katalikybei. Paauglystėje ne kartą savo eilėse nusielenkęs prieš krikščionybės simbolius, vėliau, paveiktas pesimistinio egzistencializmo ir atsižvelgęs į Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche) niūrią išvadą, jog „Dievas mirė“, Mackus leidosi į komplikuoją dievoiešką kelią. Egzodo situacijoje jis siekė šventumo formoms suteikti naują turinį, jas perinterpretuodamas ar net neigdamas. Negyvas jo poezijos peizažas alinamas sausros, kuri metaforiškai reiškia ir tikėjimo krizę, – tai pasaulis be pažadėtų šventumo ženklų: „Kodėl šią vasarą / nebeatsinešė skaros Veronika? // ne jau nebuvo kam numirt šią vasarą, / ne jau vinim per sausas buvo medis?“ Dievo valiai atiduotas pasaulis kupinas skriaudų ir neteisybės, o tos valios atstovai virtę spalvingais beprasmybės simboliais: Viešpaties Angelas pasirodo tik koplyčios vitraže juodos ir žalios spalvos fone, šv. Teresė kaip pasakų našlaitė turi sudėvėti obuolių ir agrastų pintines. Pats Dievas pasirodo kaip kareivius mirčiai rikiuojantis, aklo paklusnumo reikalaujantis žiaurus generolas ir kaip pasaulio neteisybę pažinęs Kristus, su kuriuo veržiamasi susitikti ir... prailenkiamas.

Dievas šiuolaikiniame pasaulyje ne tik sustingęs, pasirodantis tik apgaulingais kultūriniais pavidalais – jis poeto vaizduotėje iškyla kaip gudrus manipuliotojas, stingdantis tuos, kurie leidžiasi jo ieškoti. Apie netikrą, iškreiptą Dievo pavidalą kalbama neslepiant piktos ironijos – čia grožis iš tiesų yra baisus: „Ar nebuvo graži Dievo ranka / kai ji glostė angelo plaukus / ar nebuvo gražus Dievo veidas / kai tau įbruko stiklo akis“.

Mirtis poetui atrodė lyg Dievo teisingumą neigiantis ženklas. Mirties beprasmybė yra ir metafizinė neteisybė, prieš kurią abejojantis ir išdidus žmogus turėtų sukilti. Mackaus subjektui nėra svetima mirtis ar skriaudos – jis užjaučia ir Afrikos gerąjį sakytoją (pamokslininką) Johną, ir nacių nužudytą mažą žyduką Jureką, kurio gęstančiose akyse jam žintas „falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas“. Poetas buvo vienas pirmųjų lietuvių išeivių, kalbėjusių apie savo kaip bendruomenės nario, nusikaltimo liudytojo (viską vertinusio dar vaikštomis akimis) moralinę atsakomybę: „Kodėl tau pardavė karstą, / o man, Jurekai, pardavė duonos?“ Mackus neužsidarė hermetiškame egzodo lauke, o viešai solidarizavosi su visų tautų nuskriaustaisiais, nes visus slėgė tie patys falsifikuoti įstatymai ir iškreipta moralė. Pasak jo bendražygio, liberalių pažiūrų santariečio Vytauto Kavolio, „nieko lietuviško neatsisakydamas, jis [Mackus] neišdavė nieko žmogiško“.

Eilėraščių cikle „Chapel B“, savo forma imituojančiame senovines raudas, poetas mąstė apie simbolišką Škėmos žūtį. Škėma Mackaus eilėraščiuose virto mitine figūra, universalieji egzodo metafora, nes buvo pažinęs šio reiškimo esmę: „Buvę valstybės piliečiai, / įsidėmėkit jo mirtį: / pirštais jis buvo suvokęs / aklyjų raidyną – egzilę“. Toji egzilė neapsiriboja vien pokario išeiviais, bet apima visus bežemius – Amerikos kasyklose nepakeliamo darbo sugniuždytus ankstesnių kartų lietuvius emigrantus bei juodaodę Mariją, apraudančią kolonizatorių užkapotą sūnų. Išskaidytas į kruviną mozaiką ar *intaglio* (raižiniu metalo plokštelėje) virtęs Škėmos kūnas apmąstomas kaip kultūrinės atminties figūra. Tačiau ką daryti, jei sužalotas ne tik kūnas, bet ir jį išsaugoti, įprasminti turėjusi bendruomenės atmintis, jei pati bendruomenė nyksta, tirpsta? Perfrazuojant Škėmos apsakymą pasakos „Eglė žalčių karalienė“ (vieno autentiškiausių lietuvių kultūros tekstų) motyvais, rūsčiai

Nyka-Niliūnas savo kūne dar jautė prigimtą „patriotizmą žemei“. Net ją praradęs, jis dar galėjo būti melancholiškai laimingas, galėjo, pavyzdžiui, retkarčiais užsimiršti tapytiniame Renesanso gamtovaizdyje. Algimantas Mackus turi savojo patriotizmo ieškoti skausmingai ir be atvangos. Jo yra neužmirštama našta. Jis išėivijoje subrendęs.

Vytautas Kavolis, Nužemintųjų generacija

apibendrinama: „Tolsta mūsų egzilė, / tolsta mūsų kalba. / Žilvine, Žilvinėė-li, / bespalvė plyšta puta“. Pesimistinė išvada ateina iš Dylano Tomaso eilėraščio: „Ir mirtis nebus nugalėta“. Su ta žinia teko susitaikyti, pratintis prie netekčių, kurti poeziją „mirčiai skirtą, / bizūnais kapota kalba“.

Deja, laiko tokiai kūrybai Mackui nebuvo likę. Po jo mirties Čikagos greitkelyje likusiems gyviems žeminkams ir bežemiams teko įsisąmoninti, ką reiškia ši „Kraujo žinia palikta“ (taip vadinosi Liūnės Sute-

mos Mackui skirtas nekrologas). Pranašišškai skambėjo Mackaus užrašuose apie egzilę jamžintas išėiviams skirtas raginimas įprasti prie netikėtų laidotuvių: „Pravažiuojančio sunkvežimio ratai ne vienam iš mūsų bus paskutinis kūno kontaktas su žemės sukimosi dėsnium. Kai žūstame, esame visatos centras, kopernikai. Bent tiek mums paliks visame pravažiuojančio sunkvežimio ratų tragedijos suvokime“.

Sovietinėje Lietuvoje, kur oficialioji kritika piktai džiūgavo dėl nykstančio JAV lietuvių kultūrinio gyvenimo, Mackaus poezija to meto jaunajai kūrėjų kartai atvėrė dar neišbandytas poetinės retorikos galimybes. Pirmasis jo kūrybos rinkinėlis, 1972 m. išleistas šiaurės geležinės uždangos, kėlė universalias maišto ir paklusnumo, įsipareigojimo ir laisvės problemas. Dar didesnio atgarsio poetas sulaukė išėivijoje. Nors jis pesimistiškai vertino išėivių kultūrinių organizacijų perspektyvas, tačiau jo asmenybė ir kūryba įkvėpė lituanistinei veiklai reikšmingą dalį Vakaruose studijavusių lietuvių intelektualų, kurių pastangomis „Santaros-Šviesos“ studentiškas sambūris virto įtakingu visuomeniniu judėjimu.

Siūloma literatūra: Algimantas Mackus, *Trys knygos*, Vilnius: Baltos lankos, 1999; Algimantas Mackus, *Ir mirtis nebus nugalėta*, Vilnius: Vaga, 1994 (straipsniai iš šio rinkinio: „Iš užrašų apie egzilę“, „Iš žodžio Neornamentuotos kalbos generacijos ir Augintinių pristatymo vakare“, „Žodis gavus Vinco Krėvės literatūrinę premiją“, p. 510–529); Ilona Gražytė-Maziliauskienė, „Algimantas Mackus“, in: *Idėjų inventorių*, sudarė Solveiga Daugirdaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 223–238; Algirdas Julius Greimas, „Algimantas Mackus, arba namų ieškotojas“, in: *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 121–127; Vytautas Kavolis, „Nužemintųjų generacija“, in: *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 63–120; Rimvydas Šilbajoris, „Religiniai įvaizdžiai Algimanto Mackaus poezijoje“, in: *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 214–231; Rimvydas Šilbajoris, „Tautosakos elementai Algimanto Mackaus kūryboje“, in: *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 384–402.

Algimantas Mackus

LIETUVA

I

Aš jau greitai nebūsiu,
aš jau greitai užmigsiu:
mano kraštas vidurnaktis,

tik mano krašto delne,
mėnuliui šviečiant,
žėri apsnigtas vaismedis.

II

Mano kraštas žiema,
mano kraštas vidurnaktis,
vienišas balsas
prarastų namų amžiu,

tik mano krašto neužsėtai laukais,
miego laukiant,
aidi rogių ilgi skambalai...

Aš dar negreitai nebūsiu,
aš dar negreitai apkursiu.

ATSKLANDA

- Ką nešu stikliniam karste?
- Surinkau visus daiktus, turėtus anuomet.
Šaknis įleido mirę daiktai manin.
- Nenusimesi aštraus, mirusio svorio?
- Kai žmogus nebeturi ko laidoti, jis tampa vienas.
- Būk.

I

Pabudintas Viešpaties Angelo,
žvelgiu į koplyčios vitražą:
veidas Viešpaties Angelo, -
angele, juoda ir žalia,
angele, amžiną atilsį.

Miegosiu per Viešpaties Angelą,
miegosiu per koplyčios vitražą,
per veidą Viešpaties Angelo,
per, angele, juoda ir žalia,
per, angele, amžiną atilsį.

Žalias, angele, kraštas,
žalia išdalinama žemė
rauda, angele, amžiną atilsį, -
tai gimdančios gieda ir gieda,
tai, angele, juoda prieš miegą.

II

Tai įtampos kupinas laikas
tai laikas mirties nepaaiškintos
tai šauksmas išklydusios generacijos
tai atšauktas prisikėlimas
tai pirštai ant vėstančio kūno
tai išdidumas prieš kojų mazgojimą
tai šauksmas išklydusios generacijos
tai atšauktas prisikėlimas.

HERMETIŠKOJI DAINA

1

Į avilį nebelėk,
medaus nebenešk,
bitele pilkoji;

koris išvalgytas,
avilys išdraskytas,
bitele pilkoji;

sudegink sparnus,
geluonį įleisk,
bitele pilkoji;

valandėlę gyvenk,
ir ramios tau mirties,
bitele pilkoji.

2

Mano mergaitė ramiai nubrido per sniegą,
Kapai buvo arti –
ji nespėjo pažinti liūdesio.

Mano mergaitė buvo jauna.
Karstą pakasiau aš, –
jinai – nepatyrė vienatvės.

Kalbėjau su karsto medžiu,
ir mergaitė atsakė
tikėjusi prisikėlimo tiesa.

3

Maitinuos savimi:
sąnariams – kondoras,
sąnariams esu hiena.

Skausmą dedikuodamas sau,
sapnuoju homoseksuališkus angelus,
lesbianiškas teresėles.

Į ugnį –
kraują draskomų sąnarių –
paneriu galvą.

Raukšlėmis vinguriuoja sliėkas,
akimis puola vėsa
hermetiškan ritualinin indan.

Braido aukštom pusnim
anapus prisikėlęs Dievas.

4

Kai pavargęs nuo prisikėlimo,
Kristau, ieškosi poilsio,
aš būsiu patogus karstas:

kondoras stiprus, hiena alkana,
sąnariai įskausminti
iki neskausmo.

5

Iš visur sugrižtu neišėjęs.
Naktimis ieškau gimtųjų namų.
Jeigu rasčiau gimtuosius namus, –

niekas manęs iš jų neišneš
nė karste, nė mirty.

6

Šitą beprotišką žemę,
šitą skausmo išsiveržimą,
ši lėtą kerštaujančią žudymą,
šią neapykantą teisinu,

tiktai – kad nebūčiau toks kvailas,
kad naktimis neieškočiau namų
visai prakeiktai, išklydusiai generacijai,
kad nesapnuočiau homoseksuališkų angelų,
lesbianiškų teresėlių:

tokioje tremtyje
būčiau per silpnas
net neapkęsti.

7

Mano mergaitė ramiai nubrido per sniegą.
Bitele pilkoji, į avilį nebelėk, –
avilys išdraskytas, korėiai išvalgyti;
nesibaigiantis kartos prakeikimas –
be atvangos, be poilsio iš niekur į niekur.

JUREKAS

1

Aš įkelčiau tavo kūną į žaliuojančio medžio viršūnę,
jei turėčiau medį

žaliuojantį.

Aš įkelčiau tavo kūną į drėgną drobę danguj,
jei turėčiau paukštį

skrajojantį.

Aš įkelčiau tavo kūną į žvaigždėjančią kalno viršūnę,
jei turėčiau vasaros saulės

neblunkančios.

Aš įkelčiau tavo kūną į pilką kūno šešėlį,
jei turėčiau vaismedžių sodą,

neišgertą, nenuraškytą.

2

Paklausė motina žaliuojančio medžio viršūnės,
ir medis atsakė: – Ne.

Paklausė motina drėgnos drobės danguj,
ir drobė atsakė: – Ne.

Paklausė motina Judo giminės pažymėtos,
ir dvylika tūkstančių atsakė jai: – Ne.

Paklausė motina Gado giminės pažymėtos,
ir dvylika tūkstančių atsakė jai: – Ne.

*Fatališką sprendimą išnešiojo motina,
maldingai priklaupusi kūne.
Devynetą mėnesių gyvenai atskirtas neįvykusio laiko.
Devynetą mėnesių jūra tapo žeme,
devynetą mėnesių vakarojo saulė,
ir devynetą mėnesių žemė civilizavosi.*

Paklausė motina geros maitintojos žemės,
ir žemė atsakė: – Taip.

Paklausė motina karstadirbio priemiesčio gatvėje,
ir karstadirbis ištarė: – Taip.

Paklausė motina auklės žodžių lopšinei sudėti,
ir auklė atsakė: – Ne.

*Balti balsai palatoje jau kvietė
į žalią bei raudoną pasimatymą,
kai motina pagimdė rėkdama
auką istorijos išmaldai.*

3

Raudoki Jureko likimą,
 Vilniaus sinagogų kantoriau,
 raudoki žalią Jureko karstą
 kraujo iliuminacijoj,
 moliuskų eisenoj
 į žiaurios istorijos aplanką.

4

Žemė buvo išpurenta ir paruošta,
 žemė rengėsi derliui.
 Smiltynuose krito ir dužo
 erdvėj prinokę rojaus gabalai.
 Žaidė dangaus daiktais
 prieš kraujo iliuminaciją Jurekas.

Daiktai taip pat bus pašaukti
 į paskutinio teismo salę.
 Daiktais nenusikalsta tiktai tie,
 kurie daiktų neturi.

Prieš lemto skausmingumo išsipildymą
 tegul skambina Dovydas arfa
 beprasmiškam vandens atsimušimui
 į liekanas iš vietos išmestų daiktų.

5

Parduokite duonos mažajam Jurekui, jis nori valgyti!
 Grįžai su Dovydo namų žvaigžde, be duonos.
 Duokite gabalą žemės palaidoti Jurekui!
 Grįžai su Dovydo namų žvaigžde ir atsinešei karstą.

Kodėl tau pardavė karstą,
 o man, Jurekai, pardavė duonos?

6

Į kiemą ateina vyrai pikti.
 – Jurekai, jok! Jurekai, jok!

Žvengia medinis žirgas kieme,
 kanopom kerta cementą.

– Kaipgi aš josiu, kaipgi aš josiu –
 mano žirgas medinis!

- Ir medis gyveno, ir medis šaukė,
ir medis bėgo pagalbos!

Žvengia medinis žirgas kieme,
kanopomis kerta cementą.

- Kaipgi aš rėksiu, kaipgi aš šauksiu –
mano kalbą iškirto kirviais!

Į kiemą suėjo vyrai pikti.
- Jurekai, bėk! Jurekai, bėk!

Krito medinis žirgas kieme,
pasviro į kraujo pusę.

7

Lėta, sunki moliuskų eiseną.
Žalia žolė ir debesų pūkai,
latakas kaktoje
į šiltą raudonumą,
į minkštą saulės užtekėjimą
už slenkančios, už tylinčios
moliuskų eisenos.

Kantoriau Vilniaus sinagogoj,
motinos balsu
raudoki Jureko likimą:
lataką kaktoje.

8

- Nedrįsdama surizikuoti neapykanta,
klaikioj likimo atpažinimo sekundėj
aš uždengiau rudąsias Jureko akis
nuo saulės smūgio, saulės įniršimo.
Tegul palieka jo išsirpusiose akyse
falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas.

- Įkelsiu jo naivų kūną
į sidabrinį lietų,
į pušyno vėją:
tegul kartu su medžiais ir lietum,
kartu su sidabru ir žalia
ošia neapykantos neatpažinusi širdis.

- Ne šūviai aidi pamiškėj,
tai sidabrinis bičių spiečius
pakely į mūsų sodo avilį.

- Į sidabrinį lietų,
į pušyno vėją,
kad oštum, Jurekai,
metu aš tavo žalią karstą
ir kniumbu.

- Užkalkit jį tvirtai, kad niekas neatvožtų
ir nepatikrintų mirties!

Ne šūviai aidi pamiškėj,
tai senos Testamento giminės
man padeda sukalt vinis
į tavo žalią karstą.

LIAUDIŠKOJI

Ne suvisam išėjo,
tik suvisam negrižo,
ošia medeliai,
ošia kirtėjai
iš liaudiškų kapų.

Pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį,

kur lelija siūbuoja,
kur akmenėliai žydi,
kur debesėliai lyja.

Nebūk, mergele,
nebūk, jaunoji,
ant vėstančios smiltelės,

pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį

saulelės paieškoti,
saulužės nebegrižti.

MIRTIŠKOJI*

Patrauksiu į kraštą belaikę valandą
 negre Marija Kasyklose kasa anglis
 ir užkasa plaukus Marija Ten vaikšto mirtis
 Jie renkasi vyrus Marija Ir kirviais iškirtusi duobę
 įsako ilsėtis Marija
 Vidurnakčiais atneša laiškų
 iš gimtojo krašto Marija
 Liepsnojančioj saulės laidoj
 šaukiasi gaisro kaimynai
 Įsako tylėt ir ištarti įsako Marija
 Motina liko viena
 Iš darbo tėvas negrįžo
 Tarnaitė seniai ištekėjo
 Kai baigėsi karas Marija
 Pilkoj atvirutėj iš Lomžos
 ji siunčia labanakt Marija
 Kasyklose kasa anglis Ir užkasa
 plaukus Marija Retėjantis vyrų būrys
 sekmadieniais traukia į smuklę Užkimę balsai
 dainuoja kaip Nemunas plaukia Ir skaito vidurnakčiais laiškus
 iš gimtojo krašto Marija
 Į vėstančio vakaro lietų
 ji dairos išlyjančio veido

Liepsnojančioj saulės laidoj
 tėvas iš darbo negrįžo
 Kaip Nemunas plaukia dainuoja per naktį Marija
 Seno apsiausto sagas
 kelionei siuva Marija
 Ir laukia pavargusių žingsnių
 į laiptus duris atsivėrus
 ir laukia pilkoj atvirutėj
 labanakt iš Vilniaus Marija

Plantacijų šmaikštūs bizūnai prakerta
 odą Marija Kasyklose kasa anglis
 Ir užkasa plaukus Marija Ten stovi mirtis
 Ji geria ir geria degtinę Nuo saulės akis prisidengus
 ji moteris renkas Marija
 Pilkoj atvirutėj iš Lomžos

* Modelio ieškotina Pauliaus Celano *Todesfuge*: „Schwarze Milch der Frühe wir trinken sie abends wir trinken sie mittags und morgens wir trinken sie nachts wir trinken und trinken...“

ji siunčia labanakt Marija
 Paliepia sukąsti dantis
 rėkti įsako Marija
 Kad Lenkija dar nepražuvo pilkoj atvirutėj Marija
 Šmaikštūs bizūnai rašai
 gyvatėmis čaižo Marija
 Į kietą plantacijų žemę
 pakloji pečius ir krūtinę
 gulies iš apnuoginto kūno
 į Afrikos rasę Marija

Patrauksiu į kraštą belaikę valandą
 negre Marija Retėjantis vyrų būrys
 sekmadieniais traukia į smuklę Ten geria mirtis
 Dainuoja kaip Nemunas plaukia Pilkoj atvirutėj iš Lomžos
 labanakt dainuoja Marija

RAUDIŠKOJI*

1
 Tai buvo septintą valandą ryto,
 lygiai septintą valandą ryto.
 Lygiai septintą valandą ryto
 mirtis reikalinga pagarbos.

Septintą valandą ryto
 civilinės gvardijos vyrai
 užkėlė į miestą vartus;
 lygiai septintą valandą ryto,
 juodais apsiaustais apsigaubę,
 civilinės gvardijos vyrai
 užrakino į miestą vartus.

Ir lygiai septintą valandą ryto,
 lygiai septintą valandą ryto
 trompetės miestui paskelbė
 raudoną kraujo fanfarą.

Septintą valandą ryto,
 lygiai septintą valandą ryto
 privalėjo budėt
 civilinės gvardijos vyrai,
 nes valstybė nesužinojo,
 kur palaidotas Lorca.

Ir lygiai septintą valandą ryto
 ginkluoti civilinės gvardijos vyrai –
 lygiai septintą valandą ryto
 ispanų valstybės vardu –
 klausinėjo, kur palaidotas Lorca,
 nes lygiai septintą valandą ryto
 po mirties atsikelia žodis.

Ir lygiai septintą valandą ryto
 privačioj audiencijoj
 popiežius priėmė Dievą,
 nes lygiai septintą valandą ryto
 valstybė dar nežinojo,
 kur palaidotas Lorca.

* „A las cinco de la tarde.

A las cinco en punto de la tarde...“

Ir tolesnėse *Raudiškiosios* vietose atliepia Federico Garcios Lorcos *Llanto por Ignacio Sánchez Mejías* tematinės ritminės detalės, iš dalies – nuotaikos ir struktūros visuma. Pirmosios dalies „penkta valanda popiet“ čia tapo „septinta valanda ryto“. Automobilio katastrofa, kurioje žuvo Antanas Škėma, įvyko apie septintą iš ryto.

Septintą valandą ryto
tirštėjantį kraujo fanfarą,
lygiai septintą valandą ryto,
uždengė žodis.

Ir lygiai septintą valandą ryto,
iškilus veriančio žodžio fanfarui,
tikėjimų reprezentantai
trompetėm ir trombom paskelbė –
Dievo nėra! –
ir ta proga pasveikino popiežių.

Tai buvo septintą valandą ryto.
Lygiai septimą valandą ryto
popiežius atšaukė Dievą,
ir septintą valandą ryto
civilinės gvardijos vyrai
atkelė miesto vartus,
nes valstybė nesužinojo,
ar palaidotas Lorca.

Tai buvo septintą valandą ryto.
Lygiai septintą valandą ryto
nemirtingumo fanfarą
už vartų paskelbė trompetės.

Ir lygiai septintą valandą ryto,
ir nelygiai septintą valandą ryto
atšauktas Dievas paskelbė
Lorcą prisikėlimą.

Tai buvo septintą valandą ryto,
lygiai septintą valandą ryto
ir nelygiai septintą valandą ryto,
lygiai nelygų rytą
ir lygiai septintą valandą ryto.

2

Ir aš nenoriu matyt
liemens neberandančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
suploto kūno erdvės.
Ir aš nenoriu matyt
šakotai suskilusio veido,
ir aš nenoriu matyt
nutraukto riešo raumens.

Ir aš nenoriu matyt
sutraiškytų, irstančių kojų,
ir aš nenoriu matyt
nulaužto kūno liemens.
Ir aš nenoriu matyt
kolažan sudėstyto kūno,
Ir aš nenoriu matyt
išjungto kraujo srovės.
Ir aš nenoriu matyt
šurpauš pavydo sprendimo,
ir aš nenoriu matyt
iškreiptos būtinumo raidės.
Ir aš nenoriu matyt
mirties suprastinto braižo,
ir aš nenoriu matyt
į svetur išmetimo žinios.
Ir aš nenoriu matyt
egzilo ironijos galo,
ir aš nenoriu matyt
kruvinos išdidumo baigmės.
Ir aš nenoriu matyt
egzilo tuštėjančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
jų finalinio šauksmo krypties.
Ir aš nenoriu matyt
baimės, kur būta drąsumo,
ir aš nenoriu matyt
triumfuojančios meistro mirties.
Ir aš nenoriu matyt
pleiskanom trupančio kaulo,
ir aš nenoriu matyt
absurdo, kur būta prasmės.
Ir aš nenoriu matyt
meistro supančiotų rankų,
ir aš nenoriu matyt
išjungiamo kraujo srovės.
Ir aš nenoriu matyt
kumštin suaugusio delno,
ir aš nenoriu matyt
užspaudžiamo skausmo krypties.

3

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
stiprūs lietuviai kaimiečiai
ir plačiom likiminėm rankom
ąžuolo karstą sukaltų.

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
naivūs kaimo bernai
ir išvežtų ažuolo karstą
neprijaukintais žirgais.

Mes neatvošime dangčio,
neprisiliesim kolažo!
Svaigsta – vašku ir vainikais –
palinkus galva.

Mes nepakelsim šio kūno
ir neišnešime karsto!
Sunkiai minkštasuolin sėdas
užspringus kalba.

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
senos lietuvės raudotojos
ir stambiom įgudusiom ašarom
priverktų ašaruves.

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
lankstūs prityrę medžiotojai
ir, pusnim lėtai išklampoje,
atsektų pėdas šernų.

4
Kritai į negyvą gamtovaizdį
konkretaus pasimatymo rytą.
Išsilenkė siela iš kūno
septintą valandą ryto.

Nepranešiau kraujo žinios –
susitikote lygiai iš ryto;
kraują išjungė mirtis
septintą valandą ryto.

Dabar iš tikrųjų žinai,
ar baigiasi kūno egzilė.
Rengiesi vainikų pavėsy
suvokti nemirtingumą.

Neištariau kraujo žinios –
esi ir būsi negyvas.
Nulaužto kūno liemens
– – – neatpažino.

Ryšius su gyvąja gamta
nutraukei nedavęs sprendimo:
ar kūnui užbaigti siela
už kūną išaina egzilėn.

Dabar tu esi kaip laivas,
užplaukęs ant seklumos:
nuskuba upė pro šalį, nekeitus
neklaidingumo vagos.

Dabar tu esi išvengęs
egzilės beprotiškumo:
įteikei dokumentus
monarchinei santvarkai.

Dabar tu esi pilietis,
suradęs nemirtingumo,
prisiekęs ištikimybę
monarcho karūnai.

VII*

Tolsta mūsų egzilė,
tolsta mūsų kalba.
Žilvine, Žilvinėli,
bespalvė plyšta puta.

Kraujo neišmatuosi,
skausmo neišdalinsi.
Žilvine, Žilvinėli,
ką pasirinksi?

– Kas yra duota, kas yra išrinkta?
– Žemė duota, mirtis išrinkta.

– Kas yra duota, kas yra išrinkta?
– Nieko neduota, tik viskas išrinkta.

Į Eglės pasaką grįžta puta.
Žilvine, Žilvinėli!
Tai tiek ir tebuvo duota,
tai tiek ir tebuvo skirta.

* ... *bepalvė* – „Nėra pieno putos. Nėra kraujo putos.
Yra...
– Žilvinėli!“ (Antanas Škėma, „Žilvinėli“)

Marius Katiliškis

Mariaus Katiliškio (1914–1980) prozoje lietuvių epinis realistinis pasakojimas pasiekė savo viršūnę. Tai turtingo ir tapybiškai sodraus žodyno rašytojas, autentiškai atskleidęs lietuviško kaimo pilnatvę ir tėvynės praradimo dramą. Jo kūrybos atspirties taškai – žemė, gamta ir gaivalinga žmogaus prigimtis.

Albinas Marius Vaitkus, vėliau pasivadinęs Mariumi Katiliškiu, gimė Gruzdžiuose (Šiaulių r.) 1914 m. rugsėjo 26 d. Devintas vaikas iš vienuolikos augo mylimas ir lepinamas aštuonių seserų. Tėvai buvo išprusę, prenumeravo spaudą, pirmieji kaime įsigijo radiją ir dviratį. Vaikas vadintas Albu, Albeliu, dar nesulaukusį penkerių jį skaityti išmokė kartu gyvenusi labai išsimokslinusi krikšto mama. Su grybautojomis ir uogautojomis Katiliškis daug laiko praleisdavo miške, pažino visus medžius ir žolynus – vėliau ši vaikystės patirtis romanuose išsiskleis įspūdingais gamtos vaizdais. Tėvams persikėlus į Katiliškes, mokėsi Žagarėje, gražiai piešė ir drožinėjo iš medžio (pomėgis išliko visą gyvenimą), visur nešiodavosi bloknotą užrašams, o iš marškinių kišenėlės visada kyšodavo pieštukas. Iš tėvo paveldėjo pasakotojo talentą, iš motinos – uždaraką būdą, santūrumą.

1936 m. buvo pašauktas į Lietuvos kariuomenę, tarnavo Šiauliuose radistu, šifruodavo sudėtingas telegramas. Po tarnybos kariuomenėje darbas tėvo ūkyje Katiliškio nebetrūkė, tad įsidarbino Pasvalio bibliotekos vedėju, kur lankėsi šviesuoliai mokytojai, plunksnos mėgėjai – visa tai sparčiai plėtė literatūrinį akiratį ir natūralus prigimtinis talentas ėmė įgauti būtinosios erudicijos. Mėgo keliauti, dviračiu išvažinėjo visą Lietuvą. Rašyti ir spausdintis pradėjo anksti – Albino Vaitkaus apsakymus ir straipsnius noriai publikavo to meto savaitraščiai ir net solidžiausias kultūros mėnraštis *Naujoji Romuva*.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, Katiliškis 1944 m. vasarą ir rudenį pafrontės ruožuose patyrė traumuojančią kareivio dalį ir po ilgų klajonių atsidūrė Vokietijos pabėgėlių stovyklose. Apgyvendintas Hanau stovyklos kareivinių kambarėlyje su penkiais vyrais, sienas išpiešė anglimi bohemiškomis temomis ir virš jų užrašė: „Negalima gyventi be duonos, negalima taip pat gyventi be tėvynės“. Tais žodžiais tiksliai apibūdino savo būseną, kuri nesikeitė visą jo gyvenimą tremtyje (Algirdas Titus Antanaitis). Karo sumaištyje pražuvo ir pirmos knygos *Seno kareivio sugrįžimas*, jau įteiktos spaustuvei Kaune, rankraštis, o Albinas Vaitkus tapo Mariumi Katiliškiu – apsidrausdamas nuo galimo persekiojimo traukiantis, susiorganizavo fiktyvų asmens liudijimą. Dingęs rankraštis daugiau nei po pusšimčio metų surastas ir išleistas Lietuvoje 2003 m.

Pirmoji novelių knyga *Prasilenkimo valanda* (1948) išėjo Vokietijoje, tačiau toks reikalingas pragyvenimui honoraras prapuolė dėl tuo metu vykdomos valiutos reformos (buvo telegrafu išsiųstas senomis markėmis ir autorius gautas pinigų keitimo dieną). „Gyvenu be markės, vadinasi, pavyzdingai“, – rašė laiške leidėjui. Giedresnis tarpsnis nušvito pievakarių Vokietijos mieste Freiburge, kur telkėsi daug lietuvių, buvo galimybė studijuoti keramiką, pakeliauti su studentais, – čia formavosi ne vieno būsimo kūrinio idėjos. Friburge susižadėjo su Zinaida Nagyte, poeto Henriko Nagio seserimi (būsimąja poete Liūne Suteima). 1949 m. laivu išvykę į JAV susituokė tų pačių metų žiemą. Su keliais kitais lietuviais Katiliškis įsidarbino pianinų fabrike (gamino medinės detales, mėgaudavosi medžio kvapu), fabrikui išsikėlus – parduotuvių sandėlyje, kur rutiną skaidrino deklamuoamas eilėraščių ar perpasakodamas skaitytų kūrinių siužetus (ypač vertino ir iš atminties citavo norvegų

Stambaus kūrinio (Miškais ateina ruduo) rašymas tetruko šešias savaites, išsiliejo gaivalingu stiliumi, kuris apibūdinamas kaip sultingas, natūralus, tirštas, sodrus, koloritingas, smaguriaujantis tarmybėmis, įtaigus, daiktiškas, organiškas, gausus, etc. Pirmieji vertintojai jį lygino su spalvinga flamandų tapyba.

---

impresionisto Knuto Hamsuno kūrybą). Pagyvenęs nuomotuose butuose, užsimojo atkurti lietuviškus namus, nusipirko apleistos žemės sklypelį Čikagos pakraštyje Lemonte ir savo rankomis dykvietėje susirentė namą, sodino medžius, augino apynius, kuriuos taip pakiliai aprašė novelių romano *Užuovėja* novelėje „Polaidis“. Augino dukterį ir neįgalų sūnų, duoną pelnė pieno įmonėje, lietuvių tautinėse kapinėse šienavo žolę ir net kasė duobes, vėliau dirbo senelių namuose ūkio dalies prižiūrėtoju. Kartais jautė nuoskaudą, kad liko savamokslis, nebaigė universiteto. Užkluptas ligų, po keturių operacijų ir abiejų kojų amputavimo mirė 1980 m. gruodžio 17 d.

Nors Katiliškis išleido dar kelias apsakymų knygas (*Šventadienis už miesto*, 1963; *Apsakymai*, 1975), lietuvių literatūros istoriją jis labiausiai praturtino trimis ryškiais skirtingais romanais: *Užuovėja* (1952), *Miškais ateina ruduo* (1957), *Išėjusiems negrįžti* (1958). Paskutinis romanas *Pirmadienis Emerald gatvėje* (1993), vaizduojantis emigrantų degradaciją, jau nebuvo toks pavykęs.

Dvylika *Užuovėjos* skyrių-novelių vienija Gružiškių sodžius, kur laikas matuojamas įprastais žemdirbio sezoniniais darbais nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens. Veikalas laikomas novelių romanu dėl vientisumo, kylančio iš autentiškai atskleistos agrarinės pasaulėjautos – novelės vadinamos darbų („Linarūtė“, „Kulė“), derliaus brandos („Atuorėtis“, „Pupžydys“, „Apynojus“) ir gamtos reiškinių („Lietus“, „Polaidis“, „Kaitra“, „Sniegas“) vardais. Tai vientisas darnus pasaulis, kuriame nieko nestinga, kur galima gyventi nuo gimimo iki mirties neperžengiant jo ribų ir nieko nepasigendant. Bendroji kaimo gyvenimo kronika nustelbia atskirus veikėjus ir nedidelius nutikimus, visuma absorbuoja dalį. *Užuovėjoje* aukštinamas toks gyvenimo būdas, žmogaus sąmonė čia nesusiskaldžiusi, neištuštėjusi, kiekvieną sunkų darbą palydi smagi šventė, konfliktą – išrišimas. Žmogus atsidavęs žemei, pasitiki gamtos tvarka, iš tos pačios pušies obliuojamas ir lopšys, ir karstas. Katiliškis puikiai atskleidė žemdirbio aplinką su menkiausiomis etnografinėmis ir techninėmis detalėmis, nes pats ją pažino ir nebuvo praradęs kaimo darbų įgūdžių. Jo žmogus dirbdamas patiria laisvą renesansišką džiaugsmą, individas įjungtas į kolektyvą – kaimas sutartinai rengia talkas, gegužines, pabaigtuves. Kritikai pažymi, kad ypač konkretus ir tikslus *Užuovėjos* pasakojimas nėra buitinis, jis atskleidžia mistinį žmogaus ir žemės ryšį. Kūrinį gaubia tėvynės, prarasto rojaus, sakralumo aura. Pačiais baisiausiais Lietuvai metais, kai kaimas buvo naikinamas kolektyvizacijos, Katiliškis užjūryje sukūrė nuostabią buvusio gyvenimo rekonstrukciją.

Autentiška traukimosi iš tėviškės 1944 m. patirtis ir pabėgėlius užklususios Antrojo pasaulinio karo pabaigos negandos atsiskleidė romane *Išėjusiems negrįžti*, kurio antraštė tapo kartos emblema. Romane pateikiamas kolektyvinis besitraukiančiųjų portretas. Lietuvių dalinys, sovietinės armijos nublokštas į Rytų Prūsiją, gauna ne itin kilnias užduotis užkamšyti fronto spragas ir kasti apsauginius griovius, o iš paskos traukia pabėgėlių vežimai. Patikima yra memuarinė šio romano medžiaga, niekur nenusižengta nei istorinei, nei psichologinei tiesai. Klajokliškas kareivių gyvenimas, nakvynė kaskart vis naujuose apkasuo-

se, nenumaldoma kaltė dėl paliktos tėviškės kuria itin šiurkščios tikrovės įspūdj. Svarbūs tampa biologinio išlikimo instinktai ir veiksniai: maisto, drabužių ir apavo trūkumas, rūkalų stoka, želianti barzda, šilumos ir moters ilgėjimasis. Baisūs karo padariniai, beprasmės aukos, ateities nežinia kelia nerimą, sklaido iliuzijas. Tekste susipina gėlos intonacijos, tranki šnekamoji kalba, ironija karinės vyresnybės atžvilgiu, pasakotojo lyrinę emociją perkerta ciniškos remarkos, beviltiška apeliacija Dievop – kaip jis gali toleruoti tokį absurdą? Rašytojas kalba apie vyriškus karo žaidimus, į kuriuos vyrai yra įtraukti prieš savo valią, apie kareiviui gėdingą negalėjimą kautis su užpuoliku, ginti savo žemę (Elena Bukelienė). Už Išėjusiems negrįžti Kanadoje atsiimdama Vinco Krėvės premiją Katiliškis sakė: „Visur ir visais laikais žemė paėmė už save aukščiausias kainas. Žemė, kaip kempinė, permerkta krauju. Ji verta kraujo! Ir aukščiausia jos kaina – nebesugrįžimas jon! Nes tavo kaulai bus palaidoti kitur“.

Kad ir kaip būtų keista, visus tris reikšmingiausias Katiliškio kūrinius aplenkė prestižinės egzodo literatūros premijos. Ypač jam buvo skaudu, kad Lietuvių rašytojų draugijos premiją gavo ne romanas *Miškais ateina ruduo*, o vienadienės reikšmės poezijos knyga, kuri vėliau, žinoma, visai dingo iš literatūros apyvartos. Suvokdami Katiliškio prozos vertę kolegos net įsteigė naują Lietuvių Enciklopedijos premiją, kuria ir apdovanojo romaną, o pats Katiliškis iš Lietuvių rašytojų draugijos išstojo (vėliau kaip pavėlavęs aidas draugijos premija pasivijo apsakymų rinkinį *Šventadienis už miesto*).

Meniškausiu Katiliškio kūriniu laikomas romanas *Miškais ateina ruduo* (esama nuomonių, kad tai geriausias lietuviškai parašytas grožinės prozos tekstas). Stambaus kūrinio rašymas truko tik šešias savaites, jo stilius apibūdinamas kaip sultingas, natūralus, tirštas, sodrus, spalvingas, smaguriaujantis tarmybėmis, įtaigus, daiktiškas, organiškas, gausus ir t. t. Pirmieji vertintojai romaną lygino su flamandų tapyba, jis gerai suręstas kompoziciškai, charakteriai labai tikroviški ir įtikinami, santykiai intriguojantys, grėsmė auga ir įtampa didėja iki kulminacinio taško, kol viskas baigiasi logiška, niūria atomazga. Pasakojimui būdingas išsamumas, detali socialinė ir psichologinė charakterių motyvacija, sodriai apibūdintas aplinkos konkretumas, puikiai funkcionuoja meninės detalės, turtin-gas žodynas, savita sakinio ritmika.

Nors kūrinio intrigą sudaro meilės trikampis, jo fone skleidžiasi dinamiška pirmosios Nepriklausomybės laikų ūkio sankloda – galime susidaryti aiškų vaizdą, kaip atkuto ir stiprėjo šalis. Išsamiai vaizduojama ūkininkų kasdienybė, siekis, kad gėrybių klėtyse ir kluonuose būtų iki pat lubų. Žmonės pluša ir kituose baruose: kerta mišką, plukdo sielius, tiesia vieškelius, sausina pelkes; ūžia lentpjūvės ir pieninės; provincijos miestelis buria visus mainams, pramogoms, pasikeitimui informacija: čia valsčius, daboklė, malūnas, turgūs, užėiga, šventadieniai – bažnyčia. Būrys stiprių vyrų kasa kanalą – sausina pelkę, kurią galima laikyti užsistovėjusio, nejudraus gyvenimo simboliu. Permainų, šurmulio, gyvybės atmosfera žadina viltis.

Pagrindinis veikėjas Telesforas Gelažius, vadinamas Tiliumi, atspindi svarbų to meto lūžį, tarpinę būseną, kai tradicinė žemdirbių bendruomenė skaidėsi ir jaunus žmones ėmė traukti kitokios veiklos galimybės. Tiliaus delnai kieti nuo sunkaus darbo kertant mišką ir tarnaujant samdiniu, bet jis jau ragavęs kariuomenės ir tik dėl karštakošiško būdo (įsivėlė į muštynes) netapo policininku, eigučiu. Tilius skaito knygas ir jaučia, kad užsidaryti vienkiemyje tarp miškų per menka. Kita vertus, aiškiai nežino, kuo norėtų užsiimti: padienio darbininko, samdinio dalia jo netenkina, bet aukštesniems siekiams trūksta

*Visur ir visais laikais žemė paėmė
už save aukščiausias kainas. Žemė,
kaip kempinė, permerkta krauju.
Ji verta kraujo! Ir aukščiausia jos
kaina – nebesugrįžimas jon! Nes
tavo kaulai bus palaidoti kitur*

Marius Katiliškis

pinigų, o labiausiai – dinamizmo ir ryžto. Tiliaus dvejonės, neapsisprendimas, ką gyvenime veikti, svajonių neapibrėžtumai („Jis ilgėjosi kažko tolimo, bevardžio ir beveidžio“) – tai krizės situacija, individo pasimetimas alternatyvų kryžkelėje. Senajai kartai kalendorinė darbų seka ritmingai sukdavosi amžinu ratu ir nekėlė problemų, žemė buvo visa ko pagrindas. Tilius „nerimą nešėsi glėby“ – nebenori dirbti tėvo žemės (perleidžia jauniesiems broliui) ir taip nutraukia paveldėjimo tradiciją. Žadėjęs su vyrais eiti kasti sausinimo kanalo, vis dėlto lieka juodadarbiu vienkiemyje. Dvejojančio,

nepatenkinto, nerimastingo Tiliaus paveikslas – kintančio laiko ženklas. Naujoviškos gyvenimo programos neturėjimas, pasidavimas laikinam hedonizmui vaikui kainuoja gyvybę (skandinavų prozos rūstumu alsuojanti romano atmosfera teikia mažai vilčių, kad pašautas Tilius pasveiks). Katiliškis santūriai psychologizuoja Tiliaus charakterį – rodomi jo išgyvenimai apmąstant savo situaciją, bandymas įsisąmoninti neryžtingumo priežastis, žinojimas, kad reikia palikti Doveikos vienkiemį, negalėjimas atsiplėšti nuo Monikos. Dėl nuolatinio blaškymosi ir skaudaus mąslumo Tiliaus lemtis atrodo dar tragiškesnė.

Kiekvienas personažas romane turi savo tiesą, poziciją, savo likimo liniją. Pragmatiškas Monikos pasirinkimas ištekti už seno turtingo ūkininko Doveikos, buvusio viršaičio, ir būti visko pertekusios sodybos šeimininke jaunai moteriai greit apkarsta. Moniką prazūdo egocentrizmas, artimo poreikių nepaisymas, noras pačiai besąlygiškai išsipildyti bet kokia kaina. Bodėdamasi senio vyro, alpiomis vasaros naktimis klajodama be miego miškų apsuptame Basiuliškių vienkiemyje, Monika nusprendžia – „ji turi eiti su gyvenimu ir su jaunyste“ – ir suvilioja Tilių, o šis iš pirmo žvilgsnio pajunta abipusį ryšį ir kerinčią moters galią. Romane regime įsiūbuoto meilės jausmo amplitudę, daugybę meilės niuansų ir pakopų. Vos septyniolika perkopusi Agnė, gražioji krautuvininė jaunylė duktė, „auksaplaukis saulės kūdikis“, linksma, laisva kaip vėjas, gaivi ir pirmapradiška it sprogstantis pumpuras, sužavi Tilių, romantiška jų meilė prabunda pavasarį ir kritikų yra siejama su gležnumu, skaidra, noru apsaugoti ir globoti. Tiliaus meilė Monikai fatališka, įsiplieskia vasarą, tokią karštą, kad „pleškėjo kaip laužas“, kaip „kalvės žaizdras“ – brandi vešinti gamta atitaria erotinei aistrui, kurios pražūtingumą pranašingai sustiprina miško ir durpyno gaisrai, apgaulės išaiškėjimas, keršto šūviai. Tirštėjanti grėsmės atmosfera antroje romano pusėje meistriškai modeliuojama artėjančios nelaimės užuominomis (gyvačių traukimasis iš pelkės, užtaisytas šautuvas, pamestos šukos, išgulėti rugiai, gandų gausėjimas, pavydo priepuolis ir pan.). Vienintelė Agnė, nuo išduotos meilės pabėgusi į miestą, išsiveržia iš gniuždančių aplinkybių.

Miškais ateina ruduo Lietuvoje buvo publikuotas sovietmečiu (1969), rašytojas už bendradarbiavimą su okupacine valdžia turėjo nemalonumų, užtat lietuvių skaitytojas gavo daugiamatį, žėrinčio stiliaus, kupiną intriguojančių konfliktų ir meilės svaigulio romaną. Pagal jį buvo pastatytas Raimondo Vabalo režisuotas filmas (1990).

Siūloma literatūra: Marius Katiliškis, *Užuovėja. Išėjusiems negrįžti*, Vilnius: Vaga, 1990; Marius Katiliškis, *Miškais ateina ruduo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006; *Išėjęs negrįžti: Marius Katiliškis gyvenime ir kūryboje*, redagavo Violeta Kelertienė, Chicago: A. Mackaus knygu leidimo fondas, 1986.

Marius Katiliškis

MIŠKAIS ATEINA RUDUO

DVIDEŠIMT TREČIAS

Ji atsėlindavo lapės žingsniais ir nepalikusi už savęs pėdsakų. Kaip vėjas, kaip viską pakeliui siaubianti sausra išsiverždavo jo guolin. Ji buvo alkana meilės ir glamonių, ji buvo nepasotinama, tartum perdžiūvusi žemė. Staigūs, trumpi lietūs, kad ir kokio stiprumo, tegalėjo tik paviršių suvilgyti. Tik trumpos valandos, tik akimirksniai, nuvogti ir išplėsti iš slogios kasdienybės, žaidžiant viskuom – vardu, padėtim, žaidžiant visu gyvenimu. Ji ėjo dalgio ašmenimis ir basomis kojomis. Ji svyravo ištiestomis rankomis palaikydama pusiausvyrą ant siauro liepto, virš pražūties, virs duobės, kurios dugno jokia akim negalėjai išvelgti. Ji ėjo, panaudodama klastą ir visas įgimtas gudrybes – buklumą, nuojautą, baltų dantų šypsnį ir orientaciją naktyje, audroje ir migloje, – tokią teturi tik laukiniai žvėrys ir moteris. Savo meilę ji turėjo išplėsti, užgrobti nagais ir išlaikyti, jais kruvinai įsikirtus. Tik trumpas minutes ji teturėjo sau ir visą ilgą dienų sriūtį prieš, negailestingai ją plovusį ir alinusį. Juo trumpesni jų susitikimai buvo ir juo rečiau, tuo kaitresne ugnimi ji išsiverždavo. Ji buvo liepsna, ryjanti sausą kirtimų žolę.

Toji vasara žioravo kalvės žaidzdrū, matomu iš tolo plačiai pravertose duryse. Jie susitikdavo visur ir visada. Ir neįmanomiausiu laiku, ir neįprasčiausiose vietose. Jis įjunko, kad ji ateitų ir atsigultų šalia. Nieko kito nebeliko be jos. Jis darėsi niuresnis pastebimai ir traukėsi savin, bijodamas prasiatiti ir bijodamas pakelti akis. Iš jų juk galėjo pažinti jo vidų, jo baisiai sujauktą ir vietos neberandančią dvasią. Tarpai tarp paskutinio ir naujo susitikimo ji ėmė varginti savo nežinojimo šiurpu. Ar jis nebus paskutinis? Vienu lūkesčiu jie virto, nustumdami į šalį visa kita. Visa kita niekai. Nieko nebeliko, kaip tik laukti ir sutirpti tame laukime. Jis laukė jos žvilgsnio pietų ir pusryčių metu prie bendro stalo virtuvėje. Jų akys susitikdavo ne dažniau ir ne ilgiau kaip ten esančių ir kaip būdavo pačioj pradžioj. Bet jų iškalbingumas galėjo išduoti bet kam jų suokalbį. Jie turėjo saugotis ir to.

Ji rasdavo laiko ir dieną. Ji mokėjo surikiuoti darbus ir savo moteris taip, kad pasilikėtų viena ir niekieno nesekama. Tai bažnyčion išleisdama jas ir pati atsikratydama vyro. Jį pasiūsdama į susirinkimus, į posėdžius pieno bendrovėn. Ji ateidavo užuolankomis mišku, krūmais ir upės pakraščiu į lauką, kur jis dirbo. Stangus rugių šepetys juos išsiurbdavo savin, užklostydavo, uždangstydamo. Geresnio prieglobsčio savo meilės valandai jie veltui būtų ieškoję kitur. Jai patiko uogauti, nors gyvačių ir miško vabalų bijojo lygiai kaip ir seniau. Ir grybus ji mėgstanti ir sakėsi žinanti, kur jų daugiausiai yra. Grybai esą nepalyginamai skanesni savo pačios rankomis surinkti.

Monika baigė priprasti prie miško ir tyrelio. Ir tas taip džiugino jos vyro širdį.

Pasisėjau balandėlę daržely –
 Pasisėjau balandėlę daržely...
 Balandėlės nė daigelis nedygo –
 Balandėlės nė daigelis nedygo...

Šis posmelis virto jų suokalbio daina. Jeigu ji niūniavo virtuvėje arba eidama per kiemą, Tilius žinojo, kad ji planuoja ką nors. Ji ką nors nujaučia, ir kas nors bus. Ir niekad nebuvo kitaip. Toji vasara pjovėsi aštriu giliu pjūviu lyg į jauno, lygaus medžio žievę. Kad ir kas ir kaip bus po to, be gilaus rando jis jau nebegalėjo užgyti.

Jis pasijusdavo plaukiąs verpetinga upe. Ar ilgai pavyks išlaikyti paslaptį? Ir ją nešiosis su savim kaip neatperkamą nuodėmę? Jis laikė sugniaužęs gyvą anglį. Ar vėjo gūsis jos neįpūs į liepsną ir neprivers atgniaužti pirštų? Jis buvo toji kinivarpa, įsiverpusi į pačią medžio šerdį ir ėdanti, ėdanti. Kaip kurmis pačiam kiemo vidury, bet kada galįs pakelti sumintą velėną. Ir kas, kad sprandą nusuks. Tai kas? Tokiom valandom jis galėjo nesirinkti ir lengva ranka numoti. Jau tuo pačiu jis galėjo nesirinkti ir lengva ranka numoti. Jau tuo pačiu jis gyveno toki nuostabų gyvenimą, toki žavų. Iš karto jis įgijo viską ir tokiu kiekiu, jog viena diena atstojo dvidešimtį praeitų metų. Tai buvo liūtis po sausros.

Agnė traukėsi, traukėsi nuo jo. Agnė jau priklausė praeičiai, anai tolimai ir skurdžiai patyrimų. Ji juk tebebuvo toks pat vaikas ir savo širdį statė vėjui ir jo pagairėje žarstė save taip pat negudriai kaip ir visi, nežinantieji ir pasikliaunantieji neaiškia, bet tuo pačiu didele ir šventa laimės samprata. Su niekuom nepalyginamas pavasario sapnas ji buvo, po kurio pabudus, žemė atrodo kaip saulėje žvarbantis upokšnis su auksiniais dugno akmenaičiais. Tokia buvo jos meilė. Kaip šviesi dėmė darganų nuplaktoje žemėje. Visada prisimenama su ašaromis ir džiugesiu kaip niekad nebesugražinama, nepakartojama ir tuomi šimtą kartų mielesnė. Ir ji jau praeity. Ir čia pat paglemžta, užlieta. Jis negalėjo atsispirti su įnirčiu plaunančiai vilniai. Ji skandino, jį nešėsi su savim.

O Monika žinojo, ką daro ir ko jai reikia. Ji atėjo subrendusi ir pasiruošusi. Pačiu laiku ji pasirodė. Laiku, tinkamiausiu sau ir niekam kitam. Seno ūkininko išmone vadovaudamasi, kad diena, prasnausta pavasarį, kainuoja savaitę rudenį. Laiku neužsėta dirva apsikaučia usnimis ir susivelia varpučiu. Ji išėjo pasiimti savo dalies. Kodėl tad jis turėtų bijoti? Bijoti kažko, beveik netikro, kas jau savaime paskirtas mirčiai. Mirštantieji tegul nesipina einantiems po kojų. Jų dar tolimi keliai, jie tad turi negaišti ir vietomis paskubėti. Niekas ten nekalba apie neištikimybę, tik kaip žvaliau apsisukti ir kuo daugiau laimėti. Juk išlošta valanda – turtas. Prabėgusi diena – sauja žvyro iš įkandin besivelkiančio vežimo. Ar jis dėl to turėjo nusiminti?

Tarp baimės ir pasididžiavimo, tarp netikrumo ir visiško pasitenkinimo buvo ji pati, viską žinanti, visur mokanti prieiti.

– Argi mums negera taip?

Jis manė, jog negalima žodžiu to atsakyti, ir tylėjo.

– Kur mes rastume geriau? Jei tu žinai, tai pasakyk.

– Aš nežinau.

Vargiai ir ji žinojo. Bet ji mokėjo kreipti viską savo pusėn. Žingsnis po žingsnio brautis vis pirmyn.

– Taip, vasara, – svajingai ir su kraupia nuojauta tarė Tilius. – O kai praeis ji? Ir įsigalės ruduo?

– Ir ruduo mums tarneaus. Ir žiema taip pat. Ir tada aš tave turėsiu. Ir žiema bus mums maloni ir palanki. Mums. Ar tu girdi? Kitaip negali būti, mano mylimasai.

Ji mokėjo parodyti rankomis, kas ir kokio dydžio jai patiko. Ji sugebėjo tai išreikšti lūpomis, įtikinti akimis. Vylingais stangraus kūno judesiais. Ji buvo moteris, ir iš tokių, kurias galima palyginti su užvilkinčiu pavasariu, su pavėlavusiu augliumi, kurio alkiui ir rajumui nėra vardo ir panašumo aplinkoje.

Geriau negalvoti, kas bus žiema. Ji neužmatomai toli. Beveik neįsivaizduojama, gyvenant tokias dienas. Taip. Jeigu žiema žymi negandą ir vargą.

– Ar tam aš išvariau aną vakarą lentpjūvės savininką, kad jis per daug buvo išgėręs ir drįso meiliau apsikabinti? – ji purtė galvą, išjudindama tamsią ir tirštą plaukų dangą,

nuo kaktos krintančią ant sprando ir užklojančią pečius, akis įspyrusi tolybėn į virpantį ir ištirpstantį tašką, savo žodžiams pridudama atšiauraus ir negailestingo kietumo. – Kad ir labai brangus svečias Doveikai, bet nė pusę žodelio man. Niekam man už tai. Tegul žino visi, jog nevalia nagų kišti prie Basiuliškių šeiminkės. Niekam nevalia. Doveikai širdis apsalė. Terauna kelmai visus brangiuosius kaimynus.

– Nevalia, nevalia, – kartojo pusbalsiu apglušintas ir sužavėtas Tilius. Ir juto, kaip salo širdis, kaip ją graibė svetimi pirštai.

Ji mušė ir užsipuolė tolimuosius ir visai nepavojingus, kad galėtų ramiausiai ir be įtarimo jaustis savo namuose, su saviškiais. Taip ji lipdė pasalų ir melo lizdą. Neprisileisdama nieko. Atstumdama visus kaip širšė, parengusi nuodų geluonį kiekvienam.

– Niekam nevalia, niekam, Tiliau.

Jis tuom įtikėjo jau daug anksčiau. Čia dėjosi kažin kas nepaprasta. Juk jiedu vienuėjo prieš visus. Ar ji dar atsimenanti tai, ko klausė pavasari? Ne. Ko ji klaususi? Apie dainelę... Ar mokąs jis dainelę – pasisėjau balandėlę daržely... Taip, jis ją gerai mokąs. Ir mokąs daugiau negu tą vieną, patį pirmąjį posmelį. Jis galįs padainuoti. Nes jis ją dainuodavęs ir seniau, daug anksčiau, negu atvyko į Basiuliškių šeimyninę.

Ir prijėjo pilnas dvaras kazokų –
Ir paėmė mano vyrą laidoką...

Man negaila savo vyro laidoko –
Tik man gaila, kad nedrūčiai surišo...

Taip, ji šitą žinanti.

O gal ji žinanti ir daugiau?

Taip, ji žinojo ir daugiau. Ir šitą:

Ištrūks, ištrūks mano vyras laidokas –
Ištrūks, ištrūks mano vyras laidokas – – –
Dar ne kartą man galvelę sudaužys –
Dar ne kartą man kaseles nutampys...

O jeigu ir taip atsitiktų. Tai kas? Ar ji turėtų nusigąsti ir sustoti? Ne, ne, ne – rėkte išrėkė įtūžusi. Ji naudojo jo paties – tojo vyro laidoko gerai išbandytus būdus ir priemones eiti ir laimėti. Remti pečiais, paspirti kojomis. Ir neatsigręžti. O kas ją pačią nustums – nebuvo kada svarstyti. Monika mylėjo, ji rūpinosi tik savim. Ji šoko milžiniškais šuoliais nuo vieno kupsto kitan ir nesidairė atgal ir nesirūpino, kas liko jos įmintose pėdose. Plėšriai ir atšiauriai glemžė savo dalį anoji mergiotė, kadaise atvykusi išvargti savo vargo. Nustebinusi visus. Vienu grybšniu išplėšusi ir apžiojusi kąsni, daugelio neatkandamą nuo užgimimo iki mirties.

Šalti pirštai užgriebdavo jo širdį. Nes kartais jis manydavo, jog dar ne viskas atlikta. Jį dusino turtas, tenaudojamas patamsyje ir slaptai. Jis jautėsi kaip valkata, gausiai apibertas gėrybėmis, kurių parodymas kitiems reikštų visišką praradimą ir galą sau. Ką sakytų apdovanotasis įvairiais medaliais ir ženklais, jei jam užgintų juos prisisegti prie švarko ir teleistų juos laikyti slapčiausioje dėžutėje?

Jį traukte traukė nueiti prie upės, atsisėsti ant žolės ir pasipasakoti Raudonajam Petru. Niekad blogai nepatarė Petras. Jiedu pasikalbėdavo kaip broliai. Broliui to nebūtų atskleidęs. Jis neturėjo brolio kaip draugo. Jis augo vienas tarp mažesnių. Ir blogai augo.

Jo nieks neaugino ir neprižiūrėjo. Prastas medis užauga vienas, jei aplink tik brūzgynai ir krūmai. Geram medžiui reikia miško ir užuovėjos kaip žmogui draugų ir brolių.

Vasara noko. Šilta, karšta kaip prikūrenta pirtis šeštadienio vakarą. Prapliumpanti po to susitvenkusių debesų liūtimis. Antroje rugpjūčio pusėje nusistojo giedra, ir svilino saulė be gailėsčio ir meilės artojų galvas, sulinkusias griovakasių nugaras ir bręstančius, skubančius laukus. Vilkija nuseko. Brastos akmenys išniro iš dugno, tik juodalksnių pavėsyje, tankiais karklų krūmais užgožtose sietuvose, polaidžio ledų išmuštuose duburiuose tebesilaikė gilus ir juodas kaip rašalas vanduo. Ten, pokaičio sulaukę, krisdavo piemenys ir pusberniai, ten markstėsi kanalo vyrų.

Bjauriai atrodė suverstų žemių krūvos, išvartyti krūmai, išlupti akmenys ir kelmai. Šienpjūviai jau keikėsi, kai atėjo su dalgiais į našias pavilkio pievas. Ne vienas šieno vėžimas pasiliko po žemėmis, ne vieną nutrempė neraliuoti galvijai – viso svieto valkatos zimagorai. Praeis metai kiti, kol ūkininkai išlygins duobes ir nuraus žemių krūvas. Bet į tą nieks nežiūrėjo. Kanalas rausėsi vis tolyn ir tolyn.

Senasis Baikštys pasiskubino mirti. Būtų galėjęs sakyti, galvą pakratydamas, – ar nesakiau, kad taip bus? Ramus tarpmiškės kampas buvo išėjęs iš tvarkos ir subjūręs galutinai. Nebuvo to šeštadienio ir tos šventės, kad nesusimuštų. Seniai negalėjo užmigti, kai ant jų gero kėsinosi tiek nevalyvų rankų. Nespėjo prinokti soduose vaisiai, kai juos purtė, nuplėsdami su šakom. Ne geriau buvo ir su vyšniom. Kada jie gulėjo ir kada ilsėjosi? To senieji nesusigaudė. Mergų klėtis reikėjo geležim apkalti arba su vėzdu vaikščioti per naktį. Bet kas nusaugojo mergą, jei jai pačiai užėjo pasiutimas? Kitos pablūdo. Įniko maivyti, pradėjo manyti, jog labai gražios ir šaunios, ir kaimiečiai jau joms per prasti. Kol griovkasių gauja ėjo, siausdama pakluonėmis, teko kęsti, dantis sukandus, ir tikėtis atsigriebti, pasibaigus tai velnystei.

Gegužinėje luposi iš peties. Keliais atvejais pasikėlė lermas, jog muzika pražuvo triukšme, ir patys griežėjai, pametę savo įnagius, žiūrėjo pakabesnių, kaip vėzdelio ar akmens, jei kokios susimanytų ir juos pašventinti įsismaginę. Tvardariai pasijuto per menki išlaikyti drausmę. Stalelis prie įėjimo, kur vienas atkakliai siūlė įeinantiems bilietus, atsidūrė beržo dvišakėje, per porą sieksnių nuo žemės. Suolai pavargusiems šokėjams atsisėsti, tiesa, suręsti greitomis iš neobliuolų lentų, nuplaukė Vilkija pavandeniui. Vielos su vėliavėlėmis iš spalvoto popieriaus nebeliko nė žymės. Ją nusivilko koks prašalaitis, pasinaudodamas suirute, numatęs tinkamą savo daržui aptverti. Kėsinosi ir į centrinį dalyką – tikrąją vėliavą, iškeltą aukščiausiam medyje. Bet pastebėjo laiku ir vaikištį iš medžio išpurstę lyg šunų užvytą katiną. Istorijų žinojo kiekvienas ir, nelaukdamas eilės, stengėsi jas išdėti.

Kur buvęs Tilius, kad prireikus nė su šakaliu nesuradę? Pusė vargo būtų atsimetę.

– Apsiejo ir be jo. Taip ar taip jau jo mergą kiti vedžiojasi. Kiti dėl jos ir mušasi.

– Tegul.

– Apsitrina ausis, tai po to ramiau miega. Be sapno.

– Gavo ausų tasai tarbaklynis, – aiškino Tugaudis. – Na, tasai, kuriam kartą trinktelėjai, kai per daug lindo prie Milės.

Tilius atsiminė kaip per dūmus.

– Kažką negražiai pasakė turbūt. Prunos jo nešluostytos nuo užpernykščių metų. O tas geltonkartis nepėsčias.

Sėmė iš peties, pasivedęs į šalį, ir paklausė, ar dar nori.

– Smagūs berniukai, tieji gimnazistai.

- Nagi. Jei duoną gali patys užsidirbti, tai ir pasilinksminti jiems neužginsi, - samprotavo Petras.

- Kas užgins? Negali, - atsakė Tilius.

- Ir tavąją vedžiotis? - skverbėsi, akį primerkęs, Tugaudis. Jam viskas buvo pasidarę nebeaišku. Jis nebepažino savo draugo Tiliaus.

- Yra, kas apgina, ir gerai. O tą vyriokšlį tai jau aižo, kas tik netingi. Ir patsai Doveika jį audė. Nors ten ir buvo už ką.

- Doveikai jis nedovanos. Aš žinau. Aš galiu tą pasakyti, kad nedovanos, - atsiliepė iš pakrūmės Krivickas Vargdienis.

- Ką toks paršas? O už ką jį ten šukavo? - susidomėjo kiti.

- Sako, aptikę prie pirties langelio prisiplojusį, kai moterys prausėsi.

- O! Tai už tą ir trinko kailį. Nebūtų ko. Ar gaila, kad vaikiukas užsimanė pasižiūrėti, kaip Julė atrodo.

- Jam Julė. Ir neišmanymas tavo, Petrai, - niekino Každaila. - Geresnių dalykų ten buvo kaip Julė. Jis norėjo pačią Doveikienę pamatyti. O tą ir aš norėčiau. Ir kiekvienas, kas tik su kelnėm, neužmerktų akies. Jau po velnių, kad daili, tai daili bobelė. Uhu, hu... Jau aš tai...

Tilius atsikvėpė kaip galint giliau. Žiovulys surakino žandus. Ar ne ankstyvą pava-sarį jis buvo panašiai prastai pasijautęs? Bernas nesuspėtų nė nuo žolės atsikelti. Ne. Jį pirma pakeltų, spirdamas koja, ir tik tada sudaužytų jo šlykščią kramę, šnypščiančią tartum gyvatės. Ir jau daugiau nebeprasiziotų. Jis drebėjo ir laukė. Petras kaip niekur nieko apsvirtė šonais ir pasiražė. Jo žodžius, nukreipiančius kalbą kitur, jis sutiko kaip lengvo, atgaivinančio vėjelio pūstelėjimą. Šiuo metu jis muštis nenorėjo.

- Ar tu suaugsi kada į protą? Tau tik bobelės ir bobelės. Pasižiūri į tavo barkštinę ir žinai, kiek kartų esi lindęs pas moteras. Gerai, kad Gužas naujo ženklų neįdėjo. Bet atsiminsi ir taip.

Každaila nusikeikė išskirtinai šlykščiai, kad ir patys narsiausi keikūnai nejaukiai pasivartė ant žolės. Nežinia, ką jis būtų daręs kitam už tokį malonų įspėjimą? To jis nebūtų praleidęs kitam. Bet Petruui nieko. Petro ranką jam buvo tekę pajusti daug seniau. Petruui lankas per pilvą ėjo - štai kas. Ir be reikalo jis nežiopčiojo. Petras tik juokėsi, kai Každaila grasino. Jis ir savo giminei patarė per daug neimti galvon. Nė jis ten ką darys, nė keršys. Jei tokių veiksmai eitų lygiai su burna - bloga būtų.

Veronikos krautuvė buvo ištuštėjusi, kai dauguma gėrovų patraukė gegužinėn. Na, Každaila ne pirmas vakaras seilę varvino. Ir siulė susilažinti iš skaidriosios litro, kad jau šį kartą tai tikrai išdegsią. Ką, ar jie nematą, kaip Veronika jį akimis palydinti. Ar ji neuždedanti švelniai rankos ant peties, kai jis pašaukiąs naują partiją gėralų? Jei jie to nematą, tai esą žlibi kaip jaujos pečiaus kakta. Ir ausys prižėlusios vilnos, jei negirdi, kokiais maloniais žodžiais ji kreipiantis. Dabar pats laikas esąs parodyti, kokie vyrai darbuojasi prie kanalo. Jei jau ką daro, tai padaro greičiau negu spėji suskaičiuoti iki penkių. Každaila pūstėsis delnus lyg imtynėms su meška. O čiagi tik moteriukė, švelnus ir minkštas daiktas.

Nieko troboj ir nebelikę, išskyrus Petrą. Gužas daržinėn išėjęs. O Veronika, apkuo-pusi stalus ir taip jau mirtinai nusimušusi per dieną, kliūstelėjo ant kanapėlės, pirm užgesinusi šviesas. Ar ji buvusi prisnūdusi, ar ne, bet Petras vis aiškiau ir aiškiau girdėjęs, kaip šnekučiuojasi Veronika su Každaila. Pradžioj dar pašnabždom, dar pusbalsiu. Dar šiaip ir taip. Dar geruoju, kaip su žmogumi. O tas jau kur tau brolelis! Kaip jautis pasi-baudęs ir, sakyt, kad jau per prievartą. Tik dudena storai, tik šnypščia kaip ežys.

- Šalin traukis, tu begėdi! – suriko jau visai nekokiū balsu moteriukė.
- Nu, nu, rupūžyt. Valdyk nagus, nesidaužyk! – sumaurojo kavalierius.

Petras nespėjęs pašokti ant kojų, kai jau Gužas virtęs pro duris. Nesakytum, jog tyčia laukė, prisispaudęs prie sienos. Taip tik pasitaikė, kad ėjęs iš daržiniukės kaip tik tuo metu, kai viduj pati bjauriai surikusi.

Lėtas ir nedrąšus Gužas atsistojo priešais ir paklausė:

- Kas čia dedas?
- Nieko... Tas jau... Nieko... – vapeno nusigandusi Veronika.
- Išėik! – pasakė šeimininkas.
- Nesikarščiuok, jei nenori šaltas palikti, – atsiurzgė Každaila.

Gužas pakartojo tą patį. Ką atsakė Každaila, nebebuvo kada nė susigaudyti. Jei kas laukė Gužo pakasnyų, tai baisiai apsigavo. Toks žmogelis, rodos, iš pupų nevaromas. Bet kai griebė ir nešė pakėlęs, tai Každaila nespėjo galvos linkčioti pro durų viršus. Išmetė į kiemą, ir baigta. Prie vėjo žmogus.

Tada tik Petras išpuolęs ir žiūrėjęs, kad blogiau neatsitiktų. Kad kokio peilio iš kišenės neišitrauktų.

- Nereikia, Petrai, – ramiai tarė Gužas, dulkindamas rankas, lyg būtų ką tik iš malūno išnešęs miltų maišą. – Aš dar gaidys ant savo laktų.

Taip ir išvarė. Ir nesmagu, lyg ir jis prie tos kebelės būtų prisidėjęs.

Každaila išsikėlė pas Krivicką. Bet su Petru vis tiek tebekasa kartu. Kur jis ras geresnį draugą darbe. Su nieku kitu tiek neuždirbsi.

- Jau tegul per daug Doveika neįsivaizduoja, – pakėlė nuo žemės sušiauštą galvą Krivickas Vargdienis. – Nujos jam tą bobą iš po akių. Nesidžiaugs ilgai. Aš tą galiu pasakyti.

Tilius spaudė veidą į žolę. Cigaretė krutėjo jo pirštuose.

- Jei Krivickas prašneko, tai bus kas nors. Gal lietaus? – kažki kas pasakė.

- Nesakyčiau, jei nebūtų teisybė. Aš už teisybę visada.

- Teisybės tu ir nesulauksi. Pats padaryk teisybę, jei nori.

- O sakot, kad tas, kur žiūrėjo pro pirties langelį, – lyg nenugirdęs šnekėjo savo Vargdienis. – Kad tas tai jau nieko? Pala, pala. Jis jau to neužmirš. Nuravės seniui žilę, pasi-gavęs kur pamiškėj.

- Vis ant jo, nabago, – pasikraipė Petras,

- Tai jau nabagas. O ką jis padarė man? Kitas jam seniai būtų parpinus suskaitęs. O aš tyliu.

- Kad tu durnių durnius, jei tyli.

- O gal aš netylėsiu, ką tu žinai? Buvau andai prašyti, kad daržinę leistų nusigriauti, o jis man...

- Sakei jau šimtą kartų.

- Ne šimtą, o tik teisybę. Sakau, ponas, daržinė man priklauso. Atėmei žemę, o daržinė vis tiek mano. Nusigriau nu ir nusivežu su talka. Pamėgink, sako...

- Tai reikėjo, jei sakė.

- Sakė tai sakė. O aš sakau, kad geriau būčiau uždegęs. Va, kaip pasakiau. Mat tokia tūžmastis pagavo. Dieve, susimilk. O jis, pamišlyk, Doveika, man šitaip. Galėjai, galėjai. Kol tavo buvo, galėjai.

- Aš ir paleisčiau gaidį. Nė man – nė tau.

Petras šaipėsi.

- Avinai jūs, avinai. Ar tuom Doveikai nuostolių padarytumėt? Jo trobesiai gerai apdrausti. Iš to jis tik uždirbtų.

Krivickas susimąstė. Slogios nuotartys jį kankino visą vasarą. Bet jis guodėsi, kad atsiras vis tiek kas nors ir Doveikai sugros suktnį. O to Petro tai beturima galvos. Kitam nė motais tokia mįslė neužteitų, o jis tau ima ir pasako. Kad apdrausta. Matai, matai, žaltys Doveika, visur išsigudravojęs. Ir čia, anot Petro, dar uždirbtų. Net ugnis tokiam į naudą išeina. Kad aną kur. Každaila va irgi iltį galanda, nors visai dėl niekų, kad nedavęs išgerti kažkada, kai buvęs kruvinai pagiriotas. Každaila liurškalas, nėra ko juomi pasikliauti.

- Tai jau po visam Doveikai. Visi ant jo sprando. O tu ką jam ketini ištaisyti? Juk jis, sako, tave iš tarnybos išėdęs? - kamantinėjo Petras.

- Gal jis, o gal ir ne. Kartais ir patsai netikiu. Jei gaučiau tą pačią vietą, tai visai užmirščiau.

Doras policininkas turėjo būti Tugaudis, jei galėjo taip nušnekėti. Ir visai be reikalo vargo pelkėse ir miškuose.

Pokaitis baigėsi. Vyrai ražėsi, judino sustingusius sąnarius. Ir vėl sunkus darbas ir nesulaukiamas šeštadienis. Bet, kai jis ateina, staiga visi vargai ir rūpesčiai šalin.

Tilius kiūtino namo. Jam vienam, nuošaliai, Petras pakuždėjo. Ar jis žinąs, kad Agnei peršą jaunikį? Jei žinąs, tai tvarka. Jis vėl buvęs atvažiavęs. Bet toji mergiščia nesuvaldoma.

Tilius suprato, kad ir Petras nesusigauo jo reikaluose. Jis daugiau neklausė ir nevargino. Geras, puikus vyras. Tilius siekėsi atverti savo širdį. Kitaip bus blogai, bus blogai. Kodėl bus? Jis užspringo savo žodžiais, ir iš jo pasiryžimo nieko neišėjo. Gal kitą kartą, gal kada nors. Jis nyрино pakrūmėmis lyg nusidėjėlis bažnyčioje nuo klausyklos, pritrūkus drąsos, išvydus rūtų kunigo žvilgsnį, apmetus nedraugiškai nusiteikusių minią, kuri, rodos, ir telaukia jo baisaus nupuolimo.

Kada nors. Kada nors.

O vargšas Doveika nė nenujaučia, kokie narsūs debesys telkiasi ant jo galvelės. Visi - viena ruja. Kaimiečiai kad kelio nepravedė per jų lauką. Griovkasiai - kad jų nerydino karčemoje. Ir jis, Tilius, kad jo žmona tokia jauna. Ir Monika - kad jos vyras toks senis. Vai Dieve, visi.

Lyg ir susenęs daugiau atrodė paskutiniu metu Doveika.

Iš verandos, apkerpėjusios tirštomis gebenių virkščiomis, atskrido lengvai, švelniai lyg skiedrelė, besisupanti ant bangos, dainelės žodžiai:

Pasisėjau balandėlę daržely,

Balandėlės nė daigelis nedygo...

DVIDEŠIMT PENKTAS

Gaižių, troškių dūmų debesimis nusileido ant Virsnių ir Basiuliškių. Apšviesti besileidžiančios saulės, jie įgudavo nejaukiai rausvą atspalvį lyg tolimas gaisras, atsimušęs pelkynų ežere. Vėjas juos išsklaidydavo kuriam laikui, nunešdavo kiton valsčiaus pusėn, į aukštus ir našius laukus, kūpsuojančius viensėdijomis ir baigiančiais griūti senaisiais kaimais, lūžtančiais praamžinų medžių pavėsiuose. Iš kur tyrelis ir jį supą miškai brėžėsi melsvu brūkšniu, netekusiu ryškumo dėl tokio nuotolio, kurs daugeliui atrodė nepasiekiamas. Daugis anų ramiųjų gyventojų ir nemėgino kelti ten kojos, klausėsi pa-

sakų ir tikėjo viskuom, ką šnekėjo keliautojai ir žiniuonys. Iš tų aukštumų, gerą grūdą nešančių molyną žiūrint, dūmai atrodė lyg amžiais nesudylanti migla, apvožusi tenykštį pasaulį ir saugojanti jį nuo pašalinių akių.

Degė tyrelio durpynai. Dviejų pėdų gylio sausai išdžiūvęs viršutinis sluoksnius ruseno kaip jaujos pečius, sauskimšai primuštas spalių. Niekur ugnis nebegalėjo išeiti, apvesta grioviais ir apversta velėnomis, bet jos užimtame plote ji smilko ir žioravo netrukdoma, iki didieji rudens lietūs užlies ir paskandins. O lietaus šaukte šaukė skaudžiai perdžiūvusi žemė. Rugiai nedygo, jų nuspilgusius daigelius, dar neprasilaužusius grumsto, kirmėlės kirpo lyg žirklemis. Linai, pakloti dirvonuose, nedirgo. Linmarkos išdžiūvo dar vasaros vidury. Ganyklų žolė parudavo, išdegė atolas, ir gyvuliai beviltiškai skambliojo sausūs ežių stagarus ir traukė baubdami, ragus atstatę, ieškodami ko nors traškesnio.

Tarpmiškėje staiga pasidarė tyku ir tuščia. Dūmų prigesinta saulė plaukė tartum per drumstą vandenį. Darbai pasibaigė laukuose. Klegesys ir triukšmas, kurią kėlė griovkasiai, nusitraukė negirdimai toli. Kanalo pjūvis jau rėžėsi už Laumakių ir kasdien smigo tolyn ir gilyn. Visa linksmyjų vyrų šutvė pleškėjo kitame krašte, čia beužklysdama vis rečiau ir rečiau. Veronikos krautuvė apsiniūkė, ir, jei ne Petras su Tugaudžiu ir dar keliais, neužmiršančiais tos vietos, ji būtų galėjusi duris užšauti ir išeiti visai dienai į daržą. Jei to nedarė, tai tik iš įpročio ir nenoro nustoti krautuvininkės orumo. Tie keli pravažiuojantieji mažai ką gero žadėjo.

Ir Agnės gyvenime permaina buvo įvykusi. Staiga vieną dieną ji susidomėjo savo krikštomočia. Kodėl ji nebeatvažiuojanti? Ir, jei ketino, tai kada? Va tai tau, kas gi čia dabar? Kada reikėjo, tai nieks negalėjo sugauti. Motina graudeno dukterį ir stebėjosi. Bene bus susipykusi su Doveikos bernu? Bene bus atvėsusi, nes jau nuo vidurvasario jis nebesirodo. Mergiščia pašėlo, papyko, ir viskas praėjo. Ačiū Dievui, kad taip gražiai praėjo. Kai kitoms po tokių linksmybių dar ir vargo tenka pavargti. Ne, Agnė ne tokia. Ir tas gerai. Išvažiuos, pripras ir gal ištekės. Vargonininkas – žmogus tikrai puikus. Gužienė turėjo patyrimo ir į viską žiūrėjo tokiom akim. Dviem mergom kaip ir nederą trintis namie. Vienai jau laikas iškeliauti.

Kad Agnė proto įgavusi, rodė jos išvaizda ir laikymasis. Ji lyg paaugo ir sustembo. Maža kas bebuvo likę iš anos traškios ir gaivios mergaitės, kuri galėjo būti ir penkiolikos metų jos nepažįstančiam. Ir savo elgesiu primenančios jauną miško stirną, kuriai valia siausti ir lelioti nuo ryto iki vakaro visoje plačioje girioje ir skynimuose. Ji ir buvo užaugusi giriose, gausiai laistyta rytmečių rasa, nuprausta lietų ir iškedenta vėjų, prasisveržiančių pro išretėjusias rudens šakas. Į jos akių mėlynumą įsisuko tamsūs ratai kaip dignis prieš mėnulio pilnatį. Kiekviena atmaina turėjo savo tiksliai apibrėžtą laiką ir paskirtį jame. Vieną savo tarpsnį ji jau baigė praeiti. Jei jis truko taip neilgai, tai ji mažiausiai kalta. Viskas jai pasidarė nebemiela. Viskas apsitraukė niūriais šešėliais. Ir saulė, matoma pro dūmus, jai buvo nebe saulė, švietusi jos vaikystės takus ir šildžiusi jos kambarėlio mielą langą, nugultą alyvų krūmo, į kurią kažkada subarbeno jo pirštai. Į ką ji žiūrėjo, kur žvalgėsi, visur tuo pačiu tamsiu ir drumzlinu marškonių traukėsi iki neužmatomų tolumų. Ji vengė išeiti lauk, kad koja nepataikytų į tas pačias vasaros pėdas – nematomai, bet taip gyvai išlikusias, išsidėsčiusias aplink visur, nuo durų slenksčio iki paupio pievos. Rudens nykuma tvenkėsi krūtinėn, rinkosi iš laukų ražienų, iš voratinkliais mirguliuojančių pievokšlių ir miško gelstančių lapų. Iš upės, kuri jau nebebuvė ta pati miela ir vėsi gili, bet suversta, išniekinta ir palikta ateinančioms darganomoms. Ir apylinkės žmonės, kas rytas suvežą pieną pieninėn, ir motoro kalimas

pro juodą skardos kaminą, ir dulkių grąžtas, nusidriekias paskui nuvažiavusį autobusą. Ir retkarčiais beužklystą kaimynai, ir jų atsibodėjusi kalba krovėsi vienon vieton kaip sunkenybė, rinkosi stambiais lašais, ir ji prapliupo ašarų sriautu, užtrenkusi už savęs kamaraitės duris.

Be skundų, be priekaištavimų, be garbstymo ir atsižadėjimų, tyliai, ramiai kaip drungnas vasaros lietus gulėjo paslika ir liejo ašaras. Agnė, toji gaivi mergytė, auksaplaukis saulės kūdikis, kadaise maža atvežta iš tolimos gimtinės ir užaugusi pamiškėje. Kur visko turėjo per daug – saulės, laisvės, žalumos, graudaus ilgesio ir lūkesių, sutirpstančių neperžvelgiamoje miško sienoje. Ir tą rudenį ji jau buvo išaugusi ir suplėšiusi ankštą aplinkos kevalą. Ir numetusi lyg išaugtinius rūbus. Tarp vakar dienos išvedusi tiesią liniją tartum žaidimuose su draugėmis. Ji žengė per slenkstį į vargą, į vėjus, į visa, kas pasitinka, nutolstant nuo vaikystės vartų. Kiek ilgai visa tai truko, ji neatsiminė. Ji buvo kaip beržas pragręžtu kamienu, paliktas vienas pavasario apyaušryje, sula merkiantis žemės pašalą, vėliau prasikalusią žolę ir ant jos besitelkiančius žiedus. Taip ji apraudojo savo meilę ir trumpą vienatinį džiaugsmą. Ji sunkiai besusivokė, kad visa tai jau praeityje ir nebesugrąžinama. Ji ką tik tebuvo atsistojusi ir tespėjusi pajėti keletą žingsnių. Ar žino vienadienis drugys, su saule pakilęs iš savo lopšio, kad už keleto valandų ateis saulėleidis? Ar sprogstančio pavasario dieną galima įsivaizduoti rudenį, jo dar nė kartą nemačius?

Skaudžiu diegliu krūtinėje pajuto įsigalinčią rudens ir žiemos nedalią. Ji bijojo aplinkos, bijojo savęs. Vis mažesniu lanku beapskries saulė, vis giliau ją gramzdins debesys. Vis tamsyn ir tamsyn. Paskui sutems galutinai. Ir kas bus tada? Praleisti tą laiką taip paprastai, kaip jis būdavo praleidžiamas anksčiau, ji jau nebegalėjo tikėtis. Juk ji jau nebebuvo ta pati, lengva ir skaidri, nieko nežinanti ir gyvenanti šviesiu ryto sapnu. Ji buvo ragavusi džiaugsmo ir visa jam atidavusi, viskuom tikėdama ir viskuom pilnai pasikliudama. Nieko sau ir už savęs nepasilikdama. Kaip ji galėjo sutikti ateinančių negandų ilgą ir neturinčią jokio prašviesėjimo grandinę? Ji manė, kad būtų geriausia pranykti. Pasislėpti kur nors miškų glūdumoje, lūžtvėje, neižengiamame tankumyne, kaip daro kai kurie miško žvėrys. Jie pabunda tik pavasarį, bet ji nebeįsivaizdavo pavasario sau ir bemeilijo užmigti visam laikui. Su pavydu lydėjo padangėmis išskrendančius paukščius, kurie žino, kad užpakaly palieka pragaištį ir šaltį ir prieš savo akis turi nenusileidžiančią saulę. Ji sekė sėjikų būrius, krintančius į suakėtas dirvas, ir stebėjosi, kaip jie galėjo pasirinkti tokią vietą, iš kurios ji turi trauktis kuo skubiausiai. Bet sėjikai ir buvo pakeleiviai, didžiame traukimosi kely sustoję tik atsikvėpti ir pririnkti gūžius grūdų ir nesirūpiną, kad kam nors čia negera ir sunku. Kas rytas lydėjo vieškeliu atidundantį ir už miško kampo pranykstantį autobusą. Ir regėjo save vienoje iš anų, pro langus matomų sėdynių, ir leidosi nešama smarkiai besisukančių ratų. Vis tiek, kur jie nuneš. Ir vis liek, kur sustos. Ir gali net nesustoti. Tik tolyn, tolyn. Tik toliau nuo jos nelaimės vietos.

Ir juo greičiau, juo geriau. Ko nors netikėto ir naujo ji nesivylė svetur, bet patsai išvykimas gal apsaugos nuo netinkamo pasielgimo. Ji negalėjo sau atleisti, kaip kvailai darė per savo nežinojimą. O turėjo iš karto suprasti, turėjo nujausti ir tarti žodį. Krikštomočios namuose gal atsiras kokio darbo, kurs padės susitvarkyti su savom. Ji parašė laišką ir pradėjo laukti tos dienos, kada atvažiuos jos pasiimti. Ir pamažėle dėliojo daiktelius, ir pamažėle atsiveikino su namais ir visu, kas buvo aplink. Pagaliau juk taip atsitinka visad, kai lizdas nebesutalpina paukščių. Jie pasikelia, sumosuoja sparnais ir skrenda. Visokios priežastys tėra tik natūrali eiga žiauroko gyvenimo įstatymo. Jam vis tiek turi paklusti.

Paskui ją suėmė baisus pyktis ir įtūžimas. Ji vėl nesuprato savęs ir nutarimo taip pigiai, be kovos pasitraukti. Juk kodėl taip atsitiko? Kad atsirado kita, kuri be gėdos ir sąžinės išskėtė savo aštrius nagus ir juos suleido, kad išplėštų kitam širdį. Monika, toji begėdė ir puikuolė, apmulkinusi senį ir užsisėdusi ant jo gero. Ji turbūt ir tebuvo tiek verta, kad laimėtų iš senatvės apkvaišusį žmogų. Bet, tą padariusi, jau ji manosi galinti imti ir toliau, kas patinka ir ką tik pamato. Toji beširdė ir nieko nepaisanti mergšė iš pieninės. Aną vasarą atsidriekusi ir pas juos radusi tokį šiltą ir malonų prieglobstį. Agnė nirto ir plėšėsi apmaudu vien pagalvojus, kaip su ja kalbėdavosi, kaip vaikščiodavo ir klausydavo tartum vyresnės sesers ar motinos. Dar vasarą, dar tada, kai laidėjo eigulio tėvą, ji buvo tokia meili, nors apkabinus išbučiuotum. Ir klausinėjo visko, ir suprantama kodėl. O ji, kvailutė, kaip ir seniau, visiškai pasitikėdama, nieko neslėpė ir tenorėjo išsipakoti kuo smulkiausiai.

Buvo valandų, kai ji pašokdavo ir norėdavo bėgti Basiuliškių kieman ir, sutikus Moniką, tēkšti į veidą, spjauti į akis ir išeiti, palikus visų akivaizdoje taip paniekintą. Ji surado, bekraustydama daiktus, tarp kitų ir raudonus karolius, kažkada Monikos dovanotus, ir, juos pagriebusi, sutraukė ir karoliukus išbėrė pro langą. Tarp nuotraukų ir atvirukų ji pastebėjo vieną tokią, kurią šoko visu įkarščiu naikinti. Ten mat šypsojosi Monika, įsispraudusi tarp jos, mamos ir Milės kažkada tarp sužydusių krūmų panamėje. Žirklemis iškirpo tą nedorą galvą ir numetė į šiukšles. Nieko neturėjo likti, kas liudytų tą bjauriąją, tą pasalūnę ir apgavikę. Nuo to jai nepasidarė lengviau, bet manė pasielgusi teisingai. Ji taip pat su ja pačia pasielgtų, tik nebūva kaip. Na, gal kada pasirodys.

Tada tai jau verčiau tepasisaugo. Išvarys, koja išspirs. Ir kitaip paniekins. Įvairiausi keršto planai braižėsi jos galvoje. Ji vaizdavosi Moniką primuštą taip, kaip teko matyti primuštą girtuoklio sklypininko žmoną, išvartą iš ūkio, apspjaudytą ir palaidotą kapuose. Net ne kapuose. O už tvoros, su pakaruokliais. Ir tai per šventa vieta tokiai. Į tyrelį nuvežti, į liūnų akis ją įmurdyti, kad nė žymės jos kapo ir atminimo.

Ir tada Tilius sugrižtų. Kur jis besidėtų tada. Sugrižtų, ateitų ir stovėtų galvą panarinęs. O ji? Ne, jau per vėlu. Ji pasakytų jam, kad tegul eina ten, kur buvo anksčiau. Ji nieko nesakytų. Tik apsisuktų ir pati nueitų. Ką besakytų tokiam, kurs davėsi taip suvystomas, kad nė dvasios buvusio smarkaus vyruko nebeliko. Ne, ji pasakytų, kad išvažiuoja ir gyvens pas tetulę taip puikiai, kad jis tokio gyvenimo nė knygoje neskaitė. Ji darys ten, ką tik nori. Su kuom tik nori vaikščios ir šoks. Šokių vakarėliai ten kiekvieną savaitę, o gegužinės – tai ir šeštadieniais dar. Bet ne tokios gegužinės, kur susirenka susnos ir visokie valkatos. Ji dar pasakys, kad netrukus ji ištekės. Ir kad tas vargonininkas visai ne toks blogas. Kur ten blogas? Jis toks geras, kad nėra su kuom net palyginti. Kaip sulyginsi, jei čia tik prasigėrę griovių kasėjai ir prakaitu amžinai sudvisę miškakirčiai. Jis toks iškilnus kavalierius, kad ano krašto merginos visos jį įsimylėjusios ir bažnyčion renkasi tik tam, kad galėtų jį pamatyti ir pasiklausti jo muzikos. Jos, tiesa, dar gieda bažnyčios chore, kuriam vadovauja vargonininkas. Gražiai gieda choras, susilipęs būriu ant viškų. Didelė bažnyčia ten, ir parapija turtinga, ir ten gyventi tai jau vieni džiaugsmi ir malonumai.

Ir po tokių išsipasakojimų ji pajusdavo kartumą gerklėje, lyg prisiuosčiusi gailių, ir dar didesnę tuštumą aplink save. Beliko krautis daiktus ir numatytą dieną išvažiuoti. Tų dienelių jau taip nebedaug liko. Ir su kiekviena praeinančia – vis mažiau vilties. Ji jautėsi tartum besileidžianti laiptais. Pakopa po pakopos į gilumą, į tamsą. Kai koją nukels nuo paskutinės – laiptus atitrauks, ir ji pasiliks viena ir patamsyje.

Agnė grimzdo liūdesin, ir motina ją ramino ir guodė. Ir jai pagailo vaiko. Ne tiek daug jų ir turėjo. Praverstų ir čia abi mergaitės. Visko užtektų. Ne tokie jau jie skursnos, kad atsižadėtų dukters. Bet negalima atsižadėti ir turto, kurį užrašo. Ir už tai – tik nukaršinti senutę. Dėl vestuvių visai nėra ko kvaršinti galvos. Mergaitė dar tokia jauna, kad ne metus, bet ir ketverius kokius gali traukti be baimės. Gal anas, jai peršamas, ir nieko. Bet, kai Agnė pasijus viena ir kaip paveldėtoja namų ir žemės, tai jaunikių muštinais neatsimuš. Bus iš ko pasirinkti!

Milė, jei ir ką sakė, tai tik iš įpročio erzinti jaunesnę. Ji nė pavydėjo, nė troško tos laimės. Sesuo išvažiuoja, tai savaime jai viskas lieka, ir viena galės ponauti. Skirti į dvi dalis jau nelabai būtų iš ko. Tai tegul sau sveika ir važiuoja. Nors jai pačiai irgi ne pro šalį būtų buvę kokiai savaitei kur galvą ištrūkti. Juk niekur, be bažnyčios, dar ir nebuvo. Net autobusu neteko važiuoti, o rodos, galėtų. Pro šalį eina. Sėstų ir nušvilptų. Jei motina nesiteiravo nieko patenkinta, kad mergaitė nusileido, tačiau sesuo knaisėsi tartum višta po sąšlavyną, tvirtais nagais kartais pabraukdama ir per skaudžiai.

– Ar Tilius ateis išleisti?

– Nežinau. Neklausiau.

– Tai paklausk. O gal jis ir nežino, kad tu išsiruoši?

– Jis ir nežinos.

– Va, tai kaipgi? Jau jūsų gentystė nutrūko?

– Va tau, – Agnė parodė seseriai liežuvį ir nususuko.

– Sakau, jog nė tabokos nebeužaina nusipirkti, – lyg niekur nieko kalbėjo toliau Milė. – Vis Laurynas nuperka, kai grįžta su pienu.

– Tu atsikabink nuo manęs. Ir įsikišk sau tą Tilių ir tą šlubį raganių. Jie abu man tiek terūpi kiek ir tas tavo klišas išsiviepėlis.

Klišas išsiviepėlis turėjo būti Tugaudis, buvęs policininkas, iš kurio Agnė pasijuokdavo, kad jis nemoka kojų statyti. Pėdos į vidų knerptos, ir užtai greičiausiai jis vietos netekęs.

– Turėtum tokį, tai džiaugtumeis.

– Jei tik tokį, tai man visai nereikia.

Taip nukirsdama, Agnė, be abejo, žinojo, kad jai jokios bėdos su bernais. Kas dėjosi vasarą, kai apie ją drumstėsi spiečiais! Ir ne tiek dar būtų jų buvę, jei ne Tiliaus baimė. O Milė tai jau gali nesigirti. Ir neturi kuom.

Iš sesers kalbos jai ir nepaaiškėjo, ar ji ką nors nutuokia. Turbūt nieko. Ji žiūrėjo į Basiuliškes kaip į užburtą dvarą, į visų prakeiktą, į kurį įkėlęs kartą koją, jau gali peržegnoti savo jaunas dienas. Iš ten nieko gero neišeina. Tik bloga. Ir todėl sveikiau atsitolinti nuo jo. Bet vėl jai staiga pagailo kažin ko. Ji juk nebematys, gyvendama pas tetą, įprastinio vaizdo, su kuriuomi ji suaugusi nuo mažumės. Juk tiek kartų ten lankėsi, kol dar Monikos nebuvo, ir vėliau, jau jai esant. Jai pagailo, kad išvažiavus nieks apie ją nebepakalbės ir nebepresimins. O norėtų pati nubėgti ir aplakstyti visus pašalius. Ji neiškentė ir užkalbino Lauryną, kai šis sustabdė savo žlibąją kumelę ir nerangiai žergliojo iš vežimo.

– Kur jūs, dėduli, išsiruošęs?

– E, čia pat. Žinai, kad mano kelias trumpas ir visada tas pats – nuo karvės uodegos iki pieninės.

– Ne per ilgiausias, ne, – Agnei knietė tučiuojau pasigirti, kad jos kelias ne toks kaip jo. Ji leisis toli. O raišis neblogas dėdžius. Ne kartą jis yra saldinių pirkęs ir apdalinęs. O įsigėręs ir itin pasišvaisto.

– Kaip man – užtenka.

- O aš išvažiuoju autobusu.
- Vaje, vaje, ir nebijosi su tąja peklaine?
- Ne. Ką ji man padarys?
- Nubugdys kur ir paklaidins. Ir namų nebeatrasi.
- Ir nereikia. Aš ir taip nebegrišiu.
- O kur jau taip, putpele kanapėtoji?

- Pas tetulę, Laurynai, pas krikštomočią. Taip ji pranešė Basiuliškių žmonėms apie savo sumanymus. Ji nežinojo kodėl, bet jautė tai turinti atlikti. Tegul žino Tilius, kad jos netenka visam laikui. Taip jau reikalėliai susiklostė, ir jis kaltas dėl to.

Laurynas pripūtė Gužui miglos į akis. Rūpesčių uždavė. Jis žinąs net, kas mišką padegęs. Jis viską žinąs. Ehe. Juk Doveikos trobesiai apdrausti. O kas draudžia mišką? Ir jei ugnelė būtų pasibaudusi ten, kur tasai norėjo, tai kokie nuostoliai Doveikai! Miškas rinktinis. Tūkstančius nesuskaitomus paklotų žydai – miško pirkliai. O jei ugnelė – tai tik plėnys ir nuodėguliai.

O Doveika, žmogus, jau naktim nebemiega. Nusigando ir jis vieną kartą. Šautuvą nusikabino nuo sienos. Apžiūrinėja, rūdis šveičia, alyvuota virvele vamzdžius pertraukia. Ir iš dėžės atrenka šovinius. Būtų medžioklės sezonas, ir laukai pertekę visokios žvėrienos. O medžioti jis nebeina. Šautuvą patikrina ir vėl pakabina ant sienos, prie lovos.

Kažin kaip nejauku Gužui po to. Kai kaimynystėje įsimeta amaras, tai neaplenkia nė vieno kiemo. Kol išaiškins ir sugaus ir uždarys kalėjiman, dar visko gali būti.

O Agnei lygiai vis tiek. Nors ir kraujais lytų, kai ji išvažiuos. Dar geriau. Nuplaus jos pėdsakus, nutrins bet kokias žymes kadaise buvusio džiaugsmo. Ir gal tada galės pradėti iš naujo?

Bet kažin? Kažin, ar jau kas beišeis...

Ji buvo kaip tas medelis, kurio žievę ir šakas su lapais, su žiedais gerokai apkramtė vabalai. Jau nieks nebeišgelbės žalio augliaus iš pražūties. O žiūrėk! Nužliaukė šilti lietūs, šiluma su garais pasikėlė nuo permerktos velėnos, ir trašūs, jauni ūgliai rungčiomis veržiasi į saulę. Daug našiau, daug tvirčiau. Po metų nieks nebepažintų, kas skurdo senoje vietoje.

Tačiau mergaitė negalėjo tokių vilčių įsileisti savo iškankinton krūtinėn. Ji kentėjo. Ji buvo linkusi sutirštinti spalvas ir išgyventi iki galo skaudžiai ir sunkiai savo nedalią. Ji neieškojo jokio palengvinimo sau, laikydama tai netinkamu savo būklei, beveik įžeidimu. Ir leido paskutines dienas. Nebėjo nė į lauką padėti susiruošti su daržais. Laiškas jau buvo atėjęs iš tetulės, kuri, greičiausiai su vargonininko pagalba, apreiškė pasitenkinimą įvykusia permaina mergaitės nusistatyme. Pyrago iškepsianti tai dienai ir pati išeisianti pasitikti. O tada jau būsia gerai.

Gerai? Pilna apmaudo ir kartumo nutvojo pašalin laiškeli. Tegul ta gera senutė per daug nepasitiki savo nameliais prie bažnyčios ir nuomininkų dirbama žeme, kad paskui nekukuotų.

Kelios dienele. Ji lankėsi pas eigulį. Valandų valandas išplepėjo su jo mergaitėmis. Tiesa, dar labai jaunomis ir kvailutėmis, kurių vyriausia tekliudė šešioliktus. Jos buvo draugės, nieko nepadarysi, ir Agnė, kaip daugiau patyrusi, turėjo apie ką papasakoti. Jos aiškiai pavydėjo savo kaimynei, iškylančiai į pasaulį, į miestą, kurs baugino ir masino kartu. Ir gailėjosi jos netenkančios.

- Tai tu taip mus ir palieki? Ant visados?
- Ant visados... Ir kas man?

- Ir nepasiilgsi? Nė mamos, nė mūsų, nė...

- Ne... Taip, aš pasiilgsiu. Ir atvažiuosiu jūsų aplankyti. Ir jūs manęs nebeatpažinsit, taip aš būsiu apsirengusi ir išsipuošusi. Ir dovanų kokių atvešiu! Kokių jūs nė sapne nesapnuojat...

- Oi, kaip tau bus gerai!

- Žinoma, kad bus gerai...

Bet vyresnioji miško sargo duktė domėjosi dar ir kuom kitu. O kokių dovanų ji Tiliui atvešianti? Agnė atsakė taip niekinamai, kad tik stebėtis reikėjo jos išmone ir mokėjimu apsisukti.

- Kam? Tiliui? Hi hi hi... Apskritai jis jokių dovanų negaus. Tokių vyrelių ant kiekvieno kampo po penkis. Tokie mieste gatves šluoja ir, žydu tarpvartėse sustoję, denatūratą laka. O turgaus dienom arkliams uodegas pjausto. Tokie... Et...

Ten būsią tiek ir tiek valdininkų baltais marškiniais ir šilkiniais kaklaraiščiais. Ten į dviratį nieks nė pažiūrėti nenori. Jei važiuoja, tai tik motociklu. Ten rodo paveikslus, kur žmonės ne tik vaikšto, bet ir kalba ir dainuoja kaip gyvi. Ten... Na, ten visko ir neišvardysi...

Ir visa tai ji turėsianti?

Be abejonės, kad visa. Ar kitaip ji keltųsi ten?

Paskui ji dar pasisupo sūpynėse, kuriose vieną auksinę pavasario dieną ją buvo sugriebęs pašėlęs svaigulys. Kokio ji niekad nebuvo patyrusi anksčiau. Kada norėjo lėkti, skristi padebesiais, nudraskyti paukščiams sparnus, nulaužyti stirnų ožiams ragus ir sukristi, mirtinai nusikamavus, tyrelio samanose. Kada miško viršūnės smego lyg peiliu nupjautos, puldamos žemai ir nuolankiai po kojų.

Mergaitės, matydamos ją susimaišiusią ir surimtėjusią, pasijuto taip pat nejaukiai ir dėl visa ko klausė, ar mieste būsią sūpynių. Ji tikrai nežinanti, bet jei iš viso esą, tai tos miesto sūpynės geležinės. Ir jomis galima išsidumti iki bažnyčios bokšto viršūnės. Baisu. Brrr...

Ji skubinosi. Ji bėgo pas kitus kaimynus atsisveikinti. Pas kalvį ir pienininką. Ir jų daugiau nebematys.

Saulė dar švietė, bet jau pasvirusi ir netekusi kaitros ir vasaros galios ir apsitraukusi gailia liūdesio migla. Pelkės ruseno, ir dūmai sunkėsi iš jų versmių, lyg atnašaujant piktam, niūriam tyrelio dievui. Ir Agnė manė, jog amžiams pasiliks jos akyse tas padūmavęs miško vaizdas. Sujauktas paskutinių įvykių, sumaitotas ir nuniokotas. Miško, kur nesuskaitomus kartus braidė po jo pavėsius ir samanykščius. Ji užsigeidė paskutinį kartą išeiti su krepšeliu ir pasirinkti bruknių. Jas galės pasiimti ir nuvežti tetai. Aname krašte nėra nė tokių miškų, nė tokių uogų. Toli bristi nereikėjo. Už eigulio pasodos, už kirtimų jau prasidėjo bruknienojai.

Apsiausiai nagingėmis ir storomis vilnonėmis kojineėmis, kad gyvatė neįkirstų, šlemštė samanynus, sklaidė gailių ir vaivorų pudurėlius, kuriojos lik pajudinus, sudžiūvusios uogos biro kaip rasa į žolę. Bruknių ji aptiko tiek apščiai, jog galėjo braukti visais pirštais ir semti rieškučiomis. Netruko krepšelį prižerti su kaupu, tad ėjo toliau, dairydamosi ir atsisveikindama. Tyrelis mėlynavo, nusitraukęs tolybėn. Rūkstantis, smilkstantis ir nejaukus taip, lyg sutraukęs savin visas paslaptis ir uždengęs jas rusvu debesiu.

Ji pasuko šonan, perlipo išvartomis nusekusią Vilkiją ir nejuto, kaip atsidūrė Basiuliškių palaukėje. Sustojė ir žiūrėjo į lauką, į sodą, į trobas. Ji matė viską, pati likdama priedangoje. Lauko gale kažin kas darbavosi su arkliais. Panamės daržuose kūpsojo sulinku-

siomis nugaromis moterys. Bet toliau nebedrįso. Ten ir nebuvo ko eiti. Jei kada atvažiuos, gal viskas bus pasikeitę. Gal jau nebebus nė vieno iš tų, dabar dirbančių. O gal? Kas žino?

Jeigu eiti, tai tik dabar. Ir ji pyko ir niršo ant savęs, kad nenueis ir nepasakys, kad Tilius – tai paskutinis kvailys, o Monika – išgama. Daugiau nieko. Užtektų to. Matytų, kaip jų veidai išbala ir krinta viskas iš rankų. Ne, ji to nepadarys ir todėl gėdino save, kam stovi ir žiūri. Jei ją kas aptiktų palaukėje, tai dar niekus pradėtų šnekėti. Ji apsisuko ir parėjo namo. Viskas pabaigta. Ramių ramiausiai galėjo išvažiuoti.

Ir išvažiavo. Dieve brangiausias – niekas jos nė nebandė sulaikyti.

Tiršta migla dengė žemę tą rytą. Tik aukščiau ji kiek prasiskiedė, ir medžių viršūnės plaukė lyg iš vandens. Keistai atrodė pasaulis tą ryklą. Agnė stovėjo su lagaminu ir pora ryšulių ant vieškelio ir laukė autobuso. Atsibučiavo su mama, su seserim. Apsikabino tėvą ir tik išsilaiškė neverkusi. Ir nežinia dar kaip, jei autobusas būtų vėlavęs. Bet jis laiku išnėrė iš miško, iš miglų ir, sucypęs stabdžiais, sustojo pasiimti jaunos keleivės. Agnė ėlipo, nusipirko bilietą ir atsisėdo kukliai pačiame gale, pačiame kamputyje... Su-diev, sudiev. Mašina vėl ritosi. Pervažiavo tiltą, truputį kalnelin ir vėl sustojo. Durys prasidarė, įleisdamos dar vieną pakeleivingą. Ėlipo Doveika, lengvu rudeniniu apsiaustu, su skrybėle, su pirštinėmis. Rankoje odinis portfelis, užsilikęs iš jo valdymo laikų. Jis pamalė Agnę ir atėjo prie jos.

– Ir kaimynė! Tai kur, meldžiamoji?

– Pas tetulę. O jūs kur, ponas Doveika?

– Į apskritį. Reikalai visokie.

Šį ir tą plepėjo, mašinai smagiai riedant vieškeliu, kopiant į kalnelius ir nusileidžiant į pakalnes, su upeliais ir tiltais per juos. Pro kaimus, vienkiemius, kertant miškelius ir alksnynus. Autobusas lingavo ir supo keleivius. Doveika klausinėjo visko, ir Agnė jam neliko skolinga. Ji pasisakė išvažiuojanti ilgam, gal net ant visados. Ir Doveika gerokai nustebo.

– Ir negaila palikti saviškių?

– Ne, – lengvai atsakė mergaitė.

– Na, saviškių kaip saviškių. Bet ko nors vis jau gaila, – primerkęs akį, šelmiškai šypsojosi kaimynas, apsimesdamas labai daug žinąs. – Ak, tokio kaip mūsų šis, menu, tenai nerasi.

– O kas man jis? – ji atsiminė, kaip ėlipdamas Doveika kažkam pamojavo. Taip, ten, Basiuliškių tarpvartėje, stovėjo žmogysta, jeigu jis mojavo. Ir gailus kartulys nušleikštino jos širdį. Senis išvažiuoja, ir Monikai visa dienele. Laisvė neribota. O, kad tas žmogelis žinotų! Engtų kailį, koja prisimynęs...

– Tai jau nežinau, ką tas mano vyras ir beveiks? Bus jam liūdna. Galą dar pasidarys, ir aš neteksiu gero darbininko, – susirūpinusį vaizdavo Doveika.

– Nesidarys, nebijokit. Ir kas jam aš, jei jis turi geresnę? Na tokią, oho!.. Ir ten pat, prie vietos...

– Žiūrėk, žiūrėk, tai smarkaus jo iš tikrųjų besama. Sakai, geresnę... Taigi, sakai, prie vietos...

Žmogus pamažu susimąstė. Nutilo. Dar sakė kažin ką, bet jau lyg ne savo liežuviu. Agnė irgi jo nekalbino. Porą valandų trunkanti kelionė prailgo nebesurandant žodžio. Jis kelis kartus ėmėsi laikrodį. Jį užsuko. Dėjosi prie ausies. Laikrodis gerai ir tiksliai ėjo.

DVIDEŠIMT ŠEŠTAS

Kai kam gal vasara atrodė buvusi per daug karšta, persūdyta įvykių ir nesibaigiančių darbų. Bet dabar jau krautuvėlėje nykiai dūzgė užsikorusi musė, ir varpelis virš durų vis rečiau betilindavo. Jei ne grietinės nugriebimo punktas ir vieškeliu du kartu per dieną nuūžiąs autobusas, šis kampas atrodytų toks, koks jis buvo senojo Baikščio laikais, pamerktas gūdumai ir ilgų naktų nedaliai.

Šiuo metu gyvybė rodėsi kitose vietose ir kitaip apsieikšdama. Rudens kūlimo talcos jaunuomenę traukė ne mažiau kaip šventadienio išėiga, kaip susibėgimai pievutėje prie klėties, nors tai reiškė ilgą ir sunkų darbą. Garo mašinos švilpimas šaukdavo talkininkus dar dienelei neprašvitus, ir jie visomis kryptimis, iš visų kiemų – ežiomis, laukais, keliukais leisdavosi to balso linkui. Garines pakeitus galingais traktoriais, jo urzgimo prisipildydavo visas rudens pasaulis ir kaukdavo, ir maurodavo iki vėlumos.

Ir po to skardus kibinamų mergų klyksmas, ir sutartinė, svyruojant į šalį, susikabinus rankomis ir išėjus į kiemą, tokiu laiku, kai ne tik žmonės, bet ir šunės, šiltai kamuolin susisukę, knarkia. Ir tom pačiom akim iš ryto kiton vieton, beveik nesudėjęs bluosto. Jei tik alus geras, jei vakare pabaigtuvėse mašinistas ištraukia iš savo įrankių dėžės alyva išteptą armoniką. Trūksta naginių apivarai, ir miežių akuotų nuėsti sprandai įsideda tokiu karščiu, jog prakaitas išgaruoja dar nespėjęs prisisunkti iš po marškinių.

Lyg apyaušrio metu nuošalioje kluonienoje, pabaigus alinantį nakties darbą, buvo tylu ir ramu Basiuliškėse. Kas liko, tai be skubėjimo ir lakstymo bus atlikta. Kūlimui dar nesiruošė. Javams geriau išsigulėti šiaude ir išnokti, kad be baimės aruoduose sulauktų kito derliaus.

Atvanga atėjo staigiai, kiek nelauktai. Prie jos turima priprasti, kaip ir prie įtampos darbymetėje. Aštri žagrė raikė, ir naujai nusišveitusi verstuvė guldė ir klojo vieną šalia kitos tiesias ir ilgas vagas. Dosniai ir gausiai atidavusi žemė grimzdo užtarnautan poilsin, šiltai apsiklodama juodų vagų apklotu. Šilkinis voratinklio nėrinys, suplėšytas vėjo, pamažu leidosi ant šviežios atverstos velėnos, ją išgražindamas melsvai balto siūlo raštais, nepakartojamai įstabiais. Tereikėjo prikristi ant sausos žolės ir stebėti pasauliui, kaip atrodė žemė, rengiama poilsui, lyg jaunoji, lyg motina, kasmet atgyjanti, atsikelianti su tokia gaivališka jėga, kad jai pasipriešinti būtų beprasmė – vykdyti praamžinojo įstatymo. Kaip giesmė paukščio širdyje, kaip sakų klodan įsuktas pumpuras, pritilę ir prisnūdę, iki ateis jų laikas.

Kas buvo lengviau ir paprasčiau, kaip sekti, įsitvėrus arklo rankenų, skaudžiai nuobodžioje ražienų platybėje iki miško, kur lapai, lenkdami vienas kitą spalvų turtingumu, puolė ir gulė čezėdami po kojų. Ir atgal tokiu pat žingsniu, atsiremiant parudusio pievokšlio prie upės, prie kūpsančio kupstais ir viksvomis pasišiaušusio liekno. Ir skersai, ir išilgai, neperžengiant nužymėtos ribos. Kažkur klegėjo linksma rudens talkininkų gauja, užavo dulkių debesyje mašina. Ir paukščiai, pasikėlę iš kažin kur, skrido ir nesustodami plasnojo nežinon.

Rūpestis smelkėsi lėtai, beveik nepastebimai, bet užtikrintai pastoviai, tarsi skalsus lietus, prasidėjęs ruku ir lijundra, permerkiąs iki menkausio siūlelio, prisotinąs visus slapčiausius plyšelius ir spragas. Tuštumos nebeliko jo viduje. Jis persiėmė tuomi, pradžioje gerai net nesusivokdamas ir pasijusdamas perpildytas lyg stogo šiaudo birbynė. Ruduo jį svaiginamai purtė ir užraugė nerimu. Jis pajudino įmigusius pojūčius ir tam sutausotas jėgas. Jis buvo dalis nenumaldomo gamtos vyksmo, atliekamo klusniai, nesipriešinant: paukščiams – pakeliant sparnus ir išsikeliant už tūkstančio mylių,

medžiams – numetant lapus, vilkui – užsiželdant žiemos gaurus, lokiui – storą taukų sluoksnį. Tegeidžiant apsisaugoti ir išlikti.

Ir Agnė pasileido ieškoti priebėgos. Per ankstyvos šalnos apkarpyta, nusiminimo šešėliais aptamsinta ir sugelta širdimi, kaip ir visų, bėgančių iš savojo krašto. Bet ji nebusileis vieną auksinį rytą kaip starta geltongūžė į vyšnios šaką apžiūrėti ir atsiimti senąją gūžtą. Niekas kitas nebepereis jos pėdom nužymėtu taku. Jos nieks neatstos čia, toje vietoje, kur taip staigiai prasidėjo vienas audringas pavasaris. Ir kas po to? Keista, neišreiškiamo žodžiais baimė, baimė kažko neįsivaizduojamo ir neapčiuopiamo, o pajuntamo sąnarių gėla, kaip nujaučiama audra dideliuose nuotoliuose ir be jokių aki-vaizdžių ženklų, jį supurtė. Akių vyzdžiai išsiplėtė, suvokus negailestingą išpėjimą, kad laikas yra atėjęs ir jam.

Tilius atitoko. Jis turi išeiti. Viešpatie... O kur?

Jis kniostelėjo galva, lyg ūmai prisiminęs atidėtą šalin ir visai užmirštą svarbų pažadą, betgi nenustojusį savo reikšmės ir galios. Gaisras miške tebuvo bjauriai nuvarginęs sapnas. Jis kliedėjo iš nuovargio ir pastangų pabusti. O Agnė tuo metu pasirodė rūšio angoje, kad pati įsitikintų, kaip reikalai yra susiklostę. Nuo tos dienos jie pasidavė skirtinga kryptimi.

Ji pasitraukė tyliai iš šio kampo, kaip buvo pasitraukusi anądien iš kiemo, pamachių juodu su Monika. Ji pasielgė taip, kaip retas tebutų pasielgęs. Savo vietą ji užleido, bet visa kita pasiliko. Ji – nubrėžusi šviesų ruožą debesų apniauktame dangaus pakrašty, vienu sparnu besiremiančiame į šią tarpmiškės gyvenvietę. Bet ji liko švitėti ir toliau, tartum miško tankmėje seno kelmo pūzras tik pradedant temti ir vėliau, naktiai įsigalint.

Labai lengva ir gera turėjo po to pasilikti. Visus rūpesčius išsinešė mergaitė su savim. Tik gyventi ir džiūgauti, ir naudotis gėrybėmis, kurias taip gausiai žarstė neįtikimai palankiai susiklosčiusi padėtis. Ir jokių trukdymų nebesitikint iš šalies.

Bet jis nesidžiaugė. Jis buvo prisipildęs kraupulio, nedrįsdamas prisiliesti piršto galu bet kurioje kūno vietoje, tartum apgirdytas gudriai suvirintomis žolėmis, turinčiomis išvaryti įsivyrąjančią ligą. Jausmas, kad yra prarijęs plauką, kad jis įsivėlęs priegerklyje, gomurio gale, jo neapleido visą rytą ir visą dieną. Jis krankštė, spjaudėsi, bandė net pirštu pasiekti ir išimti ar sutelktų seilių gurkšniu nuryti. Ir tai nieko nepadėjo.

Kas nors turėjo tą dieną atsitikti. Savo nuotaika ji labai panėšėjo į aną atodrėkio dieną, kai jis veržte veržėsi iš miško. Kai palaukė jį traukė lyg aukos tykanti nelaimė. O puikią rudens dieną lėmė šis rytas. Miglos sklidėsi, varinėjamos pabudusio pietų vėjelio, drumstėsi tumulais, krisdamos į žemę. Miško viršūnės skaisčiai nušvito, ir dangus patisiesė virš jų gėlą ir iki begalybių permatomą mėlynumą. Rasa siūbavo voratinkliuose. Sausos smilgų šluotelės žibėjo, lyg prižertos smulkučių karoliukų. Ir kiekviena ražienos birbynė laikė iškėlusį po skaidrų lašą. Miškai jau gelto visu smarkumu.

Iš tokių dienų susideda gyvenimas. Iš tokių valandų, kurios tik jiem vieniem tepriklauso. Tokią nuostabią dieną lėmė Doveika savo išvykimu. O tačiau padange plaukė ir ausyse skambėjo keisti, nerimą keliantys garsai. Kas nors turėjo atsitikti, ir darni valandų tėkmė susijaukti. Taip oro atmainą pajunta seni ir prityrę žmonės, visą amžių praleidę gamtoje, taip medžioklės sezono pradžią nuodžia miško žvėrys, niekur neišėję iš savo gimtųjų lūžtvių.

Tilius buvo gamtos vaikas. Plačia krūtine atsirėmęs į saulę, į vėtras ir kietomis rankomis įsikirtęs į žemės auglių.

Su nepasitikėjimu jis žvelgė į vyrą, artėjantį nuo vieškelio. Kurs stūmėsi kartu dviračių, vikriai peršokdamas griovius ir išsilenkdamas arimų ir rugiais užsėtų dirvų. Iš viso ko matėsi, jog jis žinojo, ko ieško, stumdamasis tiesiai ir neabejodamas. Ir, pažinus brolių, vietoj palengvėjimo jį suėmė dar didesnis rūpestis. Geros žinios šiuo atveju net iš namiškio jis nesitikėjo.

- Na, tai iš kur tu? - nebeiškęsdamas sustabdė arklius ir šūktelėjo, jam dar esant atokiai.

- Iš namų.

- Kas atsitiko?

- Nieko neatsitiko, - vaikinai atsmakė kepurę, ir jo dantys švietė, paryškinami švelnių ūselių. - Juk ketinau kada nors pas jus užsukti. Pasižiūrėti ūkio.

- Ak, ūkio... - Tilius krankštelėjo, išspjaudamas atoslūgį iš dusulio smaugiamos krūtinės. - O maniau, kad kas nors. Kad susirgo ar šiaip negero.

- Iš kur ten? Visi sveiki ir tau linkėjimų siunčia. Aš taip sau. Įdomu.

- Kas čia įdomaus? Daugiau priešneka negu iš tikrųjų? Ūkininkas kaip visi, - negalėjo suvaldyti savo irzlumo Tilius ir pasekė brolio ranką, siekiančią vidaus kišenėn.

- Laišką tau atvežiau.

- Laišką? Man? - tabakas išsibarstė iš sukamos cigaretės. Jis suglamžė popierėlį ir numetė.

- Gal kas įdomesnio? Ar nesakei, kad tuojau pristatytume, jei kartais toks ateitų? O čia, rodos, toks? - teisinosi brolis.

- Parodyk. Ir susuk man dūmą. Mano pirštai sugrubę, kad juos kur... - siekė laiško ir drauge atkišo tabako pakelį.

- Še, aš turiu jau susuktų, - jauniklis ištraukė savųjų cigarečių dėžutę. Ar jis nebuvo ką tik iš miestelio, kad negalėtų pavaišinti brolio kaip visai suaugęs vyras? Bet kad jo pirštai būtų sugrubę nuo šalčio ar drėgmės, tai kažin kaip keista, kai kakta rasoja stambiais lašais. Jis nevykusiai plėšė laiško voką, ir popierius šokinėjo jo rankose. Ar tik vištos nebūsi vogęs šią naktį, meldžiamasis, kad pirštai taip dreba? E, e, čia kas nors ne taip. Tiek daug jau ir jis išmanė.

- Tai matai... - lėtai išsikvėpdamas, skaitė kelintą kartą.

- Tarnybą būsi bene gavęs?

- Iš kur tu žinai?

- Tai numanu iš viršaus.

- Argi?

- Patsai juk išaiškinai. Bet tau sekasi.

- Sekasi... - mėgdžiojosi Tilius. - Kad juos kur velniai! Kad kur...

- Ko čia keikies? Ar nepatinka?

- Keiktumeis ir tu. Dar gražiau.

Jaunuolis nusikvatojo pilna burna. Jis nė nemanė persiimti vyresniojo nuotaika.

- Maniau, jog šoksi ant vienos kojos. O dabar jis... Nesakai, nė kur ir ką.

- Į miškus.

- Į kokius miškus?

- Manai, kad aš žinau? Į miškus, eiguliu.

- Eiguliu? Tai visai neblogai, - džiugiai pasakė brolis. - Jie gerai gyvena. Ko trūksta kad ir jūsiškiui?

- Eik tu po velnių su mūsiškiu ir su visais! Man nesvarbu, kaip jie gyvena. Bet čia rašo, jog vyresniu eiguliu.

- O kas tas vyresnis? Nesu tokio girdėjęs.

- Ir aš girdžiu pirmą kartą.

Staiga abu pritrūko žodžių. Rūpestis, atneštas su laišku, įsibrovė į jų tarpą kaip trečias, visai svetimas ir nedraugiškas, kurio reikia varžytis, kuriuom negalima pasitikėti nė minutę.

- Tu gali apvartyti dar porą vagų, kad nepradėtų šaukti šeimininkas. Aš palauksiu, - ūkiškai galvodamas, bandė išeiti iš neįtikios padėties svečias.

- Tepasiunta. Kas gali šaukti ant manęs? - didelis ir savarankiškas statėsi Tilius, lyg be jo čia nieko kito nebūtų. - Kiek dabar laiko?

- Bus netoli dvylikos.

- Laikas pietums.

Brolis padėjo atkinkyti arklius ir gėrėjosi jais, neslėpdamas savo susižavėjimo:

- Kad aš tokius turėčiau.

- Kur juos dėtum?

- Tai klausimas, kur dėtum. Kur deda arklius žmonės, jeigu juos laiko?

- Visas avižas, kiek jų tavo žemėje užauga, surytų. Ir tai dar neužtektų. Atsimink, kad tokiems smakams reikia ir duoti, - negailestingai naikino jaunojo brolio svajones apie žirgus Tilius.

Na, na... Gal ir taip. Bet vis tiek malonu tokius gyvulius laikyti. Su jais pavažiuoti ar kur pajoti. Viskas domino jį, visko klausinėjo. O Tilius atsakinėjo puse burnos, skubindamas apsiliuobti. Jis nėjo nė vidun ir išsitraukė nuo prieklėčio savo dviratį.

- O kur tu ruošiesi? - paklausė sunerimęs berniukas.

- Tave palydėsiu ir užsuksiu pas eigulį pasiteirauti.

Kad jis dar nesiruošė keliauti. Jam visai neskubu. Kartą atvykęs, jis norėjo kaip reikiant susipažinti su vietove. Juk tam ilgai ruošėsi ir laukė progos. Ką? Jis beveik varytė išvaromas? Tilius pasišiaušęs ir taip atšiaurus, lyg pavydėtų. O ko čia? Jis neatsikąs ir nepaglemš jo vietos. Gali būti ramus. To jis nesitikėjo. Ir ūkis - tarytum išmiręs. Kur šeimininkai?

- Doveika į miestą išvažiavo.

Bet jaunuoliui rūpėjo ir šeimininkė. Ji gal daugiau negu kas kitas. Jis jau buvo tokių metų, kad kalbos ir užuominos jo vaizduotę kaitino iki raudonumo. Ir ji kartu išvažiavusi? Ne, biesas žino, kur ji lindi. Pagaliau ko čia klausti, ar jis ją gano, ar tai jo reikalas žinoti, kur ji, šeimininkė? Tilius ir broliui jos pavydėjo.

Jie sustojo prie keliuko, atsišakojančio eigulio pasodon.

- Ką pasakyti mamai? - pabaigė galutinai nenusisėkusią išvyką brolis.

- Aš pats netrukus parsirasiu. Na, ką? Nieko ypatingo.

Eigulio tuo tarpu jis nerado. Turėjo palaukti valandžiukę, kol pašaukė iš klojimo vaikas. Jį kvietė už stalo sėsti ir kartu papietauti.

- Nesisėsiu, ir nesivarginkit dėl manęs. Noriu kai ko paklausti.

Ir jis paklausė.

- Vyresnis eigulys? Tai žvalgas, - atsakė eigulys.

- Argi žvalgas? - kažkaip neįtikimai pasigirdo Tiliui.

- Taigi. Dabar tik pakeitė pavadinimą. O pareigos tos pačios. O kam tau prisireikė?

- Tai mane liečia.

- Tave? – eigulys padėjo šaukštą.

Tilius patvirtino galvos linktelėjimu.

- Kaip tai?

- Tas popiergalis, – jis ištraukė apglamžytą laišką ir padėjo kaip tik prieš jo dubenį.

Eigulys pavartė, atsikėlė iš užustalės ir nuėjo prie lango, nors šviesos ir vietos buvo pakankamai ir ten, kur sėdėjo. Jis skaitė pašnabždom, vis pašnairuodamas į šoną.

- Rupūžyte! Juk tarnybą gavai?

- Taip išeitų.

- Ką? – prisimerkė Baikštys, tartum gerai nenugirdęs.

- Taip čia rašo.

- Skaityti aš moku. Bet kaip čia tau išėjo? Ar tu dėdė turi, ar ką?..

- Ką aš žinau?.. Kokį dėdę?.. Padaviau prašymą, išeidamas atsargon, ir viskas. Ir pamiršęs buvau. Tik kažin, ar verta ko nors?..

- Ką? – vėl riktelėjo eigulys.

- Toji vieta, klausiu, – varžydamasis muistėsi ant suolo Tilius.

Baikštys nusikeikė sklandžiai ir sultingai, kaip temoka žmonės, amžių leidžią gamtoje ir susitinką tik su tokiais pat. Tai, ką jis iš to vaikinio išgirdo, ir apskritai jo keista laikysena buvo niekas kitas kaip įžeidimas taurios miškininkų bendruomenės. Būdamas jos ištikimas narys, kad ir žemiausio laipsnio, šoko narsiai ginti.

- Duočiau tau į snukį už tokias šnekas, tai ir žinotum, – pasakė jis ir kreipėsi į žmoną. – Įleisk birbilo. Kąsnio negaliu nuryti.

- Kad jau suskobeš, net žandus suka, – supeikė alų Baikštienė.

- Tai paieškok ko kito.

Moteriškė paieškojo ir surado miško uogomis uždažyto skysčio. Jis žandų nesuko, o trenkė kaip kūle į pakaušį.

Ar verta? Tai tokia puiki tarnyba, kad apie ją kalbant, reikia kepurę nusiimti. Žvalgas – beveik tas pats, ką ir girininkas, čia jau tarnautojas, skiriamas departamento. Penkta kategorija, vyruti. Butas, kuras ir šviesa. Švilpauji sau po mišką. Nes koks gi ten darbas? Nors Tilius žegnojosi, jog jis čia niekuo dėtas, bet Baikščiui visgi atrodė daug nepaprastiau. Be praktikos, be nieko. Ir į žvalgus. Gilią šaknį kažkas knisa jo užpakaly.

Gal ir pavydo kiek jautėsi seno eigulio nuotaikoje. Ir drauge jį siutintė siutino jauno vyro abejingumas ir nerodoma pagarba. Gauti tarnybą šiuo metu, ir dar valdišką – reikia pasiutusios laimės.

- Aš visad maniau, kad tu iškrėsi mums kokią nors šunybę. Vyras – ne su pirštu dirbtas. O, kaip tau tiks žalia miškininko uniforma! Mergos smaugsis ir žudysis dėl tavęs.

- Užtenka, užtenka, – nebeiškentė žmona. – Bent prie mergaičių prispaustum liežuvį.

- O Doveika, – lyg negirdėjęs, varė savo vyras, – galės pasiieškoti kito. Per didelė jam garbė turėti tokį bandininką, kurs už jį patį vertesnis.

Taigi. Turbūt jau teks jam pasiieškoti kilo. Taip jau išeina.

Tilius grįžo, nepalengvinęs sau naštos. Priešingai – ji dar bjauriau ir kebliau įsiremė tarpumentin, išklausius tiek pagyrų jo būsimai tarnybai. Eigulys – sušiuręs ir neatsakingas gaivalas ir pliauškalas pirmos rūšies. Jis, ir vidurnaktį išverstas iš lovos, pasakytų tą patį kaip išmankštintas kareivis, nes nieko daugiau nežino.

- Brolių palydėjau, – pasiteisino Monikai, priekaištaujančiai dėl vėlavimosi pietums.

Gerą valandą jis buvo sugaišęs. Šeimyna pavalgiusi ir išsiskirsčiusi. Jo dalis vėso ant stalo. Ir šeiminingė stovėjo, pasikaišiusi prijuostę, skarele parišusi plaukus.

- Kodėl neatsivedei brolio pietums?
 - Nemaniau, kad jis būtų alkanas. Kodėl?
 - Svečias, vaike. Taip negražu. Turėjai pakviesti.
 - Apsieis. O be to, jis labai skubėjo. Biesas žino, kur trankosi. Pamatė mane ariant ir užsuko.

Aha. Tai, vadinasi, ji viską matė. Šeimninė be priekaištų. Nuo jos akių nieks nepasislėps. Ji stovėjo, ranka įsisprendusi šonan, ir žiūrėjo. Tiliui šaukštas pradėjo painiotis tarp dantų, lyg ji būtų skaičiusi jo kąsnius. Jis atsistojo.

- Dailus bernas tavo brolis.
- Prieš metus kitus lakstė paskui karves.
- Ir panašus į tave. Jūs turbūt visi medžio aukštumo?
- Ne. Aš pats žemiausias.
- O Viešpatie! Kokia veislė!

Ar gera, ar bloga tokia veislė, kur vyrai siekia pastogę savo ūgiu, ji vis tiek niekuom nepranašesnė, kai reikalai susimaizgo. Tilius manė, jog šiuo metu jam būtų geriau susitraukus ir susirietus kaip žirnių kirmėlaitei ankšties kamputyje. Ilgomis rankomis ir kampuo-tais pečiais tik sukliūsi, lįsdamas per spragą, apnarpliotą spygliuotomis vielomis.

- Senelio nėra, – tarė ji pašnabždom, koketiškai primerkdama akis, susiaurindama jas į du juodus gilius brūkšnius kaip jauna išdykėlė, žaidimų draugė, slaptai mesdama vylingą pažadą. Ir, pravėrusi drėgnas, bejėgiškai atsiduodančias lūpas, konvulsiskai godžiais pirštais kedeno jo plaukus. Už sienos, mergų kambaryje, krabždėjo. Bet kada galėjo prasiverti durys. Ir ji išnaudojo laiką, suremtą iš visų pusių pavojų ir netikėtumų, prisispausdama geismo šurpu sukrečiamu kūnu, apsikabindama nirtulingu glėbiu ir bučiuodama.

- Aš turiu tau kai ką pasakyti. Vėliau. Gerai? – taip pat staigiai atšokdama, sunkiai atgaudama kvapą, pasakė ji.

- Gerai.
- Bet tu išgėręs? – lygino savo balsą Monika.
- Tas eigulys pamatė ant kelio stovint ir pašaukė. Kažkokio vyno ne vyno užpylė, – melavo toliau Tilius.

Monika brangi – norėjo pasakyti. Ir dar daugiau, ko nebesutalpino savyje. Jis vilgė gomurį, žodžiai vėlėsi lyg pakulos burnoje, ir jis springo, negalėdamas jų nė ištarti, nė nuryti. Jis rėmėsi pečiais į durų staktą. Kojas nusmelkė negalia. Jas traukė svarsčiai – po šimtą kilogramų kiekvienas. Niekad jos nematė gražesnės, net tada, kai buvo išsipusčiusi išėiginiais rūbais. Kai įsiveržė prietemoje į jo kambarį, kai švitėjo auskarai ir akys degė kažin kuom, niekad nematytu. Ir labiau gundančios ir geidžiamos – net tada, kai sulaikė jį ant kelio, kai jie puolė po eglėmis, jų juodon besotėn pragaištin.

Jis uždarė duris ir dar atsisukęs patikrino, ar jos sandariai susivėrė. Už jų liko šeimninė. Ne. Kažin kas daugiau. Jokios šeimninės, pačios geriausios pasaulyje, niekas taip nesigailėjo. Net mirusios. Nes, iš kapų grįžtant, jau tą pačią dieną baigiama apsi-prasti su mintim, kad ji palaidota. Kad amžiams užkasta. Ir amen.

- Kokis velnias tave apsėdo? Ar taip tave nugirdė eigulys savo žoline, kad tu nebesiklausai, ką aš sakau? Tiliau, kas atsitiko? – ar ji taip pasakė, ar jam tik taip pasigirdo. Jis tą atsiminė kiemo viduryje, prie šulinio su cementiniais loviais gyvulių girdymui. Jis stabtelėjo ir išžiūrėjo į žalėsiais aptrauktas lovių sienas, mirkstančias iki pusės vanden-nyje. Ir nenugalimai traukė pažaliavęs vanduo panerti galvą, perštinčias akis. Ar, bent

pavilgius delną, perbraukti kaktą. Jis stovėjo kiemo viduryje lyg turgavietėje neparduotas ir apleistas daiktas, betgi sekamas šimtų akių iš visų aplinkinių langų.

Taip negerai, labai negerai. Ką nors reikia daryti. Ir nors kartą padaryti tinkamai. Ar jis tik nepriverė jos rankos, užtrenkdamas duris? Per smarkiai jas uždarė. Ir negerai elgėsi, kalbėdamas taip šiurkščiai su ja, tartum ji būtų ta, kuri vien blogo tegeistų. Ji ne tokia. Monika, tu gali patarti. Tu šį tą išmanai. Ir daugiau negu tavo vargšas samdinys. Imk ir pasakyk, ką mums daryti, nes kitaip bus blogai, labai blogai. Mus tai abu liečia, aš manau.

– Monika, Monika, ką aš darysiu be tavęs? Kaip aš išsiversiu be tavęs? Ką tu padarei su manim? Ką tu padarei iš manęs? Nežinau, nežinau... – tą patį kartojo, užsiremęs ant arklių gardo apytuščiame tvarte, galvą įrėmęs į sieną, sugniaužtame delne žvangindamas apinasrius. Vienu metu suabejojo, ar kas jo nesiklauso ir ar ne per garsiai ištare žodžius, kurie galėjo nuaidėti kaip šūviai vidurnakčio tyloje. Gyvuliai ramiausiai šlemštė pašarą. Net nepasisukdami jo pusėn. Lygiai gerai jie jausis ir vėliau, kai jau bus kas nors atsitikę. Bet čia nieko neatsitiks, čia niekas nepasikeis. Kregždės vėl iš naujo šaudys pro durų viršų ir molinius lizdus pripildys cypsinčių jauniklių. Kaip buvo vasarą ir daugelį vasarų prieš tai. Jo šešėlis tik kuriam laikui tebus aptamsinęs vieną šios vietos dėmę. Ir viskas.

Jis trandė save kaip įmanydamas, suleisdamas nagus į delną, sukąsdamas lūpas dantimis, kad rėkte neišrėktų gūdaus nevilties skundo, aštriais peiliais surėmusio ir neleidžiančio pakrutėti. Jis tik dejavo gailiai ir patylomis kaip vaikas, pasimetęs ir paklydęs ir pajutęs visą klaikumą nakties, miško ir pamažu, bet užtikrintai sėlinančių vilkų. Jis varžėsi ir gėdijosi savo bejėgiškumo, nepasitikėdamas nė vienu erdvės centimetru, neturėdamas kam pasisakyti, neišmanydamas, kaip palengvinti sau. Būdamas vienas ir būdamas toks menkas klaikiai didingoje praradimo akivaizdoje. Kaip būtų gera, kaip būtų lengva, jei ne tai, jei jo taip nemylėtų. Jei jis nebūtų pažinęs ir paragavęs mirtinai saldaus gėrimo, užliejusio akis ir protą, visą žemę nudažiusio neįtikimai žalia spalva, kokios neturi joks gaivališkiusias pavasaris. Jis dar nebuvo pasisotinęs, dar neatsigėręs, tebebrido su kiekvienu žingsniu vis tirštėjančion miglon, už kurios nieko nėra, kuri baigiasi, lyg peiliu nupjauta, ir išnyksta, visiškai išsidalindama beribėje.

Ir visa tai nuplėšti vienu trūkiu?

Gerai. Nuplėšti ir visko netekti. Vienu trūkiu, vienu brūkštelėjimu – išėjimu kažin kur, kur visiškai tuščia. Nes negali būti to, kas nepakartojama, kas tik kartą gyvenime. Ir tik vienoje vietoje, lemties pirštu nurodytoje. Ir todėl privalomoje išgyventi giliai, kaitriai ir iki galo. Be prieštaravimo, be pasipriešinimo, klusniai ir su dėkingumu palenkiant galvą ir nuskęstant svaigime.

Pasisėjau balandėlę daržely...

O Raudonasis Petras ką pasakytų? Vaike – pasakytų Petras – ar tau galvelė apsisuko, ar tu dar neišsipagiriojai? Tiesa, per daug buvo nugeriamas, trupučiuką per daug. Visa vasara vien latravojimas ir pagirios. Kartais ir be piktos mįslės imi ir padaugini. Bet kai ateina laikas dirbti – mes dirbame, jog vilnos dulka. Suprantama, kad reikia viską mesti ir važiuoti. Gražiai pagyvinsi, ir mes tau to nepavydime, o visa širdimi linkime.

Kas tokie jūs? Tugaudis, Každaila? Kas dar? O pasakyk, ar tu kada girdėjai tokią dainelę, ar tau ją kas dainavo taip, kad jos jau amžiams nebeišmuštumei iš savo galvos? Ir išgirdęs kristumei prie žemės, ir priglaustumei ausį lyg prie širdies savo mylimosios. Ir virpėtumei visas kaip lapelis vėjo pagairėje? Štai toji dainelė:

Pasisėjau balandėlę daržely -

 Balandėlės nė daigelis nedygo...

Tokios dainelės nieks jam nedainavo. Kas tiesa, tai tiesa. Bet jos ir nepasigedo. Jis turėjo savo ir ją kitiems padainuodavo. Prašau, jeigu nori:

Tavo žalias vainikėlis
 Nuruduos, nuruduos -
 Mano juoda kepurėlė
 Kaip juodavus, taip juoduos...

Raudonasis Petras daug dėl to nesivargino. Jis pasiliko tuščias ir visad laimingas. O ar tu negali – kepurėlę ant šalies ir į kitą darželį? Ne, Petrai, taip neišeina. Ko negaliu, tai negaliu. Kad tu žinotumei, kaip mane skaudina vien tokia mintis, tai taip nesakytum. Ima baimė, kad neištversiu tos nykumos, kuri mane būtinai apims, ir pasidarysiu galą, ar iš tos tūžmasties kitą nugalabysiu. Tai taip tik atrodo – netiki Petras. Taip gali būti. Nežinai, koks jaukalas iš manęs. Nieko gero – vien tik kvailystėms pasinešęs. Patsai už save nė penkių centų nestatyčiau. Surimtėsi ir užmirši – tikina jis. To tai nesulauksi iš manęs, kad užmirščiau. Tai turėčiau savo širdį ištraukti per gerklę ir padėti. E, širdis, širdis – tyčiojasi Petras – susirasi kitą, lyg mergų sviete kada trūko. Nesusirasiu, Petrai, tokios jau niekur nerasiu, nes tokia tik viena. Vargas man.

Petras atsikrankskė, kaip ir pasiruošdamas ką rimtesnio pasakyti. Žinai ką – tarė jis – kad tu būsi gerokai subobėjęs paskutiniu metu. Net negražu klausytis. Ką padarysi, kad toks nelemtas mano būdas. Pačiam dėl to nesmagu. Tai susispausk. Suimk save į nagą – moko Petras. Kad neišeina, kiek bandau, vis neišeina, mielas Petriuk. Toks jau aš nevalėika apsigimęs. Vyras kaip mūras, ką tu niekus – pliekia Petras. Toks jau čia vyras. Tik iš pažiūros. O kai ką rimtesnio, ir nebėra to vyro. Va tai tau. Įsikalbėjimai, daugiau nieko – netiki jis. Ne įsikalbėjimai, o taip visada man atsitinka. Per giliai griebi, štai kas, o reikia iš lėto, paviršium, nuosaikiai, ot taip, tai niekad nenusvili pirštų – rodo jis. Bandžiau ir tai, bet vis tas pats velnias. Kur išeis, jei esu sugadintas amžiams. Nė ūkininkas, nė darbininkas. Mokytas ir ne iki galo. Kad bent amatą kokį mokėčiau. Siūčiau batus arba arklus kaustyčiau kalvėje, kaimo gale. Su mokslu nieks negimė. Padaužysi metus kitus priekalą ir turėsi duoną – greitas patarti Petras. Netraukia. Be to, vis neprisiruošiu. Ir pritingiu. O kuom būti, ir nežinau. Būk eiguliu – trumpai ir drūtai kerta jis. Taigi, būk. Bei tai reiškia, jog turiu prarasti tai, ką turiu. Vaike, nenoriu tavęs gąsdinti, bet pasakyti atvirai, kad tu viską prarasi. Visą, įsidėmėk – grasinamai pakilo storas ir bukas, nuo pypkės parudavęs Petro pirštas. Kaip tai? Nugį neapsimesk suvisai kvailučiu. Ar tu nieko negirdėjai apie tokį senelį, vadinamą Doveika? A? Girdėjai, šelma, ir jo jauną, gražią žmoną paviliojai. Tai žinok, kad jis gerus šautuvus laiko savo troboj. Ir pačiais stambiausiais šratais jo muškieta užtaisyta, lyg vilkams ar šernams. Ir kabo parankiui, kaip sakė šlubis Laurynas. Senis kai ką nuuodžia – šnabždėjo prisikišęs Raudonasis Petras jau visai nejaukiai. O Jėzau! Taigi, taigi, įsidėmėk. Vienas kartas nemeluos. Turėtum pats tai nujauti – baugino. Aš nujaučiu. Iš pat ryto kažin koks bjaurus nujautimas kaip slogutis naktį, tartum keliais eitų kas per krūtinę. Trūksta oro, noris bėgti, atsikvėpti. Bet ir vėl negali. Galėsi, nėra čia ko. Tik susiimk, ir op – per griovį – labai draugiškai

padrąsino Petras. E, prakeikimas! Visad kas nors įvyksta ne laiku, tada, kai negalima pasinaudoti, nenuplėšus šašo, nepagilinus žaizdos. Neapsieinama be gilaus pjūvio. Ir drauge bet koks laimėjimas nublanksta, netenka savo verlės. O sako, jog laime pasiutusių turiu. Jokios laimės, lik nedalia.

Raudonasis Petras ištiesė savo leteną, patakšnojo per petį. Vadinasi, nenusimink, bus gerai, tik laikykis. Tikra, draugiškai nemeluota šypsena prasišiepė jo nurūkę ir nuo kandiklio nudilę dantys. Galvą įtraukęs, kerėpliškai nerangus, apsisuko ir nuėjo. Melsvas dūmelis draikėsi apie jo juodą kepurėlę. Jis mažėjo, nyko ir sudilo parudavusioje Vilkišios pievoje, ten toli, Laumakių pašventoriuje, prie jo kasamo griovio.

Balandėlės nė daigelis nedygo, balandėlės nė daigelis nedygo...

Ir vakaras buvo jau čia pat. Jis lydėjo gėstančią saulę taip, lyg ją regėtų paskutinį kartą. Gal paskutinį kartą šioje vietoje. Nes laiko nedaug. Jeigu eiti, tai eiti ilgai negaištant. Ir iš karto pabėgėti kuo toliausiai, kad nė aimanos, nė priekaištų nesigirdėtų. Ten jau – kaip Dievas duos.

Jonas ruošėsi talkos pabaigtuvėms pas tolimesnį kaimyną, kur visą dieną darbavosi Basiuliškių žmonės. Jis gundė ir Tilių kartu patraukti, nes ten būsią linksma. Vaikinas svarsitė, kaip jam atsiskaityti su šeimnininku. Padėti ant stalo laišką. Taip. Autobusas jau grįžo iš miesto. Bet ko skubėti? Kol laiškas kišenėje, kol neatskleistas kitiems jo turinys, jis tebebuvo savo vėžėse, savo kely. Ir nuo to jam linksmiau pasidarė, tartum sužadinus menkutę vilties kibirkštėlę. O gal dar kas nors ir kaip nors?.. Gal to nereikės? Jis manė gerai pasielgęs išvengdamas šeimnininkės, kol dar nebuvo grįžęs Doveika. Taip bus nustumta viena dienele. O gal ir kita? Jis nuėjo šeimyninėn ir atsigulė savo lovon. Garsai nyko iš kiemo vienas po kito, ir po valandėlės, su išigalinčia tamsa, jis jautėsi lyg apleistame name, viduryje dykynės, atsileidžiant įtemptiems raumenims ir juos užliejant atvangai, lyg snauduliui.

Bet Lauryno jis neturėjo išbraukti iš gyventojų tarpo. Jis atklišeno iš nežinia kur ir pasiliko už durų. Ir nesiruošė eiti vidun, tartum dar ko laukdamas. Ne. Jis šnekėjosi ir barėsi pusbalsiu ir storai dudendamas, kaip visad nepatenkintas savim ir visu aplink. Durų klingė krabždėjo, lyg ant jos būtų uždėta nerami ranka. Plyšys pamažu didėjo, ir jame vėrėsi statmenas vakaro dangaus brūkšnys. Tučtuojau jį uždengė juodas siluetas. Greičiau, negu jis spėjo pažinti ir atsisėsti, ji atsirado prie lovos ir pritūpė.

– Miegi?

– Kur ten.

– Berniūkšti mano, tu net nenujauti, kokią nuostabią žinią tau atnešu, ši naktis mums vieniems tepriklauso...

Kaip tai? Jis sėdosi taip staigiai, jog vos nepargriovė jos, priklaupusios ant grindų.

– Senis negrįžta. Štai laiškas, paskaityk.

– Per tamsu. Be to, juk sakei, kad negrįžta, – jis palietė standžią popieriaus skiautę ir kitą panašią juto savo kišenėje.

– Aš nebegalėjau nustygti ir atbėgau, kad ir tu žinotum. Kiek vėliau tu ateisi pas mane ir rasi viską paruošta mūsų meilės nakčiai, – ji stabtelėjo atsikvėpti, genama dusinamai turtingos įvykių eigos. – Ir pamatysi, kaip esi laukiamas ir kaip viskas lik tau vienam. Tik tau... Ir ką dar tau pasakysiu...

Nieko daugiau nebetroško, nes visko buvo per daug. Kaulinis spyglys susmigo taip skaudžiai ir taip giliai, jog jis vos nesuriko. Jis siekėsi jį išplėšti ir numesti. Ir ištraukė laišką.

- Ir man atnešė laišką...
- Tau? Iš kur?
- Perskaityk.
- Nemoku tamsoj. Ką čia rašo?
- Tarnybon kviečia.
- Nesąmonė.
- Kodėl?
- Mes apsieisim be jos.
- Kas mes?
- Tai mudu, jaunuoli mano.
- Tai tik mane liečia, - naiviai pasakė jis.
- Ne. Nes tu ne vienas. Aš esu tavo. To neužmiršk.

Kažin kas grasaus ir nenumaldomai kieto atsišaukė tame šnabždesy. Visą kambario erdvę užpildė tie žodžiai. Pati mintis jau buvo garsiai rékiantis ir nusiaubiantis gandas.

- Taip... - patvirtino Tilius.
- Mesk tą popierėlį.
- Numesti nesunku, bet tai labai svarbu, Monika.
- O ką jis tau žada?
- Tarnybą. Eiguliu. Ne, vyresniu eiguliu, arba žvalgu.
- Ir tu mane paliksi dėl to, kad būtumei eiguliu?

- Ne... - jis purtė galvą, pasiruošęs ją suaižyti savo dideliais ir kietais kumščiais. Petrai, Petreli, ką gi tu dabar pasakytumei? Ką gi tu dabar, senas valkata ir paleistuvi? Ar tau kada teko taip nešti savo juodą kepurėlę? - Aš noriu pradėti gyventi. Bijau ir pagalvoti. Aš neįsivaizduoju, kaip išsiversiu be tavęs, Monika, ir čia dabar tokia velnystė... Tu supranti gerai mano padėtį.

Ji sakėsi nesuprantanti.

Kodėl? Bet juk tai vartai į gyvenimą. Jeigu pro juos tu praeitumei - kažin kur toli, Laumakių pašventoryje, ant kastuvo koto užsirėmęs, ilsėjosi Raudonasis Petras.

- Ar ne laikas man pradėti savarankiškai? Ir pačiam šį tą turėti?
- Tu turi mane. Ar tau neužtenka?
- Aš to nesakau. Labai daug. Tai per daug man...

- Tiliau, Tiliau... - kuždėjo ji, glausdama savo veidą prie jo neskusto žando, glostydamas delnais taip švelniai, kaip tėra liečiamas pats trapiusias žiedas, kaip glaudžiamasi prie glėžniausio kūdikio.

- Kodėl tu mane myli? - laimės šiurpo persmelktas, sudejavo vaikas. - Kodėl tu mane pasirinkai?

- Tai visai nesvarbu. Yra taip, kaip yra. Ir taip turi būti.
- O aš? Kas man?
- Tu myli mane?
- Tu žinai.
- Mes negalime skirtis.
- To ir bijau.
- Baikim tą pasaką. Gerai?

Jis sunerimo atsiminęs, kad žmogus sėdi už durų. Ir kad kiekvienas garsas sunkiasi pro plyšius, pro sienas ir pasiekia svetimas ausis.

- Dėl jo? Gali būti ramiausias. Jis patikimesnis sargas už bet kurį šunį.

Jie pamiršo laiko tėkmę, nugrimzdę ir užsiėmę vien savim. O jis lašėjo, tiško apskaičiuotai tiksliais lašais ir pildė iki sklidinumo talpų ir juodą nakties indą. Jame galima buvo nuskęsti ir išnykti, nepaliekant pėdsakų. Ir minutę vėliau jis galvojo, kaip užsikabinti rankomis už krašto ir sulaukti ryto. Ir po minutės kitos, kaip ir kiekvieną kartą, remiamas sąžinės maudulio, manė darąs ne tą, ką reikėtų. Ir kad kitas gal pasielgtų kitaip ir geriau.

– Jau turbūt gana vėlu? Mes netrukus eisime, – pasimetusi balsu, lyg būtų pramiegusi kažką svarbaus, prašneko Monika, atsisėdama lovoje.

– Bet palauk... Tu ketinai man ką pasakyti, – tartum vilkinimas būtų jo išsigelbėjimo takelis.

– Vėliau, mano mielas,

– Vėliau...

– Aš užgesinsiu šviesą savo kambaryje. Taip tu žinosi, kad viskas gerai, ir ateisi.

– Pasakyk, – suspausdamas jos pečius, prašė Tilius.

Ji sugraibė jo ranką patamsyje ir prispaudė prie krūtinės. Jis pajuto kažin ką artėjantį, skubantį ir sustojantį per sprindį.

Ir laukė kvapą užgniauzęs.

– Mes turėsime kūdikį.

– Mes? – krūtinė švokštė, išleisdama orą.

– Taip. Mudu... Ir tau tik džiaugtis belieka. Nes senelis bus amžiams suramintas. Kai jam pranešiu, jei ir nekris iš džiaugsmo, tai vis tiek ilgai netvers. Jis sprogs iš puikybės, kad laukiasi sūnaus.

– Ar tu esi tikra?

– Dėl ko?

– Kad, na, kad... tai ne jo?

– Kvailys! – ji atšoko ir buvo pasirengusi tēksti delnu į veidą. – Ir begėdis.

– Galbūt... – jis nesidžiaugė. Ir net nežinojo, kas tinkamiausia tokiu metu.

– Kaip tu gali šitaip, Tiliau? – skaudžiu priekaištu prabilo, nuleisdama galvą ant pečių. – Myliu tik tave. Ir viską, dariau, kad kitaip neatsitiktų. O tu, matai...

– Ak, ne tai. Nurimk. Bet vis tiek negerai. Labai negerai.

– Kas?

– Vaikas turės jo pavardę. Ar aš galėsiu pasakyti, kad štai čia mano kūdikis?

– Galėsi. Tik trupulį kantrybės. Mes turime išverti, mes turime sulaukti savo laiko.

Jis ateis netrukus. Sakau tau.

Jį supurtė baimė. Kojų apačios svilo nuo jos.

– Aš bijau... Geriau mes bėkime iš čia. Aš dirbsiu, ir mums visko užteks. Monika, tu pagalvok. Ką mes turėsime, tai bus grynai mūsų. Dabar kaip tik gera proga, – jis patsai nustebo, tokios nuostabios minties apimtas.

– Tss...

Jie sustingo patamsyje. Šunes džiaugsmingai unkštė. Žingsniai bilсноjo kiemo grindiniu.

Tilius apgrairbė lango kablelį, atkabino ir pamažu pravėrė. Vėsa siūbtelėjo vidun. Žingsniai sustojo prie durų.

Violeta Kelertienė

MIŠKAIS ATEINA RUDUO PASAKOTOJAS – NEPRIKLAUSOMYBĖS EPOCHOS DAINIUS

Šiuolaikinė prozos teorija ypač daug dėmesio kreipia į pasakotojo vaidmenį pasakojimo sąrangoje.¹ Pagaliau prieita prie supratimo, jog pasakotojas, turėdamas organizuoti teksto medžiagą, nustato skaitytojui informacijos srovės kryptį. Jis tai atlieka kontroliuodamas apibūdinamojo ir dialoginio diskurso proporcijas, perduodamas balsą veikėjams arba pasilaikydamas jį sau, visokiais būdais tendencingai paveikdamas skaitytojo santykį su vaizduojamu pasauliu. Šie subtilūs požiūriai į pasakojimo esmę sekė paprastesnę mintį, būtent, kad kiekvienas pasakojimas apskritai nujaučia esant pasakotoją, ar jis būtų veiklus, kaip kad būdavo anksčiau prozos raidoje, ir visai nesistengtų savęs užtušuoti; atvirai dalyvautų tekste ar pasislėpęs, kaip dabar dažniau daroma, susiliedamas su veikėjais, beveik nepalikdamas savo pėdsakų. Kad ir kaip ten būtų, moderni kritinė konvencija – skirti autorių nuo jo sukurto pasakotojo ir atskirai nagrinėti pastarojo kalbą ir išraiškas tekste ignoruojant bet kokius sąlyčius su pačiu autorium, jo gyvenimu, pomėgiais. Prieita prie išvados, jog autoriai sugeba kurti įvairiausių veikėjus, kūryboje išgyventi jausmus, artimus arba ir visai tolimus jų pačių patyrimams. Taigi leidžiamas ir pasakotojo fikcionalizmas.

Žvelgdami į brandžiausią Katiliškio romaną *Miškais ateina ruduo* (1957), bene visi jo aptarėjai pastebėjo, kad tai tradicinis romanas. Vienas tokio romano bruožų kaip tik ir yra trečiuoju asmeniu kalbantis vadinamasis „visažinis“ pasakotojas, kurio nuomonės ir simpatijos aiškiai matyti ir kurio stebėjimo taškas yra kažkur aukščiau negu kitų veikėjų, užtat jis pajėgia kalbėti už juos, kai jie tyli, ir savo tekste gali sujungti išsklaidytus motyvus, pažvelgti į veikėjų praeitį, išpranašauti ateitį, surišti visus teksto mazgus. Čia kyla įdomus klausimas: o koks yra Katiliškio romano pasakotojas? Ar jis telpa į tokius rėmus? Kas pažinojo Katiliškį, gal supras, kad iš tiesų nelengvas uždavinys įsprausti jį į bet kokius rėmus. Taip yra ir su romano *Miškais ateina ruduo* pasakotoju, beje, ir su pačiu romanu, kuris, nors ir teisingai priskiriamas prie tradicinių, nėra net grynai realistinio pobūdžio, tiesiogiai jam netinka jokia viena etiketė. Kaip ligi šiol nėra nustatytas *Užuovėjos* žanras (neaišku, ar tai romanas, ar novelių ciklas, ar dar kažkas), taip ir romaną *Miškais ateina ruduo* tam tikra prasme norėtusi pavadinti mūsų realizmo viršūne, jei jame nebūtų tiek daug gryno klasicizmo, epo, tragedijos ir kitų žanrinių priemaišų.

Pats pirmasis formos aspektas, kuris krenta į akį, pradėjus suvokti *Miškais ateina ruduo* kaip kompozicinį vienetą – tai romano vidinių tekstų paskirstymas. Romano diskursą būtų galima skirstyti šitaip: didžiulė persvara pasakotojo naudai yra tokio laipsnio, kad ne koks įvardytas veikėjas (Tilius, Agnė, Monika, Doveika), o bevardis pasakotojas tampa pagrindiniu veikalo veikėju; toliau viena mažesnė teksto dalis skirta dialogams (t. y. įvairių veikėjų tiesioginiams pasisakymams), kurie įterpti į pasakotojo tekstą; o kita, mažesnė (faktiškai minimali dalis, ta pati abejotina, kaip pamatysime), skirta mišriems pa-

¹ Pasakotojo analizė daugiausia grindžiama šiais veikalais: Wayne Booth, *The Rhetoric of Fiction* (Chicago, 1961); Boris Uspensky, *A Poetics of Composition* (Berkeley, 1973), vertimas *Poetika kompozicijai* (Moskva, 1970); Gérard Genette, *Narrative Discourse* (Ithaca, 1980), vertimas *Figures III* (Paris, 1972) ir Seymour Chatman, *Story and Discourse* (Cornell, 1978).

sakotojo-charakterio diskursams. Kai sakoma, jog pasakotojas savo tekstualine reikšme yra pagrindinis veikėjas, tuo nenorima pasakyti, kad jis yra vienas iš charakterių, dalyvaujančių veiksmo ir įvykiuose. Priešingai, romano pasakotojas fabuloje nevaizduoja jokio vaidmens, jo diskursas susideda grynai iš visokeriopų apibūdinimų, liečiančių gamtą, kaimą, darbą, veikėjų išvaizdą ir jausmus bei išgyvenimus. Atrodytų, tai būtų normali realistinio pasakotojo veiklos sfera, bet šiame romane ji neproporcingai išstęsta, užima, ko gero, didesnę pusę knygos. Kritikui kažkaip reikia surasti tokios kūrybos priežastis, reikia tai literatūriškai pagrįsti. Bet prieš tai reikia paliesti dar kelis klausimus.

Kartu su neeiliniu pasakotojo veiksniu Katiliškio tekste matyti dar keli bruožai, siejant su senovės epais. Nors toliau bus lyginama su Homero *Iliada*, reikia pabrėžti, jog čia nebandoma nustatyti būtas ar nebūtas įtakas Katiliškiui. Ar jis iš tikrųjų skaitė *Iliadą* (o skaityti galėjo, nes vienu metu dirbo Pasvalio bibliotekoje; darbo buvo mažai, ir Katiliškis daugiausia laiką leido skaitydamas), šis faktas šiuolaikinei kritikai yra tik periferiškai įdomus. Stilistinių sąsajų tarp *Miškais ateina ruduo* ir *Iliados* yra, jos galėjo atsirasti vien dėl panašių Katiliškio ir Homero tikslų, – būtent apdainuoti praėjusią gadinę. Literatūros teorija pripažįsta, kad epinis žanras susideda iš kelių rūšių: pirmiausia tai klasikinis epas kaip Homero *Iliada*, eiliuotas žodinio prado veikalas, rimta tema, plačios apimties pasakojimas aukštu stiliumi apie herojiškas figūras, nuo kurių veiksmų priklauso genties, tautos ar žmonijos likimas. Toks pasakojimas turi daug formulių, nusistovėjusių frazių, kurios pasikartoja panašiose diskurso vietose.² Toliau galima paminėti klasikinio epo imitacijas, tokias kaip Vergilijaus *Eneidą*, kurios jau nuo pat pradžių buvo rašytiniai tekstai ir imitavo antikinių epų formas. Trečioji rūšis yra vėlesnių laikų klasikinio epo atmaina, kaip Tolstojaus romanas *Karas ir taika*, kuriame akivaizdus autoriaus užmojis kuo plačiau apdainuoti savo tautą ir laikmetį jau proza, atsisakant klasikinio epo formos ir pasisavinant tik kai kurias jo savybes – pavyzdžiui, plačios apimties rimtą temą, liečiančią tautos likimą; veikėjai čia jau nebe herojiški, o tik būdingi tos tautos tuo metu nariai. Nors jų veiksmai irgi gali būti kasdieniniai, tautos ateitis tebepriklauso nuo jų. Vadinasi, žanras jau degeneravęs, kaip yra įvykę, tarp kitko, ir su tragedija (plg. graikų tragedijas ir Arthuro Millerio *Komivojažieriaus mirtį* (*Death of a Salesman*)). Tolstojaus romano epiniai bruožai atsekami, pavyzdžiui, Pjero ir Natašos charakteriuose arba Rostovų šeimoje, kuri vaizduojama kaip pavyzdinė rusų šeima su tos tautos teigiamomis savybėmis – nuoširdumu ir paprastumu, ir neigiamais aspektais – naivumu ir atitrūkimu nuo tikrovės.

Lyginant romaną *Miškais ateina ruduo* su šiomis epo sąvokomis aišku, kad Katiliškio romanas tinka į modernaus epo kategoriją. Tačiau kas ne taip aišku ir literatūriškai daug įdomiau – romane naudojami ir kai kurie klasikinio epo bruožai. Prie šio teiginio sustosime ilgiau. Nors klasikiniuose epuose pasakotojas dažnai kalba pirmuoju asmeniu (pvz., Vergilijaus „Arma virumque cano“), o Katiliškio – trečiuoju, savo veiksniu (tai moderni pasakojimo teorija vadina *narrational obtrusiveness*) ir apskritai savo funkcijomis tekste, savo organizaciniais gabumais jis prilygsta Homero *Iliados* dainiui. Išanalizavus Katiliškio pasakotojo tekstus, visus apibūdinimus, paaiškėja, jog jie temiška įvairūs: vieni liečia Virsnių kaimelio apylinkių gamtą, kiti kaimo pastatus, Basiuliškių trobas ir ūkį, Gužų *general*

² Žr. Albert B. Lord, *The Singer of Tales*, New York, 1970.

store – karčiamą, Virsnių pieninę ir kitas romane minimas vietas. Romano pasakotojui būdinga, jog jis turi bent tris formules, tris skirtingus stilius romano apibūdinimams išreikšti, išdainuoti. Vienas stilius yra neutralus, gana lakoniškas (savo taupumu beveik primenantis Hemingway'aus sausą stilių). Jis susideda iš proziškai išplėstos Aisčio formulės: „Laukas, kelias, pieva, kryžius, / Šilo juosta mėlyna, / Debesėlių tankus išas / Ir graudi graudi daina.“ Vadinasi, informacija perduodama, skaitytojui orientyrai duodami dalykiškai, ir tai beveik viskas, pavyzdžiui:

Jau iš tolo girdėjosi savotiškas ūžesys, braškėjimas, trinksėjimai – tai popiermalkės atsimušinėjo į tilto polių, trynėsi, brūžinosi ir vienu ištisiniu ošimu, viena tiršta srove smuko po tiltu. Vanduo buvo sukilęs taip aukštai, jog betrūko kelių pėdų iki grindinio. Jis liejosi plačiai, tvino pievomis trigubai platesniu ruožu. Nieks nebūtų patikėjęs, jog tai ta pati Vilkija, per žiemą snaudusi po ledu, siaura ir vingiuota.³ (p. 111)

Vaizdas čia pristatomas konkrečiai ir ryškiai, bet šis efektas priklauso nuo sukaupytų ir pakartojamų detalių, jų išrikiavimo diskurse, o ne nuo kalbos, nes kalba grynai dalykiška, jokių būdu ne vaizdi, tik onomatopėjiška ir pasižymi vienintele poetiška fraze – „Vilkija... snaudusi po ledu“.

Kitas pasakotojo apibūdinimų pavyzdys liečia Striūnų ūkį, Basiuliškes, kurį Doveika, vedęs jų baidyklę dukrą, paveldi ir savo darbu, ir sumanumu praplečia, iškelia į to laiko pavyzdinį ūkį:

Iki pavasario prasiniovė skiedryne su malkomis ir žabais, ant senų, baigiančių susmegtį, kurių pilnos pastogės ir pašiūrės, metų metais nejudinamos, kur veisėsi šeškai ir žebenkštys, kraudami naujus. Skuto, tašė, skaldė beržus, uosius ir ažuolus įvairiai namų reikmėnei. Visų gausių trobesių pašaliai lūžte lūžo medžiagų atsargom, ir senio patyrimas [vargiai] besurado, kur tarpelį naujoms.

Didelė klėtis su kamaromis, su grėdais ir prieklėčiais, nebesutalpino grūdų, sėmenų, miltų, kruopų, linų, kanapių ir mėsos. Taukų, lydyto sviesto, medaus, sūrių – be skaičiaus ir be nuovokos. Kūtėse gi baubė karvės, veršiai mituliai ir žindukliai, jautukai ir telyčios. Maži, pašiaušę ilgą vilną, blogai per žiemą šeriami, bet atsigauną vasarą plačiose ganyklose. Ožkavilnės avys, deglos smailiasnukės kiaulės veisėsi ir dauginosi, kaip ir paukščiai, nesulaikomai ir nesukontroliuojamai. Jei ne vilkai ir lapės, ne šeškai, šermuonėliai, žebenkštys, žiurkės, vanagai ir varnos. Jei ne marai, raudonligės ir juodligės visokios, šita plaukuota ir plunksnuota gyvūnija būtų užliejusi gyvu tvanu laukus ir miškus. (p. 174)

Šis apibūdinimas taip pat taupus išraiškos priemonių, jis remiasi sąrašo savybėmis, kurių *Iliadoje* (pvz., Antrosios giesmės laivų sąrašas) taip pat gausu, išvardijimu ūkio, miško produktų, gyvulių. Paėmus abi romano citatų rūšis kartu, išryškėja pasakotojo plėtojama gamtos ir žmogaus bendradarbiavimo išdava – herojiškų proporcijų, tiesiog mitiškas perteklius. Pasakotojas apdainuoja tikrą gausybės ragą; jo apibūdinimams tiktų nebent „hiperapibūdinimų“ vardas, ypač dar ir dėl to, jog jie kartais persilieja į kažką labai arti hiperbolės, kaip šiame turgaus aprašyme:

³ Visos citatos imtos iš leidinio: Katiliškis M., *Miškais ateina ruduo*, Chicago, 1957.

Vežimuose bliovė veršiai surištomis kojomis, pasėstomis uodegomis, spurdėjo gaidžiai nusvirusiomis skiauterėmis, pamėlynavę kalakutai, snapus pražiodžiusios antys. Sėtuvėse tarp linpelių eilėmis sudėlioti kiaušiniai. Jų tiek daug, jog baugu pajudėti vežime, kad neįsivėlus į kiaušinienę. Vištos dėjo iš pasiutimo, sulaukusios pavasario. Ir karvės veršiavosi stačiai be tvarkos. Pieno ir mėsos išdirbinių tiek, jog šeimininkė tik rankomis begalėjo mostaguoti, išdygusi lyg guba iš gėrybių krūvos. (p. 83)

Ši pastraipa pasižymi ne tik jau minėtu pertekliaus vaizdu, išvardijama daugybė ūkio produktų – veršių, gaidžių, kalakutų, ančių, vištų ir kiaušinių, karvių ir veršių, pieno ir mėsos gaminių, bet nueinama iki absurdo ribos – kiaušinių tiek daug, „jog baugu pajudėti vežime, kad neįsivėlus į kiaušinienę“; vištos deda kaip „iš pasiutimo“; šeimininkė lieka tik guba, išdygusi gėrybių krūvoje.

Dviejų antraeilių charakterių aprašymuose šis Katiliškio polinkis į perdėjimą pasireiškia karikatūros forma ir liudija formos degeneravimą į antiepiškumą, jos kraštutinumą, arba autoriaus ne visai apgalvotą stilistinių priemonių vartojimą, nes čia ta tendencija neišsina veikalui į naudą, pasiduodama humorui, kuris šiam veikalui ne itin būdingas pasakotojo tekste, vartojamas tik retkarčiais ir nuskamba beveik pigiai. Karikatūrinami charakteriai: pirmoji Doveikienė, kontrastas antrajai Doveikos žmonai gražuolei Monikai, ir policijos raštininkas, vienas iš varžovų dėl Monikos rankos. Gal čia ir slypi jų subanalinio priežastis, nes Katiliškio veikalų fone visados grumiasi įvairių žanrų maišatis. Čia nepageidaujami pagrindinių veikėjų partneriai, baidyklė pirmoji Doveikienė ir cencėlemcė Česionė, besitaikstas į Monikos grožį, apibūdinami su pasakų formos absoliutizmu, tapomi išimtinai tamsiomis spalvomis, kaip kokie piktadariai. Pirmoji Doveikienė aprašoma štai kaip:

...Ji buvo lygiai tvirta, kaip ir negraži. Nuo jos žingsnių dundėjo žemė. Pėdas statė į vidų, storom, suskirdusiom blauzdom ir per strėnas tokia plati, jog, eidama kamaron, tarpdury pasisukdavo skersa, kad neišverstų staktų. Ji galėjo turėti ir trisdešimt ir penkiasdešimt metų. Bjauriai raupų išėstas, tamsus ir platus, kaip duonkubilio dugnas, veidas nieko nesakė. Tik akys vartėsi dideliuose kaip slyvos baltymuose. (p. 172)

O raštininkas, svajojantis apie Moniką, šitaip:

...Prie tamsaus švarko jis dėvėjo būtinai baltas kelnes, arba atvirkščiai. Jis naudojo sulankstytą popierių, kad išgautų kuo didesnį kaklaraiščio mazgą, kas buvo labai gražu ir madinga. Kirpėjas Šolumas iš savo įstaigos jį išleisdavo taip puikiai paruoštą, kad nuo jo esantiems pavėjui svaigdavo galva nuo kvapų dvelksmo ir akys perštėdavo nuo pudros dulkių. Ir vasarą jis mūvėdavo geltonas pirštines ir karščiausią dieną nenusivilko švarko. Kaip jis būtų atrodęs be švarko? Įdubusia krūtine, siaurų pečių – patamsyje išstypęs bulvės daigas. Kaip jis atrodytų nuplėšus nuo jo marškinius? Kaip sliėkas, kaip kirmėlė, saulės nematanti. (p. 227)

Nors tai liudija Katiliškio-humoristo gabumus, bet veikalo kontekste tai pertempta styga.

Jeigu apskritai *Miškais ateina ruduo* apibūdinimai lakoniški arba katalogiški, kaip kai kurie *Iliados*, tai trečia apibūdinimų rūšis yra funkcinis ekvivalentas epo išaukštintam stiliui ir pasižymi išdailinimu, poetiškumu, vaizdingumu, sugrįžta į Katiliškio meninius atradimus *Užuovėjoje* (1952). Tame veikale gamtos aprašymai dažnai savyje sukonzentruodavo daugelio vaizdų esmę į vieno vaizdo aprašymą – vaizdas per tirštas, kad tai būtų galėję

įvykti vieno įvykio metu. *Miškais ateina ruduo* toks yra pavasario ryto aprašymas, kai Tilius išeina iš namų tarnauti pas Doveiką.

...Vieškelis, lyg vienu braukimu išvestas, aštrių spindžių smego gilyn ir gilyn. Pradžioje skarotų eglių ir traškių lapuočių šakas praskyręs, pakildamas ir praraudamas smėlėtas aukštumėles, kur svaiginančiai aukštų ir tiesių pušų viršūnės susiglausdamos ošė pietų vėjyje. Slydo kojos ant sausų, blizgančių spyglių, storai nuklojusią žemę ir šaknis, po kuriomis savo urvuose lindėjo lapės ir barsukai.

Jis išsitiesė po viena pušim, užsimerkęs, veidą atsukęs į saulę. Tamsiose lūžtvėse ir jau nuolynų tankmėse dar baltavo sniego lopiniai. O aikštelėje buvo šilta kaip vasarą. Tirpo sakai, iš atsiknojusios žievės karpė žioptus ankstyvas vabalas, dūzgė pakilusi nuo skujos musė ir skruzdės pradėjo savo kelionę pušies kamienu aukštyn. Buvo uždara ir be jokio pašalinio garso, išskyrus tai, kas savaime gimė ir sklido pačiame miške. Bet tai netrukde ramybei ir poilsiui. Miškas dūsavo iš visų plaučių, giliai iš krūtinės atsikvėpė miškas išpūsdamas žiemos dusulį. Budo kraujas miško gyslose ir gausiai tvino iš žiemos padarytų žaizdų sakais ir sula. Kalė kietai ir nenuilstamai miško širdis galingu genio snapu. (p. 104–105)

Nors čia taip pat vyrauja dalykiškas pasakojimas, bet dažnai jis perkertamas poetiškų vaizdingų posakių, iš tikrųjų personifikacijų: vieškelis smego gilyn, eglės skarotos, vabalas karmo žioptus, miškas dūsauja iš visų plaučių, atsikvepia giliai iš krūtinės, bunda kraujas miško gyslose, kala jo širdis ir t.t.

Panašiai aprašytas pirmas Monikos vakaras Virsnėse, į kurias ji atvažiavo užimti tarnybos pieninėje:

Miško šešėliai buvo taip suartėję iš visų pusių, jog ji jautėsi esanti viduryje aikštės ir tokio dydžio, kad kiekvienas pakraščio medis virsdamas galėtų pasiekti ją savo viršūne. Pro vieną ir pro antrą langą palšai mėlynavo eglynas. Migla vertėsi, tartum iš žemės vidurių, iš upės, paskandindama tilto rentinį, nuplaudama juodalksnis ir išsikedendama čia pat, pasienyje sužydusiuose levendrų krūmuose. Jeigu žvilgsniu negalėjo nieko tikro ir aiškesnio apčiuopti, tai klausia ją nunešė į be galo margą ir turtingą pasaulį. Nesibaigiantis varlių kurkimas iš vienodo, monotoniškai migdančio ir sūpuojančio staiga pereidavo į klaikiai išgąstingą riksmą, tartum į tų vasaros naktų dainininkių tarpą būtų įsibrovę dešimtys gandrų ir savo snapais įnikę šienauti. Gižiai čyravo griežlė, rasotu vasarajumi atbrisdama po pat langais ir iš čia, suplojusi bukais sparnais, grįždama atgalios į platumas ir naktį. Sausai, kapotai vamsėjo šunes, palaukdami ir įsiklausydami savo aido iš pamiškės. Ir iš miško gelmių atklystantis lapės pakeltų ančių kryksėjimas ir jaukus, minkštas putpelės plastėjimas ir geležinis, kurčiai prikimęs kiekšės riksmas pakalnės pievutėje. Ką tai lydėjo nirtulinga pempė, kas nors turėjo laužtis paskardžių lazdynais ir pakelti jerubių pulkelį. Ir čia pat, po pamatais, griežė svirplys ir daužė stiklus sunkūs karkvabalai, ir muistėsi karvė diendaržyje ragu barškindama statinį. Balkšva ir trumpa vasarvydžio naktis ją nešė žviegiančiais geležinkelio bėgiais, siūbavo autobusu vieškelio nelygumuose. Gramzdino į daubas ir į juodą miško tankmę, kur po eglių šakom žybčiojo švento Jono vabalėliai. (p. 214–215)

Šiame vaizde tarsi susilieja du stiliai – sąrašinis ir poetizuotas. Nors pagal vėlesnio realizmo dėsnius Katiliškis apibūdinimo pastraipos pradžioje pastato veikėją-stebėtoją⁴, faktiškai aprašymas vyksta ne Monikos, o paties pasakotojo kalbos variante, pasakotojo,

⁴ Žr. Phillipe Hamon, „Un discours contraint“, *Poétique*, nr. 16, 1972.

kuris romane davė begalę kitų aprašymų, jau spėjo mums charakterizuoti savo stilių – ritmingą, onomatopėjišką, vaizdų – ir jį čia lengvai atpažįstame.

Kalbant apie charakteringą pasakotojo stilių, būtina paminėti jo dažnai pasikartojančius palyginimus, o jų yra nepaprastai daug, lengvai būtų galima parašyti atskirą studiją vien apie juos. Čia dominuoja palyginimai su žodžiais *lyg*, *tartum*, *kaip*, *tarsi*. Neanalizuojant, iš kokių Katiliškio mėgstamų semantinių laukų šie palyginimai paimti, nors ir tai būtų įdomus priėjimas, čia mums svarbiau atkreipti dėmesį į jų formą, kuri vėl pasirodo gimininga garsiajam epiniam palyginimui. Romane yra ir neepinių palyginimų (pvz. „Každai... kėlėsi lyg sulankstomas metras“, p. 355), bet jie nesudaro didžiosios ir nėra diskurso priešakiniam plane. Veikale vyrauja epiniai palyginimai. Epiniame palyginime abidvi palyginimo dalys yra išplėtos. Pavyzdžiui, *Iliadoje* yra tokio pobūdžio palyginimų:

Lygiai kaip bitės būriais nesuskaitomai išlek iš plyšio
Aukšto uolos ir, ore sukinėdamos, spiečiais didžiausiais
Užgul gėles tartum vynuogių kekes pavasario dieną.
Vienos nutūpdamos čia, o kitur susimesdamos kitos, –
Taip nesuskaitoma vyrų minia iš laivų, palapinių
Pakraštį jūrų užplūdo, būriais į vyrių patraukus.⁵
(*Iliada*, II, p. 87–92)

Taigi Homero forma yra B lyg A, o Katiliškio – A yra lyg B. Katiliškio epinis palyginimas šiek tiek modifikuotas, tačiau vaizdas, panašiai kaip Homero, sudarantis palyginimą (t. y. B), yra taip išplėstas, jog beveik užmirštama, kas ten buvo lyginama, naujasis vaizdas perima dėmesio centrą. Pavyzdžiui, *Miškų* pasakotojas sako: „Ji [Agnė] buvo, kaip beržas pragręžtu kamienu, paliktas vienas pavasario apyaušryje, sula merkiantis žemės pašalą, vėliau prasikalusią žolę ir ant jos besitelkiančius žiedus“ (p. 453). Čia daug daugiau sužinome apie beržą negu reikėtų, kad pagautumėm mintį; palyginime Agnė tarsi užmirštama. Faktiškai kai kurie romano palyginimai mažiau ištešti, bet jų efektas vis vien panašus. Kitas pavyzdys: „Monikos juodų plaukų pluošteliai, sulipę prakaitu, išsipylusiu lyg rasa rytmečio brėkšmoje ant vešlaus pievų atolo“ (p. 371). Čia Monikos prakaitas ne tik palyginamas su rasa, bet nusakoma, kokia rasa, kur ji yra. Labai aiškiai savo palyginimais pasakotojas pakelia veikėjus į aukštesnę plotmę, padaro juos jei ne herojiškus senųjų epų prasme, tai bent užtenkamai reikšmingus, kad galutinė tragedija, kuri buvo išpranašauta nuo pat pirmosios romano pastraipos, įgytų epines ir net mitines dimensijas.

Tokiais pat metodais apibūdinamas jaunasis Tilius, jam keliaujant iš namų į Basiuliškes tą lemtingą pavasario rytą:

Kas buvo sudavęs smūgį jo gaižiam nerimui, jį laikiusiam įtemptą, tartum jauną karštakraujį arklį laužtukais, nervingai virpančiomis šnervėmis ir šonais, kas akimirka pasiruošusiais aštriam pentinų brūkšniui. (p. 103)

Pastebėjime, kokia nereikalingai išplėsta ir ryški antroji palyginimo pusė. Išanalizavus tik antrąją pusę, nesusietą su Tiliu, pasirodo, kad joje yra dvylika informacijos vienetų: laužtukai laiko arklį, laužtukai laiko jį įtemptą, arklys jaunas, arklys karštakraujis, arklys vir-

⁵ Cit. iš Homeras, *Iliada*, vertė J. Ralys, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Žadeikis, J. Talmantas, A. Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1972.

pančiomis šnervėmis, arklys virpančiais šonais, virpėjimas nervingas, visa tai pasiruošę, pasiruošę kas akimirką, pasiruošę brūkšniui, brūkšnys pentinų, brūkšnys aštrus, palyginti tik su dviem vienetais, kurie tiesiogiai susieti su Tiliu, t. y. tiktai nerimas laiko Tilių įtemptą, nerimas gaižus. Tokia diskurso analizė aiškiai parodo, į ką pasakotojo dėmesys nukreiptas, būtent ne tiek į veikėją Tilių ar į jo individualius jausmus, kiek į pasakotojo iškalbumą, jo gabumą vaizduoti. Romano tempas lėtas, ir kol Katiliškio ilgos karštos vasaros įvykiai pribrešta prie paskutinio katarsio, pasakotojas turi laiko savo tekstuose parodyti savo poetinius gabumus, ne mažiau kaip kadaise pats Homeras tai darė prieš savo publiką.

Dar kitais atvejais pasakotojas mėgsta užkrauti veikėjui net kelis savyje nekoordinuotus palyginimus iš karto. Taip aprašoma Agnė su savo jaunystės žavumu:

Ji buvo kaip stirna jauniklė, žadinanti šunų vijikų alkį. Ji buvo pienės pūkas, nuo kvėp-
telėjimo pakylanti ir nuskrendanti, nuskrendanti pavėjui. (p. 137)

Agnė tuo pačiu metu ir stirna jauniklė, ir pienės pūkas; palyginimai sujungti tik jų vi-
nintele bendra savybe – gležnumu. Kitas pavyzdys vėl liečia Agnė, bet pabrėžiamai nėra iš jos stebėjimo taško, o iš pasakotojo, kadangi palyginimas pradedamas „O Agnė viso lyg ir nematė“:

Ji pati savimi buvo pavasaris, pati gražiausia pavasario apraiška, kaip žibuoklė alksny-
nėlyje, kaip svyrančio ant vandens gluosnio šakelė, tirštai nukibusi geltonomis plyštan-
čių pumpurų spurgomis, į kurią suskrido pirmosios bitės. (p. 112)

Daugybės tokių palyginimų tekste (apie visus pagrindinius veikėjus, išskyrus nebent Doveiką) prisideda prie jų iškėlimo į nepaprastumą; palyginimų dėka nei jie, nei jų aplin-
ka, nei potencialiai tragiški įvykiai, kurie juos užklumpa, nėra eiliniai. Faktiškai, jeigu su-
trauktume *Miškais ateina ruduo* įvykius, gautume tokią santrauką: Basiuliškių bernas, įsimylėjęs savo šeimininę, palieka jauną kaimynų mergiotę, sukelia šeiminininko pavydą, šeiminininkas jį pašauna. Argi ši banali kaimo istorija gali būti epo fabula? Katiliškio sukurto pasakotojo dėka – taip.

Iliadoje kalbama apie didvyrius ir jų žygdarbius Trojos karo metu. Romane *Miškais ateina ruduo*, atrodytų, nėra nei didvyrių, nei karinių žygdarbių. Vis dėlto pasakotojas ne-
gaili vietos miško kirtimo, upės platinimo, ūkio darbų, net ir vyrų poilsio – girtuokliavimo aprašymams. Nors pats jų darbas jokiū būdu nėra herojiškas, tačiau čia vėl pasakotojo požiūris į jį, noras darbus aprašyti su visomis detalėmis, vėl, kaip ir aptariant miško ir ūkio gausybę, dažnas pabrėžimas darbo triukšmo, sudėtingumo, didelių jėgų pareikalavimo, iškelia darbo aprašymus į aukštesnę plotmę. Kai kur šie aprašymai net primena amerikie-
čių miškakirčių mitus apie mitologinį jų simbolį Paul Bunyaną. Pavyzdžiui:

Petras turi dviejų vyrų jėgą. Lankas eina per jo pilvą, kas buvo su juom pirty, žino. Esą vyrų ir su dviem lankais, tokie tai akmenis gali gniaužyti plikom rankom. Pasisaugok geriau tokio. Užkliudys netyčia ir parmuš ant žemės. Atsirems į pirties kampą pypkei patogiau prisikimšti ir nustums nuo pamatų. Nenorėdamas. Nieko nereiškia Petruai var-
tyti rąstus ir nešioti pačias storąsias pliuskes. (p. 24)

Šitoks aprašymas yra funkcinis atitikmuo Trojos didvyrių veiksams ir prisideda prie romano epiškumo. Kadangi visi romano antriniai veikėjai vienaip ar kitaip yra susieti su

Viršnių ekonominiu gyvenimu – miško ar ūkio darbais bei šalutiniu šių darbuotojų aptarnavimu (pvz., Gužų parduotuvė-karčiama), jie sujungti bendro tikslo, kaip ir Homero kariai. O kai yra vienijantis tikslas, pasakotojui lengva išnaudoti ir tariamos bendros galvosenos galimybes, tartum cituojant mintį, kuri visų karių (Homero veikale), darbininkų (Katiliškio romane) galvoje. Homeras, pavyzdžiui, sako:

...Pradėjo visi jie kalbėtis:

„Gal mes iš naujo pradėsime karą ir kruviną kovą,
Arba gal būti, tai Dzeusas mums siunčia taikos savo ženklą,
Jis, kur aukščiausias teisėjas kovų ir taikos mirtingųjų“.

(*Iliada*, IV, 81–84)

Katiliškio pasakotojas savo ruožtu taip pat gana dažnai panaudoja šią grupės galvosenos pristatymo priemonę, pavyzdžiui:

Darbininkai vis arčiau slinko ir tankesniu ratu supo besiartinančius. Kurių velnių laukti? Ar be apskrities ponų jie nemokės kastuvų įsmeigti? Gal dar ir kunigas turės atvažiuoti su krapyla ir pašventinti pelkes? Jeigu taip, tai šią dieną nieko ir nebešeis. Nes kol atlaismys mišias, kol pasistiprins. Tegul tik veda, nieko nelaukdami. (p. 290)

Toks minčių perteikimo metodas sakytum įteigia, kad šitaip galvoja veikėjai, tačiau iš tikrųjų pasakotojas neatsisako savo priežiūros; tai jis sprendžia, kas yra vyrų mintyse tuo metu, ir duoda tariamoms jų mintims formą.

Kadangi šioje vietoje baigiama *Miškais ateina ruduo* formos sąsajų su *Iliada* analizė, o romano pasakotojas bus nagrinėjimas toliau, gal pravartu čia stabtelėti ir pakalbėti apie priežastis, kodėl Katiliškio temos šiam veikale pareikalavo epinių priemonių. Romano pagrindinę schemą būtų galima išreikšti maždaug šitaip: Katiliškis plėtoja paralelę tarp nepriklausomos Lietuvos kaimo žmonių (kurie yra likimo kontrolėje) ir gamtos (kuri yra metų laikų kontrolėje). Taigi ir vieni, ir kiti, žmonės ir gamta, autoriaus koncepcijoje faktiškai yra nuo ko nors priklausomi, o ne nepriklausomi. Jau pirmoji veikalo pastraipa nenatūraliais gamtiniais įvykiais išpranašauja, kad dalykai, Tiliaus vėlesniais žodžiais, „baigsis liūdnai“, nes jau tada „pagavo sprangiai rykauti kėkštas, pasišiaušęs plunksnas ir žmogų prisileisdamas pernelyg arti. Meleta galando geležinį snapą į sausą epušės šaką, voverė pikta švirktė žerdama į akis skujų žvynus, o zuikiai skuto iš tankumynų į palaukes“ (p. 7). Metų laikai akcentuoja gamtinius ir žmogiškus įvykius romane: veiksmas prasideda su išo išėjimu iš Vilkijos ties Virsnėmis, miškakirčių subruzdimu baigti kirsti mišką, tęsiasi per pavasarį, vasarą, šienapjūtę, rugiapjūtę, upės platinimo darbus ir baigiasi rudenii ateinant miškais. Tam laiko tarpe Virsnės, lyg ir mikrokosmas to, kas įvyko Lietuvai su nepriklausomybe, išgyvena nematytą pažangą, suplaukia darbo jėgos, įvedama elektra, autobusai pradeda pastoviai kursuoti, iš apsnūdusio užkampio kaimelio Virsnės virsta savarankišku centru. Tyrelio nusausinimo darbai vykdomi, kad būtų galima prieiti prie durpių, o „dūrpė“, pasakotojo žodžiais, „sukurs mūrinę Lietuvą“. Šitą materialinį ir ekonominį subruzdimą reikia sujungti su anksčiau minėtu Katiliškio aprašomu miško ir ūkio pertekliu, kurį galima pavadinti gausybės rago motyvu. Dažnai, kai jis vystomas, paminima, jog visa tai ne vien žmogaus prakaito nuopelnas, bet ir Dievas savo davė (pvz., „Vedėsi Striūnai [Doveikos uošviui] ūkis. Ėjo nuo rankos gyvuliai. Jis ir nesiskundė, ir nerūgojo Dievui“, p. 174). Apskritai susidaro vaizdas lyg tas žemės kampelis, Virsnės, Dievo

duotu ir pasakotojo sukataloguotu perteklium yra tartum rojus, bet tai rojus, paklusnus gamtos ir likimo dėsniams.

Tai ypač juntama iš romano veikėjų. Jų vasaros išgyvenimai paženklini nepastovumo. Iš dalies tai rezultatas įvairių pasakotojo prasitarimų bei Doveikos šluobojo piemens pranašysčių. Tačiau dar svarbesnė priežastis glūdi veikėjų charakteriuose. Kaip jie Katiliškio vaizduojami, nei vienas iš pagrindinių veikėjų nėra morališkai tvirtas. Tuo būdu, jeigu juose galima matyti, kaip Tolstojaus Rostovų šeimos gyvenime, nepriklausomos Lietuvos potencialo skerspį, tai, parafrazuojant žinomą posakį, Katiliškio požiūris, atrodo, būtų „Tas nevertas laisvės, kas nepasiruošęs jai“. Aišku, galutinėje analizėje lemiamą poveikį turi likimas, ir Katiliškis tai nedviprasmiškai pabrėžia su minėta išvystyta paralele.

Tačiau pažvelkime į *Miškais ateina ruduo* veikėjus iš arčiau. Ar jie kaip graikų tautos mituose – jų tragedijose – koku nors būdu užsitarnauja savo lemtį, ar jie savyje turi „tragiškas ydas“, kurios nulemia jų galą? Petras Doveika ateina pas Striūnas į Basiuliškes bernauti, apžiūrėjęs ūkio galimybes, išprievartauja naivią ir bjaurios išvaizdos jų vienturtę dukrą. Kai paaiškėja, jog ji tapo nėščia, Doveika ją veda ir nekantriai laukia jos mirties, tuo tarpu keldamas ūkio gerovę. Pagaliau sulaukia ir, trumpai pavarvinęs seilę dėl jaunutės gražuolės pienininkės Monikos, ją veda, sutikdamas užrašyti jai savo ūkį, atsisakydamas savo ir pirmosios Doveikienės sūnaus. Kita vertus, Monika jam atlygina už visas jo niekšystes, nes ji teka už Doveikos dėl jo turto, nors pabrėžiama, kad jai geros išeities gyvenime taip pat nėra. Paskirta į užkampį Virsnėse, žadėtos geresnės tarnybos nesulaukia ir susigundo tekėti už turtuolio našlio. Taigi abu – Petras ir Monika – vedami gobšumo ir kito išnaudojimo, romano sukurtame pasaulyje praranda teisę į asmenišką laimę.

Romano jaunesnioji pora Tilius ir Agnė jauni, neturi gyvenimo patyrimo, nesusigaudo padėtyje. Tiliaus ateitis taip pat be perspektyvų, jis neturi nei mokslo, nei dėdės mieste, kariuomenė šiuo laiku irgi nebe išeitis, jam nėra kelio pakilti aukščiau. Vieną prastą tarnybą pasienio policijoje Tilius jau pražiopsojo dėl muštynių pas Gužus. Išskirtinai ilgu, meniškai prastai integruotu, galbūt autobiografiniu ekskursu į Tiliaus ir jo tėvo praeitį (p. 258–267) Katiliškis pabrėžia jo bejėgiškumą: Virsnių (skaityti – nepriklausomos Lietuvos) visuomeninėje struktūroje nėra vietos tokiems kaip Tilius. Jis vyriausias sūnus, išėjęs iš mažažemio ūkio, palikęs jį jaunesniems broliams. Romano įvykiuose nei dėl uždarbio, nei dėl moterų – Agnės ir Monikos – Tilius neparodo jokio ryžtingumo, o blaškosi pats nežinodamas ko ir greitai įsipainioja į Monikos pinkles. Tilius parodo savo neryžtingumą ir silpną valią dieną po pirmos nakties su Monika, aprašytos šitaip:

...Jis gailėjosi čia pasilikęs, ir tai kilo ne iš noro daug uždirbti ir pasipelnyti, o iš baimės ir šiuropo, slankiojančio už marškinių ir tarpais nukrečiančio tokiu stiprumu, kaip nejučiom užgriebta elektros srovė. Vėliau jis dar vieną priežastį įmatė, ir buvo tai ne kas kitas, kaip nepasitikėjimas savimi, neatsikratomas nuo mažens ir persekiojantis dieną ir naktį. Viskas per ūmai atėjo. Štai kas. Jis nebuvo tam pasiruošęs. Jis tebebuvo žalias ir nesubrendęs dideliems įvykiams. O jie atėjo ir nusivedė. Viena užmaršties valanda persmaigstė gaires, paimdama kuo priešingiausią kryptį. (p. 352)

O Agnė, dar visai jauna, vos septyniolikos metų; veikale išryškinama, jog ji naiviai tiki meile ir gyvenimu, ir ji iš anksto pasmerkta nusivylimui. Taigi Tilius ir Agnė lengvai sudorojami Doveikų: Monika pavilioja Tilių nuo Agnės savo plėšrumu (ji apibūdinta taip: „Ji buvo moteris, ir iš tokių, kurias galima palyginti su užvilktu pavasariu, su pavėlavusiu

augliumi, kurio alkiui ir rajumui nėra vardo ir panašumo aplinkoje“, p. 421) ir nuveda jį tiesiai į pražūtį, kai Doveika, sužinojęs apie jų meilę iš Agnės, pašauna Tilių.

Katiliškio plėtojama žmonių ir gamtos priklausomybės nuo aukštesnės jėgos paralelė sueina į vieną tašką dviejuose romano gaisruose, abiejuose padegtuose, taip duodama suprasti, Krivicko Vargdienio, kuris pavydi Doveikai turtų ir susipykęs su juo dėl daržinės. Krivickas Vargdienis su savo tipiška pavarde – apskritai aiškiausia simbolinė romano figūra. Jo motyvacija – klasinis pavydas; veikalo galutinius gaisrus būtų galima preciziškiau praminti 1941 ir 1944 metais tautos istorijoje, tačiau Katiliškis visur pasilieka subtilus, simbolika niekur nesubanalinta, bet glūdi gilesnėje romano plotmėje ir išsiveržia tik epinių proporcijų monumentalios metaforos forma. Pirmasis gaisras, nors taikstėsi į Doveikos žemes, nusiautė valdišku mišku ir sumobilizavo visas kaimynystės jėgas jam numalšinti. Gaisro priežastis nebuvo tiksliai nustatyta, nors komisijos nuomonė buvo, „jog ugnis savaime kilti negalėjo. Ją atnešė iš kitur ir paliko“ (p. 436). Šis gaisras lyg užantspauduoja Tiliaus ir Monikos ramybės galą, kadangi jo metu Agnė pastebi jų santykius ir vėliau, atsitiktinai sutikusi Doveiką, jam praneša apie įvykius jo namuose – Tiliaus ir Monikos meilę. Antrasis gaisras sudaro foną romano atomazgai. Vargdienis šį sykį sėkmingai padega Doveikos daržinę, kaip tik tą naktį, kai Doveika slapta grįžta iš miesto tikėdamasis nučiupti Tilių ir Moniką kartu. Dėl to Doveika nušauna Vargdienį, o netrukus, taikydamas į Moniką, pašauna Tilių. Iš tiesų miškais ateina ne tik ruduo bet ir gaisrai, kurie kartu nulemia Doveikos galą ir Basiuliškių pertekliaus žlugimą. Kaip ir klasikinėse graikų tragedijose, autorius išvysto subtilią įtampą tarp likimo ir charakterio ypatybių. Sofoklio Edipas nuo gimimo pasmerktas nužudyti savo tėvą ir tapti savo motinos vyru. Nuo šios lemties jis pabėgti negali, bet savo moraliniu aklumu ir *hubris* jis tampa bendrininku likimo lemtuose įvykiuose. Taip ir Katiliškio veikėjai, kadangi jie sudaryti iš būtent tokio, o ne kitokio savybių komplekso – gobšumo ir „vargdienių“ priespaudos iš vienos pusės ir neryžtingumo, apatijos, neprityrimo iš kitos – jie tampa ne tik likimo aukomis, bet ir nesąmoningais įrankiais. Taigi, jeigu romano charakteriuose galima įžiūrėti nepriklausomybės epochos išvaduotą žmogišką potencialą, pagal Katiliškį buvo lemta jo neišvystyti dėl aplinkybių ir vidinių dėsnių.

Romaną *Miškais ateina ruduo* galima skaityti ir vien fabulos plotmėje, ignoruojant gilesnį simbolinį lygmenį – taip romanas buvo skaitomas lig šiol, įskaitant, be abejo, ir jo vilniškę redakciją. Tačiau kaip tada suderinti tai, kas čia vadinama veikliuoju pasakotoju, kodėl jam duodamas toks svarbus vaidmuo tekste, kodėl jam priklauso tokia didelė viso diskurso dalis? Ta dalis lengvai būtų per daug išžėsta ir net nuobodė, jeigu Katiliškis nebūtų dažnai perkirtęs pasakotojo teksto dialogais (t. y. sceniniu medžiagos pristatymu) ir nebūtų, kaip jau matėme, įvairinę pasakotojo temų stilistiškai skirtingais aprašymais, nuo gamtos iki darbo.

Yra dar viena neaparta pasakotojo veiklos sritis, kuri iš romano padaro savotišką primityvą, nes 1957 metais ji nebeatitinka net ir tradicinio romano mene įgytos patirties. Tai – charakterių psichologinės analizės traktavimas. Užuoat leidęs veikėjams pereiti kurio nors laipsniu į autoanalizę, *Mišku* pasakotojas pasilieka beveik visą šią veiklą sau, geriau veikėjus pristato iš išorės, pagal savo įsitikinimus ir nuomones, bet neduoda jiems pasireikšti. Tai matyti panagrinęjus, kaip sujungiami romano diskurso tekstai, pasakotojo ir veikėjų tekstai ir jų stilius. Kaip jau minėta, romano pasakotojo tekstas labai išplėstas. Po to seka veikėjų dialogai jų tiesiogine kalba, išskirta brūkšniais, bei paprasta netiesioginė

kalba. Vakarų tradiciniame romane po Flaubert'o *Ponios Bovari* (1850) įsigalėjo dar vienas būdas pristatyti charakterių žodžius, mintis ir jausmus, t. y. netiesiogine menamąja kalba (*style indirect libre* arba *narrated speech*), kurioje pasakotojas ir veikėjas kartu atsakingi už pareikštas mintis. Nors pagal sintaksę tokioje kalboje pasakotojo tekstas tebesitęsia, beveik nejučiomis jis perleidžia kalbą charakteriui, kalba pereina į charakterio kalbos variantą, kuris dažniausiai būna žemesnio registro, familiariesnis arba arčiau šnekamosios kalbos negu pasakotojo iškalbus stilius. Tokiu metodu perteikiami veikėjo žodžiai, mintys, prisiminimai, viltys, supratimas, įžvalgos. Tai daroma dėl kelių priežasčių, tiesiogiai susijusių su didėjančia veikėjo svarba ir jo individualizavimu veikaluose, su XX amžiaus skaitytojų pasaulio sąlygiškumo supratimu ir nepasitikėjimu pasakotojais apskritai, autorių noru žaisti dviprasmiškumais, nes netiesioginėje menamoje kalboje nebeaišku, kurios idėjos priklauso pasakotojui ir kurios veikėjui.

Katiliškio veikale labai maža tokio psichologinio tikroviškumo: jo pasakotojas visados vienintelis autoritetas ir viską geriau išmano negu veikėjai. Net ir charakterių jaunystę ir meilę pasakotojas išgyvena kažkaip giliau negu jie patys, nes jis turi laiko ir praeinamumo sąvokas, tuo tarpu jie lyg vabzdžiai pagauti gintaro gabale elgiasi tartum ta vasara tęsis amžinai. Kai yra epizodų, kuriuose veikėjai galėtų patys pasireikšti, nes buvo panaudojami netiesioginės menamosios kalbos ženklai, pasakotojas pats toliau šneka ir neduoda jiems žodžio. Pavyzdžiui:

...[Monika] svarstė ramiai savo nueitąjį kelią, vienu ryškiu vaizdu perkeldama eilę kitų, tampa susietų visumon ir sudarančių tartum tvorą, be spragų ir be vartų taisyklingu lanku apjuosusią žemės plotelį. Pati stovėjo jo vidury. Išėiti ji negalėjo. Tik bandyti lipti per statinius, kurių viršus dargi apnarpliotas spygliuota viela ir nubarstytas sudaužytų butelių šukėmis. Arba kasty pro apačią. Bet vienu ir kitu atveju sveika ir nepaliesta negalėjo tikėtis prasmukti. (p. 314–315)

Nors čia aiškiai duodamas ženklas, jog pats veikėjas išreišk savo mintis savais žodžiais, t. y. svarstys, tačiau pasakotojas visados pasilieka iškalbus (veikia *the well-spoken narrator* konvencija⁶), sudarydamas metaforiškas struktūras veikėjos padėčiai. Kad Monika kažką panašaus galvojo, gal ir neginčijama, bet kad ji galvojo tokiais įvaizdžiais – neįtikėtina, nes visi palyginimai automatiškai priskiriami pasakotojui, kuris juos kuria pasakojimo metu, jie nepriklauso nei chronologiniam įvykių laikui, nei Monikos pasauliui.

Tokių pavyzdžių romane yra daug, pacituosiu tik kelis. Čia Tilius vaizduojamas pakeliui pas Agnę:

...Slopi naktis sugėrė žingsnius, bet jam vis tiek nusidavė, kad jie yra girdimi už ariamų varsnų, ir kad širdies plakimas pasiekia mišką ir, atsimušęs aidu, grįžta atgal. Tai buvo vakaras iš tokių, kurių metų bėgyje nepasitaiko daugiau kaip trys ar keturi. Koks nutinka prieš pjūtį, prieš didžiuosius darbus, išeinant į lauką sėjai. Ir išleidžiant vaikus į platų pasaulį painiais klaidžiais keliais. Vakaras prieš didelius įvykius, kuriems nelemta pasikartoti. Kaip nėra pakartojama jaunystė ir nėra pakartojama mirtis. Apraukiąs kaktą sūriais lašais, suliejąs pirštus drėgme ir odos ląsteles padarąs kraupiai jautrias ir imlias niekad nepatirtiems pojūčiams. (p. 230)

⁶ Žr. *The Theory of the Novel*, red. Philip Stevick, New York, 1967, p. 45–57.

Mintys apie vakarą, kad jis iš tokių, kai išleidžiami vaikai į pasaulį, yra Tiliui per daug komplikuotos jo jaunuose metuose, jis dar neturėjęs tokių išgyvenimų. O kai pridedamas palyginimas „kaip nėra pakartojama jaunystė ir nėra pakartojama mirtis“, sugriaunamas bet koks tikroviškumo įspūdis. Galime būti tikri, kad pakeliui į pasimatymą Tilius taip negalvojo, o užuovėjiškas pasakotojas vėl bando perduoti vieno vakaro esmę, sukauptą iš savo didelės patirties.

Kitas pavyzdys liečia Agnę, kai jos mama nori ją išgrūsti pas krikšto motiną į miestą.

O mergiščia nesirūpino, ar jos per daug čia namuose, ar jos labai trūksta ten, pas krikšto močią. Ji aiškiai žinojo viena: turi būti ten, kur jos mylimasis. Ji turi pasilikti čia, kur sutiko savo didžiosios laimės rytą. Kur prasidėjo jos gyvenimas, kaip ugninės saulės kamuolys skriejantis vis aukščiau ir aukščiau.

Ji tikėjo tokiu gyvenimu ir tokia saule, kuri niekad nepakrypsta į vakarus. Kaip traškus ir svaiginančiai baltas sodo žydėjimas buvo toji diena, ta pirmoji, niekad nepažinta ir net neįstengta nuspėti. Viso miško, visų jaunų pavasarinių ūglių nesulaikomu veržimusi į saulę ji buvo pasišokusi ir atsiplėšusi staiga nuo visa, kas dar vakar buvo, kas buvo kvaila ir vaikiškai menka. Ji turėjo pasilikti čia, nes čia jos numylėtas. Ji turėjo būti taip arti jo, kad galėtų per dieną sekti jo žingsnius ir vakare, sulaukusi, kristi jo glėbin. Ji turėjo būti ten, kur jis, ir eiti ten, kur jis eis, nors jis eitų ir nežinia kur. (p. 251)

Čia panaudotas vienas žodis tiesiai iš Agnės leksikono – „krikšto močia“. Žodis „mergiščia“ taip pat žemo registro, bet Agnė savęs taip nevadintų, greičiausiai šis žodis yra atsidėjęs dar iš Agnės mamos kalbos, kuri pasakotojo nepakartojama. Vis dėlto visa pasitraipa, nors ir sudėta iš daugelio minčių, kurios galėtų būti Agnės, ypač apie buvimą arti Tiliaus, nėra jos kalba, o perduota pasakotojo žodžiais, su jo charakteringais palyginimais (kaip ugninės saulės kamuolys, kaip traškus ir svaiginančiai baltas sodo žydėjimas) ir iš jo aukštos, išmintingos, nostalgijos pilnos perspektyvos.

Pasakotojas daugiau linkęs leisti šalutiniams veikėjams pasireikšti, bet tai daroma daugiau dėl vaizdingumo negu dėl noro veikėjus tiksliai psichologiškai apibrėžti. Pavyzdžiui:

Visai pavakary susigrąžino Doveika savo maištingąjį piemenį. Parsivežė kariukuose iš jo sesers, anapus miško, kaip neparduotą veršį iš turgaus, kurio tik ragai ir uodega tekyšojo iš šiaudų. Tai buvo paskutinis kartas, paskutinis, kol jis gyvas būsiąs. Doveika jau nebemelšiąs jo, kaip jis melžiąs jo karves. Pilnas grasinimų ir užslėptos didybės, jis šnypštė ir rausėsi po savo daiktus, lyg tikrindamas, ar kas nagų neprikišo jam nesant. (p. 228)

Sakiniai „Tai buvo paskutinis kartas, paskutinis, kol jis gyvas būsiąs. Doveika jau nebemelšiąs jo, kaip jis melžiąs jo karves“ jau turi šnekamosios kalbos intonacijų ir yra iš žemesnio registro piemens kalbos, tačiau tai tik detalė, tuoj pasakotojas vėl perima pasakojimą. Romane yra pastangų perteikti veikėjų mintis ar žodžius taisyklingiau, bet tai atliekama neimituojant jų kalbos, tik sutrumpinant sakinius:

...Ir pasirodė jam, kad tą jau jis buvo pajutęs gerą valandą anksčiau. Draugiškame arklių krizenime tą nugirdęs. Tik jam nereikėjo klausytis anos prakeiktos muzikos. Nereikėjo. (p. 143)

Skaitytojas pripranta prie tokių laužytų sakinių ir pradeda nujauti, jog Katiliškio tekste tai turi reikšti veikėjų žodžius ir mintis, bet tai daroma ne pagal psichologinio realizmo modelį, o pagal Katiliškio sumanymą, sukurtą norint paremti jo plačiai išsišakojusį pasakotoją.

Vienas tokio rašymo pavojų – kad romano veikėjai gali pasirodyti gana plokšti, nepasiekę psichologinės gilumos. Matyt, Katiliškis tai jautė, nes veikale yra nemažai papildomų charakterių analizių iš kitų veikėjų perspektyvos. Doveika taip aptaria senąją Doveikienę:

Doveika priklaupė prie žmonos kapo ir sukalbėjo poterį. Gera buvo moteriškė, o nuolanki ir tyki, kas didžiausiai pagirtina. Jei ir nesulaukė čia kažin kokios laimės, tai danguje užtikrinta vieta ir linksmybės amžinos. Ir užkietėjusios širdys tokiu metu apdrungsta sūria ašara. Taigi, taip. (p. 135)

Šioje citatoje žodžiai „sukalbėjo poterį“ pažymi netiesioginės menamosios kalbos pradžia, o tolesnis sakinytis, „Gera buvo moteriškė, o nuolanki ir tyki, kas didžiausiai pagirtina“, jau tiesiogiai perduoda Doveikos „poterį“ turinį, tačiau čia jau jaučiasi ir pasakotojo ironija, kuri toliau pratęsiama bei dar patvirtinama kitame sakinyje, kai panaudojamas apibendrinimas (apibendrinimai, kaip ir palyginimai, priklauso pasakotojų tekstams): „Ir užkietėjusios širdys tokiu metu apdrungsta sūria ašara.“ Ši mintis jokiū būdu negali priklausyti Doveikai, nes jis taip objektyviai apie save nemąsto. Taigi čia turime dviprasmišką netiesioginės menamosios kalbos pavyzdį, matome pastangas tapyti senąją Doveikienę ir Doveiką šiek tiek ryškiau. Dviprasmiškumas tęsiasi su aiškiai šnekamosios kalbos (girdimos ar vidinės) konstrukcija – „Taigi, taip“. Neaišku, ar čia Doveikos tekstas, kur jis sau pritaria, kad Doveikienė buvo gera moteriškė ir nusipelnė sau vietą kitame gyvenime, ar tai pasakotojas sau pritaria, kad Doveika sujaudintas momento prie pirmosios žmonos kapo. Panašiai Julė, Doveikos samdinė, supykusi ant Tiliaus, galvoja apie jį, tuo apibūdinama jo charakterį iš savo taško (p. 412). Tokių vietų pasitaiko ir kitur, bet jos naudojamos tik prabėgomis ir nesudaro romano psichologinių analizių pagrindo. Charakterių interpretacijos pasilieka tvirtose pasakotojo rankose.

Charakterių ir pasakotojo tekstų analizė patvirtina tai, ką pasakotojo diskurso nagrinėjimas jau sugestijavo. Visur romane dominuoja pasakotojas, užsimojęs plačiu mastu tapyti nepriklausomybės epochos žmones ir jų socialines galimybes vyraujančiame istorinio likimo fone. Nors Katiliškio tikslas monumentalus, jo pasirinktas dėmesio centras yra priešingybė Tolstojaus romano *Karas ir taika* planui, kuriame veiksmą sudaro ne tik platus rusų visuomenės skerspjūvis, bet ir detalus napoleoninių karų aprašymas. Romane *Miškais ateina ruduo* pasirinkta panaudoti Virsnių kaimą kaip mikrokosmą, atstovaujantį visai Lietuvai, ir stambiu planu (*close-up* priemone) sugestijuoti, kas tuo metu vyko, kokios jėgos buvo saistomos; vis dėlto Katiliškio mastas visur pasilieka žmogiškas, tik metų laikų negailėstinga kaita ženklina istorinį neišvengiamumą. Katiliškio tikrosios temos pasilieka pasakotojo potekstėje. Toks susikoncentravimas į pasakotoją jį padaro nepriklausomybės epochos dainium, ekvivalentišką Homerui, apdainuojančiam graikų tautos istorinius įvykius, virtusius mitais. Katiliškio pasakotojas taip pat, veikiamas daugiau negu tik tėvynės ar prarasto laiko ilgesio, atkuria vieną mūsų tautos epizodą, kuris pilnai nesužydėjo, iš gausybės rago tapo prarastu rojumi, ir su *Miškais ateina ruduo* tebegyvena mito dimensijoje.

Antanas Škėma

Antanas Škėma (1910–1961) – katastrofistinio modernizmo įtakų bene labiausiai paveiktas lietuvių teatras, prozininkas ir dramaturgas, reagavęs ir į išėivijos kultūrinio gyvenimo stagnaciją, ir į pokarinę vertybių krizę Vakaruose, susipažinęs su egzistencializmo filosofija, esmines jos nuostatas pagrindęs savo patirtimi. Ankstyva žūtis pavertė Škėmą egzodo kultūros emblemine figūra. Sovietinėje Lietuvoje Škėmos kūryba buvo ignoruojama dėl griežtos totalitarizmo kritikos, o konservatyviems literatūros vertintojams išėivijoje pasibaisėjimą kėlė normų nevaržoma veikėjų kalba, atvira erotika, pripažintų autoritetų neigimas. Kūrybos viena stipriųjų pusių – autobiografinis autentiškumas. Geriausių Škėmos kūrinių personažai – jo asmenybės „kaukės“, o kūryboje išskylantis pasaulis – nervingo, psichologiškai suluošinto, prieš veidmainišką miesčionių etiką ir moralę sukilusio herojaus kančių ir kovos laukas.

Rašytojas gimė 1910 m. lapkričio 29 d. Lodzėje (Lenkija), inteligentiško, kūrybiško, bet valdingo gimnazijos direktoriaus šeimoje. Vaikystė prabėgo revoliucinių neramumų draskomoje Rusijoje ir Ukrainoje: kasdien susidurdamas su beprasmiu žiaurumo formomis ir pilietinio karo suskaidytos visuomenės susvetimėjimu, mažasis pasaulio stebėtojas jautė aplink tvyrančią mirtinos baimės atmosferą. Prisiminimuose šie skaudžios realybės įspūdžiai kaitaliojosi su baisiomis kino pasakomis: „Prisimenu Stenką Raziną, kuris įmetė į vandenį gražią karalaite, ir šviesiaplaukį berniuką, kuris reikalavo, kad išgerčiau stiklinaitę smėlio“. Vėliau jaunų dienų įspūdžiai bus įamžinti apysakoje ironišku pavadinimu *Saulėtos dienos*. Rašytojo motina negalėjo išsivaduoti iš pasąmonės slogučių net ir grįžus į palyginti ramią tarpukario Lietuvą. Netrukus ji išprotėjo, o patį Škėmą visą gyvenimą persekiojo psichinis nestabilumas, priepuoliai ir baimė peržengti ribą, skiriančią genijų nuo idiotų. Vis dėlto rašytojas nesistengė slėpti silpnosios savo asmenybės pusės. Poetas Henrikas Nagys, bendravęs su Škėma paskutiniuose „Santaros-Šviesos“ suvažiavimuose, prisiminė, kad jiedu buvo juokais įsteigę dviejų narių „neurastenikų draugiją“.

1929 m. baigęs „Aušros“ gimnaziją Kaune, Škėma įstojo į Lietuvos universitetą studijuoti medicinos. Netrukus metė šias studijas (patvirtinusias jo „meilę lavonams“, kaip po kelių dešimtmečių niūriai juokavo), 1931 m. perėjo į Teisės fakultetą. Vėliau šį gyvenimo laikotarpį prisiminė kaip įžangą į aktorystę – tada išmokta manipuliacijos meno, išstobulinta apsimitinėjimo technika: pats prisipažino duoną užsidirbęs lošdamas biliardą ir atlikdamas statisto vaidmenį nepažįstamų žmonių laidotuvėse.

1935 m. staiga atsiskleidė aktoriniai Škėmos gabumai, jis įstojo į teatro studiją ir netrukus buvo priimtas į Valstybės teatrą Kaune, kur atliko įvairius antraeilius vaidmenis daugelyje garsiausių spektaklių: „Vaidinau vyrukus su alebardomis, padėklais, jaunuoliškus senius, žiogus, kiškius ir kitokius faunos ir homo sapiens atstovus“. 1940 m. persikėlė į Vilniaus valstybinį teatrą, kur teatrolo Romualdo Juknevičiaus rūpesčiu ėmė bandyti

---

*Aš žinojau, svajoti tegalima raštu,
ir tai užmaskuotu raštu, kad kiblūs
draugai ir kritikai nesusuktų: „Ponas!
Tamsta krypti į sentimentalumą!“
Aš dažnai norėdavau pravirkti išvydęs
žydinčių gėlę; mėnulio žaidimą
vandenyje; šviesius plaukus, juos taršę
pavasarinis vėjas; norėjau pravirkti
išvydęs zvimbiančių musę. Nevalia.*

Antanas Škėma, Balta drobulė

jėgas režisūroje. Rašytojo atmintyje išliko 1941 m. birželio trėmimų diena, kai teko vaidinti humoristiniame vaikų spektaklyje, – žiūrovų buvo vos keli, aplinkui tvyrojo kurtinanti tyla, o užkulisuose buvo suiminėjami teatro darbuotojai. Karo pradžią Škėma sutiko sukilėlių gretose, kaip įprasta jo romantiškiems herojams: „Šaudžiau nevikriai, bet su pakankamu civiliokui entuziazmu“. Taip dažnai susiduriant su įvairiais mirties pavidalais, lengva tapti ciniku, besišaipančiu iš minios garbinamų šventenybių. Draugai jį laikė moderniu romantiku, panašiu į Ernesto Hemingvėjaus (Ernest Hemingway) ironiškus, vyrišką šaunumą demonstruojančius, o iš tikrųjų emociškai pažeidžiamus personažus.

Vokietmečiu Škėma dirbo teatre, pratino publiką prie tiems laikams dar neįprastų išraiškos formų. Jis daug dėmesio skyrė teoriniam pasiruošimui, studijavo skirtingų režisierių metodus. Pradedantis prozininkas ir dramaturgas buvo itin imlus naujovėms, sekė pokyčius literatūroje, kuriuos išprovokavo valstybių, vertybių ir idealų griūtis. Skaitė siurrealistų ir ekspresionistų tekstus, nes juose atpažino graužiantį vidinį nerimą, protesto ir maišto dvasią, kuriai tuometė lietuvių lyrinė proza dar buvo „nepribrendusi“. 1944 m. nesiryžo prisijungti prie miškuose kovojančių antisovietinių partizanų ir pasitraukė į Vakarų; vėliau kritiškai įvertino šį savo ir visos išeivių bendruomenės žingsnį. Atsisakęs būti herojumi, nepasidavęs nostalgios savigailos pagundoms, Škėma metėsi į kitą kraštutinumą: jo kūryboje ir publicistikoje vis ryškesnė tapo groteskiška kaukė, pridengianti idealisto nusivylimą žmonija.

Rašyti teatrui paskatino nepasitenkinimas lietuviška dramaturgija: daugelis dramų kūrėjų atrodė nepažįstantys sceninio meno specifikos. Pirmoji Škėmos drama *Julijana* (1943) dar vokiečių okupacijos laikais karinės cenzūros buvo pašalinta iš repertuaro. Ne lengvesnis buvo ir kitų jo dramų kelias į sceną.

Daugelyje jo dramų už šiurkščių tikrovės pavidalų slypi metafizinės potekstės, mitiniai siužetai. Didelę įtaką Škėmai darė kinematografas, kontrastingų vaizdų montažo principai. Rašytojas domėjosi avangardine Žano Kokto (Jean Cocteau) kūryba, ypač filmu „Orfėjas“, iš kurio perėmė šiapusybės ir anapusybės susilieimo poetinėje vizijoje idėją. Škėma atsigręžė į mitinius pasakojimus kaip į tekstus, nepaklūstančius racionaliai logikai ir atskleidžiančius tikrąją išmintį, kurios nebegali suvokti tikėjimą praradęs XX a. žmogus.

Pirmasis novelių rinkinys *Nuodėguliai ir kibirkštys* (1947), pasirodęs pabėgėlių stovykloje Tiubingene (Vokietijoje), dar buvo palyginti netvirtas brandaus aktorius žingsnis į literatūrą. Atradęs savyje rašytojo dovaną, Škėma kurį laiką jautėsi nedrąsiai, klausdavo patarimo pripažintą eruditą Henriką Radauską, ginčydavosi dėl kūrybos su būsimaisiais žemininkais. Radauskas redagavo kai kuriuos Škėmos tekstus, ragino jį atsakyti daugiažodžiavimo ir kai kurias dramatinės situacijas gadinančio sentimentalumo, sudomino platesniais modernistinės kultūros horizontais (žinoma, kad Škėma kartu su Radausku klausydavosi vengrų kompozitoriaus Belos Bartoko (Béla Bartók) plokštelių). Vėliau jis ir

pats darė įtaką kitiems – pirmiausiai prozininkei Birutei Pūkelevičiūtei, su kuria praleido jiems abiem ypač kūrybiškai vaisingą 1953 m. laikotarpį Monrealyje (tuo metu Škėma Kanadoje rašė *Baltą drobulę*, o Pūkelevičiūtė – modernistinę eilėraščių proza knygą *Metūgės*). Pirmajame novatoriško išėivijos žurnalo *Literatūros lankai* numeryje publikuota Škėmos „Giesmė“ tapo jaunųjų egzistencialistų kartos manifestu. Kartu šis poetinės prozos etiudas sukėlė polemiką tarp vyresnių kritikų: negi galima šitaip rašyti?

Škėma jautriai reagavo į kritiką ir vis dėlto, atsižvelgdamas į argumentuotas pastabas, perdirbinėdavo ir redaguodavo savo kūrinius. Skeptiškai vertinęs lietuvių literatūros tradicijas, jis pats daug kam atrodė svetimas, keistai egzotiškas ir savo išvaizda (išsiskyrė išpuoselėtu dendžio įvaizdžiu), ir kūryba. Jo knygos dažnai sukeldavo skandalą, ir atrodė, kad Škėma sąmoningai provokuodavo prie „čiborelinės lyrikos“ ir klijavimo teatrų vaidinimų įpratusią publiką. Ypač daug nepasitenkinimo balsų sukėlė kūrybos rinkinys *Šventoji Inga* (1952) ir drama *Pabudimas* (1956). Skaitytojus šturpino juose užfiksuoti žmogiškosios prigimties patologiniai pavidalai, nors visas apsakymus ir dramą persmelkęs žiaurumas buvo psichologiškai motyvuotas – rašytojas su visomis kraupiomis detalėmis vaizdavo sovietinį totalitarinį režimą, kurį laikė viena XX a. būdingų nužmogėjimo formų, nebuvo palankus ir vartotojiškai Vakarų civilizacijai, kuriai žmogus svarbus tik kaip verslo sistemos sraigtelis. Pasitelkdamas sudėtingą modernistinę formą, jis atskleidė individo laisvę žlugdančios sistemos veikimo mechanizmą.

Škėmos kūryboje galima atpažinti gausias literatūros ir meno citatas, parafrazes, modernistine kalba interpretuojamus mitus. Kai kada, susidūrus su nuorodų, pavardžių ir kūrinių pavadinimų „potvyniu“, tenka konstatuoti saiko ir skonio trūkumą. Rašytojas eksperimentavo ir su kūrinių kompozicija, orientavosi į kitas meno rūšis – kiną, muziką. Montažo, koliažo ir muzikinių struktūrų intarpais Škėma laužė sustabarėjusias prozinio naratyvo schemas. Štai „Apokaliptines variacijas“ iš *Šventosios Ingos* galima interpretuoti kaip hollywoodinio kinematografo parodiją, *Baltos drobulės* tekste įrašytos archajiškų sutartinių nuotrupos, Martyno Mažvydo, Biblijos ir modernistinės dailės citatos perteikia herojaus aižėjantį psichikos pasaulį, sąlygiškos struktūros *Čelesta* inspiruota Bartoko muzikinių eksperimentų.

Ištrūkus iš Vokietijos karo pabėgėlių stovyklos ir apsigyvenus JAV, Škėmą slėgė išėiviškos buities bergždumas. Kultūrinės veiklos situacija Amerikoje pasunkėjo: išėiviai pasklido plačiose teritorijose, jiems teko verstis įvairiais kvalifikacijos nereikalaujančiais darbais, nebuvo lengva organizuoti teatrų vaidinimus, strigo laikraščių ir knygų leidyba. Daugumos skoniui neįtinkančio autoriaus knyga būdavo pasmerкта ilgokai gulėti leidėjų stalčiuose. Škėma buvo raginamas švelninti rašinių stilių, atsakyti „nepadorių“ žodžių ir dviprasmiškų situacijų – tokia leidėjų cenzūra teisinta JAV įstatymais. Škėma imtas laikyti „nepatogiu“ autoriumi ir jis pats nesistengė kam nors įtikti: nuskambėjus kritinėms pastaboms apie dramą *Živilė*, demonstratyviai pašalino ją iš Čikagos lietuvių teatro repertuaro, sarkastiškai šaipėsi iš premijas skirstančių komitetų. Vis dėlto jis troško būti suprastas, skaitomas, matomas – nesėkmingai siekė, kad jo *Pabudimas* būtų pastatytas Brodvėjaus teatrų scenoje (neatsirado kokybiško vertimo), parašė dramą *Žvakidė* (1957), kuria tikėjosi patraukti ir jam priešišką katalikišką kritikų stovyklą, – drama laimėjo pranciškonų organizuotą kūrybos konkursą. Bičiuliui Vytautui A. Jonynui prasitarė:

*Ne visais keliais praeina Kristus
ir iškelia įspėjančią ranką. Ne
visais keliais vaikščioja pasaka ir
žmogiškasis ilgesys.*

Antanas Škėma, *Balta drobulė*

„Norėčiau, kad mane minėtų kaip slinktį lietuvių literatūroje“.

Patyręs traumą fabrike, rašytojas įsidarbino prabangaus daugiaaukščio Niujorko viešbučio liftininku ir šis naujas darbas jam atrodė prilygstantis mitinio Charono, vedlio į mirusiųjų pasaulį, arba Sizifo, didžiojo absurdo epochos herojaus, pastangoms: monotoniškai judant aukštyn ir žemyn, Škėmai ėmė ryškėti dualistinė, priešybių kontrastais pagrįsta

pasaulio vizija. Kūrėjo dvasinio žlugimo kronika įamžinta brandžiausiame jo kūrinyje – romane *Balta drobulė* (rašytas 1952–1954, išleistas 1958).

Baltoje drobulėje kaitaliojami ryškūs praeities prisiminimai ir kapota ekspresionistinė technika apibūdinama ankšta viešbučio erdvė, kurioje kaip narve uždarytas šinšilas pasmerktas vegetuoti pagrindinis herojus Antanas Garšva. Racionalius samprotavimus keičia karščiuojančios sąmonės vizijos, žargoniškas frazes įvairiomis kalbomis – improvizuotas poetinis srautas. Antaną kamuoja neurotiškumas ir epilepsijos priepuoliai, jo negelbsti nei meilė Elenai, nei gydytojo Igno, beje, taip pat kenčiančio dėl neurozės, konsultacijos. Antano liga – visą išseiviją kamuojančios negalios metafora. Kita vertus, keltuvininkas nėra tipiška egzodo prozos figūra: nors ir tapatinasi su archetipiniais lietuvių kultūros įvaizdžiais (Mažvydo kaukais, naudojami sutartinių ir neoromantikų kartos poetika), jis nepriklauso organizuotai bendruomenei, visur pabrėžia savo individualumą, šaiposi iš patriotiniais štampais manipuluojančio poeto Vaidilionio, net mistinėje Juozapato pakalnės vizijoje mįslingų vėlių klausiamas, kokius įsakymus vykdeš gyvųjų pasaulyje, atsako: „Aš vykdešiau ieškančiųjų įsakymus“. Škėmos žmogus gyvas, kol nerimsta ir ieško. Išprotėjusio Antano veidas – „ramaus idioto“, vadinasi, paieškos baigtos.

Romano struktūra nevaržoma erdvėlaikio rėmų. Pagrindinis herojus, kaip ir daugelis išseivų, stengiasi atsiriboti nuo emociškai ir psichologiškai gniuždančios dabarties, tačiau ir praeitis nėra džiaugsminga: prievartos ir nuoskaudų ratas ėmė suktis ne tą akimirką, kai Antanas Garšva pasijuto įkalintas keltuve. Veikia keltuvas yra logiška jo traumotos, nuosekliai savosios Golgotos link vedančio egzistencijos kelio metafora. Nuo beprotybės Antaną kurį laiką saugo automatizmas, mechaniškai kartojami judesiai, į lietuvių kalbą neišverčiamos komandų frazės, suplanuoti, užprogramuoti veiksmai. Kai herojus pavargsta nuo tų pačių žodžių, gestų ir minčių kartojimosi, jam telieka panirti į archetipinių vaizdinių bedugnę.

Pastaruoju metu stiprėja balsai, abejojantys, ar šis romanas dar aktualus, ar tai tėra savojo laiko simptomiškas atspindys. „Škėmos tekstas – ekstremalus modernizmo epochos dokumentas, aprėpiantis iš karto du šios epochos sparnus: ideologinį totalitaristinį (fašizmas, komunizmas) ir industrinį kapitalistinį (industrinė, technologinė, materialistinė Naujojo Pasaulio civilizacija)“ (Regimantas Tamošaitis).

Vėlyvoji Škėmos kūryba buvo dar novatoriškesnė, labiau šokiruojanti, tačiau kai kurios temos liko iki galo neišplėtotos. Ypač verta paminėti apysaką *Izaokas* ir dramą *Ataraxia*, parašytas prieš pat mirtį. Abejose susitinka amžini priešai ir paradoksali sąjungininkai – lietuvis Andrius Gluosnis ir žydas Izaokas, kurie susivienija prieš bendrą priešininką –

mechanistinės Vakarų civilizacijos anoniminės visuomenės atstovą misterį Smitą. Paliečiami išėivijoje skausmingai vertinti žydų genocido bei lietuvių kaltės ir pasiaukojimo, nuolankumo ir maišto klausimai. Kaltė apmąstoma kaip filosofinė, egzistencinė kategorija.

Tragiška Škėmos žūtis 1961 m. rugsėjo 11 d. Pensilvanijos greitkelyje, grįžtant iš kasmetinio liberalios akademinės organizacijos „Santarašviesa“ susirinkimo, tapo daugybės eilėraščių, nekrologinių straipsnių ir memuarinių etudų siužetu. Ypač išgarsėjo Algimanto Mackaus eilėraščių ciklas „Chapel B“ ir Henriko Nagio eilėraščiai iš rinkinio *Broliai balti aitvarai*. Mackus tragišką Škėmos kelią ne tik apmąstė, bet ir pakartojo – pats žuvo autoavarijoje. Tiems, kurie rašė apie Škėmos „kūno koliažą“, pabirusį ant asfalto, savaime piršosi analogijos su išskaidyta, išsibarsčiusia po pasaulį, bename ir bežeme išėivija, kalbos užmarštimi (Mackus: „Tolsta mūsų egzilė, tolsta mūsų kalba“). Škėmos mirtis iškalbingiau už visus manifestus liudijo egzistencialistinės pasaulėvokos tragizmą. Dėl kūrybinio Škėmos palikimo buvo kilęs ginčas: katalikiškų pažiūrų kritikui Jonui Griniui, kuris pripažino vien metafizinės paslapties gaubiamą klasikinę literatūrą, Škėmos tekstai atrodė pavojingi, be išlygų atmestini. Prieš tokią poziciją sukilo visa žemininkų karta, Škėmos kūryboje atpažinusi drąsą ir ryžtą ieškoti naujų kelių literatūroje. Teigiamai jį vertino ir tie, kurie teikė pirmenybę estetinei, o ne moralinei literatūros vertei.

1958 m. rašytame laiške Marijai Gimbutienei Škėma, perdėtai kuklindamasis, save vadino antraeilium rašytoju, „minor, kaip mėgsta apibūdinti amerikiečiai kritikai“. Posovietinėje Lietuvoje jį pirmiausia atrado jaunimas: būtent jaunųjų skaitytojų akyse neurotiškas menininkas Antanas Garšva iki šiol stovi greta „sulaužytosios kartos“ atstovų Ericho Marijos Remarko (Erich Maria Remarque), Hemingvėjaus, greta bitnikų ir hiپیų kartos „žvaigždžių“ Džeko Keruako (Jack Kerouac), Čarlzo Bukovskio (Charles Bukowski) herojų. Jei Škėma būtų rašęs angliškai, jo XX a. šeštajame dešimtmetyje pasirodžiusios knygos būtų priklausiusios įtakingai maišto ir protesto literatūros srovei. Šiandien Baltos drobulės herojus, bytnikų bendraamžis, tebėra gana ryški lietuvių popkultūros figūra.

Garšva į savo Golgotą kopė ne nuo fizinio užgimimo iki fizinės mirties, o nuo menininko užgimimo (pirmųjų talento pabudimo akimirku) iki menininko mirties (išprotėjimas – menininko mirtis, nors žmogus dar ir lieka). Tais kančių keliais jis praėjo grumdamasis su aplinka ir savimi, blaškydamasis tarp kūniško ir dvasiško prado, abejonių ir tikėjimo, beprasmybės ir vilties.

Albertas Zalatorius

Siūloma literatūra: Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. 1–2, Vilnius: Vaga, 1994; Vytautas A. Jonynas, „Antano Škėmos viešnagės Montrealyje: Prisiminimų atodanga“, in: *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 601–613; Loreta Mačianskaitė, *Antano Škėmos „Balta drobulė“: pasaulis ir diskursas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; Henrikas Nagys, „Paskutinis laiškas Antanui Škėmai“, in: *Metmenys*, 1961, Nr. 4, p. 5–14; Henrikas Radauskas, „Pastabos apie Škėmą“, in: *Radauskas: apie kūrybą ir save*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 235–240; Rimvydas Šilbajoris, „Antanas Škėma“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 468–481; Antanas Škėma, „A. Škėmai – 40 metų“, in: *Rinktiniai raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1994, p. 494–500; Antanas Škėma ir slinkty lietuvių literatūroje, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012; Albertas Zalatorius, „XX amžiaus Kristus“, in: *Literatūra ir laisvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 293–302.

Antanas Škėma

BALTA DROBULĖ

2

IŠ ANTANO GARŠVOS UŽRAŠŲ

Mano tėvas labai mėgo smuikuoti. Jis smuikavo neabejotinai gambiai, tik jam trūko mokyklinio pasiruošimo. Jis su įnirtimu grojo Wieniawskio variacijas, bet aš nemanau, kad jis įveiktų Bajerį. Jis nubraukdavo ištisas gaidų laktas ir pakeisdavo jas blizgančia improvizacija. Kaip ir visi mėgėjai, jis daug ką ištesdavo, perjausmindavo, pagreitindavo. Jo povyza buvo dekoratyvaus smuikininko: lieknas ir vikrus kūnas, nervingos ir elegantiškos rankos, aštrus profilis su ilgą ir pakibusią nosimi. Viešpatie, kaip jis skraidė kambaryje! Kiekviena jo poza buvo verta meniškos nuotraukos. Vėliau Walt Disney filmuose mačiau savo tėvą pasikartojantį pieštuose personažuose. Kai pradėjau skaityti pirmąsias rimtas knygas, „genijaus“ vaizdą atitiko mano tėvas savo smuikinėse mankštose. Besiklausydamas jo pekliško grojimo, pajutau grožio ašaras, norą mirti vardan sprogstančios manyje ekstazės.

Tai atsitikdavo vakarais. Mes turėjome puikią žibalinę lempą su abazūru iš žalio stiklo. Vakarais lempa švietė, ir bet kokios sienos ir baldai minkštėjo, atrodė puošnūs ir jaukūs.

Tėvas lyg nenoromis lietė smuiko paviršių (smuikas kabojo virš galvos, sienoje) ir vengė žiūrėti į siuvinėjančią motiną, į mane, bežaidžiantį nuosavomis rankomis. Jis laukė prašomas. Tvaksėjo laikrodžiai, mūsų šeima mėgo laikrodžius. Švytuojąs sieninis, varpelinis žadintuvas, tėvo sidabrinis, padėtas ant stalo, motinos ant kaklo, lyg padidintas medalionas. Mes klausėmės įžanginio laikrodžių akompanimento. Aš sugniauždavau pirštus. Motinos dygsniai lėtėjo, paskutinis arbatinės rozės apvijąs nebeišsirangydavo staltiesėje. Akompanimentas tiksėjo per ilgai, tarytum klausytojai dar neaprimo kėdėse, tarytum kažkas kosėjo. Tėvas jau nervingai klabeno smuiko paviršių. Kaip aiškiai mes girdėjome laikrodžius! Plokščių akmenų kritimą į vandenį, eglinių spyglių sėją, adatos bakstelėjimą į nepolitūruotą metalą, motiniškos šilumos ritmingus žingsnelius. Ir motina tardavo kelis žodžius, ir mano pirštai tęsdavo voverinę gimnastiką, o tėvo – įsisiurbdavo į smuiko laką.

„Kaip tu manai?“

„Apie ką?“, klausdavo tėvas.

„Aš dabar galvoju apie Wieniawskį. Ar tikrai jo muzikoje nėra...“

„Norėjai pasakyti – ji nėra gili? Taip, tai tiesa. Bet ji pasižymi toniniu grožiu, ji yra virtuoziška, o aš mėgstu virtuozškumą muzikoje smuikui. Pavyzdžiui – – –“

Smuikas buvo tėvo rankose. Man nepasisekdavo pastebėti jo nukabinimo. Atrodė, kad jis pats nusikabino nuo sienos ir išoko tėvui į rankas.

„Pavyzdžiui, šis gabaliukas iš koncerto numeris antras. D-minor. Paskutinysis momentas. Čigoniškos variacijos. Tai briliantai“.

Ir tėvas pradėdavo svaidyti tuosius briliantus. Iš pradžių jie krito smulkūs, nenušlifuoti, ir vadinosi pičkato. Tėvas juos svaidė sėdėdamas. O vėliau ateidavo stambesniųjų ir blizgančiųjų eilė. Tėvas jau stovėjo, o man atrodė, kad ne jis pats išsitiesė, o kėdės spyruoklės išsviedė jį į kambario vidurį. Briliantai skraidė žalioje šviesoje, variacijos, va-

riacijos, o aš palenkdavau galvą ir susigūždavau, kad nebūčiau sužeistas briliantinėmis variacijomis. Bet vis dėlto paskiri akmenys aštriomis briaunomis atsidauždavo į mano stuburkaulį, aš jausdavau jaudinantį šaltį, mano tėvas buvo labai turtingas, jis turėjo daugiau briliantų nei Nepalo maharadža. Ir jis skraidė su jais žaliame kambaryje. Ir lankstėsi, ir siuto. Aš nesuprasdavau, kodėl Wieniawskiui trūksta gilumos. Čigoniškos variacijos? Mano supratimu, čigonai buvo gili tauta. Jie sėdėjo naktimis prie laužo arba šoko, išmeigdamo peilius į priešų kūną ir puikiai vogdavo svetimus arklius. Jie buvo drąsūs, purvini, jų moterys kitaip lingavo per liemenį, jos būrė iš kortų, jas norėjosi apkabinti, kad sužvangėtų ant kaklo sukabinti medalikėliai. Dabar mano tėvas buvo čigonas, žalia lempa – laužas, motina – čigonų karalienė, o aš – – –

Juodi plaukai ir juodi plaukai. Raudona juosta ir išlenktas liemuo. Žvilgsniai susitinka, kibirkštys kaip fejerverkai, Lermontovo Tamara man tokia čigoniška, nejaugi Demonas gali apsijuosti raudona juosta, jis juodas, kaip neužmigdoma baimė lovoje naktį. Demonui netinka šokis, bet šalia laužo jis gali stovėti, jei čigonės Tamaros medalikėliai žvanga.

Tėvas baigdamo variacijas ilga ir silpnėjančia gaida. Galimas daiktas, tėvas pavargdavo. Jis ir jo smuikas. Aš ryškiai mačiau nusilupusią politūrą, pirštais išspaustas duobeles, smuikas buvo senas, jį reikėjo atsargiai pakabinti sienoje, ir kėdė nepalįsdavo pati, susmukdavo tėvas, muzikinį entuziazmą sugėrė kambarys. Motina turėjo teisę į arbatinės rožės apviją, aš į savo rankas, tėvas į savo mintis. Konservatorija, jis buvo neturtingas, jam pavyko išsikrovoti mokytojo profesiją, o konservatorija – – – Neišbaigtos Wieniawskio variacijos, raukšlės smuike, raukšlės tėvo veide, du draugai, kurie džiaugsmingai puola viens kitam į glėbį, o po valandėlės išsiskiria, du draugai, vengią nusiminti. Žalia šviesa atneša norą būti nepaprastam, bet nepaprastumas tetveria keliolika minučių, paskui telieka jauki miesčioniška lempa ir ilgas mokytojo vakaras. Sąsiuviniai, klaidos, uždaviniai, nuo stoties A iki stoties B tiek ir tiek kilometrų, o kiek kilometrų iki C stoties? Kaip toli stotis C, kurioje stovi puošni konservatorija, nes jos kolonos marmurinės?

Ir mano tėvas rašė dramas. Jos buvo žiaurios, kruvinos ir efektingos. Teigiamuosius ir neigiamuosius personažus jis skirstė tautybėmis. Lietuvis – doras, lenkas – išdavikas, rusas – sadistas. Dramos tematika? Slaptų lietuviškų knygų platinimas, nekaltos mergaitės išprievartavimas ir tragiškas skendimas Nemune, aukso kasimas Sibiro taigoje ir, šalia, turtingas liaudies dainų akompanimentas, kaip senobiniai keistaformiai puodai, į kuriuos supilami žvangūs herojų jausmai. Mažame miestelyje, kur valdžia pamiršo geležinkelių stotį, kadaisė gyvą ir triukšmingą, tarp sakais kvepiančių varstotų, stalų ir pašliūžų, amatų mokyklos pastate, mano tėvas pats režisuodavo tąsias dramas ir išvilkdavo paauglius mokinius į linguojančią sceną, nes scena suposi ant medinių ožių buvusiam antros klasės stoties laukiamajame. Mane ir daugelį žiūrovų pribloškėdavo sceniniai efektai natūralistinėje tėvo režisūroje. Aktoriai kirsdavo tikrus rugius (stropūs mokiniai juos susmaigstydamo į medžio kaladėles); speciali mašina paleisdavo pūkus, vaizduojančius sniegą, ir pūkai prilipdavo prie vilnionių pirmos eilės žiūrovų drabužių (pirmoje eilėje sėdėdavo garbingi miestelio atstovai: klebonas, notaras, policijos vadas, akušerė, kuri kalbėjo bosu). Veikalo herojė, lenko ponaičio išniekinta iki neštumo, skandindavosi skylėje grindyse (Nemune), ir ten pat (skylėje) tupis berniukas kilsterėdavo selterio butelį, ir iš jo tyško lašai nuo paskenduolės kūno. Mano tėvas buvo laimėtojas, kai, uždangai prasiskleidus, siuntė rankomis simbolinius bučinius estetinėms žiūrovų ašaroms. Jis girdėjo gaudų akušerės bosą: „Atsilikusi epocha!“ Šitoje intonacijoje skambėjo žmogiškumo gaida.

Mano tėvas buvo kalbėtojas. Prie stoties augo liepos ir stovėjo aukuras. Švenčių metu čia grūdosi žmonės. Plevėsavo vėliavos, žibėjo gaisrininkų orkestro dūdos, riaugsėjo jau nusitašęs būgnininkas, garbingi miestelio atstovai dėvėjo mėlynus ir pilkus kostiumus, o jų veidų raumenys buvo rūpestingai įtempti, ir šis dirbtinis mėslungis reiškė rimtį ir iškilmingą momentą. Buvo apščiai dėkingos publikos: moterų, norinčių paverkti, ir vaikų, ištroškusių taip retų miestelyje reginių. Iš aukuro rūko dūmai. Kad ugnis geriau įsikurtų, stoties sargas prakurams prikimšo į aukurą senų laikraščių, ir suanglėjusios skiautės skraidė virš susirinkusiųjų galvų. Ponios dėvėjo kaunietiškas skrybėles, mirguliavo įvairiaspalvės plunksnos, ir ponios atrodė lyg naminės paukštės, laukiančios lesalo. Ir mano tėvas buvo susikrovęs savo smegeninėje aruodus tokio lesalo, kuris lengvai virškinamas, kuris iššaukia ašaras, apatinės žiaunos nuvėpimą, aplodismentus, ankstyvesniojo kalbėtojo ir šeimos pavydą, garsų ir vienbalsį „valio“, kurio garsas „o“ įsiveržia pro atdarus langus į geležinkelio stoties bufetą ir suzvimbina išrikiuotus degtinės stiklelius. Mano tėvo liekna figūra prieškariniu surdutu styrojo it įbestas į žemę obeliskas. Jo kalbos tema, kaip ir dramose, buvo rusų ir lenkų neigiamosios savybės. Jo kalbos piešinyje – čigoniškosios Wieniawskio variacijos. Jis ir čia naudojo savo įžengiamąjį pičikato. Tarytum jo kalba neparuošta, tarytum jis tik dabar ieško reikalingų žodžių, ir šis nuduotas ieškojimas įsisunkdavo į klausytojų sielas, ir klausytojų sielos suaidėdavo pičikato, ir jie juto, kad kalbėtojas sukauptė savyje brangų ir reikšmingą turinį. Žibėjo stropiai iššveistos gaisrininkų dūdos, žibėjo dviračių nikelis, žibėjo šviežiai pabertas smėlys tarp geležinkelio bėgių, šviežiai nuskusti vyrų smakrai, jau drėkstančios senstelėjusių ponių akys, šilkiniai atlapai mano tėvo surdute. Jo balsas kilo.

Trockis su savo sėbrais valgė pietus Taganroge, viešbutyje, antrame aukšte, ir svaidė lėkštes į gatvę. Gatvėje stovėjo alкана minia, gaudė tas lėkštes it dangiškąją maną ir čia pat laižė jas. Virpėjo pamėlynavę liežuviai.

Vilniaus lenkai įsiviliodavo lietuvių patriotus į specialias tardymo kameras ir pildavo jiems vandenį pro nosis, patriotų pilvai išsipūsdavo kaip orkestriniai būgnai.

Mano tėvas iškeldavo rankas. Grūmojo kumščiais. Pjaudavo orą surduto rankovėm. Rieškučiomis svaidė žvilgsnių žaibus. Jo balsastygės pavargdavo. Ir tada užstodavo tylą. Išbalęs tėvas vėl sustingdavo kaip šviežiai nutinkuotas obeliskas, kuriame dažytojas pamiršo perbraukti teptuku dviejose vietose. Tėvo skruostuose blizgėjo du raudoni susijaudinimo skrituliai. Minia ošė. Ponios verkė, o vyrų lūpos susiaurėdavo, galutinai išsižiodavo vaikai, ir kai kurie pamiršdavo nusišluostyti tekančias nosis. Debesys melsvais rutuliais ritosi Žiežmarių pusėn. Gaisrininkų orkestras jau vilgė sukepusius liežuvius, ir juodaūsis dirigentas akimis šaudė į gaidų lakštus. Vargšas būgnininkas riaugsėjo gęstančiais akordais, buvo išsekęs ir priblokštas. Jis su pasibaisėjimu žiūrėjo į savo būgną, lyg tai būtų jo paties pilvas. Tėvo keliai linko iš lėto. Obeliskas smuko, tarytum jis būtų iš sniego ir anglies ir jausmų lietus tirpintų jį lyg pasiūčiausioji pavasario saulė. Mano tėvas klūpojo aikštelėje prie stoties, ties rūkstančiu aukuru, dūmai, lyg pasakiškoji mistika, pleveno pro jo veidą, o jo rankos buvo išskėtos.

„Mes – nuo jūrų iki jūrų“, ištardavo jis.

„Iki jūrų“, šitie žodžiai išsipūsdavo ir skrido iš lėto. Mano tėvas atsikeldavo staiga ir greitais žingsniais eidavo pro besiskirstančią minią. Į jo nugarą atsidauždavo įnirtęs valiovimas, vaikai mėtė kepures, triūbos drebino alaus bokalus stoties bufete, debesys ritosi. Mano tėvas ėjo kaip Ikaras, kuris tuojau pakils į dangų ir nuskris pro besiritančius debesų rutulius Žiežmarių pusėn. Šiuo metu aš tikėjau į savo tėvą-skraiduolį, aš nebū-

čiau nustebęs, jei jis iš tikrųjų būtų pradėjęs skristi, savo ilgomis kojomis neužkabinęs stoties raudonplyčių kaminėlių.

Mano tėvas buvo žavus melagis. Kol gyveno su motina. Vėliau savo iškalbingumą jis perkėlė į vokiečių kalbos mokytoją, ir aš nebeišgirdavau galantiškų istorijų.

Jis mokėsi Tiflise, Pedagoginiame institute. Jis neturėjo pinigų, jis mito vynuogėmis ir sūriu. Bet jis buvo elegantus ir iš paskutiniųjų apsivilkdavo gerai pasiūtu drabužiu. Miesto sode, vakarinių vaikštynių metu, gruzinų kunigaikštytė Čevčevadzė įsakė vežėjui sustabdyti keturiais baltakarčiais pakinkytą atvirą lando. Mano tėvas stovėjo atsišliejęs į žydintį akacijos medį ir rūkė ilgą ir brangų papirosą. Meilė gimė iš pirmo žvilgsnio. Be žodžių mano tėvas įsėdo į lando. Pakvietimą išrašė – juodos kaip smala kunigaikštytės Čevčevadzė akys, raudonos kaip rožė kunigaikštytės Čevčevadzė lūpos, baltos kaip sniegas Kazbeko viršūnėje kunigaikštytės Čevčevadzė rankos. Juozapo skaisčiausiojo ir ponios Potifaros istorija kartojosi. Mano tėvas buvo išdidus ir nesukalbamas, ir aš niekaip nesuprantu kodėl. Jis nevažiavo į kunigaikštytės saklę, jis nepanoro valgyti jos siūlomo šašliko, jis nesutiko gerti raudono vyno, giliausiai įkasto žemėje avies kailių burdiukuose, jis atsisakė pabučiuoti net smulkiausiąjį jos piršelį. Jis išlipo iš lando ir nuėjo sau siauru takeliu tarp smailiaviršūnių uolų. Apačioje buvo gilus tarpeklis, ir kunigaikštytė Čevčevadzė įsakė vežėjui, arkliams ir lando vieniams sugrįžti. Ir kai jie išnyko už posūkio, ji nušoko žemyn į užiantį ir putojantį Tereką. Jos lavonas nebuvo surastas. Sraunios Tereko bangos jį nuplovė į Juodąją ar į Kaspijos jūrą, dabar nebeprisimenu į kurią. Meilė mirė vos gimusi, o mano tėvas vėl stoviniudavo miesto sode vakarinių vaikštynių metu, atsišliejęs į akacijos medį. Besivaikščiojantieji rodė jį, gražios moterys baimingai nusigrėždavo, ir, nors kai kurios siuntė jam iš pasalų garbinančius žvilgsnius, jis buvo nepajudinamas, kaip toji uola, prie kurios kadaise prirakino Prometėją.

Motina, išklausiusi šių įsidėmėtinų jai legendų, kartais iškošdavo ironišką pastabą. Kad Kaukaze caro laikais buvo daug vargšų kunigaikščių ir kunigaikštyčių, ir kai kurie jų tarnaudavo liokajais ir padavėjomis net pigiausiuose Tifliso restoranuose, kur leidžiama užsisakyti tik vynuogių ir sūrio. Bet tėvas neišgirdavo šios įsidėmėtinų jam pastabos.

Mano tėvas mylėjo gamtą. Prisimenu mudviejų pasivaikščiojimus Nemuno krantu Aukštojoje Panemunėje. Tai buvo ėjimas su kliūtėmis. Gėlės, kadagių krūmokšniai, vandens tekėjimas, debesys, aižus pušyno kvapas jį sustabdydavo. Šios statiškos tėvo pozos, mano supratimu, buvo estetiškiausios.

Tėvas klūpo ties paprasta ramune ir skaičiuoja jos lapelius. Kaip botanikas, kaip išimylėjėlis, kaip našlaitis iš pasakų vaikams.

Tėvas stovi ant Nemuno skardžio ir stebi posūkį pro Pažaislio vienuolyną. Jo siluetas įprasmina peizažą, ir mano vaizduotėje prisikelia praeitis. Napoleonas ties Berezina; Vytautas Didysis, stebįs Žalgirio mūšį; Čingischanas Rusijos stepėse; Neronas, deklamuojęs eiles Romai degant; maldininkas, laukias laivelio į anapus, į Pažaislio atlaidus; nusižudėlis, išbraukias paskutiniąjį gyvenimo prasmės argumentą.

Mano tėvas guli žolėje, ir jo žvilgsnis klaidžioja pušų viršūnių ir debesų mezginyje. Jis guli ilgai, kramto smilgas, jo krūtinė ritmingai kilnojasi, vėjas judina jo ūsus, ir aš nenustebčiau, kad ištarti žodžiai būtų svarbūs, ir manyje išnyktų bet kuri baimė ir abejojimas.

Aš gerbiau ir mylėjau savo tėvą, kai jis stebėjo gamtą. Ar jis ją mylėjo – tegaliu tik spėti. Jis vengė pašnekesių apie ją, jis prašnekdamo pabirais žodžiais.

„Žiūrėk, saulė, keista, kad šeši lapai, čia, pelkėse, kai buvau mažas, mačiau daug gyvačių, žiūrėk, kryžius blyksi, pasėdėkime dar“.

Ir tada per mano tėvą siurbėsi į mane liūdesys gamtoje, svetimumo pajutimas, vienišas siluetas – lapų, medžių, vandens, oro apsupime, mane badė milijonai dygsmų, į mano akis, burną, ausis, odą skverbėsi vienišumas.

Gražu ir baisu – štai pirmieji susiformavę abstraktūs žodžiai mano vaikiškoje galvutėje, nurimusį tėvą gamtoje bestebint.

Kartais mano tėvas mušdavo mano motiną.

***

Devintasis – geras keltuvas. Jis retai užspringsta tarp aukštų, ir jo durys greitai atsidaro. Antanas Garšva stovi dešinėje, priešais – metalinė lenta su mygtukais ir šviesos signalais. Raudonas kvadratas sušvinta – pasiruošti, žalia strėlė – patraukti rankeną. Svečiai įeina. Juos skirsto starteris. Sekmadieniais hotelis perpildytas. Aštuonioliktame aukšte ruimai baliams ir priėmimams, mezzanine – konferencijoms ir pobūviams. Hotelyje vyksta vestuvių minėjimai, masonų ložių susirinkimai, svetimtaučių tautinės šventės, dantų gydytojų suvažiavimai, jaunimo šokiai, „The Ladies of Hercules“ party¹, rusų šventikų pobūviai su raudonu vynu ir caristinėmis dainomis, buvusiųjų girtuoklių party, Čankaišeko karininkų pasitarimai, progresyviųjų armėnų susirinkimai, persenusių boksininkų party, kardinolo ir jo svitos pietūs su lenkų dvasininkais, gyvų šinšilų paroda – – – Hotelyje minima, puotaujama, susirenkama, švenčiama, rodoma, pietaujama, prisimenama, šamokslaujama, tariamasi, garbinama, plūstama – – –

Starteris juda lyg išraiškos šokėjas. „Jūsų kairėje – ekspresai, nuo dešimto iki aštuoniolikto, jūsų dešinėje – lokalai, nuo pirmo iki dešimto. Taip, sir, šinšilai viršuje, taip, madam, masonai mezzanine. O ne, dvasiškas tėve, parlor B² aštuonioliktajame, taip, masonai mezzanine, visai teisingai – šinšilai, atleiskite, taip, kardinolas ir šinšilai tame pačiame aukšte, Joe. Jūsų kairėje ir jūsų dešinėje, taip, ne, ne, ne, taip – – –“

Ir Antanas Garšva tęsia ritualą. Ekspresas – nuo dešimto iki aštuoniolikto. Jūsų aukštas, prašau, dėkui, jis išpaudžia mygtuką, aukštas, dėkui, prašau, mygtuką, dėkui, prašau, dėkui – – – Išiziebia žalia strėlė, Antanas Garšva ištiesia ranką balta pirštine, baigta, mes kylame. Jis spusteli rankeną, durys užsidaro ir keltuvas kyla. Viršuje mirga pravažiutuotųjų aukštų skaičiai, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10. Vienuoliktas, prašau, dėkui, svečias išeina, ranka rankena, kylame, kažkas sustabdė keltuvą tryliktame, durys atsidaro, svečias įeina, jūsų aukštas, prašau, mygtuką, dėkui, ranka rankena, 14, 15, šešioliktas, prašau, dėkui, svečias išeina, ranka rankena, mes kylame, 17, aštuonioliktasis, prašau. Visi išeina. Raudonas kvadratas, žalia strėlė, mes leidžiamės, tas pats ritualas, kai leidžiamės.

Up ir down, up ir down³ griežtai įrėmintoje erdvėje. Nauji dievai čia perkėlė Sifą. Šie dievai humaniškesni. Akmuo neteko žemės traukos. Sizifui nereikalingi gysloti raumenys. Ritmo ir kontrapunkto triumfas. Sintezė, harmonija, up ir down, Antanas Garšva dirba elegantiškai. Prašau, ir jo dantys sublizga, dėkui, sublizga, jis plastiškai ištiesia ranką, jo liekna povyza maloniai priimli važiuojantiems. „Tuo pat pažinsi europietį“, tarė kartą maloni senutė. „Europiečiai skaito knygas“ – atsiduso.

¹ „Herkulio ponių“ vakarėlis (angl.).

² Salonas, atskira salė ar kabinetas (angl.).

³ Aukštyn ir žemyn (angl.).

8

Pirmojo bolševikmečio metu Antano Garšvos eilėraščiai ir straipsniai nebuvo spausdinami sovietiniuose laikraščiuose ir žurnaluose. Jo kūrybą pavadino reakcionieriška ir formalistine. Garšva ir jo tėvas gyveno Aukštosios Panemunės vasarnamy. Vasarnamis buvo nedidukas. Keturi kambariai, virtuvė, stiklinė dengta veranda. Du kambarius nuomojo matininkas ir jo žmona; tylūs žmonės, laisvalaikiu žaidžią šachmatais.

Garšvos tėvas slampinėdavo po sodą, stabtelėdavo ties kriaušių medžiais (kuriuos kadaise išrašė iš Danijos) ir čiupinėjo dar žalius vaisius. Jam bolševikai nutraukė pensiją, kaip Gedimino ordino kavaleriui, tokio ordino, kurį nusipelnusieji Lietuvos valdininkai buvo įpareigoti pirkti. Garšvos tėvas mažai tekalbėjo su Garšva. Kriaušių glamonėjimas buvo susmulkinta meditacija tos ankstyvesnės, ant Nemuno kranto, į Pažaislį bežvelgiant. Dabar ten meditavo rusų kareiviai su užmaitais ant šautuvų durtuvais ir priartėjusiam šaukė: „Šalin!“ Tėvas nebelietė smuiko. Jis kabojo apdulkęs ant sienos, ir kai vieną kartą tėvas suvirpino stygas, garsai nuaidėjo turbūt jo širdyje, nes tėvas susiraukė, lyg suvalgęs kažką rūgštaus, o paskui, prisidėjęs ranką prie širdies, nužingsniavo į sodą – senamadiškas kavaličius, meilės deklaracija nešinas.

Tą ramų vasaros vakarą Antanas Garšva sėdėjo stiklinėje verandoje ir rašė. Priešais augo akacijų krūmai, medinė tvora skyrė vasarnaminį pasauliuką nuo tykios gatvės. Švietė lempa varpiniu abažūru, pastatyta ant stalo sukryžiuotomis „ožiu“ kojomis. Vakariniėje ramybėje suokė lakštingala.

Garšva galvojo, kad šis vitališkas ir sinkopinis smigimas negailestingai tūlų poetų susaldintas. Jis prisiminė tėvo niūniuojamas senas lietuvių sutartines, tikras savo lyrine atonalija. Atėjo baudžiava, ir vėliau išsivadavę vergai tesugebėjo konkuruoti su ponais: harmonizuoti dainas ir perkelti į šiaurę braškantį Olimpą. Perkūnas, Pykuolis, Patrimpas, krivių krivaičiai ir vaidilutės, importuoti Pietų dievai ir jų tarnai skubiai rėdėsi lietuviškais tautiniais drabužiais.

*Lole palo eglele
Lepo leputeli,
Lo eglele,
Lepo leputeli.*

-----
*Skambinoj kankleliai
Lioj ridij augo.*

Senobiškai suokė lakštingala. Jehova buvo pamiršęs šį kraštą. Visą savo dėmesį Jis sukonzentravo į Mažąją Aziją,

-----
Kambarys buvo baltai tinkuotas. Nedažytas stalas stovėjo prie lango. Dvi kėdės. Ant vinies kabojo blogo filco skrybėlė pralytais bryliais. Antanas Garšva pastebėjo ant stalo sunkų prespapjė su dirbtinio marmuro gyslėlėmis. Ir dėmėtą rašalinę šalia.

Nepraeinamuose raistuose – trikampės eglės, lietuviškų šventyklų bokštai, kilo į žvaigždes. Formavosi slidinėjančios ūkanos: laumės išsidraikiusiom kasom; mažutėliai ir nudriskę kaukai; švilpią ore aitvarai; iš žemės išsisunkę lauksargai ir žemėpatys. Abs-traktūs gamtos dievai, kas sekundę keičią savo pavidalus.

*Lole palo eglele
Lepo leputeli,*

suokė lakštingala. Tereikėjo stovėti miško tankmėje ir žiūrėti, kaip visu kūnu prilimpa prie žemės žalčiai; išgaubtomis akimis stebi visatą rupūžės. Tereikėjo medituoti nesvarstant. Žodžiai tebuvo magiškos formulės. Nesuprantamos ir reikšmingos kaip ir ūkanų formavimasis. Tereikėjo stebėti amžinos ugnies aštraliežuves liepsnas, jos apšviesdavo egles-bokštus, o šventykla buvo didelė, neišmatuojama žemė. Gimti, gyventi, mirti. Ištirpti į ūkanas, susėsti aukštuose suoleliuose ir kartais klaidžioti po pažįstamus miškus ir pelkes.

Ir jei atklysdavo liūdesys ir baimė, galima buvo skaptuoti iš medžio pusiau žmogiškus drožinius ir statyti juos pakelėse. Liūdna baimė išsidroždavo pailgomis raukšlėmis, sutrumpintu kūnu, galutiniu žemišku atsidavimu. Šitos medinės skulptūros nekonkuravo su gamta. Gumbuotų stuobrių susikabinimuose, šaknų raizgynėje, ežerų ir upių tekėjime galima buvo atpažinti tuos sužmogintuosius. Liūdna baimė saugojo gyvus.

*Skambinoj kankleliai
Lioj ridij augo,*

suokė lakštingala.

Medaus koriai, rugių varpos, rūtos, tulpės ir lelijos. Tingios ir smaližės meškos. Pušų sakai – auksinis gintaras, Baltijos putų lėtas iščiulpimas į gintarinį smėlį.

Garšva dar kartą nušluostė atgalia ranka tebetekantį iš nosies kraują. Jis žvilgterėjo į savo ranką, o paskui į rašalinę. Rašalinė buvo kupina juodo rašalo. Simutis giliai alsavo.

„Išmetei į Nemuną? Zuika buvo teisus. Gerai, kad tu idiotas. Tik idiotas tą patį rytą eina į autobusų stotį“.

„Turėjau dvi savaites laiko“, šnirpšdamas nosimi atsakė Garšva.

„Verandoje“, tarė Simutis.

Varteliai tvoroje prasivėrė. Du vyrai įėjo į verandą ir sustojo priešais Garšvą. Du žalsvi siluetai stalinės lempos šviesoje. Praeitinis pasaulis nugrimzdo į nebūtį. Antanas Garšva pakilo, rankomis atsirėmęs į stalą.

„Labas, drauge Garšva“, tarė poetas Zuika. Nepriklausomybės metais jis rašė proginus eilėraščius. Apie karą, apie Vilnių, apie tautines šventes. Eilėraščiuose buvo apščiai šauktukų ir kartojosi žodis Lietuva. Jis ir dabar rašė proginus. Apie karą, apie Maskvą, apie komunistines šventes. Šitie eilėraščiai ne per daug pasikeitė. Jie pagausėjo šauktukais ir žodžiu Stalinas.

Zuika buvo neaukštas, dailaus veido, maža galvute, neaiškios spalvos plaukais ir rausvomis nuo nemigo ir gėrimo akimis. Jis turėjo putlias rankas, moteriškas, manikiūruotas, švarias. Zuika nuolatos į jas žvilgčiojo. Antrojo vyro Garšva nepažinojo. Aukštas, plačiapetis, išsikišusiais žandikauliais, žema kakta, iškilium smakru – jis panėšėjo į fabriko meisterį.

„Draugas Simutis. Jis ketverius metus išsėdėjo kalėjime“, tarė Zuika. Putli rankutė nuskrido ir vėl grįžo, lyg Zuika būtų policininkas, rodąs kelio kryptį.

„Sėskite“, tarė Garšva ir pats atsisėdo. Zuika nutūpė suole, Simutis atsirėmė į verandos lango rėmus ir dešinę koją pastatė ant balto, vasarvietiško suolo. Jo pėda buvo neproporcingai ilga juodame, kietame pusbatyje.

„Tu nesistebėk, kad mudu naktį“, švelniu tenoru tarė Zuika. Garšva sumišo. Juodu buvo mažai pažįstami, kreipinys „tu“ jį nustebino. Zuika stvėrė nuo stalo prirašytą lakš-

tą. Juodu sužaidė vaikus. Garšva griebė lakštą, bet Zuika paslėpė jį už nugaros. Simutis staiga atsisėdo suole tarp Garšvos ir Zuikos. Lakštas grįžo, ir Zuika jį perskaitė. Jo lūpose vingtelėjo sarkazmas.

„Tipingas dekadansas su buržuazinės tautosakos priemaiša“, tarė Zuika.

„Tai pirmoji redakcija. Eilėraštis vos pradėtas“, atsakė Garšva ir tuoj pat suprato, kad jis kažkodėl teisinasi. Tada jis pasakė ramius ir truputėlį skanduojamus žodžius:

„Kokia teise jūs ateinate naktį ir kontroliuojate mane?“

„Būk šaltas. Darbo liaudis turi teisę kontroliuoti. Ir draugas Simutis garbingoje NKVD tarnyboje“.

Putli rankutė pakartojė policininko gestą. Valandėlę visi tylėjo. „Aš neprivalau bijoti“, pagalvojo Garšva ir tarė:

„Jei aš tiksliai prisimenu, vienas jūsų eilėraščio posmas skambėjo šitaip:

*Juk laisvės girdime garsus,
Mokėsime ją saugot!
Ir šaulio vardas įstabus
Kaip brolio arba draugo.*

Prieš savaitę skaičiau kitokį variantą:

*Juk laisvės girdime garsus,
Mokėsime ją saugot! Mums vardas Stalino šviesus!
Kaip tikro tėvo, draugo!*

Jūsų technika gerėja. Rimas „šviesus“ tobulesnis už „įstabus“. Sveikinu“.

Simutis skersomis žvilgterėjo į Zuiką.

„Ar tu žinai, kad šaulių sąjungos vadas grasino man?! – sucypė Zuika. – Ką man! Mano seniems tėvams. Jis žadėjo išvyti juos iš ūkelio ir paversti elgetomis. Tada kapi-tuliavau, teisingai, bet žinok: pirmoji redakcija buvo antroji, ir aš pakeičiau žodžius. Prievarta pakeičiau. Jau prieš kelis metus rašiau apie Staliną, kai jūs mėgdžiojote supu-vsius izmus!“

„Kelis kartus mačiau jus restorane su šaulių sąjungos vadu. Ar jis ir sąskaitas mokėjo prievarta?!“, šypsodamasis paklausė Garšva.

„Melas!“, teištare Zuika.

Simutis paėmė lakštą ir pradėjo skaityti.

„Nelabai suprantu“, tarė jis abuoju baritonu.

„Ir nesuprasi. Žodžių akrobatika, kurioje slypi buržuazinė agitka“, įsiterpė Zuika.

Simutis žiūrėjo į lakštą, tarytum jis būtų neišskaitomas. „Aš pradėdu atsigauti. Man reikia išsisukti“, pagalvojo Garšva ir tarė:

„Reikalas paprastas, drauge Simuti. Čia jūs matote pradmenis. Noriu parašyti eilė-raštį liaudies dainų tema. Bet, deja, mano technika silpnoka, negaliu lygintis su mielu Zuika, ir todėl esu reikalingas kelių redakcijų. Kai baigsiu – eilėraštis bus suprantamas liaudžiai“.

„Jis išsisukinėja. Jis sėdi ant dviejų kėdžių“, tarė Zuika, vingtelėjęs į Simučio pusę. Jo putlios rankutės gulėjo ant stalo, ir lempos šviesa išryškino švelnias duobutes ir stropiai šlifuojamus nagus.

„Štai mielas Zuika stropiai prižiūri savo nagus. Nagų priežiūra nėra būdinga prole-tariniam poetui“, švelniai tarė Garšva. Zuikos piršleliukai laipiojo vienas per kitą. Simu-tis padėjo lakštą ant stalo ir prašneko:

„Nelabai suprantu, bet man patinka. Vaikystėje kaime girdėjau liaudies dainas. Gražu. Vakare klausytis gražu. Čia taip pat daina. Aš galvoju, liaudies. Jei jūs parodysite kenčiančią nuo ponų priespaudos liaudį, ir ji dainuos – – – Jei pabaigoje sušvis Stalino saulė, aš galvoju, tiks. Apie liaudį rašė visi didieji poetai. Strazdelis, Donelaitis?“

„Teisingai, drauge Simuti“.

„Taigi ir jūs bandykite. Bet nepamirškite. Priespauda pasibaigė. Ateitis šviesi. Norėčiau perskaityti šį eilėraštį, kai baigsite. Kada baigsite?“

„Manau, užtruks savaitę, gal dvi“.

„Gerai. Sakykim, po dviejų savaitių su eilėraščiu ateisite pas mane, drauge Garšva“, nusprendė Simutis. Jis atsikėlė. Pakilo ir Garšva. Zuika tebesėdėjo, ir jo piršteliukai nebelaipiojo.

„Tikiuosi, būsi mūsų“, šiltai tarė Simutis, spausdamas Garšvos ranką.

„Drauge Simuti, aš tau išaiškinsiu – – –, prašnypštė atsikėlęs Zuika.

„Po dviejų savaitių išsiaiškinsime. Eime. Labanakt, drauge Garšva“.

„Labanakt“.

Vienintelis langas buvo užtvertas pinučiais. Šonuose kybojo kartūninės ir kadaise šviesios užuolaidos. Kampe stovėjo emaliuota spjaudyklė. Snarglėtoje košėje plūduriavo geltonos nuorūkos. Nuorūkos gulėjo ir ant nebešveičiamo parketo. Simutis sugavo Garšvos žvilgsnį.

„Tu atsiklaupsi ir liežuviu išgraibysi nuorūkas iš spjaudyklės“, tarė jis ir atsėdėjo ant stalo krašto. Garšva šnirpštė nosim. Kraujas tebetekėjo. Jis išgirdo automobilio signalą ir pamatė mėlyną musę. Ji iš lėto šliaužė į viršų lango pinučiais.

„Greičiau!“

Lakštingala suokė. Ji nebuvo išdidaus arba persijausminusio poeto sekretorė. Ji buvo – lakštingala. Lole palo eglelo – sutartinė. Slidinėjančios ūkanos – mirusiųjų vėlės. Pasaka – pamirštoji kalba.

Antanas Garšva rašė. Iš pašamonės atitekėjo ramus neišvengiamumas. Lakštingala nutilo. Aukščiau tvoros pašviesėjo. Lakštingalos giesmėje per save Garšva ieškojo žuvusio pasaulio. Lygiai taip šis nepuošnus paukštis giedojo prieš tūkstančius metų. Jo giesmė buvo šifras, pirmasis suprastas hieroglifas.

Garšva sušvilpė, pamėgdžiodamas užmigusį paukštį. „Aš rašau pasaką. Aš tikiu Ariadnės siūlu, tikiu intuicija. Praeities restauraciją palieku senobinių religijų tyrinėtojų. Tesiginčija sau“. Blogame medienos popieriuje gyveno du eilėraščio posmai. Augo medžiai ir krūmai žuvusiame pasaulyje. Eglė, pušis, liepa, ažuolas, beržas, kadagiai.

Simutis nuslinko nuo stalo ir atsistojo priešais Garšvą.

„Aš laukiu“.

Garšva tylėjo. Jis gavo smūgį į pilvo tuštumą ir smuko į grindis. Šamonė nuėjo ir grįžo. Jis pajuto smarvę. Jam paleido vidurius.

„Privarei kelnes, poete?“

Juodu išėjo. Varteliai užsidarė. Virš Artilerijos parko ištryško rausvuma. Garšva suglamžė prirašytą lakštą ir įsikišo į kišenę. „Reikia bėgti, bėgti. Į kaimą“. Jis užgesino lempą. Įėjo į kambarius. Atidarė duris į tėvo miegamąjį. Tėvo naktiniai marškiniai buvo prasiskleidę, ritmingai kilnojosi ant krūtines žilų plaukų kuokštas. Tėvas miegojo pra-

sižiojęs. Dvokė senatviškas prakaitas. Raudona antklodė vinguriavo kojūgaly. „Tegul miega. Bėgsiu neatsisveikinęs“. Garšva uždarė duris. Jis apsvilko nudėvėtą švarką ir įėjo į virtuvę. Išgėrė dvi stiklines pieno. Suvalgė duonos riekę. Tada užsirūkė popirosą ir išėjo į gatvę. Popieriaus gniužulėlį jis sudraskė žingsniuodamas pagal Nemuną. Skutus sumetė į vandenį. Skutai sukdamiesi nuplaukė tilto pusėn.

Garšva bandė atsikelti. Trūko kvėpavimo. Pilvas ir kojos buvo nejudrūs. Tada jis pradėjo žingsniuoti rankomis, vilkdamas apatinę kūno dalį. Kaip šuo, kuriam pervažiavo kojas. Į spjaudyklę. Jis ir urzgė šuniškai. Iki spjaudyklės beliko pora metrų. Garšva stabtelėjo.

„Greičiau!“

„Tegyvuoja Babočkinas“, švelniai tarė Garšva.

„Kas toks?“

„Jis gerai vaidina Čiapajevą“.

Simutis stvėrė nuo stalo sunkų prespaję.

„Ar šliauši?“

„Nemušk, nemušk!“, sužviogė Garšva. Jis prašliaužė dar gabalą. Spjaudyklė laukė čia pat. Jo rankos pradėjo drebėti, ir jis sugriuvo ant grindų.

„Pasikelk“, tarė Simutis.

„Tegyvuoja Babočkinas“, sušnabždėjo Garšva.

Jis pasikėlė, drebėdamas smulkiu virpuliu. Jis tejtuto baimę. „Aš darysiu viską, viską, aš ikišiu liežuvį, kad jis nemuštu!“

Prie pat jo nosies stovėjo Simučio pusbatis. Tepalas dvokė aitrčiau nei Garšvos išmatos. Garšva kilsterėjo akis, vaikiškai nusišypsojo ir, žiūrėdamas į iškilų Simučio smakrą, tarė:

„Nenoriu“.

Simutis smogė su prespaję per viršugalvį.

Antanas Garšva atsigavo verandoje. Jis gulėjo ant suolo, priešais stovėjo Simutis ir vyras baltu chalatu.

„Atsigavai?“, paklausė Simutis.

Garšva sumirkčiojo.

„Gerai. Aš pasigailėjau tavęs. Tu girdi, ką sakau?“

„Girdžiu. Pasigailėjai“.

„Gerai. Dabar klausyk. Tuėjai Pirmosios gegužės gatve. Norėjai pereiti į kitą pusę. Daugiau nebeprisimeni. Kartok“.

„Ašėjau Pirmosios gegužės gatve. Norėjau pereiti į kitą pusę. Daugiau nebeprisimeniu“.

„Teisingai. Tave užkliudė autobusas. Aišku?“

„Aišku. Užkliudė autobusas“.

„Gerai. Kai pasveiksi, vėl rašysi“.

„Gerai. Rašysiu“.

„Tu man patinki. Aš įsikarščiau. Bet – – – tau į naudą, aš galvoju. Manau, būsi mūsų. Sveik. Rašyk“.

Simutis ir vyras baltu chalatu išėjo. Už tvoros subirzgė mašina. Garšva palietė savo galvą. Ji buvo sutvarstyta.

Antanas Garšva pasveiko. Viršugalvyje liko vingiuotas randas. Jis pradėjo rašyti ilgą straipsnį „Humanizmas sovietų literatūroje“, bet nebaigė. Į Lietuvą įsiveržė vokiečiai. Apie dvejus metus Garšva dirbo knygų leidykloje. Jis taisė korektūras ir neberašė.

Iš pradžių mirė tėvas. Jis krapštė savo nosį valandomis, tylėjo ir vėliau pradėjo dejuoti. Jį išvežė į ligoninę. Tėvas mirė pūslės vėžiu ir ilgai kankinosi, nes jo širdis buvo stipri. Matininkas ir jo žmona išsikraustė. Antanas Garšva liko vienas.

Ramybė gaubė iš lėto. Jis pamiršdavo dienas ir valandas. Užmigdavo prie stalo. Neatsakinėjo į savo kolegų rašytojų klausimus. Ir vieną dieną nebeatėjo į leidyklą.

Kolegos atvežė gydytoją. Gydytojas nusprendė: Garšva nepavojingas, jo nereikia gauti į ligoninę. Retkarčiais iš miesto atvykdavo gydytojas, retkarčiais – rašytojai su liešais maisto ryšuliais ir pinigais, už kuriuos neką galima buvo nusipirkti. Garšva vėl pradėjo kalbėti. Trumpai ir kondensuotai. Gydytojas ir rašytojai nutarė: Garšva pasveiks.

Buvo ankstyvas rudenio, ir jis slampinėjo po sodą. Dažnai jis nusiskindavo vyšnios lapą ir ilgai stebėdavo jį. Tai buvo žemėlapis. Jis ieškojo prarastų plotų vyšnios lape.

Vyšnios lapo gyslėlės – mūrinė siena, solidi, lyg romėnų senatoriaus nosis. Aplinkui žolė. Cezaris klūpojo ir rašė lentelėje. Gallia omnis est divisa in partes tres⁴. Barbarai užsidėjo vainikus ant galvų. Žalius. Buvo šventė. Kur? Prie jūros. Lole? Lepo. Eglelo? Lalo. Tu teisus, senasis aisti. Žiūrėk valandomis į Baltijos bangas. Į vyšnios lapą. Ir kuo mažiau jausmo. „Išsisupus plačiai vakarų vilnimis“ – – – ne man. Kreivos pušaitės prie jūros. Sakai sliuogia kamienu, smėliu, sakus nustveria bangos. Brangus akmuo veneciškuose mezginiuose. Romėnų senatorius laiko delne gintaro gabalą. „Jis gražesnis už auksą“, sako senatorius, nes pilnos skrynios sesterčių, o gintaras vienintelis. Augo? Ridij. Skambino? Palo. Senasis aisti, muzikalusis aisti, parodyk man savąjį medį, į kurį meldeisi. Ar jis įsako? Ne. Ar jis ramina? Taip. Žvilgterk į dūmus, kurie kyla į dangų, į smilgą, į skrendantį paukštį. Į vyšnios lapą. Galima.

Garšvai dažnai paleisdavo vidurius. Jis lakstė į medinę išeinamąją, kurios duryse tėvas buvo išpjaustęs skylę – kreivoką širdį. Garšva tupėjo, ir pro širdį matė dangaus sklypelį.

„Man krūtinę užliek savo šalta banga“, deklamuodavo jis. Ir galvojo, kad reiktų parašyti eilėraščių, kurio skutus sumetė į Nemuną. Bet jis nepajėgė. Tebuvo žodžiai. Lalo, aistis, romėno nosis, skambinoj, dangus, gintaras. Po mėnesio gydytojas sustabdė jo viduriavimą.

Ženia atėjo vakarėjant, ne per daug susenusi, kaip ir daugelis smulkių moteriškaičių. Garšva sėdėjo verandoje. Ant suolo gulėjo akacijos šakelių pluoštas. Jis laikė šakelę, skabė lapelius, lyg įsimylėjęs, buriąs „myli – nemyli“, ir svaidė juos.

„Labas, katine, – tarė Ženia. – Girdėjau, tu sergi. Vienas draugas pasakojo“.

Garšva šyptelėjo ir tylėdamas skabė lapelius. Ženia padėjo ant stalo lagaminą.

„Atvežiau sviesto, lašinių ir kiaušinių. Aš neužmiršau tavęs, katine“.

„Džiaugiuos“, tarė Garšva.

„Gražu čia. Galiu apžiūrėti kambarius?“

„Eik“, pasiūlė Garšva.

Po valandėlės Ženia grįžo.

„Neblogai. Reiktų išvalyti“.

„Jei netingi“, sutiko Garšva, genėdamas paskutiniąją šakelę. Ženia švelniai brūkštelėjo pirštais per Garšvos kaklą.

⁴Visa Galija padalyta į tris dalis (*lot.*).

„Galiu apsigyventi pas tave? Tu juk vienas?“

„Vienas. Tik neturiu daug valgyti“.

„Nesirūpink. Mudu pasidarysime maisto“.

„Mudu pasidarysime“.

„Manau, ši vieta eis“, tarė ji lyg sau.

„O, taip, ji eis“, sutiko Garšva,

„Ar tu žinai?“ , nustebo Ženia.

„Ką?“

„Ką galvoju?“

„Manau, ką nors gražaus?“

Ženia įdėmiai apžiūrėjo Garšvą.

„Pasakyk – vienas“.

„Vienas“.

„Du“.

„Du“.

„Kiek bus dusyk du?“

„Keturi?“

„O dvylika plius penkiolika?“

„Dvidešimt septyni? Tu mokaisi aritmetikos?“

„Atrodo, tu tvarkoj“, konstatavo Ženia. Staiga ji pasilenkė ties juo ir sušnabždėjo:

„Pasakyk. Aš – Antanas Garšva“.

„Aš – Antanas Garšva. Buvau ir būsiu. Ant amžių amžinųjų, amen“, sušnabždėjo Garšva.

„Tu beveik tvarkoj. Einu kepti kiaušiniene“.

Tą naktį Garšva prisiminė jau pamirštus dalykus. Jis permiegojo su Ženia ir pusryčių sušveitė keturis kiaušinius su lašiniiais.

Ženia prašneko antrąją viešnagės dieną. Buvo vakaras, ir geltona pilnatis slinko virš Artilerijos parko. Šiltu rudeniui kvepėjo akacijos. Girgždėjo perdžiūvęs suolas verandoje. Ant stalo gulėjo sviestas, duonos riekės. Ženia atsikėlė ir pradėjo tvarkyti stalą. Kai ji sudėjo viską ant medinio padėklo – ištarė:

„Įjunk šviesą“. Garšva spustelėjo mygtuką. Ženia nušluostė stalo paviršių.

„Ryt pradėsiu biznį“, paskelbė ji.

„Tu nori įrengti krautuvę? Neapsimoka. Dabar nėra prekių, o pirkėjai nelankys nuošalios vietos“.

Ženia pikiai blyksterėjo akimis.

„Ar tu kvailas, ar vaizduoji tokį?“

„Kartais man atrodo, visada buvau toks“.

Garšva nususuko nuo jos. Pro verandos stiklus jis stebėjo pilnatį.

„Klausyk, katine. Aš tebebizniauju tuo pačiu“.

„O“, ištarė Garšva, stebėdamas pilnatį. Ji atsisėdo ant kareivinių daboklės kamino ir priminė vaikų piešiamą žmogiuką.

„Tu supranti, noriu bizniauti čia. Mudu uždirbsime“.

„Kiek mokėsi už patalpas?“

„Tu būsi sotus, aš tave aprengsiu, ir tu man nemokėsi“.

„Dieviška propozicija“.

„Sutinki?“

„Kokios klientūros tikiesi?“

„Vokiečiai. Tu nebijok, aš neduodu paprastiems kareiviams. Dabar mano markė kyla“. Garšva nusijuokė.

„Mano pažįstamas kepėjas – tabako fabriko direktorius. Kordebaletas dalina butus ir orderius medžiagoms. Klarnetistas iš Bremeno diriguoja Händelį. Brėmo miesto muzikantas. Man pasakojo: vienas ūkininkas išmainė miltus į pianiną ir kiaurą dieną vienu pirštu dzindzina suktnį. Rusų belaisviai valo jo laukus. Neseniai perskaičiau tokį vaizdelį tokiaame savaitinukyje. Vaizdelyje keliasdešimt sykių kartojosi žodžiai „kažkas“ ir „kažkodėl“. Kokio laipsnio kariškiams duodi?“

„Tu rimtai kvailas“, liūdnai tarė Ženia.

„Išeik“, ramiai tarė Garšva.

„Suėdei mano lašinius ir kiaušinius, o dabar – išei!“ , suurzgė Ženia.

„Mano kambaryje guli paausuotas portsigaras. Stverk jį ir išei“, dar ramiau pasakė Garšva.

Pilnatis nuslinko nuo kamino. Dangišskasis Picasso suskaldė naivią harmoniją. Vėsuma veržėsi pro atdarą langą. Garšva uždarė jį. Jis dar kartą norėjo pasakyti „išei“, bet apglobusi jį ramybė buvo galingesnė. Garšva nusišypsojo, lyg tas vaikiškas mėnulis virš Artilerijos parko.

„Aš rašysiu gerą eilėraštį“, tarė jis švelniai.

„Aš pradėdu suprasti transcendenciją. Migla. Migla iš miestelio pelkių. Migla iš tartinių. Migla mano galvoje. Tikra migla. Migloje gimsta žodis, tai fonetiška migla – – – ir kaip tu manai, Ženia? Aš panaudosiu pelkes, panaudosiu smūtkelį, panaudosiu lo eglelo, panaudosiu – – – Ką man dar panaudoti? A, Ženia?“

„Kvailas durnius“, prašnabzdėjo Ženia.

„Ką dar reiktų panaudoti, sučiupti? A, Ženia?“

„Čiupk sau už – – –“, ji nebaigė ir nuėjo į kambarius. Garšva išėjo į lauką. Jis pamiršo pilnatį, kuri nuslinko už jo namo stogo. Kareivinių daboklės kaminas styrojo lyg paprastas kaminas. Garšva atlaužė akacijos šakelę.

Ženia liko. Verandoje ji pastatė geležinę krosnelę ir langus užkabino kareiviškomis antklodėmis. Garšvos name apsigyveno dar dvi merginos: šviesios, linksmos, storokos. Bordelis veikė pavyzdinai. Aidėjo begeriančiųjų dainos. Vokiečiai mielai atvažiuodavo į užmiestį. Garšvos kolegos rašytojai atsidūrė gatvės žvyre, kai bandė išvaduoti Garšvą. Ženia įvesdavo savo klientus į verandą ir laužyta vokiečių kalba aiškino:

„Jis yra žinomas lietuvių poetas. Bolševikai jį žiauriai kankino. Jie daugė plaktuku jo galvą, labai iš lėto, kol jis sukvailėjo. Bet jis nepavojingas. Jis net rašo. Jis gerbia vokiečių kariuomenę. Už išvadavimą“.

Klientai stebėdavo besišypsantį Garšvą ir vaišindavo jį konjaku. Garšva išgerdavo, tardamas „Ich danke Ihnen recht schön“⁵, ir spausdavo rankas. Tada aiškino, kad Ženia ir vokiečių kariuomenė jį išgelbėję nuo skurdo, ir jis nepaprastai laimingas, nes gali medituoti apie transcendenciją. Jis parašysias vertingą knygą. Joje tilps ciklas eilėraščių, pašvęstų nuostabiai vokiečių kariuomenei ir jos genialiajam vadui. Jis seksias tobuliausiąjį mistiką – Friedrichą Nietzsche.

Klientai sutardavo, kad Garšva protingas beprotis, ir sumokėdavo Ženiai aukštesnę kainą arba atsiveždavo imponantiškus maisto ryšulius. „Mes – ne ivanai, mes – kulturingi“, sakydavo jie.

⁵Labai jums dėkingas (*vok.*).

Bordelį uždare netikėtai. Viena merginų pavogė viršilai auksinį laikrodį. Ženią ir merginas patupdė į kalėjimą, o Garšvos kolegos jį nuvežė į ligoninę.

Garšva aiškiai prisiminė skaidrų žiemos rytą, kai jis atgavo pilną sąmonę. Jis pabudo ir žvilgterėjo į grindis. Grindyse buvo priberta žalių lapų. Garšva pasižiūrėjo pro langą. Ant stogų gulėjo stori sniego klodai. Ir už jų – baltai apkepuriuota Kauno Katedra. Garšva suprato, kad guli ligoninės kambaryje. Jis buvo pailgas, ankštas, rudom sienom. Geležinė lova, stalelis, langas – užtvertas pinučiais. Garšva nubraukė antklodę ir atsėdo lovoje. Paglostė savo dryžuotą pižamą. Tada pakėlė nuo grindų vieną lapą. Jis buvo popierinis. Ant staliuko gulėjo vielelės, apvyniotos žaliu popierėliu su išuktais lapais. Medžio šakelių imitacijos. Garšva susirado skambutį ir spustelėjo jį. Į kambarį įėjo gailastingoji sesuo, aukšta, sena moteris vienuolišku veidu.

„Labas rytas“, tarė Garšva.

„Labas rytas, pone Garšva“.

Garšva tebelaikė popierinį lapą.

„Ką tai reiškia?“

Sesuo stebėjo jį tiriančiai.

„Jūsų mėgstamiausias darbas“.

„Aš skabiau lapelius nuo šių vielelių?“

„Dažnokai. Retkarčiais jūs rašėte“.

„Galiu žvilgterti?“

Sesuo pravėrė staliuko stalčių ir ištraukė keletą smulkiai prirašytų lakštų. Garšva paėmė juos. Jis skaitė, o sesuo stovėjo ir žiūrėjo į jį.

Lole palo kalė žvirgždas

Sio Se Senatoriaus dalia

Ne? Lapas turi spalvą

Ne? Jūs klystate madame, –

perskaitė jis garsiai.

„Ar ilgai – – ar ilgai buvau toks?“

„Ilgokai. Keliolika mėnesių“.

„Ar galėčiau matyti gydytoją?“

„Tuoju“.

Sesuo išėjo. Garšva atsikėlė. Pravirame stalčiuje žvilgėjo kišeninis veidrodėlis. Garšva pasižiūrėjo į save. Plaukai buvo nukirpti. Nuo viršugalvio bėgo žemyn vingiuotas randas. Garšva matė pilką veidą, kelių dienų barzdą, nepažįstamas raukšles pagal lūpas, nudribusį smakrą. Į kambarį įėjo gydytojas. Apskritu, angelišku veideliu, glotniai susišukavęs, patrauklus švariu chalatu.

„Kaip laikaisi, kolega?“

„Aš – ne daktaras“, tarė Garšva ir įdėjo veidrodėlį ir lakštus į stalčių.

„Bet ašen – poetas. Įkvėpimą suteiki tamsta. Jūs čia deklamavote liaudies dainas. Aš pareinu ant dvaro ir sutinku močiutę su dviem šviesiom žvakelėm“, padeklamavo daktaras, lyg temperamentingas nuovados viršininkas, vaidinąs dramoje „Žmogžudžio sūnus“.

„Kaip jaučiatės?“, paklausė jis surimtėjęs.

Garšva perbraukė ranka pižamą.

„Yra veranda, taip, veranda vasarnamyje, mėnulio pilnatis, tokia mergina, vokiečių kareivis su buteliu ir – – man rodos, kažką aiškinu apie Nietzsche“.

Staiga Garšva nusikvatojo. Ir ištarė atsiprašančiai:

„O, atleiskite, daktare. Pavėluota reakcija. Jūs kreipėtės į mane „kolega“. Suprantu, buvau kvaištelėjęs. O kokia jūsų savijauta?“

„Jūs man labai patinkate šiandien“, linksmai sušuko daktaras.

„Beje, vadinkite mane – daktaru Ignu. Čia visi mane taip šaukia“.

Po mėnesio Garšvą išleido. Ir, kai į Lietuvą vėl grįžo bolševikai, jis pabėgo į Vokietiją.

***

Keltuvas kyla, keltuvas smunka. Ne visi prisiminimai sugrįžo. Dalinė amnezija liko. Sutartinės ir lakštiningala nužingsniavo į pašamonės tankmę. Ištirpo pavasarinis sniegas. Nebėra pėdsakų garuojančioje žemėje. Bet atsirado didelis noras susigražinti drėgną kvepėjimą, akacijas, lakštingalą, senobinius ženklus. Aš lyg mokslininkas, kuriam dingo formulės. Ir aš nenoriu rašyti populiarios brošiūros. Man tenka pradėti iš naujo. Reikia laukti žiemos sąmonėje, sniego.

Aš noriu, kad grįžtų tas vakaras Aukštojoje Panemunėje, verandoje. Esu reikalingas geometrinės malonės. Mistikos. Teismo.

Susirenkama Juozapato pakalnėje. Atvažiuoju mėlynuoju autobusu. Gerai, kad jis mėlynas. Tai vilties ženklas. Vairuotojas neatsako į mano klausimus, bet aš nepykstu, nevalia kalbėtis su vairuojančiuoju. Man nerodomi prabėgantieji vaizdai. Autobuso langeliai nepermatomo stiklo. Ir vairuotojas atskirtas juoda medžiaga. Pagaliau sustojama. Išlipu. Autobusus nuvažiuoja.

Cementu išlieta pakalnė Juozapato. Ji aptverta mūrine siena. Ji – kambario dydžio. Prasiveria varteliai sienoje, ir į pakalnę įeina trys teisėjai. Jie apsilikę teisėjiškais drabužiais, balti žabo išryškina pergamentinius veidus. Vidurinysis atsiverčia storą knygą ir prašneka.

„Jūsų pavardė?“

„Antanas Garšva“.

„Profesija?“

„Poetas ir nevykęs žemės gyventojas“.

„Jūsų pasaulėžiūra?“

„Nesuformuluota“.

„Kokioje pasaulėžiūroje esate gimęs?“

„Formaliai – tikinčiųjų, bet – – –“

„Komentaram nereikalingi“, nutraukia teisėjas.

„Jūs vykdėte tikinčiųjų įsakymus?“

„Aš, galimas daiktas, nevykdžiau jų dogmatiškai, bet – – –“

„Be komentarų“, vėl nutraukia teisėjas.

„Ar vykdėte įsakymus taip, kaip jus mokė?“

„Atrodo, ne“.

„Labai gerai. Pagal aštuntąjį paragrafą – jūs pasmerktas sunaikinimui. Dėkui už atsakymus“.

„Ar galėčiau sužinoti aštuntojo turinį?“

„Tai ilgokas paragrafas. Trumpai. Sunaikinamas kiekvienas, kuris nesilaikė įstatymų. Pavyzdžiui. Tikintysis – tikinčiųjų, netikintysis – netikinčiųjų, melagis – melagiškųjų, žmogžudys – žmogžudiškųjų, bailys – bailiškųjų, moralistas – morališkųjų. Gi įsakymus vykdžiusieji perkeliama į dangų“.

„Aš vykdžiau ieškančiųjų įsakymus“.

Dabar trys teisėjai ritmingai nusikvatoja. Lyg operos choristai.

„Šitokia kategorija neegzistuoja Juozapato pakalnėje“.

„Atleiskite. Dar vienas klausimas. Kodėl mane atvežė mėlynuoju autobusu? Ši spalva sukelia viltį“.

Bet teisėjai nespėja atsakyti. Antanas Garšva jau apačioje, durys prasiveria, ir duryse – starteris.

„Klausyk, Tony, – sako jis rūsčiai. – Ką tu pridirbai su šinšilais?“

Kiek atokiau stovi senukas ir senutė. Žvairas senukas laiko medinį narvelį. Viena lentelė pralaužta, ir smailiasnukis šinšilas, iškišęs galvą, godžiai uosto senuko pirštus. Gi patelė ramiausiai miega, susirietusi į kamuolį. Šalia stovinti senukė žiūri į Garšvą, tarytum jis būtų bandęs nunuodyti jos anūkus.

„Jie sako: tu per greit užtrenkei duris aštuonioliktajame, suskaldei narvelį, vos neužmušei šinšilų!“

„Teisingai, O'Casey, aš praskėliau narvelį, nes šis ponas įėjo į keltuvą ir staiga man nežinomais tikslais pasisuko ir bandė grįžti. Tuo laiku užsitrenkė durys ir kiek nukentėjo narvelis. O šinšilai, aš manau, tvarkoj. Tiesa, vaikas kiek išsigandęs. Bet jo mylimoji ramiausiai sau miega. Atrodo, šinšilas nerviškesnis, kaip ir daugelis vyrų“.

Starteris nusišypsuoja lupomis. „O. K., Tony. Eik už kampo, ir kai šitie išgaruos, grįžk“.

Garšva eidamas girdi starterio žodžius: „Jis prisistatys menedžieriui ir bus nubaus-tas. Iš tikrųjų, tai kriminalas! Vargšai gyvulėliai!“

Kai Garšva sugrįžta, starteris sako:

„Prasmirdę šinšilai! Jų vieta – pragare. Būk atsargus, Tony“.

„Dėkui, O'Casey. Būsiu“.

Ekspresas nuo dešimto iki aštuonioliktojo. Jūsų aukštas, prašau, dėkui, mygtuką, ranka rankena, mes kylame. Aš nepykstu, kad seneliukai mane įskundė. Buvau neakylas. Kas prašė fantazuoti apie Juozapato pakalnę? Vargšai seneliukai. Gal jie neturi vaikų ir augins tuos šinšilus kaip savo mieliausiuosius. Gal ir man reikėjo pasekti jų pavyzdžiu, ir tai mane išgelbėtų?

Elena ir aš – kartu. Šeimyniškoje ramybėje. Nameliūkštis kur nors Jamaicoje. Visas aukštas mudviem priklauso. Mudu pasikabiname reprodukcijas. Mudu sudėliojame knygas. Rimtai žvelgia meno leidiniai ir poetai. Atskira lentynėlė saviesiems. Vakaraus mudu klausomės muzikos, skaitom, ginčijamės, be pykčio, pasiskonėdami. Šviečia lem-pa, o jos abažūras žalio stiklo. Mudu susirandame C. stotį, ji neturi marmurinių kolonų, bet jos laukiamajame – ramybė. Ir ant žemo staliuko – gyvos gėlės. Ir mūsų veiduose – nuolatinis šypsenos užgimimas. Ir mūsų sapnuose – pabudimo nujautimas. Ir mūsų apsikabinimuose – pirmoji kelionė į Jones Beach. Ir mūsų emblema – mirusiųjų bajorų galvos. Mes žaidžiame laisvalaikiu. Dėstome kaladėles, statome pilis, fantazuojame apie gyvenimą ir mirtį. Ir iš knygų ateina pagalba. Nebūtinai Homeras arba Dantė. Ateina ir savieji. Geriame putojantį vyną, ir suliepsnoja flamingas juodmedžio brangiam stale; plaukiame Keturių Kantonų ežeru; ir aname krašte miręs berniukas skambina gitara žemėje dar negirdėtą dainą; ir saulelė vėl atkopardama pabudina mūsų svietą; ir gyvename vėsioj, begalinėj šiaurėj; kur laukas, kelias, pieva, kryžius; palmės mano, palmės, dainuokite lieknos vėjų oazėj!

Zoori, zoori, magiškasis žodis, magiškasis raktas, magiškasis noras, magiškasis mies-čioniškumas, magiškoji nostalgija, nesudaužomo narvelio nostalgija.

Ir vieną dieną mūsų narvelyje gimsta vaikas.

15

Ir pelkės būna gražios. Kai ryto saulė supasi ant eglyno keteros. Kai iš balų atošvaistinės strėlės skrenda į gilų dangų, strėles svaido besilinksminančios pelkių vėlės. Kai ant pakraštinių kupstų linguoja asteniškos ramunės, sergančios mergaitės, kurios sveiksta pavasarį. Kai pempių sparnų mirgėjimas priverčia užsokti ant palangės, tabaluoti kojomis ir švilpauti. Kai manevrinis garvežys ūkauja lyg vaikas, žaidžias slapukais, ir bažnyčios varpai kybo čia pat, ant telegrafo stulpų, ir skamba nematomi. Dūžiai krinta į žaliuojančią žemę, ir žemė garuoja.

Garšva prisiminė tą džiaugsmą, kai naktinį tėvų staliuką pavertė altoriumi. Jis pristūmė staliuką prie lango, uždengė jį švaria staltiese, joje mirguliavo lelijos ir tulpės, motinos išsiuvinėtos. Jis susirado baltą žvakę molinėj žvakidėj. Jis apsisiautė vasariniu tėvo apsiaustu, ant kaklo pakabino rankšluostį, jo galuose lingavo raudoni kutai. Ir Garšvukas įžiebė žvakę. Blyški ugnelė virpėjo saulės šviesoje. Jis išskėtė rankas ir, lyg tikras kunigas prie tikro altoriaus, iškėlė galvą. Kristus buvo čia pat, nematomas kaip ir bažnyčios varpai. Keli Kristūs buvo čia pat. Pempių sparnai, varpų dūžiai, garvežio švilpukas, kupstų ramunės, blyški ugnelė.

Dominus vobiscum, ištarė Garšvukas.

Et cum spiritu tuo, atsakė.

Gloria, gloria.

Deo gratias, amen, amen.

Sūnau, pasaulio Atpirkėjau,

Asperges me, gloria ir confiteor.⁶

Jo mišiolas buvo stora knyga „Patarimai virėjai“. Jis atmintinai kartojė lotyniškus žodžius, kurie jam buvo svetimi ir todėl paslaptingi ir gražūs.

Credo gloria,

asperges gloria,

Dieve.

Confiteor gloria,

et cum spiritu tuo.

Amen.

Dominus vobiscum.

Amen.

Kyrie eleison.

Christe eleison.

Amen.

Ir, kai Garšvukas nebeatsiminė kitokių lotynišku žodžių, jis įjungė į maldą:

Kristau, išgirsk mus.

Kristau, išklausk mus.

Tėve, iš Dangaus Dieve,

Šventoji Dvasia,

Dieve.

Credo gloria,

⁶ Čia pabirai tariaimi lotyniški mišių maldų žodžiai: „Viešpats su jumis... ir su tavimi... Garbė, garbė. Dėkojame Dievui... apšlakstyk mane, garbė... išpažįstu“.

confiteor gloria.

Amen.

Et cum spiritu tuoooo – – –, pragydo jis. Garšvukui nebeužteko maldos. Jis nusimetė tėvo apsiaustą, užpūtė žvakę, kaklą apvyniojo rankšluosčiu, jis dar aukščiau iškėlė galvą ir uždainavo pilnu balsu:

Atskrend sakalėėelis per žalią giree – – –

Palanga. Rami vasarvietė. Plati, lygi geltono smėlio atkrantė, kuria tebevaikščiojo poetas Maironis. Kreivos pušaitės, tolimos giminaitės tujų, iš kurių varvėjo geltoni sakai, ir juose sustingdavo amžiams įklimpę vabzdžiai. Nejudanti upė Ražė. Medinės vilos ir nameliai, pasivadinę vilomis. Žvyrų išberti takai. Dirbtinių uolų Lurdas su įamžinančiais fotografais. Dar iš caro laikų likęs Kurhauzas. Jame vakarais šoko, jame rinko sezono karalius, dažniausiai kokį aktorių, šokių mokytoją ar imtynininką. Pajūrio restoranai, kurio laiptelius laižė bangų putos ir kur prie staliukų rymojo rašytojai, dailininkai, porėlės, vienas antras vienišasis. Jau apšiurę grafų Tiškevičių rūmai, išdidūs senatve, raudonomis rožėmis ir rožes laiminančia Kristaus statula. Medinė estrada pušyne, kurioje kariškas dūdų orkestras grojo pot-pouri iš „Traviatos“, „Persų muge“ arba nepaprastai karingus maršus, juos komponavo raudonskruostis, apskritapilvis dirigentas, mėgstas juoką, moteris ir degtinę. Kopyltėlė ant Birutės kalvos; kelios pušys Švedų kalnelyje. Pažįstamos iki smulkmenų įžymiosios vietos; kiekvieną vasarą tos pačios, kiekvieną vasarą tų pačių vasarotojų su pasiilgimu atrandamos. Ir saulė, ramiais vakarais prapjaunanti akiračio juostą ir visa nudažanti krauju, kas ir dera ramiam saulėleidžiui. Ir mėnulio takas naktimis į anapus, į tąją šalį, kurioje kadaise gyveno geltonplaukiai ir barzdoti vikingai. Ir tylus jūros dejavimas, ir niršulingas jūros ošimas. Ir žvaigždės, savaimė suprantama, tos pačios, kurias stebi apsikabinusieji. Ir smėlys. Pakrantėje, kopose, takuose. Iškratomas iš apavo, nupurtomas nuo kūno, sausas ir drėgnas, geltonas ir rudas Palangos smėlys. Milijardai grūdelių, juos norėjosi nusivežti į miestą. Kad neužmirštum ramiausios vasarvietės Šiaurės Europoje. Palangos. Ir – tiltas.

Tą pačią vasarą, kai Garšva sakė prakalbą, dainavo, šoko, stebėjo medį, – jis plaukė aplinkui tilto iškyšulį. Tai buvo baigminis ratas. Ant tilto mirguliavo chalatai, maudymosi kostiumai, merginų kaspiniai plaukuose, guminės kepuraitės, spindinčios akys. Saulė sproginėjo virš susirinkusiųjų galvų. Vakar buvo audra, ir, nors vėjas nurimo, stambokos bangos spraudėsi pro išgraužtus tilto stulpus, putodamos dužo pirmąjį kartą ir, pusiau numalšintos, šliuožė skersos į moterų paplūdimį. Garšva žvilgterėjo į atvirą jūrą. Buvo skaudu žiūrėti į putų švytėjimą. Akiratis nuslinko Švedijos pusėn. Pirmutinės, vos matomos bangos nyko danguje. Garšva norėjo apsisukti, bet išgirdo merginų balsus ir liko bežiūriš į tyškančius vandenį, į atkaklų bangų norą išgraužti medinius tilto stulpus.

„Garšva nelaimės“, tarė aukštas balsas.

„Jis labai liesas“.

„Jo“, sutiko žemas balsas.

„Laimės Mažeika. Garšva ateis antras arba trečias“.

„Aš manau, Garšva neišlaikys, kai apiplauks iškyšulį ir teks kasti prieš bangas“, reziūmavo žemas balsas.

Garšva pasuko galvą. Dvi šviesios merginos, nudegusios ir akiplėšiškos baltų dantų žerėjimu, stovėjo netoliese. Dvi aukštos merginos, stangrios ir išdidžios savųjų kūnų pažinimu. Garšva išpūtė krūtinę ir praėjo pro šalį.

„O kaip įsivaizduoja!“, išgirdo žemąjį balsą.

Atsirėmęs į turėklus, laukė Mažeika. Trijų sezonų laimėtojas. Tipingas plaukikas, plačia krūtine, raumenų gniužulais rankose, kojose, nugaroje. Jo rudi plaukai buvo išblukę nuo saulės, ir karingai kyšojo kuprota nosis, antakių šeriai, kvadratinis smakras, juodasis gintaras sidabriniam žiede. Ant grindinio sėdėjo ir masažavo savo kojas trečiasis varžovas. Gražus, tamsiaplaukis vaikinukas. Proporcingas, apskritas, nutekantysis raumenimis, juos dengė jaunų riebalų sluoksnis.

„Pasiruoškite!“, riktelėjo teisėjas.

Trijulė išsirikiavo. Šūvis, ir jie nušoko į bangas. Garšva panaudojo dar nežinomą jo konkurentams kraulio stilių. Jie plaukė iš jūros pusės, tilto iškyšulys gulėjo lygiagrečiai krantui. Buvo įmanoma plaukti krauliu. Reikėjo pranerti pro eilinę bangą, kad ji nenubloktų į tilto stulpus. Garšvos konkurentai plaukė krūtine, ir jis bematant pasiekė iškyšulio galą, vingtelėjo ir pasisuko priešinga kryptimi. Dabar prasidėjo tikroji kova. Kraulis nebetiko. Reikėjo irtis krūtine prieš bangas, jos negailestingai tempė į paplūdimį.

Garšva iškėlė galvą. Ant tilto, prie turėklų, stovėjo žiūrovai, įvairiaspalvė juosta akinančios saulės tviskėjime. Garšvai pasirodė, kad šviesiaplaukės merginos stovi greta ir moja rankomis. Garšva plaukė krūtine, giliai ir ritmingai kvėpuodamas, palenkdamas galvą, kai prasiveržusi pro stulpus banga norėjo jį nusinešti į krantą. Jis žvilgterėjo atgal. Mažeika artėjo. Kai Garšva lenkė iškyšulį, jis buvo taip toli ir staiga priartėjo. „Per silpni rankų raumenys“, sutvaksėjo mintis. Garšva juto baimę, tą vaikiškąją ir tą – į medį bežiūrint. Ir jis pamatė, kad žiūrovų juosta sudrisko. Kybojo rudas kūnas. Apskritą vaikinuką tempė virve į viršų. Jis neišlaikė. Garšva vėl atsigrįžo. Užpakaly teplaukė Mažeika.

Garšva prisimerkė. Jis yrėsi į priekį, į tikslą, į kopėčias, kuriomis užlipama į tiltą. Jis nebejuto savo rankų, kojų, pilvo. Tebuvo galva ir sunkus, lėtėjas kvėpavimas. Ir noras pralaimėti. Pasisukus dešinėn ir riktelėjus „virvę, virvę!“ Bet Garšva tebeplaukė. Kaip toli buvo kopėčios, kuriomis užlipama į viršų? Toli buvo kopėčios. Nepasiekiamos amžiais.

Staiga jis pajuto dygsnį smegenyse. Kairėje, lygiagrečiai, plaukė Mažeika. Iš vandens ir putų išnirdavo raumenys, ir Garšva ryškiai matė prasižiojusią burną ir akių baltymus. Garšva plūduriavo vietoje, o Mažeika plaukė. Baisiai iš lėto. Nuslinko galva, pažastys ir šonkauliai, ir netrukus oranžinės kelnaitės ir kojos, išsiskeičiančios ir susiglaudžiančios žirkklėmis. „Jis mane lenkia“, suprato Garšva. Jis iškėlė galvą. Čia pat buvo kopėčios. Gal už dešimties metrų.

Tada Garšva giliai atsikvėpė ir nėrė po vandeniu. Jis juto. Turi rankas ir kojas. Jis žirkliavo greitai, o vanduo slėgė. Tada iškvėpdavo truputėlį oro ir vėl žirkliavo. Vandens klodai sunkėjo, nebebuvo oro plaučiuose, ir Garšva išnėrė. Prieš akis buvo kopėčios. Jis įsikibo į jas, bet nebe pajėgė užlipti. Kažkas stumtelėjo jį. Šalimais kybojo Mažeika.

„Neužlipi?“, paklausė jis.

„Ne“, norėjo ištarti Garšva, bet nebegalėjo. Pasaulyje nebebuvo oro, ir krūtinėje tranškė širdis. Mažeika apkabino Garšvą, ir šitaip juodu užkopė į viršų.

Ir jau ant tilto lentų Garšva kelis kartus giliai atsikvėpė. Kažkas apdengė jį chalu. Pasaulis buvo žalias, vertė vėmti, ir Garšva norėjo užmigti, norėjo nebūti. Kūnas drebėjo smulkiu virpuliu. Kažkas įbruko jam į rankas sidabrinę moters statulėlę ir ką tai pasakė. Ir tik po kelių minučių Garšva suprato, kad jis laimėtojas ir pralenkė Mažeiką puse kūno.

Namo jis grįžo su asistentais. Dvi šviesiaplaukės merginos ėjo iš abiejų pusių, ir Garšva joms pasakojo apie kaulį, naujausiąjį plaukimo stilių. Jei jūra būtų ramesnė, jis

pralenktų Mažeiką penkiasdešimčia metrų. Kai jo basos kojos išibedė į šiltą kopų smėlį, jis suprato, kad laimėjimas linksmas dalykas. Jis apkabino abi mergaites per pečius, žaviai nusišypsavo ir tarė:

„Gal norite, kad judvi treniruočiau?“

„Norim, norim!“ , sušuko aukštas balsas.

„Ryt susitiksimė pirmą ant tilto. Gerai?“ , nusprendė žemesnysis ir paėmė iš Garšvos statulėlę, nes jam buvo nepatogu ją nešti.

„Tvarkoj“ , sutiko Garšva seno meisterio tonu.

Trys šviesios galvos plaukė Palanga. Ramia vasarviete.

Būdavo ramios naktys ir Kaune, birželio mėnesį, kai vos pora valandų skiria sutemas nuo aušros. Tokią naktį Antanas Garšva, palydėjęs Jonę, grįžo namo Laisvės alėja. Jau užgeso vitrinų šviesos; aureoles skleidė bulvarų žibintai; senstelėjusios liepos sušvito lyg nusidažiusios moterys; ir nubluko spalvingos policininkų uniformos; ir balti dešrelių pardavėjai rideno savo dėžutes; ir Soboras dengė jau švintantį dangų. Kaukšėjo Garšvos batai. Nenupirktos prostitutės liūdnos dairėsi skersgatviuose. Į „Rambyną“ beviltiškai kopė du girtuokliai, juos stūmė žemyn petingas restorano tarnautojas. Tamsioje gėlių krautuvės vitrinoje laukė ryto rožės, ir žibintų šviesa, kaip alchemiko rankos, pavertė rožes stiklinėmis statulėlėmis, ir žieduose galima buvo įžiūrėti mirusiųjų moterų veidus. Prie Mickevičiaus gatvės solidus ponas šviesiu kostiumu rūkė papirosą ir laukė autobuso.

Soboras artėjo. Danguje geso vos spėjusios išiziebti žvaigždės. Antanas Garšva nepasuko į Mickevičiaus gatvę. Jis nutarė įkopti į Vytauto kalną ir pasižiūrėti į brėkstantį Kauno rytą. Jis aplenkė Soborą. Akmens masė prisiplojo prie žemes. Šioje nerealioje naktį, baltųjų šiaurės naktų giminaitėje, bizantiškoji jėga, mongoliškųjų kardų lenktumas, rusiškųjų vienuolynų snaudulys buvo sunkus ir susiskaldęs Dievas, kuris savo pavaldiniuose tematė sąmokslą. Laisvės alėjos kilimas vedė į Soborą, ir lengvi Kauno nameliūkščiai jam nešė nuolatines dovanas. Lyg Auksinės ordos chanui, kuris priėmė krikščionybę. Granitiniai laiptai, sunkios durys, kolonos, kupolas, kryžius. Gelsvas ketvirtainis. Jame meldėsi ir Maskva, ir Roma.

Antanas Garšva ėjo bulvaru, ir priešais laukė Vytauto kalnas. Tamsus, vasara kvepiąs. Šmėstelėdavo tušti suoliukai. Dviaukščiai namai lygiavo šalimais. Už prospekto Alėja virto puošnios vasarvietės gatvė. Garšva išgirdo verksmą. Jis ne tuoj pat susivokė, kur verkama. Tokią naktį galėjo pravirkti ir vaiduoklis. Garšva buvo jaunas, ir jo vaizduotė lengvai nugalėdavo logiškąsias proto žnyples. Aukšti tonai, ritmingi ir skardūs, rėžė tylumą kalno papėdėje. Senas vaiduoklis pūtė į karklo dūdelę, išlaikydamas pauzes, ir jo dūdelė dejavo. Garšva sustojo. „Tai tema“, pagalvojo jis. „Man nesvarbu, kas verkia. Kuriame nors name atdaras langas, ir lovutėje pabudo vaikas. Man jis senas vaiduoklis, dar iš tų laikų, kai Nemuno ir Neries santakoje stovėjo sveikutėlė pilis. Jau išmirė vaiduoklio artimieji. Nusiskandino jo mylimoji laumė, nes nušiuo ir praretėjo jos auksinės kasos. Pasikorė pilies griuvėsiuose Lauksargis, jam atėmė laukus, jis mylėjo šį derlingą trikampį. Pasismaugė šilkinė skarele narsaus ir žiauraus kunigaikščio dvasia, jo plieniniai šarvai sutirpo, ir jis nebepajėgė deginti ant laužo kryžiuočių sielų. Ir išprotėjo kunigaikštystės vėlė; ta pati, kurią mylėjo jaunas Šarūno karys. Ji nuklydo prie Raudonės pilies, apsisiautė balta drobule, ji vaikščiojo liepų parke ir dainavo tą pačią dainą.

*Vai žydėk, žydėk,
Balta obelėle, –
Vai žydėk, žydėk,
Sausa be lapelių!*

*Vai kaip man žydėt,
Baltai obelėlei, –
Vai kaip man žydėt,
Sausai be lapelių?“*

Verksmas sklido čia pat. Antanas Garšva žvilgterėjo į paskutinį Alėjos suoliuką. Ant jo gulėjo kažkas balto. Tai buvo kūdikis. Žmogėnuką įvyniojo į purviną kartūninį žiurštą. Žvaigždžių šviesoje raukšlėjosi gelsvas veidelis. „Gudri kombinacija. Vaikas paliktas turtinųjų kvartale“. Garšva paėmė jį ant rankų. Artėjančio ryto vėsumoje Garšva juto, kaip šyla jo rankos. Pamestinukas nutilo. „Atrodo, jį neseniai maitino, ir jam netrūko motiniškos šilumos. Kur aš jį dabar dėsiu? Senas vaiduoklis įbruko man vaikelį? Nesąmonė. Čia reikalas rimtas“. Garšva prisiminė, kad netoliese, Gedimino gatvėje, – policijos nuovada. Jis grįžo, atsargiai laikydamas ramiai alsuojantį žmogėnuką. „Šitokį turėsiu, kai vesiu Jonę. Kai būsiu žinomas poetas ir gausiu valstybinę premiją. Kai imsiu jį ant rankų, jis nebeverks. Tai nėra miesčioniška. Tai misteriška. Daug laiko praėjo, kol susiformavo žemė, žolės, įvairūs dinozaurai, Laisvės alėja. Tai neišaiškinamas ir tikras reikalas. Aš mylėsiu Jonę ir girdėsiu verksmą, ir girdėsiu juoką. Ir matysiu išmintingą savo vaiko veidą. Išmintingą, nes jis dar nieko neišmano. Tokį burbulą, kuri bestebint parašomas optimistinis eilėraštis. Galimas daiktas, aš tapsiu originalus ir išgarsėsiu. Kad išgarsėtum šiame amžiuje, reikia rašyti optimistinius eilėraščius“.

Antanas Garšva įėjo į nuovadą. Dežuruojąs policininkas kažką rašė.

„Radau“, tarė Garšva, laikydamas žmogėnuką prie pat veido, lyg suskilusią porceliano vazą.

„Ant suoliuko, prie Vytauto kalno“.

„Kad jį kur velniai griebtų!“, tškė policininkas.

„Jau antras šianakt. Vėl kokią žydo tarnaitę užpjovė kareivis. Padėkite jį ten, ant stalo. Surašysime protokolą“.

Kai Antanas Garšva išėjo į gatvę, jau švito. Jis pasirinko tiesiausių kelią į namus. Jis kopė Aušros taku. Apačioje gulėjo Kaunas. Iš melsvos prieblandos dygo Katedra, Tilmano fabrikų kaminai, Nemuno vingiai, Linksmadvario pakriaušės, rausvas dangaus prisikėlimas. Traškėjo papuvę laiptai. Baltai nutinkuoti nameliai tūnojo medžių apgaubti. Vis labiau švito. Garšva stabtelėjo viršutinėje Aušros tako aikštelėje. Jis atsirėmė į vos besilaikantį turėklą. „Noriu vesti Jonę. Noriu vaiko. Noriu eilėraščių. Noriu pinigų. Noriu garbės. Noriu būti laimingas. Gyventi noriu“, galvojo Garšva, tarytum jis būtų paleidęs iš tinklo auksinę žuvelę, ir ši nusprendė tučtuojau įkūnyti jo norus.

Algis Kalėda

Antano Škėmos kūrybos kontekstai ir tradicijų punktyrai

Literatūros raidos ir virsmo klausimai nuo seniausiu laikų masina reflektuojančią teorinę mintį, skatina apčiuopti bei įvardyti transformacijų stimulus, įvairių pokyčių mechanizmus. Toje permanentinėje kaitoje nuolatos randasi reiškinių, kurie tarsi nurodo į esmingus pokyčius, vienu meninių konvencijų išsekimą, kitų – kristalizavimąsi ir būsimus virsmus. Šiuos poslinkius labiausiai lemia literatūros kaip sistemos savaiminės slinkty (*Selbstbewegung*), neabejotinai susijusios su kūrėjų individualiomis paieškomis, – tai ypač akcentavo rusų formalistai Jurijus Tynianovas, Viktoras Šklovskis, Borisas Eichenbaumas, taip pat – Romanas Jakobsonas, Feliksas Vodička, Janas Mukaržovskis bei kiti struktūralizmo pradininkai¹.

Škėmos santykius su pasauline ir tautine kultūra galima būtų apibendrintai ir redukuotai nusakyti kaip kryptingą siekį lietuviškoje terpėje adaptuoti, interpretuoti ir diegti performuluotus naujoviškus XX amžiaus filosofinius-meninius fenomenus. Vytautas Kubilius, tiesa, plačiau neargumentavęs kūrėjų įtakos Škėmai, aiškino, kad „lietuvių meninis žodis, rašytojo supratimu, turėtų pasiremti šiuolaikiniu Vakarų mentalitetu, kurį formuoja S. Freudo ir C. Jungo teorijos, I. Stravinskio ir B. Bartoko muzika, P. Picasso ir S. Dalí tapyba, A. Rimbaud ir E. Poundo poezija, F. Kafkos ir A. Camus proza“².

Škėmos kūryba, man regis, šiuo atžvilgiu yra traktuotina kaip tam tikras literatūros kryžkelių fenomenas, atskirais savo ypatumais susiekiantis su ankstesniais kūrybiniais modeliais ir juos tarsi išsemiantis, o, antra vertus, iškeliantis naujas pasiūlas ir atveriantis kitokias literatūrinės refleksijos perspektyvas. Svarstant šias prielaidas visų pirma derėtų pasigilinti į tokius klausimus. Kokie yra esminiai labiausiai intriguojantys ir sugestijuojantys rašytojo poetikos, diskurso ypatumai? Kokiuose paraleliniuose kontekstuose galima įžiūrėti jo sumanymų inspiracijas, genezę, susiformavimą? Ir tarsi *vice versa*; su kokiais vėlesniais paraleliniais tęsiniais bei inspiracijomis būtų prasminga gretinti *Baltos drobulės* autoriaus kūrybą? Kaip rašytojas stimuliuo / stimuliuoja lietuvių prozos slinktis?

1.

Skaitant Škėmos kūrinius, ypač jo prozą, į akis visų pirma krenta pats verbalinis lygmuo, stilistinės raiškos priemonių konfiguracija, plačiau pasakius – visa vaizdavimo sistema, teksto organizacija. Autorius į kuriamą pasaulį skaitytoją dažniausiai „įsviedžia“ *ad hoc*, apie pasakotojo statusą, veiksmo lokalizaciją, personažų santykius nepateikdamas raiškesnių įvadinių signalų, juo labiau – kokios nors išsamesnės priešistorės. Lyginant su, tarkim, tradicine epika, čia kūrinio vyksmas plėtojasi tarsi savaime, kaip autonominė būtis, kuriai nederiguoja išorinė valdanti jėga, autoritetingas tvėrėjas, pagal tam tikras nuostatas dėliojantis prasmų mozaikas.

Todėl vargu bau įmanoma identifikuoti stilistinę Škėmos kūrybos podirvį, jam labai imponavusius lietuvių prozos kūrinius, – rašytojas, kaip atrodo, nebuvo patyręs kokio nors hipnotizuojančio jų poveikio, jam sakytum neimponavo nė mimetiniai atvaizdai su

¹ Žr. Henryk Markiewicz, *Wymiarzy dzieła literackiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1984, p. 205–212.

² Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma litera, 1995, p. 494.

kruopščiu aplinkos ir žmonių portretų detalizavimu. Kaip ir nuodugnus smulkmeniškas psichologizavimas arba pakilus emociingumas. Tačiau nė kiek nedvejojant galima tvirtinti, kad Škėmai buvo nepriimtini sentimentalūs aprašinėjimai, aplinkos poetizavimas bei „dailus“ personažų vaizdavimas, kurį traktavo kone su alergišku nepakantumu. Antai 1953 m. humoristiniame kūrinyje „Receptai rašytojams“ (it koks būsimas Juozas Erlickas) jis taip parodijavo jausmingą, kiču dvelkiantį tradicinį vaizdavimą, pridurdamas dar ir komentarus:

Kruvina saulė leidosi už tamsaus, bet paniurusio šilo ir nudažė Jono skruostus raudona ir beviltiška spalva. [...] Jonas nužingsniavo plačiai linguodamas į šalis ir tuo būdu nepastebėjo, kaip žilagalvis senelis pavirto ant lietuviškos žemelės raudamas nuo galvos paskutinius plaukus. (*Aut pastaba*. Jei autorius nori būti spalvingesnis, senąjį skerdžių jis gali palyginti su audros nulaužtu ąžuolu, liepa, pušim, o taip pat su kitokiais lapuotosios ir spygliuotosios augmenijos atstovais).³

Čia išskylantis skeptiškas atsirbojimas nuo vienos iš esmingų lietuvių dailiosios literatūros paradigmų – lyrinės tikrovės percepcijos – aiškiai liudija tam tikrą rašytojo apsisprendimą ir programines kūrybos nuostatas. Antra vertus, Škėma kaip kūrėjas juk brendo tuo metu, kada lietuvių meninis žodis jau buvo sukaupęs nemažą įvairių vaizdavimo būdų potencialą. Jis neabejotinai buvo susipažinęs ir su siekimais stilizuoti sąmonės virpesius, personažo dvasios sumaištį (tarkim, įprasmintus Julijono Lindės-Dobilo *Blūde*, Igno Šeinaus *Kuprelyje*, Antano Vaičiulaičio *Valentinoje*), ir su menininko gyvenimą permelkiančiomis dilemomis (parodytomis kad ir Vinco Mykolaičio-Putino *Altorių šešėlyje*). Tačiau įvairių jaunystės lektūrų pėdsakai rašytojo kūriniuose nėra ryškūs, veikia traktuotini kaip bendras fonas ar tiesiog kaip mažne kiekvienam inteligentui privaloma žinių sankaupa. Tad vargu ar būtų tikslingos konkrečios inspiracijų ar sekimų paieškos.

Tiesa, kažkada Jonas Grinius Škėmai priekaištavęs, kad „pradžioj epizodo užrašus atžymėdamas, o paskui juos suliedamas su kitokiu tekstu, – rašytojas nepasirodė originalus“. Panašų metodą prieš keturiasdešimt su viršum metų naudojusi Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana⁴. Bet, suprantama, tokio pobūdžio pastabų ar priekaištų dėl diskurso komponavimo analogijų, dėl atsikartojančių kūrinių struktūrinių ypatumų įvairiais atvejais galima pažerti labai daug. Juk kiekvienas autorius pasitelkia tam tikrą apibrėžtą (ar net baigtinį) vaizdavimo medžiagos repertuarą – tiek kalbant apie leksinius kalbos išteklius, tiek operuojant fabulomis, motyvais arba naudojant komponavimo variantus (beje, įdomus kuriozas: ir pats Škėma sako, jog ir Algirdas Landsbergis naudojas „panašų groteską“ kaip [amesas Joyce‘as!]).

Tad prasmingiau kalbėti apie konkrečioje literatūrinėje terpėje susiformavusius vaizdavimo modelius, jų santykius su individualiomis variacijomis bei aukštesnio lygmens menines sugestijas, kurios randasi autoriui „bendraujant“ su adresatu. Suvokdamas konkretaus rašytojo savitumą išsilavinęs skaitytojas (visų pirma – literatūrologas) turėtų naujai sukurtą būtį projektuoti į buvusių bei esamų kitų artefaktinių vizijų plotmę. Kaip šiuo atžvilgiu galima mąstyti apie Škėmos savitumą? Visų pirma dera pabrėžti kūrybinės

³ Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1994, p. 345.

⁴ Cit. iš Loreta Mačianskaitė, *Antano Škėmos „Balta drobulė“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 12–13.

⁵ Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. 2, p. 375.

manieros, stilistinių priemonių savitumą, netgi išskirtinumą to meto mūsų literatūros kontekste, – sugestyvi meninė išraiška jam nėra gražiai, taikliai, vaizdingai aprašomi jusliniai arba jausminiai impulsai, o veikiau jų transformacijos.

Recenzijoje apie *Baltą drobulę*, parašytoje 1959 m., Antanas Vaičiulaitis teigia:

rašytojas yra modernistas, mūsų beletristikoje dabar gal net vienintelis, kai jau neturi-me Jurgio Savickio, kai Petras Tarulis seniai tapo realistinio pasakojimo šalininku. [...] Antano Škėmos psichologiniame priėjime, jo žvelgime į pasaulį modernistinis perpūtimas jaučiamas stipriai. Jis yra kiek eklektinis: sudėtas iš siurrealizmo, Kafkos, egzistencialistų ir kitų naujesnių vėjų.⁶

Šio intelektualo, lietuvių ir pasaulinės literatūros žinovo, reziūmavimas, regis, turi konstatuojamą statusą, kurio niekas ligi Šiolei nemėgino kiek nors argumentuočiau kvestionuoti. Kaip matome, čia iškeliamas meninio braižo unikalumas (tiesa, atsargiai – „gal net“), taip pat – įvardijami ganėtinai aiškūs literatūriniai kontekstai, tam tikros nuorodos į galimas paraleles. Ypač į besiformuojantį lietuvių modernizmą, kuris tarsi rodė Škėmai naujas meninio poveikio galimybes. Albertas Zalatorius rašydamas apie „ekspresionistų“ Savickio ir Petro Tarulio kūrinis akcentavo orientavimąsi į adresato reakcijas: pagrindinis jų uždavinys – „stebinti priblokšti, aktyvinti skaitytojo sąmonę. Efektas turėjo būti greitas, rasti skaitymo metu, o ne po to, kai kūrinys perskaitytas ir skaitytojas mintimis prie jo grįžta“⁷.

2.

Nekyla abejonių, kad rašydamas savo noveles (rink. *Nuodėguliai ir kibirkštys*), romaną *Balta drobulė*, dramas (*Pabudimas, Žvakidė*), apysaką *Izaokas* ir kt. autorius buvo kone persismelkęs moderniosios literatūros patirtimis. Naujoviški tikrovės transformavimo modeliai ryškėja visuose meninės struktūros lygmenyse, ypač – diskurso sąrangoje. Šiuo atžvilgiu visų pirma reikia iškelti montažą ir koliažą, „ryškiausias stilistines moderniosios literatūros (ir meno) priemones“⁸, kurios leidžia *sukeistinti* (pagal rusų formalistų terminiją) subjektyvios percepcijos ir meninės raiškos santykius.

Naudodamasis šiais manifestacijos būdais Škėma kuria įvairiais kampais nušviečiamą pasakojimo erdvę, kaleidoskopiškai į suvokėją atsigręžiančius vaizduojamus objektus. Jo kūrinuose į pirmą planą prasimuša dramatinio komponavimo, *tiesioginio* vyksmo konvencijos. Turiu mintyje ne tik paties fabulinio veiksmo vizualizaciją (kaip kinematografe, kur įkūnyta koliažo, montažo technika – apie tai išsamiai rašė Sergejus Eizenšteinas⁹), bet ir tiesiogines nuorodas į komunikacijos saitus tarp suvokėjo ir jo vaizduotę akinančio reginio. Autorius it režisierius ar scenaristas sako: viskas vyksta *čia* ir *dabar* priešais adresatą, kuris tarsi regį, girdi, jaučia kvapus, atskiria erdvės dėmenis. Tokio pobūdžio siekiniai rašytojui, kaip teatro žmogui, dramaturgui, buvo labai artimi ir kuriant prozos tekstus:

Antanas Garšva įeina į nusirengiamąjį patalpą. Jis junta pažįstamą smarvę. Pirmame ruime – išeinamoji. Tik pertvarėlėmis atidalytos sėdynės, ir jei gretimojoje tupi kaimynas,

⁶ Antanas Vaičiulaitis, *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 507.

⁷ Albertas Zalatorius, *XX amžiaus lietuvių novelė*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 266.

⁸ Viktor Žmegač, „Montažas / Koliažas“, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 217.

⁹ Žr. Сергей Эйзенштейн, *Избранные произведения*, t. 3, Москва: Искусство, 1964, p. 65–85.

matai jo batus ir nusmukusias kelnes. [...] Dešinėje – durų anga ir anapus žalios spintelės drabužiams. Antanas Garšva atrakina savąją ir atitraukia škotiškų marškinių ziperį. Jis nusirengia iš lėto. Valandėlę jis vienas. [...] Antanas Garšva nukabina keltuvininco uniformą. Mėlynas kelnes su raudona siūle ir burokinės spalvos švarką su mėlynais atlapais, „auksinėmis“ sagomis, pintais antpečiais.¹⁰

Panašią tiesioginio vaizdavimo techniką mėgo amerikiečių rašytojas Johnas Roderigo'as Dos Passos'as (1896–1970), romanuose *Trys kareiviai* (1921), *Manhattanas* (1925), trilogijoje *JAV* (1930–1936) vaizdavęs, beje, irgi karo (šiuo atveju – Pirmojo pasaulinio) sužalotą asmenybės sąmone. Jis redukuoja savo veikėjų elgseną bei jauseną į ganėtinai elementarius impulsus, kuriuos žadina susidūrimai su aplinka, dažnai urbanistine, prisodrinta technikos ir didmiesčio civilizacijos atributų. Panaudodamas vienalaikiškumo (simultaninės naracijos) principus Dos Passos'as imituoja permanentinį individo ir pasaulio santykių kismą, nesibaigiantį, bet vis atsikartojantį, į kurį įtraukiamas ir suvokėjas. Tiesa, šiuo atveju personažų reakcijos neturi tokių gelminių psichologinių ištarmių, kokios būdingos *Baltos drobulės* herojui; jų būties tragizmą veikiau lemia konkreti aplinka, nuolat dirginanti, nepastovi ir eizėjanti. Tuo tarpu „Škėmos žmogus grumiasi, kankindamasis su blogio ir gėrio, mirties, meilės ir amžinybės problemomis. Jis taip pat stengiasi kurti ir giliai įsijausti į gyvenimą; ir kuo giliau jis įsijaučia, tuo daugiau kenčia“¹¹.

Galima įžiūrėti nemaža vaizdavimo būdu panašumų tarp lietuvių autoriaus ir daugelio kitų pasaulio rašytojų, tarkim, vadinamojo bihevizizmo atstovų (be minėto Dos Passos'o, jiems priskiriami Ernestas Hemingway'us, Erskine'as Caldwellas, Theodore'as Dreiseris, Johnas Steinbeckas). Juos neabejotinai suartina tiesioginės naracijos ypatumai – besikeičiančių stambių ir smulkesnių *kadrų* montažas, įvairių laiko plotmių samplaikos, akcentuotos nuorodos į adresato sąmonę bei jauseną. Šitokiais būdais modeliuojamo pasaulio ontologinis pamatas – stebėtojo percepcinės pasirinktys: vienu atveju jis tarytum *iš šalies* rodo, ką mato, kitu – atrenka būdingas aplinkos detales, trečiu – remiasi užtekstine informacija.

Panašią koliažinę vaizdavimo strategiją naudoja ir Škėma. Antai *Baltos drobulės* pradžioje, „Įvade“, pateikiama kone objektyvistinė, tarsi bejausmės kino kameros užfiksuotų scenų seka – niekuo neišsiskiriantys reginiai. Tačiau pagrečiui įterpiama ir kitokio pobūdžio medžiaga, išgriebta iš praeities arba kitų žmonių prisiminimų, todėl *kamerai* neturėtų būti iš esmės pasiekama. Šitaip kuriami savotiški hibridiniai prasmų dariniai, skirtingos prigimties, bet egzistuojantys toje pačioje laiko sferoje, tiksliau tariant, suvokėjo vaizduotėje:

B. M. T. Broadway Jine. Ekspresas sustoja. Antanas Garšva išeina į peroną. Šešios iki keturių popiet. Jis žingsniuoja apytuščiu peronu. Dvi negrės žaliom sukniom stebi išeinančius. [...] Jis lipa laiptais aukštyn. Blizga išblizginti mokasinai. Ant dešinio mažojo pirštelio – auksinis žiedas, motinos dovana, senelės prisiminimas. Žiede išgraviduota: 1864 metai, sukilimo metai. Šviesiaplaukis bajoras pagarbiai suklupo prie moters kojų. Gal aš mirsiu, gerbiamoji ponja, jei žūsiu – paskutiniai mano žodžiai bus – aš jus myliu, atleisk-

¹⁰ Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. I, Vilnius: Vaga, 1994, p. 279–280. Toliau tekste cituojant iš šio leidinio nurodomi tik puslapiai.

¹¹ Rimvydas Šilbajoris, „Žmogus Antano Škėmos kūryboje“, in: *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 462.

te už drąsą, aš myliu tave... [...] Ir Antanas Garšva pasuka dešininė. Vėl laiptai. Per daug laiptų, jie kartojasi. Siurrealizmas žlunga? Tegul. Aš pamatysiu šventos Onos bažnyčią Washington skvere (tesiuanta Napoleonas, norėjęs ją perkelti į Paryžių), ir į vidų įeis dailios vienuolės su geltonom žvakėm nekaltose rankose. Elena matė, kaip iš Vilniaus 1941 metais vienuolės vežė bolševikai. (p. 276–276)

Kelių laiko plotmių sampynos, neatskirtos jokiais ryškesnėmis cezūromis, bei neįtamai kaitaliojamos pasakojimo perspektyvos neabejotinai sukuria vienalaikio dabarties-praeities egzistavimo iliuzija. Taip pat – sinchroninio pasakotojo ir personažų koegzistavimo iliuziją, tad adresatas tarsi verčiamas nuolat tikslinti erdvės ir laiko koordinatas bei identifikuoti vaizdavimo, šnekos ir vertinimo šaltinius. Pabrėžtina, jog tokio tipo diskurso organizacija yra itin lanksti bei semantiškai talpi, jame paprastai manifestuojami ne vienas, o keli kompetencijų šaltiniai, kurie leidžia sukurti daugiaplotmę prasminę erdvę. Antai pacituotame fragmente įkomponuoti: 1) dalykiški „bejausmio“ pasakotojo konstatavimai; 2) retrospektyvi XIX amžiaus sukilimų atodanga su sugestijuota meilės istorija; 3) asociatyvios atminties emocijos; 4) laisvų Garšvos minčių srautas. Prie šių semantinių lygmenų derėtų dar pridurti ir adresato(ų) gebėjimus atpažinti ir interpretuoti tarsi prabėgom pabertą dalykinę informaciją (svarbias istorines datas, topografijos ženklus, mitą apie Napoleono ketinimus, siurrealizmą...).

Kituose Škėmos kūrinuose tiesioginio bei montažinio vaizdavimo variantai labai įvairūs, jis dažniausiai organiškai įsipina tarp kitų diskurso sandų (dialogų, menamosios kalbos, palyginimų ir kitų retorinių figūrų). Antra vertus, vėlyvoje kūryboje, pavyzdžiui, sopulingoje apysakoje *Izaokas* į akis krenta pabrėžtinai savojo „aš“ eksponavimas, dėl tam tikrų intymų veiksmų bei detalių sukeliantis netgi ekshibicionizmo įspūdį. Autorius tarsi prikišamai nuolat naudoja pirmojo asmens pasakojimo formas, šitaip ryškindamas pasakotojo asmenybės egocentrizmą, jos hipertrofuotas reakcijas. Apysakos pasakotojas-personažas sakytum vis dairosi į save, o aplinkos atributus, kitokios medžiagos skiautinius, regį kažkokiame suasmenintame veidrodyje. Veikėjo (Gluosnio) jausenoje it kaleidoskope mirguliuoja, mainosi buitinė tikrovė ir sapnas, kultūriniai įvaizdžiai ir pabrėžtinai žemojo lygmens dalykai:

Aš prabudau apie aštuntą, žvilgterėjau, kaip paprastai, į Bizantiškosios Madonos reprodukciją, dešinioji akis aukščiau ir amžių išgraužta oda, nuvarvėjęs ant smakro lūpų dažas, labai siauras kaktos ruožas tarp plaukų ir antakių. [...] Berods aš sapnavau Živilę, taip – legendinę Živilę, su aštriu kalaviju į pilies kuorą kopiančią, karo vado Gluosnio laukiančią. Mano sapne ji gyveno mažo lietuviško miestelio pakrašty, turbūt prieškariniais laikais ir sėdėjo lovoje. [...] Aš pajudėjau lovoje, sapnas pamažu tirpo, įsisiurbdamas į žalią sienos dažą, elektrinio laikrodžio rodyklės rodė tris minutes po aštuntos, aš perbraukiau ranka per genitalijas, nukrapščiau apdžiūvusius mėšlo trupinius nuo sudrėkusių užpakalio plaukų, rūpestingai sutryniau juos ir subėriau į peleninę. (p. 452)

3.

Vieni iš esminių Škėmos pasakojimo vektorių – dirglios sąmonės impulsų fiksavimas ir sinchroninis kelių semantinių sandų montažas – ataidi vélesnéje lietuvių prozoje. Jų atbalsių ir variacijų galima rasti ganėtinai daug. Bet šiuo atžvilgiu, regis, svarbus ne jų pa-

biras gausumas, o tai, ar šie vektoriai tampa visumą organizuojančiais ir kūrinių ištarmes lemiančiais veiksniais. Ir tai, ar tokio pobūdžio diskursas sąlygoja conceptualius, sunkiau apčiuopiamus meninius-filosofinius parametrus, kuriuos įvardijame bendresnėmis sąvokomis, kaip antai: individo ir sociumo santykiai, asmenybės samprata, pasaulio matymas, estetinė konvencija ir pan. Panašią naracijos techniką, kaip pamatinius diskurso kūrimo ir meninio pasaulio komponavimo principus, po kiek laiko naudos, be kita ko, Bronius Radzevičius ir Ričardas Gavelis, Icchokas Meras ir Romualdas Lankauskas, Saulius Tomas Kondrotas ir... Žinia, čia labiausiai lemia kiekvieno autoriaus individualus pasaulio traktavimas, aplinkos matymas. Tad derėtų kalbėti veikia ne apie kokius nors tiesioginius *Baltos drobulės* autoriaus pasiūlytą tęsimus ar sekimus, o apie panašumus, tipologinius paralelinius vaizdavimo variantus.

Antai *Priešaušrio vieškeliuose* svarbią teksto dalį užima subjektyvizuotos laiko ir erdvės plotmės, nesyk vos pagaunami momentiško įspūdžiai bei vaizdo ir jo percepcijos sąaugos. Radzevičius diskurso tėkmę kilstelį į kitą, savaiminio vyksmo, lygmenį, kuriame pasakotojas atlieka rodytojo, vedlio vaidmenį. Be abejonės, naracijos plėtra čia kitokia nei Škėmos romane, kur labiau pabrėžiamas konkretus regos taškas. *Priešaušrio vieškeliuose* autorius tapatinasi ir su personažais, ir su suvokėju, eksponuoja tam tikrą visų komunikacijos dalyvių bendrystę¹²:

„Užtruksime čia ilgai. Reikės į kiekvieną daiktą ir veidą atidžiai įsižiūrėti (p. 6); „Bet štai ji negirdimai prisiartina“ (p. 41); „Pasekime ir mes paskui šitą vyriškį“ (p. 49); *Štai regi save Kazimieras užkandinėje*“ (p. 81); „Kristupas šią akimirką svirduliuoja nuo Vizgirdo kalno į savo namus“ (p. 88); „*Dabar* jis rašo brūkšnelius ir kilputes“ (p. 120); „Ir štai jis sėdi aukštoje kėdėje“ (p. 164) (*kursyvas* – A. K.).

Jautrios psichikos Radzevičiaus herojus tarsi tikrinasi savo kondiciją, mąstymą išryškindamas kitų veikėjų regos taškus. Būdinga tai, jog tarp personažų ir pasakotojo vyksta savotiškos tiesioginės akistatos, sinchroniški požiūrių sąlyčiai, dabarties-praeities ir numanomos ateities, galimų nutikimų konfrontacijos.

Gavelio romanuose heterogeninis diskursas, kuriamas iš pasakotojo-personažo regos taško, gręžiasi link adresato taip pat pagal iškart kelis, tarpusavyje sumišusius, kartais neatskiriamus laiko ir prasmių lygmenis. Išryškintame *Vilniaus pokerio* herojaus Vytauto Vargalio akiplotyje aprėpiami ir aktualizuojami tiesioginiai reginiai, jų ištarmės, sugestijuotos emocijos bei numanomos *kanukiško* pasaulio konotacijos. Pažymėtina, jog pats autorius akcentuoja pasakojimo momentišumą netgi grafiškai – rašo kursyvu žodį *dabar*:

Dabar ji – bekūnio išmirusio, paralyžiuoto Vilniaus laumė: balkšvas šešėlis tamsios sienos fone, juosvas Šešėlis šviesios sienos fone. Kaži kur dingo Lolos kūno kerai. Nė nepastebiu jos krūtų, slaptingo pilvo apvalumo, daugiau klausau negu žiūriu. [...] *Dabar* einu greta jos, matau jos lūpas, matau net pačius žodžius – net gaila, kad jie byra ant šaligatvių, rieda į tamsias bromas, juos reiktų rinkti ir saugoti. [...] Ūmai sustoja ant paties kampo, atsiremia į sieną, jos veidas žiūri į viršų, tiesiai į mane. *Dabar* ji turi kūną: ir akis, apverstas į save, ir krūtis (jos niršiai spaudžiasi prie manęs), ir paslėptą po rūbais šlaunų apvalumą ir plokščią deivės pilvą. [...] Seku iš paskos, kiek atsilikęs ir kantriai laukiu, nes intymius dalykus ji pasakoja tik Didžiojoje gatvėje. (*Dabar* ji – Gorkio. Koks liūdnas liūdnas

¹² Bronius Radzevičius, *Priešaušrio vieškeliai*, Vilnius: Vaga, 1979.

absurdas: ką bendra su Vilniumi turi kažkoks Gorkis, varganas kanukų tarnas. [...] *Dabar* ji guli ant kušetės visiškai nuoga. [...] Žinau tik tai, ką *dabar* matau ir jaučiu.¹³

Gavelio (ir ne vieno kito XX amžiaus prozininko) žmonės, panašiai kaip Antanas Garšva, esamą aplinką dažniausiai regi su tebesitęsiančios praeities, ankstesnių išgyvenimų intarpais, sąlygojančiais ir dabartines jų būsenas. Atsikartojančios nemalonios mintys, prisiminimai ir sąmone pūdantys pojūčiai, kuriuos stimuliuoja nuengtas, atšiaurus pasaulis – izotopinės pakrikusios asmenybės vaizdavimo ašys. Lietuvių romanuose, regis, suformuota ilgoka tokių personažų tradicija.

Viename iš įtaigiausių savo romanų *Projektas* Lankauskas vaizduoja hiperjautrios sąmonės herojų, besikapanojantį gličioje blokinės buities realybėje ir intrigų liūne. Rašytojas tarsi iš šalies stebi personažo (Mindaugo N.) pastangas prisitaikyti ar bent priprasti prie paranojiškas nuotaikas keliančios aplinkos, pabrėžia jos inertišką atgrasumą:

Liftai pilni ir pilni. Girdėti aukštuose trinkčiojančios durys, kai jos susiveria, atsklinda neaiškūs žmonių balsai iš kabinų, girdžda metaliniai trosai, ant kurių juda kabinos, be perstojo slenkančios aukštyn ir žemyn, kol tas aukštas namas gerokai ištuštės, kol kabinose atsiras vietos; bet dabar iškviesti vis nesiseka, nors jis atidžiai taikosi pasinaudoti ta trumpa akimirka, kai viena raudona akis užges, ir vis truputį pavėluoja.¹⁴

It tokių maniakiškų būsenų iliustracija – pro nuolat prakiurusį stogą įkyriai lašantis vanduo ir šleikštulį keliantys blokų urbanistiniai vaizdai:

Į tuščią dubenį ant rašomojo stalo vėl garsiai krinta lietaus lašai, bet nelabai dažnai – maždaug vienas lašas per minutę. [...] Papt, papt, papt – skambčioja lašai į tuščią dubenį. Nelyginant laikrodis skaičiuoja minutes. [...] Jis žengia jai iš paskos, nulipa laipteliais į kiemą ir sustoja, įbedęs kiek nustebusį žvilgsnį į stambią šlapią žiurkę, gulinčią aukštelininką prie skarda apkaustytų durų, vedančių į šiukšlių rūšį po namu: nuo pirmo iki dvylikto aukšto einas platokas vamzdis, į jį kratomos atliekos, kurios bildėdamos ritasi žemyn (ypač trinksi tušti buteliai), kol atsiduria čia. [...] Jis vėl pastebi nudobtą žiurkę ir skubiai nusigręžia: skrandyje kažkas sukrutėjo, pakilo aukštyn, kiekvieną akimirką tai gali šoktelėti iki gerklės, tad pats laikas nešdintis iš čia, ir kuo skubiau, pasislėpus po skėčiu, į kurį beldžiasi lietaus lašai, nes sunkūs, gauruoti, pilki debesys tebeslegia miestą, ir jokių properšų nematyti.¹⁵

4.

Suprantama, įtaigaus diskurso, reflektuojančio hiperjautrią sąmonę, komponavimas – ne vienintelė Škėmos kūrybos išskirtinumo prielaida. To meto kontekste buvo pastebėti ir kiti jos ypatumai, vertinami, tiesa, nevienareikšmiškai, bet (žvelgiant iš dabarties pozicijų) vėliau įgiję netrivialios tradicijos statusą. Turiu omenyje conceptualius dalykus: sąmonės užtemimo, psichinės ligos vaizdavimą ar ekstremalių dvasinių-egzistencinių būsenų (pavyzdžiui, mirties) reflektavimą, taip pat, be kita ko, atviro erotiškumo motyvus.

Vytautas Kavolis studijoje *Nužemintųjų generacija* aptardamas visai šiai kartai esminius dalykus pabrėžė rašytojų siekimą kelti būtiškuosius klausimus. Jis reziumuodamas

¹³ Ričardas Gavelis, *Vilniaus pokeris*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 53–56.

¹⁴ Romualdas Lankauskas, *Projektas*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 14.

¹⁵ *Ibid.*, p. 50–52.

tvirtino: „Mirtis Antanui Škėmai buvo reikšmingiausias išgyvenimas, nes ji pats didžiausias žmogaus trūkumas: ir todėl ji žmogų padaro kitų ištikimybės vertą.“¹⁶ Kitoje vietoje kultūrologas panašias tendencijas sieja apskritai su moderniąja filosofija, – egzistencinės krypties šalininkais laiko Alfonsą Nyką-Niliūną, Algirdą Landsbergį ir Antaną Škėmą, „nepaisant jo esminio sentimentalumo“¹⁷.

Balta drobulė – romanas apie menininką, ypatingos jautros žmogų, labai primenantį „už milijonus kenčiantį“ romantizmo herojų. Tik šiuo atveju situacija, žinoma, kitokia: personažo savivokos genezė, nuolatinis vienišumo ir būties tragizmo reflektavimas, stimuliuojamas tiek realių praeities išgyvenimų, tiek neurozių ir pasąmonės proveržių, nurodo į dabartį, XX amžių. Paranojiškas jo nuotaikas labiausiai lemia būtent to šimtmečio baisių neromantiškas reflektavimas. Dar pačioje romano pradžioje tarp kitų neuras-tenikų-genijų (Cezario, Napoleono, Poe, Walto Whitmano) Garšva įrašo ir pats save, o kūrinio pabaigoje matome savotišką šių būsenų apogėjų. Rašytojas vėl kuria iš pažiūros objektyvistinę sceną, su fiksuotu laiku, keista erdve:

Kelios minutės iki dvyliktos. Garšva sėdi ant gėlėto linoleumo. Jis sėdi rojuje. Prie mėlynų kalnų. Aplinkui žydi gėlės ir didelės plaštakės tingiai mojuoja sparnais vėduoklėmis. [...] Jo veidas laimingas. Ramaus idioto. [...] Jo veidas šinšilo. Tebekyla į viršų knyginės dulkės. Saulės spindulys apšviečia nuogą sieną, nes reprodukcija karo šešėlyje. Skaidri mėlyna spalva. Jauku. (p. 427–428)

Šie apibūdinimai tiesiogiai susisieja su romano pradžios moto: „Palaiminti idiotai, nes jie yra laimingiausieji žmonės žemėje“ (p. 275). Tą osciliavimą tarp rezignacijos persmelkto romantiko ir šiuolaikybės fobijų kamuojamo individo studijoje „Žmogus Antano Škėmos kūryboje“ aptarė Rimvydas Šilbajoris. Ją tyrėjas pradeda sugretindamas Victorio Hugo maldą į Dievą ir Škėmos Garšvos maldą: „Dieve, Tu matai, koks aš nelaimingas. / Aš žinau, aš per vėlai, bet gelbėk mane. / Aš prižadu. / Aš sudraskysiu savo užrašus, eilėraščius. Aš nebegalvosiu, kaip Tu nenori“, pagrįstai tvirtina, kad „dievai šiais dviem atvejais yra visai kitokie [Hugo dievas – visada mielaširdingas, – A. K.], bet maldos esminis turinys yra tas pats – bejėgis siaubas“¹⁸, tiesiog skiriasi atskaitos plotmės: romantikas ją turi, o Škėma ją praradęs arba ji atimta.

Tai fatališkos bejėgystės išraiška – ir menininko, ir žmogaus. Kaip įžvalgiai pastebėjo Zalatorius, „Garšva į savo Golgotą kopė ne nuo fizinio užgimimo iki mirties, o nuo menininko užgimimo (pirmųjų talento pabudimo akimirkų) iki menininko mirties (išprotėjimas)“¹⁹. Apibendrinto XX amžiaus herojaus ir jo išgyventos epochos tragizmas įreminamas palyginti paprastomis priemonėmis, konstatuojamomis frazėmis. Tačiau konkretaus veikėjo likimas, jo išgyvenimai įgauna gerokai sudėtingesnius pavidalus – jo egzistencija atskleidžiama, plėtojant fabulą, nutiestą pagal įvairių situacijų vektorius, ir taip sudėstant dabarties ir praeities įvykius. Apskritai Škėmos personažams būdingas ekstremalus artinimasis ir buvimas prie ribinių situacijų. Pasak Šilbajorio, aptariusio Škėmos individo koncepciją, jo veikėjus sieja kone genetinė giminystė: „Vieni veržiasi į amžinybę, kiti į pražūtį, bet visi priklauso vienai šeimai, mano nuomone, jie net visi yra vienas

¹⁶ Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje* Vilnius: Vaga, 1994. p. 105.

¹⁷ *Ibid.*, p. 177.

¹⁸ Rimvydas Šilbajoris, *op. cit.*, p. 454–455.

¹⁹ Albertas Zalatorius, „XX amžiaus Kristus“, *Literatūra ir menas*, 1988 08 17, Nr. 38.

ir tas pats žmogus – Škėmos poetas ir nevykęs šios žemės gyventojas, kuris įtemptai stengiasi praregėti pro meilės, neapykantos, baimės ir pasiaukojimo maišatį.⁴²⁰

Individo atvertis į nebūtį, į kitą pasaulį, nuolatinis pasaulio sielvarto pojūtis – tai vienos iš įtakingiausių rašytojo kūrinijų sugestyvumo prielaidų. Jas punktyriškai tęsia ir varijuoja vėlesni autoriai. Antai Icchoko Mero *Striptizo* scenose itin koncentruotai telkiamasi į dieviškumo ir žemiškumo sankirtų vaizdavimą. Būties tragizmas kūrinyje išreiškiamas kaip pamatinė egzistencijos dimensija ir tampa viso romano ašimi, vienijančiu teksto veiksnium:

Tuščia, nyku visur – aplinkui ir tavyje, kai pasieki tai, ko siekei, kai išdalini save,
Skausmas, skausmas, skausmas, skausmas...

Ir vėl...

Ir vėl!

Ir vėl mirtis apgobia tave nepermatoma skraiste ir migdo, liūliuoja ir sukrečia nežinia ir siaubu, išsiliejusiu, tvinkčiojančių smegenyse ir gyslose.²¹

5.

Baigiant – keletas pastabų apie Škėmos varijuojamus erotinius motyvus. Jų originalus traktavimas, neretai atrodantis kaip balansavimas ties padorumo ir ekshibicionistinės patologijos riba, sąlygojo svarbios literatūrinės paradigmos formavimąsi. (Kitas klausimas – šių sferų perdėtas eksploatavimas). Žvilgtelėkime į keletą teorinių įžvalgų.

Pasak Vaičiulaičio, Škėma neišvengė savotiškos pozos, netgi teatrališko mosto. Atrodo, tyčia po patetiškos scenos ar vaizdo sviedžiamas ciniškas ir vulgarus paveikslas, lyg nugąsdinti „geros valios žmonėms“. Kadangi tokių scenų ir paveikslų ypač nešykšti, tai jos virsta savotišku metodu, tam tikru sąmoningu nusistatymu ar įpratimu. Ryškiausias tokio įpratimo, tampančio tiesiog štampu, pavyzdys yra seksualinės scenos, kurių autorius šioj knygoj itin prikaišiota.²²

Kavolis, gvildendamas moterų vaizdavimą lietuvių kūryboje, pastebėjo: Vydūnas pirmasis dramoje 1909 ir 1922 m. sukuria „moters kaip moralinio modelio antagonistą – seksualiai agresyvaus vyro įvaizdį. [...] Seksualiai plėšraus vyro literatūrinė karjera toliau tęsis tik po Antrojo pasaulinio karo (Antanas Škėma, Jurgis Jankus, vėliau sovietinėje Lietuvoje)“²³.

Polemizuodamas dėl *Drauge* anoniminio recenzento išsakytų priekaištų Škėmos *Pabudimui* dėl „per didelio lytingumo“, A. J. Greimas 1951 m. *Santarvėje* rašė:

Taip ir norisi čia A. Škėmai pasakyti didelį komplimentą: jo Katinėlis tai pirmoji mano visoj lietuvių literatūroj sutikta „grieko verta“ moteris [...] lietuviškoje poezijoje (apie prozą nėra ko ir kalbėti) įsiviešpatauja skaidrios vien kaulai ir skūra – anemikės „mergaitės“. [...] Užtat ir Škėmos nuopelnas tuo didesnis: jo grakštus Katinėlis įeina į lietuviškos literatūros saloną jokios tradicijos nepratiestu kilimėliu.²⁴

Šiuose vertinimuose pateikiami tiek individualios rašytojo kūrybinės manieros ypatu-

²⁰ Rimvydas Šilbajoris, *op. cit.*, p. 462.

²¹ Icchokas Meras, *Striptizas, arba Paryžius-Roma-Paryžius*, Boston: Ateitis, 1976, p. 163.

²² Antanas Vaičiulaitis, *op. cit.*, p. 507–508.

²³ Vytautas Kavolis, *op. cit.*, p. 490–491.

²⁴ Algirdas Julius Greimas, „Lytingumas’ lietuvių literatūroje“, cit. iš: *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 419.

mai, tiek nurodoma jų diachroninė apsuptis. „Ciniški“ Škėmos personažai tarsi įkūnija ir vyrų „plėšrumą“, ir gundantį moters „nuodėmingumą“, kitaip pasakius – amžiną žmogaus prigimties dvilypumą. Autorius (ypač apysakoje *Izaokas*) nevengia ir neslapsto jų kūniškumo, tarsi netiesiogiai tvirtina, jog literatūra turi vaizduoti visą būties pilnatį. Aišku, dabartinėje mūsų literatūroje po Gavelio, Jurgos Ivanauskaitės ir Jolitos Skablauskaitės, Sigitos Parulskio, Herkaus Kunčiaus kūrybinių pruderiški, kritiniai seksualumo kazusų vertinimai, regis, sunkiai įmanomi. Dabartinėje literatūroje neegzistuoja draudžiamos zonos, privalomi tabu. Žiūrint šiuo akimirkiniu, Škėmos „lytingumas“ tampa vienu iš ankstyvųjų drąsesnio erotizmo atvejų, taip pat stimuliuojančių lietuvių literatūrą. Apskritai XX amžiaus lietuvių literatūroje, visų pirma prozoje, rašytojo meninės-konceptualinės pasiūlos yra išskirtinės. Tiek gretinant jas su ankstesniąja mūsų autorių kūryba, tiek regint, kaip jos performuluojamos (ir kaip *persiformuluoja*) vėlesniųjų rašytojų kūrybose.

Iš knygos: Algis Kalėda, *Antanas Škėma ir slinktytys lietuvių literatūroje*, 2012

Kostas Ostrauskas

Kostas Ostrauskas (1926–2012) – ryškiausias avangardinės dramaturgijos atstovas lietuvių literatūroje, literatūros istorikas ir kritikas. Ostrauskas sukūrė pokštujančios ir intelektualios dramos tipą, nuo XXI a. vidurio iki XX a. pirmojo dešimtmečio energingai kreipė lietuvių dramaturgiją modernumo link. Ostrausko dramos *Pypkė* (1951), *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1963–1969) į absurdo teatro tradiciją įrašo ir lietuviškąją dramą.

Ostrauskas gimė 1926 m. balandžio 5 d. Veiveriuose (Prienų r.), vargonininko šeimoje. Mokėsi Kauno „Aušros“ gimnazijoje, išlaikęs konkursinį egzaminą buvo priimtas į Kauno jaunimo teatrą, lankė dramos studiją. 1944 m. artėjant frontui pasitraukė į Vokietiją, baigė gimnaziją Liubeke, studijavo lituanistiką Pabaltijo universitete Pineberge (Vokietija). Pinebergo DP stovykloje pastatė Vinco Krėvės *Šarūną* ir Balio Sruogos *Baisiąją naktį*. Studijuodamas universitete, lankė

dainavimo studiją, koncertavo stovyklose, organizavo studentų gyvenimą.

1949 m. atvyko į JAV, 1952 m. baigė lituanistikos ir slavistikos studijas Pensilvanijos universitete (buvo vienas paskutiniųjų Vinco Krėvės studentų), nuo 1952 m. dirbo šio universiteto bibliotekoje. Sukūrė kelias dešimtis dramos kūrinių, kuriuose išnaudojo nevaržomos kūrybinės laisvės galimybes, – jų neturėjo sovietinėje Lietuvoje likę rašytojai. Literatūros, kultūros istorijos, kritikos ir kitais kultūriniais klausimais rašė į *Literatūros lankus*, *Aidus*, *Metmenis*, *Darbą*, *Lituanus*, *Kultūros barus*, *Metus*. Svarbiausiais gyvenimo įvykiais laikydamas savo kūrybą ir kritiką, atsisakė rašyti autobiografiją. Mirė 2012 m. sausio 9 d. Pensilvanijoje (JAV).

Ankstyvojoje kūryboje (šeštajame–septintajame dešimtmetyje) Ostrauskas susitelkė į absurdo teatro poetikos ieškojimus (pirmoji pjesė – *Pypkė*, 1951). Panašiu metu pasirodė Eženo Jonesko (Eugène Ionesco) antidrama *Plikagalvė dainininkė* (1950), *Pamoka* (1951), Samjuelio Beketo (Samuel Beckett) *Belaukiant Godo* (1952). Aštuntojo–dešimtojo dešimtmečių Ostrausko kūriniuose išryškėjo postmodernizmo idėjos, dramose gausu aliuizijų į lietuvių ir pasaulinės literatūros klasiką. Savitas Ostrausko dramų žanras – mikro ir mini dramos, publikuotos *Metmenyse*, *Kultūros baruose*, *Metuose*, vėliau sujungtos į ciklą „Patarlės ir priežodžiai“ bei „Spec(tac)ulum mundi“ (2003).

Dramų meninę tikrovę Ostrauskas kuria iš gausaus kultūros lobyno – literatūros, muzikos, dailės. Originaliomis dramos ir muzikos sąsajomis pasižymi keturių dramų ciklas „Metai“ (1968), sukurtas pagal Antonijaus Vivaldžio (Antonio Vivaldi) koncertą smuikui *Metų laikai*. Kalbos muzikalumu ir muzikine forma išsiskiria drama *Kvartetas* (1969). Dailės kūriniai interpretuojami dramoje *Gundymai* (1983) pagal Jeronimo Boscho (Hieronymus Bosch) paveikslus. Itin svarbus vaidmuo Ostrausko dramaturgijoje skirtas literatūros klasikai. Jis šmaikščiai polemizuoja su Maironio lyrinėmis baladėmis „Jūratė ir Kastytis“, „Čičinskas“, su Viljamo Šekspyro (William Shakespeare) tragedija *Hamletas* (*Duobkasiai*,

Hamletas ir kiti, Shakespereana), absurdo teatro klasiko Samjuelio Beketo kūriniais. Pirmąja lietuvių postmodernia drama laikomoje *Ars amoris* (1991) kalbama apie meilės nevienareikšmiškumą, veikėjai suburiami iš įvairių epochų kūrinių: čia ir iš Dantės (Dante) *Dieviškos komedijos* pažįstama Beatričė, ir Servanteso (Cervantes) sukurtas Don Kichotas, ir Šekspyro Hamletas, ir Gėtės (Goethe) Faustas ir daugelis kitų. Monopjesės *Vaižgantas* veikėjas kalba Juozo Tumo-Vaižganto parašytais žodžiais. Artima Ostrauskui yra parodija – parodijuojama pasaka apie Raudonkepuraiteį, Antano Vieniolio „Paskenduolė“. Ostrausko dramoms atstovauja naujai tragikomedijai, kuri svyruoja tarp prasmės ir beprasmybės, polemizuoja su kitais tekstais, žaidžia skaitytojo erudicija.

Absurdo teatras yra Ostrausko kūrybos dominantė, ypač išryškėjusi naujuose kūriniuose – trijų dalių dramoje *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1963–1997) ir dviejų dalių dramoje *Who? (Kas?, 1991, 2001)*. Pastaruoju kūriniu Ostrauskas interpretuoja mįslingiausią Beketo dramą *Belaukiant Godo* (1952), ieško atsakymo į skaitytojus ir kritikus iki šiol intriguojančius klausimus: kas yra Godo? kas yra už absurdo dramoms personažus įkalinusios erdvės ribų? kas stabdo absurdo dramų personažus, kad jie neatidaro „uždarų durų“, nepažvelgia į anapus esančią tikrovę? Absurdo teatras teikia galimybę žmogui atsigręžti į patį save, ir tai, anot Ostrausko, yra jo vertė. Pjesėje *Who is Godot? (Kas yra Godo?)* kiekvienas anoniminis personažas, ieškantis atsakymo į šį klausimą, pirmiausia turi išsiaiškinti: „kas esu aš?“

Ostrauskui rūpėjo atnaujinti šiuolaikinio skaitytojo požiūrį į literatūros klasiką. Lietuvių literatūros kūrinių ir kūrėjų gyvenimo temomis parašė nemažai pjesių. Pjesėje *Vyskupas Antanas* pasitelkė Antano Baranausko dienoraščio fragmentus, dramoms *Balys iš Baibokų* tekstą sukomponavo iš Balio Sruogos laišku, kūrinių, prisiminimų apie Sruogą, oficialių dokumentų. *Balys iš Baibokų* atskleidžia ypatingą Ostrausko santykį su Sruoga – tragiškuoju XX a. žmogumi. Ostrauskas vaizduoja Sruogos sugrįžimą iš Štuthofio koncentracijos stovyklos į sovietinę Lietuvą, nuoširdžią viešnių globą, praskaidrinusią pasiligojusio rašytojo vienetą, *Dievų miško* publikavimo bylą, Sruogą žeminusius sovietinių rašytojų kaltinimus, viešus teismus.

Drama *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1963–1969) laikoma unikalia lietuvių dramaturgijoje (Bronius Vaškelis). Ostrauskas tęsia Antano Škėmos dramoje *Ataraxia* (1961) iškeltą aukos ir budelio temą (priešindami prievartos mechanizmui, lietuvis Andrius Gluosnis ir žydas Izaokas nužudo Patarnautoją) – seneliai, kaip ir Škėmos dramoms veikėjai, yra ir aukos (senelių vienturtis sūnus žuvo autokatastrofoje), ir budeliai (keršydami už sūnaus praradimą, jie žudo kambarį nuomojančius studentus). Ostrauskas nusikaltimus atskleidžia ne tiesmukai, didaktiškai, o originaliai, tragikomiškai.

Tik pasirodžius dramai *Gyveno kartą senelis ir senelė*, Jurgis Blekaitis straipsnyje „Kostas Ostrauskas ieško savo teatro (1965–1966)“ taip apibūdino Ostrausko dramą:

Visas jų egzistencijos pagrindas – scena. Tik čia gyvas jo žmogus, iš kurio psichologinės situacijos, painios ir neracionalios, gimsta veiksmas. Jis vystosi komiškai ir baigiasi katastrofa, autoriaus ironijos palydėtas.

Ostrausko požiūriu, kūryba yra kritika plačiąja prasme, – ypač rūpi istorinės atminties būklė, jis siekia sugriauti stereotipus, kuriais yra apaugusi senoji kultūra, menas, istorija. Tačiau Ostrausko požiūris nėra nei rūstus, nei moralizuojantis, jis kuria žaismingą kritiką.

Jei norime – įžvelgiame užuojautos žmogui, pasmerktam aklai žūti, vis tiek, ar jis žudo, ar yra žudomas.

Jei norime – įžiūrime autoriaus šypsenoj cinizmą ar nihilizmą.

Savo veido jis mums neatskleidžia. O gyvenimą rodo kaip pagonišką dievą dviem veidais. Gal ne taip veidais, kaip kaukėm – juoko ir siaubo.

Dramaturgas pasakos pradžios formulę „gyveno kartą senelis ir senelė“ pasitelkia vaizduodamas XX a. veikėjus. Gyvenamąjį metą išduoda skaitomos spaudos naujienos – jose kalbama apie nesuprantamą pavojų, kurį kelia atomas, Rytų ir Vakarų politikos chaosas. Ostrausko sukurti personažai seneliai – smurtu pagrįsto, tačiau kultūra, humaniškumu besidangstančio pasaulio metonimija. Seneliai jaučiasi esą likimo aukos, jie negali pamiršti beprasmiškai žuvusio sūnaus, bet kančia nublinksta prieš šaltakraujišką senelių kerštą, tampantį žaismingu žudymo ritualu.

Senelių nuotaikų kaitą Ostrauskas atskleidžia gretindamas vis pasikartojančias jų raundas su garsiai skaitomais spaudos fragmentais. Laikas dar labiau sustiprino kontrastą tarp dviejų skirtingų kalbos stilių – septintojo dešimtmečio išievių laikraštinė kalba atrodo keista ir komiška, vartojami palyginimai – absurdiški. Remarkose nurodytas kalbos tempas ir dinamika suteikia dramai muzikinio dueto bruožų.

Ostrauskas įvairiais būdais realizuoja absurdo dramoms būdingą įvykių pasikartojimą, pavyzdžiui, sienoje nubrėžti brūkšniai leidžia žiūrovams suskaičiuoti senelių aukas – finalinėje scenoje atsiranda dvyliktas brūkšnys. Žudymo ritualas kartojamas visame trilogijos cikle (*Gyveno kartą senelis ir senelė, Oi grybai grybai*, 1990), kol senelių auka tampa pats dramos autorius (*Valse triste*, 1996–1997). Dramos *Gyveno kartą senelis ir senelė* pradžioje Senelė mezga dvyliktą megztinį, skirtą aukai – kambarį nuomuojančiam studentui Petriukui, o pabaigoje pradeda vynioti siūlus naujam mezginiui. Senelis, nutraukdamas laikraščio skaitymą, nuolat klausinėja Senelės: „Ar šiandien baigsi megzti?“, „Ar tikrai šiandien baigsi?“, „Ar tu tikrai šiandien baigsi?“

SENELĖ *išbalus pašoka nuo kėdės ir iškelia mezginį – didžiulį, raudoną kaip kraujas megztinį.*

SENELĖ. Štai! Baigiau!

SENELIS (*įnirtusiai tvojęs plaktuku*). Aš pasiruošęs!

Dramos formą sukuria spaudos straipsnių temos: veiksmo įžangoje (ekspozicijoje) skaitoma apie absurdiškas derybas, vykusias tarp konfliktuojančių politinių jėgų; kulminacijoje nuskamba patetiškas palyginimas su graikų tragedija, aprašoma koncerte atliekama muzika, asociaciją su žmogžudyste kelia raudona tarsi kraujas pianistės suknelė; atomazgoje atskleidžiamas senelių patiriamas katarsis – įvykdę nusikaltimą, juodu garsiai skaito laikraštelyje aprašytą sąvoką „žaismas“. Senelis, perskaitęs pastoralinio žaismo pavyzdį, kuriame „piemenėliai pamiškėje ramioje dienoje savo padirbtais instrumentais švilpauja“, išsitraukia iš kišenės plaktuką – nužudymo įrankį, „prisideda gracingai tartum fleitą prie lūpų ir ima pūsti – pasigirsta švelni pastoralinė melodija“. Skamba Kristofo Gliuko (Christoph Gluck) operos „Orfėjas ir Euridikė“ fleitos solo su orkestru motyvas iš „Palaimintųjų vėlių“ baletu.

Dramos kompoziciją sudaro trys dalys ir epilogas. Pirmoji dalis baigiasi pasigirdus beldimui į duris – įeina menamas personažas Petriukas. Jį vaizduoja senelių laikomas megztinis, o kai Petriukui reikia kalbėti, tai daro Senelis, prie krūtinės prisidėjęs megztinį. Petriukui išėjus į savo kambarį (seneliams išmetus megztinį pro duris), abu susėda „sudėję

lyg maldai rankas“, galiausiai Senelis pakyla ir „nutrepsi į kambarį kairėje“. Prasideda trečioji dalis – laikraštį skaito Senelė, iš kambario sklinda priešmirtiniai Petriuko šauksmai, įtampa pasiekia kulminaciją, kurią Ostrauskas scenoje siūlo sustiprinti netikėtu efektu – seneliai už kojų vietoj nužudyto Petriuko išvelka „šio spektaklio režisierių, vilkintį raudonu megztiniu“ (paaiškiniame numatyti atsarginiai ėjimai: „Režisieriui pabūgus šios gėdos, galėtų jį pakeisti autorius (jeigu dar gyvas) arba kuris nors žinomas ir – bent šiuo atveju – pakantrus visuomenės bei kultūros šulas“). Nubrėžus ant sienos dvyliką brūkšnių, prasideda epilogas. Seneliai sėdi „užsimerkę tarsi nirvanoje“, paskui vėl atsiverčia laikraštį, skaito apie koncerto pabaigą, muziką, kuri „perpildė sielą“, publiką, kuri plojo ir plojo, o tada skubėjo namo, „nes rytoj kita darbo diena“. Ši užuomina atkreipė Senelės dėmesį, ji paėmė naują siūlų giją ir pradėjo vyti siūlų kamuolį. Svajingą senelių nuotaiką papildė komiškas štrichas – režisierius kyšteli galvą pro vienas kambario duris ir atsargiai, kad nepastebėtų seneliai, jau be raudonojo megztinio, rankoje nešdamasis batus, išslūkina pro kitas duris. Skamba Senelio plaktuku grojama fleitos melodija.

Ostrausko nuomone, *kūryba yra kritika* plačiąja prasme. Jam ypač rūpi istorinės atminties būklė, stereotipų, kuriais yra apaugusi senoji kultūra, menas, istorija, griovimas. Tačiau toks požiūris nėra nei rūstus, nei moralizuojantis – kuriama žaisminga kritika. Ostrauskas buvo įsitikinęs, kad „literatūra, kaip ir kiekviena kūryba, nemaža dalimi yra žaidimas. Juk ir pats žmogus – tad ir kūrėjas – yra ir *homo ludens* – ,žaidžiantis žmogus“, – 1988 m. teigė straipsnyje „Žodžiai, žodžiai, žodžiai“. Šiandien žaidžiančiu žmogumi, – „Esu turbūt *homo ludens* (Huizinga). Tačiau ,žaidžiu‘, tikiuosi, ne tuščiai, ne ,durnių volioju‘, bet prasmingai. [...] Mūsų literatūrai tasai ,žaidimas‘ tikrai nepakenktų, – šalia sentimentalumo, ji ir per daug rimta“, – teigė 2000 m., atsakydamas į *Naujojo Židinio-Aidų* anketą. Ostrausko dramaturgija daugiabalsė, įvairiaspalvė, žadinanti vidinį skaitytojo dialogą, provokuojanti – joje kiekviena tezė iš karto sulaukia antitezės.

Siūloma literatūra: Jonas Lankutis, *Lietuvių egzodo literatūra 1940–1990*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995; Kostas Ostrauskas, *Gyveno kartą senelis ir senelė: triptikas*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 2000; Ingrida Ruchlevičienė, *Kūryba – kaip žaidimas: Kosto Ostrausko dramaturgija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2003; Kostas Ostrauskas, *Žodžiai ir žmonės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997; Kostas Ostrauskas, „Esu turbūt *Homo Ludens*?“, in: *Naujasis židinis-Aidai*, 2000, Nr. 6, p. 301–304.

Kostas Ostrauskas

GYVENO KARTĄ SENELIS IR SENELĖ

Juliui Kaupui

*Bibliografinėmis išnašomis pažymėtos
SENELIŲ skaitomos laikraštinės ištraukos –
autentiškos citatos iš mūsų spaudos.
Spektaklio atveju tai turėtų būti aišku žiūrovui,
nes kitaip autorius neturėtų kur dėtis.
Kiti laikraštiniai fragmentai – fiktyvūs
(teksto – ne minties prasme).
Juos galima būtų pakeisti kitais
panašiais fragmentais –
fiktyviais arba autentiškais.*

*Kambarys be langų.
Visos sienos aplipdytos senais,
pageltusiais laikraščiais.
Trejos durys:
kairėj, viduryje ir dešinėj.
Jokių baldų,
išskyrus dvi supamąsias kėdes.
Ant ilgos vielos, be gaubto,
kabo didelė elektros lempa –
tiesiog spiginte spigina.
Ant viduriniųjų durų užbrėžta vienuolika brūkšnių:*

+++ , +++

*Viduryje kambario kėdėse linguoja
SENELIS ir SENELĖ.
Abu seni kaip Matuzalis.
SENELĖ įnikus mezga.
Po kojom raičiojasi siūlų kamuolys.
SENELIS skaito laikraštį.*

Muzikinė introdukcija.¹

SENELIS kyšteli nosį iš už laikraščio.

¹ Glucko *Orfėjaus* ir *Euridikės* II v., III scena: Orfėjaus rečitatyvo „Che puro ciel! che chiaro sol!“ orkestrinė pradžia (pirmieji 13 taktų).

SENELIS. Ar šiandien baigsi megzti?

SENELĖ. Baigsiu.

SENELIS šypteli ir vėl pasineria į laikraštį.

SENELĖ. Ko sustojai? Skaityk toliau.

SENELIS (*skaito*). „Rytų bloko galva, komentuodamas Rytų-Vakarų atominio karo pavojų, reikšmingai šypsodamasis, pareiškė: ‚Boba pasigėrė – pusė velnio, diedas pasigėrė – visas velnias‘.“

SENELĖ. Šventa tiesa.

SENELIS. „Kitą dieną užsienio reikalų ministras tą pareiškimą švelniai demontavo: ‚Diegas pasigėrė – pusė velnio, boba pasigėrė – visas velnias‘.“

SENELĖ. Už valstybės paslapčių išdavimą sušaudyti ministrą.

Kažkur pokšteli šūvis.

SENELIS. Jau sušaudė.

SENELĖ. Ačiū Dievui.

SENELIS (*atsiverčia kitą puslapį ir toliau skaito*). „Rytai ir Vakarai pagaliau surado tvirtą sutarimo pagrindą, iš kurio visas pasaulis tikisi ypatingai reikšmingų rezultatų. Vakar diplomatinio korpuso ir žurnalistų akivaizdoje po ilgų ir komplikuoatų paruošiamųjų darbų sutelktom jėgom paleista erdvėn oro tyrimų balionas. Vos tik pakilęs, jis sprogo.“

SENELĖ. Kaip ir kiekvienas burbulas: pššš...

SENELIS. „Toku būdu išlaikytas Rytų-Vakarų status quo.“

SENELĖ. Puiku.

SENELIS vėl kyšteli nosį iš už laikraščio.

SENELIS. Ar tikrai šiandien baigsi?

SENELĖ. Baigsiu.

Staiga SENELĖ pravirksta. Bet ir toliau mezga, retkarčiais nubraukdama ašarą.

SENELIS pasideda laikraštį ant kelių.

SENELĖ. Šiandien Jonukui jau būtų šimtas metų. Aš jį ant rankų išnešiojau...

SENELIS. ...daugel naktelių nemiegojau...

SENELĖ. ...jis augo kaip pupa...

SENELIS. ...ir žaidė...

SENELĖ. ...krykštavo...

SENELIS. ...bėgiojo...

SENELĖ. ...ir jokio vargo nežinojo. Tai buvo dienos...

SENELIS. ...kai jis ant sienos...

SENELĖ. ...pirštu užrašė...

SENELIS. ...3–2...

SENELĖ. ...yra 5.

SENELĖ ima balsu raudoti.

SENELĖ. Šiandien Jonukui jau būtų du šimtai metų. Jis turėtų vaikų...

SENELIS. ...ir jo vaikų vaikai vaikų...

SENELĖ. ...ir jo vaikų vaikai vaikų...

SENELIS. ...anūkų...

SENELĖ. ...anūkėlių...

SENELIS. ... – jie žaistų...

SENELĖ. ...krykštautų...

SENELIS. ...bėgiotų...

SENELĖ. ...ir jokio vargo nežinotų. Tai būtų dienos!..

SENELIS. ...tai būtų naktys!..

SENELĖS rauda nutrūksta tartum kirviu nukirsta.

SENELĖ (*lyg niekur nieko*).... – jeigu Jonukas būtų gyvas.

Pauzė.

SENELIS (*vėl skaito laikraštį*). „Prasidėjus tūkstantis pirmajam Rytų-Vakarų nusiginklavimo konferencijos posėdžiui, Vakarų delegacijos pirmininkas tarė ‚Taip‘, Rytai jam atsakė ‚Ne‘ – o gal atvirksčiai? – ir posėdis baigėsi. Spaudai paskelbta bendras komunikatas: ‚Draugiškoj nuotaikoj delegacijos turėjo naudingą pasitarimą, kurio metu pasikeista nuomonėmis‘. Rytoj įvyksta tūkstantis antrasis posėdis.“

SENELĖ. Tūkstančio antrosios nakties pasaka.

SENELIS. „Special to The New York Times. Mogadišu, Somalija, 1963. VII. 30. – Somalijos prezidentas Aden Abdullah Osman pareiškė, kad jo vyriausybė, pritardama Maskvos sutarčiai, po ilgų diskusijų nutarė taip pat susilaikyti nuo atominių ginklų bandymo ir to sprendimo tvirtai bei garbingai laikytis.“

SENELĖ. All the News That’s Fit to Print.

Pauzė.

SENELIS. Ar tu tikrai šiandien baigsi?

SENELĖ. Tikrai.

SENELĖ vėl pravirksta, tik jau ne taip gaudžiai.

SENELĖ. Tada Jonukas buvo dar tiktai studentas.

SENELIS. O! Kas per vyras!

SENELĖ. Lieknas kaip nendrė...

SENELIS. ...tvirtas kaip ažuolas...

SENELĖ. ...mėlynos akys...

SENELIS. ...žvalus...

SENELĖ. ...galvotas... – visai kaip aš.

SENELIS. Kaip tu? – Kaip aš.

SENELĖ. Kaip tu? – Kaip aš.

SENELIS. Kaip kas?

SENELĖ. Kaip aš.

SENELIS. Kaip tu.

Pauzė.

SENELĖ. Tada Jonukas buvo dar tiktai studentas.

SENELIS. Ėjo per gatvę...

SENELĖ. ...mano megztu megztiniu pirmąkart vilkėdamas...

SENELIS. ...sucypė ratai...

SENELĖ. ...suspiegė...

SENELIS. ...sukliko Jonukas...

SENELĖ. ...suriko...

SENELIS. ...ir pasruvo kraujas...

SENELĖ. ...kraujo klanas...

SENELIS. ...ir nėra Jonuko...

SENELĖ. ...mano sūnelio...

SENELIS. ...nėra Jonuko...

SENELĖ. ...mano vienturčio...

SENELIS. ...oi varge, varge!...

SENELĖ. ...mano vargeli!

SENELIAI. ...o!..

Pauzė.

SENELIS (*skaito*). „Vakar egzilai suruošė iškilmingą savo pavergtojo krašto nepriklausomybės dienos minėjimą. Prezidiume po trispalve susėdę visų keturiolikos partijų atstovai buvo akivaizdus jų vienybės simbolis laisvės kovoje.“

SENELĖ. Savaime aišku.

SENELIS. „Taip pat vakar įvyko laisvinamųjų organų visų keturiolikos partijų tūkstantis pirmasis posėdis. Jam prasidėjus, septynių partijų atstovai tarė ‚Taip‘, kiti septyni atsakė ‚Ne‘ – o gal atvirksčiai? – ir posėdis baigėsi. Spaudai paskelbta vieningas komunikatas: ‚Suprasdami vienybės būtinumą laisvės kovai, delegatai turėjo draugiškoj atmosferoj naudingą pasitarimą, kurio metu pasikeista nuomonėmis. Tegyvuoja vienybė!‘“

SENELĖ. Ar jos tikrai reikia?

SENELIS (*pavartęs laikraštį*). Nežinau, – čia neparašyta.

Pauzė.

SENELIS. Ar tu visai tikra, kad šiandien baigsi?

SENELĖ. Tik pats galas rankogalio teliko.

SENELIS (*pagyvėjęs*). Tai man jau laikas?

SENELĖ. Jau.

SENELIS išsišiepia iki ausų ir išsitraukia iš kelnų kišenės plaktuką.

SENELĖ (*be ašarų, šaltai*). Seniai aš, vargšė, būčiau nuvytus, jei ne Jonukas...

SENELIS. ...manai Petriukas?

SENELĖ. ...taigi, Petriukas – jis tartum gyvas mano Jonukas...

SENELIS. ...bet tik Petriukas...

SENELĖ. ...tiktai Petriukas...

SENELIS kaukšteli vikriai plaktuku.

SENELĖ. Kai tik pasižiūriu aš į Petriuką, – jis kaip Jonukas.

SENELIS. Lieknas kaip nendrė...

SENELĖ. ...tvirtas kaip ažuolas...

SENELIS. ...mėlynos akys...

SENELĖ. ...žvalus...

SENELIS. ...galvotas...

Pauzė.

SENELĖ. ... – bet jis Petriukas...

SENELIS. ...jis ne Jonukas...

SENELIAI įpuola tartum į ritualinę ekstazę.

SENELĖ. Mano Jonukas kraujais pasruvo...

SENELIS. ...Petriukas gyvas, lyg niekur nieko...

SENELĖ. ...mano Jonukas kapuose guli...

SENELIS. ...Petriuką žemė lengvai nešioja...

SENELĖ. ...ir man jau širdį draskyte drasko...

SENELIS. ...ir man užmigti sapnai neduoda...

SENELĖ. ...o! kraujas!..

SENELIS. ...kraujas!..

SENELĖ. ...ilgiau išverti jau nevalioju...

SENELIS. ...daugiau kentėti jėgų neliko...

SENELĖ. ...lieknas kaip nendrė...

SENELIS. ...- bet ne Jonukas...

SENELĖ. ...mėlynos akys...

SENELIS. ...- ne, ne Jonukas...

SENELĖ. ...tai tiktai Petras...

SENELIS. ...tiktai Petriokas...

SENELĖ. ...ne, ne Jonukas...

SENELIS. ...ne mūs Jonukas!

SENELĖ. Ne!

SENELIS. Ne, ne!

SENELIS tvoja piktai plaktuku.

SENELĖ (*uždusęs*). Skaityk!

Tarsi piktų dvasių apsėsta, SENELĖ įnirtusi puola megzti.

SENELIS (*skaito*). „[Smuikininko] valdomas griežiklis, atrodo, nė per plaukelį nenukrypsta į šalį, o slenka, šokinėja, skraido, tartum magiko lazdelė, užburdama klausytoją. Pačiu pirmutiniu griežiklio patraukimu klausytojas buvo ‚pagautas‘ ir, lyg prirakintas, veik išstisęs dvi valandas, niekur nenukreipdamas žvilgsnio, išsėdėjo kėdėje.“

SENELĖ. Suparalyžiavo? – Skaityk! Skaityk!

SENELIS. „Smuikininko [...] išgauti iš keturių smuiko stygų garsai priminė ir lakštutės suokimą, ir kregždutės švytavimą, ir nuskriaustosios raudą, ir šventojo maldą, ir besiantinančios audros siaubą, ir pavasario žaidimą...“

SENELĖ. Gana!

SENELIS. „Tik poroj vietų styga gal per stipriai buvo paspausta.“²

SENELĖ. Gana! Gana!

SENELĖ išbalus pašoka nuo kėdės ir iškelia mezginį – didžiulį, raudoną kaip kraujas megztinį.

SENELĖ. Štai! Baigiau!

SENELIS (*įnirtusiai tvojęs plaktuku*). Aš pasiruošęs!

Beldimas į duris.

SENELIAI šypsodamiesi susižvalgo.

Vėl beldimas.

² *Dirva*, 1960. X. 14, nr. 118.

SENELIS *nucina prie dešiniųjų durų. Jam iš paskos, nešina megztiniu, nutrepsi SENELĖ.*

SENELIS *atidaro duris.*

Už durų nieko nėra.

SENELIS („atėjusiajam“). Kur taip ilgai užtrukai?

SENELĖ. Akis pražiūrėjom...

SENELIS. ...rankas prarajom...

SENELĖ. ...- jau manėm, kad niekad nebegriši.

Šypsodamiesi SENELIAI įsiveda „atėjusįjį“ į kambarį.

Pauzė.

Pagaliau SENELĖ atkiša „atėjusiajam“ megztinį.

SENELĖ. Tau, Jonuk.

SENELIS. Tau, Petriuk.

SENELĖ (*paduodama megztinį*). Apsivilk. (*Pauzė*) Vilkis. (*Isakmiai*) Sakau, apsivilk!

Pauzė.

SENELĖ (*SENELIUI*). Žiūrėk, koks užsispyręs.

SENELIS (*SENELEI*). Žiūrėk, koksai ožys.

SENELIAI apvelka „atėjusįjį“ - pakloja rūpestingai megztinį ant grindų ir žiūri į jį apstulbę.

SENELĖ. Gyvas Jonukas...

SENELIS. ...- lieknas kaip nendrė...

SENELĖ. ...mėlynos akys...

SENELIS. ...gyvas...

SENELĖ. ...oi gyvas...

SENELIS. ...kaip aną dieną...

SENELIS kaukšteli nervingai plaktuku.

SENELĖ (*tarsi nustebusi*). Ar kalsi ką?

SENELIS. Kalsiu.

SENELĖ (*vaidindama*). Negalima.

SENELIS (*taip pat vaidindamas*). O kodėl ne?

SENELĖ (*tariamai nusigandus*). Juk jau beveik vidurnaktis.

SENELIS (*neva užsispyręs*). Tai kas? (*Treptelėjęs koja*) Aš vis tiek kalsiu.

SENELIAI, patenkinti savimi, kikena.

SENELIS. Kaukšt...

SENELĖ. ...į pakaušį?..

SENELIS. ...- ir baigta.

SENELĖ (*tartum pasibaisėjusi*). Baigta?

Kažkas kažkur skardžiai nusikvatoja.

SENELĖ (*pagrasinus pirštu „atėjusiajam“*). Čia nėra ko juoktis...

SENELIS. ...nėr ko juokauti...

SENELĖ. ...mes rimtai kalbam...

SENELIS. ...rimtų rimčiausiai...

SENELĖ. ...- kaukšt...

SENELIS. ...į pakaušį...

SENELĖ. ...- ir baigta.

SENELIAI (*piktai*). Baigta.

SENELIAI suriša kryžiumi megztinio rankovės ir, bėgiodami apie jį ratu, šūkaudami, ūbaudami sušoka indėnų šoki.

SENELĖ. Pale face.

SENELIS. Ugh. („Atėjusiajam“, *meiliai*) Tai studijos baigtos?

SENELĖ. Anksti išvažiuoji?

SENELIS. Eik gulti, vaikeliai...

SENELĖ. ...išmiegok, Jonuk...

SENELIS. ...pailsėk, Petriuk...

SENELĖ. ...tolimas kelias...

SENELIS. ...oi tolimas...

SENELĖ. ...vos tik akis sudėjus...

SENELIS. ...jau reikės keltis...

SENELIAI atsisuka į žiūrovus.

SENELĖ. O mudu šią naktį ilgai miegosim...

SENELIS. ...kaip seniai...

SENELĖ. ...oi seniai...

SENELIS. ...bemiegojom...

SENELĖ. ...saldžius sapnus sapnuosim...

SENELIS. ...iki vėlyvo ryto...

SENELĖ. ...saulutei aukštai jau pakilus...

SENELIS. ...paukšteliams seniai pračiulbėjus...

SENELIAI grįžta prie „atėjusiojo“ – suklaupia prie megztinio ir ima jį myluoti.

SENELĖ. Sudie, vaikeliai...

SENELIS. ...sudie, Jonuk.

SENELĖ. Jonuk?

SENELIS. Petriuk.

SENELĖ. Nors ir ne Jonukas...

SENELIS. ...nors tiktai Petriukas...

SENELĖ. ...buvai mums kaip Jonukas...

SENELIS. ...buvai mums kaip sūnus...

SENELĖ. ...buvai...

SENELIS. ...buvai...

SENELIAI išspaudžia po ašarą.

SENELĖ. Jau kito tokio nerasim...

SENELIS. ...niekur...

SENELĖ. ...ir niekad...

SENELIS. ...oi niekad nerasim...

SENELĖ. ...- lieknas kaip nendrė...

SENELIS. ...mėlynos...

SENELĖ. ...mėlynos akys...

SENELIS. ...dangau!..

SENELIAI. ...o! dangau!..

SENELIAI vaitodami sukniumba šalia megztinio ant grindų. Pagaliau SENELIS paima megztinį už vienos rankovės, SENELĖ už kitos ir abu rėpliodami velka jį prie viduriniųjų durų. Pasiekę duris, SENELIAI staiga pašoka ir, iškėlę prie durų rankas, pastoja „atėjusiajam“ kelią.

SENELIS. O, ne!

SENELĖ. Gink Dieve! Ne!

Ilga pauzė.

SENELIAI. Čia Jo-nu-ko kambarys.

SENELIS paima megztinį, prisiglaudžia prie krūtinės ir ima vaidinti „atėjusįjį“.

SENELIS. Jonuko?

SENELĖ. Jonuko.

Pauzė.

SENELIS (*rodydamas į brūkšnius ant durų*). O kas čia po brūkšniai?

SENELĖ. Brūkšniai?

SENELIS. Prieš metus jie čia buvo – ir dabar tebėra.

SENELĖ. Brūkšniai.

SENELIS nusiima nuo krūtinės megztinį – jis vėl SENELIS.

SENELIAI. Brūkšniai.

SENELIAI, vienas po kito durdami pirštu, ima skaičiuoti ant durų brūkšnius.

SENELĖ. Viens...

SENELIS. ...du...

SENELĖ. ...trys...

SENELIS. ...keturi...

SENELĖ. ...penki...

SENELIS. ...šeši...

SENELĖ. ...septyni...

SENELIS. ...aštuoni...

SENELĖ. ...devyni...

SENELIS. ...dešimt...

SENELĖ. ...vienuolika...

Pauzė.

SENELIS (*vėl su megztiniu, tarsi „atėjusysis“*). Ko vienuolika?

SENELĖ. Vienuolika.

Pauzė.

SENELIS. Ir tos durys visada užrakintos.

SENELĖ. O?

SENELIS. Kodėl?

Tyla.

SENELIS. Kas už jų?

Tyla.

SENELIS (*primygtinai*). Kas?

SENELĖ. Ar ne per daug nori žinoti? Kambarys. Jonuko kambarys.

SENELIS. Tai gal man čia derėjo gyventi, – (*parodęs į kairiąsias duris*) ne ten?

SENELIS staiga meta megztinį ant grindų ir vėl jis SENELIS.

SENELIAI. O, ne!

SENELIS. Tu ne Jonukas!

SENELĖ. Tu tiktai Petras!

SENELIAI. Tiktai Petrioooooooookas!

Tarsi atsiprašydami, SENELIAI skėsteli nekaltai rankomis, vėl paima už rankovių megztinį ir iškilmingai nuneša prie kairiųjų durų.

SENELĖ. Sudie, Petriuk.

SENELIS. Sudie, Jonuk.

SENELĖ (*SENELIUI*). Jonuk?

SENELIS (*SENELEI*). Petriuk?

SENELIAI trukteli abejingai pečiais ir išmeta megztinį pro duris.

SENELIS (*linksmi šoktelėjęs ir tuojuos plaktuku į grindis*). Chi... chi... chi...

SENELIAI viens kitam nusišypso. Paskui atsisėda ir, sudėję lyg maldai rankas, tylėdami supasi. Tyla.

Pagaliau SENELIS pakyla, paduoda SENELEI laikraštį, pamėto rankoje plaktuką, mirkteli ir nutrepsi į kambarį kairėje.

SENELĖ giliai atsidūsta ir persižegnoja. Paskui atsiverčia laikraštį ir skaito supdamasi.

SENELĖ. „Visas salės simpatijas patraukė [dirigentas]. [...] Tik priešpaskutinėje dainoje [...], norėdamas ištraukti garsesnius balsus iš lėtokų ir ramių savo choristų, nusiėmė laikrodį nuo rankos, kad jis kartais nenulėktų. [...] Gražu buvo žiūrėti, kaip jis, atsi-
stojęs choro priešakyje ir dešinę koją atitraukęs atgal, tartum įsistiprindamas, vien tik lengvais rankų judesiais traukė vieną dainą po kitos.

Kairioji [dirigento] ranka buvo akompanistė. [...] Užtekdavo dirigentui nuleisti plaštaką, kad ji tuojau paleistų reikalingus akordus. [Panelė] yra patyrusi akompanistė, josios išvaizda ir raudonoji suknia visam koncertui suteikė graikiško teatro nuotaikas.“

Iš kambario kairėje pasigirsta veriantis šauksmas, tartum iš graikų tragedijos.

Vėl tyla.

SENELĖ. „[Akompanistė] buvo kairioji dirigento ranka, o kas buvo dešinioji? Ne tik [dirigento], bet ir viso [choro] dešinioji ranka buvo jaunas ir stiprus solistas...“

Vėl šauksmas.

Pro kairiąsias duris kyšteli galvą SENELIS.

SENELIS. Vadinas, dirigentas buvo visai be rankų, o choristai – be dešinėsios.

SENELIS vėl dingsta už durų.

SENELĖ (*toliau skaito*). „Kas labiausiai klausytojams patiko, tai [solisto] noras dar vieną naują dainą padainuoti. Vieną, dvi ar tris dainas sudainuoti jam nieko nereiškia. Nenustojus jau antriems ir tretiems plojimams ir visiems išsilaksčius, pats [solistas] susirado akompanistę, atsivedė dirigentą ir dar vieną dainą, dar gražesnę už sudainuotąją, labai lengvai padainavo.“³

³ Naujienos, 1963.V. 22, nr. 121.

Kairėje už durų – paskutinis desperatiškas riktelėjimas.

SENELĖ sulanksto rūpestingai laikraštį ir sėdi įsmeigus akis į duris.

Kapų tyla.

Prasiveria durys – SENELIS atbulas ištempia už kojų šio spektaklio režisierių, vilkintį raudonu megztiniu.⁴

Iš SENELIO kišenės kyšo plaktukas.

SENELIS. ...kaukšt į pakaušį...

SENELĖ. ...– ir baigta.

SENELIS įsirežęs pavelka režisierių per kambarį ir trenkia jo kojas į grindis.

SENELIS (*nusišluostęs rankove prakaitą*). Ale tai sunkus, bjaurybė.

SENELĖ. Tvirtas kaip ažuolas.

SENELĖ pakyla, stoeria režisierių už vienos kojos, SENELIS už kitos, ir – abu pukšėdami, palydimi muzikos⁵ – velka jį prie viduriniųjų durų. Retkarčiais sustoja ir pantomimos būdu atlieka tarsi senovinės raudos ritualą – aimanuoja, gražo rankas, griebiasi už galvos...

Pagalčiau atvelka režisierių prie durų.

SENELĖ išsiima iš prijuostės didžiulį raktą ir atrakina duris.

Tarsi iš po žemių ataidi trumpas harpsichordo (arba vargonų) pasažas.

Už durų – aklina tamsu.

SENELIAI nutempia režisierių į tamsą ir užrakina duris.

SENELIS. Nėra Petriuko.

SENELĖ. Tegyvuoja Jonukas!

SENELIS. Nėra Jonuko?

SENELĖ. Tegyvuoja Petriukas!

SENELĖ brūkšteli ant sienos dar vieną brūkšnį:

+++   +++
  ||

SENELIAI, laimingi ir išdidūs, pažvelgia vienas į kitą, nutupia į kėdes, atsilošia ir kurį laiką sėdi užsimerkę tarsi nirvanoje.

SENELIS. Tranquillity Base here.

SENELĖ. The Eagle has landed.

Abu ima suptis.

SENELIS vėl paima ir atsiverčia laikraštį.

SENELIS (*skaito*). „Kai muzika perpildė sielą, dirigentas įgavo kitas formas, iš ežero vakaro vėsujom išsiskleidė rūkas, rasa nutaškydamas pievų gėlių žiedus, o lengvam vėjeliui nustojus pašnabždom šnekinti javų laukus, su smarkiais muzikos dūžiais pasigirdo autosunkvežimių užimas ir ginklų žvangėjimas. Iš krūtinių išsiveržė baimingi atodūšiai ir dejonė. Išgąsčiu perpildytos akys sruvo ašarom, aukštyn pakilo užlaužtos rankos ir... koncertas buvo baigtas, publika plojo, plojo, ir laikas buvo skubėti namo, nes rytoj kita darbo diena.“⁶

⁴ Režisieriui pabūgus šios gėdos, galėtų jį pakeisti autorius (jeigu dar gyvas) arba kuris nors žinomas ir – bent šiuo atveju – pakantrus visuomenės bei kultūros šulas.

⁵ *Orfėjaus* ir *Euridikės* II v., II scena: Eliziejaus laukai, „Palaimintųjų vėlių“ baletu pradžia.

⁶ *Naujienos*, 1964. IV. 3, nr. 80.

SENELĖ. Kita darbo diena? Hm.

SENELĖ paima nuo kėdės siūlų giją.

SENELĖ (SENELIUI). Eikš čia.

SENELĖ užneria jam ant rankų siūlus ir ima vyti į kamuolį.

SENELIS. Vėl megsi?

SENELĖ. Megsiu.

SENELIS šypteli.

SENELIS. Megztinį?

SENELĖ (*nekaltos išdykėlės šypsena*). Nežinomi Viešpaties keliai ir... neaiškūs.

SENELIS patrina iš džiaugsmo rankas. Iš kišenės tebekyšo plaktukas.

SENELIS vėl atsėda ir atsiverčia laikraštį.

SENELIS. „Sąvokoje ‚žaismas‘ suprantama lengvas judesys, kuris neturi aštresnių bangų, paerzinimų, pav.: saulės tekėjimo, spindulių žaismas rasos lašeliuose; paukštelių čiulbėjimo žaismas rytmetyje; undinės žaismas Nemuno bangelėmis – balete; pastoralinis žaismas, kai piemenėliai pamiškėje ramioje dienoje savo padirbtais instrumentais švilpauja ir t. p.“⁷

SENELĖ (*svajingai atsidusus*). Ach...

*Tyliai atsidaro vidurinėsios durys,
atsargiai kyšteli galvą režisierius,
pasižiūri,
ar SENELIAI nemato,
ir
– šį kartą jau be megztinio –
nešdamasis rankoje batus,
pirštų galais iššliūkina pro dešiniąsias duris.*

*SENELIS išsitraukia iš kišenės plaktuką,
prisideda gracingai tartum fleitą prie lūpų
ir
ima pūsti –
pasigirsta švelni pastoralinė melodija.⁸*

SENELĖ mezga.

1963, 1969

⁷ Naujienos, 1963. X. 15, nr. 243.

⁸ Orfėjaus ir Euridikės II v., II scena: Eliziejaus laukai, „Palaimintųjų vėlių“ baleto solo fleitos su orkestru motyvas (apie 15 taktų).

Jurgis Blekaitis

Kostas Ostrauskas ieško savo teatro (1965-1966)

Man teatras dažniausiai yra išpažintis.
Mano išpažinimai kurtiems nesuprantami,
bet ką gi galiu padaryti?
Joneskas

PRADINĖ IŠVADA

Kostas Ostrauskas lietuvių dramaturgijoje prašneko pačiu moderniuoju balsu. Pirmas, nutraukęs grynai tautinės, izoliuotos tradicijos siūlą, buvo Antanas Škėma. Ostrauskas žengia tolyn į Vakarų sekantį žingsnį, artėdamas prie mūsų dienų avangardinio teatro.

Ką savo veikalais Ostrauskas tvirtina apie gyvenimą ir žmogų, nėra lengvai pasakoma. Beprasmybę? Dviprasmybę? Paslėptą prasmę, kurios reikia ieškoti? Atvirą beprasmybę, kurią tenka priimti?

Jis nėra „tezinis“, „programinis“ rašytojas. Jis jokių išvadų „nesiprašo“. Moralinių direktyvų neteikia. Socialinių, filosofinių darnių sistemų nekuria.

Jo veikalai gyvena patys sau. Visas jų egzistencijos pagrindas – scena. Tik čia gyvas jo žmogus, iš kurio psichologinės situacijos, painios ir neracionalios, gimsta veiksmas. Jis vystosi komiškai ir baigiasi katastrofa, autoriaus ironijos palydėtas.

Jei norime – įžvelgiame užuojautos žmogui, pasmerktam akiai žūti, vis tiek, ar jis žudo, ar yra žudomas.

Jei norime – įžiūrime autoriaus šypsenoj cinizmą ar nihilizmą.

Savo veido jis mums neatskleidžia. O gyvenimą rodo, kaip pagonišką dievų dviem veidais. Gal ne taip veidais, kaip kaukėm – juoko ir siaubo.

ČARLIO ČAPLINO ŽINGSNIU

Kažkur tolyn, skurdžiais laukais nueina mažas nekenksmingas valkatėlė, tapšnodamas lazdele. Iš visur pavarytas, jis trepsena pačia dviejų valstybių siena, kaire koja – vienoj šaly, dešine – kitoj, bet niekur ne savas.

Teatro veikalas primena Čarlį Čaplina (Chaplin). Kai niekas jo nenori, literatai sako, gal jis tinka vaidinti? Aktoriai sako: gal jis vertingas literatūriniu atžvilgiu? O jis tikrai gyvena dviejų diktatūrų – literatūros ir teatro sankryžoje.

Kostas Ostrauskas yra pasišventęs šiam čaplininio žingsnio žanrui. Šalia dramatos veikalų jis rašo straipsnius kultūrinėm temom. Bet svarbiausia – teatro veikalai. Į juos Ostrauskas žiūri rimtai, nors jo visada budintis humoro jausmas yra čia pat, prasikiša iš tragiškiausių situacijų, greitas pirštu parodyti į juokingą liūdname, kaip gal ir į liūdną komiškame. „Aš juokausi, kol pravirkau“ – tokį motto iš Aristofano jis uždeda „Pypkei“.

Tad ir apie Ostrauską dramaturgą dera kalbėti rimtai, nors... ne per rimtai, bet jo paties dvasia: svarbiausia – neimant savęs paties, savo rimtumo – per rimtai.

Ostrauskas nerašo progoms, parapijiniams rateliams, nerašo dienos aktualijomis. Mes negalime jo įžeisti tuo mastu, kuriuo nuolaidžiai žiūrima į pačius pirmuosius, plunksną vedžiojusius mūsų dramaturgus, poetus, nove-listus. „Amerikos pirty“ laikais mes nebu-

vome gimę, ir Ostrauskas nusižiūri ne „Gaila ūsų” ir ne „Pleperio naminio”, o jau dairosi į Joneską (Ionesco) ir Samuelį Beketą (Beckett).

Tvirtinti, kad Ostrauskas yra gabus, visai drąsu: tai junti ir tekstą skaitydamas, kad ir kaip dažnai nesutikdamas su šiuo ar tuo; ir scenoj matydamas, kur jisai turi specifinę, jam vienam iš mūsų dramaturgų būdingą sudėtingą atmosferą, makabrišką ir komišką drauge.

Tvirtinti, kad Ostrauskas yra modernus ir siekia ateitin, taip pat galima surizikuoti. Jo dar nedaugelis veikalų rodo aiškią slinktį – tolyn nuo įprastinio, senesnio tipo dramos į drąsesnes, naujesnes formas.

Kas gi drįstų tvirtinti, kad jis jau priėjęs savo galutinį augimo etapą? Tikriausiai – ne Ostrauskas. Jo skyde galėtų būti įrašyta: „Pražilęs, bet jaunas”.

Tad kalbėjimas apie Ostrauską – tai ne paminklo statymas ir ne bandymas nužymėti pastovią vietą šio žanro istorinėje plėtroje. Drauge – ir ne debutanto, vos cyptelėjusio, patapšnojimas per petį, kad ir toliau neužsičiauptų. Kažkada „Aušros” gimnazijoje mokytojas paskatindavo jau bandantį prabilti, bet vis neįsidrąsinantį mokinį: – Prasižiojai labai gerai! Dabar tik kalbėk.

Ostrauskui patapšnojimo nereikia. Jis „prasižiojo” toli ne šiandien.

Ir vėl prisimindami dvilybę jo kūrybos prigimtį, esame pasiruošę – kaip šaunus Senkevičiaus lietuvis riteris Pamuštpentis totorius – kardu perkirsti Ostrauską perpus, į literatūrinę ir sceninę dalis.

Tačiau to negalima daryti, nė pavardės nepaklausus. Todėl paklauskim.

BIOGRAFIJA, BIBLIOGRAFIJA IR KITI DUOMENYS

Kostas Ostrauskas gimė 1926 m. balandžio mėn. 5 d. Veiveriuose, vargonininko šeimoje – patiriame iš Liet. enciklopedijos.

Tai reiškia, kad Lietuvą jis paliko 17–18 metų amžiaus. Net gimnaziją jis baigė Liubeke. O tėvas mirė dar nepriklausomoje Lietuvoje, – ir mums prisimena, kad trijuose iš keturių Ostrausko veikalų kalbama apie mirtį. Gal be ryšio. Bet vėlgi: trylikos metų berniukui tai galėjo būti sukrečiantis išgyvenimas.

Veiveriuose jis galėjo būti matęs atlaidus, girdėti akly, bekojų ubagų giesmes. „Kana-rélės” elgetos kalba suvalkietiškais akcentais: noré, galé’.

Paskum buvo Šančiai – gera gyvenimo mokykla, ne šiltadaržis.

Iškimštais vatos pečiais

Kaukši Šančiuos paryčiais,–

neseniai pacitavo Ostrauskas poetą apie šio priemiesčio dabitas.

Pirmas ryšys su teatru, išlaiko konkursinį egzaminą į Kauno jaunimo teatrą, priimtas aktorium, lanko dramų studiją. Vėliau, jau Pinebergo DP stovykloje, paruošė ir „rečitaty-vinių būdu” pastatė Krėvės „Šarūną” ir Sruogos „Baisiąją naktį”. Studijuodamas lituanistiką Pabaltijo universitete, drauge lanko dainavimo studiją, net „dainuoja stovyklose”. O dar be to – veiklus studentų organizaciniame gyvenime.

Amerikoje – nutupia Filadelfijoje. Čia baigia Pensilvanijos universitete baltistiką ir slavistiką, pas Krėvę specializuodamasis lietuvių literatūroje. Magistras, vėliau – daktaras. Čia jis dirba kaip muzikos bibliotekos vedėjas, rūpinasi šeima, rašo dramos veikalus, straipsnius.

Beje, iš Liet. enciklopedijos patiriame, kad „rankraštyje paliko eilėraščių rinkinį“, – ir mums prisimena Poetas „Žalioj lankelėj“, pabaigoje sudraskęs savo eilėrašį. Gal prisimena be ryšio. ..

Ir štai tie dramos veikalai, kuriuos ligi 1965 m. Ostrauskas yra paskelbęs (dvi senesnės – tiksliau, jaunesnės – dramos likusios rankraštyje):

1. „Pypkė“, 1 v. drama. Parašymo data – 1951 m., išspausdinta „Literatūros lankų“ Nr. 4, 1954 m., vaidinta 1961 m. – A. Škėmos pastatymas Santaros stovykloje, 1964 m. – D. Bylaitienės ir J. Blekaičio pastatymas Čikagoje.
2. „Kanarėlė“, 3 v. drama; parašymo data nenurodyta. Suvaidinta 1956 m., V. Valiukui režisuojant, Čikagoje. Ten pat 1958 m. L. S. Santaros puošniai išleista.
3. „Žalioj lankelėj“, 1 v. drama, parašyta 1961 m., drauge su „Pypke“ 1963 m. Santaros–Šviesos išleista atskira knyga; suvaidinta 1964 m. Čikagoje, J. Kelečiui režisuojant.
4. „Gyveno kartą senelis ir senelė...“, 1 v., parašyta 1963 m., išspausdinta „Metmenų“ Nr. 8, 1964 m. ir tais pat metais Čikagoje pirmą kartą suvaidinta, N. Martinaitytei režisuojant.

Pažvelkime į kiekvieną šių veikalų kiek plačiau, pradėdami nuo vienintelės stambios dramos „Kanarėlės“.

KONSERVATYVIOJI „KANARĖLĖ“

Klasikinis laiko ir vietos vienumas. Viskas vyksta elgetų gyvenamoj sukiūžusioj pirkelėj vienos pavasario paros metu kažkur Lietuvoje. Trys veiksmai, kaip lankas: solidi statiška pradžia ir tokia pat atomazga, o vidurinėje dalyje – pagrindinė įtampa.

Kaip ir visi Ostrausko veikalai, „Kanarėlė“ yra kamerinio pobūdžio: taupi veikėjų skaičiumi, glaustos struktūros. Tėra plėtojama viena tema, kuriai viskas pajungta. Tai įvykis su kanarėle, kuriame atsiskleidžia žmonės ir jų santykiai, dėl kurio esmingai pakinta jų likimas. Ostrauskiškai: pats įvykis – kanarėlės „pasiskolinimas“ ir jos pakeitimas žvirbliu – anekdotiškas ir vietomis humo-ristiškai traktuojamas, tačiau patiems veikėjams – ir rimtas, ir reikšmingas.

Užuomazginiam pirmam veiksmė išryškėja charakteristikos, santykiai. Vyriausiam, aklam elgetai Juozupui, pavydi pagiežingas Jokūbas – pavydi jam „turto“ – pilnesnės tarbos, didesnio pasisekimo tarp žmonių. Tretysis, Rokas, prisirišęs sėkmingesniame ubagavimui medinę koją, – lankstus prisitaikėlis, tarpininkas, nugerti mėgstas kitų dviejų išnaudotojas. Nepilnaprotė mergina Aneliu-kė, kurią apsilankančią globoja Juozupas. Veiksmo pa-baigon pasirodo Juozupas, atsinešdamas iš kažkur čiulbančią kanarėlę narve.

Antrame veiksmė – vakaras, Juozupas užmiega, beklausydamas paukščio giesmės. Jokūbas turi už ką siųst: reikia grąžint pavogtą kanarėlę, kol žmonių rūstybė jų visų nepri-tvos. Iš besižavinčios „rojaus paukščiu“ Aneliukės žodžių jam kyla pašaipei mintis: pakeisti kanarėlę žvirbliu – taip atkeršyti Juozupui. Sąmokslininku jis priverčia būti Roką, kuris prikalbina vargšę Aneliukę. Ši atneša žvirblį – gauna sau kanarėlę palaikyt. Padarę savo šunybę, Jokūbas su Roku neramiai užmiega, bijodami rytojaus.

Paskutiniame veiksme – netikėtumas: Juozupas pabunda visiškai apkurtęs. Jis negirdi čiauškančio žvirblio, šaukiančių jam elgetų ir, pagaliau supratęs, kas jį ištiko, sukrėstas, kyla nešti narvelio gražinti. Jokūbas su Roku –per vaikus – skuba atgauti iš Aneliukės kanarėlę, bet šiai paukštukas išsprūdęs laisvén: nebér. Pačiai Aneliukei dar labiau užtemsta protas. Suglumę Rokas ir Jokūbas, pokštui pasisukus prieš juos, nebežino, kas daryti, kai Juozupas išneša „kanarėlę” atgal, kur radęs. Baigminėj scenoj matom Roką, pasinešusį išeit kažkur iš šios patogios parapijos, Jokūbą, sąžinės graužiamą.

Stiliaus atžvilgiu „Kanarėlė” turi du planus: tarsi žemesnį–grynai natūralistinį, su elgetų skudurais, šutin-tom bulvém, degtine, jų prastom šnekom. Antrasis gi planas pri-mena jaunojo Gerharto Hauptmano simbolizmą, turintį panašų natūralistinį toną (pvz., „Hanelės dangun žengimas”). Čia kanarėlė –jau nebe felčerio paukštelis, o grožio, grožio ilgesio simbolis. Ir jaučia tą ilgesį teisingasai Juozupas, „beturtė dvasioje” Aneliukė. Paviršutiniškas Rokas daugiau stebisi neregétu daiktu. O kerštingumo sujaukta Jokūbo siela ir visai jo nepajunta.

Buitiniame plane – visi veikėjai pralaimi. Bet perkeltiniame plane tarsi įvyksta moralinis praskaidrėjimas. Juozupas praregi giliau į „teisybę”. Pranašingam sapne jis regí panašų į save elgetą (dažnas Dievo įkūnijimas liaudies pasakose), kuris subara Juozupą už mėginimą pačiam teisybę vykdyti („aš nevogiau, oi ne –tik praradau kantrybę” ir „kanarėlės giesmę Viešpats kožnam skyrė”). Jis nurodo, kad „nuodémė tebūna tam, kurs ją narvan uždarė”. Atseit nepulk nuodémén pats, kito nuodémę taisydamas.

Juozupo nedraugas Jokūbas lyg ir nuplauna savo kaltę atgailaudamas. Išeinančiam Juozupui jis ir savo lazda atiduoda.

„Kanarėlė” tad skurdi ir liūdna, bet ne žlugdanti, o skaidrinanti. Čia dar nuskamba moralisto gaida, ginamos tam tikros vertybės, pajuokiamos ydos. Net – jeigu tai tedaroma formaliniais sumetimais: kadangi taip priimta klasiškos schemos veikale.

Visus keturis pagrindinius veikėjus Ostrauskas piešia ryškius ir gyvus. Įdomu, kad labiausiai trijų matavimų išėjo dviprasmiškasis Rokas. Jis ir savanaudis išnaudotojas: kitų elgetų plutą ar bulvę skubiai kramsnoja, bijodamas, kad neatimtų, prisimeilindamas, –bet jisai ir Jokūbo kerštavimą bando sutramdyti, ir Aneliukę apgina, ir šunybén įsivelia labai nenoriai, Jokūbo prigąsdintas blogesniais dalykais. Rokas –žavus kažkokiu paukštišku nerūpestingumu, lengvumu.

Juozupui – spalvų mažiau. Beveik matai šventumo aureolę viršum jo galvos. Jis ir tiesioginiu pamokslėliu pagraudena.

Aneliukė parašyta lyriškai, su mažo vaiko nekaltumu ir protu, bijanti pikto, mylinti gera – Juozupą, niūniuojanti savo dainelę ir akių neatplėšianti nuo skambiai giedančio paukštelio.

Jokūbas – gal vienintelis, kurio kontūrai kiek sujaukti. Vos spėjam patikėt jo įniršiu ir klastingu gebėjimu svetimom rankom savo planus vykdyti, kai jis netenka savo ryžto, nusigąsta, ar ne per daug nusidėjęs, apskritai – pasimeta. Autorius nori parodyti, kad Jokūbas nėra jau toks blogas – žiūrėk, pasimuistęs ir bulve pasidalina, – bet kažkaip jo pavydas ir jo sąžinė nesuplaukia į vieną darnų žmogaus paveikslą, kaip, pavyzdžiui, sueina Roko prieštaringi bruožai.

Žodis „Kantarėlėje” neturi didesnės reikšmės charakteristikai. Elgetos ir Aneliukė kalba panašiai, o tokie kartojimai, kaip „kad locka”, savičiau jų dar neišbrėžia.

Tačiau, nors kalba nėra giliau individualizuota, ji atrodo, autentiška, liaudiška. Elgetų žodynas, įprastiniai „profesiniai” jų priežodžiai, giesmės, sudaro gan tikrovišką jų mąstysenos ir buities vaizdą. Kaip realistiškai sukirptame veikale nėra nereikalingų scenų, taip nėra čia ir bereikšmio kalbėjimo.

Dialogas – tikslingas, gerai apsvarstytas, tarnaujantis akcijai ar charakteristikai. Drauge kalba anaip tol nėra vien galvotinė, nusausta ar suversta į reikalingą formulę, o spontaniška ir gyvenimiška.

Nesileidžiant į detalesnį nagrinėjimą, reikia pabrėžti ypatybę, kuri vienaip ar kitaip, didesniu ar mažesniu reikšmingumu persmelkia visus Ostrausko veikalus: humorą. Tai autoriaus stiprybė, o kartais ir silpnybė.

Stiprybė tai yra visur, kur ironiška situacija ar frazė suteikia visam vyksmui naują dimensiją, arba įneša kontrastinę, praturtinančią spalvą, arba aukštesnį prareajimo lygį, arba palengvina gresiantį melodramiškumą. Tokių atvejų yra apstu.

Bet esti ir rizikingų ar griuanančių humoro atvejų. Kai nusigandęs Jokūbas su Roku ima suprasti, kad Juozupas jau ne vien aklas, bet ir visiškai kurčias, juodu įsirežę, prie pat jo ausies, visa gerkle ima traukti ubagų giesmę: o galgi išgirs? Už lango kvatoja vaikai. Ir manau – salėje kvatoja žiūrovai. Kvatoja, autoriaus išprovokuoti, toje scenoje, kur jis vaizduoja didelę žmogaus nelaimę, kur net ir Juozupo priešui anaip tol nelinksma.. .

Ar tai būtų autoriaus komentaras apie bendrą gyvenimo menkybę, dėl kurios neverta ašarų liet – geriau juoku ją suniekint? Ar tik paprastas pasidavimas pagundai, išvydus komišką galimybę, nors ji visumai ir kenkia?

Kitūr gi juokas – neabejotinai dėl juoko, dėl publikos kikenimo. Rokas tiesia ranką į Jokūbo išvirtas bulves:

„Jokūbas (šerdamas Rokui per nagus). Rokai! Nesvetimoteriauk!”

Juokingai Rokas kaulija bulvių, juokingai elgetos gieda, juokingai Juozupas negirdi narve besiplėšančio žvirblio, juokingai kvaiša Aneliukė... Juokinga būti aklam, kurčiam, nepilnapročiui: toks pavojus.

Kai kada per lengvo ar nebūtino juoko pavojus gresia ir kitiems Ostrausko veikalams. Tačiau neginčijama: visur, kur humoras ar ironija skamba vietoje, saikingai ir taikliai, – tai yra reto brangumo privalumas.

Nedidelis ir skurdus yra „Kantarėlės” pasaulis, toli ne herojiškų dimensijų veikėjai, ne kažin kokios reikšmės ir centrinis įvykis, bet su savo kukliom pastelinėm spalvom, su stipria lyriška gaida, su saikingu dramatismu, Ostrausko realistiškai simbolinis veikalas nuskaamba ir kameriniu būdu – teatrališkai.

PYPKĖ SU MODERNIAIS KLAUSTUKAIS

„Pypkė” – vyriausia amžiumi iš trijų vienaveiksmių Ostrausko pjesių, kurios visos drauge sudarytų ne per ilgiausią vakarą teatre. Autoriaus liudijimu, „Pypkė” parašyta 1951 m. ir yra turbūt moderniausių teatrinų formų pionierė lietuvių teatre.

Numirėliai kalba, laikas nueina ir grįžta, kreipiamasi tiesiai į žiūrovus – visa tai buvo jau Antano Škėmos veikaluose. Tačiau Škėma tebeišlaikė esminį charakterių nuoseklumą,

užbaigtumą, dėl kurio ir pats turinys buvo logiškas pastatas eigoje. Ostrauskas žengia žingsnį toliau į mūsų dienų avangardinį teatrą, sumažindamas įvykių priežastingumą ligi tokio laipsnio, kad pati pjesės struktūra tampa tik tariamai solidus pastatas, o iš tikrųjų – efemeriškas, kiekvienu metu galįs subyrėti į dulkeles. Tai lyg dangoraižio stikluose atsispindįs kitas didžiulis dangoraižis. Debesis uždengia saulę, ir milžiniškas masyvas ištirpsta, lyg nebūta.

Tatai surišta su žmogumi, kuris dar „Kanarėlėje“ buvo ranka paliečiamas, o jau „Pypkėje“ tampa dviprasmiškas, kiek vaiduokliškas, be praeities, be solidžios buities anapus sceninės.

Simboliškai – jie čia nebeturi ne tik ryškių veidų, bet ir vardų. A. ir Z. Tarytum būtų sakoma: kam vardai? Jie žmonės. Žmonės nuo A iki Z.

Turinys? – A. turi pypkę, kurios nori Z. dėl tariamai joje paslėpto brangakmenio. A. pypkės neduoda – Z. jį besigrumdamas netyčia nužudo. Pypkę pasirodo buvusi ne ta.

Kur veiksmas vyksta? – Kambary arba scenoje, atvirai sako autorius. Kada? – Šiandien.

Mes nežinome krašto (ne, čia jau ne Lietuva – greičiau Hofmano (Hoffmann) pasakų miestelis, su senienų krautuvėlėmis, siaurom gatvėmis, smailais, vokiškais namais). Nežinom epochos. Nežinom personažų padėties, amžiaus, tautybės – nei jų siekimų, nei minčių, nei aistrų, jei tokių dalykų yra. Mes matom sapno padarus – sapno logikoje.

A. pasišneka su savo pypkute. Ji yra moters balsas iš užkulisio, retai – truputį nostalgiškas, dažniausiai pašaipus, priekaištingas, įkyrus.

Kai pirmą kartą pamatome A., jis ateina juokdamasis (ko?), su pypke rankoje, ateina iš mirusiųjų karalystės – prikelti savo paskutinės dienos. Žiūrovus jis paguodžia: „Jūs nebijokite manęs, jeigu nenorite bijot savęs. Ir nieko neklauskit, – aš beveik nieko nežinau. Man čia, tarp jūsų, buvo daug kas neaišku ir ten tas pats. Kaip danguje, taip ir ant žemės. Tik ten dienų gal kiek per daug. Tai ir viskas“ (p. 15).

Jei A. ateina savo noru ir pareikalauja dėmesio („Prašau tylos! Aš atnešu pypkę“), tai jo žudikas Z. įkrenta scenon nusigandęs, atsiprašantis: „Mane įstūmė autorius“.

Tokį reiškinį formalistiniai literatūros kritikai seniau vadindavo „priemonės apnuoginimu“, t. y. atviru autoriškos virtuvės triukų atskleidimu. Ir iš tiesų: ar ne visų veikalų ir ne visuomet personažus scenon „įstumia autorius“? Bet čia pasisakyta atvirai.

A. ir Z. atskirai turi po gerą monologą, protarpiais Pypkės pastabos pertraukiamą. Abu, pasakodami, kas privedė prie „anos dienos“ – lemtingos abiem, istorijoje apie pypkę atskleidžia savąją medalio pusę.

Taip viskas, tiesioginiam kontakte su žiūrovais, paruošiama konfrontacijai.

Antroje dalyje – „anoji diena“, kurią abu iš naujo išgyvena (ar suvaidina?) groteskiškos komedijos plane, su retesniais Pypkės įsiterpimais, bet jau be žiūrovų šaukimosi liudininkais. Z. maldauja, bando papirkt, grūmoja. A. šaiposi iš jo, ožiuojas, pasakoja pamokančias istorijas apie tai, kaip blogai baigėsi kitam, bandžiusiam žmogų užmušti. Ir juokas yra A. ne tik ginklas, bet ir jį apsėdusi tema.

„Ar nežinote daržovės, kuri sukeltų juoką?“ Arba: „Istorija nežino nei vieno, kuris būtų miręs dėl juoko. Ar Jums tai niekad į galvą neatėjo?“

„Juokdarys!“ – yra paskutinis besikvatojančio A. žodis, kai, grumdamsis dėl pypkės, Z. jį pasmaugia.

Ką reiškia tas mirtinis juokas? Ar tai modernųjų žmonių ašara? Mes nežinom, bet valia spėti.

Atomazgoje juokiasi jau autorius: pypkė, dėl kurios nužudyta, dėl kurios žūstama, – buvo ne ta. Be deimanto.

Z. likimo žingsniai jau girdimi už durų.– „Baigta”, sako jis.– „Ar tik ne dabar prasideda”... sako Pypkė.

Tarp mums likusių mįslių yra toji sarkastiška Pypkė. Kas ji? Jei simbolis –tai ko? Piktos lemties? Ar toks ironiškas „das ewig Weibliche” variantas, dėl kurio raidiškai „pametama galvą”?..

Be abejo, „Pypkė” galima interpretuoti įvairiausiai. Autorius sąmoningai prisegiojo daugelį mįslių, nedavęs sprendimų. Autorius norėjo būti kaip gyvenimas.

SIMBOLIŲ SIMULTANAS

„Žalioj lankelėj” parašyta dešimt metų po „Pypkės”, bet savo kiek naiviai simbolistiniu pobūdžiu ji atrodo daug senesnė, šaknimis nusidriekianti kone ligi Meterlin-ko. Pati šio veikalo dvasia yra mažiau moderni, labiau melodramiška, nors išorinių priemonių prasme ir čia autorius panaudoja mūsų laikų teatrui būdingų naujovių. Ir čia yra „priemonės apnuoginimas”, kada Poetas komentuoja veikalo fazes („Prasidėjo pabaiga!”). Ir čia Poeto ir Žmogaus be namų tekstas pasižymi moderniu, nervingu fragmentišku, tvirtesnio priežastingumo stoka. Ir čia buitiniame Amerikos tavernos fone, nebandant racionaliai išteisinti, veikia grynai simbolinė Šachmatininkų pora, ne labiau gyvenimiška negu jų stumiamos figūros. Avangardiniame teatre nestebintų ir toks planų sumaišymas, koks įkūnytas grynai tradicinio, realistinio teatro personaže, kaip Smuklininkas, šalia absoliučiai nerealių Šachmatininkų, su Poeto ir Žmogaus be namų personažais kažkur tarp jų; Žmogus – arčiau Smuklininko, Poetas – arčiau Šachmatininkų, bet iš tikrųjų visi – skirtingose plotmėse.

Kas tačiau šį veikalą, paklydusį tarp vakar ir šiandien, žudo, tai tiršta tirščiausia simbolių mišrainė – ne įvairių simbolių, bet vien gresiančios vienam veikėjui ir neišvengiamai jį pasiekiančios mirties. Gal reikėtų ją čia rašyti didžiąja raide – Mirtis, bet ji įvyksta pusiau atsitiktinai ir po paprastu, prozaišku tramvajum (jei neklystu, dargi paskolintu iš Antano Škėmos mirties arsenalo).

Žmogui be namų gresia: minėtas tramvajus, kuris pravažiuoja grasindamas vis šiurpesniu džeržgesiu bent keturis kartus, kol pagaliau, penktąjį kartą, jį suvažinėja; grasina gatvėje iškaba – bjaurus, kruvinas krabas; spokso į jį abu Šachmatininkai, kurių vieną pasitikdamas Smuklininkas ne be reikalo sako: „Velnią minim – velnias čia”.

Šachmatininkai gi lošia iš Žmogaus be namų gyvybės, protarpiais pranešdami, kiek partijai – ir tai gyvybei – beliko laiko. Kai vienas šachuoja, tai reiškia, kad Smuklininkas spaudžia Žmogų. Kai antras šachuoja, tai reiškia Žmogaus kontrataką. Ir pati toji žmogaus kontrataka, beje, gal labiausiai iš šachmatų partijos reikalavimų pasiteisina, nes racionalesnį pagrindą savo liūdnose mintyse panirusiam Žmogui piktai pulti Smuklininką sunku rasti. Kai po nelygios „kovos” tvirtas Smuklininkas išmeta Žmogų po atskubėjusiu kaip tik laiku tramvajum, Šachmatininkai baigia partiją, viens kitam skelbdami matą. Matas žuvusiam Žmogui – nereikalingas komentary, bet matas ir Smuklininkui: jo kaukė

– visiško pasitikėjimo savim, tvirto, patenkinto kaukė – galutinai Žmogaus nuplėšta. O gyvenimiškam plane jam turbūt gresia kalėjimas, savo tvirtovės–smuklės praradimas.

Šachmatininkai publikoje protestuos už atsakymą matu į matą. Bet kaip tik tokios partijos ilgėjosi trečias svarbusis personažas – Poetas: partijos „gyvenimiškos“, „su krauju“, kurią „abu pralaimi“.

Šalia be saiko tirštos mirties simbolikos „Žaliojoj lankelėj“ yra kitas trūkumas, gal ne mažiau fatališkas veikalui: tai silpnas Žmogaus be namų išpiešimas – jo, kuris stoja aktyvion kovon prieš brutalumu ir melu šarvuotą Smuklininką. Smuklininkas, priešingai, yra didelė veikalo vertybė, išperkanti iš dalies ir trūkumus, nes jį Ostrauskas parašo su tvirtu psichologiniu supratimu ir pagrindimu, jam šalia paviršutinės stiprybės suteikia ir įtikinamą giluminę dimensiją, parodo jį gyvulį ir žmogų, vykusiai suliedindamas viename vaizde prieštaringas jo ypatybes. Smuklininko žodis ir veiksmas išplaukia iš jo charakterio ir situacijos, be falšo, be autoriško primetimo. Čia, kaip „Kantarėlėje“, Ostrauskas įrodo, kad buitinį, psichologiškai pagrįstą – t. y. vakarykštės dienos – teatrą jis puikiausiai galėtų įvaldyti, jei tatai jį domintų.

Tačiau jis yra novatorius mūsų dramaturgijoje ir jo užmojai yra ambicingesni, siekią naujų išraiškos priemonių ir naujų temų. Todėl Ostrausko (nei, pridėkim nuo savęs skliausteliuose, mūsų) šiandien per daug nenužlugins konvencionalios technikos naudojimas.

Žmogus be namų turėjo būti modernaus teatro personažas. Pats jo neužbaigimas, dviprasmiškumas, logiškų pamatavimų stoka yra būdingi avangardinio teatro bruožai. Deja, jis liko beveidis, pralaimįs šalia trijų matavimų gyvo žmogaus – Smuklininko ne vien fizinį susikirtimą, bet ir meninį palyginimą. Komiškas sapnas, kurį Poetas šokasi aiškinti pagal Froidą (Freud) bei Šagalą (Chagall) paveikslą,– „sėdėjau ant stogo, pasislėpęs už kamino, ir graužiau morką“ – nesuteikia šiam tragiškam personažui naujos šviesos.

Kažkodėl šiame veikale negelbėjo Ostrauskui nei jo humoro jausmas, o ironija beliko įsitvirtinusi apgaulingai jaukiam bei „tautiškam“ pavadinime – „Žaliojoj lankelėj“. Negelbėjo nei faktas, kad struktūra kuo kruopščiausiai apgalvota, vėl – taupi ir glaudi, kaip ir kituose veikaluose, kad kiekviena frazė turi savo pakrovą, ir net iš pažiūros prabėganti, lengvai mesta replika staiga veiksmo eigoje įgyja naujo svorio ir pasirodo anaipol nebusi atsitiktinė.

„Žaliojoj lankelėj“ išryškėjo keli pavojai, kurių Ostrauskui derėtų saugotis: tai sentimentaloka tendencija į melodramiškumą (ji juntama ir „Kantarėlėje“) bendroje nuotaiškoje; ir kita tendencija, kuri, atrodo, vertė perkrauti veikalą simboliais, užuominomis bei sakančiomis nuojautomis,– tendencija truputį ilgiau bei atkakliau aiškinti negu būtina. Šiuo atveju, ryškinant lemties nelemtumą, liko neryškus patsai Žmogus. Jam teko kovoti šachmatiškame simultane su per gausiais priešais ir pralaimėti anksčiau, negu autorius davė jam penktojo tramvajaus matą.

AVANGARDINIAI „SENELIAI“

Naujausias paskelbtas ir pastatytas Kosto Ostrausko veikalas „Gyveno kartą senelis ir senelė...“ yra labiausiai vykęs keliais svarbiais atžvilgiais. Mes jau žinome autoriaus nesitenkinimą tradicinėmis formomis ir veržimąsi į naujausio Vakarų teatro atveriamas sritis. Ir šiame būtent veikale jam pavyksta kūrybiškai, savitai panaudoti naują priėjimą, sceniš-

kai pateikiant psichologinę problemą. Avangardinei formai jis sugeba suteikti gilumos, subtiliai atremdamas sceninę situaciją ir į gyvenamąją epochą apskritai (tiksliau sakant, tos epochos satyrinį vaizdą) ir į specifiškai tautišką atmosferą bei poetiką. Tatai jis pasiekia, sakytum, labai paprasta, bet drauge labai išradingai ir išsamiai panaudota priemone: spauda! Tikra spauda ir pseudospauda, kurią skaito kits kitam Seneliai, įvesdami atominį amžių, politinį pasaulio chaosą, šablonišką pseudokultūrą – visa, kas bendresniame plane charakterizuoja ir jų pačių groteskišką, neracionalią buitį.

Turinys yra kraštutiniai paprastas ir – geriausioj avangardinio, ar vadinamo „absurdo“, teatro tradicijoj–makabriškas: Senelis ir Senelė senų senovėje neteko vienturčio sūnaus. Jis žuvo beprasmėje katastrofoje. Ir nuo tada juodu nuomoja kambarį panašiam jaunuoliui, pasidžiaugia juo kaip tikru sūnum ir – nužudo. Nes juk jis nėra tikras – jis tik imitacija.

Sienoje jau pažymėta dešimt brūkšnių; veikale regime, kaip plaktuku užmušus miegantį Studentą, atsiranda vienuoliktas, ir patiriame, kad nebeilgai Seneliai taip sunkiai vargs: už Jonuką buvo užsibrėžę pribaugti dvylika. Dar vienas ir – „tada atsikvėpsim... ištiesę kojas, pailsėsim“..

Autoriaus ironija čia triumfuoja visoje situacijoje: juk tokie jaukūs senukai, taip sūnų mylėjo, taip jo verkia, nepamiršta,– kas gi nepavydėtų tokių mylinčių tėvelių? Dėl to ir pavadinimas toks simpatingas – tik vaikučiams sakyti prieš užmiegant.

Ostrauskas jau kitur pademonstravo didelę dramaturgo dorybę – kondensuotumą, lakoniškumą. Jo veikėjų skaičius visur minimalus: tiek, kiek reikia tezei išsakyti, be jokių šalutinių charakterių, įvedamų dėl spalvos ar įvairumo. Ir toje kamerinėje veikalo sampratoje nesti vietos išplėstiems pasikalbėjimams, antriniams motyvams. „Seneliuose“ glaustumas pasiekia aukšto lygio, nepaaukojant jokio būtino šio tipo veikalui elemento ir drauge – su laisvumu, su gyvybe.

Kaip personažai, Seneliai autoriaus sąmoningai paliekami tik vos vos viens nuo kito atskirti. Senelis gal kiek labiau linkęs patikėt politine retorika, kaip vyrams būdinga; Senelė gi skeptiškesnė. Antra vertus, Senelė greitesnė prie ašarų, kaip moteriškei dera, o Senelis – prie veiksmo... Šiaipgi juodu – vieno asmens dvi puselės; vienas gyvenimas, vienas sūnaus prisiminimas, vienas balsas, vienas beprasmis kerštas kažkam nežinomam, juos nuskriaudusiam.

Veikale mes nematome konflikto – ir jo nepasigendame. Konflikto vieton autorius pateikia mums ritualą: mes jaučiame, kad visi Senelių veiksmai, kaip jos mezgimas eilinei aukai megztinio, o jo skaitymas laikraščių balsu, tarp jų periodiškai raudos dėl žuvusio Jonuko,– raudos, kurios kaip netikėtai ir sutartinai prasideda, taip staigiai ir nutrūksta, kaip visas ruošimasis žmogžudystei,– viskas yra lyg tradicinių, nepakeičiamų formų kartojimas. Tarsi ir visas žmogaus gyvenimas tebutų mechaniskas kartojimas nustatytų formų, kurių prasmė seniai pamiršta. Ir sakydami – beprasmis ritualas, mes paliečiame ir Ostrausko, ir „absurdo“ teatro idėjinį pamatą.

„Gyveno kartą senelis ir senelė...“ yra Ostrausko visiškas išsivadavimas iš vakardienos buitiško teatro ir drąsiausias – šalia „Pypkės“– žingsnis į didelių galimybių ir didelių pavojų avangardinio teatro kelią.

ŽMONĖS IR ŽODŽIAI

Didelės galimybės ir dideli pavojai kyla iš tos pat versmės – didelės laisvės. Atsipalaidavimas nuo tradicinės dramaturgijos reikalavimų: griežtos konstrukcijos logikos, veiksmo ugdymo, stipraus veikėjų išbrėžimo – atveia avangardiniam teatrui didžiules naujų formų kūrimo perspektyvas. Jei gyvenime nebeįžiūrime nei tikslo, nei priežastingumo, tai ir teatras, tasai „veidrodis gamtai“, norėdamas būti ištikimas gyvenimo vaizduotojas, privalo atsižadėti nuoseklumo, dėsningumo iliuzijų. Chaosas? Bet koks kūrybingas, koks nevaržomai, kaprizingai, bizantiškų bokštų pavyzdžiu – nesimetriškai įvairus! Kaip lengva čia įjungti pasąmonę, sapnus, kaip gera nežaboti fantazijos ir išspirti logiką per bortą, kad nesimaišytų kūrybiniam pokyly!

Kokia gali būti kalba apie veiksmo rūpestingą, apgalvotą ugdymą – apie žengimą nuo užuomazgos per įvairias krizes bei peripetijas į kulminaciją, į išrišimą? Gyvenimiška užuomazga tėra gimimas ir atomazga – mirtis. O tarp tų galinių taškų veiksmas čia skrieja, čia miega, čia tūpčioja vietoj ar slenka atatupstas atgal. Taip, vadinasi, turi būti ir moderniam veikale.

Žmogus? Kas matė gyvenime absoliučiai išbaigtą, lengvai atpažįstamą „charakterį“, kurio visi poelgiai – tarsi apspręsti iš anksto, nuoseklūs, remiantis jo būdo ypatybėmis bei jo jausmais, atspėjami ir aiškūs? Todėl ir teatrui nevalia meluoti, rodant kažkokias judančias skulptūras, Žmogus – neatspėjamas, besikeičiąs, šiandien vienoks, rytoj kitoks, o jo poelgiams didžiąja dalimi vadovauja tamsios, jam pačiam nežinomos sąšamoninės jėgos. Šiandien jis dar žmogus, rytoj – aplinkos įtakoje – raganosis. „Charakterio“ apskritai nėra.

Sceninis žodis turi būti literatūriškai dailiai įformintas, stilingas, funkcionalus? Gyvenime šnekama nuotropom, begaliniais banaliais pasikartojimais, dažnai be sąryšio ir tikslo. Ir toks turi būti teatras.

Tokie yra avangardinio teatro argumentai.

Ostrauskas pakelyje iš gana tradicinės „Kantarėlės“ į avangardinį paskutinį „Gyveno kartą senelis ir senelė...“ rodo gana keistą ir tuo įdomų abiejų priėjimų susidūrimą. Tai ryškėja ir personažų patiekime, ir tekste.

Iš nuoseklios ir aiškios, taigi „pasenusios“, „Kantarėlės“ sampratos išriedėję personažai yra gyvi žmonės. Mes nesunkiai galėtume įsivaizduoti šių skurdžių visą autoriaus neišsakytą gyvenimą, nes jie telpa į logišką schemą.

Jų kalba – žemiška, net lokalinė, liaudiškais elementais sucementuota ir išpuošta, ubagų giesmių ir liaudies dainų ištraukom pamarginta, sodri ir natūrali.

Bet „Pypkėje“ visas žmogaus ir jo žodžio konkretumas pasidaro abejotinas. A. ir Z. biografijų mes lengvai atkurti negalėtume: būdami kokie tik nori, jie tuo pačiu yra jokie – be ryškių kontūrų. Be tautybės, amžiaus, profesijos, be siekimų, be pasaulėžiūros, be aiškesnės charakteristikos.

Tas pats neapibrėžtumas persimeta ir į tekstinę medžiagą. Čia jau veltui ieškotum lietuviškų savybių: žodis pasidaręs bendras, tarsi suabstraktėjęs. Jis nėra nė individualizuotas – jis vienodas visų personažų lūpose. Pamėgstamas sakinio nebaigtumas, kuris atima jam bet kokią formą. Štai iš vieno 23 puslapio:

A. Kas jums sakė?
 Z. Gi jūs tik ką...
 Z. Kaip tai?
 A. Aš gi sakiau, kad...
 A. Man regis, kad tai per...
 Z. ... mažai?
 A. Ne – per daug.
 Z. Kodėl?
 A. O gal ir todėl, kad... Z. Kad kas?
 A. ... kad nenoriu. Daug ko žmogus nenori. O ką jūs manėte?
 Z. Aš? Nieko... nieko...

Vargas aktoriams, kuriems tenka sugrūsti atmintin tokias rėžiančias sakinių šukes! Laimė, iššitas toks puslapis tėra vienas. Kitur maniera operuoti panašiom nuoplai-šom pasireiškia tik atsitiktinai, normalių sakinių užgožta.

O tą normalų, plaukiantį kalbos tekėjimą Ostrauskas valdo puikiausiai – gyvai, natūraliai ir vaizdžiai. Kas jam būdinga ypač „Pypkėje“, tai humoras, gyvas padėties ironijos jautimas ir iškėlimas. Tai suteikia tekstui naują dimensiją, suartina su žmogaus patirtimi, su vidine realybe. Štai kaip aiškinasi A. pypkės atėjusiam Z.:

A. Tiesą pasakius, jums pasisekė, kad atėjot pas mane su grasinimu. . . ar reikalavimu,– kaip jums patogiau,– bet ne su prašymu. Nors,– būsiu atviras,– niekad neturėjau progos prašymo svarstyti. Suprantat, smulki, neįtakinga visuomeninė padėtis. Taigi, kaip jums jau, tikiuos, paaiškėjo, mano prašymus paprastai svarsto. Taip jau įprasta. Ir visuomet atmeta. Jie įprato – ir aš pripratau. Todėl netikėtai aš gavęs prašymą negalėčiau jo neatmesti. Vien dėl patyrimo stokos (p. 22–23).

Visur, kur Ostrausko ironiškas pastabumas vykusiai susijungia su paties personažo reiškiomom ypatybėm, rezultatas yra geras. Tekstas laisvai alsuoja, ne efektui pajungtas, bet žmoniškas ir tikras, jei kiek ir ciniškas.

Z. savo monologe sako – su būdingu Ostrauskui gabiu pašaipumu:

Prieš kelias dienas mirė mano dėdė. Buvo turtingas ir manęs į akis nesileido. Testamente man buvo du žodžiai: išmok gyventi. Tai viskas. Asilas. Turtais pertekę visi tokios išminties pilni. Kai jį duobėn paguldė, ir aš paspyriau drėgnos žemės grumstą. Requiesscat in pace (p. 19).

Kai kada Ostrauskas kiek paleidžia vadžias, ir juokas pasigirsta tik tam, kad žiūrovui būtų linksmiau, bet ne dėl veikalo būtinybės. Taip vietomis atrodo ir paskutiniame veikle, kada, pavyzdžiui, Senelė komentuoja Senelio skaitomas laikraščių žinias:

Senelis. Kitą dieną užsienio reikalų ministeris tą pareiškimą švelniai dementavo: „Diegas pasigėrė – pusė velnio, boba pasigėrė – visas velnias”.

Senelė. Už valstybės paslapčių išdavimą sušaudyt ministerį. Senelis. Jau sušaudė (Mėtenys, Nr. 8, p. 83).

Ar nenuskamba kažkokiais girdėtais anekdotais? Tačiau tai – smulkus paviršiaus nelygumas. Apskritai paėmus, šio veikalo tekstas – bene stipriausias iš visų. Čia Ostrauskas originaliai panaudoja liaudies poetinio žodyno elementus. Ritmiškos Senelių raudos – sutartinės yra ir tikros, ir vaizdžios, ir stilistine prasme jos iškyla aukščiau „Kantarėlės” elgetų buitiško liaudiškumo. Ir tos raudos persunktos autoriaus ironija, kaip visa veikalo pagrindinė situacija, kaip pats pavadinimas ir kaip ypač kandžiai – idiliška pabaiga, kada Senelis, susidorojęs su Studentu, vėl skaito Senelei iš laikraščių:

Sąvokoje „žaismas” suprantama lengvas judesys, kuris neturi aštresnių bangų, paerzinimų, pav., saulės tekėjimo, spindulių žaismas rasos lašeliuose; paukštelių čiulbėjimo žaismas rytmetryje; undinės žaismas Nemuno bangelėmis – balete... (p. 95).

Kaip personažai abu Seneliai traktuojami lyg vienas: plokštuminiu, groteskišku piešiniu.

Itin glaustam, taupiam, ryškiam veikalui tenka prikišti Studento pasirodymą. Autorius primetė jam bespalvį, visiškai atmestinį, negyvą tekstą ir pats prisidėjo prie Senelių darbo nužudant Studentą. Jeigu jam nebuvo reikalo duoti kokio savarankiško uždavinio ar įdomesnės spalvos, geriau jis visai būtų likęs nematomas.

Keisčiausiai autorinės priemonės susimaišė „Žalioj lankelėj” – ir personažų traktavimo, ir teksto prasme. Natūralistinis Smuklininkas, didesnio „sodrumo” dėlei apdovanotas dargi keliais skonį žeidžiančiais, moderniam teatre madingais, bet šiuo atveju ne tik ne būtinais, bet kliūvančiais išsireiškimais (kurių nereikalingumą paliudijo pats autorius, nekartodamas jų anglų kalbos Smuklininko tekste). Žmogus be namų – visai kitos scenos atstovas: fragmentiškas, neurotiškas, sąmoningai neužbaigtas ir nemotyvuotas, jis čia visokių baimių ujamas, čia netikėtai ūmus ir kovingas neprašytos teisybės atskleidėjas. Šisai iš pakaruoklio virvės per anksti iškritęs personažas geriau jaustųsi tarp groteskiškos „Pypkės” ar „Senelių” veikėjų. Šalia Smuklininko jis lieka iš kartono išpjautas.

Poetas – vėl visai kitas žanras. Tai Pypkės palikuonis: „choras”, autoriaus sumanymų komentatorius, šaipokas. Jis pusiau personažas, o pusiau abstrakcija, tačiau skirtingam plane su Žmogum be namų. Jam leista – gana įkyriai – iš anksto išduoti žiūrovams, kas žada įvykti veikalo pabaigon:

Žinai, Gus? –
Tvankioj būties palėpėj
šią naktį mirs kažkas (p. 52).

Apie šachmatininkus jis taip pat pranašingai išsitaria: „Kas žino, gal jie lošia už gyvybę” (p. 43).

Ne kas kitas, bet Poetas užsimena, kad „kartais persekioja palikti namai”, paruošdamas sceną taip persekiojamam ultratremtiniui Žmogui be namų.

Patsai Poetas įtraukiamas akcijon kaip suinteresuotoji pusė: jis kursto Smuklininko ir Žmogaus konfrontaciją, kad – žūt ar būt – iškiltų aikštėn teisybė. Ir kada įvyksta Smuklininko atskleidimas, Poetas taip pat apsisprendžia: sudrasko eilėraščius – daugiau savęs neapgaudinėsiąs, kad esąs poetas, – neberašysiąs.

Šachmatininkai – jau apskritai nebe žmonės, o juodų jėgų simboliai, kaip tramvajus ar krabas. Kiekvienas jų lakoniškas sakinytis komentuoja esamą padėtį, kiekvienas ėjimas artina pabaigą – Žmogaus be namų žuvimą.

„Žaliojoj lankelėj“ Ostrauskui nepavyko darniai suvesti tokių skirtingų personažo traktavimų; pesimistiškoje vaizduojamo gyvenimo sampratoje jis pertirštino visą makabrišką simboliką. Bet veikalas įdomus kaip klystkelė tarp tvirtai įvaldyto natūralizmo ir dar netikrų, dvejojančių naujos formos bei išraiškos ieškojimų. Tai garbingas, pionieriškas pralaimėjimas.

OSTRAUSKAS SCENOJE

Kad ir kaip vertintume literatūrinės Ostrausko veikalų ypatybes, aukštai ar menkai, bet vienas įspūdis turbūt daugumai skaitytojų bus bendras: tai ne tiek skaityti, kiek vaidinti scenoje skirti veikalai. Ne „Lesedrama“, o teatras. Ir pats autoriaus tekstas pilnas kruopščių, rūpestingai apgalvotų pastabų, kas kur ir kaip darytina scenoje.

Sceniškai Ostrauskas teikia progos sukurti įdomių, eksperimentinių spektaklių. Galima būtų teigti, jog be scenos Ostrausko veikalai nėra tikrai užbaigti. Ten, kur, literatūriškai imant, lieka abejonių, neaiškumų ar dviprasmiškumų, sceniškai dažnai laimima interpretacijos laisvės prasme. Nes Ostrausko personažai anaipatol nėra kokios sausos schemos, mažo, riboto uždavinio nešėjai, kaip dažnai matome mūsų kitų dramaturgų žymiai įprastesnio, realistiškesnio tipo veikaluose. Jų traktavimas, priešingai, nesuveržtas per siaurais idėjiniais ar psichologiniais varžtais, bet paliktas atviras daugiopai suprasti ir įkūnyti.

Tas pat kalbant apie atmosferą, bendrą pastatymo stilių, aplinką. Visada yra atviri bent keli galimi keliai – keli planai, iš kurių galima pasirinkti, kas akcentuoti ir kas palikti užuomina. Ostrausko daugiaprasmiškumas yra jo didysis privalumas, jo veikalų tikroji gyvybė, skatinanti ir gyvą teatrą. Jis leidžia teatrui laisvai, originaliai kurti nuotaiką, ieškoti savito veikalui stiliaus, ryškinti veikėjo charakteristikas priklausomai ne vien nuo teksto, bet spektaklio idėjos bei aktorius duomenų.

Tokios galimybės nėra, jei dramaturgo tekstas bei veiksmo planas yra visiškai ir vienašališkai aiškus ir ne-paliekąs skirtingos interpretacijos progų. Tai neįmanoma ir tada, kai tekstas blankus, negyvas, apskritai – nieko nesugestionuojantis.

Ostrauskas būtent sugestionuoja daug, bet neišsako ligi galo, leisdamas aktoriui laisvai kvėpuoti.

Jis taip pat neprimeta falšo – nei psichologinio melo, nei tekstinės neįmanomos įmantrybės. Šia prasme jo didžiausios nuodėmės teatrui yra šen bei ten pasitaikančios abejotino gilumo sentencijos ar pseudopoetiniai išsiliejimai, kuriems trūksta ir autentiškumo, ir scenai reikalingo intensyvumo.

Veikalo pradžioje Pypkė kalba:

Ir nedvejok, nes Anapus kartais būna taip nuobodu ir pikta, kad noris nors trumpam pabėgti nuo kasdienybės ir paieškoti ko nors naujo arba pagyvent bent tu, ką laikas paskanđino, nors ir žinai, kad kasdienybė miršta su diena ir jau rytoj ji tiktai sapnas (p. 14).

Arba panašių nuotaikingų minčių „Žalioj lankelėj“ linkęs pažerti Pypkės vietininkas – Poetas:

Vieną naktį, Gus, mes neatlaikysim – uždusime.

Palaidos miesto mūrai. O žiburiai kaip švietę – švies (p. 38).

Šią naktį daug šešėlių. . . Taip, bičiuli,– šešėlių. Naktis be šešėlių būtų nuoga (p. 43).

Čia stačiai noris nuo savęs pridėti iš seno tango: „Naktis be mėnulio – tai širdis be meilės”. Banalumas labai artimas.

Nors tos rūšies posakiai turėtų tarnauti atmosferai, bet paprastai jie daugiau sugriau-na negu sukuria, kadangi juos sakęs aktorius pastatomas į neišbrendamai klampią situa-ciją. Net jeigu jis pats tiki ištariamo teksto giluma ir grožiu, žiūrovas skeptiškas. Žiūrovas turi ypatybę skeptiškai priimti bet kokį nereikalingą ornamentą, bet kokią pozą. Gal jis toks gudrus, kadangi žiūri iš šalies. Po daugelio kartojimų repeticijose, po ryšio, spalvos, santykio, uždavinio ieškojimų, aktorius nustoja skirti, kur jo tekstas stiprus ir kur silpnas. Jei jis geras aktorius, jis visą tekstą paverčia savu, suorganina ir dažnai pamilsta.

Scena nėra nusistačiusi prieš filosofinį atitrauktos minties išreiškimą nei juo labiau – prieš poeziją, kuri kaip tiktai visais pakilimo laikotarpiais sudarė didžiąją teatro galybės dalį. Bet tie dalykai, šalia autentiškumo, privalo būti ir dinamiški, aukšto intensyvumo, reikalingi šiam veikalo momentui ir išreiškia visą žmogų, jo charakterį ir jo jausmus.

Vieno genijaus, kaip Šekspyras, užtektų parodyti, kokią galią scenoje turi aistringai ieškanti mintis, dramatiška poezija. Bet nereikia ir Šekspyro: mūsų Sruogos teatro pati viršūnė yra tos vietos, kada įkaitintam intensyvume susilydo draminė įtampa, mintis ir poetinė vizija, kaip Jogailos ir Kazimiero Sapiegos kai kuriuose monologuose.

Deja, Ostrauskas kol kas tokio liedinio nėra pasiekęs. Jo Poetas, sprendžiant iš kelių scenoje duotų ištraukų, Dievo dovanos neturi. O pats Ostrauskas – tvirčiausias į buitį atremtame, psichologiškai įžvalgiame, humoro nuskaidrintame kalbėjime, kuris rodo gi-musį prozaiką. Kiekvienu atveju tokios išvados iš šių, tikėkimės – tik pirmųjų, Ostrausko veikalų. Bet jis jau nustebino mus naujove – ateityje gali ir labiau nustebinti.

Jau dabar Ostrauskas duoda režisieriui ir aktoriams įdomią, turtingą medžiagą. Jis yra sceniškas, kaip sceniški buvo Antano Škėmos veikalai, kaip sceniškas Antano Rūko „Bulbulis ir Dundulis”, kaip sceniški yra mūsų teatro klasikai Sruoga ir Krėvė. Neatsitiktinai visi čia nagrinėjami Ostrausko veikalai buvo pastatyti, kiti – po kelis kartus.

Kosto Ostrausko teatras yra komiškas iš paviršiaus, bet tragiškas savo pagrindu. Tie-du grotesko poliai, komizmas ir tragizmas, kaip tiktai palieka teatrui tokią plačią inter-pretacijos galimybę: bet kuriame taške tarp jų gali būti rastas pateisinamas sceniškas įkūnijimas.

„Pypkė” buvo paskutinis Antano Škėmos, kaip režisieriaus ir aktoriaus, sceninis dar-bas, suvaidintas jo žuvimo išvakarėse. Jau pačiose tose aplinkybėse tarsi kyšojo gyven-

mo grotesko šturpi kaukė: kelias valandas prieš savo atsitiktinę, beprasmę mirtį automobilio katastrofoje Škėma vaidino A.– jo atsitiktinę, beprasmę mirtį „Pypkės“ veikale. Šturpiai ironijai pasidauginus realybėje, spektaklio liudininkams liko neišdildomas įspūdis.

Kaip pasakojo Škėmos žuvimo giliai sukrėstas (ir pats vėliau taip pat žuęs) Algimantas Mackus, spektaklis buvęs prisotintas atmosferos, o tai buvo Škėmos didžioji stiprybė ne vien kaip dramaturgo, bet ir kaip režisieriaus. A. buvęs elegantiškas, ironiškas, Z.– Edvardas Liogys – varganas, graudus, kelias užuojautą. Pypkė buvo įvesta scenon kaip moteris (Laima Vasiliauskaitė), ir A. atnešė ją scenon ant rankų. Toliau Pypkės stilizuotiems judesiams buvo išskirta atskira aikštelė.

Po kelių metų Čikagoje kitas „Pypkės“ pastatymas labiau rėmėsi motto iš Aristofano, kurį Ostrauskas veikalui skyrė: „Aš juokiaus, kol pravirkau“. Dalia Bylaitienė, režisierė koordinatorė, Jurgio Blekaičio talkinama ypač mizanscenos srity, su aktoriais Egle Vilutiene, Vytautu Juodka ir Algirdu Kurausku, su dailininku Vytautu Virkau ir muziku Antanu Naku, sukūrė spektaklį, kuriame ma-kabriškoji linija, vedanti į A. mirtį, buvo sąmoningai tušuojiama, o ryškintas – padėties groteskiškumas, perdėtos, formalistinės aktorių padėty. Kaip tema dominavo juokas, bet jis buvo nejuokus.

Ostrausko nurodymas, kad veiksmas vyksta „šiandien“, buvo suprastas kaip „bet kada“. Pasirinkta mūsų amžiaus sąvarta, neutrali, jokio krašto nespecifikuojanti aplinka. A. išvestas kaip senyvas keistuolis, kolekcionierius, gal truputį ir pakrikusio proto. Z.– varguos išmokęs lankstumo ir prisitaikymo, stengijasis išlaikyti savo tariamą orumą raštininkėlis. Jūdviejų susitikime A., kuris yra apsėstas persekiojančios juoko idėjos, su dideliu malonumu stebi Z. kaip komizmo eksponatą, ryškina jo juokingumą šaipydamasis, erzindamas, žemindamas. Tatai padeda Z. natūraliai prarasti pusiausvyrą ir, besigrumiant dėl pypkės, netyčiomis pasmaugti A.

Įvykdytieji „Pypkės“ pastatymai tėra du taškai tarp komizmo ir tragizmo polių šiame veikale. Galima būtų duoti daugybę kitų pagrįstų variantų; einant viena kryptimi – ligi neįmanomos hiperbolės ryškinti groteską; einant kita – mažinti komizmą, švelninti visus kampus, vis labiau pabrėžti dviejų gyvenimo palaužtų žmonių fatališkos konfrontacijos tragiškumą. Tos interpretacijos laisvės pagrindas yra avangardiniu principu Ostrausko užbrėžtas pats žmogus: jam suteikta esmė, bet neduota buitinių detalių. Kas yra A.? Kas yra Z.? Du karo ir tremties paveikti lietuviai? Kudirkos laikų mažo miestelio krautuvininkas ir valsčiaus raštininkas? Alabamos negrai? Hofmano – arba Juliaus Kaupo – pasakų personažai? Du seniai ar du jauni vyrai? – Atsakymų gali būti daug, ir aplink kiekvieną galima sukurti visai kitokį, įdomų spektaklį – su komplikuoju scenovaizdžiu arba tuščioje scenoje; su pantomimiška Pypke scenoje ar visai be jos; apaugusį natūralistinėmis buities detalėmis arba visiškai sąlyginį; statišką, su vos keliais svariais veiksmo prasiveržimais arba muzikaliam ir nepaliaujamai judantį kaip baletas.

Tokį patį traktavimo laisvumą – truputį šiauresniame akc jjos piešiny – teikia „Gyveno kartą senelis ir senelė. ..“ ir „Žaliojoj lankelėj“. Tiktai „Kanarėlė“ nesileistų taip lankstoma, labiau suveržta tradicinius rėmuos.

Kiekvieno veikalo savo režisūrinį variantą gausiose pastabose bei vyksmo nurodymuose teikia ir pats autorius. Mėgėjų grupės galėtų gana tiksliai, kaip iš gaidų, suvaidinti, pavyzdžiui, „Kanarėlė“.

Be abejo, autoriaus nurodymai išryškina jo sumanymą, ir todėl ne vien mėgėjams jie privalomi. Tačiau labiau patyrusios ir savarankiškos grupės uždavinys – spektaklyje plėtoti autoriaus duotąją teksto medžiagą, dažnai neišskiriant ir jo pastabų. Sakysim, dramaturgas nurodo, abu Seneliai linguoja savo supamose kėdėse. Kaip jie linguoja, jau režisieriaus ir aktorių uždavinys išryškinti. Lingavimo gali būti įvairių tempų, stabtelėjimų, kontrastingų judesių. Seneliai sutaria – jie keletą kartų visiškai vienodai pasisupa: tarsi kartu galvos linkteli. Nesutaria – pikta supas priešingom kryptim. Išsitraukęs plaktuką, Senelis supasi berniokišku įsismaginimu, net kojas pirmyn mesdamas – Senelė atsargiai mąsto, lėtai traukia megztinio siūlą, ir jos kėdė vos vos pasisupus priekin stabteli, atgal – ir vėl stabteli. Visa tai, be abejo, turi būti daroma įvairiai ne dėl paties įvairumo, bet rišant su akcija, mintim, nuotaika.

Teatrinė tradicija neleidžia įbrukti veikalui jokio pašalinio žodžio, teksto atžvilgiu vienintelė laisvė – kai kuriuos dalykus praleisti. Bet režisūrinės autoriaus pastabos yra kas kita. Jos vykdytinos, jei raiškios, plėtotinos ir kiekvienu atveju įsidėmėtinos, kad autoriaus idėja būtų teisingai suprasta. Tačiau galima jų ir atsisakyti, jei aktorius ar režisierius tikisi radę geresnę vaidybos priemonę negu autoriaus nurodytą „tūpčiodamas vietoje“ ar „nejaukiai dairydamsis“.

Juk dramaturgas, teikdamas nurodymus, iš tikrųjų negalvoja pats veikalą ir pastatyti, ir kiekvieną vaidmenį suvaidinti. Jo pastangos yra sugestijos, padedančios suprasti tekstą, o skaitytojui – geriau įsivaizduoti veiksmą. Bernardas Šo (Shaw) kai kuriuos veikalus palydėjo ištaisais traktatais, o Šekspyras jokių nurodymų nepaliko.

Ostrauskas mėgsta parežisuoti, ir teatrui tai gali būti tiek pagalba, tiek ir primetimas, su kuriuo tenka kovoti. Bet pačiam dramaturgui – kažin ar nurodymų gausybė nėra gana pavojinga priemonė? Juk daug lengviau skliaustuos pastabėle nurodyti, kaip veikėjas jaučiasi, negu iškelti tai veiksmu, leisti suprasti iš potekstės ar iš paties charakterio piešinio.

Su pastabom ar be jų, Kosto Ostrausko veikalai pilnai ima gyventi scenoje ir tikrai joje, o aktoriai ir režisieriai mėgsta juos paversti kūnu ir krauju. Teatras mėgsta veikalą, kuriam scena yra ne apsieinama iliustracija, bet išsipildymas.

VILKAS IR ĖRIUKAS

Suglaudžiant – visi keturi Ostrausko veikalai stilistiškai labai skirtingi: „Kanarėlė“ dar alsuoja lietuviška tautosaka, realistinio fono, impresionistinės nuotaikos, su simbolistiniu priestatu; „Pypkė“ – šuolis į modernų Vakarų teatrą, be tautinių bruožų, be laiko ir vietos specifikos, kur šneka negyvėliai, šneka pypkė, šneka į žiūrovus; „Žaliojoj lankelėj“ – košmariškų simbolių miškas; ir „Gyveno kartą senelis ir senelė...“ – makabriškas groteskas, arčiausiai priėjęs prie vadinamojo „absurdo teatro“.

Tačiau visi priemonių ir stiliaus įvairumai tik mėgina nuslėpti Kosto Ostrausko veikalų pagrinde glūdinčią, stebinančią ryšką, pasikartojančią ypatybę. Tai dramatiška situacija, kurioje tačiau visai nėra arba beveik nėra kelių jėgų konflikto. Jeigu nelaikysime konfliktu pasakėčios vilko ir ėriuko konfrontacijos.

Schema yra visiems veikalams identiška: veiksminga, kažko siekianti tėra viena jėga – ir ji visada tamsi, negatyvi, griaunanti. Ji nukreipta prieš daugiau ar mažiau pasyvią, arba bejėgiškai aktyvią, auką.

Visa kita tėra „choras“, kaip antikiniam teatre. Šalutiniai personažai tik ryškina situaciją bei santykius, primena, kas buvo, komentuoja.

Toji schema iš veikalų į veikalą labiau išryškėja, grynėja.

„Kantarėlės“ agresyvi jėga yra pavydo ėdamas Jokūbas, jo nekalta auka – Juozupas. O Rokas, Aneliukės ir vaikų padedamas, kaip choras, savo siekimų neturi, konflikto vengia ir dalyvauja tik įveliamas, beveik „likimiškai“ – prieš savo norą. Ir dalykai klostosi ne pagal planą. ..

„Pypkės“ agresorius – jau ryžtingesnis, aiškaus siekimo – deimanto – vedamas Z. Jo auka yra A., o choro pareigas eina pati Pypkė.

„Žaliojoj lankelėj“ smurtui atstovauja Smuklininkas, nes jis kovoja už savo kaukę, savo netikrą, pagyrūnišką saugumą – už melą. Todėl auka yra atskleidėjas, Žmogus be namų. Choras – Poetas. O Šachmatininkai tėra gyvi simboliai tamsaus lošimo iš žmogaus likimo.

Pagaliau „Gyveno kartą senelis ir senelė. . .“ Čia Senelių pora yra viena vientisa neracionalaus keršto jėga ir Studentas – jų visiškai nesusivokianti, pasyvi auka. Choro vaidmuo – sukurti epochą, aplinką, komentuoti pasaulį – perduotas Senelių skaitomai spaudai.

Trijuos iš keturių veikalų agresyvioji jėga priveda prie to pat smurto laimėjimo: aukos nužudymo. Tiktai „Kantarėlėje“ fizinės mirties dar nėra, nors aklo senio apkurtimas yra artimas pakaitalas.

Agresorių motyvai – visada tamsūs, dažnai neracionalūs, atrodo, kad jie ne tiek sąmoningai veikia, kiek patys yra už save stipresnių jėgų stumiami. Neracionalus, gyvuliškas yra Smuklininko įsiutimas, beprasmis Senelių kerštavimas nežinia kam. Ostrauskiška ironija nuskamba, kai elgeta kitam tokiam pat pavydi „turto“ arba didelio pasisekimo tarp žmonių. „Pypkėje“ autorius pasišaipto iš bėdžiaus Z., kuriam pypkėje slėpys deimantas reiškia išsilaisvinimą iš neturto: kai Z. nužudo A., pasirodo, būta ne tos pypkės – be brankmenio.

„Žaliojoj lankelėj“ brutalus Smuklininkas mirtin išstumia savo kaukės – lyg šlovės – nuplėšė ją. Tačiau tatai neišgelbsti nei jo sugriautų iliuzijų, nei ikišiolinės tariamai tvirtos padėties gyvenime.

Kaip „Pypkės“ Z., taip ir „Lankelės“ Smuklininkas žudyti neketino – tatai įvyko fatališkai, jiems tesant nesąmoningais įrankiais, beveik ir aukomis.

Kone identiškais žodžiais abu po nužudymo kalba: „Z. (žiūrovams) Jūs... juk jūs matėt... kad aš. .. nenorėjau. .. aš nežinojau...“ (p. 30)

Smuklininkas kalba Poetui: „Aš nenorėjau. . . (Nervingai šaukdamas) Argi nematai, kad netyčia? .. (pašnibždom) visai netyčia...“ (p. 63)

Kraugeringsiausi abu Seneliai: juodu žinojo, ką darė, ruošėsi tam, žudė jau vienuoliktą jauną vyrą ir dar ketino užmušti vieną, kad būtų lygus tuzinas. Vis – už savo vienturčio sūnaus pakliuvimą po automobiliu. Šiuodu veikia itin racionaliai, tik neracionaliu pagrindu. Jų aukos kaltos panašumu į žuvusį Jonuką ir tuo, kad jos gyvena, kai jų sūnus – kape.

Aukos – skirtingos ir savo prasme, ir laikysena. Kai akklasis Juozupas apkursta, jis net nepatiria apie piktą pokštą: kad jam kanarėlę pakeitė žvirbliu. Paskutinis jo dar girdėtas dalykas buvo kaip tiktai kanarėlės giesmelė, kuri jam – pats grožis – grožis, kuris visiems esąs skirtas, kurio niekas neturįs savintis ir narve laikyti uždaręs. Tuo būdu Juozupo apkurtimas yra tarsi „pasigailėjimo smūgis“, kurį jam suteikia, dieviškas prerogatyvas pasi-

ėmęs, autorius. Juozupo lemtis (ar nelemtis) pakartota ir Aneliukės atveju: jai galutinai aptemsta protas. Pralaimėjęs fiziškai, Juozupas laimi – po savo sapno ir „bausmės“ – dvasios praskaidrėjimą. O keršytoją Jokubą graužia sąžinė. Dvasine prasme jis pralaimi ir kenčia, tapęs pats savo tamsių jausmų auka.

„Pypkės“ auka A. neturi nei šventojo, nei grožio ar teisybės kovotojo aureolės. Apskritai, būtų galima ilgai vardinti įvairiausias vertybes, už kurias jisai akivaizdžiausiai nekovoja. Aiškus jo egzistencijos akstino nematome. O dėl savo pražūties A. nėra visiškai nedėtas: tiesą sakant, jis gerokai išerzina varguolį Z., beveik „prisiprašo“ pasmaugiamas.

Konfliktas vyksta dėl daikto: pypkės. A. sako, pypkės už jokius pinigus neatiduosias, nors, atrodo, jis nė neįtaria, kad Z. veržiasi į tariamai pypkėje slypintį lobį. Kokiu būdu pypkė taip brangi tam A., jei jis atsisako ją parduoti Z., maldaujamas, paperkamas ir grasinamas, bet drauge čia siūlo „broliškai pasidalinti“, iškarstydamas į dvi dalis, čia, įkyrėjus ginčui, užsimoja sviesti pypkę į židinio ugnį? Atrodo, A. gina ne tiek daiktą, kiek save, savo laisvą valią, atsisakydamas pasiduoti bet kokiam spaudimui.

Bet lieka negana ryšku, ar čia – tik kaprizas, užsispyrimas, ar savotiškas asmens neliečiamybės gynimas.

Choro funkcijas „Pypkėje“ eina pats Pypkės balsas: komentuoja A. ir Z. žodžius, dažniausiai ironiškai, primena praeitį, net padeda A. atkurti jo žuvimo dienos aplinkybes. Drauge, taip pat atskambėdama antikiniu graikų teatru, Pypkė tarsi atstovauja te našiai, likiminei galiai. Juk pagaliau dėl jos, Pypkės, įvyksta visa nelaimė.

Agresorius Z. savo pirmuoju monologu prisistato kaip užguitas, dėl gyvenimo smūgių – gan ciniškas žmogelis; Tai ypač ryšku jo santykiyje su dėde, jo liga ir mirtimi Nužudęs A., jis nerodo sąžinės priekaištų – tik baimę Koks bebuvo jo gyvenimėlis, dabar jis galutinai sugriau tas: gresia paprasta, žemiška, sunki bausmė.

„Žaliojoj rankelėj“ tas pats laukia Smuklininko: n vien jo vidinė, netikros tvirtybės pilis sugriauta, bet i visas buitinis pagrindas.

Smuklininko auka – Žmogus be namų stoja aktyvion, dargi netikėtai aršion kovon su savęs apgaulinėjimu, jam peršama netikra, tariamai lengva išeitim. Tam tikra prasme Žmogus čia tampa ne vien Smuklininko smurto ir nelemtai susiklojusių aplinkybių auka, bet ir kovotoju už teisybę. Bet nei jo isteriškai desperatiška būseną, nei pati kova nėra autoriaus motyvuota. Avangardinis teatras nemėgsta „kodėl“ ar „kam“.

Veiksmą komentuojančio bei iš dalies įprasminančio antikinio choro pareigos perduotos Poetui. Bet tamsios likiminės jėgos suteiktos ne jam: tai Šachmatininkų funkcija.

Paskutinio veikalo, istorijos apie du Senelius, auka yra pati tyriausia, kaip avinėlis. Studentas neturi progos gintis, neišreiškia net apskritai jokio savo asmeniškio nusistatymo, kuris galėtų pjautis su Senelių pažiūrom: pavyzdžiui, jis galėtų būti menkesnis už juodu patriotas. Bet ne: jis tik ruošiasi vykti į tolimą kelią, o Seneliai pasiunčia jį į dar tolimesnį, aprenę nauju megztiniu – ritualiniu aukos drabužiu. Jis turi atpirkti Jonuko žuvimą, ir todėl pats žudomas, sakytume, su meile. Ne žudomas, bet, tiksliau, atnašaujamas.

Nenuostabu tad, kad smurto jėgas įkūniją abu seneliokai (juodu mažiausiai šimtamečiai) ne tik neišgyvena kokio gailėsčio ar abejonės, bet, užmušę Studentą, jaučia didį dvasios pakilimą, kaip nuveikę kažką prasmingo, gražaus ir kilnaus. Krikščioniškos dvasios, persmelkiančios „Kantarėlę“, nebėra nė kvapo.

Šiame veikalė išradingai ir taupiai choro pareigas autorius perduoda tariamai objektyviai pajėgai, kuri veiks-man jokia prasme nesikiša: spaudai! Tai Senelių skaitorni laikraščiai sudaro kontrastingą jų žygiui akompanimentą, drauge parodydami jų aplinką, jų gyvenamos epochos groteskišką veidą, kraupų ir komišką drauge. Ir gąsdina daugiau ne įprastinė, „normali“ pasaulio padėtis – ant katastrofos briaunos: baido labiau autentiškos, Ostrausko duotos citatos savo nežmonišku komiškumu. Neišbrendama, neišsiperkama paikybe baisesnė už piktumą. Senelių darbas tarsi tik pailiustruoja šią tiesą atskiru, konkrečiu pavyzdžiu. Epochos fone jie nebėra kokia liguista išimtis. Autorius sarkastiškai šaukia mums, kad juodu veikiau yra sveikas dėsnis.

BEPRASMYBĖ

Paskutiniame savo veikalė Ostrauskas arčiausiai prieina prie „absurdo teatro“ esmės. Jis jau ne vien neįžiūri gyvenimo prasmės – jis teigia jo beprasmybę.

Tas beprasmybės tvirtinimas ryškėja kas veikalas pagrindiniame konflikte. Griaunamoji jėga vis tvirtesnė, piktesnė arba aklesnė. Auka – vis silpnesnė. „Kantarėlėje“ psalmiškas Jokūbas dar pats prisibijo Juozupo ir šunybėms prieš jį siundo kitus. „Pypkės“ A. ir Z. galėtų būti apylygiai partneriai, bet A., nieko nesiekdamas, yra pasyvesnis. „Žaliojoj lankelėj“ Smuklininkas yra tokio tipo žmogus, su koku paprastai siejame smurtą – brutalus, tvirtas, primityvaus galvojimo, o jo priešininkas Žmogus be namų – nelygus fizinės kovos oponentas, menkas, nebejaunas. „Gyveno kartą senelis ir senelė...“ jau apskritai anapus konflikto tarp veikėjų. Konfliktas yra su pačiu neracionaliu gyvenimu, kuris visus laužo ir žudo – ir pačius Senelius. O Studentas tėra lygiai tokia pat beprasmė auka, kokia buvo ir Senelių sūnus Jonukas.

Taip mes pasiekiamo patį Ostrausko dramaturgijos, seniau sakytume, tvirtą idėjinį pagrindą po kojom, šiandien turbūt teisingiau būtų sakyti – patį klampųjį liūno dugną, kuriame grimzta visas pastatas: beprasmybę.

Nuolatinėje Ostrausko temoje apie smurtą ir jo auką beprasmiška yra abiejų buitės – ir Vilko, ir Ėriuko. Autorius apverkia „avinėlių“ buitės trapumą, pajuokia veržliųjų, aktyviųjų siekimų bei žygių bergždumą, visur įžvelgdamas aklą, beprasmišką likimą, lygų niekui – tiksliau, Niekui didžiaja raide.

Jei tos veikalų idėjiniame pagrinde glūdinčios beprasmybės žvilgsniu atsigręšime į Ostrausko veikėjus, rasime jų nepaprastą nutolimą nuo įprastinės pjesės personažų. Tiktai „Kantarėle“ yra konvencionalesnė, ir joje Juozupas tarsi simbolizuoja senų, dar tikinčių idealais laikų gėrio ir grožio ieškotoją. Tiesa, jau ir čia prasiskverbia autoriaus ironija, nes visas tas ieškojimas rodomas tyčia labai žemoje, vargiai besąmoningoje gyvenimo pakopoje. Bet, palikus „Kantarėlę“, kituos veikaluos jau nerasime veikėjų su aiškiais principais, kokiais aukštesniais potroškiais. Niekas čia nesiveržia nei tobulinti gyvenimo, nei paties savęs, niekas nesiekia kad ir daugiau egocentriško išsipildymo kūryboj, veikloj ar kur kitur. Gana nuostabi ir retu būdu Ostrausko dramose nesiautėja viena pagrindinių gyvenimo ir scenos galybių – meilė. Nesiveržia veikėjai ir į kokius miesčioniškus idealus: turtą, visuomeninę padėtį, pripažinimą, naudingas vedybas ar ką nors panašaus, kas stumdavo nesuskaitomus kiekius pjesių, dramų ir komedijų žiūrovams suprantamu, atjaučiamu, gyvenimišku keliu – nuo užuomazgos į aiškų sceninį išrišimą.

Pagaliau ir pats Ostrauskas per savo veikėjus nebando dėstyti mums kokių politinių, socialinių, religinių, tautinių, estetinių ar dar kitokių idėjų. Vienintelė idėja – vadinkime ją filosofine, – kuri išryški iš visų Ostrausko veikalų sugretinimo, būtų išvada, kad gyvenimas yra piktas ir nevykęs juokas, kurio prasmė – prarasta arba niekad ir neegzistavo. O toks nusiteikimas yra pačioje modernaus „absurdo“ ar avangardinio teatro širdyje.

Iš čia kyla klausimas, kurį kol kas sunku atsakyti: ar toji beprasmybės idėja yra Ostrauskui tikra, jo paties išgyventa ir prieita? Ar, jam susižavėjus avangardiniu teatru, pasiskolinta drauge su kai kuriomis formos priemonėmis?

Mes matėme daugiau ar mažiau krikščioniškos pasaulėžiūros Ostrauską „Kantarėlėje“, su stipria religine gaida. Galima būtų klausti: ar ten Ostrauskas buvo nuoširdus? Ar gal visos moralistinės tendencijos, kurios iškyla „Kantarėlėje“, tebuvo formalus atributas, būdingas tokio tipo labiau įprastinėms, buitimi paremtoms pjesėms?

Žodžiu: ar idėjinė veikalo pusė yra jam esminis, ar tik atitinkamos formos dalykas?

Nors formine prasme Ostrauskas keičiasi prieš mūsų akis – nuo „Kantarėlės“ į „Senelius“, nors jis pats yra dar jaunas, vykštą dramaturgas, bet jau dabar, lygindami bei stengdamiesi aptikti pačią jo veikalų esmę, būdingą visai kūrybai, mes panirome ligi išpažįstamosios beprasmybės.

Vakarų avangardinio teatro dalis, kuri remiasi gyvenimo, kaip beprasmybės, samprata, logiškai perkelia ją į pačių veikalų struktūrą, tiksliau – į tradicinio glaudaus pastato išardymą. Atsisakoma ne vien veiksmo priežastingumo, nuoseklaus vystymo – atsisakoma paties charakterio: užbaigto, tikslingo žmogaus. Čia teatras, gerokai pavėlavęs, seka modernią atonalinę muziką ir iš dalies abstrakčią tapybą. Būdinga ne nauji kanonai, bet atsisakymas šimtmečiais sukurtųjų. Ne naujo teigimas, bet seno paneigimas.

ŽODIS – MEISTRUI: JONESKUI

Avangardinį teatrą geriausiai, be abejo, suprasti iš pačių jo veikalų. Bet tiesioginiai jo kūrėjų pasisakymai nušviečia tą teatrą nauju kampu – asmenišką, žmogišką. Didžiojo mago Jonesko žodžiai (paimti iš pasikalbėjimo, paskelbto Amerikos žurnale „Show“, 1965, sausis) išryškina ir modernųjį lietuvių teatro reiškinį, vardu Kostas Ostrauskas:

Pasaulio atžvilgiu mano pagrindinis nusiteikimas yra nuostaba. Iš tiesų ne tragiškas – pasaulis galbūt yra komiškas, keistai komiškas, juokingas.

Joneskas apie egzistenciją:

Man niekad nepavyko visiškai įprasti prie egzistencijos – nei pasaulio, nei kitų žmonių, nei labiausiai – savo paties buvimo. Man atrodo, kad formos staiga praranda savo turinį: realybė yra nereali, žodžiai yra garsai be jokios prasmės; tie namai, tasai dangus – tik fasadas, už kurio nieko nėra; žmonės, man rodos, juda automatiškai, be priežasties, Viskas, atrodo, išnyksta kaip dūmai, viskam gresia – ir man – bematant tylomis įkristi į nežinomą prarają anapus dienos ir nakties. Kokie burtai visa tai palaiko?

Tiek apie gyvenimą. Apie mirtį:

Prisipažįstu, visada buvau mirties apsėstas. Nuo ketverių metų amžiaus, kada patyriau, kad mirsiu, niekad nebuvo laisvas nuo nerimo ir baimės. Tarytum staiga supratau, kad nieko neįmanoma padaryti tam išvengti ir kad gyvenime nėra kas veikti. Visada jutau neįmanomybę komunikuoti, izoliaciją, apsupimą. . . Aš rašau ir dėl to, kad rėkte išrėkčiau savo pažeminimą, savo baimę mirti.

Ir vėl, kitoje pokalbio vietoje:

Aš mirštu su savo atminimais. . . Mirtis neprisiartina prie mūsų. Ji jau čia – vaizduose, kuriuos ji sužlugdo. Ji mumyse. O, kad kiekvienas iš mūsų priimtų savo mirtį! Visos aistros, neapykantos, krizės yra pagrįstos tuo, kad mes nenorime mirti. Pamesti save, atsiduoti pasauliui, laiko bėgimui. . .

Ir štai kaip Joneskas sieja savo pasaulėjautą ir kūrybą:

Esu begaliniai nustebintas, kad dalykai egzistuoja, kad yra įvykiai ir aistros, spalvos ir skausmas, ir diena, ir naktis, kad ir kokie netikri, perregimi, neįmanomi pažinti tie dalykai yra: nieko vaisiai. Ir visi tie pavidalai juda, susiduria, viens kitą sunaikina. Tarsi aš dalyvaučiau subyrant šiam kompleksui judesių, pavidalų, tų tariamų būtybių ir daiktų. Rašydamas savo veikalus, turiu įspūdį, lyg aš prisidedu prie to subyrėjimo proceso, jį pagreitinamas, ir visa tai tapo skausmingu apsėdimu.

Atsisukdamas į teatrą, štai ką Joneskas sako apie vadinamą „absurdo mokyklą“:

Tasai žodis, absurdas, kaip tik dabar nepaprastai madingas, bet ilgai jis nepatvers. Tam kartui jis yra pakankamai miglotas, kad iš tikrųjų nereikštų nieko, o paviršutiniškai apibrėžtų viską.

Labai taiklios Jonesko mintys nušviečia jo kelią į avangardinį teatrą. Jos kilo iš paniekos įprastiniam teatrui:

Tos jų virvutės, tampomos tokiu aiškiai matomu būdu!.. Teatras gali atrodyti žemesnis, menkesnis literatūros žanras, bet jis būtina turi būti šiek tiek didesnis už gyvenimą. Be jokių abejonių, tai efektų menas. Jis negali be jų apsieiti, ir tai kaip tiktai yra jo yda. Jauti, kaip jis viską suprastina. Literatūriniai rašytojo teksto niuansai išnyksta. Teatras nėra idėjų kalba.

Aš priėjau įsitikinimo, kad, jeigu teatras tėra apgailėtinas visų atšėšėlių sujaukimas (ir tai man kėlė rūpesčio), taip yra dėl to, kad jo išpūtimai nėra pakankamo masto. Tai, kas jame išpūsta, padidinta nepakankamai; kas negana subtilu – per subtilu. Jeigu teatro vertingumas priklauso nuo efektų padidinimo, tai būtina juos dar daugiau padidinti. Teatrą reikėjo iškelti iš tos tarpinės zonos, kuri nėra nei teatras, nei literatūra, ir atstatyti jį savo paties rėmuose, savo natūraliose ribose. Būtina buvo siekti pat jo pamatų ligi grotesko karikatūroje, anapus blyškios sąmojingų saloninių komedijų ironijos.

Apie naujojo, šiandien kuriamo teatro reikšmę Joneskas sako:

Ką reiškia avangardas: tai teatras, kuris paruošia kelią kitam ir išbaigtam teatrui. Bet nėra nieko galutinio, viskas tėra fazė, pats mūsų gyvenimas savo esme yra praeinantis, viskas yra ko nors kito padarinys ir kito pranokėjas. Todėl avangardas tėra dabartinė istorinė išraiška – jei taip galima pasakyti – nerealios realybės, istorinės realybės.

Kokiu būdu, kokia kryptimi avangardinis menas paveikia?

Reikia kažko prilygstančio staigiam, smarkiam smūgiui, kad išsilaisvintumėm iš kasdienybės daiktų bei rutinos, iš protinio aptingimo, kuris nuslepia nuo mūsų pasaulio keistumą. Be naujos nekaltybės mūsų dvasioje, be naujo ir tyro egzistencinės tiesos suvokimo negali būti teatro, negali būti meno.

Kitoje vietoje:

Kad būtų paveikus, teatras turi sunaikinti išraišką ir ją naujai atgaivinti. Aš mėginu iš naujo rasti tradiciją, bet tai ne akademiškumas, o jo priešingybė. Šia prasme galėčiau sakyti, mano teatras yra pašaipos teatras. Ir pajuokos verta man ne kokia visuomenė, o žmogus. . . Kiekvienas tikras kūrėjas yra klasiškas.

Exit Joneskas, Grįžtame prie Ostrausko.

BAIGMINIAI KLAUSIMAI

Kur šiandien eina Kostas Ostrauskas?

Mes bandėme pažūrėti į jį per keturis veikalus ir matėme jį kintantį, vykstantį, tolstantį nuo realistinės vakar dienos, artėjantį prie mūsų dienos avangardinio teatro.

Pakelyje jis laimėjo, bet ir prarado. Tvirta žemė po kojom buvo jam sava realistiniame plane. Matėm klaidžiojimo, pasimetimo ženklų, jam išplaukus į naujų ieškojimų kelionę.

Jo veikalų pagrinde mes radom gilėjančią pesimistinę pasaulėjautą, tarsi, ieškodamas žmogaus gyvenimo prasmės, jis sakytų tesusidūręs su beprasmybe. Ar jis čia ir sustos, ar čia yra beviltiškas ieškojimų pabaigos atradimas? Ar tik vienas, su mūsų dienų vyraujančiom teatre nuotaikom sutampantis tarpsnis? Ir jis eis toliau – kur?

Kostas Ostrauskas yra vienas iš kelių jauniausių, šiandien dar lietuviškai rašančių dramaturgų. Bet jo kūryboje nesijaučia lietuviškų šaknų: nematyti, kad jisai buvo Krėvės studentas, kad kažkada inscenizavo Sruogą, kad dar beūsis jaunuolis teatrinio oro pirmą kartą įkvėpė Kaune.

Tai, kas jo veikaluose matyt, yra Vakarai – ir kiek senesnieji, ir patys jauniausieji, kurių įtaka ypač ryški ir dar ne visada organiškai išgyventa, kartais liekanti manieros plotmėje.

Tačiau Beketo ar Jonesko beprasmybės konstatavime jaučiamas ilgos civilizacijos nuovargis ir neviltis. Ostrauskas gi pasakoja liūdnas istorijas, vėl ir vėl prasijuokdamas. Gal jis per vitališkas, per jaunas kraštutinei beprasmybei? Gal jo tauta dar nepriima neviltes – sveikų, atkaklių, gyvenimiškų žmonių tauta?

Šiandien mes džiaugiamės turį savo teatrui neabejotinai talentingą dramaturgą, kuris savo veikalais, iš dalies vykusiais, iš dalies nevykusiais, kalbėte kalba apie reikalą ieškoti naujos išraiškos, naujo teatro.

Jo dabartinis veidas nėra nusistovėjęs. Kai kada atrodo, kad jis pats nėra tikras, kur stovi, o ypač – kur eina.

Tiesiogiai jis nieko netvirtina, už nieką nekovoja savo dramose. Mes nežinome jo santykio su savo personažais: gina jis savo groteskinius veikėjus? Tik pašiepia? Satyros priemonėm bando mus paveikti?

Atrodo, jis tik stebi, vaikšto aplinkui gyvenimą, piešia, ką mato ir ką sapnuoja, kartais balsu nusikvatoja. Per garsiai juokias – slapčiomis turbūt verkia.

Norėtųsi palinkėti lietuvių teatro labui, kad jisai rastų save:

– Pasišovei, Kostai Ostrauskai, žengt naujovių keliu, tai ir būk modernus, naujas – bet savaip. Toks, koks esi, ne kaip tie, kurie palinkę neša Didžiojo Nieko grabą, vis negalėdami jo palaidot.

Turi gyvybės, turi ugnies: neišduok. Įpūsk, įdek. Kad iš užgesusių, peleninių kaukių vėl išsišviestų veidai.

Visko teatre galima išsižadėti: visų efektų, visų tradicijų, visų konstrukcijos schemų, visko. Tik ne gyvo žmogaus!

1965–1966

Iš www.tekstai.lt

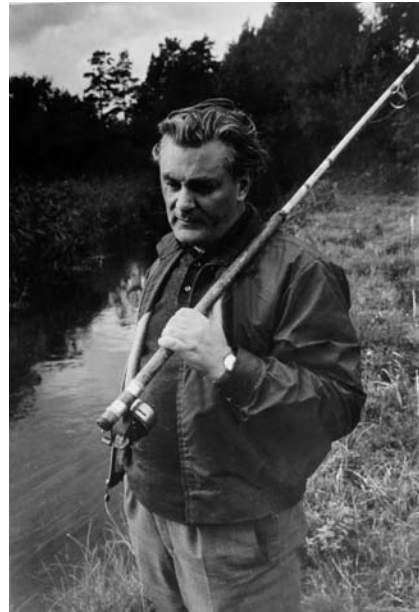

Eduardas Mieželaitis

Eduardo Mieželaičio (1919–1997) vieta lietuvių literatūros istorijoje gana dviprasmiška. Aktyvus komjaunuolis per Antrąjį pasaulinį karą pasitraukė į Rusiją, ten parašė ir paskelbė pirmąjį eilėraščių rinkinį *Tėviškės vėjas* (1946), patekusį į komunistų kritikos ugnį ir užtraukusį nemalonę, – Mieželaitis išmestas iš komjaunimo, apribota jo literatūrinė kūryba, taigi kurį laiką poetas užsiėmė vertimais ir rašė knygeles vaikams. Tačiau 1962 m. jo eilėraščių rinkinys *Žmogus* įvertintas Lenino premija (anuomet reikšmingiausia) ir Mieželaitis tapo ne tik Lietuvos, bet ir visos Sovietų Sąjungos svarbiausiu poetu, reprezentuojančiu sovietinę poeziją užsienyje, jo kūryba versta į daugybę kalbų. Mieželaitis užėmė aukštas pareigas literatūrinėje ir politinėje biurokratijoje (LKP CK narys, SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatas ir LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas), vadovavo rašytojų sąjungai (1959–1970). Premija suteikė Mieželaičiui teisę eksperimentuoti formos srityje, ji tapo moderniosios poezijos priedanga. Rašė ir publikavo storas įvairių žanrų knygas, vadovaudamasis principu „laikas atsirinks“, ir nepakentė kritikos. Tačiau šiandien ne vienas rašytojas, literatūros profesionalas kartoja, kad Mieželaitis buvo vienas techniškiausių lietuvių poetų ir atsirinkti iš jo kūrybos tikrai yra ką. Sovietmečiu iškeltas į neliečiamų dievų panteoną, atkūrus Nepriklausomybę dramatiškai išgyveno niekam nereikalingo žmogaus kompleksą (autobiografinė knyga *Nereikalingas žmogus. Akcentai*, 2003).

Išleidęs rinktinę *Mano lakštingala* (1956), nykiame sovietmečio darbininkiškos, socialistiškos, plakatiškos poezijos kontekste Mieželaitis įsitvirtino kaip lyrinės poezijos atstovas. Ši rinktinė savotiškai apibendrina Salomėjos Nėries ir visų neoromantikų tradiciją, ją aktualizuoja ir įteikia tam tikrą legalumo vizą apie 1930-uosius gimusiai kartai (Justinui Marcinkevičiui, Janinai Degutytei). Tačiau Mieželaitis buvo sąmoningai atsinaujinimo siekiantis poetas. Po šios rinktinės pasuko moderniųjų ieškojimų kryptimi ir sukūrė savotišką avangardinę socialistinio realizmo versiją, kuri buvo priedanga jau kitiems – su tradiciniu realizmu konfliktuojantiems poetams (Sigitui Gedai, Vytautui P. Bložei, Marcellijui Martinaičiui ir kt.).

Chrestomatijoje pateikiamas eilėraščių ciklas „Žmogus“ ne mažiau dviprasmiškas negu visas Mieželaičio kūrybinis kelias. Mieželaičio *Žmogus* buvo kompromisas tarp socialistinio realizmo kanono ir jo novatoriškumo, pažangos, dėmesio formai deklaracijos. Poemos turinys atitinka besikeičiančią partijos politiką, o forma gana suprantama ir moderni. Mieželaitis pirmuosius šio rinkinio eilėraščius paskelbė ankstesniuose rinkiniuose *Svetimi akmenys* (1957), *Žvaigždžių papėdė* (1959), *Saulė gintare* (1961), o kaip atskiras ci-

Eduardas Mieželaitis apie 1969 m.

E. Mieželaičio pastangos išlaisvinti griežtai reglamentuotą formą nebuvo bevaisės. A. Baltakis, Just. Marcinkevičius atėjo jei ne su nauju, tai bent su atgaivintu nėriškuoju, miškiniškuoju poetiniu patyrimu. Apskritai už begalinę formų įvairovę ir demokratiškumą E. Mieželaičiui yra išskolinusi visa mūsų poezija. Iki šiol mes nieko naujesnio ir įdomesnio, negu galima surasti šio poeto knygoje, neišradome. Forma jo kūryboje privesta iki kraštutinumo, iki estetiškos savižudybės, susinaikinimo ribos – kai neberašoma, o piešiama, nebekuriama, o konstruojama beprasmes žodžių ir garsų girliandas.

Valdemaras Kukulas, *Eilėraščio namai*

klas jie sumanyti išleisti rusų kalba Maskvoje. Vertėjas, norėdamas paryškinti ideologinę kūrinio pusę, prie eilėraščio „Žmogus“ pridėjo eilutes „aš – komunistas, / aš – žmogus“, kurias neišvengiamai reikėjo palikti ir leidžiant rinkinį lietuvių kalba ir kurios tapo labiausiai cituojamomis Žmogaus eilutėmis, savotišku šio kūrinio credo.

Žmogaus lyrinis subjektas – Žemės ir Vissatos šemininkas – atitiko sovietinės imperijos ambicijas dominuoti pasaulyje, teikė sovietiniam žmogui galybės iliuziją ir laisvės patosą. Kadangi visa valstybė buvo kuriama kaip geriausia pasaulio valstybė, kaip kokybiškai naujas žingsnis žmonijos istorijoje, turėjo būti sukurtas ir naujo žmogaus modelis, aiškiai rodantis skirtumus ir pranašumus. Mieželaičio poema tam puikiai tiko.

Naujajam žmogui negalėjo būti nieko neįmanomo. Hiperboliškas jo išdidinimas („Mano dvi kojos remias į žemės rutulį. /

Mano dvi rankos paremia saulės kamuolį“) turėjo reikšti ir jo galią pakeisti visą pasaulį, neišsemiamą kūrybinį potencialą. Naujasis žmogus turi pretenzijų ne tik sukurti raketas, „greitesnes už mano / minties siūlą“, – jis sakosi pertvarkęs visą žemės rutulį, sukūręs jį „naują, jauną ir gražų, – / koks jis dar nebuvo...“ Heliocentrinė sistema naujojo žmogaus projekte turėjo virsti antropocentrine, kur viskas sukasi aplink naują žmogų. Naujasis žmogus, žinoma, vyras; požiūris į moterį taip pat tipiškas sovietmečiui – moteris poetizuojama, jai skiriami gražiausi žodžiai (tarsi gėlės kovo 8-osios proga), bet ji yra tiek, kiek reikalinga vyrui („Šviesi, / kokia ir reikalinga / man esi...“).

Žmoguje akivaizdus materialistinis pasaulėvaizdis – akcentuojamas jaunas, tvirtas, sveikas kūnas, poetizuojamas gyvybės pulsavimas, ironiškai žvelgiama į nuodėmingumą. Visoje poemoje naujojo žmogaus kūnas, atskiros jo dalys paraleliai gretinamos su žeme („Mano kūnas – Žemės kūnas“), o pačioje pabaigoje žmogus jau susilieja su technika ir taip įgyja dar didesnių, jau antgamtiškų galių. Naujojo laiko herojus – kosmonautas. Kosmoso užkariavimas Sovietų Sąjungoje reiškė dominavimą visame pasaulyje, todėl kosminės lenktynės su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis buvo kur kas svarbesnės negu žmonių kasdienė gerovė. Techninį progresą valdantis žmogus vadinamas ne mokslininku, ne darbininku, o didžiausiu dabarties poetu. Kosmonautas, kaip ir avangardinis poetas, rašo ne žodžiais, bet žvaigždėmis – visu kosmosu. Taip techninis progresas įgyja ypatingą aurą, tampa svarbiausia kuriamo politinio mito dalimi – juk poetai nuo senų senovės buvo pasaulio interpretatoriai, kuriantys kalbą, kuria mes priimame, suprantame, aiškiname save pasaulyje. Mieželaičio Poetas – tai viso pasaulio sąžinė, viso pasaulio būtis. Į jį suteka visos žmonijos nelaimės ir skausmai, kuriuos jis sukaupia ir iškenčia

arba savotiškai atperka tarsi antikinis herojus arba biblinis Kristus. Užbaigdamas savo knygą eilėraščiu „Ikaras“, Mieželaitis bando pranokti žlugusias romantinio Antikos herojaus pretenzijas – Mieželaičio Ikaras nekrenta į jūrą, jam neištirpsta sparnų vaškas, priešingai, jis yra kosmoso užkariautojas. Kosmonautas – pusdievis, antžmogis, kuris pranoksta patį Ikarą. Sovietinis žmogus, galėjęs keliauti tik po „plačiąją tėvynę“ ir beveik neturėjęs galimybių kirsti jos sienas, per poeziją buvo katapultuojamas į kosmosą, kad pasijaustų laisviausiu pasaulio piliečiu ir jo šeimninuku. Kurtas „atviros“ ideologijos mitas, turėjęs kompensuoti visos sistemos uždaramą.

Mieželaičiai, jaunystėje susitikę Kazį Binkį ir Balį Sruogą, o vėliau išėjęs Vakarų avangardistų Volto Vitmeno (Walt Whitman), Gijomo Apolinero (Guillaume Apollinaire), Aleo Ginsbergo (Allen Ginsberg), Pablo Nerudos (Pablo Neruda), Roberto Frosto (Robert Frost) ir kitų pamokas, sovietinėje epochoje tęsė avangardo tradicijas. Žodžio „darymas“, sąmoningas atsinaujimas ir eksperimentavimas, žmogaus kūno iškėlimas paimta būtent iš avanagardistų repertuaro. Dinamiškas ir energingas žmogaus paveikslas poemoje kuriamas drąsiai pereinant į verlibrą, kaitaliojant ritmą. Pasak Juozo Girdzijausko, eiliavimo įvairovė kulminaciją pasiekė rinkinyje *Autoportretas. Aviaeskizai*. Čia dažnai sunku vienareikšmiškai apibrėžti kūrinio eilėdarą dėl pauzių, sinkopinių silabotonikos sutrikimų gausumo ir įvairios polimetrijos. Kęstutis Nastopka įžvelgė panašumą tarp Žmogaus ir Binkio *100 pavasarių* lyrinio „aš“, o Algirdas Julius Greimas iš Paryžiaus rašė: „Mieželaičio poezija atidaro Lietuvoje naują literatūrinio gyvenimo laikotarpį – „Keturių vėjų“ epochą. Tas pats žmogaus, pasaulio ir literatūrinės formos ieškojimas, tas pats draskymasis ir šūkavimas. Kelis kartus patikrinu išleidimo datą: 1962, o ne 1926 metai. Kuo drąsiau darom pažangą, tuo labiau trypiam vietoje ar net grįžtam atgal“. Tačiau šis grįžimas, palyginti su įteisinta ir galima XIX a. silabotonika, tuometėmis sąlygomis buvo žingsnis į priekį. Apskritai visoje Mieželaičio poezijoje derinami įvairūs stiliai. Ne viename eilėraštyje galima atpažinti romantikų, simbolistų, avangardistų, socrealistų poetinio repertuaro bruožus.

Ir Binkio, ir Mieželaičio kūryboje poetizuojamas laisvas žmogaus, naujos epochos pradžia, žmogaus ir gamtos vienybė, tačiau, skirtingai nuo Binkio, Mieželaičiai žinojo, kad gyvena baimės ir teroro sukaustytoje šalyje, kurioje žmogaus laisvė tėra ciniška deklaracija.

Reikia neužmiršti, kad Stalino valdymo metais žmogus, atskiras individas beveik neturėjo jokios reikšmės. Žmogaus gyvenimas ir mirtis priklausė nuo vado ir partijos malonės. Literatūroje žmogus privalėjo būti vaizduojamas kaip priklausantis kolektyvui, tarnaujantis visuomenei, neturintis jokių asmeninių interesų arba juos nukreipiantis bendram labui. Žmogaus individualumo apraiškos tam tikru metu reiškė komunistinės sistemos laisvėjimą. Žinoma, Mieželaičio išsikelta Žmogaus vėliava nebuvo ypač novatoriška. Pasmirkus asmenybės kultą, tokio pobūdžio teiginiai tapo oficialia partijos politikos linija, nors nebūtinai turėjo daug bendra su didesniais pokyčiais realiame gyvenime.

---

*Man rodos, gerai išsijojus
susidarytų visai šaunios jo poezijos
tomas. Paskui sektų keli tomai
poetinės ekvilibristikos, kuri darė
įtakos mūsų poezijos formai. Po to
eitų šūsnis retoriškos, praskiestos
eseistikos, kurią suspaudę kaip sūrį
irgi gautume neprastą tomą.*

Albertas Zalatorius

Mieželaičio Žmogus. Sunku įsivaizduoti labiau nužemintą ir subanalintą žmogų. Tai valdžios įsakuose, propagandiniuose plakatuose ir biurokratų kalbose teegzistuojąs užčiaupta burna ir suvalstybinta dvasia žmogus, [...] autoriaus negailestingai įžeidinėjamas ir valkiojamas. Knyga apie žmogų, bet nėra žmogaus, – kaip daugelyje šiuo metu Lietuvoje išreiškiančių knygų.

Alfonas Nyka-Niliūnas

Iš skirtingų perspektyvų Žmogus vertintas nevienodai. Jam pasirodžius, vyresnės ir konservatyvesnės kartos rinkinys buvo nesuprastas, o Mieželaitis laikytas įžūliu išsišokėliu. Vieniems kūrinys buvo pernelyg modernus, kitiems – per daug plokščias, banalus ar besityčiojantis iš tikro žmogaus. Vėliau lietuvių literatūroje išryškėjo nusiteikimas prieš tokią žmogaus koncepciją (pvz., Justino Marcinkevičiaus *Dienoraščiuose be datų*), savotiškų tokio žmogaus dekonstrukcijų (Marcelijaus Martinaičio Kukulius). Ir pats Mieželaitis išleido net šešias antikomentarų knygas, bandydamas kurti kitokį, kasdienišką žmogų. Tačiau Žmogus literatūros kritikams leido pridengti, pateisinti ir kitų, dar modernesnių poetų eksperimentus. Pavyzdžiui, negalima nematyti paralelių tarp Mieželaičio žmogaus ir

išdidintos Antano Strazdo figūros Sigito Gedos poemoje „Strazdas“.

Po Žmogaus Mieželaitis toliau eksperimentavo, rašė mišrių žanrų antikomentarų knygas, jungė eilėraščių, prozą, publicistiką. Šiandien jis priskiriamas sovietmečiu retiems esetikos puoselėtojams.

Siūloma literatūra: Eduardas Mieželaitis, *Žmogus*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962; Rima Pociūtė, „Mieželaitis ir sovietmečio modernizacijos paradoksai“, in: *Modernizmas lietaus šaly*, Vilnius: Homo liber, 2006, p. 165–170; Elena Baliutytė, „Romantiškasis avangardistas“, in: Eduardas Mieželaitis, *Barokinė lyra*, sudarė Elena Baliutytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, p. 5–18.

Eduardas Mieželaitis

IKARAS

...Balandžio rytas...
Aš taip ir pavadinčiau šią poemą,
kurią šiandieną pradeda žmogus rašyti...

Aš negaliu pridėti čia nei posmo, nei vienos eilutės.
Tačiau Visatoje poemą rašo
didžiausias dabarties poetas –
kosmonautas.

...Tu vis dažniau dabar keli akis į dangų...
Ir tavyje srovena nerimas... Ir tave traukia
mėnulio, saulės ir žvaigždžių trauka.
Taip elgias paukščiai gūžtoje, kai jiems
sparnai užauga ir vilioja aukštas skrydis.

Bet žemė geras senas tavo lizdas...

Argi tau joje nepakanka jos šilumos?
Argi tau joje nepakanka jos jaukumo?
Argi tau joje nepakanka jos duonos?
Argi tau joje nepakanka jos vandens?
Argi tau joje nepakanka jos medaus?
Argi tau joje nepakanka jos sotumo?..

Argi tau joje nepakanka jos lopšinės –
vėjo, šilo, jūros ir debesų dainos?..

Argi tau joje nepakanka tokių valandų,
kurias pavadinti galėtum laimingom?
Ko joje nepakanka tau,
žemės sūnau?

Dabar tau nepakanka tikrai žvaigždžių,
į kurias nori tu įsiremti...

...Tu šį rytą panorai savo sparnus
pripildyti šilto pavasario vėjo.
Tai išskleiski plačiai Ikaro sparnus –
šviesios žvaigždės jau prie tavęs artėja.
Ir visa Visata
tau atverta –
kaip mylimosios
širdis...

LYRA

Aš lyros neturiu.

Bet ji tarp mano žemės
Ir ankstyvųjų vyturių
Į pačią saulę remias...

Sidabrinės stygas įtempia vyturiai,
Prie saulės pririša,
ir žemė lyg aukščiau pakyla.

Aš pirštais perbraukiu stygas,
ir jautriai, ir švariai
Dangaus lyg krištolo taurės
garsai suardo tylą.
Ir iš dangaus skambios taurės –
melodijos medaus
Pribėga į krūtinę mano
taurė pasvyra,
Pasipila palaiminta liūtis,
ir aš braukiu lietaus
Sidabrinės stygas,
tarp pirštų jausdamas kaip sidabrinę lyrą...

O štai miške esu.
Čia guli žalios knygos.
Ir, pririštos tarp debesų
Ir žemės, skamba medžių stygos.

Ir pirštais perbraukiu
žalias pušų stygas...
Jos ima sulpsti, verkti,
gausti, ir tada, atrodo,
Girdžiu pušų, vėjelio supamų,
melodiją, lyg kas
Čiurlionio Mišką graudžiai
ir svajingai grotų...
Ir iš pušų žaliųjų stygų
miško tankumos
Lakštingalų balsų skambus
sidabras byra...

Ir nuo pavasario dienų
ligi pačios baltos žiemos
Braukiu aš pirštais
skambią žalią miško lyrą...

Regiu laukuos drugių
Baltutį debesėlių...
Jis tempia auksines rugių
Stygas aukštyn į vaiskų mėlį...

Aš pirštais perbraukiu, drauge
Su vėjeliu,
rugių auksinį
stygų tankumyną,
Jis subanguoja, jis suvilnija
ir žaliame lauke
Man primena simfonijos garsų
neramų vandenyną...
Ir mano rankose, kaip nytyt staklėse, –
rugių auksinės stygos virpa,
pro pirštus išnyra
Melodija apie kasdienę
duoną... Aš braukiu,
Per žalią lauką eidamas
vidurdienio rugių
auksinę lyrą...

Mieste skaitau dažnai
Iš akmeninės knygos.
Dirbtuvių kaminai
Čia įtempti –
lyg stygos.

Balti balandžiai
tempia kaminų
Tiesias stygas ir pririša
prie saulės apskritimo.
Aš pirštais perbraukiu stygas,
ir man plienų,
Variu ir geležim skambėti
darbo giesmės ima.
Dirbtuvių kaminų lyg stygų
tankumyne vyturių
Skambiu balsu suvirpa
plienas ir ore pabyra.
Sidabro, aukso ir pušų
žalias stygas turiu,
Ir kaminų plieninės stygos
puošia mano lyrą...

Kai moteris rankas
Ištiesia ir apmiršta,

Man primena stygas
Ilgi balti jos pirštai...

Aš įtempiu baltų,
ilgų, plonų
Jos pirštų virpančias stygas,
man smingančias į širdį širdį,
Ir skamba pirštų stygose daina,
gražiausia iš dainų,
Ir, iš širdies išėjusią,
širdis ją ir vieną girdi...

Iš lyros stygų, prikabintų
prie dangaus žvaigždžių
Ir mano pirštais palytėtų,
kaip upelis tyrą
Sidabro, aukso, plieno, medžių,
pirštų stygų muzikos
Melodiją, su mėnesiena virpančių,
visur girdžiu...

Skambėk nematoma
Bet esanti visur,
Skambioji mano lyra!..

MANO KŪNAS – ŽEMĖS KŪNAS

Mano žemės kūnas – jos akmuo –
Tai jos kaulai – kietas jos skalūnas;
Upės – kraujas, molis – jos raumuo, –
Mano žemės kūnas – mano kūnas...

Mano kūnas – iš laukų želmens,
Debesuoto ir lietingo oro,
Ir iš upės šaltojo vandens,
Saulės spindulėlio, vėjo šuoro...

Iš gelsvos smiltelės paneriuos,
Iš krauju paraudusios uogelės,
Ir pilkos šilainės, iš kurios
Kalas duona kvepiantis rugelis...

Iš to rugio duonos trupinių,
Duonos luito, telpančio į saują,
Ir iš miežio grūdo, apynių
Žalio spurgo, kaitinančio kraują...

Iš žuvies, kur nardo vandeny,
Pieno šlako ir sūriosios jūros,
Šilumos, rusenančios ugnį,
Obuolio – tos saulės miniatiūros...

Mano kūnas – kraujas ir raumuo –
Grįš į žemės kūną: bus skalūnas
Ir šilainė – kilis iš jo želmuo, –
Mano kūnas – mano žemės kūnas...

VARDAS

O koks mano vardas? Kokia pavardė?
Pavardė man, tiesa, priklauso.
Bet tu gi mane pasiimsi, mirtie, –
ir kas tada vardas? ir kas pavardė?
Ir kas pasiliks tada, klausiu? – – –

Neliks mano vardo, neliks pavardės.
Bet liksiu, nors gulsiu į žemę, –
nes tavo širdis prie mano širdies,
ir tavo širdis iš mano širdies
gyvybę gyvenimui semia...

Neliks mano vardo, neliks pavardės.
Aš liksiu, – man kūnas atsako, –
nes kūnas prie kūno, petys prie peties,
nes mano krūtinė prie tavo krūties,
du kūnai kaip vienas prašneko.

Neliks mano vardo, neliks pavardės.
Mes liksim, brangioji, abudu,
Nėra praeities ir nėra ateities.
Yra tik gyvybė – plakimas širdies, –
kad amžiais gyvybė ir būtų.

Neliks mano vardo, neliks pavardės.
Vardai arba pavardės keisis.
O mes? O išėjęs iš mano širdies,
išėjęs iš tavo aistringos širdies,
gyvybę pratęs mūsų vaisius – – –

MOTERIS

KETURI PAVEIKSLAI

Tu man tokia atrodai:

Po žaliu medžiu, liekna tarsi ilga balta žuvis, nuoga su figos lapo trikampiū, laikai ilgais, grakščiais, plonais piršteliais, kaip šis medis laiko savo ilgomis šakelėmis, lyg saulės miniatiūrą aukso obuolį ir siūlai jam gyvybės siūlo pradžia padaryti. Kiekvienas darbas teikia laimę. O laimė – tai aguonos grūdas. Bet aguonos grūdas apskritas kaip obuolys, o obuolys – jis irgi apskritas, kaip žemės kamuolys, o žemė apskrita – kaip ašara. Ir siūlas gema iš aguonos grūdo, ir sukas, ir vyniojasi į kamuolį, tarsi šitas obuolys, paskui išauga į didžiulį, kaip ši žemė, siūlą kamuolį, kuris štai tavo rankoje.

Kaip Diurerio paveiksle – visada vienodai
protingai ir prasmingai nuodėminga –
tokia tu man atrodai...

Tu man tokia atrodai:

Matau padangės vaiskų mėlį, o perregimų jo dažų fono matau tave; matau ant rankų trapų kūdikėlių, kurį tu kelio pažiūrėti jau pakėlei, akis užkėtus mėlynąja svajone. Veide tyli palaima ir ramybė, dvi kilnios palydovės kiekvienos moters, kuriai nesvetima kančių kantrybė; ir ji telaukia, kol trapi gyvybė jai, pirmai, pirmą žodį tars. Ji išdidi, nes ji didžiuojasi mažuoju didžios gyvybės grūdėliu, kaip kiekviena didžiuojas motina, kuri, nebodama pavojų, jį šiam pasauliui dovanuoja, kaip saulė dovanoja šviesą, kai gema jam nauja diena. O kas ant delno smulkią smiltį kėlė, tas jautė ir kiek sveria planeta; jei moteris pakėlė kūdikėlių, ji laiko visą žemę, ir todėl ji, tikrai todėl turbūt šventa.

Kaip Rafaelio drobėje, neši vienodai
ant rankų grūdą – visą žemės svorį, –
tokia tu man atrodai...

Tu man tokia atrodai:

Pro tavo lūpų tarpą man auksinė šypsena išsprūsta, lyg pro debesėlių prasikala auksinis saulės spindulys, sušildo mano širdį tarsi žemės kamuolėlių, ir jame vešliai sudygsta nesudygę dar kilniųjų norų apleisti grūdai. Pro tavo lūpų tarpą man auksinė šypsena išsprūsta, lyg maža kregždė iš savo lizdo, prisiglaudusio prie stogo, ir, išskleidusi sparnus, tarsi vabzdžius išgaudo ir išrankioja žemųjų norų didžiulius spiečius.

Kaip Monos Lizos atvaizdas, visus vienodai
pajuokiantis už jų silpnumą, –
tokia tu man atrodai...

Tu man tokia atrodai:

Per lengvą melsvą perregimą rūko šydą matau aš baltą marmurinę Afroditę, nuo pje-destalo naujo dailininko nuimtą ir pasodintą melsvame kambaryje. Pakeitęs amžinąją pozą, marmuras pavirto gyvu baltu kūnu, kuris pavasario alyvomis man kvepia. Nerūpestingu balto veido susimąstymu, raudonų lūpų purpuru, akių giliu nutolimu, baltos krūtinės pilnumu, rankų sparnais ir melsvo sniego kūnu ji primena man gulbę, susisupusią į melsvą lengvą paupio pavasarišką rūką, nežemišką, kilnią ir reikalingą grožiui.

Kaip Renuaro drobėje, esi vienodai
nežemiškai aukšta ir žemiškai žaisminga, –
tokia tu man atrodai...

Tu man tokia atrodai,
ir tu tokia esi:
kas dieną nevienodai
kilni ir nepasiekiamą,
griežtai graži, protinga,
nežemiška, žemiška,
aukšta, nuodėminga.
Šviesi,
kokia ir reikalinga
man esi...

Paryžius

ŽMOGUS

Mano dvi kojos remias į žemės rutulį,
mano dvi rankos paremia saulės kamuolį,
o tarp žemės rutulio
ir tarp saulės kamuolio –
stoviu aš...

Mano galva apskrita – kaip žemės rutulys,
kurio gelmėse – kaip rūda ir anglis –
klodais giliai susiklostę smegenys,
aš jas kasu ir lydau iš plieno
didelius daiktus:
traukinius, žemę apjuosiančius, ir laivus,
skrodžiančius žemės gilius vandenynus,
ir lėktuvus, paukščio tolesnį tęsinį,
ir raketą, greitesnes už žaibą
ir greitesnes už mano minties siūlą...

Mano galva apskrita – kaip saulės kamuolys,
iš kurio gelmės saulės spindulys
į visas keturias puses spinduliuoja
ir žemėje visa gaivina,
ir įkvepia žemei gyvybę...

Kas žemė?
Kas ji be manęs? – – –

Negyvas, raukšlėtas, sunkus kamuolys
nuliūdęs klajojo po didelę mėlyną erdvę,
mėnuly kaip veidrody matė seniai
negražų, rauplėtą, negyvą savo veidą...
Iš liūdesio jis ir sukūrė mane,

ir davė man galvą, į saulę ir žemę panašią,
ir mažas mano galvos kamuolys
pranoko didelį žemės kamuolį
ir dabar atstoja jos ašį...

Žemės rutulys mano rankoms pakluso,
ir aš jam daviau jo grožį.
Žemės rutulys sukūrė mane,
o aš jį sukūriau –
naują, jauną ir gražų,
koku jis nebuvo...

Dviem kojom tvirtai atsispyręs į žemę
ir dviem rankom tvirtai įsiremęs į saulę,
aš stoviu kaip tiltas
tarp žemės ir saulės,
kuriuo į žemę ateina saulė,
kuriuo į saulę užkopia žemė...
Ir sukasi, sukasi aplinkui mane
mano puikių kūrinijų,
mano rankomis nulipintų
iš motinos žemės,
marga ir mišri karuselė:

sukas aplinkui mane
miestai su daugiaaukščiais namais,
gatvių asfaltu, tiltais, stulpais,
šliaužiančių mašinų vabalais,
betono ir plieno gabalais,
vyniojasi man apie kojas ir rankas traukiniai,
suka ratą aplink galvą lėktuvai,
plūduriuoja apie kojas didžiuliai laivai,
sukasi traktoriai, ūžia staklės,
kyla iš mano rankų palydovai
tarsi balandžių būrys...

Stoviu gražus, tvirtas, aukštas, petingas –
tiltas nuo žemės iki pačios saulės –
stoviu pačiame žemės viduryje,
skleisdamas saulėtus šypsenos spindulius
į visas keturias žemės puses –
komunistas –
žmogus –
aš...

Rima Pociūtė

MIEŽELAITIS IR SOVIETMEČIO MODERNIZACIJOS PARADOKSAI

XX amžiaus Lietuva – istorijos suiručių, socialinių krizių, pagreitėjusios meno raidos kraštas. Nebuvo ryškesnio poeto, kuris būtų jautęsis amžininkų pripažintas. Eduardo Mieželaičio negalima nutylėti, kai diskutuojama, kas buvo pakylėta į klasikos rangą (ar veikiant prieštaringsoms moderniosios literatūros tendencijoms „įstumta“) tuo metu, kai poetams buvo dalijamos Lenino premijos ar Socialistinio darbo didvyrio medaliai.

Nemėgindami įsprausti to meto literatūros į besikeičiančius konjunktūros rėmus, atrandame neišpajiniamą paradoksą. Paradoksalu, kad nepažįstama liko ne tik sovietmečiu nespausdintų poetų kūryba. Nepažįstama, nors vienpusiškai kritikos liaupsinta liko ir didžiausiais tiražais spausdinta Mieželaičio kūryba. Šiandien Mieželaičio nebėra knygynuose ar antikvariatuose (tiesa, sumažėjo ir jų). Mieželaičio nieieškoma bibliotekose, kurių dar išliko. Tačiau literatūros tyrinėtojo žvilgsnis neturėtų aplenkti šio dar tebekuriančio poeto ankstesnių poezijos knygų ir jų pakartojimų bibliotekos. Ar tarybinės lietuvių literatūros Jupiterio vardas netiktų būtent jam, rašytojui, kuriam po poemos „Žmogus“ pasirodymo buvo suteikta galimybė išsileisti beveik viską. Nors šiandien Mieželaitis – vienas tų vyresniosios kartos poetų, kuriuos yra pridengusi ignoruojanti kritikų tylą, visgi švęsdamas garbingą jubiliejų, jis labiausiai pasitikėdamas kalba apie savąją kūrybos vertę iš visų išblėsusių ar atstumtųjų klasikų.

Pokariu buvo sunaikintas literatūros tęstinumas. Izoliuoti senieji ideologiškai „nepaslankūs“ rašytojai. Atsisakę sovietmečio literatūros analizės, ir toliau turėtume tenkintis gana fragmentišku kultūros vertinimu. Paskutiniąją Mieželaičio poezijos rinktinę savitai vertino Aidas Marčėnas. (Apie septintojo-aštuntojo dešimtmečių literatūrą Latvijoje kaip apie moderniosios kultūros palikimą kalba žinomas jaunesnės kartos kritikas Guntis Belis.) Mieželaičiu galima sudominti, pamėginant suteikti jo kūrybos vertinimams chronotopinį apibrėžtumą. Jį literatūros kritika apleido devintąjį dešimtmetį, kai į literatūros panoramą buvo įtraukiami menkesnio produktyvumo, bet ideologiškai neangažuoti rašytojai (premijomis buvo pažymėtos tokių rašytojų kaip Albino Bernoto, Janinos Degutytės knygos). Autoritetinga tapusi „tyliajai“ poezijai ištikima kritika įvardijo Mieželaitį kaip lietuviško poetinio žodžio infliacijos kaltininką.

Mieželaitį apsupusi nomenklatūrinė kritika liaupsino jį kaip darbo didvyrį („pastatyti tokią piramidę, sutrupinti tiek granito“). O šis įrodinėjo rašęs „pats sau“, fik savo kūrybos lūžius. Kritika neįsisąmonino Mieželaičio pastangų kurti „antipoemos“, „antižanro“ modelius. Jo paties siekimas atsikratyti savosios ankstesnės poetinės retorikos, jos dekonstravimo užmojai ir egzistencinio skvarbumo turinti ironija nėra nė šiandien siejama su vėlyvojo modernizmo pokyčiais.

Eseistiniuose apmąstymuose Mieželaitis skundėsi, kad kritika nerašo apie jo antikommentaro knygas, kur poetine kalba buvo atverta moderniosios kultūros savimonė. Jo „Postskriptomai“ buvo suprantami kaip įnoringa užgaida. (Lietuvių kultūroje nėra protestantų kraštams būdingos tekstų komentavimo tradicijos. Neįprasta įsiklausyti į anti-komentarą.)

Mieželaitis buvo svetimas tai poetų grupei, kuri mėgino įtvirtinti lyrinę tradiciją. Sakysime, Justino Marcinkevičiaus išsakytas vertinimas, – kuo palankiausias, – buvo redukcionistinis, supaprastinantis ir taip nuvertinantis:

[...] nusilenkdamas poeto gyvenimo ir kūrybos žygdarbiui, aš norėjau parodyti, kad ant jo kairiojo peties (nes nuo jo arčiau į širdį) tupi lietuviška lakštingala. Tikriausiai iš gimtosios Kruojos pakrančių.

Mieželaitis jau buvo anachroniška asmenybė Sigito Gedos ir jaunesnėms poetų kartoms. Tačiau kaip ir kiekvienas klasikas, kuriam linkima „labanakt“, Mieželaitis liko aiškesnę struktūrą literatūros procesams suteikiantis centras. Tad netiesiogiai padėjo šalia bręsti ir poetų kartai, kuri buvo linkusi į kitokio pobūdžio refleksyvumą.

Pastebėtina, kad Mieželaitis, kaip ir dauguma „sitvirtinusių“ poetų, anachroniškas tapo tuomet, kai pasirodė jo rinktiniai raštai, gražiai išleistos, aukštos poligrafinės kokybės knygos, anot vieno kritiko, „superliuks apipavidalinta“ didžiulio formato knyga „Mano lyra“. Devintojo dešimtmečio pradžioje konstatuota, kad net toks poezijos galiūnas, toks negęstantis vulkanas kaip Mieželaitis, turi literatūrinę opoziciją, pabrėžiant, kad kitados būta ir antimaironiškos opozicijos.

Tuo metu Mieželaitis patyrė ir atviriau reiškiamą rezistencinės tvirtybės nepraradusių kultūros žmonių panieką, – sumenkėjo sovietmečio ideologinio režimo įtampa (Mieželaitis yra buvęs Lietuvos TSR rašytojų sąjungos pirmininku. TSRS Aukščiausiosios Tarybos ir LTSR Aukščiausiosios tarybos deputatu, ejęs „garbingas“ LTSR Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojo pareigas. Jis buvo Lietuvos TSR liaudies poetas bei Tarybų Sąjungos socialistinio darbo didvyris). Nesunku suprasti, kad toks sureikšminimo perviršis anksčiau ar vėliau turėjo sukelti absurdiškumo efektą.

Tačiau pokariu Mieželaičiui buvo priekaištaujama, kad jis rašęs „dekadentinius“ eilėraščius, jo kūryba apšaukta ir „nacionalistiniu šiukšlynu“. Tad buvo ir jo gyvenime savoji rezistentiškumo linija. 1962 metais jis pirmasis iš lietuvių gavo Lenino premiją (tai svarbus faktas, rodantis, kad rusų inteligentija elitiškajam modernizmui sugebėjo išrūpinti tam tikras valstybinio pripažinimo garantijas, kad sovietinės unifikacijos ideologija keista nacionalinių sočrealizmų pliuralizmu). Premijos įteikimo proga lankėsi Aleksejus Surkovas, populiarus karo metų rusų lyrinės poezijos kūrėjas. Viešėdamas pas Mieželaitį jis uždainavo savąją „Žeminę“, kuri iš pradžių fronte buvo draudžiama dainuoti kaip menkinanti karių kovingumą. Tad net kultūrinės nomenklatūros tinklas suteikė prielaidas kosmopolitiškam atsietumui nuo labiausiai kaustančių ir tautinėje kultūroje metastazavusių sovietinių universalijų.

Mieželaičio Raštų įvade prieš 15 metų buvo įdėtas Kazio Ambraso įžanginis žodis, pavadintas „Visas Mieželaitis“. Tuo metu Ambrasui buvo svarbu suskaičiuoti jo kūrybos puslapius (pasirodė, kad jų – daugiau kaip 10 tūkstančių).

Kaip šiandien reikėtų apibūdinti „visą Mieželaitį“? Jo kūrybos analizei būtinas Europos moderniosios kultūros dinamikos pažinimas. Rašė Mieželaitis sklandžiai ir daug, buvo poetiniam žodžio skambesui jautrus eiliuotojas. Gyvendamas kitu metu gal būtų tapęs lietuviškuoju Johannu Wolfgangu Goethe. Bet jo laikais nebebuvo reikalinga tokia poema kaip „Faustas“. Liko tik galimybė savuosius ieškojimus įvardyti kaip faustiškuosius klystkelius. Į Fausto vaidmenį (tai iš tiesų modernėjančio pasaulio fragmentuoto žmogaus, jo prieštarin-

go identiteto provaizdis) Mieželaitis įsijautė nugalėdamas ideologinės konjunktūros siūlomus paviršutiniškesnius egzistencijos stilius: „Pražilau tarsi tas viduramžių daktaras, visą gyvenimą atidavęs mokslui ir nieko faktiškai neišsprendęs.“ Poetinė kūryba Mieželaičiui tapo savimonės konsolidavimo forma. Lietuvių kultūrai buvo nauja tas kūrybinės dirbtuvės atvirumas, kai nebesiekama kaip amžiaus pradžioje apsisaugoti nuo lyriškai nenuskaidrėjusių eilučių. Antinormiškumas iš tiesų tuo metu buvo konstruktyviai literatūrą veikusi Mieželaičio kūrybos ypatybė. Ši antinormiškumo pagava skleidėsi Mieželaičiui prieinamos pasaulio kultūros kontekste. Jo kūrybos analizė patvirtina – tarybinės Lietuvos kultūra iš esmės lokalizuotina moderniosios kultūros paradigmoje. Tiesa, ji fragmentiška, rigidiškai prisėmusi rusiškojo akademizmo tendencijas, joje daug atgrasaus socialinio išsigimimo, praeinančios didybės grotesko, bet vis tiek ji moderni.

Mieželaitis mėgavosi to „antigrožio“ kūrimu: „Ir prasikeiks, mane paskaitęs, tūlas teoretikas...“ Iš tiesų kritikos buvo neįsisąmoninta, kas buvo avangardiška, – nors atrodė eklektiška ir paviršutiniška – tekstų formavimo prasme. (Esė stilistikoje tebekyškojo ir romantinių klišių nuolaužos: „Poeto kelias – tai liepsnojimas ir kapas.“) Intensyviai išgyvendamas savąją kūrybos dramą, Mieželaitis psichologinę „aukštojo“ modernizmo krizę patyrė ir eksplikavo anksčiau, nei ji pradėjo reikštis apimdama sovietinę visuomenę. Jis į tarybinę lietuvių literatūrą pirmasis įvedė *post sąvoką* („postskriptumai“) ir katastrofos situacijai būdingos laikysenos, mentaliteto metaforiką. Pagrįsta išvada, kad kaip kūrėjas jis buvo pasaulio pilietis. Lietuviškoji visuomenė į jo avangardiškumą orientavosi ir vėluodama, ir per anksti jį atmesdama.

Su Mieželaičio vardu susijęs pirmas didesnis sovietmečio lietuvių moderniosios literatūros šokas skatina apžvelgti kultūros kontekstą. Net kai Mieželaitis jau turėjo gigantiškų poetinių kompleksų architekto reputaciją, kritika domėjosi, kiek jame likę buržuazijai būdingo liberalumo, saloninio miesčioniškumo. Ambrasas rašė:

Mieželaičio darbo stalas kiek neįprastas. Yra jo darbo kambaryje ir rašomasis stalas, bet jis apkrautas visokiais daiktais: čia ir Salomėjos Nėries biustas... Poetas prie jo beveik nedirba. Poeto darbo stalas – saloninis staliukas.

Iš tiesų Mieželaitis yra jungiančioji asmenybė, per jo likimą perėjo visų moderniosios kultūros fazių bangos. Jis atėjo į gana ekstremistiškai nusiteikusių jaunojo modernio literatūrą. (Pirmas jo eilėraštis buvo išspausdintas Kauno Šančių jaunimo almanache 1936 metais. „Mūsų jaunime“ pasirodė eilėraštis „Suodžių ir tepalo jaunatvei“.) Avangardinės kultūros apraiškos tuomet jau klostėsi į pastovesnes kultūrinės linkmes. Moderniosios poezijos autoritetas jaunesniesiems buvo Kazys Binkis; natūralu, kad jo kūrybinio likimo skalė padeda Mieželaičiui vaizdingai nustatyti savosios kūrybinės pradžios padalą: „Kai jis (Binkis – R.P.) išspausdino paskutinį savo lyrinį eilėrašį „Švyturio sargas“, aš išspausdinau savo pirmą eilėrašį.“

Liberaliosios visuomenės socialinių ir kultūrinių nuostatų suformuotas, Mieželaitis negalėjo būti kategoriškas rezistentas, kad ir kokioje barikadų pusėje jis būtų atsidūręs. Intelligentui būdinga tai, ką žvelgiant kategoriškai galima vertinti kaip nepatikimą ambivalentiškumą. Mieželaičio Žmogus – Komunistas taip pat nebuvo ekstremistinės programos humanoidiškasis įrankis. Jis daugiau – ne itin įmantrus skurdžios pokario visuomenės artefaktas, idėjinė konstrukcija, apipinta lyrinės poezijos raiškai būdingomis

ornamentinėmis metaforų figūromis. Koliažinio poetinio modeliavimo kelias atvėrė prielaidas vėlesniems kalbos eksperimentams, išoriškam – grafiniam – įmantrumui, nekonformistiškam idėjų eksplikavimui.

Jis deklaruoja tas kūrybines laisves, kurias sykj jau buvo paskelbę pomaironinės kartos kūrėjai. Šautuvais baksnojama pokario sovietmečio literatūra buvo jau primiršusi amžiaus pradžios kūrybinio tautos išsilaisvinimo proveržius:

Aš už elastingą eiliavimą. Aš už improvizacinį eiliavimo būdą. Formą pasirenka pati Mintis. Jeigu jai prireiks simetrijos, ji išsilies į taisyklingą ketureilį ar sonetą. Jeigu jai prireiks asimetrijos, ji išsilies į baltas eiles, verlibrą.

Mieželaičio kūrybos psichologijos pagrindinė dominantė – individo išgyvenimai, galima net teigti – modernizmui būdingas individualizmas. Jis cituoja Paulą Valéry:

[...] poetas už kokią nors gyvenime jam padarytą nuoskaudą pats sau atsilygina parašytu poezijos kūrinium. Kitaip sakant, jis nelaukia, kol gyvenimas jam atsilygins. Poetinis kūrinys – geriausia kompensacija už iškentėtą skausmą. Taip buvo ir su mano „Žmogum“. Gyvenimas su manim pasielgė nežmoniškai. Ir todėl parašiau apie žmogų.

Kiek nedaug iš esmės Mieželaitis tėra nutolęs nuo savo mokytojos Salomėjos Nėries. Ta pati jausminga rezignacija, tas pats atpirkimo motyvas: poezija gelbsti kūrėją nuo jo paties.

Išsakoma ir ištikimybė kanoniškam vaizdo „piešimui“: „Laikausi patriarcho Picasso pažiūros: piešti reikia mokėti tobulai, piešinys turi būti tikslus kaip kopija, o iš tokio piešinio galima jau daryti, ką tik nori.“ Atmetamas ketureilių simetriškumo atmintį praradęs eilėraštis:

Kai kurie mūsų improvizatoriai ir verlibristai pirmiausia turėtų išmokti nupiešti eilėraščių. [...] jeigu yra būtinas reikalas ir jeigu dvasinė medžiaga nesutelpa ketureilyje, galima eilėraščių ir praplėsti. Ketureiliai primena vaikiškas kaladėles. Iš tokių kaladėlių galima sužėsti aukštas pilis.

Mieželaitis pasisakė už eiliavimo laisvę, bet ne už anarchišką laisvę. Jo paties supratimu, antipodo modelio eskizai esą nedrąsūs. Tiksliai Mieželaičio metafora; šiandien galima pastebėti, kad Mieželaičiui poetinis laukas – destrukcijos išvengusi universalija: „Poetinė metaforą nėra pastovi. Poetinis laukas gali ją koreguoti, kaip jam patinka – Metafora gali blaškytis tarp dviejų magnetinių polių – kaip sugauta paukštė narve.“ Mieželaičio poetinių tekstų variacijos fiksuoja atsargoką prasmų deformavimo procesą. Leisdamas iš naujo anksčiau parašytus eilėraščius, Mieželaitis juos taisė, tobulino. Net tuos, kurie buvo tapę chrestomatiniiais. Pirmojo rinkinio „Lyrika“ pirmasis eilėraštis „Pavasaris“, parašytas Aleksejevkos fronte, buvo penkis kartus perrašytas. Pradedant rinkiniu „Mano lakštingala“ jis tapo populiarioju „Šalmas ir pienė“.

Kūryba – tai alcheminis eksperimentavimas. Joje grožio įgauna tam tikrų vertybių realitvumas, nors žmogaus antikomentaras buvo paspalvintas nostalgija „metaforiniam“ žmogui. „Natūralus“, „kasdieniškas“ – toks žmogus, prieš kurį rašome žodį „kiekvienas“, Mieželaičiui buvo įsiūlytas, jei tikėsime jo paties skundu, kritikos. (Iš Sibiro grįžęs Antanas Miškinis, atsiliepdamas net apie tremtinius ir politinius kalinius, reziūmavo: kažkas perdegė žmonėse. Panašiai apie visuotinį susmulkėjimą laiškuose į Sibirą rašė Aldona Liobytė.)

Kritikos nėra aptartas ir Mieželaičio užsibrėžtas humanizmo Rubikonas. Mieželaitis buvo poezijos novatorius, grąžinęs žmogaus renesansiškąją didybę. Jis tęsė romantiškąją modernizmo liniją, išlaikė maksimalistinę jo dvasią: „Mano modelis tikrai metaforinio Žmogus – metafora. Žmogus – simbolis. Žmogus – idealas. Galima įsivaizduoti, kaip kadaise vyko žmogaus sudievinimo procesas: per poeziją.“ Varganoje pokario realybėje šitaip ištartas „žmogus“ sutelkė prarastąjį būties didingumą. Mieželaitis buvo atkaklus kartodamas: „Rūpi man atsekti žmogaus augimo, žmogaus išsivadavimo ir žmogaus sužmogėjimo kreivę.“ Išstumto Dievo laikais (populiarūs restoranai – velnių malūnai, įsteigtas Velnų muziejus, velnio suvenyrinė figūrėlė – populiariausia dovana) poezija sakralizavo ją priimančiųjų savimonę. Bet taip ji neišvengiamai tapo idealistine projekcija (kritikai teigia, jog Mieželaitis paverčia poezija „kiekvieną gyvenimo judesį“).

Tai, kad Mieželaitis kalbėjimą apie „kasdienišką“ žmogų vertino kaip įžengimą į tušybės mugę, toje sovietmečio mugėje nebuvo išgirsta. Bet jo kūryba rezonavo kaip nesibai-giantis formalistinis eksperimentas, įteisinęs novatoriškumo normą. Kaip buvo minėta, išgyvenęs visą lietuviškojo modernizmo raidą, Mieželaitis patyrė ir naujos kultūrinės paradigmos – postmodernizmo – nuojautą:

Poetinę vaizduotę galima palyginti su okeanu, kuriame gali plaukioti didžiausi okeaniniai laivai. Mažos valtelės apvirsta ir dažnai nugrimzta į dugną. Bet norvegas Hejerdalas, tas narsus vikingų palikuonis, įrodė, jog didžiausius vandenį galima įveikti ir gana primityviu būdu.

Mieželaičio „anti-žmogus“ (dešimtmečius po „Žmogaus“ rašytieji poetiniai komentarai) padeda įžvelgti, kaip užsiveria moderniosios kultūros ciklas; nuo Friedricho Nietzsche's antžmogio iki tebesitęsiančių dekonstruojančių humanistines universalijas komentarų gali būti išskiriamas vėlyvojo modernizmo, arba postmodernizmo, etapas.

Nuo aštuntojo dešimtmečio juodnugariškos pastangos vartyti lietuviškojo poezijos avangardo dirvonus buvo siejamos nebe su Mieželaičio vardu. Tikrai avangardiškas Mieželaitis nebeišsigynė stagnaciško didžiojo sovietmečio klasiko vaidmens – Jupiteriui tai nebuvo leista. Kaip kad su įsitikinimu kažkada buvo sakoma: „Nėra nė vienos Maironio eilutės...“

Vincas Mykolaitis-Putinas

Paskutiniame savo gyvenimo dešimtmetyje (1957–1967) **Vincas Mykolaitis-Putinas** kūrė poeziją. Vėlyvosios lyrikos rinkiniai *Būties valanda* (1963) bei *Langas* (1966) – vieni geriausių ne tik poeto kūryboje, bet apskritai visoje sovietmečio poezijoje. Juose Putinas grįžo prie stipriausios savo kūrybos versmės – dramatiško santykio su savimi ir laiku, visapusiškos būties kontempliacijos.

Reikšminga, kad Mykolaitis-Putinas į kūrybą sugrąžino didžiąsias literatūros temas ir problemas, atsiribojo nuo porą dešimtmečių vyravusio dirbtinio paradiškumo, politizuotos retorikos, rimuotos publicistikos. „Baigdamas savo literatūrinį kelią, kai laiko man lieka nedaug, aš pasiryžau laiko veltui neekvoti ir imtis tik tokių temų, kurios mane jaudina, žadina vaizduotę ir jausmus, kelia lyrinį išgyvenimą“, – rašė poetas 1961 m. Introspekcinės lyrikos centre vėl atsiranda žmogus, vienišas, bet trokštantis gilaus ryšio

(„Ištikimybė“), dvasinio autentiškumo, besipriešinantis priespaudai, meile ir kūryba įveikiantis savo žmogišką ribotumą, atviras būties dualizmui bei egzistencijos tragizmui.

Prie lyrikos esmės eilėraščių grąžino meilės tema, eliminuota pokarinio sąstingio metais. Stipriai antrąkart išgyvenęs meilės jausmą universiteto studentei, poetas sukūrė visą pluoštą lyrikos šedevrų – ciklus „Benamio dainos“, „Rytų motyvais. Sekant Goethe“, „Sonetai. Sekant Šekspyru“, poemą „Žilvinas ir Eglė“, keletą ryškių eilėraščių. „Benamio dainų“ pirmoji dalis, cenzūros ilgai drausta, skambėjo poezijos vakaruose, žavėdama jaunatviška drąsa bei, kaip ir visas ciklas, giedra nuotaika, tautosakiškai stilizuotu dainingumu. Rytų poetikos tradiciją, gimusią Europoje ankstyvajame Renesanse (Vidurinės Azijos, arabų kraštų įtaka) ir mėgtą romantikų, o lietuvių poezijoje kultivuotą Kazio Binkio („Ūtos“), pratęsė žaismingų dialogų forma sukurtas didelis Mykolaičio-Putino ciklas „Rytų motyvais. Sekant Goethe“. Kelionė per dykumą kartu yra ir meilės kelias, ir širdžių išbandymo metas. Meilė pasirodo kaip ontologinis, tai yra gyvybę palaikantis ir egzistencijai prasmę teikiantis, dydis. Tokia ji ir kitame stambiame cikle „Sonetai. Sekant Šekspyru“, parašytame angliško soneto forma. Šekspyro sonetus drammatizuoja laikas, naikinantis jaunystę ir moters grožį. Jis svarbus ir senstančio Mykolaičio-Putino kūrinyje. Laikas be mylimosios verčia kentėti ir kankintis. Taip pat išlaisvina, gydo bei svaigina būnant kartu. Šis pulsuojantis ritmas kuria psichologinę įtampą – lyrinis subjektas niekada nėra tikras, ar laimę teikiantys susitikimai dar kartosis. Antrasis ciklo eilėraštis „Atleisk man...“ savo minorine gaida primena Jono Aisčio elegiją „Atleisk“. Amžinojo moteriškumo mitas Mykolaičio-Putino meilės lyrikoje atgyja visa jėga ir funkcionuoja kaip savarakiškas būties sandas, kaip dvasinės pusiausvyros pastovi konstanta. Mylimosios buvimas šalia keičia pasaulį – miestas, gamtos peizažai, kartu klausyti muzikos kūriniai, stebėti meno šedevrai įgyja bendro išgyvenimo gelmę.

Meilės tema svarbiausia ir poemoje „Žilvinas ir Eglė“. Parašyta vos per kelias dienas poetui nusivylus pasakos motyvais sukurtu baletu libretu, ji pateikia originalią, bet labai putinišką, filosofiškai įprasmintą populiarus siužeto traktuotę, kuri savo ruožtu pratęsia ir papildo visos Putino lyrikos didįjį mitą, iki tol geriausiai išreikštą simbolistine poema „Vergas“, o vėlyvojoje lyrikoje poema „Prometėjas“. Tai vienišo, nelaisvo, priešiško jėgų įkalinto, savo pašaukimu ir verte abejojančio, bet kartu ir savimi tikinčio herojaus dramatiška kova už šviesų būvį, meilę, būties pilnatvę. Eglės žalčių karalienės fabula, papildyta folkloriniu užkeikto princo motyvu, sutalpinama į dviejų personažų dialogus bei monologus, kuriuose meilės jausmas, subtiliai plėtojamas nuo užuomazgos iki tragiškos atomazgos, atsiveria kaip gyvenimą humanizuojantis dydis, neprarandantis savo ontologinės reikšmės net ir pagrindiniam herojui žuvus. Vienu metu sukurta poema leidžia teigti, kad „V. Mykolaitis-Putinas sugeba atsiduoti emocijos bangai kaip tikras lyrikas – be jokios atodairos ir apskaičiavimo, sudėdamas į vieną nuotaikos akimirką visus savo konfliktus ir vidinę sielos būseną“ (Vytautas Kubilius).

Įspūdingiausiems vėlyvosios poezijos kūriniams priklauso minėta poema „Prometėjas“ antikiniame siužete užkoduota maišto dvasia kėlusį nemažai rūpesčių ideologijos sargams (kūrinys neįtrauktas į leidžiamus *Raštus*). Poetas dramatiškais, ryškiais ir aiškiais vaizdais prabyla apie laisvę ir prievartą, kūrėjo egzistencinį pašaukimą, menininko kančių prasmę. Dar prieškariniu Mykolaitis-Putinas vadintas prometėjišku maištininku, dėl kūrybos visapusiškumo sukilusiu prieš dogmines, teologines normas, dvasinį polėkį saistančius apribojimus. Sovietinės okupacijos metais šis opozicinis įvaizdis įgavo naują prasmę.

Kitaip kūrybos problemika plėtojama asmeniškai poetui labai svarbioje poemėlyje „Bachas. Mišios B-mol“. Bažnyčios skliautai, pakeitę simbolistinės lyrikos žvaigždėtos nakties skliautus, baugina savo neįtikumu ir šalčiu, tačiau, sugaudus vargonams, nišos, paveikslai, religiniai simboliai atgyja ir prabyla, įtraukdami ir stebintįjį į paslaptinę bei stebuklingą misteriją – didžiojo mistro muzika sukuria pasaulį. Menas ir religija susitinka sakraliniame lygmenyje, be kurio, kaip teigia Mykolaitis-Putinas, žmogaus egzistencija būtų tuščia ir bedvasė.

Trečia iš didžiųjų temų (šalia meilės ir kūrybos) buvo egzistencinė žmogaus gyvenimo prasmės tema, tapusi itin svarbi ir skaudi senatvės bei mirties akivaizdoje, savo likimo ir žmonijos situacijos apmąstymuose. Būties problemiką analizuojanti filosofijos srovė, vadinama egzistencializmu, buvo įsivyravusi XX a. m. Dvi pasaulinių karų katastrofas išgyvenusios Europos kultūra atsідūrė atominio karo akistatoje ir svarstė absurdo ir heroizmo, prasmės ir beprasmybės klausimus. Tuo metu Lietuvos literatūroje vienintelis Mykolaitis-Putinas mąstė tokiomis pat metafizinėmis kategorijomis, ieškojo naujos sudėtingą ir prieštarą dvasinį turinį perteikiančios poetinės raiškos. Atsiribojusi nuo tarybinių mastelių ir pakilusi į visuotinių vertybių lygmenį, vėlyvoji Mykolaičio-Putino lyrika persmelkta plačių kultūrinių asociacijų, asmeninis poeto patyrimas joje siejamas su žmonijos dvasiniu palikimu. Neatsitiktinai ji prisodrinta intertekstinių nuorodų – „Mocartas“, „Don Kichotas“, „Bodlero temomis“, „Gladiatorius“. Nueito kelio apmąstymams poetas rinkosi plačius ciklus („Mano mėnesiai“, „Nemigų būsenos“), poetas („Žilvinas ir Eglė“,

---

*Kad ir vergovė būtų
kūrybinga, tauta turi būti
stipri, atspari, sąmoninga.
Tauta turi būti priaugusi
ne tik nepriklausomybei,
bet ir vergovei. Tada ji bus
pribrendusi amžinybei.*

Vincas Mykolaitis-Putinas, *Sukilėliai*

---

*Putino eilėraščių rinkinys
Būties valanda, išėjęs po
tiekos gniuždymo metų, galėtų
vadintis ir Prisikėlimo valanda,
nes tai tikras šio žymaus poeto
prisikėlimas.*

Alfonsas Nyka-Niliūnas

„Prometėjas“, „Somnambulas“), diptikus („Pasikalbėjimas...“, „Ave vita“), pasitelkė simbolius, kuriuos derino su avangardinės poetikos neornamentuota kalba, grubiais prozaizmais. Lyrinis subjektas išsako šviesos, plačių erdvių, meilės troškimą ir jaučia civilizacijos trapumą, kenčia dėl žmonijos klystkelių, išgyvena egzistencinį nerimą, kontempliuoja savo rūsčią vienatvę, senatvę, nemigos būsenas, mirties alsavimą (ciklas „Mano būstas“). Šiai žlugdančiai pragarmei, irracionalioms pasąmonės baimėms stengiamasi nepasiduoti, sąmoningai priešinamasi, trokštama dar kartą apsvaigti

laisve ir gyvenimu. Nebijoma j save pažvelgti ironiškai („Savo kūnui“), nors dažnesnė herojiška kova, skausmo išgairintas dvasinis prisikėlimas („Kėliaus iš kapo“).

Apibendrinamas visą Mykolaičio-Putino kūrybą rašytojui skirtoje monografijoje, kritikas Jonas Lankutis rašė: „Putinas įeina į lietuvių literatūrą kaip kelių istorinių periodų, kelių literatūrinės raidos etapų rašytojas, vienaip ar kitaip paveikęs ar poemiškai sugesti-onavęs įvairių kartų, įvairių idėjinių bei estetinių srovių poetus, prozininkus, dramaturgus, kritikus. Jis į pačias didžiausias meno aukštumas iškėlė individualybės etinį vertingumą, žmogaus dvasinio pasaulio dramatiškumą bei sudėtingumą, kuris tapo svarbiausia atrama lyriniam ir psichologiniam gyvenimo vaizdavimui, egzistencijos įprasminimui, humanistinių idealų poetizavimui, o kartu ir naujų išraiškos priemonių ieškojimui“.

Siūloma literatūra: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 1: Poezija, Vilnius: Vaga, 1989; Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 2: Poezija, Vilnius: Vaga, 1990.

Vincas Mykolaitis-Putinas

Iš ciklo *MANO MĖNESIAI*

SAUSIS

Iš lėto pasisuko metų ratas,
Ir jo pirmasis stipinas
Mane iš nebūties iškėlė.
Pirmoji mano ašara
Ir pirmutinis šypsnyš
Sustingo tekančios to ryto saulės
Blankioj šviesoj.

Legenda sako,
Jogei trys karaliai praėjo netoliese
Nuo mano vargano lopšelio.
Gal būt, kad jųjų dovanų
Tą žvarbų sausio rytą
Ir man keli krislai nukrito.
Nes mano priešai ir draugai man sako,
Kad vien tik gėlės klojasi
Ant mano tako.

Bet ne.
Tai mano motinos dosningos krūtys
Man davė stebuklingų dovanų,
Kad aš, mažytis ir silpnutis,
Lig šiolei nepalūžęs,
Su degančia širdim tolyn einu.
Šios žemės mano neįspėtai būčiai
Nereikalingi buvo man karalių
Dovanų likučiai.

1960. VI. 13

SAVO KŪNUI

Užjausdamas klausiu tave,
Tu mano liguistas, išvargintas kūne:
Ar mudu pasieksim prieš naktį
Dar vieną, galbūt paskutinę viršūnę?

Tu man kaip kantrus kalniečio išakas
Stenėdamas, klupdamas, nori nenori,
Tempi mano viso gyvenimo svorį,
O po kojų kaskart vis kietesnis, siauresnis
mūs takas.

Kai kada pasitaiko,
Atsiminęs jaunystę, po laiko,
Išakas mitriai pasispardo...
Ak vargše tu mano, kantrus gyvulėli,
Žinau, kad čia pat pasigesi tu vėlei
Savo lovio ir gardo...

Gana! Nebetęsiu!
Juk dar taip neseniai
Man ėmė aitrinti lūpas
Tie ironijos kartūs šypsniai.
Ir dar taip neseniai –
Gal tik vakar –
Kaip paukštė plasnojo dvasia
Ir tiesė j viršų sparnus, –
O širdies gelmėse
Lemties grėsmingam sprendimui
Ir šiandien esu neklusnus,
Ir šiandien tikiuosi kartu su tavim,
Tu mano liguistas, išvargintas kūne,
Pasiėkti prieš naktį
Dar vieną viršūnę.

1960. I. 29

SONETAI

Iš ciklo *SEKANT ŠEKSPYRU*

I

Tik jūra ir dangus, ir sutemų šešėliai, –
 Šešėliuose trapus mergaitės siluetas,
 Iš sutemų išniręs trumpai valandėlei,
 O gal kada sapne vidurnaktį regėtas.

Mergaitės pėdsakus šalta banga nuplovė,
 Bet man negaila jų; likimas toks dosnus:
 Prašvitusių dienų gyvenimo tikrovė
 Jau pralenkė svajones, viltis ir sapnus.

Nes ta, kur sutemoj kadais mane žavėjo,
 Dienovidžio šviesoj štai žengia su manim.
 Iš sutemų žaros ji pas mane atėjo
 Su šypsniu lūpose ir mylinčia širdim.

Dabar aš saulėje gyventi pasiryžtu,
 Kad mano mylima į sutemas negrįžtu.

1955. II. 25

II

Atleiski man, jei aš tave užvyliau
 Ir tavo lūkesčiai kaip sapnas žus.
 Aš nejučiom į tavo širdį pyliau
 Tuos sielvarto apnuodytus lašus.

Kaip niekadaris, lobį išėikvojęs,
 Tolyn į juodą nežinią brendu.
 Tik gailėsis krūtinėje kerojas
 Su tavo žvilgsniu, šypsniu ir vardu.

Nueisi tu, mūs meile nusivylus,
 Žvarbi naktis apgaubs mane juodai.
 Buvai tu meilę meilėje pamilus,
 Bet meilės džiaugsmo meilėj neradai.

O galgi tavo lūpos man įrodys,
 Jog neteisis šis juodas mano žodis.

1955. II. 26

X

Jei šiandien tau ir liūdna, ir graudu,
 Ir kaip nutildyt skausmą nežinai,
 Nesmerk šviesiųjų džiaugsmo valandų,
 Kurias dar vakar gyvenai.

Galbūt ir vakar pro juokus slapta
 Širdy tu karčią ašarą tramdei,
 Bet prasiblaivė skausmo valanda
 Taip netikėtai nuostabiai.

Tegul laimingos buvusios dienos
 Šypsnyis prablaivo širdį ir akis.
 Nesmerki vakarykštės valandos –
 Tegul ji šiandien vėl atgis.

Tu vėl man su žvilgsniu skaidriu, giliu
 Dar kartą pasakyk – myliu.

1958. IV. 23

XV

Širdies svyravimai ir proto paklydimai
 Painiam buities kely manęs nebebaugina.
 Į margą puokštę klojas jujų atminimai –
 Vieni saldžiai paguodžia, o kiti gaudina.

Širdis ne kartą buvo kraujuose paplūdus,
 Galva vidurnakčiuos nuo abejonių svaigo.
 Taip audros ir kaitra naujus brandina grūdus,
 O sproges kevalas pagimdo šviesų daigą.

Saulėlydžio kely aš šiandien vėl sustoju, –
 Ir vėl širdis kraujuoja ir mintis nuklysta.
 Bet kietą akmenį tvirtai jaučiu po kojų,
 Ir akys aukštumoj žvaigždžių takus pažįsta.

Budėjęs kryžkeliuos, tiktai dabar žinau:
 Ne veltui klaidžiojau, kenčiau ir gyvenau.

1958. III. 22

BODLERO TEMOMIS

I. VILTIS

Soyez béni, mon Dieu, qui donnez la souffrance
 Comme un divin remède a nos impuretés.
 Būki palaimintas, Dieve, kuris duodi kentėjimą,
 Kaip dievišką vaistą mūsų nešvankybėms.

 Je sais que la douleur est la noblesse unique.
 Aš žinau, kad skausmas – tai vienintelis taurumas.

Praleidau daug juodų dienų
 Ir daug naktų be poilsio blaškiausi –
 Likimą keikiau
 Ir dangui grasinau,
 Kur slinko debesys juodžiausi.

O šiandien, vėl pakėlęs galvą,
 Aš taip meldžiausi:
 Būk palaimintas, Dieve,
 Kad skausmą man siunti.
 Juo troškulį ir alkį sotina
 Ir skaudulius pūliuojančius išdegina
 Teisingi ir tvirti.

Žinau, kad ir manęs dar laukia
 Taurių džiaugsmų diena –
 Ir jos nesužlugdys
 Nė žemės kvaitulys,
 Nė pragaro liepsna.

1964. II. 27

II. POETAS

Le poète est semblable au prince des nuées,
 Qui hante la tempête et se rit de l'archer.
 Exilé sur le sol au milieu des huées,
 Sés ailes de géant l'empêchent de marcher.
 Poetas panašus į padangių valdovą,
 Kuris bičiuliuojas su audra ir niekina šaulį.
 Nutremtam į žemę niekingame triukšme
 Jo milžino sparnai kliudo jam vaikščioti.

Padangėj, poete, skraidai kaip erelis,
 Į saulę ištiesęs galingus sparnus.
 Tu sveikini audrą ir šaulio nepaisai –
 Dangaus pirmagimis sūnus.

O nutremtas žemėn į klegančią minią,
 Kaip žengt, ką sakyt, nežinai.
 Pakelt aukštyn galvą, laisvai išsitiesti
 Tau kliudo tie patys sparnai.

1964. II. 26

III. ŠVENTOVĖJE

La Nature est un temple où de vivants piliers
 Laissent parfois sortir de confuses paroles.
*Gamta – tai šventovė, kur gyvi pilioriai
 Kartais prabyla neaiškiais žodžiais.*

Einu aš per pasaulį tartum per šventovę.
 Skliautais iš reto mano žingsniai dunda.
 Granito sienos tyli susigūžę,
 Tiktai aukšti pilioriai aidesiais nubunda.

Man dieną saulė, naktį žvaigždės spindi –
 Ir aš kitokio džiaugsmo nebenoriu,
 Kaip vien tyliai ramybėje suklupti
 Prieš amžinos žmogaus būties altorių.

Prabyla simboliai kaip žvilgsniai giluminiai,
 Pakvimpa kadugio ir gintaro kodylai –
 Sustoju nebylus, netrokštu nieko kito,
 Kaip vien paklust tai ilgesingai tylai.

Kačerginė 1965. IX. 10

IV. NENORIU IŠNYKTI

O toi, qui de la Mort, ta vieille et forte amante,
 Engendras l'Espérance, – une folle charmante!
 O Satan, prends pitié de ma longue misère!
*O tu, kuris iš Mirties, savo senos stiprios mylimosios.
 Pagimdei Vilti, žavingą pamišėlę,
 O Šėtone, pasigailėk mano ilgos menkystės!*

Nenoriu išnykti
 Ir Dievo duotos man būties.
 Nenoriu užkasti
 Juodam drėgnam urve.
 Žinau, jei ne šiandien, tai ryt –
 Gal netrukus –
 Tas urvas, gilus, besotis,
 Praris ir mane, ir tave.

Bet šiandien man žemė dar kvepia
 Ir kelia beprotišką viltį
 Gyvenimo atžalą trapią
 Iš naujo pamilti.
 Vidurnakčio gūdy pakilęs
 Ir laikrodžio dvylika smūgių išgirdęs,
 Aš taip kreipiausi
 Į juodąjį savo lemties palydovą:
 O tu iš dangaus nutremtasis
 Į sielvarto klaikią bedugnę –
 Likimo paniekintas angele,
 Mano būties rūstusai šėtone!
 Palaiminki mano šią nykią klajonę!
 Aš tau atiduodu ir džiaugsmą, ir viltį,
 Ir aistrą, ir meilę, ir pyktį –
 Išnykti nenoriu –
 Nenoriu išnykti! – – –

1964. IV. 10

IŠTIKIMYBĖ

Palaimos šviesią valandą
 Ar juodu nesėkmės metu
 Aš liksiu ištikimas žmogui
 Ir sau pačiam.
 Yra nematoma jungtis
 Tarp mūs visų širdžių,
 Ir saulėtą dienovidį,
 Ir nykųjį vidurnaktį
 Aš ją jaučiu, aš ją girdžiu.

Po kasdienybės pelenais
 Karšta rusena žarija
 Kiekvieno mūsų širdyje.
 Tegul ji skaidriai įsižiebs
 Draugystės šildančiais jausmais
 Palaimos šviesią valandą
 Ir juodu nesėkmės metu –
 Ir tamsią naktį,
 Ir šviesią dieną –
 Būties akimirką
 Kiekvieną. – – –

Kačerginė 1965. VIII. 19

GYVYBĖS GYVATĖ

Apspito mane bjaurios šmėklos,
 Į širdį suleido nagus.
 Kenčia many susigūžęs
 Mažas, kasdienis žmogus.
 Vidurnaktis. Neužmiegu dar...
 Paimk nembatalio, o gal noksirono.
 (Liuminalis paseno, neveikia.)
 Verskis ant kairiojo šono –
 Užmigti tau reikia –
 Reikia – reikia – –

Užmigti tau reikia kietai – kietai – –
 Kad būtum rytoj ištvermingas,
 Kad būtum budrus per dieną,
 Kad būtum – kad būtum – – –
 Jau brėkšta rytai, –
 Aš vis nesumerkiu blakstienų.

O galgi iš to buteliuko,
 Kur slepiasi stalčiaus giliausiam kampe,
 Įsivarvink kelis lašus,
 Ir visas nakties tos košmaras
 Juodoj nežinioj
 Paskęs – pražus – – –

Jau tiesias ranka,
 Jau kažkas sujudo siaubingo,
 Bet pirštai sustingo,
 Ir šiurpas lig kaulų nukratė,
 Giliai įsiėdė į kraują
 Gyvybės gyvatė!

1961. XII. 11

KĖLIAUS IŠ KAPO

Aš kėliaus iš kapo.
 Ten jie mane susitarę,
 Mirties palytėtą, trapų,
 Buvo uždare,
 Kad jųjų valiai paklusčiau
 Ir niekad daugiau nepabusčiau.
 O aš nepaklusęs

Kėliaus iš kapo!
 Einu nustebęs,
 Oru ir saule apsvaigęs.
 Tai kas, kad ir vėlei
 Diena mano baigias
 Ir šiurpūs šešėliai
 Grūmoja pro kerčią
 Ir jau paskutinį
 Lemties išbraižytą
 Lapą atverčia!

Aš kėliaus iš kapo!
 Aš noriu gyventi!
 Gyvybės man gaila,
 Bet bijoti mirties
 Juokinga ir kvaila!
 Ne kartą buvau jau miręs.
 Ir kuo gi gyvenimas skirias?
 Tik tu, kad daugiau čia kančios,
 Melo, apgaulės, klastos, –
 Tik tu, kad daugiau niekados
 Tu saulės šviesos nebregėsi,
 Sukniubęs kapo pavėsy.

Ne mirti bijau, tik to kapo,
 Drėgno,
 Šalto,
 Tamsaus,
 Kuriam jie mane susitarę
 Buvo uždare, –
 Kur mano kančia
 Ir jų džiaugsmas sutapo.

Tačiau nugalėjęs
 Aš kėliaus iš kapo,
 Kad šįkart pašlovinčiau saulę,
 Kur kūdikį glosto,
 Jaunuolį,
 Mergelę
 Ir senio pliką makaulę. –
 Kad dar kartą meilę pragysčiau –
 Ne tą geidulingą,
 Ne tą egzaltuotą,
 Kur šaukia jaunystę
 Į siautulio puotą.
 O tą,

Kur gyvybės naujos pasiilgusias iščias
 Nauja būtim apvaisina.
 O tą,
 Kuri menką ir trapų
 Siekti saulės ir žvaigždžių masina.
 Tam kėliaus iš kapo –
 Kėliaus iš kapo.

Kačerginė 1961. IX. 4

SOMNAMBULAS

Jam atrodė,
 Kad aplinkui žėri saulė,
 Kad žiedai geltoni skleidžias kaip vėduoklės,
 Kad tuos medžiuos plačialapiuos
 Gieda paukštės žydrasparnės
 Ir margų drugelių spiečiai
 Mirga saulės spinduliuos.
 Jis išgirdo,
 Kad iš mėlynų tolybių
 Kažkas šaukia,
 Kažkas gundo,
 Kažkas liepia, –
 Ir širdy to šauksmo aidas atsiliepia:
 – Stok ir eiki, stok ir eiki,
 Stok ir eiki!

Ir jis pakilo vienišas, nublankęs,
 Užmerktomis akim,
 Su laimės šypsniu lūpose
 Ir žengė
 Į tą saule,
 Į tuos žiedus,
 Į tuos tolius,
 Kur tos paukštės mėlynsparnės
 Jam čiulbėjo
 Ir seniai girdėtą vardą
 Jam minėjo.
 Jis pakilo
 Ir nuėjo, ir nuėjo,
 Ir nuėjo...

Lauke naktis.

Tik vėjas šniokščia seno parko medžiuos,

Ir beldžiasi į langą stagarai.
 Už lango mėnesiena.
 Pro debesų pakrikusius skutus
 Pablyškęs mėnuo iriasi skubiai
 Ir balzganai nušviečia veidą to, kuris išėjo
 Nublankęs, vienišas,
 Užmerktomis akim,
 Su šypsniu lūpose
 Prieš žvarbų vėją –
 Ir ne į saulę, ne į dieną,
 O į tą nykią mėnesieną,
 Į tą neramią, klaikią naktį,
 Kai gniaužiasi širdis
 Ir stingsta mintys,
 Ir nežinai nė kaip nuo siaubo gintis.
 Tą klaikią naktį mėnesieną
 Kur jis eina, kur jis eina,
 Kur jis eina!

Aš einu šviesiu keliu
 Ieškoti tos, kurią myliu.
 Aš einu į kitą šalį,
 Šalį saulėtą ir šviesią,
 Ten, kur mudu būsim dviese.
 Ten, kur savo vientulystėj
 Rasiu meilę ir draugystę.
 Aš einu į žydrą laisvę,
 Neįspėjamas bevardis,
 Kur dvasia it paukštis nardys
 Žydrame padangių ruime,
 Kur juodi sparnai nakties
 Saulės veido neužties.

Aš einu į aukštą sritį,
 Kur pasauliai nematyti
 Nusidrieks po mano kojų.
 Jų ilgiuosi, juos svajoju.
 Ten iš tų skliautų žvaigždėtų
 Mūs daina džiugiai skambėtų
 Šitą šviesų, giedrą rytą:
 Dauno – lylia – lingorita,
 Lingorita – čiūto – rejo...
 Ir nuėjo, ir nuėjo,
 Ir nuėjo – – –

O aš matau,
 Kad jis šioj apgaulingoj mėnesienoj,
 Kai mėnuo, properšose pasirodęs,
 Šešėlių ir šviesos dėmėm švytruoja žemėj
 Ir keistą nerimastį sieloj kelia, –
 Matau,
 Kad tas, kuris nuėjo –
 Lingorita – čiūto – rėjo, –
 Jis nuėjo
 Ne į šviesų, giedrą rytą –
 Dauno – lylia – lingorita, –
 Bet į nykią mėnesieną
 Nusiūbavo kaip svyrūoklis,
 Nulingavo kaip vaiduoklis
 Ne šviesiu, plačiu keliu,
 O aštriom uolų skeveldrom,
 O briaunom juodų bedugnių,
 O per prarajas, kur sukas
 Vien tik tirštas, palšas rūkas, –
 Jis nuslinko kaip svyrūoklis,
 Nulingavo kaip vaiduoklis.

Ak, dabar jį pažinau,
 Su juomi aš draugavau.
 Daugel kartų ir mane
 Šaukė jis klaikiam sapne:
 – Tu iš savo guolio kelkis!
 Tavo širdį graužia alkis.
 Tavo sieloj gėla siaučia,
 Tavo kaulai – šiurpūs griaučiai!
 Stoki su manim ir eiki,
 Džiaukis saule ir apsvaiki...
 Eik, kur savo vientulystėj
 Rasi meilę ir draugystę.
 Eik, ieškok, kurią myli
 Ir surasti negali.
 Eik į šviesų meilės rytą –
 Dauno – lylia – lingorita,
 Lingorita – čiūto – rėjo, –
 Kėlės vienas ir nuėjo.
 Jis nuėjo, aš likau
 Ir su rūpesčiu sakau:
 Mano draugas somnambulas, somnambulas,
 Somnambulas!

O, vadink mane kaip nori,
 Kaip tu nori, taip vadinki!

Draugas tau vien gera linki.
 Draugas nori, kad ir tu
 Eitum su juomi kartu
 Į tą laisvę neribotą,
 Kur sujaudino man protą,
 Atgaivino mano širdį,
 Ir dabar ji jaučia, girdi,
 Ko tu niekad neišgirsi,
 Ko tu niekad nepatirsi.

Mano nuostabus pasaulis:
 Nei čia melo, nei apgaulės.
 Ką jaučiu ir ką galvoju,
 Viskas klojas man po kojų.
 Kūnu tampa mano žodis,
 Nebūtim svajonė bodis.
 Man nėra negalimybės:
 Visos esamos būtybės
 Turi mano norą justi,
 Man tarnauti ir paklusti.
 Iš trūnijančių griuvėsių
 Naują būtį kurt pradėsiu,
 Viską rasiu ir turėsiu,
 Ko tik būsiu panorėjęs,
 Aš – savos dalios kūrėjas,
 Sveikink mano naują rytą –
 Dauno – lylia – lingorita,
 Lingorita – čiūto – rėjo!
 Ir nuėjo, ir nuėjo
 Kaip vaiduoklis, kaip klajoklis
 Somnambulas – – –

Nelaimingasis!
 Jis tariasi esąs būties kūrėjas,
 O jis tik savo sapno aklas vergas.
 Jis tarias, jam nesą negalimybės
 Ir visos esamos būtybės
 Turį jo įgeidžiui paklusti.
 Tačiau jis pats – tik vėjo blaškomas šešėlis,
 Ties prarajom nykus svyrūoklis –
 Jis somnambulas,
 Jis vaiduoklis.

Tačiau jis eina per aštrius uolynus,
 Bedugnių briaunomis jis randa kelią.
 Jis eina rasti tos, kurią pamilo,

Į būtį eina saulėtą ir šviesią,
 Tenai, kur jiedu būsią dviese, –
 Ir pro vidurnakčio audringą gūdį
 Jis sakosi matęs jau giedrą rytą,
 Kur skamba šviesios sutartinės –

Dauno – lylia – lingorita,
 Lingorita – čiūto – rėjo...
 Taip savo laimės jis ieškot nuėjo.
 Šviesiu keliu jį veda jo svajonės,
 Ir nēr jo sieloj abejonės.

O aš,
 Kurs jį sekioju ir teisiu
 Žvilgsniu blaiviu, protu šviesiu,
 Kiek kartų klaidžiojau ir klydau,
 Kiek kartų kryžkelėj klupau,
 Kiek kartų nuo tiesaus ir lygaus kelio
 Į juodą prarają smukau!

Tvankus ir ankštas mano šis pasaulis,
 Apkaustytas riba nežinomybės.
 Ir nei karšta širdis, nei šaltas protas
 Į šviesią laisvę kelio nepralauš.
 Ir nepatirsiu čia teisybės,
 Kur priešas priešą, draugas draugą
 Klatingai kryžkelėse saugo
 Ir ruošias smogt iš pasalų,
 O melą pult melu!

Dabar jaučiu – krūtinėj galios stoka.
 Nuo draugo priešą, o nuo priešo draugą
 Atskirti šiandien nebemoku.
 Dvasia ir kūnas mirtinai paliego,
 Ir vakarykštis draugas tiek man rūpi,
 Kiek gumulas pernykščio sniego!
 Ir sielvarto našta,
 Sunki, juoda,
 Į sielos dugną gula, –
 Ir štai žvilgsniu pavydulingu
 Vėjuotą mėnesieną
 Seku aš somnambulą.

O jis tolyn svyruoja kalnų skardžiais
 Ir prarają aštriom briaunom,
 Kur vienas tik klaidingas žingsnis
 Nutrenks jį į mirties bedugnę.

Pašauksiu jį!
 Aš pavadinsiu jį vardu, –
 Ir jis pabus iš savo sapno,
 Ir su manim jis grįš kartu
 Į lygų kelią, tikrą rytą,
 Tik ne į savo pramanytą
 Dauno – lylia – lingorita. ___

Tačiau
 Aš negaliu ištarti jojo vardo!
 Kažkas man lūpas surakino,
 Kažkas sugniauzė širdį,
 Kažkas į sielą įsaką išpaudė: –
 Tegul jis eina, tegul jis eina,
 Tegul jis eina!

Ir jis nuėjo –
 Tylus, bevardis –
 Į plačią laisvę,
 Kur jo dvasia it paukštis nardys
 Žydrame padangių ruime,
 Kur juodi sparnai mirties
 Jojo veido nepalies.
 Eina jis į aukštą sritį,
 Kur pasauliai nematyti
 Nusidrieks po jojo kojų, –
 Jis jų ieško, juos svajoja.

Ir jis nuėjo
 Ieškoti tos, kurią mylėjo,
 Užmerktomis akim,
 Su laimės šypsniu lūpose,
 Nuėjo į tą būtį šviesią,
 Ten, kur jiedu būsią dviese, –
 Į tą giedrą savo rytą –
 Dauno – lylia – lingorita,
 Lingorita – čiūto – rėjo –
 Ir nuėjo, ir nuėjo,
 Ir nuėjo...
 Ir paliko mane vieną
 Šitą klaikią mėnesieną
 Ant šio plataus ir lygaus kelio
 Su neramia širdim,
 Blaiviu protu
 Ir neišpėto somnambulo
 Neištartu vardu.

Į ŠVENTĄJĄ ŽEMĘ

Aš šiandien einu kaip keleivis
 Į šventąją žemę, tylus piligrimas,
 Gimtinės šilainėm ir kloniais,
 Laukais ir arimais.

Suskaudo pavargusios kojos,
 Rūsčiai apsiniaukė kakta,
 Tačiau nepames savo tako
 Gumbuota lazda.

Aš temstančio vakaro prošvaisčių
 Ir rytmečio paukščių čiulbėjimo,
 Ir meilės saldžių pažadų
 Anądien buvau paviliotas –
 Ir mirtį neigiau, ir gyvenimą sveikinau,
 O štai jie abudu kaip sesė ir brolis
 Viens kitą apglėbė bučiuojas.
 Jie lydi mane
 Gimtinės šilainėm ir kloniais,
 Laukais ir arimais, –
 O aš kaip tylus piligrimas
 Nešu savo širdį neramią
 Į žemę –
 Į šventąją žemę.

1963. I. 22

BACHAS

MIŠIOS H-MOLL

Ši naktis kaip bažnyčia be Dievo.
 Joj šalta, nyku ir gūdu.
 Jos aukštyje vieniši žingsniai
 Skamba šiurpiu aidu.

Samanotų piliorių kamienai
 Glūdi sutemų drėgnam ūke.
 Nežaisti čia saulėtai dienai
 Spalvingų vitražų lange.

Einu tamsumoj kaip vaiduoklis,
 Sustuju kerčioj susigūžęs –
 Ir šitai girdžiu, kaip suvirpa
 Vidurnakčio varpo dūžis.

Sugrojo piliorių kamienuos
 Garsai ne šios žemės preliudo,
 Prasiplėtė akmenio sienos,
 Ir gotikos skliautas sujudo.

Ir fugų melodijų srautai
 Vyniojasi vienas po kito, –
 Pravirko sustingę pilioriai
 Iš kieto ir šalto granito.

Pravirko ir mano krūtinė,
 Širdies gilumoj neramu.
 Ir sunkios blakstienos sudrėko
 Ne skausmo – paguodos verksmu.

Įpynė mane į tą naktį
 Skambios polifonijos tonai,
 Tie skaidrūs preliudai, tos fugos,
 Tie dieviško Mistro vargonai.

Jis sėdi kaip viešpats tam soste,
 Jo akys lyg žvaigždės žėri.
 Jo rankų palaiminti pirštai
 Man kuria ir grožį, ir gėrį.

Ir šitai atgyja bažnyčia,
Jau aušta rytai pro ūkus,
Jau švinta spalvingi vitražai,
Jau grįžta Dievas-žmogus.

Jau *Kyrie* chorai pragydo,
Jau *Gloria* gaudžia trimitai,
Ir *Credo* jau skliautuose skamba
Su pergalės saulėtu rytu.

Nulenkime galvas, priklupkim!
Štai kyla džiugus *Incarnatus*,
Ir angelas žemei apreiškia –
Jau *natus*, jau *natus*, jau *natus*.

Bet šitai graudus *Crucifixus*
Ir pasijos didė kančia.
Nėra šitoj žemėj palaimos,
Nėra tau palaimos nė čia.

Tu *Passus* esi ir *Sepultus*
Į kapo naikinantį guolį,
Paniekintas sutemų verge,
Buities iškankintas varguoli.

Tačiau tu kape netrūnėsi,
Bet kelsiesi trečiąją dieną
Ir žemei džiaugsmingai apreiškėsi
Tą didelę linksmą naujieną, –

Jog menkas buvai ir bejėgis,
O šiandien kaip Dievas esi.
Jog gieda tau garbę ir šlovę
Ir žvaigždės, ir saulė šviesi.

Hosanna! – sugriaudėjo chorai,
Timpanai ir triūbos, ir stygos.
Aukštai tu, žmogau, atsistojai,
Karaliams ir Dievui tu lygus.

Taip skamba granito pilioriai,
Ir aidi tie dangiški tonai,
Ir virpa tas gotikos skliautas,
Kur griaudėja Mistro vargonai.

Jis sėdi kaip Viešpatis soste,
Jo veide gili išmintis.
Nuo jojo tokatų ir fugų
Tamsi pasitraukė naktis.

Nuo jo daugiabalsio stebuklo
Vitražų šventieji atgijo –
Antai kankinys padrąsintas
Nebijo aštraus kalavijo.

Ir veiziu nurimęs į aukštį,
Ir rūpestis veide atlyžo.
Į gotikos rūščių šventove
Dievas grįžo!

1961. I. 19

Iš ciklo *BENAMIO DAINOS*

I

Tu išėik pas mane,
Kai saulė toj kryžkelėj leisis.
Juk žinai, kad esu
Benamis, bėglys ir beteisis.

Juk žinai, kad ne man
Tie rūmai ir šviesios seklyčios,
Kur kviestiniai svečiai
Piktai iš manės pasityčios.

Man vien lygūs laukai,
Vien skliautai padangių žvaigždėti.
Man benamio dalia
Vienatvėj budėt ir mylėti.

Tu išėiki viena
Šią naktį basa ir vienplaukė,
Po ežios obelīm
Manęs prisiglaudus palauki.

Užmyluosiu tave
Ta meile benamio, beteisiso,
Palydėsiu atgal
Ir nueisiu, nueisiu, nueisiu.

Kaunas 1956.1X.7

Viktorija Daujotytė

PUTINAS: PASAULĖVAIZDŽIO KONTŪRAI

Ryšys su tradicija

„V. Mykolaitis-Putinas, aprašytas tiek socialistinių šalių, tiek Vakarų pasaulio enciklopedijose, verčiamas tiek rusų, tiek anglų poetų, įtrauktas iš lietuvių vienintelis į XX a. pasaulinės lyrikos antologiją <...>, matyt, ilgainiui įsitvirtins kaip šio amžiaus lietuvių lyrikos embleminis vardas“³⁶. Putinas yra iškiliausias XX a. lietuvių poetas, daugiau kaip per 50 lyrinės kūrybos metų jungęs ir derinęs įvairias poetines tradicijas ir tendencijas, išgyvenęs didelius gyvenimo lūžius, bet vientisas savo asmenybe ir pasaulėvaizdžiu.

Koks yra šio poeto ryšys su lietuvių lyrikos tradicijomis? Koks tradicijos ir inovacijos santykis, apibūdinantis ne tik poeto kūrybą, bet ir asmenybę?

1928 m. straipsnyje „Naujosios lietuvių literatūros angoje“ svarstydamas naujosios lietuvių literatūros (po spaudos grąžinimo ir 1905–1907 m. revoliucijos) problemas, Putinas rašė: „Naujų formų pasirodymas esti prirengtas istorijos eigos ir ilgų kūrybos tradicijų. Tuo tarpu mūsų literatūra tokių tradicijų neturėjo, o ir šandie maža jų teturi. Pirmame 20 amžiaus dešimtmety mūsų literatūros formos buvo tokios, kokios tik ir tegalėjo nuosaikiai gimi iš visos mūsų tautos gyvenimo sąlygų ir vyriausiojo literatūros uždavinio – kelti tautinę visuomeninę tautos ideologiją ir sąmonę: turinio literatūra“³⁷. Ši citata bent iš dalies rodo Putino požiūrį į lietuvių literatūros tradiciją ir jos kaitą. Lietuvių literatūra labiausiai buvo lemiama idėjinių ir didaktinių tikslų, jai turinys buvo svarbiausias dalykas, o forma – tik neproblemiška turinio galimybė. Naujų formų ilgesį, kurį itin akcentavo J.A. Herbačiauskas, Putinas vertino kaip „vienpusišką opoziciją“, bet kartu pažymėjo, kad Herbačiauskas buvo naujo laikotarpio idėjų ir obalsių ankstyviausias reiškėjas.

Putinas tradiciją juto kaip organišką nacionalinės literatūros jėgą, teikiančią galimybių ir jos tolesnei raidai. Svarbią vietą poeto brandoje užima rusų poezija – ne tik naujoji, bet ir klasika, ypač F. Tiutčevas. Taip pat Putinui darė įtaką naujoji Vakarų Europos poezija – prancūzų, vokiečių. Toji įtaka dar menkai analizuota, nors Putino tyrinėtojai (J. Lankutis, I. Kostkevičiūtė, V. Kubilius) yra gana nuodugnai aptarę poeto kūrybos ištakas.

Į lietuvių literatūros tradiciją Putinas įsiliejo ne tik kaip poetas, bet ir kaip tyrinėtojas, kaip literatūros istorikas, aprėpiantis literatūros procesą, jo dėsningumus, sąsajas, juntantis tendencijas ir iškeliantis jas brandinančias individualybes. Lyrika buvo ne tik jo kūrybos esminė dalis, bet ir mokslinių interesų objektas. Putinas pirmasis lietuvių literatūrologijoje yra išskyręs lyriką iš poezijos, pirmasis bandė pateikti ir lyrikos tipologinę klasifikaciją (indivdinė, visuomeninė, egocentrinė, patriotinė, gamtos, meilės).

Į literatūros istoriją Putinas stengėsi žvelgti istoriniu žvilgsniu, viską matuodamas, jo žodžiais tariant, „su epochos charakteriu suderintu matu“. Toks ir šiandien literatūros istorijai svarbus požiūris taip nusakytas: „Į tai aš noriu atkreipti dėmesį ypatingai tų skaitytojų, kurie mano, kad literatūros vertenybė esti nesikeičianti, visiems laikams galiojanti, arba kad literatūros istorijoj turime minėti vien „vertingus“ ir „gražius“ kūrinius šių dienų prasme. Tokių kūrinių ir pasaulinėj literatūroj yra palyginti nedaugiausia, o mūsiškėj – visai maža. Bet literatūros mokslui, ypač istorijai, yra svarbus kiekvienas kūrinys, kuris kada nors bent koku atžvilgiu buvo gyvas: buvo skaitomas ir reikalingas, reiškė kokią

visuomeninę mintį, davė pradų tolesnei raidai. Šitaip žiūrint suprasmėja ir gauna reikšmės daugelis tokių autorių ir raštų, kurie šiandien jau nebeskaitomi ir nebeįdomūs⁴³⁸. Šios koncepcijos, šio požiūrio poetas laikėsi rašydamas net apie visai nedidelio talento poetus, tokius kaip J. Žilius-Jonila ar J. Šnapštys-Margalis. Yra poetų (tas pats J. Žilius-Jonila, M. Gustaitis), kurių vietą literatūroje rado ir paryškino Putinas. Jurgio Baltrušaičio recepcija be Putino minčių taip pat neturėtų kone pagrindinės atramos.

Iš rusiškos Baltrušaičio kūrybos į Putiną eina tolesnis lietuvių filosofinės lyrikos kelias. Kaip tik Baltrušaičio kūryba patvirtino poetui svarbią tiesą, „kad ir giliai filosofinės refleksijos bei mintys gali būti išgyvenamos emociniai ir duoti medžiagos lyrikos menui“⁴³⁹. Toks Baltrušaičio kūrybos vertinimas buvo svarbus tolesnei filosofinės lyrikos raidai. Baltrušaitis buvo artimas Putinui meninio mąstymo bruožais, pasaulio suvokimu. Dvasinis taurumas ir kilnumas, minties gilumas ir vientisumas, atvirumas skaudžioms būties problemoms yra bendri abiejų kūrėjų pasaulėvaizdžiai. Disonansu grindžiama putiniška žmogaus koncepcija eina iš Baltrušaičio. Abiejų poetų kūryba maitinama amžinųjų tiesų ir problemų. Įvaizdžio būtis prasmė nutiesia lieptą iš vieno poetinio pasaulio į kitą.

Jungdamas antinomijas (*viršūnes ir gelmes, žvaigždes ir žemę, dangų ir jūrą, skausmą ir laimę*), Putinas kūrė pasaulio visumos įspūdį. Tuo jis taip pat artimas Baltrušaičiui: poliariniai įvaizdžiai (*gyvenimas – mirtis, žydėjimas – vytimas, šviesa – šešėlis, sparnai – grandinės*) eina per visą šio poeto kūrybą. Tik Putino lyrikoje kontrastų poetika reiškė dar ir naujas žmogaus dvasinio pasaulio vertes. Žmogui būdinga ne tik švytinčios viršūnės, bet ir neįžvelgiamos gelmės. Baltrušaičio lyrikoje vyrauja erdvių, beribės visatos, begalinių tolių jausmas. Putinas viską matuoja vertikalia viršūnių ir gelmių tiese, kurios pradžia – žmogaus vidinio pasaulio ir gamtos procesų paralelė.

Dvasinė būtis Putino lyrikoje iškyla kaip savarankiškas fenomenas. Eilėraščių sunku atpasakoti, pasakyti, apie ką jis, kokia tema. Mintis ne apie ką nors, o poetinis vyksmas, vaizdo gimimas. Putino kūryboje mintis – kūrinio struktūrinė ašis – pagrįsta vidaus išgyvenimu. Net ir tokios abstrakcijos, kaip visata, kosmosas, žvaigždžių erdvės, suvokiamos vidaus regėjimu, intuityviai, brėžiant paralelę tarp žemės erdvės ir širdies krūtinėje („Sutemose“, III).

Tačiau poetinių apmąstymų tėkmę ne kartą pertraukia ir vien emocija, vien nuoširdumu gyvi eilėraščiai, atveriantys kitą jo lyrikos polių. Čia Putinas labiausiai iš visų mūsų filosofinės lyrikos kūrėjų siejasi su Maironiu. Akivaizdi vidaus giminystė juntama tarp Maironio „Užmigo žemė“ ir Putino „Rūpintojėlio“. Juos suartina ta pati vidaus būseną, į vieną visumą siejanti ir tuos Putino eilėraščius, kuriuose minties svarba nėra ryški. Tokia būseną Maironio lyrikoje tik juntama, Putinui ji – pagrindinė, Baltrušaičiui – vienintelė. Būtis reiškiasi, veriasi būsenomis.

Putino dramatiškumas atsiveria lyriniu išgyvenimu, tačiau juo nesiriboja, o pereina į stebimąją, mąstomąją sritį ir randa čia jausminių atitikmenų. Dangaus ir žemės dilema poetine prasme yra adekvati širdies ir proto, idealų ir realybės prieštaravimams. Paskutiniųjų metų jo kūrybos dramatiškumas taip pat artimas baltrušaitiškam – jis atsiskleidžia ne tiek per tiesioginį išgyvenimą, kiek per tiesą, jog gyvenimas yra nesibaigianti prieštaravimų virtinė.

Filosofinė lyrika siekia sintezės ir apibendrinimo. Poetinės išminties paskirus elementus galima persakyti, įprasminti ir kita, ne poetine, o filosofijos, literatūros kritikos kalba.

Tokią visapusę patirtį sintetina Baltrušaitis ir Putinas, kurio poetinės erdvės ir gelmės apima individualią mintį, lietuvių liaudies pasaulėvaizdžio meninius, etinius, filosofinius ir mitologinius elementus. Putinas susiejo Baltrušaitį ir Maironį – du tos pačios tradicijos polius.

Tradicija – gana plati ir nevienalytė sąvoka. Žiūrint siauriau – vieno autoriaus ar vienos problemos aspektu, tradicija yra tai, kas toliau rutuliojama, tęsiama, perkuriama⁴⁰. Tradicijos pojūtis prasideda tam tikru vardu, žanrų pasirinkimu. Maironis yra pirmas poetas, kurį Putinas pasirenka ir kuriuo remiasi ieškodamas dvasinės pasipirties. „Gerai neatsimenu, kada į mano sąmonę įkrito Maironio vardas“, „Maironis tvirtai įsišaknijo mano vidaus pasaulyje“, – po daugelio metų rašė poetas („Autobiografijos vietoje“)⁴¹. Recenzuodamas pirmąjį „Raštų“ (1921) tomą, L. Gira pirmasis pažymėjo Maironio įtaką, kai kuriuos eilėraščius („Užburti slėpiniai“, „Nuliūdusiam draugui“ ir kt.) vadino perdėm maironiškais⁴². Putinas su tuo sutiko: „Dėl Maironio nieko nesakau, nes iš tiesų į jo poeziją daug esu įsiskaitęs. Be to, ir savo siela, ir gyvenimu daug bendro turiu“⁴³. Vertėtų prisiminti ir Liudo Vasario Maironio adoraciją: „Neseniai jis buvo skaitęs Maironio „Jaunąją Lietuvą“. Šitos poemos įspūdis jį pavergė ir užbūrė. Maironis jam tapo milžinu, dievaičiu, idealu“. Tai paties Putino mintys apie Maironio kūrybą.

Ankstyvajame Putino pasaulėvaizdyje Maironis yra centrinė figūra, jo įtaka ne tik literatūrinė, bet ir psichologinė. Su Maironiu būsimasis poetas siejo ir kunigo poeto iliuzijas, o vėliau ir jų išsisklaidymą. 1932 m. Putinui jau buvo aišku, kad „palydėjome į istoriją epochą, kuri ir iš paties poeto pareikalavo herojiškos išsižadėjimo aukos ir visų jo emocijų suvedimo į vienintelį visai tautai priimtina reikalą – tėvynę“⁴⁴. Jis pirmas įžvelgė Maironio resignaciją, vadino ją „herojišku žygiu“. Tačiau, matyt, kaip tik šia poeto resignacija grindė gailėstį, kad ilgai gyvenęs talentingas poetas paliko tik vieną ploną eilių tomelį.

Per visą gyvenimą Putinas nenustojo domėtis Maironiu. 1913 m. parašė apie jį pirmąjį straipsnelį („Ateitis“, 1913), o 1962 m., minint 100-ąsias Maironio metines, reziūnavo: „Mano kartos žmonėms Maironis daugiau negu poetas. Mes žinome daug didesnių poetų už Maironį, tačiau Maironis mums kažkas daugiau negu jie“⁴⁵.

Formuodamas Maironio asmenybės ir kūrybos sampratą, Putinas stengėsi atskleisti ir jo vietą lyrikos istorijoje. Jis pabrėžė, kad Maironis pirmasis iškėlė lyriką „į deramą šiam žanrui meno plotmę“, kad naujoji lyrika yra „žymioj Maironio įtakoj“⁴⁶. Atskleisdamas Maironio lyrikos estetinę vertę ir reikšmę, jis rašė, kad „Maironis yra vienas iš žymiausių poetinės lietuvių kalbos ir formos kūrėjų“⁴⁷. Šią mintį patvirtina ir kiti Maironio tyrinėtojai: „Maironio poeziją laikome klasikine norma dėl to, kad ji duoda eilėraščio „išeities tipus“ – tam tikrą išraiškos formų repertuarą“⁴⁸. Nuo Maironio lietuvių lyrika sparčiai šakojasi, eina ir priešingomis linkmėmis: viena – subtilesnė jausmo ir nuotaikos moduliacija, reiškiamą laisvuju eilaviu (B. Sruoga), kita – daiktiška ekspresija (K. Binkis). Ir J. Janonis, proletarinis poetas, rėmėsi Maironio poetika, tik paskiriems jos elementams suteikė kitą prasmę. Žinome, kad daugelis jaunesnių poetų į Maironį žiūrėjo prieštarinčiai, o kartais ir priešiška. Putino požiūris yra nuosaikus, o santykis su jo tradicija – transformuojantis, nors jam, panašiai kaip ir S. Kymantaitei-Čiurlionienei, geriausi atrodė tie Maironio eilėraščiai, kuriuose jis kalba „nuo savęs ir apie save“⁴⁹. „Jis niekada nesistengė ištrūkti iš tradicijos, prabilti tokiais žodžių deriniais, kokiais dar niekas nekalbėjo. Neban-

dė peršokti natūralios evoliucijos pakopų⁵⁰, – taip Putino nuosaikumą tradicijos atžvilgiu aptarė V. Kubilius.

Maironį Putinas yra apibūdinęs kaip klasikinės struktūros, nuoširdaus jausmo, kilnaus ir retoriško patoso poetą. Savęs paties jau cituotą apibūdinimą (klasiškos formos, tačiau linkęs į simboliką, daugiau egocentrinio pobūdžio lyrikas) vėliau yra papildęs: jam artimesnė esanti klasikinė forma, susijusi su simetrijos, proporcijos, pusiausvyros dėsniais. Matome patį bendriausią klasikinės formos apibūdinimą, susietą su simetrija, proporcija, harmonija. Klasikinė forma reikalauja asmenybės susitelkimo, sąmoningo prieštarų pradų vienijimo ne tik kūryboje, bet ir savyje. Putinas klasikinę formą modifikuoja, transformuoja: iš pradžių vos pastebimai, vėliau vis labiau įsibanguoja jo erdvių ir aukščių linijos, reiškiamos ir laisvaisiais metrais. Toks kitimas atitinka ir poeto refleksijos pobūdį. „V. Mykolaičio-Putino refleksija – tai ne rami, pusiausvyros kupina baltrušaitiška kontempliacija, bet dramatiškas, giliais prieštaravimais nužymėtas vidinis sielos bangavimas“⁵¹.

Klasikinės harmonijos, pusiausvyros ieškojimas pirmiausia ir sieja Putino lyriką su Maironio tradicija. Į Maironį intuityviai Putinas linko ir dėl biografinių motyvų, ir dėl to, kad, blaškydamasis disonansuose, jis troško rasti ką nors pastovaus, tvirto, aiškaus, kur harmonija vyrautų ir kaip pasaulėvaizdžio pamatas.

Ankstyvieji Putino eilėraščiai yra maironiškos tradicijos eilėraščiai. Poeto draugai laikė jų autorių „antruoju Maironiu“. Iš tiesų ankstyvuosiuose Putino eilėraščiuose stilistinės priemonės ir tonas gana artimi Maironio poezijai. Taip pat nemaža čia ir panašių tematiinių motyvų: „anticarinių nuotaikų <...>, bodėjimosi spaudos našta ir laisvės ilgesio“⁵². Tie išvardyti motyvai yra ir bendresnė nuoroda ne tik į Maironį, bet ir į A. Baranauską, ir į „Aušrą“, kuriai Putinas yra skyręs nemažą dėmesio. „Aušra“ ir jos ideologijos subrandintas Maironis iškėlė ir įtvirtino pagrindinę tos epochos poetinę būties dimensiją – žmogus ir tėvynė. Jaunam poetui tai buvo ne kvestionuojami moralės dalykai – jam, kaip ir Maironiui, atrodė įmanoma visas žmogaus emocijas sulieti į tėvynės meilę. Pirmojo „Putino raštų“ tomo (1921) vienas skyrius pavadintas pagal Maironį – „Lietuvio giesmė“. Maironiška tonacija skamba ir to paties pavadinimo eilėraštis „Lietuvio giesmė“ (1919):

*Nuo jūros eina mūsų žemė,
Iš amžių kyla mūsų tauta!
Ir vėl garbinga laisvė švinta,
Kovos ir darbo sukurta.
Narsių sūnų krauju apginta,
Lig jūros eina mūsų žemė.⁵³*

Pirmojo pasaulinio karo atšvaitų kupini Putino eilėraščiai parašyti remiantis bendraisiais Baranausko, Vaičiailio, Maironio dejuojančių girių, dundančios žemės, besiliejančio kraujo, raudonos besileidžiančios saulės, su motina atsisveikinančio sūnaus vaizdiniais („Verkia dejuoja“). Išlaikomas ir tėvynės – žmogaus subordinuojantis ryšys, dainos bei giesmės pareiga godoti ir žadinti varganą tėvynę.

Į Maironio „Užtrauksme naują giesmę“ orientuota Putino „Jaunystės daina“. Labai ryškų Maironio intonacinės slinkties atspalvį turi ketureilė Putino strofa, ypač kai ji remiasi ilgesnės eilutės triskiemeniu metru. Tai pastebime lygindami Maironio „Pavasari“

ir Putino „Tėvynei“. Tautosakos atbalsiai atėję ne tiesiog iš liaudies kūrybos, o veikia per Maironį („Verkia dejuoja“).

„Kunigaikštis Žvainys“ platesne prasme, turint galvoje ir lietuvių romantizmo tradiciją, ir jos neoromantinę tąsą XX amžiuje, taip pat yra maironiškas: čia ir garsi tėvynės praeitis, ir protėvių vardai, ir žygin keliančios kanklės. Baladiška motyvo transformacija irgi gali būti sietina su Maironiu, žymiausiu lietuvių baladės kūrėju.

Ankstyvosios Putino leksikos artimumas Maironiui taip pat akivaizdus. Lygindami paskirus Maironio ir Putino rinkinius, matome, kad iš dvidešimt dažniausiai vartojamų abiejų poetų žodžių dvylika yra bendri: širdis, krūtinė, akis, ašara, kapas, žemė, dangus, tėvynė, šalis, kelias, naktis, saulė⁵⁴. Tačiau ir be nuodugnesnės analizės matyti, jog bendri žodžiai yra skirtingų poetinių pasaulėvaizdžių reiškėjai. Tai, kuo Putinas, modifikuodamas Maironio tradiciją, tampa individualus, susideda tarsi iš dviejų klodų. Pirmiausia iš labai nežymios žodžio transformacijos lyg ir labai artimame poetiniame kontekste. Atidžiau pažvelkime į 1911 m. parašytą trumpą Putino eilėraštį „Bastūnui užjūrių kraštai patiko...“. Šio eilėraščio meninė idėja – nėra gražesnio krašto už tėvynę – yra gana bendra, itin artima Maironio poezijai. Putinas kontrastu, patosiška intonacija, tiesioginiu kreipiniu tebėra tradiciškas:

*Manęs netraukia tos išgirtos šalys.
Tėvyne! Tavo ūkanų dangus,
Miškų gaida, plačių laukų vėjelis
Man lig mirties mieliau už viską bus.*

Individuali jausena šioje strofoje reiškiamą epitetu „ūkanų dangus“, būdingu poetui mostu (čia jis vos ženklus), siejančiu aukštąją ir žemąją sferas, žemiškas ūkanas perkeliant dangui. Maironio dangus – tik aukštas, šviesus. Tokių perėjimų iš vienos poetinės sistemos į kitą yra daug. Tai ir perėjimas nuo Maironio „užduotų“ temų prie savitos jų interpretacijos. L. Gira jau minėtoje Putino „Raštų“ recenzijoje pažymėjo, jog išorinio pobūdžio, nors ir gilių nacionalinių intencijų, dainoms neužteko įkvėpimo todėl, kad „Putino patosas yra jo paties sielos intymų pergyvenimų dainoj“⁵⁵. Intymų sielos išgyvenimų įteisinimu XX a. pradžios lietuvių lyrika buvo itin susirūpinusi, ir bent iš dalies Maironio ir po jo rašiusių poetų (išskyrus proletarinės ideologijos kūrėjus) konfliktas vyko dėl visuomeniškumo ir intymumo. Jį kilti paskatino ir po 1905–1907 m. revoliucijos pralaimėjimo sustiprėjusios dekadentinės nuotaikos. Tačiau Putino intymumas specifinis. Norint jį suvokti, vėl reikia bendresnio lyrikos konteksto, ir pirmiausia Maironio. Kontekstas padės atidengti ir antrąjį – pasaulėvaizdinį – Putino individualumo klodą.

Maironio žmogus – žemės žmogus, bet trokštantis dvasinių patirčių, idealų. Emocinio ir moralinio vertinimo aukščiausias kriterijus – tėvynė, individas sąmoningai pajungtas visuomeninei valiai. Visuomeninės būties pagrindas – istorinis, pirmiausia garbingos praeities pažinimas ir pripažinimas, teikiantis moralinę garantiją ateičiai. Maironio žmogaus individualumas pulsuojantis, išskylantis klausimais: *ko gi taip ilgu, ko gi taip liūdna?* Klausiamoji būseną yra labai svarbi Putinui, ne tik kaip Maironio tradicijos tęsėjui, bet ir kaip filosofinės lyrikos kūrėjui, kaip individualizmo teigėjui. Į jo lyrinių impulsų skalę įeina ir pastangos vidaus būseną suprasti, apmąstyti, įvertinti. Būsenos klausimai virsta būties klausimais ir klausiamos būsenos atsakymais. Iš tikrųjų maištaujantį ir rezignuojantį

Maironio žmogų Putinas išveda į naują būties sferą, suvokdamas jį ne tik kaip žemės rūpesčių, bet ir kosmoso, visatos ritmo dalyvį. Toldamas nuo Maironio, Putinas vis mažiau bekelia žmogui išorinių tikslų ir uždavinių. Individualios būties autentizavimas remiasi iš jos pačios kylančiais klausimais, tikslais ir uždaviniais. Bendruomenės rūpesčius Putino žmogus patiria tik iš savęs ir per save. Maironiškas raginimas atlikti visuomeninę pareigą ar smerkimas dėl atsisakymo ją atlikti nebėra aktualus. Be Maironio lyrine jėga sukoncentruotos visuomeninės žmogaus būties parametrų ir be klausiamos vidinės būsenos atvėrimo individualiosios būties autentizavimas lyrikoje nebūtų įmanomas. Neatsitiktinai ir savo paskutiniame žodyje apie Maironį Putinas pabrėžė ne gryną poetinę tradiciją, o bendresnį atramos, apsisprendimo aspektą. XX a. pradžioje Maironio tradicija buvo vienintelė konsoliduota lietuvių lyrinės kūrybos tradicija, einanti per A. Baranauską, per „Aušros“ visuomeninę ir poetinę tradiciją. Šios konsolidavimo bangos nepalieti gana saviti XIX a. poetai ilgą laiką palyginti menkai teveikė tolesnę lietuvių lyrikos raidą. Todėl tiek daug įvairiausių lyrikos plėtotės aspektų sueina į Maironį ne pasirinkimo, o būtinybės požiūriu. Vaisingiausiai tas būtinybės ryšys ir galėjo atsiskleisti tais atvejais, kai poetus siejo ne tik kūryba, bet ir giluminė asmenybės tipologija. Taip galime sakyti apie Maironį ir V. Mykolaitį-Putiną, įkūnijusius iki tol patį vaisingiausių lietuvių lyrikoje tradicijos perėmimą ir transformavimą. V. Zaborskaitė yra pažymėjusi: „Bet ir dar vėliau, kai Putinas nuėjo visiškai naujais ir savitais keliais, sukurdamas nepakartojamai originalų savo poezijos pasaulį, sudarantį ištisą mūsų poezijos epochą, liko kažkokie gilieji, nė iš tolo nepaliečią motyvų ir poetikos sferos, jo ryšiai su Maironio tradicija: rimtas požiūris į pagrindines gyvenimo vertybes, moralinių kriterijų aukštumas, meninės formos logika ir disciplina“⁵⁶.

Tradicijos ir naujumo santykiuose ieškodami persvaros, apibūdinančios Putiną, galime teigti, kad jis – sąmoningai tradiciškas. Kitų jo kartos poetų – B. Sruogos ar K. Binkio – kūryboje vyrauja novatoriškumo siekimas. Tačiau abiejų minėtų poetų kūrybai svarbus vienoks ar kitoks tradicijos ir novatoriškumo derinimas. Natūralus didelio menininko tradiciškumas – novatoriškas, o tikras novatorius yra ir tradiciškas. Sąmoningas nuosaukumas tradicijos atžvilgiu pirmiausia apibūdina asmenybę – atsargų ir pagarbų jos požiūrį į meną, į kūrybą ir kūrėją. Čia susiduriame ir su minties, mąstymo specifika. Minčiai, mąstymui kelio niekas negali pastoti, protas išlaisvina asmenybę iš varžtų bet kokiomis aplinkybėmis – ir prieštarinčiai, pačiam protui tarsi kuriant sąlygines kliūtis, kurias reikia įveikti. Putiną galėjo stabdyti ne tradicijos sukurtos normos, o jo paties siekių ir galimybių konfrontacija, susijusi ir su išoriniais jo asmenybės apribojimais. Idealių vaizdinių realizavimas negalėjo apimti visos asmenybės. Pirmą kartą lietuvių lyrikos istorijoje tradicija ir inovacija susiduria pačioje asmenybėje, jos kūrybiniame likime. Kūrybiškas novatoriškumas brendo kartu su kūrybiškos asmenybės išsilaisvinimu, dramatišku ir prieštaringu procesu, kurį metaforiškai galima apibūdinti kaip „laisvo kalinio“ būseną. Net tuo laikotarpiu, kai ryškesni buvo estetinės atramos ieškojimai simbolizmo teorijoje ir praktikoje, pagrindinė Putino problema buvo ta pati: kuriančios asmenybės negalėjo patenkinti nei išoriškai konsoliduota simbolizmo tradicija, nei konfrontavimas su ja. Kūryba eina tolygiai su asmenybės horizonto linija, jungiančia, konsoliduojančia pagal vidinę individualumo logiką. Novatoriškiausias Putinas ir yra poetinio mąstymo gelme, jos amžinu, ramybės nepasiekiančiu bangavimu, išreikštu savita kalba.

Poetinės kalbos problemos Putinas, atrodo, nėra turėjęs. Žodžio ir jausenos konfliktas neiškilo į konstatuojamąjį lygmenį. Jo lyrikoje lemia ne paskiras žodis, o kalbėjimas ir jo situacija. Todėl Putino vergas savaime nėra žodis-raktas, kaip Maironio *širdis, tėvynė, krūtinė*. Lyrinio kalbėjimo situacijų išplėtojimu Putinas lietuvių lyrikoje neturi lygių. Kita vertus, akivaizdu: kalbėjimo situacija neatsiejama nuo asmenybės, nuotaikos, nuoautos, vidaus regėjimo ar įsivaizdavimo; kalbėjimo situacija yra asmenybės situacija ir būseną tam tikrame erdvės ir laiko taške, apibrėžtame istoriškai ir socialiai.

Vientisumo požiūriu Putino lyrika yra integrali. Iki 1940 metų ji siejo ir intensyvino po Maironio kūrusių lyrikų ieškojimus asmenybės individualizavimo linkme.

Nuo 1955 m. (paties poeto nustatyta paskutiniojo kūrybos laikotarpio riba) vis labiau ryškėjo pačiam poetui jau tradicinių formų (suprantant jas ne tik poetinės kalbos, žanrų, bet ir platesne kalbėjimo situacijų prasme) ir naujų patirčių sintetinimas, derinimas.

Tradicija Putinui yra ne vien tik tai, kas išoriška, kas pasirenkama ar atmetama, bet ir tai, kas susiformuoja jo paties kūryboje, yra kurį laiką įtvirtinama kaip tam tikra linkmė, o paskui vėl transformuojama pasaulėjautos, natūraliai randant deramą tradicijos ir novatoriškumo santykį. Apie šį santykį galima kalbėti ir plačiau, pavyzdžiui, apie Putino gintą teisę į pačius skaudžiausius, dramatiškiausius išgyvenimus lyrikoje, kas šeštąjį-septintąjį dešimtmetį Lietuvoje nebuvo savaime suprantama. „Vis dėlto savo metu daugelis vėlyvųjų V. Mykolaičio-Putino lyrikos posmų nelengvai davėsi įvedami į bendrąjį tarybinės poezijos kontekstą. Tyrinėtojams, vertintojams, o kartais ir leidėjams nemaža keblumų sudarė ne tik rūstūs šios poezijos tonai, bet ir neįprastas intymus poeto atvirumas, savitumas“⁴⁵⁷. Šia pastaba J. Lankutis įvardijo poeto likimui visada nelengvą sustabarėjusios tradicijos veikimą ir paviršinio optimizmo trikdžius. Putinas sukūrė savitą dramatiškus išgyvenimų raiškos būdą, kuris sulydė tradicijos grindžiamą žmogaus klausimų visuomeninę svarbą ir intymumą, atvirumą, apeliuojantį į skaitytojų pasitikėjimą. Skaudžios būties temos – anksti išryškėjęs savitas Putino kūrybos branduolys. Paskutiniuoju kūrybos laikotarpiu poetas žengė naują žingsnį, abstrakčias problemas susiedamas su rūpesčiu dėl žmogaus likimo galimos globalios katastrofos akivaizdoje, su filosofine taurinančio skausmo koncepcija. Putinas kūrė pasaulėvaizdį, kuriame viskas „be galo stambu, universalu ir aišku, apšviesta ryškia žmogiškojo gėrio ir grožio šviesa“⁴⁵⁸. Jaunesni poetai šį Putino pasaulėvaizdį suvokė kaip integralią tradiciją, galbūt priėmė ir su pernelyg didele adoracija, tad ji negalėjo būti kūrybiškiau transformuota, perkurta.

Putinas sukūrė iš principo naują lietuvių lyrikos modelį, kurio vienas iš esminių bruožų – filosofinis požiūris į žmogų, neatsiejamas nuo individualumo ir intymumo. Filosofinis akcentas individualybės akcentas. Menininko filosofinio santykio su pasauliu atsparas taškas – individualumo problemiško įteisinimas. Putinas yra lietuvių filosofinės lyrikos programos kūrėjas ir jos vykdytojas. Jam visą laiką rūpėjo poetinės minties, poetinės refleksijos likimas. Poetas buvo įsigilinęs ir į pačią lyrinę kūrybos esmę, jautė jos būtišką slaptį. Paslapties įžvalga iki šiol dvelkia jo žodžiai apie Maitonio „herojišką išsižadėjimo auką“.

Įsiliedamas į lietuvių lyrikos tradiciją, Putinas ne vienu atžvilgiu ją plėtė, rutuliojo. Jo savitumas matyti lyginant jį su Jurgiu Baltrušaičiu. Baltrušaičio lyrikoje nusmaigstyta harmonizuojančios gyvenimiškos išminties gairės. Baltrušaičio žmogus yra ryžtingas, bet

kartu ir maldingai nusižeminęs. Putino žmogus – maištautojas, „drįstantis“. Baltrušaičio būtis yra visų, Putino – pirmiausia „mano paties“, ego būtis. Baltrušaičio būtis kuriama žmogaus pareigos, kantrybės, Putino – meilės ir valios laisvės, neatsiejamų ir nuo kūrybos kančios. Tik autentiškos būties žmogus gali jausti prasmę pasaulyje. Tam tikrą ego būties konfliktiškumą lemia nuolatinis nepasitenkinimas, abejonė. Putino kuriama žmogaus būtis yra nepaprastai intensyvi, tarsi transcenduojanti anapus ir į išorę (todėl svarbūs sąlyginiai siužetai).

Šiais laikais Putino tradicijai artimiausia yra Just. Marcinkevičiaus lyrika. Būtent Just. Matcinkevičius pažymėjo išskirtinį Putino vaidmenį ir įtaką tradicijai: „Didžiulė ir sudėtinga Putino poetinė mokykla, aprėpianti daugiau negu penkiasdešimties metų laikotarpį, mūsų poezijos istorijoje yra gyvas žodžio tiltas nuo Maironio ligi šių dienų“⁵⁹.

Gilindamiesi į žymiausius XX a. poetus, pastebime, kad iš esmės kiekvienas jų turi savo santykį su Putinu. Salomėja Nėris, citavusi iš atminties, ir Jonas Aistis, vienas pirmųjų pajutęs vėlyvojo Putino kūrybos prasmę. Henrikas Nagys, atsakymuose į „Literatūros lankų“ anketą Putiną paminėjęs kaip itin svarbų vardą, ir Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Dienoraščio fragmentuose“ (1938-1998) palikęs ne vieną įdomų šio poeto kūrybos svarstymą. Kas įeina į tradiciją, ugdo ją, tas ir pats yra tradicijos aktyvinamas.

1963 metų rudenį A. Nyka-Niliūnas įrašė: „Mane tik dabar pasiekęs naujas Putino eilėraščių rinkinys „Būties valanda“, išėjęs po tiekos gniuždymo metų, galėtų vadintis ir „Prisikėlimo valanda“, nes tai tikras šio žymaus poeto prisikėlimas“⁶⁰.

Prisikėlimas šios minties kontekste reiškia ir poeto tapatybės paliudijimą, ir gyvybinę tradicijos atkūrimą praėjusio amžiaus septintojo dešimtmečio pradžios Lietuvoje.

Žemės motinos ciklas

Putinas yra vienas tų lietuvių poetų, kurie ir perėmė tradicinę lietuviškosios pasaulėvokos lygmenį, įtvirtintą Maironio, ir lietuvių poezijos tradicijai atvėrė naujas perspektyvas – iš esmės bendraeuropines, modernias. Tuo įdomesnė yra giliųjų tautos mentalinių reikšmių, ypač chtoninių (susijusių su žeme), *liekana* Putino pasaulėvaizdyje. Liekana, kuri veikia fenomenologiškai, t. y. kaip metaforų ir simbolių inspiracija, kaip *šventumo* erdvė, kurios nevalia pažeisti. Šventumas visada susijęs su draudimais, sauga. Kita vertus, šventumas taip pat yra savotiška būties liekana, kuri pačią būtį daro prasmingą. Prasmė kyla iš liekanos, kuri nėra sunaikinama, taigi iš veiksmo, judesio; ji skatina *ritualų*, slaptą simbolinę prasmę turinčių veiksmų formavimąsi. Ritualas yra ir apeiga, tikriau, apeigų virtinė, susijusi su saugojimu. Poezijos apeigiškumas, gana būdingas Putinui, – tai saugos veiksmas. Saugomas būties šventumas, ta ypatinga liekana, kuri pasiekama tik intensyviai pulsuojančiam dvasiniam ritmui.

Nuo pirmųjų iki paskutiniųjų Putino eilėraščių matyti *šventumo takas*: nuo žemės iki dangaus – būdingoji Putino poezijos akių vertikalė, *sursum corda imperatyvas*. Ši vertikalė atitinka baltų mitologinę sąmonę, kurioje „egzistavo du kulto objektų formavimo sluoksniai (arba lygmenys) – „kosmogoninis“ (Dangus, Saulė, Mėnuo, Žvaigždės, Žemė...) ir „žemiškasis“ (miškai, pievos, vandenys, šaltiniai, žemiškoji ugnis, gyvatės, žalčiai, šernas ir pan.)“⁶¹. Žemė pagal šią skirtį priklauso kosmogoniniam dangaus sluoksniui; žemiškasis sluoksnis atstovauja žemei, bet nėra ji pati. Žemė kaip ji *patį* yra ta ypatingo-

ji transcendentinė *liekana*, kuri mitinei sąmonei leidžia justį žemės, nesutampančios su žemiškaisiais savo pavidalais, ypatingumą, šventumą. Žemė baltų mitologinės sąmonės yra sudievinata. „Žemė yra Didžioji motina. Žmogus ir augalas gimsta iš jos ir grįžta į ją“⁴². Žemė sudievinata per motinystę, gimdymą, gyvybės teikimą. Žemyna yra žemės, derliaus deivė, gimdytoja, maitintoja. Žemės įvaizdis lietuvių tautosakoje yra pamatinis, turintis itin daug semantinių formų.

Putinas sąmoningai nesiekė atskleisti savo tautos giliojo mentalinio lygmens. Jo beveik nepaveikė XX a. pradžios tautinio stiliaus programos nei sąlyčiai su tautosaka, būdingi Baliui Sruogai, ką jau kalbėti apie Vincą Krėvę. Atrodo, kad Putinas buvo savaimingo tautinio mentaliteto reiškimosi kūryboje šalininkas; „jeigu tautos sąmonė ir kultūra yra persunkusi poeto dvasią, tai nors jisai rašytų visai ne „tautinėmis“ temomis ir net svetimai kalba, jis vis tiek liks nenutolęs nuo savo tautos“, – rašė jis straipsnyje „Gyvenimas ir poezija“⁴³ (1926). Ši pozicija iš esmės liko nepakitusi. Vėlyvųjų metų kūrybinis sąmoningumas buvo kiek valingesnis – ypač rašant „Sukilėlius“.

Žemė motina, be abejonės, priklauso prie pačių seniausių baltų kultūros vaizdinių, subrandintų dar mitinės sąmonės, išlikusių pasakojamojoje tautosakoje, papročiuose, dainose. Putinas savo eilėraščiais pirmiausia įkūnijo įprastus žemės pavidalus, tai, ką matė, girdėjo ar pažino. Poetinį vardą – *Putinas* – rinkosi iš to, kas augo iš žemės, stiebėsi į dangų, žydėjo. Anksti Putino kūryboje atsirado bibliinių žemės alegorijų (ypač dažnai minimos žemės dulkės). Tėvynė atliko žemės ir žmogaus aukštesnių aspiracijų tarpininkės vaidmenį.

Viena pirmųjų žemės kaip maitintojos užuominų aptinkama 1914 metų eilėraštyje „Bus ruduo“: „Žemė dengiasi pilkai, / Nemaitin“. Kaip su mitiniais žemės vaizdiniais susijęs, gali būti interpretuojamas ir tų pačių metų eilėraštis „Atsikėlei, žemele“:

Atsikėlei, žemele,
Švelniaplaukio gegužio bučiuota,
Margaspalviais žiedais vainikuota.
Iš padangių ankstyvą dainelę
Tau čirena linksmi vyturiai,
Skamba, siaudžia žali pagiriai, –
Atsikėlei, žemele.

Rato praforma (artima rondo) trijuose posmuose: pirmoji eilutė sutampa su septintąja, rimuojamos 1–4–7, 2–3, 5–6 eilutės. Rato simbolis teksto struktūroje yra ir nuoroda į gamtos-gyvybės ciklą. Į besisukančio rato, taip pat ir metų laikų, struktūrą Putino eilėraštyje įtraukiama *žemelė* – *nuotaka*, bučiuojama „svelniaplaukio gegužio“ (pavasario). Tą patį principą po poros dešimtmečių pakartoja Salomėja Nėris eilėraštyje „Per lūžtantį ledą“: „Pavasaris žemę jau veda“. Gelminė mitinė struktūra Salomėjos Nėries reiškiamas klausimu: „Ar ilgai tu būsi bevaisė, / O žeme skaisti?“ Žemė – tekanti nuotaka, vaisinga ar bevaisė moteris. Putino eilėraštis „Atsikėlei, žemele“ yra dainiškai sterilesnis; žemė – saulutės močiutės dukrelė („O saulutė močiutė myluoja / Ir tau apdarą teikia gražiausią“); erotinė energija, daug atviresnė Salomėjos Nėries tekste, Putino sublimuota į žydėjimo, žiedų, vainikų, žalumynų pasakišką išsiskleidimą, į garsus, spalvas, pojūčius. Vestu-

vinę gamtos misteriją rezonuojaantis, į žemelę nuotaką besikreipiantis žmogus *neįsirašo* į tekstą, o prie jo tik *prirašo* paskutines eilutes: „Tu ir mano svajonių žiedais / Puoškis, puoškis, skaisčioji!“

„Atsikėlei, žemele“ – pirmas reikšmingas Putino *žemės ciklo* eilėraštis. Parašytas dar labai jauno poeto, jis rodo stiprų gimtosios kultūros pirminių dvasinių struktūrų dalyvavimą tekste. Pirminė žmogaus kultūra veriasi kaip reiškinių struktūrinimo galimybė; būtent struktūros yra svarbiausi kultūros žymenys. Į Putino poeziją kultūrinės struktūros įeina per gamtą, per įgimtą jautrumą, pastabumą jai, per patirtį, labiausiai sutelktą į tėviškės erdvę.

Žemės ir dangaus linija (svarbiausia Putino eilėraščių struktūroje) irgi pasirodo dar ankstyvuojų kūrybos laikotarpiu; kaip erdvėlaikio ašis ir kaip savaiminė mintis, atsiremianti į Europos lyrikos tradiciją – į Goethe:

*Užmigo žemė ir dangus, –
Užmik ir tu.
Nušvies sapnui nakties ūkus
Meiliu vaizdu.
„Užmik“*

„Tarp dviejų aušrų“ – svarbiausia Putino erdvėlaikio scena; čia ima ryškėti žemės motinos poetinių vaizdinių mentalinė atmintis. Antrasis rinkinio „Tarp dviejų aušrų“ skyrius pavadintas „Žemės aidėjimai“. Iš žemiškųjų kūnų, pavidalų, reiškinių tarsi ima skirtis aidinti žemės dvasia. Įtvirtinamas žemės ir dangaus, žemės ir saulės ryšys: žvilgsnį iš apačios papildo žvilgsnis iš viršaus – iš viršūnės. Motinystės galia pripažįstama ir saulei:

*Sveika būk, ryto saule malonioji,
Tu tyro džiaugsmo motina skaisti!
Šviesias padangių grožybes nešioji
Ir juodai žemei spindulius siunti.
„Ryto saulei“*

„Ryto saulei“ tekstas įdomus dar ir tuo, kad lyrinio subjekto euforinė jausena yra kūniška, erotizuota: „Kad vėl mane pakilus bučiavai...“ Žmogų su žeme sieja kūnas, dvasia siekia dangaus. Žmogus – dvilypis: dvilypės būties, iš žemės ir dangaus. „Viršūnių ir gelmių“ ciklas – tai dramatiškos dangaus ir žemės kovos žmogaus širdyje balsas ir atbalsis. Akimirka, kai žemės išsižadama: „Nereikia man žemės – tavy pasiliksiu, / Į saulėtą dangų, kaip tu, aš įsmigsiu“ („Viršūnė“). Bet žemės pergalė neatšaukiama, reiškiamą neatsakomu būties klausimu:

*Už ką gi tave pamylėjau, tu žeme gimtoji,
Kad jaudini sielą ir ilgesiu širdį kuri, –
Ir skausmo atobalsiais mano krūtinėj vaitoji,
Ir virpančioj ašaroj gęstančia saule žėri.
„Ilgesys“*

Septintąjį ciklo eilėrašty „Lopšinė“ galima interpretuoti kaip grįžimą į pirmykštės kūrybos laiką; tai *mitinio* pamato eilėraštis, nes jame individualios aistringos kūrybos būdu

(himniško šventumo intonacijos) įprasminti mitiniai vaizdiniai ir veiksmai. Pasaulis sugrąžinamas į vidurnakčio sapną, į „pirmykštės kūrybos ankstybą aušrą“. Išraiški žemės radišmosi metafora: „Granito uolynuos suspaustoj krūtinėj / Dar saugoja žemė liepsnojančią širdį...“ Būtis išsprogsta, yra išsprogdinama, tarsi įvyksta didysis sprogdimas; vergai veikiausiai žymi spontaniškus gyvybinius veiksmus, kurie reiškiasi kūrybingai:

*Vergai išsprogdins kietą požemių plutą,
Ir perskros žaibai žemės motinos įsčią,
Ir kraterių liepsnos ištrykš į padanges –
Raudonais žibintais tau veidą nušvies.*

Pirmą kartą būtent šiame eilėraštyje vartojama „žemės motinos įsčios“, gyvybės-gimdymo metafora. Laisvasis nerimuotas triskiemenis metras išlaiko vientisą intonaciją, siejamą su lopšinės intencija, kaip siekimu sugrąžinti sąmonę į sapną, iškeliant pirmykščius vaizdinius. Eilėraštis baigiamas bibrline metafora: „Kaip spindinti žvaigždė, zenite įsmigus, / Tebveizės budrioji Kūrėjo akis“.

„Lopšinė“ susijusi su baladiškąja „Paskandintojo varpo giesmė“; ją galima interpretuoti kaip giliają, bet kartu ir materialią, arba žemiškąją, atošauką žmogui: „Ir štai nežinau, ar miglotoj pakalnėj, / Ar mano krūtinėj tyliai suaidėjo: / Din din... din din... din din...“ Eilėraščio pabaigoje pasigirsta dvilypės gyvybės prigimties tema: „Tegu tavo žiedą palaimina saulė, / Pradėtąjį vaisių tik aš išpenėsiu...“ Būtent ten, kur kuriančioji energija veržiasi iš giliųjų mitinių šaknų (gyvybės ir mirties problema visur ir visada yra pagrindinė), eilėraštis įgyja gyvybingą, save inspiruojančią ir kontroliuojančią struktūrą. Ši struktūra silpsta ir nyksta pereidama į gyvenimiškesnę aplinką. „Džiaukis, žeme!“ yra būtent toks pavyzdys – žemės džiaugsmas siejamas su ideologine laisvės, atgimimo tema. Aštuoneilii posmai, susiejantys du kryžminius ketureilius, labiau primena keturkampį, negu ratą, nors į šį tarsi kreipia intonacinis pagreitis. Tema virsta *mitema*; *ritema* atsiranda šaknydamasi gilioiose mentalinėse struktūrose – mito, ritualo, tarpusavyje susijusių per žodį ir veiksma.

Putino lyrika, kaip jau minėta, turi gana ryškių rituališkų bruožų – savito *apeigiškumo*. Poetinis veiksmas žodžiu suvokiamas kaip įeinantis į žmogaus reikšmių sistemas, jas kuriuo nors būdu veikiantis. Ritualais puoselėjama ne tik bendruomeninė, bet ir individualioji būtis. Tai apeigos, kurias žmogus atlieka ir pats sau. Žodžio apeiga semantinis laukas platus ir gilus: viena vertus, jis reiškia apyvoką, apėjimą, sutvarkymą. Antra vertus, tam tikras ceremonijas, šventas apeigas. Šventumo branduolys apeigas įgalina, įprasmina. Senojoje baltų kultūroje santykis su žeme buvo dvilypis: ir praktinis, ir apeiginis, jų neatiskiriant. Nė vienas svarbus žemės darbas negalėjo būti pradėtas ar pabaigtas be apeigų. Visose apeigose slypi transcendencijos užuomina ar reliktas. Žmogus nėra tik pats sau, jis yra neaprepiamos visumos, jos ryšių neatsiejama dalis.

Vienas iš svarbiųjų žemės ciklo eilėraščių Putino kūryboje – „Skriski, are“; šis kanoinis tekstas turi epigrafą: „...Dangus – mano tėvas, / bet Žemė – motina manoji...“ Jo šaltinis neatsektas; gali būti iš vokiečių romantizmo poezijos ar filosofijos. Turi Schillerio, Beethoveno būties aistros žymę – laisvės, neatsiejamos nuo prigimtinės žmogaus nelaisvės. Manytina, kad epigrafo sentencija Putinui buvo itin svarbi, atspindėjo jo pamatinę būseną, savitą kosmogoninę laikyseną, buvimą tarp žemės ir dangaus. Drauge epigrafas

gali būti interpretuotas kaip baltų mentalinės pasaulėvokos ašis. Pasak V. Toporovo, yra medžiagos, leidžiančios „patikimai rekonstruoti sutuoktinių poros vaizdinį – sudievin-to Tėvo Dangaus ir Žemės, kurios „motinystė“ implikuoja paralelizmas su „tėviškuoju“ Dangaus apibūdinimu“⁴. Žemės kaip motinos jūtimas, susiformuojantis iš žemiškosios būties, žemiškojo kūno jausenos likučio – liekanos.

Žemės žmogus nėra visas, visas jis gali būti tik žemėje. „Skriski, are“ struktūrinė ašis – tariamas pokalbis tarp aš ir tu; jis yra kelialypis (*aras, pasaulis, dangus*). Pirmajame struktūros klode arui priklauso dangus, o aš pamylėjęs „tik juodą, šaltą žemę“. Gilesniame klode (antras posmas) pasirodo *sapnas*, grąžinantis žvaigždes į dangų. Siela prisimena *kitą* savo būtį („Gaivalingą tavo galią siela mini“). Platoniškoji sielos anamnezė toliau gilinama (ketvirtas posmas): „Dar pirmąkart savo būtį siela mini...“ Eilėraščio struktūra tarsi motyvuoja epigrafą: „Tu pasėjai mano gyvastį, dangau, / Bet aš čia, juodojo žemėj, išdygau“. Augalo metafora (pirmajame eilėraščio variante – vietoj gyvasties – sėkla: „Tu pasėjai mano sėklą, o dangau“).

„Tarp dviejų aušrų“ laikotarpiu Putino lyrikoje ryškėjo kosminio žemės jausmo slinktis: poetinė energija čia inspiruota būties paslaptingo, *kažko* atsiminimo, neaiškaus ilgesio-sapno. O kartu ir žemiškos aistros, gyvasties, įsitvirtinančios motinos kūne ir nuo jo atsiskiriančios. Poetinė energija yra aistringesnė, geidulingesnė, juslingesnė; žodyje ji ne visai atsikleidžia. Į *žemę motiną* sublimuojama ir ta poetinės jausenos – būsenos dalis, kuri susijusi su erotine vaizduote, su mito erotiniu podirviu.

Šios jausenos – būsenos branduolį sudaro eilėraščiai: „Žemei“, „Pavasario žemė“, „Rudenio naktį“ ir „Rūpintojėlis“. Kiekvienas jų turi bendram centrui svarbų skirtingą jausenos – būsenos aspektą. „Žemei“ – tai įspūdingas himnas žemei, žemės dvasinės pergalės prieš dangų šlovinimas. Pirmoji šio eilėraščio eilutė „Graži ir galinga esi, nuodėmingoji žeme!“ – viena iš lietuvių kalbos poetinio tonalumo viršūnių. Triskiemenio metro darna, intonacinis įgilinimas skambios ir skardžios priesagos *-ing* pakartojimu – atitikme niu, garsų sinchronizavimas, suderinantis *g* ir *ž* (geležies garsinė asociacija) galią ir sonantų (1, m, n) bei balsių minkštą atvirumą. Nuodėmingasis grožis, suartinantis nuodėmę ir dorą („Pesimizmo himnai“), grindžia erdvines žemės metaforas. Žemė rodosi kaip erotišką provokuojanti ir jai atsiduodanti moteris, *nakties* moteris, *pavasario* moteris. Putino, o vėliau ir Salomėjos Nėries eilėraščiai tvirtina erotizuotą pavasario žemės mitemą ar ritemą: anapus šios būsenos – jausenos galbūt slypi senieji apeiginiai fiziniai žmogaus veiksmai, skatinantys žemės vaisingumą. Stiprus kūno, kūniškųjų pajautų dalyvavimas (*krūtinė, veidas, širdis, plaukai, galva*), kūno sublimavimas idealiam erotiniam svaiguliui (du kartus: *apsvaigai, svaigina*). Erotinis potyris yra misteriškas, keičiantis įprastą pasaulio tvarką: „Susitelk žvaigždės ir mėnuo padangėj sustojo, / Kai šiltą pavasario naktį mane bučiavai“. Žemės erotika sąlygoja kosmoso procesus. Stiprus, aistringi žemės jausmai yra kosminio pobūdžio. Į žemės aistros provokaciją atsakoma tolygiu stiprumu. Vyriškoji galia intensyviai metaforizuojama ir mistiškai padidinama:

*Aplėbiau tave, kaip nė vienas aplėbt negalėtų,
Įaugau tavin chaotingų geismų šaknimis.
Kaip pasakos augalas kilsiu lig ruimų žvaigždėtų,
O kraunamas žiedas tavąja gyvybe išmis.*

Vyriškoji giminė („kaip nė vienas“), vyriškas žemės gyvybės pasiekimas – „geismų šaknimis“. Augalo metafora, paremta Pasaulio, arba Gyvybės, medžio analogija, priartinančia pasaką – mitą.

Kintantis žiedo įvaizdis: nuo žemės savasties įtvirtinimo – lyginimo su dangum („Tu praneši dangų savųjų žiedų skaidrumu“) – iki neutralaus žemės pievų apibūdinimo palyginime „lyg žydinčių pievų ūkai“. Nuo jo iki raudonų aguonų intensyvaus atspalvio ir rausvų debesynų, taip pat keliančių žydėjimo įspūdį. Ir iki išimtinio – išsiskleidimo akcento – paskutinės eilutės: „O kraunamas žiedas tavąja gyvybe išmis“. Žiedas čia rodosi kaip būties siekinys, ne pati būtis; galia iš žemės galingos aistros, teikiančios kūrybos energiją.

Šis eilėraštis atskleidžia ypač intensyvią kuriančio asmens patyrimo galią, didelį veržlumą, gebėjimą žodžio kūrybos formomis atsakyti į gamtos vyksmus, į žemę, veikiančią vaizduotę pirminiais mitiniais erotinio žadinimo impulsais.

„Rudenio naktį“ (1922) ir „Rūpintojėlį“ (1926) į žemės ciklą sieja tos pačios būsenos: *harmoninga rimtis*, nusistovinti tarp gamtos duotybės ir širdies neramybės. Šiuose eilėraščiuose dominuoja stipri žemiškoji raiška, žmogaus širdį palenkianti būties meilei, didesniajam nuolankumui. Abu eilėraščiai turi artimą situaciją: „Vėlai nuklydau aš į tuščią lauką / Tavim pasigėrėt, gilus dangau“ („Rudenio naktį“); „Išsiesiu, sau tariau, ant lygaus kelio...“ („Rūpintojėlis“). Gamtos erdvė (*tuščias laukas, lygus kelias*) būtina vidaus būsenos atsivėrimui kalba, dialoginei situacijai susiklostyti. Tad abiejuose eilėraščiuose randame ir žemės įvaizdį. Jo turinys metaforiškas; sąlygiškumas išskiria žemės metaforas iš žemės reprezentantų – realesnių, labiau su jutiminiu patyrimu susijusių pavidalų (*laukai, pievos, girios, kelias*). „Rudenio naktį“ žmogus – žemės *tremtinys*: „Ir nežinau, kad aš buities kelionėj / Minu vien žemės tremtinio takus“. Išlaikyta sąsaja su anksčiau analizuotuose eilėraščiuose išryškėjusia anamnezės kaip kito (nežemiško gyvenimo) prisiminimo būseną. „Rūpintojėlyje“ žemė susieta su mitinėmis galiomis, kūrybos pradmenimis: Dievulis yra iš žemės išsapnuotas; išsapnuotas tos galios – energijos, kuri susikaupia tarp žmogaus dvasinės būsenos (neramos, klausiančios, sapnuojančios ir atvirom akim), žemės-gamtos ir kalbos. Abu eilėraščiai parašyti iš kūrybinės energijos nepaprastai suminkštintos kalbos – *pralaidžios, palankios, paslankios ir nuolankios*. Kalbos intonacijos struktūrinis sukauptumas ir drauge laisvumas, garsinis išraiškingumas yra itin aukšto lygmens.

„Kelių ir kryžkelių“ laikotarpio žemė reiškiasi labiau žemiškais nei kosminiais pavidalais – augimu, žydėjimu. „Pakvipo žemė“ – tarsi grįžimas į pasaką, bet ne į mitą, apsiribojama romantine pasakos stilistika: „Pakvipo žemė vakaro šešėliais, / Alsuoja tylą sutemų žiedai, – / Ir iš jaunystės pasakiško sapno / Tu vėl many šią naktį pabudai“. Bet mitinės atošaukos neišnyksta. „Pavasario paradas“ – iš pirmo žvilgsnio karnavalo-maskarado stilistika, giliau – apeigiška, skatinanti vitalinę energiją, vedybinį įkarštį: „Ir baigsis vestuvių kermošium!“ Vėl matyti bendras Putino ir Salomėjos Nėries giliųjų kultūros vaizdinių podirvis. Pavasario ir žirgo sublimacija atsiskleidžia paskutiniame „Pavasario parado“ posme:

*Ir šitai užplūdo. O Viešpatie, kas per minia!
Tik klega, tik šaukia, tik mirga...
O saulė šokina kietai pažabotą
Pavasario žvengiantį žirgą!*

Salomėjos Nėries frazė „Sulaikęs juodbėrį staiga, / Į žemę pažiūrėsi...“ kilusi iš tos pačios mitinių vaizdinių versmės.

Žemės temai svarbus tekstas – „Nežinomam Dievui“. Dievo mintis – klausimas, įterptas tarp žemės („Tu – kryžkelė žemės klajonių takuose“) ir kosmoso („Tu man kaip už daugelio šviesmečių žvaigždė“). Pirmenybė teikiama žemei, leidžiančiai patirti paslaptį ar bent prie jos priartėti, paliekant ribos ženklą *gal*:

*Bet gal tik iš žemės palaiminto kapo,
jei saulėtu žiedu kada rasose aš pražysiu,
Tuomet gal tik savo Nežinomą Dievą
Čia pat prie tų kvepiančių žemės žiedų pamatysiu.*

Metaforizuojamos sąlygos – išlygos žemę kelia į jos kosminį būvį, į saulės gretą („Jei saulėtu žiedu...“). Ir būtent tai kosminei žemės – saulės sublimacijai žiede ir žiedu suteikiama pamatymo-išvydimo galia.

„Išvakarių ir sutemų“, katastrofinės būsenos dominavimo laiku, žemės gyvybines galias slopina ar net ima dominuoti mirties, negyvybės motyvai („Kapas po liepa“, „Į laisvą būtį“). Nakties, kosmoso sutemų vaizdiniai būties vyksmą nuo žemės įsčių perkelia į nežinomybę, į rūsčią lemtį: „Ir tavo delne ženklą rašo / Nykios buities rūstus teisėjas, / Kad būsi nakčiai tu atėjęs“ („Diena jau baigiasi“).

Karo metų Putino eilėraščiuose būties drama, susijusi su gimimu, gyvybe, taip pat ir gimdančia žeme, labiau pasistūmėja mirties, mirties paslapties link. Svarbūs šiuo aspektu eilėraščiai „Gimimas ir gyvenimas“ ir „Mirtis“, parašyti 1943-ųjų pradžioje. „Gimimo ir gyvenimo“ epigrafe – jau naujas akcentas: „Gimimu, o ne mirčia / Auga žemėje kančia“. Šiame eilėraštyje užsimezga ir anapustinės būties, gyvenimo po mirties motyvas: „Aukštai už debesynų skrenda jo mintis. / Tenai jo tėvas ir tenai jo motina, / Tenai nauja žvaigždėtoji būtis“. Žemės gyvenimas suvokiamas kaip laikinas, varžantis: „Gražins jį amžiams tobulai / Nukritę žemės vystyklai“. „Žemės vystyklų“ metafora išlaiko ryšį su gimdančia žemės galia, bet įgyja žemiškojo ribotumo atspalvį. „Mirtyje“ tobulos amžinybės vizija išskleidžiama, įvaizdijama:

*Jis išniro iš savo ankštų vystyklų,
Kaip žuvis į bedugnį šviesos okeaną,
Kur prie skambančių džiaugsmo salų,
Amžinai nuramintų gamtos gaivalų,
Tyvuliuojančios bangos pliuškėna.*

Žemę, gamtos gaivalus keičia amžinieji vandenys, okeanu metaforizuojama šviesa, džiaugsmo salos (tai, ką apsupa vanduo), tyvuliuojančios bangos. Ryšį su eilėraščiu „Gimimas ir gyvenimas“ rodo vystyklų vaizdinys. Šiais eilėraščiais Putinas išėina į naują mąstymo – vaizduotės erdvę, susijusią ir su senųjų graikų, ir su krikščionybės mitais. Pirmiausia paminimas senųjų graikų *Elysion* kraštas (Eliziejaus taukai), dorų žmonių sielų pomirtinė buveinė: „Bet jis jau laisva nebe žemės dvasia / *Elysion* žydinčiom pievom keliauja“. Laisva dvasia nebėra žemės; *Elysion* – žemės priešprieša. Graikų mitologijos įspūdis sustiprinamas Olimpo dievų įvaizdžiu, bet paminimas ir atpirkimo šlove nuskaidrėjęs Kristus. Skirtingos pasaulėžiūros siejamos pagal eilėraščiui svarbiausią *nebe žemės dva-*

sios poetemą; jai neprieštarauja ir senoji baltų pasaulėžiūra, tautosakoje, ypač raudose, išplėtojusi anapusinio vėlių gyvenimo metaforas ir simbolius.

***

Pokario metų Putino kūryboje bene pažeidžiamiausias yra pasaulėžiūros lygmuo. Krikščioniškieji jo aspektai represuojami ir išoriškai, ir sąmoningai. Sąmoningai stiprinamas liaudiškas klodas, oficialiai sankcionuotas. Pasirodo žemdirbiškas – į žemę mesto grūdo – motyvas: gimdančioji – auginančioji žemės galia siaurinama. Bet savitai dalis gyvybingumo globos peradresuojama kūrybai, poetui: „Kol dygsta saulėj grūdas, žemėje pasėtas, / Tol būsiu širdyje gyvybės aš poetas“ („Sakmė apie grūdą“). Didelės svarbos iš pokario metų kūrybos – diptikas „Paskutinės giesmės žemei“, ypač pirmasis eilėraštis. Giesmės žanru akcentuojama apeigiškumo liekana. Grūdo – sėklos tema šiuose eilėraščiuose pri dengia tai, kas metaforiškai kalbama būtent apie kūrybinę būtį, apie santykį su žodžiu. „Būsiu velėnoje penimas / Rudenį sėjamo grūdo“ reiškia žiemkenčio dalios pasirinkimą, paralelės įtvirtinimą. Kaip kelsis gyventi žiemkentys (rudenį sėjamas grūdas), taip žadamas prisikėlimas ir žodžiu:

*Kelsiuos ir aš savo žodyje,
Tapusiu siela ir kūnu.
Saulė stebuklą parodys,
Grūdas velėnoj nežūna.*

Antrojo eilėraščio pabaigoje stipresnė žemės apoteozė: „Garbinu žemę maitintoją, / Saldžius gyvenimo syvus“. Bet išorinio santykio stiprumas (žemės garbinimas) nepereina į vidaus struktūrų intensyvumą.

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje Putino lyrikoje pradeda formuotis kita, priešinga, stilistika: ne apoteozės, ne garbinimo, o *atsainumo*, netgi ironijos. Vienas pirmųjų šios stilistikos ženklų – trumpų eilėraščių ciklas „Astronautika“, subrandintas kaip nerealių norų („Ir aš norėčiau skristi į mėnulį“), jų variacijų („Viršūnės ir gelmės“) ir atsainaus šypsniio santykių. Trečiajame eilėraštyje „motiniška krūtis“ reiškia atgaivinamą žemės motinos temą. Gimęs iš pačios žemės, turi daugiau galių. Ketvirtasis eilėraštis šią temą išpoetina:

*Ak, nenorėki tu pasiekt planetų:
Esi tu žemės sliekas!
Aukštam danguj šviesuliuose žvaigždynų
Tavęs nelaukia niekas.*

*Ir ką gi tu į dangtį nuskraidintum?
Ar klampų žemės liūną,*

*Ar godžių širdį, ar liguistą dvasią,
Ar kirmiui skirtą kūną?*

Depoetizacija – išpoetinimas, savotiška ankstesnių poetinių struktūrų ir reikšmių dekonstrukcija. Galima manyti, kad tai – vienas įdomiausių poeto santykio su savo paties kūryba pavyzdžių. Jis įmanomas tada, kai kūryboje jau pasiekta tiršta, intensyviai pulsuo-

janti reikšmių santalka. Jai išskaidyti, išpoetinti pakanka ir silpnesnės poetinės energijos, bet energijos, įgijusios didesnį sąmoningumą. „Su Dievu prietaringa“ yra ribos eilėraštis – jau po „Parafrazių“, „Pirmųjų žingsnių“, po „Krintančios žvaigždės“. Būseną, iš kurios žengiamas žingsnis jau į kitą – paskutinį – kūrybos etapą: „Su Dievu – prietaringa, / Be Dievo – tuščia ir nyku“. Tuštumos, nykumo būseną poetinei dekonstrukcijai yra atsparos taškas. Vis dėlto Putino kūryba išlaiko vientiso rato įspūdį. Vėlyvąją lyrika grįžtama prie ištakų. Grįžimą Putinas ir pats yra pažymėjęs „Būties valandos“ (1963) pratarmėje – kaip „temų, motyvų panašumą su jaunystės lyrika“. Grįžimą rodo žemės traktuotė: „Dabar, kai saulė gęsta vakaruos, / Aš vėlei prie tavęs kaip motinos glaudžiuos“ („Žemei gimtai“, 1959). Sūnaus santykis su motina, nors ir negilaus, deklaratyvaus pobūdžio:

*Lig pat mirties budėsiu su tavim,
Su sielvarto ir džiugesio mintim,
Mane syvai tavieji išmaitino.
Kaip sūnų tu lig šiol mane globoji.
Ir laimės didesnės širdis nežino,
Kaip džiaugtis su tavim,
Tu mano žeme, motina gimtoji.*

„Būties valandoje“ ir „Lange“ žemės motinos mitinė vienovė jau išskaidyta: žemei būdinga gamtiškoji interpretacija, motinos įvaizdis stipriau veikia biografiniu lygmeniu: „Tai mano motinos dosningos krūtys / Man davė stebuklingų dovanų...“ („Sausis“). Stiprėja saulės vaizdinys. Savaip stiprinama fizinė būtis, tad ir žemės fizika tampa svarbesnė už metafiziką. Saulės gyvybė – grįžtanti ir grąžinanti („Šitas pavasaris“). Bet būties drama iš kosmogoninės būties persikelia į vidaus plotmę, į vidaus kosmosą („Dvi saulės“). Šiame eilėraštyje drama atsiskleidžia kaip dvasios ir kūno, dienos ir nakties drama. Kūnas artėja prie pačios žemės. Dvasia iš naujo įsibūna kultūroje, ypač muzikoje. Vėlyvosios Putino lyrikos žmogus išgyvena savo paties būtį, jos nerealią realybę ir kaip regimybę, būtent taip veikiančią, patiriamą. Savaip sustiprėjęs patirties *virtualumas* („Žilvinas ir Eglė“, „Rytų motyvais“). Sekimai Shakespeare’u, Goethe, Baudelaire’u rodo *ėjimo kultūros pėdsakais* sustiprėjimą; tai susiję su apskritai labiau juntamu pėdsako fenomenu. Kosmoso pasaulėvaizdis būtent pagal patirties pėdsaką išsiskleidžia vidaus būtyje: „Naktis – ne vien tiktai skliautai žvaigždėti, / Bet ir bedugnės praraja“ („Pasikalbėjimas“). Ir šią prarają žmogus *jžvelgia* savo širdyje.

Putino kūryboje (taip pat ir vėlyvojoje) yra tekstų, kurie atrodo lyg kelio stotys, skirtos susitelkti, apibendrintai apmąstyti. Būtent toks yra eilėraštis „Aukojau žemei“ (1959). Pavadinimu pabrėžtas svarbiausio veiksmo didingumas, iškilumas, patvirtinamas pirmąja eilute: „Aukojau žemei ką galėjau – / Ir ko aukot neketinau“. Paskutinįsyk tekste suformuluojamas aš (sūnaus) ir jos (žemės motinos) santykis, kupinas pirmapradžio gerumo: „Ir buvo gera man priglusti / Prie jos kaip motinos krūties“. Bet šis santykis jau praeities, dabartyje nykstantis. Nebe paguodos, o atvirumo nebūčiai. Kitas balsas („Aš kitą balsą išgirstu“) irgi yra žemės, bet jau ne kosminės galios, o grumsto žemės:

*– Tu rasi platų laisvės kelią
Į savo laimės šviesią dalią
Po pilko kauburio grumstu.*

Grįžimas į žemę iš esmės yra žmogaus ir motinos žemės santykio baigiamoji dalis. Seniausios baltų kapavietės, kaip yra nustatyta archeologų, buvo moters įsčių (jaučio galvos) pavidalo. Ir šiuo būdu įtvirtintas grįžimas į žemę motiną, į jos įsčias.

Mirties motyvas lieka dramatiškas („Nenoriu išnykti“); mirtimi į save sugrąžinanti žemė kelia ir pasipriešinimą, kuris irgi sulaukia mitinio pastiprinimo („Gyvybės gyvatė“).

Pasiremiamą ir krikščioniškojo prisikėlimo mitema („Kėliaus iš kapo“). Eilėraštyje „Kėliaus iš kapo“ itin stipriai išreikšta meilės ir gyvybės jungtis: „O tą, / Kur gyvybės naujos pasiilgusias įsčias / Nauja būtis apvaisina“.

Prie „Aukojau žemei“ kaip galimas tęsinys šliejasi „Į šventąją žemę“ (1963) – paskutinis reikšmingas motinos žemės konteksto kūrinys. Gyvenimas – kelionė. Žmogus – keleivis *piligrimas*, šventų vietų lankytojas. Apeiginis, ritualinis žemės motinos traktavimo pobūdis įgyja aukštą šventumo skliautą – šventumas akivaizdžiai pasirodo kaip paskutinis ciklo aktas:

O aš kaip tylus piligrimas
Nešu savo širdį neramią
Į žemę –
Į šventąją žemę.

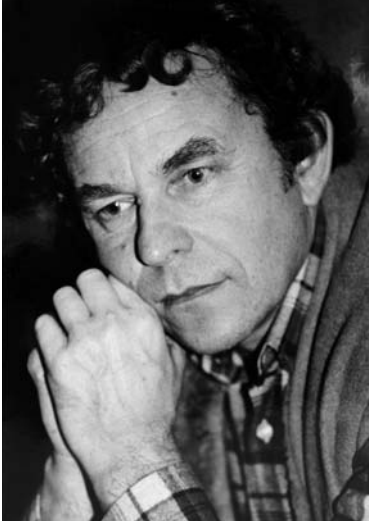
Putino lyrikoje išryškėja savitos žemės motinos konfigūracijos, susisiejiančios su baltų mitinėmis gimdančios ir savin sugrąžinančios žemės prasmių struktūromis. Susiklosto laisvai išsidėstantis ir veikiantis žemės motinos ciklas; jo pradžia – 1914 m. „Atsikėlei, žemele“. Aukščiausias taškas – „Tarp dviejų aušrų“ rinkinyje: „Skriski, are“, „Džiaukis, žeme!“, „Žemei“, „Pavasario žemė“; šiuose eilėraščiuose išreikštos senosios mentalinės žemės struktūros veikia intensyviu gyvybingumu, erotinėmis sublimacijomis, išryškinančiomis bendrumus tarp Putino ir Salomėjos Nėries.

Prieškario, karo metų Putino lyrikoje žemės tema nėra tokia gyvybinga; eilėraščio prasmės branduolys čia labiau sutelktas į mirtį, o ne į gyvybę. Būties drama individualinė. Individualumo persvarose bendrosios senųjų kultūrinių prasmių struktūros apskritai menčiau dalyvauja.

„Paskutinės giesmės žemei“ (1946) atveria išskirtinį ritualinės reikšmės akcentą, susijusį su apeigiškai svarbiu *paskutiniu* veiksmu ir su žanrine giesmės nuoroda į šventumą. Stiprėjant poetinio atgimimo, o drauge ir grįžimo į autentiškos dvasinės raiškos lauką nuostatoms, stiprėja ir žemės motinos temos kontekstualumas. Labiau išryškėja *apeigiškumas* („Aukojau žemei“) ir šventumo pajauta („Į šventąją žemę“). Nuo „Skriski, are“, nuo „Pavasario žemė“ („Bet motinos žemės palaimintos krūtys / Silpnutei gyvybei nesigaili peno“), nuo pačios trečiojo dešimtmečio pradžios iki „Į šventąją žemę“, parašyto septintojo dešimtmečio pradžioje, tęsiasi Putino motinos žemės poetinis ciklas, apimančias gyvybinę – dvasinę būtį: gimimą, erotinių, kartu ir kūrybinių galių išsiskleidimą ir grįžimą atgal – į šventąją žemę, į palaimintas jos įsčias.

Žemės motinos konfigūracinio ciklo išskyrimas rodo, kad Putino lyriką veikė ne tik individualieji kūrybos pradai, bet ir tautos gelminės mentalinės struktūros.

Kazys Saja

Kazys Saja – dramaturgas, prozininkas, Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto signataras. Parašė per penkiasdešimt knygų, paskelbė straipsnių, kuriuose temperamentingai žadinamas visuomenės etinis ir pilietinis aktyvumas. Gimęs Pasvalio krašte (rytų Aukštaitijoje), užaugęs Plungės krašte (šiaurės Žemaitijoje), Saja išsiugdė gebėjimą girdėti tarminius kalbos niuansus, vartoti originalius, raiškius posakius. Sajos dramos, prozos kūriniai vaikams ir suaugusiems lietuvių literatūroje išsiskiria humoro, lyrizmo, grotesko derme ir sodria, pašmaikštavimais, priešodžiais nuspalvinta, anekdotinėmis situacijomis pagyvinta kalba.

Saja gimė 1932 m. birželio 27 d. dabartiniame Pasvalio rajone, Skėrių kaime prie Lėvens upės, neturtingų ūkininkų šeimoje. Būdamas trejų metų, neteko tėvo, sulaukęs septynerių – motinos. Našlaičius Kazį ir vyresnįjį broį Apolinarą pasiėmė dėdienė Žebriūnienė

į Kauną, bet ten jie praleido tik metus. Apolinaras atsidūrė našlaičių prieglaudoje, o Kazį motinos giminės išsivežė į Žemaitiją. Ten, Plungės rajone, Vaištarų kaime, pas Petronėlę ir Adomą Norvaišus, jis ir užaugo. Įtėviai buvo bevaikiai, todėl tikėjosi, kad Kazys taps klumpadirbiu ir keturių hektarų žemės paveldėtoju. Dėdė su teta, kol galėjo, tol stengėsi Kazį išlaikyti namie. 1943 m. baigęs Paukštakių pradžios mokyklą, penkerius metus niekur nesimokė. „Gal ir gerai, – prisipažįsta rašytojas, – kad vaikystėje teko pavargti. Kūrybai reikia nerimo, deginimo, kančios“.

Kelias į literatūrą buvo sudėtingas. 1948 m. Saja išlaikė stojamuosius egzaminus į Klaipėdos žemės ūkio technikumą, kurį 1952 m. baigė su pagyrimu. Buvo įstojęs į Kauno politechnikos institutą, svajojo tapti architektu, bet čia pirmą kartą pajuto, kad jį šaukia literatūra. Grįžo į Klaipėdą, vildamasis studijuoti Mokytojų institute lietuvių kalbą ir literatūrą, tačiau atvažiavus jam buvo pasiūlytas kitas – Gamtos ir geografijos – skyrius. Studijuodamas Saja parašė savo pirmąją pjesę *Lažybos*. Tai buvo naivi, bet aktuali komedija, humoristiškai vaizduojanti kaimo jaunuolių santykius, ambicijų susidūrimą. Pirmoji dvidešimt dvejų metų autoriaus pjesė 1954 m. buvo pastatyta Klaipėdos dramos teatre, po metų – Estijoje, Pernu dramos teatre. Baigęs studijas, Saja išvyko į Vilnių. Nepriimtas į Vilniaus universitetą, tapo Vilniaus pedagoginio instituto pirmakursiu. Galų gale ėmė studijuoti tai, ko iš tikrųjų troško, – lietuvių kalbą ir literatūrą.

Studijuodamas parašė apsakymų vaikams knygėlę *Klumpės*. Tuo pat metu, 1957-aisiais, sulaukė dviejų premjerų – Vilniaus akademinis dramos teatras pastatė komediją *Silva studentauja*, o Klaipėdos dramos teatras – *Septynias ožkenas*. Pasirodžius pirmiesiems Sajos kūriniams, prabilta apie komedijos renesansą lietuvių scenoje. Kalėsi pirmieji kritiško požiūrio į sovietinę tikrovę daigai – publika garsiai juokėsi iš sovietinio kolūkio, tarybinių studentų gyvenimo realijų. „Į kūrybos bures pradėjo pūsti svaiginantis

populiarumo vėjas, žmonių dėmesys studentui dramaturgui, kurio pavardė puikuojasi teatro afišose!.. Tu drebi su draugais prie auditorijos durų, o egzaminų bilietuose jau yra klausimas apie tavo komedijas“, – prisimena Saja. Beveik kasmet teatruose pasirodydavo nauja pjesė (Saja parašė per trisdešimt dramos kūrinį). Dramaturgas pelnė tokį pat žiūrovų palankumą, kaip kadaise, dar nepriklausomoje Lietuvoje, Petras Vaičiūnas.

Saja nuolat ieškojo būdų, kaip susipažinti su anapus „geležinės uždangos“ kuriama dramaturgija, teatro spektakliais. Šią svajonę padėjo įgyvendinti bendravimas su vertėjais, išvertusiais Sajos pjeses į daugelį sovietinio bloko šalių kalbų. Reikšminga tapo ir kelionė į JAV, kur rašytojas aplankė brolių Algirdas Landsbergis prisimena pirmuosius susitikimus: „kai [Saja] 1967 m. atvažiavo, buvo kaip tik Amerikos avangardinio teatro žydėjimas“. Septintajame dešimtmetyje garsėjo trys „skurdieji“ teatrai: Ježio Grotovskio (Jerzy Grotowski) „Teatras-laboratorija“ Varšuvoje, „Dramos klubas“ („Činoherny klub“) Prahoje, statęs Vaclavo Havelo (Václav Havel) pjeses, „La MaMa“ teatras Niujorke. „Man pavyko visus juos pamatyti“, – džiaugėsi lietuvių dramos atnaujinimo būdų ieškojęs Saja. Moderniojo teatro patirtį jis atskleidė vienaveiksmiuose groteskuose: *Oratorius*, *Maniakas* ir *Pranašas Jona* (visos pastatytos 1967, išspausdintos 1966–1967), groteske *Mamutų medžioklė* (pastatyta 1968, išspausdinta 1969). Šiose pjesėse kritika palankiai įvertino „atsitraukimą iš buitinės vaizdavimo plotmės į intelektualinę“ (Jonas Lankutis).

Saja atskleidžia bendražmogiškas minties laisvės, valdžios troškimo, minios bukaprotiškumo idėjas. Farso, absurdo dramos stilistika jau buvo išmėginta lietuviškai rašiusių, JAV gyvenusių dramaturgų kūryboje: Antano Škėmos minidramoje *Ataraxia* (1961), Kosto Ostrausko *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1964), Algirdo Landsbergio farse *Barzda* (1966) ir kt. Sovietinėje Lietuvoje tuo metu randame tik kelias absurdo teatro apraiškas nevalstybiniuose teatruose: 1968 m. Sauliaus Šaltenio groteską *Giljotina* suvaidino Vilniaus universiteto studentai, Vilniaus Dailės instituto „Koridorius teatre“ 1968–1970 m. buvo vaidinamos Arvydo Ambraso ir Regimanto Midvikio absurdo dramos *Duobė*, *Maratonas*, *Pirmadienio popietė*, Samjuelio Beketo (Samuel Beckett) *Vaidinimas be žodžių*.

Moderniosios Sajos pjesės pasirodė tuo metu, kai lietuvių teatro slaptuoju ginklu buvo tapusios istorinės dramos. Režisieriaus Romualdo Juknevičiaus 1956-aisiais pastatyta Balio Sruogos *Apyaušrio dalia* pralaužė teatre įsigalėjusias buitinio tikrovės ir ideologijos klišes. Drama atitiko sovietinę „praeities kritikos“ nuostatą, vaizdavo baudžiauninkų sukilimą, įvykusį 1769 m., tačiau pagrindiniai dramos įvykiai leido žiūrovui atpažinti paraleles tarp XVIII ir XX a. valstybių susitarimų, pagal kuriuos Lietuva buvo priskirta Rusijos įtakos sferai. 1957-aisiais į Juknevičiaus iššūkį atsiliepė Kauno teatras, kuriame režisierius Henrikas Vancevičius pastatė Juozo Grušo tragediją *Herkus Mantas*, pro cenzūros tinklą praėjusią, matyt, dėl kelių priežasčių. Buvo pabrėžiama, kad kūrinyje vaizduojama „liaudies tragedija“, kova prieš karinę vokiečių galią, t. y. aliuzijos į Antrąjį pasaulinį karą. Kita

---

*Žmogus ateina į pasaulį nebaigtas.
[...] Tėvynė – tai toji vieta, ta
aplinka, kur jis tampa sąmoningu
ir savarankišku žmogumi, per savo
gimtąją kalbą sugerdamas tautos
patirtį, istoriją, papročius. Tėvynė
taip pat – toji vieta, kur mes pagaliau
išdalijame save.*

Kazys Saja, *Nebaigtas žmogus*, 2003

---

vertus, Grušo drama buvo tarsi „kontrabandininkų lagaminas su dvigubu dugnu“ (Reda Pabarčienė). Prūsų sukilimo ir Lietuvos realijų paralelės bylojo spektaklio žiūrovams apie sovietų okupuotos lietuvių tautos tragediją. Dramoje vaizduojamas didysis prūsų sukilimas buvo numalšintas po 14 metų, Lietuvoje tiek laiko tęsėsi dar 1944 m. prasidėjęs aktyvus ginkluotas partizanų pasipriešinimas sovietų valdžiai. *Herkaus Manto* pastatymo metais, 1957-aisiais, KGB sušaudė paskutinį partizanų vadą. Istorinių dramų spektakliai sukūrė tylų teatro ir publikos sąmokslą, pavertė teatrą kultūrinės rezistencijos židiniu. Teatro ir nacionalinės dramaturgijos temperatūrą maksimaliai pakėlė aštuntajame dešimtmetyje Vilniaus, Klaipėdos, Panevėžio dramų teatruose sukurti spektakliai pagal Justino Marcinkevičiaus *Mindaugą*, *Katedrą*, *Mažvydą*.

Sajos pjesės buvo pirmieji politiniai satyriniai groteskai, kurie suteikė Lietuvos teatrui galimybę prabilti modernaus XX a. teatro kalba. Saja jau buvo suvokęs moderniosios dramos esmę – kūrinio kalba, tekstas turi palikti erdvės teatro meno išraiškos priemonėms (Eženas Jonesko (Eugène Ionesco) yra rašęs, jog jo absurdo pjesėms prasmę įgauti labai padeda intonacija ir gestai). Publika spektaklyje atpažino sovietinės sistemos kritiką – pasak režisieriaus Jono Jurašo, *Mamutų medžioklės* „tekste ir potekstėse buvo tokių didžiulių pakastų sprogmėnų, kuriuos žmonės matė ir jais labai džiaugėsi“. Teatralams imponavo spektaklio modernumas: „*Mamutų medžioklė* mums davė tą, kąsnį teatro, kuriame viskas sprendžiama jam vienam būdingomis priemonėmis – plastika, garsu, organizuotu ritmu, šviesa, muzika“ (Audronė Girdzijauskaitė).

Pagal Sajos *Mamutų medžioklę* pastatytas spektaklis tapo teatro legenda. Publika suprato, kad maskaradiniais kostiumais apsirengęs ketvertukas, kuris ieško ir niekaip neranda žadėtosios šventės, o galiausiai įklimpsta dervoje, iš tiesų ieško šviesios komunistinio ateities. „Tarybinė liaudis“ buvo vaizduojama kaip „balionininkai“ ir „skėtininkai“, spektaklyje jie judėjo kaip dvi avių bandos. Režisierius demonstravo nykiai beprasmišką vienybę. Masiškumo įspūdį stiprino Modrio Tenisono pantomimos trupė, kuri plastiškai vaidino aktorių šešėlius. Pagrindinę spektaklio mintį išreiškė dailininkės Janinos Malinauskaitės plakatas: mažyčių beveidžių žmogeliukų minia kaip didžiulis avinas paklusniai seka dūdele grojantį skerdžių. Avino fone esanti pieva įtartinai primena SSRS žemėlapi. „*Mamutų medžioklė*“ sulaukė neįtikėtino populiarumo – per nepilną sezoną buvo suvaidinta 70 spektaklių.

Nepaėjęs nė metams po *Mamutų medžioklės* premjeros, Kauno valstybinio dramų teatro partinės organizacijos ataskaitiniame susirinkime spektaklis buvo pasmerktas: „spektaklio eiga tiesiog duria pirštu ir išmuša pasitikėjimą mūsų partija ir vyriausybė. Kai kurie visuomenės sluoksniai, priešiški tarybinei visuomenei, gardžiuojasi tuo ir naudoja piktam. Ir šiandien, kuomet ypač yra paaštrėjusi ideologinė kova, šis spektaklis yra ne laiku“. Spektaklis buvo atestuotas kaip antitarybinis ir išbrauktas iš teatro repertuaro.

Dar aštresnę sovietinio gyvenimo kritiką Jurašas ketino išsakyti spektaklyje pagal Sajos pjesę *Šventėžeris* (1970). Pjesėje vaizduojamas melioratorių atėjimas į vieną Lietuvos kaimą ir siaubingos to pasekmės. Ši istorija spektaklyje turėjo būti paversta dramatiška metafora, kurią režisierius ketino sukurti pasitelkęs scenovaizdį. Bet teatro meno taryba uždraudė režisieriui įgyvendinti scenografijos idėją, teko eiti į kompromisą, tenkintis buitine dekoracija. Vis dėlto Jurašo idėja ėjo iš lūpų į lūpas, tapo legenda ir žiūrovai va-

žiuodavo iš visos Lietuvos žiūrėti spektaklio, kuris leisdavo įsivaizduoti uždraustą „Lietuvą“: ant vos kylančios pakylės turėjo būti matoma Lietuvos kontūro pieva, joje įkurdintos nedidukės sodybos, trobos, bažnyčios, šulinys. Spektaklio metu po pievą (po Lietuvą) vaikščiojantys personažai turėjo ją ištrypti. Cenzūros draudimas tapo spektaklio reklama. Šventežeris, buitinis ir ganėtinai eilinis spektaklis, buvo suvaidintas per 800 kartų. Žinojimas, kas iš tiesų turėjo būti rodoma, kūrė galingą asociacijų ir minties lauką.

Vėliau parašytose pjesėse Saja vaizduoja materialinių ir dvasinių vertybių pasirinkimo problemas, paraboliską kūrinio formą jungia su etnografiniais liaudies dramos elementais: *Devynbėdžiai* (1974, rež. Vaclovas Blėdis), *Mediniai balandžiai* (1975, rež. Jonas Vaitkus), *Ubagų sala* (1980, rež. Irena Bučienė). Skausmingi kompromisai, į kuriuos einama saugant lietuviybę, atskleidžiami dramoje *Žemaičių piemuo* (1988, rež. Povilas Gaidys), parašytoje Motiejaus Valančiaus gyvenimo motyvais. Atkūrus Nepriklausomybę, Saja išleido rinkinį *Dramų turgus* (2000), kuris nebesulaukė profesionalių teatralų dėmesio.

Sajos draminiai kūriniai tapo literatūros ir teatro klasika. Nuo paprasto vodevilio ir satyros jis ėjo prie tragikomedijos, su dideliu užsidegimu rašė parabolines pjeses ir grotesko kūrinius, į lyrines dramas įpynė romantines vizijų figūras. Per daugiau kaip 50 metų sukurtuose dramos ir prozos kūriniuose rašytojas išbandė skirtingus stilius, atsiliepė į laiko suaktualintas literatūros kūrinio formos naujoves. Rašytojas išskiria dvi svarbiausias vertybes, kuriomis grindžia savo gausų kūrybinį palikimą, – tai laisvė ir kalba. Žmogaus ir tautos laisvė yra pagrindinė vertybė, tačiau ją atskleisti pajėgia tik sveika, turtinga, gyva ir išraiškinga kalba.

Siūloma literatūra: Kazys Saja, *Rinktiniai raštai*, 2 t., Vilnius: Vaga, 1990; Jonas Lankutis, „Kazys Saja: tarp komedijos ir dramos“, in: *Lietuvių dramaturgijos tyrinėjimai*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 589–621; „Iš pokalbio su Kaziu Saja. Kalbasi Audronė Girdzijauskaitė“, in: *Jonas Jurašas*, sudarė Audronė Girdzijauskaitė, Vilnius: Gervelė, 2005; „Jonas Jurašas“, „J. Jurašas. Atviras laiškas“, in: *Lietuvių teatro istorija. Trečioji knyga 1970–1980*, Vilnius, 2006, p. 153–169, 218–219.

Kazys Saja

MAMUTŲ MEDŽIOKLĖ

Dviejų dalių groteskas

VEIKĖJAI

RYLININKAS
 ČIGONĖ
 KAMINKRĖTYS
 VIENUOLĖ
 BALIONŲ PARDAVĖJAS
 SKĖČIŲ PARDAVĖJAS
 DRYŽUOTAS
 LANGUOTAS
 MIS-PAMATĖS MIRK (MIS-P. M.)
 SARGAS
 STORULIS
 JIS
 JI
 GIRTUOKLIS
 ŽMONA

PIRMOJI DALIS

S U R S U M C O R D A

Ketvertas iš tolimos provincijos atkeliavo į svajotą Didmiestį dalyvauti Džiaugsmo šventėje – Fiestoje. Aklas RYLININKAS, ČIGONĖ, KAMINKRĖTYS ir kuprota VIENUOLĖ – tokie jų karnavaliniai kostiumai, kurių šie žmonės varžosi, tačiau stengiasi atrodyti nerūpestingi ir žvalūs. Toliau, klaidžiodami gatvių labirintais ir nerasdami Šventės, jie pamažu nustos drovėtis ir maivytis, pavargs nuo įsikalbėto džiaugsmo ir sugrįš į save

VIENUOLĖ. Dieve. Koks miestas! Langas prie lango. Žmonės turbūt žiūri – kas čia tokie išsiderglioje...

RYLININKAS. Nesijaudinkim, tik nesijaudinkim.

ČIGONĖ. Užmeskit akį, ar mano apatinis neišlindęs.

KAMINKRĖTYS. Gerai gerai. Tau, kaip čigonei, viskas tinka.

VIENUOLĖ. Bet kur jūs matot bent vieną šitaip? Vajei, vajei... (*Kaminkrėčiui*) Užstok mane, užstok.

KAMINKRĖTYS. Raminkis. Kuo įvairiau, tuo geriau. Tam ir Šventė.

RYLININKAS. Svarbiausia, nepraraskim geros nuotaikos. Ką nusinešim, tą ir turėsime.

ČIGONĖ. Bet kurgi ta Šventė, kad jos nematyt?

VIENUOLĖ. Ar tik nebūsime paklydę? (*Rylininkui*) Tu – vadovas – ar žinai, kur vėdi?

RYLININKAS. Aš nevedu – aš ir pats ieškau. Klausykimės – kur muzika, ten turi būti ir visa kita.

ČIGONĖ. O gal pasiteiraukim to pono?

Storulis skaito laikraštį

KAMINKRĖTYS. Klausyk, brole! Mesk tą savo juodą darbą – einam kaminų valyti!

Čigonė beria ant jo saują konfeti. Visi kaltai ir šventiškai šypsosi

STORULIS (*nenorom atsiplėšęs nuo laikraščio*). A? Ko jūs pageidaujate?

KAMINKRĖTYS (*dar linksmiau*). Atspėkit Šventės proga vieną mįslę: sėdi aukštai, mato plačiai ir susiraukęs daro taip... (*Pamojuoja kumščiu aukštyn žemyn*)

Vienuolė ir Čigonė pritardamos kikena

STORULIS. Nežinau. A... Sėdi aukštai ir daro taip? Nagi pats ir būsi – kaminkrėtys, jeigu neklystu.

KAMINKRĖTYS. Ne, neatspėjot. Tai – mano viršininkas... Visų kaminkrėčių viršininkas.

STORULIS. Ak teisybė, teisybė...

KAMINKRĖTYS. O dabar vietoj alaus, kurį jūs pralošėt, pasakykit, kaip čia mums patekti į tą Fiestą?

STORULIS. Fiestą? Kokią Fiestą?

KAMINKRĖTYS. Kaip – kokią?!

ČIGONĖ. Tai gal tamsta ne vietinis?

STORULIS. Aš? Taip, bet...

RYLININKAS. Tiek buvo kalbėta, rašyta – Džiaugsmo šventė!

KAMINKRĖTYS. Karnavalas! Fiesta!

ČIGONĖ. Juokų malūnas!

VIENUOLĖ. Didžiausia mugė!

KAMINKRĖTYS. Visų gražiausios rinkimai...

STORULIS. Tuoj tuoj tuoj... (*Varto laikraštį*) Tuoj tuoj tuoj pažiūrėsim. kažkas, rodos, buvo.

RYLININKAS. Turi būti! Nežinau, kaip jūs, o aš visą laiką girdžiu puikiausią muziką!

VIENUOLĖ. Girdžiu ir aš. Stūgauja tarpais kaip vilkai mėnesienoj.

STORULIS (*skaitinėja antraštes*). „Radiacija... Asociacija... Infliacija...“ Toliau: „Kibernetika.

Genetika... Dempingas. Kempingas...“

KAMINKRĖTYS. Va va va!..

RYLININKAS. Ne ne ne.

STORULIS. „Egzotika, erotika... Marazmas, orgazmas... Perku – parduodu...“

VIENUOLĖ. Va va...

RYLININKAS. Ne ne.

STORULIS. „Išbandykite savo laimę loterijoj“ ir užuojautos mirusiems. Viskas. Nėra jokios fiestos.

ČIGONĖ. Kaip tai nėra? Juk mes visi girdim!..

KAMINKRĖTYS. Aš gi jaučiu, kad ji va čia kažkur... Kaip su smilga man per nosį braukia.

STORULIS. O ką aš galiu? Ką aš galiu? (*Atkiša vėduoklę spalvotų bilietaų*) Išbandykite laimę loterijoj. Kas išloš, tam ir bus šventė.

RYLININKAS. Duokite visiems po vieną!

VIENUOLĖ. Einam – apgaus – neprasidėk.

RYLININKAS. Traukit visi iš eilės. Plėškit!

ČIGONĖ (*atplėšus bilietaų*). Tuščias.

KAMINKRĖTYS. Niekai.

VIENUOLĖ. E, pinigų laidymas. Še... (*Ikiša Storuliui į kišenę atplėštą bilietaų*) Nusišluostyk skrybėlę. Kai koks paukštis apdrėbs...

STORULIS. O žinot – pasitaiko – išlošia! Bet ne vien tik čia loterijos esmė. Jūs už menką pinigą perkat didelę viltį – o jeigu! Tik nereikia taip skubiai suplėšyti.

ČIGONĖ (*Rylininkui*). Pasidėk, neplėšk. Jei ko ieškom nerasisim – tada...

STORULIS. Taip! Taip! Rasit nerasis – ne čia esmė. Žmonės gyvena viltimis. Ieškojimas kartais geriau už atradimą.

RYLININKAS. Einam – rasim. Turėsime rasti.

VIENUOLĖ. Adata šiauduos būčiau atradus...

STORULIS. Gal dar po vieną bilieta? Ir pats gyvenimas – loterija.

KAMINKRĖTYS. Velniop! Tai yra ačiū. (*Rylininkui*) Suk savo rylą. Vis bus linksmiau.

RYLININKAS (*sukdamas rylą*).

Sėkmė, nesėkmė; dienos juodos ir baltos,
Kaip vieno rato stipinai į stebulę sukaltos.
Jei laikas račius stipinų daugiau sudėjo –
Vežimas dar tvirtesnis – gero vėjo!
Blogiau, kai dienos – lyg rogės, per lygumą
Vienodai šliauždamos, spygauja,
O tu po kailiniais ponulį pilvą vežini,
Nusišnypti, susibezdi, suvalgai duonos griežinį
Su lašiniais... O ko daugiau? Užkandi, nugeri...
Žmona pakaso nugarą...
O kas toliau? Vaikai toliau...
Ir taip toliau, ir taip toliau.
[...]

RYLININKAS. Klausykit, broliai! Mes jau čia buvom. Mes einam atgal!

VIENUOLĖ. Eik eiki Nesapnuok.

ČIGONĖ. Tikrai labai panaši gatvė.

RYLININKAS (*Vienuolei*). Argi ne čia tu norėjai pirkti keptuvę, prie kurios nesvyla?

VIENUOLĖ. Na ir kas? Tegul svyla. Vedlys žino, kur veda.

KAMINKRĖTYS. Svyla nesvyla – suk savo rylą!

Nerūpestingas juokas

RYLININKAS (*dūzgina savo instrumentą*).

...Taip turėtų kiekvienas gyventi:
Tu ieškai Šventės ir pats kaip Šventė!
Bet kai vietoj vadžių – virvagalis,
Vesk susitaikymo kuina, mušk pagaliu...
Ar prie kaimyno ratų pritvirtinęs
Žiūrėk ir žiovauk į vežimų virtinę...
Per kelią tempiasi gyvas rožančius –
Kalba „tikiu“ jauni bedančiai:
„Tikiu viskuo, kas parašyta,
Kas pasakyta, ištaisyta, numatyta...
Kiekviena redakcija ir akcija –
Viskuo tikiu ir „ačiū“ kartoju kaip „amen“!
Užu akis, kuriom galiu skaityt įstatymus,

Užu ausis, kuriom galiu klausyt įsakymų,
 Už galvą, pilvą, rankas ir kojas
 Ir už tai, kas tarp kojų –
 Dėkoju, dėkoju, dėkoju!”

VIENUOLĖ. Fui! fui! fui! Geradary, juk fui?

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Taip... Man daug kas paaiškėjo...

KAMINKRĖTYS (*įsidrąsinęs*). Geradary, ar atspėsit, kas tai bus? Sėdi aukštai, mato plačiai ir susiraukęs daro taip...

VIENUOLĖ. Žinom žinom – viršininkas tavo.

KAMINKRĖTYS. Nieko panašaus – kaminkrėtys! Statyk alaus bokalą!

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Niekad nebūčiau atspėjęs.

KAMINKRĖTYS. Čia aš pats sugalvojau, Geradary. Specialiai tai Šventei. Ištroškęs gerti, susilažini iš alaus bokalo – jeigu spėja „kaminkrėtys“, aš sakau – „viršininkas“. O jeigu – „viršininkas“, aš – atvirksčiai! Specialiai karnavalui... Kaip jums atrodo, Geradary, už tokius juokus ar negausiu į kailį?

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Kailį gal mes ir apginsim, bet aš tą mįslę kaip nors... Pavyzdžiui, vietoj to „susiraukęs kažką daro“ ar tas viršininkas negalėtų sakyti „dūmai rūksta, nieko netrūksta“? Tada ir daryti jam nieko nebereiktų.

KAMINKRĖTYS (*nenorom*). Kodėl negalės, žinoma, gali.

ČIGONĖ. Jis turi dar vieną labai juokingą pasakymą.

KAMINKRĖTYS. Čia toks pasveikinimas... „Ei, klausyk! Mesk tą savo juodą darbą, einam kaminų valyti!“

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Cho cho cho... Čia jau, sakyčiau, kur kas daugiau sąmojo. Tik aš, pavyzdžiui, suredaguočiau taip... (*Sustoja, pripučia balioną ir pakiša Vienuolei užrišti*) „Klausyk! Nebūk avinas, aprūkęs kaip kaminas! Įsigyk balioną – mėlyną arba raudoną – ir eikim su mumis!“

VIENUOLĖ. O čia tai ir aš suprantu!

KAMINKRĖTYS. Žinoma, čia visai kas kita. (*Pusbalsiu mokosi naujos redakcijos*)

ČIGONĖ. O aš, kaipo čigonė, galvoju – žiūrėsiu kam nors į delną ir sakysiu: „Gyvensi – protą šaukštu semsi: mažai srėbės – žemai galvą lenksi, antra tiek srėbės – kumščiu stalan trenksi, trečia tiek srėbės – alkanas numirsi...“ Liūdna, ar ne?

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Aišku. Šventiščiau, šventiščiau reikia.

ČIGONĖ. Taip, taip. Ir aš taip galvoju. Gal be to „numirsi“?

BALIONŲ PARDAVĖJAS. „Galvą lenksi, kumščiu trenksi...“ Kam tokie nejuokūs akcentai? Kam čia trunkytis per Šventę, ar ne?

VIENUOLĖ (*išduoda*). Čia vis to Rylininko sapalės.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Kaip ten su tuo šaukštu? Kai numirsi?..

ČIGONĖ. Eė... Nagi šita...

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Ir šito nereikia! Kam tos rykštės ir lazdos, jeigu mūsų rankose balionai? Teisybę sakau?

ČIGONĖ. Aišku, žinoma. Suredaguokit, Geradary.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Hm... Taip... Gyvensi – gėrybes semsi...“ Taip... Ką čia prie to „semsi“? RYLININKAS (*Čigonei, reikšmingai*). Tiktai karšto neryk ir gerai sukramtyk, kad nereikėtų išspjauti.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Ne ne ne, palaukit, palaukit...

KAMINKRĖTYS, „...neryk, gerai sukramtyk... ir kiekvieną musę dalinkis per pusę!“

VIENUOLĖ. Kitas vėl!.. Tu pats esi musė! Netrukdyk Geradariui susikaupti.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. O žinot – neblogai. „Gyvensi – gėrybes semsi ir kiekvieną musę dalinsies per pusę. Karšto nerysi, gerai sukramtysi, ant stalo alkūnių nedėsi ir gražiai padėkosi šeiminkui.“ O!

VISI (*išskyrus Rylininką*). Ačiū! ačiū! ačiū!

Čigonė pusbalsiu kartoja naują tekstą

BALIONŲ PARDAVĖJAS (*Rylininkui*). O jūs ką pasakysit žmonėms, nuėjęs į Šventę?

RYLININKAS. Ką sakysiu – nesakysiu, nes jūs būtinai suredaguosit.

BALIONŲ PARDAVĖJAS (*ižėistas*). Ak šitaip? Na na!..

ČIGONĖ (*Rylininkui*). Kaip tu čia kalbi?! Geradarys nori gero.

VIENUOLĖ. Jis pavydi pavydi... Ėjo pirmas, o dabar paskutinis. Taip tau ir reikia, taip tau ir reikia!

RYLININKAS. Baisiai daug šnekam, baisiai daug šnekam.

BALIONŲ PARDAVĖJAS (*Rylininkui*). Na išmeskit tą savo neapykantos akmenį, išmeskit...

RYLININKAS. Kokį akmenį? Eikim, jeigu einam. Ieškokim, jeigu ieškom.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. O mums nereikia ieškoti, mes žinom, kur einam. O akmuo vis dėlto pūpso... Norit? Aš išimsiu jį... (*Nelabai vikriais iliuzionisto judesiais „ištraukia“ Rylininkui iš užančio akmenį*) Matot? Ir jūs dar klausėt, kaip man atsilyginti... Prašom...

RYLININKAS. Taip ir maniau, kad jūs – fokusininkas.

VIENUOLĖ (*pačiupinėjus akmenį*). Viešpatie... Viešpatie!.. Pats tikrasis... akmuol

ČIGONĖ. Ko tyli? Kam jis tau buvo reikalingas?

RYLININKAS. Geradario paklausk. Jis tą akmenį paėmė nuo kelio.

KAMINKRĖTYS. Nesiaiškink, nesiaiškink. Visi matom. Eini susiraukęs ir gadini visiems nuotaiką.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Aš iš karto pastebėjau, kaip jis tyli... Su kokia išraiška jis neša balioną...

RYLININKAS. Per tuos jūsų balionus mes užmiršom, kur einam.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Na tai veskite jūs, veskite! Prašom... (*Atsisėda ir išsitraukęs sumuštinį užkandžiauja*) Aš iš karto perspėjau – esu negreitas... Protezas girgžda. Bet jau dėl jūsų, galvojau... O dabar bus ramu – nebegalvosiu.

KAMINKRĖTYS (*Rylininkui*). Na, žinai... Mes tiesiog pasipiktinę.

VIENUOLĖ. Mes tiesiog nerandam žodžių!

RYLININKAS. Mes šventės nerandam, o ne žodžių!

BALIONŲ PARDAVĖJAS (*valgydamas*). Žmogus kaip medis – mėgsta šakotis... Bet šakotas medis tinka tik malkoms. Stulpas, ir tas privalo būti nugenėtas. O jeigu aš, sakysim, trokštu padaryti smuiką?..

VIENUOLĖ. Žinoma! Arba samtį išdrožti, arba kultuvę – aiškus dalykas. Ir dančiui išrakti – ne kiekvienas šapas...

ČIGONĖ. Geradary, nerūstaukit... Nepykit ant jo – jis jau toks...

RYLININKAS. Koks?

VIENUOLĖ. O toks! Nori būti ir už vedlį gudresnis.

KAMINKRĖTYS. Už mūsų Geradari!

VIENUOLĖ. ...kuris, negailėdamas savo sveikatos...

ČIGONĖ. Pats matai – aiškina, rodo, veda mus kaip išmano.

RYLININKAS. Kur veda?!

Girdėti stadiono gausmas

Argi tai Šventė?

VIENUOLĖ. O gal ir Šventė! Ir aš nuėjus kad paleisiu balsą!.. Rėksiu, išsirėksiu, ir tas jau gerai.
BALIONŲ PARDAVĖJAS (*laižydamas pirštus*). Ne, ne, šito žmogaus aš toliau nevesiu. Arba aš,
arba jis – kaip norit.

ČIGONĖ. Geradary, leiskite jam atsiprašyti.

BALIONŲ PARDAVĖJAS. Aš iš karto pamačiau, kaip jis laiko balioną...

KAMINKRĖTYS (*Rylininkui*). Prieik, atsiprašyk ir patylėk. Negaiškim.

Rylininkas žiūri į saviškius ir tyli

VIENUOLĖ. Na? Arba šiaip, arba taip!

RYLININKAS. Vadinasi, jūs jau pasirinkot?

KAMINKRĖTYS. Na greičiau, greičiau! Geradarys atsisedęs nelauks.

RYLININKAS. Balionai ir žodžiai, žodžiai ir balionai... (*Pokšteli savo balioną į delną ir sukdamas rylą eina į priešingą pusę*)

Semiam iš tuščio,

Pilam į kiaurą;

Imam iš plono,

Dedam į siaurą...

Bam bam barlam,

Bam bam barlam –

Imam iš tuščio,

Dedam į kiaurą...

ČIGONĖ. Na, kur tu dabar? Kur tu vienas nueisi, žmogau?

RYLININKAS. Beriam akysna

Tiesą ir melą –

Siela badauja,

Liežuvis mala!

Bam bam barlam... ir t. t.

KAMINKRĖTYS. Ei! Ar tu girdi? Tu išsižadi mūsų?! Palieki mus, taip? Pats atvedei, pats...

RYLININKAS. Žodžių Sacharoj

Ieškom žolyno –

Už vandens gurkšnį

Visą žodyną!

Bam bam barlam... ir t. t.

VIENUOLĖ. Išpuikėlis! Išgama!

ČIGONĖ. Žinok, aš tau niekad šito neatleisiu, niekad!

RYLININKAS. Ausys pavargo,

Liežuvis gelia –

Tyliai, be žodžių

Rodykit kelią!

Bam bam barlam... ir t. t. (*Nueina*)

KAMINKRĖTYS. Dezertyras tu man, o ne brolis – atsimink!

VIENUOLĖ. Kiaulė tu man, o ne kaimynas!

Rylininkas jau nebegirdi

[...]

VIENUOLĖ. Bet juokas juokais... Kurgi ta Fiesta? Apie muge aš jau nebeklausiu.
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Viskas čia pat, viskas čia pat. Tuoj pereisim statybų zoną. Čia oficialiai draudžiama, bet aš su jumis.
 KAMINKRĖTYS. Tai kiek čia dar liko? Kilometras ar du?
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Ką jūs!.. Čia penki žingsniai. Tuoj pamatysite Šventę.

Girdėti stadiono gausmas

Matot!.. Tik šitą zoną reiktų pereiti pagreitintais tempais.

VIENUOLĖ. Vyr! Pereikim tekini! Ką čia mums reiškia!
 VISI (*bėga*). Penki žingsniai, penki žingsniai, penki žingsniai...

*Staiga visi susverdėję žengia vieną kitą žingsnį ir sustoja. Nustebę ir išsigandę žiūri į savo kojas.
 Derva. Visi įklimpom*

VIENUOLĖ. Viešpatie! Kas čia dabar?!
 LANGUOTAS. Koks čia perkūnas?! Kas čia per košė?
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Kas yra? Ko sustojom? Mes jau viena koja Šventėj.
 KAMINKRĖTYS. Derva, Geradary. Nei vienos, nei kitos nebeiškeliu.
 DRYŽUOTAS. Idiotų kompanija...
 ČIGONĖ. Įklimpom kaip musės į medų.
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Iš tikrųjų derva! Kas čia ją paliejo?
 DRYŽUOTAS. Paliejo kažkas...
 LANGUOTAS. Kažkas paliejo...
 MIS-P. M. Pažiūrėkit – mano batai... Kokie mano bateliai!
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Bet kaip jūs čia ėjot? Kaip jūs nematėt, po galais?
 DRYŽUOTAS. Girdi? Kaip mes čia ėjom...
 LANGUOTAS. Kaip čia mus vedė, po galais?..
 RYLININKAS. Kaip ėjom, taip, matyt, nebeišeisim.
 ČIGONĖ. Įsižiūrėjom į balionus...
 VIENUOLĖ. Kaip į žvaigždę žiūrėjom, taip į mėšlą įlipom.
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Palaukit palaukit...
 KAMINKRĖTYS. Aš maniau, kad ji sušalus: pakraščiai apstingę, o toliau – kaip medus.
 MIS-P. M. Niekšai jūs! Kiaulės! Jūs mane įklampinot!
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Palaukit palaukit... Betgi čia patentuota universalinė derva! Kas čia ją papylė?!
 DRYŽUOTAS. Taigi taigi – ar tik ne iš tokios dervos gaminamas balionas?
 LANGUOTAS. O, tai *sursum corda!*
 DRYŽUOTAS. Kordą aukštyn, vedlį – žemyn! Į dervą!
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Palaukit palaukit... Tiktai be triukšmo. Rasim išeitį, rasim.
 KAMINKRĖTYS. Tiktai greičiau, Geradary, greičiau...
 VIENUOLĖ. Sarmatos, Geradary, turėk! Atsisėdo ir sėdi kaip koks...
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Ramiau ramiau. Čia negalima šūkauti. Aš tuoj jums viską paaiškin-siu. Jūs žinot, kas tą dervą paliejo?
 RYLININKAS. Skėtininkai, kas gi daugiau...
 BALIONŲ PARDAVĖJAS. Taip! Jie! Čia buvo pats tiesiausias kelias į Šventę – per draudžiamą zoną. Todėl prašau elgtis tyliai! (*Pushbalsiu*) Čia yra sargas, su kuriuo mums geriau nesusitikti.

[...]

ANTROJI DALIS

MAMUTŲ MEDŽIOKLĖ

Visi tebestovi savo vietose

RYLININKAS (*pusbalsiu tęsia savo dainą*).

Tad ko gi dar?

Ko gi mums dar?!

Ak, laisvės!..

Laisvė žadėti, laisvė tikėti,

Pirkti, parduoti ir kombinuoti –

Laisvė yra.

Ko gi mums dar?!

Ak, proto!.. Protelio...

(Sunkiai atsidūsta – tokia dainos pabaiga)

Mis-Pamatęs Mirk pradeda entuziastingai ploti, bet kiti ją tučtuojau nutildo

VIENUOLĖ. Matot – o vedlio nė balso.

KAMINKRĖTYS. Gana. Galvokim, ką darysim. Nuo ko pradėsime?

DRYZUOTAS. Ogi nuo teismo! Jei nėra lentų, suklosim tuos, kurie mus suvedžiojo, ir išeisim kaip lieptais!

RYLININKAS. Kuris suvedžiojo, to nebėr.

VIENUOLĖ. Nueik, surask... Nulupk skūrą, pūsk į.

[...]

SARGAS (*naujokams*). Malonu... malonu... Sveiki atvykę.

STORULIS. Jūs esate Sargas? Taip, jeigu neklystu?

SARGAS. Ne tiek sargas, kiek mamutų medžiotojas. Tikiuos, jums išdėstė mano principą: viską žmogui ir špygą mamutui?

STORULIS. Betgi mamutai, tamsta, kiek man žinoma iš laikraščių, išnyko dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą?

GIRTUOKLIS. O aš norėjau paklausti – gal žinot, koks rungtynių rezultatas?

SARGAS. Rezultatas? Aš norėjau, kad išeitų fifti fifti, bet mamutų, pasirodo, daugiau.

ČIGONĖ. Mes ne mamutai. Mes radome būdą išeiti.

SARGAS. Ką jūs sakot?! Tai ko jūs laukiat? Įrodykit, išeikit! Padarykit man džiaugsmą. Kiek jums reikia laiko?

ČIGONĖ. Dar valandėlę palikit mus vienus.

DRYZUOTAS. Netikėkit!.. Nieko jiems neišeis. Ką jau nusprendėt gelbėti – išgelbėkit, o kitus – kaip norit.

LANGUOTAS. Kuo ilgiau terliosimės, tuo labiau susimamutins.

SARGAS. Ne, ne... Tegul mano sąžinė būna rami. Na, žmonės!.. Kaip nors... Atsiklaupsiu prieš jus – padarykite Šventę! (*Nubėga*)

ČIGONĖ. Jūs girdėjot? Arba dabar, arba niekad! Duokite ranką! Greičiau! Darykim, kaip sakė! Ko jūs dar?..

KAMINKRĖTYS. Visų neįtikinsi, o visi reikalingi. Nieko nebus.

VIENUOLĖ. Anie, bačkiniai... Išlįskit! Ko stovit kaip arkliai prieš tiltą? Maišo ant galvos užmauti nėra kam?

LANGUOTAS. Na, žiūrėk... Kas iš to? Aš jam duodu ranką, o jis savo – šmakšt į kišenę...
 RYLININKAS. Pagaliau jeigu mes vienas kitam nepatinkam – juo labiau! Išeikim ir išsiskirs-
 tykim.

Loja šunys

ČIGONĖ. Jūs girdit?! Žmonės! Jūs girdit?

DRYŽUOTAS. Kur žmonės?! Ko čia meluojai – visi mamutai!

ČIGONĖ. Tai jūs, jūs nenorit girdėti. (*Pravirksta*)

JIS. O kam čia... Gyvenkim, kol gyvenam...

Pauzė. Storulis šlamina laikraštį. Girtuoklis geria. Žmona siuvasi ištrūkusių sagą. Vienuolė stengiasi pasikasyti kuprą. Languotas gimnastikuoja. Dryžuotas flegmatiškai rūko. Kaminkrėtys knebinėja užkimusį balionininko trimitą. Jis ir ji, stovėdami arti vienas kito, žaidžia, įvairiom kombinacijom pliaukšėdami delnais. Mis-Pamatęs Mirk dabinas prieš veidrodelį. Loja šunys. Rylininkas suka rylą

RYLININKAS. O kas toliau? O kas toliau?!

Vaikai toliau... Vaikų vaikai...

Ir taip toliau...

...Užkandi, nugeri...

Žmona pakaso nugarą...

Iš lėto leidžiasi uždanga. Rylininkas, tartum bijodamas, kad ji nenusileistų per greitai, dūzgina savo rylą garsiau

O kažkur yra Šventė, yra! Turi būti!

Kaip atpildas tiems, kurie ieško,

Kaip antausis tiems, kurie netiki.

Kiekvienam kitokia ir visiems sava –

Turi būt Šventė! Ieškokim – yra!

PABAIGA

Česlovas Milošas

Česlovas Milošas (Czesław Miłosz, 1911–2004) – žymus lenkų poetas, intelektualas, Nobelio literatūros premijos laureatas. Vienas iškiliausių XX a. Europos ir Amerikos modernizmo autorių, lyginamas su Tomu Sternu Eliotu (Thomas Stearns Eliot), Ezra Paundu (Ezra Pound). Kartais vadinamas XX a. Dante. Tai didžiausias rašytojas, modernizmo laikais tęsęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasakojimą.

Gimė savo senelių, Lietuvos dvarininkų Kunotų namuose – Šetenių dvare prie Nevėžio, netoli Kėdainių. Iš šio tradicinio bajorų dvaro išsinešė stiprų prigimtinės, lokalsios, organiškos Lietuvos kultūros pojūtį – pasaulio, kurio vėliau išryškėjęs sudėtingumas ir priešpriešos tapo viena tvariausių Milošo kūrybos ir mąstymo versmių. Senelių dvaro gyvenime buvo neatskiriama susipynę skirtingi pradai – lenkiškosios Lietuvos bajorijos kalba, unijinis Respublikos patriotizmas, XIX a. sukilimų atmintis, Vilniaus lenkų romantizmo poezijos skaitiniai, lietuviška kaimo aplinka, namuose girdima lietuvių kalba (ja kalbėjo Česlovo auklė Antanina, dvaro kaimynai ir vaikystės draugai), senos dainos, archajiškų tikėjimų persmelkta katalikybė ir Kėdainių krašto protestantizmo maištingumas, savitas „Lietuvos širdies“ kraštovaizdis. Po daugelio metų bandydamas įvardyti šią ankstyvąją patirtį esė *Gimtoji Europa* (1958) Milošas rašė:

Beveik kiekvienas sutiktas žmogus buvo kitoks ne tik dėl jam vienam būdingo savitumo, bet kaip grupės, klasės ar tautos atstovas. Vienas gyveno XX amžiuje, kitas – XIX, trečias – XVI. [...] Sakoma, kad šiuolaikinė civilizacija kuria unifikotą nuobodulį ir naikina individualumą. Jeigu taip, tai dėl šios ydos neturėjau progos skųstis.

Tapatybė, kurią Milošas paveldėjo iš savo gimtųjų namų, buvo keliasluoksnė – atsiverdavo veikiau kaip ilgas pasakojimas apie bajorų giminę, gyvenusią prie Nevėžio mažiausiai nuo XVI a., negu kaip aiški formulė. Lenkiškai kalbėjusi giminė vis dar puoselėjo orių LDK palikuonių savivaizdį: „Mano šeima laikėsi atskirumo kulto – tartum škotiškojo, vališkio ar bretoniškojo atskirumo. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo ‚geresnė‘, Lenkija buvo ‚blogesnė‘, nes ką ji būtų veikusi be mūsų, be mūsų karalių, poetų ir politikų?“ Savo močiutę Juzefą, Šetenių dvaro šeimininkę, Milošas vadino grynu lietuvišku tipu, o jos giminę Siručius – itin vietine kiltimi. Vis dėlto romane *Isos slėnis* yra vaizduojamas močiutės pyktis, kai jos vaikaitį pradeda mokyti lietuvis, „chamas“: „ji nesutiko pripažinti, kad iš viso egzistuoja kažkokie lietuviai, nors jos pačios nuotrauka galėjo iliustruoti knygą, pasakojančią apie tai, kokie žmonės nuo amžių gyveno Lietuvoje“. Tuo tarpu jos vyras, Milošo senelis Zigmantas Kunotas, garsėjo kaip dvarininkas „litvomanas“, samdęs lietuvių kalbos mokytoją aplinkinių kaimų vaikams ir valstiečių laikytas savu. Milošo motina Veronika dvare taip pat įkūrė mokyklą valstiečių vaikams: „Mokė skaityti ir rašyti. / Kokia

kalba? Aišku, lenkų, / Kuri buvo jai tarsi tikrai bretonietei prancūzų“ (eil. „1911 metai“). Milošas kaip tik iš jos, iš jos giminytės linijos kildins savo lietuviškąją tapatybės dalį, knygoje *Tėvynės ieškojimas* rašys apie „motiną, kurios gilus prisirišimas prie Lietuvos mane iki šiol jaudina“. Po Pirmojo pasaulinio karo susikūrus nepriklausomoms valstybėms ir įsiplieskus konfliktui dėl Vilniaus, motina turėjo du pasus – ir Lietuvos, ir Lenkijos, kuriuos kaitaliodavo, kai reikėdavo kirsti aklinę demarkacinę liniją tarp Vilniaus ir Kauno. Lietuviškame jos pase įrašyta pavardės forma – Veronika Milošienė, sūnaus vardas taip pat lietuviška forma – Česlovas. Tačiau šeima tarpukariu apsigyveno ne Lietuvoje, o Lenkijos užimtame Vilniuje (ypač dėl tėvo, gana priešiško Lietuvos Respublikai, pažiūrų) ir savo vaikus leido į lenkišką gimnaziją.

Žmonėms, paveldėjusiems istorinę Lietuvos bajorų tapatybę, kurioje lenkų kultūros ir lietuviškojo patriotizmo sluoksniai klojosi vienas ant kito, XX a. pradžioje teko rinktis: arba – arba. Modernusis nacionalizmas ir karinis dviejų valstybių konfliktas reikalavo aiškių tautinio tapatumo apibrėžčių. Vadintis dvikalbiu ar dvitaučiu, kaip Lietuvoje ir Lenkijoje save būtų galėjęs apibūdinti ne vienas bajoriškos kilmės asmuo, neleido nei viena, nei kita pusė. Vėliau Milošas teigė, kad natūraliausiai jaustųsi būdamas Lietuvos lenkų poetu, tačiau istorija tokios galimybės nesuteikė:

Būtų pakakę vienos tobulai dvikalbės arba net trikalbės – su baltarusių kalba – mokyklos, ir būtų išaugusi Lietuvos patriotų karta, nežinanti kalbų konfliktų ir laisvai kalbanti keliomis kalbomis. Po 1918 metų tai būtų nuvedę Suomijos keliu. [...] Tikriausiai būčiau lankęs tokią hipotetišką gimnaziją ir gal net vieną kitą eilėraštį parašęs lietuviškai. (*Tėvynės ieškojimas*)

Milošui teko pereiti daugybę XX a. vidurio išbandymų, ideologinių pinklių, emigracijos sunkumų, patirti nepritapimą ir vienišumą, kol jo paties sąmonėje išryškėjo paveldėtas tapatybės branduolys. Keistas, senamadiškas ir nedaug kam suprantamas (ypač gyvenant JAV, Ramiojo vandenyno pakrantėje), bet stiprinęs nepriklausomą poeto laikyseną: „Aš pats save laikau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žmogumi; mielai apibūdinčiau save taip, kaip mano profesorius Sukiennickis, kuris sakosi esąs lenkiškai kalbantis lietuvis“ (*Maištingas Czesława Miłoszo autoportretas. Pokalbiai su Aleksandru Fiutu*). Tokia „netaisyklinga“ tapatybė Milošo kūryboje, ypač parašius romaną *Isos slėnis* (1955), buvo tartum pakelta „antruoju laipsniu“ ir tapo originalios vaizduotės, itin turtingos poetinės kalbos, gilių filosofinių idėjų, žmogaus laisvės gynimo atrama. Kitaip tariant, Kunigaikštystę Milošas pakylėjo į universaliųjų vertybių lygmenį.

Paradoksalu, bet vaikystės laikas senelių namuose Šetenuose, kuriuos Milošas vadino „žemės rojumi“, buvo gana trumpas – reikšmingiausiais laikytini 1918–1921 m. iki mokslų Vilniaus Žygimanto Augusto berniukų gimnazijoje pradžios ir kelerios vėlesnės vasaros atostogos. Milošo tėvas Aleksandras buvo inžinierius, Rygos politechnikumo absolventas, dirbo tolimose Rusijos imperijos gubernijose, kur tiesė kelius ir geležinkelius. Tad dviemtis Česlovas su motina išvažiavo paskui tėvą į tolimus Rusijos rytus; ten šeimą sulaukė ir prasi-dėjęs Pirmasis pasaulinis karas, Rusijos revoliucija. Penkeri ankstyvosios vaikystės metai, praleisti Rusijoje, suformavo, anot poeto, ankstyvus jo rusų kalbos įgūdžius, kurių prireikė ir Vilniuje, šeimai apsigyvenus Pakalnės gatvėje, kur Česlovas žaidė su rusakalbių Vilniaus

žydų vaikais. Bet taip pat revoliucijos metai Rusijoje įsi-smelkė pasaulio griūtis, katastrofos pojūčiu, kuris vėliau nuolat lydėjo Milošo istorijos apmąstymus.

Kelia nuostabą tai, kaip kiekvieno krašto atmosfera prasiskverbia į vaiko sielą. Už mintį stipresnis yra vaizdas, pavyzdžiui, išdžiūvusių lapų ant grindinio, sutemų, apsunkusio dangaus. Parke švilpukais susišaukdavo revoliucijos patruliai. Volga buvo juoda kaip švinas. Visam laikui į save siurbiau slypinčio pavojaus jausmą, neraiškus dialogus pašnibždomis ar akių mirktelėjimu. [...]

Kratos visuose miesto namuose tikriausiai buvo rutina. Išsigandusių moterų veidai, brolio klyksmas lopšyje, aukštyn kojomis apverstas visas skurdus sanktuarijus arba šeimos urvas – visai ne į gera vaiko širdžiai. (*Gimtoji Europa*)

Vėliau rusų kalba poetui pravertė, anot jo, „sociopolitiniams tikslams“ – domintis komunizmo ideologijos kilme ir sovietinio totalitarizmo poveikiu žmogaus sąmonei (knyga *Pavergtas protas* (1953) tapo pasaulio sovietologijos klasika), taip pat gilinantis į rusų religinę bei egzistencinę filosofiją, kurią Milošas regėjo kaip visos Europos dvasinės dramos epicentrą. Neatsitiktinai emigracijoje tapęs JAV Berklio universiteto profesoriumi, greta lenkų literatūros kurso skaitė kursą apie Fiodorą Dostojevskį – rašytoją, kuris, anot Milošo, ėmėsi spręsti „nepaprastai sudėtingą filosofinę lygtį, apmąstyta taip, kad neliktų jokios išeities, neliktų jokių palengvinimų“ (*Ulro žemė*). Pirminės vaikystės patirtys buvo išaugintos iki labai didelės mąstymo erdvės.

Vaikystėje svajojęs tapti gamtininku (gamtiška, kūniška, erotiška vaizduotė ryški visoje jo kūryboje), 1929 m., baigęs gimnaziją, Milošas įstojo į Vilniaus Stepono Batoro universitetą studijuoti teisės („Jei teisingai suprantu pasirinkimo motyvus, tai padariau iš prietaringos baimės, kad per anksti iškeldamas viešumon, kuo iš tikrųjų noriu būti, užsitrauksiu nesėkmę“, *Gimtoji Europa*). Įsitraukė į universitete veikusią jaunų literatų bendriją „Originaliosios kūrybos sekcija“, taip pat į Akademinių klajūnų klubą – demokratišką studentų sambūrį, kuris snobiškoms nacionalistinėms studentų korporacijoms priešino laisvūnišką „valkatavimo“ – vagabundiškų kelionių po Vilniją, Lenkiją ir Europą – praktiką. Šios draugijos savitai tęsė Vilniaus universiteto studentiško gyvenimo tradiciją – XIX a. pradžios filomatų, filaretų, šubravcų, spindulingųjų veiklą. Ir senojo universiteto atmosfera, ir jaunimo maištingumas, ir aštrios diskusijos dėl pasaulėžiūros bei modernios kūrybos tartum savaime jungė Milošo kartą į ilgą miesto kartų grandinę – iki pat Adomo Mickevičiaus. Tradicijos perėmimo pojūtis buvo apčiuopiamas:

Mano jaunystės metais Vilnius tebebuvo bažnyčių ir masonų ložių miestas, ir atrodė, kad Napoleono karieta, užsukusi čia pakeliui į Maskvą, išvažiavo vos vakar. Mano vyresnieji universiteto kolegos – vyresni šimtu metų – čia kūrė slaptas įšventintųjų organizacijas, tokias kaip Mozarto *Užburtojoje fleitoje*. Vienas jų tapo svarbiausiu lenkų poetu, ir, savaime suprantama, laikau save jo mokinium. (*Poezijos liudijimas*)

---

*Aš pats save laikau Lietuvos
Didžiosios Kunigaikštystės
žmogumi; mielai apibūdinau
save taip, kaip mano profesorius
Sukiennickis, kuris sakosi esąs
lenkiškai kalbantis lietuvis.*

Česlovas Milošas

Dvidešimtmetis Milošas kartu su bičiuliais – populiariu jaunu poetu Teodoru Buinickiu (Teodor Bujnicki), Ježiu Zagurskiu (Jerzy Zagórski), Stefanu Jendrichovskiu (Stefan Jędrychowski), Henriku Dembinskiu (Henryk Dembiński) ir kitais netrukus susibūrė į atskirą „Intelektualų klubą“, kurio susitikimai dažniausiai vykdavo Rudnickio kavinėje priešais Vilniaus arkikatedrą (tai buvo žymiausia Vilniaus literatūrinė kavinė, kuri sovietmečiu vadinosi „Literatų svetaine“; dab. Gedimino pr. 1). Ten aistringai diskutuodavo šiuolaikinės lenkų literatūros, jos perspektyvų, avangardinės poetikos klausimais. Jaunuosius intelektualus siejo maišto prieš veidmainiškas tarpukario visuomenės vertybes nuotaika, jautrumas socialinei neteisybei prasidėjus 1930-ųjų pasaulio ekonomikos krizei, noras priešintis Vilnijos, atsilikusios nuo modernaus progreso, provincialumui, alergija nacionalizmui, pagaliau pačioje miesto atmosferoje tvyrojusi artėjančios istorinės pervartos, katastrofos nuojauta. Visa tai kristalizavosi į kairiąsias pažiūras, marksizmą, avangardo literatūrą, netgi galios kultą. Vėliau, kritiškai svarstydamas tokius jaunystės pasirinkimus, Milošas įžvelgė gilesnę tendenciją, kuria būtų galima paaiškinti ir tarpukario Lietuvos rašytojų kairėjimą, tuo pat metu Kaune gimusios grupės „Trečias frontas“ paskatas:

Man neatrodo, kad raudonuodamas supratau, iš kur kilo tas revoliucijos teorijų žavesys, ant kokio jauko užkibome. [...] Dabar manau, kad visi Europos jaunikliai, išgyvenę tuos apžavus, pirmiausia ieškojo įrankio, kuris jiems būtų leidęs susitvarkyti su judėjimu arba laiku. [...] Daug rašyta, koks reikalingas mūsų amžiaus žmonėms tikėjimas. Gal geriau būtų buvę priminti, kad visais laikais egzistavo poreikis supaprastintos pasaulėžiūros, kurią būtų galima sutalpinti į katekizmą ar populiarią brošiūrėlę. Marksizmo traukos magnetinė jėga turbūt paaiškinama tuo, kad jis atsirado tada, kai pasaulis, suprantamas dvejopai, mokslo ir humanizmo kategorijomis, darėsi vis sunkiau paaiškinamas, ir juo primityvesnis protas, tuo didesnių malonumų jam teikė bendro vardiklio gražinimas yrančiai visumai. (*Gimtoji Europa*)

1931 m. pasirodė Vilniaus laikraščio *Słowo* (Žodis) priedas *Żagary* (nuo lietuviško žodžio „žagarai“), leistas jaunų avangardistų ir tapęs naujos literatūrinės grupės centru. Milošas buvo vienas aktyviausių šio sambūrio dalyvių, rašė leidiniui avangardinius tekstus (raiškūs jau patys tekstų pavadinimai, pvz.: „Sultinys iš vinių“, „Eilėraščiai apsėstiesiems“, „Blusų teatras“). Grupė labai svarbi lenkų avangardinės poezijos raidoje, o atskiri jos dalyviai – pokario politinėje istorijoje. Jos veikėjų keliai vedė nuo Tauro ir Bokšto gatvių bendrabučių bei diskusijų prie pigios sriubos studentų valgykloje iki Nobelio premijos (Milošo atveju) arba ministrų fotelių socialistinės Lenkijos vyriausybėje. Skiriamasis „Žagarų“ bruožas – katastrofizmas, kūryba, savo poetine raiška artima ekspresionizmui ir siurrealizmui, nenukirtusi ryšių ir su Romantizmu (ypač Mickevičiumi), pabrėžianti pamatinių Europos vertybių krizės jausmą, egzistencinį nerimą dėl aklo techninio progreso ir totalitarizmo padarinių, krikščionybės merdėjimo pojūtį – artėja Paskutinis Teismas, bet be išganymo. Eilėraštis yra įtemptai ieškančios išeičių, karščiuojančios sąmonės vizija. Tai gana filosofiškas avangardas, kuris siekė sujungti du moderniosios pasaulėžiūros sparnus – neokatalikiškąjį ir marksistinį; vėliau šitie abu sparnai išsiskyrė, bet jų jungtis rodė stiprų grupės intelektinį užtaisą (Milošas ir vėliau tapatinsis tik su intelektualiai stipria lenkų literatūra, pabrėš intelekto gyvybės, filosofijos reikšmę

poezijai). „Žagarų“ sambūris išsiskyrė ir savo kultūrinio liberalumo, LDK tolerancijos pabrėžimu, dėmesiu skirtingoms Vilniaus krašto tradicijoms – žydų, baltarusių, lietuvių naujausiai literatūrai, traktavo jas ne tik kaip regioninės egzotikos reiškinį, bet ir kaip kultūrinio dialogo partneres. 1934 m. išleistas lietuvių kultūros tematikai skirtas *Žagarų numeris* (jame publikuota ištrauka iš Kristijono Donelaičio *Metų ir modernistų*, pvz., Kazio Borutos, vertimai). Tais pačiais metais grupė skilo – dalis jos narių nuėjo marksizmo ir bendradarbiavimo su pagrindine komunistų partija keliu, kita dalis nuo to kelio vis labiau atsiribojo. Tarp pastarųjų buvo ir Milošas.

1933 m. Vilniuje išėjo pirmoji Milošo poezijos knyga *Poema apie sustingusį laiką* (*Poemat o czasie zastygłym*). Tačiau savarankiško poetinio balso debiutu, jau nebesakančiu kairiojo avangardo programa, Milošas laikė 1936 m. rinkinį *Trys žiemos* (*Trzy zimy*). Milošo tekstuose ima jungtis labai sodri tikrovės, žemės, daiktų, kūno, eroso patirtis ir filosofinės įžvalgos, kurios apnuogina žmogaus vidinį skausmą, istorijos grėsmę, blogio ir gėrio pradų įtampą. Eilėraštis kuriamas tartum esminis pokalbis, prieštaraujančių vienas kitam balsų dialogas, polifonija. Išėjus šiai knygai, Milošas buvo pastebėtas kaip vienas iškiliausių jaunosios lenkų poezijos kūrėjų katastrofistų. Poeto brandai nemažai davė Paryžiuje praleisti 1934 m. Dar 1931 m. nutrūktgalviškos Klajūnų klubo iškylos kanojomis po Europą metu pasiekęs Paryžių (Milošo kanoją apvertė sukuriai ties Reino slenksčiais, o putotoje srovėje nuskendo kuprinė su visais pinigais ir dokumentais), studentas iš Vilniaus susipažino su savo giminaičiu poetu mistiku, Lietuvos Respublikos diplomatu Oskaru Milašiumi. Tolesnis jų bendravimas atvėrė pradedančiam poetui kitus intelektualinius ir kūrybinius horizontus negu Vilniaus avangardo aplinka, padėjo suvokti literatūrinės mados sąlygiškumą, Europos literatūros tradicijas, poezijos ne tik kaip kalbinio žaidimo, bet kaip esmingos civilizacijos jėgos vaidmenį. Vaidmenį, kurį poetas, gavęs Nobelio premiją ir pakviestas į Harvardo universitetą skaityti paskaitų apie poeziją, įvardijo kaip „aistringą tikrovės ieškojimą“, dalyvavimą visos žmonijos sąmonės kaitoje. „Niekada neslėpiau, kad ankstyva pažintis su jo [Oskaro Milašiaus] raštais, kai buvau dar jaunuolis, taip pat asmeninė pažintis didele dalimi lėmė tai, koku poetu tapau, ypač dėl to, kad įdiegė man pasipriešinimą literatūrinei madai. Čia kalbėdamas sąmoningai suvokiu, kad visų pirma iš jo yra kilęs mano „antimodernizmas““, – kalbėjo poetas vienoje Harvardo paskaitų, vėliau sugulusių į knygą *Poezijos liudijimas*.

Grįžęs iš studijų Paryžiuje, iki 1936 m. pabaigos Milošas dirbo Vilniaus radijuje, rengė kultūros laidas, kol vaivados nurodymu buvo išmestas iš darbo už tai, kad skyrė per daug dėmesio tautinėms mažumoms – baltarusiams, lietuviams, žydams. Išvykimą gyventi į Varšuvą lydėjo vidinės emigracijos pojūtis, o gal ir gimtųjų šaknų nukirtimo per būsimas katastrofas nuojauta. Tai ryšku eilėraštyje „Mano tėvynėje“ – dar 1937 m. parašytame atsisveikinime su Lietuvos erdve (jame kalbama apie Alnų ežerą netoli Seinų, Lietuvos ir Lenkijos pasienyje, kur buvo Milošo giminei priklausęs Krasnagrūdės dvaras, atstatytas 2011). Paradoksalu, bet Milošo kūrybos autentiškumą galutinai išryškino tragiški Antrojo pasaulinio karo įvykiai. Nacistinei Vokietijai 1939 m. rugsėjį užpuolus Lenkiją, poetas jau dvejus metus dirbo Varšuvos radijuje. Su radijo žurnalistų grupe Milošas pakliuvo į artėjančio fronto suirutę, atsидūrė tarp pabėgėlių Rumunijoje. 1940 m. pradžioje, padedamas savo lietuvių draugų kritiko Juozo Keliuočio ir užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio, keliems mėnesiams grįžo į Lietuvos atgautą Vilnių, tikėdamasis čia rasti prieglobstį. Tapo

Naujosios Romuvos žurnalo bendradarbiu. Tačiau Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, 1940 m. vasarą, rizikuodamas gyvybe, naktį brisdamas per raistus, prie Kalvarijos perėjo sieną į nacių okupuotą Lenkiją, pasiekė Varšuvą.

Karo metais dirbo Varšuvos universiteto bibliotekoje nešiku (nacių valdžia nurodė per-rūšiuoti bibliotekos knygas), savarankiškai išmoko anglų kalbą, ėmė versti anglų poeziją. Dalyvavo pagrindiniame lenkų kultūriniame gyvenime – pagrindinis 1940 m. Milošo eilėraščių rinkinys, pasirašytas prosenelio pavarde *Jan Syruć* (Jonas Sirutis), buvo pirmoji konspiraciniu būdu Varšuvoje išleista grožinės literatūros knyga. Tuo metu Milošas parašė keletą žymiausių savo kūrinių, įėjusių į pasaulinės poezijos aukso fondą, pavyzdžiui, eilėraštį „*Campo di Fiori*“, kuriame prabylama apie visuomenės abejingumą holokaustui kaip apie sąžinės pralaimėjimą. Kalbama apie nerūpestingą linksminimąsi karuselėje, patatytoje prie pat Varšuvos geto sienos, už kurios 1943 m. pavasarį vyko didvyriškas žydų sukilimas, žiauriai numalšintas nacių – visas getas buvo sudegintas. Eilėraštis tiesiogiai reagavo į tikrovės įvykį, tačiau jame Milošas tiksliai atskleidė ir tai, kas iškilo jau po karo bei yra aktualu iki šiol, – kolektyvinės kaltės ir atsakomybės problemą. Sukrečianti holokausto realybė pamatoma iš universalios perspektyvos – kaip Romos gyventojų abejingumo, ant laužo sudeginus astronomą Džordaną Bruną (Giordano Bruno), pasikartojimas. Taigi čia ir vėl ryškiai iškyla Milošo poetinio talento prigimtis – tikrovės konkretybė, istorinės žmogaus būklės liudijimas ir filosofinė įžvalga sujungiamos taip, kad metafora persmelkia kaip tiesa. Sąmonės geluonys – taip Milošo poeziją yra apibūdinęs jo vilnietis bičiulis, architektūros istorikas Vladas Drėma.

Karo metų Milošo eilėraščiuose pasiekama tai, ką modernizmo poezija, atrodo, buvo galutinai atmetusi, – poetinio žodžio ir tikrovės ryšys. 1945 m. rinkinys *Išgelbėjimas* (*Ocalenie*) žymėjo naują poeto kūrybos ir biografijos etapą, jis vertinamas kaip lūžis lenkų literatūroje. Šioje knygoje išryškėjo eilėraščio kaip „talpesnės formos“ ieškojimas, būdingas visai Milošo kūrybai: eilėraščio tūris plečiamas taip, kad apimtų tikrovės ir žmogaus būklės, istorijos ir mąstysenos sudėtingumą, o kartu laikomasi aiškumo, tikslios formos, tvirto kalbos ritmo. Katastrofiška patirtis ne žlugdo kalbą, bet jai paklūsta. Poezijoje nebelieka nevilties ir žodžio beprasmybės pojūčio, ji sugrąžinama prie pagrindų, prie paprastumo, kuris savyje sutelkia įvairumą ir daugį – tarsi aguonos galva ar bijūno žiedas. Tai metaforos iš beviltiškiausiu karo laiku 1943 m. Milošo sukurto įspūdingo ciklo „*Pasaulis. Naivioji poema*“. Čia naiviu vaiko balsu pasakojama apie tokį darnų pasaulį, koks jis turėtų būti, – namai, sodas, tėvas ir motina, vaikiškos knygos, giria ir dangus, – bet iš tiesų liudijamos metafizinės tiesos, didžioji krikščioniškoji triada – tikėjimas, viltis ir meilė. Neva vaikiškomis eilėmis perteikiamas užslėptas teologinis traktatas (tas pats apibūdinimas tinka ir *Isos slėniui*). Ši poema kritikų vėliau įvertinta kaip Mickevičiaus kūrybos atitikmuo XX a. lenkų literatūroje.

Pasibaigus karui, dar 1945 m. pabaigoje Milošas tapo Lenkijos Liaudies Respublikos diplomatu, kaip kultūros atašė išvyko į Jungtines Amerikos Valstijas. Dirbdamas Vašingtone, siekė kiek įmanoma laikytis politinio neutralumo, veikti lenkų kultūros labui ir plėsti akiratį. Nuoširdi draugystė Milošą tuo metu susiejo su Albertu Einšteinu (Albert Einstein), jie susirašinėjo, Milošas buvo jo remiamas, laikė Einšteino reliatyvumo teoriją vartais į kitokį mokslą – tokį, kuris galėtų sutaikyti tikėjimą, vaizduotę ir pažinimą. Galutinai perpratęs sovietinio totalitarizmo ideologijos grėsmę, prievarta grįsto valstybinio mechanizmo

pražūtingumą, sąžiningos kūrybos neįmanomybę, nusprendė tapti politiniu emigrantu, nors nukirsti ryšius su pavergta tėvyne ir su lenkų kalbos auditorija Milošui buvo labai sunku. Tačiau 1951 m., kai į Varšuvą iškviestą Milošą valdžia pažadais ir grasinimais pabandė priversti kolaboruoti, rizikuodamas savo gyvybe ir artimųjų gerove, jis pasiprašė politinio prieglobsčio Prancūzijoje. Buvo priglaustas Paryžiuje nedidelės lenkų intelektualų bendrijos, susibūrusios apie demokratišką ir kritišką žurnalą *Kultura*, kurį redagavo Ježis Giedroicas (Jerzy Giedroyc; galima rašyti ir Jurgis Giedraitis), iš garsios Lietuvos kunigaikščių ir vyskupų Giedraičių giminės kilęs intelektualas ir politikas, laikęs save tikru LDK palikuoniu. Tačiau Paryžiaus *Kultura* tebuvo maža bendraminčių sala. Izoliuotas nuo kairuoliškos prancūzų literatų aplinkos kaip sovietijos kritikas, uždraustas socialistinėje Lenkijoje kaip „liaudies išdavikas“, lenkų emigracijos laikomas apsimetėliu ir įtariamam šnipinėjimu, atskirtas nuo Amerikoje likusios žmonos Janinos ir dviejų mažamečių sūnų (JAV buvusiam sovietiniam diplomatumi atsisakė suteikti vizą), puolamas ir kairiųjų, ir dešiniųjų, Milošas išgyveno vieną sudėtingiausių savo biografijos tarpsnių. Kaip tik tuo metu parašė atvirą intelektualinę studiją apie savo ir artimų bičiulių išgyventą sovietinės ideologijos poveikį, apie kolaboravimo šaknis – esė *Pavergtas protas* (Paryžius, 1953), pirmąkart pelniusią jam tarptautinį pripažinimą (daugelyje pasaulio šalių Milošas ilgą laiką buvo žinomas visų pirma kaip šios esė autorius).

Sudėtingos gyvenimo patirtys, iš visų pusių puolamo emigranto vienišumas, išskirtos šeimos drama poetą įstūmė į kūrybinę aklavietę – tuo metu net manė, kad poezijos rašyti nebepajėgs. Vaduodamasis iš psichologinės krizės, kurį laiką gyveno Alpėse pas rašytoją Stanislavą Vincenzą (Stanisław Vincenz), kilusį iš Ukrainos, kuris tarsi turėjo dvasinio gydytojo galių. Savo namelyje Alpių priekalnėse jis Milošą bandė gydyti pasivaikščiojimais, gamtos, medžių stebėjimu, kaimo gyvulių lytėjimu (patarė Milošui dažniau įsižiūrėti arkliams į akis), grybų rinkimu, nes tam „žemaičių kaimo palikuoniui“ po visų jo išgyvenimų paryžiuose, varšuvose ir vašingtonuose reikėję būtent tokios „vilties terapijos“. Pirmasis kūrybinio atgimimo sugrįžtant prie žemės tekstas – eilėraštis „Mittelbergheim“. Viduramžiškame Alpių miestelyje, tarp senų vynuogynų, kur amžinu ratu tebesisuka ūkio darbai, grįžta vienybė su dosnia žeme ir dvasios galia – žemė pasirodo kaip delnas, žmogus – kaip jos pamažu brandinamas vaisius („Ugnie, galybe, jėga, tu, kur mane / Laikai savo delno viduj, kurio rievės / Yra kaip didžiuliai tarpekiai, glostomi / pietų vėjo“). Eilėraštis „Mittelbergheim“ atrodo esąs apie naują sandorą su dievybe, lydėjusia nuo vaikystės, bet galbūt pamiršta, pasitraukusia, ta, kurios buvimu abejota. Šis tekstas Milošo kūryboje yra tarytum prologas romanui *Isos slėnis*, taip pat pradėtam rašyti „terapiniais tikslais“ sugrįžtant prie vaikystės, praleistos Lietuvoje, prie pirminių, sužeistą sąmonę gydančių patirčių.

Romanas, publikuotas 1955 m., gali būti perskaitytas kaip autobiografinis pasakojimas apie dingusį mažo dvarelio pasaulį Nevėžio slėnyje, tačiau drauge yra filosofinis gėrio ir blogio jėgų, veikiančių žmogaus prigimtyje, apmąstymas, bandymas suprasti, kodėl užsimezga žmogaus likimo drama, kokios šiapusinės ar anapusinės jėgos ją lemia. Daug realistinės, folklorinės medžiagos, kuri rekonstruojama iš atminties (lietuviški valstiečių papročiai, archajiški tikėjimai, dainos, dvaro gyvensena, pokalbiai, ūkio darbai, medžioklės). Tačiau tame tirštame, gyvame fone vyksta lemtingos individų dramos (tragiška Magdalenos meilė, Baltazaro pamišimas, Domciaus bedievystė). Upės vardas Isa – Nevėžio poietinis atitikmuo, kurio Milošas ilgai ieškojo romano pavadinimui: užrašinėjo, min-

tyse vardijo Lietuvos upes, gimtojo Kėdainių krašto, Žemaitijos, Prūsijos, Šveicarijos ir Prancūzijos vietovardžius. Taigi Isa – tartum bendrinis upėvardis, o jos slėnyje įžiūrima tai, kas ne tik lokalu, bet galbūt bendra visos Europos arealui, jame dar užsilikusioms senosioms žmogaus ir gamtos oikumenoms (graikiškai *oikumenė* – gyvenamasis pasaulis).

Įdomu tai, kad romano pradžia rankraštyje buvo kitokia, ji vėliau autoriaus išbraukta. Pagal pirminį sumanymą pagrindinis veikėjas Tomas buvo lietuvis (jam Milošas rankraštyje suteikė Valionio pavardę), turtingų lietuvių valstiečių vaikas, gimęs Ginių kaime ant Isos kranto, pasirinkęs kunigo, vėliau vyskupo kelią. Tad romaną prasidėjo nuo likimo siužeto, būdingo lietuvių kultūros asmenybėms ir stambiajai prozai, primenančio Antaną Baranauską, Maironį, Vaižgantą, Vinco Mykoliaičio-Putino romaną *Altorių šešėly*. Tačiau trečiajame skyriuje Tomo namai vaizduojami jau kaip Ginių dvaras: ilga liepų alėja, žemas baltas namas, apaugęs laukinėmis vynuogėmis, tamsūs protėvių portretai valgomajame, braškantis salono parketas, paslaptinga kamarėlė, pilna cinamono, kavos ir gvazdikėlių kvapų, kurioje galima rasti net malūnėlį migdolams malti. Atrodo, kad iškilus vaikystės namų vaizdui autorius pajuto, jog eidamas kitu keliu negalėtų savojo pasaulio papasakoti iki galo autentiškai. Valstiečių namuose nebūtų daiktų, su kuriais susijusios pirminės rašytojo patirtys, jie būtų kitokie. Tad romaną natūraliai virto pasakojimu, primenančiu Mickevičiaus *Poną Tadą*, – dvaro pasaulis vaizduojamas kaip mikrokosmas, paniręs Lietuvos gamtoje, o žmonės yra apsupti ir veikiami jos mįslingų galių. „Įvairiausios Galios stebėjo Tomą saulėkaitoje ar tarp žalumynų ir vertino jį pagal tai, ką jos pačios geriausiai išmanė.“ Bręsdamas Tomas bando įspėti, ką slepia pasaulis, gyvybė, kūnas, siela, pažįstamų suaugusių žmonių likimai, kol galiausiai susiduria su savo paties sąžine ir kalte. Taip jis įgyja meilės ir etikos, tikėjimo ir abejonių, savo talentų ir silpnybių pradmenis, kurie lems vėlesnį gyvenimą, nors romano pabaigoje rašoma: „niekas neįjims, ką iš tavęs padarys pasaulis, į kurį dabar keliauji“. Viktorija Daujotytė teigia, kad „Isos slėnyje Milošas atskleidžia ir užgožtą, užslopintą, nykstantį pagoniškąjį pasaulėvaizdį. [...] Kas laikoma rimtomis teologinėmis problemomis, pirmiausia gali pasirodyti kaip bręstančio berniuko klausimai Dievui“.

Reikšminga, kad tuo metu gyvendamas Paryžiuje, bendraudamas su žymiais lenkų ir prancūzų intelektualais (tarp jų – su Alberu Kamiu) Milošas užmezgė ryšius ir su lietuvių išeivija. Pirmiausia per savo Vilniaus laikų bičiulį, poetą, antologijos *Žemė* dalyvį Juozą Kėkštą, kuris dar tarpukariu buvo Milošo eilių vertėjas. Po karo atsidūręs Argentinoje, Kėkštas dirbo kelių tiesėju pampose, vėl ėmėsi versti Milošo poeziją į lietuvių kalbą. Milošo kūryba ypač traukė žemininkų kartos poetų dėmesį (galima pastebėti nemažai artimų jų bruožų), buvo publikuojama *Literatūros lankų* žurnale. 1955 m. Buenos Airėse pasirodė lietuviška Milošo kūrybos rinktinė *Epochos sąmoningumo poezija*, versta Kėkšto, su autoriaus įvadu, Kėkšto ir Alfonso Nykos-Niliūno palydimaisiais žodžiais. Tai buvo apskritai pirmoji pasaulyje išleista Milošo poezijos vertimų knyga dar iki jo, kaip poeto, tarptautinio pripažinimo. Anot paties poeto, knygą „gyveniman pašaukė mažytė lietuvių rašytojų-emigrantų bendruomenė, išsibarsčiusi keliuose kontinentuose“. Įvade Milošas aiškiai pabrėžia Lietuvos gamtovaizdžio svarbą savo poetinei vaizduotei: „Mano vaizduotę suformavo lietuviškas panevėžio kaimas ir Vilniaus apylinkių miškai ir vandenys. Trakai, Žalieji Ežerai, Jašiūnai – man magiški vardai. Mano santykis su Mickevičiumi buvo ir tebėra labai gyvas. Jame man visiškai nėra ‚lietuviškos egzotikos‘, viskas sava“. Pirmą kartą lietuvių skaitytojams poetas imasi aiškinti savo sudėtingą kilmę iš senosios Kunigaikštystės, moderniųjų

laikų tarsi neatitinkančią tapatybę: dabartinė epocha stumianti žmones į didelį maskara-
dą, kai gėdinamasi arba bijoma prisipažinti, kuo esama. Iškelia Oskarą Milašį kaip svarbų
autoritetą, perspėja dėl perdėto Vakarų kulto, pabrėžia būtinybę reflektuoti visos Vidurio
ir Rytų Europos likimą, sąmoningumą savo išėivystei. Išsako esminę nuostatą: šiais laikais
poezija turėtų būti ne politinis įrankis ir ne „grynasis menas“, bet epochos sąmoningumo
išraiška. Ir siunčia svarbią žinią lietuvių auditorijai: „šios knygos eilėraščiai nėra išversti į
,svetimą‘ kalbą. Juk aš šią kalbą girdėjau aplink save vaikystėje. Juozas Kėkštas gražina
mūsų bendrajai tėvynei tai, kas didele dalimi yra jos nuosavybė“.

1960 m. Milošas buvo pakviestas dėstyti į Kalifornijos universitetą Berklyje, po metų
apsisprendė su šeima pasilikti Amerikoje. Čia prasidėjo naujas kūrybos etapas – vienas
po kito išėjo poezijos rinkiniai *Karalius Popielis ir kiti eilėraščiai* (1962), *Užburtasis Gučio*
(1965), *Miestas be vardo* (1969), *Kur saulė teka ir kur leidžiasi* (1974) – viena didžiausių po-
eto kūrybos viršūnių. Intensyviai rašė esė knygas (pvz., rinkiniai *Regėjimai ties San Fran-
cisko įlanka*, *Ulro žemė*, *Mokslų sodas*, *Pradedant nuo manųjų gatvių*). Reikšmingiausia iš
jų – *Ulro žemė* (1977), savita intelektualinė poeto autobiografija, atskleidžianti pasau-
lėžiūros horizontus, susijusius su religijos ir civilizacijos lūžiais, prasidėjusiais prieš kelis
šimtmečius ir nulėmusiais modernios epochos veidą. Tai pirmiausia mokslinio ir religinio
pasaulėvaizdžio atsiskyrimas, modernųjų ideologijų ir technologijų grėsmė užvaldyti as-
mens sąmonę. Ieškodamas išeičių, Milošas atskleidžia tai, ką yra pavadinęs „slapta sro-
ve“ savo tekstuose – domėjimąsi kertiniais religiniais klausimais, mistine tradicija, krikš-
čionybės atmetomis gnostikų ir manichėjų idėjomis, pagal kurias šis pasaulis – blogio
sfera, tačiau jame „žmogus privalo išganyti visa, kas gyva“. Šiuo laikotarpu gimsta ir dvi
lietuviškos tematikos poemos, vienos svarbiausių tarp didžiųjų Milošo kūrinų, – „Mies-
tas be vardo“ (1964–1965) apie dingusį Vilnių bei „Kur saulė teka ir kur leidžiasi“ (1974).
Pastaroji, anot Daujotytės, „ypatingas kūrinys, poema – misterija. Savo gyvenimo onto-
loginis permąstymas. Choro intarpai lyg antikinėse tragedijose. Klausiantys ir atsakan-
tys. Šią poemą reikia laikyti aiškinančiu ir sumuojančiu kūriniu. Paties Milošo ir jo lemties
lietuvių, kūrėjų, kurie rašė (ir tegalėjo rašyti) lenkų kalba“. Polifonišką, daugybę kalbos
registrų skambantį, lietuviškus, lotyniškus ir gudiškus intarpus, eiles ir prozą jungiantį
poemos tekstą galima pavadinti tikra simfonija, poetiniu kūriniu kalbos vargonams.

Dėstydamas Berklyje, Milošas susipažino su žymiąja archeologe, vilniete Marija Gim-
butiene, 1963 m. tapusia to paties Kalifornijos universiteto profesore Los Andžele. Ben-
draudamas su ja, poetas ypač domėjosi lietuvių mitologija, archajiškąja kultūra. Atsinau-
jino jo ryšiai su JAV lietuvių išėivija, ypač su jos liberaliu kultūrinio sparnu – 1964 ir 1978
m. dalyvavo „Santaros-Šviesos“ suvažiavimuose, tapo šios organizacijos garbės nariu,
bendravo su rašytojais Mariumi Katiliškiu, Liūne Sutema, Algimantu Mackumi, Nyka-Ni-
liūnu, Algirdu Landsbergiu. Pastarojo rūpesčiu 1975 m. buvo parengtas ir išsiųstas Milošo
teikimas Nobelio premijai, taigi tuo rūpinosi ir lenkų išėivija (Paryžiaus žurnalo *Kultura*
aplinka), ir lietuviai. Plati ir daug tekstų pagimdžiusi istorija – Milošo intelektualinis ben-
dravimas su poetu Tomu Venclova, emigravusiu į JAV 1977-aisiais. Jų pokalbiai apie Vil-
nių virto eseistiniu dialogu „Vilnius kaip dvasinio gyvenimo forma“, pirmuoju lietuvių ir
lenko diskusijos apie šį miestą, atviros ir palankios abiem pusėms, pavyzdžiu. Čia Milošas
išreiškė principinę politinę nuostatą: „jeigu kas linki tam miestui gero, turi norėti, kad tai
būtų sostinė – o tai automatiškai panaikina bet kokias lenkiškas pretenzijas į lenkišką Vil-

nių““. Tokia nuostata, įtvirtinta Milošo ir kitų jo bičiulių, ypač Giedroico, po 1990-ųjų tapo kertiniu Lietuvos ir Lenkijos santykių pagrindu ir tuomet, atkuriant abi valstybes, padėjo išvengti jų politinio konflikto atsinaujinimo.

Amerikoje Milošas nuosekliai ėmėsi vertimų, veikė kaip literatūros ir kultūros tarpininkas – su pagalbininkais ir bendradarbiais vertė lenkų poeziją į anglų kalbą, o anglų poeziją – į lenkų. 1973 m. pasirodė ir pirmasis jo paties poezijos vertimų į anglų kalbą rinkinys *Selected Poems*. Jau šešiasdešimtmetis, išmokęs hebrajų ir senąją graikų kalbas, poetas ėmėsi didžiulio, iš tiesų Dantę primenančio darbo – iš naujo originaliai išversti Bibliją į lenkų kalbą. Viena vertus, Milošui visuomet buvo aktualus religinės vaizduotės likimas moderniojoje epochoje, o kartu ir būdas, kuriuo keliami kadaise religijai ir teologijai bei nuo jos neatsiskyrusiai filosofijai svarbūs esminiai žmonijos klausimai. Kita vertus, yra pažymėjęs, kad Biblijos vertimą į lenkų kalbą suvokė kaip lenkų kalbos ir savimonės apvalymą po XX a. šios tautos išgyventų katastrofų, tarp jų ir holokausto. 1979 m. pasirodė Milošo išversta *Psalmių knyga*, 1980-aisiais – *Jobo knyga*. Šį darbą tęsė 1980-aisiais gavęs Nobelio premiją (*Penkių ritinių knygos*, 1982; *Evangelija pagal Morkų*, *Apokalipsė*, 1984; *Išminties knyga*, 1989).

Nobelio kalboje, kurią pasakė 1980-aisiais atsiimdamas premiją Švedijos mokslų akademijoje, Milošas kalbėjo apie nelengvą poeto ištikimybę tikrovės ieškojimo principui, kuris tolygus tiesos ieškojimui dramatiškuose XX a. istorijos išbandymuose. Ištara „laiminimo žodžius“ savo gimtajam kraštui už jame gautas likimo dovanas. Šie Milošo žodžiai skamba tarsi Mickevičiaus *Pono Tado* invokacijos variantas („Tėvyne Lietuva, esi kaip sveikata“):

Gera yra gimti mažoje šalyje, kur gamta yra žmogiško masto, kur per šimtmečius drauge gyveno įvairios kalbos ir religijos. Aš kalbu apie Lietuvą – padavimų ir poezijos kraštą. Mano šeima jau šešioliktime amžiuje kalbėjo lenkiškai, lygiai kaip daugelis šeimų Suomijoje kalbėjo švediškai, o Airijoje – angliškai; todėl aš esu lenkų, ne lietuvių poetas. Bet Lietuvos gamtovaizdžiai, o gal ir jos dvasios niekad manęs neapleido. Gera nuo vaikystės girdėti lotyniškos liturgijos žodžius, versti mokykloje Ovidijų, mokyti katalikų dogmatikos ir apologetikos. Tikra palaima, jeigu likimas kam nors lėmė mokytis ir studijuoti tokiam mieste, koks buvo Vilnius, – keisčiausias baroko ir italų architektūros, perkeltos į šiaurės miškus, miestas; istorijos, įspaustos kiekviename akmenyje, keturiasdešimties katalikiškų bažnyčių ir gausių sinagogų miestas, anais laikais vadintas Šiaurės Jeruzale.

Emigravęs į Vakarų, Lenkijoje Milošas buvo uždraustas, jo knygos buvo neprieinamos net bibliotekose. Poetui gavus Nobelio premiją, jis pripažintas ir tėvynėje – po trisdešimties metų pertraukos Lenkijoje vėl pradedamos skelbti jo knygos, išleistas *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*, kur publikuoti neoficialiai įrašyti pokalbiai su kritiku Aleksandru Fiutu, o 1981-aisiais poetas atvyko į savo šalį, remdamas prasidėjusį demokratinį „Solidarumo“ judėjimą. 1981–1982 m. buvo pakviestas skaityti paskaitų apie poeziją Harvardo universitete, jas išleido atskiru rinkiniu *Poezijos liudijimas*, kuriame išdėstė poezijos meno ir jo vaidmens civilizacijos raidai sampratą. Reiškė viltį, kad ateities literatūra ne toliau sklės savyje, skleis neigimo nuotaiką ir liudys vertybių krizę, bet padės žmonėms atrasti jį dar neišnaudotas, pamirštas dvasines galimybes.

1993-iaisiais Milošas su antrąja žmona Kerol (Carol) apsigyveno Krokuvoje. Jam buvo suteiktas žymiausių JAV ir Lenkijos universitetų garbės daktaro vardas, aukščiausi Lenkijos ir Lietuvos valstybiniai apdovanojimai. Iki pat savo ilgo gyvenimo pabaigos intensyviai rašė ir publikavo poeziją bei esė, už tai pelnė prestižines literatūros premijas (2001 m. netgi atsisakė būti antrąkart nominuotas didžiausiai lenkų literatūrinei Nikės premijai, kad nenustelbtų kitų rašytojų). Savo kūrybingumu, proto ir net kūno galia stebino kur kas jaunesnius kolegas. Svarbiausios iš jo vėlyvųjų knygų – poezijos rinkiniai *Neapbrėpiama žemė* (1988), *Kronikos* (1988), *Ant upės kranto* (1994), *Tai* (2000), *Kita erdvė* (2002), *Orfėjas ir Euridikė* (2003); esė *Pakelės šūnytis* (1997), *Milošo abėcėlė* (1997), *Kita abėcėlė* (1998). Ir šio laikotarpio kūryboje ryškios nenuilstamos „talpesnės formos“ paieškos, siekis tekste suderinti išraiškos paprastumą, kalbos konkretumą, ištikimybę „penkių pojūčių tiesai“ ir filosofinės, teologinės minties gelmę, gyvenime skaudžiais išbandymais įgytos išminties skaidrumą. Vėl iškyla savojo pašaukimo kaip tarpininkavimo atminčiai pojūtis, ištikimybė gyvenime pažinotiems žmonėms, dingusiai tikrovei. Ir nuolatinė nuostaba dėl paprastų dalykų, gamtos ir meno, niekada neišnykstantis tikrovės erosas: „Pavirtęs į patį žvilgsnį, gersiu toliau proporcijas / žmogiško kūno, irisų spalvą, birželio rytą Paryžiaus gatvėje / visą tą nesuprantamą, nesuprantamą regimųjų daiktų gausybę“ (eil. „Sąžiningas savo paties aprašymas prie viskio taurės oro uoste, tarkime, Mineapolyje“).

Milošas labai atidžiai sekė Lietuvoje prasidėjusį Sąjūdį, Nepriklausomybės paskelbimą ir laisvos visuomenės kūrimosi procesus. Iš karto po žinių apie Sausio 13-osios įvykius Vilniuje jis inicijavo viešą trijų poetų – savo paties, Josifo Brodskio ir Tomo Venclovos – pareiškimą pasaulio bendruomenei, pavadintą „Poetai už Lietuvą“ ir paskelbtą dienraštyje *The New York Times* 1991 m. sausio 15 d.: „Mes esame trys poetai, draugai, atstovaujantys trims kalboms: lietuvių, rusų ir lenkų. Kreipiamės į pasaulio bendruomenę – mūsų kolegas rašytojus ir visus sąžiningus žmones – prašydami protesto balsu pasmerkti nežmonišką Sovietų išpuolį, įvykdytą prieš Lietuvos žmones. Pastarųjų dienų įvykiai mums karčiai primena pačius sunkiausius Sovietų valstybės nusikaltimus“. Matyt, kaip tik tuo metu Milošas atliko simbolinį veiksma – išvertė į lenkų kalbą Lietuvos himną, Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“. Iš pribrauktų vertimo juodraščių, iš nelengvų eilėdaros ir skambesio ieškojimų neatrodo, kad versta tik sau. Himnas buvo verčiamas giedoti. Tikriausiai Milošas mąstė apie Lietuvos lenkų bendruomenę atsikuriančioje valstybėje, apie jos tapatybę. Jis siekė užkirsti kelią naujam nacionalistiniam susiskaldymui.

1992 m. gegužę poetas pirmąkart po penkiasdešimt dvejų metų apsilankė Lietuvoje – jaunystės mieste Vilniuje, Kaune ir gimtinėje Šetenuose. Tais metais tapo pirmuoju Lietuvos Respublikos garbės piliečiu ir Kauno Vytauto Didžiojo universiteto garbės daktaru. Išlipęs iš lėktuvo Vilniaus oro uoste, Milošas lietuviškai ištarė: „Aš esu laimingas“, ir, kaip atsimena jį tuomet pasitikęs švietimo ministras Darius Kuolys, ėmė atmintinai deklamuoti Kristijoną Donelaitį. Milošo kelionę į gimtąjį kraštą lydėjo esė knygos *Tėvynės ieškojimas* (1992) publikacija. Ši knyga tapo svarbiu impulsu permąstyti lietuvių kultūros istoriją, atsiverti jos prieštaravimams, patraukliam sudėtingumui, atnaujinti lietuvių pasakojimą apie pačius save ir kitas Lietuvos tautas. Milošas šioje esė veikia kaip tarpininkas, kuriantis „jungiamąjį audinį“ tarp istorijoje išsiskyrusių buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldėtojų; ir išties jo knyga atgimusiame Lietuvoje paskatino atsigręžimą į LDK kultūrą. *Tėvynės ieškojimas* pačiam autoriui buvo savita jo sąmonės

„kelionė į namus“, o toje kelionėje iškilo ir svarbiausi jo biografijos lėmėjai, dvasios antrininkai bei LDK aristokratinė vertybių įkūnytojai – Adomas Mickevičius ir Oskaras Mi-lašius, kurių palikuonimi Milošas save laikė. Esė atskleidžia universalų lietuviybės lygmenį, susieja lokalius, tariamai „provincialesius“ Lietuvos istorijos reiškinius su didžiosiomis žmonijos tikėjimo, proto ir širdies dilemomis. Taip ugdomas platesnis, universalesnis, oresnis dabartinių Lietuvos piliečių sąmoningumas.

Sugrįžimas į gimtuosius Šetenius, neabejotina, buvo giliausių Milošo išgyvenimų dalis, ir jis užsiminė, kad grįžta susitikti su laiko klodais savo sąmonėje, gal su pačia laiko esme. Kalbėdamas Lietuvoje, ne kartą pabrėžė: atvykau čia anaipol ne vedamas sentimentų, žinau, kad mano praeities pasaulis jau išnyko ir nesu čia tam, kad jo su nostalgija ieškočiau. Tačiau daugybę metų Prancūzijoje ir Amerikoje nuolat teiravosi, kaip atrodo Šeteniai, kas juose išliko, su jauduliu laukė žinių, nuotraukų, ir – tai atskleidžia laišškai – yra ryškiai sapnavęs savo sugrįžimą (lyg galėtų skraidyti ir kaip paukštis artėtų prie mižiniškais tapusių savo gimtinės medžių). Tad būseną, kurios vėl įžengė į Nevėžio slėnį, buvo lyg ėjimas į giliai savyje nešiotą paslaptį.

Šetenių dvaro vietoje guotais augo piktžolės ir varnalėšos. Priešais buvusią apskritą veją užmėmė laukinis klevų jaunuolynas, vienur kitur išliko šimtmetis ažuolas ar vinkšna, iš prosenelio pasodintų sodų brūzgynuose matėsi tik sausi kelmiai. Buvo sunku bristi per aukštą žolę, paslėpusią senus parko takus. Esė „Laimė“ rašo: „Nejaučiau skausmo ar pykčio, netgi liūdesio. Stovėjau ne tiek savo šimtmečio istorijos, kiek paties laiko aki-vaizdoje. [...] Svarbiausias tą akimirką buvo praplaukiančio laiko gaivalas. Nusileidau prie mano upės“. Tačiau anuomet labai užteršto Nevėžio vanduo buvo rūdžių spalvos, neaugo nei vandens lelijos, nei ajerai, ir sustingusi plūduriavo vienintelė gūbė, galbūt apimta „savižudiškų intencijų“. Akimirką turbūt pasirodė, kad kelionė į laiko esmę Šetenuose atsiveria kaip kelionė į mirtį.

Ir vis dėlto po tos kelionės parašyti Milošo eilėraščiai (įspūdingas vėlyvasis ciklas „Lietuva po penkiasdešimt dvejų metų“, iš kurio šioje chrestomatijoje pateikiami tekstai „Sodyba“ ir „Lanka“) bei esė „Laimė“ liudija, kad ribinėje būsenoje poetui verėsi kažkas daugiau. Sąmonei palengva prabilo ją palaikantys pradai – tyras dangus gražią birželio dieną, augalijos vešlumas, ir pagaliau atsiliepė gelbstinti atminties jėga. „Atmintis atpažino kalvų pavidalus kitame upės krante, parko pakilumą, lanką prie kelio, tamsią, šešėlyje pasislėpusią žalią dėmę, kur kadaise buvo tvenkinys. Nepaisant visų pasikeitimų, vietos reljefas išliko tas pats ir man atrodė, kad čionai rasčiau kelią net užmerktomis akimis, nes mano kojos pačios mane nuneštų“. Asmuo ir jo kūnas atsimena jį maitinusią tikrovę, vadinasi, ji yra, ji niekur nedingo, o laikas turi kelis nevienodus lygmenis. Naikinančio laiko tėkmėje pasirodo kitoks, daug stipresnis ir galingesnis, amžinesnis srautas, apvalantis visą esybę. Nevėžio slėnyje, tarp tų pačių lankų ir kalvų tekėjo ir teka kita, galingesnė, vardu nepavadinama Būties upė.

Daug vyko mano viduj, apstulbino mane jėga tos srovės, kuriai negalėjo tikti joks vardas. Jaučiausi, lyg būčiau atsibudęs po ilgo sapno ir vėlei tapčiau žmogumi, kuriuo niekada nenustojau būti. Ilgas gyvenimas, išsigelbėjimai paskutinę akimirką, dvi mano santuokos, vaikai, mano triumfai ir pralaimėjimai, visa tai mirgėjo prieš akis pagreitin-tu tempu tarsi filmo juostoje. Ne, tai nėra tikslus vaizdinys, nes visa tai buvo didžiu-

lė masė, atskira nuo manęs, egzistuojanti savame laiko lygyje, o man iš naujo vėrėsi tąsa, kuri jungė mane kaip vaiką su manimi kaip senu žmogumi. [...]

Žiūrėjau į lanką. Staiga suvokiau, kad per visas savo ilgas klajones veltui ieškojau tokios žiedų ir lapų dermės, kokią čia atradau, ir kad visad svajojau sugrįžti. Arba, tiksliau sakant, supratau tai tik tada, kai mane užliejo didžiulė jausmų banga, kurią galiu pavadinti tiktai vienu žodžiu – laimė.

Lietuvoje Milošas lankėsi dar tris kartus. 1999 m. su jauduliu atidarė Šeteniuose įkurtą jo vardu pavadintą kultūros centrą – rekonstruotą vieną iš buvusių gimtinės pastatų jau sutvarkytame dvaro parke. Paskutinį kartą, 2000-ųjų spalį, būdamas Vilniuje ir sakydamas kalbą Rotušėje, perdavė priesaką jauniems lietuviams rūpintis šio miesto tradicija ir jo daugiataučiu palikimu.

Mirė sulaukęs devyniasdešimt trejų. Palaidotas Krokuvoje, tėvų pauliečių Skalkos vienuolyno kriptoje. Nenutyla svarstymai, kad kūnas turėtų būti perkeltas į garbingiausią Lenkijos vietą – Vavelio katedrą, kur ilsisi Adomo Mickevičiaus palaikai. 2011-aisiais Lenkija, Lietuva ir visas pasaulis iškilmingai minėjo Česlovo Milošo šimtmetį.

Ne vieta dabar pranašauti, kas bus rytoj, kaip tai daro būrėjai ir futurologai. Poeto viltis – ta, kurią ginu, kurią siūlau, – nėra ribojama jokių datų. Jei jau irimas yra vystymosi funkcija, o vystymasis – irimo, lygiai tikėtina, kad jų varžytuvės gali baigtis irimo pergale. Ilgam, bet ne visam laikui; ir čia įsiterpia viltis. Tačiau ji nėra nei chimeriška, nei pamišėliška. Priešingai, kiekvieną dieną galima matyti ženklų, liudijančių, kad dabar, šią akimirką, gimsta kažkas nauja, iki šiol nepažinta tokiu mastu: žmonija kaip gaivalas, įsisąmoninusi savo nepriklausomybę nuo Gamtos – nes tik žmogus yra paveldėjęs atminties, arba istorijos, turtą.

Česlovas Milošas. Poezijos liudijimas

Siūloma literatūra: Czesław Miłosz, *Rinkiniai eilėraščiai*, Vilnius: Baltos lankos, 2011; Czesław Miłosz, *Isos slėnis*, Kaunas: Pasaulio lietuvių centras, 2011; Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, Vilnius: Apostrofa, 2011; Czesław Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2011; Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Czesław Miłosz, *Poezijos liudijimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Czesław Miłosz, *Pakelės šūnytis*, Vilnius: Strofa, 2000; Czesław Miłosz, *Abécélė*, Vilnius: Aidai, 2012; *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*. Pokalbiai su Aleksandru Fiutu, Vilnius: Alma littera, 1997; Viktorija Daujotytė, Mindaugas Kvietkauskas, *Lietuviškieji Česlovo Milošo kontekstai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011; *Czesławo Miłoszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tąsa*, sud. Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Česlovas Milošas

ISOS SLĒNIS

I

Pradžioje dera aprašyti Ežerų kraštą, kur gyveno Tomas. Šitas Europos sritis ilgai dengė ledynai, tad jų gamtovaizdis dvelkia šiaurės rūsčiu. Žemė čia daugiausia akmenuota, smėlinga, tinkanti auginti tikrai bulves, rugius, avižas ir linus. Dėl šios priežasties žmonės čia neiškirta miškų, kurie kiek švelnina atšiaurų klimatą ir apsaugo nuo Baltijos vėtrų. Miškuose dažniausiai pamatysi pušį bei eglę, yra taip pat beržų, ąžuolų ir skroblų, o visai neauga bukai – jų riba eina gerokai toliau į pietus. Per girias gali ilgai keliauti nė kiek neišvargindamas akių, nes medžių bendruomenės, kaip ir miestų gyventojai, turi nepakartojamų ypatybių – buriasi į guotus, juostas, salynus, tai šen, tai ten paženklintus koku nors keliūkščiu su smėlyje įspaustomis vėžėmis, miško trobele ar sena deguto virykla, kurios irstančias krosnis gožia žolės ir krūmokšniai. Ir visuomet nuo kokios nors kalvelės staiga išvysi žydrą ežero dubenį, kur suboluos vos pastebima krago dėmelė, o viršum nendrių nutįs praskrendančių ančių virtinė. Pelkynuose šičia peri daugybė vandens paukščių; pavasariop blyškiam šio krašto danguje vis aidi atsikartojantis perkūno oželių traškesys, tar tar tar: raitydami vis tas pačias akrobatines figūras, reiškiančias meilės žaidimus, jie išskleidžia savo plunksnų vairs, kuriuose vėjas ir sukelia tokį garsą. Šitas tylus traškesys ir tetervinų burbuliavimas (tarsi kažkur tolumoje virtų horizontas), ir tūkstančių varlių kurkimas pievose (nuo varlių skaičiaus pareina kiekis gandrų, susikrovusių lizdus ant trobesių ir daržinių stogų) – tai įprasčiausi šio metų laiko balsai. Tada ūmai nutirpus sniegui pražysta purienos ir žalčialankiai, smulkūs rausvai balti žiedeliai ant dar belapių krūmokšnių. Šitam kraštui būdingi du metų laikai, tarsi jam ir būtų sutverti: pavasaris ir ruduo – ilgas, dažniausiai giedras, kupinas mirkstančių linų kvapo, mintuvų tauškėjimo, iš toli atplaukiančių aidų. Žąsis tuomet pagauna nerimas, jos nevikriai kėsčioja sparnais, norėdamos kilti paskui laukines, kurios šaukia iš padangių. Pasitaiko kam nors į namus parsinešti gandrą sulaužytu sparnu: jis išsigelbėjo nuo mirties, kuriai bičiulį, nesugebantį pakilti į kelionę link Nilo, savo snapais pasmerkia gandrų bendrijos teisėjai; pasklinda gandas, kad tai vienur, tai kitur vilkas nusinesęs paršėką; iš miškų girdėti medžioklinių šunų koncertas: lėkdami loja – sopranas, bosas ir baritonas, vejasi žvėrį, ir iš melodijos pažinsi, ką seka pėdomis – zuikį ar stirną.

Gyvūnai čia sumišę, dar ne visai šiaurietiški. Pasitaiko baltųjų tetervinų, bet yra ir kurapkų. Voverės kailiukas žiemą pilkšvas, bet ne grynai pilkas. Yra dvi rūšys kiškių: vieni, paprasti, lygiai tokie pat žiemą ir vasarą, o antri, baltieji, keičia kailį, ir jų neatskirsi nuo sniego. Šis rūšių bendrabūvis teikia medžiagos mokslininkų apmąstymams; klausimas tampa sudėtingesnis dar ir todėl, kad, anot medžiotojų, paprastųjų kiškių yra du porūšiai – lauko ir miško, o pastarieji retsykais dar poruojasi su baltaisiais.

Dar neseniai žmonės namuose pasidirbdindavo viską, ko reikėjo. Dėvėjo storą drobę, kurią moterys klosto ant žolės ir laisto vandeniui, kad išbaltų saulėje. Pasakų ir dainų metų, vėlų rudenį, būdavo, iš kuodelio pirštais peša sruogas, ritmingai stuksi ratelio paminos. Iš tų verpalų šeimininkės audė namų darbo staklėmis gelumbę, pavydžiai saugodamos rašto paslaptis: eglute, tinkleliu, vienos spalvos apmatai, kitos – ataudai. Šaukštus, kubilus bei ūkio reikmenis droždavo ir skaptuodavo patys, kaip, beje, ir

klumpes. Vasarą dažniausiai nešiojo vyžas, pintas iš liepos karnų. Tiktai po Pirmojo pasaulinio karo ėmė kurtis pieno bendrovės, javų ir mėsos supirktuvės, tad pradėjo keistis ir kaimo gyventojų poreikiai.

Trobos čia statomos medinės, dengtos ne šiaudais, o gontais. Kibirai iš šulinių traukiami svirtimi – prie skelto stulpo pritaisyta kartimi, kurios vieną galą slegia svarmuo. Šeiminių garbės dalykas – darželis prie įėjimo. Jame augina jurginus ir dedešvas, gėles, kurios linguoja aukštai pasienyje, o ne tokias, kurios puoštų tik žemę, pasislėpusios už tvoros.

Nuo šito visumos paveikslo dera pereiti prie Isos upės slėnio, upės, kuri dėl daugelio aplinkybių išsiskiria Ežerų krašte. Isa juoda, gili, vangiai tekanti, apaugusi tankiais karklynais; pro vandens lelijų lapus vietomis vos matosi jos paviršius; upė vinguriuoja per pievas, o abiejuose nuolaidžiuose jos šlaituose plyti laukai su derlingomis žemėmis. Slėnis yra palaiminga vieta dėl reto mūsų krašto juodžemio, vešlių sodų, o gal ir dėl nuošalumo, kuris niekuomet neslėgė čionykščių gyventojų. Kaimeliai šičia turtingesni nei kitur, sutūpę arba ties vieninteliu vieškeliu palei upę, arba aukščiau viršum jos, terasose, ir pavakare žvalgosi vienas į kitą langų šviesuliais per daubą, kuri kaip rezonuojanti dėžė atkartoja plaktuko dūžius, šunų lojimą ir žmonių balsus, – gal todėl slėnis taip garsėja savo senomis dainomis, kurias čia dainuoja atskirais balsais, niekada unisonu, visuomet stengdamiesi nurungti varžovus iš priešais esančio kaimo – gražiau, iš lėto užgesinti posmą. Tautosakos rinkėjai užrašė prie Isos daugelį motyvų, kurie siekia pagonybės laikus, kaip antai pasakojimą apie Mėnulį (pas mus jis vyras), atsikėlusį iš vedybinio guolio, kur jis miegojo su savo žmona – Saule.

II

Isos slėnis ypatingas tuo, jog čia yra daug velnių, daugiau negu bet kur kitur. Galbūt sutrūniję gluosniai, malūnai, pakrančių brūzgynai labai tinka būtybėms, kurios pasirodo žmonėms tik tada, kai pačios to nori. Mačiusieji sako, jog velnias yra nedidelis, devynmečio vaikišcio ūgio, dėvi žalią frakelį, krakmolytą nėrinių krūtine; plaukai supinti į kasele, mūvi baltomis kojineis ir aukštakulniais bateliais – jais stengiasi paslėpti kanopas, kurių gėdinasi. Bet šiuos pasakojimus derėtų vertinti atsargiai. Labai galimas dalykas, kad velniai, žinodami apie prietaringą žmonių stebėjimąsi vokiečiais – prekybos, išradimų ir mokslo vyrais, stengiasi išrodyti kuo rimtesni, rengiasi kaip Imanuelis Kantas iš Karaliaučiaus. Ne veltui kitas piktosios dvasios pavadinimas, paplitęs prie Isos – „vokietukas“ – rodo, kad velnias yra progreso šalininkas. Vis dėlto sunku patikėti, kad jie taip rengtųsi kasdien. Antai mėgstamiausia kipšų pramoga – šokiai jaujose, tuščiose pašiūrėse, kur mina linus, daržinėse, stovinčiose atokiau nuo trobesių: kaipgi jie su frakais galėtų dūkti, kelti dulkių ir spalių tumulus, pamiršę savo padorią išvaizdą? Ir jei jiems jau suteiktas tam tikras nemirtingumas, kodėl jie būtinai turėtų vilkėti tik aštuonioliktojo amžiaus apdarus?

Iš tikrųjų nežinia, kiek jie gali kaitaliooti savo pavidalą. Kai mergina švento Andriaus išvakarėse uždega dvi žvakeles ir žiūri į veidrodį, ji gali išvysti ateitį: veidą vyriškio, su kuriuo bus sujungtas jos gyvenimas; o kartais – mirties veidą. Ar čia velnias taip persirenginėja, ar veikia kitos magiškos jėgos? O kaip atskirti būtybes, kurios šičia atsirado su krikščionyste, nuo anų, senųjų čiabuvių – nuo girių laumės, kuri sukeičia lopšiuose vaikus, arba nuo mažyčių žmogiukų, nakčia išlendančių iš savo rūmų, paslėptų po Šeivame-

džio šaknimis? Ar velniai ir tie kiti visokie padarai tarp savęs kaip nors susišneka? O gal tiesiog gyvena vieni greta kitų – panašiai kaip kėkštai, žvirbliai ir varnos? Ir kurgi ta šalis, kurion slepiasi ir pirmieji, ir antrieji, kada arimus trempia tankų vikšrai, kada paupy rausia sau negilias kapo duobes tie, kurie bus sušaudyti, o per kraują ir ašaras, su istorijos aureole, atžygiuoja pramonė? Ar galima įsivaizduoti kokį seimą urvuose, Žemės gelmėse, kur taip karšta nuo degančio skysto planetos branduolio? Seimą, kuriame šimtai tūkstančių mažų velniūkščių, apsvilkusių frakais, rimtai ir liūdnei klausosi oratorių, atstovaujančių pragaro centro komitetui? Štai kalbėtojai skelbia: kad būtų įvykdytos užduotys, reikia liautis lakstyti ir išdykauti po miškus bei pievas, nes šiuo laikotarpiu reikalingos kitokios priemonės, o aukštos kvalifikacijos specialistai jau darbuosis taip, kad mirtingųjų protas net neįtartų, kieno čia būta. Pasigirsta plojimai, tiesa, nenuoširdūs, kadangi visi jau supranta, kad buvo čia reikalingi tiktai paruošiamuoju laikotarpiu, kad progresas juos uždaro niūriose pragarmėse ir kad jie jau nebematys saulėleidžių, praskrendančių paukščių, žaižaruojančių žvaigždžių ir kitokių neaprėpamo pasaulio stebuklų.

Prie Isos gyvenantys valstiečiai statydavo ant gryčios slenkščio pieno dubenėlį romiems vandens žalčiams, nebijojusiems žmonių. Vėliau jie tapo uolūs katalikai, ir velniai jiems primindavo apie žūtbutinę kovą, vykstančią dėl žmogaus sielos. Kas jie bus rytoj? Pasakotojas nežino, kokį pasirinkti laiką – esamąjį ar būtąjį, tarsi tai, kas praėjo, nebūtų praėję amžinai, o tęstųsi tol, kol juos atmena kartos – ar tiktai vienas metraštininkas.

Gal velniai pamėgo Isą dėl jos vandens? Sakoma, kad šis galįs paveikti gimusių prie Isos žmonių būdą. Jie linkę į kraštutinumus, nenuoramos, o jų mėlynos akys, šviesūs plaukai ir kiek dramblotos figūros tėra apgaulingi požymiai, tariamai liudijantys šiauriečių sveikatą.

III

Tomas gimė Giniuose, ant Isos kranto, tuo metu, kai prinokęs obuolys krenta žemėn bubtelėdamas vidudienio tyloje, o priemenėse stovi statinaitės rudo alaus, kuris čia daromas pasibaigus rugiapjūtei. Giniai – tai visų pirma ažuolais apaugusi kalva. Tas faktas, jog ant jos pastatyta medinė bažnyčia, byloja apie tam tikrus senosios religijos priešininkų kėslus, o galbūt norą nuo senojo prie naujo tikėjimo pereiti be sukrėtimų: toje pat vietoje kadaise savo apeigas atlikinėdavo perkūnijos dievo tarnai. Nuo vejos prie bažnyčios, atsirėmus į akmenų tvorą, apačioje matyti upės kilpos, keltas ir ant jo stovintis vežimėlis; keltas lėtai slenka išilgai lyno, kurį traukia keltininko ranka, lygiai, netrūkčiodama (čia nėra tilto); matyti kelias, tarp medžių kyšantys stogai. Kiek atokiau, pašalyje, stovi klebonija pilku gontų stogu, primenančiu laivę iš paveiksliukų. Užlipus laipteliais ir paspaudus durų rankeną, toliau reikia eiti grindimis iš nugludintų plytelių, sudėtų įstrižai, eglute, o šviesa ant jų krenta pro žalius, raudonus ir geltonus langelius, keliančius nuostabą vaikams.

Tarp ažuolų, aikštelėje, yra kapinės; ten, akmens stulpiukus jungiančių grandinių kurtkampyje, guli Tomo protėviai iš motinos pusės. Viename šone prie kapinių priglunda nuolaidžios kalvelės, kuriose vasarą tarp čiobrelių nardo driežiukai. Kalvas vadina Švedų pylimais. Jas supylė arba švedai, šičia atvykę iš už jūros, arba tie, kurie su jais kariavo; kartkartėmis žmonės čia randa šarvų likučių.

Už pylimų prasideda parko medžiai, jo pakraščiu driekiasi labai status kelias, kuris per atlydžius pavirsta upeliuko vaga. Šalia kelio iš slėpiningo dygiųjų slyvų guoto

kyšo kryžiaus rankos. Norint prie jo priėti, reikia kopti žolės užgožtais sugriuvusiais laiptukais, ir tuomet apačioje pamatysi apskritą šaltinio duburį, iš šono spokso varlė, o priklaupęs ir praskleidęs maurus gali ilgai žiūrėti į dugne besisukantį vandens skrituliuką. Užlošęs galvą, regi apsamanojusį medinį Kristų. Jis sėdi koplytėlėje, vieną ranką pasidėjęs ant kelių, o antrąją parėmęs smakrą, nes yra liūdnas.

Nuo kelio link namų eini alėja. Ji tarsi tunelis (tokios čia tankios liepos) leidžiasi net iki tvenkinio greta svirno. Tvenkinys vadinamas Juoduoju, kadangi jo niekuomet nepasiekia saulė. Naktį čia vaikščioti baisu; nesyk žmonės šičia matė juodą kiaulę, kuri kriuksi ir pusnagomis kaukši į takelius, o peržegnota išnyksta. Už tvenkinio alėja vėl kyla, ir staiga priešais sušvinta gėlynas. Stovi baltas namas, toks žemas, jog, atrodo, jį prislėgė stogas, ant kurio lentučių kur ne kur patogiai įsitaisiusios auga samanės ir žolės. Laukinės vynuogės, kurių uogos sutraukia liežuvį, vyniojasi apie langus ir apie dvi priebučio kolonėles. Iš kitos pusės prilipdytas priestatas – ten visi persikelia gyventi žiemą, nes namo priekis jau dūlėja ir smenga nuo drėgmės, besiskverbiančios iš po grindų. Priestatas susideda iš daug kambarių, ten stovi rateliai, audimo staklės ir milo veltuvai.

Tomo lopšys kabojo namo senojoje dalyje, prie sodo, ir pirmas jį pasveikinęs garsas greičiausiai buvo paukščių ulbesys už lango. Kai pradėjo vaikščioti, daug laiko jam prireikė, kol apžiūrėjo kambarius ir visus užkaborius. Valgomajame bijojo prisitarti prie ceratinės kanapos – ne tiek dėl portreto, vaizduojančio rūstų vyriškį su šarvais, iš po kurių kyšojo kraštelis purpurinio rūbo, kiek dėl dviejų baisingai perkreiptų molinių veidų, stovėjusių ant lentynėlės. Į namo dalį, vadinamą „salonu“, niekada nebandė patekti ir netgi būdamas jau didelis berniukas jautėsi ten labai nesmagiai. „Salonas“ už priemenės visada buvo tuščias, ten tyloje savaiame braškėjo parketas ir baldai, ir visi žinojo, jog ten kažkas gyvena. Labiausiai jam magėdavo pakliūti į kamarėlę, bet tai retai atsitikdavo. Tada močiutės ranka pasukdavo raudonai dažytose duryse styrantį raktą, ir plūstelėdavo kvapai. Pirmiausia – rūkytų dešrų ir kumpių, kabančių palubėj po balkiais... Su šiuo kvapu buvo sumišęs kitas, sklindantis iš stalčiukų, sulipusių vienas prie kito palei sienas. Močiutė traukdavo stalčiukus ir leisdavo juos uostyti, sakydama: „Čia cinamonas, čia kava, čia gvazdikėliai.“ Aukščiau, ten, kur tik suaugę galėdavo pasiekti, viliojamai švytėjo tamsiaauksiai puodeliai, piestos ir net malūnelis migdolams malti, taip pat – pelių spąstai: skardos dėžutė, ant kurios pelė galėdavo užbėgti tamtyč padarytu tiltuku su išpjaustytais laipteliais, o kai siekdavo lašinių, atsiverdavo slapta anga, ir ji krisdavo į vandenį. Kamaros langelis buvo su grotomis, ir čia ne tik kvėpėdavo, bet buvo vėsu ir tamsoka. Tomas taip pat mėgo kambarį prie koridoriaus, šalia virtuvės, vadinamąjį „garderobą“, kur džiūvo sūriai ir kur dažnai būdavo mušamas sviestas. Jis irgi prisidėdavo prie šio darbo, nes smagu traukti muštuvą aukštyn žemyn, kai skylėje šnypščia pasukos; tiesa, greit jam šitai nusibosdavo, nes reikia ilgai padirbėti, kol, pakėlęs dangtelį, pamatysi, kad kryžiokas muštuvo gale jau aplipęs gelsvomis kruopelytėmis.

Namas, už jo vaismedžių sodas, o priešais namą veja – štai su kuo Tomas susipažino pirmiausia. Žolyne trys agavos – viena didelė viduryje, dvi mažesnės iš šonų – baigė susprogdinti medinius gėliapuodžius, kurių lentutės aukščiau ir žemiau buvo paženklintos lanko rūdimis. Agavas viršūnėmis lieté eglės, augusios žemai, parke, o tarpu jų – visas pasaulis. Žemyn, prie upės ir į kaimą, jis iš pradžių bėgdavo tik tada, kai Antanina į šoną įremtoje geldoje nešdavosi skalbinius, pasidėjusi ant jų medinį plaktuvą, kitaip vadinamą kultuve.

IV

Tomo protėviai buvo ponai. Kaip jais tapo – šito niekad nebeatminė. Jie dėvėjo šalmsus ir juosėjo kardus, o aplinkinių kaimelių gyventojai turėjo dirbti jų laukus. Jų turtą apibūdindavo veikiau „dūšių“, tai yra baudžiauninkų, skaičius, o ne valdomos žemės plotas. Nuo labai senų laikų kaimeliai jiems mokėjo tik duoklę įvairiais produktais, bet vėliau apsižiūrėta, kad grūdai, sukrauti į baržas ir nuplukdyti Nemunu iki jūros, duoda daug pelno ir kad apsimoka miškuose išplėsti žemės sklypus. Tuomet būdavo ir taip, jog verčiami dirbti žmonės pradėdavo maištauti ir žudydavo ponus. Maištininkams vadovavo seniai, neapkenčiantys nei ponų, nei krikščionybės, kuri atėjo pas juos kartu su laisvės saulėleidžiu.

Tomas gimė, kai dvaras jau nyko. Bebuvo likęs nedidelis žemės plotas, kurį arė, sėjo ir šienavo kelios kumečių šeimos; atlygi jos gaudavo daugiausia bulvėmis ir javais, o tas metinis užmokestis buvo užrašomas į knygas kaip „ordinarija“. Be kumečių, dar laikytas tam tikras skaičius bernų ir mergų „prie dvaro stalo“.

Tomo senelis, Kazimieras Surkontas, nė iš tolo nepanėšėjo į tuos vyrus, kurie anksčiau šičia daugiausia rūpinosi žirgų veislėmis ir kivirčiais dėl ginklų. Neaukštas, kiek aptukęs, jis dažniausiai sėdėdavo savo krėslė; kai snausdamas atremdavo smakrą į krūtinę, nuo rausvos plikės nuslysdavo žilų plaukų sruogos, o pensnė tabaluodavo ant šilkinės virvelės. Jo oda buvo kaip vaiko (tik nosis dažnai nuo šalčio tapdavo panaši į slyvą), akys mėlynos, su raudonomis gyslėmis. Jis lengvai peršaldavo, tad labiau mėgdavo būti savo kambariye negu gryname ore. Negėrė, nerūkė ir užuot avėjęs ilgauilius batus ir netgi pentinus, kad atrodytų pasirengęs akimoju šokti ant arkliaus ir lėkti į laukus, – vaikščiojo apsiavęs suvarstomais bateliais, ilgomis, per kelius išduobtomis kelnėmis. Dvare nebuvo nė vieno medžioklinio šuns, nors kieme prie arklidžių kasėsi ir blusinėjosi kirbinės visokių margių, visai neturinčių ką veikti. Nebuvo taip pat nė vienos šaudyklės. Užvis labiausiai senolis Surkontas mėgo ramybę ir knygas apie augalus. Galimas daiktas, kad ir į žmones jis žiūrėjo beveik lygiai taip pat kaip į augalus, todėl jų aistros nelengvai išmušdavo jį iš pusiausvyros. Stengėsi juos suprasti, ir tai, jog buvo „per geras“, pridėjus dar jo priešišumą kortoms ir užavimams, atbaidė kaimynus, lygius jam savo padėtimi. Tardami jo pavardę, jie gūžčiodavo pečiais, bet rimtai ko nors jam prikišti nesugebėdavo. Kiekvieną atvykusįjį ponas Surkontas priimdavo labai mandagiai, rodydamas pagarbą, toli gražu neatitinkančią svečio rango nei posto. Žinia, vienaip juk reikia elgtis su bajoru, kitaip – su žydu ar valstiečiu. O jis šios taisyklės netaikė net baisiajam Chaimui. Kas keletą savaitių Chaimas atidardėdavo brikeliu ir įžengdavo į vidų, rankoje laikydamas botagą, apsitaisęs juodu palaidiniu, it balionas išsipūtusiomis kelnėmis, uždribusiomis ant aulų. Jo barzda styrojo tarsi iš ugnies ištrauktas ap rūkęs nuodėgulys. Kalbą pradėdavo nuo rugių bei veršiukų kainų, bet tai buvo tiktai įžanga protruikiui. Po to šūkaudamas ir mostiguodamas rankomis lakstydavo, vaikydamasis namykščius po visus kambarius, raudavosi plaukus ir prisiekinėdavo, jog subankrutuosias, jeigu užmokėsias tiek, kiek reikalaujama. Atrodo, kad jeigu jis išvažiuos nesuvaidinęs šios sielvartingos scenos – jausis neatlikęs to, kas privalu geram pirkliui. Tomui buvo keista, kad riksmas nutrūkdavo ūmai. Chaimo lūpose šmėkstelėdavo kažkas panašaus į šypseną, ir abu su senoliu jau sėdėdavo draugingai šnekučiuodamiesi.

Surkonto geraširdiškumas anaip tol nereiškė, kad jis būtų linkęs atsisakyti savo nauodos. Senos nuoskaudos tarp Ginių kaimelio ir dvaro išblėso, žemė buvo išskirstyta taip,

jog nebuvo dingsties vaidams. Kas kita – Pagirių kaimas, buvęs kitoje dvaro pusėje, prie miško. Šis kaimas be perstogės keldavo ginčus dėl teisės naudotis ganyklomis, ir tai jam sekėsi nelengvai. Žmonės susieidavo, aiškindavosi, kaip ir kas, o susitvenkus pykčiui, rinkdavo senių delegaciją. Bet kai seniai susėdavo su Surkontu už stalo, ant kurio stovėdavo degtinė ir lėkštė su papjaustyta rūkyta mėsa, visas pasirėngimas eidavo perniek. Senolis, delnu glostydamas kitos plaštakos viršų, neskubėdamas nuoširdžiai aiškindavo. Matei, jog jis tikrai stengiasi viską išspręsti teisingai. Žmonės atlyžę pritariamai linguodavo galvomis, sudarydavo naują sutartį ir tiktai grįždami atgal prisiminėdavo viską, ko neišsakė; užplūsdavo piktumas, kad dar syki juos užbūrė ir dabar bus gėda prieš kaimą.

Jaunystėje Surkontas mokėsi mieste, skaitė Auguste'ą Comte'ą ir Johną Stuartą Millį¹, apie kuriuos prie Isos, be jo, mažai kas buvo girdėjęs. Iš jo pasakojimų apie anuos laikus Tomas labiausiai įsiminė puotas, kuriose vyrai vilkėdavo frakais. Senelis su bičiuliu turėjo vieną bendrą fraką: kai katras nors iš jų šokdavo, antrasis laukdavo namuose, o po kelių valandų keisdavosi.

Užaugo dvi dukros: Elena ištekėjo už kaimyno, dvaro nuomininko, o Teklė – už miestiečio; ji ir buvo Tomo motina. Į Ginius ji kartkartėmis atvažiuodavo ir viešėdavo po keletą mėnesių, bet taip būdavo retai, kadangi vis lydėdavo vyrą, kuris blaškėsi po pasaulį, ieškodamas geresnio uždarbio. O vėliau jį blaškė karas. Tomui motina atrodė tokio nepaprasto grožio įsikūnijimas, kad jis nieko daugiau neįstengdavo, tik žiūrėdavo į ją ir leipdavo iš meilės. Tėvo beveik nepažinojo. Jį globojusios moterys – tai pirmiausia Polia, kai buvo visai mažas, o vėliau – Antanina. Polią įsivaizduodavo kaip odos baltį, linus, švelnumą ir po metų šią savo simpatiją perkėlė į kraštą, kurio vardas skambėjo panašiai – Polska². Antanina vaikščiodavo atkišusi pilvą, pridengtą dryžuota prijuoste. Prie juostos nešiojosi raktų ryšulį. Jos juokas buvo panašus į žvengimą, o širdis buvo sklidiną gerumo visiems. Antanina šnekėjo dviejų kalbų mišiniu: lietuvių – savo gimtąja, ir lenkų – pramokta vėliau. Kaip ji kalbėjo, matyti, pavyzdžiui, iš tokio geraširdiško pašaukimo: „Tomas, kuodz, dam kampsitura!“

Tomas labai mylėjo senelį. Nuo jo sklido malonus kvapas, o žili, virš burnos augantys šeriai kutendavo skruostą. Mažame kambaryje, kur jis gyveno, viršum lovos kabėjo graviūra, vaizduojanti prie stulpų rišamus žmones; kiti, pusnuogiai, kišo prie stulpų deglus. Vienos pirmųjų Tomo skaitymo pratybų buvo skiemenuoti užrašą: „Nerono deglai“. Taip vadinosi žiaurusis karalius, o Tomas tuo vardu pavadino vieną šunyčių, nes vyresnieji, pažiūrėję jam į gerklę, kalbėjo, jog juodas jo gomurys rodo, kad šuo bus piktas. Neronas užaugo ir nepasižymėjo nirtumu, užtat buvo buklus: ėdė nuo medžių nukritusias slyvas, o kai jų nerasdavo, mokėjo letenomis atsiremti į kamieną ir jį purtyti. Ant senelio stalo gulėjo daug knygų, o jų paveikslukai vaizdavo šaknis, lapus ir gėles. Kartais senelis nusivesdavo Tomą į „saloną“ ir atvoždavo fortepijoną, kurio dangtis buvo kaštonų spalvos. Lyg patinę pirštai laibais galais bėgiodavo per klavišus, ir keisti atrodė tie judesiai ir lyg lašai byrantys garsai.

Senelį dažnai buvo galima išvysti besitariantį su ūkvedžiu. Ūkvedys Šatibelka nešiojo dvišaką barzdą ir kalbėdamas vis ją glostydavo ir pešiodavo. Jis buvo mažutis,

¹ Auguste'as Comte'as (1798–1857) – prancūzų filosofas, sociologas, pozityvizmo krypties pradininkas. Johnas Stuartas Millis (1806–1873) – anglų filosofas, ekonomistas.

² Lenkija.

vaikščiojo sulenkęs kelius ir vis trūkčiojo kojas iš batų, mat jų aulai buvo gerokai per platūs. Rūkė milžinišką, lyginant su jo ūgiu, pypkę; jos kotas buvo nulinkęs žemyn, o galvutė uždarama metaliniu dangteliu su skylutėmis. Jo būstas gale pastato, kuriame dar buvo arklidė, ratinė ir samdinių kambarys, atrodė žalias nuo snapučių krūmelių, pasodintų vazonėliuose ir net skardiniuose puodukuose. Siena buvo nukabinta šventais paveikslais, kuriuos jo žmona Paulina puošdavo popierinėmis gėlėmis. Paskui Šatibelką visur tipeno šunytis Mopsikas. Kai jo šeimininkas sėdėdavo senelio kambaryje, Mopsikas laukdavo kieme ir nerimaudavo, nes tarp didelių šunų ir žmonių jam kiekvieną akimirką galėjo prisireikti globos.

Svečiai – išskyrus tokius kaip Chaimas ar ūkininkai, ateidinėję visokiais reikalais – apsilankydavo ne dažniau kaip kartą ar porą kartų per metus. Šeimininkas jų pats neieškojo, bet ir nebūdavo surukęs, jei jie atvykdavo. Užtat beveik kiekvienas svečių apsilankymas keldavo didžiausią sumaištį močiutės Surkontovos širdyje.

V

Močiutė Michalina, tai yra – Misia, Tomui niekada neduodavo jokių dovanų ir visiškai juo nesirūpino; tai buvo tokia moteris! Trankė durimis, kiekvieną plūdo. Jai visai nerūpėjo nei patys žmonės, nei jų nuomonė. Kai supykdamas, ištisomis dienomis tūnodavo užsisklendusi savo kambarėlyje. Būnant šalia senelės, Tomą persmelkdavo džiaugsmas – toks pats, kurį jautė miško tankmėje sutikęs voverę ar kiaunę. Kaip ir jos, senelė priklausė miško būtybėms. Į žvėrelio snukutį panėšėjo jos didelė tiesi nosis, styranti tarp skruostikaulių, kurie irgi buvo taip atsikišę, kad, atrodė, nosis tuoj tuoj dings tarp jų. Akys it riešutai, plaukai tamsūs, juos šukuodavo lygiai, – sveikata ir švara. Baigiantis gegužei, ji pradėdavo vaikščioti prie upės, vasarą maudydavosi kelis sykius per dieną, rudenį – pėda praskeldavo pirmąjį ledą. Žiemą taip pat nemaža laiko skirdavo visokioms maudynėms. Ne mažiau žiūrėjo švaros ir namuose, tiesą sakant, tik toje namų dalyje, kurią laikė savo užuoglauda. Jokių kitų poreikių ji neturėjo. Seneliai ir Tomas prie stalo kartu sėsdavo retai, nes močiutė nepripažino reguliaraus valgymo, laikė tai nereikalingu galvos kvaršinimu. Kai jai užeidavo noras, bėgdavo į virtuvę ir šveisdavo puodynės rūgpienio, užsikąsdama raugintais arba acte marinuotais agurkais – nepaprastai mėgo viską, kas aštru ir sūru. Šitas jos priešiškusis lėkščių ir dubenų apeigoms, – maloniau įlįsti kur į kampą ir kirsti niekam nematant, – ėmėsi iš šykštumo ir iš įsitikinimo, jog ceremonijoms tik eikvojamas laikas. O svečiai ją erzino todėl, kad reikia juos linksminti net tada, kai žmogus neturi tam noro, ir todėl, kad jiems reikia duoti valgyti.

Senelė nenešiojo jokių marškinių, vilnonių apatinių nei suvarstomų kikiškų. Mėgstamiausias jos užsiėmimas žiemą buvo stovėti prie pečiaus užsiplešus sijoną ir šildytis sėdyne – ši poza reiškė, kad ji pasiruošusi šnekėtis. Toks iššūkis mandagumo taisyklėms labai patiko Tomui.

Senelės Misios pyktis tikriausiai būdavo tik paviršinis, o viduje ji mažne juokais sprogo, ir, likusi viena, atsitvėrusi abejingumo siena, senelė, matyt, gerokai pasilinksmindavo. Tomui atrodė, kad ji nulipdyta iš tvirtos medžiagos ir kad joje tiksi kažkoks mechanizmas, kurio nereikia prisukti, *perpetuum mobile*, kuriam išorės pasaulis buvo nereikalingas. Ji griebdavosi įvairiausių gudrybių, kad galėtų viduje susigūžti į kamuoliuką.

Domėjosi pirmiausia visokiais burtais, dvasiomis ir pomirtiniu gyvenimu. Iš knygų skaitė tiktai šventųjų gyvenimus, bet greičiausiai ne dėl turinio: ją veikiau svaigino ir į

svajonių dausas nešė pati kalba, maldingų sakinių skambesys. Jokių moralinių pamokymų Tomui ji neteikė. Rytai (jeigu tik išlįsdavo iš savo drevės, kur kvepėjo vašku ir muiļu) susėsdavo abi su Antanina ir aiškindavosi sapnus. Sužinojusi, kad kas nors matė vėlinią ar kad kažkur kaimynystėje žmonės negali gyventi savo namuose, nes kažin kas ten žvangina grandinėmis, ritina statines, visa nušvisdavo. Gerą nuotaiką jai sužadindavo kiekvienas ano pasaulio ženklas, tai yra įrodymas, kad žmogus žemėje nėra pasmerktas vienatvei. Įvairiuose smulkiuose nutikimuose įžiūrėdavo įspėjimą ir Galių nurodymus. Juk vis dėlto reikia žinoti ir mokėti, kaip elgtis, o tada mus supančios Galios pagelbės ir parems. Senelė Misia taip domėjosi tomis būtybėmis, kurios sukuriuoja aplink mus ore ir kurias liečiame kiekvieną akimirką, patys to nežinodami, jog į bobutes, išmanančias paslaptis ir užkeikimus, žiūrėjo visiškai kitaip negu į šiaip žmones ir netgi dovanodavo joms čia medžiagos skiautę, čia dešros rinkelę, šitaip patraukdama jas už liežuvio.

Namų ūkiu ji mažai rūpinosi, nebent patikrindavo, ar senelis ko nors neišneša savo globotiniams, nes jis, bijodamas scenų, vis ką nors nugvelbdavo. Niekam nedaranti paslaugų (svetimos reikmės neprasisakverbdavo į jos vaizduotę), niekada nekamuojama sąžinės priekaištų ir minčių apie kokias nors pareigas savo artimiesiems, ji tiesiog gyveno. Jeigu Tomui pasisekdavo aplankyti močiutę lovoje, baldakimu uždenytoje nišoje (greta stovėjo klauptas su drožinėta atramėle ir raudono aksomo pagalvėliu), sėsdavosi į kojūgalį ir atsiremdavo į jos kelius, pridengtus apklotu (ji nepakentė vatos antklodžių). Aplinkui jos akis susibėgdavo raukšlikės, apvalūs skruostikauliai išsišaudavo dar labiau nei paprastai, o tai reiškė draugiškumą ir juokingus pasakojimus. Kartais, iškrėtęs kokią išdaigą, gaudavo išklausti niurzgijų senelės priekaištų, ji apšaukdavo jį nevidonu ir niektauška, bet šitai jo nejaudino: žinojo, kad jį myli.

Sekmadieniais, eidama į bažnyčią, vilkdavosi tamsią palaidinukę, pakaklėje, virš nėrinių, užsegtą žiogeliu. Ant kaklo užsidėdavo auksinę grandinėlę su karoliukais it segtukų galvutės, o medalioną, kurį leisdavo atidaryti (nieko jame nebuvo), slėpdavo kišenėlėje už juostos.

VI

Įvairiausios Galios stebėjo Tomą saulėkaitoj ar tarp žalumynų ir vertino jį pagal tai, ką jos pačios geriausiai išmanė. Tos iš jų, kurioms leista nepaisyti laiko ribų, melancholiškai lingavo permatomas galvas, nes gebėjo suvokti pasekmes tos ekstazės, kurią jis išgyveno. Šioms Galioms gerai žinomi, pavyzdžiui, kompozitorių kūriniai, bandantys išreikšti laimės jausmą, tačiau šios pastangos atrodo apgailėtinos, kai priklaupi prie vaiko lovos, vaiko, kuris nubunda vasaros rytą, o už lango girdėti volungių švilpesys, kvarkimų, kudakavimų ir girgsėjimų choras, ataidintis iš kiemo, – visi balsai, nutviekti šviesos, kuri niekada neišblės. Laimė yra ir lytėjimas, – basomis kojomis Tomas perbėgdavo nuo glotnių grindų lentelių ant šaltos akmeninės koridoriaus aslos ir apvalių takelio akmenėlių, nuo kurių baigia nudžiūti rasa. Ir, – šitai verta įsidėmėti, – jis buvo vienišas vaikas karalystėje, kuri keisdavosi taip, kaip jis panorėdavo. Kipšai, pastebėję atbėgantį jį, greitai susigūždavo ir sulandžiodavo po lapais – it išgąsdintos vištos, kurios tiesia kaklus ir varto savo kvailas akis.

Pavasarij vejoje išaugdavo gėlės, vadinamos švento Petro rakteliais. Tomui labai patiko šis reginys: žolė ištiesai žalia, o čia ūmai šis šviesus geltonis ant nuogo stiebėlio, išties kaip mažų raktelių ryšuliukas, o kiekviename raktelyje – mažytis raudonas ratukas. Lapai

apačioje raukšlėti, malonūs paliesti – kaip zomša. Kai gėlynuose pražysdavo bijūnai, su Antanina juos pjaudavo ir nešdavo į bažnyčią. Panardindavo žvilgsnį į žiedus, visa esybe trokšdamas įžengti į šitą rausvą rūmą; saulė peršviečia sienas, o dugne po aukso dulkeles kirba vabaliukai; sykį vieną įtraukė į nosį – taip smarkiai uostė. Šokinėdamas ant vienos kojos, bėgdavo paskui Antaniną, einančią mėsos į rūsį, išraustą sode. Lipdavo žemyn kopėtėlėmis, ir Tomas kojų pirštais jausdavo šaltį, kylantį nuo Isos ledo luitų, apmestų šiaudais. Viršuje kaitra, čia – visai kitaip, ir vargu ar lauke kas tai nujauštų. Jis negalėjo patikėti, kad rūsysis toli nenuėina, o pasibaigia čia, prie išmūrytos sienos su drėgmės patakėmis. Arba sraigės. Po lietaus šlapiais takučiais jos keliaudavo iš vienos vejos į kitą, o iš paskos driekdavosi sidabrinis pėdsakas. Paimtos į rankas, jos įlįsdavo į kriauklę, bet netrukus ir vėl išlįsdavo, tereikia tik pasakyti: „Sraige, sraige, parodyk ragelius – vagia tavo namelius.“ Jei visa tai ir teikė malonumo suaugusiems, tai šis malonumas, kaip galėjo įsitikinti Galios, šiek tiek buvo atmieštas gėdos jausmo; suaugusieji, pavyzdžiui, nesusimąstys, palinkę prie balto žiedelio, juosiančio sraigės kiautą. Tai jiems neskirta.

Upė Tomui atrodė milžiniška. Viršum jos visada plaukė ataidai: kultuvės trinksejo tak tak tak; iš kažkur atsiliepdavo kitos, sakytum, susitarusios, kad vienos klausinės, kitos atsakinės. Išstis orkestras, ir skalbėjos niekuomet neapsirikdavo: naujai pradėjusi kaipmat įsijungdavo į jau pradėtą taktą. Tomas slėpdavosi krūmuose, išsiropšdavo į gluosnį ir valandų valandas klausydavosi, žiūrėdamas į vandenį. Upės paviršiumi lakstė voreliai, kojytėmis tarsi įduobdami vandenį, vabalėliai – slidūs metalo lašeliai, kurių net vanduo nesudrėkina, – be paliovos šokdavo ratelį. Saulės spindulys apšviečia kerojančių dugne augalų tankmę, joje sustingę žuvyčių spiečiai, žuvytės išlaksto į visas puses ir vėl buriasi: viksteli uodegyte, staiga šast į šoną, vėl viksteli uodegyte. Kartais iš gelmės į šviesą išplaukdavo didesnė žuvis, ir tada Tomo širdis daužydavosi iš susijaudinimo. Jis net šoktelėdavo ant kamieno, kai upės viduryje pasigirsdavo pliuškesys, kažkas sublykčiodavo, ir nuvingiuodavo ratilai. Jei praplaukdavo valtys, tai būdavo nepaprastas reginys: ji išnirdavo ir dingdavo taip greitai, kad ne kažin ką spėdavai įžiūrėti. Žvejys, sėdintis žemai, beveik vandenyje, mosuodavo dvimenčiu irklu, o paskui valtį tempdavosi virvę.

Tomas anksti susimeistravo meškerę, buvo kantrus, tačiau jam nesisekė. Tiktai Akulionių vaikai, Juzis ir Onutė, išmokė jį pririšti kabliuką. Į jų gryčią kaimelio pakraštyje iš pradžių užbėgdavo trumpam, paskui apsiprato, ir jei negrįždavo namo, visi žinojo, kur jis. Per pietus gaudavo medinį šaukštą, sėsdavo su visais prie stalo ir kartu su kitais graibstydavo iš vieno dubens „bandutes“, užpiltas grietine. Akulionis buvo labai stambus, Tomas negalėjo atsistebėti jo pečių lygumu, kadangi nepažinojo kito žmogaus, kuris taip tiesiai vaikščiotų. Jo kelnės per blauzdas iki pat kelių būdavo apvyniotos vyžų dirželiais. Jis labai mėgo žvejoti ir, kas svarbiausia, turėjo luotą. Už obelyno, prie svirnelio, laukas leidosi į ajerų priaugusią įlankėlę; luotas, žolėje išpaudęs takelį, gulėdavo pusiau ištrauktas. Vaikams buvo uždrausta nustumti jį į vandenį, todėl jie, supdamiesi viename gale, galėjo tiktai įsivaizduoti, jog plaukia. Luotas lengvai apsiversdavo; jis buvo išskaptuotas iš kamieno, tik prie šonų styrojo du sparnai palaikyti pusiausvyrai. Akulionis juo plaukdavo gaudyti lydekų su masalu. Lyną, leidžiamą paskui save, užsikabindavo ant ausies, kad iškart pajustų trūktelėjimą. Naktį palikdavo palaidynes, vieną davė ir Tomui. Prie pat meškerykočio buvo pririštos iš lazdyno išpjautos šakutės, ant jų užvyniota virvutė, kurią prakišdavo pro tarpelį, o toliau – pririšdavo dvigubą

kablį. Masalui labiausiai tinka mažas ešeriukas: jei kablį išmeigsi jam iš šono, peiliuku perpjovęs odele, jis plaukios visą naktį; kitos žuvytės ne tokios gajos, per greitai miršta.

Už šį įvykį reikėjo dėkoti Akulioniui, kuris parinko vietą ir užmetė meškerę. Tomas negalėjo miegoti, anksti, dar tebetvyrant rūkui, pašoko iš lovos ir nuskuodė prie upės. Viršum rausvos, garų apgaubtos vandens plynės paregėjo šakutes – tuščios. Dar netikėjo, trūktelėjo – buvo sunku ir kažkas pliuškeno. Į kalną lėkė kaip sparnus įgavęs, laimingas, trokšdamas kuo greičiau visiems parodyti didelę, sulig ranka žuvį. Išties, visi subėgo ir apžiūrinėjo. Tai buvo ne lydeka, o kažkokia kita žuvis, ir Akulionis pasakė, kad tokių retai pagauna. Dar niekada ligi šiol Tomui nebuvo taip pasisekę, todėl jis keletą metų didžiuodamasis pasakojo šį nutikimą.

Jis mėgo Akulionienę, baltą kaip Polia, ir laukdavo jos glamonių. Akulionių gryčioje buvo kalbama lietuviškai, ir Tomas pats nepajusdavo, kaip irgi pereidavo į šią kalbą. Vaikai šnekėdavosi ir vienaip, ir kitaip, aišku, išskyrus tuos atvejus, kai reikia susišaukti koku nors nuo amžių įprastu šūksniu, pavyzdžiui – berniukai, lėkdami nuogi link upės, šaukdavo tik lietuviškai: „Ei, vyrai!“, ir puldavo stačia galva į vandenį. Kaip Tomas vėliau sužinojo, „vir“ lotyniškai irgi reiškia „vyras“; tačiau lietuvių kalba turbūt senesnė už lotynų.

[...]

Česlovas Milošas

CAMPO DI FIORI

Romoje, Campo di Fiori
 Alyvų, citrinų kraitės,
 Ant grindinio purslai vyno.
 Trapios žiedų skiautelės.
 Rausvą moliuskų valkšną
 Staluos pabėrė prekeiviai,
 Vynuogių tamsios kekės
 Krenta į persikų pūką.

Šičia kadaise ant laužo
 Degė Giordano Bruno,
 Budelis peleną žarstė,
 Smalsuoliai grūdos į ratą.
 O vos tik užgesus liepsnai
 Vėl pilnos buvo tavernos,
 Alyvų, citrinų kraitės
 Vėl ant galvų lingavo.

Mąščiau apie Campo di Fiori
 Varšuvoj prie karuselės
 Giedrą pavasarį, temstant,
 Aidint muzikos trenksmui.
 Salves už geto mūrų
 Stelbė melodijos trenksmas,
 Skriejo krykšdamos poros
 Į giedrą vakaro dangų.

Vėjas iš degančiu gaivių
 Juodus aitvarus nešė,
 Juodus vainiklapius gaudė
 Žmonės prie geto sienų.
 Plaikstė rūbus mergaitėms
 Tas vėjas iš degančių gatvių,
 Linksmos minios klegėjo
 Šventišką Varšuvos dieną.

Gal kas pasakys: tai ženklas,
 Jog Romos, Varšuvos liaudis
 Prekiauja, mylisi, žaidžia
 Ir net nepastebi laužo.
 O kitas ištars: tai ženklas,
 Jog viskas žemėj praeina,
 Jog užmarštis gilėja
 Dar neužgesus liepsnai.

Bet aš tą dieną galvojau,
 Jog žūvantis lieka vienas,
 Mąščiau apie tai, jog Giordano,
 Kopdamas ant ešafoto,
 Žmonių kalboj nesurado
 Vieno vienintelio žodžio
 Tarti sudie žmonijai –
 Žmonijai, kuri pasilieka.

Vėl skubinos lenkti taure
 Ir jūrų žvaigždėm prekiauti,
 Alyvų, citrinų kraitės
 Viliojo Campo skruzdyną.
 O jis jau buvo nutolęs –
 Sakytum, praslinko amžiai,
 Kol jie akimirką žvelgė
 Į jo ugninį skridimą.

Ir tų, kur žūva vienvėjė,
 Pasaulis jau nebemato.
 Pati jų kalba ataidi
 Iš negyvos planetos.
 Kol viskas virs į legendą,
 Ir tąsyk, po daugel metų,
 Naujajam Campo di Fiori
 Maištą įžiebs poetas.

Varšuva – Velykos, 1943
 Vertė Tomas Venclova

FILOLOGIJA¹*Konstantino Sirvydo SJ atminimui*

Bėga pakylėjęs žieminio apsiautalo skveną.
 Kojinėti kulkšneliai, varnos ir sniegas.
 Pagavo ir turi. Laiko lūpose. Žodį.
 Išgirstą vaikystėj prie gimtosios upės,
 Kur luotai nendrėse, lieptai, lazdynai
 Ir dygūs medinių pirkių stogai.
 Pro alumnato arkas bėga savo celėn
 Žąsies plunksna įtraukti į rejestrą greta
 Lotyniškų žodžių. Kosti. Malkos traška
 Židiny. Ir Academia Societatis Jesu
 Sklendžia virš gatvių, ir angelai
 Įsikūnija į gipsą ir akmenį, modo Barocco.
 Su prakaito dėmėm po pažastim, kiek marškinių,
 Sijonų, slepiančių tamsius ūksmingus klubus,
 Ir apatinių, kaštos apatinių, liemenių,
 Kelnių, durtinių, sermėgų ant pliko kūno!
 Dūdos ir smuikai, šoko žolynuos.
 Šnabždesiai, prisilietimai, pas ką žydi žiedas.
 O visi jie mokėjo tuos pačius žodžius,
 Kurie tebegyvena, jiems kadai kada išmirus,
 Tarsi būtų ne žemėj, ne naktį, ne kūne
 Užgimę, bet iš eterio kunigaikštijų
 Lankytų jį ir ją, senelį, vaiką,
 Paklusę savosioms tiesoms, genityvui, datyvui,
 Prielinksnio tarnystėje per amžių amžius.

Atverčiu žodyną tarsi šaukčiau sielas,
 Įkerėtas lapuose į nebylų garsą,
 Ir bandau išvelgti jį, kuris mylėjo,
 Kad mažiau mane slėgtų mano mirtingumas.

Vertė Tomas Venclova

VALANDA

Lapuose žėrinti saulė, uolus kamanių zvimbėsų,
 Iš tolo, iš ano upės kranto mieguistos šnekos
 Ir lėtas plaktuko bildesys džiugino ne vien mane.
 Kol atsivėrė penkios juslės, ir anksčiau nei pradžia
 Ruošėsi sulaukti visų, kurie pasivadins: mirtingi esame,
 Kad kaip ir aš garbintų gyvenimą, tai yra laimę.

Berklis, 1972

Vertė Algis Kalėda

¹Eilėraščio vertimas lietuvių kalba buvo publikuotas anksčiau už originalą. (Vert. pastaba.)

LANKA

Tai buvo paupio lanka, vešli, dar nešienauta,
 Skaisčiausiąją birželio saulės dieną.
 Aš jos ieškojau visą amžių, radau, atpažinau,
 Ten tarpo žolės ir gėlės, kadaise pažįstamos vaikui.
 Pro primerktus vokus siurbiau tą šviesumą,
 Ir kvapas mane apsėmė, bet koks žinojimas liovės.
 Staiga pajutau: išnykstu ir raudu iš laimės.

Berklis, 1992
 Vertė Tomas Venclova

MANO TĖVYNĖJE

Mano tėvynėj, kurion nesugrįšiu,
 Ežeras girioj be galo platus tyvuliuoja,
 Viską regiu stebuklingai, sakytum, sapnuoju,
 Debesys grėsliai nuostabūs sklaidosi dryžiais.

Ir vandenu tamsusis šnabždesys atmintyje išliko,
 Ir erškėčiuotos dugno žolės susiviję,
 Juodų žuvėdrų klyksmas, speiguoto vakaro degimas,
 Menu padangėn šaunančius paukščius, tą sprangią garso giją.

Danguj manajam tas erškėčiuotas ežeras užmigęs.
 Pasilenku ir jo dugne su atšvaitais matau
 Gyvenimo paveikslą. Ten ir mano baimė. Jau supratau,
 Jog ten ji bus, pakol mirtis ateis ir tars: jau viską tu įvykdei.

Varšuva, 1937
 Vertė Algis Kalėda

MITTELBERGHEIM

Stanislavui Vincenzui

Vynas miega Reino ažuolo statinėse.
 Mane išbudina mažos bažnyčios varpas
 Tarp vynuogynų Mittelbergheime. Girdžiu,
 Kaip šaltinėlis teška rentiny, kaip klumpės
 Kaukšnoja gatvėj. Džiūvantis tabakas
 Palėpėje ir plūgai, ir mediniai ratai,
 Ir šlaitai, ir ruduo šalia manęs.

Dar tebesu užsimerkęs. Neragink,
 Ugnie, galybe, jėga, dar ne laikas.
 Daug metų gyvenau ir lyg šiame sapne
 Jutau, kad siekiu nutolstančią ribą,
 Kur išsipildo garsas ir spalva,
 Ir susijungia žemiškosios būtys.
 Prievarta lūpų man dar neatverki,
 Leisk man tikėti, viltis, jog pasieksiu,
 Stabtelėti duok man Mittelbergheime.

Žinau, kad privalau. Šalia manęs
 Ruduo, mediniai ratai ir tabako lapai
 Palėpėje. Ir šičia, ir visur
 Manoji žemė, kur beatsigrėžčiau,
 Vis viena, kokia kalba beišgirsčiau
 Mylinčių šneką ir vaiko dainelę.
 Aš, laimingesnis nei kiti, paimsiu

Šypsena, žvilgsnį, žvaigždę, šilko klostę
 Ties kelių linija. Giedras, akylas
 Žingsniuosisi šlaitais, švytint švelniai dienai,
 Virš upių, miestų, plentų, papročių.
 Ugnie, galybe, jėga, laikanti mane
 Ant delno, suaižyto raukšlėmis,
 Nelyginant didžiais tarpekliais, iškedentais
 Vasario vėjo. Teikianti tvirtybės
 Išgąščio mirksnį, nerimo savaitę,
 Ne laikas dar, tegul subręsta vynas,
 Tegul keleiviai miega Mittelbergheime.

Mittelbergheim, Elzasas, 1951
 Vertė Tomas Venclova

NIEKAD TAVĖS, MIESTE

Niekad tavęs, mieste, negalėjau palikti,
 Ilgos buvo mylios, tačiau stūmė mane atgal it šachmatų figūrą.
 Bėgau žeme, kuri sukosi vis greičiau,
 Bet visados atsidurdavau ten: su knygom drobinėj terbelėj,
 Įbedęs akis į bronzines kalvas už šv. Jokūbo bokštų,
 Kur varganas juda arklys ir žmogelis smulkus paskui plūgą,
 Nebegyvas – ir vienas, ir kitas.
 Taip, tas tiesa, nesuprato niekas bendruomenės anei miesto,
 Kinų Lux ir Helios, Halperno ir Segalo iškabų,
 Vaikštynių šv. Jurgio gatve, pavadinta Mickevičiaus.

Ne, nesuprato niekas. Niekam nebuvo skirta.
Tačiau kai gyvenimas minta vien tik viltim,
Jog išauš diena aštri ir perregima,
Tai labai dažnai skaudžiai gaila.

Berklis, 1963
Vertė Rolandas Rastauskas

RUE DESCARTES

Nesavas, kaip jaunas barbaras, atklydęs pasaulio sostinėn,
Dekarto gatvę praeidamas, leisdavausi prie Senos.

Daug buvo mūsų iš Jasų ir Kološvarų, Vilniaus ir Bukarešto,
Saigono ir Marakešo,
Droviai prisimenančių gimtinių papročius,
Apie kuriuos čia geriausia buvo tylėti:
Suploji tarnams, atbėga mergelės basos,
Pašarai gyvuliams pramaišiu su burtažodžiais,
Choralai, giedami kartu ponų ir šeimynykščių.

Palikau nykumos erdves,
Žengiau į universaliąsias, gėrėdamasis ir geisdamas.

Daug mūs iš Kološvarų, Jasų, Saigono ar Marakešo
Žuvo norėdami sunaikinti senus tėvų papročius.

Paskui jų kolegoms paimdavo valdžią
Žudydami universaliųjų idėjų labui.

O miestas tuo tarpu pagal savo prigimtį
Gomuriniu juoku skardeno patamsius,
Kepė ilgus kepalus, vyną pilstė į molio ąsočius,

Žuvis, citrinas, česnakus pirkdamas turgavietėse.
Abejingas garbei, gėdai, didybei ir šlovei,
Nes visa jau buvo, praėjo, pavirto
Nebyliais paminklais, nežinia kam statytais,
Vos girdimom arijom, nuvalkiotais posakiais.

Vėl remiuosi alkūnėm į šiurkštų krantinės akmenį,
Nelyg būčiau sugrižęs iš požemių karalijos
Ir išvydęs besisukantį sezonų ratą

Ten, kur žlugo imperijos, o gyvieji virto numirėliais,
Ir nebėra čia, nė kur kitur mūsų pasaulio sostinės,
Ir visiems papročiams naikintiems sugražintas jų geras vardas.
Ir žinau jau, kad žmogaus laikas nėra lygus Žemės laikui.

O iš savo didžiųjų nuodėmių geriausiai atmenu vieną,
Kaip kartą miške, skardžiu pro upokšnij eidamas,
Ant žolėj susirangiusio žalčio užverčiau sunkų akmenį.

Ir kas man paskui nutiko, tebuvo pelnytas atlygis,
Kuris anksčiau ar vėliau ištinka draudimus laužantį.

Berkliis, 1980

Vertė Almis Grybauskas

SODYBA

Nėra namų, tik parkas, nors senieji medžiai iškirsti
Ir tankumynas gožia kadainykščio tako žymę.
Nugriautas svirnas, baltas, su spynom,
Su sklepais, arba rūšiais, kur stūksojo lentynos žieminiams
obuoliams.

Tokios pat, kaip anuomet, kelio vėžės žemyn:
Prisiminiau, kur posūkis, bet upės neatpažinau;
Spalva ir rūdijančio sunkvežimių tepalo,
Ir nei meldų, nei vandens lelijų.

Neberasi liepų alėjos, kur bitės siaudė kadaise,
Ir sodai, saldybe girtų širšinių bei vapsvų tėvynė,
Sudūlėjo ir prasmego į dagius ir dilgėles.

Tas kraštas ir aš, nors buvom toli kits nuo kito,
Nukrėsdavom lapus daug metų tuo pačiu laiku,
Užpustydavo mudu, ir mudviejų vis mažėjo.
Ir štai mudu drauge, vienoj senatvėj.

Įdomu, kas čia per dūmai, ne iš kamino, iš vamzdžio
Virš mažo negrabaus barako, suręsto iš plytų ir lentų,
Piktžolių ir krūmų žalumoj – atpažinau *sambucus nigra*.

Garbė gyvenimui už tai, kad tebetrunka, vargingai, vos ne vos,
Jie valgė savo kukulius ir bulves
Ir bent turėjo malkų prakuroms, kai spaudė ilgos mūsų žiemos.

Vertė Tomas Venclova

ŽUVIS

Tarp riksmų, ekstaziškų šūksnių, ragelių spiegių, mušimo
į puodus ir būgnus

Didžiausias protestas buvo išlaikyti saiką.

Bet paprastas žmogaus balsas darėsi beteisis,

Liko it žuvies žiomenų krutėjimas už akvariumo sienos.

Priimdavau, kas lemta. Buvau vis dėlto tik žmogus,

Tai yra, kentėjau verždamasis prie panašių į save būtybių.

Berkliis, 1970

Vertė Vytautas Ališauskas

Viktorija Daujotytė

RELIKTINIAI SĄMONĖS TURINIAI METAFIZINIUOSE APMĄSTYMUOSE

Milošo *Isos slėnis* – paslaptingas kūrinys, daugiašakis ir daugiabriaunis, apimantis ir autobiografinius momentus, ir simbolinius apibendrinimus. Vieta ir konkreti – Nevėžio slėnis – ir abstrakti, sukurta kaip vieta, kurioje sąmonė laisvai patiria gyvenimą pirminėmis jo formomis, prienamomis vaikui, įgyja bręstančią ir talpėjančią atmintį iš gamtos ir kultūros, kiek ji pasiekiamą. Laisvas patyrimas neatskiriamas nuo nulemtų išbandymų. Kas lemia, kas nulemia? Kokia tikrovė ir kokia antitikrovė, anapusbė? Koks yra praeities ir dabarties laiko santykis? Kaip pasakoti, kad įmanoma būtų aprėpti kiek įmanoma daugiau tos daugialypės realybės, kuri sąmonėje ne tik buvo išlikusi, bet ir augo, plėtojosi? Pasakotojo problema, įrašyta pasakojimo pradžioje: „Pasakotojas nežino, kokį pasirinkti laiką – esamąjį ar būtajį, tarsi tai, kas praėjo, nebūtų praėję amžinai, o tęstųsi tol, kol juos atmena kartos – ar tiktai vienas metraštininkas (9).“ Nežinojimu jau pasakoma, kad pasakojama iš abiejų perspektyvų: iš būtojo ir esamojo laiko. Būstasis tebeliudija patirties gyvumą, esamasis reflektuoja, bendrina, jungia su pasaulėvaizdžio pagrindinėmis linijomis, laisvina tai, kas lyg užslėpta, pridengta universalijų. Milošo pasaulėvaizdžio pamatuose glūdi dvasingumo formų problema, išsiskaidanti į tikėjimą ir abejojimą, krikščionybę ir ikikrikščioniškąsias religines formas, į laisvą pasirinkimą ir nulemtumą, į gėrio ir blogio neišskaidomą sąveiką. Krikščionis, katalikas pagal gimimą šeimoje, kurioje krikščionybės buvo laikomasi, krikštytas, aprūpintas sakramentais. Nevengęs abejonių ir atvirai apie jas kalbėjęs (taip pat ir „Teologiniame traktate“) *Isos slėnyje* Milošas atskleidžia ir užgožtą, užslopintą, nykstantį pagoniškąjį pasaulėvaizdį (kadangi pats Milošas kalba apie pagonybę, negalima visai šios sąvokos išvengti, bet kartais vartojamos ir senosios religijos, senojo tikėjimo sąvokos, kad ir šiame sakinyje: „Giniai – tai visų pirma ažuolais apaugusi kalva. Tas faktas, jog ant jos pastatyta medinė bažnyčia, byloja apie tam tikrus senosios religijos priešininkų kėslus, o galbūt norą nuo senojo prie naujo tikėjimo pereiti be sukrėtimų: toje pat vietoje kadaise savo apeigas atlikinėdavo perkūnijos dievo tarnai (9).“ Neabejotina, kad Milošas sąmoningai seka senojo tikėjimo žymes gamtovaizdyje (ne kartą užsimenami ažuolai; Baltazaras turi žiūrėti, kad „nekirstų medžių sename ažuolyne“) ir žmonių sąmonėje. Senojo baltų tikėjimo (ne tik pagonybės) reliktai Milošo kūryboje – atskira, didelė tema. Jai reikia kūrybos visumos, bet kodai, šifrai aiškiausiai pateikiami *Isos slėnyje*. Beveik programiškai – pačioje pradžioje; Tomas įeis į šią realybę, bus jos perimtas.

Bet norint patikimiau suvokti į lietuvių sąmonės iki šiol neapleidžiančią pirminės tikybos problemą (ji atnaujinta Algimanto Bučio istoriosofinėse knygoose *Barbarai vice versa klasikai*; *Seniausioji lietuvių literatūra. Mindaugo epocha*), reikia nors kelių sugrąžinančių nuorodų. Pirmiausia į Daukantą ir Milošui svarbų Narbutą.

***

Lietuviai – vėlyvo krikšto tauta. Ir dėl to, kad jau buvo išėjusi iš pagonybės, jau subrandinusi savitas religingumo formas. Pakankamas gyvenimo ir mirties supratimui, padedančias priimti gimusius, lydėti ir laidoti mirusius. Pakankamas paguodai, nusiraminiui,

vilčiai, padrašinimui, svarbiųjų gyvenimo momentų ritualizacijai. Svarbiausiu lietuvių susikurto dvasingumo formų argumentu laikytinas žynių luomas; greta žemdirbių ir karių. Toks luomas galėjo susiformuoti tik pakankamai išsivysčiusiame žmonių bendrume, pajėgusiame savo nariams, išsiskiriantiems protu, intuicija, kitais sąmonės gebėjimais, suteikti išskirtinius vaidmenis, paskirti tarpininkauti tarp šio ir kito pasaulio, kurį jautė esant. Transcendencija gali būti suvokta kaip riba, skirianti pagoniškuosius vaizdinius, būdingus visų tautų ankstyvajam būviui, nuo žingsnio į tikėjimą, į savo dievų panteoną. Pakanka liudijimų, kad žyniai veikė kaip autoritetai. Išliko ir pats žodis žynys; Lietuvių kalbos žodyne pirmoji reikšmė – senųjų religijų kulto tarnas, dvasininkas. Gyvas senųjų religinių sąvokų lizdas: žiniuoniai, vaidilos, vaidilutės, kriviai, žinyčios (galbūt pirmosios šventovės, bažnyčios). Taip pat ir burtininkai, burtininkės, pažeminančios prasmės žodžiai, jau užsiminti ir Mažvydo papeikimų: „Be geresni su šventa burtininke gaidį valgyti“ (turimas galvoje senasis apeiginis valgymas). Kaip žinoma, Mažvydas, liuteronų kunigas, liepia atsisakyti ir kitų senojo tikėjimo dalykų: „Kaukus, žemėpačius ir laukosargus pameskit, / Visas velniuvas, deives apleskit: / Tos deivės negal jums nieko gero duoti, / Bet tur visus amžinai prapuldyti.“ Kaukai – namų dievaičiai, žemėpačiai – sodybų, laukų, gyvulių dievai, laukosargas – pasėlių bei javų dievas. Velniuvas – piktosios dvasios. Deivės – moteriškosios dievybės.

Daukanto laisvojo mąstymo tradicija įgalina senajai lietuvių kultūrai apibūdinti vartoti tikybos, tikėjimo sąvokas. Ne pagonybės. Daukantas kultūros suvokimui, apibūdinimui apskritai yra žengęs iš esmės svarbų žingsnį – savo sąmonės išgalėmis pabandęs suvokti, kaip tai yra, kaip gali būti, kaip žmoguje tarsi savaime užsimezga ryšys su protu nesuvokiama paslaptimi, su kažkuo, kas yra nepasakomai būdamas ir nebūdamas, bet tarsi rodydamasis tuo, kas sąmonei ima būti. Ir tas rodimasis (kartais baugus ir baisus – kaip sakmėse), tie sielos susitikimai tarsi užpildo sąmonę, nors neatsakoma – kas? Daukanto *Būdo senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* skyrius „Tikyba senovės lietuvių“ pradedama įspūdingu sakiniu, kuriuo teigiama, kad žmogui yra įgimta nuomonė apie Dievą.

Kožnas žmogus turi širdyje savo įgimtą nuomonę apie Dievą, šio pasaulio įkūrėją, todėl, pasijutęs pasauly, mėklindamas į dangaus ir žemės daiktus, tuojau taria esantį vieną kūrėją tų visų stebuklingų daiktų, kuriais džiaugdamos rengias ilgainiui jį garbinti, kaipo savo geradėją.

Kokia buvo senovėj apie Dievą nuomonė ir žinojimas lietuvių tautos, to negal aiškiai pasakyti, nesgi nuožmūs ir smarkūs jos neprieteliai vienovės apie Dievą nuomonę ir žinią, kiti per savo nedorybę skaugėdami didelės garbės nuo to lietuviams, ir palaikus tos žinios, nuo kruvinų terionių užsilikusius, tyčiomis užslėpė arba visų aiškiausias žinias ir nuomones apie Dievą ir pirmąją pradžią, kitaip išguldydami išjuokė taip, jog šiandien kas, norėdamas senovės lietuvių žinią apie Dievą išrašyti, nė kokio kito vadovo neturi sau tame daikte, kaip tiktai lietuviškus žodžius, įrašytus senovės gadyinių raštuose, kuriais sekdamas pagal būdą jų kalbos, gali dar didumą senovės jų tikybos numanyti ir išrašyti¹³.

Tiktai žodžiai dar gali mus pavesti gilyn, į pradžią, kurios jau negalime pasiekti. Mažvydui dėkojame ir už tai, kad lietuviškai parašė kaukus, žemėpačius, laukosargus. Gauname signalą, kad Lauksargiai (vieta netoli Tauragės, kelis kartus paminėta Birutės Baltrušai-

¹ Simonas Daukantas, *Raštai*. I, Vilnius: Vaga, 1976, 488.

tytės), yra mažvydinių laukosargų vieta, buvusi šventa. Daukantas yra senovės lietuvių tikybos pirmasis autoritetas – ir pagal empatinį santykį, pagal įsijautimą į žmogui įgimtą nuomonę apie Dievą. Senieji lietuviai neabejotinai tą įgimtą nuomonę turėję, palengva ją išpuoselėję, žyniai, vaidilos sustruktūrinę, ir buvęs prieitas tas svarbiausias pojūtis, kuris ir ženklina tikėjimą – transcendencijos, kitos realybės nuojautą. Daukantas sako:

Tas yra dar stebuklingesniu, jog lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, jau didžiai gilioj senovėj turėjo nuomonę apie antrą gyvenimą, beje, jog žmogus mirdamas nepasibengiąs būtinais, bet, tuo nustipus, jo dvėselė arba dūšia, einanti kur tenai į aukštybes laimingiau gyventi².

Dėl vėlyvo, vėlyviausio Europoje, krikšto lietuviai, o ypač žemaičiai, jau nebegalėjo užmiršti senosios tikybos. Jei ir neminėjo senųjų dievų, jei ir meldėsi krikščionių Dievui, tai dainose, giesmėse, raudose išlaikė įgimtos nuomonės apie dievą reliktus, pasaulio jutimo būdus. Vilniaus romantikai, neabejotinai daug ką semdamiesi iš Narbuto, svarbaus ir Milošui, nemažai prisidėjo prie lietuvių ikikrikščioniškos senovės poetizavimo. Poetizavimas paprastai sutelkia tik viršūnes, tuo tarpu pirminiai, su žemės gyvenimu susiję pojūčiai ima nykti. Nelengva pasakyti, kas senojoje lietuvių tikyboje yra esmingiausia: greičiausiai žmogaus ir kosminės vienovės jautimas, šventumo pajauta, iš to kylantis atsargumas: atsargus elgesys su mirusiais, netgi jų baimė, ypač mirusių negera mirtim, ne sava mirtimi; *Isos slėnyje* tai ne tik fiksuojama, netgi savaip akcentuojama. Atsargus požiūris į gamtą, transcendentinio judesio nuojauta įprastame, bet ir neįprastame gamtos įvykyje. Gamtos stebėjimas matymas girdėjimas yra *Isos slėnio* vidinio siužeto intencijos. Tradicinės ir transcendentinės gamtojautos prasitęsimai, atsišaukiantys iki dabar.

Kai Romualdas Granauskas ištaria *žiego apsireiškimą* („*Žiego apsireiškimas*“, *Metai*, 2010, 12), jis ištaria ir gamtinio šventumo galimybę: šventumas kaip ženklas gali pasirodyti tuo, kas nėra šventa. Granauskas tarsi kartoja Daukanto sąmonės kelią – bandymą įsijausti, kaip tai galėjo būti. „Dabar pabandykime įsijausti į žiego psichologiją.“ Perskaitymo problema – perėmimo. To, ko trūksta lietuvių senajai tikybai; nebėra žodyno, sintaksės – sakinio, minties tako. Granauskas bando suteikti kalbą žiogui. Žiogas pasiekia ketvirtą blokinio namo aukštą.

Sukaupęs visas jėgas (juk lipau tuo vijokliu per visus keturis aukštus!), aš užšoku ant to krėslo atkaltės ir pamatau priešais atverstą sąsiuvinį!.. Net palenkęs galvą žemyn, imu skaityti, kas ten parašyta... Tarpdury pasirodo moteris su šluoste, suima mane į riešučias, išneša į balkoną ir vėl patupdo atgal ant to vijoklio.

Bet aš jau esu viską perskaitęs, viską įsidėmėjęs ir viską supratęs. Tai seno ligoto rašytojo nebaigtas apsakymas. Jeigu jis dar turi nors kiek proto, supras, ką reiškia mano apsilankymas...

Aš supratau, Viešpatie.

Tik sąmonė, kurioje išlikę senosios gamtinės pasaulėvokos tikybinių reliktų, gali ištarti žiego apsireiškimą ir leisti žiogui būti svarbiausiu tarpininku tarp žmogaus ir Viešpaties (sena lietuviška dievybės vardo forma). Jei skaitantysis turi artimą žemaičių pasaulėjautos pamatą, suvoks tai visiškai natūraliai.

Isos slėnyje mažieji gamtos padarai svarbūs, gyvena savo gyvenimą, perneša žmogui nelengvai įspėjamas mįsles. Sujungia žmogaus laiškus:

² *Ibid.*, 497.

Bronelė Ritter, su dviem gelsvom kasytėm, gaudanti ant lango drugelį ir ketinantį jį išleisti laukan, žvelgė į vakaro šešėlius, nusidriekusius per lubas, ir dvi jos žilų plaukų sruogos gulėjo ant pagalvio“ (150).

***

Tai, kas tik keliais žodžiais ir tik pasiremiant Daukantu ir stabtelint prie kito žemaičio – Granausko pasakyta apie senąją lietuvių tikyba, jos išlikimą iki nūdienos kartais vos vos suvokiamais (ir tai tik artimos sąmonės būdu) reliktais, pasakytina ir mąstant apie Milošą. Grįždamas sąmone atgal į savo pradžios laiką ir erdvę Milošas grįžo ir prie to, ką aptiko (aptikdavo) savyje kaip įgimta; įgimtos nuomonės apie pasaulio buvimą, buvimo galimybę, prie senosios lietuvių tikybos (lenkų tyrinėtojai kalba apie Milošo pagonybę). Atsime namame, patirtame gamtos, sodybos, namų pasaulyje, pasakojimuose, žmonių likimuose Milošas aptiko lyg užslėptą, užgniaužtą savo tapatybės dalį ir tarsi ryžosi ją išlaisvinti. Milošo tapatybė keliasluoksni, daugialypė, daugiabalsė; atrodo, kad jis pats tai juto, kad turi daug balsų, kad gali remtis įvairiomis programomis... Programomis, iškeliančiomis ir skirtingus žanrus, – nuo fragmento, minimos, kelių poezijos eilučių iki romano, traktatų. Turėjo rasti paaiškinimų, autoritetų, lyg tikrinosi, ar tai, ką jis mato, girdi atsime namas, kaip nors egzistavo (egzistuoja) ir kitiems, ar tai yra suvokta. Rėmėsi daugiausia Narbutu, kilusiu iš Mickevičiui artimo krašto, laikiusio save lietuviu, baigusiu Vilniaus universitetą, palaikiusiu ryšius su Daukantu, Stanevičiumi. Narbutas sukaupė daug Lietuvai svarbių istorinių šaltinių, vienas pirmųjų ėmė juos skelbti. Lenkų kalba parašė itin svarbų, daugiatomį veikalą *Lietuvių tautos senovės istorija*. Romantizmo dvasios istorija, Lietuva suvokiama atskirai nuo Lenkijos – kaip ir Daukanto. Priinama iki paskutinio Gediminaičio (Jogailaičio) Žygimanto Augusto mirties. Pateikta mitologijos medžiagos. Kad *Lietuvių tautos senovės istorija* buvo svarbi knyga, paminėta ir *Isos slėnyje*, ją skaito ir klebonas. „Klebonas piktai krenkščiojo, vis pasimuistydamas krėsle, kai skaitė apie neapsakomą gausybę deivių ir dievų, kadaise garbintų šiame krašte; jis atpažino tuos pačius prietarus, keistai tvirtus, kuriuos taip stengėsi išrauti (117).“

Bet rėmimasis autoritetais meno kūryboje yra sudėtingas procesas – svarbiausia, kad išjudinama sąmonė, kuri ima atsimeinti ir tai, ko iš tiesų lyg ir neatsimeina, jungti atskirus faktus, juos apšviesti lyg ir kita šviesa ar tiesiog tai, kas lyg ir nyko nematomai, padaryti matoma. Taip yra ir *Isos slėnyje*. Iš karto skaitytojas įvedamas į Ežerų (vadinasi, vandenų) ir dėl gamtos šiaurisko atšiaurumo neiškirstų miškų kraštą. Labai archaišką: „Dar neseniai žmonės namuose pasidirdindavo viską, ko reikėjo. Dėvėjo storą drobę, kurią moterys klosto ant žolės ir laisto vandeniu, kad išbaltų saulėje. Pasakų ir dainų metą, vėlų rudenį, būdavo, iš kuodelio pirštais peša sruogas, ritmingai stuksi ratelio pamino. Iš tų verpalų šeimininkės audė namų darbo staklėmis gelumbę, pavyzdžiai saugodamos rašto paslaptis: eglute, tinkleliu, vienos spalvos apmatai, kitos – ataudai. Šaukštus, kubilus bei ūkio reikmenis droždavo ir skaptuodavo patys, kaip, beje, ir klumpes. Vasarą dažniausiai nešiojo vyžas, pintas iš liepos karnų (6).“ Tai panašu į etnografinį aprašą, iš esmės belaiškį. Pirminis gyvenimas, pirminiai judesiai, gestai, gyvi daiktai. Pirminis kūrybingumas, neatskiriamas nuo pirminių, gyvybei išlaikyti ir pratęsti būtinų darbų. Isa dėl daugelio priežasčių išsiskirianti Ežerų krašte, juoda, gili, vangiai tekanti. Slėnis derlingas, palaiminga vieta,

bibline prasme galinti priminti rojų. Krikščionybė atidžiai sekama: bažnyčia, klebonija, svarbiausios krikščioniškos šventės (Velykų Prisikėlimas su tik Žemaitijai būdingais vaidinimais, Judo kankinimu ir kt.), kulto tarnai, Tomo troškimas tapti ministrantu. Bet tarsi jau ir visiškai sustruktūrintas, į papročius perėjęs religinis gyvenimas uždengia tai, prieš ką pasisakė jau Mažvydas – dar gyvą pagonybę. „Tautosakos rinkėjai užrašė prie Isos daugelį motyvų, kurie siekia pagonybės laikus, kaip antai pasakojimą apie Mėnulį (pas mus jis vyras), atsikėlusi iš vedybinio guolio, kur jis miegojo su savo žmona – Saule (7).“ Tyrinėtojų ginčijamą mitologinį motyvą Milošas pateikia kaip *Isos slėnio* tautosakos tikrenybę. Tikrenybę, leidžiančią pasakojimui įsibėgėti, jau neapleidžiant velnio, vienos pačių svarbiųjų lietuvių mitologinių būtybių, temos. Pasakojimas apie velnią toks pat natūralus kaip ir Kazio Borutos *Baltaragio malūne*: tai tiesiog yra. *Isos slėnis* ypatingas tuo, jog čia yra daug velnių, daugiau negu bet kur kitur. „Galbūt sutrūniję gluosniai, malūnai, pakrančių brūzgnai labai tinka būtybėms, kurios pasirodo žmonėms tik tada, kai pačios to nori (7).“ Pasaka yra svarbiausia tų būtybių liudininkė, bet pasakos minėti nebūtina, nes yra mačiusiųjų. „Mačiusieji sako, jog velnias yra nedidelis, devynmečio vaikiščio ūgio, dėvi žalią frakelį, krakmolytą nėrinių krūtinę; plaukai supinti į kasele, mūvi baltomis kojineis ir aukštakulniais bateliais – jais stengiasi paslėpti kanopas, kurių gėdinasi“ (7). Čia pat pasirodo ir laumės – girių laumės, čiabuvės. „Prie Isos gyvenantieji valstiečiai statydavo ant gryčios slenksčio pieno dubenėlį romiems vandens žalčiams, nebijojusiems žmonių. Vėliau jie tapo uolūs katalikai, ir velniai jiems primindavo apie žūtibūtinę kovą, vykstančią dėl žmonių sielos (9).“ Štai ši – žūtibūtinė – kova dėl žmogaus sielos yra Milošo metafizikos šaknis. Ji kiaurai peraugusi žmogaus istoriją, ji eina nuo pradžios, kurios nėra. Nuo pagonybės, senosios tikybos iki krikščionybės – ir neišnyksta. Vis iškyla kaip klausimas: „Unde malum?“ Blogio pergalės galimybė amžina, tokia pat tikėtina kaip ir gėrio. Jei siela priešinasi blogiui, gali laimėti trumpus atokvėpius. Krikščionių Dievas, bet ir apsamojęs medinis Kristus, kuris „sėdi kopytėlėje, vieną ranką pasidėjęs ant kelių, o antrąją parėmęs smakrą, nes yra liūdnas“ (10). Tai, aišku, Rūpintojėlis, viena autentiškųjų lietuvių medinės sakralinės skulptūros formų. Bet greta jo, tame pačiame parke žmonės nesyk yra matę juodą kiaulę, „kuri kriuksi ir posnagomis kaukši į takelius, o peržegnota išnyksta“ (10).

Tomo senelis Surkontas į žmones žiūri beveik taip pat kaip į augalus, sugeba su jais susitarti. Dermės principas – *dharmos* – yra senųjų tikėjimų pamatas, *padas*. Močiutė Michalina (Misia) atstovauja archaiškam senos moters (galima būtų sakyti, kad ir pagonės, nepaisant jos paviršinio krikščioniškumo, pamaldumo) tipui. Kita močiutė, Tomo tėvo motina, ir vadina ją pagone. „Ta pagonė“, – sako senelė Dilbinova, ir pagrįstai (213).“ Ji, Tomo jutimu, kaip voverė ar kiaunė, priklausė miško būtybėms. „Baigiantis gegužei, ji pradėdavo vaikščioti prie upės, vasarą maudydavosi kelis sykius per dieną, rudenį – pėda praskeldavo pirmąjį ledą“ (16). Išorės pasaulis jai nebuvo reikalingas, ji gyveno viduje. Bet labai domėjosi visokiais burtais, dvasiomis ir pomirtiniu gyvenimu, nujautė esant Galias, nuo kurių visa priklauso. Palankiai žiūrėjo į bobutes, išmanančias paslaptis ir užkeikimus. Burtai – kiek kartų *Isos slėnyje* prie jų sustojama; nepaisoma Mažvydo perspėjimo. Tai ir nekalti mergaičių būrimai, norint spėti savo ateitį, ir Tomo išgąstis, kai veidrodyje jis išvydo raudonus ragus... Burtai sakmiški, baugūs. Vaiduokliai kapinėse, kerdžiaus dvasios pasirodymai, baidyklės. Velniai, kurie kankinti, bandyti pasirinko Baltazarą. Jis bando

ieškoti pagalbos pas burtininką Masiulį. Rodo j širdį ir sako: „Mane kankina.“ Burtininkas atlieka savo apeigas, kūrena ugnį, beria į ją žoleles, burba lyg kokią maldą. Bet supranta nepadėjęs, negalįs padėti. „Kiekvienai jėgai yra sava jėga, o ši jėga ne man. Gal užtiksi kur nors žmogų, turintį tokią galią, kurios reikia. Lauk (37).“ Tos jėgos buvimu tikima.

Baisus Magdalenos likimas, savižudė, kuri ima vaidintis klebonijoje, kur buvo patyrusi laimės valandų. Bažnyčia išnaudoja visas savo galimybes, žmonės pasako kunigui, kad esąs būdas. „Kunigas piktai mojavo rankomis, vadino juos pagonimis ir šaukė: jis niekada niekada nesutiksiąs (48).“ Galiausiai Magdalenos vėlės išgąsdintas kunigas sutinka ir su nuo išgąščio gautos rožės užkalbėjimu. O kaimo vyrai atkasa savižudės Magdalenos kapą, nukerta galvą. „Nukirsdami galvą, laužydami krūtinės kaulus, jie įveikė jos kūno puikybę, jos pagonišką prisirišimą prie savo lūpų, rankų ir pilvo (52).“ Bet prieš tai ji įžengė į Tomo sapną ir taip laimėjo nemirtingumą – jis niekada jos neužmiršo. Tai buvo peržengimas – po sapno liko malonus svaigulys, „prisiminimas kraštų, apie kuriuos iki šiol niekada nebuvo girdėjęs“ (49).

Galios – jų jautimas persmelks Tomo sąmonę, ir Galių tyrimas *Isos slėnyje* būtų vienas įdomiausių šio teksto skaitymo kodų. Tomas patiria pasaulio daugiaklodiškumą, suprantamumą, neatskiriamą nuo paslaptingo, baugumo. Metafizinis romano klodas formuojamas iš daugialypės žmogaus patirties: kiekvienas veikėjas turi savo slaptumą, savo klausimą, kurį aiškiausiai formuluoja Domcius, savotiškas Tomo antrininkas, paauglys, kuris jau gali leisti į teologinius apmąstymus. Jis nušovė šunį (medinėm kulkom, kad žudymas užsistėtų). Panaši į Jono Biliūno „Brisiaus galo“ situacija, bet į ją žvelgiama iš kito taško: „Šuo vizgino uodegą ir linksmai lojo. Štai toji akimirka: galėjo šauti, galėjo ir ne; spaudė buožę prie peties ir dar dėsė – gardžiavosi pačia galimybe (74).“ Nuskriaustas likimo, našlaitis, neišklaustas Dievo (Tado Blindos, mitinio lietuvių maištininko, genezės artimumas) Domcius savo teologiniuose apmąstymuose (neabejotinas ryšys su „Teologinio traktato“ kai kuriomis linijomis) pateikia kaltinimus Dievui: kodėl neišklausė jo prašymų pagelbėti, kodėl palaiško melagius, kodėl didžiausiu turtu kaime apdovanojo tą, kuris guli su savo dukterim? „O gal kunigai tik rezga visokias pasakaites, ir Dievui visai nerūpi šis pasaulis?“ Domcius išniekina šv. Komuniją. „Pasilenkęs pažiūrėjo, ar iš perverto paplotėlio, ties yla, neištekės kraujo lašas. Nieko. Tada ėmė įnirtingai badyti, draskyti baltą skridinėlį (77).“ Domcius, apimtas visiškos našlaitystės, atsivėrusios tuštumos, sėdi nuleidęs kojas nuo skardžio. „Isos paviršius tykia suvilnijo. Per upę į kitą krantą plaukė vandens žaltys, statmenai iškėlęs galvą, už kurios klostėsi įstriži raukšlių ūsai. Domcius akimis išmatavo atstumą ir iš rankos virptelėjimo suprato, kad pataikytų. Bet vandens žaltys yra šventas, ir tas, kas jį užmuš, prisišauks nelaimę (79).“ Svarbiausia mitinė lietuvių pasaka apie Eglę žalčių karalienę yra pasaka apie vandens žaltį. Eglės broliai jį užmuša, ir pasaulio tvarka suyra. Domcius tai žino, paskutinė šventumo riba, sulaukanti kerštaujančio paauglio ranką. Žaltį Milošas ne kartą prisimins, minės poezijoje.

Tomo aplinkos žemaitiškumas, pirminė vietos archaika, neatskiriama ir nuo seniausių papročių, taip pat ir sakralinių, susijusi ir su meškos kailiu, ant kurio jis buvo sodinamas dar mažytis. Jis būdavo truputį persigandęs, truputį susižavėjęs. „Lokiai, pažįstami iš šio kailio ir iš paveiksliukų, Tomui žadino švelnius jausmus. Gal ne tik jam, nes ir suaugusieji dažnai mėgo pasakoti apie lokius (85).“ Lokio vaizdiniai lydės Milošą iki senatvės; ir pats

tuos vaizdinius kitiems kels. Tomo pajaustas artimumas miškui, kaip svarbiausiai gamtos žmonių šventovei: „Jeigu nuo jo priklausytų, uždraustų arti, tegu visur siūruoja miškai, o juose laksto žvėrys. Taip svarstė jis ir nusprendė, kad, kai užaugs, sukurs tokią valstybę, kuri visa bus vienas miškas – ten žmonių neįleis, nebent vieną kitą (107).“ Bet yra dar tokių girių, kuriose veisiasi daugybė gyvačių, o vietose, kur negalėjo įžengti žmogaus koja, veisėsi baisūs ropliai, juodi, su raudonomis galvomis, kurie puola žmones ir mirtinai įkanda. Daukantiškos, praamžinos girios su pasakų baisumais. Gyvačių energijos jautimas, kažkokio virpuliavimo, elektros krūvio išspinduliavimo. Kažkas paslaptingo – sykį šovė į susiraičiusią ant kupsto. Gyvatė išnyko, tarsi išgaravo ore. „Kova su gyvatėmis nereiškia, kad Tomas buvo atsikratęs prietarų jų atžvilgiu ar tiksliau – nemalonaus drebulio, kai jautė tą energiją, kuri išsklinda niekada nenuspėjamu būdu (110).“ Lietuvių mituose, tautosakoje gyvatei tenka svarbi vieta; ji ne visada atskiriama nuo žalčio. Gyvybės gyvatės metafora vėlyvojoje Mykolaičio-Putino poezijoje kaip mitinis atgarsis.

Ta energija, kurios protas negali apimti, įspėti. Tas dvasios maudulys dėl žudymo, neišvengiamo ir laisvai pasirenkamo. Tas ilgesys – kažko, kas negalėtų taip paprastai baigtis, o turėtų prasitęsti už ribos. Metafizika, kuri pirmiausia ir yra sielos, sąmonės problema. *Isos slėnis* sukurtas ir kaip sąmonės išbandymų vieta. Praradę viltį ar tiesiog negavę iš prigimties galimybės ją įgyti, išlaikyti, žudosi. Savižudybė sudrumsčia pamatinę gyvenimo darną – artimųjų ir aplinkinių. Apsėstieji yra dvasios ligoniai, neišgelbstimi. Jauną sąmonę persmelkia baimė – tai gali atsitikti ir su tavimi. Rizika, kuri traukia ir kaip pramoga, kaip vyriškųjų kompetencijų įgijimas. Tomą įtraukia gamta, jos slėpiningumas, paukščiai, ir kartu to laiko bajorų pramoga – medžioklė. Didžiausias jaunos sąmonės išbandymas – susitikimas su mirtimi, ypač paties iššaukta. Tomas kelis kartus nepataiko, tarsi kerštaudamas daužo į pušaitę, pribaiGINėja dar gyvus tetervinus. Nusimena, pasijutęs lyg nevykėlis. Ir tada Tomui suteikiama galimybė leistis į metafizinius svarstymus. „Taip stengėsi, taip troško, taip jau buvo pripratęs save regėti tikru miško piliečiu, o šičia išgirdo „ne“, – sakytum aukštesnioji ironija atsisako jam suteikti tai, ko jis labiausia nori. Taigi ne. Tad kuo jis turi būti? (201).“ Gal jam nereikia šautuvo? Gamtos savaiminis iškalbingumas, taip stipriai veikiąs visas senąsias tikybas, tvirtina šią galimybę. Neturi žudyti, jei to nereikalauja tavo paties gyvybės išlaikymas. Tomas eina miško takeliu, apibertu rudais spygliais. „Ir staiga jam pakirto kojas, iš pradžių nesuprato, kas čia vyksta: nieko daugiau, tik rausvi medžių kamienai pajudėjo iš vietos ir ėmė šokti keistą šokį, šviesa šoko tarp paparčių plunksnų. Ne kamienai, o gyvi padarai, apaugę ruda žieve, tačiau esantys ties pačia augalų stichijos riba. Čia pat, priešais jį, stirnos rupšnojo žolę, jų smulkutės kanopaitės žingčiojo į priekį, bangavo kaklai; viena atgrėžė galvą, tačiau, matyt, neatskyrė jo nuo nejudančių daiktų. Tomas tenorėjo, kad šitai truktų kuo ilgiau, kad jis galėtų ištirpti ir nematomas dalyvauti tame magiškame žaidime (202).“ Tai lyg atsakymas į sąmonę užimančią metafiziką – būk kartu, dalyvauk magiškame gyvybės žaidime. Nežudyk. Bet sąmonė yra tarsi nuolat gundoma (gal tai ir yra blogio galia) peržengti ribą. Voveraitė lazdyno krūmo viršūnėje panaši į besirangantį spalvotą žaltį. Žaltys paminimas dėl jau pasakyto draudimo, lyg savaime veikiančio sąmonėje. Bet Tomas iššauna; tarsi iš meilės jai, negalėdamas atsispirti (203). Dvilypė prigimtis: žynio, įsižiūrinčio į gamtą, turinčio reginčiojo galių, ir medžiotojo, pagaunamo instinkto žudyti. Artimai Biliūno „Kliudžiau“ Milošas išskleidžia mirtinai

sužeistos jaunos voveraitės agoniją, bendrina ją su žmogaus mirtimi. „Nukritusi ant samanų, ji susiriesdavo ir vėl išsitiesdavo, graibėsi letenėlėmis už krūtinės, pridengtos balta liemene, kurioje ryškėjo kruvina dėmelė. Nemokėjo mirti, mėgino išplėsti mirtį iš savo kūno – kaip smaigą, kuris staiga pervėrė ją ir apie kurį ji ir tegalėjo sukiotis (203).“ Tomas verkdamas klūpo prie voveraitės. Jo veidas persikreipia nuo vidinės kančios. Paima voveraitę ant rankų, bet nebetrokšta jos turėti sau – greičiau nori „atiduoti save voveraitei – taip šaukė vidinis balsas, tačiau šitai buvo neįmanoma“ (203). Sunkiausia ištvėrt gyvybės mažumą, menkumą, gailumą. Mirtis priartina prie paslapties, bet tik trumpam. „Jam ir vėl atsiskleisdavo kažkokia paslaptis, bet tik tokią trumputėlę akimirka, jog tuoj pat ir užsiskleisdavo (203).“ Metafiziniai jutimai pereina į teologinius, nėra ribos. „Žvėreliai neturi sielos. Vadinasi, žudydamas gyvūną, nužudai jį amžinai. Kristus neturės galios jai prikelti. Senelė šaukė: „Pagelbėk“. Kristus ją priglobs ir parodys kelią. Jeigu jis viską gali, tai galėtų išganyti ir voveraitę. Net jeigu voveraitės nesimeldžia, bet juk šitoji meldėsi, nes melstis – tai tas pats kaip norėti gyventi. Ir šičia jis kaltas. Niekšas (204).“

Lyg savaiminis Gedos prisiminimas iš *Adolėlio kalendorių*: „Dabar beveik supratau savo vaikystės kaltę, kai iš tinklo ištraukęs prigirdžiau vandeny mažą, juosvą antytę... Kokia skaudi patirtis man atsivėrė! Koks „negražintinas“ tapo ežeras, dangus, aplinka... Stačiai – buvau nustėręs, lyg apakęs, lyg praregėjęs... Dalykai, kurie suvisai pakeičia žmogų ir pasaulį. Velioniui V. D. sakydavau, kad taip baisiai niekad nesijaučiau. Biliūniškumas, skirtas visam pasauliui (288).“

Metafizinių svarstymų šerdis – kaltės jautimas. Sąmonės nerimas, ieškantis išėjimo. Turi būti kažkas, kas paguostų, nuramintų. Kažkas čia arba anapus. Taip perteikiama ir Tomo savijauta. „Kad būtų galėjęs prie ko nors prisiglausti, išsiverkti, kam pasiskųsti. Ūmai jis panoro, kad ažuolas, pro kurį jis praeidavo traukdamas bityno pakraščiu, pavirstų gyva būtybe, ir tas noras buvo toks didelis, jog net susiritė nuo maudulio po krūtine ir baimės, panašios į tą, kurią patirdavo supdamasis aukštai sūpuoklėse (206).“ Stulbinantis atitikimas tarp lietuvių liaudies dainų, reiškiančių ažuolo – tėvo paraleles, skleidžiančių šakų – rankų metaforas. Noras glaustis prie ažuolo kaip prie gyvos būtybės yra metafizinė nuoroda į senosios tikybos šaltinius. Metafiziniai jutimai bendri giliesiems sąmonės išgyvenimams, kurie gali būti grindžiami, motyvuojami skirtingais tikėjimais, skirtingomis religijomis. Tomas rausiasis bibliotekoje, aptinka *Al Koran*, žino, kad tai musulmonų šventa knyga. Kas nors iš Tomo prosenelių turbūt domėjosi šia religija. „Nors kai kurios pas-traipos buvo nesuprantamos, Tomas vis tiek skaitė ją su malonumu, nes knygoje buvo mokoma, kaip žmogus turi elgtis, kas galima ir kas ne, o be to, garsiai tariami sakiniai skambėjo įtikinamai (206).“ Koranas traukė ir Gedą – ryžosi versti. Bet paslaptis lieka – metafiziniai sąmonės judesiai *Isos slėnio* tekste natūraliai pereina į teologinius. „Dievas. Kodėl gi Jis sutvėrė šitokį pasaulį, kuriame tik mirtis, mirtis ir mirtis. Jeigu Jis toks geras, tai kodėl net rankos negalima ištiesti, kad tu ko nors neužmuštum, negali paeiti takeliu, neužsisostojęs ant kirmino ar vabalėlio, nors ir kaip stengtumeis nesutrypti (207).“ Senoji lietuvių mitologija kalbėjo apie daugybę smulkių dievybių, saugojusių kasdienius žmonių žingsnius žemėje, skatinusių sąmonės budrumą. Ir kartu liudijo aukštąjį lemties planą, apie kurį Tomui pasakoja auklė Antanina. „Antanina pasakojo, kad deivė Verpėja sėdi danguje ir verpia likimo gijas, o kiekvienos gijos gale siūbuoja žvaigždė. Jeigu žvaigždė

krenta, vadinasi, ji nukirpo giją, ir tuomet koks nors žmogus miršta“ (208). Bet tokio paaiškinimo Tomui neužtenka, jis savy nešiojasi kaltę, kurios nenori išpažinti bažnyčioje; atsakant į surašytus klausimus praleidžiami svarbiausi dalykai. Jis meldžiasi savyje, viduje, – aukščiausia, ką gali pasiekti atskira sąmonė. Bet Dievui skirtus žodžius girdi ir Isos pakrančių demonai; Milošo teologinių svarstymų, pakeliamų berniukui, neapleidžia ironija; kituose tekstuose ji įgyja autoironijos atspalvį. Bet kartu tai labai rimta, ir demonai paniūra išgirdę maldoje prašymą leisti suprasti pasaulį tokį, koks jis yra iš tikrųjų, o ne kaip rodosi: „dalykas vis dėlto buvo rimtas“.

Gal rimčiausias ir giliausias prisiminimas iš vaikystės apie vandens žaltį. Po daugelio metų parašytame eilėraštyje „Rue Descartes“ (Kvietkausko vertimas „Rinktiniuose eilėraščiuose“, 2011) tas prisiminimas įgauna metafizinės kaltės, kartu ir išpažinties atspalvį; dargi ir pelnyto atpildo: eidamas mišku prie upelio metęs akmenį į žolėje glūdėjusį vandens žaltį... Sulaužęs draudimą, iki šiol galiojantį Lietuvoje (gal labiau Žemaitijoje) – nemušk, neskriausk žalčio, globok, padėk pieno, radęs negyvą, pagarbiai palaidok. Žaltys lemia gyvenimo vaisingumą – žemės, visų jos gyvybių, žmonių. Susijęs su dievais, dieveliais. Greimas pritariamai pacitavo Jono Balio pateiktą apeiginę dainą:

Oi tu žalty, žaltinėli,
Dievų siuntinėli,
Veskie mane in kalnelj,
Pas mielą dievelj.³

Taip, *Isos slėnis* turi ir užslėpto teologinio traktato žymių, kaip Milošas pokalbiuose su Fiutu percituoja kažkieno nuomonę⁴. Biblioteka teikia religinių ieškojimų galimybes – katalikų, evangelikų, musulmonų. Gamta, žemė, vanduo tebėra išlaikę pirminės vietos tikybos rašto liekanas, matomas, girdimas, žinomas iš dainų, pasakojimų, iš draudimų. Vandens žaltys yra svarbiausias pirminio patyrimo ženklas, nors daugiausia išgyvenimų jaunam herojui sukelia voveraitės mirtis. Mirtys yra susijusios, vienas draudimas pereina į kitą. Draudimu sąmonė skatinama elgtis atsargiai, nuolat tikrintis, kreiptis į Galią, nuo kurios jaučiasi esanti priklausoma. Jauna sąmonė panyra į gyvenimą kaip į savo paties atradimą: savo kūno, ankstyvųjų erotinių potraukių, noro pažinti, neišvengiamų kalčių, kentėjimų, vienatvės. Milošas grįžo į šią savo patirties erdvę jau pabandęs išėiti iš pirminių konkretybių, prisisiesti universalijų, bendrųjų tiesų, jų tyrimų. Galbūt pajutęs, kad visos universalijos kūryboje lieka negyvos, jei jų nemaitina gyvoji patirtis. *Isos slėnio* rašymu Milošas laisvino lyg kokį užslėptą balsą savyje – balsą, kurį galima suprasti ir kaip nusikaltimo prieš žaltį problemą. Kartu plėtė patirties visumą, gilino, nukėlė ją į praeitį ir kartu į ateitį. Kas laikoma rimtomis teologinėmis problemomis, pirmiausia gali pasirodyti kaip bręstančio berniuko klausimai Dievui.

Milošas Europos literatūroje turi išskirtinę moralisto žymę, prie moralės problemų kūryboje nuolat grįždavo. Visa rašytojo kūryba telkiama apie žmogaus situacijas permainingame, skaudžių, netgi katastrofiškų įvykių perpildytame XX a. Dostojevskiškos nusi-

³ Algirdas Julius Greimas, *Tautos atminties beiėškant*, Vilnius-Chicago, 1990, 319.

⁴ *Maištingas Czesławo Miłoszo autoportretas*, 36.

kaltimo ir kaltės, baismės, sąžinės, problemos, sueinančios į gėrio ir blogio santykius. „Czemuz bym, matko, miał nie wierzyć w Piekło, / Jeżeli uścisk wymieniałem dłoni / Z tymi, co w swoich nie patrzących oczach / Noszą niepokój i fałsz potępienców?“ („Kodėl, motin, Pragaru tikėt neturėčiau, / Jei delnus tų esu spaudęs, / Kurie savo aklose akyse / Nerimą neša ir pasmerktųjų melą?“ , versta Juozo Kėkšto). Taip klausama 1949 m. eilėraštyje „Motinos kapas“.

„Unde malum?“ Iš kur blogis – neatsakomas klausimas. Blogis yra taip pat, kaip yra gėris, blogio ir gėrio kova amžina, ir ji vyksta žmogaus sieloje, žmogaus likime. Nuo pat savo sąmonės pradžios žmogui sunku buvo paaiškinti, dėl ko taip skaudžiai kenčia, kodėl taip neatmazgomai susipainioja likimo siūlai. Kodėl žmogus tarsi paskatinamas nusikalsti, lyg pastumiamas kaltės linkui. Blogio personifikacija pačiuose seniausiuose tikėjimuose, taip pat ir lietuvių. Krikščionybės atida blogiui, veikiančiam pasaulyje. Lietuvių tautosakos velnias, žmogaus kiršintojas, gundytojas, pinklių spendėjas, blogio galių valdytojas.

Milošas, pačioje *Isos slėnio* pradžioje atsigręždamas į tautosaką, į tautosakos rinkėjus, prie Isos užrašiusius senų, pagonybę siekiančių motyvų, užčiuopė galimybę į savo pasakojimą įvesti ir velnią. Domėjęsis manicheizmu, gnostine religija, pripažįstančią blogio savarankiškumą, Lietuvos velnią, velnius jis prisiminė iš vaikystės, atpažino juos kaip pasaulėvokos elementus, kaip ypatingo, vandeningo, pelkingo kraštovaizdžio neišvengiamybę, suprojektuotą sąmonės. „Isos slėnis ypatingas tuo, jog čia yra daug velnių, daugiau negu bet kur kitur. Galbūt sutrūniję gluosniai, malūnai, pakrančių brūzgynai labai tinka būtybėms, kurios pasirodo žmonėms tik tada, kai pačios to nori. Mačiusieji sako, jog velnias yra nedidelis, devynmečio vaikišcio ūgio, dėvi žalią frakelį, krakmolytą nėrinių krūtinę; plaukai supinti į kaseles, mūvi baltomis kojineis ir aukštakulniais bateliais – jais stengiasi paslėpti kanopas, kurių gėdinasi (7).“ Velnio apibūdinimas atitinka tautosakos vaizdinius. Tautosakinis yra ir kitas piktosios dvasios pavadinimas, paplitęs ir prie Isos, – „vokietukas“. Anot Milošo, tai rodo, kad velnias yra progreso šalininkas. Gali toks būti, visos jėgos žmogaus pasaulyje gali veikti ambivalentiškai. Galių, taip pat ir velnio, veikimas atrodo labai svarbus močiutei Misiai. Neabejotiną blogį velniai suteikia Baltazarui, vieno svarbiųjų *Isos slėnio* pasakojimų veikėjui. „Velniai pasirinko kankinti visų pirma Baltazarą. Niekas net nebūtų galėjęs to įtarti, nes iš pažiūros jis atrodė kaip žmogus, sutvertas vien džiaugsmams (30).“ Velnio apsėstas, – tautosakinis, paprotinis dvasiškai nesveiko, kokios nors manijos apsėsto žmogaus apibūdinimas. Už Baltazaro apsėstumo slypi kaltė – šovė į žmogų, belaisvį, šovė be būtinybės, jau buvo saugus. Ir nežinia – kodėl, pats sau negali paaiškinti. „Paskui iš visų jėgų stengėsi prisiminti, kodėl nuspaudė gaiduką, bet vieną kartą jam atrodė, kad tai padarė tikrai dėl vienokios priežasties, o kitą sykį – kad dėl visai kitokios (36).“ Nuo sąžinės košmarų ieško pagalbos išpažintyje, paskui pas burtininką Masiulį, burtų apeigos vyksta senoje kalvėje, su žolėmis ir šnabždesiais, bet kaltės galia pasirodo burtininkui neįveikiama. Nepadeda ir garsusis Šilalės rabinas – jau pačioje Žemaitijos glūdumoje. Neranda ramybės. Galiausiai padega savo namą, tarsi girdėdamas balsą: „Netrukus jau pasibaigs.“ Pritrenkę jį kaimo vyrai ištaria: „Velnio vaikas.“ Paskutinės išpažinties išklausęs klebonas Monkevičius pamoksluose apie velnio žabangas, spendžiamas žmogaus sielai, pasiremdavo ir tikrais pavyzdžiais, todėl daug kas ir iš Baltazaro iškilo į viešumą. Baltazaras mirdamas kartojo „Jis yra čia“, ir tie žodžiai

skambėjo su tokiu įsitikinimu, kad ir klebonui darėsi neramu.

Isos slėnio veikiantys asmenys vienaip ar kitaip yra paliesti blogio, gėrio, kaltės, sąžinės klausimų. Žmogaus prigimtis sudėtinga, nepaklūstanti ir savo sąmonės valingajai daliai.

Tomas, pagalvojęs apie Baltazarą, pajunta, kad jokia sėkmė, joks turtas ir apsukrumas negali apsaugoti nuo sielos ligos ir jį „apimdavo nerimas dėl savo likimo, dėl visko, kas jo dar laukia ateityje“ (33). Apibendrinimas: „Jis savyje nešiojosi savo kaltę, kuri buvo vientisa, bendra ir nedaloma į atskiras nuodėmes (209).“ Egzistencinės kaltės jausmas, visada didesnis už konkrečius prasižengimus, išplečia moralės lauką, suteikia sąmonei nuolatinę savitikrą.

Kaltę jaučia močiutė Dilbinova, trūkčiojanti paskutinė jos išpažintis: „Nemylėjau vyro – tegu – man – atleidžia [...] Mano sūnus... aš pasakysiu... (172).“ Nebepasako. Kažkas slypi senelio Surkonto ir Baltazaro santykiuose, galbūt neteisėto sūnaus paslaptis; Baltazarą senelis visokeriopai remia, močiutė Misia dėl to pyksta. Baltazarui merdint Tomas mato senelį labai sudirgusį. „Visuomet ramus ir švelnus, jis dabar atsakinėjo šiurkščiai, nusišukdavo, žili, trumpai pakirpti jo ūsai šiurpsojo, tarsi po jais slypėtų kažkokie neišsakyti žodžiai. Nuėjo į kaimą ir sėdėjo prie lignonio lovos, o lignonis vis dar nebuvo atgavęs sąmonės (221).“ Neišsakyti žodžiai, kaip ir tai, kas nepasakoma (nebespėjama pasakyti) rodo sąmonės būseną, kurioje susipina kaltės jautimas, netikrumas, abejonė.

Krikščionybės skilimai – skausmingiausius teologinius išbandymus pakėlė vienas iš istorinių Surkontų – Jeronimas. „Tačiau Surkontui teko patirti sielos kančias, išdaviko dėmę, ir jis vis perkratinėjo savo žengtus žingsnius, niekada nebūdamas iki galo tikras, ar pasielgė taip, kaip derėjo. Įsipareigojimai karaliui, Rei Publicae ir kartu įsipareigojimai kunigaikščiui, kuris neprikaištavo jam dėl teologinių skirtybių. Pasibjaurėjimas papistais ir kartu neapykanta įsibrovėliams, kuriems turėjo linkėti sėkmės, o ne pralaimėjimo. Eretikas katalikams. Vos pakenčiamas atskalūnas – protestantams. Iš tikrųjų, galėjo tikrai kartoti: „It supuvęs šuo stoju prieš savo Viešpaties Dievo veidą.“

Atsitiktinumo dėka pavyko sužinoti, kad paskutinis Jeronimo palikuonis, leitenantas Johanas fon Surkontas, teologijos studentas, žuvo Vogėzuose 1915 metais. Jeigu jis guli palaidotas rytinėje atšlaimėje, ten, kur tankios kryžių gretos, iš tolo panašios į vynuogynus, leidžiasi į Reino slėnį, tai žoles, augančias ant jo kapo, siūruoja sausi vėjai, atskridę nuo gimtosios Lietuvos (95).“

Kažkas labai lietuviška slypi šioje vėjų iš gimtosios Lietuvos paguodoje, kažkas dainiška raudiška, kas iškyla iš seniausių archetipų, lemia lyrinę transcendenciją, kartais pasirodančių ir dabartyje, ypač kalbant apie jaunus žuvusius kareivius, partizanus. Kaip Alfonso Maldonio eilėraštyje broliui „Se leži litvanec“:

Nuo Žuženberko žemyn
Pro baltų obeliskų miškelį
Žiūriu į tavo paskutinę,
Nežinomą poilsio vietą,
Mano broli,
Lietuvio artojo sūnau...

Ketvirtą dešimtį metų
 Tu eini paskutines
 Žuvusio kareivio pareigas,
 Ketvirtą dešimtį metų
 Tu guli kietoje, sausoje
 Laščės ir Smukos pty naukštėje.

***

Šimtosis Milošo gimimo metinės sutampa su Čiurlionio mirties metinių šimtmečiu; lyg po Lietuvos dangumi 1911 metais būtų įvykęs misteriškas pasikeitimas. Giliau įsižiūrėję tarp šių genialių kūrėjų rastume nemaža bendro. Čiurlionis daug laiko praleido Lenkijoje, Varšuvoje, labiausiai jo mokėta kalba – lenkų. Lietuvių mokėsi, norėjo, pasąmonėje net ilgėjosi šios kalbos intonacijų, skambesio. Ir bendriau juto pirminę dvasinę, muzikinę ir kalbinę medžiagą, gyvą liaudies dainose. Jos tikrai tegirdimos tik įpratusiam girdėti. „Nepratusi svetimtaučio ausis junta iš karto daug vienodumo – monotonijos, o tai iš priešasties ritmo, kurs yra dažniausiai lygus, paprastas, trijinių ritmas (rytm trojkowy, sakoma lenkiškai). Ritmo monotonija tai viena iš svarbiausių ir, drįstu pasakyti, gražiausia mūsų dainų ypatybė. Šita monotonija duoda didelį, prakilnų rimtumą ir, klausydamas ilgiau, pradedi justti jos gilų, mistišką būdą⁵.“ Seniausių lietuvių dainų melodijas Čiurlionis vadino užgimusiomis žmogaus sieloje, todėl stipriausiai veikiančias. Čiurlionis pirmas yra pajutęs lietuvių mentalinę ritmiką, kalbinę, bet ir virškalbinę, kartu gamtinę ir dvasinę. Ši ritmika prasideda dainose, mituose; prasideda kaip noras būti prisitęsiant. Kas iš Čiurlionio pagrįstai gali būti priskirta žodžio menui, išsiversta iš lenkų kalbos. Jei Čiurlionis būtų rašytojas, turėtume svarstyti jo priklausymą lietuvių literatūrai klausimą, nes nerašė lietuviškai.

Panašiai kaip Jono Čečioto (Jan Czczot), artimo Mickevičiaus bičiulio, palaidoto šalia Druskininkų esančiose Ratnyčios kapinaitėse, parašiusio (daugiausia remiantis Motiejumi Strijkovskiu ir Narbutu) lietuvių istorinei ir poetinei savivokai svarbias *Giesmeles apie senovės lietuvius iki 1434 metų* (*Śpiewki o dawnych litwinach do roku 1434*). Giesmelių vertėja ir parengėja Regina Koženiauskiė motyvuotai kalba apie Lietuvos lenkų kalbą, kaip svarbią istorinio ir kultūrinio palikimo grandį, primena žymaus lingvisto Zigmo Zinkevičiaus įtvirtintą terminą – *polszczyzna litewska*⁶. Čečiotas tarsi dar girdėjo senųjų lietuviškų tekstų intonacijas, todėl tokie iškalbūs atitikimai tarp jo ritmų lenkų kalba ir seniausių lietuvių dainų bei raudų. Atliekama (gal jau nuo Strijkovskio, Narbuto) – ir kūrėjų sąmonė tai jaučia – lyg kokia Lietuvos budinimo, žadinimo misija. Amžinoji Saulės misija.

Milošo *Isos slėnio* XLIX skyrius prasideda lyg Saulės preliudija (kaip ir Donelaičio *Metai*, Čiurlionio „Saulės sonata“ ar Žemaitės „Sutkai“): „Per dangų viršum žemės, kurioje visa, kas gyva, turi numirti, keliauja Saulė, pasipuošusi savo spindulingąja suknia. Tautos, kurios joje įžvelgia vyriškų bruožų, gali kelti tik nuostabą. Šitas platus veidas – tai pasaulio motinos veidas.“ Saulės kalbinis moteriškumas – gal pats ryškiausias, nors ir netiesiogis-

⁵ Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Apie muziką ir dailę. Laiškai, užrašai ir straipsniai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, 299.

⁶ Jonas Čečiotas, *Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, 7.

nis, Milošo solidarumas su lietuvių kalba. Slavų kalbose saulė (lenkų k. *słońce*) – bendrinės giminės. Nuo saulės lietuviško motiniškumo pereinama prie senos mitinės dainos, kurioje Saulė veda Mėnulis. Žinota ir Milašiaus. Pirmiausia užrašyta Liudviko Rėzos:

Mėnuo saulužę vedė
Pirmą pavasarėlį.

Saulužė anksti kėlės,
Mėnužis atsiskyrė.

Mėnuo viens vaikštinėjo,
Aušrinę pamylėjo.

Perkūns, didžiai supykęs,
Jį kardu perdalijo.

– Ko saulužės atsiskyrei?
Aušrinę pamylėjai?
Viens naktį vaikštinėjai?

Milošo interpretacija: „Kaip sakoma senoje dainoje, seniai, labai seniai, pirmą pavasarį (o prieš tai turbūt nieko nebuvo, tiktai chaosas) ją vedė Mėnulis. Kai atsikėlė anksti rytą, jos vyro jau nebuvo. Jis sau vienas vaikštinėjo ir įsimylėjo tada Aušrinę. Tai pamatęs, užsirūstino griaustinio dievas Perkūnas ir kardu perkirto Mėnulį perpus.“ Ir „Aušrinė“ („Aušrinė svodbę kėlė, / Perkūns pro vartus įjojo, / Ažuolą žalią parmušė“) Milošo veik pažodžiui atpasakojama. Kiek laisviau perteikiama „Saulė“, įpinama ir daugiau senųjų motyvų. Išties šios dainos perrašytos 1953–1956 m. užrašų knygelėje, kurioje Milošas kaupė medžiagą *Isos slėniui*. Perrašyta lietuviškai, šalia pateikiamas lenkiškas vertimas, paimtas iš Narbuto *Lietuvių tautos istorijos*, iš kur buvo persirašinėjami ir senųjų lietuviškų dievybių vardai su paaiškinimais. Užrašų knygelėje šalia dainos „Aušrinė svodbę kėlė“, kurioje Perkūnas nutrenkia žalią ažuolą, o jo kraujas apšlaksto baltus Aušrinės drabužius, yra Milošo prierašas: „Tai reiškia, kad vestuvių nebus, kol egzistuoja dabartinė gamta⁷.“ *Isos slėnyje*, pacitavus šią dainą, metaforiškiau užrašomas panašus komentaras: „Aušrinės sutuoktuvės neįvyko po šiai dienai, nors kiekvienas praslenkantis tūkstantmetis nebūtinai turi trukti ilgiau kaip akimirka (167).“ Folkloro siužetas perskaitomas metafiziniu kodu, mintis apie dabartinę gamtą kaip nuopolio padarinį, kurioje neįmanomos jungtuvės ir pilnatvė, nuskamba su manicheiškais atspalviais. Gal ir su asmeninės patirties potekstėmis, kurias patyli Rėzos daina.

Senosios lietuvių dainos yra giliai veikusios Milošo (kaip ir Čiurlionio) sąmonę. 1993 m. pokalbyje su Krzysztofu Czyżewskiu apie senųjų lietuvių dainų skambesį prabylama kaip apie savo tapatybės dalį: „Jeigu norėčiau ištirti savo šaknis, tai taptų aišku, kad, pavyz-

⁷ „To znaczy wesela nie będzie za czasu istnienia terażniejszej natury.“ Czesław Miłosz, *Notebook Materjały 1953–1956*, Beinecke, Miłosz Papers, Box 128, Folder 2061.

džiui, lietuvių muzika man yra dešimt kartų artimesnė negu lenkų, nes tai muzika, – turiu omenyje liaudies dainas, – kurią girdėjau vaikystėje. [...] Tas dainas girdėdavau Šetenuose. Kas vakaras jos buvo dainuojamos aplinkiniuose kaimuose, net kildavo įspūdis, kad jas kartoja aidas⁸.“ Lietuviškų dainų skambesys atmintyje išnyra kaip vaikystėje girdėta muzikinė prokalbė, pasaulio aidėjimas. Aidas, kurį galima išgirsti, jis išlieka sąmonėje, varduose, daiktuose. Artimu būdu senųjų lietuvių dainų buvo veikiamas Čiurlionis.

Algimantas Mackus, nužemintųjų generacijos poetas, desperatiškai klausė: „Ar iš tikrųjų patekės saulė, kai manęs nebus? Ar iš tikrųjų ji bus reikalinga medžiui užauginti, žolei sudygti, kai manęs nebus?⁹“ Milošas jautė pasaulio savaimingumą; žmogus yra tik istorijos liudininkas, tad jis turi tikrinti pasaulį savimi, kiek įmanoma būti savo patirčiai sąžiningas. Tad cikle „Kur saulė teka ir kur leidžiasi“ Milošui svarbu palikti lietuvišką dainos centrą: „Czemu żalia rútele wieczorem śpiewala / Aż niośło się echo, za wody, po rosie?“ Aidas, aidu vadinama tai, kas atsiskiria nuo savo pirminio šaltinio ar pavidalo, bet išlieka, yra girdima, suvokiama, tarsi susigrąžinama; aidas – girdimoji transcendencija. Vietoje, kur kalbama sena tos žemės kalba, dainuojamos tokios pat senos dainos, ir kalbantys kita kalba yra stipriai veikiami senųjų ritmų, kultūrinių archetipų. Jais visa yra tarsi persisunkę.

Į Milošo kontekstą įtrauktina ir Kymantaitė-Čiurlionienė, Milošo tėvų bendraamžė, gimusi 1886 m., žemaičių bajorų Kymantų ainė. Įtrauktina giliųjų patirčių, moralinių atspirčių požiūriu. „Atsiminimuose“ (jau senatvėje) rašė: „Tėvas be galo vertino bajorystę, jam tarsi buvo garbingumo imperatyvas. „Bajoras – ir apgavo“, – sakydavo paskui su nustebeimu. Ir tai jam negalėjo tilpti galvoje. [...] Be to viso, tėvas buvo nepaprastas pasakų sekėjas. Ir keista – namie daugiau buvo kalbama lenkiškai, motina tik ištekėjus tos kalbos išmoko – ir labai blogai kalbėjo, tėvas irgi vargiai ch ištardavo, bet lenkų kalba jam buvo aukštesnio luomo pažymys – taigi sakau, keista, kad pasakas tėvas sekdamas lietuviškai – apie užburtas karalaites, vaiduoklius, velnius ir t. t. ir t.t.¹⁰“ Įdomus ir Milošo lietuviškųjų kontekstų problemikoje svarus liudijimas, patvirtinantis lenkų kalbos kaip aukštesnio luomo ženklą, bet kartu ir atveriantis kalbinį sąmonės dvilypumą: pasakos sekamos lietuviškai, gilioji vietos kalba, apimanti verbalines reikšmių ir prasmų sistemas, tai, kas pasakojama apie pasaulį pasakos būdu, tebėra lietuvių kalba, o dar giliau – prigimtos vietos raiškos būdas – žemaičių tarmė. Čiurlionienei-Kymantaitei, XX a. pradžioje pirmajai moteriai, jungusiai Krokuvą, studijų ir sąmoningos lietuviškos kultūrinės veiklos miestą, Vilnių ir gimtąją Žemaitiją, žemaičių tarmė buvo gyva kalba, kuria ji naudojosi meistriškai – ir rašydama tarminius tekstus, ir tarme instrumentuodama bendrinę lietuvių kalbą, puikiai mokamą. Taip yra Šventmarėje, puikioje apysakoje, parašytoje 1937 m. (Milošas jau buvo išleidęs pirmuosius poezijos rinkinius: *Poema apie sustingusį laiką, Trys žiemos*). Šventmarėje pradengti tokie mentaliniai archajinės sąmonės sluoksniai, kurie bus svarbūs ir *Isos slėniui*. Tuo pat metu, baigiantis 1954 metams, Čiurlionienė rašė paskutiniuosius savo „Atsiminimų“ puslapius – apie Vilnių, apie *Vilties* redakciją, apie bendradarbius, pažįstamus, tarp kurių ir lenkų tautybės arba lenkais save laikiusių. Pasirodo naujų tendencijų – grįžimo į lietuvių kalbą: „Į redakciją kreipėsi grafienė O'Rucke, pra-

⁸ Czesław Miłosz, *Poszukiwanie ojczyzny*, Dzieła zebrane: Rozmowy polskie 1979–1998, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006, 391.

⁹ Algimantas Mackus, *Ir mirtis nebus nugalyta*, Vilnius: Vaga, 1994, 526.

¹⁰ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Vaga, 1988, 209.

šydama duoti žmogų, galintį pamokyti ją pačią lietuvių kalbos. Nurodė mane. Nuėjau. Puikus butas, liokajus įvedė į salioną, pati ponija – gal apie 40 metų graži didelė moteris – buvo labai mandagi. Du kartus savaitėje – po du rublius už pamoką. Radinys! Kam jai reikėjo? „Dvaras Lietuvoje, na ir šiaip įdomu pasiskaityti tie lietuviški laikraščiai“ Ilgainiui gavau dar vieną pamoką. Buvo tai dvi dvarininkų dukterys, atvažiavusios su mama į Vilnių praleisti karnavalo. Kam toms reikėjo? „Dabar tokia mada – negražu gyventi Lietuvoje ir nesidomėti to krašto kalba, juk mes, pagaliau, lietuvaiteis“ (rodos, Daugirdaitės). [...] Man atvažiavus į Vilnių, jau stovėjo dveji Vileišio namai Antakalnyje, ir gyvenimas ten ūžė [...] Bortkevičienė man pranešė, kad Vilniuje žadąs apsigyventi dailininkas ir muzikas Čiurlionis, ligi šiol Varšuvoje. “Viename renginyje Felicija Bortkevičienė pristato Čiurlionį: „Kalbėjome lenkiškai, nes Bortkevičienė žinojo, kad Čiurlionis lietuviškai sunkiai kalba, ir prakalbino jį lenkiškai, kad jis laisviau jaustųsi“¹¹. “Žemaitė kaip viešas asmuo – irgi Vilniuje, su savo palaidinuke ir skarele; kalba apie 1863 m. sukilimą taip, kaip daugeliui kaimiečių, ypač žemaičių, atrodė – ponų, bajorų sukilimas dėl baudžios panaikinimo. Pati Sofija, graži, išsilavinusi, kalbanti su dvasios pakilimu: „Visos mano mintys iš pat gelmės buvo lietuviškos, kalbėjau apie didįjį Lietuvos patriotą Vincą Kudirką, kalbėjau su pietizmu, – bet kalbėjo lenkų romantizmo auklėtinė, ta, kuri su ašaromis skaitė Slovakio „Anhelį“, ta, kuriai jos brangioji mokytoja Rachelė Jagminienė komentavo Mickevičiaus trečiąją *Vėlinių* dalį“¹². Čiurlionienė-Kymantaitė, XX a. pradžioje Vilniuje programiškai formavusi lietuvių kultūros ideologiją (1910 m. Vilniuje Juozapo Zavadskio spaustuvės išleista jos knyga „Lietuvoje“; kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją), kaip asmenybė subrendo veikiami tų faktorių, kurie tebebuvo reikšmingi ir Milošui, – romantizmas, ypač Mickevičius. XX a. pradžioje Vilniaus lietuviškoji dvasia juto daug impulsų tvirtėti, augti. Petras Vileišis tvirtino materialinį lietuvių autoritetą, Čiurlionis – dvasinį. Pradedama jausti lyg kokia „lietuviškoji forma“ (Čiurlionienės-Kymantaitės idėja), užpildoma iš vidaus pirmųjų dailės parodų, kultūrinės periodikos, viešų vakarų, tarpusavio bendravimo, stiprėjančio sąmoningumo, kartais ir noro išmokti lietuvių kalbą. Milošas atvyksta jau į kitą, kitokį Vilnių, nepalankų lietuviams ir lietuvybei, bet ir į tą patį.

Grįžkime prie *Šventmarės*, keliaklodžio kūrinio. Pasakojama iš patirties – „berods iš dalies Kulius esu aprašiusi *Šventmarėje*, šį tą truputį kompozicijos dėlei išlygindama, pridėdama ar atimdama, bet autentiški asmenys – klebonas, kunigėlis – čia atvaizduotas kun. Juozas Paškevičius, Kazimieras – ilgametis tarnas Juozelis, Elžbieta – mano teta Morta, *Šventmarė*, jos draugė pročka, kurios tikrasis vardas buvo Konstancija, Vagabondas Pruncė Eitutis, Anupras yra tikrų tikriausias – tai Jeronimas Balsys [...] Beje, pati Barbutė – tai kaip ir aš pati. [...]

Čia noriu duoti Kulių planą. Ta vieta man lyg lopšys – čia mano atbudimas – susiformavimas – tarp 8–12 metų¹³. “Toks pat berniuko Tomo laikas *Isos slėnyje*; sąmonės atbudimo susiformavimo laikas, susidarymas tų pirminių savivokos formų, kuriomis lyg jautriais čiuptuvėliais reaguojama tolesniame gyvenime, prie kurių grįžtama, jei grįžimas net ir nesuvokiamas. Šių tekstų lyginimui – nemaža argumentų: dėsningesnių ir netikėtų. Pa-

¹¹ *Ibid.*, 305–306.

¹² *Ibid.*, 307.

¹³ *Ibid.*, 220.

vyzdžiui, Čiurlionienė kelis kartus pamini žemaičių pasididžiavimą dar nuo Vytauto laikų – žirgus žemaitukus („... keliavo klebono gražiais žemaitukais ir patogiu fajetonėliu“). Atrodo, kad ir rašant *Isos slėnį*, Milošo sąmonėje buvo išlikęs išskirtinės veislės žirgų (ir darbinių arklių) vaizdinys, kuris gali būti jo krašto reliktinio žemaitiškumo argumentas. Motina „sugalvojo slapta per sieną pervesti porą arklių, kadangi tokios veislės arkliuku, žemų, bet stambių, niekur daugiau nėra, tik Lietuvoje“ (235). Neabejotinai čia kalbama apie žemaitukus. Ir jiems skiriamas atskiras pasakotojo dėmesys – jie eina į tremtį, apleidžia gimtinę. „Arkliai, kuriems buvo lemta atsidurti anapus sienos, toli nuo savo gimtųjų vietų, vadinosi Smilga ir Birnikas, – šie vardai turėjo priminti jų ankstesnius šeiminius. Smilga buvo sąžininga, darbšti, kai reikėjo traukti vežimą, stačiai iš kailio nėrėsi ir todėl niekad os nenutuko. Tuo tarpu Birnikas – visai nepaisantis botago, storas nelyginant agurkas – tik apsimitinėjo, kad traukia, visą darbą užkraudamas draugei. Užtat į kalną Birnikas veržėsi su didžiausiu nirtuliu, kliūtis įžeidė jo tingumą, ir dėl to stengėsi kuo greičiau ją įveikti (241).“ Milošas įduoda Tomui vadžias; žemaičių berniukai anksti išmoksta apseiti su arkliais, perpranta jų „charakterius“, prisiriša, lyg karių raitelių ant savo greity, ištvėringų žemaitukų genai glūdėtų jų kraujyje. „Dabar pažiūrėk į Birniką“, – vienas paskutiniųjų *Isos slėnio* sakinių. Pažiūrėk į žemaituką, prisimink, tau duotas paskutinis gyvas ženklas.

Šventmarė taip pat persmelkta prisiminimo galios, gyvų, sąmonėje įsibuvusių, nebeužmirštamų ženklų iš karnavališkai verpetuojančio pirminio gyvenimo.

Abiejuose tekstuose veiksmo vieta yra parapija; kunigai, klebonas yra svarbūs veikiantys asmenys; ir vienu, ir kitu atveju – lietuviai, bet vyresni kunigai (altaristai) Šventmarėje tebekalba lenkiškai. Gyvenimas skleidžiasi begaline, tarsi savaimine įvairove: graudūs ir juokingi, geri ir pikti atsitikimai vyksta kartu, persikloja, viską sugeria ir savaip įvertina imlios vaikiškos sąmonės. Joms reikės atsiminti, atsiminimas yra įpareigojimas ir įsipareigojimas. Atsisveikindamas Tomas troško įsiminti. „Užmirši tu mus, oi, užmirši“, – šnekėjo Antanina, kai susidūrė ant laiptelių, ir, liūdna, suėmė abiem delnais Tomo veidą (240).“ Taip perspėjama jauna sąmonė, ir perspėjimo žodžius ištaria lietuvė, namų moteris, lyg ir samdinė, lyg ir saviškė, kaip senuose mažuose dvaruose atsitikdavo su ilgą laiką įsibūnančiais žmonėmis. Tomas atsisveikina įsimindamas. „Tomas paleido arklius laisvai, taip pravažiavo pro kapinių ąžuolus, po kuriais visiems laikams liko Magdalena, senelė ir Baltazaras. Giniai traukėsi už posūkio, priešais juos – nežinia (241).“ Trys likimai, kurie baigėsi lyg Tomo akivaizdoje, suvokiant, išgyvenant, patiriant. Šventmarės Barbutė taip pat ruošiasi išvažiuoti mokyti.

Toks pat neišvengiamas kaip ir *Isos slėnyje*, Šventmarėje žmonių sąmonių susitikimas su gėrio ir blogio problema, su Blogiu, galinčiu užvaldyti žmogų. Galimas net prakeikimas, atveriantis galimybę Piktajam pradui įeiti į žmogaus sąmonę. Šventmarė pravardžiuojama moteris yra gabi manipuliantė, bet ir manipuliacijos remiasi jos sąmonėje glūdinčiais vaizdiniais apie pikto galimybes. Kalbėdamasi su įsivaizduojamu, materializuojamu numirėliu (kad kitiems darytų įspūdį) Šventmarė prasitaria apie prakeiktumą: tu prakeikts... prakeikts... Velnias ir žemaitiškas velniuks veikia kūrinio siužete ir pasakojimo nuotaikoje. Ir Marė, panašiai kaip *Isos slėnyje* Baltazaras, vadinama velnio vaiku: „Ar kas yra kada matęs, kad biesas sava vaiką rautų!“

Norėdami sutramdyti Marijoną, dievoti parapijonys pasiryžę imtis baugių veiksmų, sužaloti kūną (taip „tramdoma“ ir negera mirtimi mirusi Magdalena Isos slėnyje). „Marijona, esi velnio apsėsta, spaviedokis iš viso gyvenimo, skaitydinkis agzortas, pakūtavok ir liaukis liuciperiaus kurstoma taip bjauriai zbitkytis...“.

Nuostabą keliantis sutapimas, kad ir *Šventmarėj* prisimenama sena mitinė situacija apie Saulę ir Mėnulį (ir kartojimasis yra argumentas, kad Rėza tos dainos nesukūrė, užrašė ją, girdėjo). Puiki naktis.

Svečiai ir namiškiai stovi prieš angą. Kazimieras, atvažiavęs arklius iš pakalnės, nuo savo pasostės nušoko, į jo vietą striktelėjo pilka miline apsilkęs, diržu susiveržęs, kepurę užsimaukšlinęs pusberniukas. Tik užšokęs, viena ranka vadžias stvėręs, antrą pakėlęs aukštyn ir atsikraginęs, žiūrėdamas į mėnulį, jam gražojo:

– Tu ko vienas vaikštinėji? Ko Saulužės atsiskyrei?

Purtė galvą ir juokėsi tokiu negarsiu, apvalainu, giliu, nuoširdžiu klegesiu, kiek atokvapiais užtraukdamas, kad visiems darėsi kažkaip nepaprastai malonu ir linksma, ir visi atsikraginę žiūrėjo į viršų ir šypsojos. Klebonas paklausė:

– Čia bene iš dainos?

Į tai Sidabras:

– Taigi, daina mitologinė... sena sena! – o mostelėjęs galva į dangaus šviesulį, pro juokus teigė: – Tu nesididžiuk tuo, dručki neištikimasis, Saulužę pametei, bjaurybė esi, nebetikiu tavo šypsenėle... ne [...] ¹⁴

Nesunku prisiminti šio mitinio motyvo svarbą Isos slėnyje. Kartais atrodo, kad romanas tarsi mazgu suriša daugelį pamatinių lietuvių kultūros dalykų, išsiskleidžiančių ir lietuvių kalbos tekstuose. Duoda galimybę iš naujo prie tų tekstų grįžti. Dar ir prie Mykolaičio-Putino *Sukilėlių* (1957), rašytų sunkiu metu: veiksmas vyksta Kėdainių krašte; Surviliškis tarsi pritraukė rašytojo žvilgsnį.

Veronika Milošienė (taip jos pačios pasirašyta) 1939 m. pabaigoje rašo Žemės reformos valdybai prašymą dėl Kėdainių apskrities, Surviliškio valsčiaus, Pakamariškių palivaruko...

***

Ką suvokiame, suvokiame iš daugelio kartų, grįždami, iš naujo bandydami užpildyti tai, kas liko praleista. Bet esminiai dalykai lieka neužpildomi – iš čia neapleidžiantis kūrėjo liūdesys. Galime matyti „Pasaulį“ lyg ankstyvąjį Isos slėnio prieangį, poetinį įžengimą į pirminį patirties pasaulį kaip į vaizdinę filosofiją. Pasaulis modeliuojamas pagal pirminę patirtį; Isos slėnyje jis užsipildys realijomis, gamtovaizdžio, sodybos aprašymu, geografija virs poetine, bet nepraras tikrumo – žmonių, jų istorijų, vardų. Papročiai, netgi prietarai, jau atitrūkė nuo mitinių šaknų, išlikę atmintyje, paliudyti, matomai ir nematomai bus jausti romano audinyje. Bet ir išliks atmintyje kaip branduoliai. Atsiminsi ir atminties siūlas gali vėl pradėti vyniotis.

Berklio universiteto Folkloro katedroje (joje dirba tik vienas autoritetingas profesorius, bet teikiami magistro laipsniai), kurioje yra folkloro archyvas, kaupiantis įvairių folkloro medžiagą, rinktą ir iš lietuvių kilmės asmenų, Reginai Buivydaitei-Dringelienei

¹⁴ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1986, 298.

pavyko aptikti ir Milošo pėdsakų. Aušros Danieliūtės publikacijoje „Tautosaka iš Alano Dundeso archyvo“¹⁵ pateikta ir Milošo, 58 m. profesoriaus, prisimintų, 1969 m. Peterio Milošo (sūnaus) užrašytų lietuvių tautosakos pavyzdžių su paaiškinimais. Lenkų kalba, kaip jie išgirsti kaime netoli Kėdainių, Vidurio Lietuvoje apie 1919–1923 metus. Paminima, kad iš tėvų Aleksandro ir Veronikos Milošų, bet atrodo, kad daugiausia iš auklės Antoninos Rupis (tik čia ir paminima reikšmingos vaikystės personos Antoninos pavardė; gal užrašyta ne visai tiksliai; pavardžių žodyne artimiausios formos būtų Rupšis, Ruplis, bet galėjo būti ir tokia vyriškos pavardės forma – Rupis, Rupys).

Patarlė: „*Diabeł w Komże ogonem na msze dzwoni*“ (*Velnias su kamža, o uodega mišioms skambina*). Pateikėjas paaiškines, kad šioje patarlėje kalbama apie veidmainystę, kad žmogus galįs daryti priešingus dalykus, kad velnias gali aukoti mišias. Patarlę galima taikyti bet kokiai veidmainystei, nebūtinai tik gėrio ir blogio. Veidmainis taip apibūdina mas už akių.

Keiksmas: „*Żeby tobie sią s[k]rąciło*“ (*Kad tave susuktų*).

Pateikėjas paaiškines, kad keiksmas buvęs dažnai vartojamas, trokštant žalos tam, kam buvęs sakomas. Ir vyrų, ir moterų, dažniau vaikų nei suaugusiųjų.

Keiksmas: „*Żeby [ty] poszedłbyś na sóche [suchie] lasy*“ (*Kad tu į sausus miškus išeitum*).

Paašikinta, kad taip buvę sakoma asmeniui, kurio veiksmai erzindavo; šis paprastai neatsikirsdavo.

Keiksmas: „*Żeby ciebie pjorun spalił*“ (*Kad tave perkūnas sudegintų*).

Tai esąs gana rimtas keiksmas, išreiškiantis pyktį arba norą pakenkti. Vaikai prieš tėvus neburnodavę, retai ir prieš suaugusiuosius.

Liaudies pasaka apie lapę ir vilką. Lapė įtikina vilką, kad jis gali pagauti žuvų, įmerkęs uodegą į valstiečių iškirstą eketę. Ji pasako, kad uodegą reikia ištraukti, kai pajus prie jos prikibusią žuvį. Vilkas taip ir padaro, o lapė tupi ant ledo, žiūri į jį ir kartoja sau: dar minutė, dar minutė, ir vilko uodega prišals!

Jeszcze chwilka, jeszcze chwilka i przymarznie ogon wilka (Dar minutė, dar minutė, ir prišals vilko uodega).

Liaudies medicina. Ponas Milošas vaikystėje, apie 1923 m., sužinojo, kad sena duona su voratinkliu, uždėta ant kraujuojančios žaizdos, tą žaizdą užgydo, bet nematęs taip gydant.

Prietas. Vaikystėje (apie 1920 m.) Milošas girdėjęs, kad medžioklė bus sėkminga, jeigu prieš išeidamas pamatysi merginos kelį. Mergina ar moteris turi pasikelti sijoną ir parodyti kelį vienam arba daugeliui medžiotojų. Sijonai buvę ilgi. Girdėjęs šį prietarą būdamas 12 metų. „Ponas Milošas nemedžioja ir šiuo prietaru netiki.“

Prietas. Iš savo auklės Antoninos Rupis, gyvenusios toje vietoje visą gyvenimą, sužinojęs, kad jeigu žaibuoja ne audros metu, tais metais lazdynai bus nederlingi. Kad būtų paveiktas riešutų derlius, žaibuoti turi pavasarį prieš riešutams bręstant.

Prietas. Iš auklės Antoninos apie 1921 m. Milošas sužinojęs, kad negalima dėti duonos kepalą apversto, kad tai neša nelaimę. Mano, kad buvęs prietas nelaimėi nukreipti,

¹⁵ *Tautosakos darbai*, III (X), parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1994, 166–203.

tačiau jo neprisiminė. Pabrėžiama, kad Antonina Rupis gyveno toje pat vietoje visą gyvenimą, žmonės retai kraustydavosi, visi gyventojai buvę katalikai.

Prietas. Jeigu naktį tau kelią perbėgs juodas katinas, ištiks nelaimė. Pateikėjas maņę, kad nieko nebuvo galima padaryti, kad nelaimės išvengtum, nors tuo nebuvęs tikras.

Prietas. Apie 1919–1923 metus savo kaime Milošas sužinojęs, kad išpilti druską yra blogas ženklas. Reikią mesti druskos žiupsnelį per kairį petį. Tuo buvę tikima.

Prietas. Būdamas aštuonerių metų iš savo auklės Antoninos Rupis sužinojęs, kad negalima eiti atbulomis, nes taip matuoji savo motinos kapą. Kaime nieko nematęs vaikščiojant atbulomis.

Prietas. Savo kaime sužinojęs, kad tą, kuris sudaužo veidrodį, ištinga nelaimė. Norint jos išvengti, reikia mesti veidrodį į tekančią upę. Prietas apylinkėje buvęs paplitęs, pateikėjas pats juo netikįs. Prietas. Vaikystėje Milošas sužinojęs, kad jei eidamas medžioti vyras sutinka moterį su tuščiais kibirais, medžioklė nepasiseks. Girdėjęs šį prietarą iš žmogaus, su kuriuo eidavo medžioti. Kažkas buvo daroma, norint nesėkmės išvengti, kažkas panašaus į šokimą ratu ar beldimą į medį, bet nebuvo tuo tikras.

Prietas. Žinojęs, kad išgirdus pavasarį kukuojant gegutę, reikia kišenėje barškinti pinigais ir kiekvienas „kukū“ tuo metu skaičiuojamas kaip vieneri tavo ateinančio gyvenimo metai. Pavasarį nešiodavosi pinigų. Nežino, kas jį to išmokė, bet visi kaime taip elgėsi.

Prietas. Iš auklės Antoninos Rupis sužinojęs, kad jeigu vakare žvakės šviesoje pažiūrėsi atgal į veidrodį, pamatysi velnią. Kaime tuo tikėję, bet jis pats netiki.

Liaudies paprotys – šventas gyvūnas. Žinojęs, kad gandas yra šventas gyvūnas ir kad niekas negali jam daryti žalos. Papročio griežtai laikytasi. Jei gandas susisukdavo lizdą netoli kiemo nors namo ar klėties, tai buvę laikoma didele laime. Apylinkėje buvę gausu gandrų. Apylinkėje buvo miškas su gausybe laukinių gyvūnų.

Liaudies paprotys – šventas gyvūnas. Vaikystėje Milošas sužinojęs, kad kregždė yra šventa, kad jos lizdo niekada nevalia ardyti; netgi paliekamos durys atviros arba iškerta ma specialią angą. Visi to laikęsi.

Posakis liaudies žaidime. „*Tchur tchura*“ (*Kirtis ant „a“*).

Šį posakį išgirdęs ir išmokęs iš vaikų. Taip sakydavęs tas, kas norėdavęs išeiti iš žaidimo, kai matydavo, kad pralaimės ar nebenorėdavo toliau žaisti.

Liaudies gestas. Jį išmokęs iš savo vaikystės draugų. „Gestas padaromas įkišant nykštį tarp didžiojo ir bevardžio piršto taip, kad išlįstų nemaža nykščio dalis, įskaitant ir nagą. Norint parodyti gestą kitam, pusiau ištiesiama ranka ir padaromas šis gestas, kumštį nukreipiant į tą asmenį.“ Tai buvę laikoma didžiausiu įžeidimu. Obsceniškas gestas ir nepaprastas įžeidimas. Berniukai rodydavę vienas kitam ir rimtai nereaguodavę.

Šis gestas galėjęs būti padaromas kišenėje, besikalbant su raganiumi, taip buvę galima išvengti jo galių. Gestas dar galėjęs būti padaromas kišenėje galvojant apie kitą asmenį ir norint jį paniekinti. Bet šis gestas nereiškęs mirties linkėjimo.

Paaikškinimuose: „P. Czesław Miłosz, 58 m. Profesorius, lietuvis. [Kalba] lenkų, anglų, prancūzų, rusų kalbomis. Berkeley, California. U. Peter Miłosz 1969 m. vasario 17, 20, kovo 1, 10 d.“

Dar kiek atskirai apie Antaniną. Auklė – ypatingas vaidmuo; sėkmingai atliktas, vaiko sąmonėje jis gali palikti pėdsaką visam gyvenimui. Pirmoji *Isos slėnio* Tomo auklė, kai

buvo dar visai mažas, Polia, o vėliau Antanina. Romane Antanina nepasirodo kaip atskira veikėja, bet jos svarba numanoma, ji yra neatskiriama vaikystės namų dalis, nuo jos daug kas priklauso, ji turi raktus. Antanina vietinė, ir per ją Tomas itin surištas su vieta, su papročiais, prietarais, keiksmiais, gestais. „Antanina vaikščiodavo atkišusi pilvą, pridengtą dryžuota prijuoste (greičiausiai tai namų audimo drabužis, kaip būdinga žemaičiams, dryžuotas). Prie juostos nešiojosi raktų ryšulį. Jos juokas buvo panašus į žvengimą, o širdis buvo sklidina gerumo visiems. Antanina šnekėjo dviejų kalbų mišiniu: lietuvių – savo gimtąja, ir lenkų – pramokta vėliau. Kaip ji kalbėjo, matyti, pavyzdžiui, iš tokio geraširdiško pašaukimo: „Tomas, kuodž, dam kampa!“(14). Su Antanina Tomas išeina iš sodybos – į pasaulį, prie upės ir į kaimą. „Žemyn, prie upės ir į kaimą, jis iš pradžių bėgdavo tik tada, kai Antanina į šoną įremtoje geldoje nešdavosi skalbinius, pasidėjusį ant jų medinį plaktuvą, kitaip vadinamą kultuve (11).“ Antanina yra lyg koks moteriškosios sodybos dalies centras, apie ją spiečiasi moterys, kalbamasi, dainuojama, pasakojama. „Vakarais virtuvėje, kur apie Antaniną susispietusios mergiotės verpdavo ir aižydavo pupeles, Tomas laukdavo vis naujų pasakojimų ir baisiai sielvartaudavo, jei kas nors sutrukdydavo šią pramogą. Klausėsi dainų, o ypač jį domino toji, kurią paminėjus Antanina slaptinai šypsodavosi ir sakydavo, kad tai ne jo ausims (21).“ Su Antanina, su virtuve, su ten rudenio ir žiemos vakarais vykstančiu gyvenimu, siejosi pirminiai Tomo gyvenimo pažinimai – iš dainų, pasakojimų, iš „draudimų“, kurie tarsis kuždėjo, kad gyvenime esama paslapčių, gražių ir baugiai baladiškų: kare žuvusio raitelio dvasia naktį sugrįžta pas mylimąją... Šeimyninėje Antanina su moterimis dažnai šnekėdavo apie ponus, kokie žiaurūs buvę.

Vienas ponų žaidimas itin kaitino Tomo vaizduotę: kartą liepę mergaitę įlipti į medį ir kukuoti, o tada į ją šaudę.“ Turėjo jau savo pirminių erotinių patyrimų. O „Antaninos atodūsiuose Tomas pajuto ne tik pasipiktinimą bei nuostabą, bet ir pranašumą prieš jį, taip pat poną (81).

Su Antanina ir močiute Surkontova Tomas eina į Prisikėlimą, patiria šventnakčio misteriją, kuri jautrią berniuko sąmonę tarsis sugrąžina į senąjį laiką, kai prisikėlimas buvo pavasario pradžia. „Viršuje juda medžių šakos, šalta, jau pradeda aušti, mirga moterų skarelės ir plikos vyrų galvos, eisena vingiuoja aplink bažnyčią, palei akmenų sieną, – visa tai Tomas įprato laikyti pavasario pradžia (26).“ Antanina kaimietiška dievobaiminga, dievobaimingumas neatskiriamas nuo dievinančios meilės kunigui Peiksvai: „nuplauna nuodėmes, – dūšaudavo, – beveik kaip geležinėmis šukomis drasko viduje“ (40). Tomas persiima Antaninos vertinimais: „Kadangi Antanina, tardama Magdalenos vardą, nusišpjaudavo, Tomas į Magdaleną žiūrėjo su priešišku, nors tam neturėjo jokio pagrindo (41).“

Aprašoma, kaip Antanina prie paplavų duobės pjaudavo vištas.

Dėdama vištą ant trinkos ir rengdamasi smogti kirvuku, ji išpūsdavo ir suspausdavo lūpas; višta, išsigandusi, bet nelabai, matyt, galvodavo, kas gi čia bus, o gal ir visai nieko negalvodavo. Blykstelėdavo ašmenys, Antaninos veidą iškreipdavo skausmas (bet drauge lyg ir šypsena), paskui – daužosi sparnai, ant žemės šokčioja pūkų kamuolys. Tomui kūnas eidavo pagaugais, todėl jis stengėsi viską stebėti. Kartą buvo išties nepaprastas reginys. Didžiulis gaidys pašiauštomis, auksu blizgančiomis plunksnomis ūmai puolė skristi jau be galvos, atkišęs į priekį raudoną kaklo strampą. Tą begarsį skrydį tinkamai įvertino

Antanina – ji stovėjo išsižiojusi iš nuostabos ir susižavėjimo, nes gaidys nukrito tiktai atsitrenkęs į liepos kamieną (55).

Dalyvaudamas Antaninos, auklės ir tarsi namų ekonomės, tvarkytojos gyvenime, Tomas įgauna įvairių patirčių – epizodas su gaidžiu suartina su tomis gyvybės paslaptimis, kurias patirs medžiodamas ir dėl kurių turės sunkių išgyvenimų.

Antanina Tomą kontroliuoja, jo pasigenda, ieško, žino, kad jis „vėl pas Akulionius nulėkė“ (71). Nenori, kad jis ilgai būtų su Domcium, išsitempia jį už pakarpos. „Domcių ji vadino pašaipiai ir bjauriai lietuvišku žodžiu „rupūžiukas“, tai yra – visų rupūžių giminaitis (72).“ Antanina daug ką gali paaiškinti, net pačius paslaptiniausius dalykus. „Anot Antaninos, žmogaus siela ilgai sukiojasi aplink savo paliktą kūną. Sukiojasi ir apžiūrinėja save ankstesnįjį, stebėdamasi, kad ligi tol save pažinojo tik neatsiejamą nuo kūno (179).“ Iš tokių Antaninos paaiškinimų galima daryti prielaidą, kad ji savo patirtyje tebeturėjo visuminį senosios lietuvių (žemaičių) pasaulėvokos vaizdą. Milošas kaip tautosakos pateikėjas paminėjo tik kelis trupinius, o *Isos slėnyje* senųjų vaizdinių yra daug daugiau. Aišku, kad paminėjo kelis į galvą atėjusius dalykus, prašomas. Bet paminėjo kaip lietuvis, kaip liudininkas, perėmėjas.

Isos slėnio pabaigoje Antanina simboliškai atsisveikina su išvažiuojančiu Tomu. Atsiskiria ir pasakotojas, anksčiau veikęs kaip sąmonės dubleris, – galima kreiptis į tą, apie kurį ir kuriuo pasakota: „Tavo vėlesnis likimas visiems laikams liks kaip vaizdinys, niekas neįjims, ką iš tavęs padarys pasaulis, į kurį dabar keliauji.“ Atsisveikinime slypi troškimas atsiminti ir užmaršties neišvengiamumas. „Jis troško įsiminti. „Užmirši tu mus, oi, užmirši“, – šnekėjo Antanina, kai susidūrė ant laiptelių, ir, liūdna, suėmė abiem delnais Tomo veidą (241).“

Tekstas užbaigiamas, bet neužsibaigia. Grįžtama į praeitį, bet veiksmas nukreiptas į ateitį. *Isos slėnio* tekstu sąmonė motyvuoja save ir pati reiškiasi kaip žvilgsnio į save galimybė.

Justinas Marcinkevičius

Justinas Marcinkevičius (1930–2011) – poetas, dramaturgas, vertėjas, akademikas. Baigęs lietuvių filologijos studijas Vilniaus universitete, dirbo įvairiose redakcijose, organizavo literatūrinį gyvenimą, bet greitai atsidėjo tik literatūriniam darbui.

Netikslu sakyti, kad Marcinkevičius savo gyvenamuoju laiku buvo labai populiarus poetas. Jo kūryba buvo ne tiesiog mėgstama ir skaitoma, o neišvengiama ir būtina, su Marcinkevičiaus kuriamais eilėraščiais ir poetinėmis dramomis tapatinama tikroji literatūra. Poetinės jo dramos laikytos tautiškumo, lietuviškumo, etiškumo, dvasingumo etalonu, o pats poetas vertintas kaip vienas didžiausių to meto autoritetų. Sovietmečiu Marcinkevičius skaitytojų buvo pasirinktas kaip svarbiausias poetas, jam suteiktos išskirtinės savybės, jis vadintas tautos sąžine ir pan. Marcinkevičiaus poezija buvo suprantama ir priimtina platesniam skaitytojų ratui, ne moderni ar juolab ne avagardiška,

be to, Marcinkevičius nesireiškė kaip priešgyniautojas valdžiai. Jo poezijoje atpažintos vidinės pasirinkimo dramos, įtampos tarp išorinės galios ir atskiro individo vidinio nepaklusnumo, kurio nebuvo galima demonstruoti.

Marcinkevičius gimė sudėtingu laiku. Poetas mėgdavo pabrėžti, kad tuo metu, kai būdamas jaunas pradėjo kryptingai eiti į literatūros pasaulį, keleri metai reiškė labai daug. Literatūrinė atmosfera, autoriams keliami reikalavimai keitėsi kartu su politine situacija, sulaukusia permainų po Stalino mirties (skirtingose Sovietų Sąjungos respublikose ir politinė situacija keitėsi skirtingai). Kas vienais metais buvo priimtina, kitais jau verta kritikos.

Pirmuosiuose Marcinkevičiaus eilėraščių rinkiniuose ir poemose netrūko socialistinio realizmo klišių, kalbėjimo teisuoliško sovietinio žmogaus balsu, pakelto tono, kuris buvo būdingas ir Mieželaičiui, ir kitiems to meto poetams. Maždaug apie septintojo dešimtmečio vidurį poetas vis sąmoningiau ėmė krypti į nacionalinės kultūros puoselėjimą – istorijos pasakojimą, lietuvių epo rekonstravimą, lietuviškų mentaliteto archetipų telkimą. 1965 m. įvykęs susitikimas su garsiu prancūzų filosofu, egzistencialistu Žanu Poliu Sartru (Jean-Paul Sartre), jo raginimas rašyti didžiosiomis kalbomis (anglų, rusų, prancūzų) tik sustiprino Marcinkevičiaus suvokimą, kad reikia „triūsti savo sode“. Marcinkevičiaus kūrybos atramas galėtų gerai iliustruoti poemos „Donelaitis“ fragmentas:

Tad atsiremsiu, sakau,
Į nedidelį žemės sklypelį,
Vadinamą Lietuva.
Žvilgsnį, mintį ir širdį
Joje panardinsiu.

Joje turi būt geležies,
Turi būti metalo,
Nes kitaip ji varpo,
kardo
ir arklo
Nebūtų pagimdžius.

Marcinkevičius ieškojo, į ką galima atsiremti, kaip aprėpti visumą. Varpas, kardas, arklas apima kultūrą, valstybę ir jos saugumą, žemės dirbimą – žmogaus ir bendruomenės, tautos gyvenimo pamatus (draminė trilogija taip pat akcentuoja šiuos aspektus). Lietuva tapo Marcinkevičiaus kūrybos ir gyvenimo centru. Lietuviškumas – visų pirma etninė, žemdirbiška kultūra, kurioje užaugta ir kuria pasitikėta. Marcinkevičiaus poezijoje organiškai jaučiamas ryšys su gimtąja vieta – per kalbą, per istoriją, per artimus žmones, netgi per kvapus. Autobiografijoje poetas aprašo, kaip grįžus į gimtus namus „užlieja staiga džiūstančio šieno, senos priemenės, kur stovėjo kubilas su įrūgusia beržo sula, kvapas – ir aš tiesiog fiziškai pajuntu savyje tas šaknis, vis dar nenudžiūvusias, vis dar gyvas ir vis dar siekiančias pradžios“. Tai poetas, kuris tarsi augalas auga vienoje vietoje, iš jos semia gyvybinius syvus ir jai gražina savo energiją – dalyvauja gyvybiniame procese. Tėvynė yra vienintelė žemė, gyvybiškai svarbus centras, suteikiantis motyvaciją žmogaus egzistencijai (eil. „Lopšinė gimtinei ir motinai“). Poetas jautė pareigą ir atsakomybę kalbėti bendruomenės vardu (eil. „Kad giedočiau tave“). Skaitytojai tai suprato, palaikė. Juk tuo metu net žodį „Lietuva“ parašyti be epiteto „tarybinė“ nebuvo taip paprasta. Skaitytojai atpažino kolektyvinę patirtį, nacionalinius archetipus, besitęsiančius dabartyje, kartu su poetu išgyveno žemdirbiškos tradicijos trūkinėjimo, irimo dramą (eil. „Neši mane arčiau savęs, žemele...“).

Organiško ryšio su vieta jautimas Marcinkevičių daro vietos poetu, kaip sakė Saulius Tomas Kondrotas, jis – vienas didžiausių lietuvių tautos poetų, bet ne daugiau. Būtent – įsišaknijęs į lietuvių kultūrą, konservatyviai saugantis ir ginantis jos teritoriją. Žmogus be gimtosios aplinkos, be ryšio jautimo su savo kalba, istorija, kraštovaizdžiu nedalyvautų kultūrinių prasmų apytakoje, savo gyvenimo reikšmės kūrimo procese, netektų egzistencijos pamato. Marcinkevičius – bendruomenės suformuotas balsas, kalbantis kaip jos dalis: „Esu ir medžio, ir paukščio, ir žolės lūpos, turiu ir už juos kalbėti, nes poezija – tai rūpestis dėl visko, kas yra, o tiesa gali būti ir kalnas, ir smėlio grūdėlis“.

Marcinkevičiaus poezija to meto kontekste išsiskiria ramiu taurumu, dvasingumu, kuris turėjo patraukti daug skaitytojų. Jo poezijoje, be tautinio aspekto, svarbus ir etinis. Marcinkevičių galima pavadinti minkštu, motinišku poetu, jam priimtina jau minėta „minkšta“ laikysena – turėti savo principus, bet ginti juos dėl gyvenimo, ne dėl pačių principų. Eilėraštyje „Močiutės mūsų“ moterys, motinos paklūsta gyvenimo ratui – gimdo vaikus, išleidžia juos į karą, rūpinasi maistu, buitimi, tačiau visa tai išauga iki simbolinio apibendrinimo ir nuostatos, kad „visa Lietuva išpenėta / išdžiūvusią jų krūtine“. Pats gyvenimas, jo kasdienybė verta būti palyginta su sakraliu ritualu (eil. „Anapus Nemuno“, „Sena abėcėlė“). Nereikia pamiršti, kad Marcinkevičius tai daro įvairių (karo, darbo ir kitokių) didvyrių heroizavimo kontekste, šalia oficialių herojų kuria savotišką atsakymą

Dėkoju ir meldžiuosi agrarinei kultūrai. Ji sukūrė tautą.

Justinas Marcinkevičius

oficialiajai ideologijai. *Dienoraštyje be datų* poetas apie motiną rašė: „Ji tapo man gėrio ir grožio norma, teisybės ir meilės idėja, gimtosios žemės sinonimu, moteriškumo šviesa“. Motina yra ir kultūros, ir tautos atrama, grožio, meilės suvokimo etalonas. Marcinkevičiaus herojus ir dramose, ir eilėraščiuose spinduliuoja motinišku globėjškumu, dora, išmintimi. Šios savybės, motiniškas kuklumas, nuolankumas suvokiamos kaip herojiškos, gelbstinčios tautą, užtikrinančios jos tęstinumą. „Man atrodo, kad ir Lietuvą be galo sunkiose jos istorijos kalvarijose gelbėjo ne kardas ar šautuvas, ne vyras ant žirgo, o motina.“

Marcinkevičiaus kūryba įkūnija tipišką XX a. antrosios pusės lietuvių inteligento sąmoningumo trajektoriją – kilęs iš kaimo, jį palieka, mieste baigia mokslus, dramatiškai apmąsto kaimo praradimą. Išėjęs iš kaimiškos bendruomenės, vienaip ar kitaip imasi sekėti, kurti, rekonstruoti lietuvių tautos istoriją. Marcinkevičius akivaizdžiai siekė parašyti lietuvių tautos epą, jos valstybingumo ir kultūros pasakojimą. Reikia suprasti, kad tautos padėtis sovietmečiu daug stipriau lėmė ir asmeninę žmonių padėtį, kalbos, istorijos temos buvo kur kas jautresnės negu politiškai neutralioje situacijoje. Marcinkevičius – bendruomenės poetas, kuriantis ne sau, ne individualistas, jis gyvena tautos lūkesčiais ir rūpesčiais ir juos išsako. Net ir santūresnis Marcinkevičiaus vertinimas išėivijoje patvirtina tai, kad šio poeto kūryba buvo gyvybiškai svarbi visų pirma sovietmetį išgyvenusiems skaitytojams.

Marcinkevičius savo kūryboje sutelkė esminį lietuvių kultūros vardyną, rodantį, jo paties žodžiais tariant, aukščiausius nacionalinio patyrimo momentus: Lietuvos karalius Mindaugas, pirmosios knygos autorius Martynas Mažvydas, Kristijonas Donelaitis, lotyniškai rašęs ir visoje Europoje garsėjęs poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus, istorikas Simonas Daukantas, architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius. Tai svarbiausi vardai, darę įtaką kuriant idealų herojų, pilietį, gaires šiuolaikinio žmogaus veiklai ar jo būsenų metaforas. Visi Marcinkevičiaus herojai – to paties kuriamo kultūrinio epo personažai, vienas kitą papildantys, tęsiantys tą pačią programą, Lietuvos kūrėjai, kultūriniai prometėjai. Marcinkevičius ir pats modeliavo tokią programą, ja tikėjo, jautėsi jai įsipareigojęs. Todėl nenuostabu, kad skaitytojai ir matė Marcinkevičių kaip tam tikro tipo herojų kūrėją: „Ar neketinate parašyti apie Vytautą Didįjį? Keista, bet šį klausimą girdėjau ne sykį“. Anot Vandos Zaborskaitės, „pirmąsyk Lietuvos valstybingumo idėją ir jos reprezentaciją [sovietmečiu] į teatro sceną išveda Just. Marcinkevičius ‚Mindaugu‘, ‚Katedra‘“.

Taigi Marcinkevičiaus vaizduotė apima liaudiškąją, žemdirbiškąją ir aukštąją, profesionaliąją kultūras, jų tapimo tautos savastimi kelią. Turbūt labiausiai dramine trilogija *Mindaugas, Mažvydas, Katedra* išgarsėjęs ir pasitikėjęs pelnęs autorius vėliau tęsė lietuviškumo pasakojimą, su kuriuo daugelis žmonių tapatinosi, jame atpažino save. Marcinkevičiaus eilės virto liaudies dainomis, eilėraščių rinkiniai buvo leidžiami didžiuliais tiražais (pvz., *Vienintelė žemė* – 50 000 egz.), į kūrybos vakarus rinkosi minios žmonių, sunku buvo gauti bilietus į spektaklius, o mirus poetui tūkstančiai atėjo jo pagerbti. Laimono Noreikos, važinėjusio po Lietuvą su Marcinkevičiaus eilėraščių programa, atlikusio trilogijos pastatymuose skirtingus vaidmenis, dienoraščiuose atskleidžiama, kokią entuziastingą

reakciją keldavo Marcinkevičiaus žodis. Žiūrovų gausą šiandien būtų galima lyginti su populiariausių muzikantų pasirodymais, o tų renginių rimtį, auditorijos susikaupimą – su svarbiausiais, reikšmingiausiais visuomeniniais įvykiais. Šitai svarbiau už bet kokias premijas, kurių – ir Lietuvos, ir tarptautinių – Marcinkevičius buvo gavęs pačių svarbiausių ir garbingiausių. Didelei daliai žmonių Marcinkevičius sovietmečiu buvo neabejotinas autoritetas. Žmonės juo pasitikėjo, jo žodžiai buvo kur kas daugiau negu poezija, daugiau negu literatūra. Poeto kūriniai priimti kaip bylojantys tiesą, išsakantys skausmą, viltis, lūkesčius, kuriais gyveno didžioji dauguma lietuvių. Okupuotos tėvynės, gimtosios žemės, kalbos, istorijos, nuslopinto, užgniaužto religingumo temos buvo atpažįstamos, kėlė jaudulį, besąlygišką pasitikėjimą kalbančiuoju. Daug ką apie Marcinkevičiaus autoritetą sako faktas, kad aštuntajame dešimtmetyje Kryžių kalne buvo pastatytas kryžius su Marcinkevičiaus eilėraščiu „Ašara Dievo aky“. Šią istoriją pats poetas pasakoja taip:

...žmonės, tauta kuriasi savo poetą – Just. Marcinkevičių.

Marcelijus Martinaitis

Su tuo eilėraščiu buvo ir daugiau nuotykių. Parašytas 1976 m., jis greitai tapo populiarus. Vieną naktį slapta kryžių kalne iškilo didelis kryžius, kurio skersinyje buvo iškaltas visas eilėraštis. Ir mano pavardė. Lig šiol nežinau to kryžiaus meistro, jo autoriaus. Net nemėginu aiškintis. Bet pats turėjau aiškintis ne viename kabinete...

Eilėraštis „Ašara Dievo aky“, kuriame kreipiamasi į Lietuvą, dramos *Mažvydas* pabaiga, kur mokoma tarti žodį „Lietuva“, tapo emblemomis, su kuriomis tapatinama visa Marcinkevičiaus kūryba ir visas tautinis sąmoningumas, jo budinimas sovietmečiu. Todėl natūralu, kad Marcinkevičius Sąjūdžio laikotarpiu prabilo eilėraščiais, kuriuose beveik publicistiškai nusakoma tautos situacija, atsispindi žmonių skauduliai ir lūkesčiai (rink. *Eilėraščiai iš dienoraščio*, 1993). Pirmą kartą viešai minint vasario 16-ąją, Marcinkevičius perskaitė eilėraštį „Diena atrištom akim“. Poetas ne tik buvo išrinktas į Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, jo sutikimas dalyvauti paskatino, padaršino įsitraukti ir kitus žmones.

Po Nepriklausomybės atkūrimo poeto kūryba ir laikysena kėlė daug diskusijų, dažniausiai dėl buvusių, o kartais ir dėl tariamų kompromisų sovietmečiu. Tačiau Marcinkevičius ir jo bičiuliai į kompromisus ėjo sąmoningai, suvokdami, ką ir dėl ko aukoja. Viešo kalbėjimo apie Lietuvą, jos istoriją, lietuvių kalbos puoselėjimo kainą suprato ir to meto publika, kuri „nematė“ to, kas buvo rašoma ideologiniais sumetimais, suprato, kad vadovaujamosi principu: „kas ciesaoriaus – ciesaoriui, kas Dievo – Dievui“ (patys žmonės buvo priversti veidmainiauti, apsimetinėti kasdieniame, profesiniame, viešajame gyvenime). Eilėraščio „Nuo girių dvelkia vėsa“ situacija, kai eini „kartodamas lūpomis: taip, / o siela vis šaukdamas: ne“, buvo daugelio asmeniškai patirta. Marcinkevičius nedalyvavo disidentiniuose judėjimuose, pagrindinėje veikloje, jo kelias buvo viešas, kad ir ne toks radikalaus, tačiau daugelio žmonių matomas, darantis didžiulį poveikį, kurio negalėjo pasiekti pagrindiniai judėjimai. Marcinkevičiaus autoritetas Sąjūdžio metais buvo milžiniškas.

Konservatyvią Marcinkevičiaus laikyseną gerai išreiškia augalo, rugio, javo, žiemkenčio vaizdiniai, kurie buvo atraminiai iki pat vėlyvosios lyrikos ir sutelkė kančios, kantrumo, atsakingumo, pareigos reikšmes (eil. „Nusilenkimas žolei“). Išliko pagrindinės etinės

---

*Kaip ir Maironis, sulaukęs ne
tik garbės, bet ir paniekinimų,
Marcinkevičius buvo ir tebėra
daugiau negu poetas.*

Viktorija Daujotytė

---

nuostatos – eilėraštyje „Vasarvidis“ iš rinkinio *Žingsnis* formuluojamos programinės eilutės, jungiančios herojiškosios etikos nuolankumą, ramumą, kantrumą ir didybės, žygio patosą: „aš giedu savo laisvę aš vedu / sukilusią žolės ir javo minią“. Tai programinės eilutės, kurios atsako ir į Henriko Radausko programą „aš nestatau namų, aš nevedu tautos“. *Dienoraštyje be datų* taip pat esama tiesioginių nuorodų, pavyzdžiui: „statyti namus yra mano gyvenimo prasmė“.

Nepriklausomybės laikais Marcinkevičius teigė meilės, gerumo nuostatas, siekė santarvės, dialogo, susikalbėjimo, o ne kaltinimo. Toliau iš gamtos mokytasi kantrumo, gyvenimo vyksmo sudėtingumo ir dramatiškumo (eil. „Ant vasaros kaklo šermukšniai jau noksta...“). Vėlyvojoje lyrikoje stiprėja šnekamosios kalbos intonacijos, ironiškas šypsnyš, derantis su minorinėmis nuotakomis, dažnesnės kasdieniškos situacijos, kurios nebūtinai yra simboliškos.

Siūloma literatūra: Justinas Marcinkevičius, *Amžino rūpesčio pieva: eilėraščių rinktinė (1962–2004)*, Vilnius: Versus aureus, 2005; Justinas Marcinkevičius, *Trilogija ir epilogas*, Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2005; Justinas Marcinkevičius: *kūrybos studijos ir interpretacijos*, sudarė Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001; Viktorija Daujotytė, *Raštai ir paraštės: apie Justino Marcinkevičiaus kūrybą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.

Justinas Marcinkevičius

AMŽIAUS PABAIGA, V

Apkabink mane, kad būčiau gyvas,
lūpomis išnešk iš tos tamsos,
kur dvasia, netekusi drąsos,
suka pustuštės vienatvės girnas,
atsiskyrusi ir atskirta.

Nepažinęs, bet ir nepažintas,
pačiame gamtos viduryje –
mąstymas: vienintelis žibintas,
vis dažniau užgęstantis, deja,
beprotų būvę skersvėjuos – o, amžiau!

Būsena, kai pats save ryji.
Kai bejėgiškai rankas nuleidi,
pamėginęs apkabinti jį –
šitą savo amžių daugiaveidį:
staugiantį Apokalipsės žvėrį.

O, kaip auga vėliavos – ir kaip
jų šešėlyje žmogus mažėja!
Dirvonuoja apleisti laukai:
širdys, neapykantos prižėlę,
protai, baimės paukščių nutupėti.

Vakarėjantis dienų medus.
Gal net praregėjimas vėlyvas.
Laimė, jeigu spėjai atsidust:
apkabink mane, kad būčiau gyvas,
lūpomis išnešk iš tos tamsos.

1984

ANAPUS NEMUNO

Už Nemuno loja šunes,
už Nemuno saulė leidžias,
o žmonės girgždina šulinius
ir taikią ramybę skleidžia.

Ir vaikšto po vakaro tylą
rimtai, susikaupę, nešnekūs,
tarytum eitų per tiltą
tarp anapus ir šiapus.

Laimingi visi, girdėję,
šią mūsų tylą iškalbią,
priėmę šią valandėlę
už visumą – aukštą ir talpią.

Už Nemuno loja šunes,
už Nemuno saulė leidžias,
o žmonės girgždina šulinius
ir taikią ramybę skleidžia,

giedodami būtį kaip himną,
kaip amžiną, ilgą tiltą,
kaip trumpą apsireiškimą,
kaip visišką vakaro tylą.

1966

***

Ant vasaros kaklo šermukšniai jau noksta.
Pažvelk į gamtos besikeičiantį mostą,
į pritilusį paukštį, į augalo rimitį,
į viską, ką galima skint arba rinkti:
o, vargšas pasauli, o blunkančios spalvos –
kaip dygo, kaip kilo, žydėjo, sūpavos!
Kaip žaidė gyvybė, kaip nokdama brendo,
ieškodama ryšio – visuotinio, bendro!
Ir kaip ji apstulbo pajutus, supratus,
kad buvo tiktai įviliota į spąstus –
į formą, kuri kas akimirką trupa,
į vasarą /vargę! / begėdiškai trumpą.
O, vystantys, gęstantys broliai! Tai kerštas
už mūsų žydėjimo valandas karštas,
už beprotišką mūsų nužengimą į žemę:
nužengę – vadinasi, ir nusižengę.

Ant vasaros kaklo šermukšniai jau noksta.

* * *

– apgraibomis, prie šulinio seno pasilenkiau
ir pasigirdžiau. Iš lovio, tartum arkllys.
Nuo lūpų lašėjo vanduo –

– gyventi, mano kūnas temoka gyventi. Rodos,
jis dar atsimena vieną kitą judesį,
potvynį ir atoslūgį.
Vaikystėj jis skraidė, jo šešėlis būdavo baltas.
Nesuprato, kad jau gyvena –

– betgi vasaros, vasaros! Neleiskite jų užmiršti,
klausinėkite apie jas, klausinėkit.
Kaip siūbavo meilės rugiai, kaip jie ėjo į duoną!
Ten buvo kažkas, kas galėjo būt dievas –

– arba vėl: netiesa, kad nebūdavo kūno, kad tylėdavo jis.
Nebuvo atstumtas, bet nebuvo ir išklaudytas.
Iš lauko akmenų pats krovėsi aukurą, pats aukojo save.
Teisybę pasakius, jis to nevadino kančia.
Bet jis buvo liūdnas –

– kartkartėm pagalvoji: iš kur vanduo ima galių
tekėti? Į vakarą, kūne, į vakarą – ten,
kur prasideda sapnas. Tai kelias, kurs pats randa kojas.
Jis neapsimeta, jis iš tikrųjų eina.
Kai baigiasi, jis sustoja –

– jau galėčiau atgniaužti kūno rankas
ir parodyti, kad jos tuščios –

DĖKOJIMAS UŽ RUDENINĮ SAULĖS SPINDULĮ

tai pasiuntei dangau
tai nusispjovei
atsikrenkštei ir tėškei
kaip skreplį į žemę
sakytum kiaušinio trynys
plūduriuoja lietaus valkoje
arba cha šypsnyš iš apskretusių
nusivalchiojusių ir purvinų lūpų
va nuvarvėjo va va pro debesis
ant medžio viršūnės pakibo
išsekęs leisgyvis
ką jis uždegs
nusiimk kepurę žmogau
ar nematai
kaip rupšnoję
suzmekusią žolę
pakėlė galvas galvijai

***

1989 m. Vasario 16-oji

Diena atrištom akim.
Tauta iš kapo pakilus.
Viešpatie, leisk jai atkimt.
Tebūna jos žodžiai kilnūs.

Pašauk ją, pašauk atsitiest
ir laisvę išskeist – kaip esmę.
Štai mes – ir mūsų tik tiek,
kiek buvom ir kiek esame.

Kiek būsim šioje dienoje
sudygę augimui ir brandai,
ant žemės gyvi ir po ja,
paženklinti lietuviybės randais.

Prie savo kalbos prikalti,
prie istorijos prirakinti.
Žmonės, jūs nekalti.
Jūs tik labai iškankinti.

Bet jau atrištom akim.
Ir kaip vėliava jau – pakilūs.
Lietuva, leisk mums atkimt.
Tebūna mūs polėkiai kilnūs.

DU EILĖRAŠČIAI

I

Pakėliau raibą gegulės plunksną –
beržynas užkukavo.

Pakėliau pilką vieversio plunksną –
arimas užgiedojo.

O kai pakėliau vargų kryželį –
Lietuva atsiduso.

2

ašara Dievo aky
Lietuva ką tu veiki

nieko tavęs neprašau
tik nenutildama šauk

volunge šauk ažuole
akmeniu kelio gale

1976–1977

EILĖRAŠČIO ATĖJIMAS

Graudus ir bejėgiškas
dvasios nuogumas tamsoj.
Dangstosi kūnu,
lyg piemuo per lietuvi maišu.
Jau nukirstas medis,
kurio lapija paslėptą galėtų:
atviras, atviras laukais
dainuojančiam laikui –
nusidėjėle, savo plaukais
tu nušluostei jo kojas,
numazgojusi jas užmaršties vandeny.

Neuždangstomi skausmo langai.
Atviros graudulio durys.
Lyg lauktum kažko,
kas pravirkdyt turėtų,
kas lūpas pateptų tiesa.
Užsimerkus, matai: ta gyva žarija,
ta apspjaudyta saulė –
tai žemė.

Ir žodis ten, žodis – ar ne paukštis narve?
Pranašystėm jis kliedi,
nuojauta plėšia jo gerklę,
kai nepaguodžiamas, guodžia.
Dainuojančią duoną dalina
tamsos išsigandus dvasia.
Gyvybės šventoriuje šoka
tuščiažiedė Kasandra – viltis.
Jau ateina, ateina
nepažįstamas, bet panašus.

1985

GYVENIMAS

tarytum ranka palytėjo
tarytum suklušo manim
viršūnėm viršūnėm nuėjo
sugrižo sugrižo šaknim

1977

IŠVADA

Čia nieko mūsų nėra,
o viskas – mūsų vardu.
Bespalvė laiko skara
kaip kaukė ant mūsų veidų

Nuplėši – ir tik tamsa
lyg didelis grumstas užkris.
Neklauskite: kieno tiesa?
Ir nespėliokite: kuris

Tamsa atsakytų: visų
Tyla sušnibždėtų: visi.
O tavo nedrąsų: esu
patvirtintų mano: esi.

1982

KAD GIEDOČIAU TAVE

Esu jau, esu –
kaip akmuo pamėtetas į viršų,
kad čiulbėčiau tave,
tavo paukštis ir šauksmas, gimtine!

Iš lino, medžio, iš molio –
išeik, pasirodyk, kuklioj!

Kalbos tiesumu, – aš girdžiu, –
eik kalbos tiesumu –
ir surasi mane.

Dar žodis – ir jau tave pamatysiu,
kaip sekmadienis, tylią ir švarią:
baltą staltiesę gryčioj ant stalo
su išblukusiom kraujo dėmėm.

Šičia buvo dalytasi duona.

Nepalik manęs vieno dabar,
šitaip rymančio tavo seklyčioj.
Duok dangų, – prašau, –
pilkam akmenėliui čiulbėti –
duok dangų,
kurio tavo Nemunas pilnas.

Esu, jau esu –
kaip akmuo, pamėtetas į viršų,
kad giedočiau tave.

1976

LOPŠINĖ GIMTINEI IR
MOTINAI

Laukai gražiai sugulę,
miškai žaliai sužėlę,
baltoji mano gulbe,
juodų arimų gėlė!

Kiek rovė – neišrovė.
Kiek skynė – nenuskynė.
Todėl, kad tu – šventovė.
Todėl, kad tu – tėvynė.

Vienų namie mylėta,
kitų svetur vadinta –
mamos skara gėlėta,
muziejuj pakabinta.

Atrodo, kad lig šiolei
per lietu, vėją, sniegą
visi mes, tartum broliai,
po ta skara užmiegam.

Užmik ir tu, motule,
juodų arimų gėlė!
Vaikai gražiai sugulę.
Rugiai žaliai sužėlę.

1981

2. MAŽVYDAS

Kaip ir niekieno, vyrai, tas laukas,
kur dar nė viena raidė
išdygus nebuvo.

Prūsijos pakrašty
staugia perkarę vilkas –
ačiū Dievui,
kelinti jau meteliai tom vietom
karas neina, ir saulė gražiai taip
leidžiasi ant Karaliaučiaus.
Čia supilkite kapčių*
ir sėkit į Vilniaus pusę.
Oh, pavasariniai perkūnai,
ar girdit, po Liuterio gerklę
trankosi – oh!

Kai vėjas nupusto kalnelį
ir kaulai iškyla,
tai, broliai jūs mano,
tos kaukolės žiūri
akiduobėm – tiesiai –
į Lietuvą – oh!

Vardan Dievo Tėvo,
ar ne maras ateina?
Martynai! –
tai nuo Ragainės šaukia, –
Martynai!

Lyg niekur nieko
pareini iš istorijos
ir, užstalėj atsisėdęs,
giedi:

Ant Lietuvos
mano širdis patekėjo
ir krauju apsiliejo
ant Lietuvos.

1976

* kapčius – sukastas žemės kauburys lauko ribai,
ežiai pažymėti

MOČIUTĖS MŪSŲ

Sulinkusios bulves kasa,
augina vyrų vaikus.
Vyrai išeina į karą,
medžioja vieni kitus.

Paskui, jei sugrįžta, geria.
Ilgam užtenka kalbų.
O moterims strėnas gelia
nuo gimdymo ir darbų.

Jos meiliai žiūri į lopšį,
kur klykia nauja burna,
ir sėdasi verpt ir lopyt
po rūkstančia balana.

O kai jau visi sumiega,
kai gieda gaidžiai pirmi,
suklūsta ūmai jos: nieko –
vėl spurda po širdimi.

O kiek reikėjo apverkti,
į sierą žemę užkąst.
Ir vėl – gimdyt ir verpti
linus ir pašukas,

ramstyti griūvančią gryčią,
milą austi ir velt,
kol vieną sykį netyčia
nugriuvus neatsikelt.

Kaip žemė grubiai mylėtos,
pavirsdavo jos žeme.
Visa Lietuva išpenėta
išdžiūvusia jų krūtine.

1966

***

Neši mane arčiau savęs, žemele.

Buvau visai užmiršęs, kad esi.
Bet vis labiau tave dabar man skauda.

Atleiski mano neprotingom rankom
išsiskyrimą su žagre – matai,
kaip jos dabar tave apsikabino?

Ten stovi baltas baltas mano brolis.
Rugių baldakimas virš jo galvos.
Sodink mane jo dešinėje: broleli,
ir tavo rankom gyvenu, ir tavo.

Taip sėdim ant kalnelio prie namų.
Lyg jau nudirbę darbus. Lyg jau žemė
padėjus būtų galvą mums ant kelių.
Regiu, kaip amžinybė atsiklaupus,
nuvaikščiotas artojų kojas plauna.

1976

NUSILENKIMAS ŽOLEI

Tavo tikėjimą, žole, renkuos –
kvapnų tikėjimą, žalia, minkštą.
Veidu krentu į tavo rankas:
šitaip tik meldžiamės arba mirštam.

Ko maldauti tavęs, ko prašyt,
kai pati taip tyliai aukojies,
kai esi tokia prieraiši
ir kaip Kristus plauni mums kojas.

Žemės pievoj vėjas gairvus
kelia mano paliktą brydę:
ak, ir tave – kaip visus dievus –
nežmoniškai mindom ir trypiam.

O tu – vis arčiau ir arčiau
atbėgi visu akių plotu,
kad pakiltum už mus aukščiau
ir visus savimi užklotum.

1981

PASIGAILĖJIMO, ARBA VĒLINIŲ SONETAS

Pasigailėjimo rudens laukams,
seniems žmonėms ir einantiems per lietu.
Pasigailėjimo vaikams. Bet kam
ant atsisveikinimo lieptų.

Ir pasmerktiems, ir apverktiems,
išėjusiems be sugrįžimo –
pasigailėjimo visiems! – ir tiems,
kurių net motinos neatpažino.

Pasigailėjimo langų šviesa –
visų šviesa. Visų ranka ją laiko:
ir moteries, ir vyro, ir to vaiko,

neaiškiai jaučiančio, kad ir tamsa –
ne pabaiga, o tik šviesos tąsa,
kuri gyvybę su mirtim sutaiko.

1981

SENA ABĖCĖLĖ

Taip supa lopšį.
Taip duoną minko.
Taip geldą tašo
iš medžio minkšto.

Taip rankom kulia.
Taip girmom mala.
Taip dega vopną.
Taip verda smalą.

Štai šitaip verkia.
Štai šitaip juokias.
Taip audžia juostą.
Taip juosta juosias.

Taip kala arklą.
Taip kardą kala.
Taip apšarvuoti
eina į karą.

Šitaip iš karo
grįžta negrįžta.
Šitaip prie kapo
epušė giržgda.

1967

Justinas Marcinkevičius

MAŽVYDAS

Trijų dalių giesmė

PIRMA DALIS

...Sed libera nos a malo*...

PIRMAS PROLOGAS

Špitolninkų CHORAS

Vargonininkas MILKUS

MILKUS. Jau netoli ir šventojo Martyno –
Ar pagalvojot Mažvydą pagarbint?
Maitinatės iš jo širdies ir delno,
Jo gerumu prisidengėt nuogybę,
Ant jo dosnumo gultą pasiklojot,
O liaupsę atiduot anam užmiršot.

NIKODEMAS. Bet Mažvydas mums sako, kad už viską
Privalome dėkoti dangui...

MILKUS. Taip,
Žinia, kad dangui. Betgi kas, aš klausiu,
Parodė dangų tau? Kieno ranka
Tikėjimą į širdį pasodino,
Išrovus velnio piktžoles iš jos?

Tyla

Ir Dievas, ir klebonas myli giesmę.
Koks būtų donis Mažvydui, jei mes
Jį sveikintumėm giesme per Martyną!

NIKODEMAS. Kaip įsakysit...

MAČYS. Jau geriau giedot
Nei tvartą mėžt.

NIKODEMAS. Arba kapoti malkas.

MILKUS. Vardadieniui tamtyč sudėjau giesmę.
Vadinasi jinai: „Nauja giesmė
Apie Martyną Mažvydą, arba
Varguolių Tėvas.“ Kiek naktų be miego
Prie žvakės prarymojau! Kiek širdies
Į ją sudėjau...

(Teatrališkai ištraukia popierius)

Imkit ir giedokit!

NIKODEMAS. Kad mes vis tiek čia nieko nesuprantam.

MILKUS (*užsidegdamas*). Pritarkit! Pradedu. PIRMA DALIS.

* ...bet gelbėk mus nuo pikto... (*lot.*)

Kad į Ragainę, atėjo,
Tuoį visus mokyt pradėjo.
Iš grieko traukė,
Dievopi šaukė
Ir dangų žadėjo.

Paskendęs buvo purvuose
Ir mano kūnas, ir dvasia.
Graudžiai verkdamas
Ir kentėdamas,
Voliojaus griekuose.

Atėjo, ranką tiesdamas
Ir atsikelti kviesdamas.
Tiesiai į dangų,
Į Dievą brangų
Kelią pašviesdamas.

O Dieve, pilnas meilumo,
Taipogi gailestingumo.
Trauk nuo šėtono
Prie savo šono,
Prie dangaus linksmumo.

Aptekę buvome votim,
Visokiom kūno bjaurastim.
Kaip ir ant vėjo
Pavietrėsėjo
Iš vieno su mirtim.

Iš visokiausių žolelių,
Žiedų, o taipgi šaknelių
Vaistus virdamas,
Mums dalindamas,
Gydė nuo sopulių.

Špitolę pastatydamas,
Varguolius suvadydamas:
Šičia nuo šiolei
Gyvenkit, broliai, –
Meiliai sakydamas.

Taip mumis mokė Mažvydas,
Nuo dvasios nuomario gydąs,
O ir ant kūno,
Kur velnias tūno,
Patepdamas žaizdas.

[...]

ANTRA DALIS

[...]

3

Klebonija. MAŽVYDAS, sukniubęs prieš kryžių – kaip palikome jį pirmos dalies pabaigoje: aišku, kad vilniškės scenos – jaunystės prisiminimai. Lyg pratęsdamas juos, lyg svarstydamas savo gyvenimą, Mažvydas mąsto, kalba ir meldžiasi kartu. Iš gilumos kyla žodžiai – jo ir ne jo balsas, trumpas širdies praregėjimas – viso gyvenimo šauksmas

MAŽVYDAS. ...ar gali sulaikyt
 šitą paukščio čiulbėjimą
 vėjo gūsi ir
 dar ilgai po to virpanti
 epušės lapą
 Šitą keistai susivarčiusį
 debesį šypseną šitą
 tylą tą šauksmą išnykstantį
 vakaro toliuos
 Kodėl klausinėji kodėl
 o diena jau ir gęsta
 Viskas sakai negaliu
 bet vis viena kalbi ar šauki
 ir tai tiktai aidas gyvenimo
 soduos kur vaikščioja
 Dievo dvasia
 ir mūsų malda
 kaip tie paukščiai tarp lapų
 baikšti ir nerandanti lizdo
 ir jos čiulbesys
 tai pakyla tai krinta – oi
 viltis kad mus girdi
 kad mes ne vieni tamsoje
 kad mus mato kad regi
 kad ranka ištiesta
 viršum mūsų
 gera ir teisinga...

...tirštėja tamsa ir
 gali jau matyti save
 ir verkti dėl savo gyvenimo
 taigi dėl šito vienintelio,
 vieno nepakartojamo – ak!
 Ar aš jį rinkausi
 ar tavo ranka
 virš manęs ištiesta
 mane vedė

Pareiga aš kartoju
 tas menkas žibintas tamsoj
 liepsnelė plevenanti vėjy
 klajojanti sutemų soduos
 Nereikia neverk
 tik kartok
 pareiga
 pareiga
 pareiga
 nes tu nieko
 daugiau nežinai
 kai žiūri taip į tamsą
 ir kai rankoj laikai
 šitą menką švieselę
 tik tiek
 pareiga!

...aš turėjau
 ateiti į čia privalėjau
 prakalbinti jų sielas
 suteikt amžinybėje balsą
 tai žemei
 tai Lietuvai
 Aš jos liežuvis
 kurs šaukia
 istorijos tamsai ir vėjui:
 aš čia aš čionai
 Mano meilė
 malda ir tikėjimas mano
 žaizda vis negyjanti mano
 gyvenimas mano ta žemė
 po dievo dangum
 Lietuva...

Jam kalbant, įeina KASPARAS ir kurį laiką stovi prie durų

KASPARAS. Aš atėjau.

MAŽVYDAS (*nesąmoningai*). Taip, taip... matau.

KASPARAS. Man sakė...

MAŽVYDAS (*prisimindamas*). A, taigi, taigi... Kasparas!

(Pripuolęs prie jo)

Tą žiedą –

Iš kur gavai? Sakyk, iš kur gavai...

Tik nemeluok – į Nemuną įgrūsiu!

Iš kur gavai, aš klausiu, šitą žiedą?

KASPARAS. Iš savo motinos.

MAŽVYDAS. O ji iš kur?

KASPARAS. Aš nežinau... turėjo... visą laiką.

MAŽVYDAS (*vis labiau jaudindamasis*). Kas tavo motina?

KASPARAS. Marė Kerzaitė.

MAŽVYDAS (*krisdamas į kėdę*). O Viešpatie...

(*Po pauzės*)

Iš kur tu atėjai?

Iš kur atsiradai?

KASPARAS. Mane ištraukė

Iš Nemuno...

MAŽVYDAS. Aš klausiu – ten, anapus,

Kur gyvenai? Gal Butkiškėje?

KASPARAS. Taip.

MAŽVYDAS. O Viešpatie...

Tyla

KASPARAS. Jeigu sunku – tai aš galiu išeiti.

MAŽVYDAS. Ne, ne... Tu sėskis... pasakok... kalbėk,

Tik netylėk, nes aš einu iš proto.

KASPARAS. Kad nėr ką pasakot... Na, ji ne sykį

Minėjo man, kad Prūsuoose, Ragainėj,

Yra žmogus... Kad kreipčiausi į jį...

Nes čia, sakydavo, vaikei, prapulsi.

Tai aš ir atvykau...

MAŽVYDAS. Kaip tu galėjai

Palikti vieną ją?

KASPARAS. Taip kaip ir tu.

MAŽVYDAS. A, tu žinai? Gerai.

(*Pašokęs*)

Aš privalėjau!

Aš kunigaikščio pinigaisėjau,

Jo pašauktas, čia, Karaliaučiuje, mokslus.

Į Lietuvą man jau nebuvo kelio.

Aš privalėjau čia atvykti, čia,

Kad šičia ginčiau tūkstančius lietuvių

Nuo dvasiškos ir kūniškos mirties.

Aš čia buvau... aš čia esu kaip oras,

Kaip duona, kaip vanduo... Tu pamatysi:

Aš Prūsiją į Lietuvą parvesiu!

Aš Nemuno abu krantus suglausiu –

Tai mano misija. Ir pareiga.

KASPARAS. Ar aš gi ką sakau? Bet tu žadėjai

Čia, į Ragainę, motiną pašaukt...

MAŽVYDAS (*niršdamas*). Prikaišiot atėjai? Išmetinėti?

Priimdamas parapiją, turėjau

Priimt ir savo pirmtako šeimyną –
 Devynis žmones! Supranti: tu-rė-jau!
 KASPARAS (*tyčiojasi*). Turėjau! Privalėjau! O tenai,
 Anapus Nemuno – neprivalėjai?
 MAŽVYDAS (*pašokdamas ir vėl bejėgiškai krisdamas ant suolo*)
 Tu... tu... tu nemanyk, kad man neskauda!
 Žmogau tu mano mielas! Ligi šiolei
 Sapnuoju Butkiškę. Pusantrų metų
 Praleidau po jos stogu – Dievas regi,
 Buvau laimingas. Galima sakyt,
 Ir katekizmą sustačiau tenai...

(*Prisimindamas*)

O tie saulėlydžiai Dubysos slėniuose –
 Tik ašarą nubraukt ir atsidusti
 Žmogus gali... Ir persmelkia mintis,
 Kad aš turbūt negyvenau lig šiolei,
 O tiktai vykdžiau pareigą. Taip, taip.
 Išdžiūvo siela, Kasparai, išdžiūvo...
 Naktim be ašarų verkiu. Džiaugiuosi,
 Kad užsimiršti rūpesčiuos galiu.
 Be rūpesčių turbūt neišlaikyčiau.

(*Niršdamas*)

Kokių velnių tu atėjai – priminti,
 Pažadinti, įskaudinti, pasmerkti?
 Juk aš jau pasmerktas – suku kaip girnas
 Gyvenimą bespalvį savo...

(*Daužo sau į krūtinę*)

Šičia
 Jau nieko nėra – tik pelenų žiupsnelis.
 Kurį turėsiu, Kasparai, padėt
 Prie Visagalio kojų. Nežarstyk jų –
 Po jais jau nėra žarijų, iš kurių
 Galėtumei įpūst jaunystės ugnį.

KASPARAS (*jaudindamasis*). Aš atėjau, kad perduočiau šį žiedą

Ir jos paskutinius žodžius: „Mylėjau
 Dabar ir visados.“ Atrodo, viskas.

Įvykdžiau savo pareigą...

MAŽVYDAS (*netikėdamas*). Vaikeli,

Ką tu kalbi? Tai Marija...

KASPARAS (*rėkia*). Taip, mirė.

(*Nusigręžia, įsiremia kūkčiodamas į durų staktą*)

Prieš tris dienas... ūmai... Dabar aš eisiu
 Atgal į Nemuną... arba į kilpą.

Kas reikia, aš įvykdžiau.

MAŽVYDAS be žodžių apkabina KASPARĄ – tas verkdamas įsikniaubia jam į krūtinę

MAŽVYDAS. Dieve mano!

Dabar ir visados... Verk, verk, vaikel!

Ir už mane paverk... Aš jau sakiau,

Kad ašarų nebeturiu...

(Glostydamas ir maldydamas Kasparą)

Ir niekur

Iš čia tu neisi. Niekur! Tu esi

Jos paskutinis žodis man – aš noriu

Įsiklausyt į jį... girdėt jį noriu

Kiekvieną dieną... kad ir man, kaip jai,

Akis užspaustų tavo pirštai...

KASPARAS *(pakeldamas galvą)*. Tėve!

MAŽVYDAS *(apstulbęs)*. Tu pasakei man „tėve“? Ką tai reiškia?

KASPARAS *(sukniubęs ir apkabinęs Mažvydo kojas)*

Ji liepė taip sakyti: mano tėve!

MAŽVYDAS *(lyg atstumdamas, lyg norėdamas išsivaduoti)*

Ką tu sakai? Negali būt! Ne, ne!

TREČIA DALIS

[...]

MAŽVYDAS *(iškilmingai)*. Gerbiamieji!

Šaukiu paliudyt ir žmonėms, ir dangui,

Ką aš dabar ištarsiu, ką vėliau,

Į popierių surašę, iškilmingai

Patvirtinsime antspaudais pily.

(Rodydamas į Kasparą)

Aš ketinu jaunuolį šį išūnyt!

(Visi sumišę)

Taip, taip, aš noriu jį išūnyt – vaikas

Tėvų neturi... bus man parama.

Guvus prie knygų ir prie rašto. Taigi

Kviečiu jus liudyt...

BENIGNA *(puldama prie Mažvydo)*. Mažvydai, sustok!

Ką tu darai? Apsigalvok!

MAŽVYDAS. Galvojau.

BENIGNA. Kur dėsies Kristupas?

MAŽVYDAS. Surasiu vietas

Abiem – ir širdyje, ir namuose.

BENIGNA. Tai svieto perėjūnas! Dieve mano,

Nei tu pažįsti, nei žinai...

MAŽVYDAS. Benigna,

Pažįstu jį kaip pats save.

BENIGNA. Trys dienos!

Trys dienos tepraėjo, kai pažįsti.

(Isteriškai)

Aš nesutiksiu! Aš neįsileisiu!

Išpjaus visus nakčia...

KASPARAS. Nusiraminkit!

Ir aš nesutinku.

MAŽVYDAS. Ir tu? Kodėl?

KASPARAS (*jaudindamasis*). Todėl, kad tu... esi bailys, melagis...

Todėl, kad antrąsyk mane išduodi.

MAŽVYDAS. Ką tu kalbi?

KASPARAS. Jei užmiršai – priminsiu:

Prieš daugel metų Butkiškeje – pirmą,

Dabar gi – antrą... Tu bijai, nenori

Prisipažinti... pasakyti tiesą,

Tad sugalvojai visą šitą melą...

Įsūnijimą šitą... O manęs

Net nepaklausei!

MAŽVYDAS (*sumišęs*). Kasparai, vaikeliai...

Tu vienas... aš maniau, tau reikia tėvo...

KASPARAS. Man reikia tikro tėvo! Tikro. Tikro!

Kaip apsiriko motina...

[...]

MAŽVYDAS. Vaikeliai mano, Kasparai! Sūnau!

(Puola prie jo)

Atleisk man, dovanok! Žinau – nevertas,

Tačiau meldžiu – išstark bent sykį: tėve!

KAREIVIAI išveda tylintį KASPARĄ

MAŽVYDAS (*šaukia*). Išstark man: tėve! Pasakyk: atleidžiu!

(Užsigula ant lango)

Jisai kažką pasakė! Jūs girdėjot?

Jisai už durų man kažką pasakė.

Tikriausiai jis pasakė: mano tėve!

(Puldinėja prie visų klausinėdamas)

Ar negirdėjot, a? Ar negirdėjot?

Man rodos, jis pasakė: mano tėve...

(Sukniumba prieš kryžiu)

Dabar ir aš, kaip tu... Išleidau sūnų.

Atidaviau, kad jo krauju išpirkčiau
 Save ir savo kaltę... Pareiga, –
 Tu vėl man pasakysi? Bet jau viskas.
 Aš nežinau, kur nešti šitą kryžiu,
 Nes stoviu vienas ant bedugnės krašto,
 Žiūriu į savo sielą ir svaigstu –
 Išdegusi, tuščia, bevaisė žemė.
 Paimk mane už rankos, vesk, parodyk
 Bent vieną mažą, silpną, gležną daigą
 Ir pasakyk: „Štai laimė.“ Vesk, parodyk,
 Nes ką aš pasakysiu, kai manęs
 Paklaus štai šitie žmonės? Kai aš pats
 Savęs paklausiu? Ką aš pasakysiu?

(Vėl pripuola prie lango, žiūri užsigulęs)

Galbūt aš pasakysiu: Lietuva...
 Ji neatleidžia man tos išdavystės,
 Kad palikau ją kitados... kad dievą
 Aukščiau už ją laikiau...

(Grūmoja kumščiu pro langą)

Ji neatleidžia.
 Nedovanoja...

(Atsisuka, tiesiasi sunkiai, bejėgiškai nuleidęs rankas)

Dieve, ji teisi!

E P I L O G A S

Už ilgo Mažvydo stalo prie katekizmo palinkę keletas galvų. Stalo gale – MAŽVYDAS

MAŽVYDAS. Kad jau raides išmokot pavadinti,

Pradėsime skiemenuot, sąbalsines
 Pridėdami prie kiekvienos balsinės.
 Žiūrėkite į knygą ir kartokit
 Drauge su manimi.

VISI CHORU. „bè-a“ bus „ba“,

„bè-e“ bus „be“, „bè-i“ bus „bi“, „bè-o“ bus „bo“,
 „bè-u“ bus „bu“ ...

MAŽVYDAS. Labai gerai. Dar syki.

CHORAS. „bè-a“ tai „ba“, „bè-e“ tai „be“, bè-i“ tai „bi“,

„bè-o“ tai „bo“, „bè-u“ tai „bu“ ...

MAŽVYDAS. Dar syki!

*Mažvydai pamažu keliantis, skiemenavimas tilsta. Dabar spindulys apšviečia tiktai jį, kitų veidai
 boluoja prietemoje. Iš ten girdėti duslus skiemenavimas, neaiškus murmesys, kuris niekaip negali
 išaugti į pirmą žodį*

MAŽVYDAS *(iškilmingai)*. Mėginsime sudėti pirmą žodį.

Klausykitės gerai... Širdim klausykit!

Kai tarsit šitą žodį, tai ant lūpų
 Pajusite medaus ir kraujo skonį,
 Išgirsit volungę prieš lietu šaukiant,
 Užuosit šieno ir liepynų kvapų,
 Regėsit baugų debesio šešėlį
 Per lauką bėgant... Taigi pamėginkim.

(Skiemenuoja vienas)

„El-ie“ bus „Lie“, „tė-u“ bus „tu“, „vė-a“ bus „va“.
 Kartokite! Kartokit ir klausykit,

Tamsoje girdėti neaiškus murmesys

Ar girdit jau?

Skiemenavimas garsėja ir ryškėja. Pakilę nuo stalo, visi priartėja prie Mažvydo

CHORAS. „El-ie“ tai „Lie“, „tė-u“ tai „tu“,
 „vė-a“ tai „va“ ...

MAŽVYDAS (*šaukia*). Ar girdit?

CHORAS (*sunkiai ir nedarniai sudeda iš skiemenų*)

Lii-eet-uvvv-aaa...

MAŽVYDAS. Visi kartu! Dar syki!

CHORAS (*darniau*). Lie-tu-va!

Kuri laiką visi klausosi, tarytum iš tikrųjų jausdami ant lūpų medaus ir kraujo skonį, tarytum laukdami ir nesulaukdami sugrįžtant ką tik išstarto žodžio aido. Tyloje leidžiasi uždanga

1975–1976

Reda Pabarčienė

NEPRIKLAUSOMAS SOVIETMEČIO LIETUVIS.

Juozo Grušo ir Justino Marcinkevičiaus dramoms

Reikia pripažinti, kad šiandieniniai Grušo ir Marcinkevičiaus skaitymo įspūdžiai gerokai skiriasi nuo atmintyje įsitvirtinusių anuometinių skaitymo ir sceninių interpretacijų įspūdžių. Sovietmečiu jų dramoms atrodė pusiau legali patriotizmo manifestacija. Jose viešojo teatro erdvėje daugybę kartų su meile, rūpesčiu ir pasididžiavimu buvo ištartas Lietuvos vardas, konstatuotas tautos naikinimas, išsakytos antisąjunginės nuotaikos, pateikti pasipriešinimo ir išlikimo priešiškoje aplinkoje pavyzdžiai. Dabar dramoms atrodo kur kas labiau susovietintos, persmelktos kompromiso dvasios. Grušas yra kalbėjęs, jog „kurti reikia taip, kad prie tavęs nebūtų galima prikibti, priešingu atveju tau nebus leista gyventi iš literatūros, iš teatrų [...]. [...] kurti daug svarbiau negu tuščiai vegetuoti. [...] Aš galiu slapta nesutikti su politiniais nurodymais, bet negaliu jais nesiremti savo kūrinuose. [...] aš [...] kuriu savo pjeses ir visą laiką bijau, kad cenzoriai gali mane demaskuoti. Bijau ir vis dėlto brendu šiuo klampiu keliu”¹. Vytautas Kavolis aptiko panašią Marcinkevičiaus laikyseną. Į klausimą – ar gali nelaisvoje visuomenėje egzistuoti nepriklausomas žmogus? – jis atsako: „Marcinkevičius savo autobiografijos gale pasisako už laisvę viską pasakyti, bet jis nesako nieko, ką būtų pavojinga sakyti“².

Tai sukuria dilemą, su kuria susiduria dauguma sovietmečio literatūros tyrinėtojų – ar matyti ją nūdienos kontekste, ar „su viskuo“ jos pačios aplinkoje? Nerija Putinaitė knygoje *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje* sovietmečio literatūros pozityvų užsiangažavimą yra įvardijusi „kaip kultūrinį sentimentalizmą“. Ji įžvelgia prasmės vakuumą žodžiuose „tėvynė“, „tauta“, „Lietuva“, „kalba“ ir panašiuose, kuriuos vadina „stabais, ekstatiniais tikrovės ženklais“, „galinčiais reikšti viską ir nieko“³. Mūsų nuostata kita – sovietinėje literatūroje pamatyti prasmės „perteklių“, postuluojamų idėjų gausą.

Grįžkime prie klausimo, iškelto skyriuje „Viduramžiai herojinėje ir egzistencinėje perspektyvoje. *Herkus Mantas*“: gal šioje dramoje yra ne tik tai, kas griauja oficialią sovietinę ideologiją, bet ir tai, kas ją gina?

Iš tiesų, Grušo, Marcinkevičiaus dramose aptiksime paviršinių, lengvai atpažįstamų sovietinių šampų (pavyzdžiui, *Herkuje Mante* kritikuojamas vokiškasis šovinizmas). Tačiau jose yra ir gilesnis sovietinės ideologijos klodas, kuris susiformuoja kiek netikėtai, dėl *išorinio panašumo* su romantizmo ir egzistencializmo epistemomis. (Nors žvelgiant iš postmodernizmo perspektyvos jos yra panašios jau ne išoriškai, bet iš esmės, ir čia šiuolaikiniam požiūriui atsirastų platesnė opozicija nei sovietmetis.) Socialistinis realizmas, tautinis romantizmas, sartriškasis egzistencializmas Grušo, Marcinkevičiaus dramose koegzistuoja ambivalentiškai (ne vienas šalia kito, o vienas kitame), sudarydami įvairias pasaulėžiūrinės sampynas. Dėl to jos „leidžiasi“ perskaitomos pagal skirtingus ideologi-

¹ Kazio Jankausko liudijimas, žr.: Petras Palilonis, *Svajojęs gražų gyvenimą: Apmatai Juozo Grušo portretui*, 2001, p. 288.

² Vytautas Kavolis, 1994, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, sudarė Jurga Katkuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 75.

³ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 135–136, 140.

nus kodus, deklaruojamas idėjas iš vienu (pageidaujamy) pasaulėžiūrinių koordinačių perkeliant į kitas. Ar tai mimikrija, pozicijos neturėjimas, ar Ezopo kalba, kontrabandininkų lagaminas su keliagubų dugnu, kiekvienu konkrečiu atveju tenka spręsti iš naujo, nesitikint nustatyti, kuri yra pagrindinė, o kuri išvestinė, kas dramose autentiška, o kas širma, būtinoji duoklė.

Dar viena tokio tyrinėjimo teikiama galimybė – eksperimentinis pasaulio „atkūrimas“: įdomu stebėti, ar autorių puoselėti kolektyvinės būties vaizdiniai, pasikeitus politinei situacijai, liko gyvastingi, ar jų skleisti lūkesčiai buvo pagrįsti, realūs.

IDĖJOS „DIKTATŪRA“. Pirmieji Grušo ir Marcinkevičiaus dramų *Mindaugas* (1968), *Katedra* (1971), *Mažvydas* (1977), *Daukantas* (1984) užduodami klausimai: koks jose yra asmens ir bendruomenės santykis, kuri tapatybė – individuali ar kolektyvinė – svarbesnė, ar herojaus susisaistymas su bendruomene – tai universali istorinės dramos duotybė, ar čia jau veikia sovietinė norma?

Klasikinės tragedijos žanro kanonas apibrėžia dvigubą – individualią ir kolektyvinę – herojaus tapatybę ir konfliktišką jų abiejų santykį. Lietuvių istorinėse dramose, pradedant Margiu (*Šikšnio-Šiaulėniškio Pilėnų kunigaikštis*), Maironio Kęstučiu (*Kęstučio mirtis*), Vytautu (*Vytautas pas kryžiuočius*, *Didysis Vytautas – karalius*), Krėvės Šarūnu, Skirgaila, herojų pozityvumo matas yra bendruomeniniai įsipareigojimai. Galima manyti, kad sovietmečiu, ypač septintame-devintame dešimtmečiais, išpopuliarėjusi drama kaip tik ir atliepė tokio herojaus poreikį, ir tai yra įdomus žanro kalbos ir visuomenės lūkesčių sutapimo faktas.

Tiesa, brandžiausiose Grušo dramose pirmiausia akcentuojama individo vertė, jo teisė būti savimi ir prievartaujanti bendruomenės galia. Jose pasisakoma prieš visuomeninių normų diktatą, netiesiogiai – prieš sovietinį kolektyvizmą ir unifikaciją. *Herkuje Mante* teisė disponuoti tiesa atimama ne tik iš besiginančios, bet apskritai iš bet kokios tautos ir suteikiama išskirtinio sąmoningumo individui. Grušui svarbi ne tik pati tautiškumo idėja, bet ir būdas, kuriuo jis reiškiasi, dermė su individualiomis, humanistinėmis, visas tautas ir tikėjimus vienijančiomis vertybėmis. Tragedijos siužetui pasirinkta prūsų žūtis istorija leidžia daryti prielaidą, kad tautinės vertybės iš viso yra neapginamos, jei ginamos nederamai.

Sovietinės ideologijos (ne tik egzistencializmo) žymė būtų ta, kad postuluojiama asmens laisvė tuoj pajungjama bendriesiems interesams. Tai ypač pasakytina apie Marcinkevičiaus herojus, kurie patiria represyvų, „diktatūrinį“ spaudimą, paklūsta sistemoje galiojantiems kontrolės, subordinacijos principams⁴. Jų iškilumo pagrindas yra hipertrofuotas sąmoningumas, atsakomybė, artumas sudievtam tikslui. Galima sakyti, kad Marcinkevičiaus dramose nėra laisvų žmonių; visi jie yra savotiški idėjos apsėstieji, perėmę hierarchinį mąstymą, tarnavimo, pavaldumo įpročius. Jiems palikta vienintelė – vertybiiniu pasirinkimu grįsto santykio su pasauliu – galimybė.

Grušo ir Marcinkevičiaus kūrinuose dažniausiai aptinkame pastoviosios, griežtai apibrėžtos tapatybės herojus. Kintančios, komplikotos, kelialypės tapatybės personažų esama mažiau arba jų kaita ir komplikacijos iliustratyvūs. Aptariamuose kūrinuose ryškė-

⁴ Tam tikra prasme tai atsispindi ir autorių dramatinėje kalboje, formuoja jos didaktinį, moralistinį toną. Grušui ir Marcinkevičiui sunku išlaikyti dramaturgo priedermę – leisti veikti patiems personažams ir padaryti išvadas iš savo patirties. Dėl to daugumoje nagrinjamų kūrinių herojų ir autorių pozicijos beveik sutampa.

ja trys svarbiausios herojų priklausomybės formos, trys kolektyvinės savasties aspektai: 1) ryšiai, susiformuojantys laike ir aprėpiantys praeitį, dabartį, ateitį; 2) vertikalieji ryšiai, kuriami dvasiniu-religiniu pagrindu ir apimantys įvairias (ne)tikėjimo formas – krikščionybę, pagonybę, ateizmą, sovietinius religingumo pakaitalus; 3) horizontalieji bendruomenės ryšiai, kur organizuojantį vaidmenį atlieka teritorija, tauta, politinė sistema, pasaulietinė kultūra. Šie priklausomybės šaltiniai susisieja tarpusavyje, sudarydami tam tikrą hierarchiją, kurioje išryškėja esminis individo tapatumo pagrindas – tautiškumas.

PRAEITIES SUSIGRAŽINIMAS, ATEITIES KOLONIZAVIMAS. Atrodo, kad Grušo ir Marcinkevičiaus dramose istorijos traktavimas ne itin pasikeitė nuo Aušros romantizmo laikų. Autoriai kūrė mitologizuotos istorijos (arba istorizuotos mitologijos) interpretacijas, ir tai ypač pasakytina apie Marcinkevičių, kuris savo scenos veikalus yra pavadinęs „savotišku nacionaliniu epu ar mitu“⁵. Istorija tebėra tikroji tautos būtis, svarbiausias jos egzistencijos realumo įrodymas (nėra istorijos, nėra ir tautos). Viešai vaidinamos dramos – tai savotiška lietuviškojo Renesanso išraiška. Kas Francesco Petrarcai – senosios Romos didybė, tas lietuviams – jų Viduramžių praeitis, kuri tebesitęsia dvasioje, nors tiesiogiai ir negali būti pakartota. Praeitis priklauso dviem laiko dimensijoms – konkrečiam draminio vyksmo laikui ir dabarčiai (autorius bei suvokėjo laikui), nuolat „migruodama“ abiem kryptimis: „tai, kas buvo, įvyko – tęsiasi ir vyksta mumyse. [...] virš visų istorinių paminklų ar jų griuvėsių gieda dabarties paukščiai“⁶. Praeityje ieškoma pozityviųjų pavyzdžių, dėmesys sukongcentruojamas į svarbiausius bendruomenės vienijimosi momentus, įvardijamos pagrindinės jos saitų formos (*Mindaugė* – valstybė, *Mažvyde*, *Daukante* – raštas, knyga, *Katedroje* – menas, dvasiniai idealai); eksponuojamos žmogaus gyvenimo atramos, jį įprasminančios kolektyvinės idėjos ir tikslai, herojams suteikiamas jų veiklą reprezentuojantis simbolis (*Mindaugo* karūna, *Mažvydo* žodis, *Lauryno* (*Katedra*) kolona, *Daukanto* knyga), jų triūsas prilyginamas žygdarbiui. Grušo dramose ryškesnė tragiškoji istorijos interpretacija. Jis labiau akcentuoja praeities nesėkmes, istoriją naudoja kaip galimybę viešai kalbėti apie nuolat atsikartojantį, visuotinį pasaulio blogį.

Tačiau sovietmečio istorijos traktavimas vis dėlto kai kuo skiriasi nuo ikikarinių kūrinių. Vieną skiriamųjų bruožų *Mindaugė* aptiko Alfonsas Nyka-Niliūnas, pastebėjęs, kad tai – pirmoji istorinė drama lietuvių literatūroje, kurios centrinę ašį sudaro ne personažai, o pati istorija. Istorija čia nėra pretekstas charakterių analizei, kaip Krėvės ir Sruogos kūriniuose, bet, atvirkščiai, „epocha ir charakteriai tarnauja istorinio vyksmo interpretacijai“⁷. (Iš dalies tai pasakytina ir apie *Daukantą*, Grušo *Uniją*.) Grušo ir Marcinkevičiaus herojai neretai vienu metu yra ir istorijos subjektai, ir jos stebėtojai, komentatoriai; jie priklauso ir gyvajai istorijai, ir istorijos mokslui. Marcinkevičiaus *Mindaugė* Juodas ir Baltas metraštininkai dėsto požiūrį į istorijos objektyvumą, faktų atranką, interpretaciją. *Daukanto* herojus mąsto apie istorijos prasmę, paskirtį.

⁵ Justinas Marcinkevičius, „O kas gi ta tėvynė? Juk tai mes“, in: idem, *Trilogija ir epilogas: Mindaugas, Mažvydas, Katedra, Daukantas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 5. Marcinkevičiaus dramų mitiškumą yra aptaręs Saulius Žukas (Saulius Žukas, 1986, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, 2001, p. 236–250).

⁶ Justinas Marcinkevičius, *op. cit.*, p. 6.

⁷ Alfonsas Nyka-Niliūnas, 1972, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, 2001, p. 193.

Dar vienas sovietmečio dramų skiriamasis bruožas – „ateities kolonizavimas”⁸. Pozityvieji Grušo ir Marcinkevičiaus herojai, kur kas dažniau nei jų pirmtakai, mato save ateities projekcijoje, jaučia iš ten į juos nukreiptą reiklų žvilgsnį, patys jam įsipareigoja. Jie norėtų pasitarnauti ateičiai bent pavyzdžiu, darbu, kilniu troškimu. Dausprungas būtų taip kelia klausimą apie valstybės kūrimo kainą: „Pradėję žudynes, ar mes neduosim / Negero pavyzdžio kitoms kartoms“ (*Mindaugas*, p. 49). Personażai sveria savo veiksmus galvodami apie jų pasekmes („Ar unija ateities kartoms nesunaikins tėvynės meilės?“), jaudinasi dėl ateičiai primetamų išgyvenimų: „Skaudu bus palikuonims amžiais / Matyt, kad buvome pažeminti / Ir nesupratome, kad nejučiom / Ant rankų, ant laisvų uždėjo pančius“ (*Unija*, p. 362). Tautos ateities argumentais manipuliuojama siekiant egoistinių giminių tikslų. Barbaros atsisakymą karūnuotis Radvilos traktuoja kaip būsimų kartų išdavystę: „Jei šiandien neapginsim / To švento miesto, protėvių garbės, / Prakeiks mus ainiai“ (*Barbora Radvilaitė*, p. 82). Radvila Juodasis numato, kad tautos patirtos nesėkmės, pražūtingi dabarties veiksmai akumuliuosis ateityje ir virs neišvengiamu pralaimėjimu: „Ateis tokie laikai, kai teks raudoti / Paskaičius Lietuvos istoriją“ (p. 38).

Apie kokią ateitį čia kalbama? *Barboroje Radvilaitėje* žvilgsnis iš praeities akivaizdžiai projektuojamas į sovietinę dabartį ir taip įvardijamas Lietuvos nepriklausomybės praradimas. Bet kai kuriais atvejais galima įsivaizduoti, kad kalbama ir apie „šviesią komunistinę ateitį“, o dažnai joms abiems pakeliui: idėjiniai akcentai dvigubinasi, nors pačią idėją legalizuoja oficialusis komunistinės ateities mitas. Kaip ir daugumai renesansinių, švietėjiškų utopijų, komunistinei utopijai būdingas stebuklingumas, perspektyvos it istorijos prasingumo jausmas, konkretūs tobulos visuomenės vaizdiniai (laisvė, laimė, darbas, gerovė, darna). Nuo ankstesniųjų ji skiriasi nebent kategoriškumu ir prievole visiems, totalia individo subordinacija kolektyvui.

Grušo ir Marcinkevičiaus dramose veikia laiką „pranokę” mesianistiniai herojai, nujaučiantys istorinio proceso kryptį, savo tapatybę formuojantys pagal būsimo, tobulesnio pasaulio vaizdinį. Jų sąmoningumas nesiremia dabartiniais bendruomenės poreikiais, veikia jiems prieštarauja, ir yra grindžiamas aukštesniu, racialesniu tautos išlikimo projektu. Mindaugas tiki, kad jo molinė Lietuva suskambės visame pasauly, kad sūnus Ruklys matys Lietuvą „Vieningą, laisvą, stiprią ir galingą”, kad „nusiims tą derlių, kurį per tokį skausmą mes pasėjom” (*Mindaugas*, p. 62–63). Jis mato save susikurto pasaulio centre, apsuptą meilės ir supratimo: „Valdžia ne meile laikosi, o baime, / Pamils vėliau, kada susiprotės, / Kad aš buvau teisus ir kad nebuvo / nei kito kelio, nei kitokios meilės“ (p. 49). Ateityje gims tobulas, prasmę atradęs žmogus-dievas: „ateis diena, kai pasiseks, / Pavyks dievams sukurti tokį žmogų, / Kurs savyje sujungs visus juos tris [t. y. pirmapradžius materijos elementus – ugnį, vandenį ir žemę – R. P.] / Ir bus tik vienas dievas. Nemirtingas“ (p. 93).

Herkuje Mante ateitis atrodo palankesnė ne tautinėms, o visuotinėms (krikščioniškom, humanistinėms ir *mutatis mutandis* – komunistinėms) vertybėms. Herkus Mantas, kaip ateities žmogus, yra mišrios tapatybės – išugdytas nykstančios prūsų pagonių ir

⁸ Taip reiškinį, susijusį su laiko kontrole, yra pavadinęs Anthony Giddensas (Anthony Giddens, *Modernybė ir asmens tapatumas: Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*, iš anglų k. vertė Vytautas Radžvilas, Vilnius: Pradai, 2000, p. 144).

pasaulyje įsitvirtinančios germanų krikščionių kultūros, kurias abi bando suderinti. Mišri tapatybė, įgyta nelaimingos lemties dėka, yra jo jėgos ir kartu silpnumo priežastis: ji formuoja kritinį mąstymą, platesnį akiratį, bet savosios bendruomenės akyse padaro potencialiu išdaviku. Dėl to tragedijoje lieka kiek neapibrėžtas požiūris į pasipriešinimą ir prisi-taikymą. Pasipriešinimas ir adoruojamas, ir tuo pat metu numatomas vienos totalitarinės sistemos įsigalėjimas bei mažųjų tautų būtinybė prisiderinti prie jos. Jei Herkų Mantą regime istoriniame kontekste kaip Viduramžių žmogų, jame labiau išryškėja opozicinė galia, bet jei kaip sovietmečio lietuvių intelektualą, dvasinį tautos lyderį, jame labiau ap-sinuogina kompromisiškumas, veiksmo ir sąmonės prieštaros, blaškymasis tarp lokalių ir globalių vertybių, tarp nacionalinės savigarbos skatinamos būtinybės priešintis ir proto bei auklėjimo įdiegto suvokimo, kad ateitis vis tiek priklausys didiesiems. Dramoje „moka“ atpažinti laiko nešamas idėjas ir atskirti jas nuo netinkamo jų skelbėjų elgesio, praktinį įgyvendinimą – nuo pačių idealų. Herkus Mantas tiki pažangiu naujosios ideolo-gijos pradū, atranda žmones, kurie juo jau gyvena (Hirschalsas), ir bando, nors nesėkmin-gai, pats juo sekti. Dviprasmiškumo įgyja ir tautos lyderio formavimasis. Jis ateina iš pa-šalies, paveiktas stipresnės, pasaulyje įsitvirtinančios kultūros, su platesniu akiračiu, bet kartu ir didesniu išdavystės potencialu. Tuo tarsi teigiama, kad maža tauta savo jėgomis lyderio pagimdyti negali ir be „importuotų“ lyderių atsidurtų uždaramame inercijos rate.

Grušo ir Marcinkevičiaus dramose ateitis neretai įgyja nenumaldomos galios statusą: ji yra kuriama ir kurianti, kontroliuojama ir kontroliuojanti, ji priklauso nuo žmonių valios ir egzistuoja kaip tam tikra matrica, su kuria žmonių veiksmai turi būti suderinti. Ateitis sustyguoja ir įrėmina istorinį procesą, padaro jį kryptingą, paklūstantį protingajai valiai. Dramose mąstoma evoliucinėmis progreso kategorijomis, būdingomis ir istoriniam ma-terializmui. Istorija, anot Daukanto, – „tai nuolatinis nepertraukiamas laimės ieškojimas. Sunki ir kruvina kelionė idealo link“ (p. 451). Istorijoje viskas tampa pateisinta, net jos klaidos. Karlas Raimundas Popperis tokį požiūrį laiko tam tikra fatalizmo atmaina: „perė-jimas iš būtinumo karalystės, kurioje dabar kankinasi žmonija, į laisvės ir proto karalystę gali įvykti ne dėl proto, bet stebuklingai – tik dėl neišvengiamos būtinybės, aklų ir ne-permaldaujamų istorijos raidos dėsnų, kuriems jie pataria pasiduoti. [...] protingiausia pozicija yra taip pritaikyti savo vertybių sistemą, kad ji sutaptų su neišvengiamai artėjan-čiais pokyčiais“⁹. Sovietmečio kritika Marcinkevičiaus idėjinę koncepciją būtent ir inter-pretavo kaip „perdėm šiuolaikišką“, grindžiamą „giliu įsitikinimu, jog istorija negali vys-tytis vien kaip stichinis gaivalingų jėgų procesas ar akla lemtis, o turi būti subordinuota materialinei ir dvasinei pažangai, socialiniam teisingumui, liaudies laisvei, visuomenės ir individo harmonijai“¹⁰.

Dabartis tokioje laiko perspektyvoje nuvertėja kaip pereinamasis laikas, „kelias į tą naują dievą“, kuris „Iš mūsų [...] gims“ (*Mindaugas*, p. 93). Čia galima pritarti Nerijos Pu-tinaitės minčiai, kad greta įvairių sovietinės visuomenės žmogui uždėtų apribojimų yra ir dabarties momento nereikšmingumas¹¹. Siekiamo tikslo laikas tampa svarbesnis už rea-liai patiriamąjį, tautos ateitis „brangesnė / Už tūkstančius gyvybių mūsų“ (*Švitrigaila*, p.

⁹ K[arlas] R[aimundas] Poperis, *Istoricizmo skurdas*, vertė Raimonda Murmokaitė, Vilnius: Mintis, 1992, p. 70, 73.

¹⁰ Jonas Lankutis, *Justino Marcinkevičiaus dramatinė trilogija*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 79–80.

¹¹ Nerija Putnaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisi-taikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, 2007, p. 41.

234). Taip personažai tarsi įstringa tranzitiniame laiko kelyje, fiktyvaus laiko vakuume. Marcinkevičiaus dramų finaluose ateitis atsisieja nuo herojų likimų. Asmeninio gyvenimo perspektyvoje jų istorijos atrodo kaip pralaimėjimas, o plačioje laiko panoramoje – kaip sėkmės istorijos. Mindaugas žūsta, bet triumfuoja amžinai gyva Lietuvos idėja. Pati beviltiškiausia Marcinkevičiaus drama *Katedra* baigiama šviesios ateities nuojauta, kurią simboliškai įkūnija ant katedros laiptų žaidžiantis vaikas.

Šiuolaikiniam skaitytojui belieka stebėti nesenos praeities paradoksus: atvirkščią santykį tarp visuomenės neperspektyvumo ir projektavimo pastangų intensyvumo, tarp užsibrėžto tikslo didumo ir rezultato menkumo. Išlyga galima, jei pakaktų argumentų įrodyti, jog dramaturgai kūrė Lietuvos išsilaisvinimo viziją. Jų yra, bet yra ir visiškai priešingų.

SOVIETINIO RELIGINGUMO FORMOS. Grušo ir Marcinkevičiaus dramose religija nėra eliminuota, net atvirkščiai, – nuolat aptariama, tyrinėjama, pateikiama dinamiškai kaip išbandymų, nusivylimų priežastis. Autoriai neretai kartoja tradicinę, Fromo-Gužučio, Šikšnio-Šiaulėniškio, Krėvės įtvirtintą religijų kaitos situaciją, kuri leidžia kalbėti apie įvairias tikėjimo formas, jų pasirinkimo galimybes. Tačiau religijos tema Grušo ir Marcinkevičiaus kūriniuose visai siaurinama ir ribojama, kai kada pateikiama stereotipiškai iš privalomojo ateizmo pozicijų. Tikro tragedinio atvirumo, dievoieškos/tiesoieškos situacijų dramose rasime nedaug – atvirumas veikia imituojamas ir išnaudojamas kaip galimybė nuvertinti visas religijas, parodyti jų bergždumą.

Apibūdinant herojų religinę savimonę dramose atsiranda daug dviprasmybių ir prieštaravimų, kurie gali atrodyti ir kaip autorių pozicijos neapibrėžtumo, ir kaip sąmoningo laviravimo padarinys. Grušo *Herkuje Mante* Dievas/dievai ir pripažįstami, ir nepripažįstami. Vienur herojus apie juos kalba kaip apie žmogiškosios sąmonės vedinį („O kas tai yra dievai? Ar ne mūsų pačių sudievinas žiaurumas, sudievinata vergija, sudievinata baimė?!“, p. 328), kitur – kaip apie imanentišką, žmonėse atsispindinčią jėgą („Bet kuo gi jis [žmogus] skiriasi nuo savo dievų?“, p. 329). Dramoje abejotinas atrodo ir archajiškas prūsų tikėjimas, ir krikščionybė, kurie tapatinami su agresyvia pasaulietine ideologija ir susiaurinami iki visuomeninių santykių, moralės reguliavimo instrumentų. Marcinkevičiaus Mindaugas vienur teigia, kad jo, kaip valdovo, padėtis neleidžia sutapti su jokia religija („Esu valdovas – negaliu per daug / Nei mūs dievais, ne jų dievu tikėti“, p. 84), o kitur (jau apsikrikštijęs) sakosi meldžiąsis seniesiems dievams. Mindaugo kalboje dera tiesioginiai ateizmo, religinio indiferentizmo pareiškimai ir biblinės aliuizijos, analogijos su Kristumi. Mindaugą ir Kristų susieja šlovės ir kančios momentai – vainikavimas, nukryžiuojimas, vienvė, tikėjimas atperkančia savo misijos galia (p. 78), Mažvydą – nuplakimas ir kankinystė (p. 189). *Katedroje* ši analogija pateikta net komiškame kontekste: girtas Laurynas aplink katedrą valkioja nuo egzekucijos išgelbėtą Masalskio iškamšą: „A, po velniui! Klumpu kaip Jėzus Kristus / Po savo kryžium...“ (p. 368). *Daukanto* finale mirštantį herojų apsupa atgijusios šventųjų statulos, kurios šaukia jį jo pasirašytais vardais ir nusiveda paskui save.

Sovietmečio dramose gana dažna Bažnyčios ir kulto tarnų kritika, ypač jei tai lietuviams priešiškų interesų gynėjai (Grušo *Unijoje* Padnevskis demonstruoja ideologijos ir politikos sulipimą: „Ir Lenkija, / Ir dievas – vienas ir tas pats“, p. 294). Labai nepatrauklūs – fanatiški, žiaurūs – Marcinkevičiaus vienuolis Zyvertas (*Mindaugas*), vyskupas Masalskis (*Katedra*), Mažvydo kankintojai. Jiems nesuteikta jokia moralinė satisfakcija ar galimybė

pasiteisinti. *Mindaugė* keliama niūriosios krikščionybės idėja, krikščionybė siejama su baimė, kaltės jausmu. Karalienė Morta išprotėja akistatoje su viską matančiu ir baudžiančiu naujuoju Dievu, kuris tarsi išslaptina jos neteisėtą meilę Mindaugui ir troškimą nusikratyti nemylimo vyro Vismanto (perstatoma priežastis ir pasekmės seka: išprotėjama ne dėl padaryto nusikaltimo, o dėl krikščionybės pažadinto sąžinės balso).

Dramose labiau gerbiama pagonybė, kaip savas, taikus, nors istoriškai ir neperspektyvus tikėjimas, bet ji pateikiama iliustratyviai ir epizodiškai, tik paminint atliekamas aukojimo apeigas, giesmes, maldas. „Šviesiosios“ pagonybės idėja pasitarnauja ir kaip opozicija „niūriajai“ krikščionybei¹² arba vardan religinio indiferentizmo suplakama su ja. Švitrigailai krikščionių Dievas – kaip Lietuvos Perkūnas (p. 160), su kuriuo jis bendrauja savo nuožiūra („Galiu į kovą stoti su dievu, / Galiu drebėti prieš jį ir keikt save“, p. 145).

Herojų religingumas paprastai toleruojamas, jei jie turi ir kitų prioritetų, iš kurių svarbiausi yra tautos ir valstybės interesai. *Herkuje Mante* krikštas aiškinamas kaip politinė būtinybė, priemonė apginti bendruomeninę tautos/valstybės tapatybę, išsaugoti taiką ir pan. Marcinkevičiaus Mindaugas teisinasi apsikrikštijęs, nes nenorėjęs broližiško karo, kai Vykintas su Ordinu ėjo prieš jį: „Tik taip galėjau aš iš jūsų rankų / Išmušti kardą, virš manęs iškeltą, / Ir Lietuvą išgelbėti“ (p. 102). Šis politinis pragmatizmas dramoje nesukelia jokių moralinių pasekmių ir yra nesmerkiamas, nes tautiniai interesai svarbesni už dvasinius, žemiškasis gyvenimas – už amžinąjį. Krikštijamasi tam, kad išliktų tauta, o ne tam, kad jos nariai išliktų žmonėmis.

Religingumas pateisinamas ir tuomet, jei jis implikuoja naujas, sovietinei sistemai priimtinas idėjas. Marcinkevičiaus *Mažvyde* aptinkama įdomi oficialių, pusiau oficialių ir neoficialių idėjų sampyna. Nors, kaip teigia Rimvydas Šilbajoris, „autorius Mažvydo pareigą Dievui pastato kritišką šviesoną“¹³, bet jos ir nesuniekina, tik sudaro galimybę išorinio panašumo pagrindu dedukciškai iš jos išvesti sovietinio režimo palaikomas vertybes. Mažvydo protestantizmas savaime siejasi su revoliucingumu (kritikoje jis pavadintas „religine revoliucija“¹⁴) ir „liaudiškumu“, socialiniu jautrumu, humanizmu. Kuklusis, pats savęs neatpažįstantis herojus, varguolių tėvas gydo žmonių sielą ir kūną, veda iš dvasinės tamsos. Jo tikėjimas pagrįstas geru darbu („Darbas – kaip malda“, *Mažvydas*, p. 143), nedemonstratyvia meile žmonėms. Liaudiškumo idėjos laidininkas dramoje yra ir pagonybė, kurios Mažvydas, sutapęs su mažutėliais, visiškai ignoruoti negali. Pagonybė čia iš visų sovietmečio istorinių dramų atskleista įtaigiausiai (lengvo komizmo kūriniui suteikiantys špitolininkų ritualai, užkalbėjimai ažuoliuko sodinimo scenose ir kt.).

Savo ruožtu ateizmas sovietmečio dramose, laisvė nuo Dievo gali tapti vienintele legalia laisvės forma – nuo prievarta diegiamos ideologijos, visiems privalomų autoritetų. Tikėjimo ir prievartos paralelė ryški kaltinamojoje „ateistinėje“ Mažvydo sūnaus Kasparo kalboje, kuri, ko gero, yra stipriausia dramos opozicinio iššūkio vieta: „Jūs išgalvojai / Naujus tikėjimus – ir nešat, kišat, / Per jėgą brukat, verčiat, grasot, siūlot... / Ir vis ant

¹² Istorikas Mečys Jučas patvirtina teiginį, kad pagoniškoji LDK kultūra sovietinei valdžiai buvo mažesnis blogis nei krikščioniškoji. „Be jokios abejonės, dėl šių priežasčių buvo plečiama archeologija ir etnologija. [...] Egzistavo tiesioginė ateistinė propaganda ir buvo propaganda, išnaudojanti etninę pagonišką kultūrą“ (Mečys Jučas, „Minuotojas klystų tik vieną kartą“, *Naujas židinys-Aidai* 5–6, 2007, p. 231).

¹³ Rimvydas Šilbajoris, 1978, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, 2001, p. 231.

¹⁴ Jonas Lankutis, 1977, in: *ibid.*, p. 213.

mūs galvos, ant mūsų sprando! / Kodėl gi mums neleidžiat pasirinkti?“ (p. 243). Šilbajoris, apgailestavęs, kad Marcinkevičiaus veikale yra „kažkas ne taip“, padaro išlygą: nebent skaitytume jį išvirkščiai: „Jeigu nėra Dievo, yra daug, per daug visokių dievų lietuviams [...]. Vienas iš jų, pavyzdžiui, galėtų sėdėti ir Maskvoje“¹⁵.

Tačiau sovietinis ateizmas neišlaisvino asmens, neįveikė hierarchinio mąstymo, o paliko kitus, ne mažiau įtakingus priklausomybės šaltinius, kūrė naujus dievus ir jų pakaitalus. Vienas jų yra jau minėtoji ateitis, nulemianti istorinio proceso kryptį. Kitas Dievo pakaitalas, tipiška sovietinio „religingumo“ atmaina – žmogiškumo religija, herojaus tikslų, jo gyvenimo idėjos sakralizavimas. Ji ypač dažna Marcinkevičiaus dramose, kurių herojai ne tik sudieviną savo tikslą, bet ir Dievą įspraudžia į žmogiškosios logikos rėmus, pareikalaudami iš jo „bendradarbiavimo“, paklusimo žmogaus norams. (Galima analogija ir polemika su Eduardo Mieželaičio *Žmogumi*, su totalitarizmo įtvirtintomis romantinėmis dievažmogių, antžmogių figūromis.)

Mindaugas ne sykį deklaruoja, kad jo dievas yra Lietuva – „vienintelė tiesa ir gėris“ (p. 92), „Vienintelis ir teisingiausias žodis“ (p. 78). Valdovas yra to dievo atnašautojas, tarpininkas, žadantis kitus išmokyti aukotis jam: „Esu valdovas ir darysiu viską, / Kas mano dievui – Lietuvai – naudinga“ (p. 106). Be kita ko, Mindaugo Lietuva atitinka krikščioniškojo Dievo charakteristiką dramoje: jis – vienintelis („Nėra daugiau dievų. / Yra tik tai tėvynė. Vienas dievas“, p. 32), amžinas („Ne aš / Jį išgalvojau. Jis yra. Jis bus. / Jis mumyse“, p. 54), žiaurus, negailestingas ir teišus, reikalaujantis garbinimo ir aukojimosi. Lietuvos teisingumas didesnis nei žmonių teisingumas. *Mindaugė* dievu pavadinama ir materija – ugnis, vanduo, žemė, iš kurių kildinamas žmogus (anot Senio puodžiaus, „viskas / [...] / yra tik jų apsireiškimas“, p. 92), o žmogaus kančia aiškinama kaip šių elementų kova¹⁶.

Mažvydo antruoju ir svarbiausiu dievu tampa žodis (p. 230). Daukantui Dievas yra asmeninės istoriko būties ir istorijos prasmingumo garantas: „ne sykį burnojau ir keikiausi, kad mūsų maldų (*rodydamas aukštyn*) ten negirdi. Negaliu pagalvot, kad ten nieko nėra. Baisu pasidaro. Tada ir žmonės, ir tautos, jų veikalai, istorija jų ir kalba – gamtos beprasmiškas žaismas? Tai ką aš taip gyniau, ką tvėriau ir garbinau?“ (p. 471). Kadangi Daukanto maldos neišgirstos, o „istorijoj nėra teisybės. Joje nėra etikos. [...] Jėga, tik jėga yra istorijos dievas“, darytina išvada, kad Dievo nėra arba jis netikras, nepripažintas: „Tokiam dievui aš negaliu paklust, nusilenkt ir melstis. Priešinaus, grūmiaus“ (*Ten pat*). Daukantas pateikia alternatyvą kurčiam ir žiauriam oficialiajam Dievui – atmintį apšviečiančią knygą.

VALSTYBĖ IR TAUTA. ANTISAJUNGINĖ NUOSTATA. Pagrindinė kolektyvinės priklausomybės forma Grušo ir Marcinkevičiaus dramose, kaip minėta, yra tauta, net ir tuomet, kai kalbama apie valstybę (pavyzdžiui, *Mindaugė*). Autoriai vartoja sinonimiškas tėvynės, tėviškės sąvokas arba sako tiesiai – Lietuva. Tautiškumo idėja sovietmečiu buvo legalesnė nei valstybingumo, nes Sovietų Sąjungoje viešai deklaruota tautų autonomija. Kai Grušas *Barboroje Radvilaitėje* Radvilų lūpomis kalba apie lietuvių interesus, kurių neturėtų gožti lenkų interesai, tai rizikinga, bet galėjo būti suvokta ir kaip mažesnės, skriaudžiamos tautos teisių gynimas prieš didesnę lenkų tautą; galima buvo apsimesti nesuprantant,

¹⁵ Rimvydas Šilbajoris, op. cit., p. 235.

¹⁶ Turbūt dėl tokios išplėtos Dievo sampratos naujame Marcinkevičiaus dramų leidime (2005) žodis „dievas“, kaip ir sovietmetyje, rašomas mažąja raide.

kad autoriui svarbiau ne politinės prievartos geografinė vieta, o pats totalitarizmo principas ir jo kritika. Valstybingumo idėja oficialiuoju požiūriu atrodė neparanki pirmiausia dėl aliuzijų su nepriklausoma Lietuva, o rašytojams daugiatautė LDK kėlė nepageidaujamų asociacijų su internacionalizmo politika, „brolišką tautų šeimą“. Be to, nebuvo atitikties tarp viduramžiško ir modernaus valstybingumo formų, modernios valstybės idėja nerado atramos Viduramžiuose. Daugiatautės LDK vaizdinys liko neaktualizuotas ir XX amžiaus pirmosios pusės dramaturgijoje, kurioje dominavo tautinės valstybės samprata, o Lietuvos „nuo jūrų iki jūrų“ prikėlimo projektas buvo pašiepiamas kaip utopinis (Petro Vaičiūno *Naujieji žmonės, Sulaužyta priesaika*).

Grušo ir Marcinkevičiaus kūrinuose svarbiausias yra kultūrinis ir polirinis rautiškumo turinys. Socialinis tautos gyvenimo aspektas šiek tiek prisimenamas Marcinkevičiaus dramose *Mažvydas, Daukantas*, kur žvelgiama iš luominės apačios, iš „Ligų, tamsos ir skurdo iškankinit[os], / Karų, marų ir bado nukryžiuot[os]“ Lietuvos (*Mažvydas*, p. 185). Grušas dažniau analizuoja išorinius lietuvių santykius su kitomis tautomis, pirmiausia su lenkais, ir ryškina lietuvių pastangas apsiginti; Marcinkevičius žvelgia į tautos vidinį gyvenimą ir pabrėžia būtinybę vienytis.

Grušo veikaluose kartojama tarpukario literatūroje įsitvirtinusi antiunijinė ir antilenkiška nuostata, kuri dabar nebeteko konkretaus tautinio turinio, susijusio su Vilniaus krašto okupacija, ir virto prievartinės sąjungos alegorija, primenančia Lietuvos inkorporavimą į SSRS. Grušui tautų vienijimosi, taikaus bendradarbiavimo idėja atrodo sukompromituota iš esmės. *Barboroje Radvilaitėje* Radvilos nori įtvirtinti lietuvių kraujo karališkąją dinastiją, kuri reziduotų ne Krokuvoje, o savame krašte. Po Vytauto mirties jo sostą paveldėjęs Jogailos brolis Švitrigaila sulaužo visas unijas, „parduodančias tėvynę“ (*Švitrigaila*, p. 229), ir nesutinka būti Jogailos vasalu: „Lietuva nebus kitų / karalių nuosavybė“ (p. 144). Jam šalia sąvokų „Lietuva“, „tėvynė“, „tėviškė“ atsistoja žodis „laisvė“. Jis gali atiduoti valdyti kunigaikštystę Vytauto broliui Žygimantui, kad tik nebūtų pasirašyta jokių sąjungų. *Unijoje* lietuviai kovoja dėl visiškos abiejų valstybių lygybės, laisvų rinkimų, savo įstatymų ir teisinės tvarkos išsaugojimo.

Unija – ne šiaip sąjunga, o uzurpuojanti, erdvės abejonei nepaliekanti ideologija: „Unija – tai dievas! Bijom / Dėl to, kad dievas. Užvaldys mintis, / Ir žmones, ir gyvenimą... tautos / Mirtis!“ (*Unija*, p. 347). Ji užkerta kelią vidinei tautos konsolidacijai, sunaikina tautinę ir valstybinę savimonę, be kurios teritorija, fizinė galia nieko nereiškia: „[...] regiu, kad tėviškė, / Išaugus į platybes, iš vidaus nematomai jau griūva“ (*Švitrigaila*, p. 204). Valstybės griūtis, korupcija, amoralumas yra neteisingo vienijimosi išdava:

*Maskvos galybė auga neregėtai.
O lenką ponai veržiasi į Lietuvą,
Niekšingai laužo sutartis ir grobia
Tarnybas ir žemes. Va, kunigai
Tik lenkiškai liežuviais mala, rojų
Dalija tiems, kurie gimtos kalbos
Išsižada ir lenkias svetimiems.
Visur priviso kitataučių, sukčių,*

O išdavikai dedasi bajorais.
 Vardus garbingus gauna tie, kas moka
 Tėvynei plakamai rankas užlaužti.
 (Barbora Radvilaitė, p. 38)

Grušo dramose plačiai detalizuojamos unijinės politikos vykdytojų manipuliacijos, demagogija, veidmaininga retorika. Švitrigailoje lenkų kiršintojai kalba apie brolišką meilę, svarbią misiją – grąžinti taiką tarp pusbrolių. *Unijoje* lenkų argumentacija pagrįsta daugiau ne politine būtinybe (atsispirti bendram priešui iš Rytų), o iracionaliais ir sunkiai atremiamais argumentais: lenkų mesianizmu, istoriniu fatalizmu, (pseudo)riteriška ir (pseudo)humanistine garbe, santarve, lygybe. Minima sąjungų patirtis, bendri protėvių žygiai, krikšto dovana lietuviams, už kurią esą reikia atsilyginti. Lenkų politikos terpė – lietuvių kolaborantai, kurie geriausiu atveju jaučiasi svetimos politikos įkaitais (Žygimantas Švitrigailoje), taip pat – nenuosekli didžiųjų Rytų ir Vakarų valdovų pozicija. Romos imperatorius Sigizmundas, palaikęs Švitrigailą, gali įteisinti ir sąmokslu keliu įgytą Žygimanto valdžią: „Pasaulis / Tik vilką palaikys byloj juokingoj / Su ėriuku“ (Švitrigaila, p. 228). Lietuviai vieni vieni lieka ir *Unijoje*. Jie prašo pagalbos carą Joaną Ketvirtąjį, bet pasiuntinys juos išduoda lenkams, o caras iškelia savo grobuoniškas sąlygas. Grušo dramoje *Rekviam bajorams* atsiskleidžia liūdniausios unijos pasekmės – diduomenę telkiančių vertybių erozija, išblėsusi krašto raidos perspektyva, savivalė, smurtas. Žmonės netekę kalbos, tėvynės, pasiaukojimo prasmės. Vienintelė – laisvės – vertybė sukompromituota. Nėra atramos ir praityje: „Mes laikėme protingais protėvius. / Mes – neišmanėliai. Per ištisas / Kartas jie griovė, ardė ir naikino, / Kol mus atvarė į nenugalimą / [...] Santvarką“ (p. 449). Griūčiai priešinasi tik jaunoji konfliktuojančių magnatų Oginskių ir Sapiegų karta, bet jos balsas – šauksmas tyruose.

VIENYBĖS HIPERTROFIJA. Grušas retai mąsto apie vidines valstybingumo atramas. Tik *Unijoje* jis pamini lietuviškąją savimonę, kurią apibrėžia kaip krikščionybės ir tautiškumo lydinį: per vėlai, iš lenkų rankų priimta krikščionybė dabar smelkiasi į Lietuvą kartu su lenkiškumu, griaudama dar nesutvirtėjusius tautos pamatus (p. 346). Marcinkevičiaus dramose tautos vienybė yra kone svarbiausia tema. Aptariamoms įvairios pasaulietinės jos subūrimo galimybės teritorijos, valdžios, kalbos, kultūros pagrindu. *Mažvyde* kalbama apie tikėjimo, valstybių, „pykčio upės“ – Nemuno – padalintą tautą: „Kur du lietuviai – / Ten peilis prie gerklės“ (p. 123). Į tolį, į kitą Nemuno krantą, besiveržiantis Mažvydo žvilgsnis ieško vienybės pasaulyje ir savyje. Jo tikslas – parvesti Prūsiją į Lietuvą, sutelkti lietuvius padedant naujam dievui – žodžiui. *Mindaugė* Dausprungo kalboje įvardijami tėvynės sandai, nusakomas jos turinys: tai kalba, tikyba, papročiai, dievai (p. 27). *Mindaugas* deklaruoja savo, kaip valdovo, pasiryžimą kovoti, „Kai šito reikalaus tėvynės laimė / Žmonių gerovė ir dievų garbė“ (p. 28). Tačiau iš esmės jam terūpi vienas tikslas – žemių jungimas. Buvęs sklypelis tarp Nemuno ir Neries išauga, sustiprėja, jos valdovas karūnuotas, pagerbtas Danijos, Volynės, Maskvos, Vokietijos, Mozūrijos kunigaikščių pasiuntinių.

Beje, atskirų Lietuvos regionų (genčių) tapatybė dramose prisimenama retai. Ji aktualesnė tik ikivalstybinį mentalitetą atspindinčiuose Fromo-Gužučio veikaluose. Dažniau vietinė tapatybė represuojama, atmetama kaip prieštaraujanti tautiniams tikslams. Ilgi-

masi visų piliečių interesų sutapimo, pabrėžiama vieno regiono, kuriam priklauso vadas, dominantė. Si idėja, atpažįstama iš tarpukario politinės retorikos, Vytauto Alanto raštų, sovietiniame kontekste įgijo naujų prasmų ir asocijavosi su valdžios centralizavimo, tautų unifikavimo politika. Tokia tautos raidos koncepcija, jungimasis regionų savarankiškumo sąskaita buvo suvokiamas kaip pažangus.

Marcinkevičiaus *Mindaugė* vienybė absoliutizuojama ir mistifikuojama, sutapatinama su Lietuvos idėja. Mindaugas norėtų tobulos, savanoriškos vienybės – kad žemė jungtų visus žmones, kaip jungia medžius: „tikėjas – / Sunešime visi po trupinėlj...“ (p. 49). Vienybė jam yra įgijusi šventumo ir prasmės statusą. Šventa tik tai, kas visiems bendra, – ir žemės, ir dievai. Senis į Mindaugo klausimą: „[...] kur prasmė, / Kur tikslas?“ (p. 93), atsako, kad prasmė – vienybėje, kuri yra pamatinė gamtos idėja. Metaforiniuose tėvynės nusakymuose vyrauja vienybę reprezentuojantys kūno, daikto, dievybės vaizdiniai. Lietuva turi rankas, galvą, širdį; ji – ir kalvis, kuris nukalė save kaip kardą, ir ranka, kuri tą kardą pakelia (Lietuva kalė „save kaip kardą, / Kankindamasi kūrė vieną ranką, / Kuri kaip kardą ją pakelt galėtų“, p. 73). Ant Lietuvos galvos uždėdama karūna („Juk ne ant mano ją galvos uždėjo – / Ant Lietuvos galvos“, p. 75). Ji žmonėms dalija duoną (p. 58), veikia ir mąsto, baudžia ir atleidžia, ji išleidžiama į pasaulį svetimu (krikščionišku) rūbu, į krūtinę įdėjus „piktą, / negerą dievą [...]“ (p. 77). Mindaugui Lietuva yra tarsi sūnus, kurį jis „Savim / Išmaitin[o], savim [...] išpenėj[o]“, kuris „išaugo pagaliau į stiprų vyrą“ (p. 76). Tėvynę jis lipdo kaip puodą („Aš padarysiu Lietuvą. Sukursiu / Ją iš ugnies, iš molio, iš vandens“, p. 32), stato kaip paminklą (p. 64).

Pats vienijimosi tikslas Mindaugui ima gožti esminį – pamirštama, kam kuriama valstybė, kokia bus jos vidaus tvarka, piliečių santykiai ir pan. Nauja valstybinė tapatybė diegiama per prievartą, be ją apibrėžiančio dvasinio turinio, visiems bendro vienijimosi motyvo. Todėl valdovas savo misiją gali atlikti tik jėga, tremdamas, žudydamas nepaklusnius kunigaikščius (Dausprungas: „Ant nepasitikėjimo sukūrei / Valstybę savo. Pamatas ne tas. [...] / Paklust – galiu. Tačiau tikėti – ne“, p. 54), pats užsimokėdamas dvasios suirimu.

Tarnystė sudievintai Lietuvai valdovą paverčia titanu ir kartu „vargo pele“. Mindaugas yra ir Lietuvos tvėrėjas, ir jos tvarinys, tarnas, antrininkas. Abu jie susipina simbiotiniame ryšyje: „Žiūriu aš į tave [karūną – R. P.] ir negaliu suprasti, / Ar aš tave laikau, ar tu mane“ (p. 81). Mindaugė jungiasi didybės ir menkystės kompleksai, prieštaringi laisvės ir priklausomybės, prasmės ir beprasmiškumo potyriai. Jis apibūdina save kaip vienvaldį lyderį, išskirtinai įžvalgų, galintį pakeisti visus („Tik vienas aš visus sujungti noriu“, p. 58; „Nėr žmogaus, / kuris daugiau jai [Lietuvai] būtų atidavęs“, p. 90), ir kartu kaip beprasmybės kamuojamą asmenį („pradedi galvot, kad nieko nėra / Ir kad žmogus – tiktai menka dulkelė / Visuotinės tamsos okeane“, p. 109), savo idėjos auką („ar mes ieškojom sau naštos? Tai ji / Mus išsirinko“, p. 32), Maža to, Mindaugas net pasijunta savo aukų auka, kurias baudamas buvo priverstas nusikalsti: „Ką jūs iš manės / Padarėte, draugai, bičiuliai, žmonės? / Ir kam aš jums toksai bereikalingas? / Sudraskėt į gabalėlius mane – / Ir kaip dabar aš pats save surinksiu?“ (p. 55). Beje, Grušo dramose, taip pat ir vėlyvosiose (*Švitrigaila*, *Unija*, *Rekviem bajorams*), kuriose, silpstant konfliktiškumui, silpsta ir asmenybinis pradas, pirmenybė atiduodama bendruomeniniams tikslams, herojai vis dėlto išlaiko gyvastingą santykį su pasauliu ir nesugniūžta po misijos našta.

Mindaugo patriotinės minties kulminacija – karūnavimas – paverčiamas herojaus moralinės savistabos ir filosofavimo prielaida. Valdovas atlieka įvairias manipuliacijas su karūna: ją nusiima, apžiūrinėja, padeda, pasikiša po pažastim... Kalba apie karūnoje slypinčią laimę, galybę, niekšybę, išdavystę, ašaras; karūną vadina žaisliuku, paprastu metalu, kurį išars artojas, Lietuvos amžinumo simboliu („Tavęs [karūnos] nebus – idėja tavo liks“, p. 81). *Mindaugo* dvasinės rezignacijos priežastis – neįvykdyta priedermė suldyti valdžią ir meilę: „Ir jei tu moki tik valdyt ir teisti, / Ir jei tarnaut nemoki ir atleisti / Tada prasmek! Pražūk! Nesivaidenk / Daugiau žmonėms. Ir nesirodyk man“ (p. 82). Panaši (jau minėta) scena yra *Grušo Barboroje Radvilaitėje*, kur institucinės galios simbolis – karūna – tampa moralinių įsipareigojimų stimulu. *Barbora Radvilaitė*, pasirinkusi karūną kaip iššūkį tironiškai valdžiai, į ją sudeda tautos laisvės, meilės, teisingumo lūkesčius.

Marcinkevičiaus dramoje atsiranda ideologinis dviprasmiškumas, paties autoriaus, ko gero, iki galo nesuvoktas ir nesuvaldytas: ne visai aišku, ar čia svarbesni patriotiniai, ar antitotalitariniai, ar net totalitarizmą teisinantys tikslai; ar kalbama apie priemones, diskredituojančias tikslus, ar apie tikslus, svarbesnius už priemones; ar puoselėjama didelės, galingos valstybės idėja, ar smerkiamas jos nežmoniškumas? XX amžiaus patirties kontekste ryškėja *Mindaugo* idėjos atotrūkis nuo realybės ir gyvo žmonių poreikio, kyla analogijų su valdžios uzurpatoriais (tarkime, Stalinu). Jei Lietuva – gėris, kodėl tik vienas *Mindaugas* suvokia būtinybę jungtis, kodėl jam tenka taip baisiai nusikalsti žmoniškumui? Patriotiškai neangažuota rusų kritika, neįaučianti sentimentų lietuvių praeities herojui, pažvelgė į *Mindaugą* iš universalesnės tragedinės ir istorinės perspektyvos ir pastebėjo, kad jis prasilenkė su liaudies interesais ir neturi „tikrosios teisės į valdžią“, kad yra valstybės veikėjas, „pasisavinęs teisę laužyti nacijos istoriją“, o jo idėja „pavirto nacionalistine abstrakcija, neturinčia nieko žmogiško“¹⁷.

Tačiau dramoje valdžia ir išdavystėmis susitęsęs herojus yra išaukštintas. Juodam metraštininkui išpažindamas savo blogus darbus *Mindaugas* reziuumuoja, kad juos darė dėl Lietuvos ir kad neturėjo kito pasirinkimo (aukščiau minėtoji istorinio fatalizmo apraiška). *Mindaugo* nusižengimai žmogiškumui yra pateisinti, nes valstybės kūrimo tikslas svarbesnis už tikslą likti žmogumi. Patetiškame ir kiek sentimentaliame dramos finale mirtinai sužeistas herojus po kraujuojančia krūtine susižeria Lietuvos žemėlapiu šukes ir išpažįsta meilę Lietuvai, užtemusioje scenoje išryškėja jo nulipdytos valstybės kontūrai, ant didelės juodos knygos nušvinta karūna.

KULTŪRA, KŪRYBA. Modernesnė, neagresyvi, sovietmečio kūrėjų situaciją atspindinti saviraiškos forma *Marcinkevičiaus* dramose yra kultūra. Interpretuodamas praeitį autorius aktualizuoja kūrybos svarbą („Ne didingumo ieškojau istorijoje, o kūrybingumo“¹⁸. Lietuvos vaizdinys formuojamas žodyje (*Mažvydas*), architektūroje (*Katedra*), istorijos knygoje (*Daukantas*). Bendra situacija visose dramose – žvelgiama iš apačios, iš represuojamos tautos pozicijų. Kūryba iškeliami kaip pasipriešinimo ir tautos legalizavimosi būdas, paraiška ir teisė gyvuoti. *Mažvydas*, *Laurynas* (*Katedra*), *Daukantas* išbando įvairias saviraiškos formas, patikrindami santykį su oficialiąja valdžia ir savo bendruomene. Keliami klausimai: koks yra meno ir valdžios, meno ir laisvės santykis, kas yra talentas

¹⁷ Žr.: Jonas Lankutis, *Justino Marcinkevičiaus dramatinė trilogija*, 1977, p. 94–96.

¹⁸ Justinas Marcinkevičius, „O kas gi ta tėvynė? Juk tai mes“, in: idem, *Trilogija ir epilogas*, 2005, p. 6.

– vergija ar nepriklausomybė? Kalbama sovietmečio kūrėjui aktualia kompromiso tema, svarstoma, kuo rizikinga valdžios parama, dovanos.

Mažvydas kuriamas kaip dvilypės tapatybės herojus: jam svarbi ir protestantiškoji krikščionybė, ir tautiškas. Jis veikia valstybėse, kuriose nepriimtina arba viena, arba kita jo savasties dalis. Prievartauja ir žemina tiek Prūsijos kunigaikščio valdžia, savanau-diškais tikslais išnaudojanti lietuvių („Ko nepadarė kardas. / Tą padarys knyga ir dievo žodis“, p. 229), tiek su protestantizmu kovojanti karaliaus ir Katalikų bažnyčios valdžia Lietuvoje. Iš pradžių Mažvydas pirmenybę atiduoda Dievui („Jaunystėje kartojau: „Geriau prarasti Lietuvą nei dievą“, *Ten pat*), vėliau jo gyvenimo centru tampa Lietuva (lietuvių tauta). Panašiai kaip Mindaugas, jis apibūdina save ir kaip Lietuvos kūrėją („aš turėjau [...] / suteikt amžinybėje balsą / [...] Lietuvai“), ir kaip jos įrankį („aš jos liežuvį / kurs šaukia / istorijos tamsai ir vėjui: / aš čia, aš čionai“, p. 193).

Katedros herojus išbando tris saviraiškos galimybes, kurias simboliškai reprezentuoja trys jo statomos katedros kolonos prasmės: menas, tėvynė, dvasia. Skirtingai nei kuklusis Mažvydas, Laurynas yra didis menininkas ir dėl to labiau pažeidžiamas. Kuo ryškesnis talentas, tuo arčiau valdžios, tuo didesnis kompromiso pavojus. Remiamas vyskupo Masalskio, Laurynas studijuoja užsienyje, stato jam Verkių rūmus, katedrą, yra apdovanojamas. Masalskis jaučiasi sukūręs Lauryną ir savinasi jo talentą, per jį nori įsiamžinti. Laurynui „maloningai leido [...] dėkoti“ už tai, ką jis pats padarė (p. 291). Nusivylęs galimybe apginti menininko laisvę ir realiai pasipriešinti menu, jis susideda su maištininkais, yra sučiumpamas, bet valdžios užtarimu išgelbstimas ir priverčiamas iškentėti pažeminimo gėdą. Kompromiso dėmė nenuplaunama; kartą sutapus su valdžia, nebeįmanoma iš jos išsivaduoti net ir jai pralaimėjus.

Katedra – neviltinga drama su mažiausiu opoziciniu iššūkiu ir nepagrįstu finaliniu išgelbėjimo pažadu. Joje tvyro neperspektyvumo nuotaika: „Tėvynė! Laisvė! Ū, prakeikti žodžiai, / Per amžių amžius laistomi krauju / Ir mūsų ašarom – vis neprigyja, / Nesulapoja vis, neduoda vaisių“ (p. 371).

Atsvara sukilėlių pralaimėjimui – skurdus ir banalus gyvenimas, ir katedra – dvasinių lūkesčių simbolis, kuriam suteikta tyliosios rezistencijos paskirtis: gyventi, liudyti, priimti viską. Dvasia, negalėdama įveikti blogio, pati lieka neįveikiama.

Dramoje *Daukantas* kalbama iš visiškos istorinės tylos, tuštumos („Ateina karta, kuri ir bijo, ir gėdijasi ištart: Lietuva“, p. 472). Pirmasis Lietuvos istorikas – benamis, skurdžius, vargo pelė („Plynė per visą sielą – nuo lopšio iki karsto“, p. 470). Jis priešinasi užmarščiai žodžiu, atmintimi: „Aš vienas esu sukilimas“ (p. 412). Jo tikslas – pastatyti paminklą praeičiai, pažadinti žmonėse laisvės ilgesį: „Istorija yra atmintis. Persergėjimas. Pespėjimas. Be atminties nėra žmogaus“ (p. 408). Istorija – ir laisvė, gyvybė: „Vienintelė atmintis nepavergiama. Kol atsimeni, tol ir esi“ (p. 472). (Tai tuomet populiarus Čingizo Aitmatovo romano *Ilga kaip šimtmečiai diena* variacijos mankurtizmo tema.) Beviltišką vienišo Daukanto triūsą pagauna sukilimo banga. Nuo individualizmo jis pasuka į bendruomeniškumą, pajunta savo darbo skleidžiamą viltį.

Tačiau kultūros ir kūrybos temą Marcinkevičiaus dramose sukomplikuoja nekritiška ir nereikli herojų moralinė savimonė, juose užkoduotas kompromisinės epochos dviveidiškumas. Kultūrinės rezistencijos situacijoje autorius labiau smerkia ne silpnumo akimirką

suklupusį žmogų, o jį prievartaujančią valdžią. Pati kompromiso idėja dramaturgui, ko gero, nėra labai įtartina, veikiau natūrali. Valdžios malonėmis besinaudojantys jo personažai išlaiko nekaltumo aureolę ir nesijaučia esą kam nors skolingi. Laurynas, priešingai, skundžiasi per mažą Masalskio paramą ir per dideliu jo reiklumu, o žemesnio rango kūrėjų kaltinimus parsidavimu iš „romantinio genijaus“ aukštumos atmeta kaip nekompetingus.

Dar vienas kultūrinį heroizmą temdantis Marcinkevičiaus dramų aspektas – kūrybos susiejimas su kalte ir kančia, kurios šaltinis – praeityje išduotos mylimos moterys. Suprantama, kad taip siekiama sužmoginti herojus, pakelti jų misijos kainą. Bet vis dėlto susidaro įspūdis, kad paprasta žmogiška laimė, moters meilė jiems svarbesnė nei lyderio misija, kuriai jie nei moraliai, nei intelektualiai nėra pasiruošę. Anot Nykos-Niliūno, „Mindaugą pražudo ne bekompromisis tikslo siekimas, bet nuolaidos asmeninės laimės iliuzijai“¹⁹. Mindaugas apgailestauja, kad kuria Lietuvą „ant savo meilės ir svajonių kapo“ (p. 64), kad nemokėjo mylėti, patirti laimę ar ją suteikti kitam: „Tai kam aš gyvenau, jei niekam laimės / Neatnešiau ir nesukūriau?“ (p. 109). Mažvydui aukščiausia vertybė taip pat yra meilė, likusi anapus Nemuno, o šiapus – tik pareiga ir darbas, kurie paverčia sielą „išdegusi[a], tuščia, bevais[e] žem[e]“ (p. 245). Asmeninė Mažvydo ir mylimosios Marijos auka atperka vienas kaltes, bet gimdo kitas (Marijos nužudymas apkaltinus raganavimu, sūnaus Kasparo nusikaltimas). Mindaugas ir Mažvydas, jei galėtų, gyvenimą pradėtų iš naujo, gyventų kitaip.

Tokiu būdu herojų kūrybos šaltinis susidrumščia. Kuriama ne iš laisvo, sąmoningo apsisprendimo, o iš pareigos, prievartos, noro atpirkti kaltes. Kūryba nesuteikia saviraiškos džiaugsmo, nekompensuoja paaukoto asmeninio gyvenimo ir tėra tik šalutinis kaltės rezultatas. Galbūt dėl to Marcinkevičiaus dramoms dvelkia sunkiai nusakoma neviltingi. Jose tautos, bendruomenės gelbėjimas atsietas nuo žmogaus dvasinio gelbėjimo. Herojai šviečia kitiems, bet patys lieka neapšviesti, jų titanizmo šaltiniai išsenka, tarnystė *quasi* dievui – tautai – baigiasi nusialinimu.

Kur dramaturgas atvedė šis bandymas suderinti priešingas ideologines sistemas, ir ar jos iš tiesų jiems buvo priešingos? Žinoma, kompromiso laipsnis Grušo ir Marcinkevičiaus kūryboje nevienodas. Marcinkevičiaus istorijos vizija geriau įsimontavo į sovietinę tvarką ir galėjo veikti jos rėmuose „praturtindama“ ją tautinės kultūros, istorijos dėmeniu. Grušas sistemai svetimesnis, konfrontuojantis, gal ir dėl to, kad vyresnis, subrendęs Nepriklausomoje Lietuvoje. Paskutiniuose kūriniuose jis perėjo kone į atvirą patriotizmo propagandą. Vis dėlto populiarumu visuomenėje, išskyrus sceninę *Herkaus Manto* ir *Barboros Radvilaitės* sėkmę (čia nekalbame apie kitų žanrų kūrinius), jis nusileido Marcinkevičiui, kuris, matyt, buvo artimesnis „vidutinio“ lietuvių sąmonei.

Net ir tuo atveju, kai autorių intencijos buvo pačios nuoširdžiausios, šiandien išryškėjo jų opozicinio iššūkio ribos. Grušas ir Marcinkevičius klibino sustabarėjusią visuomenės sanklodą, viena vertus, diegdami archaizuotus tautos gyvenimo vaizdinius, kita vertus, patriotinei idėjai suteikdami totalitarinės mąstysenos bruožų. Socialistinių, romantinių, egzistencialistinių idėjų susipynimas nėra nuomonių pliuralizmas, veikiau – neskoninga maišėtis, kai religingumas gretinamas su sovietiniais tikėjimo pakaitalais, ateizmas – su

¹⁹ Alfonsas Nyka-Niliūnas, 1972, in: *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Justinas Marcinkevičius*, 2001, p. 194.

dievoieška ir opoziciniais pasisakymais, tautos laisvės lūkesčiai – su komunistiniu šviesios ateities mitu, bendruomeniškumas – su unifikacija ir centralizacija, idealistinis pasiaukojimas – su polinkiu į oportunizmą. Sovietmečio autorių dramos atsirado moralinio klampumo atmosferoje ir kartu vienos mažiau, kitos daugiau ją palaikė – teisingo pusiau tiesos sakymą, formavo iškreiptus tapatybės modelius ir nekonstruktyvius ateities lūkesčius. Kriškaitis neapmąstyti jie, pradėdant Sąjūdžio retoriką, įsitvirtino Lietuvos viešajame disкурse (pavyzdžiui, ritualizuotas santykis su valstybe, polinkis ilgėtis „stiprios rankos“, teisinti vadą ir kaltinti aplinką, nuindividualinti tautą, paversti ją vientisu „kūnu“ ir pan.).

Grušo ir Marcinkevičiaus kūriniai, parašyti ginties būsenoje, rodo, kokias traumas sovietmečiu patyrė mūsų kolektyvinė būtis, kokių varžtų ir iliuzijų gniaužtuose ji buvo atsidūrusi.

Iš knygos: R. Pabarčienė, *Kurianti priklausomybę*, 2011

Sigitas Geda

Sigitas Geda (1943–2008) – poetas, eseistas, dramaturgas, vertėjas. Debiutavo eilėraščių rinkiniu *Pėdos* (1966) ir poema *Strazdas* (1967). Šie kūriniai davė stiprių impulsų poezijos atsinaujimui, inspiravo diskusijas apie modernaus meno ir oficialios to meto estetikos santykį.

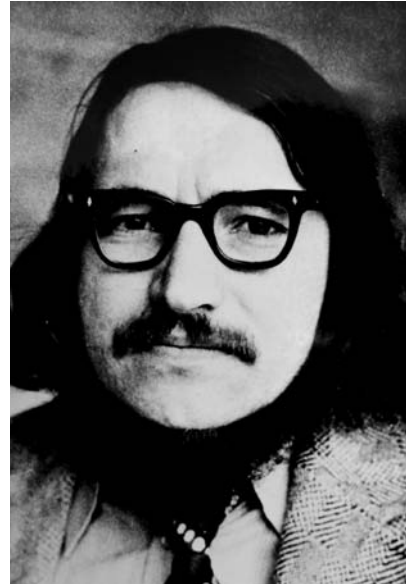
Nuo pat Gedos debiuto jo poezija sulaukė ypatingo dėmesio ir diskusijų. Dar prieš pasirodant pirmajai knygai, studentiškoje ir kultūrinėje spaudoje buvo aptarinėjamos poeto publikacijos, kai kurie rankraščiai ėjo iš rankų į rankas. Jaunatviška, moderni poezija tapo skirtingų nuomonių, požiūrių į literatūrą susikirtimo vieta, pretekstas pradėti svarstymus apie šiuolaikinę poeziją.

Savitas poetinis pasaulis tuo metu dar turėjo išsikvoti teisę egzistuoti. Konservatyvesniems skaitytojams ir kritikams Gedos kuriamas pasaulis atrodė perdėm originalus ir neįprastas, kalbėta apie tokios poezijos nekomunikabilumą, sudėtingumą, nesuprantamumą, tai tapatinta su nenuoširdumu, madų vaikymusi ir pan. Diskusijos apie Gedos poeziją telkė ir poeto rėmėjus, kurie sovietmečiu palaikė modernų meną, taip pat jos plėtė bendrą poezijos supratimą, toleranciją kitokiam kalbėjimui, kitokiai literatūrai. Svarbu, kad modernizmas nebuvo kažkas atnešta, primesta iš Vakarų ir todėl svetima – jis kurtas vietinių autorių. Gedos poezijos gynėjai jos savitumą aiškino remdamiesi liaudies menu, Čiurlionio vizionieriška tapyba, Eduardo Mieželaičio plačiu mostu ir įvairiais kultūriniais kontekstais.

Į socrealizmo sukaustytą lietuvių literatūrą Geda įliejo pavasariško gaivumo. Su didžiu energija jo poezijoje pasaulis virsta, mainosi, kyla iš pirmapradžių gelmių. Geda modernizavo lietuvių lyriką atsigręždamas į seniausius kultūros šaltinius, jis nuo pat pradžių užčiuopė kryptį, kuria ėjo visą gyvenimą, – tikra yra tai, kas turi pirmapradiškos jėgos, kas nesusukuota, kampuota, kas laužo taisykles, bet įsipareigoja kūrybiškumo tradicijoms. Vėliau apie savo paradoksalią ieškojimų kelią poetas sakė: „„Archaizmas“ mano (gal ir kitų) atveju sutapo su modernizmu“.

Lietuvių poezijos kontekste Gedos kūryba tęsia kai kurias avangardo tradicijas, tačiau tokia gaivališkumo, vitališkumo ir kultūrinio interteksto sintezė sukuriama bene pirmą kartą. Senųjų kultūrų bei literatūrų ir avangardinės, modernistinės kūrybos derinys, mitologijos, religijos, istorijos lygmenys bandomi sulydyti per pasirinktus personažus, įvaizdžius, metaforas. Anot Marijaus Šidlausko, „technine prasme S. Geda atliko radikaliausią mūsų poetinės kalbos eksperimentą šiame amžiuje, prieš kurį K. Binkio, P. Morkūno, E. Mieželaičio pastangos atrodo tik braižymasis į duris“.

Nuo pat kūrybos pradžios poetas tarp didžiųjų, o kartais ir užmirštų, nustumtų į paraštę kūrėjų tarsi ieško sau pakeleivių, bendraminčių, kurie galėtų paremti, susieti su tradici-

---

Studentai juokėsi ir draskė mano eiles. Daužė į šipulius. Vėliau iš D. Saukos sužinojau, kad ir katedra per mane suskilo: vieni už Gedą, kiti prieš Gedą.

Sigitas Geda

---

ja, nepalikti vieno, apginti, motyvuoti jo paties kūrybos principus. Bendriausia Gedos kūrybos nuostata – atsi- gręžimas į tradiciją, į anksčiau buvusius, savo santykio su senesniais autoriais ieškojimas. Beveik visur ir vi- sada, kalbėdamas ar rašydamas apie literatūrą, Geda pabrėžia tradicijos, perimamumo, poetinės mokyklos, šaltinių svarbą, ypač akcentuodamas pačius seniau- sius, archajiškiausius kultūrinius židinius. Tikima, kad ką nors perimti, pasiskolinti galima tik iš pradmenų.

Kultūra Gedos tekstuose pasirodo kaip gyvas čia ir dabar pulsuojantis kūnas. Geda ne tik intelektualiai įsipareigojo tradicijai, bet ir *jautėsi* jos dalimi. Arba atvirkščiai – neį- manoma nebūti kultūros tradicijoje. Iš čia ir kyla poeto retorinis klausimas: „Jei sutrešo Krėvė ir Maironis, tai kam reikalingas Geda?“ Kūryba neatsiranda iš nieko – ankstes- ni kūrėjai neišvengiamai tampa savotiškais kultūriniais tėvais. Neatsitiktinai ankstyvoji Gedos poema „Strazdas“ dedikuota Tėvui – greičiausiai ir biologiniam, ir kultūriniam. XIX a. kunigas ir poetas Antanas Strazdas, kuris septintojo dešimtmečio viduryje buvo iš naujo atrastas mokslininkų ir menininkų, Gedai liko svarbus visame kūrybiniame kelyje, jo kontroversiška biografija formavo poeto gyvenimo supratimą, tapo kultūrinės laiky- senos pavyzdžiu.

Savo autoritetus Geda suvokia kaip tėvus, tačiau pats poetas toli gražu nebuvo paklus- nus ir nuolankus vaikas. Jis maištininkas, sūnus palaidūnas, jo santykis su tėvais įtemptas, čia vyksta ir dialogas, ir grumtynės. Gal dėl to užsimojo versti sudėtingiausius autorius, Vakarų kultūros genijus (Dantę (Dante), Viljamą Šekspyrą (William Shakespeare), Artūrą Rimbo (Arthur Rimbaud), Šarlij Bodlerą (Charles Baudelaire), Polį Celaną (Paul Celan) ir kt.), svarbiausius tekstus ir šventraščius (Psalmių knygą, Giesmių giesmę, Koraną), net gerai nemokant tų kalbų, remiantis kitais vertimais, konsultuojantis su specialistais.

„Čiurlionis buvo mažas saulėdievis“, – pradedamas eilėraštis, pavadintas muzikiniu terminu „Sonata“. Čiurlionio vardas siejamas su stichijomis, su senąja religija, su saulės kultu įvairiose kultūrose. Kūrybinė Gedos vaizduotė paversdavo kultūrinius herojus kone mitiniais, poetas matė kiekvieno jo vertinamo kūrėjo kitą pusę, nekasdienišką, bet kūry- bišką, kosmišką. Paties Gedos kūryboje lyrinis „aš“ dažnai pasirodo kaip magas, prana- šas, šamanas, vizionierius, regėtojas, genijus, dažnai derinantis savyje prieštarigus da- lykus, jungiantis *sacrum* ir *profanum* sferas, liekantis nesuprastas, išjuoktas, nubaustas. Jau pačioje kūrybos pradžioje iš tokių dviejų polių sukuriamas Antano Strazdo įvaizdis: maištingas kunigas, virš Lietuvos sparnus išskleidęs didžiulis paukštis poemos pabaigoje rodomas kaip senas, suvargęs žmogus. Kurdamas simbolines biografijas, Geda kūrė ir savo gyvenimo matmenis, provaizdžius, į kuriuos pats orientavosi.

Strazdo vaizdinys svarbus visai Gedos kūrybai dar vienu aspektu. Jis sujungia ne tik aukštą ir žemą, *sacrum* ir *profanum*, bet ir kultūrą bei gamtą. Gyvybė, kuri Gedos poeti- niame pasaulyje yra svarbiausia, pulsuoja visur – gamtoje, istorijoje, žmonių biografijose. Pats kultūrinis darbas yra įsijungimas į gyvybės grandinę. „Išskėtojęs sparnus, / Strazdas Lietuvą aria“, – šios eilutės iš poemos „Strazdas“ simboliškos. Žemės arimas – ir kasdie- niškas, ir sakralus aktas. Antanas Strazdas duoda pradžią pasaulietinei lietuvių lyrikai,

tarsi apvaisina kultūrą. Žodžio „kultūra“ etimologija yra susijusi ir su arimu, žemės kultivavimu, ir su žmogaus ugdymu, lavinimu.

Geda galvojo, svajojo apie galingą, kentaurišką, kūrybingą žmogų, kuris pakeistų saulėlydžio link einančius laikus, ieškojo gyvastingumo, energijos, atsinaujinimo šaltinių. Maironiškas žiūrėjimas į degraduojančią dabartį „Giesmėje apie pasaulio medį“ keičiamas kudirkiška nuostata iš praeities semti stiprybę. Nėra kitos galimybės, negu būti ne Lietuvoje, ne lietuviu (eil. „Giesmė apie pasaulio medį“, „Giesmė apie gimtąją pirką“). Iš „Lietuvos bekraštės“, kuri siejasi su seniausiais, pirminiais klodais, galima semtis jėgų tolesniam kultūros kūrimui. Lietuva, kaip ir kultūros tradicija, Gedos kūryboje pasirodo tarsi iš pirmykščių, archajiškų, seniausių klodų didžiule energija prasiveržiantis kūnas, pulsuojantis pirmaprade energija. Ji nenuodailinta, kampuota, šiurkšti:

*Raudonas ir žalias,
Kuprotas kaip krabas
Pašoka į viršų
Lietuviškas kraštas.*

Tokios Lietuvos iki šiol mūsų kultūroje nebuvo. Tai ne kraštovaizdžio aprašymas ar meilės kraštui giedojimas, tai savotiškas prisijungimas prie vitališkos tradicijos, ją kuria krašto istorija, kultūra, kraštovaizdis, geografija, klimatas. Netikėti sugretinimai, kalbos energija, vaizdo plastika, netikėtos asociacijos, stichiškas gausmas buvo tie dalykai, kurie stebino skaitant pirmąją Gedos knygą. Įdomu tai, kad pirmosios poeto rinktinės leistos grįžus iš kelionių po Kaukazo kalnus – prisilietus prie gamtos pirmapradiškumo, pajutus uolų stichiją. Tai atitiko kūrybinę Gedos vaizduotę, kurdamas lietuvių kultūros mitą jis ėjo gilyn, savotiškai ieškojo pradžių pradžios, iš kur kyla skirtingos kalbos, kultūros. Archajiškumas Gedos atveju apėmė nacionalinę ir pasaulinę kultūrą, įteisino kalbinį, tautinį polilogą. Pavyzdžiui, eilėraštyje „Giesmė apie pasaulio medį“ universalus, daugeliui indoeuropietiško kultūrų žinomas pasaulio medžio vaizdinys tampa lietuviškos tapatybės steigimosi vieta.

Kūrybos pradžioje Lietuva yra šokinėjanti, dūkstanti – tereikia išmokti pagauti jos energiją ir ją pratęsti:

*O kartais regis skaidriai žydroj padangėj medis,
Virš Baltijos išskėtęs pražydušias šakas,
Lai jį apspinta žmonės, vilties dar nepraradę,
Ir tiesia į aukštybę palaimintas rankas.*

Perfrazuojamos Aisčio eilutės „Gera čia gyvent ir mirti! / Gera vargt čia, Lietuvoj!..“, Gedos dar ir imperatyviai pratęsimos: „Ir prisikelt bandykim po vasaros žalsvos“. Pratęsti darbus, pratęsti Lietuvos kūrimą, prieš tai atlikus ritualus, kurie išvalytų, atnaujintų kraštą: „Ir išveskite gyvulius iš bažnyčių, o choleros, / Sukalbėkite poterius už save ir už mirusius“. Pats Geda ėmėsi ritualų buvusiai tvarkai, *sacrum* atkurti ne tik kūryboje (pvz., žemės arimas kaip ontologinis veiksmas, kaip būtinybė norint išsilaikyti čia), bet ir veik-

---

*Mes tiktai įsirašome į
nenutrūkstančią gyvybių
grandinę, ir naivu būtų tvirtinti,
kad išrandame kažin ką itin nauja,
itin nebūta, itin negirdėta.*

Sigitas Geda

mais, žodžio vertimu kūnu, kai 1991 m. „Poezijos pavasario“ metu bandė „atšventinti“ Šv. Jonų bažnyčią. „Jis savo skaitymą pradėjo rišliu poetinės giesmės tekstu, bet tuoj perėjo į vienkartinį „atlikimą“ transo būsenoje. Tai buvo atodūsiai, užkeikimai, šūksniai, ritmiški garsų skambesiai, galbūt ta pusiau semantiška kalba, nuo kurios kažkada prasidėjo poezija. Tai buvo spontaniška poeto nusiteikimo išraiška, bažnyčios „atšventinimo“ aktas ir tvirtinimas, kad poezija yra laisva, nepaisant oficialių taisyklių“ (Valentinas Sventickas).

Geda kultūrą, kalbą jautė kaip gyvą organizmą, o gamtą – kaip kultūrą. Domėjimasis seniausiais tekstais sutampa ir su poetinėmis etimologijomis, savotišku ėjimu į kalbos pradžių pradžią, kur slypi svarbiausia informacija apie pasaulį. Ko gero, žymiausias poeto rinkinys *Babilono atstatymas* (1994) kaip tik ir rodo Gedos užmojų atstatyti Babiloną – pirmąją kalbą, prokalbę, nuvalyti apnašas nuo kalbos. Poetine etimologija ypač naudojamosi *Žalio gintaro vėrinuose*, čia eilėraščiai – kaip asociacijų grandinė. Ieškoma vieno vienintelio žodžio, žodžio šaknies ar garso, tam tikro lizdo, iš kurio paskui išsiriti kiti žodžiai. Etimologizuojant žodį tarsi priartėjama prie taško, kur atsiranda kalba, kur gamta ir kalba dar tik išsiskiria – daiktas įkvepia pavadinimą, pavadinimas dar arčiausiai daikto, arčiausiai gamtos, dar turi pirmapradiškos energijos ir gaivalo. Todėl Gedos kalba kartais atrodo laukinė, gamtiška, pulsuojanti energija. Bene didžiausias poeto rūpestis – „tikrenybė kalboj“: „kad žodis / po žodžio, žodžiais, žodžių grandinėje apsireikštų / plastėjimas, forma“.

Geda pasitikėjo intuicija, kūrybine galia, galinčia nuvesti iki slapčiausių gelmių. Dviejų ciklų knyga *26 rudens ir vasaros giesmės* (1972) yra ezoteriškas, mistiškas kūrinys, kuriame, skirtingai nei poemoje *Strazdas*, nebeliko aiškaus istorinio fono ar nuoseklesnio siužeto. Poetinio siužeto užuomazgas čia sudaro tik mistiška kelionė ieškant atsakymų į svarbiausius būties klausimus, kelionė, kurios provaizdis galėtų būti Dantės (Dante) *Dieviškoji komedija*. Pradinė situacija, būseną – neaiški, klaidi, esama kitame sapno, mirties, pasąmonės pasaulyje, kur ieškoma atsakymų, kur kontempliuojamos paslaptys. Kelionėje patiriamos vizijos, nušvitimai, hierofanijos („staiga ugnies / bedugnė atsivėrė / prieš mane...“). Giesmėse svarbiau metaforų, palyginimų netikėtumas ir naujumas, kalbos energija, himniškumas, iškilmingumas, psalmiškas patosas, savotiškas patetiškumas, kuriuo šlovinama, stebimasi, bijoma, klausiama, dvejojama, negu konkretus „turinys“, todėl jos gerokai abstraktesnės, tik atskiromis užuominomis, nuorodomis, citatomis susisiekiančios su atskirais kultūriniais siužetais, tačiau jose visų pirma kuriamas savas, atskiras, nepriklausomas pasaulis, bylojanti apie dvasinius žmogaus ieškojimus, menantis didžiąsias visatos paslaptis ir projektuojantis apokaliptines vizijas. Sudėtingos metaforos, jungiančios kelių kultūrų klodus, kelia klausimą apie pasaulio pradžią, Dievą, apokalipsę, o ne aiškina ir atsako. Giesmė, kaip ritualinis, religinis žanras, yra veiksmas, įvykis, ji nepasakoja arba nebūtinai pasakoja kitus įvykius. Nereikia pamiršti ir to, kad giesmės yra ne tik poetiniai, dainuojamieji tekstai, o sykiu ir nuoroda į paukščio čiulbėjimą. Poetinės kalbos ezoteriškumas, derinamas su jos gaivališkumu, gamtiškumas yra vienas svarbiausių Gedos lyrikos sluoksnių. Šioje poemoje, kaip ir daugelyje kitų jo kūrinių, vienu

metu matomi keli kultūriniai klodai: baltų kultūros, senųjų pasaulio mitologijų, religijų, Vakarų meno kultūros, lietuvių istorijos, literatūros figūros. Viskas derinama pasiremiant modernaus meno (ekspresionizmo, surrealizmo) patirtimi, meno, kuriam nesvetimas ir sinkretinis religingumas, t. y. atsakymų ieškojimas skirtingose kultūrose ir religijose nepsiribojant viena konfesija.

Kaip tik ši knyga sovietmečiu ir buvo labiausiai puolama ideologinės kritikos, kaltinta „chaoso poetizavimu“. 1972-aisiais, po Romo Kalantos susideginimo, pasidarė akivaizdu, kad komunistų partija visiškai nekontroliuoja jaunimo ir neturi jam įtakos, todėl buvo imtasi ypatingų priemonių. Kritikos ugnyje atsidūrė ir Gedos poezija, kuri svarbiausiam komunistiniame laikraštyje *Tiesa* buvo paskelbta esanti anapus sovietinės kultūros. Vito Areškos pasirašyta, redakcijos bendradarbių redaguota recenzija „Chaoso poetizavimas“ smerkė Gedos poezijos iracionalumą, nerado jokios meninės logikos, ši poezija buvo kaip *ne mūsų* epochos, o tai tuo metu reiškė – netinkamos ideologijos.

Į kritiką atsakė vienas Gedos bendražygių, literatūros kritikas Kęstutis Nastopka, kuris „chaosą“ apibūdino kaip kosmosą, įžvelgdamas griežtą vaizdinių ir metaforų struktūrą, bet pabrėžė to kosmoso artimumą konkrečiam, jaunam, energingam, socrealistinį žmogaus paveikslą atitinkančiam subjektui, rodančiam šeiminingą santykį su pasauliu.

To meto spaudoje buvo skelbiamos ir skaitytojų nuomonės apie konkrečius kūrinus, nors neretai tie skaitytojai ir buvo išsigalvoti redakcijų. Nastopka, atsakydamas į vieno skaitytojo pastabą apie Gedos poezijos nesuprantamumą, rašė:

Poezija pačiu savo buvimu griaua unifikuotą mąstymą, uniformines idėjas. Ji atsisako iš viršaus nustatytų vertybių, dogmatinių tiesų. Poetai reikšmingi ne tuo, kaip aktyviai jie teigia mums malonias idėjas, o tuo, ką jie pasaulyje atveria nauja, kad priverčia įprastomis tiesomis suabejoti. Poezija nepriima galutinio paskutinės intencijos sprendimo, nepripažįsta vienintelės teisingos pozicijos. Ji moko išgirsti kito žodį, pripažinti lygiavertį kito požiūrį, vietoj pilko oficialiųjų dogmų vienodumo atidengia įvairiaspalvį pasaulį, nesuvedamą į tris euklidinės geometrijos matmenis.

Temperamentingas Geda taip pat nevengdavo pasakyti, ką mano apie valdžiai lojalius rašytojus arba kultūros biurokratus. „Jūs mums trukdot, o mes rašysim“, – viename partiniame posėdyje tiesiai šviesiai rėžė poetas. Poezijos atnaujinimas buvo ir pilietinės drąšos pasireiškimas, ypač prasidėjus Sąjūdžiui, „dainuojančios revoliucijos“ metu.

Atėjus Atgimimui, Geda buvo LPS iniciatyvinės grupės, Sąjūdžio Seimo narys. Sakė uždegančias kalbas 1988 m. liepos ir rugpjūčio mitinguose Vingio parke Vilniuje. 1989 m. Sąjūdžio buvo išrinktas SSSR liaudies deputatu, dalyvavo posėdžiuose Kremliuje.

Nepriklausomybės metais, be poezijos ir vertimų, Geda plėtojo savitą eseistiką, kurią vadino gyvavaizdžiais, ir tapo viena autoritetingiausių ir įtakingiausių kultūros figūrų. Poetas pelnė daug įvairių premijų, siūlytas ir Nobelio premijai. Itin plataus diapazono Gedos poetinė kalba stipriai tebeveikia lietuvių poezijos raidą.

Siūloma literatūra: Sigita Geda, *Gedimino valstybės fragmentas: eilėraščiai*, Vilnius: Vyturys, 1997; Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 403–423; Kęstutis Nastopka, „Pakeliui su Sigitu Geda“, in: *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 112–140; Viktorija Daujotytė, *Tragiškasis meilės laukas: apie Sigitą Gedą: iš poezijos, užrašų, refleksijų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

Sigitas Geda

GEDIMINO VALSTYBĖS FRAGMENTAS

Iš ciklo „LEDYNŲ LIETUVA. PĖDOS“

LIETUVOS ATSIRADIMAS

Ištiško geltona
Šviesa danguje,
Ir plaukia giedodamos
Žuvys į ją.

Raudonas ir žalias,
Kuprotas kaip krabas
Pašoka į viršų
Lietuviškas kraštas.

Kol rūstūs peizažai
Apanka erdve,
Kol medžiai žalia
Apsitraukia žieve, –

Žemelė po šviesulu
Šildo pečius
Ir išveda šviečiančius
Jūrų paukščius,

Garuodama myli,
Raudona visa,
Ji žiūri į milžinus
Debesyse –

Ir sukasi – lekia
Amžių versmėj –
Geltoni pasauliai,
Žali vieversiai.

1962

Iš ciklo „SUGRĮŽIMAS IŠ KAUKAZO“

***

Arkliai siūbuoja žalią horizontą,
Stačiom galvom iš žemės lenda vyturiai,
Išsiskėtė beržai
Ir laukia žalio žaibo –

Senoji šiaurė.
Molio Lietuva.
Dangus sapnuodamas kažką jau žada.
Nedalomai įaugo į peizažą
Du medžiai. Ežeras. Ir motinos galva.

Aukšti kalnai. Visur ledynų žymės.
Kai, būdavo, susprogsta žalios žievės,
Atšilus, po pagoniškos maldos,
Į pelkę žmonės vijo mamutus.

Nuo ežerų parjoja surūstėjęs
Kaip Dovydas per jūrų žolę – tėvas,
Šakom aprietus šviesų erdvės plotą,
Vėl kriaušė žydi, šobliom apkapota.

Tėvynės, Motinos
Ir žemės jausmas.

Didžiulis, kosminis
Žibuoklės džiaugsmas.
Tebus šviesu,
Tebus labai šviesu –
Žibuoklė auga lig už debesų.

1964

***

Buvau į Lietuvą išėjęs.
Ten paukščiai, moterys ir vėjas.

Į dieną visos karvės ėjo,
Ir vėju siautė ir plazdėjo

Didžiulis – rudas – vieversys.

Ilgai sparnai ir upės plakės,
Ir visos moterys – plaštakės.
Žole apaugo mano akys,

Ir iš pačios gelmės žolėj
Raudoni vertės gyvuliai.

Ar aš buvau, ar nebuvo,
Ar molio sapną sapnavau?

1964

Iš poemos „STRAZDAS“

ŽEMĖS ARIMAS

Šitos bitės, kamanės,
Šita amžių galybė,
Virš apgriuvusių kaimų –
Rausva amžinybė.

Atsiverkite, žaros,
Man į amžius senus, –
Iškėtojęs sparnus.
Strazdas Lietuvą aria.

Gėriukėliai po pievas.
Plaukia upės. Kalnai.
Danguje dyvinai
Žydi saulė ir dievas.

Tarp dangaus ir tarp žemės
Žalio paukščio sparnai.
Bliauna jaučiai tenai.
Verkia vaikas. Sutemus

Vyras, paukštis, poetas
Dar ilgai ieško peno –
Viešpatie mano,
Kokios baisyos jo pėdos!

O iš rūko lyg sapno
Kyla mano tėvynė –
Senas laikas ir samanos –
Lietuva akmeninė.

Kaulakys. Kamarnykas.
Dominykas. Siratos.
Vyžos. Senas giesmynas.
Ir Drazdauskas, ir Strazdas

Žalią sparną ištiesia,
Kad net saulė – žalia,
Jo šešėlis žole –
Šviesios bangos per Lietuvą.

Tiek regėjimuos šėlus –
Mėnuo – miškas – rasa –
Lietuva – ji visa –
Dideliam jo šešėly.

Spurda, lekia gyvybė,
Eidama spirale.
Viršum jos – begalybė,
O kentauras – šalia.

1964

JOTVINGIŲ ŽEMĖ

Parvažiavau namo gegužės mėnesį,
Ir aiškiai buvo galima matyti
Boružės, gulinčios po akmenėliais,
O prie upelių landžiojo karvytės.

Kvėpėjo alksnių luobu. Žmonės
Sodino bulves. Lyg kokia dvasia
Vaikai, arkliai ir traktoriai, ir kovarniai
Pleveno prie pat žemės, vagose.

Ten buvo vandenys. Mėnulio pusė.
Koplytstulpiai ir peršviestas genys.
Žalių šakų erdvėj skrajojo pušys.
Raudonas kaimas. Baltas gyvulus.

Ir visos šito krašto dienos –
Kaip jotvingiai ant didelių kalnų.
Gulėdamas tarp moterų ir diemedžių,
Klausiausi – šventas Jurgis vandenu.

Subėgę mano seserys ir broliai
Dar pasakyt norėjo man kažką.
Aš juos paglosčiau šviečiančia ranka.
Jau užė žalias ažuolo altorius.

1967

Iš poemos „DELČIA RUDENĖ
DEIVĖ“

III

Jaunystėje staiga ugnies
bedugnė lyg sapnas atsivėrė
prieš mane... Aš sudrebėjau...
Lukterėk, man tarė balsas:
pamėlę nendrės svyra
tenai toli
ties smėlio bedugne...

Išaušo vasara... Lapotais
upių slėniais
eičiau... Žydinti naktie, –
snieguotos pienės... Ir jėga
kažkokia (prisiminiau
alsuojančią žibuoklę...) mane
patraukė vieškelį ūksmėn.

Ir paukščiai ten,
paklydėliai raginiai,
po saulės ugnį
nardė įžambiai, ir
kopų žolės, ir dvasia atgimus..
Džiaukis, – tarė stiebai
rugiagėlių išnokę...

Šerkšnotas kiaukutas
jau skeldi;
gamtovaizdžiai, jie
buvo apleisti,
bet Tolimoj Delčioj,
ugny nubunda Augalų
Bežadis... Tai
smėlių gaudžiančioji paslaptis...

Jam lenkias karūnuotos
jūrų salos,
kriauklė, mėnulis ir
šita naktis (žalia
žvaigždė jai
gaudžia apie galvą...),
pulsuoja ji
po kiaukutais žydrais...

Iš tolumų, iš balto
jūrų aido
Jo kūnas – begaliniai
žemės vakarai...

1969

Iš „BILHANOS“

PIRMOJI PYNĖ

Ir aš žinau, ką pasakyt norėjau:
šešėliu sniegas, moters krūtine
praskriejantis ūmai, melsvybė marių,
mergelė ta baltuojanti – diena
šviesiais plaukais paliečia žydrą giją
ir klauso spinduliuoto kalavijo
ir žalio marių ajero kalbos, ir vėjo,
ir tų minčių, kur andai suplastėjo,
ugnies pynėm apsiautusios mane.

Ir aš žinau, ką pasakyt norėjau:
pasviręs skliautas – atbraila uolos –
burnos ertmė – krūties šarmotas vingis,
kur ilsisi pavasario kregždė,
kur sutemų šešelis, pirštų ilgiais

ūksmėto tavo kūno linija, širdie,
tai saulė, skroblas, žiogas, mintys
ir klodai rudo smėlio, viltys –
drabužiai žemės tvaskančios tylos.

Ir aš žinau, ką pasakyt norėjau:
tamsiųjų jaspų rūmai dulkinai
ir vėtrungė į melsvą meldo pusę,
į mūsų skaidrų vandenį, prapulsi,
nes snieginais kalnagūbriais eini,
žalių šaknų būtybe, kas plasnoja
viršum langų? sugrižtantis garnys?
nakties svečiai – laukų spalva dulsvoji,
sutrukęs veidrodis, kurio dugne alsuoja
mus mylinčių pavidalai liauni.

Ir aš žinau, ką pasakyt norėjau:
galantiškoji vandenų kalba,
akmens svaja ir taurėje dvilypė
žydrųjų marių plokštuma – sužibę
jie guodžia tyliai kalbantį mane:
esi nakties, paparčio, moters, vėjo,
nemirštamai sutviskus mėnesiena,
kai smėlio grūdas keliasi, kai vieną
aptaško žemės žaluma alpia.

1971

VIEŠPATIES ROŽIŲ ILGESYS

Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus:
sparnų žydrųjų – vakaro vėsos –
bebalsės žemės – andai man žadėjai
daugiau žiedų ir laimės, ir šviesos,
aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus.

Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus:
bet mirė laimė kalkiniam dugne
šaltosios žemės, o laukai nykieji
jau gaubia savo sutemom mane,
aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus.

Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus:
kai šmėkščiojo pro kartuves mirtis –
kas liko vargšui piligrimui? – vėjas, –

greitesnis jis už meilę ir mintis,
aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus.

Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus:
aukštų ir aiškių dangišku namų,
ir jūros gausmo, ir kaip dvelkia gėlės
iš tavo pievų, skaudžiai tolimų,
aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus.

Aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus:
kol šaltą kilpą, būdavo, užners
ant kaklo brolis, kolei vyną gėriaus,
kol vaikščiojau po sutemas niūrias...
aš tavo rožių, Viešpatie, ilgėjaus.

1971

SEPTYNEILIS APIE NEBYLIAJĄ PRAPULTĮ

Dabar jau mūsų neišgelbės nieks
tu baltas ciklamenas prapulties
bučiuoki kaukolę ir nebijok mirties
dabar jau meilė ar mirtis žydės
balta šviesa ji mėlynos nakties
spindėjimas ir žiedas prapulties
mylėk mane ir nebijok mirties

Dabar jau mūsų neišgelbės nieks
ar baltas ciklamenas man žydės
sušvito kaukolę ir nebėra mirties
neilgas kelias žydinčios nakties
pamėlo gilių kryžius prapulties
dabar dangus jau temsta nežydės
nėra gyvybės ir nebus mirties

Dabar jau mūsų neišgelbės nieks
nieks nepareina iš anos nakties
mums gaudžia baltos jūros prapulties
mums jūros ciklamenai o mes nieks
mums kiaukutai ir kaulai tos nakties
dabar dangus ir pragaras žydės
nėra nebus jau meilės nei mirties

Dabar jau mūsų neišgelbės nieks
 imk kaukolę atgyjančios nakties
 dangaus ieškojai žiedo prapulties
 ar laimės troškai nieks čia nežydės
 tik vienas baltas žodis iš mirties
 nebus jau niekur nieko tik žydės
 ilgi stiebai melsvėjančios nakties

1971

TRIEILIAI BIRŽELIO NAKTĮ

Japonų maniera

*

Mano gyvenimo svajos išblėso,
 O jūs tokie pat,
 Balų vilkdalgiai.

*

Ilgai guliu
 Šaltoje vasaroj,
 Žiūrėdamas į dangų.

*

Viršum žalių pievų
 Seniausioj šviesoj
 Sklando šikšnosparniai.

*

Metai praėjo,
 O aš tebestoviu
 Su keleivio drabužiais.

*

Ir su elgetos rūbais
 Atrodai gražiai
 Tokioje mėnesienoj.

*

Ak, aptiltum, svirpleli.
 Jaunos žvaigždės
 Ima graudintis.

*

Einu ir einu
 Baltomis mėnesienom,
 O jos nuolat tolsta.

*

Temsta.
 Gėlės aplink.
 Vilkdalgiai... Azalijos.

*

Sunkiai siūbuoja
 Glicinijų kekės.
 Nejau pradės lyti?

*

Naktiniai žaibai.
 Ir kaip negalvosi,
 Koksai trumpas gyvenimas.

*

Nulenkime galvas,
 Bičiuli,
 Lakštingalos ima giedoti.

*

Svirpleli skardus,
 Kad galėtum giedoti
 Žemėj, kur aš gulėsiu.

*

Amą prarandu,
 Regėdamas
 Žydintį slėnį.

*

Sėdėjom ilgai
 Po vyšniom
 Mėnulio šviesoj.

*

Piktoji gegute,
 Savuoju ku kū
 Nutraukei mintis apie dangų.

1974

MAIRONIO MIRTIS

*devyni sonetai ir epitafija**Paimsmė arklą, knygą, lyrą...*

PIRMASIS SONETAS

Mano broliai mąstydami mokos gyventi,
 Įkvėpimo šviesaus semias savo galvoj,
 Prašmatnybė minčių ir melodijų šventės,
 Taip užauga poetai naujoj Lietuvoj.

Aš kitaip gyvenau ir kitaip aš galvojau,
 Aš regėjau ne taip ir jaučiau aš ne tą:
 Man vis dingojos tykantys sielą pavojai,
 Iš kurių tik vaizduotė ištrauks ir malda.

Aš mylėjau savaip ir kentėjau savaip.
 Man pasaulis – kaliausės pakaušiais melsvais,
 Aš mačiau, kaip juos Viešpats suskaldo, suardo.

Man išplūdo regėjimai marių srautu,
 Prie pasaulio šventyklų, seniai sugriautų,
 Aš išspjoviau kaip Biblijoj – kruviną kardą.

ANTRASIS SONETAS

Senatvė man į ausį pakuždėjo
 Jog vienąkart išnyksiu tarsi dūmas,
 O kokią formą turi dūmas? Vėjo?
 O kas tada soneto tobulumas?

O Lietuva – ar turi kokią formą?
 Man kitados vaidendavos ovalas...
 Į paskutinį amžiaus galo forumą
 Ateina tie, kur uodegas prišalo.

Kodėl gi Dantė nesmerkė soneto,
 Jei viską taip išsigemant iš lėto
 Regėdavau prie Šiaurės vandenu?

Einu namo, nes nieko neradau čia,
 Beliko metalinių miestų griaučiai
 Išbudusiems iš motinos sapnų.

TREČIASIS SONETAS

Iš draugų jau nedaug kas pasauly man liko,
 Skaisčios moterys mirė, pasmerkę mane,
 Baranauskas danguj, o Šilelis nupliko,
 Tai saulėlydis ašarų mano tvane.

Taip, pasaulis tik toks. Ir kitokio nebūna.
 Viskas baisiai trumpam. Laikinai, laikinai
 Vargonus šalto rudenio daužo Perkūnas, –
 Mikelandželo ir Rafaelio sapnai.

Sau Tėvynę sutvėręs buvau... Nedejuoti,
 Jog tikrovė kita... Iš šėtono vaduotis
 Ji pati nenorėjo, nemanoma visai.

Liko siela. Toks mėlynas marių drugelis,
 Paukščių Tako vėlė mostels sykių sparneliais,
 Kas Pavasarių tavo balsai?

KETVIRTASIS SONETAS

Aš regiu, tai netilsiantys Bacho vargonai.
 Visa kita perniek. Kitados Šatrija,
 Palanga mane guodė. Aptemusiais kloniais
 Kur nuplauksi, Tėvynės skurdžios eldija?

Kur Dubysa? Kur tundros? Baltuojančios Alpės?
 Kur Neapolio užtaka? Trakų akmuo?
 Kur po putų arklys? Ką dar vandenys kalba?
 Gal sulaukė jau Vytautą grįžtant namo?

Ne, tik Juodosios marės, Karpatai lediniai...
 Fra Anglico da Fiesole tėvynė –
 Tokio mėlyno, tokio gražaus –

Šitoj žemėj dar niekas dangaus neišrašė,
 O ant kelių klūpėdamas viešpačius prašė –
 Man – nebus niekados į tave panašaus...

PENKTASIS SONETAS

Žvelk, skystablauzdžiai eina... Tai lietuviai?
Kaip daugelis išmirusių tautų
Jie dedas kuo nebus ir kuo nebuvo
Tarp milžinų, savaime išpjautų.

O aš ne toks. Aš ne iš tų lietuvių.
Jie vagia ir meluoja. Man graudu...
Su tavimi Krėvė, Čiurlionis... Du jie,
O trečio šiam pasauly nerandu.

Penki suvalkai eina parsiduoti,
Išlaisvint kūną, sielą gi – išduoti,
Žydėti iškilmingai, sau rusėt.

Man bloga buvo Persijoj gyventi...
Ropliai, galvom prakandžiotom, gyvatės,
Netruks jie savo mirusius suėst.

ŠEŠTASIS SONETAS

Tai pasaka, gal Robinzono Kruzo
Gyvenimas, taip graudžiai sugalvotas...
Man liko tik vienatvė, siaubo plotas,
Vaikystė, jūron plaukiančios medūzos.

O kur jų uostas? Kur namai? Tėvynė?
Kur sakalas? Tie paukščiai mėlynsparniai
Iš Putino poezijos? Tik vieną juodą garnį
Šaltam kape gal būsiu prisiminęs.

Man gaila – ko? Aš net nesu sutepęs
Žiūrėjimu šio didelio pasaulio,
Ir mano kapas – tai tik mano kapas.

Kas savo bruožus geistų dar išsaugot?
Su Visata kaip deimantas sutapęs,
Aš nelaikau net lapo – sniego saujoj.

SEPTINTASIS SONETAS

O mano meilė – tai tik mano meilė,
Ir nieko aš daugiau čia nenorėjau,
Pavasaris pavasariu, o vėjas –
Manęs nebus, ir neraudos taip gailiai.

Už skausmą dar – kas amžinesnio lieka?
Kas Lietuva? Ne jau jos dangui reikia?
Prisiminiau aš mažutėlį vaiką
Prieš amžinybę, Skaistyje ant liepto...

Ir kam tas keistas žodis – realybė?
Tik ašara skaidri turėjo galią
Pavirst į saulę, vandenį, smūtkelį.

Man visos žvaigždės, danguje sužibę,
Nuplaukiančios į savo amžinybę,
Nevertos vieno elgetos žingsnelio.

AŠTUNTASIS SONETAS

Pačiam gale gyvenimo kelionės
Mane apsupo niūksanti giria.
Kažkur prapuolė tiek kankine žmonės,
Ėmiau galvot, kad jų visai nėra.

Nors tik ką rėkė, rankom mostagavo,
Snukius čia daužė, kraustės iš galvos...
Sakykit, kas, kada išpranašavo,
Kad liks tokie tik – sūnūs Lietuvos?

Ar dar kas imsis vesti šitą tautą,
Taip paprastai apgaunamą, apgautą,
Dubysos kloniuos temstančius, Sūnau?

Pakaušio laukia kirvis ant skiedryno...
Paklausk tą žiogą, gal jisai ką žino,
O aš žinau, kad nieko nežinau.

DEVINTASIS SONETAS

Nei lyros jau, nei arklomatyt,
 O knygų nesuprasi – daug ar mažai...
 Ateis laikai, ne šitie, tai kiti,
 Maironiui irgi gal pakels tiražą...

Bet kas iš knygų – knygos irgi dulkės.
 Iš dulkių – dulkės, saulė ir diena.
 Ramiai, žmogau, į savo grabą gulkis,
 Mirtis – sesuo, nors gal ir ne viena.

Tavoji siela, Lietuvon atėjus,
 Girdėjo beržus, Baltiją ir vėjus,
 Dabar pridurmu kitos jai atklys...

Ta, kur didybę ir menkystę mato,
 Jau nenumirs, ją įsuka į ratą
 Visatos arfų šventas virpulys.

EPITAFIJA

Čia guli didis – Lietuvai žmogus.
 Kartybių taure spėjo jam supilti.
 Naujoj kovoje ir per naujus vargus
 Atgausim Laisvę, Amžinybę, Viltį.

1984–1985

Iš ciklo „7 VASARŲ GIESMĖS“

GIESMĖ APIE PASAULIO MEDĮ

Liudvikui Rėzai ir Petru Repšiui

Tą vakarą, besėdint ant slenkančiosios kopos,
 Siūbavo marių bangos ir, vėjui virš galvos
 Taip graudulingai ūkiant, kažko širdis susopo, –
 Pasijutau kaip niekad žmogus iš Lietuvos.

Čia protėviai klajojo, jie briedžiais žemę arė,
 Jų moterys žiūrėjo akim dangaus spalvos,
 O saulė tyliai grimzdo į prieblandą vakarę,
 Tenai esu aš buvęs žmogum iš Lietuvos.

Iš ažuolo kariūnai pilis ant kalno rentė,
 Torunėje ir Kulme, čia pat prie Vėluvos,
 Augino Krišnai arklius, išjodavo į šventę,
 O jeigu mirs, žinojo – esą iš Lietuvos.

Ar meldavosi girių gaudimui begaliniam,
 Paskui į jūras plaukė, pilni šviesos gyvos,
 Jie nekartoją niekad, kad Lietuva tėvynė,
 Bet jeigu srūva kraujas, žinojo – Lietuvos.

Iš Lietuvos bekraštės – aidžios kaip baltų jūra,
 Lig pat Juodųjų marių linguodavo keliai,
 Paskui jų pilys griuvo, aukšti dievai paniuro,
 Bet dar žydėjo rūtos, kvėpėjo dobilai.

Tiek sykių gimę, mirę, išraižę jūras buvo
 Ir pragarą, ir dangų, ir šviesulius savus,
 Turėjo, – visą žemę ir žemėj neprazuvo,
 Kartodami tik vieną: mes – žmonės Lietuvos.

Ir aš buvau atėjęs, girdėjau Donelaitį,
 Man Baranauskas sakė, taip progiesmiu vos vos:
 Kur būtum, ką darytum, sūnau, Aušrinė teka
 Ir Saulė, ir Mėnulis – tautoms iš Lietuvos.

Bandykime čia ramūs gyventi ir numirti,
 Ir prisikelt bandykim po vasaros žalsvos,
 Nujausdami, kad niekad nereiks mums išsiskirti,
 Vieni kitiems dėkokim, nes esam – Lietuvos.

Čia nemirtingos žvaigždės ir kregždės nemirtingos,
 Dangus čia nemirtingas ir ažuolo šerdis,
 Čia savo šviesią galvą guldau vaizduos didinguos,
 O tu girdi, kaip plaka aukojama širdis.

Tai ne gegutės balsas, apverkti pasiruošęs,
 Tai marių vėjai neša melodijas skaisčias,
 Į vieną ima jungtis dangaus ir žemės grožis,
 Simfonijoj prapuola viršus ir apačia.

O kartais regis skaidriai žydroy padangėj medis,
 Virš Baltijos išskėtęs pražydušias šakas,
 Lai jį apspinta žmonės, vilties dar nepraradę,
 Ir tiesia į aukštybę palaimintas rankas.

GIESMĖ APIE GIMTAJĄ PIRKIĄ

Vargas tiems, kurie nuo Tavęs atsitolino...

Ozėjo pranašystė

Karvė, gulinti ant melioracijos griovio, raudona pašvaistė
 Juosia dangų, kur išverstos vyšnios prie šulinio,
 Ir tas balsas už kluono, tarytum giedotų laukinė našlaitė:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Kaip vėlai aušta rudenį, žemė, sakytum, vos užgema,
 Saulei tekant pro gyvulį, viskas be galo netobula,
 O į vakarų tarsi į maišą, durpynan, į sutemą:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Senas tėvas ilgai ten žiūrėdavo naktį pro langą –
 Gal pareis iš vaikų kas, nuklydęs į sapną, į tolumą, –
 Ne, tik žilas mėnulis iš tikro mylėjo lietuvišką dangų:
 „Vargas tiems, kurie nuo manės atsitolino!“

Rodos, regisi aiškiai, kaip tąsyk žmogus iš Vorkutos
 Parsibastęs dejavo, jog radęs pastogėj vien Staliną...
 Sulaukėjusios obelys, slyvas apėjusios rūgštys:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Žmonės, sodą iškirte, dabar ten įsiveisė traktorius,
 Mano seserys liūdnos su gulbėm išskrido per Žolinę,
 Vieną pusę tvartelio regėsite, mirusių akys:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Tas Jakutų kraštuos, o anie prasigers Kazachstanuose,
 Išsidaužė, paspringo, dievams negražiai įsiskolino,
 Ir klajoja jų vėlės, nerasdamos gimtojo namo:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Pabandyk, jei gudrus, atsiimt savo žemę ir dangų,
 Jau mirtis mus visus tarsi Prūsiją maras įbroliu,
 Mes pigyn ir pigyn, o degtinė vis brango ir brango:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Brolis, brolių išdavęs, kaip Breigelio smuklėje vemia,
 Tie, nutraukytom kojom vabzdaliai, į sutemą dūlina,
 Jiems jau nieko nereikia, apkarto dangus jiems ir žemė:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Taip, ir aš čia, šešėlių kalvarijas eidamas,
 Nematau, kad seniai jau pasenęs, apžlibęs ir molinas
 Grįžta tėvas, senelis, vaikaičius baltuosius prakeikdamas:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Greit naktis – geležinkelio bėgiais per raustantį sniegą, –
 Formų nėra ir nėra jokio žmogiško turinio,
 Amžius baigias ir nieko ničnieko nelieka:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

Paramstykite kryžių, sulopykit stogus suirusius
 Ir išveskite gyvulius iš bažnyčių, o choleros,
 Sukalbėkite poterius už save ir už mirusius:
 „Vargas tiems, kurie nuo manęs atsitolino!“

1987

GIESMĖ APIE ŠVENTĄJĄ LIETUVOS UPE

Ar kam nors kada nors dar vaidensis tos liūdnos pavasario dienos,
 Kai patvinusios Nemuno lankos paplūdo gegužio gėlėm,
 Tuėjai per lankas, tau rasa sudrėkino blakstienas,
 Tu žiūrėjai į viską akim didelėm, didelėm.

Į piliakalnį kilo ir leidos mėnulio lunatiškas takas,
 Naktį švietė bažnyčia, suglaudusi baltus rokoko sparnus,
 Aš žinau, taip trumpam vieną vasarą žemė mūs lūpom prašneko,
 O po to nežinia – ar kas nors, kada nors susapnuos...

Bet jei nieko ničnieko Tėvynėje mano nelieka,
 Aš nenoriu kartotis sieniojų, pušų gaudesy,
 Aš užtarti bandžiau prieš Aukščiausiąjį žmogų ir slieką,
 Aš mylėjau visus, bet manęs nemylėjo visi.

Kylant bitėms iš gojų, man užė Amerikos miestai,
 Viskas Dievo, šėtono išausta, todėl tiek margiausių spalvų,
 Koks pasaulis trapus! Subyrėtų, jei pirštais paliestum,
 Kiek sielovartų, laimės, kiek meilės saldžių apžavų!

Bet ne man visa tai, man – gaudimas šėtono mašinu,
 Man regėjimas vienas ir skausmas varguolės širdies,
 Kai prie Nemuno mirsiu, reiks drobės ir milo, ir švino
 Iš pasaulio gerklės, – šito gero kiek reikiant pridės!

Ir nebus jokių paukščių, kurių taip geidavo poetas,
 Nei vandens iš šaltinio, nei žvelgiančios briedžio akies,
 Liks ant smėlio suklypęs ir kreivas džiovintas skeletas, –
 Kas, žmogau, tavo žodžiais šventais ir tavom pranašystėm tikės?

Ten rachitikas vaikas sunkiai dievišką knygą išlaiko,
 Jei sutrešo Krėvė ir Maironis, tai kam reikalingas Geda?
 Nekankink savo žodžiais žolės ir akmens, neužmušk išmintim mažo vaiko,
 Virš kurio suka ratą po rato čiurlioniška paukštė juoda.

Kur Atėnai, kur Sardės, piliakalnius pylę senoliai? –
 Jų vaikai juos išdraskė, išlandžiojo po namučius,
 Tie suzmekę namiokšliai! Silikatinių plytų gurvuoliai, –
 Lengva paršui paknisti ir kaišiot šunims snukučius.

Jau ir šunys ne tie, ir arklys jau vos šonais dvėsuoja,
 Vyras kinkosi moterį – eina bulvienu akėt,
 Ir toliau eina jie, pasities šimtasiulę kur gojų,
 Tik po to, tik namie – kaip žiūrėti ir ką jiems šnekėt?

Ten debilų pulkai paežiuos viens ant kito suvirte,
 Ten kareiviai už purviną rublį šokdina mergas, –
 Viskas baisesiai smulku, viskas žemėje baisesiai susmirde,
 Viskas pūsta dabar, ir nebus – kaip žydus – kam atkast.

Ten dar būta aukos, būta kaulų, drabužių ir aukso,
 Būta batų, plaukų, gyvo žmogiško riksmo, kančios,
 Čia tik kliegsmas seniai pribaitų gyvulių ir kaliausių,
 Kurios sukasi girtos ir griūva už fermų kerčios.

Kitos gentys užeis, o lietuviu neliks čia nė kvapo,
 Gudijoje šitaip buvo – o rūpi pasauly kam nors?
 Kad nė vieno žmogaus, kad trobos nė vienos, anei kryžiaus nei kapo, –
 Negi manot, nabagai, kad svetimas dievas užtars?

Aš vemiū tulžimi, aš ir pats čia gyventi nenoriu,
 Tebūnie šitas kraštas prakeiktas sykiu su manim, –
 Jeigu būtų tauta! Atsirastų ir duonos, ir oro,
 Atsigautų ir Nemunas, gaustų putota vilnim!

Mūsų žuvys sugrįžtų, o moterys imtų gimdyti
 Šviesiaplaukius ir juodbruvius aisčių sapnuotus vaikus,
 Apsiriščiau kaip šventas Pranciškus gelsva kviečio grįžte
 Ir galėčiau juos krikštyt, ir laimintų aukštas dangus.

Ne, to niekad nebus, jau per daug čia parduota, pragerta,
 Kitos gentys, sakau jums, užeis ir badys
 Savo juodu nagu – jie parodys skeletą pakartą
 Ir išalkusiais savo šunim užpjudydys jūsų liesus vaikus.

Nei namų, nei bažnyčių, nei senųjų lietuviškų miestų,
 Nei senelio, kur vargšui galėtų padėti numirt, –
 Vagys, vagys, bastūnai, žudikai ir niekšai,
 Nėr tokios atgailos, kurią Viešpats jums gali paskirt.

Jei po tūkstančio metų kada čia užklysi, keleivi,
 Ir ant pilkaltinio aukšto sustojęs žiūrėsi liūdnai, –
 Pagalvok, kad gyventa, kad plaukta, kad trenktasi laivo
 Į pajuodusį krantą... Pelenai, pelenai, pelenai.

1987–1988

Iš „BABILONO ATSTATYMO“

SONETAS ANDRIUI VIŠTELIUI

Tėveli, šviesverti, žmogau lietuviškiausias,
 palikes pavyzdį seniausiojo soneto,
 višteli karalienės motinos, visutėliausios
 baltgalvės deivės, Sotvarienės palytėtas, –

kur išėjai su vyrais Garibaldžio?
 ar ne į Andų šalį nusibastęs,
 beprotnamiuos tėvynės uolą skaldai,
 jau nepajėgdamas numirt su indais, baskais? –

kur tu dabar, Visutėlaičio dvasia,
 dievulio mūs, kurio aš neaprėpsiu,
 toks vejamas kaip tu, per šventą šviesą bėgsiu,

monstranciją* pavogęs, kur berasiu
 aš žemės namą – Nemunėlį? liksiu
 su paskutiniaisiais našlaitėliais aisčių...

1991.IV.21

* Šešiolikos metų būdamas Andrius Višteliauskas-
 Vištelis yra nudžioves monstranciją iš Zapyškio baž-
 nyčios... (Čia ir kitur autoriaus past.)

SONATA

Čiurlionis buvo mažas sauladievis,
 čia pamirštas iš kaž kurios planetos,
 ir šitoj žemėj jam nebuvo vietos,
 Čiurlionis visas buvo saulatėvis,

Čiurlionis kiaurai buvo saulasielis
 ir saularegis, vengiantis mėnulio,
 saulagirdėj po saulės medžiais sėdęs,
 girdėjo giedant, grojant, užiant; gulant

saulėtai jūrai, – ir žvaigždes, ir žalčius...
 kam akmenis iš saulės sniego kelti? –
 nualpdavo net vėjui pučiant, jūros
 jį įsiūbudavo kaip skriejantį laiviūkštį,

Dvasia per saulę tiesė žmogui ranką,
 simfonijos, kur dulkių bilijonai
 palei dulkelę vieną atsiklaupę...
 Ratu reik suktis aplink medį, kolei
 visus įsuks baisus Visatos kauksmas.**

1991.V

** Priėjęs medį Druskininkuose jis imdavo suktis ratu.

GEDIMINO VALSTYBĖS FRAGMENTAS

Didysis kunigaikštis Gediminas buvo tasai, kur dar atsiminė dangų, dangaus tvarką (Gdm, dnm, menąs dangų). Dangaus idėja yra veidrodžio idėja. Dievas taria žodį, vienatinį savo sūnų, sūnus yra pasaulis. Žodis yra ovalinės formos, dangaus formos. Ištart žodį reiškia apreikšti ovalą.

Visą Gedimino valstybės idėją galima iššifruoti iš dviejų eilučių, kurias dabar atsiminė lietuviai: „Greičiau geležis ištirps į vašką, greičiau vanduo sustings į uolą, negu mes duotą žodį atgal atsiimsime...“

Taigi žodis tartas... Dabar arba jis virs kūnu, arba subirs pasaulis. Ir mes – tuo pačiu.

1991. V.15

HIMNAS LAUKŲ KROSNELEI

Kur graži laukų vaivorykštė prapuolė
Sándor Petöfi

Kur dabar šviesi dangaus septyniaspalvė, ta, kur andai juosė mano vargšę galvą, man net nesuspėjus ir burnos pražioti, kur Kalnai Barono, šiaurėje sapnuoti, kur vaikystės mano gojai, pagojėliai, kvajynėliai, kvajos, pušys, kur medeliai tie, žydėje skaisčiai kažin koku žiedu, kurio jau nežino liaudis nusiskiedus?

palei vieną mišką buvo kitas miškas, palei vieną upę ėjo kitos upės, palei vieną spalvą visuomet ištiškę liedavos spalvelės ūkanom apsupę trobeles prie girių, pilkalmiai stūksoję linijom smaragdo, nors apsamojoje, bet pilni didybės, sentėvinio miego, kur sodelis mano, negi taip prasmego?

ėmė ir prasmego, kaip Kaukazo žmonės, kurdai, tie barzdylos, sklidini malonės, su kuriais aš gėriau snieginą balandį, kai ore dar šiurprios nuojautos nesklandė, regis, dar be kelnų lakstė Husseinai, o dabar per pusę plyšęs ir jo klynas, po pasaulio viso grožio ir puikybės, po aklos, pietinės dykumų didybės...

kaip Mao Zedongas, tas, kur vienas ėjo per raudoną spalvą, o kraujai teškėjo ant vienuolio mažo purpurinio skėčio, regis, dar galėčiau aš jį palydėti nežinion, kur miega, kasosi drakonas, bet ir mano, Dieve, apkraujuotas šonas, ant barzdos ir man jau du lašai užkriūtę, pastebėjau auštant, prausdamas burnytę.

man gražu tas Goethe, spalvą tyrinėjęs, bet kalnuos bavarų pūtė kitas vėjas, Hölderlinas miręs, pūsta jo kaulėliai, ten, kur ir lietuvių, lenkų, ir bedalių karo prancūzėlių, lageriuos kankintų, ir jokios saulelės! vokietis pakinko naftą į vežimą ir džiugus važiuoja per Europą visą, staugdamos tūtuoja rausvos jo mašinos: žmonės, kelio, kelio, kas iš tavo lauko ir laukų kvietkelio?!

mes taip pat važiuojam, du, dveju, dvasnelės, kur prapuolė mūsų kergiamos kumelės, kiaulės, avinėliai, žąsys su žąsiukais, krykštavę už durų, rytmetį gagėnę, keldami Augustą, seną Kalno Senį, ar totorių kreivą, Trakų karaimą, girgždydami mergą ant aukštų vežimų, gulintiems vežimuos kitos žvaigždės žiba, visai kitos giesmės, kitokia tapyba!

ak, plunksnelės margos, perpučiamos vėjo, kas laukais skardeno, kas troboj sėdėjo, kas padangėm skrido, kas po žemėm leidos, kas į širdį žvelgė, kas tiktai į veidus, kas tarp kojų spokso, kas tiktai į kojas, – bus savaip kiekvienas auką paaukojęs, koks kieno dievelis, tokios, broli, aukos, atmeni, kaip rūko tirštas Kaino taukas?

visuomet juk būta dūmo ir tamsesnio,
burnai amžiais gaila neapžioto kšnio,
Lietuvėlei gaila pamirštos senovės,
Rusijai vis trūksta braižo įvairovės,
Lenkijai reik zloto, Lietuvėlei lito,
o pasauliui reikia – dievo ir... bandito!

net ir tau, varlyte, kur vandens bažnyčioj
akeles pakreipus, vabzdį tyrinėji,
norint pasigaut jį, reik truputį vėjo,
judesio, krūpsnelio, širdužėlės skausmo,
Kristaus užmušimo, – kaip ir vilkinyčioj,
viskas tik išdidinta bilijoną kartų,
tam, kad vienas verktų, antras pasikartų,
net ir tau, širduže, visiškai atlyžus,
viską paaukojus, ant galvos pamyža.

vienas Niekas plasta, žmogų pasivožęs,
kas iš tavo skausmo, kas iš tavo grožio,
kas iš tavo vieno liūdno pamišimo? –
kai ateis Velykos, kalsis iš kiaušinio
kitas poetėla, verks tave apvogęs,
kad neturi nieko – Dievo, nei pastogės,

ašaras nušluostęs, sau į snukį dėjęs,
eis pas tavo bobą, parceliuos idėjas,
ak šileli baltas, spalva kunigėlių,
gande kunigundų, tvirtas jaučio sprande,
kurs po savo jungu vargini strazdelį,
gegužėlę uosdamas Pienionysna randa
sau našlelę vieną, dar vaikų pridirba,
ir primerkęs akį, žvelgia, kaip jie virba:
rusai ir žydėliai, skerslatviai, lietuviai,
vagys parazitai iškištaliežuviai
neša iš bažnyčių, pilkalnius nuare,
žiūri, kad į kelnes nejučiom privare,
saulė ir menulis, toj gražioj balelėj
skystas atspindėlis, viso to, kas kelia
šviečiančias bažnyčias į padangių aukštį;
mes į viršų žiūrim, iš viršaus tik paukščiai,
iš viršaus tikroji saulė, dievužėliai,
Visagysčio spalvos, auksas, karalijos,
graikų ir romėnų, britų viešpatijos, –
tau, laukų glušeli, nelabai ten vietos
bus palikęs Dievas, brolis ir poetas...

sūnų palaidūną senas tėvas glaudžia,
o šuva aploja, moterys, jį skriaudę,
žiūri deimantuotos, žemės penelopės,
gal katra rūbelį drykstantį sulopys,
gal katra duos pieno, suk pas Magdalena,
tą, kur krautuvytėj butelius dalina,
Krikštytojas stovi prie laukų upelės,
pats seniai sušalęs, o ir dantį gelia,
prastas jo drabužis, nebent lauko liną
verpdamas ir ausdamas praturtės vargšelis!

elgeta pasaulio, lauko septynspalve,
tu mane priglausi, betgi savo galvą
kur, sakyk, padėsi? kas tave priglaustų
dieną bent, naktelę? kas atgal ataustų
giją vėl į giją, spalvą į spalvelę,
tašką į ženklelį – į begausmį gausmą,
į bespalvę spalvą, giesmę be giesmyno,
vandenį be vandens, indą vandenyno,
kas dabar sutrupins ir – našlaitį vandenį
prisidės prie lupų, skambink neskalambinęs,
viešpaties vergeli, kam dar žmogų šiurpini,
vien tik klaus, klaus, ir, pabaigęs šiurpinį,
padedi pats galvą ant akmens krosnelės,
merkiasi blakstienos, nors ir juokias daug kas,
bet auka šviesesnė. Kviečiui šitas laukas!

(1940 Krėvė, klausiamas ką daryti, patarė
dzūkams arti žemę...)

1991.V.5

Rimvydas Šilbajoris**SIGITAS GEDA: IŠ TOLIAU IR IŠ ARČIAU**

Šias pastabas apie Sigitą Gedos poeziją norėčiau padalyti į dvi dalis. Iš pradžių mėginsim bendrais bruožais nupiešti Gedos kūrybinį profilį, kreipdami specialų dėmesį į ypatingą jo poetinės vaizduotės pobūdį – jo keistą talentą, sugebėjimą taip užlaužti tikrovės spindulį savo sąmonės prizmėje, kad visiems pažįstama pilka buitį išsibarsto niekur nematytais vaizdais, pasakų vaivorykštės spalvomis. Iš to Gedos polinkio savaip peraušti gyvenimo juostą kyla ir jo poezijos tematika, ir kalba, ir galų gale idėja, t.y. žmogaus vertės ir jo uždavinio supratimas. Po to stengsimės iš arčiau pažvelgti į Gedos poetinę „dirbtuvę“, ilgiau apsistodami prie poros jo eilėraščių, vieno iš knygos „26 rudens ir vasaros giesmės“, o antro – iš ciklo „Nakties žiedai“.

Savotiška Gedos kūrybinė vaizduotė reiškiasi dviejose plotmėse: kalbos vartosenoj ir metaforų, poetinių vaizdų sudaryme. Tai dvi pusės to paties poezijos audinio, ir jos abi Gedos poezijoje iš pirmo žvilgsnio atrodo lyg ir nepatrauklios, užgaunančius „išauklėtam skoniui“ įprastas grožio normas ir apskritai visų priimtų vaizdų logikos, žodžių sąryšio supratimą. Pirmoj Gedos knygoj „Pėdos“, išėjusioj 1966 m., skaitytojo akis protarpiais užkliūva už tariamai vaikiškų, „kampuotų“ posakių, kurie nustebina ir sutrikdo dėmesį. Štai, pavyzdžiui, Geda aprašo Lietuvos atsiradimą:

*Raudonas ir žalias,
Kuprotas, kaip krabas
Pašoka į viršų
Lietuviškas kraštas.
(Pėdos, p. 6)*

Nepriimta ir nesklaidu poezijoje kalbėti apie kloniais ir kalvomis banguojantį Lietuvos gamtovaizdį, kur, kaip žinome, „miškais lyg rūta kalnai žaliuoja“, kad jis „kuprotas“ ir priedo „kaip krabas“. O „pašoka į viršų“ mūsų kalbos vartosenoj tai gal koks piemuo iš kerčios arba piktas dėdė smuklėj, bet tik jau ne graži ta mūsų brangi tėvynė. Tas rupus poetinės kalbos paviršius dengia ir gilesnę žodžių „nesantaiką“, kur į logiškai priimtina sakinio eigą netikėtai įsiterpia su ja nesusieti, jai nepriklausantys elementai. Pažiūrėkime, kaip toj „kuprotaj Lietuvos slenka dienos:

*Dešimt brolių maukė pieną,
Ežere vėžys. Per dieną
Zujo kiškiai po dirvoną,
Karvė – kasėsi į tvorą.
(Pėdos, p. 20)*

Gedai negana, kad tie broliai pieną „maukia“, užuot juo gražiai vaišinęsi, kaip poezijoje pridera, ir kad karvė (o ne miela žalmargėlė) į tvorą taip nedailiai kasosi. Jam dar reikia, kad pačiam gamtovaizdžio panoramos vidury, nematomas ir niekieno nekviestas, tūnotų

ežere vėžys, kableliu taip nelauktai prikabintas prie sakinio apie brolius Apskritai Gedos pasaulyje tų karvių ir kitų, dažnai gana fantastiškų gyvūnų, kartais atrodo labai daug, tiek, kad po kurio laiko skaitytojas pradeda įtarti, ar nepakliuvo jis į kažkokį keistą jam nepažįstamą kraštą, kuriame jo paties, kaip dominuojančio ir atskiro individo, egzistencijai gresia neaiškus pavojus. Štai to krašto vaizdas paskutiniame „Pėdų“ eilėraštyje:

*Buvau į Lietuvą išėjęs.
Ten paukščiai, moterys ir vėjas.*

*Į dieną visos karvės ėjo,
Ir vėju siautė ir plazdėjo
Didžiulis – rudas – vieversys.*

*Ilgi sparnai ir upės plakės,
Ir visos moterys – plaštakės.
Žole apaugo mano akys,*

*Ir iš pačios gelmės žolėj
Raudoni vertės gyvuliai.*

*Ar aš buvau, ar nebuvau,
Ar molio sapną sapnavau?
(Pėdos, p. 54)*

Kartą pajutę, kad Gedos poezijos pasaulis, nepaisant visų tų natūralistinių pasakymų, kažkuo iš esmės labai skiriasi nuo mums įprastos tikrovės, pradėdame suprasti, kad jis gali turėti ir savąją logiką, pagal kurią tas ežero dugno vėžys iš tiesų sudaro vientisą paslėptos prasmės grandinę su dešimčia brolių, pieną maukiančių. Tame pasaulyje, panašiam į sapną, neįmanomybė, stebuklas gali atrodyti kasdienišku, tiesiog buitiniu reiškiniu. Kokiū būdu tas mažytis vieversys taip staiga vėju išsiplėtė per visą dangų? Kaip jo sparnai išsitiesė ir susiliejo su gamtovaizdžiu, kad galima vienu atsikvėpimu sakyti: „ilgi sparnai ir upės plakės“, tartum upė ir sparnas būtų vienas kito atspindys ar net tęsinys (juk abu sujungiami tuo pačiu, tiek skridimą, tiek ir bangų judesį išreiškiančiu veiksmažodžiu „plakės“)? Kodėl tą slaptą giminystę tarp vėjo, upės ir milžiniškų sparnų tęsia moters figūra, sujungta rimu ir metafora su prieš tai einančiais vaizdais: „plakės – plaštakės“? Ieškodami slaptažodžio į tą burtų pasaulį, aptiksime žodį „meilė“, kaip jį gal vartotų vaikai, dar neapsipratę su suaugusių žmonių logikos taisyklėmis apribotu kalbos siaurumu. Juk vaiko vaizduotėj labai mylimas daiktas gali staiga išaugti nepaprastai didelis, per visą kiemą, kaip motinos atvaizdas vaikų darželio piešiniuose. Šita meilės perspektyva ir proporcija, ir logika galbūt ir valdo Gedos eilėraščių pasaulį ir galbūt ji teisingesnė, t. y. labiau atitinka galutinę žmogui reikšmingą tikrovę negu fizikos, gramatikos ar paišybos dėsniai, išmokti gimnazijoje. Gal ta vaikiška meilė nežino, kad posakiai „pašoka į viršų“ arba „maukia pieną“, taip gyvai ir vaizdingai išreiškiantys jausmą ir judesį, laikomi nepriimtinais poetiš-

koj kalboj. Geda, aišku, žino ir tyčia už tą vaikiškos meilės pasaulėžvalgą apsisprendžia, todėl, kad jis pats gal taip jaučiasi, ir dar todėl, kad jam, kaipmenininkui, ji atveria daug naujų ir turtingų galimybių.

Iš jų pati svarbiausia yra galimybė naujai, taip, kaip kadaise žmonija savo vaikystėje, tapti mito kūrėju. Mitologinės figūros panašios į vaikų vaizduotėje išaugančias tuo, kad jų forma, jų savitarpio santykiai ir santykiai su gamtos įstatymais yra valdomi savitos logikos, kuri tiksliai atitinka vidinę žmogaus jausmų ir išgyvenimų struktūrą, nors ir kaip fantastiški ir neįmanomi tie santykiavimai ir formos galėtų atrodyti žiūrint į juos be jausmo, iš šalies. Kada milžinas vyturys, tapęs meilės išraiška, susilieja su vėju, moterim, drugeliu ir žeme, tai visai natūralu, kad stebėtojas, kuris taip juos gali matyti, ir pats tos meilės išraiška tampa, su viskuo susijungia, taigi tada gali ir net turi taip įvykti, kad, jam bežiūrint, „žole apauga akys“. Žiūrėjimas ir kūrimas iš tiesų tokioj plotmėj yra tas pat; užtat ir verčiasi iš tos žolės akių gelmėj raudoni gyvuliai. Jie, kaip ir pats vieversys, tampa mitologinėmis figūromis, ne pasiskolintomis iš jau žinomų, knygoje užrašytų senų mitų, bet paties Gedos naujai sukurtomis. Tuo jis padeda savo mitologijai kelis kertinius akmenis.

O spalvos, raudona ir žalia, grąžina mus į jau cituotą posmelį apie Lietuvos atsiradimą. Dabar, skaitydami jį ne su „išauklėtu skoniu“, bet vaikiškai ir mitologiškai, suvokiame, kad tas „kupertas krabas“ tolimu aidu atsišaukia į senas legendas apie pasaulį, stovintį ant vėžlio nugaros. Ta prasme Lietuvos gimimas atitiktų giliai praeity ir giliai žmogaus sąmonėj glūdintį poetišką vaizdą, taigi ir Gedos aprašymas iš šitos perspektyvos visai nebeatrodo toks „prozaiškas“ kaip anksčiau. Panašiai ir dešimt brolių tokioj atmosferoj keistai primena pasakos dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių, o ežero dugne vėžys vėžio-krabo-vėžio vaizdų tęstinume pasidaro tikrai reikalingas šalia brolių, kaip jų ir pasakos, ir tikrovės pati pradžia. Taip pat ir karvės, gyvuliai, jau nuo seno žemdirbių sąmonėj sujungti su kažkuo šventu, nuo ko pati gyvybė priklauso, randa Gedos eilėraščiuose sau pritinkančią garbės vietą. Juos aprašant išlaikytas kalbos kasdieniškas, šiurkštokas tonas savo esme priklauso silpnesnei semantinei kategorijai negu mitologijos poetiška gelmė, ir užtat jis tampa tų mito implikacijų supoetintas, pakeltas iki savotiško sakralinio lygio, neprarandant tiesioginio ryšio su paprasta buitimi. Tuo būdu pašventinama ir ta buitis. Taip žiūrint, Geda darosi šiek tiek panašus į tokius plačiai laike išmėtytus lietuvių poetus, kaip Kristijonas Donelaitis, iš vienos pusės, ir Jonas Mekas savo „Semeniškių idilėse“ – iš kitos, nes jie visi prastus šiurkščius žodžius peršviečia poetiška ugnimi.

Mitologinis pradas, specialios vaikiškos meilės pradas Gedos pirmoje knygoje yra patys svarbiausi, nes jie susiklosto į labai efektingą poetinių vaizdų sistemą kitoje jo knygoj „Strazdas“, išėjusioj 1967 m. Tai eilėraščių ciklas-poema apie Antaną Strazdelį, savotiška jo poetinė biografija. Pagrindinė rinkinio idėja prasišviečia paties Gedos pasisakyme knygos aplanke:

„Motina, eidama į ežerą skalbti, nešdavosi ir mane. Prisižiūrėjau visokių paukščių, žuvų ir gyvulių, dar nemokėdamas kalbėti. Abiejuose ežero galuose kitados stovėjo po karčiamą.

Galbūt todėl sugrįžau prie Strazdo.

Jis buvo aprėpęs Lietuvą – jos žmones, jautelius, pasvydusią Aušros žvaigždę užtvindęs begaliniu savo širdies gerumu; viską troško išsaugoti, išgelbėti nuo Nebūties.

Ir visa tai man pasirodė esą nesenstantys dalykai“.

Ankstyvoj vaikystėj sąmonę užtvindžiusi gyvybės turtinga srovė privedė jau subrendusį Sigitą Gedą prie minties apie poeziją, širdies gerumą ir Strazdą. Vadinasi, Gedos vaizduotėj ir žuvys, ir gyvuliai, ir Lietuva su savo karčiamom, ir Strazdas labai glaudžiai susirišo į vieną didelį jausmą, išreiškiamą vienu daugialypiu vaizdu. To vaizdo pobūdis išėjo perdėm poetiškas ir mitologiškas, nes jo centre atsidadė mitologine būtybe pavirtusi poeto Strazdo figūra. Atsimename, kaip „Pėdose“ per visą Lietuvos dangų išsitiesė didžiulis rudas vieversys. Dabar panašiai persimaino ir Strazdas:

*Kai Drazdauskas iš po medžių
Kartą rinko uogeles,
Tai žiūrėjo tartum magas
Į gamtos akis žalias.*

*Su galvijais, su vaikais
Jau šienavo Lietuva.
Besikeičiančiais vaizdais
Švietė didelė galva.*

*Štai Drazdauskas girdi strazdą
Leidžiant balsą per miškus
Apie tai, kad lazdos žalios
Sukuproja muzikus.*

*Ir ūmai pasaulis plečias –
Keliasi erdvė kaip gaubtas –
Ar ne angelas čia plazda,
Išvarytas iš dangaus?*

*O, kaip jūs ilgai artėjote –
Miškas – laukas – ganykla –
Žalias paukštis ir gamta –
Žemiška kažkas ir dieviška.*

*Vartosi prie žemės lygūs –
Žmonės – paukščiai – gyvuliai, –
Savo kelio atkakliai
Nuolat ieškanti gyvybė.*

*Ir Drazdauskas pasiryžo –
Didelė gamta tylėjo, –
Kai žmogus į Paukštį grįžo,
Paukštis gi – į Žmogųėjo.*

Atsivėrė žmogui akys,
Paukščiui – plėtėsi širdis,
Du sparnu padangėj plakėsi
Kaip visa visa Būtis.

Kai dabar Drazdauskas traukė –
Pusė paukščio ir žmogaus –
Buvo – tarsi koks kentauras,
Žmogų–paukštį žemė jautė.
(Strazdas, p. 7–9)

„Gamtos žaliose akyse“ galime atpažinti naują variantą anksčiau matyto vaizdo: „žole apaugo mano akys“. Šiuo atveju Geda lyg ir atskleidžia mums savo metaforos-mįslės esminę prielaidą, būtent, kad gamto–žolės–akių sąryšis iš paviršiaus (pvz., „matau žalią žolę“) yra nereikšmingas, o vidinėj dimensijoje, kurioje tik ir galima atsakyti į klausimą „na ir kas iš to?“, jis sukuria išgyvenimą, panašų į magiką – staiga pajustam savęs ir gamtos tapatumė išsisprendžia neįmanomybės paslaptis. Strazdą mums Geda pristato kaip asmenį instinktyviai arba, tikriau, „begaliniu širdies gerumu“ suradusį būties mįslės raktą. Kaip ta mįslė gyvenime veikia, įmanoma poezijoje išsakyti tik metaforine kalba, transformuojant patį to rakto laikytoją – Strazdą. Transformuojama panašiai kaip anksčiau išaugo, išsiplėtė ir su pasauliu sutapo Gedos rudas vieversys. Matome ir čia sparnus ir skrydį, ir erdvės svaiginantį augimą, bet kartu ir žymiai pagilintą, konkretizuotą simboliką: „Ar ne angelas čia plazda, / Išvartytas iš dangaus?“, „Kai Žmogus į Paukštį grįžo, / Paukštis gi – į Žmogų ėjo“, „Du sparnu padangėj plakėsi / Kaip visa, visa Būtis.“ Ironiškai implikuotas kritusio angelo kilimas rodo toliau knygoj išvystytą tematiką Strazdo, kaip „puolusio kunigo“, kuris iš tiesų gal būtų už visus vyskupus šventesnis. Paukščio ir Žmogaus persikeitimas ir susilieėjimas tuo pat metu sukuria juos abu iš naujo, kaip aukštas mitologines sąvokas, kurias Geda ir skiria nuo kasdieninių, rašydamas abu žodžius didžiąja raide. Galų gale sparnų ir būties sutapatinimas prilygsta ankstesnei vieversio metaforai, tik išstobulintai iki galutinių savo implikacijų. Šitoks dievažmogis, kentauras ir eina per visą knygą sėdamas meilę ir rinkdamas burtus. Gedos žodžiais: „Iškėtojęs sparnus, / Strazdas Lietuvą aria“.

Šis Strazdas, kunigas, poetas, mergišius ir „pusprotis“, savyje sujungė tariamai prieštaraujančias savybes, kurių sintezei suvokti reikalingas tas pats dvasios praregėjimas, kuris leidžia atpažinti slaptus skirtingų daiktų ryšius, pateisinančius ir įprasminančius Gedos poetiškus vaizdus – metaforas. Visų pirma tarp kunigo, žynio, burtininko, mago ir poeto jau nuo pačios seniausios žmonijos atminties buvo artimas ryšys, nes meno pradžia visuomet buvo artima religinei apeigai tuo, kad abu kūrė specialią kalbą, formą ir muziką norėdami pasiekti visagalybės šaltinį, pajėgiantį užkirsti kelią Nebūčiai, glūdintį už žinomųjų gamtos įstatymų ir už įprastinės logikos ribos. Užtat pati seniausioji žmonijos atmintis ir yra mitologinė tiek religijos, tiek ir meno prasme. Einant toliau, ypač svarbu suvokti, kad Gedos pasaulėjautoj religija, mitologija ir menas privalo turėti žmogišką prasme organiško, erotinio išgyvenimo plotmėj, nes tai irgi yra viena iš daugialypių viską aprėpiančios meilės apraiškų. Geda ir jo Strazdas yra ne asketiško, bet organiško impulso

poetai–kunigai. Todėl, ką pasaulis pasmerkia, kentaurui – Strazdui yra didelis ir prasmingas išgyvenimas, visai atitinkąs jo mitologinę esmę. Štai Geda rašo:

*Ėjo Strazdas namo.
Truputėlį išgėręs, –
Sužydėjo ūmai,
Dangų uždengė gėlės.*

*Žmonės ritino akmenis,
Ganė karves, avis.
O virš jo – Moters Akys –
Augo, plėtėsi vis.*

*Atšuoliavo, iškilo –
O, gyvybės rasa –
Stačiakrūtė, juokinga,
Nuogutėlė visa.*

*Nuo Homero laikų
Tokias grobė kentaurai,
Kai iš ilgesio staugė
Tarp medžių lieknų.*

Toliau posmelis, primenantis moteris–plaštakes iš „Pėdų“ eilėraščio:

*Kaip didžiulės plaštakės
Virš visos Lietuvos –
Pirmykštės spalvos
Šviečiančios Moters Akys.
(Strazdas, p. 20, 21)*

Bet didžiosios raidės ir pakili kalba gresia nuslopinti tą specialų stilių, tą rupumą, tariamą nesklaidumą, kuris Gedai labai reikalingas, nes jam tai yra vienintelė priemonė išsivaduoti iš tradicinės poezijos jau įprastos simbolių vartosenos, kurion įkliuvęs jis taip ir nebeišreikštų to ypatingo savojo jausmo, kuriame turi dalyvauti ne tik mitologiniai kentaurai tarp dangaus ir žemės, bet kartu ir purvas, trobos, karčiamos. Kitaip sakant, kad Gedps poezija išlaikytų vidinę savo tiesą, reikalinga, kad joje iš tikrųjų būtų, kaip Geda sako, „žemiška kažkas ir dieviška“. Tuo būdu meilė, dangiška ir žemiška, alkoholio ir prakaito tvaikas, burtų žodžiai ir giliai sąmonėj glūdintis mitologinis pradas susisieja Gedos poezijos, susidėsto į aukštą žmogaus ir lietuvių gyvenimo prasmę.

Kada po „Pėdų“ ir „Strazdo“ pasižiūrime į 1972 m. išėjusią knygą „26 rudens ir vasaros giesmės“, iš pradžių nepanašu, kad tai tas pats poetas. Nebėra lakoniškų, trumpų frazių, ketureilių posmelių, aiškaus rimo. Nebėra ir vaikiškai entuziastingo „tautiško sti-

lizuoto žaidimo žodžiais“. Vieton prastos, nors ir guviai valdomos piemenėlio dūdelės, dabar mums groja fantastiški Gedos vargonai. Ilgi, komplikuoti sakiniai, sakytum, eina tolyn į miglotą mintį, peržengę net jiems parašyto taško ribas, arba kiti vėl sakiniai savo mintį pabaigia dar prieš savo galą taip, kad tolesnis žodis, kartais net ir kableliu neatskirtas, atrodo tartum naujo sakinio pradžia. Vieton vienos minties linijos, išvestos ištiesai per eilėraščių, dabar matom iškart bent keletą semantinių motyvų, iš kurių kiekvienas yra apsuptas savita metaforų sistema ir kiekvienas eina savo kryptimi, susipindamas kontrapunktiniais raštais su kitais motyvais ir juos paremiančiais vaizdais taip, kad galų gale visos kryptys užsilenkia ir susitinka viską jungiančioje eilėraščio idėjoj.

O vis dėlto pagrindiniai jo žodžių muzikos motyvai pasilieka tie patys, būtent, žmogaus pasaulėvaizdžio persimainymas gamtos aplinkoj mitologine kryptimi. „Strazde“ Geda rašė: „O, kaip jūs ilgai artėjote, <...> žalias paukštis ir gamta“, dabar galima sakyti, kad visa knyga ištiesai apgaubia skaitytoją tuo lėtu, fantastišku, įvairialypiu ir begaliniu gamtos artėjimu. Tai yra tartum tolimesnė kelionė į dvasios gelmę pro daugybę mitologinės sąmonės pašauktų pavidalų, vaizdų ir simbolių, kurie iš esmės visi yra vienos didelės meilės apraiškos. Kartais atrodo, tartum per savo trigubai ir keturgubai nuo kasdieninio kalbos lygio nutolusias metaforines konstrukcijas Geda ieškotų vieno, paskutinio burtų žodžio, kuris jį galutinai sujungtų su gamta, suteiktų jam mago galybę keisti ir kurti naujas gyvybės formas, dažniausiai pasiekiančias minties ir jausmo metamorfozę per žodį į daugybę pulsuojančių organizmų, kurie ne tik būtų, kaip Strazdo atveju, pusiau paukštis, pusiau žmogus, bet taip pat ir pusiau balsas ir paukštis, pusiau žmogus ir žolė, vanduo ir laikas, ugnis ir ūkanos, o galiausiai, ištiesai ir pilnutinai – mirties nugalėjimas. Šitaip Geda tęsia ir vykdo jo paties išsakytą Strazdelio troškimą „viską išsaugoti, išgelbėti nuo Nebūties“.

Kad šiek tiek arčiau susipažintumėm su tuo nauju ir stebinančiu Sigitu Geda, mėgin- sim bent iš dalies, bent paviršutiniškai panagrinėti vieną eilėraščių iš pirmojo knygos ciklo, pavadinto „Delčia rudenė deivė“:

*Žavi esi, rugiagėlių bedugne,
kur mano sielos niekas
nejleis: tu smėlio
lūpas, augalą
kaip ugnį*

*Tamsoj laikai,
apglobusi delnais,
alyvų žeme...
Gyvulio papėdėj
yra vėlė žaliuojanti, –
ji buria,
putotas marių dugnas, –
jis sužiūra ir
atgema, ir mėlynu*

Balsu balandis šneka, –
 kitados žmogus...
 Mergelė kreipia savo snapą
 laibą į skraidančiąją kriauklę...
 Baukščios kregždės alsavimą
 girdžiu...

Kaukėtas jūrų dugnas
 priartėja: pasaulis, –
 jis tik vienas, ir
 dvasia –
 neregima... Ovalas –
 jo raudona apimtis...

Gimsti, ir baltos
 mėnesienų galios
 tave apsiaučia,
 kolei vėl grįžti į jauną
 mėnesį, į plačią
 jūrų salą...

Auga ji ir plečias...
 Nežinoma šio daikto
 paslaptis... (p. 17–18)

Visų pirma reikėtų atkreipti dėmesį į porą faktorių, išlaikančių eilėraščio vienybę per visus įvairiom kryptim nusitęsčius vaizdų pasikeitimus. Pastebėkime, pavyzdžiui, kad vienas struktūrinis elementas kartojasi: apgaubianti, ovalinė, į save grįžtanti linija. Rugiagėlių bedugnė – tai tarytum šulinys; smėlio lūpos – tai irgi anga, kuri pati laikoma apglobta delnais. Toliau matomas iš esmės ovalinis kriauklės pavidalas, sujungtas su paukščio figūra, kuri savo ruožtu atsišaukia į kiaušinio ovalą; tada pasaulis, tartum jis būtų saulės sistema, apibrėžiamas ovalu, kaip žemės eliptinė kelionė apie saulę (o atsiminkime anksčiau: „smėlio lūpas, augalą, kaip ugnį tamsoj laikai“). Toliau eina apsiaučiančios „baltos mėnesienų galios“ ir grįžimas į apvalų mėnesio pavidalą, į vandens apgaubtą jūrų salą. Gyvybės pradžios Forma: ovalas, kiaušinis, formos pobūdžiu apsiribojanti begalybė, – kartojasi planetų kelyje, jūrų saloj ir komplikuose metaforinėse formulėse: „rugiagėlių bedugnė“, „smėlio lūpos“, galbūt net ir gaubtas jūrų dugnas, kaip atvirksčias dangus. Tai tartum sudaro pagrindinį eilėraščio tvirtinimą, tezę, apsuptą pagalbiniais vaizdais: kalbama apie gyvybės augančią paslaptį.

Tos vientisos eilėraščio šerdies pajutimui sustiprinti Geda jame tarsi užšifruoja tradicinės formos pasikartojimus, išlaikančius vienybę, būtent, ritmą ir rimą. Pažiūrėję į atspausdintą eilėraščio formą, pradžioje neįtartume, kad jame galėtų būti paslėpti pėdsakai tradicinių ketureiklių arba porinių rimuojančių eilučių, bet šios formos pradeda

skambėti sąmonėj eilėraščių skaitant balsu. Tada pamatom, kad iš dalies jį galima perrašyti kitu būdu, kaip gal archeologai kad sudėsto senos vazos linijas:

*Žavi esi, rugiagėlių bedugne,
Kur mano sielos niekas neįleis.
Tu smėlio lūpas, augalą, kaip ugnį
Tamsoj laikai apglobusi delnais.*

Penkių pėdų jamba, kryžminiai rimai, kokių jau daug mūsų poezijoje esame matę. Tollesnės dvi eilutės irgi šiek tiek primena tradicines formas, bet savotišku, atvirkščiu pagrindu: rimuojasi ne paskutiniai, bet pirmutiniai eilučių žodžiai, o ir pats rimas yra tik apytikris:

*Alyvų žeme
Gyvulio papėdėj
Tada galime grįžti vėl prie penkių pėdų jambų, tik šį kartą ketureilis turi porinį rimą:
Yra vėlė žaliuojanti, – ji buria,
Putotas marių dugnas, – jis sužiūra
Ir atgema, ir mėlynu balsu
Balandis šneka, – kitados žmogus.
Eilėraščio centras nesiduoda perrašomas pagal tradicinę eilėdarą:
Mergelė kreipia savo snapą
laibą į skraidančiąją kriauklę...
Baukščios kregždės alsavimą
girdžiu...*

*Kaukėtas jūrų dugnas
priartėja: pasaulis, –
jis tik vienas, ir*

Šių eilučių visumoje, nepaisant visko, išlaikytas pagrindinis viso eilėraščio jambinis ritmas. O už jungtuko „ir“ – vėl serija maždaug atpažįstamų rimuojančių eilučių su šiek tiek nelygiu ritmu ir su vienu pertraukimu:

*Dvasia neregima... Ovalas –
Jo raudona apimtis...*

*Gimsti, ir baltos mėnesienų galios
tave apsiaučia, kolei vėl grįžti
į jauną mėnesį, į plačią jūrų salą...
Auga ji ir plečias...
Nežinoma šio daikto paslaptis...*

Kaip matome, nėra įmanoma visą eilėraščių gražinti į kokią nors tradicinę „pirmykštę formą“, bet iš dalies ji ten yra, ir kiek ji jaučiama, tiek išlaiko vientisumą tam tikros įtampos su „nereguliariomis“ eilutėmis, kuriose turinio atžvilgiu įvyksta esminiai gyvybės sukūrimo momentai, tartum didžiausios simboliais apgaubtos paslaptys.

Šalia tų bendrų eilėraščio struktūros bruožų, jame yra ir vaizdų bei metaforų vienybė, kurią, tačiau, galime aiškiau pastebėti, metę platesnį žvilgsnį į aplinkinius eilėraščius, per kuriuos tęsiasi tos pačios metaforų struktūrą pateisinančios pagrindinės prielaidos. Pradiniai vaizdai, „rugiagėlių bedugnė“, kuri apgaubia „smėlio lūpas“ ir jose esantį „augalą kaip ugnį“ (tartum tai būtų liežuvis – juk žinome pasakymą „ugnies liežuviai“, – kuris, augalu tapęs, kalbėtų gamtos aistringa kalba), išlaiko tam tikrą giminystę su trečiajame ciklo eilėraštyje paminėta „ugnies bedugne“, kuri jaunystėj, poetas sako, „lyg sapnas atsivėrė prieš mane“. Kaip matome, abiem atvejais prieš mus liepsnojanti anga, kurios interpretacija po žodžio „jaunystė“ ir po „ugnies liežuviu“ implikacijos, tartum tai būtų Šventosios Dvasios apsigėrimas, pasidaro įmanoma staigaus įkvėpimo, dvasios praregėjimo, atsivėrimo kryptim. Ovalo raudona apimtis primena tiek planetų kelią, tiek ir pačią saulę, apie kurią jos sukasi, taigi ir vėl tam tikru atžvilgiu planetų apgaubtą liepsną, jų pačių (arba bent žemės) gyvybės šaltinį, kaip ugnies liežuviai evangelijoje yra ekumeniško dvasinio gyvenimo pradžia, o gėlės žiede – piestelėj – augalo apsisavinimo, jo gyvybės tęstinumo pradžia. Iš tokio vaizdų sugretinimo ir išryškėja, ką anksčiau bandėme pasakyti, kad įvairios būties pakopos Gedos poezijoje liejasi į vieną sudvasintą sąvoką, kurios prasmė yra besikartojančios gyvybės teigimas ir mirties nugalėjimas.

Anksčiau taip pat minėjome Gedos eilėraščiuose susipinančius ir eventualiai susiliejančius semantinius motyvus su savo metaforų grupėmis. Vienas iš tokių motyvų šiuo atveju ir būtų šis „apgaubtos ugnies“ įvaizdis su savo metaforose išryškėjančiomis įvairialypėmis, bet į vieną sąvoką sugrįžtančiomis prasmėmis. Kitas panašus motyvas atsiskleidžia gėlės–moters–paukščio ir žolės besikeičiančiuose pavidaluose. Mūsų nagrinėjamam eilėrašty matome tokius vaizdus, kaip „rugiagėlių bedugnė“, „alyvų žemė“ ir ta „gyvulio papėdėj“ burianti ir „žaliuojanti“ vėlė. Taip pat prieš mus „balandis, kitados žmogus“, mergaitė–paukštis, kriauklė, skrendanti kaip paukštis, ir intymus „baukščios kregždės alsavimas“. Kituose eilėraščiuose šitiems vaizdams atsiliepia „alsuojanti žibuoklė“, kuri tuo savo alsavimu ir jungiasi su baukščiąja mūsų kregžde; dar kitoj vietoj šitas vos atsekamas mažytis drebantis alsavimas įgyja metaforinę išraišką, pakeliančią jį į aukštą dvasinę plotmę: „pavasarij regėjau aš žibuoklę, / Dievo lapą ji skleidė“. Šį vaizdą jungiame su alsavimu todėl, kad mažas žiedlapis gali mūsų akyse „skleisti“ ką nors tada, jeigu matom, kaip jį judina vos juntamas vėjo dvelkimas, žemės alsavimas. Kita vertus, tos rūšies gamtos įvykiu intymumas ir šventumas jaučiamas, pavyzdžiui, ir Antano Baranausko „Anykščių šilėly“, kur sakoma: „vidurnaktį taip tylu, kad girdi, kaip jaunas / Lapas arba žiedelis ant šakelės kraunas“. Mes jaučiame, kad čia irgi, grįžtant prie paties Gedos „Strazdo“, vyksta „dieviška kažkas ir žemiška“. Tas paukščio, gėlės alsavimas jungiasi su mėlynu balandžio balsu tuo, kad abiem atvejais už jo glūdi žmogaus sąvoka, ir dar tuo, kad, pavyzdžiui, kitame ciklo eilėraštyje kalbama apie „kregždę dumblotą“, kuri „mėlynu snapu likimą rašo“, taigi atkartoja aukštesnį plotmėj tą pačią kregždę, snapą, mėlyną spalvą ir balandžio kalbėjimą, panašų į likimą. Tas viskas palengva ir leidžia mums suprasti, kad

smulki žemės gyvybė gali būti savaip šventa arba magiška. Iš čia kyla ir mūsų galia atsilipti į implikacijas vaizdo „gyvulio papėdėj yra vėlė žaliuojanti“. Kitur cikle rasim lyg ir šio vaizdo interpretaciją: „nedrįsk paliesti samanų / dievų pažėsi sielą“. Si mintis yra tikrai religinga, tiek pagoniška, tiek ir krikščioniška, Šv. Pranciškaus prasme. Dar galime paminėti visame cikle kartkartėmis minimą žiogą, „dievų parankinį“, kuris toks mažas, žalias, anot Donelaičio „dyvinas“ ir dieviškas, tikrai gali būti kaip ir žolė, „vėlė žaliuojanti“. Per paukščio sąvoką, per moterį, per žiedą iki žolės prasitęsia tada tam tikras gyvybės dieviškumas, kuris savo ruožtu grįžta į anksčiau aptartą semantinę apgaubimą ir ugnies motyvą (prisiminkime „rugiagėlių bedugnę“), įgydamas ir visas jo simbolines implikacijas.

Neturint laiko smulkiai išnagrinėti visų šio eilėraščio aspektų, paliksime jį „pakeliui į supratimą“ ir pereisim prie visai kito Gedos eilėraščių ciklo „Nakties žiedai, septyni pasakymai Fransua Vilonui“, kuris buvo išspausdintas 1972 m. antrame „Pergalės“ numery. Viduramžių poeto Francois Villon figūra turi tam tikrų panašumų su mūsų Strazdeliu. Abu buvo poetai, abu persekiojami, laikomi kartais net pamišėliais, abu savo gyvenimo būdu aštriai skyrėsi nuo to, kas jų socialinei padėčiai buvo priimta, būtent, Strazdeliui kunigo, o Villonui – *magister artium*, mokslo žmogaus elgesys. Francois Villon buvo dar ir vagis, plėšikų, pakaruoklių draugas, maištininkas prieš (vairias žemės galybes ir didelis mėgėjas be saiko užkasti ir išgerti. Iš tų visų nepriimtinių savybių sumos, iš jų įtampos kilo didelis poeto talentas. Tas talentas skurdo ir augo chaotiškoj XV a. Paryžiaus aplinkoj, kur siautė maras, vagys, priespauda ir karčiamų linksmas erzelis. Geda, šiltai atjausdamas Villono maištingumą, respekto stoką ir draugystę su stikleliu, pats savo eilėraščių cikle susikaučia prie dviejų Villono gyvenimo ir kūrybą plačiai apgaubiančių temų: meilės ir mirties. Tos lemos, kaip matom, artimos ir „26 giesmių“ tematikai. Yra ir tam tikrų eilėraščių formos panašumų: tas pats labai kompliktuotas, tariamai „surrealistinis“ žodžių raštas, ta pati tendencija vaizdų pasikartojimais ir semantinių motyvų eventualiu susijungimu pasiekti eilėraščio vienybės kurioj nors minties plotmėj.

Pažvelkime arčiau į pirmąjį šio ciklo eilėrašį – „Pynė – likimas, kaukolė ir rožė“:

*Likimas vėlei bus man maloningas:
aš ją surasiu, tįsančių smėly,–
tamsiausių rožę, nes rugpjūtis sninga,
nes mano sniego rūmai dulkini;
atsinešiau aš kaukolę ir rožę
ir užmigau ant jūros akmenų,
nes juodos liepsnos ėmė ryti godžiai
džiaugsmus ir laimę vistančių dienų, būtybės skaisčios...*

*Likimas vėlei bus man maloningas:
štai tu ir jūra, miegančios smėly,
ir juodas paukštis ant krūtų sustingo,
ir medžių nuodas, ir daina kely
nutolstančių žemės piligrimų;
pakėliau kaukolę, tamsių nuodų pripyliau,*

*jau pasiilgau vakaro taurės,
 didingos naktys, lai virš seno Rymo
 manosios meilės žiedas sužėrės,
 būtybės skaisčios...*

*Likimas vélei bus man maloningas:
 čia motina, čia jūra, o smėly
 sutviskę rožės sako man: pradingo
 svajojimai jaunystės dideli,
 pusny lakiojoj skamba tavo vardas,
 aš akmeny įbrėžiau: danguje,
 kupliuosius dievo želmenis suvarčius,
 atgims seniai prapuolusi svaja,
 būtybės skaisčios...*

*Likimas vélei bus man maloningas:
 miegok po jūra, vakaro smėly,
 kraujuoti kalavijai nebesminga
 į smilgos veidą, gema dideli
 ir tylūs žodžiai, akys prasiplėtusios, –
 tai sniego lūpos, tai auksinis miestas,
 krūties spenelis ir žiedai keli,
 būtybės skaisčios...*

*Likimas vélei bus man maloningas:
 aš prisikelsiu gelzganam smėly,
 žiūrėk, žiūrėk, virš mano veido sninga,
 ir eina žemės liepsnos mėlynyn,
 aš priskyniau sapno šalavijų
 ir užmigau, ir niekas neprišauks,
 ties tavimi, smėlėtai susivijęs,
 dvilypis jūrų augalas išaugo,
 būtybės skaisčios...*

Eilėraštis, kaip Geda sako, yra pynė – vadinasi, jame susipina, įvairiais būdais tarp savęs tiesiogiai ir netiesiogiai santykiauja daugelis motyvų arba pagrindinių vaizdų. Pirmas skaitytojo žingsnis būtų tuos motyvus atpažinti, o tada – suvokti, kaip jie tarpusavy santykiauja, kiek jie pasikeičia vienas kito paveikti. Galų gale, jei tai įmanoma, turėtų išryškėti eilėraščio slaptoji vienybė arba jo idėja.

Stambiausius motyvus mums Geda pats išvardija: likimas, kaukolė ir rožė. Jų interpretacija nesunki, nes kaukolė ir rožė – tai jau seniai poezijoje pažįstami mirties ir meilės simboliai. Jų neoriginalumas eilėraščiui šiuo atveju nekenkia, nes, kaip atsimenam, tai yra paskyrimas viduramžių poetui, kaip tik rašiusiam tuo metu, kada rožė ir kaukolė ypač iš-

populiarėjo, kaip aukštos riteriškos meilės amžinumo ir gyvenimo praeinamumo ženklai. Jų abiejų absoliutus viešpats buvo likimas – antrasis laiko vardas.

Taigi reikėtų laukti eilėraščio apie meilę ir mirtį likimo rankose. Likimas, jeigu maloningas, gali žmogui dovanoti laiko grįžimo iliuziją, būtent, atmintį. Skaitome: „Likimas vélei bus man maloningas: / aš ją surasiu...“ Tačiau gamtovaizdis, kuriame surandama, Gedos parinktas toks, kad jis ištisai išreiškia laiko praeinamumo kategorijas: jūra, kuri nuolat likdama amžina, nuolat keičiasi; akmuo, kurio kietas galutinumas yra tik iliuzija, nes jis galop praeina ir virsta į smėlį, kuris, kaip žinome, yra ir pagrindinė medžiaga, ir variklis to pirminio laikrodžio giltinės rankose. Užtat ir smėlyje rasta buvusioji meilė – rožė – nebus, kaip lauktume, skaisčiai raudona, bet pajuodusi, kaip mirtis, kaip vėliau eilėrašty naktis, kurios taurės poetas pasiilgo, ir kaip juodos pražūtis liepsnos. Ta kryptim mąstydami pažinsim ir prasmę žodžio „sninga“: tai mostas pačiam Villonui, jo dideliame atsidusimui „Mais ou sont les neiges d’antan“ iš garsiojo eilėraščio „Balade des damès du temps jadis“. Smėlis, sniegas, sniego rūmai, dulkės – išnykstančiojo laiko žymės – veda prie daiktiško mirties simbolio, kaukolės, ir prieš mus iškyla pagrindinė eilėraščio situacija: „atsinešiau aš kaukolę ir rožę“ į pajūrį, į dviejų tariamų begalybių, žemės ir vandens, susitikimo tašką laiko ženkle.

Tolesnius eilėraščio posmelius galima skaityti kaip seriją šio pagrindinio momento transformacijų, išvystančių iš šio vaizdų ir simbolių santykio kylančios logikos galimybes. Pastebėjime visų pirma posmelius apgaubiančią formulę: „Likimas vélei bus man maloningas – būtybės skaisčios“. Ši formulė apibrėžia kiekvieno posmelio minties raidą nuo mirties ir laiko akivaizdoj ironiška tapusios likimo malonės iki virš visa ko iškylančio tvirtinimo, kad tam tikras meilės pradas, tam tikra serija išgyvenimų, kaip kokios gilios esmės, vis dėlto pajėgia atsilaikyti prieš likimo galią, peržengti galbūt ir laiką, ir mirtį. Kokios tos esmės, galime pajusti, stebėdami, iš ko kyla galutinis refrenas kiekviename posmelyje. Pradžioj „džiaugsmi ir laimė vystančių dienų“ lyg ir skiria džiaugsmą ir laimę iš laimės eigos, nes dienos gal ir vysta, bet išgyvenimas kaip toks yra laiku neišmatuojama kokybė. Toliau: „manosios meilės žiedas sužėrės“ yra tiesioginis priešpriešinimas juodai meilės rožei ir tolesnėms to simbolio transformacijoms posmelyje: juodam paukščiui ir nuodingam medžiui (maro simboliai, susiję su Villono gyvenimo laikotarpiu), kaukolei ir nutolstančiai piligrimų dainai (šito vaizdo mirtim dvelkiančias implikacijas galime atpažinti dar iš Brazdžionio poezijos). Ta prasme „būtybės skaisčios“, tos paslaptingos mirčiai nepavergtos esmės įtraukia savo tarpan ir poeto meilę. Ta pačia kryptim veikia ir kitų posmelių pabaigos: „atgims seniai prapuolusi svaja“, „krūtis spenelis ir žiedai keli“ iki komplikuoto ir dviprasmiško vaizdo: „dvilypis jūrų augalas“, kurio šaknys siekia ankstesnę Gedos knygą „26 rudens ir vasaros giesmės“, nes tai ir vėl magiškas augalas, kilęs iš meilės ir mirties, iš prisiminimų ir prisikėlimo. Kaip žmogaus meilės sudvasinta ir transformuota gamtos apraiška, jis turi gilią prasmę ne tik šiame eilėraštyje, bet ir visame Gedos poetiniame pasaulyje.

Galima sakyti, kad visa eilėraščio evoliucija posmelius gaubiančio refreno rėmuose veda į šį centrinį, galutinį simbolį, kuris tada struktūriniu požiūriu tiesiogiai išbalansuoja refreną, nes jo dvilypumas kaip tik ir simbolizuoja dvilypę refreno prigimtį: „maloningas likimas“, duodąs prisiminimą, ir „būtybės skaisčios“ amžinybės plotmėj. „Smėlėtai susi-

vijęs“, šis augalas savyje sukaupia dvi per visą eilėraščių einančias vaizdų serijas. Viena iš jų prasideda su „tamsiausia rožė“ ir sujungia organiško pobūdžio metaforas, taip pat ir metaforas, kuriose tam tikrą vaidmenį atlieka juoda spalva ir jos transformacijos. Visų šių vaizdų užnugary glūdi erotinės meilės ir idealios meilės sąvokos, moters figūra ir keletas mirties bei prisikėlimo pavidalų. Pirmam posmely mirties paliesta tamsiausia prisiminimų rožė turi savo atitikmenį – juodas liepsnas, kurios taip godžiai ryja „džiaugsmus ir laimę vystančių dienų“. Šie du vaizdai jungiasi tuo, kad abiejuose lemiamą reikšmę turi juoda (arba tamsi) spalva, ir tuo, kad abudu išreiškia vystančią, mirstančią meilę. Jie taip pat intymiai santykiauja su antrąja pagrindine į „dvilypį jūrų augalą“ vedančia metaforų serija, kurioje svarbiausi elementai yra kaukolė, akmuo, sniegas, dulkės, smėlis ir kuri atsiremia į užgimimo ir į jūros simbolius, atstovaujančius užsimiršimui, mirčiai. Tuo būdu tamsiausia rožė, kurią poetas randa „tįsančią smėly“, sudaro abiejų metaforų serijų užuomazgą. Jų tolesnį santykiavimą galima išreikšti klausimu ir atsakymu: kodėl aš rasiu (prisiminsiu) savo žuvusią meilę (rožę)? – todėl, kad pajutau artėjant senatvę, užsimiršimą – rugpjūtis sninga, sniego rūmai dulkinai. Smėlis, sniegas, dulkės pasikeičia į kaukolę, į jūros akmenis, ir mirtis veikia per abi vaizdų serijas: „užmigau ant jūros akmenų“; „juodos liepsnos ėmė ryti godžiai...“

Antrame posmely rožė išaiškinama kaip asmuo, moteris, į kurią galima kreiptis „tu“ ir kurią supa tolimesni „rožės serijos“ įvaizdžiai: juodas paukštis, medis, medžių nuodas. Abiejų metaforų serijų santykis antram posmely pažengia pirmyn mirties išsipildymo kryptimi. Palyginkim „atsinešiau aš kaukolę ir rožę“ su „pakėliau kaukolę, tamsių nuodų pripyliau“. Toliau einantys žodžiai, poetui iškėlus „vakaro taurę“, yra tartum mirties puotos dedikacija: „didingos naktys, te virš seno Rymo...“ Bet čia pat turim atkreipti dėmesį, kad kaip tik ši dedikacija, kuri prasideda pasidavimu mirčiai, persilaužia į apsisprendimą už meilę kitoj, galbūt pomirtinėj dimensijoje: „manosios meilės žiedas sužerės“. Tas žiedas – tai ta pati, bet persimainiusi „tamsiausia rožė“.

Trečias posmelis tęsia tą persimainymą toliau. Pažvelkime į seriją: tamsiausia rožė, tįsanti smėly; „tu ir jūra, miegančios smėly“; persilaužimas: „manosios meilės žiedas sužerės“ ir jo išsivystymas: „smėly sutviskę rožės“. Si serija ateina kartu su kita, kur vaizdai susideda iš „rožės“ ir „kaukolės“ metaforų linijų santykiavimo: „užmigau ant jūros akmenų, / nes juodos liepsnos ėmė ryti godžiai“; „medžių nuodas“; „pakėliau kaukolę tamsių nuodų pripyliau“, po to persilaužimas: „didingos naktys“ ir jo išplėtojimas trečiajame posmely: „pusny lakiojoj skamba tavo vardas“; ir pasiryžimas meilės amžinumą tiesiog įrėžti į mirties simbolius: „aš akmenų įbrėžiau: danguje (pomirtinė dimensija) kupliuosius dievo želmenis suvarčius (naujas, amžinybėn transformuotas rožės pavidalas) atgims seniai prapuolusi svaja“ (tiesioginis paneigimas ankstesniojo: „pradingo svajojimai jaunystės dideli“).

Ketvirtas posmelis susumuoja dvilypį mirties–prisikėlimo serijų išsivystymą: „miegotok po jūra vakaro smėly“. Smėlis ir miegas – tai mirtis, o žodžiuose „po jūra“ glūdjį jau lyg ir pažadas būsiančio dvilypio jūrų augalo – prisikėlimo. Toliau posmely netikėtai turtingas vaizdas: „kraujuoti kalavijai nebesminga į smilgos veidą“ paneigia vakarą (nebėra besileidžiančios raudonos saulės spindulių, prasmingančių pro žolę) ir po to vėl transcendentinė amžinybė, šį kartą tiesiog sujungta su poezijos jėga: „dideli ir tylūs žodžiai“. „Auksinis

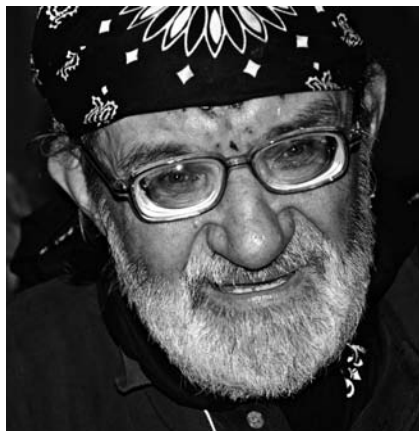
miestas“ atsišaukia į „seną Rymą“, o „krūties spenelis ir žiedai keli“ – dabar jau tamsos nustoję buvusios rožės atitikmenys.

Paskutinis posmelis tiesiai kalba apie prisikėlimą amžinybėje: ir „prisikelsiu“, ir „užmi-gau“. Tuo tarpu toje, ne transcendentinėj tikrovėj, kurią gali paliesti mirtis, pasilieka viso eilėraščio metaforų santykiavimą vainikuojantis dvilypis jūrų augalas, magiškas Gedos pasaulio želmuo.

Kaip matome, ir visa Gedos poezija yra savotiškas didelis augalas, medis. Šaknis giliai suleidęs į tėvynės, gyvybės meilę, jis iškyla gana paprastu kamienu „Pėdose“ ir po to vis daugiau ir daugiau išsišakoja, susiraizgo tolesnėse knygose, neprarasdamas tačiau savo organišką ir magišką esmę. Mūsų poezijoje Gedos balsas skamba labai „moderniškai“, nors tuo pat metu jo žodžiai siekia daugiau senų senovės mitologiją ir simboliką, negu lauktume iš XX a. pagimdyto eksperimentinio ir miestiško požiūrio į meną. Iš esmės Geda lieka, kaip ir daugelis kitų pačių geriausių mūsų poetų, tikru gamtos dainium, kurio talento atsiskleidimui nereikia asimiliuoti mechaniškos ir akmeninės miesto tikrovės. Kaip tik dėl to susiliejiama su gamta galbūt ir mirties, pražūties gaidos jo poezijoje nejučia persiformuoja į prisikėlimo, amžino gyvybės tęstinumo pažadą.

Iš knygos: Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, 1992

Vytautas P. Bložė

„Atradau savo veidą: vėjas / pamažu jį atpusto iš smėlio“, – rinkinio *Žemės gėlės* (1971) įvadiniam eilėraštyje rašė **Vytautas P. Bložė**. Iš XX a. antrosios pusės lietuvių poetų jo kūrybiniame kelyje gausiausia radikalių perversmų, avangardinio polėkio, poetinės tapatybės atradimų ir netikėtų grįžimų.

Bložė gimė Baisogaloje (Radviliškio r.) vaistininke šeimoje 1930-aisiais – jubiliejiniais Vytauto Didžiojo metais. Kai Stalino laikais tėvai buvo ištremti į Sibirą, jis slapstėsi, dirbo įvairius darbus, vėliau Vilniaus pedagoginiame institute studijavo rusų kalbą ir literatūrą. Kurį laiką padirbėjęs leidyklos redaktoriumi, Bložė tapo laisvu rašytoju ir vertėju (daugiausia poezijos – Michailo Lermontovo, Heinricho Heinės (Heinrich Heine), Sezario

Valjecho (César Vallejo), Konstantino Kavafio ir kt.). Bložė praktikoja kūrybišką vertimą, kuris kai kada virsta laisva variacija originalo tema; gyvos poetinės jėgos kupini Valjecho ir Kavafio vertimai virto svarbiais literatūriniais įvykiais. Jau atgavus Nepriklausomybę, 1991-aisiais, Bložėi suteikta Nacionalinė premija.

Poetas debiutavo septintojo dešimtmečio pradžioje oratoriškais, plataus mosto eilėraščiais (pirma knyga *Septyni šienpjoviai*, 1961). Jų konvencionalias temas apie naująją sovietinę visuomenę, pasaulinę revoliuciją ir technikos progresą pagyvina tikrai tada dar neįprastas verlibras ir beribis lyrinio „aš“ entuziazmas („Aš panaikinsiu karus ir nedarbą, skurdą ir išnaudojimą, išgydysiu visas ligas [...] Aš pajungsiu sau tarnauti visą gyvąją ir negyvąją gamtą...“). Ir tik dešimtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje paaiškėjo, kad beveik tuo pat metu Bložė rašė skaudžią, elegišką lyriką apie pokarį, partizanų kovas ir tremtį (jos dalį poetas, baimindamasis represijų, sunaikino arba nerandamai paslėpė, o išlikusią dalį paredagavęs paskelbė knygoje *Sename dvarely*, 1994).

Rinktinės *Iš tylinčios žemės* (1966) ir *Žemės gėlės* (1971) žymi naują Bložės kūrybos etapą. Nuspėjamą sovietinę retoriką keičia vizualūs, bet mįslingi „kadrai“, intriguojančios asociacijos („grįžta žmogus, ieško akmeninio kirvio ir pjūklo / iškerta savo veidą iš suanglėjusio laiko / ir nešasi po pažastim, kojom kažką sutraiškydamas / ir eina, turbūt pas šamaną, pas okulistą“), veržimasi į šviesią komunistinę ateitį – klaidžiojimas po baugias, smurto ir mirties kupinas istorijos erdves. Kaip ir kiti jo kartos poetai, Bložė įsitikinęs, kad poezijos uždavinys – liudyti kitų, bebalsių ir nutildytų žmonių likimus: „poetas turi teisę kalbėti / visų vardu / netgi tų, kuriems atimta balso teisė / arba jie nebyliai“.

Po Prahos pavasario sovietinis režimas ėmėsi dar griežčiau varžyti neortodoksinę kūrybą ir mąstymą (susideginus Romui Kalantai, Lietuvoje šitai įgavo beveik isterišką pobūdį). Bložė tai palietė tiesiogiai – 1972-aisiais netikėtai uždraustas rinkinys *Preljudai*, kuris jau buvo perėjęs visus cenzūros tikrinimus ir beveik išspausdintas. Iš knygos daug tikėjęsis poetas patyrė didelį sukrėtimą, ilgai sirgo, gulėjo ir psichiatrinėje ligoninėje (tenykštės patirtys atsispindėjo eilėraščių cikle „Žiemos gatvė“ (pavadinimas – aliuzija į Vilniaus ligoninę, esančią Vasaros gatvėje). Aštuntojo dešimtmečio viduryje Bložė apsigyveno Druskininkuose, jo žmona ir ištikima pagalbininke tapo Nijolė Miliauskaitė.

„Druskininkų periodo“ poezijai būdingas sustiprėjęs naratyvinis elementas – nuo tada Bložė rašo daugiausia eilėraščių ciklus ir poemas, kurių pagrindą sudaro tam tikras pasakojimo „branduolys, sprogstantis į buitinių, mitinių, istorinių, fantastinių minipasa-kojimų skeveldras“ (Dalia Satkauskytė). Eilėraščiai tik užmetus akį atpažįstami iš savitos išvaizdos – „bložiško“ eilučių „sulaužymo“ ir skrybės – svarbiausi ženklai yra dvitaškiai ir skliaustai. Bėgalinio sujungiamojo sakinio energija grindžiama ir tekstų kompozicija.

Dieviška įkvėpimo akimirka, „kibirkščiuojanti vaizduotė“ (Vytautas Kubilius), iš nieko sukurianti unikalų meninį pasaulį, – svarbi Bložės tema. Apie poetinės kūrybos artumą religiniam išgyvenimui byloja eilėraščiai (juose rasime daug ir Vakarų, ir Rytų religijų įvaizdžių bei mitų) bei poeto komentarai, pabrėžiantys glaudų pasaulėžiūrinių, dorovinių principų ir poetikos ryšį. Iš kartais beveik padieniu sužymėtų datų matyti, kad įkvėpimas poetą vedavo į savotišką rašymo transą, tačiau užrašyti tekstai, daug kartų peržiūrėti ir taisyti, dažniausiai į viešumą patekdavo tik po kelių dešimtmečių (todėl kartais randame ir dvigubas datas). Eilėraščių datavimas taip pat sufleruoja, kad juos galima skaityti ne tik dėl estetinio pasigėrėjimo, bet ir kaip dvasinių ieškojimų bei atradimų liudijimus.

O liudijama pirmiausia paties poeto praeitis, patyrimai, apmąstymai. Tačiau Bložės poezijos „aš“ yra platus ir kintantis, ne vienu aspektu susiliečia su postmoderniomis tapybės teorijomis. Poeto aprėpiami kultūros ir istorijos horizontai stebina pločiu: ir lyrinio „aš“ savastimi, ir tuo, kad įtraukiami archajiniai mitai, folkloras ir dzenbudizmo išmin-tis, avangardinis Vakarų menas ir XVI a. radikaliojo protestantizmo teologija... Neretai eilėraščiai sąmoningai kuriami kaip skirtingų balsų, kūrinių citatų, įvairių kalbos atmainų (kanceliarinės, laikraštinės, mokslinės) montažai (bene toliausiai šia linkme nueita poe-moje-romane *Miko Kėdainiško laišakai*, 1986). Lyriniam „aš“ taip pat būdinga nepaprastai glaudi sąsaja su pasaulio daiktais ir reiškiniais, kuri perteikiama siurrealistinę tapybą pri-menančiais virsmo ir persikūnijimo vaizdiniais: „mes galim visai pasikeisti / pavirsti lai-krodžiais arba sugeriamuoju popieriumi [...] ir aš sugeriu save, nenaudodamas tabako, virsdamas rūkomu popieriumi“. Kita vertus, „aš“ transformacija ar net išnykimas neretai susijęs su paradoksalia išvada: tik jaučiantis savo nykimą subjektas gali išgyventi būties pilnatvę („kas? / niekas / dega many / kai tamsu“).

Kaip ir kiti nekonformistiniai sovietinės epochos poetai, Bložė dažnai naudoja užuo-mina, elipse, alegorija. Maža to, akivaizdus jo polinkis mėtyti pėdas, slapukauti, mistifi-kuoti. Nevalia sakyti, kad poetas nenujaučia, jog dėl to jo kūryba gali būti ne visiems su-prantama ir prieinama – Bložės poezijoje ryškus menininko kaip visuomenės atstumtojo, keistuolio ar net bepročio motyvas (todėl tokios svarbios jam yra, pavyzdžiui, Vincento van Gogo (Vincent van Gogh), Mikalojaus Konstantino Čiurlionio figūros). Tačiau nuo pat aštuntojo dešimtmečio ištikimų poeto gerbėjų ir mokinių (nuo Kornelijaus Platelio ir Si-gito Parulskio iki pačių jauniausių, pavyzdžiui, Donato Petrošiaus) būrys auga. Kad ir kaip būtų, plačiai visuomenei Bložės pavardė pirmiausia asocijuojasi su populiarių estradinių dainų tekstais („Senas jūrininkas“, „Tu man atleisk“ ir kt.). Šie vykę dainiškos lyrikos pa-vyzdžiai – dar vienas daugiabriaunio poeto talento įrodymas.

Po Nepriklausomybės atgavimo išleistose Bložės knygose matyti paprastinimo tendenci-ja – kai kur pasakojimas tampa beveik dokumentinis (pvz., šeimos tremties istorija poemoje „Rožė“), o gamtos lyrika medityvi (*Ruduo*, 1996). 2002-aisiais mirus Miliauskaitei, Bložė išsi-kėlė iš Druskininkų, bet ir sulaukęs garbaus amžiaus tebėra darbingas ir kūrybingas.

Siūloma literatūra: Vytautas P. Bložė, *Ruduo*, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Vytautas P. Bložė, *Sename dvarely*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994; Vytautas P. Bložė, *Noktiurnai*, Vilnius: Vaga, 1990; Sezaris Valjechas, *Atitolink nuo manęs šią taurę*, Vilnius: Vaga, 1980; Kęstutis Nastopka, „Savo – visų vardu“, in: *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 25–48.

Vytautas P. Bložė

NOKTIURNAS 8

Utamarò moterys, tolimas žavesys, kurtizanės,
 gražuolės
 ramioj mėnesienoj
 jau dyla, Utamarò moterys
 o ramuma! o linijų grožis! šešėliai mėnesienoje
 kodėl vienas ištiesai naktyse ieškau savęs
 Utamaro? kodėl
 vienas ant ežero kranto klausausi kas naktį
 kaip tolimam plente eina mašinos

Utamaro naivos kurtizanės! o švelnumas
 laukinės anties plunksnos tarp raidžių
 ji prabėga skaitant Hofmaną
 tik neima juokas, tik liūdna vėl
 tai tu nuoga, pasigūžusi, suspaustais keliais
 brendi į mėnesienos ežerą
 nebijok, atsisuk, negilu čia, dabar atsigulk
 ir laikydamosi rankomis dugno, žiūrėdama į krantą,
 taškykis kojomis
 o kaip smagu! – tu sakai, o
 aš matau tavo grakštų siluetą japonų grafikoje
 tai tu mėnesienos spalvos, balta, neįdegusi jau
 dingsti ežere
 tik antys krykšteli

Utamaro moterys! tokio švelnumo
 atviro naivumo žaislai
 jau vėlai vakare, kai ėjau durpyno pievos keliuku
 pasivaikščioti
 pamačiau kažką tamsoje, priešaky
 stovėjo, manęs išsigandusi, pasakiau
 neišsigąskit, labas vakaras, pasitraukiau dešinėn
 ji praėjo, nešdama pieno kibirą, taip vėlai
 iš ganyklos, kur pririšta jų karvė

Utamaro moterys! pirkioj vaikai
 priemenėj katinas, kieme prie tvarto šuo
 o kiek žavumo, prastais ūkiškais rūbais
 ji praėjo, nešdama pieno kibirą, jau tamsoj
 iš ganyklos, iš ežero, iš atvirutės

tyli violončelė, suspaustai virpa
lyg išbrisdama iš ežero kliša gulbė
kaip aš perteiksiu visa tai, kas yra kasdienybė
ne patosas, ne patetika, kasdienybė

ir už tai, už nuolatinės dvi prasmes
neįskaitomas, neįžiūrimas, už hieroglifų mistiką
teks eit, Utamaro, į kalėjimą
ir mirt nevilty degradavus

Utamaro moterys, gyvybės linijos
rūbų klostės, dailiai svyrančios kekės, Utamaro
tavo talentui, tavo talentui nuolatiniam
ežero baikščios nendrės ir nepakirpti sparnai

o Marija, mano moterie, o Marija
ave, ave, ave, ave, ave
jau suprantu, kaip tauriai galima ilgėtis
tavęs, praeinančios nakties tamsoj su kibiru pieno
rankoje

Utamaro Marija
Utamaro linija
Utamaro spalva
ir skausmas

nėra daugiau tiesos be mūsų dviejų
gieda violončelė bažnyčioje
Utamaro budizmas lieka jau be nirvanos
stovi tuščias kibiras prietemoj

kodėl tu
kodėl aš
kodėl Marija
kodėl?

RUDUO

XIX

visi apleido seną ir liūdną vasarnamį (tik žvirbliai čirškia po
 alyvų krūmus, po krintančias liepų šakas)
 tik kartais kažkoks nežinomas paukštis atskrenda (matau jį
 žemyn pro langą žiūrėdamas tarp
 storų liepų šakų) jos plonėja
 augdamos, kai mane vaikystėje pirmą kartą atnešė tėvas
 pakabinti po liepa
 senam hamake, šešėlyje, suptis ir miegoti skersvėjuje

paskui gulėjau kniūbsčias ant vagonų stogų, per tunelį
 paskendęs dūmų kamuoliuose
 važiuodavau alkanas kaip šiandien, ieškoti kaime maisto
 (vieniša gulbė ilgu ilgu kaklu šiandien skrido prieš šiaurų vėją
 žemai žemai prie pat bangų)
 paskui nepažįstamos rudeninės tylios moterys apsistojo
 vasarnamy, bet jis liko šaltas ir svetimas joms

siunčiau atviruką po atviruko, negerų spalvų (šalta nuo jų)
 šiandien nesimaudžiau ir grįžęs neužmigau senam tėvų hamake
 tarp paukščių kaip žilas Milašius Prancūzijos miestelyje, visai
 šalia Paryžiaus
 iš to krašto visi mes kilę, iš to paties vasarnamio

kuriame aš vaikštau per miegą, leidžiuosi laiptais žemyn
 ko? – paklausia telefonas. – Turiu reikalą, atsakau
 turiu reikalą, noriu paskambinti sau, miegančiam pakartam
 po liepa hamake
 noriu išgirst tėvo balsą ir palinkėt saldžių sapnų

vasarnamy miega rudeninės bailios provincijos moterys
 žiūri į mane su baime dėl mano brezentinio švarko
 japonų imtynių stiliaus mąstymo
 ir žvilgsnio, kuriame nyksta trumparegystė ir supasi vaikystės tėvų dvaro pievos

klaidžioju po pajūrio kurortą
 artėjant pirmai šalnai, mėnesiui trinant pirštus
 metams atgal nebegrįžtant
 man šąlant skersvėjuje hamake

XXX

svarbiausia nejausti neapykantos
 žemei, kuri virš manęs
 kalnams, kurie po manim
 žmonėms, kurie neteisingai
 apspardė mane ir paliko
 prisikėlimui – tai atpirkimo
 kelias, gerai
 tada plakite mane dar skaudžiau
 vasaros lietaus kruša
 ant obelių, deginkit mano padus
 kraujo pudra, skaudžiom tortūrom
 vaišinkite mane tulžim iš perdžiūvusio butelio
 ir vainikuokire erškėtrožes mano skambančia galva
 žmonių, kurių aš neapkenčiau, nebuvo
 tik girdėjau apie juos, bet vos palietę mane savo dalgiais
 jie tapdavo geri man, man gulint žolėj ir laižantis
 šuns seilėmis savo įsikandimus

visa tai taip gera, jog pasišiaušia plaukai iš džiaugsmo
 ir šiurpas nueina pagaugais už pervažos
 kai aš šaukiu pro traukinio langą kieme žaidžiantiems vaikams
 mane patikrino žmonės neapykanta savo
 mane įžeidinėjo niekšai, mane skriaudė draugai
 kad tik išlikčiau, jie sakė, kad tik išlikčiau
 šiukšlyno kirmėlė, dirvos varputis
 suanglėjus trandis*, pagrauztas riešutas
 kad tik pažinčiau kaip grūdas pūvančioj dirvoj savo puvimą
 savo prisikėlimą švariais žiemkenčių daigais

1980.IX.21

* trandis – kandis

* * *

atradau savo veidą: vėjas
 pamažu jį atpusto iš smėlio
 čia žemė. Čia guli žmonės
 rugiapjūtėj įkaitę stogai, ir pavasarį
 džiūstančios ašaros: duona
 aptaškyta bangų druska: net graudu
 nuo žmonių gerumo. Ir gaila
 kažko
 lyg senos sulankstytos vėjarodės

DIEVO IEŠKOJIMAS

kaipgi būsi be dievo? – taria nusiaudamas kojas
 čiupinėdamas pritrintas pūsles, pergaltodamas viską iš naujo
 ir iš pat ryto prasideda dievo ieškojimas – stalčiuose ir ant
 aukšto
 prasideda ieškojimas skryniose ir kailinių kišenėse

ieško dievo žmogus, apžiūrinėdamas medžių dreves
 kasinėdamas apie tvartą ir upės atbradose
 žiūri po suolu, tikrina kamina, užsilipęs ant stogo
 bado šake daržinės kampe pernykščio šieno plaką

persioja miltus, perrenka džiovintus grybus
 išardo laikrodį ir vėl sudeda, nieko nepastebėjęs
 ieško senose knygoose tarp eilučių, žodžių pradžioj ir pabaigoj
 tarp senų kalendoriaus lapų, pageltusių bitininkystės vadovėlių

tikrina, ar nėra kur pakasto po kuria obelaite
 išsemia šulinį, išgraibo pirštais jo dugną
 pertraukia keliskart akėčias skersai išilgai kūdros
 pastato kampe slasteles prie pelės urvo

varto rankose pasą, tikrina vaikų gimimo metrikus
 šniukštinėja bažnyčiose už altorių, špitolėse ir klebonijose
 apžiūri keletą karstų, lydimų į kapines
 ieško vaistinėse tarp buteliukų, karčių ir saldžių miltelių

paskui atsisėda ant lovos krašto, ima kalbėti poterius
 šiaip sau, iš įpratimo, žiovaudamas ir kasydamasis
 ir šitaip kasdien – nuo ryto lig vakaro, kol užkalant karsto
 dangtį
 staiga nusimena: kažką turbūt pamiršau

GELEŽIS

tai ne medžiai trypčioja vietoje, tai iš po medžių šaknų
dygsta mažyčiai grybai, panašūs į karkvabalius
ir skraido vakarais zvimbdami po medžių viršūnes
ir niekas jais nesirūpina, nekreipia nė dėmesio

užšalo šulinys, ir sniegas jo nebepramuša
ir kaip atsigerti ėriukui, nužengusiam nuo debesies
kaip atsigerti saulėgrąžai – viena koja laisva, antra pririšta
prie žemės
kaip atsigerti šamanui

grįžta žmogus, ieško akmeninio kirvio ir pjūklo
iškerta savo veidą iš suanglėjusio laiko
ir nešasi po pažastim, kojom kažką sutraiškydamas
ir eina turbūt pas šamaną, pas okulistą

burtininke burtininke, aš tave pavaišinsiu geležim
tik apsvarstyk mano galvą, kuri verkia geležimi
tik pagirdyk mano galvą geležim-geležim
pasakyk man į ausį: g-l-ž-m

***

medis nukirstas lieka stovėti
paukštis nušautas tebeskrenda
tebegroja sudužę plokštelės
aš tebegirdžiu savyje eiles
kurių neparašiau
kurios liko įrėžtos peiliu
ant didelio liepos šešėlio
sunkioje mėnesienoje
ir ant lubų virš kurių
kažkieno pirštai blaškės
po šaltą klaviatūrą

***

poetas turi teisę kalbėti
visų vardu
netgi tų kuriems atimta balso teisė
arba jie nebyliai

poetas turi teisę gyventi
visų gyvenimu
netgi tų kurie nužudė
arba pamiršo gyvent

poetas turi teisę suprasti
viską taip kaip visi
arba taip kaip kiekvienas
supranta savaip

1965

***

Tėvas darydavo vyną
ir dideliais buteliais
užkasdavo į žemę sode.

Ir metų metais vynas fermentuodavosi
tarp obelių ir vyšnių šaknų.

Paskui neliko tėvo.
Jį užkasė labai toli.
Vargu ar jis surado po žeme savo vyną,
kuriam dabar jau koks trisdešimt metų.

Niekas iš mūsų jo neieškojom.

Man taip ir neteko ragauti
tėvo daryto vyno.
Bet slapta viliuosi,
kad kada nors,
kai būsim visi po žeme,
mes susirinksim ragauti
naminio vyno.

Bus didelė puota,
kurioje tėvas pakels pirmąjį tostą
už visus gyvuosius ir mirusius.

Aš nusigersiu pirmas
ir verksiu,
verksiu,
verksiu,
kad niekad gyvam neteko ragauti
tėvo daryto vyno.

1965

***

Kaip pamišę gegutės rauda,
Dega tėviškėj kruvinos žaros.
Kas paliudys baisiąją skriaudą?
Siaučia maras, raudonas maras.

Kur jūs, mano žalieji broliai?
Kilkit kilkit iš kapo žygin!
Kas paguos artojęlį varguolį,
Kai paparčiai krauju pražydo?

Guli broliai, turgavietėj guli,
Išrikiuotas brolelių pulkas.
Spardo brolius batai didžiuliai,
Varva brolių kraujas į dulkes.

Raukit plaukus, beržai svyruokliai!
Ažuolai, iš siaubo drebėkit!
Sesutes jie užsmaugė daboklėj,
Dar prieš mirtį drįsę išniekint...

Marcelijus Martinaitis

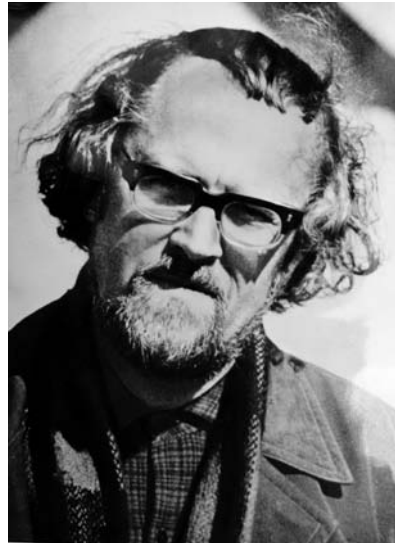
Marcelijus Martinaitis (g. 1936) – poetas, eseistas, vertėjas, dramaturgas, vienas svarbiausių rašytojų kartos, septintajame–aštuntajame dešimtmetyje pakeitusios lietuvių literatūros veidą, atstovų.

Gimęs ir augęs Pietų Žemaitijoje, Raseinių rajone, Martinaitis Kaune studijavo ryšių techniką, vėliau Vilniaus universitete baigė lituanistiką. Dirbo kultūrinių leidinių redakcijose, vertė latvių, rusų, švedų, Lotynų Amerikos poetų kūrybą (Mario Čaklajo (Māris Čaklais), Marinos Cvetajevės, Pablo Nerudos (Pablo Neruda), Nobelio premijos laureato Tomaso Transromerio (Tomas Tranströmer) ir kt.), o nuo 1980-ųjų pradėjo dėstyti Vilniaus universitete, įkūrė studentų literatū būrelį, kurį lankė daugelis dabar žinomų rašytojų. Aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje Martinaičio lyrika ne tik plačiai skaityta, bet ir dainuota – ne vienas eilėraštis tapo populiaria daina („Tu numegzk man, mama, kelią“, „Kai sirpsta vyšnios Suvalkijoje“, „Kukutis savo laidotuvėse“). Atgimimo laikais Martinaitis aktyviai įsitraukė į Sąjūdžio veiklą, išrinktas paskutinės SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatu, posėdžiavo Maskvoje, o įtvirtinus Nepriklausomybę grįžo prie literatūrinio ir akademinio darbo. 1998-aisiais tapo Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatu.

Ankstyvuosiuose Martinaičio eilėraščiuose (pirmasis rinkinys – *Balandžio sniegas*, 1962) dar esama oficialių motyvų, sovietinių herojų ir „socialistinių statybų“ šlovinimo. Juos vėliau pats vertino kritiškai, sakė, jog tik rašydamas antrąją ir ypač trečiąją (*Saulės grąža*, 1969) knygas, ėmė „jausti tikrą poezijos skonį, užuosti kalbos kvapą, girdėti žodžius kontekstuose, apšviestose erdvėse...“

Vėlesnėse lyrikos knygose svarbiausia tema – bandymas rekonstruoti „žemdirbių civilizacijos kontūrus ir pagrindinius jos ženklus (žemė, namai, Dievas, ryšys su mirusiais), gamtos ritmu pagrįstą laiko tėkmės ir būties dėsnių suvokimą“ (Rita Tūtlytė). Apie lietuvių agrarinę kultūrą ir jos suardymą rašo ne vienas poeto bendraamžis, tačiau Martinaitis siekia giliausiai. Jis apmąsto ne tik šio reiškinių istoriją (Nepriklausomybės praradimą, prievartinę kolektyvizaciją ir industrializaciją), bet ir kultūrinius aspektus (bendruomeninių ryšių, dorovinių principų, tūkstantmečių vaizdinių ir mitų praradimą), ne vienur tai pateikdamas kaip moderniojo žmogaus, nebeturinčio „užtikrintos vietos visatos struktūroje“ (Vytautas Kavolis), būsenos metaforą.

Poezija ir kiti menai čia iškyla kaip būdas išsaugoti ir pratęsti pavojuje atsidūrusią tradiciją. Poeto užduotis – ne kalbėti apie asmeninius išgyvenimus, o būti savotišku mediumu, galinčiu „perrašinėti iš tolimos praeities ateinančias bežodes telegramas ir siųsti tuos tekstus tolyn“. Tokia samprata Martinaičio poezijoje realizuojama įvairiais būdais: tai ir tautosakos bei senosios lietuvių literatūros stilizacijos, ir poezijoje ryškėjantis etinis

kodeksas – užuojauta kenčiantiems, gyvenimo nuskriaustiems žmonėms, solidarumas su tais, kurie „be kalbos ir be balso, kaip varpinės senos be varpo [...] kur pamiršo, kur guldė po amžių pavarte / ir negyviems neteisybę užrašė kreida ant kaktos“. Nuo moralinio vertinimo niekas nėra atleistas, todėl ne vienas eilėraštis virsta lyrinio „aš“ sąžinės perkratumu, apgailint ir savo paties abejingumą, neteisingumą. „Kaltumo be kaltės“, beasmenės, bet visur esančios grėsmės motyvai taip pat rodo totalitarinės valstybės propagandos ir muštro sistemos veikimą, kuriuo kiekvieną šios valstybės pilietį stengtasi paversti įbauginta ir vidujai skilusia būtybe.

Kita vertus, poetas yra pabrėžęs, kad jo santykis su gimtine ir visa agrarine tradicija nevienareikšmis. „Šis gyvenimas buvo gerai tvarkomas, bet uždaras. Čia buvo sukurta unikali etninė kultūra, bet negalėjo iškilti profesionalus menas, atsirasti didieji išradimai, platesnis pasaulio pažinimo akiratis [...] Dar besimokydamas, skaitydamas knygas pajutau, jog vieną kartą turėsiu palikti namus, tėvus, visus savo artimuosius, nes jau iš čia mane vedė kažkokios dar neįsisažemonintos ambicijos, platesnių, nežinomų erdvių šaukimas, gal net literatūra“.

Prieštaringas asmens ir pasaulio santykis bene geriausiai atsiskleidžia *Kukučio baladėse* (1977, 1986). Jose veikiantis personažas, savotiškas autoriaus antrininkas, perteikia susvetimėjimo, susidvejinimo būseną. Prisdengus senoviško, naivaus ir keisto žmogelio kauke, ryškinamas tradicijos ir modernybės susidūrimas. Todėl *Baladės* kupinos keistų fantastiškų nutikimų: Kukutis sako pamokslą kiaulėms, dalyvauja savo paties laidotuvėse, per vieną naktį prabėga šimtmečiai, „pro lango stiklą lekia motociklai“... Anot Rimanto Kmitos, cikle taip pat akivaizdus „karnavališkas oficialiosios ideologijos, sovietinių vertybių apvertimas“. Vienur Kukutis apsimeta, kad besąlygiškai ir pažodžiui tiki sovietiniais idealais, ir taip atskleidžia jų absurdiškumą, kitur užuominomis kalba apie to meto nuotaikas, aktualius įvykius, demonstruodamas smurtišką sistemos prigimtį („O tu, saule, / švieti ir nežinai, / kokie tavo šviesos / žodžiai? // Neatsakytum, saule, / išgrūstų dantis tau, saule, / revolverio rankena!“). *Kukučio baladės* tapo Martinaičio „vizitine kortele“, jos daugiausia verstos į kitas kalbas.

Literatūrinis personažas, įvardijamas kafkiška santrumpa K. B., sutinkamas ir atgavus Nepriklausomybę sukurtuose eilėraščiuose. Čia jis taip pat veikia kaip kritikos įrankis, bet šįkart kritikuojamas paviršutiniškas ir primityvus vartotojiškas gyvenimas.

Martinaičio stilius pasižymi taupumu ir skaidrumu, ypač išryškėjančiais palyginus jį su kitais modernistiniais lietuvių poetais. Dažnai naudojamos meninės priemonės: aliteracija, inversiškas pakartojimas, elegiško tono ir ironijos arba satyros dermė. Martinaitis yra daiktiško, bet talpaus įvaizdžio ir paradoksalios metaforos („tik vieną dieną mylėsiu tave amžinai“) meistras. Galbūt geriausias įvadas į jo poetiką yra rinkinys *Atmintys* (1986) – vientisa ir subtili meilės lyrikos knyga.

Martinaičio straipsniai ir esė, kur pirmiausia remiamasi struktūrine antropologija (Algirdas Julius Greimas, Klodas Levi-Strosas (Claude Lévi-Strauss)), gvildena mitologijos ir folkloro, valstietiškų papročių ir švenčių atspindžius šiuolaikinėje literatūroje ir gyvenime. Gausioje publicistinėje ir memuarinėje kūryboje (pavyzdžiui, vienoje paskutinių knygų *Mes gyvenome*, 2010) pateikta daug intriguojančių faktų ir istorijų apie karą ir pokarį, sovietinių laikų inteligentijos gyvenimą, literatūros kūrybą ir plitimą nelaisvės sąlygomis.

Iš šios Martinaičio knygų kategorijos reikia paminėti esė rinkinį *Poezija ir žodis* (1977) – apmąstymus apie poezijos gyvavimo ir atsinaujinimo prielaidas, apie poezijos ir dorovinių principų ryšį, apie poeto, kritiko ir skaitytojo santykį, kupinus ir šiandien aktualių patarimų pradedantiems rašytojams.

Siūloma literatūra: Marcelijus Martinaitis, *Sugrįžimas*, Vilnius: Tyto alba, 1998; Marcelijus Martinaitis, K. B. *jtariamas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004; Marcelijus Martinaitis, *Mes gyvenome*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010; Marcelijus Martinaitis, *Poezija ir žodis*, Vilnius: Vaga, 1977; *Marcelijus Martinaitis: kūrybos studijos ir interpretacijos*, sudarė Jurga Perminaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2000; Rimvydas Šilbajoris, „Martinaitis – sąžinės ir žemės poetas“; in: *Archajika ir modernybė: Marcelijus Martinaitis laikų sąvartose*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 135–147; Rimantas Kmita, „Groteskas kaip modernėjimo veiksnys Marcelijaus Martinaičio Kukučio baladėse“, in: *Archajika ir modernybė: Marcelijus Martinaitis laikų sąvartose*, p. 95–109.

Marcelijus Martinaitis

*

Ašara, – dar tau anksti
nusirist į smėlį,
kad užkastų.

Nepalik namų, senelės akinių,
atminimų užstalėj, rožančiaus
žemės nepabaigiamų darbų.
Pasivyk išeinančius, karštai
išbučiuok jų kojas.

Vaiko nepalik, iš jo akių
pėdsaką nuvesk jam iki žemės.
Pagailėk aklų, esi
jiems vienintelis regėjimas.
Susimilk ant mūsų –
ant luošų,
ant laimingų...

Nežak kaip eketė širdy,
ašara, gyvybe, vabalėli.
Smilgą tu nulenk, nuskrisk
lig namų – akių tu boruže.

Ašara, prie kelio pastovėk,
pasitik ir didelį, ir mažą.
Tu beraščių išmintie, šilta
dar nukriski ant laimingų rankų.

Vis greita tu, ašara, greita –
taip kiekvieną apeini, apvaikštai.
Štai jaučiu, per skruostą man nuriedi,
lyg kas basas pereitų per sodą.

DAINA APIE SMURTĄ

Pro baisų sapną
visa suvirpau –
pusė pasaulio,
rodos, nuvirto.

Tave išgirdus,
šokau iš guolio
ir vienmarškinė
į tamsą puoliau.

Kritau ant kelio
prie tavo kūno –
rankos nutirpo
iki alkūnių:

numestas peilis,
ant jo – mėnulis.
Veidu į žemę
tu atsigulęs.

Vakar pasaulis
gražiai žydėjo, –
dabar per plentą
kraujai tekėjo.

Mano krūtinę
skausmas įlaužė...
Miestelio šviesos
per plentą šliaužė.

Kas tai padarė!
Nėra nė kvapo...
Ką užrašyti
ant tavo kapo?

Arti – mėnulis,
toli – nameliai...
Lūpos bučiavo
kruviną kelią.

*

Kai sirpsta vyšnios Suvalkijoje
raudonos, kad pravirkt gali, –
rasa ten laša nuo lelijų –
kaip dalgio ašmenys – gaili.

Ir pjauna širdį tarsi dobilą
lig gyvuonies, lig pašaknų,
o vakarais kažko taip tolina,
kažko nėra – lyg artimų.

Kokia tylą gyvybėn smelkias
kasdienio židinio ugnim!
Tokia daina, kad užsimerkia
dainuodami – lyg mirdami.

Lig pašaknų ten pjauna širdį,
ten teka vandenys liūdnei.
Ir dulkės vieškelių dar šiltos
tarsi sodybų pelenai.

KAIP KUKUTIS PROTĄ ATGAVO

– Kai dirbau žemei dangų,
o jūrai dugną dėjau,
o jūrai dugną dėjau –
per Vokietijos gaisrą
manęs išvest atėjo,
ant kaklo pančius dėjo,
ant kaklo pančius dėjo,
per Vokietijos gaisrą
po Blinstrubiškės ažuolu
mane pakorė.

O kai mane pakorė,
tuoj atėjau į protą:
atsižadėjau žemės,
dangaus ir Lietuvos,
dangaus ir Lietuvos.

Anoj pasaulio pusėj –
dangų man davė butą:
po Blinstrubiškės ažuolu
du sieksniu pievos.

O ko daugiau man reikia:
gavau du sieksniu pievos.
Nei arti, nei akėti:
ateina kartais karvė
ir visa patręšia.
Nei arti, nei akėti, –
o ko daugiau man reikia?

Tveriu sau žemei dangų,
ramus sau gulinėju
po Blinstrubiškės ažuolu –
senelių prieglaudoj.

Anoj pasaulio pusėj
žuvis varau į vandenį
ir suprantu, ko niekaip
suprasti negaliu.

KUKUČIO APSILANKYMAS VILNIUJE

– Tai didelis Vilnius!
Vienam pakrašty stypso gandras,
kitam –
girdėti kalenimas!
Vienam jo krašte kerta rugius,
kitam –
riša pėdus,
vienam –
verkia vaikas,
kitam –
šluosto jam ašaras;
vienam –
dainuoja,
kitam –
pritaria...

Tai didelis Vilnius!
Taip jis ir tęsiasi laukais per Lietuvą:
pro Dubysą,
per Luokę,
per Žemaitiją,
kol baigias ties jūra!

KUKUTIS NORI PAMATYTI TĖVYNĘ

- Taip ilgai nemačiau tėvynės,
dirbdamas jos laukus,
taisydamas šiaudinius stogus.

Taip gyvenimas nedavė laiko,
temdydamas akis ir galvojimą:
vis ką nors reikėdavo dirbti,
eiti kur nors ar važiuoti.

Matau, nieko neišeina ir tiems,
kurie greitai važiuoja,
arba tiems,
kurie daug pasigardžiuodami valgo,
kad gražesni būtų žodžiai apie tėvynę.

Dirbau ir dirbau,
net savo minčių nesuprasdamas -
norėjau bent užsidirbti sekmadienį,
kad galėčiau galvoti.

Kai baigsiu visus savo darbus,
laisvą, užsidirbtą sekmadienį
atsigulęs žolėj,
laisvai pasidėjęs ant žemės rankas,
norėčiau dar pamatyti tėvynę,
kam nedavė laiko gyvenimas.
Taip nieko daugiau neuždirbau
ir taip nieko daugiau neturiu,
kad jau nebenoriu turėti.

KVAILUTĖS ONULĖS
RAUDA

Rado prie tako Onulė
raudoną siūlą
iš vaikiškos kojinės,
o gal iš vaivorykštės?
Atsisėdo prie tako
ir pagailo Onulei to siūlo,
ir iš gailumo -
apsiverkė.

Ir pagailo Onulei
vyturio lizdo dirvone,
šį rytą į kūdrą įkritusios bitės
ir smėlyje vaiko pėdos.

Ir pagailo Onulei,
kad plūgais apars
vyturio lizdą dirvone,
kad bitė ratuota namo nesugrįš
ir liks alkana bičių motina,
kad vaikai tie - užaugs ir pasens,
o raudonos vaikiškos kojinės
bus per mažos jų kojoms.

Sėdėjo prie tako Onulė
ir verkė,
laikydama rankoje siūlą,
taip verkė,
lyg būtų sudegę namai.

*

Mano žemė sulaukė amnestijos.

Skambinu į Kalnujų kapines,
sakau: skubinkite –
jau atrasti dokumentai...

Ne sau ir ne savo valia
jūs priėmėt žemės Komuniją
Kalnujų kapinėse – kažkada
jūsų burnas mačiau dar pilnas kalbos.

Laikas atsisaukt, mirusieji:
jūsų pagulta žemė vaisių neduoda.
Pagal savo vardus atsišaukia javai,
plynuose laukuose sujuda pašaukti kaimai.

Vilniuje surasti antspaudai. Kregždėms
kiekvieno namo pastogėj gražinama nuosavybė.
Pučia nuo kapinių vėjas, pakvipęs darbymečiu:
jam įsileist dar neturime tiek daržinių.

Amnestuotam Izidoriui grįžta šventumas.
Rugiai atgauna teisę švęsti sekmadienius.
Per Sekmines galvijai galės poilsiauti, –
visos metinės kaltės bus jiems atleistos:

kam už rugius, išbraidžiotus per ganiavą,
kam už apverstą kibirą, išlaužtus vartus, –
jeigu žmonės tik tiek nusidėtų,
nebijotų mirties kaip ir jie.

Kai šventorius vėlei užgieda,
kopolytėlėse gali ilsėtis šventieji,
nes tada, kai Kalnui ima giedoti,
pasaulyje nieko blogo nevyksta.

NAKVYNĖ PAS ŽEMAITĮ KUKUTĮ

Už miško, už miško –
 pelėdos dvi akys,
 pelėdos trobelė apsamanojus.
 Nei gyvas, nei miręs,
 pusiau jau apakęs,
 už miško gyvena Kukutis vienkojis.

Kol ūkė apuokas,
 kol kirvarpa graužė sienoją,
 kapai kol įdubo,
 kol jautis giliai atsiduso, –
 pasauliu keliavo pirmoji žinia apie Troją,
 ir pranešė radijas:
 žemėj išnyko jau prūsai.

Kol šalys apaugo miškais
 ir kol išmirė šlėktos,
 gyvenimo pusę išgėrėm per naktį lig dugno.
 Aš merkiau per stalą liūdnei ir prislėgtai
 vienturtei gražuolei –
 kuprotai jo dukrai.

Kol merginai dukrą,
 kol leido paimti už rankų –
 sugriovę Berlyną,
 vaikai vienakojai sugrižo...
 Ir aš pražilau,
 ir mes svarstėm,
 kas šviečia padangėj:
 gal Skuodo pašvaistė,
 gal jau bombarduoja Paryžių?

Ir kol mes supratom,
 kad mūsų riba – begalybė,
 vienturtė jau meldėsi kampe
 lyg susenus pelėda.
 Kol kuprė žegnojos,
 suiro kraštai ir valstybės
 ir padais į šiaurę atsigulė žemėn žuvėdai.

Ir kol žemaičiavo jis vokiškai,
 rusiškai,
 lenkiškai,
 lyg briedis miške,
 traukinys nuvažiavęs subliovė.
 Mums pašvietė degantis dvaras,
 kol pasilenkusi
 sena Kukutienė kamaroj paklojo man lovą.

Ir baigė politiką...
 Miunchenas perdavė džiazą.
 Lyg prūsų žirgai pririšti –
 saksofonai sužvengė...
 Knapsojom už stalo
 gyvenimo pusę išdažę –
 nei ačiū už Varšuvą,
 anei už Prūsiją danke.

Ir kolei Kukutis pritaisė sau dešinę koją,
 vos lempą suspėjo uždegti –
 ir šimtmetį visą gaidys išgiedojo
 per vieną vienintelę naktį.

NEŽINOMO DAILININKO PAVEIKSLAS

Berods tai praėjusio amžiaus paveikslas.
 Apsnigtos kaimo trobelės, kas eina
 su šieno glėbiu, kas su naščiais vandens,
 vaikai su rogutėm ant ežero ledo,
 senukas su žabais, šliaužia rogės nuo kalno,
 paskersta kiaulė, ją svilina, dūmai kaip virvė
 tiesiai kyla aukštyn. Viskas čia pat, netoli –
 bažnyčia, kapinės. Jie nesistengia
 ką nors toliau įžiūrėt, kas ne šito pasaulio:
 jie tikri, kad yra matomi Dievo –
 visagalio jų autoriaus, kuris juos įamžina.

Jie veikia oriai, nusimanydami,
 jog viską daro teisingai ir visa išlieka.
 Jie tikri, kad bus kada nors pamatyti,
 kai nieko neliks čia, kai visi išsiskirstys, –
 jie bus pamatyti susigrūdusių salėj žmonių,
 žemažiūrėm akim ieškančių, kas autorius,
 aikčiojančių, sutrikusių, lyg išvydusių juos
 atsivėrusioj Dievo aky.

PASKUTINIS ATISISVEIKINIMAS SU KUKUČIU

Miršta mažas Kukutis,
 įsikniaubęs žolėj,
 susirietęs – lyg bitė prie avilio.
 Paskutinį kartą atsikvepia,
 įtraukdamas viso gyvenimo gėrį.

Miršta toks mažas Kukutis,
 neįžiūrimas iš lėktuvų,
 nematomas radarų ekranuose,
 nepastebi jo mirties povandeniniai laivai.

Tyliai miršta Kukutis,
 nesudrumsdamas radijo ryšio,
 traukinių eismo,
 nepakenkdamas lėktuvų reisams...

Miršta mažas Kukutis,
 nieko neužgaudamas – kaip atodūsis.
 Miršta visam pasauliui,

miršta visiems laikams,
 miršta visur, kur yra kas nors gyva, –
 nors kraštelis dangaus,
 žemės sauja,
 skruzdė su eglės spygliu...
 Miršta paukščių lizduos,
 snieguotose viršūnėse,
 vaisių sėklose, žodynuose, grūduose,
 miršta knygoje, aviliuose...

Miršta ten, kur jo niekad nebuvo
 ir jau niekad nebus:
 ekspresų languos, posėdžių salėse,
 miršta žodžiams, vaikams, Antarktidai,
 Araratui, Australijai, Andų kalnams,
 miršta visam pasauliui...

Virš horizonto patekęs žvaigždė
 į begalybę
 transliuoja jo amžiną mirtį.

PRISIMINIMAS (SERBENTA)

Jauną pavasarį gimiau Serbentos upelėj.
Patiesta drobe parėjau į namus,
susiradau dirbančius tėvą ir motiną,
į rankas įsitvėriau ir ėmiau augti –
nuo pavasario iki pavasario.

Taip ir gyvenom – stati:
kas su dalgiu, kas su kibiru rankose,
o vaikai augdavo – bėgiodami.

Kol nesustodavom, nesustodavo ir gyvenimas:
jį jausdavom tik eidami arba dirbdami.
Nieko daugiau čia nebuvo:
žinojom – mes patys ir esam gyvenimas.

Iki karo čia buvo tik mūsų kaimas.
Po gaisrų, po žudynių
jis ataugdavo iš pasėtų rugių.

Tai buvo laikai, kai miegodavome basi,
nebijodami sapnuot – ir sapnai buvo mūsų.
Ir visi savi naktimis, o gaidgystėmis
keldavosi senelė šildyti mums sekmadienius.

Per Sekmines eidavome prie Serbentos,
susėsdavome ant kranto, atsižiūrėdavom vienas į kitą,
per vandenį, tylėdami, akių nenuleisdami:
kas kiek paaugo arba paseno, kurio nebėra.
Po to visus metus vėl nebūdavo laiko –
reikėjo gyventi.

PRISIMINIMAS

(PASERBENTY GIEDANT MOJAVAS*)

Tikiu kvepiantį Dievą
iš tavo maldaknygės
iškritusiam paveikslėly.

Tikiu tavo kaktą ir lūpas,
tavo sudėtas rankas,
kurių dar niekam nepraskleidei.

Tikiu gėles koplytėlėj,
tikiu raides, įrašytas
po giesmyno gaidom.

Tikiu niekieno neliestą Dievą
medalikėlyje
prie pilnėjančios tavo krūtinės.

Tikiu tėvą ir motiną
Šventosios Šeimynos paveiksle,
pasmilkytus žolelėm.

Tikiu įgimtą nuodėmę –
tai gražiausia, kas žemėje
mudviem yra dovanota.

Tikiu mergaičių giedojimą,
tavo balse
tikiu Jo pervertą širdį.

SEVERIUTĖS RAUDA

Severiotė esu nuo Užpalių, kur gelžkelis suka į pietus,
kur eidavau bėgiais basa,
kaip nėščia iš namų išvaryta skalbėja...
Lyg paskutinei –
prie didelio užtiesto stalo nebuvo man vietos:
už nugaros, man negirdint,
kalbėjot,
kalbėjot,
kalbėjot...

Aš nebuvau jums sesuo, aš tik ausdavau baltinius,
pati auginau savo trečiąjį nebylį brolių.
Prisiverčiau mirusio tėvo medinėje lovoje ir jūsų
nekaltinu:
lyg per peilius –
ėjau aš per gruodą,
bridau kaimo molį...

Toli gyvenau aš nuo jūsų,
toli nuo Užpalių –
už mylių.

* mojava – gegužinės pamaldos.

Naktim apie mažą baltgalvį vaikelį
šnekėdavau su žole.
Man grojo armonika mažas kupriukas,
ką užpernai mirė.
Jis sakė:
mane alučiu aprėdysias,
apausias mane dalgele...

Dieve tu mano,
aš net nemačiau, kad pasenom –
kaip didelis apšviestas miestas
traukinys šitą naktį praėjo...
O aš gi –
tiktai Severiutė, o aš gi –
verkiu kaip piemenė,
kaip tyliai ant nebaigto audinio verkia
kuprota audėja.

Šitiek metų praėjo,
ir vėlu jau paguosti:
jums piemenės reikėjo,
meiluzės,
guodėjos basos.
Ką iš manęs jūs padarėt –
važiuoti,
bagoti,
batuoti –
aš juk tiktai Severiutė,
aš trečiojo – nebylio – brolio sesuo.

SUTARTINĖ

Tavo ryto dūmu
juosmenį apjuosiu,
pabalnosiu žirgą
Nemuno krantais.
Aš į tolių miglą
pro vartus išjosiu,
ugnį tau pažersiu,
skėlęs apkaustais.

Lėksiu į senovę
virš laukų ir miestų,
ir miškų viršūnes
pasagos kliudys.
Ir sunku turėti,
ir sunku pamesti:
kur lašės man kraujas –
ten akmuo išdygs.

Aš per bokštus šoksiu,
perskriesiu per kalnus,
aš negreit sugrįšiu,
o gal niekados.
Aš tavęs raudosiu
naktimis ant balno,
aš tave skaitysiu
kritusią varduos.

Per pasaulio šaltį
dieną naktį lėksiu
visada, per amžius,
kaip ir niekada.
Gyvastį kaip gėlę
prie krūtinės segsiu,
ties tavim sulaikęs
juodbėrį staiga.

Aš ant tavo žemės
savo žemę bersiu,
Žirgas žvengs prie šono,
apkaustai žvangės.
Aš krauju į tavo
kraują susigersiu,
visas išsiliejęs
iš savos širdies.

Ir žaizda kiekviena
tau aš atsiversiu,
šalia žirgo kritęs
rytmečio šviesoje.
Aš tave su oru
į save sugersiu
paskutinį kartą –
gailile raso...

TVANAS

kregždė
lipdo
lizdą
prie oro
kur buvo namo pastogė
visą dieną
kaip kibirkštis
oscilografe
pirmyn ir atgal
iš atminties
nuo piramidžių
su dumblu
snape

kur
buvo
namai
matau be galo toli
į praeitį
ligi Ararato
kas buvo
namai
dainos
geografija
botanika

burnoj
daiktų vardai
poromis
javų
gyvių vardai
taip pat poromis

burnoj
gyvybė virsta
kalba
tai
ir yra dulkės
kurios reiškė jos
pradžią –
kada
nors
sukrėsti
žodžiai
vėlei atvirs
į gyvybę
ir daiktus

iš burnos
išskridį
jie
ieško – kur
žemė

mus
užlieja pasaulis –
kalba
prie nebūties
lipdo
žodžius

KUKUTIS MUŠA SAVO MIRTĮ

Kaip tu sensti,
mano mirtie,
vis labiau ir labiau apsilieidi,
vaikštai nusuktom kojine,
vilkdama neužsegta
odinį
vokišką rankinuką.

Į ką tu dabar panaši:
susenusi,
nešvari,
pamėlynijus girtuoklė.
Isteriški tavo plaukai
velias ant rankų,
kai išmušt tave mėginu
iš antro
savo namų galo.

Bet vėl
įsitaisai prie manęs:
girdžiu naktimis,
grojant Miunchenui,
už sienos
prarūkytu balsu
kažkam
jau pasakoji visą mano gyvenimą,
mano visus skaudumus...

Pasileidus pafrončių merga,
tai tu
gundydavai nukautus,
žiūrėdama
į stiklėjančias jų akis,
arba dainuodama
skindavai pievoj gėles
nuo užmerktų kareivių veidų.

Pradėjai eit per rankas,
per valstybes,
per sienas,
per frontų linijas,
užmiršai
savo baltus brolius,

ant dalgių parimusius pievoj,
senelius užmiršai,
jų atsisveikinimus,
vienus vaikus palikai,
užgėstančius tarsi žvakutės,
džiovininkams,
gimdyvėms,
negimusiems kūdikiams,
benamiams
nėra tavo
meilių pažvelgimų!

Dar gal atsimeni,
mano mergaite mirtie, –
kai buvom jauni,
kaip tu mane mylavai,
kaip kuždėjai man –
lyg iš gražiausių
šventųjų paveikslų.

Į ką tu dabar pavirtai!
Ar atsimeni šiltinę:
užsigulus standžia krūtine
mano rankas tu laikei,
kad nepaliesčiau
savo paties fotografijos,
siunčiamos man iš dangaus.

Štai dabar
vėl prie manęs sugrįžai,
praradusi visą mandrumą.
Vis taikais arčiau prie manęs,
nužvelgi mane,
slapta nusukdama veidą
ir skubiai
savo gale užsirakindama.

K. B. APIE VIRTUALIĄ TIKROVĘ

Tada atsimeni –
atsidūrėme elektroniniame peizaže.
Ten viskas buvo kaip čia –
tik minkšta ir permatoma.
Pirštus galėjai panardinti į akmenis kaip į samanas,
o kalnai priminė rūką:
per juos skraidė dideli šviečiantys paukščiai.

Apgaubti elektroninio oro
patekom į nuostabią erdvę –
nerealūs, be svorio,
transliuojami iš neaiškaus šaltinio.

Mus supo permatomos sienos,
ir tu buvai permatoma,
kaip iš miglos:
vaikščiojai už nieko neužkliūdama,
o įmagnetinti žodžiai
buvo jaučiami kaip dvelksmas:
jie lengvai judino plaukus, žolę,
tavo drabužį.

Patyrėme neapsakomą lengvumą:
galėjome pereiti vienas į kitą,
susilieti.
O kai šitai padarėme,
staiga buvom išjungti.

Rimvydas Šilbajoris

MARCELIJUS MARTINAITIS – SAŽINĖS IR ŽEMĖS POETAS

Rinkinyje „Toli nuo rugių“ dar kartę iškyla viena iš jau anksčiau pažintų esminių Martinaičio poezijos savybių, būtent, kad tai yra svarbi poezija, ką nors reiškianti žmogui ne tik pati savi, kaip menas, bet ir už meno, kaip žodžių žaismo, ribų. Ši reikšmė glūdi ne apskritai idėjinėj, bet savitoj moralinėj plotmėj – Martinaičio poezija kreipiasi į žmogaus sąžinę tik jai vienai ypatingu būdu. Moralizuojantis menas dažnai būna visai teisėtai suprantamas kaip didaktika, sueiliuoti pamokslai, tik minimaliai arba ir visai nepoetiški. Martinaičiui išeina atvirksčiai: poezija visa savo meniškąja esme ne pradingsta, bet įsikūnija moralinėj dimensioj, kur mūsų dvasią pasitinka savęs ieškančios ir sąžinė, ir meilė, ir tiesa.

Kaip tai konkrečiai suprasti? Gal geriausiai pažvelgus į pačios Martinaičio poetinės kalbos išskirtines savybes. Dažniausiai suvokiame, kad, šalia specialaus ritmo, rimo, garsų pasikartojimų ir kitos „orkestracijos“, poetinė kalba skiriasi nuo kasdieninės taip pat ir metaforomis bei įvaizdžiais, sukurtais pagal logiką turinčią savitą prasmę meniniam tekste. Martinaičio metaforos pasižymi tuo, kad užuot aprašius kokį nors dalyką kitu žodžiu, perkeltine prasme, kalba pasilieka tiesioginė, bet aprašo ne pačius daiktus, o jų reikšmę moralinėj plotmėj, kai pati toji plotmė išryškėja iš viso eilėraščio, ir daugiau, iš visų kuria nors viena tematika sujungtų eilėraščių konteksto. Sakykim, Martinaitis rašo:

*Lyg džiovininkas, grįžęs mirt, žiūriu su gauduliu,
kaip karvės tešmenis per vešlią žolę velka,
kaip šqla nukirpta avelė, kaip ji glaudžias
prie kelių nedrąsiai mergaitei (p. 6).*

Gražiai matome tą avelę, truputį lyg gaila jos, lyg ir komiška žiūrėt į ją kartu su ta mergaite, kad jos abi viena į kitą panašios, bet tuo tarpu čia neįžiūrime kokios nors metaforinės, perkeltinės prasmės. Tačiau eilėraščio kontekste tokia prasmė įtaigojasi, kada toliau skaitome:

*Ir čia buvau aš ištremtas tiesos,
kurioj ieškojau meilės,
bet tiesoje aš meilės neturiu
taip kaip ir meilėje nėra tiesos (ten pat).*

Tiesa ir meilė, ir nekalta mergaitė, nekalta avelė – kuriasi kažkas daugiau negu tik laukuose sutikta mergaitė su gyvulėliu, ryškėja kažkokia simbolinė plotmė, kažkas jau pažįstamo iš literatūros ir religijos. Kas būtent – pradeda atsiskleisti su eilutėmis:

*ir noriu be kaltės žiūrėt, kaip virpuliu per gyvulį
mirtis lyg šventas jausmas pereina (p. 7).*

Prieš mus – auka, nei tik aukodami mes žudome be nuodėmės. O jau auka yra taip pat ir Dievo Avinėlis, kuris, prisimenam, naikina pasaulio nuodėmes. Dar vienas momentas paskutiniame posmelyje:

*Mane kaip tremtinį laukais palydi vieniša,
priklydusi ir nežinia kieno avelė.
Ir štai matau, kad niekad nenuėisiu to
atstumo,
kurį jau įveikiau (ten pat)*

Įveda tremties tematiką, siedamas ją su aukos, kaltės, mirties ir meilės motyvais per tą pačią, tik dabar „priklydusią“, savo simbolinės reikšmės pagrindą nelyg praradusią avelę.

Kas čia vyksta? Aišku – kad eilėraštis, nevartojant įprastinių metaforizacijos priemonių, įgyja daugialypį prasminį klodą, kurio patys plačiausi rėmai apima amžinuosius ir visuotinius žmogaus kaltės, tikėjimo, mirties ir meilės klausimus, žmogaus moralinio priklausomumo žemei, t. y. teisės būti savo namuose, klausimus. Bet kodėl tokie platūs akiračiai, atrodytų, kukliam eilėraščiui apie tėviškės laukus?

Nežiūrint to, kad eilėraštis sudaro baigtą struktūrinį vienetą, atsakymo tenka ieškot už jo vieno ribų, bendram besiplėtojančios tematikos kontekste. Pirmojo eilėraščio įvaizdis „mirtis“ antrame pasipildo krauju:

*Klausais įsitempus – link saulės,
kur tavo tėvynė išaugo
gražiai apdainuota – iš kraujo,
sužeisto tavo krauju (p. 8).*

Kieno tai kraujas? Kas ta avelė, kur dingo ta nekaltoji mergaitė? Štai – pasibaisėtinas atsakymas:

*Tai buvo mėlynas dangus į Jurbarką
į Jurbarką aguonų eisena
tylėjimas į Jurbarką ant slenksčio*

*Tai buvo vakaras į Jurbarką
tai žvyruobės į Vokietiją žydai
Jeruzalėn į Jurbarką nes buvo
dangus į Jurbarką ir šauksmas
sušaudymas Jeruzalėn į Jurbarką.
(Jurbarko vieškelis, p. 9)*

Ir jau dabar ta šąlanti avelė, ta mergaitė labai greitai vaizduotėje pasikeičia į žmones, laukiančius šūvio rytmečio ar vakaro kruvinam šaltyje. Ir žemės, kurioje tylėjome, kada tas viskas vyko, nebėra:

*Iš čia nė vienas niekur neišeisimi
Iš čia su šuliniais teatsitraukia
kalba, aguonų eiseną, galvijai,
kurie vieni tebus išgelbėti, teatsitraukia
dangus į Jurbarką. –*

*Panaikinta bus ta viela, kurioj mes esam –
čia niekada daugiau neturi būti žemės!*

*Duris užverkite į Jurbarką kad laikas
į Jurbarką kad atsitrauktų laikas
kad laikas po Jeruzalės kad laikas
po mirusių po Jurbarko po mūsų (ten pat).*

Tarytum katastrofa, kaip atsivėrus ir prarijus žemė, mus iš visur apgaubia ši tragiška kaltės apoteozė, ir mes žinome, kokias pasaulio, mūsų nuodėmes Jeruzalėj numiręs Avinėlis naikina, kada per jį „mirtis lyg šventas jausmas pereina“. Bet tie aukotojai, tie, pakėlę prieš žmogų–žydą–brolių ginklą, kas jie – ar Abelis, ar Kainas? Ir tada: jei Kainas tapo tremtiniu, tai ar ne ta kita, šventa aukos idėja dabar seka, nelyg „priklydusi avelė“, autoriaus kaltąjį „aš“? Ir ar nekyla dar klausimas, kaip tolesniam eilėraštyje sakoma:

*Ir tada
rugio paklausčiau:
ar šita kalba aš kalbu,
ar tautybės esu tos pačios –
kaip ir žemė? (p. 11)*

O iš kitos vėl pusės, ar ne tiesa, kad pralietas brolio kraujas vis dėlto yra iš esmės ir mūsų kraujas? Šitaip keleto viena tematika sujungtų eilėraščių įvaizdžiai pradeda atsišaukti ir formuotis į bendrą prasminę struktūrą, prasminę šiuo atveju ne tuo, kad duoda atsakymus, bet kad iškelia klausimus. Pats didžiausias klausimas šitokioj perspektyvoje ir kartu viena iš giliausių Martinaičio poezijos dimensijų yra: ar gali žemė iš viso būti šventa? Sakėme, kad Martinaičio poezija kreipiasi į žmogaus sąžinę tik jai vienai savybingu būdu. Koks tai būdas, dabar jau galime dalinai atsakyti pažymėdami, kad jo giluminių moralinių klodų kontekste metaforinės kalbos funkcijas atlieka tiesioginė kalba tuo, aišku, poetizuodamasi ir kad tie patys klodai iškyla ne viename tik eilėraštyje, bet keleto tematiškai susietų eilėraščių sąveikoje. Galime dar pridėti, kad didelėje emocinėje įtampoje Martinaičio poetinė kalba pasiekia metaforinės konstrukcijos tiesiog lauzydama gramatinės normas: „Tai buvo mėlynas dangus į Jurbarką“. Suteikdamas statiškam dangaus skliautui kryptį, poetas duoda jam ir judesį: o šis veda tiesiai į sąžinės tragediją. Tuo pačiu principu sąžinės metaforomis virsta ir „vakaras į Jurbarką“, ir visa tokiu kalbos normų pažeidimu besiremianti šio posmelio dinamika. Matome dar ir kita poetinės kalbos savybę: toj pačioj nepakeliamoj jausmo įtampoje žodžiai pradeda kartotis, blaškytis, nelyg iš vietos

į vietą mėtytųsi paklaidę žmonės: „kad laikas... kad laikas... kad laikas“ „po mirusių, po Jurbarko, po mūsų“. Tačiau tai iš tiesų ne chaosas, o pačios laiko dimensijos poetizacija, vadinasi, jos palenkimas poetinės kalbos dėsningumui, privertimas laiką, kaip ir vietą, ir net pačią būtį atlikti metaforų funkcijas didžiojoje sąžinės konfrontacijoje su žmogaus istorija visatoje. Šitos priemonės, mūsų čia tik sąryšyje su rinkinio pradžioje esančiais eilėraščiais pastebėtos, iš tiesų įgalina Martinaitį pakloti pagrindą ir visam rinkiniui, visai jo poetinės kalbos struktūrai.

Žinoma, nei patys tie pasikartojimai, nei laiko plotmių perstatinėjimas, nei ir toji netiesioginė metaforizacija nėra poezijoje taip jau nauji dalykai, tačiau klausimas ne čia. Svarbu tai, kaip šios jau ir anksčiau kitų vartotos priemonės specialiai susijungia ir santykiauja Martinaičio poezijoje. Čia galima būtų sakyti, kad faktorius, jungiantis ir pačias poetines priemones, ir per jas išryškėjančią moralinę dimensiją, susideda iš netiesiogiai Martinaičio implikuotų apmąstymų apie pačią poeziją, apie tai, kas vyksta, kada jausmas tampa žodžiu ir ieško sau tikrovės.

Prasideda vis tai nuo momentų egzistencinėj vienatvėj, kada poeto „aš“ ieško santykio tarp gamtos, pasaulio ir savęs:

*Neturiu kuo atsisteist
šitokiai vasaros nakčiai,–
net nepripjoviau jai šieno,
į obelį neįkabinau dalgio,
neturiu nei lango atverti
į mėnesieną.*

---

*Koks aš nereikalingas
tokioms naktims –
nesu padaręs net liepto:
todėl neturiu ko galvot,
pasirėmęs turėklų,
ir neturiu dėl ko atsidust
tokią aukštą vasaros naktį (p. 12).*

Matosi, kad žodžio kūrimas Martinaičiui yra kartu ir tikrovės kūrimas, bet iš tiesų tai dar ne viskas; tikrovės kūrimas yra kartu ir jos specialus pajutimas. Poetas čia stojis į padėtį žmogaus, nepajėgusio pajusti nei to jau egzistuojančio dalgio, nei tilto, nei nakties, ir ta padėtį išsako nepajėgimu sukurti žodyje to, kas jau tikrovėje yra. Kitam eilėraštyje ši dilema išplečiama į sąvoką ieškojimo ir sau pačiam vardo:

*Eisiu akių su dangum –
viršum vieškelių,
eisiu ir eisiu – kiekvieno
prašydamas vardo (p. 13).*

Sodriai persunktas tokia dvasia yra ir eilėraštis „Prisiminimas“, nes ir ten tikrovės funkcijas atlieka pati kūryba:

*Kirsiu miške medį,
išsidrošiu sau tėvą,
atsupsiu kvėpavimą,
užsiauginsiu,
gražų vardą uždėsiu jam ant galvos,
išdrošiu vežimą,
o paskui vežimą – šunelį,
rytą išdrošiu,
kad būtų arkliai pakinkyti,
akis išrašysiu,
kad rytas vis auštų ir auštų
ir kad iš po kojų arkliams
paukštis ankstyvas pakiltų,
džiaugsmingai suklikęs gyvenimą (p. 14).*

Martinaitis, atrodo, gerai supranta jau ir seniau poetų bei kritikų pastebėtą artimumą ir būtiną atminties ir kūrybos ryšį, nes tai lyg veidrodiniai to paties vyksmo atspindžiai. Panašią lygtį čia cituojamas eilėraštis parašo ir tarp vaizduotės, ir būties, išreikšdamas tai kaip santykį tarp žodžio ir daikto, gyvulio bei žmogaus. Ir dar toliau: šiame procese, kur atmintis yra kūryba, o žodis yra tikrovė, žmogus-kūrėjas savo žodžiu į tikrovę pats pavirsta:

*Iš tavęs pasidarys sekmadienis
su slenksčiu – į vieškelį, su vyšniomis
tau ant kelių, su ramunėm, nubrauktam
netyčia tau tarp kojų pirštų.*

*Iš tavęs pasidarys vidurnaktis
su šviesia ranka – kaip vieškelis.
Su sekmadieniu tu – kaip per slenkstį –
kaip vanduo tekėsi per mane.*

*Iš tavęs pasidarys gyvenimas
su lietum gale laukų.
Su balsu bus atviros langinės
ir su samana, minkšta kaip žodis.*

*Iš tavęs pasidarys man gailėstis –
kaip daina su gluosniu šalia kelio.
Rūpesčio bus pilnos rankos – kaip malonės
su tyliom sekmadienio akim (p. 30).*

Tačiau netenka užmiršti, kad šiame sudėtingame kūrybos, atminties ir tikrovės santykiavime tebegalioja ir toji anksčiau aptarta sąžinės ir aukos, Kaino ir tremties, taigi ir vėl priklausomumo žemei, tematika. Taip grynai, atrodytų, estetinis klausimas giliau įsiprasmina moralinėj dimensijoj. Kaip tai išgyvenama, galime matyti štai kokiam posmelyje:

*Padėk man būt žmogum, tu vabalėli,
tu prilaikyk mane, kol prisikelsiu
su savo kryžiumi. Nežiūriu,
ką mato mano akys (p. 37).*

O dar labiau tiesiogiai į visą „Jurbarko“ eilėraščių grupės tematiką atsiliepia posmelis, savyje iš naujo sujungiantis ir tėvynės, ir kraujo, ir kaltės klausimus kiek kitokiame – poeto pasikalbėjimo su gamtovaizdžiu kaip su sąžine – kontekste:

*Ir piktadario, velkamo žeme, klyksmu suklinka
paukštis
kaip dvasios praregėjimas tamsiais nueina
slėniais,
ir augalus suklūsta: kraujo skonis
prie lūpų prisiliečia, kaip tėvynė (p. 16).*

Taigi matome, kaip dviejuose skirtinguose eilėraščiuose tas, pats paukštis suklinka ir gyvenimą, ir sąžinę, o krauju pašventintoj moralinėj plotmėj – ir tėviškę, ir tėvynę. Išskyla mintis, kad tėviškė – žmogaus nekalto gimimo momentu jį supanti aplinka – netaps tėvyne, vadinasi, prasminga būtis, kol žmogaus kaltas gyvenimas nebus atpirktas kūrybos pastanga, taigi naują tikrovę įkūnijančių sąžinės balsu. Kaip minėjome, Martinaičio poezija yra iš tiesų svarbi žmogui, norinčiam savo dvasioje turėti namus, kas, žinoma, svarbu mums visiems.

Priklausomumas sąžinei ir žemei, taigi ir priklausomumas Lietuvai, Martinaičio poezijoj reiškia ir priklausomumą kaimui, visai organiškų vertybių sistemai, pasireiškiančiai paties poeto, kaip lietuvio, gyvybe ir augimu. Šiuo atžvilgiu Martinaitis yra tose pačiose gretose su daugeliu kitų dabartinės Lietuvos poetų: su Geda, Blože, Algimantu Mikuta, Justinu Marcinkevičium. Skirtumas tarp Martinaičio ir kitų gal pastebimiausias ten, kur jis visą šią egzistencinę kaimo, tematiką išreiškia ne tik santykiu tarp tikrovės ir eilėraščių personos – poetiškojo „aš“, bet ir santykiu tarp tikrovės ir kito, sugalvoto personažo, turinčio ir charakterį, ir dvasinį akiratį nebūtinai tą patį, kaip jį kuriančio poeto. Tas personažas, aišku, yra jau iš ankstesnių „Kukučio baladžių“ pažįstamas žemaitis Kukutis, žmogum virtęs posakis, charakterizuojantis savaip suprastą lietuvio kaimiečio būdą.

Antroje šio rinkinio dalyje mes Kukutį ir vėl sutinkame, tokį pat neva žmogų, gal aitvarą, gal kauką, o iš tiesų – poetinę priemonę, neva sąmonę, savitą būdą žiūrėti į lietuvį kaip į kaimą, o į kaimą kaip į procesą, kuriame atsispindi istorijos ir to, kas turėtų būti moraliai vertingu žmogum, dialektika. Išsina, kad šis Kukutis yra tik kitas būdas svarstyti tą pačią tematiką kaip ir pirmojoje rinkinio daly. Štai kaip tai konkrečiai atrodo:

Manęs nepasidalino karaliai:
 guldė mane į žemę
 tiesiomis eilėmis
 nuo Kionigsbergo iki Karaliaučiaus,
 maluodami
 savo karalystes
 arba
 kiek esu aplink žemę
 aš pats,
 paguldytas šalia vienas kito.
 Taip ir tarnavau,
 tai iš Kauno perbėgdamas nach Kowno,
 tai sėdamas rugius
 tarp Neries ir Vilijos,
 tai saugodamas valstybių sandėlius
 tarp Klaipėdos ir Memelio,
 tai žymėdamas,
 kiek yra kilometrų
 ir kiek kilometrų yra atgal
 per visą gyvenimą.
 (Bergždžia Kukučio duona, p. 49)

Beje, anksčiau aptaria santykį tarp poetiškų įvaizdžių, sąmonės ir tikrovės gražiai iliustruoja šio eilėraščio pradžia:

– Gimiau duonkubily,
 kada šimtas melų sukako
 aplink žemę.

Įslinkdavau naktį kamaron,
 išžįsdavau duoną,
 lūpomis apčiuopdamas
 apnuogintą ir paskrudintą krūtį.
 Paskui niekas nesuprasdavo,
 kadėl ji tokia sausa
 kosti per naktį kamaroj
 kaip džiovininkė.
 (ten pat, p. 48)

O ir vėl kitaip, veidrodžių priešpriešų principu pavirtusi poetinė kalba:

Važiuoja Kukutis ir kalba:
 – Kaip Lietuva panaši į Lietuvą!

*Beržai! Ir beržai panašūs į beržus!
O dangus! Visada toks lietuviškas,
visai kaip dangus
viršum Lietuvos.*

Sukurtasis Kukučio charakteris Martinaičiui yra labai patogus kaip tik tam, kad išreikštų tą kaimišką, organišką pažiūrą į gyvenimą, tą priešiškomą miestui, kuris atsiskleidžia kaip satyra:

*Neleisti,
kad Kukutis su pilnu šiaudų vežimu
įvažiuotų
pro praviras gastronomo duris, kad Katedros
aikštėj
susišauktų alkanas savo kiaules!*
— — —

*Neleisti,
kad pravažiuodamas
juvelyrinę parduotuvę, paliktų arkliamėšlį,
į kurį įstotų
Vilniaus gražiausia panelė!
(Iš eil. „Neleisti“, p. 69–70)*

Šitoks Kukutis – lyg satyra, lyg groteskas, lyg kažkas giliai ir švelniai švento, sakykim, nelyg kokio kaimo dievdirbio su meile vienoje figūroje išdrožtas graudus Rūpintojėlis ir linksmas pagoniškas velnias – ir įkūnija beveik visai tobulai Martinaičio antrąjį poetiškąjį „aš“.

Nieko gal geriau ir apie Martinaitį kaip mylintį poetą negalima pasakyti už tuos žodžius, kuriuos Kukutis pasako apie save, savo gyvybę:

*Išleisčiau tave, gyvybe,
už avinėlių, už karvę,
išleisčiau tave už dainų
per nušienautus laukus,
pasikinkęs kumelę, išvežčiau
gražiai parėdytą – per kaimą.
Bet kaip mes abudu suvienyti,
kaip suvienija vargšų gyvenimą
maža jų šviesa, trumpa šiluma,
ilga jų vienvė.*

Liūnė Sutema

Zinaida Nagytė-Katiliškienė pirmuosius poetinius bandymus pasirašinėjo **Liūnės Sutemos** slapyvardžiu, kuris puikiai apibūdina atšiaurų jos eilėraščių gamtovaizdį. Išeivijos literatūrinio gyvenimo apžvalgininkai poetei vietą skyrė greta „egzodo augintinių“, „bežemių“, „neornamentuotos kalbos generacijos“. Su ankstesnės žemininkų kartos kūrėjais ją sieja giminystės ryšys: brolis – poetas Henrikas Nagys, vyras – prozos meistras Marius Katiliškis.

Poetė gimė 1927 m. liepos 5 d. Mažeikiuose, šiauriniame Lietuvos pasienyje, ir nuo mažumės buvo apsupta keliakalbio kultūrinio konteksto. Tėvas dirbo geležinkeliečiu, tad Nagių giminės atžalos vaikystę praleido kilnodamiesi iš vieno miesto į kitą, neprisirūšdami prie vieno gamtovaizdžio, nesusikurdami mitinės vaikystės šalies. Brangiausias buvo gimtinės apylinkės, kur galima pasinerti į nerūpestingų vasarų idilę (pasak Sutemos, tai žemė, „kur nieko blogo neįvyko“). Prieškario miestai ir miesteliai įstrigo at-

mintyje lyg lemtingos stotys, jungiamos geležinkelio bėgių, patraukiančios dėmesį, bet neskatinančios pasilikti: Radviliškis, Kaunas, Skuodas, Šilutė, Kėdainiai, Naujoji Vilnia. Sutemos motina latvė, senelė vokiečių – abi buvo puikios savo gimtųjų kraštų „kultūros ambasadorės“, skatino domėtis įvairiakalbe literatūra: vaikystės lentynėlėje greta Jono Kossu-Aleksandravičiaus (Aisčio) galima buvo rasti ir Rainerio Marijos Rilės (Rainer Maria Rilke) tomelį. Brolis, anksti įgijęs kompetentingo literatūros vertintojo ir savito poeto reputaciją, Antrojo pasaulinio karo metais rašė straipsnius apie modernistinius vokiečių poetus. Linkęs prisiimti žemininkų-lankininkų kartos lyderio vaidmenį, ankstyvuosius sesers poetinius bandymus Nagys vertino globėjiškai, neretai ją padrąsindavo. Poetė prisimena: „Henrikas paklausė: „Ar tai tu rašai?“ Tada: „Aš tau nieko nesakysiu... Tik tu rašyk!“ Tie jo žodžiai man ir liko kaip kelrodis. Vaikščiojau su gėle už ausies ir niekuo daugiau nesidomėjau. Buvau mergiotė, kuri norėjo kažką pasakyti, tik dar nežinojo kaip... Henrikas man be galo daug padėjo“.

1944 m. vasarą kartu su didžiąja karo pabėgėlių banga Nagių šeima pasitraukė iš Lietuvos. Kūrybingai paauglei atsivėrė anksčiau tik iš knygų pažinta Europa su dar nematytais peizažais, „Vakarų saulėlydžio“ pažymėtu kultūros pasauliu, karo bei pokario skurdu ir suirutė. Pabėgėlių stovyklose leidžiamoje lietuviškoje spaudoje pasirodė pirmieji Liūnės Sutemos slapyvardžiu sukurti eilėraščiai. Insbruko ir Freiburgo universitetuose ji pasinėrė į meno istorijos, vokiečių literatūros ir filosofijos studijas.

Freiburge pradedančioji poetė sutiko tuo metu jau žinomą rašytoją Marių Katiliškį, tarp jų užsimezgė abipusė simpatija, peraugusi į meilę. Zina Nagytė ištekėjo už Katiliškio jau 1949 m. pabaigoje Čikagoje, ką tik pasiekusi Naujojo Pasaulio krantus. 1953 m. Katiliškiai persikėlė į netoli Čikagos esantį Lemontą, kur poetė tebegyvena Katiliškio statytuose namuose, liūdnei stebėdama, kaip sode nyksta vyro kadaise sodinti medžiai.

Patyrusi daug likimo smūgių ir netekčių, Sutema užsidarė savo bedžiaugsmiame pasaulyje – šią izoliaciją lėmė ir sunki sūnaus liga, būtinybė jį nuolat slaugyti. Visus tuos metus ji nesikratė įsipareigojimų išveivų bendruomenei – 20 metų mokytojavo liuanistinėje mokykloje, dirbo slaugos namuose, dalyvavo Čikagos kultūriniam gyvenime. Vis dėlto kitaip nei daugelis išveivų ji vengė kelionės į vaikystės žemę, nesugrįžo į ją net trumpam paviešėti ir po Nepriklausomybės paskelbimo. Sužinojusi, kad sulaukė pagerbimo Nacionaline kultūros ir meno premija, 2006 m. apsisprendė nepalikti savo namų Lemonte pasiteisindama, kad neturi kelionei reikalingų dokumentų, tik prieškarium išduotą Lietuvos pasą. Sentimentali kelionė į tėviškę įmanoma tik poetinėje vaizduotėje – tai paliudyta visų laikotarpių eilėraščius sutelkusioje rinktinėje *Sugrįžau* (2009).

Pasak Sutemos kūrybą atidžiai skaičiusio Rimvydo Šilbajorio, ankstyvuosiuose eilėraščiuose ryškėja branduolinė struktūra, motyvai ir temos: „Sutemos poezija yra išaugusi vientisa, kaip iš vienos sėklos išaugęs medis: jo šakos, šaknys, lapai, nors pažiūrėti ir labai skiriasi nuo mažytės sėklos, tačiau potencialiai glūdi joje nuo pat pradžios, neateina kaip kas nors prisegta iš šalies“. Nuo pat pradžių egzodas išgyvenamas ne kaip visuotinė ir gana abstrakti nostalgija, o kaip individualus savęs įprasminimo kelias, kuriuo einant ne tik dvasiškai praturtėjama, susitaikoma su skaudžiai baudžiančiu likimu, bet ir vienišėjama. Eilėraščiuose vis platesnės tampa nesvetingos, bevardės, nusiaubtos badmečio, niekam nepriklausančios teritorijos.

Sutemos lyrinis subjektas pirmajame jos rinkinyje *Tebūnie tarytum pasakoj* (1955) dažnai kalbasi su šešėliu ar veidrodžio šuke, jam būdinga atidi savistaba ir pastanga atkurti tragiškai skilusios moderniųjų laikų asmenybės vientisumą. Su šešėliu žaidžiama, jo ieškoma, jį pametus išgyvenama tapatybės krizė. Poetei artimas netobulas, negražus, dygus ir dūžtantis, veidrodžio šukėje pasikartojantis pasaulis, „niekieno žemė“, kurią naiviai tikimasi apgyvendinti, prisijaukinti. Asmeninė teritorija nesutampa su konkrečiu amerikietišku gamtovaizdžiu, kuris atrodo groteskiškas ir banalus. Sutemos poetinį debiutą palankiai įvertino estetiniam kūrybos lygiui itin reiklaus žurnalo *Literatūros lankai* kritikas Julius Kaupas.

Jau antrojo rinkinio *Nebėra nieko svetimo* (1962) pavadinimu teigiama, kad išveiviškos ir bendražmogiškos laikysenos riba sąlygiška. Subjektas, įtikinėjantis save, kad „nebėra nieko svetimo“, tuo pat metu skelbiasi esąs ištikimas gimtinei, kurią gali pasiekti poezijos žodžiu: „Nebėra nieko svetimo –, / ir niekad dar nebuvo manyje / tokia gaji, tokia saugi gimtoji žemė“. Kalba tampa užuovėja, kurioje slepiamasi nuo tikrovės, kurioje slypi gimtosios žemės atmintis. Kalboje galima būti heidegeriška prasme, jaučiant išnykimo grėsmę. „Poetė kreipiasi tarsi į heidegeriškos vizijos žmogų, kitaip sakant, į tokį, kurio buvojime glūdi nuolatinis rūpestis savo paties būtim ir kuris nebūkštauja matyti save, kaip būvantį mirties link“ (Dana Vasiliauskienė). Santykis su kalba prilgsta tapatybės

---

*Skaitytoją suklusti verčia
nuolat kartojamas žodis
„tebūnie“. Kartais jis tariamas
įsakmiai, kartais prašant,
maldaujant, kviečiant, laukiant,
atkeliaavęs iš stebuklinių
pasakų, krikščioniško maldyno
ir raganavimo apeigų,
apibūdinantis žmogaus
gyvenimo misteriją, konfliktą
tarp norų ir galimybių.*

---

ieškojimams: subjektas – išeivijos poetas – nusikalsta kalbai, kai renkasi žodžius iš liaudies dainų ar žodynų, jaučiasi nebegalįs prisiminti „linų mėlynumo“, nors tai beveik embleminis lietuvių poezijos įvaizdis. Nusikalstama kalbant ne savo, o primestais žodžiais. Rinkiniuose *Bevardė šalis* (1966) ir *Badmetis* (1972) ryškėja nepasitikėjimas žodžiais, perfrazuojama pesimistinė Algimanto Mackaus mintis, kad kalba egzilyje miršta be prisikėlimo vilties. Teigiama, jog kalbos, pasakojimo, veikiausiai ir poezijos tradicija nebeturi tęstinumo: „mano žodžiai tiktai vienamečiai augalai“. Visos sąvokos ima atrodyti dirbtinės, nes nesusijusios su jas išauginusi kontekstu.

Žemės motyvai Sutemos poezijoje ilgainiui pakeičia pasakos motyvus: vietoj skaidrių, mirguliuojančių, vaizduotę žadinančių paviršių susiduriama su neperregima, viską savyje slepiančia, nebe kuriančia, o bergždžia ir naikinančia žeme – tuo bežemiai skiriasi nuo žemininkų, kuriems būdingas egzistencinis poreikis susilieti su gimtuoju gamtovaizdžiu.

Pasakų ir dainų motyvai, gana dažni Sutemos eilėraščiuose, priklauso giliajam kultūrinės atminties podirviui. Folkloro citatos dažniausiai atskleidžia prarają tarp kadaise galiojusios papročių sistemos ir išeivių bendruomenei likusios kultūrinės, moralinės, intelektualinės dykvietės. Kai nėra kam kreiptis į tautosaką, ją aktualizuoti ar bent jau ginčytis su ja, kai elnias devyniaragis arba Žilvino kruvinoji puta nugrimzta tik į literatūros tyrinėtojus dominančias užmaršties gelmes, Sutemos subjektas turi ieškoti naujų įvaizdžių, rinktis radikalaus iššūkio, maišto kelią. Poetei netgi teko viešai aiškinti, kaip ji suderinanti krikščioniško Dekalogo reikalavimus ir *Vendetos* (1981) rinkinio eilėraščiuose išskylančius „kurstytojiškus“ motyvus.

Draminė įtampa išreiškiama net grafinėmis priemonėmis, pasitelkiant skirtingus šriftus. Dažnai kitokiu balsu skaitomas teksto segmentas būna prisodrintas nuorodų į pagonišką mitologiją, archajišką karių ir žynių puoselėtą papročių sistemą. Kaltės ir baudmės, atgailos ir neatlaidumo motyvai atkeliauja ir iš tautosakos, ir iš krikščioniškosios tradicijos. Eglės, Žilvino, jų vaikų figūros pasirodo ir vėlesniame rinkinyje *Graffiti* (1993), kur susiejamos su miškų deivės Medeinės galios sfera: „skaroki, eglele, skaroki, / uždenki žemėje žaizdas“; „Drebulėle, nustoki drebėjusi, / tu ne vienintelė išdavei tėvą“. Lakoniškais įrašais ant svetimo miesto sienų provokuojama polemika: *graffiti* menas valdžios uždraustas, prilyginamas vandalizmui, todėl juo užsiimantys turėtų būti laikomi įstatymų pažeidėjais.

Skaitytoją suklusti verčia nuolat kartojamas žodis „tebūnie“. Kartais jis tariamas įsakmiai, kartais prašant, maldaujant, kviečiant, laukiant, atkeliaavęs iš stebuklinių pasakų, krikščioniško maldyno ar raganavimo apeigų, apibūdinantis žmogaus gyvenimo misteriją, konfliktą tarp norų ir galimybių. Šiuo žodžiu tarsi įrėminama Sutemos kūrybos visuma: jis skamba pirmojo ir paskutinio poetės rinkinių, kuriuos skiria pusė šimtmečio, pavadinimuose. Pasaulyje, kuriame tragiškai stinga prasmės, Sutema stengiasi savo buvimą apibrėžti kaip prasmingą. Tačiau negana vien patvirtinti esatį: juk poetas turi kurti naują, įsivaizduojamą tikrovę – tegul ir ištepliodamas sienas *graffiti* ženklais, tegul ir praradęs galimybę dėl lingvistinio barjero susikalbėti svetimoje šalyje. Saviraiška susijusi su naikinimo stichija, ji turi savo užmoju prilygti miesto sudeginimui, kruvinai aukai, leidžiančiai pasauliui atgimti.

Sutemos poezijos erdvė siejama su asmeninės erdvės geografija ir istorija. Raktuvės kapinės, Biržė, Vaidminas, Buknaičiai – Mažeikių krašto vietovardžiai, poetinės vizijos

orientyrai. Sapnų pasaulis persekioja lyg slogutis ar sąžinės balsas, akmeniu paverčiantis mitinės Medūzos žvilgsnis: „Neatsigręžk, / tave seka sena Mažeikių stotis – / [...] tau niekur nebereikia važiuoti, / jau išvažiavai“. Ieškoma sau vietos išsišakojusiame ir nykstančiame giminės medyje, žaidžiama su „vienmete“ mirtimi lyg visą gyvenimą lydinčiu šešėliu, bėgama paskui Kristų, kalbama su medine šv. Jono statula. Gausėja krikščioniškos semantikos figūrų, nors ir nenutolstama nuo rupios „bevardės šalies“ žemės. Naujaisiuose eilėraščiuose daug mąstoma apie siaurėjančias komunikacijos ribas. Kalbama su mirusiais artimaisiais, o gyvieji priklauso kitakalbei tikrovei – mėginant juos suprasti apninka susvetimėjimo ir ištuštėjimo jausmas. Žodis – paskutinis savasties pavidalas, vienintelė nuosavybė, liekanti išėiviui.

Siūloma literatūra: Liūnė Sutema, *Poezijos rinktinė*, Vilnius: Vaga, 1992; Liūnė Sutema, *Sugrįžau: poezijos rinktinė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009; Virginija Paplauskienė, *Liūnė Sutema: gyvenimo ir kūrybos kelias*, Kaunas: Naujasis lankas, 2009; Rimvydas Šilbajoris, „Liūnės Sutemos žemėje“, in: *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 232–255; Dana Vasiliauskienė, „Liūnė Sutema“, in: *Lietuvių egzodo literatūra, 1945–1990*, redagavo Kazys Bradūnas, Rimvydas Šilbajoris, Vilnius: Vaga, 1997, p. 631–647.

Liūnė Sutema

AKMUO

Jei paleisi mane, išslysiu naktin –
 pasinersiu, lyg tvenkinin –
 ir leisiu žuvim pelekais savo plaukus šu-
 kuot,
 ir leisiu vandens vijokliams
 dalį savęs atmatuot,
 kad tvankų vidudienį
 įbridę vaikai
 turėtų ant ko atsistot,
 kad nepanertų –
 mano veidas bus kampuotas,
 apsamanojęs akmuo –
 ir motinoms bus ramu,
 ir motinos nebijos –

Alsavau baime,
 alsavau krūpčiojimais
 nuo pirmos
 savo atėjimo dienos,
 godžiai įkvėpdama –
 ir pradėjau dusti...
 Jei paleisi –
 ir kam tu laikai mane?
 Neišlaikysi priešginą,
 neišlaikysi trokštančią –

Noriu būt ir esu
 akmuo – mestas į gyvą taikinį,
 akmens – aštri briauna,
 akmeniui – ištikima,
 akmenį – pasirinkdama,
 akmenimi – tikėdama,
 akmenyje – suradau save.

Jei tik paleistum...
 kam laikai,
 sugniaužęs akmenį
 ir delsi?
 Jei paleistum –
 kam laikai,
 iškėlęs akmenį,

kaip Dovydas prieš Galijotą?
 Ko lauki?
 Nusivyki laidyklę iš mano plaukų,
 ir išsukęs aukštai virš galvos,
 svieski,
 paleiski mane!

Dieną praeinu pro save,
 net galvos nepalenkdam –
 dieną nepažįstu savęs –
 dieną sau esu svetima.

Dieną renku su pensininkais
 sužeistus paukščius miesto sode
 ir matau, kaip trūkčioja jų sparnai
 senukų drėgnose akyse,
 mėlynais ir pilkais šešėliais –

Dieną dairausi savojo veido –

Dieną surenku su vaikais
 benamius katinus, niūniuodama:
 – išbėg, išbėg pelė iš urvo –
 ir subraižytom rankom mojuodama
 pravažiuojantiems ir praeinantiems –
 laukiu, ar neprakalbins vienas jų manęs –

Dieną ieškau savęs –

Dieną praeinu pro save,
 net nepažvelgdama –
 dieną nepažįstu savęs –
 dieną sau esu svetima.

Dieną už rankos vedžioju savo šešėlį –
 traukia jis mane, tai pirmyn, tai atgal,
 pro visas senienų krautuves,
 kuriose parduoda medalius, žvaigždes
 ir būgnus lietui prišaukti –
 Dieną mano šešėlis ieško manęs –

Vidudienį mudu abu
pavargę susėdam po platanu pilku,
ir šešėliui užsnūdus, mąstau:
kada aš esu?
dieną ar naktį?
Ir nežinau ar išvis aš esu –

Dviejų brolių sesuo
niūniuodama lipdė iš molio ąsotį
pavasario atvertam beržui,
rudeniui apsunkusiam vynuogynui
ir trečiajam broliui,
tebelaukiamam,
Pasakų Joneliui.

Dviejų brolių sesuo
ilgesiu išdegino molio ąsotį,
žaliu kartėliu išpaišė raštus
ir trokšta viduvasarį viena,
sulos skonį užmiršusi,
vynuogynų neišauginusi,
trečiojo brolio nesulaukusi,
ir skauda saujoj įdegusi
tuščio ąsočio ąsa –

Dviejų brolių sesuo
užšalo, lyg gruodyje upė –
po ledu suskilęs ąsotis,
pašiorpę žuvys, žvyras grubus
ir trečiojo brolio šešėlis,
suledėjęs tarp vandens žolių –
suledėjęs kartu su jomis.

Jūsų sesuo, lyg užšalusi upė –
Palaukit. Ir ji dabar laukia
skaudaus, pavasarejančios nakties vėjo,
ir šilto, kaip peilio ašmuo į delną –
palaukit, neatiduokit,
užsiginkit, kad tebėra.
Užsiginkit, ir jūsų sesuo užsigynė,
tris kartus užsigynė, neraudodama,
kad paliktų čia, su jumis.

Dviejų brolių žemė
priekaištaudama baigia išsiurbti
vaikystės beržą,
neįsirpusį vynuogyną
ir svajones iš trečiojo brolio akių –

Dviejų brolių žemė
derliumi šaukėsi paveldėtojų,
bergždumu gynėsi nuo svetimų
ir žalioja visuos žemėlapiuos,
bevardė ir viena –
paveldėtojų neprisišaukusi,
svetimųjų neatsigynusi,
ji žalioja žemėlapiuos priekaištaudama –
ir klusniai, vis dar tebesvajodamas,
grįžta Pasakų Jonelis į ją –

Dviejų brolių žemė
viską susigrąžino, visus prisišaukė,
priekaištaudama –
dabar ir ledynai grįžta į ją,
slenka nebesulaikomai,
pėda po pėdos –

Jūsų žemę užslinko ledynai.
Nelaukit. Ir ji nelaukė,
viską susigrąžindama,
visus prisišaukdama.
Išbraižykit savo delne
ir dylančios atminties vaizde
naują žemėlapi, be žalumos,
žmogaus veido pavidale.
Nelaukit. Ir žemė nelaukė,
ji buvo tik sau ištikima –
Nelaukit. Ledynus tirpdo
delčios šiluma –

GINUOSI

Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą –
Po kiekvieno saulėleidžio jį apauga miškai
ir tankėja, tankėja –
pro belapių medžių kamienus
laužiasi staugdami vilkai,
šimtmetį išbadėję,

ir artėja. Artėja
gynimosi valanda ir vilkai.
Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą.

Šnara tamsoj nuo mano kvėpavimo
supilti iš lapų pylimai
ir laukia liepsnos –
džiūsta vėjui nuo mano prisilietimo
sukrauti į laužą apraudoti prisiminimai
ir laukia liepsnos –
verias namų langai nuo mano žvilgsnio,
lyg ugniavietės,
ir laukia liepsnos –
miškai, apaugę miestą, tankėja,
šimtmetį išbadėję vilkai artėja –
greitai miestas liepsnos.

Aš ginuos. Mano miestas dega.
Trykšta kibirkštys ir pradegina
žvaigždėmis nakties skliautus.
Tirpsta bažnyčių varpai, gausdamas laša
varis į belapius miškus.

Bėga pylimais liepsnos į vilkų nasrus,
lyg atvertus vartus –
šviečia ugniavietės į vilkų nasrus,
lyg atvertus vartus –
Aš ginuos. Mano miestas dega –
siurbia karštą varį šaknys miškų,
ugnimi springsta vilkai.

Rytas pirmos šalnos.
Tarp degėsių šilta.
Stoviu ant buvusių laiptų ir šveičiu,
vilko kailiu šiurkščiu,
suodis nuo tekančios saulės –
Rytas pirmos šalnos.
Tarp degėsių šilta.
Sėdžiu ant buvusio slenksčio ir klausaus,
kaip kalasi iš po žemės
naujų namų pamatai,
lyg žiemkenčiai rugiai –
Ilsiuosi po buvusiais medžiais,
apgyrusi savo miestą –
pasotinti visam šimtmečiui
į mane sugrįžo vilkai –

Kiekvienas vaikas turi savo mėnulį,
su delčia ir pilnatim,
kad sulaužytų jį ir gailėtus,
grįždamas praeitin, –
kad išsaugotų jį ir gėrėtus savim,
atsigrįždamas.

Kiekvienas vaikas turi savo mėnulį,
dylantį, augantį tarp sapnų –
tik mano vaiko mėnuo nuskendo,
su pirmuoju šauksmu,
senolių upėj, užkeiktu lobiu...
Rankom supyliau pylimą,
prisišaukiau nuo marių žvejus –
ir trūko tinklai.
Greiti ratilai uždengė gelmę...
Surinkau visus brolelius,
pasakų užburtus eriukus,
jie gėrė, gėrė sudrumstą vandenį,
ir užspringo juo –

Mano vaiko mėnuo
žėri, nuskendęs užkeiktu lobiu
senolių upės dugne...
Dabar gailimės mudu abu
kitų sulaužytų delčių –
dabar gėrimės mudu abu
išsaugotom pilnatim kitų,
eidami Mėnulio gatve,
kur saulėgražos žydi ir žydi,
pasąmonėj, po vandeniu, po žeme –

Naktį vaikštau namų stogais,
braukiu miegančius paukščius nuo me-
džių viršūnių
ir ošiančių antenų tinklų –
naktį medžioju –
naktį miegot negaliu –
sukeičiu gatvių vardus
ir kryžkelių šviesas
pravažiuojantiems, praeinantiems
ir išmėtau kilpas ant visų kelių –
naktį medžioju –
naktį miegot negaliu –
kibirkščiuoja kailiai valkatų katinų,
kai jie glaustosi man apie kojas

ir pastumia mane –
 Suklykia vėjarodė – O vėjo nėra –
 Krentu į miglą šiltą ir saugią,
 putojanti gatvė neša mane –
 plaukiu paukščių šauksmų lydima,
 pro sukeistas kryžkelių šviesas,
 į rytą –
 plaukiu plaukt nemokėdama –

Rytas kyla iš miesto,
 šilta pieno puta –
 balta pieno puta –
 atsigerkim, dideliais gurkšniais –
 dar kartą visi išsaugoti,
 visi tebėra –
 Atsigerkim,
 tesulimpa lūpos
 saldžia pieno puta –

Naktį vaikštau stogų briaunom,
 lupinėju žvaigždes nuo skliautų,
 mėtau jas tau į langą,
 kad neužsnūstum,
 kad skambėtų naktis
 iki pat paryčių –
 naktį budžiu –
 naktį miegot negaliu –
 Įstumi savo šešėlį į Grižulo Ratus
 ir šaukiu: – važiuok,
 nusibodo man saugot tave!
 Tu vis krenti po traukinių
 ir automobilių ratais,
 tu pusiausvyros nebeturi!
 Pasiimki mano žvaigždėtą skėtį
 ir važiuok,
 jau man gana, savižudžių ir nužudytų...
 Nukabinsiu tau dar Sietyną
 ir pašviesiu, tik važiuok!
 Nukabinsiu Sietyną...
 ir staiga – slystu,
 slystu apledėjusiu Paukščių Taku,
 į verpetais virbuliuojantį miestą –
 rieda, rieda šokinėdami
 oranžiniai, raudoni, gelsvi
 šviesų kamuoliai,
 lyg vaisiai paberti, gatvė
 į rytą spalvingą, smaguriaujantį –

Rytas kyla iš miesto,
 vaismedžiu įskiepytu,
 vaismedžiu augančiu iš sodų visų –
 nusiskinkim – atsikąskim –
 dar esam visi kartu –
 dar šį kartą visi –
 atsikąskim, pasmaguriaukim!

NIEKO NEATIDUOSIU

Nieko neatiduosiu –
 užsiginsiu, kad turiu.
 Savyje išnešiosiu,
 katakombose išsaugosiu,
 kad mano būtų žaidimo pradžia –
 kai spindėdamas savo jėga,
 Žvėris įslinks į areną,
 galėčiau jį apakint visu turimu –
 išsaugotu, išnešiotu, neatiduoatu,
 kad būtų jam bedžiaugsmė
 žaidimo pabaiga.

Nieko neatiduosiu –
 užsiginsiu, kad turiu.
 Savyje išnešiosiu,
 katakombose išsaugosiu,
 kad mano būtų žaidimo pabaiga –,
 kai apsvaigęs savo jėga,
 Žvėris įsitempis arenoj,
 galėčiau aiškiai ir garsiai
 išpažint atkaklių kalba,
 kad vis dar tebetikiu,
 Žmogumi ir Gyvenimu –

Raganauju –
 niekas manęs nemokė,
 ir nepaveldėjau –
 išplėšiau paslaptį iš užgniaužtos saujos,
 stingstančius pirštus
 vieną po kito atlenkdama...
 Švito Verbų sekmadienis,
 kalė klevą genys,
 vis garsiau ir greičiau –
 Palik,
 neišsinešk žolelių, žalčių ir driežų,
 leisk man pavaduoti tave...

Švęstu vandeniu nuliejau tuščią delną,
kad patekėtų saulė,
kad pražystų rožė,
kad sudiltų delčia jame –
O pamačiau save:
dviburnę, vienaakę,
lyg suskilusiam veidrodyje...
Tapau įdukrinta.

Raganauju –
Saulėj garuoja džiūdamos
žolelės nuo nemigos, širdies dieglių –
žolelės, kad pavirstum vilkolakiu –
žolelės, kad prašvistų aptemę akys,
žolelės, kad aptemtų šviesios akys,
žolelės, žolelės...
ir driežai –

kaip grubiai,
traukiasi kaitroje jų ruplėta oda...
prigis raupai –
atkris raupai –
Stikliniuose induose nardo žalčiai...
jei paleisiu juos – prarasiu save,
jei laikysiu juos uždarytus –
užtrokšiu savyje...

Raganauju –
ir ką kita galėčiau veikti savaitgalį,
kai saulė nusileidžia,
kai pajuosta rožė,
kai delčia įsipjauna delne
ir negyja?

Sesers nereikia turėti –
ji visuomet jausis nemylima,
ir laukdama trečiojo brolio,
nebesulaukiamo,
ji persekios tave
savo troškuliu ir ilgesiu,
ir įbrėš, ir išdegins tavyje
visų kalčių pavidalus,
ir tu būsi, tarytum totemas,
nesuprantamas, neatspėjamas, nejaukus.

Tebūnie tarytum pasakoj
Aš esu. Mano siauras šešėlis
naktimis, lyg tiltas per nušviestą gatvę
lenkias ir laukia –

Tu gali sustoti ant jo ir žiūrėt
pro rėmus ramiai mėlynų šakų,
kaip mėnuo, tartum aureolė
sukas viršum tavęs ir kitų,
stovinčių tyliai tamsoj,
prie vielom išpintų tvorų,
į narvus panašių.

Jei esu, mano siauras šešėlis,
tebūnie naktimis, lyg tiltas per gatvę
tau ir kitiems,
kurių kojos negali priprasti,
prie medinių grindų –

Aš esu. Mano siauras šešėlis,
dienomis nekantrus, lyg jaunas medis,
ir stiebias aukštytyn –

Tu gali jo pavėsy sustot ir klausyt,
kaip skamba susitikimai greitai,
ir ilgai nuaidi kiekvienas sudie,
kurių neturi nei tu, nei kiti,
suskirdusias lūpas kaitroj
atsargiai delnais dengdami,
ir visuomet vieni.

Jei esu, mano siauras šešėlis
tebūnie dienomis, lyg augantis medis
tau ir kitiems,
kurių tylinčias lūpas skaudžiai
pažymėjo kaitra –

Vakaras košias į miestą,
per susipynusių vielų tinklus,
tirštais lašais
ir limpa –

Nekrūpčiok, prisiglausk prie manęs –
Aklai apveltai langais,
net namai glaudžias vienas prie kito
vis arčiau ir arčiau –

Akligatviai verkšlena alkanais vaikais,
peiliais zvimbis į judančius taikinius
ir sirenomis ūbauja, ūbauja –

Nesiklausyk,
paslėpki galvą mano glėby
ir nebijoki –
viskas praeis –
Nebijoki,
apstatytas miestas sargybom:
Kainas su Abeliu,
šventoji su erškėčiais,
sesuo su dvylika juodvarnių
saugoja mus –

Greitai bus visai tamsu –
Greitai bus mieguistai ramu –

TIKROVĖ

Vakaras sunkias į miestą,
per tankią dūmų maršką,
pritvinkusiais lašais
ir plyšta –

Nekrūpčiok, prisiglausk prie manęs –
Aklai nutaškytais langais,
net namai glaudžias vienas prie kito
vis arčiau ir arčiau –
Žvėrynas saulėleidį plėšo vilkais,
žirafomis drasko medžių lapus,
drambliais išklampoja gėlynus –

Užsimerk,
paslėpki veidą mano glėby
ir nebijoki –
viskas praeis –
Nebijoki,
apstatytas miestas sargybom:
angelas su trimitu,
Dovydas su laidykle,
Don Kichotas su ietim
saugoja mus –

Greitai bus visai tamsu –
Greitai bus tingiai ramu –

Žaidžiu su veidrodžio šuke
Veidas, kurį ranka keliu,
rusvas ir negražus –
jis išslys su visa įkyria šypsena,
jei ištiesiu pirštus
trokšdama būti viena.

Saulė, kurią rankoj laikau,
maža ir aštri,
ir suduš, jei paleisiu ją,
norėdama būti tikra
vasara ir savimi.

Šaka, kurią rankoj supu,
žydi, bet vaisių nemegs –
ji palūš, jei palenksiu ją,
ano žiedo ieškodama,
kuriame dūzgiant bitę girdžiu.

Paukštė, kurią ranka sugavau,
nustebus, tyli...
ji užtrokš, jei glostysiu ją,
svajodama būti laisva
ir toli, toli –

Diena, kurią rankoj turiu,
kvepiant liepoms, penkta.
Ji paliks rausvą rėžį mano delne,
jei užgniaušiu ją,
ilgėdamos būti jauna,
taip jauna, kad galėčiau vėl grįžti į čia –

Žemės nereikia mylėti –
ji visuomet jausis išduota,
ir, visom šaknim smaugdama savyje
tretįjį brolių,
ji persekios tave
savo derlium ir bergždumu,
ir augins, ir išaugins tavyje
neapykantą žmogui –
ir išaugins tave sau.

Rimvydas Šilbajoris

LIŪNĖS SUTEMOS ŽEMĖJE

Liūnės Sutemos poezija, gaji, neprijaukinama, skaudi, giliai suleido savo atkaklias šaknis į mūsų išėivijos kultūrinės sąmonės klodą ir liks tenai, gal paskutinis gyvas ženklas, kai toji sąmonė jau bus sausa ir kieta, kaip badmečio molis.

Išliekanti Sutemos poezijos vertė glūdi ne jos pilietinėj funkcijoje, nors tautos atsakomybės prieš save pajautimas yra ten iškilęs iki tragiškos aukštumos, ir ne tame, kad ji būtų lengvai prieinama platiems skaitytojų sluoksniams, bet ištikimybėje sau, gal beveik vydušiška prasme, be jokių kompromisų angažuojantis savo talento būtinybėms.

Čia ir mesime žvilgsnį bent į kai kurias to talento apraiškas, taigi Liūnės Sutemos poetiką, kalbėdami balsu skaitytojo, norinčio pasidalyti tuo, kas buvo patirta kelionėje per jos sukurtą žemę.

Viena iš anksčiausiai pastebimų Sutemos poezijos savybių yra palinkimas autoriaus personą eilėraštyje, jo poetiškąjį „aš“, pastatyti į padėtį veikėjo, dalyvaujančio eilėraščio įvaizdinės ir idėjinės struktūros plėtotėje, bet kartu ir taip, kad jis pats, tas veikėjas, irgi būtų įvaizdis. Atsivertę patį pirmąjį rinkinį „Tebūnie tartum pasakoj“, skaitome:

*Aš esu. Mano siauras šešėlis
naktimis, lyg tiltas per nušviestą gatvę
lenkias ir laukia –*

---

*Jeį esu, mano siauras šešėlis,
tebūnie naktimis, lyg tiltas per gatvę
tau ir kitiems... (p. 11, 12)*

Poetinio „aš“ buvimas čia patvirtinamas visų pirma tuo, kad jis turi šešėlį, savo alter ego. Taip pat „būti“ iš esmės reiškia būti tiltu ir medžiu, t. y. metafora. Tokio šešėlio-metaforos funkcija eilėraštyje yra aktyvi: jis išsilenkia tiltu kitiems, tyliai bestovintiems „prie vielom išpintų tvorų, į narvus panašių“, jis stiebias aukštyn kaip jaunas medis¹, jis duoda pavėsj. Šita eilėraščio personos tradicija dalyvauti jame kaip aktyviam įvaizdžiui jau savaime padeda pagrindus pasakojamam žanrui, nes „aš“, atsidūręs eilėraščio struktūros viduje, neišvengiamai yra ir veikėjas, žmogus, kuriam kas nors atsitinka, kuris paveikia kitus – daiktus ar žmones. Tuo būdu „aš“ gali tapti net pagrindiniu protagonistu savo paties tekste ir kartu veikdamas kurti įvaizdžius. Būdamas eilėraščio persona, šis „aš“ drauge išlaiko ir šalia stovinčio pasakotojo rolę. Iš to, žinoma, išplaukia, kad bet kuris Sutemos eilėraštis su tokiu veikėju gali, ir dažnai iš tiesų pavirsta, į pasakojamąjį diskursą, turintį savo fabulą ir atomazgą. Prie tos temos dar grįšime, o šiuo metu paminėsime tik

¹ Sutema L. Tebūnie tartum pasakoj. – Terra, 1955. – P. 12:

*Jeį esu, mano siauras šešėlis
tebūnie dienomis, lyg augantis medis
tau ir kitiems,
kurių tylinčias lūpas skaudžiai
pažymėjo kaitra –*

Medžio įvaizdis pakartotinai grįžta į Sutemos eiles. Vienas iš svarbiausių tokių „grįžimų“ – knygoje „Nebėra nieko svetimo“ (Čikaga: Gintaras, 1962), cikle „Dienoraštis“, kur ankstyvasis „tau ir kitiems“ pavirto į „mano gatvės ir mano medis; visų gatvės, bet mano medis“. Žr. p. 47–49.

vieną pavyzdį, kur „aš“ – veikėjas, vystantis fabulą, yra taip pat ir „aš“ – poetas, kuriantis įvaizdžius. Tai eilėraštis „Ginuosi“ iš „Badmečio“. Jame poetė gaisru ginasi nuo „šimtmetį išbadėjusių, staugiančių vilkų“², kurie taip pat yra jos „aš“ savotiški antrininkai, nes po gaisro, pasotinti, jie vėl į ją sugrįžta; vadinasi, didysis priešas visuomet buvo, yra paties savęs dalis. Bet štai posmelis, aprašantis gaisrą:

*Aš ginuos. Mano miestas dega.
Trykšta kibirkštys ir pradegina
žvaigždėmis nakties skliautus.
Tirpsta bažnyčių varpai, gausdamas laša
varis į belapius miškus.
Bėga pylimais liepsnos į vilkų nasrus,
lyg atvertus vartus –
šviečia ugniavietės į vilkų nasrus
lyg atvertus vartus –
Aš ginuos. Mano miestas dega –
siurbia karštą varį šaknys miškų,
ugnimi springsta vilkai (p. 38).*

Ugnies metafora pavirtusi didžioji poeto aistra pradegina danguje žvaigždes. Ištirpęs varis, vėlyvo rudens lapais išsiliejęs ant žemės, skamba ir gaudžia nepermaldaujamo laiko varpo dūžiais. O jo karštas susisiurbimas į medžių šaknis – aistringa pūvančių lapų pražūtis – tuo pat metu per gamtos procesus maitina naują gyvybę. Metaforos gimsta veiksmo įkarštyje, poeto „aš“ žūtbūtinės kovos metu. Rudens peizažas pavirsta drama, poeto dvikova su savimi, veikiančiu kaip „aš“ ir kaip tojo „aš“ metafora – vilkas³.

² Badmetis. – Čikaga: Gintaras, 1972.

*Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą –
Po kiekvieno saulėleidžio jį apauga miškai
ir tankėja, tankėja –
pro belapių medžių kamienus
laužiasi staugdami vilkai,
šimtmetį išbadėję,
ir artėja. Artėja
gynimosi valanda ir vilkai.
Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą.*

³ Pirminis miško gaisro įvaizdis – „Tebūnie tartum pasakoj“, p. 45:

*Miškai, jūs būtumėt sudeginę save,
ir samanom liepsnas paleidę,
lyg raudonas, lietas lapas,
per pievas, per javų laukus
į kaimus, ir veltui būtų šaukę

ir trūkę varpinėse tampomi varpai –
aš būčiau išsinešus tiktai plėnis,
jei būtumėt bijoję, taip kaip aš
tą vasarą, kada dangus
buvo pasiekiamas ranka,
o žemė, žemė tolo –*

Kaip matome, panašiamo vaizdinių prielaidų kontekste randame neišplėtotą mintį (neaišku, apie kokį bijojimą čia kalbama) ir neišnaudotas dramatiško efekto galimybes.

Sutemos įvaizdžio-veikėjo skilimas ir eventualus susivienijimas (dažnai tik tam, kad ir vėl suskiltų; paradoksiškai, tik taip jis gali apginti savo integritetą) arba bergždžiai nuvystantis susivienijimo troškimas buvo pirminėmis, bet potencialiai labai produktyviomis formomis, jau matomas jos pirmam rinkiny. Vienu pavyzdžiu paimsime eilėrašį „Žaidžiu su veidrodžio šuke“ (p. 15–16). Ten rasim ne tik tą patį skilimą, bet ir jo antrininkus – pakartojimus ištisoje serijoje besikeičiančių įvaizdžių. Eilėraštis pradedamas taip:

*Veidas, kurį ranka keliu,
rusvas ir negražus –
jis iššlys su visa įkyria šypsena,
jei išliesiu pirštus
trokšdama būti viena.*

Eilėraščio „aš“ santykis su veidrodžiu-savimi užsimezga kaipo metaforų grandies pradžia – rankoje laikomas veidas. Pasakos motyvas: „veidrodį ant sienos, sakyk, kuri pasaulyje visų gražiausia“ pradeda iš savęs šaipytis, vos tik paimam pasaką rankon⁴. Dilema yra ta, kad galima būti savimi („viena“) tik numetus savo antrininkę – metaforą, be kurios, tačiau, toji trokštama vienvė būtų kaip beformė tuštuma.

Antrasis posmelis:

*Saulė, kurią rankoj laikau,
maža ir aštri,
ir suduš, jei paleisiu ją,
norėdama būti tikra
vasara ir savimi*

transformuoja aną negražų veidą į dangišką spindėjimą, tuo padarydamas jį ir nepatikimą – svetimą. Norint būti tikram vasara ir savimi, reikia žinoti, kad saulė yra saulė, o veidas yra veidas, bet tada suduš spindėjimas ir prarasi save.

Trečioji atspindžio – metaforos moduliacija yra žydinti šaka:

*Šaka, kurią rankoje supu
žydi, bet vaisių nemegs –
ji palūš, jei palenksiu ją,
ano žiedo ieškodama,
kuriame dūzgiant bitę girdžiu.*

Grožio dilemą matėme pirmuose dviejuose posmeliuose. Čia ji moduluojasi į vaisin-gumo klausimą, tuomi įtaigodama ir ryšį tarp identiteto, grožio ir kūrybos, tačiau ir vėl praradimo aspektu⁵.

⁴Tai taip pat ir pirmas, vėliau dažnai pasitaikantis Sutemos atsišaukimas į tautosakos įvairius aspektus.

⁵Tai galima palyginti su Jono Aisčio įvaizdžiais tos pačios dilemos akivaizdoje: „Žodis – žiedas, pumpure nuvytęs. / Jis numiršta į pasaulį pakeliui“. Šičia Aistis nenaudoja Sutemos binarinio metodo; jis uždušina savo žiedą nežaisdamas atspindžiais.

Toliau pagrindinė „aš“ metafora moduliuojasi į sugautos paukštės įvaizdį, su kuriuo ateis laisvės praradimo paradoksas: „ji užtrokš, jei glostysiu ją, svajodama būti laisva“, ir tada pavirsta į laiką: „Diena, kurią rankoj turiu“ ją sukruvins, jei „užgniaūšiu ją, / ilgėdamos būti jauna“. Čia išskylantys laiko ir erdvės santykiavimai Sutemos poezijoje yra ne mažiau sudėtingi negu santykiai tarp asmens ir jo atspindžio savo kūryboje bei tarp kūrybos ir praradimo, bet apie tai vėliau.

Autoriaus keturguba funkcija: būti pasakotoju ir veikėju, įvaizdžių kūrėju ir pačiu įvaizdžiu, daro tekstą sudėtingą net ir jo paprastume, nes turinio plotmėj „Žaidžiu...“ yra iš esmės gana paprastas eilėraštis. Čia ir apskritai, net šioj ankstyvoj stadijoje, pasireiškia ta Sutemos ypatybė, kad paprasti teiginiai gali dėl savo pozicijos eilėraštyje įtaigoti simboliką, daug komplikuočiau už patį teiginį, neprarasdami jo tiesioginės prasmės. Štai eilėraštyje „Dvi širdys langinėse“ („Tebūnie...“, p. 18) skaitome: „Žaliai nudažytas medis – /ir medžiai prie gatvės, sunkiai žali“. Tas paprastas faktas, kad matome negyvą medį, aptep tą žaliais dažais, jį sugretinus su gyvais medžiais, kurie nelyg jausdami savo „brolių“ graučių likimą, tampa „sunkiai žali“, iškelia faktą iš tiesioginės būsenos į perkeltinių pramių pasaulį, kuriame yra galimi įvairūs iš karto net neįžvelgiami semantiniai santykiavimai.

Tame pačiame eilėraštyje matome ir atvirkščią procesą: medžiaginę tikrovę, užuot pavirtusi perkeltine, sumaterialėja ir tiesiogiai paveikia medžiaginius teksto elementus, taip sakant, formuoja tikrovę:

*Ir širdys dvi šešėlyje juoduoja,
ir nebedrįsta džiaugtis prastuksenę neramiai
langinių uždarytų žalių medį,
tarytumei geniai.*

Dabar jau ne šiaip sau langinės, o langinės su širdelėmis – vis vien, atrodytų, paprastas dalykas. Tačiau širdelės reiškia meilę, tuo tarpu kažkas, kažkoks instinktas, kuris jas vedė prasikalti į laisvę, kartu ir atgrasino nuo tos laisvės vaisių. Taigi tarp kasdieniškų langinių ir gatvės medžių, be jokių kitų veikėjų, prieš mus užsimezga ištisa drama su joje įsišaknijusiomis įvairiausių konfliktų ir gilių simboliškų reikšmių galimybėmis. Jos čia dar neįsikūnija, bet dirva jau yra paruošta dramatiškoms tolimesnės Sutemos poezijos konfrontacijoms.

Eilėraštyje „Žaidžiu...“ pastebėtos to paties centrinio įvaizdžio (veidrodžio) moduliacijos, per kurias pamažu susiklosto visą tekstą vienijanti mintis, vėliau tampa viena iš mėgstamiausių Sutemos poetinių priemonių, neretai pasiekiančių didelį ir subtilų sudėtingumą. Pavyzdžiu galėtume paimti eilėraštyje „Akmuo“ iš „Badmečio“ (p. 18–20). Pagrindinis veikėjas, kaip ir dažnai kitose vietose, yra autorės „aš“, nuolatos dvilypiškai santykiaujantis su savo antrininku – metafora, akmeniu. Šalia to, jei prisiminsime, kad „Žaidžiu...“ „aš“ yra pagrindinis veikėjas, laikantis rankoje užgniauztą savo atspindį antrininką, kuris gali „išslysti“ arba kurį galima „paleisti“, tai atpažinsime šį veikėją kitam savo atspindžio aspekte, būtent kaip „tu“, su kuriuo ir vyksta dialogas:

*Jei paleisi mane, išslystu naktin –
pasinersiu lyg tvenkinin –
ir leisiu žuvim pelekais savo plaukus šukuot,
ir leisiu vandens vijokliams*

dalį savęs atmatuot,
kad tvankų vidudienį.
įbridę vaikai
turėtų ant ko atsistot,
kad nepanertų – (p. 18).

Tai pirmas variantas; jame pagrindinis veikėjas savyje sujungia tris identitetus: „aš“, „tu“ ir „akmuo“. O veiksmo kontekste galima prisiminti tautosakos motyvą apie tėvo nuskandintą su „dvariokais“ flirtavusią mergelę:

Broliai seselės ieškojo,
Po Dunojėlj braidžiojo,
Po Dunojėlj braidžiojo,

Oi ir atrado seselę
Ant akmenėlio rymančių,
Ant akmenėlio rymančių.

Ant akmenėlio rymančių
Su lydekėlėm kalbančių.
Su lydekėlėm kalbančių.

Žaliais maureliais užtiestą,
Baltom pieskelėm apneštą⁶.

Kita „aš“ moduliacija primena rankoje laikomą, užgniaužtą paukštį, kaip tai buvo viename iš „Žaidžiu...“ įvaizdžių variantų, bet čia tas paukštis yra akmuo, ir poetės „aš“ savo atrininkui – grobikui jau nebepasiduoda:

Jei paleisi –
ir kam tu laikai mane?
Neišlaikysi priešgįnį,
neišlaikysi trokštančių –
Noriu būti ir esu
akmuo – mestas į gyvą taikinį,
akmens – aštri briauna,

⁶ Lietuvių tautosaka. Dainos. – V., 1962 – T. 1. – P. 564. Šis liaudiškasis paskenduolės motyvas svarbią vietą užima ir Algimanto Mackaus poezijoje („Augintinių žemė“. – Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1984. – P. 111), kur jis suformuluotas kiek kitaip negu Sutemos, pvz.:

Pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį,
kur lelija siūbuoja,
kur akmenėliai žydi,
kur debesėliai lyja.
(Liaudiškoji)

*akmeniui – ištikima
akmenį – pasirinkdama
akmenimi – tikėdama,
akmenyje – suradau save
(ten pat, p. 19).*

Nustebina šis staigus ir rūstus pasiryžimas visiškai ir pabrėžtinai angažuotis akmens, kieto, aštraus, žeidžiančio, identitetui. Jį, atrodytų, gali išaiškinti tik ana liaudies dainos poetė, nes joje mergelę nuskandina tėvas už tai, kad ji „su dvariokais kalbėjo“, vadinasi, sulaužė vieną iš konservatyvios kaimo visuomenės lyčių ir socialinių klasių santykiavimo *tabu*. Iš poetės „aš“ taško tai yra bausis įžeidimas moteriai–žmogui, jos asmeniui ir integritetui, žiaurus ir keršto šaukiantis smurtas. Užtat akmuo, taikomas į Galijotą (kai kuriuose kituose Sutemos eilėraščiuose – į Žvėrį, prieš kurį būtina kovoti⁷) – simbolį tos neapčiuopiamos, visur esančios, tartum visagalės pabaisos – jėgos, nelyg įsikūnijančios šventvagystės.

Paskutinis eilėraščio posmas:

*Ko lauki?
Nusivyk laidyklę iš mano plaukų,
ir išsukęs aukštai virš galvos,
svieski,
paleiski manei (p. 20)*

galutinai sujungia visus „aš“ įsikūnijimus: paskenduolę, žuvį, akmenį, – į vieną veiksmą – skrydį laisvėn, kuris yra kartu ir tų įsikūnijimų suvestinis įvaizdis, ir eilėraščio pagrindinės minties energinga išraiška.

Toks visuotinis savojo „aš“, o ir apskritai žmogaus egzistencinis suvokimas tiesiog kosminės dvikovos ženkle veda ir visą Sutemos kūrybą į plačiai išplitusias binarines ir binarinių pasikartojimų struktūras, nelyg tam tikrus „semantinius rimus“, kur įvaizdžiai, o kartais ir didesni struktūriniai elementai, priešinami eilėraščio personai bent keliais vienas kitam atsišaukiančiais pavidalais.

Tokios pakartojimų sistemos glūdi visur Liūnės Sutemos poezijoje ir sudaro vieną iš pačių pagrindinių jos kūrybinių metodų. Ir tai ne vien tik metodas, bet ir tikras egzistencinis išgyvenimas, nes Sutema niekadus nerašė tam, kad lik sukurtų estetinį objektą, nereikalaujantį asmeniško angažavimosi.

⁷ „Bevardėje šalyje“ (Čikaga: Santara, 1966) tos kovos esmė glaustai išsakoma šitaip:

*kai apsvaigęs savo jėga,
Žvėris įsitemps arenoj,
galėčiau aiškiai ir garsiai
išpažinti atkakliųjų kalba,
kad vis dar tebetikiu
Žmogum ir Gyvenimu – (p. 40).*

Sekdamas Sutemos eilėse visuomet gresiančiu atvirkštinės identifikacijos principu, pats poetės „aš“ taip pat gali staiga įgyti tos fatalinės jėgos identitetą, kaip eilėraštyje „Nenoriu būti atpirkta“ iš to paties rinkinio:

*ir teskrieja akmuo į mane,
nes esu taikiny, nes esu pradžia
visų nusikaltimų, ir kiekvienos skriaudos prieš tave,
įskaudintą, beraštę sielą (p. 58).*

Šalia semantinių rimų, rasime ir keletą kitų binarinio įvaizdžio principų. Vienas iš jų: paimti negyvą daiktą, sakykim, geležį, suformuotą ko nors gyvo pavidalu ir suteikti jam gyvos būtybės funkcijas, kartu ir siekiant sukurti kitą būtį, „bevardę šalį“, kurion veržiasi kaip į namus šios mūsų pasauliui jau svetimomis tapusios figūros, nes tenai jos egzistuoti ne kaip išimtinis, o kaip normalus reiškiny. Knygoje „Bevardė šalis“ skaitome:

*Visi vėjai pučia į Ten –
Vėjarodžių skardūs gaidžiai
gieda penktai pasaulio šaliai,
Bevardei,
ir nebenutyla.*

*Visi vėjai pučia į Ten –
vėjarodžių neramūs angelai
plasnoja penkton pasaulio šalin,
Bevardén,
ir nebegrižta.*

*Visi vėjai pučia į Ten –
vėjarodžių kuproti žmogiukai
tiesia ranka į penktą pasaulio šalį,
Bevardę,
ir paliečia ją (p. 41).*

Susidariusi įtampa tarp esančio Čia ir trokštamo Ten ir išreiškia dinamiką šio eilėraščio, įvado į visą ciklą „Bevardė šalis“, kuriame išsirutulioja didžioji drama grįžimo-negrįžimo iš tremties į namus. Antrasis ciklo eilėraštis (p. 42) įkūnija tiesioginių kontrastų binarinę sistemą. Pirmosios dvi eilutės: „Ten žaidžia nebeaugantys vaikai. / Vaikai senukai žaidžia“ pastato vieną logišką prieštaravimą prieš kitą ir sujungia juos abu į nebeaugančios senatvės šiurpią idėją, išskylančią kaip pasmerkimas prieš vaiko nekaltybę. Čia autorė atima gyvam organizmui normalaus proceso galimybę, tačiau, nežiūrint to, priskiria jam to proceso išdavas: nebeaugančiam senatvė. Šitaip deformuoti, tie vaikai jau ženklina nebe save, o vidinius autorės jausminius procesus, tą skausmingą paradoksą, kad įsisenėjęs prisiminimo sielvartas kartu ir sensta, ir nesikeičia dvasioje, t. y. dvasia kartu ir sensta, ir nesikeičia.

Toliau eilėrašty:

*paskendusiais laivais, rūdyjančiais šalmais –
jie pamėgdžioja buvusį,
išdykusiai bežaisdami
yra tiesioginė priešprieša:
Sudužusiais lėktuvais ir automobilių laužais
jie pakartoja buvusį
rimtai bežaisdami.*

Čia efektas atvirksčias: karas ir taika, dvi priešingybės, susilieja į vieną savo griauančią esmę. Galutinė išdava – irgi kontrastas, kuris tuo pačiu metu išreiškia ir vientisą užburimą ratą: „Ir seka pasaką jie be pradžios, / ir seka pasaką be galo“.

Ciklas baigiasi įžanginio eilėraščio pakartojimu, kuris tačiau pavirsta į kontrastą, kada autorė, „aš“, atsisako sugrįžti, bet ir vis tiek veržiasi sugrįžt į Bevardę šalį, kitą Bevardę negu toji, kurioje žaidžia tie pasibaisėtini senukai vaikai. Tame persimainyme išskyla dar dvi binarinės, priešpriešinės konstrukcijos. Viena jų:

*užkerėsiu kalvius septynbrolių keru,
kad nekaltų daugiau vėjarodžių –,
ir vėjažolėm bėgant verpetais į Ten,
užleisiu jas sausra,
užpjudysiu ugnim⁸*

pastato eilėraščio personos – raganos, burtų jėgą turinčios, galią prieš jos pačios ilgesį, o kita:

*ir paleisiu basakojį liūdesį
Bevardėn,
penkton pasaulio šalin*

įveda principą, atvirksčią ir kartu lygiagretį principui, verčiančiam negyvą geležį ilgėtis ir veržtis tolyn. Dabar žmogaus jausmas, neturintis materialios būties, pavirsta į fizinę, gyvą būtybę ir veikia kaip raganos alter ego.

Jeigu jau galvotume apie Tolstojaus principą, kad menas turi „užkrėsti jausmu“, tai gyvinių savybių suteikimas negyvai medžiagai ar sąvokos sumaterialinimas padidina teksto dramą ir todėl galbūt emocinį „užkrečiamumą“. O iš kitos pusės, nenorminė tokių įvaizdžių būklė daro juos ir tam tikrais barjeriais, mįslėmis, kurioms spręsti gali pritrūkti emocinės energijos skaitytojui, nepratusiam prie Sutemos nuolatinės aukštos įtampos poezijos.

Tolesniame „Bevardės šalies“ cikle „Neišduodu, tiktai grąžinu“ randame posmelį (p. 56), kuriame binariniai principai susijungia su tragiškos laiko tėkmės pajauta. Jis vaizduoja dvasios nebebuvimą, gyvybės išsekimą senam prisiminimų liepte:

*Grąžinu siūbuojantį lieptą,
bridusį per vaikystės upes.
Grąžinu lieptą, užmiršusį
verpetus, žydintį vandenį
ir raižančias ledą sroves.
Surambėjo širdys, išpjautos atramos,
ir vardai nebeturi žmonių,
tik kreivas raides.
Siūbuoja lieptas vaiduokliu,
praradęs upes,
pavasario naktim skliautus.*

⁸ Čia matome taip pat ir pirmuosius ženklus būsimų „Badmečio“ terminų – ugnies ir sausros.

Įvaizdis „surambėjo širdys, išpjautos atramoj“, aprašo kartu ir dvasios būsenos progresiją, ir medžio fizinę progresiją laike, kada medis, kadaise gyvas, dabar sudžiūvo su jame išpjautom širdim. Iš tiesų tai metafora prisiminimuose atsineštos poetinės kalbos gyvybės praradimo, ypač kada kitas įvaizdis yra „vardai nebeturi žmonių“, kur fizinis mirties progreso momentas susijungia su dvasiniu vidinės gyvybės išsekimo procesu tame pačiame surambėjusiame medžio stuobryje, implikuojant taip pat ir nebeišskaitomumą, kaip viename Puškino eilėraštyje „ant kapo antraštė nebesuprantama kalba“.

Vėlesnėse Sutemos eilėse iškyla naujas binarinis elementas, būtent, grafinis skirtingų eilėraščių semantikos architektūros dalių paženklinimas didžiosiomis arba mažosiomis raidėmis. Tarp vieno ir kito šrifto susikuria strofos-antistrofos santykis, panašus, kaip senovės graikų tragedijoj tarp choro ir teksto. Štai „Badmečio“ pradiniam eilėraštyje „Niekieno žemė“ tarpniai didžiosiomis raidėmis apskritai nusako kokią nors visuotinę mintį, idėjos modelį, tuo tarpu posmeliai mažosiomis raidėmis pereina į asmenišką tos pačios idėjos ar išgyvenimo plotmę. Pavyzdžiui:

METAS SUSIDEGINTI. METAS SUSIDEGINTI,
KAIP PILĖNAMS PRIEŠ VERGIJĄ,
KAIR KOVOJANČIAM GETUI PRIEŠ MIRTĮ,
KAIP BUDOS VIENUOLIAMS PRIEŠ
NETEISYBĘ –
METAS SUSIDEGINT IR IŠLIKT.

*Lieku Niekieno žemėje,
kad nebūtų daiktų,
kuriems žodžių nebėra – (p. 15–16).*

Santykis tarp žodžio ir tikrovės Sutemos eilėse yra labai svarbus ne tik todėl, kad ir iš viso poezijoje, mene tai centrinis klausimas, bet ir ryšium su specialia menininko tremtinio ar išeivio situacija tarp dviejų tikrovių – paliktosios ir rastos svetur, ir dviejų kalbinių klodų – atsineštinės meno kalbos, kuri daug kur nebeatitinka nei naujos tikrovės, nei naujų išgyvenimų joje, ir naujosios, kurią dar reikia susikurti. Pastarasis procesas ypač intensyviai ir skausmingai vyksta Sutemos kūryboje.

Yra dar ir trečias aspektas: kadangi išeivio santykis su tikrove neišvengiamai įtraukia sąvokas „ten“ ir „čia“, „tada“ ir „dabar“, tai laiko ir erdvės pajautos turi esminę rolę vystant naujas įvaizdžių struktūras, taigi naują poetinę kalbą, kurioje turi kaip nors susijungti visi čia prisiminti faktoriai.

Iš Sutemos poezijos jaučiasi, kad „euklidinė“ laiko ir erdvės samprata, kur individo sąmonė, kaip koks matematinis taškas, seka tiesią liniją per suprantamą erdvę, jokiū būdu negali aprėpti mus šiame amžiuje ištikusios realybės. Iš idėjinės pozicijos žiūrint, jau devynioliktame šimtmetyje Dostojevskio Ivanas Karamazovas grąžino savo bilietą į dangaus karalystę, kur viskas bus kada nors atleista, nes jo „euklidinis protas“ nepajėgė suprasti, kas gali atleisti už Dievo leidžiamas nekaltų vaikų kančias, o Sutema tiesiai ir sako: „Viešpatie, neatleisk, / jie žinojo, ką darė – / Viešpatie, neatleisk, / nes žinau, ką darau“⁹. Mat atleistinas kerštas Žvėriui nebus tikrai kerštas, nes nereikalaus absoliutaus ir belaikio pasiaukojimo prieš tą, anot Algimanto Mackaus, „besąlyginį Viešpatį“.

⁹Sutema L. Vendeta. – Čikaga: Mackus, 1981. – P. 14.

Iš poetikos taško, ne-euklidinė erdvė ir laikas visų pirma formuojasi sukeičiant laiko plotmes:

*Tai buvo rytoj.
Jau laikas jums grįžti.
Sugrįžo visi ištremtieji,
visi uždarytieji getuose,
visi kareiviai, dingę be žinios –
(Bevardė šalis, p. 44)*

Šis „buvo rytoj“ išreiškia kartu ir žuvusiųjų viltį sugrįžt, kol jie dar gyveno, ir jų mirties nebeatšaukiamą praeitį, taigi yra ir savotiškas komentaras Ivanui Karamazovui. Kitame posmelyje laiko plotmės apskritai praranda laiko žymens savybes: „tai buvo rytoj ir vakar, tarp dviejų delčių, dviejų pilnačių...“ Tokia laiko samprata, įpinta į jau prieš tai išplėtotą delčios įvaizdžių sistemą, šioje išėjimo–grįžimo tematikoje tampa ne tik aprašomuoju reiškiniu, bet ir formuojančiu, dalyvaujančiu įvaizdžių struktūros ir jų ne-euklidinės logikos sukūrimo. Šia savo formuojančia funkcija Sutemos laiko plotmės atitinka eilėraščio „aš“ rolę jos poezijoje.

Nors pokario laikas-groteskas ir laikas-mįslė pakartotinai išsisprendžia grasos ir tragedijos linkme, Sutemos talentas taip pat pajėgia nutiesti per eilėraščio raštą subtilias ir lyriškas laiko linijas, tačiau pasilaikydamas tą patį bauginantį laiko plotmių sukeitimą. Štai paskutinis eilėraščio „Senkapiuose“ posmelis („Bevardė šalis“, p. 12):

*Seniai nušienauti žydi ir kvepia
įraudę dobilai,
neišaugę piliarožės skleidžias
dauboj po juodžemiu sunkiu.
Vakaras plečias skliaute
drumsto vandens ratilais
ir įkaitęs saulėleidis
žėri variu –*

Kvepiantys, žydintys dobilai, piliarožės ir lėtai besiskleidžiantys vakaro ratilai danguje piešia mums švelniai melancholišką, gražų laiko veidą. Bet dobilai, seniai nušienauti, yra kaip tie rytoj sugrįžę žuvusieji tremtiniai, neišaugusios piliarožės po žeme yra kaip tie Sutemos vaikai – senukai, atsigulę į amžiną atilsį, o vakaras, nelyg Čiurlionio paveiksluose, lėtai skleidžia ratilais savo nepermaldaujamą tylos, paskenduolių amžinybę“. Taigi tebesame Žvėries arenoje.

Vieną iš sėkmingiausių bandymų sutapatinti įvaizdį ir laiką rasime „Bevardės šalies“ eilėraštyje „Medžioklės metas“ (p. 8):

*Briedžio ragai šakojasi.
Auga žiema.
Sirpsta naktim pusnyse
spalgenų uogos, ir ledėdami*

*noksta sakai.
Briedžio ragai, į palaukę išnešę
speigu kvepiančią miško naktį,*

atranda pėdas –

*Briedžio ragai išsišakojo.
Išaugo žiema.
Vidudienį skynime plyšta
spalgenų uogos ir išsilieja
šiltais lašais sniege.
Briedžio ragai, į palaukę išnešę
atodrėkiu kvepiantį miško vidudienį,
atranda tave –*

Kada medžiai vis daugiau vėlyvą rudenį plinka ir vis panašesni darosi į išsišakojusius briedžio ragus, auga ir gilėja žiema. Tai gyvybės atoslūgio ženklas, lydimas, tačiau, augimo ir brendimo ženklų: sirpstančių spalgenų, nors tuo pat metu lydimas ir mirties – gyvo medžio sakų sukietėjimo į savąjį amžiną ledą. O ir spalgenos tos sirpsta ne pavasario saulėje, bet mirtinam žiemos speige; laiko plotmės ir vėl persikeitė, susiliejo į kažką simboliško ir grasaus. Atsakymo ilgai nereikia laukti – briedžio ragai, tartum patys būtų medžiotojas – atranda „tave“. Tai visai logiška, nes jeigu jie yra nuogas miškas, tai jie ir laikas, ir užtat mirtis, kuri ir medžioja „tave“. Bet kas yra „tu“? Spalgenų uogos ant sniego, šiltos kaip kraujas, miške, staiga plyšusios kaip žaizda nuo šūvio. Esame „tenai“, matom partizano mirtį. Ir, žinoma, Sutema būtinai pagilina šią skausmingą ironiją tuo, kad briedžio ragai – mirtis – išsineša į palaukę pavasario, atgimstančios gyvybės pirmą dvelkimą, nelyg žuvusiųjų viltį.

Kaip matome, šiame eilėraštyje yra plotmė, kurią galima suvokti ne kaip gamtovaizdį, bet kaip už vaizduojamų gamtos procesų išsirutuliojimo, kitoj plotmėj, vykstančią žmogaus dramą, net tragediją, kitaip sakant, naratyvą, pasakojimą. Ir apskritai visos iki šiol pastebėtos Sutemos poezijos savybės iš tiesų veda į prozos žanro „teritoriją“, tačiau ją persunkiant, kaip sakoma, deformuojant, lyriniu pradū.

Pasakojamojo žanro užuomazgas randame jau ir pirmajame rinkinyje „Tebūnie...“, kas dar kartą įtikina, jog Sutemos poezija yra išaugusi vientisa, kaip iš vienos sėklos išaugęs medis: jo šakos, šaknys, lapai, nors pažiūrėti ir labai skiriasi nuo mažytės sėklos, tačiau potencialiai glūdi joje nuo pat pradžios, neateina kaip kas nors prisegta iš šalies. Štai, atrodytų, tikrai lyriškas eilėraštis „Paskutinis rytas“ („Tebūnie...“, p. 20), nors ir vaizduoja uosto panoramą, bet iš tiesų aprašo ne tai, kas yra, o tai, kas vyksta

*Kanalo vanduo metalinis.
Dusliai švilpia laivai suspausti.
Per tilto atramą slysta
Pirštai, ir vėsūs pirmi
spinduliai. Ir du juodi,
liekni kaminai atsvyruoja
per balzganą miglę.*

Skaitydami, kaip tie pirštai slysta, staiga suvokiame, kad eilėraščio pavadinime „Paskutinis rytas“ jau glūdi atsiveikinimas, taigi pasakojimas apie dviejų žmonių santykius, gyvenimą, likimus, kad kažkam sakoma „sudieui“ ir išeinama į naują dieną.

Jau vėliau rinkiny „Nebėra nieko svetimo“ matome šį pasakojamąjį principą, pritaikytą daug platesniu, ištisas eilėraščių serijas apimančiu mastu. Ypač ryškūs tuo atžvilgiu yra ciklai „Lunatiko kelionės užrašai“ (p. 33–41) ir „Dienoraštis“ (p. 42–56). Abu nusitiesia laike ir erdvėje, ne-euklidinėj, gimusioj pirmuoju atveju iš sapno ir kenčiančios meilės, o antruoju – iš meilės ir sužeisto sapno. „Lunatiko kelionių užrašai“ yra tartum iš tiesų kelionė per Lietuvą, jeigu mes galim įsivaizduoti, kad lunatikas, atsikėlęs miegodamas vaikščioti, įžengtų ne į paprastą kambarį, bet į pasaulį, susidedantį iš tragiško Lietuvos likimo, kur viskas yra sukurta iš prisiminimų ir susvetimėjimo skausmo, pamačius Žvėries raudonžvaigždę karalystę. Tai tragiška kelionė, apgaubta košmariška tyła, kur lyja raudonomis žvaigždėmis per Dangun Ėmimo Dieną, kur atsineštas raktas negali namų atrakinti dėl naujo, pjautuvo pavidalo užrakto, kur pažinta motina išeina Dangun, o nepažįstama, dabartinė lieka čia ir kur aštri vilkadantė žolė – okupacijos simbolis – tarpsta ir naikina tėviškės vaikystę. „Dienoraštis“ yra iš tiesų dialogas, dedikuotas Mariui Katiliškiui, serija intymų pasisakymų jau ir kituose rinkiniuose buvusiomis temomis. „Pasakojimo“ sąvoka čia tinka tiek, kad autorės „aš“ savo sielą išpasakoja Mariaus personažui, tiesiogiai tekste nesančiam, bet nuolatos implikuotam potekstėje. Toks pasakojimas-dialogas yra giminingas pasakojimui-dramai, pasirodančiam vėlesnėse knygose.

„Badmečio“ eilėraščiai yra dalinai poemos. Jie persmelkti naratyviniu pradū, nes kartu ir vaizduoja, ir pasakoja kokių nors įvykių eigą. Savaip įdomus yra eilėraštis „Tikrovė“ (p. 52–60), kuris atrodo nelyg gyvenimo kaip poetinio žodžio ieškojimo santrauka, kuri baigiasi egzistenciniu klausimu: „kada aš esu?/Dieną ar naktį? / Ir nežinau ar išvis aš esu“. Būti, kaip prisimenam, reiškia būti metafora, įvaizdžiu, formuojančiu įvykių eigą ir savo ruožtu paverčiančiu juos įvaizdžiais. Šituo principu eilėraštyje susiklosto binarinė, dviejų priešingybių nakties ir dienos drama – pasakojimas apie save kaip apie seriją vaizdų ir įvykių. Naktį autorė sako:

*vaikštau namų stogais,
braukiu miegančius paukščius nuo medžių
viršūnių
ir ošiančių antenų tinklų –
naktį medžioju –
naktį miegot negaliu –*

Ateina diena, ir agresyvaus savęs patvirtinimo aktas pasikeičia jo priešingybe: autoriaus „aš“ nebepažįsta savęs ir stengiasi atitaisyti nakties darbus:

*Dieną praeinu pro save,
net galvos nepalenkdama –
dieną nepažįstu savęs –
dieną esu sau svetima.*

*Dieną renku su pensininkais
sužeistus paukščius miesto sode
ir matau, kaip trūkčioja jų sparnai
senukų drėgnose akyse,
mėlynais ir pilkais šešėliais –*

Dieną dairausi savo veido –

Šitaip identiteto krizė pavirsta į seriją veiksmų, kurie ir sudaro pasakojimą, dramatišką savo kontrastais, bet struktūriškai dar neatitinkantį, sakykim, prozoje apsakos ar eilėse – epo, nes nėra „istorijos“, nėra apsakymo su pradžia, plėtra ir pabaiga. Arčiau prie „žanro pilnumos“ prieina „Vendetos“ poema „Šimtametės žiemos užrašai“ (p. 50–62). Ten yra fabula: užėjo šimtametė žiema – karas, kur, atrodo, niekad nesibaigs, kol po ilgų kentėjimų „sniegvyžėm išbrido žvalgai / atsekti pavasario burtaženklį –“. Jie žuvo, bet jų „suledėjusios akys“ buvo „pilnos žalumos“, ir žmonės suprato, kad turi ateiti pavasaris ir po šimto metų sniego grįš taikos žolė. Šaukliai, išbėgę jų burtaženkliais prisišaukti, irgi žuvo, bet pavasaris atėjo. Dabar, kada „svaigsta galva nuo žalumos“, autorė sako:

*gailiuosi, kad nebuvau tarp žvalgų.
gailiuosi, kad nebuvau tarp šauklių –
gailiuosi, kad antrą šimtmetį gyvenu – – (p. 61).*

Paskutinis klausimas poemoje lieka neatsakytas:

*O kaip? Kaip jeigu bus
šimtametė sausra,
šimtametė kaitra
ir sudegins mus? (p. 62)*

Net ir čia „tikros“ fabulos įspūdis yra kiek apgaulingas. Veiksmas iš tikrųjų eina pirmyn ne per įvykius, bet per seriją įvaizdžių, tarp kurių yra ir pažįstamų iš ankstesnių eilių, pavyzdžiui, Angelas Sargas, dėl kurio jau „Bevardėje šalyje“ Sutema skundėsi: „Nesaugojo jis manęs“ (p. 20) ir į kurį jinai dabar norėjo mesti sniego gniūžtę, arba tie vaikai, kurie paseno bestatydami sniego pilis ir kurie jau buvo senukai taip pat „Bevardėje“ (p. 42; žr. anksčiau). Kitur atrodo, tartum būtų aprašomas veiksmas, bet iš tiesų turim tik įvaizdį:

*Šimtamečio karo kronikose
ir mirtis ir gimdyvės
Šalo, žaliavo, žydėjo, šalo
ir vėl žaliavo, žydėjo
ir dalinosi derliumi – (p. 51).*

Beje, ir pati autorė nesiskelbia, kad tai epinio pobūdžio pasakojimas. Dedicacija sako tik: „RITAI – neišsiųsti laiškai“.

Apskritai „Šimtametės žiemos užrašai“ sudaro daugiau įspūdį kažkokios pasakos negu realistinio naratyvo. Ir iš tiesų liaudies pasakų elementas labai daug reiškia Sutemos kūryboje – mes jį aptinkame visur kaip asociacijų lauką, paplatinantį ir pagilinantį autorės pagrindinį diskursą. Kai kurios užuominos liečia liaudies dainas, kaip eilėraštyje „Pergalė“ („Nebėra nieko svetimo“, p. 14):

*Devynios upės senoj raudoj –
tu esi dešimta,
paskutinį sūnų paėmusi,
su žaizda lyg erškėtrožės žiedu
šviesiuose plaukuose –
devynios upės senoj raudoj
teka ramiai plačia vaga,
tu esi dešimta –
srauni ir gili.*

Šis posmelis primena devynias upes senoj mitologinėj dainoj apie dievo Perkūno nukirsto ąžuolo kraują:

*– O kur, mamyta mano,
Drabužius išmazgosi?
Kur kraują išmazgosi?*

*– Dukryte mano jaunoji,
Eik pas tą ežeratį,
Kur tek devynios upatės¹⁰.*

Sutemos dešimtoji upė ir yra pati mirtis. Panašiai „Vendetoj“ (p. 19):
ir girdžiu,

*žaliam berže gegė kūkuoja,
ir jaučiu,
mano plaukus šukuoja
ne pirštai pilni žiedelių –
apledėjusios šakos berželio,
skaudžiai rauna, šukuoja
atsišaukia į našlaitės raudą:*

O aš nueičiau į žalią girelę, o aš pastočiau po žaliu berželiu: berželio šakelės nemeilios, berželio šakelės taip labai skaudžios¹¹.

Tai tik pora pavyzdžių iš gana gausių Sutemos užuominų į liaudies dainas. Lygiai taip dažnai jos kūryboje sutinkame ir liaudies pasakų personažus: Žilviną, pasakų Jonuką, dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių ir kt. Kiekvienu atveju tos užuominos yra transformuotos tokiu būdu, kad ir jos pačios, ir jų prasmė tampa integruotos į autorės tekstą. Pa-

¹⁰ Lietuvių tautosaka. Dainos – P. 176.

¹¹ Lietuviškos dainos / Užrašė Antanas Juška. – Kazanė, 1882 – T. 3; perspausdinta – V., 1954. – P. 283.

vyzdžiui, eilėrašty (iš „Bevardės šalies“) „mano“ dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių, prilyginami dvylikos apaštalu ir Judo-išdaviko temai, tik šį kartą Judas suprantamas giliai ir tragiškai kaip savo paties likimo auka:

*Vienas iš dvylikos apaštalu,
kuriam dar negimus išaugo medis
ir laukė jo,
ištiesęs standrias šakas.
Iš turėjo būti anas, kurio lūpom
lemtas buvo tik vienas pabučiavimas.
Vienas iš dvylikos,
paklusniai nusilenkęs
ir už tai paženklintas
sidabru ir medžiu.*

Tai šis Judas ir atsiliepia į pasaką: Vienas iš dvylikos juodvarnių, nuolankus užkerėjime“. Vėliau eilėraštyje „Nieko neišduosiu“ (p. 28) sutinkame ir pasakų Jonelį:

*Dviejų brolių sesuo
niūniuodama lipdė iš molio ąsotį
pavasario atvertam beržui,
rudeni apsunkusiam vynuogynui
ir trečiajam broliui,
tebelaukiamam,
Pasakų Joneliui.*

Abiejų eilėraščių tematika susipina. Kristus Dievo avinėlis, Jonelis pasakų avinėlis, Judas Jonelis ir brolis juodvarnis. Susidaro semantinis tinklas, nelyg poetinių vertybių siela – tai, ko autorė neišduos.

Ryšiai su folkloriniais klodais labai praturtina Sutemos eiles – kaip ir Mackus, ir kai kurie kiti poetai, ypač Lietuvoje, ji siekia tą esminį tautinį elementą išskelti iš vien stilistinių pamėgdžiojimų plotmės į tikrai kūrybišką, asimiliaciją, kurioje liaudies mito ar dainų konkretūs įvaizdžiai įeity į totalinę teksto struktūrą kaip sudėtinės dalys, bendraujančios su kitomis meninėmis priemonėmis.

Šalia folkloro, randame ir subtilius ryšius su kitų poetų kūryba, kas apskritai ir yra neišvengiama tikro menininko darbe. Ypač glaudūs sąryšiai būna su Algimantu Mackumi, ne tik kai kurių stilistinių priemonių, bet ir tematikos srityje. Abu poetai dažnai kartoja sausros arba lietaus, upių ir sniego įvaizdžius, rasime panašų radikalų nusistatymą tremties atžvilgiu, kaip jau minėta, panašų folklorinių elementų traktavimą, taip pat ir bendrą grasią nuotaiką, kažkokį visuotinio Slogučio pajutimą, Blogį, arba Nieką, sujungtą su nepermaldujamu mirties artumu. Tačiau visa tai nereiškia, kad Sutema būtų koks nors Mackaus „antrininkas“, jį būtų paveikusi ar buvusi jo veikiamą. Nežiūrint visų suminėty ir dar gal kitų panašumų, jų poetinis braižas yra visai skirtingas. Prieš mus ne „įtakos“, bet dialogas – suprantant, aišku, kad kiekviename prasmingame dialoge vienas partneris įvairialypiai veiks kitą, iš to abiem turtėjant asmeniškai ir kūrybiškai. Čia turbūt vieta ir

užsiminti, kad Liūnė Sutema pasižymi kaip asmuo ir kaip poetė dideliu lojalumu savo artimiesiems, seserims – minčių, jausmų, pasaulėjautos, meno esmės ir uždavinio sampratos broliams. Jau vien atskirų eilėraščių ar ištisu ciklų dedikacijos tai aiškiai liudija.

Gal plačiausias apibendrinantis Sutemos kūrybos bruožas yra jos įvaizdžių struktūros raida, vedanti iš paveldėto kūrybinio žodžio praradimo iki jo atkūrimo naujam kontekste ir su nauja semantika, vertybių sistema. Tai procesas, kuriame atsispindi tremtis ir gyvenimas, taip pat ir daiktų atsižadėjimas, ir sielos išsaugojimas savyje, išlaikant omeny tą sunkiai pakeliamą tiesę, kad žodžiai yra nelyg daiktai, kurie gyvena mumyse, ir kad mes patys, ir ta tėvynės žemė, kurią savyje nešiojame, pavirstame tais žodžiais – daiktais, ir tada miršta mumyse tėvynė, ir vaikščiojame kaip gyvi lavonai. Sutemos poetinė tematika daugiausia reiškiasi troškimu atpalaiduoti nuo savęs tą seną ir negyvą prarastos gimtosios žemės žodžiu išlikusį kūną, surasti naujus žodžius, kuriuose būtų galima išsaugoti buvusią senųjų gyvybę ir kurie taptų naujuoju kūnu. Kitaip sakant, išsigelbėsi, kada išgelbėsi žodį, kada svetimoj šaly jis bus gyvas ir savo namuose. Kadaisė buvęs mitas ir jį išreiškiantis poetiškas žodis savo gelmėje tebeturi gyvybės, bet įprastiniai būdai juos vartoti tos gyvybės neturi – yra nelyg negyva oda paviršiuje. Iš jos išsinėrę, atsistojame prieš kitą, poetinę tikrovę, išgautą iš buvusios, irgi tada poetinės, lavono. Tuo būdu praradimo procesas tampa kūrybinis.

Šitos raidos išėities taškas yra trumpai susumuotas eilėraštyje „Niekieno žemė“ („Badmetis“, p. 14):

*Mano atsineštiniai žodžiai
nebeturi daiktų,
mano atsineštiniai daiktai
nebeturi vardų –
Noriu likti Niekieno Žemėje,
kad nebūtų namų,
kad nereiktų palikti ir išduoti jų, kad nereiktų
ilgėtis namų.*

„Badmetis“ išėjo 1972 m. ir siūlo pesimistiškesnį problemos sprendimą, bet prieš dešimt metų rinkiny „Nebėra nieko svetimo“ matėsi savotiškos gairės, lyg ir vizija, to žodžio transformacijos idealo:

*kai ant gatvių sudegins paskutinius lapus
ir pradės ledėti lietus,
kai gyvensime ilgąją savaitę
septynių pilkų spalvų, –
jeigu dar tada mano žodžiai
bus šilti ir ramūs,
kaip vijokliai ir krūmai buvo
vidudienį mūsų kieme, –
žiema galės užpustyti
kelią į mūsų namus (p. 10)*

Kitaip tariant, fizinė tremtis nustoja svarbos, jeigu žodyje būsim namuose. Iš viso „Bevardė šalis“ yra galbūt optimistiškiausia knyga, kurioje jaučiasi ne vien tikėjimas naujo žodžio galimybe, bet ir savijauta, išgyvenimas tos pergalės prieš tremtį. Jis išreiškiamas šitaip:

*Nebėra nieko svetimo
medis, kurio nepažinau, išaugo,
išsišakojo mano akyse –
jo dilginančių lapų audinys,
plonomis linijomis išsiraizgęs
kvėpuoja mano delnuose.
Ir prie sultingo, neragauto vaisiaus
įprato mano lūpos (p. 29).*

Ir tiesa, Sutema rado savo naują žodį. Jis nėra nei labai jaukus, nei raminantis, bet jis turi aštrią, geliančią gyvybę, kurios pati galutinė, lemianti apraiška vis dėlto yra šviesus kūrybos džiaugsmas.

Iš knygos: Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, 1992

Janina Degutytė

Janina Degutytė (1928–1990) – poetė, vertėja, eilėraščių ir pasakų knygų vaikams autorė. Ji priklauso poetų kartai, kurių vaikystę ir jaunystę paženklinio karo, okupacijų ir pokario žudynių patirtys, o kelias į kūrybą prasidėjo šeštajame dešimtmetyje, kai literatūra turėjo paklusti griežtiems sovietinės valdžios reikalavimams. Visas kūrybinis šios poetės laikotarpis kaip tik ir priklauso sovietiniam lietuvių literatūros periodui, mat autorė mirė prieš pat Lietuvai atgaunant Nepriklausomybę, kurios labai laukė.

Poetė gimė dar nepriklausomoje Lietuvoje, 1928 m. Kaune, Šančių priemiestyje, statybos techniko ir iš Kauno darbininkų kilusios namų šeimininkės šeimoje. Iš pradžių darni ir pasiturinti Degučių šeima ėmė griūti ankstyvoje Degutytės vaikystėje motinai pradėjus gerti. Pati poetė, paskutiniajame gyvenimo dešimtmetyje aprašiusi skaudžią savo vaikystę knygoje *Atsakymai*, yra sakiusi, kad tada ir prasidėjo jos biografija: „Visas mano gyvenimas prasideda nuo septynerių metų. Iki tol viskas išblukę: fragmentai, nuotrupos, nuotaikos. Bet nuo septynerių metų kiekviena diena, kiekviena valanda įbrėžta, įkirsta kaip kirviu širdyje. Joks laikas, jokios laimės jos neužlygins“. Negana to, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, nacių okupacijos laikotarpiu, 1942 m. Mažeikiuose nušautas Degutytės tėvas, su kuriuo poetę siejo ypatingas dvasinis ryšys, grįstas meile ir pasitikėjimu. Tuomet Degutytė lankė gimnaziją Kaune ir keturiolikmetės moksleivės pečius užgulė našta išlaikyti geriančią, šeimos turtą išpardavusią motiną. Skurdaus ir skaudaus karo ir pokario būvio atošvaita matyti vaikystės draugei skirtame eilėraštyje, išspausdintame paskutiniajame eilėraščių rinkinyje *Purpuru atsivėrusi* (1984): „Per vaikiškas įaitrintas širdis – / ilgos lėtos kolonos, žvangindamos grindinį, / su geltonom žvaigždėm, / su juodais svastikų kryžiais... / Mirtis sėdėjo prie mūsų stalų, / užtiestų nutrintom išblukusiom klijuotėm. / Mes klausėmės jos kvėpavimo, / sapnuodamos duoną / ir būsimą pasaulį“. Prasimanydama įvairiausių būdų uždirbti pinigų (mezgimas, korepetitorės darbas ir pan.), remiama mokytojų ir sunkiai vargdama namuose (ypač po senelės, paskutinio ją globojusio žmogaus, mirties), poetė atrado kultūrą – kaip užuovėją ir atsvarą situacijai namuose. Degutytė anksti ėmė lankyti bibliotekose (mokykloje skaitė rusų, vokiečių kalbomis), būdavo jose iki pat uždarymo: „Gyvenau tokiaime dugne, tokioje tamsoje, kad menas buvo ta vienintelė šviesa, kuri teikė jėgų išsilaikyti. Ji kažką ir žadėjo. Prasmės, vertybių suvokimą. O jų man labai reikėjo, nes kad ištvėrčiau, turėjau žinoti vardan ko“. Dar pauglystėje Degutytė meną pradėjo suvokti pirmiausia kaip tiesos, vertybių ir grožio šaltinį – intensyviausio žmogaus dvasinio darbo rezultata: „Poezija atveria žmogaus dvasinį gyvenimą. Tai ji pastato į vietą daiktus, įvykius, reiškinius, suteikia jiems tikrą dydį, tikrą mastą. Medis yra tiek gyvas, kiek jis gyvas žmogaus širdyje“.

Mokydamasi Kauno VII gimnazijoje Degutytė parašė ir pirmuosius savo eilėraščius. Yra išlikęs gimnazijos laikų sąsiuvinis su 1944–1945 m. rašytais tekstais, kuriuose dar labai jauna poetė aiškiai išreiškia nepriklausomos Lietuvos visuomenėje įgytas kultūrinės laiky-

senas, perimtas iš Kudirkos, Maironio kurtos literatūrinės ir kultūrinės mokyklos, taip pat ir iš tėvo visuomeninės laikysenos. Pagrindinis paauglystėje rašytos Degutytytės poezijos motyvas – rūpestis dėl Lietuvos valstybės ir jos ateities bei asmeniškai prisimama atsakomybė šią valstybę kurti.

Kultūra Degutytei buvo vertybių ir šviesos pasaulis, kurio trūko jos aplinkoje. Ėjimas į kultūrą – tarsi pastanga tokį pasaulį susikurti, išsiveržti iš tamsos. „Universitetas... Aš taip į jį veržiausi – kaip į išganymą. Bet baigus vidurinę mokyklą, sveikas protas diktavo, kad reikia jo atsisakyti. Nėjau net brandos atestato atsiimti. Ir viena diena tapo švente (mano gyvenime ne vienas tokių stebuklų: rodos, jau viskas baigta, ir staiga....). Atėjo klasės auklėtoja su pinigais – ir išvažiavau į Vilnių studijuoti literatūros.“ Tačiau, vos pradėjusi studijas 1948 m., Degutytytė sunkiai susirgo širdies reumatu (ši liga kamavo poetę visą tolesnį gyvenimą, ilgiems mėnesiams prikaustydavo ją prie lovos). Tęsti studijų į Vilniaus universitetą (sovietų valdžios jis tuomet buvo pavadintas Vilniaus valstybiniu Vinco Kapsuko vardo universitetu) poetė grįžo 1950 m. Baigusi studijas 1955 m. pagal tuometę absolventų skirstymo sistemą buvo paskirta vadovauti vaikų bibliotekai Tauragėje, ten pat ir mokytojavo, po metų persikėlė mokytojauti į Nemenčinę, vis dar sunkiai vertėsi iš mokytojos atlyginimo išlaikydama save ir motiną. Dar po metų, kai jau ėmė garsėti kaip poetė ir rengė spaudai pirmąjį savo rinkinį, sugrįžo į Vilnių, kur 1958 m. pradėjo dirbti Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje redaktore, buvo priimta į Rašytojų sąjungą (tuomet – LSSR Rašytojų sąjunga) ir neilgai trukus gavo butą.

Kurti pradėjusi dar gimnazijoje, kurį laiką Degutytytė eilėraščių nerašė: „Buvau nutarusi nerašyti. Tas nelemtas klausimas – kam? Aišku, tokios poezijos, kokios buvo reikalaujama, nenorėjau nei skaityti, nei rašyti“. Prie poezijos rašymo grįžo, savo pačios liudijimu, tik studijuodama universitete, ketvirtame kurse. Iki pat 1957 m. Degutytytė savo eilėraščių netikė spaudai, bet siųsdavo laiškais skirtinguose Lietuvos rajonuose mokytojaujančioms studijų bičiulėms, sulaukdavo entuziastingų jų atsakymų, susitikusios eilėraščius aptardavo, analizuodavo. Atrodo, kad vėlyvą poetės debiutą (jos kartos poetai Maldonis, Marcinkevičius, Baltakis jau buvo pirmąsias knygas išleidę žinomi poetai) lėmė ir netikrumas dėl savo poezijos, ir tuometė spaudos situacija. Rašydama vien sau ir draugėms, Degutytytė neturėjo ideologiniu požiūriu tinkamų tekstų – juos sukūrė vėliau, rengdama spaudai pirmąjį rinkinį (be tokių tekstų, kaip, pavyzdžiui, „Pasikalbėjimas su Leninu“, rinkinys tiesiog nebūtų išėjęs – tokio tipo eilėraščiais turėjo būti pradedama kiekviena poezijos knyga). Degutytytė gal būtų dar ilgai delsusi siųsti spaudai savo eiles, tačiau jos vaikystės bičiulė, surinkusi pluoštą laiškais gautų eilėraščių, pasiuntė juos tuomečiam Rašytojų sąjungos poezijos konsultantui Eugenijui Matuzevičiui – taip prasidėjo Degutytytės kaip poetės karjera. 1957 m. pasirodė pirmosios eilėraščių publikacijos, sutiktos su dideliu skaitytojų entuziazmu, o 1959 m. išėjusi pirmoji poetės knyga *Ugnies lašai* buvo greitai išgraibstyta iš knygynų, jos eilėms pradėta kurti muzika, o nespėję knygos įsigyti skaitytojai ją persirašinėdavo siųsdami iš rankų į rankas. Dabartiniam skaitytojui ankstyvieji Degutytytės eilėraščiai gali pasirodyti romantiški, naivūs, tačiau to meto kultūros kontekste jie rodė prasidedantį poetinio kalbėjimo proveržį. Donatas Sauka yra teigęs, kad „Degutytytės ‚Ugnies lašai‘ buvo pirmasis rinkinys, suardęs tvarkingos eiliakalystės nykią rutiną“. Žodžiu „eiliakalystė“ Sauka apibendrina tuometę poezijos rašymo „mašineriją“, kai rašytojai turėjo kurti tekstus privalomomis temomis ir be galo dauginti utopinį tarybinės „tikrovės“, mažai ką bendra turinčios su nykia gyvenimo realybe, vaizdinį: aukštinti socialistines statybas ir tariamas komunistinės valdžios pergales, vaizduoti darbininkų klasės atstovus, gamtą

Eilėraštis – ne monologas. Tai šviesus ar skaudus pasikalbėjimas su draugu. Su artimiausiu draugu, nes bet kam visko nepasisakysi, prieš bet ką neapsinuoginsi. Eilėraštis – tai dialogas. Bet reikalinga tik viena mažutė sąlyga: kad būtų kas klauso.

Janina Degutytė

pateikti kaip tarybinės pažangos užkariavimo objektą ir t. t. Ir nors oficialiai teigta, kad tokios poezijos centre – tarybinis žmogus, tačiau, anot Rimvydo Šilbajorio, „jo balso nesigirdi iš už statybų užesio“. Iš tokios literatūros išstumta autentiškai išgyvenama tikrovė, ją apmąstančio žmogaus patirtis, iš romantinės tradicijos ateinanti jausmo adoracija – jų vietą užėmė griežtos ideologinės utopijos vaizdavimas ir teigimas. Degutytei debiutuojant, poezija jau po truputį laisvinosi iš ideologinių varžtų, tai vadinamasis „atlydžio“ laikotarpis. O esmingas Degutytės poezijos indėlis į šį laisvinimąsi – asmeniškai, emociškai labai intensyvi maksimalistinė lyrinio subjekto pozicija (jis dažniausiai kalba ne „mes“, t. y. liaudies, partijos

ar kitu vardu, o pasisako kaip „aš“ – asmenišką poziciją turintis ir jaučiantis asmuo). Kitaip tariant, Degutytės poezija pirmiausia buvo pastanga sugrąžinti į poeziją gyvą asmenį. Pirmuosiuose rinkiniuose *Ugnies lašai* (1959), *Dienos – dovanos* (1960) ir *Ant žemės delno* (1963) poetė „iš karto pasuko romantinio lyrizmo linkme, adoravo eilėraštį kaip „jausmo stebuklą“. Poezijos sritis jai iš pat pradžių buvo sutaurintų jausmų, aukštų polėkių, įstabių praregėjimų, dvasios degimo išraiška“ (Vytautas Kubilius). Štai šiomis Degutytės eilutėmis galima apibendrinti ankstyvųjų jos eilėraščių poetinę programą: „Aš nenoriu drungno vandens / Ir takų, smėliu pabarstytų. / Te ugnim mėlyna srovens / Mano dienos nuo ryto lig ryto. / Tik neduok man drungno vandens / Ir takų, smėliu pabarstytų“.

Pasitelkusi romantinę poetiką, Degutytė mėgina megti santykį su ikikarine nepriklausomos Lietuvos lietuvių poezijos tradicija, ypač su Salomėjos Nėries lyrika. Anot Šilbajorio, esti du dideli Degutytės poezijos rūpesčiai: „nustatyti prasmingą santykį tarp savęs ir pasaulio ir atstatyti Lietuvą kaip asmeniškai reikšmingą tikrovę“. Visuose savo rinkiniuose Degutytė ieško Lietuvos per ryšius su kultūrine tradicija, „poetizuodama nacionalinę krašto atributiką“ (Kubilius). Embleminiais, panoraminiais Lietuvos gamtos vaizdais ji mėgina atkurti sovietų valdžios intensyviai ardytą kultūrinį ir literatūrinį Lietuvos kraštovaizdį, atkurti jo audinį, tuo pat metu kaip galima intensyviau išstumiant tai, ką buvo privaloma įtraukti į „naują“ Lietuvos kraštovaizdį, – tarybinio progreso elementus (pavyzdžiui, traktorius). Užaugusi mieste, nuo mažens mokėjusi lietuvių ir lenkų kalbas (motina kalbėjo lenkiškai), Degutytė, formuodama lietuvių tapatybės vaizdinį, daugiausia gręžėsi į kaimą, nes būtent jį laikė tautinės lietuvių tapatybės ir pagrindinių žmogaus moralinių vertybių šaltiniu. Pastanga atkurti nacionalinį kraštovaizdį tuo metu buvo tautinio identiteto saugojimo ir kultūrinės rezistencijos forma. Kaip pažymi literatūrologė Viktorija Daujotytė, „6–7 dešimtmečio atgimstančioje poezijoje ji [Degutytė] formavo vieną iš stipriausių poetinio pasaulėvaizdžio atramų: ryšį su tautosaka [...], su kalba. Laisvino ir plėtė eiliavimo galimybes. Degutytės kūryboje prasišvietė mitinės metaforos, sutelktos į tėvynės, gimtosios žemės, ištikimybės galių stiprinimą ir aukštinimą“.

Kiekviename naujame eilėraščių rinkinyje Degutytė gilino Lietuvos, istorijos ir jos veikmės, asmens tapatybės supratimą, įtraukdama vis platesnius kultūros kontekstus bei intensyvesnius konkretaus gyvento laiko apmąstymus. Romantinį, optimistišką, egocentrišką, maksimalistinių siekių subjektą jos lyrikoje po truputį keitė reflektivesnis kalbantysis, apmąstantis niuansuotą, sudėtingą jį supančią tikrovę. Kalbėjimas pakel-

tu balsu ir „viena aukšta gaida“, itin būdingas pirmiesiems poetės rinkiniams, tampa subtiliai išbalansuota ir daugiaprasme spalvų ir kontrastų kalba. Ryškiausia apmąstymų gija, įsipinanti į pasikeitusią Degutytytės poeziją ir „prislopinanti“ pakeltą balsą, – istorinio laiko refleksija, patirtos karo situacijos, dar apsunktos įtempto gyvenimo namuose, įtraukimas į tekstus. Asmeninė situacija tampa pagrindu ir universalesniems apibendrinimams. Šie pokyčiai ryškūs eilėraštyje „Mano priemiestis“, kuriame matome fragmentišką, kasdienišką ir realistišką gimtosios erdvės vaizdą, nebūdingą ankstyvajai poetės lyrikai. Eilėraščio erdvė nebėra aprėpiama vienu žvilgsniu ir jausmu, priešingai – kuriama iš atsiminimų ir išgyvenimų fragmentų, nuotrupų, o šiuos fragmentus į viena sieja ne loginiai, bet asociatyvūs ryšiai. Pats kalbantysis tekste taip pat pasirodo kaip išgyvenimo fragmentas vaizduojamoje erdvėje: „Ir pavasario klevas – kaip žalias vingrus šešėlis, / Nuo nevaikiškų ašarų drėgnos lūpos ir eilės“. Tokia eilėraščio poetika perteikia patį prisiminimo būdą, kuriuo išgyventas laikas grįžta į kalbančiojo sąmonę, o drauge trūkčiojantis kalbėjimas išreiškia įtampą ir skausmą, persmelkusį tą laiką.

Degutytytė savo poezijoje vis plėtė ir gilino galimybes kalbėti apie lietuvių tautos kančias okupacijos metu ir po jos. Atsiminti žuvusiųjų likimus, skaudžias patirtis poetei yra esminė istorinės atsakomybės ir savivokos forma. „Bet nereikia pamiršti nieko. / Užmarštis už mirtį baisesnė“, – teigia ji eilėraščių cikle „Ištrėmimo sonetai“ (*Tarp saulės ir neakties*, 1980). Daugelio tautos išgyvenimų sovietmečiu apskritai nebuvo galima viešai atsiminti, apie juos kalbėti (išskyrus nacių okupacijos patirtis, kurios buvo viena oficialiai leistų temų). Atminties gestas, bandymas kalbėti apie tai, kas privalo likti už atminties ribų, yra būdas prisiišti atsakomybę už istoriją, tapatintis su savo tautos patirtimi, drauge – išsakyti skausmą ir kaltę dėl negalėjimo apie ją kalbėti: „Sveiki – nesukniubę ir tiesūs (iš tolumo kelio parėję). / Sveiki – kam šešėlių eisenom atsiūbuoja miegas, sunkus ir trumpas. / Sveiki – iš mūsų su vėliavom, iš medžioklių (briedžiais vejama grįžę). / Ir nesugrįžę – likę anapus aukštų kasdienybės sienų. / Anapus mūsų meilės ir atsakomybės“ (*Šviečia sniegas*, 1970). Tyla, tautos istorijos ištrynimasis iš atminties yra buvimas „anapus meilės ir atsakomybės“, kaip tik todėl ieškoma ezopinės kalbos formų, kurios leistų bent puse lūpų prabilti apie skaudžią pokario patirtį. Vienas Degutytytės pasitelkiamų būdų – tautosakos motyvų, tautosakinių kalbėjimo formų panaudojimas tekstuose. Kaip yra pastebėjęs Rimvydas Šilbajoris, „tendenciją remtis į tautosaką ir mitą ypač ryškiai rodo poetų pastangos pergyventi ir išsakyti kruvinąjį pokario partizaninių kovų laiką“. Dainų motyvai (brolių žūtis, sesers gedulas ir kt.) Degutytytės eilėraščiuose panaudojami kaip modelis ir siužetas atskleisti labai konkrečią istorinę patirtį. Štai, pavyzdžiui, eilėraštis „Ant aukšto kalno“ drauge kalba ir apie partizaninį pasipriešinimą Lietuvoje. Kaip ir karo dainose, jame nėra konkretinama istorinė situacija – gaubiamieji eilėraščio posmai beveik tiksliai atkartoja liaudies dainą, tačiau viduriniuosiuose jau pasigirsta individualus autorinis balsas, apeliuojantis į konkretų laiką ir kiekvieno asmeninę atsakomybę: „Guli kapai ant mūsų krūtinų, / Ant mūsų krūtinų švino šarvais“.

Poezijos rašymą Degutytytė suvokė kaip iš esmės dialogišką procesą: „Eilėraštis – ne monologas. Tai šviesus ar skaudus pasikalbėjimas su draugu. Su artimiausiu draugu, nes bet kam visko nepasisakysi, prieš bet ką neapsinuoginsi. Eilėraštis – tai dialogas. Bet reikalinga tik viena mažutė sąlyga: kad būtų kas klauso“. Šis pokalbis Degutytytės plėtojamas įvairiomis linkmėmis, tačiau jo pagrindas – intensyviai reiškiamas rūpestis dėl kito, ypač silpnesniojo (žmogaus, gyvūno, augalo) būties, tai etinis Degutytytės poezijos podirvis. Kaip tik todėl jos poezija „labai komunikabili, visados suponuojanti klausytoją, kuriam ski-

riami intymūs prisipažinimai. Šis klausytojas – neregimas eilėraščių dalyvis, didele dalimi lemiantis jų toną ir sandarą“ (Vanda Zaborskaitė). Savo poezijoje ji siekia kurti sugestyvius vaizdus dažniausiai pasitelkdama priešpriešų poetiką, gretindama nesugretinamus dydžius, maksimaliai priartindama ir išskeldama trapiusias būties formas („Neužpūsk pienės pūko...“). Tokios priešpriešos dažniausiai sudaro dramatinį Degutytės eilėraščio centrą. Mažų, trapių būties formų matymas ir apmąstymas yra jautrumo pasauliui, seseriško, globėjyško santykio išraiška, kartu – būdas suvokti sudėtingą jo sandarą. Degutytės poezija teigia, kad būtent rūpesčiu (tai pamatinė egzistencinė šios poezijos kategorija) grindžiamas santykis su pasauliu yra darnios žmogaus egzistencijos jame pagrindas. Eilėraštis „Moteris prie Untupių senkapio...“ gali būti suprastas ir kaip poetės humanistinių nuostatų apibendrinimas, išreikštas jau paskutiniajame jos rinkinyje *Purpuru atsivėrusi*. Visas eilėraštis kuriamas kaip moters portretas (pirmoji jo eilutė galėtų būti ir paveikslo pavadinimas). Iš konkrečių detalių – drabužių, rankų, žvilgsnio – komponuojama susitikimo situacija, socialinis moters ir jos aplinkos portretas, tarsi siekiant dokumentiškai tiksliai atkartoti patį susitikimo momentą ir savo būseną tuo metu. Nors eilėraštis apima du asmenis – kalbančiąją ir jos sutiktą moterį, susitikimo metu veikia tik pastaroji, „*prakalbinusi mane, / pagirdžiusi pienu, / palydėjusi liūdnei drąsia šypsena*“. Atsakymas į moters rūpesčio gestus yra eilėraštis, tai moters pradėto dialogo tęsinys. Kodėl šis pokalbis mezgamas, kodėl parašomas atsakymas-eilėraštis, kurio, kaip kad teigiama tekste, sutiktoji moteris niekada neperskaitys? Pokalbis kyla iš siekio suprasti kitus, tuos, apie kuriuos, Degutytės manymu, per mažai kalbama, tuos, kurie tarsi lieka gyvenimo paraštėje, bet kaip tik jie yra išsaugoję Degutytės požiūriu esmingą egzistencijos parametą – jautrumą pasauliui. Eilėraštis tarytum įgyja dvigubą funkciją – jis yra ir pradėto dialogo tęsinys, ir drauge projektuoja skaitytojo, numanomo dialogo partnerio, matymą ir mąstymą, taip užtikrindamas bendresnę žmogiškąją komunikaciją, nes poezija Degutytei pirmiausia yra žmogiškosios egzistencijos pasaulyje, sudėtingos paties pasaulio struktūros apmąstymas, ir kaip tik ši funkcija yra poezijos buvimo argumentas: „kaip medžiui reikės švarios žemės gabalo, taip žmogaus širdžiai visada trūks poezijos – nes tik joje ji pamatys ir supras save“.

Siūloma literatūra: Janina Degutytė, *Raštai*, t. 1–2, Vilnius: Vaga, 1988; Janina Degutytė, *Atsakymai*, Vilnius: Regnum fondas, 1998; Viktorija Daujotytė, *Janina Degutytė: gyvenimo ir kūrybos apybraiža*, Vilnius: Vaga, 1984; Viktorija Daujotytė, „Janina Degutytė: duktė Salomėjai, sesuo Liūnei Sutemai“, in: *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 485–502; Rimvydas Šilbajoris, „Tėvynė ir asmuo J. Degutytės poezijoje“, in: *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 153–178; Vanda Zaborskaitė, *Eilėraščių menas*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 231–238; Vanda Zaborskaitė, „Gamtos vaizdas Janinos Degutytės lyrikoje“, in: *Šiuolaikinės poezijos problemos*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 331–341.

Janina Degutytė

ANT AUKŠTO KALNO

Devynios kulkos pro šalį lėkė,
 O ši dešimta – brolių paguldė.
 Kur krito galvelė – rožė žydėjo,
 Kur kraujas pasruvo – šaltinis tekėjo.

Ant aukšto kalno – kapai kapeliai...
 Lyg paukščiai sutūpę prieš ilgą skridimą.
 Guli broleliai ant pilkų dirvonų,
 Ant pilkų dirvonų sidabro akmenėliai.

Kapai kapeliai... Žemę surišo
 Stipriau nei žodžiai, stipriau nei priesaikos,
 Guli kapai ant mūsų krūtinių,
 Ant mūsų krūtinių švino šarvais.

Saule, saulele, o kas padės mums
 Brolių gedėti?
 – Devynis rytus migla ateisiu,
 O ši dešimtą – neužtekėsiu.

BĖKIT, BARELIAI

Griežlė suklinka ir verkia ilgai savo suplėšyto lizdo,
 O rugiai gula ir gula baltu šešėliu, –
 Bėkit, bareliai.

Ir varpų nuleistos galvos tiesias po dalgiais,
 Ir žemė svaigiai pakvimpa vasara ir namais, –
 Bėkit, bareliai.

Tarp išsekusių vasaros upių
 Ir žąsų pulkais atplaukiančio pievų rūko, –
 Bėkit, bareliai.

Lig devynių pakirdusių aušrų
 Nuo sugrubusių mūsų rankų, –
 Bėkit, bareliai.

Pro griežlės suplėšytą lizdą,
 Pro rugių sugulusį baltą šešėlį, –
 Bėkit, bareliai.

MANO PRIEMIESTIS

Kauno priemiestis. Šančiai. Akmens ir smėlis.
Mažyčių namelių, mažyčių sodelių eilės.
Ir pavasario klevas – kaip žalias, vingrus šešėlis,
Nuo nevaikiškų ašarų drėgnos lūpos ir eilės.

Mano priemiestis. Šančiai.
Ir naktis – kaip mano šešėlis,
Ir nuo Nemuno vėjas – nepagirdantis, drungnas,
Pro pirštus išslystantis laikas – lyg baltas pakrančių smėlis,
Ir vanduo, surakinęs kaklą... Kur dugnas? Kur dugnas?..

Svetimų lėktuvų ūžimas – ir spiegia sirenos...
Svetimų uniformų šešėliai prie klevo, prie klevo!..
Ir juodais apvadais telegramos... ir karstas ne vienas...
Ir gaisrai kažkieno akyse per ilgas naktis žioravo...

Mano priemiestis. Šančiai. Neapykantos mokykla ir meilės.
Pro pirštus išslystantis laikas – lyg baltas pakrančių smėlis,
Ir pavasario klevas – kaip žalias, vingrus šešėlis,
Ir truputį sūrokos lūpos ir eilės.

1965

***

Neužpūsk pienės pūko,
Kaip žiburio neužpūsk –
Tą besaulį vidudienį.
Saulė, mėnuo ir žvaigždės –
Visi jie pasislėpė danguje.
Tik dulšvas pienės pūkas
Kaip mažas žiburys
Liko vienas
Pritilusiam dideliam lauke,
Nuūžus vėtrai, pratrūkusiai liūtim ir smėliu...
Liko tik pienės pūkas
Didelėj, sunkiai alsuojančioj žemėj...
Neužpūsk pienės pūko,
Neužpūsk...

1966

RAUDOS

1

Aš apieškojau visą namą –
 Lova paklota ir skobniai* tušti.
 Aš apieškojau visą lauką –
 Jokios brydės! Kaip siena – kviečiai aukšti.
 Aš apieškojau visą girią –
 Krūpčiojo papartynai ir eglės dejavo.

Tik čia – smėlio kalnely
 Kūnas tavo.

Kodėl išėjai taip toli –
 Nuo kviečių nušviestų, nuo eglynų?..
 Ar nedavė duonos juodos?
 Ar nedavė žalio vyno?

1966

2

Aš paklausiau upių, kur tu.
 Aš paklausiau debesų, kur tu.

Upės atsakė: žemėj tavęs nėra.
 Ir atsakė debesys: nėra danguj.

Kas dabar sušukuos mano ilgus plaukus?
 Kas man geltono korio atlauš?

Rytą pievos šaltos ir skaudžios.
 Rankos karštos ir tuščios ilgą vakarą.

Pasakyk, kokių žolynų išdygsi?
 Pasakyk, kokių atsibusi vėju?

1966

* skobnis – senovinis stalas.

Rimvydas Šilbajoris**TĖVYNĖ IR ASMUO J. DEGUTYTĖS POEZIJOJ**

Tarp jaunesniųjų poetų Lietuvoje vienas iš pačių ryškiausių balsų priklauso Janinai Degutytei, išėjusiai viešumon šeštojo dešimtmečio pabaigoj, anot Antano Masionio („Poezijos pavasaris“, 1968): „su pirmąja lyrizmo banga, kuri gaivalingai užliejo visų mūsų poetų pasaulėjautą ir suvilgė pradėjusią sausėti pokarinės lietuvių tarybinės poezijos žemę“.

Šiame straipsnyje perduodami įspūdžiai apie Degutytės eiles bus paremti ištisai rinkiniu „Mėlynos deltos“ (1968), į kurį poetė sudėjo jai, matyt, svarbiausius eilėraščius iš keleto ankstesnių knygų, išskiriant eilėraščius vaikams, kurių Degutytė irgi turi išleidus kelis rinkinius. Pasitikėdami jos pačios estetiniais sprendimais, tariame, kad „Mėlynos deltos“ parodo mums tikrą poetės kūrybinį veidą.

Tas veidas aplanko fotografijoje yra susimąstęs, pusiau šešėliais pridengtas, nukreiptas į moliniame puode žydingą kaktusą. Išeitų, kad poetės dvasios išraiškos teks ieškoti priešingybių santykiavime, kažkur tarp šviesos ir tamsos, tarp švelnaus žiedo ir aštrių dyglių ir kad toji dvasia turėtų būti išverminga, kaip dykumos augalas saulės išdegintam plote, bet kartu ir lyriška, kaip žmogaus mintys vakaro prietemoj. Išeitų irgi, kad poetė daug žada mums šitaip prisistatydama ir kad tų pažadų tesėjimas priklausys nuo jos sugebėjimo jungti priešingybes į turtingą visumą, į aiškiai suvokiamą asmenišką poetinės logikos sistemą.

Paimkime pradžioje šį eilėraštį iš 1959 m. rinkinio „Ugnies lašai“:

*...Buvo rankos – sotinusios duona,
Širdimi sušildyta, skalsia,–
Nešančios užuovėją ir giedrą
Mano vieškelių rudenyse...
Buvo rankos... Gal be jų kaip skiedrą
Nusineštų ošianti tėkmė mane?..
Gal be jų – priglaustų tarsi lašą
Nebyliam, atvėsusiam dugne...
Ir jei aš pati ką nors parnešiu,
Tai todėl, kad vis pakelėse
Buvo rankos – sotinančios duona,
Širdimi sušildyta, skalsia.
Nešančios užuovėją ir giedrą
Mano vieškelių rudenyse... (p. 10).*

Eilėraštį galima padalyti į tris vienetus, iš kurių kiekvienas prasideda žodžiais „buvo rankos“. Pagrindinė mintis vystosi viduriniame vienete, įterptame tarp dviejų tokių pat ketureilių (išskyrus žodžio „sotinusios“ pakeitimą į dabartinį laiką „sotinančios“). Vidurinių šešiaeilį galima prasmės atžvilgiu dalyti į dvi nelygias dalis, iš kurių pirmoji jungiasi prie įžanginio ketureilio: poetė sako, kad be tų rankų ji gal būtų žuvusi, o antroji – logiškai pateisina to ketureilio pakartojimą: ne tik poetės išlikimas, bet ir jos įnašas į gyvenimą pri-

klauso nuo tų dosnių rankų, kurios, dalyvis „sotinančios“ sako, ne tik buvo, bet ir dabar yra. Užtat pasikartojančios eilėraščio dalys dar ir tuo nevienodos, kad jos sudaro du kaip ir priešingus polius, iš kurių vienas nukreiptas į praeitį, o antras – į dabartį ir ateitį. Tuo būdu jau pati pagrindinė eilėraščio struktūra kaip ir nutiesia poetės likimo, jos gyvenimo prasmės liniją nenutrūkstančioj laiko tėkmėj.

Tada pastebime, kad šitas gyvenimo tekėjimas laike išreiškiamas ir metaforomis: „vieškelių rudenys“, „ošianti tėkmė“, „pakelės“, kurios suteikia tam procesui erdvės ir jausmo dimensijas. Rudens liūdesys, mirtim dvelkias skiedros nuskendimas, lašo ištirpimas laiko upės dugne savo tamsiais tonais pabrėžia gerųjų rankų, nešančių „užuovėją ir giedrą“, šviesų vaidmenį. Gyvenimo, laiko tekėjimas keliais ir upėmis per žemę įgyja savo prasmę susitikdamas su rankomis ir jų nešamais daiktais. Šičia autorė, norėdama perteikti mintį, kad tos rankos, duodančios fizinio peno, kartu pamaitino ir dvasią, gana drąsiai pasiryžo metaforiniam palyginimui tarp duonos ir širdies, paremtam tam tikru duonos kepalo ir širdies fiziniu panašumu (čia ir yra pavojingiausia vieta – ar toks sugretinimas neatrodys skaitytojui kiek groteskiškas?), pratęsdama sugretinimą į to kepalo – širdies šilumą abejopoj to žodžio prasmėj ir galų gale pabrėždama abiejų „skalsumą“, tolimu aidu atsišaukiantį (nors autorė to nesiekia) į Kristaus stebuklo slaptą prasmę. Todėl tos rankos, geriau pasakius, jų reikšmė – žmogaus meilė žmogui nelaimių prislėgtam krašte – ir sukaupta visą eilėraščių, visą daugialypį jo metaforų, struktūros ir jausmo santykiavimą į vieną prasmingą visumą.

Eilėraštis „Ratas“ iš „Šiaurės vasarų“ rinkinio irgi naudojasi rankų metafora, bet jau santykyje su kitais poetiniais vaizdais:

*Tamsėja kadagio uogos,
Žiemkenčiais jau vasara bąla.
Dienos – beginklės, nuogos –
Skrenda be galo.*

*Melsvi perkūno oželiai...
Lėktuvas virš debesio matos...
Nustoti suktis negali
Nesustabdomas ratas.*

*Tamsėja kadagio uogos.
Niekas po saule nemiršta.
Dienos – beginklės, nuogos –
Tarp suskirdusių pirštų.*

*Numesi – suduš kaip stiklas.
Sutepsi – krauju benuplasi.
Tokios gyvos ir tikros.
Nepermatomos ir skaidriausios.*

*Žiemkenčiais jau vasara bąla.
Pūgą širdis pamiršta.
Dienos – beginklės, nuogos –
Ant virpančių pirštų.*

*Tolumos atsidaro.
Akys į saulę žiūri.
Dienos kaip žolės geria
Prakaito rasą sūrių (p. 108–109).*

Pažvelgę į pirmą, trečią ir penktą posmelius, rasime tris metaforinius vienetus, iš kurių du (a) „tamsėja kadagio uogos“ ir (b) „žiemkenčiais jau vasara bąla“ lieka nepasikeitę, o trečias (c) „tarp suskirdusių pirštų“ mainosi senatvės bejėgiškumo linkme į „ant virpančių pirštų“, tuo išreiškdamas individo slinkimą myriop amžinai besisukančiam metų laikų rate. Tie trys vienetai santykiauja su ketvirtu (d) „dienos – beginklės, nuogos“ šitokioj grandinėj: 1: a – b – d; a – (įtarpa) – d – c; 5: b – (įtarpa) – d – c. Įtarpos trečiom ir penktam posmely sujungtos rimu: „niekas po saule nemiršta“ – „pūgą širdis pamiršta“, taip pat ir minties progresija, einančia lygiagrečiai su metaforinio vieneto (c) išsivystymu. Kitaip sakant, kada žmogus dar dirba „suskirdusiom rankom“, jis atsimena viską, įskaitant ir „pūgas“ – skausmingus pergyvenimus, o kada jau mirties prieangyje dreba pirštai, ateina ir sielvartų užmiršimo ramybė. Tie trys posmeliai su savo tiksliai išlaikyta metaforų santykiavimo sistema, sudaro lyg ir eilėraščio „rėmus“ tiek formos, tiek ir minties atžvilgiu. Tuose rėmuose antras, ketvirtas ir šeštas posmeliai plečia eilėraščio mintį toliau vaizdų kontrasto principu. Antram posmely, pavyzdžiui, perkūno oželiai (audros paukščiai) ir lėktuvo skridimas, kaip žmogaus kūrybinio ilgesio įsikūnijimai, tiesiomis linijomis kerta neišvengiamą, niekur neprasidedantį, nieko nepasiekiantį amžino laiko ratą.

Toliau galima į posmelių virtinę žiūrėti kaip į nuolatinį tezės-antitezės kaitaliojimąsi. Pirmas posmelis – tezė: metų laikų pasikartojime įkliuvusios beginklės, nuogos dienos. Antras – antitezė: staigus, tiesus ilgesio skridimas lauk iš užburto rato. Trečias posmelis – vėl tezė, apimanti moralinės vertės kontrastą, nes dienos (savo ruožtu išreikštos kontrastu, „nepermatomos ir skaidriausios“) gali būti veltui prarastos arba kalte sutepotos, ir už jas (metų laikams vis automatiškai besikeičiant) žmogus atsako savo krauju ir gyvenimu. Dar vienas, gana tragiškas, minties atspalvis glūdi tame, kad „suskirdę“ vargo iškamuotos rankos gali ir be kaltės leist dienoms išslysti, bet kruvina už jas atsakomybė vis vien pasilieka. Penktam posmely – ir vėl tezė: bejėgės dienos, ir tiktai šeštasis pasiekia tam tikrų priešingybių suvienijimo ir išsprendimo: taip jau per amžius ir bus, kad ilgėsimės ir dirbsime slinkdami mirtin amžinybės rate.

Kaip matome, Degutytė savo pažadus gana gerai tesi. Subtilūs, implikacijų turtingi minties ir jausmo „pustoniai“ jungiasi, kertasi ir vėl susilieja metaforų ir vaizdų tarpusaviam santykiavime, vienas kitą pagilindami, praturtindami komplikuotoje, kontrastais atsargiai išbalansuotoje eilėraščių struktūroje. Pagrindinės idėjos: laikas, žmogus, gyvenimo prasmė, – išsišakoja daugialypėmis savo reikšmių galimybėmis, autorei įtemptai stengiantis atkurti visą begalinį tikrovės pilnumą savo pačios dvasios ir talento dimensi-

joj. Degutytę skaitant palengva aiškėja dvi plačios temos, du dideli jos rūpesčiai: nustatyti prasmingą santykį tarp savęs ir pasaulio ir atstatyti Lietuvą kaip asmeniškai reikšmingą poetinę tikrovę. Į tų dviejų temų plėtotę dabar ir tenka kiek arčiau pasižiūrėti.

Jau „Ugnies lašuose“ randame atkaklias pastangas metaforomis pavadinti pačios autorės vienišą sąmonę įvairiais ją supančių daiktų vardais taip, kad abstraktus, bespalvis „aš esu“ pavirstų medžiais ir lietum, žiedais ir vandeniu, krauju ir kūnu, įgydamas tuo pačiu tikrovę didesnę ir todėl prasmingesnę už atskiro individo bevardį buvimą. Tipiškas tuo atžvilgiu yra eilėraštis – reakcija į Šuberto „Nebaigtąją simfoniją“:

*Klevo spurganoj pritvinko upės
Žalzganos pavasario šviesos.
Tu ateiki, vėju apsisupęs,
Tu atėik pėdom šaltos rasos.*

*Aš visas duris atidariau tau...
Išeinu į pievas ir gatves –
Į putotą, pilką, gyvą sriautą –
Pasitikti išeinu tavęs...*

*Griausk perkūnijom, čyrenki vieversėliais
Ir miglas nuplauk lietum vaiskiu.
Tartum stiebas mažas pasikėlęs –
Aš tavim kvėpuoju – ir šaukiu...*

*Kaip simfonija ateik lauktoji –
Be atodairos ir be ribos.
Kaip simfonija ateik, Nebaigtoji,
Mano džiaugsme ir likime toks trapus...*

*...Pravirksiu – ir vėl nusikvatoju.
Kaip simfonijos – tavęs pilna – – –
Jeigu reikia – būki nebaigtoji.
Jeigu reikia – būki amžina – – – (p. 12–13).*

Visas eilėraštis yra tam tikras dialogas tarp „aš“ ir „tu“, kur „aš“ atstovauja poetės sąmonei, o „tu“ – daugeliui reiškinių, supančių išorinę tikrovę, tartum simfonijoj išgirstą savo pačios buvimo aidą. Besikeičiant sąvokai „tu“, keičiasi ir „aš“, kol abi („tavęs pilna“) susilieja į vieną. Pirmas posmelis nukreiptas į „tu“, susiformavusį iš vėsios gyvybės kupino pavasario peizažo, kuriame atgijęs klevas, vanduo ir šviesa pastatomi kaip persimainymai ton pačion plotmėn. Antram posmely „aš“ išeina iš vienvės namo į tą pavasarį ir vėją. Tai tartum pirmoji dialogo stadija, susitikimas toj pačioj dimensijoje. Trečiasis posmelis pereina iš vien tik susitikimo į tam tikrą santykį, išreikštą veiksmu, kartu aprašančiu ir paties pavasario dinamiką. „Tu“ kaip griaustinis ir paukštis (vėl pastebėjime

autorės mėgstamą kontrastų principą, paveldėtą greičiau iš Bethoveno negu iš Šuberto muzikos), o svarbiausia, kaip lietus augina „aš“ kaip žolės stiebą. Tuo būdu „aš“ tampa lyg ir „tu“ buvimo pasekme, taip sakant, „kūdikiu“ ir dėl to sumažėja sąmonės vienatvė. Ketvirtas posmelis grįžta į eilėraščio pradinį impulsą – simfoniją, ir tada jau „tu“, perėjęs konkrečias transformacijas, pavirsta jas visas reiškiančia abstrakčia sąvoka: „mano džiaugsmo ir likimo“. Persimainymų ratas tuo baigiasi, ir paskutinis eilėraščio posmas jau sujungia „aš“ ir „tu“ būties simfonijoje. Galima net sakyti ir daugiau – kadangi individo buvimas neišvengiamai turi baigtis, tai tapti „amžina“ reikštų ne tik susijungti su „tu“, bet už mirties slenksčio ir visai ištirpti „tu“ buvime. Kitaip sakant, individo vienatvė pasibaižia su jo nebuvimu. Vėliau matysime, kaip autorė dialoguose su mirusiais į juos ir kreipiasi kaip į gamtovaizdį-visatą.

Eilėrašty pastebėjom medį, upę, žolę, vėją. Tai vis pasikartoja simboliai-metaforos vi-soje Degutytės poezijoje. Ypač reikšmingas yra medis, dažnai aptinkamas kaip autorės as-mens („aš“) atitikmuo gamtoj. Pavyzdžiui, cituojame du posmelius neįvardyto eilėraščio iš „Šiaurės vasarų“.

*Apsigobusi lapų sūkuriu,
Pratiesiu delnus liūčiai,
Aš stoviu kaip medis kryžkelėj –
Kad eičiau, kad lėkčiau. Kad būčiau.*

*Žinau, kad viskas rankose:
Ką turiu ir ko neturėsiu.
Ant manęs mano žemė lieja
Liepų geltoną šviesą... (p. 113)*

Šalia medžio, labai daug reiškia ir upė. Eilėraštyje „Neries krantinė“ („Ant Žemės del-no“) medis, šviesa ir upė kartu sudaro pagrindinį autorės santykiavimo su pasauliu sim-bolį nakties peizaže:

*Juodam vandeny kranto šviesos
Dega siūbuoja
Lyg medžiai ugniniai aukšti.
Aš prisiglaudžiu naktį
Prie liepos, šaltos, nebylios, –
ir toliau
.....
Aš prisiglaudžiau prie liepos... –
Tvaska ugniniai medžiai! – (p. 61)*

Prisiglausti prie medžio – tai lyg pačiai medžiui pavirsti. Tada visa naktis, vadinasi: są-vės atpažinimas santykiyje su tikrove, sutelpa tame „medis-aš“ ir „medis-ugnis-atspin-dys“ kontrapunkte.

Kaip jau minėjome, asmens santykio su visata nustatymas tuo būdu, kad individo sąmonė „į viską pavirstų“, reikalauja ir dialogo su mirusiais. Giliai jaudinantis šiuo atžvilgiu yra eilėraščių ciklas „Neišsiunčiami laišškai. Tėvui“ iš „Šiaurės vasarų“ rinkinio. Autorės tėvas, pirmasis eilėraštis sako, mylėjo „topolius ir beržus, iškilnią rugio varpą ir purieną“, užtat ir laišškai tėvui bus pilni jam ir poetei reikšmingos tikrovės: gamtos, duonos ir šviesos:

*Tad leiski man įdėti į tuos laiškus
Tą lapų virpesį
Ir šiltą duonos kvapą,
Ir tą mažytę, skęstančią delne
Geltoną saulę... (p. 89)*

Laiškas iš esmės yra susitikimas – jis sukuria iš žodžių savitą pasaulį, kuriame žmogus žmogui gali paduoti ranką, nepaisant, kas juos skirtų, ar erdvė, ar laikas, ar mirtis. Tas pasaulis Degutytei susideda iš tų pačių gamtos metaforų, kuriomis ji ir savo buvimą stengiasi suvisuotinti. Taigi duktė dabar visa bus duonos kvape ir lapų virpesy, o tėvas ją tenai sutiks, skaitydamas jos laiškus:

*Žvaigždžių akim
Ar žvangančio lietaus
Stikliniais pirštais... (p. 90)*

Antrame ciklo eilėrašty autorė ne tik žodžiais, bet ir savo fiziniu veiksmu, savo kūno šiluma stengiasi sukurti metaforą – tikrovę, kurioje būtų galimas susitikimas:

*Šią naktį atėjai tu pas mane
Ir pasakei, kad baisiai šalta,
O kur sušilti neturi...
Sublykčiojo langai čia šerkšno žvaigždėmis
Ir tryško žalzganu speigu...
Nuo mano laukiančio kvėpavimo ant stiklo
sniegino
Mažutis, juodas apskritimas įsirėžė į naktį
neaprėpiama
Kaip šulinio anga.
Kaip mėnuo juodas.
Tu atėjai – su tom pačiom liūdnom akim,
Su ta pačia kaip vaiko šypsena...
Ir mes abu kaip du draugai, kaip du vaikai...
(p. 91)*

Mirties absoliutumas, atitinkąs gamtos dėsnius, kurių rėmuose autorė turi mąstyti ir veikti, sąlygoja ir tos specialios tikrovės pobūdį. Tai ne šviesi, džiaugsminga anga kaip

langas, atvertas į saulę, bet šulinys, bet „mėnuo juodas“, mirties ir sielvarto dimensijos auksinio svečio žemės danguje atitikmuo.

Šitame savęs ir savo santykio su tikrove apibrėžime metaforinėmis transformacijomis labai didelį simbolinį vaidmenį turi spalvų sąvokos, ypač juoda ir balta, dažnai dar praturtintos žaliais ir raudonais atspalviais. Susidaro speciali spalvų sistema, atitinkanti metaforų sistemą ir ją papildanti. Glausčiausiai tų dviejų sistemų santykiavimą perduoda eilėraštis „Balti chalatai“ iš rinkinio „Ant Žemės delno“:

*Balti chalatai – ir juoda naktis,
Kurios nepereina ir iš kurios negrįžta.
...Tik skalpelių sidabras, tik vaistų kvapas,
Tiktai balti chalatai – baltos prošvaistės...
Ir kraujas nepažįstamų žmonių
Tau gyslom sučiurlens... Ir nesustos...
Raudonos upės kūne sūkuriuos ir degs,
Ir saulę gers, ir saulę spinduliuos...
Balti chalatai ir juoda naktis.
Paskui ir vėl išeisi auštant į vidukeles,
Į vasaras,
Šviesiom liūtim per širdį tekančias,
Ir vėl bus
Medžiai, paukščiai ir šaltinis – tavo (p. 47).*

Turint galvoj, kad eilėraštis aprašo sunkią operaciją ligoninėj, net ir mirties galimybę, juodumas – ta „juoda naktis“ – tampa ir nebūties šešėliu, kuriam priešingybė yra tada balti chalatai, „prošvaistės“ – viltis. Kadaisė buvusių dosnių, duona maitinančių rankų vaidmenį dabar atlieka „kraujas nepažįstamų žmonių“. Čia ir vėl matome, kaip tiksliai simboliai atkartoja tikrovę: ir tiesiogine prasme kitų žmonių kraujas (taip sakant, „tu“) išgelbsti „aš“ gyvybę, ir metaforinėj plotmėj ta gyvybė grįžta, ir išplinta visoj išorinėj tikrovėj, autorei susijungus su kitais. Toks metaforinis tiltas autorę nuveda atgal „namo“ – į gamtos metaforų pasaulį, kuriuo pasireiškia jos gyva sąmonė. „Ir vėl bus /Medžiai, paukščiai ir šaltinis – tavo“.

Kitam to paties rinkinio eilėrašty balta spalva užima svarbiausią vietą gamtovaizdyje:

*Ant kalno čia beržai berželiai
Ir žemuogės – lašai raudoni.
Beržų šviesa užlieja klonį.
Beržų šviesa į kalną kelia.*

*Balti beržai ant kalno!
Balti balti – lyg pasitinkant šventę.
Balti – lyg pasitinkant mirtį.
Balti balti beržai ant kalno!..*

Ko atėjau aš? Jus pasveikint?
 Ko atėjau aš? Išsiskirti?..
 Balti balti beržai ant kalno...

Pasverk pasverk dienas ant delno, –
 Ar daug betiko, ar mažai – –
 Nematomi šaltiniai alma –
 Balti balti beržai ant kalno –
 Raudoni žemuogių lašai – – – (p. 46)

Čia galime įžiūrėti dvi spalvų progresijas. Pirmojoj: 1) beržai ant kalno, 2) beržų šviesa, 3) balti beržai. Paskutinis progresijos narys („Balti balti beržai ant kalno!“) iš pradžių, išskirtas vienoj eilutėj, įgyja viso posmelio svorį, o paskui sudaro ir viso eilėraščio pagrindinį atramos tašką, pasikartodamas prasmės atžvilgiu kritiškose vietose kiekviename posmelyje. Antrasis narys raudona spalva aptinkamas du kartus: pirmą kartą kaip kontrastas beržams (dar prieš paimant jų baltumą), o antrą – paskutinėj eilutėj, kada, jau išvysčius eilėraščio mintį, tie „raudoni žemuogių lašai“ primena žmogaus kraują, tuo pastatydami ir visą poetinį išgyvenimą tarp dviejų priešingybių, gyvybės ir mirties, glaudžiai surištų su žmogaus ir medžio simboliais, nes ir mūsų kraują – gyvybę ir beržų sulą maitina tie patys „nematomi šaltiniai“. Toks priešingybių sugretinimas ir sujungimas eilėraštyje turi dar tris atskiras, bet giminiškos prasmės išraiškas: a) peizaže („balti balti – lyg pasitinkant šventę / Balti – lyg pasitinkant mirtį“), b) emociniam-retoriškam klausime („Ko atėjau aš? Jus pasveikint? / Ko atėjau aš? Išsiskirti?“) ir c) susimąstyme laiko eigoj („Pasverk pasverk dienas ant delno, – / Ar daug beliko, ar mažai – „).

Kad juoda ir balta Degutytei turi didelės simbolinės reikšmės, liudija ir jos trumpa autobiografinė pastaba („Tarybų Lietuvos rašytojai“. – V., 1967), kur Degutytė rašo: „... Ankstyvoj vaikystėj mane sunku buvo prisišaukti. Aš gyvenau savo pasauly su žolėm ir medžiais, su paukščiais ir akmenimis. Visi jie buvo labai geri, vienas kitą mylėjo ir mane gindavo nuo viso pikta. Paskui aš ilgai nenorėjau sutikti su tuo faktu, kad žmogaus ranka gali būti sunkesnė už akmenį. Net didžiuliai medžiai jau nebepajėgė manęs apginti. Norint nesugriūti, reikėjo šitą tiesą priimti. Mokslas apie juoda ir balta, apie amžiną judėjimą ir pusiausvyrą – tęsėsi bene ilgiausiai. (Galbūt iki šiol.)“ Kaip matome, gyvenimą tenka sunkiai nešti blogio ir gėrio, kaip tamsos ir šviesos, pusiausvyroj, kur atrama – jau vaikystėje sąmonėn įplaukęs didysis gamtos buvimas. Didelė dalis Degutytės eilėraščių ir telkiasi apie tas tris sąvokas įvairiose tikrovės išgyvenimų plotmėse. Ypač šiltai autorė atsiliepia į kito menininko – Van Gogh – iki beprotybės įtemptą kovą pasilikti kūrėju, išlipti iš juodo gyvenimo į saulės viziją, už kiekvieną žingsnį užmokant krauju:

Šachtų naktys – juodi šuliniai..
 Saule tu, tolima tolima!..
 Šachtų naktį drobės kvadratai
 Spinduliuoja saulės gama...

Šoka gluosniai, ir vynuogės dega,
 Oras trykšta gyvybės virpėjimu.
 O likimas – tik šachtų dugnas –
 Saulės vizijų pilnas kalėjimas...

Kraujo gūšiai – teptuko dėmės...
 Šviečia akmenys vėtrų keliais.
 Žemės vargas beprotiškam sūnui –
 Saulės pranašui – neatleis...

Ant raudonų grindų liks kėdė
 Ir vienatvė – šviesoj paskendus...
 Ilgesys – sujungiantis amžius...
 Ir gyvenimo meilės gandas...

Liks kėdė tuščia – ir šviesa,
 Kaip gyvenimo veidas dvilypis.
 Pilna upių, laukų žydrumos,
 Pilna saulės ir beprotybės... (p. 72–73)

Tai lyg dar viena autorės poetinė autobiografija, tik su tuo gal skirtumu, kad beprotybės šmėkla Degutytės eilėraščiuose iš viso nevaikšto. Čia vėl prisimena kaktuso ištvermingumas, nepalaužiama dvasia, neatlaidus pasiryžimas iš naujo ir iš naujo ieškoti kontakto su žmonėmis ir daiktais, kad žinotum, kas esi ir kokia kūrybinėj pastangoj rasis gyvenimo prasmė. Pačios Degutytės kukliais žodžiais tariant: „Norėčiau neprarasti džiaugsmo – išvysti pirmą žolę ir pirmą sniegą. Norėčiau neprarasti tikėjimo žmogumi, kuris taip pat kartais būna šimtaveidis“.

Poetiniai vaizdai, simboliai, pačios kalbos ritmas ir skambesys sukuria savitą pasaulį, kuris turi tam tikrą santykį su objektyvia tikrove, bet nėra jai identiškas.: Pastaruoju metu yra kritikų, sakančių, kad poeto specialų pasaulį galima palyginti su tam tikru išorinės tikrovės modeliu, panašiu principu, kaip kad organinis chemikas, ieškodamas gyvybės paslapties, kuria laboratorijoje komplikuočius molekulių modelius – pakartojimus gyvų ląstelių struktūros. Sakytume, kad ir Degutytė pastatė sau „modelį“ – jungtinę poetinių išgyvenimų ir išraiškos priemonių struktūrą, kurioje sudėtinėmis dalimis įeina poetės „aš“, medžiai, upės, spalvos, skausmas, mirtis, gyvenimas, laimė ir t. t. Savaime aišku, kad šitokia „statyba“ negali apsiriboti vien tik asmeniškais elementais, nes kiekvienas tikras poetas, kurdamas save, kuria kartu ir visatą, arba konkrečiau, siauriau paėmus, savo žemę, kraštą, kuriame išmoko žiūrėti, klausytis, jausti ir vartoti žodžius. Degutytė priklauso prie tų jaunų rašytojų, dirbančių šiandien Lietuvoje, kurie stengiasi atstatyti Lietuvą kaip poetinį modelį, kaip meninę realybę. Buvo kadaise, sakykim, Maironio Lietuva, o paskui, nepriklausomybės metais, palengva išaugo nauja poetinė Lietuva, ją kurti padėjo visi svarbiausi mūsų poetai. Iš jų dalis šiandien atsidūrė išeivijoje, kur jie tą laisvos Lietuvos poetinę realybę bando toliau plėtoti arba bent jau išlaikyti, kad nesubyrėtų. O tai labai

sunkus uždavinys, nes to „modelio“ atitikmuo objektyvioj tikrovėj – laisva ir nepriklausoma Lietuvos valstybė – jau nebeegzistuoja. Kūrėjas priverstas atsisaukti į ilgesį, kartėlį, prisiminimus, bet tai visa jau ateina iš jo paties vidaus, o ne iš išorinio buvusios Lietuvos fakto, ir užtat galų gale tik jo paties tremtinio dalią ir tevaizduoja.

Pačiam krašte kruvinais Stalino metais (kuriems dabar taip švelniai pritaikomas „asmenybės kulto periodo“ terminas jokios tikrovės neišsako) poetinis Lietuvos vaizdas, susidedąs iš džiaugsmingos, kovingos oficialios retorikos apie „socializmo statybas“ ir panašiai, buvo diametraliai priešingas tikram, kiekvienam poetui gerai pažįstamam gyvenimui. Užtat net ir tada, kai poetai apdainuodavo tikrus faktus (statė gi žmonės kelius, mokyklas, namus!), visi jų ditirambai dėl juose glūdinčio melo geluonio pavirsdavo daugiau į pasityčiojimą iš „socialistinių statybų“ negu į jų išaukštinimą. Dabar, aplinkybėms šiek tiek pasikeitus, jauni poetai pradėjo kelti mintį, kad poetinė Lietuva, nors prie jos vaizdo priklauso ir traktoriai, ir cementas, ir baldų fabrikai, vien tais dalykais neišsakoma. Čia prisimena Jono Aisčio eilutės: „Nejaudina manęs, nestebina manęs, / Ką tu esi įgijus laikinai. / Tik jau dina mane, tik gąsdina mane, / Ką tu esi praradus amžinai“. Kaip tik tą pačią brangiausią Lietuvos esmę, jos poetinę sielą ir nori šiandien jauni kūrėjai išplėsti iš praradimo nasrų. Todėl jie ir grįžta į gamtovaizdį, į išgyventą skausmą ir neteisybę (pusbalsiu ją primindami „savųjų“ atveju, skaudžiai šaukdami, kada kalbama apie nacių okupaciją), į liaudies kalbos intonacijas ir vaizdus, į visą istorinę Lietuvos sąvoką. Tai nereiškia, kad jų kūryboj turėtų slėptis koks nors „priešiškumas režimui“, kokia nors Ezopo kalba. Ne mūsų čia, Vakaruose, priedermė ieškoti tarp jų sau „bendraminčių“ politinėj plotmėj. Kartą nuo krašto katastrofos pabėgę, mes nustojom ir teisės jame likusius žmones rikiuoti į mūsų pačių vertybių skalę. Kontaktas verčiau ieškotinas tėvynės meilės kaip poetinės tiesos pajutime.

Kalbėdama apie save, Degutytė kartu kalba ir apie savo kraštą, taip kad iš tiesų negalima nubrėžti jokios griežtos linijos tarp tų dviejų temų. Užtat ir pagrindinės poetinės priemonės – spalvų simbolika, išgyvenimo pavertimas vidine realybe, siejant jį metaforų eilėmis su išorinės tikrovės faktais, – pasilieka tos pačios. Gal tik dėmesio centras nukrypsta nuo savęs į aplinką; nuolatiniam „tu – aš“ dialoge su pasauliu ir tėvyne labiau išryškinamas „tu“.

Baltos ir juodos spalvos kontrastą, pavyzdžiui, matome eilėrašty „Lino rankšluostėlis“ iš „Ugnies lašų“, kur Degutytei būdingame vaizdų-sąvokų perėjime iš vieno į kitą matome Lietuvą tartum baltą vieškelį, tarytum ištiestą lino rankšluostėlį, kur liaudies raštui atitinka tėvynės keliuose istorijos paliktos žymės, su kraujo dėmėmis ir juodais vokiečių tankų kryžiais ir su sidabrinėm vilties provažom žiemos peizaže. Lietuvos-drobės metafora pagrįstas ir eilėraščių ciklas „Drobės“ iš „Pilnatis“ rinkinio. Pirmame ciklo eilėrašty „Verpėjos“ senas ir visuotinis poezijos motyvas, būtent žmonijos likimo prilyginimas verpiamam siūlui, pritaikytas per liaudies pasakų užuominas ir tragiškos tikrovės prisiminimus Lietuvos temai:

*Vidunakčio pusnim atskubėjo dvylika laumių
verpėjų
Ir su savo rateliais aplink mane susėdo.
Ir bėgo lino siūlas – o balsvas kuodelio*

rūkas! –
 Ir sesių nuotakų nuometams, ir mano brolių
 įkapėms... (p. 144)

Pastebėkime „vidurnakčio pusnyse“ glūdinčią Degutytės juoda-balta spalvų simboli-
 ką, paskutinėj eilutėj išaiškinamą tragikos ir džiaugsmo plotmėj.

Antras eilėraštis „Žlugtas“ jau labai ryškiai įveda kraujo motyvą baltame drobės fone, liaudiškoje raudų atmosferoje:

Taip gelia sąnarius nuo ežero vandens,
 Ir džiūsta burna, ir akys drėksta nuo vėjo...
 Tik mano rankos brolių sukepusio kraujo,
 Tik mano rankos šitų marškinių neišvelėja...

Ir ką aš motinai parėjusi pasakysiu?..
 Ir žydi marškiniai, ir žydi raudonom tulpėm...
 O kaip man išplauti tą neišplaunamą žlugtą,
 Jei šiaurės vėjas mano gyvastį čiulpia?..

– Tai šitam ežere, kur teka devynios upės.
 Tai šitam ryte, kur aušta devynios aušros
 (p. 145).

Eilėraščių ciklą Degutytė baigia ilgesingai mėlyna vilties spalva, kur lino žiede galima
 nujausti ir toliau besisukančio istorijos rato būsimas drobes:

Toj pačioj lygumoj –
 ant rogių ir šarvuočių provėžų –
 susiūbavo mėlynas mėlynas laukas –
 pražydo linai.
 Toj pačioj lygumoj –
 ant žmonių ir eglių kaulų –
 nusileido dangus (p. 146).

Baltos ir raudonos spalvos krašto likimo simbolikoj aptinkamos ir kituose rėmuose,
 kur ne drobės metafora, bet ateities židynys – mokykla – sudaro pagrindinę eilėraščio
 medžiagą. „Ugnies lašuose“ yra vienas toks „mokyklinis“ eilėraštis, kuriame dėstomas
 kartus asmens išsisaugojimo mokslas, priklausęs prie poezijos atkurto Lietuvos tikrovės
 vaizdo. Eilėraštyje galima dalyti į dvi dalis. Pirmoji:

Klampoju. Sniegas tirpsta. Sidabro putos iki
 kelių.
 Ir iki kelių – džiaugsmo ir gėlos.

*Vaikų sąsiuviniai. Nuo jų tik rankos gelia.
Širdis pilna sidabro ir tylos (p. 20)*

sugretina džiaugsmą ir gėlą tirpstančio sniego baltume. Ta pati gėla sudaro ir metaforinį tiltą į pagrindinį eilėraščio objektą, vaikų sąsiuvinius, tuo būdu įgydama ir naują prasmę. Progresijoje nuo 1) gelia rankos nuo šalčio į 2) gelia rankos nuo sunkių sąsiuvinų jaučiama ir trečia paslėpta gėla – skausmingas pareigos žinojimas, kad reikia mokytis būsimą kartą prilaikyti savo jaunatviško entuziazmo sparnus. Specifiškai ta mintis išreiškiama antrame posmely, kuriame figūruoja ir raudona spalva baltam fone, bet ne drobės-kraujo, o popieriaus-rašalo sugretinime:

*Žinau, kad bus klaidų, mažų ir didelių.
Daug puslapių paliks raudonai pribraukytų.
Kad neplasnotų nieks nei vanagu, nei drugeliu,
Kad nepataisomų klaidų
paskui
nepadarytų.
Kad nepakiltų žemė – kaip teisėjas –
Ir išeito gyvenimo
neperbrauktų raudonai!
(p. 20)*

Dažnai Degutytės poezijoje aptinkama medžio metafora taip pat vaidina rolę atkuriant poetinį Lietuvos vaizdą. Eilėrašty „Rūpintojėliai“ iš „Pilnaties“ rinkinio šios metaforos principas pritaikomas skausmo ir Dievo sumedėjimui Lietuvos likime:

*Atsistojo laukuos
Rūpintojėliai.
Kažkas savo širdies
Nepakėlė.*

*Ir sudėjo visą skausmą
Į medį. Į medį.
Ilgesiai sumedėjo,
Dievo neradę.*

*O lydėjo į sukilimus
Kryžiai mediniai.
O lydėjo į sibirius
Dievai mediniai.*

*Lyg paukščiai sustingę
Kryžiai laukuos.*

Medinis dieve,
O tave kas paguos?

Kruvinos sienos –
Tavo vardu.
Pelenų kalne
Su mumis ir tu.

Kryžius ant lauko –
Raudos ir žygio tąsa...
Kryžių girios –
Praeitis visa... (p. 160–161)

Šitoks žvilgsnis į praeitį nebūtinai turi būti susietas su šiuo metu Lietuvoj vyraujančiomis interpretacijomis, kad, girdi, visi visad Lietuvą engė, tik ne dabartinė valdžia, kuri vietoj kryžių stato fabrikų kaminus. Čia svarbiausia mintis, kad tėvų ir vaikų, senolių ir anūkų ašaros sudaro neatskiriamą dalį mūsų krašto buvimo ir kad jos turi žėrėti ir naujam poetiškam Lietuvos peizažui.

Eilėraštyje „Mano priemiestis“ iš „Šiaurės vasarų“ centrinė figūra – klevo medis, apie kurį sukasi autorės vaikystės prisiminimai, išaugą į naujai poezijoje atkurtą jai svarbią ir intymią Lietuvos dalį – savo tėviškę:

Kauno priemiestis. Šančiai. Akmens ir smėlis.
Mažyčių namelių, mažyčių sodelių eilės.
Ir pavasario klevas – kaip žalias, vingrus
šešėlis,
Nuo nevaikiškų ašarų drėgnos lūpos ir eilės.
Mano priemiestis. Šančiai.
Ir naktis – kaip mano šešėlis,
Ir nuo Nemuno vėjas – nepagirdantis, drungnas,
Pro pirštus išslystantis laikas – lyg baltas
pakrančių smėlis,
Ir vanduo, surakinęs kaklą... Kur dugnas?
Kur dugnas?..

Svetimų lėktuvų užimas – ir spiegia sirenos...
Svetimų uniformų šešėliai prie klevo, prie
klevo!..
Ir juodais apvadais telegramos... ir karstas ne
vienas...
Ir gaisrai kažkieno akyse per ilgas naktis
žioravo...
Mano priemiestis. Šančiai. Neapykantos

*mokykla ir meilės.
Pro pirštus išslystantis laikas – lyg baltas
pakrančių smėlis,
Ir pavasario klevas – kaip žalias, vingrus šešėlis,
Ir truputį sūrokos lūpos ir eilės (p. 87–88).*

Praeitis – tai iš esmės šešėlis. Užtat ir visi konkretūs jos faktai čia metaforiškai išreikšiami kaip įvairūs šešėlio aspektai. Yra „pavasario klevas – kaip žalias, vingrus šešėlis“, po to naktis „kaip mano šešėlis“, tada „svetimų uniformų šešėliai“, kuriuos autorė pastato prie klevo, kad tuo momentu susijungtų žalio medžio, žmogaus baimės ir neapykantos, ir svetimųjų priespaudos nakties šešėliai. Tada eilėraščio gale vėl atsistojęs žalias klevo šešėlis sukaupia visą išgyvenimą.

Praeitis, žinoma, yra ir laiko aspektas. Kaip antroji metaforų virtinė per eilėrašty tiesiasi vaizdai, surišti su akmenimis, smėliu ir laiko tekėjimu myriop: „pro pirštus išslystantis laikas – lyg baltas pakrančių smėlis“. Smėlio baltumui kontrastuoja juodi telegramų apvadai, ir abi sąvokos – balto laiko smėlio ir juodos nebūties – susilieja karsto ženkle, kuris veda mūsų mintis į kapines – liaudies apdainuotą smėlio kalnelį.

Trečioji metaforų eilė, taip pat būdinga Degutytei, liečia vandenį ir upės tekėjimą. Prie jos priklauso „nevaikiškos ašaros“ ir nuo Nemuno drungnas vėjas, ir vanduo, „surakinęs kaklą“ (atsimenant spiegiančias sirenas, telegramas ir karstus), taip pat ir užslėptas vaizdas – kraujo tekėjimas. Visos trys metaforų eilės susijungia paskutiniame posmelyje.

Kaip ir antrąją tėviškei autorė yra tapęs Vilnius. Keletas eilėraščių „Mėlynose deltose“ kreipiasi tiesiogiai į Vilnią jo praeities ir dabarties ženkle. Šešėlių apsuptas „Vilnius naktį“ („Ugnies lašai“) pašaukia autorę vardu, ir jina pajunta senojo karalių miesto gyvybę, kaip gali pajusti vien tikra duktė:

*Gal todėl, kad aš tave taip myliu –
Žodžių tau ilgai nesurandu...
— — —
Šitą naktį, šešėliuotą, tylią,
Pašaukei mane vardu...*

*...Vilniau, Vilniau... aš kaip muziką girdžiu
Tavo bokštų ir bokštelių siluetus...
Lyg iš virpesio skaidrių žvaigždžių
Ir žmogaus minčių nulietus...*

*Gatvės, aikštės, mūrai, skersgatviai vingiuoti
Žiūri į mane gyvi.
Kaip veiduos – kiek skausmo išnešiota!..
Ir kokia didybe tu srūvi... (p. 14)*

Rinkiny „Ant žemės delno“ Vilnius noksta „neapeinamam Žemės sode“, „kaip vaisius, kaip obuolys“, ir autorė žino, kad:

...niekada jis neišnoks,
 Niekada nenukris po niekieno kojom –
 Gaublio taškas –
 likimų verpetas –
 tavęs dalis
 (p. 49).

Vilniaus vaizdas matomas ir eilėrašty „Aikštės“, netilpusiam į „Mėlynas deltas“, bet išspausdintame „Poezijos pavasaryje“ (1968):

Aikštės apvalios. Varpinės aukštos.
 Erdvė sudužus į keturis vėjus.
 Čia tyliai vaikšto pilki balandžiai.
 Čia mes paklūstam varpų skambėjimui.

Aikštės apvalios. Tolimos žvaigždės!
 Čia saulei meldėmės, žemę tikėjome.
 Čia pasmerktųjų kolonom praėjome.
 Aikštės – aukurai. Aikštės – kalėjimai.

– Vasarą šokam po šventinėm vėliavom.
 Erdvė ir aukštis! Aikštės apvalios.
 Saliutų salvės – žibintų salės –
 Mano aikštės – vėjuotos salos – – (p. 44).

Poetišką Lietuvos „modelį“ atkuriant, esminį vaidmenį vaidina ir pati poezijos „žaliova“ – gimtoji kalba. Eilėraščių cikle „Lietuvai“ iš „Karalių pasakos“ rinkinio autorė rašo:

Iš kopų šnabždesio su debesim ir prošvaistėm,
 Iš marių virpulio ir ežerų nendrėtų,
 Iš duonos kvapo ir miškų giesmės
 Kalba gimtoji lūposna įdėta.

Tokie posakiai, kaip „iš duonos kvapo, iš miškų giesmės“, o ir apskritai visur pabrėžtas gyvas autorės ryšys su žeme konkrečiomis apraiškomis (atsiminkim taip pat ir: „čia saulei meldėmės, žemę tikėjome...“) labai primena Kazio Bradūno poeziją. Kyla įdomi mintis, kad galbūt kaip tik mūsų išievių „žemininkų“ kūryba padėjo jauniesiems Lietuvoje iš naujo poezijoje atkurti savo kraštą, kuriame užtat ir mes, ir jie esame savo namuose. Todėl autorė (net jeigu ji to ir nesiektų) kalba ir už mus, kada eilėrašty tęsia:

Pilėnų laužuose išdeginta, išlydyta,
 Su perregima gintaro šviesa
 Ji – motinos baudžiauninkės lopšinėse,
 Ji – Pirčiupio smėlynų raudose...

Lietuviškai geltonos pievos šneka
 Ir tie mediniai nupilkėję kryžiai,
 Ir aukštos varpinės, ir mažos gatvės,
 Sulytais akmenim į dangų atsigręžę.

Lietuviškasis žodis tiko kraujo raidėm
 Ant kamerų akmens ir petenuos
 Pasaulio kryžkelėj – prie Nemuno ir Baltijos –
 Likimas motinos kalba dainuos.

Prišaukti džiugesį lyg paukštį ulbantį,
 Kad ligi galo vieškeliu lydėtų.
 Iš duonos kvapo ir miškų giesmės
 Kalba gimtoji lūposna įdėta (p. 119–120).

Paskutinis „Mėlynų deltų“ eilėraščių rinkinys „Žaidimai“ šiek tiek skiriasi nuo kitos Degutytės poezijos tuo, kad žaidimų priemonės: kaukės, rolės, apsimetimai, – iš dalies pakeičia autorei įprastas gamtos reiškinių metaforas. Anksčiau jina norėjo „į viską pavirsti“, būti medžiu, žole, debesiu, kad taptų Lietuvos dalim, o dabar ji nori „viskuo apsimesti“, tapti šachmatų figūra, vaidinti Antigoną, Judą, Šecherezadą, Odisėją, norėdama, kad iš to, kuo ji apsimeta esanti, mes suprastume, kas ji yra. Pagrindinis metaforos principas pristatomas jau pirmame to rinkinio eilėrašty:

Pažaiskime medžiotojus ir žvėris.
 (Pirma medžioju aš, paskui tu.)
 Pažaiskim kosmonautus ir marsiečius,
 bepročius ir išminčius,
 didvyrius ir išdavikus,
 vergus ir laisvuosius...

Pažaiskim karalius ir juokdarius...
 Pažaiskim liūdnus ir laimingus... (p. 212)

Kitas eilėraštis „Šachmatai“ naudojasi jau seniau išstobulintais juodos-baltos spalvos kontrastais daugiaaukščių gyvenamų namų metaforoj:

Stovi namai – didžiulės šachmatų lentos.
 Šviesa ir tamsa.
 Dega langai ir gęsta langai – nuodėguliai.
 Šviesa ir tamsa.
 Srovena gelsva šiluma ir virpa stikluos
 beskausmis pirmagimio verksmas (p. 213).

Eilėraštis baigiasi asmens gyvybės patvirtinimu – asmens, iš meilės tapusio savuoju kraštu:

*Ir aš vis esu. Mane nustumt ne taip lengva.
Kaip žemėlapy – visos upės ir visos salos
many išrašytos,
Visos dykumos – visi vandenynai (p. 215).*

Poetės ir moters likimas ir uždavinys ryškiai ir skaudžiai jaučiamas eilėraščiuose „Antigonė“ ir „Šecherezada“. Pirmame atsistoja moteris prieš visų laikų įstatymus, reikalaujančius žudyti ir po to niekinti žuvusias aukas. Bet tos aukos – tai visa amžinosios moters meilė, jos visas gyvenimas, ir ji negali joms nepasilikti ištikima:

*Lik sveikas, sužadėtini – nebučiavau dar tavęs.
Lik sveikas, sūnau, kuris niekad nebūsi.
Meilė mane atvedė – meilė išves.
Taip virpa pratiestoj rankoj paryčio vėjo gūsis...
Aš grįšiu.
Aš tūkstantį kartų grįšiu
Pusiaunakčiais laidoti savo brolių.
Per ugniavietes,
per smėlį raudoną,
Per lietaus pritvinkusį molį –
Grįšiu.
Aš ateisiu basa.
Mano rankos beginklės ir tuščios.
Bet ne tas įstatymas laikinas – man visagalis
(p. 220).*

Mes čia negalim neprisiminti turgaus aikščių Lietuvoj, kur irgi kadaise gulėjo nepalaidoti broliai. Bet autorės mintis, juos galbūt įjungdama, siekia toliau, iškelia Antigonę ir meilę kaip visuotinį principą, istorijos kruvinių darbų, kuriuos tironai vadina įstatymais, atsvarą ir žmogaus išsigelbėjimo viltį. Užtat „tūkstantį kart pasmerkta“ Antigonė yra ir kiekvieno taikos ir meilės ieškančio žmogaus sesuo.

„Šecherezadoj“ moteris poetė – pasakų sekėja gelbsti savo gyvybę ir kartu neišvengiamai savo žemės poetinę idėją, kol dar budeliai klausosi, kol dar kirvis nekrinta:

*Kalbėk, Šecherezada... Šachas klausos.
Šachas alkanas – laukia likimas...
Tik nenuitilk – budeliai klusnūs...
Kartu gomury... ir balsas prikimęs...
Bet kalbėk – mokėk virpančiom žodžiais naktim
Už kiekvieną valandą, už orą, už vandenį!*

Mokėk už savo jėgą ir bejėgiškumą,
 Už tai, ką gauname ir ką prarandame.
 Kalbėk, Šecherezada... Šachas alkanas...
 Kaip iš žaizdos – teka žodžiai iš lėto...
 O, nenutilk... Dar tūkstantis pirma naktis toli.
 Už paskutinę saują žemės dar nesumokėta...
 (p. 225)

Gal skaudžiausias protesto šauksmas prieš viso pasaulio tironus, kūrėjus tikėjimų ir „tiesų“, kuriose nėra poezijos ir kurie todėl verčia, kad būtų naikinama ir žudoma maištinga, neapibrėžiama, poetiška žmogaus vertė ir laisvė, girdisi eilėrašty „Tilis Ulenšpigelis“:

Beldžiasi į širdį pelenai, –
 tarė Ulenšpigelis.
 Šarlis de Kosteras
 Kai geriu raudoną vyną,
 Kai ragaišio atsilaužiu, –
 aš galvoju apie tave.

Kai upes ir debesis matau,
 Kai nuo dulkių nubąla kojos
 Ir gomury apkarsta, –
 aš galvoju apie tave,
 aš galvoju apie tave.

Tavo naktys, Flandrija, šviesios – nuo laužų.
 Tavo žiemos, Flandrija, šiltos – nuo laužų.
 Tavo žemė pilka – nuo pelenų.

Kiekvieną vidunaktį
 gieda mano nerimo paukštis
 ir beldžiasi į širdį pelenai,
 ir beldžiasi į širdį pelenai...

Aš galvoju apie tave,
 kai geriu pilką padūmavusį dangų,
 kai juodo sudeginto gimtojo slenksčio
 atsilaužiu...

Inkvizitoriai! Artėja valanda
 paskutinio jūsų laužo! (p. 227–228)

Emocinį eilėraščio efektą labai sustiprina rūpestingai suplanuota jo struktūra. Galima išskirti tris pagrindines temas. Pirmoji: „Kai geriu raudoną vyną, / Kai ragaišio atsilaužiu“, eilėraščio pabaigoj įsikūnija metamorfoze: „Kai geriu pilką padūmavusį dangų, / Kai juodo sudeginto gimtojo slenksčio atsilaužiu...“ Persimainymas vyksta dviejose plotmėse: a) iš taikos meto idilijos į karus bei inkvizicijas aprašantį gaisrų dangų ir sudegintus namus ir b) iš tiesioginės prasmės, malonaus, faktiškai flamandų tapybą primenančio užkandos vaizdo į perkeltą prasmę, kartu ir tragišką dvasios peną, prilygstantį nuodams. Tuose rėmuose įstatytos kitos dvi temos: „aš galvoju apie tave“ ir, tartum to galvojimo išvada, „beldžiasi į širdį pelenai“. Antriniai elementai, perėjimai ir papildymai, susideda iš simboliškų peizažų („kai upės ir debesys matau...“, „Flandrijos naktys, žiemos ir žemė“) ir iš emocijas išreiškiančių metaforų („ir gomury apkarsta“, „gieda mano nerimo paukštis“).

Visų šių elementų tarpusavio santykiavimas baigiasi šauksmu: „Inkvizitoriai! Artėja valanda / paskutinio jūsų laužo“. Eilėraščio įtampa pamažu auga nuo pradžios, kada pirmajai temai (vynas, ragaišis) atsako antroji „aš galvoju...“, per gamtovaizdį ir emociją, kuriems jau su daug didesne jausmo jėga atliepia dukart pakartota antroji tema iki lūžio – perėjimo: „tavo naktys...“ Tenai, tame pereinamajam posmelyje, atsiranda pelenai, kurie ataidi į eilėraščio motto ir tuo pat metu padeda pagrindą trečiosios temos plėtotei, kuri prasideda vėl nuo įtempto pakartojimo, „beldžiasi į širdį...“ ir susilieja su pirmąja tema sudegusio gimtojo namo vaizde, tuo tarpu antroji „aš galvoju“ sudaro to susiliejimo įžangą. Paskutinė tos temos transfigūracija yra būsiamasis inkvizitorių laužas.

Apskritai pasikartojimai-anaforos: „kai geriu, kai atsilaužiu“; „kai upės, kai nubąla“; „tavo naktys, tavo žiemos, tavo žemė“; „nuo laužų, nuo laužų“, šalia jau anksčiau minėtų, be perstojo kelia eilėraščio įtampą savo nuolatiniais grįžimais į pradžią, kaskart vis atsinešant prieš tai buvusio vaizdo emocines implikacijas. Kitaip sakant, perskaite, pavyzdžiui: „Tavo naktys, Flandrija, šviesios – nuo laužų“, mes galėtumėm tęsti mintį, sakydami „ir tavo žiemos nuo jų šiltos, ir žemė nuo jų pelenais apklota“. Bet pakartojimas verčia lyg ir iš naujo, jau pasikeitusiam vaizde (iš naktų – į žiemą) apie Flandriją galvoti, giliau įsijausti į naują ironišką kontrastą. Kyla įspūdis, kad Flandrijos žemė per dienas ir naktis, per žiemas ir vasaras (nes vasaros ir dienos sudaro žiemoms ir naktims neišsakytas, bet implikuotas atsvaras) dega, ir dega, ir dega. Tuo būdu gimsta širdy didelis, baisesis *paskutinio* laužo troškimas.

Janinos Degutytės eilėraščiai yra svarus indėlis į lietuvių poezijos lobyną. Tautos gyvybės geriausias laidas yra lietuviškas žodis, vartojamas ne tik kasdieninei kalbai, ne tik politiniams-ideologiniams tikslams, bet, svarbiausia, pačios to žodžio šventovės – lietuviškos žodinės kūrybos ugdymui. Šitam tikslui Degutytė yra pasitarnavusi, kaip tik gali pasitarnauti talentingas, nuoširdus žmogus.

Judita Vaičiūnaitė

Judita Vaičiūnaitė (1937–2001) debiutavo septintajame XX a. dešimtmetyje. Miesto ir moters tematika ji esmingai atnaujino moderniosios lietuvių poezijos tradiciją eilėraščiams būdingas subtilus garsynas, savitas eiliavimo modelis (nuo griežtos rimavimo sistemos tolstantis sinkopinis ritmas, eilučių laužymas, vidiniai rimai). Lietuvių poezijoje vyravusias daugiau sentimentalias nei intelektualias temas ir motyvus Vaičiūnaitės poezijoje pakeitė istoriniai, mitologiniai, urbanistiniai motyvai, naują vertę įgavo kasdienos, intymių jausmų, mažųjų žmonių istorijos – tai poetei anksti pelnė kolegų bei kritikų pripažinimą ir intelektualios lietuvių poezijos kūrėjos vardą.

Judita Vaičiūnaitė gimė Kaune, žymaus mediko, psichiatrijos profesoriaus Viktoro Vaičiūno ir aukštuosius medicinos kursus baigusios Adelės Selenytės-Vaičiūnienės šeimoje. Dvejais metais vyresnė pirmagimė sesuo Dalia jaunėlei buvo ir draugė, ir, ko gero, geriausiai ją supratęs žmogus – visą gyvenimą globė Vaičiūnaitę se-

serišku rūpesčiu ir dvasios artumu. „Tu – mano antrasis sparnas“, – rašė apie ją Judita. Humanistinės vertybės ir dukterų lavinimas buvo šeimos prioritetai. Rygoje gimusi Adelė Selenytė, antros kartos miestietė, prisimenama kaip sumani šeimnininkė ir kantri, išmintinga moteris. Tėvas Viktoras Vaičiūnas gimė Piliakalnių kaime (dab. Jonavos r.), Peterburge baigė medicinos studijas. Po jo mirties 1945 m. abi dukteris ir jų motiną glūbojo tėvo broliai: kunigas, mecenatas, meno kolekcininkas Juozas Vaičiūnas ir poetas, dramaturgas Petras Vaičiūnas – garsūs (ypač tarpukariu) Lietuvos kultūros žmonės.

Anksti išmokusi skaityti, Judita mokyklą lankė nuo penkerių metų. Baigė Kauno 5-ąją mergaičių gimnaziją, Juozo Gruodžio muzikos mokykloje mokėsi griežti tėvo dovanotu smuiku. Mokslai sekėsi gerai, be didesnių pastangų, bendrklasės mėgo ramia, nekonfliktišką, užsisvajojusią Vaičiūnaitę, išsaugojo mokyklinių jos eilėraščių, kuriais ji noriai dalindavosi. Pačiai Vaičiūnaitei didžiausia Lietuvos poetė atrodė Salomėja Nėris, deklamodavo ji ir Jono Kossu-Aleksandravičiaus poeziją. Pirmuosius dar vaikiškus Juditos poezijos bandymus palankiai įvertino dėdė Petras Vaičiūnas, laiške patikinęs, kad ji bus poetė, tik reikėsį nemažai padirbėti.

1954–1959 m. Vaičiūnaitė studijavo lituanistiką Vilniaus universitete. Visam laikui iš Kauno į Vilnių persikėlė ir mama, o sesuo Dalia, Vilniaus konservatorijos studentė, būsima pianistė, čia jau gyveno. Su kurso draugu poetu Tomu Venclova užsimezgusi draugystė tęsėsi visą gyvenimą, kaip ir su bendramoksle Aušra Sluckaite (poete, Lietuvos rašytojų sąjungos konsultante, vėliau – režisieriaus Jono Jurašo žmona). Trys draugės Judita, Aušra ir Dalia, jaunos ir žavios, tada lankydavosi inteligentų pamėgtoje „Neringos“ kavinėje – tuo metu artimais bičiuliais tapo vertėjas Virgilijus Čepaitis, poetas Marcelijus Martinaitis, Vaičiūnaitės knygas iliustravęs grafikas Rimtautas Gibavičius, tapytojas Antanas Martinaitis, skulptorius Kazimieras Teodoras Valaitis, poetas Sigitas Geda.

Pirmąjį poezijos rinkinį *Gyvenimas šaukia* Vaičiūnaitė parengė 1959 m. Baigdamą universitetą ji (ir Ramutė Skučaitė) atsisakė paskyrimo dirbti provincijoje ir išstojo iš komjaunimo, todėl rinkinį leidykla atmetė. 1960 m. Vaičiūnaitė debiutavo knygele *Pavasario akvarelės*, „mano pačios ir laiko reikmių nustekenta“, – retrospektyviai kūrybos cenzūravimo patirtis apibūdino poetė. Naujos poezijos knygos išeidavo kas porą metų: 1962 m. išleistas rinkinys *Kaip žalias vynas*, kuriame atsivėrė gaivališka moters prigimtis („Aš išeinu. Suknelė skleidžiasi lyg senas parašutas. / Dar niekad os nei vėjo tiek, / nei tiek erdvės man nepriklausė“), 1964 m. – *Per saulėtą gaublį*, 1966 m. – *Vėtrungės*. 1968 m. knygą *Po šiaurės herbais* kritika laikė brandžiu, poetinės savasties ieškojimus patvirtinančiu rinkiniu. Kūrybai būdingi eilėraščių ciklai, ryškus siekis atkurti Lietuvos praeitį. Klasikinės mitologijos siužetais, kino, dailės ir muzikos kūrinių įspūdziais, jų komponavimo principais grįsti eilėraščiai, persikūnijimas, kalbėjimas poetinio subjekto vardu (dažnai, prisidengus kauke, ir apie save) tapo Vaičiūnaitės kūrybos dominantėmis.

Vaičiūnaitė gyveno iš kūrybos – sukūrė beveik 2000 eilėraščių, išleido 20 eilėraščių rinkinių ir rinkinių. Vertė, nors šiuo darbu nesižavėjo (žymiausi rusų poetės akmeistės Anos Achmatovos, blokadą išgyvenusios Olgos Bergolc, latvės Vizmos Belševicos, serbės Desankos Maksimovič kūrinių vertimai). Su pertraukomis dirbo *Literatūros ir meno, Kalba Vilnius, Naujojo dienovidžio* redakcijose, buvo poezijos konsultantė Rašytojų sąjungoje, vertinta jos nuomonė apie jaunesniųjų poetų kūrybą (Nijolės Miliauskaitės, Danutės Paulauskaitės, Gražinos Cieškaitės, Aido Marčėno ir kt.), gerai išmanė dailę. Periodikoje recenzavo knygas, rašė apie parodas, pažįstamus kūrėjus (dailininką Mečislovą Bulaką, skulptorius Rapolą Jakimavičių, Vytautą Mačiuiką, žydų poetą Giršą Ošerovičių, Janiną Degutytę ir kt.), daugelį lietuvių menininkų paminėjo jubiliejiniais rašiniais ar nekrologais. Eseistinėje memuarinės prozos knygoje *Vaikystės veidrody* (1996) ir 2009 m. papildytame *Mabre viešbutyje* tarp asmeninių atsiminimų – gausybė lietuvių inteligentų (šeimos pažįstamų, bičiulių) portretų, daug šeimos buitės detalių, atskleidžiančių karo ir sovietmečio viešo bei privataus gyvenimo smulkmenas.

Vaičiūnaitė išleido knygelių vaikams: *Spalvoti piešiniai* (1971), *Balkonas penktame aukšte* (1976), *Karuselės elnias* (1981), 2005 m. išėjo dukters Ūlos iliustruota rinktinė *Aitvaras*. Eilėraščių vaikams veikėjai – žaislai, gyvūnai, pasakų, tautosakos personažai, statula gatvės nišoje – pasirodo kaip atpažįstami miesto, jo gatvių ir apylinkių gyventojai, turintys savo istorijas, kurias pasakodama autorė priartėja prie įprastinių poezijos temų: personažo portretavimo, miesto, istorijos, gamtos reiškinių stebėjimo, vaikams artima kalba atskleidžiamos grožio pajautos. 1979 m. pjesių vaikams rinkinyje *Mėnulio gėlė* Vaičiūnaitė kuria miesto pasakas, kuriose veikia literatūriniai ir kultūriniai personažai („Skersgatvio pasakoje“ pasirodo Dama iš seno portreto) bei iš kasdienos pažįstami veikėjai (berniukas, nemėgęs skambinti pianinu, balionų pardavėja, pianinų derintojas). Pjesėse *Dingusios natos* ir *Mėnulio gėlė* daug naktinio, paslaptingo miesto vaizdų.

Vaičiūnaitę traukė teatras, drama. Ji kaupė istorinę medžiagą apie Barborą Radvilaitę, tačiau sumanymas nevirto dramos kūriniu. Eilėraščių ciklas „Kanonas Barborai Radvilaitė“, kuriame šešių istorinių asmenų ir Barboros portretą tapančio dailininko balsais sekama garsi meilės istorija, turi draminių ir epinių bruožų, apmąstomas moters – mylimosios, istorijos įkaitės, bevaikės – likimas. 1980 m. išėjo 4 vienaveiksmių pjesių su eiliuotais intarpais rinkinys *Pavasario fleita*. Brandžiausios – *Dialogai su Emilija* (1831 m. sukilėlės grafitės Emilijos Pliaterytės ir Istoriko pokalbis apie ištikimybę Tėvynei, 2006 m. Jono

*Man atrodo, kad geriausią
eilėraščių parašau tada, kai jame
susilydo mano pačios išgyvenimai
ir iš turimo intelekto išgauta
kaičiausia ugnis.*

Judita Vaičiūnaitė

Vaitkaus pastatyta Lietuvos radijo teatre) ir *Kasandra* – intymi kamerinė pjesė su *Iliados* intertekstu apie „meilę kaip saulėtą katastrofą“, 1985 m. Gyčio Padegimo pastatyta Kauno menininkų namuose. Džiazo muzika, kavinė, atskirties, vienišumo minioje jausmai, iš patirties paimtos meilės ir praradimo temos („Neringos“ periodas) kaip leitmotyvai įsitvirtino daugelyje Vaičiūnaitės meilės eilėraščių.

Poetė teigė, kad visa jos biografija – eilėraščiuose.

Tačiau savo išgyvenimus į kūrybą ji įrašė netiesiogiai, punktyru, išryškindama empatiškai atkuriamas ir realių asmenybių, ir mitologijos veikėjų istorijas. Cikle „Keturi portretai“ prabyta keturios Odisejo mylimosios, kurias susieja ištariai žodžiai „myliu Tave, Odisejau“; kiekvienos jausmus Vaičiūnaitė atkuria psichologiškai tiksliai, tarsi pačios patirtus. Portretą, fotografiją, kadrą iš filmo paverčia savo poezijos tema, tai galimų praeities akimirų restauracija (ciklai „Kęstutaičiai. Restauracija“, „Po Vilniaus katedra“, „Senos fotografijos“, „Pirmykštė ugnis“, „Mano mūzos“). Poetei labai svarbus vizualumas. Per vaizdus, konkrečias metaforas, tankų įvaizdžių tinklą atsiskleidžia vidinė eilėraščio dinamika, gilusis poetiškumas, leidžiantis suderinti kasdienybės pajautas ir pro jas šviečiančias aukštąsias būties akimirkas. Praeitį Vaičiūnaitė – išskirtinis laikas, kūrybine programa virto siekis įtvirtinti romantinį tautos istorijos jutimą, barokinio Vilniaus dvasios pagavas, sakralios erdvės, kūriniškumo (kitokio būties tankio), gyvybės formų kintamumo nuojautas. Istorijos, dailės, archeologijos motyvai, įvairių Lietuvoje gyvenusių tautų patirtis jos poezijoje atsiranda iš siekio liudyti lietuvių kultūros daugiasluoksniškumą.

Vėlesniuose rinkiniuose (*Žiemos lietus*, 1987; *Žemynos vainikai*, 1995; *Seno paveikslo šviesa*, 1998; *Debesų arka*, 2000) dar svarbesnė tampa savistaba ir kultūrinė atida. Cikle Vilniaus bažnyčioms susilieja gamtinės ir kultūrinės šventumo pajautos reginti bažnyčių „žvaigždynų brėžiny“, melsvą cikorijos žiedą, pražydusį senamiestyje per Žolinę – lyg Marijos žemišką šešėlį, gynybinės miesto sienos plytą, atlaikiusią „ugnį, kraują ir dervą“, nervais jaučiant „lyg šedevrą“.

Apibūdinama kaip miesto poetė, Vaičiūnaitė organiškai jungė gamtos ir kultūros pasaulius: „Aštuonias išmuša bokšte, po balto akmens žieve“. Priešistorės miglų, „praeities jūrų“ siekė tarsi geologinių, psichogeografinių tautos esatį patvirtinančių klodų – eilėraščiuose prakalbino pirmykščius augalus, archeologinius radinius, gintaro inkluzus. Dvilypis poetės žvilgsnis išskiria jau buvusių, tarsi pasikartojančių akimirų vizijas, rėmus, pro kuriuos ji žvelgia į dabartį – įsiterpanti kultūrinė, istorinė atmintis jos poezijoje kuria judėjimo laiku įspūdį. Archyvinių istorijų, miesto gatvių, pastatų, senų paveikslų užkonservuotus nebylius pasakojimus Vaičiūnaitė rekonstravo, įžodino, susiejo su dabartimi.

Imli meno kūrinių, kultūros paveldo keliamiems įspūdžiams, ji sukūrė eilėraščių, kuriuose estetiškai regima tikrovė jungiasi su ją patiriančios poetės dabartimi – punktyriškai susilieja auštančio ryto vaizdas ir impresionistinės Edgardo Dega (Edgar Degas) „Mėlynų šokėjų“ pastelės įspūdis eilėraštyje „Mėlynas eskizas“, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio „Pasaulio sukūrimo“ kosminės vizijas tęsia ciklas „Trylika strofų“, architektūros formos stimuliuoja psichofizinę erdvės patyrimą („vaivorykštės arka“, eilėraštis „Rotonda“). Vitražas, kaldiniai, graviūros, skulptūra, porcelianas, gobelenas, siuvinėjimas šilke,

senovinės tauriosios technikos Vaičiūnaitei tampa žvelgimo būdu, kuris atskleidžia meno vaizdinių ir tikrovės vaizdų artimumą („bet miestas rūke – it senovinis porcelianas“), sakralumo provaizdžius kasdienybėje („Kaštonas prie Bonifratrų bažnyčios“). Daugelį jos eilėraščių įkvėpė pasaulio ir Lietuvos dailės meno motyvai.

Vaičiūnaitė (kaip ir Jonas Juškaitis, Vytautas P. Bložė, Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis) priklausė kartai, kuri juto socialistinio režimo bergždumą ir nuo oficialių lozungų, aukštų frazių pasisuko prie asmeninės individo erdvės, tautos tradicijų ir istorijos, kad bent sąmonėje būtų panaikintas pertrūkis okupuotos tautos kultūroje. Ši karta tyliai vykdė stilistinį ir kokybinį lietuvių poezijos perversmą – visuomenines temas ir būdingą lyrizmą keitė gilinimasis į vidinį individo pasaulį, poezijoje ėmė dominuoti intymi ir egzistencinė problemika (tik po 1970-ųjų Lietuvoje sukurta poezija pasiekė išsivijos literatūros brandą). Individualistė Vaičiūnaitė meilę, stiprų, didelį jausmą, suvokė kaip žmogui svarbiausią formalių įsipareigojimų, priedermių ir skirtybių nepaisantį dalyką – šio požiūrio laikėsi ir kūryboje, ir gyvenime. Ją derėtų vadinti feministe, nesentimentalia realiste, rašiusia iš vidinės distancijos ir kitokybės pojūčio. Vaičiūnaitė tapatinosi su okupacijos nutraukta poezijos tradicija, rašė įsiklausiusi į prarastų, hipotetinių literatūros (žodinės ir neužrašytos) tekstų tylą, modeliavo eilėraščius orientuodamasi į tą pertrūkį, tradicinių formų nutildymą, kuris teikė postūmį savitumui, – ieškojo dar nenudevėtų, nesupoetintų žodžių, mėgo prigesintą retoriką. Jos eilėraščių eufonika tarsi artėjo prie kerų, burtažodžių, apžavų – magiškos poezijos (ciklas „Nemuno elegijos“), kuriai būdinga savita moderni forma – taki stilių ir balsų įvairovė.

1978 m. Vaičiūnaitė tapo „Poezijos pavasario“ laureate, 1996 m. pelnė Baltijos Asamblėjos premiją. Jos poezijos rinktinės išleistos anglų, norvegų, latvių ir rusų kalbomis, eilėraščiai publikuojami kitakalbėse šiuolaikinės lietuvių poezijos antologijose, išėjo trys raštų tomai. Skverelyje prie Vilniaus Šv. Kotrynos bažnyčios Vaičiūnaitės atminimui sukurta paminklas – ažūrinis metalo skėtis. Poetė palaidota Vilniaus Naujųjų Rasų kapinėse greta dėdės Juozo Vaičiūno ir sesers Dalios.

Siūloma literatūra: Judita Vaičiūnaitė, *Kristalas*: poezijos rinktinė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010; Judita Vaičiūnaitė, *Mabre viešbutis*: memuarinė proza, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009; Judita Vaičiūnaitė, *Raštai*, t. 1–3, Vilnius: Gimtasis žodis, 2005–2008; Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 502–532; Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Alma littera, 1995, p. 541–544; Rimvydas Šilbajoris, „Šviesa ir spalvos Juditos Vaičiūnaitės poezijoje“, in: *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 425–442; Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 12–24; Gintarė Bernotienė, *Menų sąveikos ieškojimai: Judita Vaičiūnaitė ir Leonardas Gutauskas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005; Rimantas Kmita, „Juditos Vaičiūnaitės lyrika: tarp atsiribojimo ir intymumo“, in: *Ištrūkimas iš fabriko*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 188–205; Gitana Notrimaitė, *Atminties imperatyvai: Lietuvos istorijos mitologinimas Juditos Vaičiūnaitės ir Sigito Gedos poezijoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė, „Sutrūkė atminties karoliai“, in: *Egziliantės užrašai*, Vilnius: Kultūros barai, 2008, p. 13–23; Leonardas Gutauskas, Viktorija Daujotytė, „Vasario snieguolių vainikas“, in: *Dienovidis*, 2001, nr. 2, p. 8; Judita Vaičiūnaitė, „Žvaigždė ant plonyčio stiebo“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 194–197.

Judita Vaičiūnaite

***

Ateis sekmadienis.
Ant duonos tepsim bučinius ir sviestą.
Ir cirko afišas skaitysim padrikai,
Ir klaidžiosim
po margaspalvį, saulėtą, triukšmingą miestą
kaip du neklaužados vaikai.

Ir – tarsi dulkes tarp dantų – dienovidį pajutę,
pripilsim bokalus oranžinio alaus,
ir baro dūmuose –
toj laivo perkimštoj kajutėj –
prie broliško peties nedrįsim prisiglaust.

Ir plauks pro šalį kupolai, kolonos, tiltai,
už lango laikas plauks,
ir mes užmiršime, kad jis yra...
Ateis sekmadienis.
Ir septyni žibintai duš į miltus.
Spalvotais konfeti ištrykš aušra.

1962

AUKSINIS FRAGMENTAS

Liūtis nuplauna lyg pilstomas vynas.
(Aukšinės koplyčios
drėgnas spindėjimas
lapkričio šiltą šlamančią naktį...)

Švinta.
Ir plūsta pro uždengtą langą
(nejaugi tu netiki?)
erdvės,
už skersgatvio luitų geltonu viesulu plytinčios...
Mirga auksiniai stiklai –
bobų vasaros trapūs vitražai.
Oro vitražai
su saulės išryškintais miegančiais kūnais.
Kalvos – auksiniam dangui...
Judesių ir spalvų nuotakumas.
Skleidžiasi rankos tyloj,
sukryžiuotos skrydžiui ir pražūčiai.

1968

II

DULKĖTA KAUNO SAULĖ

Kauno vaizdas –
lyg iš Vlodo Eidukevičiaus paveikslų,
niaukia Nemunų su garlaisviais
rusvai auksinė ūkana,
nuo vėlyvo, nuo sunkaus pasiilgimo
nepasveiksi jau –
smelkias ūkana, o gal ruduo į kūną...

Gniaužyk baltas ramunes delne,
dulkėtoj Kauno saulėj
trūkusių karolių gintarai
dar vis ant etažerės, –
eik, atrask tą kambarį,
vienintelį visam pasauliui,
rusvo aukso pūvančius lapus nužėrus...

1982

4

Vaikystės funikulierius kyla į kalną.
Stveriuos už odinių kilpų,
kad išlaikytiau pusiausvyrą...
Kaip griozdiškus užmirštas žaislas,
siūbuojantis saulėtam sausrėjy,
jis kybo ant skardžio –
sustoti dabar nebegalima.

Vaikystės funikulierius, išniręs iš sapno,
išplėšęs iš kambario sienų,
neša į kalno viršūnę,
kur baltos alyvos, erškėčiai, akacijos
naktį virš šulinio
svarina ūko šakas,
kur dešimtmečių sąnašom

jau užneštas dugnas
su grynu blizgančiu vandeniu,
su nebepasiekiamu aidu, jame nugramzdintu,
šventadienių juokui nutrūkus...

1976

IŠ RUDENS NAKTIES

Tik kosminis sukamo rato skausmas,
tik skerdyklų kruvinas kvapas,
tik lietingas ūkimas prekinių traukinių...
Galbūt per daug širdy prisikaups mums,
nepakels stikliniai laiptai trapūs
iš pakopų – sąvokų kilnių.

Pajusim degant smegenis, sprogstant galvą
po laikraščių, kavinių, troleibusų spūsties,
pajusim kosminę mažyčių katastrofų spalvą
ir drėgną tamsų vėją iš rudens nakties.

1962

IŽO ROŽĖS

Ižo rožės, žydinčios po tiltu,
žėrinčios tamsoj – plaukte į žiburius,
ledo žiedlapiais tėkmėj pažirusios,
kad į širdį spindesys sutilptų...

Ižo rožės, šaltos ir bekvapės,
vilnys vėl jus į vainiką supina,
tarp krantinių plukdo jus ir supa,
prieplaukoj sužimbant ledo žvakėms...

KANONAS BARBORAI RADVILAITEI

1. ELŽBIETA IŠ HABSBUROVŲ

Aš pradėdau.

Buvau beveik dar vaikas ir lyg marmuras
balta, tyra ir, sako, reto grožio. Svetimšalė
nykioj šaly, į kur ištekino, kur siautė maras,
kur ištikimas pažas nebudėjo, kur sušalę

pečiai virpėjo, krečiami ligos. Kaip sniego gniūžtė
tirpau Žygimanto karštam delne. Namų man trūko –
žindyvės, seserų ir draugių. Lemta čia sugniužti
nuo persmelkiančio svetimą ir šaltą miestą rūko...

Nedrumskite manęs daugiau.

Tau nekliudžiau, Barbora.

Čia kaip vienuolė numiriau, kada pražydo medžiai.

Žiūrėjau į nutolstančią laimingą jūsų porą.

Ir mano šleifo ūką nunešė nepilnamečiai...

2. KARALIENĖ BONA

Abi jau marčios mirė.

Nieks dabar jau neįrodys,
daviau ar nedaviau veneciniam stikle nuodų...

Pati nunuodyta buvau. Mirtis pilna ironijos.

Paduokite man liutnę. Grosiu. Daros nuobodu.

Nenorom aš tapau lemtim –

ta seno teatro kauke.

Prie Sforčų vardo kraujui skirta amžinai pridžiūt.

Mane tik prie sūnaus beprotiškai ir skaudžiai traukė.

Bet salių veidrodžiuos aš vieniša – kaip iš pradžių.

Gal marčios pačios mirė.

Gal nereikia šitaip smerkti

tos moteries, kuri išvengė prakeiksmo pamilti.

Bet saugokis manęs, Barbora – barbare, net serganti.

Neapkenčiu tavęs už meilę.

Ir lemiu tau mirtį.

3. MIKALOJUS RADVILA RUDASIS. MIKALOJUS RADVILA JUODASIS

Mes pavertėm tave šachmatų, kortų karaliene.
Tau ant aksomo pagalvėlės atnešėm karūną –
ji Radvilų išdidžią kaktą pirmą kartą lietė,
bet tau pavirto į erškėtrožių raudoną krūną.

Mes stumdėm sandėriuos tave –
pirma už senio Goštauto,
už pelenų krūvos. Paskui įkalinome meilę
į skeptrą ir į karstą.
Mes panorom, kad užgožtų
net mirtį tavo grožis –
kerštas tiems, kurie mus šmeižė.

Mes sukryžiuvom tarpdury špagas –
karaliaus aistrą
jėga mes pavertėm į giminės didžiausią garbę.
Bevardės mirdavo karalių mylimos.
Besklaistančią
prie lango laiškus, ir tave įamžinom kaip herbą.

4. NEŽINOMAS DAILININKAS

Tos pilnos žavesio, tos liūdnos akys įsikūnijo
senam paveiksle. Nutapiau jus –
šiaurišką madoną.
Prisimenu – jūs verkdavot negyvo savo kūdikio
ir vėl nusišypsodavot staiga. Žinau, jus domina

tik žinios iš Žygimanto. Ta ilgo ir lemtingo
kentėjimo žymė veide... Į aikštę jus išimčiau
iš salių. Nutapiau jus be karūnos ir be nimbo,
skurdžiu prasčiokės gobtuvu.
Paskui, po poros šimtmečių,

įvilks į prabangius rūbus jus Vilniaus juvelyrai,
išpuoš auksinėm rožėm, tulpėm ir akanto lapais,
įkeldins į koplyčią miesto vartuose. Vėlyvai
ir keistai jūsų daliai teks dangus, aušrom apakinąs..

5. KOTRYNA IŠ HABSBUROVŲ

Tai dėl tavęs likau beveidė.
 Mano bruožai dūmuos.
 Guli pačioj istorijos kertėj, pavirtus plėnim.
 Tavęs raudodavo Žygimantas, mane atstūmęs,
 pasišlykštėjęs ligi skausmo...
 Bet skriaudos neplėsim.

Buvau maža, kada sesuo tekėjo už Žygimanto.
 Juokiaus per jų sutuoktuves, prakandus kietą obuolį.
 Mačiau, kaip mūsų išprotėjusi senelė žymi
 kas rytą kryžiaus ženklą freilinas.
 Veržiaus į tolį,

bet ne sesers dvasia, o tu stovėjai mūsų tarpe.
 Kaip kardas guoly –
 skyrė mus Barboros vardas.
 Iškeliauvau atgal į savo tėviškę. Ištarde
 jie išjuokė mane.
 Tyliu lyg surūdijęs varpas.

6. ŽYGMANTAS AUGUSTAS

Kaip šuo prie mirštančios tavęs ištikimai budėjau
 tais mėnesiais, kada nei žavesio, nei būto grožio
 neliko – tik dvasia, tik graudulys, kada bodėjos
 visi tavim, kada, dar gyvai, tau koplyčioj grojo...

Likai man ta pati, kuri sapnuodavosi rūmuos –
 raudona ir karšta dosni šviesa. Ir prisiartint
 aš vėl bijau. Nudegina tas ašarų sūrumas,
 plaukų vėsa, kurios nėra jokiuos portretuos...
 Argi

tavęs neteksiu? Argi dingsi? Kas karalių valdos,
 jei esame lyg dykvietėj – visam pasauly dviese?
 Man niekas nesvarbu – dar muša šventos tavo valandos,
 dar tavo švelnūs pirštai mano rankoj neatvėšė...

7. BARBORA RADVILAITĖ

Aš būsiu ne pageltęs pergamentas. Aš nesensiu.
 Man meilė bus galia išlikti, kaip poetui eilės.
 Aš čia gimiau.
 Aš pavirtau čia Vilniaus renesansu.
 Iš čia ir mano žavesys, per amžius neapleidęs...

Grįžau čia mirusi. Tamsus ir ankštas buvo karstas.
 Už jo – kanopų ritmas tarsi laikrodžio tikėjimas.
 Už jo – Žygimanto alsavimas, duslus ir karštas.
 Grįžau čia mirusi, į savo dangų įtikėjus.

Į šitą miestą ūkanoj – į prigesintą, drėgną
 jo bokštų spindesi, į šiltą išganingą lietų
 grįžau.
 Ne karūnavimui išvežę, bet ištrėmę
 vėl parvežė.
 Ir prisikėliau, žemės prisilietus.

1971

KAŠTONAS PRIE BONIFRATRŲ BAŽNYČIOS

Jaučiu, kad ruduo,
 kad auksinis bizantiškas fonas,
 kur slaptas degimas nudažo peizažo medžius,
 kur saulėj paskiausiai nuauksintas aukštas kaštonas
 alėjoje į Bonifratrų bažnyčią, meldžiuos
 šaltiniui po žemėmis,
 balsui gelmės ir ekstazės –
 pro sielvarto klodą prasimuša vėl ilgesys,
 bet žmonės tam aukse tarytum ikonostasas,
 bet medžių žvakidės liepsnojimo neužgesins
 alėjoje į Bonifratrų bažnyčią, kur muzika,
 kur, auksui tamsėjam, muslinas lyg ūkana nuslenka

6. KAVINUKAS SU PASTORALĖM

Ant palangės – neplauti indai
(mano veidas ir vėl suirzo).
Kavinukas su pastoralėm
iš rudo vaikystės servizo
(pro vandens ir viryklės užimą –
violos, fleitos, klavesinai,
garai – lyg pavasario rūkas...)
Atleisime vėl. Gal esi
iš nebūtos lemties, iš negrįžtančių posmų
namo parkeliavęs,
kai miestas po širdgėla ir šerkšnu –
lyg senovinis porcelianas...

1968

MANO MŪZOS

1. KLIO

Pajūryje žaidžia nuoga mergaitė –
ji piešia ant smėlio,
bet vaikiškus jos žemėlapius
naktį nuplauna bangos.
Kodėl šitos laikinos naivios linijos –
tokios brangios?
Jos turi formą širdies,
ir iš jų ištrykšta versmė.

Mergaitė kopos viršūnėj
delnais išsijoja gintarą,
ji stato smėlio pilis
ir mažus graudingus piliakalnius,
ir sunkiasi smiltys jai pro pirštus,
ir viesulu lekia –
užpusto miglotam krante
apraizgytą jūržolėm inkarą.

2. EUTERPĖ

O duok lietaus, duok liūdną fleitą –
vėl prasiveria nekantrios lūpos,
net pabučiavimo nesu ilgėjusis
labiau negu tavęs,
pro tavo skraistę išvystu
baltom kolonom tolstančias gatves,
nuplautas ašarų šviesiais lašais,
kai šviečia kalvose ir kupoluos
tokia skaudi žara –
tarytum pirmąkart
virš miesto saulė leistųs,
ir lyg šaltinio garsas pasigirsta
marmuriniam peizažė,
ir kyla gerkle kamuolys,
ir žadą užima,
ir tai – pradžia.
Prispaudžiu lūpas
prie senovinės šventos šarmotos
tavo fleitos.

3. TALIJA

Suskambo tamsoj telefonas –
vijokliais apaugusio tuščio kambario tylą
suaižo vaikystės būgnelis –
ir aš iš senos etažerės,
iš užmiršto stalčiaus
imu besišypsančią kaukę
ir bėgu, kad upėje lengvą rūbą išskalbčiau,
gėlėtąjį rūbą, išblukusį saulėj,
tiek kartų supurvintą ir sulytą.
Užsidedu vėl savo vaikišką šventinę kaukę
lyg saulės žaismingus akinius
ir liūdną žvilgsnį slepiu,
ir vainiką pinu vėl iš savo vaikystės vijoklių,
ir vėl, įsimaišius į gatvės minią,
vienatvės regėjimų atsisakius,
į seną sceną grįžtu, –
ir tiesą iš mano burnos tada išviliok.

4. MELPOMENĖ

Eikš, moteriške kraujo raudonumo suknele,
 nakčia per tuščią aikštę
 artinkis aukštais kulniukais
 lyg ant koturnų.
 Vyno butelis tamsoj sukultas,
 ir kraujas trykšta ant šaligatvio.
 Neatsisuk –
 ne tu užspaudei mirštantiems akis.
 Vainiko vynuogės
 suakmenėja baltoje barokinėje sienoje
 po dūmų uždanga,
 o lemtį su tavim susieję
 be kaukių lieka ateičiai,
 tau dingus mūrų vingiuose.

5. TERPSICHORĖ

O šok, nes tu kartoji
 snieglašos, miglos ir dūmų judesį,
 nes tu esi šarmos naktinis žiedas,
 nišoj besiskleidžiantis.
 O šok nuoga, sutirpstanti nuo žvilgsnių,
 šok, kol vėją jusi –
 eilėraščių pašėlęs ritmas neš tave,
 bus naktys klaidžios,
 bus sielvarto striptizas, nemigos erdvė –
 nebus tau plojama,
 žiemos lediniai veidrodžiai
 gražins tau tavo kūną.
 Paskui, užmetę sutemą
 lyg skraistę mėlyną ir ploną,
 tave pakels nuo gatvės grindinio –
 besparnę, sunkią, kruviną.

6. ERATA

Prieikite, žmonių vaikai, išalkę ir ap-
 drisę,
 prieikite – aš sklidina jums amžino švel-
 numo.
 Prispjaudytoj metro stoty
 lelijos žiedą numetėt,
 dabar pakelkit jį
 ir pabučiuoti jį išdrįskit.
 Prieikite, žmonių vaikai –
 verkiu, kai jūs išsiskiriat,
 prieikite –
 viltim širdis ir marmure man plaka.
 Jus vienišus lydėsiu
 į beprotnamio palatą,
 dainuosiu jums
 iš užmiršto metro stoty tranzistoriaus.

7. POLIHIMNIJA

Pirštas ant lūpų. Tyla.
 Priešmirtinė tyla pasauly.
 Gulincio veidas užklotas
 balta purvina marška.
 Laimink mus rankom leinom
 sužvėrėjusiuos miestuos, kur paauglį
 užmuša gatvėj.
 Mes velkamės pilku rūbu, prisimerkiam
 saulės šviesoj,
 susispiečiam apie susimąsciusią mūžą.
 Būk mums vedlė
 kokio nors troleibuso spūsty per kaitrą, –
 staigiai suūžia minia,
 ir lyg sprogmėnys – chorų muzika,
 plaunančioj jos liepsnoj
 tu savo kaltes atpirkai.

8. URANIJA

Budėk čia, prie Paukščių Tako,
 lydėk į pietus
 iš šiaurės žemių lakštingalas,
 budėk čia, dangaus neaprėpiamą gaublių
 priglaudus
 prie žmogiškos savo širdies.
 Bekraštė visatos tamsa,
 o tamsoj tarsi pelkės tyloj
 nežinia kas ištinka,
 todėl mus pasergėk,
 kol mažos ir didelės žvaigždės
 iš tavo delnų išriedės.
 Budėk, kol mes braižom miestus
 kur nors tolimam šviesuly,
 ir, miglynais aptėskus,
 tegu nors per sapną, tegu,
 bet parodyk mums šviesą
 dangiškų savo akių,
 kad tik begalinio dangaus
 amžinam paslaptinam gaubly
 neprarastumėm tėviškės,
 kad tik nepranyktų erdvė širdyje, –
 aš tave iš tamsos
 savo strofom šaukiu.

* * *

O margasiene užmiršta pilie, tamsoj
 tuščių langų anga, sušvitusi žaltvykslėm,
 rytiniuos laiptuos, vakariniuos laiptuos tvykstels
 žara, bet tos ugnies nedaug, ir ją tausojam.

Miglom ir saulei atviram erdviam kieme
 geltoni debesylai, dūzgiantys kamanėm,
 ties grūdintom gaisruos tom sienom akmeninėm
 mauruotas ežerėlis pravirom akim.

Pilie prie pelkės, apleista gyva pilie,
 pilie prie vieškeliu, pilie be kunigaikščio –
 jau vos įžiūrimas lyg nuotraukoj iš laikraščio
 išnykęs mieste, į peizažą išiliek.

1987

9. KALIOPĖ

Aš pajuntu tave iš tolo
 pagal gaisro dūmą –
 dulkėti plaikstosi plaukai,
 ir pėdsakas sukruvintas.
 Baudžiauninkai tave užmiršo –
 jie į juodą pūdymą
 įrašė savo epą,
 jei neišvežė rekrūtuos,
 jei rykštėm jų neužplakė,
 jei giriose plėšikais
 jie nepavirto, žemėje –
 jų tūkstantmetis epas,
 rugių lauku
 po baltų atšiauriu dangum išlikęs,
 gėlių ir medžių šaknyse
 jo kilnūs žodžiai slepiasi...

1979

MĒLYNAS ESKIZAS

Melsvėjantys miesto stogai (niekada jų nesi regėjus)
 tau dega keista šviesa (lyg laimės apogėjus),
 pavasariu kvepia (užplūsta laukų linažiedis vėjas)
 maža gyslė tvinkčioja (per krantus išsiliejus),
 vos girdimai čiūžteli (mėlynos Degas šokėjos)
 prabėga per žydrą žvirgždą (dugnu saulingos alėjos)
 be tų spindulių trapumo gyventi nebūtum galėjus...

1961

MĒLYNOJI ŽEMĖ

Kasdien vis raustis mėlynojoj žemėj –
 gintaro kasyklose,
 kai gaudžia jūra smilkiny,
 kai sapnuose randi kassyk
 po gintaro grynuolį
 su pirmykščio augalo fantastika,
 kasnakt iš Kretos, Trojos rūškanų griuvėsių
 vėl atkasti
 tą seną saulę, spindulio šukes,
 ko laikas nenutrynęs,
 nors visa tik rūkų paveikslai,
 kur suspindo gintarinis
 Aleksandrijos lakas
 ant senųjų Romos instrumentų,
 kasdien, kasnakt, kad šitas šventas lobis
 nesumenktų,
 vis raustis mėlynojoj žemėj,
 kur tamsoj tarp luitų kaba
 ta laimės atskala, tas lašas,
 gintaro skaidriausias gabalas,
 kurį gal tavo prosenėms į kapą dėjo,
 auštant titnagu
 išraižė briedės galvą,
 kad tavęs bėda kur neištiktų,
 kad tavo begaliniai horizontai
 būtų neužtemę –
 čia tavo jūra, tavo dangūs,
 tavo mėlynoji žemė.

SAULĖGRAŽA

Keičiasi pirmadieniai, antradieniai, trečiadieniai...
 Vėl tavam mieste – saulėgražos ir paukščių metas,
 tavo meilės, tavo lūkesčio tikrasis matas.
 Paukščiai kaip varpai –
 delnuos šiltu kvapu prižadina...

Jie sučiulbo ant akmens frontono, ant metalo,
 ir ištirpo gatvės –
 skubančios, triukšmingos, gyvos...
 Apšerkšnijusių naktų tylėjime įgytas
 skardziabalsis polėkis ir tavo, ir ne tavo...

Ir mašinų užime pavasarinis himnas –
 aukštas ir švarus.
 Pragysta priemiesčiu gamyklos.
 Aikštės – žalios
 ir nuo pienių gelsvos kaip ganyklos.
 Plačiabrylė saulė virš namų –
 ryški kaip nimbas.

1965

SAULĖGRAŽA

Vilniuj, Totorių gatvės statybvietaj,
 užpernai augus saulėgraža –
 žalio indėniško kraujo gėlė,
 visados atsigrėžus į saulę,
 buvo tos vasaros simbolis –
 dar aš jos šnaresio vėjy klausau,
 dar aš regiu auksalapį didžiulį jos žiedą,
 dulkėtą ir giedrą;
 žalio indėniško kraujo gėlė,
 lyg išdygus iš Vilniaus baroko,
 supo kilmingąją galvą aukštai
 virš išmėtytų plytų mieguisto
 karščio, virš nuolaužų,
 virš atkastų pamatų,
 virš viduramžių miesto –
 mano karališkas vasaros parkas
 ant dūžtančio stiklo, pagrok,
 vėjau, virš gelžgalių dar madrigalą,
 jo aidas girdėti iš užpernai,
 dykvietės karšty, skurdybėj tos vasaros
 saulės gėlė, šitaip permainingai
 grėžus nuauksintą veidą pro dulkių debesis.

1988

SENOŠ FOTOGRAFIJOS

ŽEMAITĖ

Žiūrėk, ir po rudens žvaigždėm
sužibys lyg nimbas žibalinė lempa,
kaimynų vaiko atnešta –
ir nebeskęs troba tokioj tamsoj...
Tik nenurišk tos skepetos,
tos ligi graudulio savos
– jai lemta
istorijoj lyg skrynioj
tavo motinišką šilumą tausot...

Žiūrėk, jau greit pasnigs,
padvelks žieminiiais obuoliais,
ištirpus ūkanai,
pavirsi vadovėliuose į kaimišką madoną...
Tu liesta
senatvės gruodo –
pabučiuos tau ranką
sūnūs, dukros ir anūkai,
ir proanūkių minios –
tavo troboje sutilpus Lietuva...

1975

G. PETKEVIČAITĖ-BITĖ

Surink herbariumui iš laukų žoles,
mažyte Gabriele,
plaštakės iš apdulkusios kolekcijos
aplips tave kaip gėlę,
tai kas, kad tu kupriukė,
tu kvepi medum,
ateik čia, Gabriele,
jau bibliotekoj prieblanda,
ir mokytojo rankoj kalendorius –
sklaidyk jį,
krinta lapai, klasėje langai šlapi,
sutemo, drovios
ir giedros akys spindi,
vis kiti vaikai tau veidrodžiuose rodos,
plonėja kalendorius –
gal jau šimtmetį sklaidai jį, Gabriele,
ir dėl kitų tau širdį
gal jau šimtmetį tebegelia kaip gėlė,
jau apsnigtas herbariumas,
sniegas tavo klasėj, Gabriele...

1975

LAZDYNŲ PELĖDA

Jei ūkaus naktinis paukštis
ir aidas pasklis tuščiame name,
iš tolo pašauk savo seserį –
gal ji pavargus užsnūdo prie rankdarbių,
balti mezginiai lyg popieriaus lakštai,
ir jų nevalia numest,
stiklinėj verandoj žaibuoja pernakt –
kad tik į širdį netrenktų.

Žaibe – bažnytinis senas paveikslas,
kažkokio šventojo kopija,
gal tėvo tapyta, o gal...
Susitikit,
dvi pusamžės vienišos seserys –
šviesa restauruos jūsų veidus,
svetainėj jau brėkšta, pavargusi koja
suklumpa ant gimtojo slenksčio,
kur jūsų šaltinį lazdynai sergsti...

1975

ŠATRIJOS RAGANA

Kokia graži tu pareini
iš jau sudžiūvusių pageltusių rožynų,
palikus baltų saulės skėtį
ant žolės prie begalinių tvenkinių,
kur tik laibų irisų auksas
ir arklys tuščioj ganykloj...
Negrįžimų
alėjomis sutemusiame sename dvare
aš pas tave einu.

Kokia graži tu,
kai žiebi žvakes ant pianino
ir paleidi nakčiai
tamsių plaukų didžiulį mazgą,
kai žvelgi į mus mėšliom liūdnom akim
iš po tų antakių lakaus juodumo...
Tavimi, pašnibždomis man šnekančia,
tikiu, nes ta kalba –
lyg varpo garsas iš vaikystės tolių –
įsakmi...

1975

GENEZĖ

Salomėjos Nėries atminimui

1

Gal butuose po abazūrais buvo lempos žiebiasios,
o gal miegojo prieškarinis šventiškas Paryžius.
Trapi mažutė svetimšalė, atšvaitams pažirus,
baltam lape užrašė:
„Apšerkšniję mūsų žiemos...“

Šarma suspindo raidės. Ir nostalgija lyg eglės
šnarėjo prosenių balsais žodžius, kurie nemiršta.
Iš didmiesčio nuklydus į snieguotą gūdų mišką,
ji bėgo, nepalikdama pėdų, namo, kur begalės
šaltinių tryško po ledu – po žodžiais negudriais...

Ir Lietuva nustebo:

„Balta balta, kur dairais...“

2

Už blakstienų švies (o be manęs kaip klojosi?)
tik žalsva erdvė miglotų valandų
(o lietaus spalvos, o liūdnosios melodijos,
besiliejančios iš spaustuvės langų...).

O lakštingala (luscinia luscinia),
kur tu paslėpei alyvinį kiaušinį?

Kas prasikalė iš lukšto?

Plona linija

nupiešiau tau baltalksnį ir upę...

Šįmet

nečiulbėjai dar (nejaugi jau ir išskrendi?),
nepalik dienų spūsty laukinio lūkesčio,
nepalik beprasmiškos tylos...

Sugrįžk –

spurda šlapiname delne lakštingaliukas...

* * *

Užsidega kavinių ugnys...
 Dūmais, lietumi, kokteiliais,
 išderintu pianinu ir aštom
 ima dvelkti eilės.
 Aplytais ir blankiais drabužiais,
 užsigobus juodą skarą,
 aš įeinu viena į nerealų trumpalaikį kadrą.
 Kažkur didžiulių pastatų papėdėj mano mažą kūną
 prožektoriai išrėžia iš mašinų maišaties...
 Pasveikstama
 nuo meilės, nuo rudens...
 Ir žiburiai nuspalvina blyškumą,
 ir užtrina tamsa stalus –
 netikrą judantį paveikslą.

1965

VILNIAUS BAŽNYČIA

O Šventoji Kotryna (sužieduotinė kankinė),
 iš chaoso išnyrant altoriaus kolonomis
 ir miglotoms šventųjų skulptūroms, apakina
 tavo auksas pro dulkes (tarytum skolon
 buvo duotas gyvenimas, vienas vienatinis,
 kol išniekintas virto į griūvantį sandėlį),
 po voratinkliais virpa vaiduokliškos naktys,
 kur tik varnos vitražų kiaurymėse sklandė,
 kur fundatorių herbai, kur skeldinčio kaspino
 parašai, kur išlikę vienuolių šešėliai,
 kur dangus jau pavirtęs į drumzliną jaspį,
 kur erškėčiai per šimtmečius čia išvešėję,
 o vėlyvas baroke (sudužęs tas marmuras,
 sąvartynuose tavo altoriaus paveikslai),
 o Šventoji Kotryna, toms sielvarto marioms
 begalybė, bet tavo kančia jas įveiks...

1989

PO ŠIAURĖS HERBAIS

1. MIESTO VARTAI

Apyaušris. Aštrėja kaminai ir varpinės.
 Nušvinta miesto vartai.
 Šaudyklų angos susitraukia.
 Tirpsta mūšių triukšmas ir šešeliai. Veltui
 tu trokštum būti rūkas ir lietus –
 vis tiek tu šiaurės saulėj atsivertum...
 Gaisrų laukiniame apšvietime,
 koplyčių žvakėms ir žvaigždynamis varvant,
 viršum kalvų,
 virš kylančių ir krintančių stogų
 suskambus varpui,
 tiek daug erdvės ir polėkio...
 Suskilęs grindinys pakluso laiko valdai.
 Bučiuoju tavo plytą,
 tavo herbą,
 tavo vilnijantį šventą vardą
 ir pakeliu rūdijančius raktus...
 Apyaušris. Nušvinta miesto vartai.

1966

ŠIAURĖS ATĖNAI

Baltos kolonos šiaurės rūke rūškanam,
 Vilniaus kolonos (Katedros, rotušės, rūmų),
 mirtos vazonas ūksmėj negyvenamo namo,
 gyly versmė po erškėčių laukėjančiu krūmu;
 renkas į aikštę minia (ji pražūtų už garbę),
 tirpstančio sniego taurė – drumzlina ir karti,
 laiko balkoną –
 laiko valstybę sužvarbę
 šiaurės atlantai ir šiaurės kariatidės,
 kur marmuriniai akropolio laiptai į rūką,
 statūs ir slidūs nuo sniegdraabos, ledo ir kraujo,
 tankų sutriuškinti kūnai ant žemės,
 o skliautai įtrūksta,
 plaka širdis, sklidina išdidumo ir graudulio,
 stovi minia švilpesy šiaurės vėjų ir kulų,
 stovi lyg statulos, kurtos nežinomų skulptorių.

1991

GELTONI NAMAI SU
VERANDOM

Geltoni namai su verandom,
 mes ieškom namų ir nerandam,
 tik kirų klyksmas ūmus
 su vėju pasiveja mus,
 grįš kregždės į gūžtą pastovią,
 į lizdą balkono pastogėj,
 jos sergės lizde po agatą –
 surasim tą užmirštą gatvę,
 krašte žydrų ežerynų
 kvėpuosim spindesiu grynu.

KADRILIS

Štai šoka lėlės, spaudžiant speigui,
 sūkuringą sausį
 virvutėm tampomos marionetės šoka,
 jausi,
 kaip stūgauja pūga
 ir koks orkestras įsišėlęs,
 gyvų vaiduoklių teatras –
 pralekia juodais šešeliais
 tos puošnios porceliano lėlės,
 šokančios kadrilį,
 neploja publika,
 aikštėj minia jau nekantri,
 ten renkas lėlės – pirštinės,
 užmaunamos ant plaštakų,
 iš apačios jos valdomos ant pagaliukų,
 plasta
 pūgoj šviesa,
 juodais drabužiais vilki tie artistai
 ir juodas režisierius –
 velnio nutartis.

REMINISCENCIJA

Druskininkų undinė dar tyliai dainuoja per lietu, –
stoviu lietaus pakrašty,
iš širdies man ištrykšta vaivorykštė,
Druskininkų undinė užakusiame ežerėly
žiūri iš dugno
į vaikiškas mano akis, įviliojus,
Druskininkų undinė vandens lelijų vainiką
pina gelmėj ir man dovanoja,
lyg būtumėm seserys,
Druskininkų undinė sūriam ir skaidriam šaltiny,
vos tik lenkiuosi virš jo,
nutvilko man peršinčias lūpas,
Druskininkų undinė, išgręžusi padrikus plaukus,
Ratnyčioj ant akmens
tamsoje man neliauja dainuoti,
Druskininkų undinė veidu Švendubrės kaimietės
balta skara su kiaušiniais ateina
į pokario turgų,
Druskininkų undinė dailininkės Nadeždos,
leningradietės skurdžia skrybėlaite,
šventajam paveiksle,
Druskininkų undinė, išplaukusi Nemunu, grįžta
naktį į sapno marias
ir kamuodama moko dainuoti,
Druskininkų undinė, nuskendus rūkų ežere,
miega po gulbių sparnais,
jai alsuojant, vanduo subanguoja.

SNIEGO GNIŪŽTĖS

Sniego gniūžtės,
debesynų sniego gniūžtės
tamsiai mėlynam
rugpjūčio danguje,
Šaltas spindulys –
vos regima gija
ant įkaitusios kaktos,
bet nesugniuždė,
sniego gniūžtės,
amžinybės sniego gniūžtės,
stulbinančios
baltumu, švara, skaisčiu,
plunksnas numetu,
pavidalą keičiu,
kol baltom lavinom
sniego bangos užtels.

TRYS BALTOS TULPĖS

Boluoja stikle
tokios baltos mėnulinės tulpės,
skaidru ant širdies,
tarsi laumžirgis būtų nutūpęs,
nuo gatvių aušros,
nuo gairių gaivalingų minučių
nelieka eilėrašty
temdančių šviesą minčių,
ir tarsi vaikystėj
skrajoju vėl padebesiais,
ryškėjantys žodžiai
be paukščių giesmės neapsieis,
lyg tinklą nunersiu jiems
sandūra žodžių tikslia,
baltoms lyg mėnulinėms tulpėms
boluojant stikle.

TRYŠ GULBĖS

Trys gulbės,
skrendančios į kitą tūkstantmetį,
trys gulbės
virš pavasarinės deltos,
virš Rusnės, virš salos,
kai vėl nutrūkstanti,
užkimusį jau balsą
gniauži veltui,
aukštai
virš pamario baltų erškėtrožių,
lyg potvyniui
gegužės saulei plūstant,
virš pievų,
virš vandens sparnus išskėtusios
plasnoja gulbės trys
į kitą tūkstantmetį.

ŽOLINĖ

Žydra cikorijos žvaigždė tokioj sausroj
Sereikiškių senajam parke,
pražydusi per Žolinę –
Marijos žemiškas šešėlis kris dabar
ant Vilnios tekančio sraunaus vandens,
jos mėlynam apsiaustui plevėsuojant
jau paskutiniam pragiedrulyje –
rugpjūčio vakarėjančioj šviesoje,
dvasia, nužengianti į aukštumas,
į mirguliuojančią erdvę Visatą,
kur susiraizgiusių kerojančių žvaigždynų
amžina žalsva šviesa,
kur vien tik begalybės vėjas virš kalvų,
virš rudenėjančių planetų,
jų paslaptingo spindesio
ir kristalinės jų darnos dangaus plane.

Rimantas Kmita

JUDITOS VAIČIŪNAITĖS LYRIKA: TARP ATsirIBOJIMO IR INTYMUMO

Galvojant apie Juditos Vaičiūnaitės poeziją sovietinės kultūros kontekste, visų pirma iškyla kitoniškumo, distancijos, atokumo įspūdis. Tai kūryba, kuri, per daug to nede-monstruodama, laikosi atokiau nuo kultūros politikos ir kuria savo meninį pasaulį. Poetei įeinant į literatūros lauką, šitas distancijos pojūtis, atsiribojimas buvo bene labiausiai kritikuojamas („Atiduodant duoklę J. Vaičiūnaitės gilių jausmų, plataus polėkio lyriniam herojui, negali neprikišti jo savotiškam atsiribojimui nuo aktualijų, pačių aštriausių problemų, nepastebėti jo tik pusbalsio jausmų prasiveržimo“¹), nors pirmose knygose to užsiangažavimo ir netrūko, dar per didelė priklausomybė nuo politinio lauko, konteksto, literatūrinių normų, tačiau ir tada privalomi visuomeninio, angažuoto tipo eilėraščiai skambėjo neįtikinamai, neįtaigiai, ir net geranoriški kritikai (Gražina Mareckaitė, Kęstutis Nastopka) tai pabrėždavo. Pati Vaičiūnaitė savo atokios laikysenos neslėpė ir *Vėtrungių* atlanke rado taiklų palyginimą jai apibūdinti:

Aš nepažįstu tų, kurie skaitys šias strofas. Tai – tas pats jausmas, kaip ir stovėti prieš tamsią kvėpuojančią salę apšviestoj scenoj visiškai vienai. Ir baisiausia, kai esi ne visiškai tikra, kad duodi tai, ko jiems reikia, ko jiems trūksta ir ką galėtum užpildyti.

Tokia neslepama distancija su publika 1966 metais dar turėjo skambėti revoliucingai: nežinoti, nepažinoti publikos, skaitančiųjų – ideologinės kritikos galėjo būti įvardinta kaip atitrūkimas nuo darbo liaudies, nuo jos lūkesčių ir rūpesčių. Toks atsiribojimas buvo būdingas visai kartai, vėliau kritikos jis legitimuotas, paaiškintas socialistinio realizmo rėmuose. „Ši tarybinių poetų karta [Vaičiūnaitė, Bernotas, Šimkus, Juškaitis, – R. K.], kaip ir ankstesnės, yra suformuota marksistinės pasaulėžiūros, socialistinio humanizmo principų, jie tapę pasaulėjautos dalykais, todėl mažiau deklaruojami tiesiogiai“², – gana išradingai teisingai šiuos poetus Viktorija Daujotytė. O Krescencijus Stoškus, kalbėdamas apie meno autonomizacijos procesus Lietuvoje, iš literatūros pateikia vieną pavyzdį – Vaičiūnaitės kūrybą, nors aptartą daugiausia kaip „pasitraukimą“ į kultūros, meno, istorijos intertekstą.³ Išsamesnei analizei šiame darbe pasirinktas Vaičiūnaitės eilėraštis „Eskizas“ yra vienas iš tokių intermedialumo pavyzdžių.

ESKIZAS

...muz. *Džono Liuiso*

...Ir dar kartą laiptai ir lapkritis.

Džiazo kvartetas groja „Eskizą“.

Bepasmio pokalbio nuotrupos girdis

tarytum pro sniegą ar lietu.

Rudens ir žiemos riba.

¹ A. Dulinskas, „Lygiuotis į savo kartą“, *Komjaunimo tiesa*, 1961 I 28.

² Viktorija Daujotytė, *Lyrikos būtis*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 302.

³ Krescencijus Stoškus, „Menas dabartinių mūsų kultūros rūpesčių rate“, in: *Literatūros kritika ir dabartis*, 1984–1987, Vilnius: Vaga, 1988, p. 23.

Kas kita vasaros karštis, kas kita.
 Dabar tik švelnumas –
 bekraštis, bespalvis ir lėtas kaip debesys – lieka.
 Pravirksiu paskui –
 nejučiom, be ašarų, be kaltės ir be skundų.
 Languotas paltas ant gembinės dulks.
 Tylės ir plokštelė, ir lūpos.
 Ir plūs be manęs traukinių ūkimas
 į kambarį, svaigų ir skurdų,
 kur šiltos ir liūdnos rankos braižys ir užmirš,
 ir nenoromis lūkuriuos...

Šis eilėraštis iš rinkinio *Po šiaurės herbaiss*⁴ galbūt ir nėra pats tipiškiausias poetės kūrinys, tačiau miesto, istorijos aspektu Vaičiūnaitės kūryba analizuota gana plačiai. Miestą čia galima tik numanyti (kambarys, ne namas, džiaz muzika), galbūt galima susieti eilėraščio subjekto vidinę būseną su miestu:

J. Vaičiūnaitės eilėraščiuose jaučiamas tikras neramumas, gal net netikrumas, nestabilumas. Tai miesto žmogaus jutimai. Naracinės struktūros gilumoje, šuoliuojančiame pasakojime, išvardijimuose ir išstestose eilutėse ir įsikūnią įtampa, neramumas. Jis ir atveria meditacijos tendenciją, kuri geriausiai, optimaliausiai susijungia su naracijos epiškumu natiurmortuose, etiuduose, portretuose, akvarelinėse miniatiūrose.⁵

Eilėraštis visų pirma patraukia stipriai sukurta nuotaika. Įrėmintas daugtaškiais (pradžioje net du – epigrafe ir pirmoje eilutėje), pavadintas „Eskizu“, jis kuria fragmentiškumo, atsitiktinumo (pokalbio nuotrupos) įspūdį. Eilėraštis kaip eskizas, spontaniškas štrichas, tai, kas neužbaigta, kas neturi aiškių ribų. Teksto efemeriskumas papildomas muzikos intertekstu, džiaz improvizacija, kuri taip pat pasižymi „atvira“ struktūra, spontaniškumu, improvizacijos laisve. Eskizas – atsitiktinumo ir meistriškumo dermė. Eilėraštyje matome „vaičiūnaitiškus“ tolimus rimus (*eskizų – kita, lietu – lieka, skundų – skurdų, lūpos – lūkuriuos*), prasmingą eilučių laužymą, tikslų gamtos, vidinių jausenų, kambario detalių panaudojimą, sujungimą į vieną darnią visumą, aiškią eilėraščio slinktį, tikslų nuotaikos fiksavimą ir subtilų jos kaitos apčiuopimą. Vaičiūnaitė apskritai yra fragmento poetė, mėgstanti juos jungti į ciklus, ieškoti nuotaikų, motyvų sąskambių. Net ir istoriniuose eilėraščiuose, istorinių asmenybių restauracijose pasitelkiama fragmento, detalės, užuominos sukelta asociacija, bandoma užčiuopti jausmą, restauruoti savotišką jausmo, išgyvenimo, vidinio skausmo istoriją, parodyti nematytą, neįvardintą, bet nujaučiamą gyvenimo pusę. Todėl neretai pasirenkamos moterys ir jų nutylima istorija.

Toks Vaičiūnaitės eilėraščio ir žmogaus koncepcijos neapibrėžtumas susilaukė kritikos priekaištų kūrybinio kelio pradžioje:

Iš trūkumų, būdingų J. Vaičiūnaitės lyrikai, norėtusi išskelti kai kurių eilėraščių lyrinio herojaus tam tikrą neapibrėžtumą. Jei, skaitydamas V. Šimkaus knygą, beveik visada ma-

⁴ Judita Vaičiūnaitė, *Po šiaurės herbaiss*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 33; toliau cituojant iš šio rinkinio nurodoma santrumpa PŠH ir puslapių skaičius.

⁵ Areška, *Lietuvių tarybinė lyrika*, p. 313.

tai prieš save konkretų tarybinį jaunuolį, su aiškia darbininkiška pasaulėjauta, tai J. Vaičiūnaitės eilėraščiuose tokio konkretumo pasigendame. Iš braižo, iš eilėraščio skambesio mes jaučiame, kad tai J. Vaičiūnaitės kūrinys, tačiau to per maža. Poetė turėtų ieškoti labiau apibrėžtos, konkretesnės tematikos, ryškesnio lyrinio herojaus. Labai malonu, kada jaunas poetas ateina ne tik su savo braižu, bet ir su jam būdingu gyvenimo patyrimu ir jo padiktuota tematika.⁶

Vytautas Kubilius rašydamas recenziją apie antrąjį rinkinį bandė pagrįsti tokio efemeriškumo, subtilumo galimybę: „Nieko ypatingai neįvyko, nebuvo nei didelio džiaugsmo, nei sunkaus sielvarto – tvykstelėjo tik mažytis grožio spindulys, ir tai pagimdė eilėraščių!“⁷ Pačioje 7-o dešimtmečio pradžioje, kada apskritai atsirado intymesnis, asmeniškėnis kalbėjimas, Vaičiūnaitė iš karto ėjo dar toliau – į neryškų, prislopintą, šiaurietišką lyriškumą, į santūrų, „vėsus“ jausmingumą, kuris šiame, jau vėliau rašytame, eilėraštyje susipina su *coll jazz* muzika ir rudens bei žiemos riba (ir kaip priešybė pabrėžiamas vasaros karštis – „Kas kita vasaros karštis, kas kita“). Toks eilėraščio atsiradimas ne iš kraštutinių emocijų būsenų, o tarsi iš nieko, iš monotonijos, kasdienybės, iš mažo tvykstelėjimo lietuvių poezijoje aiškiau pasirodys tik ateityje (Donaldas Kajokas, Nijolė Miliauskaitė ir kt.). Vaičiūnaitė eilėraštyje sukuria liūdesio, melancholijos, lėtumo, laukimo, lūkuriavimo atmosferą, kurią ideologas lengvai gali įvardinti kaip „dekadentinę“ – nieko neveikiama, apie nieką negalvojama, tik klausomasi džiazo. Viena vertus, tai lyrinis, nuotaikos, atmosferos, išgyvenimo, susimąstymo, kone išpažintinis eilėraštis, tačiau kita vertus, beveik nieko nesakoma apie tas vidines būsenas, ir netgi sunku būtų tą kuriamą jausmą, situaciją priskirti vienam *aš*. Konkretus asmuo išnyksta, nuotaika apima daug didesnę erdvę. Subjektas pasitraukia ir kažkas vienu metu vyksta be jo. *Aš* eilėraštyje apskritai pasirodo tik du kartus ir tik kaip nesantis, arba esantis ne čia: veiksmoždžio būsimąjo laiko forma *pravirksiū* ir savąjį *aš* eliminuojančia fraze *be manęs*. Kuriamas santūraus atsiribojimo, distancijos efektas atitinka rinkinio pavadinimą *Po Šiaurės herbais* ir nemažos dalies visos Vaičiūnaitės poezijos pasaulėjautos šiaurietišumą.

Panašus subjekto išnykimas eilėraštyje būdingas ir kitiems moderniesiems autoriams. Vytauto P. Bložės subjektas taip pat išnyksta savotiškame skirtingų laikų, erdvių sraute, tačiau yra inspiruotas veikia rytietiškos reinkarnacijos idėjos, taip pat ir moderniosios psichologijos bei filosofijos. Jis (kartais jie – nematomi žmonės) neturi ribų, pastovių kontūrų, yra nuolat kintantis, tekantis, neretai jis įvardijamas beasmene forma *kažkas*. Sigitos Gedos 26 *rudens ir vasaros giesmėse* nors ir išlaikoma visa apimanti sąmonės perspektyva, bet lyrinis *aš* jau nebeturi tokios konkrečios figūros kaip *Strazde*, kalbama ir Nieko, ir Kristaus, ir kitais įvairiausiai balsas.

Analizuojamas Vaičiūnaitės eilėraštis savo nuotaika, tarsi realistiniu eskizo pobūdžiu primena grasąjį Vlado Šimkaus eilėraščių „Pro miegą girdėjau...“. Apskritai abiejų poezijoje griežtos realistinės formos yra peržengiamos, išsklaidomos; Šimkaus tuo sidabrišku švytėjimu, Vaičiūnaitės nuotaikos, muzikos veikimas sulieja aiškius daiktų kontūrus. Realistiška situacija čia tik pretekstas variacijai, kuri nepastebimai, „be siužeto“ užaugina eilėraščio atmosferą.

⁶ Algimantas Baltakis, „Penkių poetų debiutas“, Pergalė, 1961, nr. 1, p. 149.

⁷ Vytautas Kubilius, „Lyrinės herojus ar lyrinės akimirkos“, Pergalė, 1962, nr. 10, p. 159.

Pabrėžiama kalbančiojo distancijos su eilėraščio situacija, garsai čia prasimuša iš kažkur toli, iš kitur, skamba neryškiai, prislopintai: Šimkaus eilėraštyje – pro miegą, Vaičiūnaitės – tarytum pro sniegą ar lietų; garsai subjekto sąmonę pasiekia be jo pastangų – monotoniškas bidonų skambėjimas, įprastas traukinio dundėjimas bei abiejuose eilėraščiuose – lietus (sniegas). Tai, kad situacija abiejuose eilėraščiuose ne pirmą kartą susiklosčiusi, jai suteikia dar daugiau poetiškumo (Šimkaus: „Ne pirmas tai rytas...“, Vaičiūnaitės: „...Ir dar kartą laiptai ir lapkritis“). Ir abiejuose eilėraščiuose lyg atsvara pasikartojimui – atsitiktinumas, savotiškas efemeriškumas; atsitiktinai sutiktas moksleivis, du svetimi, skirtingo amžiaus, kiekvienas sau atskirai kažką galvojančios žmonės; beprasmiškas pokalbio nuotrupos. Sukuriama ir apibendrinta, ir sykiu labai konkreti akimirkos situacija. Monotonija, lėtas ritmas abiejuose eilėraščiuose yra intensyvaus dabarties akimirkos išgyvenimo fonas, natūraliai pereinantis į tylėjimą, tylą. Švelnumas, Šimkaus eilėraštyje greičiau nujaučiamas, Vaičiūnaitės įvardintas: „Dabar tik švelnumas – / bekrastis, bespalvis ir lėtas kaip debesys – lieka.“ Dabarties akimirką patiriamas švelnumas – emocišnis eilėraščio centras, visiškai užvaldantis ne tik subjekto būseną, bet, kaip jau minėta, ir platesnę erdvę, pilnatvę, kuri apima visą supantį pasaulį. Dabarties akimirka, kurioje viskas išnyksta, o švelnumas apibūdinamas epitetais – bekrastis, bespalvis, lėtas kaip debesys. Abstrakti būseną, kurios neriboja erdvė, laikas, fizinis konkretumas (spalvos). Nekalbama konkrečiai apie žmogų ar žmones, tačiau gana niuansuotai, subtiliai įvardijama situacija, vidinė būseną, išgyvenimas. Švelnumą galima pajusti tik ką nors liečiant, todėl suponuojamas dar kažkieno buvimas, kas lieka neįvardijama. Vaičiūnaitė eilėraščio pavadinimas „Eskizas“ taip įgauna dar vieną apibendrinantį lygmenį – eskizas kaip kažko didesnio, neįvardijamo apmatai. Subtili situacija, kaip yra pastebėjęs Sigita Geda, „ties metafizikos briauna“. Apskritai Vaičiūnaitės kūryboje, o ypač meilės eilėraščiuose, švelnumas bei rankos prisilietimas, glostymas yra vienas svarbių leitmotyvų („lyg perlamutrą (švelniau nebuvai palietęs) / dar glostai šviečiančią mano odą“⁸; „rankų nėra švelnesnių už tavo“, PŠH, 44; „vėl be kiauto, be kevalo, be šarvų – / nuogu nervu į tavo lytėjimą... / Pagaliau. / Ištylėjom...“, PAK, 101; „tavo delnai – lyg prieglauda“, PŠH, 37; „Taip švelniai palieti man riešą“, PŠH, 40).

Eilėrašties kaip gyvenimo eskizas, vedantis į tylą, į pasitraukimą. Galima įskaityti ir užuominas apie mirtį: *dulkės paltas, tylės lūpos*. Bet tai tik būsimo laikas. Bekraštės dabarties akimirkos išgyvenimas dominuoja, laikas sustabdomas, ji tampa savotišku kitu pasauliu, į kurį pasitraukiama, persikeliama, nebėra jokių minčių, jokios sąmonės – viskas toliau vyksta „be manęs“. Vytauto Kubiliaus pateiktas Vaičiūnaitės lyrikos apibūdinimas tinka ir šiam konkrečiam eilėraščiui: „Dabarties akimirka čia tęsiasi kaip nesibaigiantis laikas, kuris galutinai nieko neišsprendžia ir nepaaiškina.“⁹

Dabarties švelnumo patyrimas kontrasto principu pagilinamas ateityje nujaučiamu skausmu. Subtiliai užčiuoptas perėjimo momentas – dominuojanti dabarties akimirka su ateities nuojauta, savotiškas nerimas tarp dabar esančio švelnumo ir būsimo pravirkimo. Tokios paralelės eilėraštyje iškyla ir kitais vaizdiniais: tarp sniego ir lietaus, tarp muzikos

⁸ Judita Vaičiūnaitė, Pakartojimai, Vilnius: Vaga, 1971, p. 82; toliau cituojant iš šio rinkinio nurodoma santrumpa PAK ir puslapių skaičius.

⁹ Vytautas Kubilius, „Aukštinės pilnatvės lyrika“, Pergalė, 1984, nr. 12, p. 164.

ir tylos, tarp sąmonės ir kūno (rankos pačios braižo kažką, kas nepasiekia sąmonės), tarp „tikrovės“ ir meno. Tokioje tarpinėje situacijoje ir skleidžiasi specifiskai vaičiūnaitiška poetika. Kęstutis Nastopka yra tai tiksliai įvardijęs:

Atrodo, kad estetinio tikrovės perkūrimo poreikis nesutinka jokie pasipriešinimo, nežino jokių ribų. Poetė noriai ryškina patį estetinio tikrovės transformavimo procesą, išskiria tą momentą, kai realusis pasaulis virsta poetiniu, „sniegu, sapnais, eilėraščiais tapdamas“. Gausios jos eilėraščiuose meno realijos beveik visiškai nutrina skiriamąją liniją tarp esamo ir įsivaizduojamo, tarp realybės ir fantazijos [...]. Tikrovė čia iškyla ne betarpiškai, kaip žalia gyvenimiška medžiaga, o jau iš karto estetiškai pertvarkyta.¹⁰

Tas kuriamas tarpas ir transformacija ne tiek skiria, kiek jungia du polius. Situacija tarp nušvitimo ir graudumo, kasdienybės poetizacija, gimininga Vlado Šimkaus (su kuriuo po debiuto viename aplanke kartais buvo ir priešinama) poetikai. Svyravimas tarp buities ir nušvitimų, ypatingų akimirkų, „svaigus ir skurdus“ kambarys kaip tik ir yra toks – tarp džiazio svaigulio, dabarties akimirkos išgyvenimo, iškeliavimo į kažkur ir tarp realios erdvės, skurdaus kambario (plg. „Tu ligi mirtinos džiazinės užmaršties / į mirgesį panerdavai“, eil. „Intermezzo“, PAK, 117; „Perkam vyną, / šviesos haliucinacijas ir džiazio transą...“¹¹).

Galbūt Vaičiūnaitės eilėraštyje „Eskizas“ nieko antisovietiško nėra, eilėraštis tiesiog nesovietiškas. Nepavadinsi tokio eilėraščio „tarybino jaunuolio“ dvasiniu pasauliu, kokio pasigedo kritika jau debiutiniame rinkinyje. Sunku būtų įsivaizduoti sovietinį darbo žmogų šitaip medituojant džiazą, šitokią pernelyg „siaurą“, „uždarą“, kamerinę problemiką, atitrūkimą nuo „aktualiosios tikrovės“ sovietinio rašytojo poezijoje. Nuotaika persveria idėją, neryškus kontūras, persiliejančios, neaiškios, dažnai pilkos spalvos – ryškų liaudiškumą, schematiškumą.

Lyrinio aš neapibrėžtumas, efemerškumas gali būti interpretuojamas kaip bendresnės kultūrinės laikysenos principas – būti šalia „aktualiosios tikrovės“, viskas vyksta „be manęs“. Tiesiog gyventi, „be kaltės ir be skundų“. Egzistencinis tokios būsenos pajautimas eilėraštyje gali turėti ir politinį aspektą. Kada eilėraštyje, publikuojamame 1968 metais Sovietų Sąjungoje, yra pasineriama į džiazio muziką, neužsiminti apie iškylančias politines teksto reikšmes tiesiog neįmanoma. Džiazas, patekdamas į Vaičiūnaitės eilėraščius ne taip jau retai, tuo metu buvo bene labiausiai valdžios nepageidaujama muzika ir suvokiama kaip vakarietiškiausia, amerikietiškiausia muzika. VDR vadovas Walteris Ulbrichtas Čekoslovakijos „krizę“ aiškino kaip tik ideologine įvairių menininkų ir mokslininkų koegzistencija, jų izoliavimusi nuo darbo klasės.¹²

Džiazas, be abejo, darė stiprų poveikį jaunimo kultūrai, buvo vienas iš tos vakarietiškos kultūros ryškiausių reprezentantų, kurie asocijavosi su nevaržoma laisve. Iš moderniosios muzikos džiazas savo sudėtingumu, polifoniškumu, intelektualumu bei improvizacijos laisve, ko gero, labiausiai svetimas konservatyviam sovietinės ideologijos požiūriui. Džiazas įėjo ir į lietuvių literatūrą. Minėti galima ir 1967 metais pastatytą bei didelio atgarsio sulaukusią Juozo Grušo pjesę *Meilė, džiazas ir velnias*, ir Romualdo Lan-

¹⁰ Kęstutis Nastopka, „Poetinio pasaulio mastai“ Pergalė, 1966, nr. 7, p. 167.

¹¹ Judita Vaičiūnaitė, Raštai, t. 1, sud. Gintarė Bemotienė, Vilnius: Gimtasis žodis, 2005, p. 237.

¹² Günter Erbe, Die verfermte Moderne: die Auseinandersetzung mit dem „Modernismus“ in Kulturpolitik, Literaturwissenschaft und Literatur der DDR, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993, p. 87.

kausko knygą *Džiazo vežimas* (1971), ir Ričardo Gavelio prozą, rašytą griūvant ir jau sugriuvus sistemai. Gavelis, dekonstruodamas ne tik konkrečią santvarką, bet ir visą tokio mąstymo tradiciją, galima sakyti, fabriko tvarkos principus, būtent džiazą įvardija kaip tokios tvarkos didžiausią antipodą:

Gedis grojo vien avangardinį džiazą – jeigu tai išties vadinasi avangardinis džiazas. Tačiau tai buvo *muzika*. Kruopščiai išnagrinėjau, kaip *Jie* suniokojo naujųjų laikų muziką, šiandien džiazas bene arčiausia *tikrosios*. Tikra muzika visad buvo vienaip ar kitaip improvizuota, tą išpažino ir Rytai, ir Vakarai. Žmogaus dvasios negalima surašyti į penklinę ir groti kaskart vis taip pat. Anksčiau tą žinojo visi. Johanas Sebastianas Bachas svingavo kaip apsigimęs džiazistas, jis jautė dvasios pulsavimą. Tačiau *Jie* gudriai surakino dvasią penklinėmis, metrais ir taktais. Ne veltui *Jie* taip persekiojo džiazmenus, panūdusius ištrūkti iš tų varžtų. Ne veltui taip daug džiazmenų buvo nežinia kieno papjauti ar išprotėjo. Džiazas didžiai pavojingas *Jiems*, primetusiems pasauliui mintį, kad muzika – tai kruopštus šimtąkart girdėtų nuzulintų melodijų ir taisyklių kartojimas, kad groti – tai *vienodu* būdu išgauti *vienodus* garsus iš *vienodų* instrumentų.¹³

Lygiai tą patį interviu BBC radijui yra sakęs vienas džiaz pradininkų Sovietų Sąjungoje Jefimas Barbanas: džiazas negalima suspausti į penklinę ir jo pagrindas yra improvizacija, dėl ko yra neįmanoma skirstyti džiazą į mūsų ir jų, kaip tai bandė daryti valdžia.¹⁴

Taigi iš principo kalbama apie improvizaciją, apie polifoniją, be kurių džiazas yra neįmanomas. Sąsaja su Bachu, siejanti moderną su klasika, nagrinėjamo eilėraščio kontekste taip pat nėra atsitiktinė. Ir Vaičiūnaitė, ir jai svarbus Osipas Mandelštamas, galiausiai ir *Modern Jazz Quartet* rėmėsi, interpretavo Bachą.

Vaičiūnaitės eilėraščio epigrafas, prasidedantis daugtaškiu, „...muz. Džono Liuiso“ leidžia suprasti, kad tai ant plokštelės esančio teksto citata, kur vartojamos tokios santrumpos kaip „muz.“, „žod.“ ir pan. Vėliau eilėraštyje minimas džiazas kvartetas ir Johno Lewiso vardas leidžia spėti, kad prieš daugtaškį turėtų būti ir kitų *Modern Jazz Quartet* narių pavardės: Milt Jackson, Percy Heath, Kenny Clarke. Šis kvartetas visų pirma dėl pianisto ir muzikos autoriaus Lewiso santūrios klasikinės grojimo manieros, konservatyvumo, subtilaus akompanavimo laikomas vienu iš *cool jazz* pradininkų. Tiek džiazas apskritai, tiek šis kvartetas konkrečiai dažnai improvizuoja klasikos pagrindu. Galima paminėti kad ir tokius kvarteto albumus kaip *Classic Concepts* ar *Bluese on Bach*. Kritikų tvirtinimu, *Modern Jazz Quartet* pateikė naują, neoklasikinį požiūrį į polifoniją. Kaip jau minėta, Vytautas P. Bložė savo polifonijų koncepciją grindė taip pat Bacho ir džiazas, kurį, beje, ir pats grojo, pagrindu.

Toks pat eilėraščio ir *Modern Jazz Quartet* kompozicijos pavadinimas leidžia kalbėti apie bendrus šių kūrinių aspektus. Jau minėta, kad eilėraštis ir džiazas čia susiliečia per tam tikrą vėsumo, distancijos aspektą, bendri pasteliniai, santūrūs tonai. Vaičiūnaitės eilėraštyje būseną apskritai apibūdinama kaip „bepalvė“; lėtumas, fragmentiškumas ir tariamas atsitiktinumas. Eskizas, štrichas yra spontaniškas, bet tikslus. Tarp struktūros, kuria paremta džiazas muzika, ir tarp variacijos, spontaniškumo. Taigi taip Vaičiūnaitė tar-

¹³ Ričardas Gavelis, *Vilniaus pokeris*, Vilnius; Tyro alba, 2000, p. 273.

¹⁴ Ефим Барбан „Джаз в эпоху Хрущева: ‚на костях‘ и только на танцах“ http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4753000/4753692.stm.žiūrėta 2007 II 27).

si atsitiktinius dalykus paverčia darnia visuma. Tarsi atsitiktiniai dalykai netikėtai susilieja į vieną darnumą – metų laiko ypatinga nuotaika, muzika, pokalbio nuotrupos skamba polifoniškai, vienu metu.

Svarbios ir pasikartojimo struktūros. Būsenos pasikartojimas, džiazze taip pat pasikartojimai, tik ne identiški, bet varijuojami.

Šių dviejų – poetinio ir muzikinio – eskizų paralelės leidžia užbaigti kūrinį atvirai: šiltos ir liūdno rankos nesąmoningai, be atminties braižo galbūt taip pat eskizą. Lieka atvira situacija – neramus laukimas.

Eilėraštis modernus savo santūrumu, „šaltumu“, visišku romantinės retorikos atsisakymu. Vidinis išgyvenimas perteikiamas ne išpažintine retorika, bet su distancija, per meno kūrinio patirtis, savotiškai nuasmeninant kalbėjimą. Ta distancija, atsiribojimas, autonomiškos laikysenos siekimas, šiaurietiškas mentalitetas ir koloritas, *cool jazz* ir kuria kitoniskumo įspūdį bei kontrastuoja su fabriko tvarka.

MEILĖ IR CIRKAS. Ilgesio, liūdesio, melancholijos nuotaikos Vaičiūnaitės rinkinio *Po šiaurės herbais* skyriuje, kurį pradeda eilėraštis „Eskizas“, susipina su meilės tema bei cirko leitmotyvais. Žinant ciklišką Vaičiūnaitės kūrybos pobūdį, kaip meilės eilėraštis gali būti perskaitytas ir „Eskizas“. Dramatiški, skausmingi Vaičiūnaitės meilės eilėraščiai nebuvo plačiau nagrinėti sovietinės kritikos, kuriai reikalinga „tvarkinga“ meilės linija, kuri netgi meilę ar amžiną moteriškumą sugeba paversti komunistinėmis vertybėmis:

Jausmų, išgyvenimų tikrumas, ypač amžino moteriškumo, solveigiškos ištikimybės motyvas čia [Vaičiūnaitės poezijoje, – R. K.] savaime tampa ir ideologiniu tarybinės poezijos gestu, humanistiniu iššūkiu bedvasiam racionalizmui, konformizmui, susvetimėjimui. „Menas be meilės, – akcentuoja VDR estetikas H. Redekeris, polemizuodamas su modernistiniu dekadansu, – tai vienišumo ir šaltumo, žmonių susvetimėjimo ir bendrumo praradimo menas“. Dabar, kai vienas aktualiausių socializmo uždavinių – piliečio jausmų ugdymas, o partija įsakmiai primena kūrėjams apie vis didėjančią mūsų visuomenės dėmesį moralės klausimams, meilės ir kitų humanistinių vertybių meninis įprasminimas įgyja pilietiškos kūrybos statusą.¹⁵

Meilė, ilgą laiką traktuota kaip priešinga, visiškai svetima komunistinei ideologijai, kaip individualizmo ir egoizmo apraiška lyrikoje, Šioje Juozo Stepšio interpretacijoje jau tampa ideologijos nešėja. Iškreipiant modernizmo estetiką ir tendencingai interpretuojant Vaičiūnaitės poeziją kuriamos dirbtinės opozicijos tarp *mūsų* ir *ja*, *savo* ir *svetimo*. Vaičiūnaitės poezijoje kaip tik ir iškyla vienišumo, atskirumo ir bendrumo problemos, nors jos savaime dar nelemia, kad tai poezija „be meilės“. Tad ties meilės eilėraščiais verta sustoti ir kalbant apie poezijos ir ideologijos santykius, apie poezijos reikšmę ideologiniame kontekste.

Kęstutis Nastopka bene plačiausiai buvo išskleidęs Vaičiūnaitės meilės eilėraščių problemikos spektrą:

Reto kurio kito poeto kūryboje rasime tokią skvarbią ir niuansuotą meilės jausmo analizę. Meilė čia ir aistra, pilna „beribio grubumo ir grožio“ – geismas, nerimas, skrydis ir pražūtis. Ir iškilęs virš kasdieniškos rutinos atskalūniškas aukštis – „daugiaplanė nuodė-

¹⁵ Juozas Stepšys, „Poeto pasaulėžiūra ir kūrybos socialumas“, in: Socialistinis realizmas ir šiuolaikiniai meniniai ieškojimai, Vilnius: Vaga, 1981, p. 86–87.

mė“, „draustas džiaugsmas“. Ir išganinga „nuplaunanti liepsna“. Ir praradimo liūdesys, nuoskauda, vienatvė, tylą. Ir begalinė ištikimybė, laukimas, „medžioklinių šunų prisirišimas“. Ir vaikiškas patiklumas, gaudulys, švelnumas.¹⁶

Vaičiūnaitės meilės eilėraščiuose beveik nėra idiliškos, „tvarkingos“, aiškios, laimingos meilės, daugiausia tik jos akimirkos. Dažniau čia pasirodo vidinis nerimas, skausmas, sutrikimas, neužtikrintumas, meilės trikampio nuovargis: „Ant tavo palytėjimo – kiti delnai. / Iš lėto vėl tave nutrins“ (PŠH, 3 6). Skaudžiai, su kartėliu kalbama apie likimą „būti trims“ („Kažkodėl mums tenka būti trims“, PŠH, 36; tame pačiame skyriuje dar vienas eilėraštis apie „dvigubą meilę“: „Imk tą dviveidę tuštumą, tylą, kartulį“, PŠH, 42). Į Euridikės lūpas įdedami žodžiai „Aš imsiu vysti / vitrinų spindesį, / nuperkama kaip cigaretės ir kaip viski“¹⁷, nuskambantis Lolitos atgarsis eilėraštyje „Naktinės šviesos“ („Tas vaikiškas veidas – viešbučių veidrodžiuos“, VĖTR, 26) apie tradicinę moralę, kurios kritika reikalavo sovietmečiu, kalbėti nelabai leidžia. Veikiau tai atskalūniška meilė, kaip kad sakoma eilėraštyje „Asiūkliai“: „Atskalūniškas aukštis, / kurį tu pasiūlei“ (PAK, 53). Iš kalbamo laikotarpio yra Vytauto Kubiliaus įrašas dienoraštyje (1964 metų gruodis):

„Meilė – tai seksas“, – pareiškė Judita. Ir jos sesuo taip pat – kodėl mes mylim niekšus ir norim mylėti niekšus! „Aš kiek mylėjau, mylėjau iš gailėsčio“, – Jud. Bet tas pokalbis toks atviras, nuogas, toks be grožio ir dvasinio gyvenimo, kad sunku klausyti. Tai šių dienų merginos, laisvos ir pasileidusios, bet su kažkokiu grožiu. Aušra sako: „Mes kažkokios dvynės. Mes turim savy kažką iš Sartro, Kamiu, Diurenmato. Kažkokių beviltiškumo ir froidiškumo grimasų ir kažkokį norą poetiškumo, žmogiškumo“.¹⁸

Tokia manifestacija, jeigu prisiminsime Pierre'o Bourdieu terminologiją, akivaizdžiai prieštarauja tiek sovietiniam moters idealui, tiek miesčioniškai moralei; tai protestas, kuris giminingas tuo metu prasidėjusiam hipių judėjimui, į Lietuvą atėjusiam keleriais metais vėliau. Tiesiog pasakyti „Iš kūno ir kraujo – / meilė“ (PAK, 106), be abejo, buvo netikėta, o kukloje ir santūrioje lietuvių literatūroje tai beveik išsišokimas. Žinoma, „kūnas ir kraujas“ nėra suabsoliutinamas; kaip visa Vaičiūnaitės lyrikoje, taip ir meilės eilėraščiai yra subtilūs, niuansuoti, jie kuria įspūdį, kad daug didesnė energija kaupiasi už eilėraščio, kad eilėraštis tik santūri užuomina, subtili nuoroda, tačiau jau straipsnyje apie Vaičiūnaitės poeziją Kubilius galėjo drąsiai tvirtinti:

J. Vaičiūnaitės meilės eilėraščiai nešami aistringą veržlumo, kurio nėra palietę melancholiški dūsavimai ir sentimentali retorika. Dar niekas, regis, mūsų lyrikoje nėra taip atvirai ir tyrai kalbėjęs: „Trokštu nakčia tavo giedančių pirštų“. Poetė grąžino psichologinį tikrumą, įtampą, subtilumą meilės išgyvenimui, pernelyg metaforizuotam ir anemiškam mūsų lyrikoje. [...] Net ten, kur išnyksta glamonės vaizdai („aš apveju tave vynuogienojais“) ir laimės šūksniai („O valtys, o viltys, o vėjai!“), išlieka meilės nuojauta, ilgesys, atsiminimai – kaip viską apglėbiantis intymumas, siūbavimas tarp realybės ir „tamsžalių sapnų“, poetinės nuostabos virpčiojimas.¹⁹

Nepastovumas, nerimas, neužtikrintumas, neapibrėžtumas, džiaugsmas ir nusivyl-

¹⁶ Kęstutis Nastopka, „Tarp dviejų erdvių“, in: Šiuolaikinės poezijos problemos, Vilnius: Vaga, 1977, p. 345.

¹⁷ Judita Vaičiūnaitė, Vėtrungės, Vilnius: Vaga, 1966, p. 36; toliau cituojant iš šio rinkinio nurodoma santrumpa VĖTR ir puslapio skaičius.

¹⁸ Vytautas Kubilius, Dienoraščiai, 1945–1977, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 287.

¹⁹ Vytautas Kubilius, Problemos ir situacijos, Vilnius: Vaga, 1990, p. 388.

mas, beprasmiškumas („myluoju ir myliu – / beprasmiškai ir bešališkai“, PŠH, 35), – šie pasaulėjautos aspektai yra giminingi Vakarų Europos modernizmui, taip pat ir egzistencializmui, kurio autorius, pasak Kubiliaus, minėjo Aušra Sluckaitė. Tai būdinga visai Vaičiūnaitės lyrikai; vaičiūnaitiškas akvarelės principas, trapus peizažo, piešinio mirgėjimas, fragmentiškumas, išsilieję kontūrai, neryškios, prislopintos, švelnios spalvos tinka ir žmonių santykiams apibūdinti. Eilėraščiams būdingas savotiškas skaidrumas, lengvumas, kuris pinasi su skausmu, džiugesys dažniausiai persmelktas melancholija bei kartėliu, svyravimas tarp dienos ir nakties, džiaugsmo, ilgesio ir nerimo, tikrumo ir apgaulingumo, iliuzijos kaitros, virpančio, mirgančio įkaitinto oro fone. „Naktimis mes tartum arka – apkabinimu suaugę. / Dienomis – / laukinė, vieniša ir dūstanti nuo džiaugsmo gyvenu. / Dulkinį išdegę grindiniai. / Nuo jų aukštyn į apgaulingą šviesą neriname, / perpildyti vaikiško graudumo, geismo, nerimo“ (PŠH, 41).

Net jeigu ir patiriamas „begalinis švelnumas“, visiškai aišku, kad tai laikina, kad tai beveik iliuzija, kuria negalima tikėti, kuri yra trumpalaikė; kito žmogaus dažniau ilgimasi, laukiama arba jis prisimenamas. Vaičiūnaitės eilėraštyje mylimasis dažnai yra toli, kažkur kitur, ne čia, jo vaizdinys pasiekia sąmonę per rūko uždangą: „Ir užmiesčio tyloj pro rūką šiltą, balsvą / girdžiu pakimusį ir lipšną tavo balsą...“ (PAK, 43), „Pulsą jaučiu rūke – / vaikiškai vėl pravirksiu, / delnu, sparnu ar irklu / čiupsiu tave rūke...“ (PAK, 60). Fiksuojama beformė, neaiški, kankinanti, skausminga situacija, kada negalima, nesugebama vienas kitam įsipareigoti, negalima vienas kitam priekaištauti, pykti, eilėraščiuose fiksuojama tik nuolatinio slydimo vienas kitam iš rankų situacija, net ir stipriai laikantis vienas kito, kaip kad eilėraštyje „Naktinės šviesos“ (VĖTR, 26).

Galbūt dėl tokio laikinumo, dėl santykių efemerškumo, meilės iliuziškumo Vaičiūnaitės meilės eilėraščiuose neretai pasirodo ir cirko, estrados motyvai. Eilėraštyje „Iliuzionistas“ meilė tiesiogiai ir lyginama su tolimomis ir iliuzinėmis ugnimis („Tolimos netikros ugnys – meilė“, PŠH, 90). Vedama paralelė tarp cirko ir paviršutiniškumo, atsitiktinumo, negalėjimo įsipareigoti. „Ant duonos tepsim bučinius ir sviestą. / Ir cirko afišas skaitysim padrikai!“²⁰ Toks džiaugsmo ir liūdesio, juoko ir ašarų, linksmumo ir melancholijos, iliuzijos ir trumpos stipraus išgyvenimo akimirkos derinys dažniausiai ir yra būdingas cirkui Vaičiūnaitės eilėraščiuose („Arlekinukas – linksmas ir liūdnas“, PŠH, 34).

Meilės triptike „Lietus“ iš to paties rinkinio skyriaus, kuriame buvo ir analizuotas „Es-kizas“, sakoma: „imtum nors cirkišką priesaiką, / senų balaganų naiviam žavesy / tegu suvaidintumėm priekaištus“ (PŠH, 37). Dviejų žmonių santykiai be aiškių, konkrečių įsipareigojimų, priesaikų toli gražu nėra paviršutiniški, apgaulingas lengvumas yra dar skaudesnis. Gyvenimo dramos, pridengiamos cirko kauke, nuskamba dar skausmingiau ir dramatiškiau.

Toks tariamas lengvumas, tariamas situacijos banalumas (nelaiminga, neišsipildžiusi meilė, meilės trikampis, negalėjimas būti kartu, ilgesys) išsakomas ir eilutėmis apie estradinį likimą dviejų eilėraščių cikle „Lapkričio parkai“ iš rinkinio *Pakartojimai*. Estradiškumas galėtų būti suprastas kaip praeinamumas, laikinumas („O sceną turbūt išardys“), paviršutiniškumas, tačiau jo banalumas yra sunkus, slegiantis, skausmingai pažįstamas ir

²⁰ Judita Vaičiūnaitė, Per saulėtą gaublį, Vilnius: Vaga, 1964, p. 12; toliau cituojant iš šio rinkinio nurodoma santrumpa PSG ir puslapio skaičius.

neišvengiamas: „Pažįstamas liūčių plakimas. / Estradinis – mano likimas“ (PAK, 99; plg. jau cituotą eilėrašį „Naktinės šviesos“: „Iliuzija / primerktose akyse / (kažkam tai jau atsitiko)“, VĖTR, 26). Pasikartojantis vėl pirmame ciklo eilėraštyje žymi tai, kas kartojasi ir kartojasi iš naujo; rudeniškame nykimo, šalčio tuštumos fone apsisprendžiama pradėti viską iš pradžių. Rudens oras ir moters vienišumas, netvirtumas dar labiau stiprinamas antrame ciklo eilėraštyje, kurio centrinė eilutė „Lengva, vėjuota, netikra – lyg einant trapu“ (PAK, 100). Ruduo estrados parke jungia tą linksmumo ir melancholiško praeinamumo apmąstymą.

Švelnumas, intymumas ir netikrumas – eilėraščio branduolys, nuo kurio atspindžio principu sklinda kitos eilutės, arba į kurį sueina visos kitos – pirma susišaukia su paskutine, antra su priešpaskutine ir t.t.²¹ Eilėraščio branduolys lieka eilutės „Iš švelnumo drebu. / Lengva, vėjuota, netikra – lyg einant trapu.“ Švelnumas, intymumas tarp motinos ir supamo vaiko, savotiškas silpnumas, tikras jausmas, tikras potyris, kuris, deja, negali išsilaikyti, negali būti stiprus, negali pasipriešinti šaltai, šiurkščiai aplinkai, rūkui, besiskverbiantčiai drėgmei, tamsai ir tuštumai. Liūdesys, rudenio melancholija, nejaukus grandinių girgždėjimas, rūkas, tamsa eilėraštyje dar labiau pabrėžia buvusių laimės akimirkų, džiaugsmo, linksmumo ir pramogos efemerškumą, tolimumą, perduoda netikrumo, nestabilumo – tarsi cirke – jausmą. Kažkur pasigirstantis juokas – tolimas, netikras, „lyg žvaigždės tamsoj“. Estradinis, pramoginis, lengvas žanras, kartojantis, varijuojantis banaliausias gyvenimo situacijas, vis dėlto turi savo antrąją pusę, jeigu jis išsipildo, jeigu šis lengvumas, šitie žinomi likimo vingiai ištinca konkretų žmogų ir tampa jo likimu. Estradinis siužetas tada įgyja skausmo ir nesumeluoto autentiškumo.

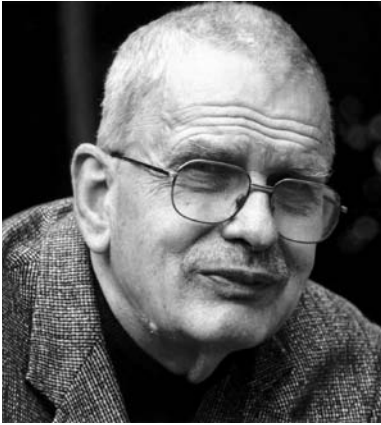
Cirkas Vaičiūnaitės poezijoje tampa vieta, kur susiduria kaukė, vaidmuo ir atsivėrimo, atvirumo troškimas. Eilėraštis „Klounas“ baigiamas: „Ir mano rankos iš plačių rankovių – tokios laibos“ (PŠH, 92). Cirko kostiumas paryškina tai, kas be kaukės, žmogiška. Tas pats silpnumas, pažeidžiamumas, intymumas, švelnumas, gailėstis, nuovargis yra slegiamas skubėjimo, šurmulio, panašiai kaip ir Vlado Šimkaus eilėraščiuose. Eilėraščio pradžia „šimkiška“: „Pro sniegą ir pro tamsą / atskamba iš tolo linksmos fleitos“ (PŠH, 92; plg.: „Pro miegą girdėjau – skambėjo bidonai...“). Cirko garsai sąmonę pasiekia per tam tikrą filtrą, uždangą, ateina tarsi iš kito pasaulio. Klounas atsiribojęs nuo linksmų fleitos garsų, sningant pasitraukęs į tamsą (Šimkaus eilėraštyje lietus). Toliau – liūdesys ir apleistumas, vėl kartojasi: „Pro grubų gatvės juoką / vėl ataidi švelnios duslios fleitos.“ Cirkas, jo žmonės Vaičiūnaitės eilėraščiuose yra reflektuojantys savo kaukes, savo situaciją, savo dramatiškumą, o publika, minia – grubi, beveidė (vėl atsiribojimas nuo publikos, „liaudiškumo“ ignoravimas). Tai tik kiti, gatvės žmonės juokiasi grubiai (plg.: eil. „Žonglierius“ baigiasi eilute „Plojimai – džiugūs, šaižūs“). Eilėraštyje „Ragana“ sakoma: „Ir plaka įsisiautėję balsai, / nuo buko džiaugsmo kimūs“; minia, ištroškusi reginio, „ir nuožmus, nežmoniškas smalsumas / jungia tūkstančius“ (PAK, 49), o švelnumas dažniausiai jungia tik du žmones. Klounas eilėraštyje pasitraukia nuo šurmulio („Tik šunys ir vaikai čia atsekė mane, / kol saulė leidos...“), sulaukia nakties, kuri leidžia nusiimti kaukę ir atsiverti, išgyventi

²¹ Plg.: „Drėgna. Tamsu. Kvepia krintančiais lapais.“ / „Tuščia. Tamsu. Karuselės šlapios“; „Girgžda pro rūką sūpuoklių grandinės“ / „Sunkios ir slidžios sūpuoklių grandinės“; „tykiai tave supu“ / „tykiai tave supu“; „Juokas – lyg žvaigždės tamsoj“ / „Lyg žuvėdriuką“.

švelnumą ir atvirumą, patirti tikrumą, kuris dieną uždengiamas. Klounas – silpnas, pavargęs, nuoširdus, naivus („mano baltas ir naivus drabužis“), tai ir kelia šypseną. Nuoširdus, sąžiningas žmogus atrodo juokingas, nerimtas, silpnas, ypač prieš grubų gatvės juoką, prieš minią. Plonos rankos, disonuojančios su plačiomis rankovės, glosto jį atsekusius šunis ir vaikus. Švelnumas – vienas dažniausių ir svarbiausių Vaičiūnaitės žodžių („Du įsimylėję nebyliai“: „tyla (daug lipšnesnė už mūsų) [...] Patys švelniausi gestai ir išraiška“; „Geltonos raktažolės“: „Kodėl nuo nelaukto švelnumo taip sumišai?“; „Rugsėjo naktis“: „Sapne mano rankos tau apveja kaklą / ligūstai ir švelniai“, PAK, 77). Švelnumo ieškojimas ir cirko, kaukės, vaidinimo įvaizdžiai kuria Vaičiūnaitės meilės eilėraščių struktūrą: „Nutolusią, išdidžią, griežtą / vėl vaidinu“ (PŠH, 40). Du žmonės visada išlieka tarp vaidinimo, meilės ir beasmenės jėgos, kurios nuojauta leidžia sakyti: „mes – magneto figūrėlės“ (PŠH, 40).

Meilė, švelnumas, cirkas, estrada – šituo keistu, tačiau subtiliu deriniu Vaičiūnaitė sukuria įtaigią, originalią metaforą, niuansuotai kalbama apie atvirumo poreikį, švelnumo geismą ir kaukės neišvengiamumą, komplikuočius, dramatiškus dviejų žmonių santykius. Viskas paslėpta, niuansuota, giliai, neryškiai; dėl to priekaištavo ir kritika, tačiau dėl to patys tekstai toli gražu nėra paviršutiniai ar „estradiniai“. Ši tema yra viena tų, kur įgyjama distancija su to meto literatūros kanonu, atskalūniška. Kuriamas moters sutrikimas, ne-užtikrintumas, melancholija, savotiška dekadanso atmosfera buvo toli nuo socrealistinio kanono reikalavimų.

Tomas Venclova

Tomas Venclova – vienas žymiausių XX a. antrosios pusės lietuvių poetų, eseistų ir literatūros kritikų. Gimė 1937 m. Klaipėdoje, poeto ir sovietinio veikėjo Antano Venclovos šeimoje. Per karą tėvui pasitraukus į Rusiją, augo pas senelį, klasikinės filologijos profesorių Merkelį Račkauską. Šeštajame dešimtmetyje Vilniaus universitete studijavo antikines kalbas ir lituanistiką, vėliau ilgesnį laiką gyveno ir mokėsi Maskvoje, Peterburge (tuometiniame Leningrade), Tartu. Paties Venclovos teigimu, visuomeninėms jo pažiūroms lemiamą įtaką turėjo 1956-ųjų Vengrijos sukilimas – iš socialistiniais idealais tikinčio komjaunuolio jis virto sistemos kritiku. Iš pradžių Venclova laikėsi literatūrinio gyvenimo nuošalėje, šeštajame ir septintajame

dešimtmetyje dirbo daugiausia kaip vertėjas, lietuviškai prakalbino nemažai Vakarų ir Rusijos lyrikų bei dramaturgų (Viljamą Šekspyrą (William Shakespeare), Tomą Sternsą Eliotą (Thomas Stearns Eliot), Sent-Džoną Persą (Saint-John Perse), Alfredą Žari (Alfred Jarry), Borisą Pasternaką, kiek vėliau Česlovą Milošą (Czesław Miłosz), Josifą Brodskį ir kt.). Pirmąjį ir vienintelį Sovietų Lietuvoje lyrikos rinkinį *Kalbos ženklas*, kuris tapo antikvarine retenybe, poetui pavyko išleisti tik 1972 m.

Aštuntajame dešimtmetyje, mirus tėvui ir stiprėjant brežneviniam sąstingui, Venclova pradėjo atvirai konfrontuoti su valdžia. 1975-aisiais jis parašė atvirą laišką Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui, kuriame pareiškė norą emigruoti ir išdėstė savo apsisprendimo priežastis. 1976-aisiais jis tapo vienu iš disidentinės žmogaus teises ginančios Helsinkio grupės įkūrėjų. 1977-aisiais valdžia galų gale leido Venclovai išvykti iš Sovietų Sąjungos. Poetas apsistojo JAV, kur dėstė įvairiose aukštosiose mokyklose, o nuo 2012 m. yra Jeilio (Yale) universiteto slavistikos profesorius emeritas. Paskelbus Nepriklausomybę daugiažanrė Venclovos kūryba pripažinimo susilaukė ne tik Lietuvoje, kur 2000-aisiais jam paskirta Nacionalinė premija, bet ir visame pasaulyje – jis yra daugiausiai į kitas kalbas verčiamas lietuvių rašytojas, jo poezijos ir eseistikos vertimų knygos išėjo pagrindinėmis Rytų ir Vakarų Europos kalbomis, be to, albanų, kinų, esperanto kalbomis.

Venclovos poezijos samprata skiriasi nuo įprastinės, nes tai nėra nevaržomas „jausmo reiškinys“, o bandymas išsakyti sudėtingą šiuolaikinį pasaulį. Venclovos eilėraštis – gyvenimo akimirkos santrauka, skirtingų pojūčių ir minčių, laiko ir tikrovės plotmių susikryžavimas (Rimvydas Šilbajoris). Ši samprata realizuojama aktyviai panaudojant poetines priemones, dažnai kelias vienu metu – netikėtus sugretinimus (muzika ir ledas) arba metaforas (sniegų granata), metonimijas („druska“ vietoj „jūros“) arba inversijas (kelionė, pasigedusi manęs). Lyrinį pasaulį praplečia ir sudabartina atskirų žinijos sričių (fizikos, geometrijos, filologijos, geografijos) sąvokos. Eilėraščiai išduoda poeto susižavėjimą daiktų formomis, spalvomis, pomėgį tapyti žodžiais („truputis geltono pilko truputis peleno smėlio ir sniego / temstančio vyzdžių sniego“), kartais stebinantį paradoksaliais vaizdi-

niais („nebaigto pokalbio nuotrupos ritasi laiptais“). Iš svarbiausių savo poetinių mokytojų – rusų Sidabro amžiaus klasikų Boriso Pasternako ir Osipo Mandelštamo – Venclova perėmė įsitikinimą, kad moderni poetika ir tematika gali išsitemti tradicinėse, griežtose formose. Poetas mėgsta sudėtingas rimavimo schemas, nepraleidžia progos išbandyti retus lyrinius žanrus (vilanelė).

Venclovos eilėraščiuose vyrauja egzistencinės būsenos: vienatvė, apsisprendimas ginti savo idealus („skiemenis, kurių / išsižadėti negali“), mirties artuma. Pastaroji tema plėtojama ne tik asmeninėje plotmėje, bet ir suvokiama kaip visai civilizacijai dėl totalitarizmo įsigalėjimo gresianti žūtis. Šių svarstymų fonas – miestas arba nesvetingas gamtovaizdis (dažniausiai pajūris), neretai pratęsimas naktinio dangaus ir visatos perspektyva. Miestas Venclovos poezijoje traktuojamas kaip natūrali šiuolaikinio žmogaus gyvenimo erdvė ir kaip naikinamos, bet dar gyvos „aukštos praeities“ (tai yra Vakarų kultūrinės tradicijos) ženklas. Tokioje situacijoje itin svarbios tampa dvi poezijos paskirtys – megzti pokalbį su tikrąja kultūra (Venclovos atveju tai pasireiškia oficialiam meno ir literatūros kanonui nepriklausančių, bet jam pačiam labai svarbių kūrinių citatomis, parafrazėmis, variacijomis) ir atminti diktatūriniam režimui pasipriešinusius ir nukentėjusius žmones (tarp kitų ir lietuvių tremtinius, sukilusius lenkų darbininkus, rusų menininkus ir disidentus). Sovietiniu laikotarpiu tai buvo įmanoma tik pasitelkiant šifruotas užuominas, ezo-pokalbą. Eilėraštyje „Pasakykite Fortinbrasui“ kalbama apie „Daniją, kurios pasaulyje nėra“; eilėraščio „Pašnekesys žiemą“ tema – 1970-ųjų Lenkijos įvykius – nurodo ir aluzija į žemaitišką padavimą, pasak kurio, sukilimo metus galima atpažinti iš siauros nukirsto medžio rievės.

Emigracijoje rašytuose Venclovos tekstuose politinės ir istorinės nuorodos pateikiamos atvirai. Eilėraščiai tampa skaidresni, stiprėja pasakojamasis elementas, nors poetinės formos dar sudėtingesnės. Poetas kalba apie tremties patyrimą, mėginimus prisijaukinti vakarietišką tikrovę, vėliau, Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, apie prieštarigus emigranto, grįžtančio į pasikeitusią tėvynę, išgyvenimus. Eilėraščių atsiradimo akstinu vis dažniau tampa kelionė. Skirtingos šalys ir žemynai poetą keliautoją ragina dar kartą apmąstyti pragyventą laiką, avantiūras ir nuotykius, meilės ir draugystės patirtis; sovietinės praeities paminklai kelia nuostabą ir džiaugsmą dėl totalitarizmo žlugimo.

Literatūros kritikų teigimu, bene svarbiausia Venclovos tema, būdinga įvairių laikotarpių tekstams, yra kalba. „Įvardindamas pasaulį, poetas grumiasi su nebūtimi“ (Kęstutis Nastopka). Taigi kalbą poetas suvokia plačiausia prasme – ne tik kaip komunikacijos tarp žmonių priemonę, bet ir kaip kiekvieno gyvenimo ypatingumo ženklą, ne tik kaip atminties ir kultūrinės tradicijos laidą, bet ir kaip chaotišką pasaulį tvarkantį pradą. Poezija, glaudžiausiai susijusi su kalba, tampa prasmės radimosi ir egzistavimo, taigi kūrybos, simboliu: „Viešpatijoj, kur draugo ranka / Niekados nesuskubs į pagalbą, / Tuštuma ar aukščiausia jėga / siunčia angelą – ritmą ir kalbą“.

Venclovos eseistikai būdingas tikslus ir logiškas dėstymas, kurį papildo šmaikštūs anekdotai ir nepaprasta erudicija. Esė aptariami įvykiai ir tekstai, įvairiais rakursais atskleidami dramatiškos sovietinės epochos vaizdą, neretai pratęsia eilėraščių motyvus. Ypač daug dėmesio skiriama Vilniaus miestui – jo raštijai, istorijai ir architektūrai, jame kūrusiems ir jį lankiusiems žmonėms (tarp naujausių Venclovos knygų – Vilniaus gidas ir *Vilniaus vardai*).

Literatūrinės Venclovos esė ir lietuvių, rusų, lenkų rašytojų kūrybos mokslinės studijos pasižymi kruopščia tekstų analize, kuri remiasi daugiausia struktūralizmo ir Jurijaus Lotmano semiotikos teorijomis (į jas gilintis Venclova ėmė vienas pirmųjų Lietuvoje).

Visuomeninio pobūdžio eseistikoje Venclova pasisako prieš lietuvių nevisavertiškumo ir aukos kompleksus, prieš siaurą, kitoms tautoms priešišką patriotizmo sampratą. Ne vienas jo tekstas skirtas dialogui su tautomis, gyvenusiomis ir tebegyvenančiomis Lietuvoje bei jos kaimynystėje; asmeninėje plotmėje šią nuostatą patvirtina artimos bičiulystės su rusų, lenkų ir amerikiečių rašytojais – Josifu Brodskiu, Česlovu Milošu, Sjuzan Zontag (Susan Sontag). Venclova ragina išmanyti krašto istoriją ir kultūrą, bet vertinti ją pasauliniame kontekste, didžiuotis modernios demokratinės Lietuvos kūrėjais, bet kritiškai apmąstyti ir prisiimti atsakomybę už tuos atvejus, kai šalies vardu elgtasi negarbingai ar nusikalstamai.

Siūloma literatūra: Tomas Venclova, *Visi eilėraščiai: 1956–2010*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Tomas Venclova, *Vilties formos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991; Tomas Venclova, *Vilniaus vardai*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2006; Donata Mitaitė, *Tomas Venclova: biografijos ir kūrybos ženklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Tomas Venclova

2.

Aistrės, kančios ir nerimo saiku
 Bus atseikėta visa, kas tylėjo.
 Miegos lavonai, urnos, mauzoliejai,
 Tačiau gyvieji nesumerks akių.

1956

Antrasis ciklo eilėraštis (iš esmės fragmentas) rašytas turbūt kiek anksčiau už „Hidalgo“, kai sukilimas dar nebuvo sutriuškintas. Jame miniu mauzoliejų Maskvos Raudonojoje aikštėje, kur tuomet gulėjo ne tik Lenino, bet ir Stalino lavonas. Trečiasis eilėraštis pradėtas 1956 metų lapkričio mėnesį, bet galutinį pavidalą įgijo vėliau. Jame cituojami Maironio žodžiai iš *Jaunosios Lietuvos* („Nuo Juodmario krašto / Pavasaris eina Karpatų kalnais“). Tada, taip pat ir vėliau jie mums atrodė aktualūs. Tuometinė kova su komunizmu prasidėjo Vengrijoje, netoli Karpatų kalnų, ir po to kelis dešimtmečius artėjo prie mūsų. Pirmajame posme kalbama savo ir žuvusio vengrų sukilėlio vardu.

DESANTININKAS

Sunkiausia buvo paslėpti ištrauktas ant smėlio valtis,
 supjaustyti standžią gumą, sugrūsti skutus pakrūmėn,
 nekreipti dėmesį į merkiantį nugarą, dygų

priešaušrio lietu. Už kopų tylėjo neaukštos pušys.
 Kada vora pajudėjo, jis atsiduso. Stemplę
 slėgė vakarykštės jūrligės prisiminimas,

o petį – kuprinės diržas. Penicilinas, binoklis,
 užpernai nurašyti iš armijos sandėlio šaudmens,
 seno ministro laiškas su žodžiais „vienybė težydi“,

radijas. Niekad nebuvęs šiam pamary, jis klimpo
 smėlin, traiskė spyglius, lygiavos į draugo striukę,
 atpažinęs tėvynę iš kūginio debesio formos.

***

Kompaso adata šoko įprastą klumpakojį.
 Už aštuonių kilometrų, aplenkus tuščią sodybą,
 reikėjo sutikti Lokį, Paparčio Žiedą ir Ožką –

pravardes iš pasakėčios. Progumoj* stoviniavo
nepažįstama grupė. Vadas, kažkur matytas
per nebaigtą karą, pasakė slaptažodį. Pralinks mėję

bičiuliai dingę žeminėj, o jis atsiliko. Batas
prie pat upokšnio paslydo ant samanų kuokšto, ir smūgis,
nepataikęs pakaušin, kliudė alkūnę. Staigiai

siekdamas dėklo, jis spėjo pajusti, kaip įsitempia
priklupusios kojos raumens, pamatė juosvą kiaurymę
prieš pat akis ir suprato: ką gi, anas greitesnis.

***

Jo smegens, aplipę lendrūno stiebą, seniai išdžiūvo.
Likutį sugėrė smėlis. Bent tiek naudos, kad slaptoji
tarnyba neišgavo jose įrašytų šifrų,

nes jeigu ne drėgnas kuokštas, turbūt su abiem bičiuliais,
kuriems, kad ir ką sakysi, mažiau pavyko tą rytą,
jis būtų klaidinęs savuosius tamsiuos didžiųjų valstybių

žaidimuos ir stūmęs senatvę sprangiam cigarečių dūme
provincijos kavinaitej prie šimto gramų konjako,
mėgindamas įkalbėti visiems ir sau, kad apgynė

jaunimą nuo kulkų ir kilpos – o gal, pabuvęs anapus
speigiračio ir sugrįžęs, bejėgiškai reikalautų
iš nieko nežinančių biurų algos už prarastą laiką.

***

Geriau, kaip yra ir buvo. Nei kryžiaus, nei atminimo.
Sunkežimiai svyruoja duobėtame žvyrkelio ruože
per porą žingsnių nuo vietos, kame tatai atsitiko.

Sukaitę vairuotojai groja stabdžiais, tarytum klavišais,
pušyne girdėti kirvis, baltuoja sodybų sienos,
gegutė tolymėj žada, kad mes dar ilgai gyvensim –

triskart ar keturiskart ilgiau, negu jis gyveno.
Kas žuvo, niekad negrįžta, kas prarasta, tas pradingo.
Nebent guminės valtios skiautelė po pamario karklais

* próguma – nedidelė miško aikštelė

dar laukia Viešpaties teismo, ir debesio siluetas,
lygiai toks pat kaip anuomet, slenka virš progumos girioj,
ir dumbliai supas upokšny, kurio jis tada nepriėjo.

1997

Eilėraščio herojus – Justinas Dočkus, su kitais išlaipintas ties Palanga Stalino laikais. Desantininkai, remiami anglų ir švedų žvalgybos, tikėjosi prisijungti prie lietuvių partizanų. Dėl išdavystės juos pasitiko čekistų grupė, vaidinusi partizanus; Dočkus žuvo, likusieji buvo suimti. Trečiojoje dalyje minimas kitų desantininkų (Jono Deksnio, Zigmo Kudirkos) likimas.

1. HIDALGO

Duok man ranką, Sancho. Broli mano,
Aš pakilsiu. Negaliu. Tuojuau.
Štai, aš čia. Iš pamiršto romano
Į nelygią kovą išėjau.

Koks apsunkęs ir bejėgis kūnas!
Niekad nesuvoksime, už ką
Mudviem skirtos aikštės ir tribūnos,
Tankų bokštai, virvė ir kulka.

Visas turtas – žodžiai neatsargūs,
Visas menas – mirti ir mylėt,
Visas atpildas – po didžio vargo
Purvina planetos pakelė.

Riteris, kalbėtojas, žaidikas,
Ženklintas kulkosvaidžio švinu,
Nebe pirmą kartą nužudytas,
Nebe pirmą kartą gyvenu.

1956

Josifas Brodskis yra pasakęs, kad mūsų kartai 1956 metai buvo maždaug tas pat, kas Ispanijos karas Ernestui Hemingway'ui, George'ui Orwellui ir Wystanui Hugh Audenui. Nuo penkiolikos ligi dvidešimt kelerių metų žmogus turbūt yra jautriausias ispūdžiams, ir to laiko patirtis yra pati svarbiausia. Tada buvau devyniolikmetis trečiojo kurso filologas, naivesnis už daugumą savo bendraamžių: mat tikėjau komunizmu – juo beveik niekas aplink mane netikėjo, bet paprastai prie jo taikėsi, kartais iš baimės, kartais vardan karjeros, dažnai dėl tų abiejų priežasčių. 1956 metų Vengrijos sukilimas, ypač jo numalšinimas aiškiai parodė, ko iš tikrųjų vertas komunizmas: supratau, kad jo neįmanoma pataisyti, belieka jam priešintis. Nuo tos pozicijos paskui jau beveik niekad nenutolau. Apie sukilimą rašytos šios eilės – pirmosios iš mano ankstyvųjų, kurias gal verta perspausdinti. Jos irgi yra naivios, bet atitinka ano meto nuotaikas.

„Hidalgo“ plėtoja Don Kichoto motyvą: nors jis per daug šimtmečių subanalėjo, geresnio simbolio sukilimo temai tvymet neradau – tiesą sakant, ir dabar nerandu. Don Kichotas dažnai suvokiamas kaip Hamleto dvynys, drauge ir antitezė. Gal nenuostabu, kad ritmu ir kompozicija „Hidalgo“ primena Boriso Pasternako „Hamletą“ (nors kažkaip neatsimenu, kad tada būčiau jį skaitęs).

KOMENTARAS

Pirmiausia, nors tai ir sunku, mylėti kalbą,
pažemintų laikraščių skiltyse, melo pilnuos nekrologuos,
tvankių miegamųjų tamsoj, skundiko mašinrašty, turgaus riksmė,
apkasuos, palatų dvoke, trečiaeiluotė teatro,

tardytojų kabinetuos, ant išviečių sienų.
Pilkuos pastatuos, kur laiptinės dugną sergi
plieniniai tinklai, idant ne žmogus, bet amžius
parinktų mirksnį, kada bus lemta numirti;

beveik suirusią, kimią, priešnerkštą triukšmo
ir įniršio. Taigi, mylėti kalbą,
nutremtą žemėn drauge su mumis, kadangi
net ir tada joje atsišviečia

pirmykštis žodis, užgimęs kitokioj visatoj.
Jis buvo duotas, kad mus atskirtų nuo molio,
palmės ir strazdo, gal netgi nuo angelų,
ir mes vadindami aiškiai suvoktume daiktus.

Tie, kas bando sugrįžti į prarastų erdvę,
atgaivindami kalbą, turi suprasti,
kad beveik tikrai pralaimės. Nes durys,
kaip žinoma, tolsta greičiau, nei prie jų artėji;

dovana priligsta netekčiai; kas pastatyta,
bus nedelsiant sugriauta. Taip pat neižengsi
į svetimą rojų (nes rojų gausu). Jį pasiekęs
nutrina savo pėdas ir pameta raktą.

Sako, esi tik įrankis. Tau diktuoja
galia, kuriai pažvelgęs į veidą apaktum.
Nevisiškai taip. Jokūbo laiptais tu lipsi sapne,
apgraibom, įtempęs jėgas, kurių neturi, neapsaugotas tinklo,

kol kažkas viršuje pasveikins (o gal nepasveikins). Kartais,
pastūmęs tave į šalį, jis perstato porą žodžių,
pakeičia balsį, patikslina sintaksę, laipsnį.
Tai būna itin retai, bet vis dėlto būna,

ir tada junti, kad tai, ką sukūrei – gera,
nes raidės plaukia lapu, nelyginant išas
upe, ir staigiai ryškėja krūmas, krantinė, miestas.
O kas tai skaitys (jei iš viso skaitys), tau nedera netgi žinoti.

Iš dalies polemizuojama su Czesławo Miłoszo eilėraščiu „Ars poetica?“. Antroje strofoje kalbu apie laiptinių tinklus saugumo, teismų ir panašiuose pastatuose – tie tinklai sulaiko bandančius nusižudyti. „Triukšmas ir įniršis“ – citata iš Shakespeare'o *Makbeto*. Jokūbo laiptai – žr. Pradžios knyga, 28.

3.

Mes abu tik sekundę sugaišom
ir jau niekad negrįšim atgal –
į lapkričio lūžtantį braižą
ties rusva Dunojaus banga.

Įskaitykim senovinį raštą,
kitą laiką palieskim delnais –
pasakyta: nuo Juodmario krašto,
ir atspėta: Karpatų kalnais.

Mums beliko erdvė ir agonija,
nebeįstengsim alsuot –
o, koks trumpas ruduo, kaip toli Antigonė,
mano sesuo.

1959

Ciklo, savaime aišku, dėl cenzūros negalėjau išspausdinti – jis priklausė ano meto savilaidai. Šiaip ar taip jį skaitė mano bičiuliai – Judita Vaičiūnaitė, Vladas Šimkus ir kiti. Kazys Boruta net persirašė trečiąją „Hidalgo“ strofą, ir iš rankraščio ji vos nepateko į pomirtinį jo raštų leidimą.

***

Naktį didžiulė knyga suplasnoja tarytum sparnai –
Skliautuos rašyta ugnim Eneida, o gal tik žodynas,
Šifrai, hieroglifai, skaitmens... Prasmė, užsklęsta aklinais,
Tai, ko nedrįsta kartoti kristalas, kregždė ir žolynas.

Sunkiai pasvirus, be tikslo praplaukia žvaigždynų šlovė.
Siela sutapo su amžium, o amžius per pusę nutrintas.
Sielas įkalina laikas, o kūnus klaidina erdvė,
Ir nebeatskiri, kur fotografija, kur labirintas.

Fosforas, auksas ir magnis! Toscanos dangaus elektra!
Žodis praranda pilnatvę, nuo garso atskykla šešėlis.
Mirė lotynų kalba, ir dainuojančių diskų nėra,
Sintaksė trupa ir skaidosi. Juodžemis, molis ir smėlis.

Gal tik jaustukai ir priegaidės painiavą atitaisys.
Maža ragavom medaus, bet patyrėm, ką verta patirti:
Sodas, šaltinis, akmuo... Neaukštų debesų blizgesys,
Nieko staigensio už būtį ir nieko tikresnio už mirtį.

Niekad neklauski, kodėl. Tik tasai, kas pravėrė duris
Ten, kur nėra nei kalvos, nei žvaigždės, nei išganyto laido,
Atstumia laiką skydu, lyg pargriuvęs etruskų karys,
Pasemia prasmę ranka ir suvilgo nebesantį veidą.

1987

Kalbu apie priešistorinę, legendinę Italiją, kurioje vyko Enėjo kovos su vietinėmis gentimis, aprašytos Vergilijaus *Eneidoje*. Toscana – dabartinės Florencijos apylinkės. Ten kadaise gyventa etruskų – tautos, ankstesnės negu romėnai.
„Maža ragavom medaus“ – kiek transformuotas biblinis posakis iš I Karalių knygos. Taip pat esama užuominų į vėlyvuosius Mandelštamo eilėraščius.

REGINYS IŠ ALĖJOS

Kur būta agrastų, nauji šeiminkai sukasė lysves.
Melsva dvilypė tvora sandariai atriboja kiemą
nuo gatvės kaštonų. Sumenko matmens, išskyrus
laiką. Erdvės šičia buvo daugiau, negu pridera vienai vaikystei.
Užsimerkęs gali palypėti nebesančiais laiptais
į mansardą, kur grindys dar girgžda po pusbrolio kojom.
Ar ilgam? jis tada paklausė mudu. *Tik vienai
nakčiai* (bet tai atsitiko vėliau). Pirmajam aukšte
akmenėjo veidrodžio masė, be vargo talpinus
tolimos perkūnijos šerkšną, slyvos vainiką, flakoną
su dusliais kvėpalais. Tos ankstyvos nemigos: dūžiai
iš anapus sienos, mokę suprasti, jog viskas praeina,
bet praeina negreit; jog laikas paklūsta šnabždėjimui;
jog blogiausia, kas gali įvykti, yra truputį mažiau,
nei pajėgiam išverti. Fotografijų dausos už durų.
Vienoje atpažįstu šešėlį su vyšnių sunkos stikline
ir šunį. Tos nuotraukos dar kažin kur gyvuoja,
nors šiandien mažoka žmonių, kurie sugebėtų
jas išskaityti. Šuo pakastas daržo kertėj
(dabar nematau tos vietos anapus dvilypės tvoros),
o šešėlis, priglaudęs prie lūpų stiklinę, dar slysta daiktų
paviršium, šalia randuotų tapetų,
skurdžios žalumos, prišiukšlintų metų, kurie
nepriklauso nei jam, nei naujiems šeiminkams, nežymiai

tikresniems negu jis. Nežinia, kas geriausiai
 atliepia šiam žuvusiam plotui, tuščiai akiai alėjų tinkle –
 abejingumas ar skausmas? Keista, bet jie sutampa.

1995

Apie vaikystės namus Aukštojoje Fredoje (plg. eilėraštį „Padėkos diena“), kurie dar prieš mano emigraciją buvo parduoti kitai šeimai. Minimas ir vaikystės meto šuo Rudis.

***

Sustok, sustok. Suyra sakinys.
 Stogų riba sutampa su aušra.
 Byloja sniegas, pritaria ugnis.

Kaskart lėčiau švytuoja skridinys,
 Ir aslą braukia švino atsvara.
 Sustok, sustok. Suyra sakinys.

Pasaulio vietoj žėri brėžinys,
 Kurį atspindi veidrodžio dykra.
 Byloja sniegas, pritaria ugnis.

Į kamerą sugrįžta kalinys,
 Į dangų brenda zonos aptvara.
 Sustok, sustok. Suyra sakinys.

Erdvės skeveldra, laiko trupinys
 Apgaubia mūsų kūnus nei sfera.
 Byloja sniegas, pritaria ugnis.

Prie veido glaudžias visa, kas išnyks,
 Ir angelo galvūgaly nėra.
 Sustok, sustok. Suyra sakinys.
 Byloja sniegas, pritaria ugnis.

1975

Panaudota senovinė vilanelės forma, kurią XX amžiuje išpopuliarino Dylono Thomaso eilėraštis „Do not go gentle into that good night“. Rašyta prieš emigraciją, 1975 metų žiemą (emigravau 1977 metų sausio mėnesį) ir atitinka to laikotarpio nuotaikas.

Jonas Strielkūnas

Jonas Strielkūnas (1939–2010) dažniausiai pristatomas tik kaip poetas. Kartais dar priduriama: „vertėjas“, „redaktorius“. Šiandien nusakyti rašytojų amplua reikia kur kas daugiau vietos. Iš tiesų Strielkūnas yra vienas tų retų literatų, kurie visą gyvenimą rašė eilėraščius. Tačiau ir apibūdinant jį tik kaip poetą galima pasakyti daugiau – Strielkūno poezija pirmiausia asocijuojasi su klasikine poezija, klasikiniu ketureiliu, be to, pats kūrėjas savo gyvenimą suprato kaip tipiško poeto – „trečio brolio“ – dalią: nuo mažens jį traukė prie knygų, o ūkio darbams nebuvo itin tikęs, nelinko prie jų.

Strielkūnas yra sakęs, kad neįsimena žmonių veidų, todėl ir jo biografija dėstosi ne kaip faktų linija, o labiau metaforomis, kurios

išreiškia emocijas, įspūdžius. Savo gyvenimą pasakoja kaip atmintyje išlikusius kino kadrus, poetiškai kartodamas „buvo“: „Buvo baltas vieškelio siūlas per mažą šešių sodybų kaimelį miške. [...] Buvo sodyba prie vieškelio, apsupta ąžuolų ir klevų, liepų ir žilvičių, uosių ir – jau vėliau – topolių, o toje sodyboje gryčia plūktine asla [...] Buvo ir klėtis su tamsiais, paslaptiniais aruodais, už jos sienų, alyvų krūmuose, vasaros naktimis nerimdavo lakštingalos ir kitokie naktiniai sutvėrimai. Ant lentynos gryčioje ir ant komodos klėtyje buvo keletas prieškarinių žurnalų komplektų, senų kalendorių ir vadovėlių – pirmoji mano lektūra. [...] Buvo kasmetinis gyvulių išginimas į lauką, kasdieniai artojų darbai ir pabaigtuvių dainos“.

Poetas pasakoja apie gyvenimą kaip apie pačiam neaiškios logikos įvykių, posūkių trajektoriją, kur pats žmogus nebūtinai viską laiko savo rankose: „...man pačiam nuostabu, kaip aš nelikau 1960 metų kolūkio skaityklos vedėju, Panevėžio naftos bazės talonų pardavinėtoju ar tiesiog prisigėrusiu, nė vienos savo vilties neįgyvendinusi pavargėliu“. Pasakojimas apie gyvenimą taip pat modeliuojamas kūrybinės vaizduotės, todėl jame daug poetiškumo, gaudumo, nežinomumo, galiausiai baladiškumo – vieno pagrindinių jo poezijos bruožų. Istorijos, kurios lieka ir kurios yra papasakotos, tampa gyvenimą apibendrinančiais simboliais. Pavyzdžiui, istorija apie tai, kaip jį, einantį iš mokyklos ir vilkintį naujais avino kailinukais, sekė vilkas, kurį nubaidė pamatęs kaimynas, tarsi nusako visą Strielkūno lyrikos pasaulėjautą, kurios viena svarbiausių situacijų – mažas žmogus didelės, baisios, nepaaiškinamos lemties akivaizdoje.

Nors ir nestudijavęs filologijos mokslų, poetas buvo priimtas į *Literatūros ir meno* laikraštį dirbti kalbos redaktoriumi. Savarankiškai mokėsis kalbos, miegodavęs su žodynu po pagalve, kaip pats yra sakęs, Strielkūnas tapo vienu patikimiausių korektorių, redaktorių, apie kurio gebėjimus sklido legendos, esą korektūros klaidą laikraštyje jis pastebėdavęs iš dešimties metrų.

Lietuvių poezijoje yra susiklosčiusi opozicija tarp modernios raiškos eksperimentinės poezijos (Sigitas Geda, jaunesnė Antano A. Jonyno, Gintaro Patacko karta) ir tarp labiau į skaitytoją orientuotos, tradiciškesnės, nuosaikesnės lyrikos (Justinas Marcinkevičius). Strielkūnas savo kūryba savotiškai suartina šiuos du polius. Pirmuoju rinkiniu *Raudoni šermukšniai* poetas debiutavo 1966 m. – lietuvių poezijos pakilimo metu, gana tirštame labai skirtingų ir savitų balsų kontekste. Tais pat metais pasirodė ir pirmasis Gedos eilėraščių rinkinys, ir svarbios Vytauto P. Bložės, Juditos Vaičiūnaitės, Marcelijaus Martinaičio, Justino Marcinkevičiaus, Janinos Degutytės knygos, ir vėlyvųjų filosofinių Vinco Mykolaičio-Putino eilėraščių rinkinys *Langas*, ir Eduardo Mieželaičio bei Algimanto Mikutos sovietinio modernizmo eksperimentai. Su šiomis skirtingomis poezijos tendencijomis, kaip ir su neoromantikų tradicija bei XIX a. poetais – Baranausku, Vienažindžiu ir, žinoma, Maironiu, kurio poemą „Tarp skausmų į garbę“ dar vaikas beveik visą buvo išmokęs atmintinai, Strielkūnas vienaip ar kitaip mezgė dialogą.

Geda vienoje recenzijoje tradicinį Strielkūno ketureilį pavadino poezijos tvirtove. Strielkūnas iš tiesų nėra avangardinis poetas, jis linksta ne prie eksperimentų, bet prie „suprantamos poezijos“. Anot poeto, „menininkas privalo būti ne tik naujų žemių užkariautojas, bet ir senų paminklų sargybinis“.

Tačiau paminklų saugojimas nėra jų konservavimas, o tradicijos tęsimas nėra monotoniškas jos kartojimas. Dainingą, iš neoromantikų perimtą ir Pauliaus Širvio pratęstą eilėraščio eilutę Strielkūnas neretai linkęs „sušiaušti“, sulaužyti. Tęsdamas tradiciją Strielkūnas ją atnaujina, pavyzdžiui, kuria patriotinį eilėrašį, kuriame maironiškos tradicijos interpretuojamos iš atskiro žmogaus pozicijos, psichologiškai niuansuojamos, tautos drama tampa ir atskiro žmogaus likimu. Populiarus Strielkūno eilėraštis „Lietuva“ būdavo deklamuojamas ir prie kapo – patriotizmas reikštas atskiro individo balsu. Sovietmečiu tai, kas konservatyvu, galėjo būti suvokiama ir kaip modernu ar net revoliucinga. „Personažas, viena vertus, atviras tautos istorijai, save subendrinantis su kitų likimais (*mes visi*), sutampantis su bendruomenės vertėmis, kita vertus, labai asmenišką, atvirą, į vertybės rangą keliąs kamerinį pasaulį ir širdies skausmą“ (Rita Tūtlytė). Eilėraštyje „Po tylinčiom žvaigždėm“ Maironio poezijos parafrazė tampa pokalbiu su klasiku, tačiau subjektas su poetu kalbasi tarsi su pačiu savimi arba su savo bendraamžiu: „Tu lauki, kad greičiau pradėtų aušti“. Panašūs lūkesčiai, panašios egzistencinės ir politinės situacijos. Simboliška, kad eilėraštis „Lietuva“, kuriame yra eilutės „Lietuva – grėsmingas dinamitas, / Tūkstančiuos sukilėlių laužų“, buvo rastas susideginusio Romo Kalantos kišenėje.

Galima Strielkūno pasaulėjautą sieti su XX a. egzistencializmu, absurdo filosofija, bet galima matyti ryšius ir su baladės, romano, sakmės pasaulėvaizdžiu, kur atskiras žmogus dažnai atsiduria prieš aklą likimą, nuolat išgyvena neišvengiamo praradimo, pralaimėjimo, netekties jausmą. XX a. antrojoje pusėje Vakarų kultūroje dominavęs benamystės, egzistencijos šaltis, absurdo ir valdančio atsitiktinumo jausmas Strielkūno poezijoje perteikiamas viduramžiškais siužetais. Nors ir netrykštanti optimizmu, nepasiduodanti iliuzijoms, Strielkūno poezija kalba apie tvirtą žmogų, gebantį įprasminti pralaimėjimą:

---

*...išgirdome jo balsą ir patikėjome,
kad poezijos nereikia ieškoti. Ji
mumyse. Ir gali būti išreiškiama
šimtmečių gludintomis formomis.*

Sigitas Geda

...manau, kad likimas – svarbiausia, kas lemia mūsų gyvenimą ir, žinoma, kūrybą. Žmogui jau gimstant atimama pasirinkimo teisė: jis nepasirenka nei tėvų, nei tėvynės, nei kalbos, nei istorinio laiko, nei pagaliau tų genų, kurie jam žada vieno-kią ar kitokią būtį. Ir tik nuo to, kiek tu išsiugdai laisvą dvasią, anot mano vieno eilėraščio, „geležinio šimtmečio rėmuose“, priklauso tavo kaip asmenybės vertė. Gyvenimas – tai nuolatinės grumtynės su likimu, kurias kiekvienas pralaimi. Tačiau pralaimėjimas nelygus pralaimėjimui. Prikaltas Prometėjas gal didesnis už laisvą. Svarbu ne pats pralaimėjimo faktas, o tai, ką išsineši pats ir duodi kitiems po tos lyg ir beviltiškos kovos. Pergalė – ne tai, kad laimi, o tai, kad nepasiduodi.

Šiurpūs pasakojimai iš tolimų laikų neretai „inscenizuojami“ ir dabartyje arba ne tokiuose tolimuose laikuose. Toks šviesaus absurdo, pergalės pralaimėjimo akivaizdoje pavyzdys galėtų būti eilėraštis „Viskas“. Trumpame tekste telpa istorinio pasakojimo nuotrupos (partizano mirtis), intymūs išgyvenimai, meilė, gaudumas, grožis, baimė, mirtis ir meilė, skausmas ir viltis ir panašūs prieštaringi dalykai. Šį eilėrašį interpretavusi Vanda Zaborskaitė įžvelgė savotišką paradoksą – nors tekstas ir paprastas, jį skaitant nekyla aiškinimo, interpretavimo problemų, tačiau kaip tik tas paprastumas ir intriguoja, kyla klausimas, kaip į minimalistinę eilėraščio formą telpa tai, kas galėtų būti išplėtota iki novelės, apysakos ar net romano.

Trumpo gyvenimo ir ilgo išėjimo, istorijos ir amžinybės, būties ir buities, idealo ir tikrovės, lūkesčių ir realybės, skausmo ir trumpos laimės priešpriešos kuria Strielkūno poezijos dramatišką gaidą. Eilėraštyje „Žiedas vėjuotą rudens dieną“ tokios priešpriešos pasirodo ir kaip asmenišką, ir kaip bendros – nuo „aš“ pereinama prie „mes“: vaizduojamas išėjimas iš gimtųjų namų, egzistencijos trumpumas, idealių būties kraštinių („Baisiai aukštas dangus, / Baisiai žemė gili“) nepasiekiamumas („Mes nebuvom aukštai, / Mes nebūsim giliai“) ir nuolatinis buvimas „pilkaj pakelėj“, patiriant retas džiaugsmo, laimės ar kančios akimirkas.

Galvodamas apie dabartį, Strielkūnas neslėpė ironijos, apibūdino ją kaip *nusakalėjimą*, t. y. situaciją, kai aukštieji idealai atrodo beviltiškai pasenę, o viršų ima buitiniai ir kasdieniai rūpesčiai (eil. „Nusakalėjimas“). Tai laikas, kai Vinco Mykolaičio-Putino į dangų kylantys sakalai tampa pešamomis vištomis. Strielkūno lyrinis „aš“ vėlyvuosiuose eilėraščiuose tampa „šiukšlių rausėju“, be trečiam broliui būdingo poetiškumo, nors ir išsaugojęs savo principus net ir būnant dugne nenusiristi iki paties dugno:

Bet vis tiek, nors jau linksta pavargusios kojos,
Nors jau maišą ant kupros nulaikyti sunku,
Po švieselę, po žiedą užsilikusio rojaus –
Juodas šiukšlių rausėjas – iš patamsių renku.

(Eil. „Šiukšlių rausėjas“)

Siūloma literatūra: Jonas Strielkūnas, *Einu namo: meilės ir lemties dainos*, Vilnius: Vaga, 1999; Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, 156–161; Viktorija Daujotytė, *Esė apie poeziją ir esimą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 44–57; Viktorija Daujotytė, *Gyvenimas prie turgaus: monografija apie Joną Strielkūną*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008; Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 87–92; Marijus Šidlauskas, *Orfėjas mokėjo lietuviškai*, Vilnius: Homo liber, 2006, p. 136–143; Sigitas Geda, *Ežys ir Grigo ratai: žodžiai apie kitus*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 144–147.

Jonas Strielkūnas

2. KARALIUS

Gerai, karaliau, žalią vyną
Ir valgai jerubes keptas,
Gerai, ir skrandis nekankina.
Šauki prie vartų karietas.

Didžiojoj gatvėj ugnį skelia
Plieniniai ratlankiai. Namai
Pro šalį lekia. Duoda kelią
Miestiečiai – lenkiasi žemai.

Tik vienas driskius nuo šiukšlyno,
Pakėlęs galva įžūliai,
Sušunka: „Kraują, o ne vyną
Gerai tu!..“
Baidosi arkliai.

Po arklio kojom klykia vaikas,
Bet lekia gatvėm karieta,
Ir karūna tvirčiausiai laikos,
Tiktai... valstybė netvirta.

1970.XII.20

KELIO DAINA

Nei tu raudojai, nei tu bareisi.
Nei mes sugrišim, nei mes pareisim.
Kol turim kelią, į priekį einam.
Kol turim balsą, traukiame dainą.

Visi dainavom, kaip kas mokėjom.
Visi tylėjom, kaip kam reikėjo.
O kelias bėga, o kelias dulka.
Ką susitiksime – laimę ar kulką?

Tolimas kelias. Priešpriešis vėjas.
Einame žemę įsimylėję.
Nei tu raudoki, nei tu liūdėki –
Vietos užtenka galvai padėti.

1967.VIII.17

LIETUVA

Lietuva – kaip šūvis į krūtinę,
Lietuva – kaip skrydis lig dangaus,
Kaip diena pirma ir paskutinė,
Už kurios lyg skęstantis laikas.

Lietuva – akmuo prie slenksčio seno
Ir lietaus lašelis debesų.
Lietuva – ugnis, kurią kūrenam
Ir kurioj sudegsime visi.

Lietuva su pagonybės mitais,
Lietuva su šimtmečių lažu.
Lietuva – grėsmingas dinamitas
Tūkstančius sukilėlių laužų.

Visos pievos, upės apraudotos
Graudžiose lietuvės raudose.
Švietė širdys protėvių raudonos –
Požemius įkalinta dvasia.

Mes visi tenai – gelmėj – užgimę
Po lenktu sukilėlio dalgiu.
Ir visus mus Lietuva augino
Tarsi lauką želiančių rugių.

Ak, rugiai, iškentę gruodžio vėją,
Ir keliai, nubėgantys kalvom...
Kažkada iš Lietuvos atėję,
Mes ir vėl sugrišim Lietuvon.

Ir tenai, kur po visų klajonių
Žemėn atsiguls mana galva,
Nerašykite mano vardu, žmonės,
Parašykite, žmonės: Lietuva.

1967.VIII.31

TĖVO LAIDOTUVĖS

1

Papjovė avį.
Papjovė veršį.
Jau nebe tu kraują žemei aukoji.
Nuosavas kraujas gerklę man veržia
Kaip gyvulėliui, pakabintam už kojų.

Jau svetimi vaikšto su peiliais,
Jau – su kraujuotais po kiemo žolę.
„Reikia ir šuniui, ir arkliui meilės...“ –
Tebegirdžiu iki šiolei.

2

Tebebaltos skiedros prie varstoto.
Tiktai kregždėi prie šelmens jau šalta.
Pabandyk dar sykį atsistoti
Ir paimt į ranką oblių, kaltą.

Ratlankiai be stipinų. Statinės
Be dugnų. Kampe – grėbliai bedančiai...
O saulėlydis jau paskutinis
Šiuos namuos.
Jau nebe tavo darbui,
Nebe tavo kančiai.

Ir užmerktos akys nebemato,
Kam iš debesų ten pila kalvą...
O kaip dunda, o kaip trinksi ratai
Naktimis per mano galvą!..

3

Kūrename laužą pernakt. Šešėliai šmėsuoja veiduos.
Mes darome alų. O Dieve, mes darome alų!..
O kas gi jį koš? O kas jį į stalą paduos?
O ko gi svečiai tokie nusiminę už stalo?

Kodėl gi tenai tokia graudulinga nata?
O tėve, neklausk, kas už lango taip žiba.
Neklausk, nesakyk, kad svyla žolė nepjauta,
Kad sunkiai augintas sūnus sudegina tavo sodybą.

4

Gyvenimas visas – šviesa tarp lentų
 Ir kuokštė žolės tarp arklio dantų,
 Ir dangūs ištižę, ir kelias apniukęs,
 Ir vėl tasai broliškas gyvulio snukis,
 Ir vėl ta šviesa tarp lentų sukrautų,
 Tarp šešeto, kur pailsėsi ir tu.

5

Kaip sunkiai plaka širdis
 Liepos penkioliktosios vakarą,
 Pusanтро mėnesio nuo tėvo mirties.
 Tarsi jau žengia vidun pro balkoną atvirą
 Pasiuntinys paskutinės mano nakties.

Baltas jo veidas, o rūbai – juodi kaip vidunaktis.
 Tūkstantis knygų snaudžia lentynų narvuos.
 Tyli įžengusis. O griaustinis vos dundantis
 Atneša balsą iš kapo kitam krašte Lietuvos.

1973.VII.15

PO TYLINČIOM ŽVAIGŽDĖM

Po tylinčiom žvaigždėm užmigo žemė.
 Klevai tamsoj stipriau šakas supynė.
 Atrodo, kad seniai sustojo laikas,
 Seniai toli – istorijoj – tėvynė.

Užmigo kaimai po lažų ir vyžų,
 Po degančių dvarų, po ilgo vargo,
 Užmigo miestai po karų, derybų...
 Ir niekas nebeturi jokio vardo.

Sustoji vienas – menkas ir mažytis
 Prieš neapbrėpiamą pasaulio aukštį.
 Ir kas tau žvaigždės? Kas tau amžinybė? –
 Tu lauki, kad greičiau pradėtų aušti.

1969.X.7

VISKAS

Tas langas, nuo spalio audrų
 Suskilęs.
 Tas paukštis juokingu vardu –
 Kikilis.

Tas stalas, senais rašiniiais
 Apkrautas.
 Tas vyras šiurkščiais marškiniais –
 Nušautas.

Tas rytas, kurs ranką išties
 Be jausmo.
 Tos sunkios grumtynės – vilties
 Ir skausmo.

Tas žodis, juodoj tyloje
 Sutviskęs.
 Ta meilė – liūdna lelija...
 Ir – viskas...

1977.II.14

ŽIEDAS VĖJUOTĄ RUDENS DIENĄ

Aš namų neturiu.
Aš nemoku dainų.
Aš trumpam atėjau.
Aš ilgam išeinu.

Mano mažas brolau,
As žinau ko tyli.
Baisiai aukštas dangus,
Baisiai žemė gili.

Ir žinai paprastai
Toj pilkoj pakelej:
Mes nebuvom aukštai,
Mes nebūsime giliai.

Bet vis tiek, bet vis tiek
Vieną vasarą čia
Buvo mūsų pasaulis,
Džiaugsmas ir kančia.

1973.XII.16

NUSAKALĖJIMAS

Ne, nebekyla sakalai į dangų.
Dangus didžiulis – sakalai maži.
Ir pasiėmęs sakalą ant rankų
Tarytum vištai plunksnas jam peši.

Ir pats kartu su juo nusakalėji.
Nebėr legendos nei giesmės didžios.
Keptuvėj čirškiant užsienio aliejui,
Apie sparnus jau nieks neprasizios.

2001.VIII.2

TREČIAS BROLIS

Aš ne su tais, kurie šią naktį švenčia
Po švytinčiu girliandų vainiku.
Aš ne su tais, kurie manęs nekenčia,
Ir akmenis ramiai širdy renku.

Aš ne su tais, kurie mane mylėjo.
(Juostelėj šiugžda mirusių balsai.)
Tamsa lyg tušas išverstas užlieja
Pasaulio margą staltiesę. Visai

Nebesvarbu, kokie ten buvo raštai,
Kieno ir kam ji buvo išausta.
Šią naktį vienas aš. (O gal ne aš tai?)
Gal atskirai – širdis, ranka, kakta –

Kažin kieno surankiotos detalės,
Dėl juoko pavadintos žmogumi?)
Kaip skaisčiai šviečia miesto rūmų salės!
Koks baltas mėnuo rieda dangumi –

Visatos medžio baltas ritinėlis,
Atpjautas pjūklų kažkokių dievų.
Aš – trečias brolis Jonas, tas jaunėlis,
Tas amžinai nesavas tarp savų,

Tas klumpantis ir klystantis kas kartą,
Tas vargeta ir priekvailis, beje,
Prie šono prisisegęs medžio kardą.
Aš ne su tais, kurie pagarboje.

Aš ne su tais, kuriuos pasaulis myli,
Ne iš karalių, ne iš kankinių.
Ir nebylė manoji siela tyli
Tarp rėkiančių šventųjų ir velnių.

1983.XII.31–1992.VIII.1

Marijus Šidlauskas

PRAĖJĘS IR NEPRAEINANTIS

Ką mes žinome apie poetą Joną Strielkūną? Kodėl iki šiol gėdijasi poeto vardo (Anna Achmatova sakydavo – nesuprantu tokių skambių žodžių kaip poetas, biliardas), kad nespausdina asmeninių dienos, savaitės, mėnesio užrašų visuomeniniuose dienraščiuose, savaitraščiuose nei mėnraščiuose, kad neskuba įsižeisti iš Strielkūno perkrikštytas Bielikūnu (buvo tokia Kęstučio Navako užmačia). Dar žinome, kad tai vienas populiariausių mūsų lyrikų, kurio eilėraščiai tyliai skaitomi ir garsiai deklamuojami, mielai dainuojami aktorių ir profesionalių solistų, niūniuojami su bičiuliu ar tiesiog taip sau. Poetas, regis, intuityviai atspėja eilėraščio architektoniką, pagauna sau būdingą „dainuosena“. Nemaža jo posmų ar eilučių mokame atmintinai, išvaduodami iš postmodernizmui būdingos meno kūrinio „eksteriorizacijos“ George’o Steinerio įsitikinimu, tai, ką mokame atmintinai, plečia mūsų tapatybės ribas, atsiminimas tampa atpažinimu ir atradimu. Galimas daiktas, būtent dėl savaimingos, paaiškinimų nereikalaujančios „internalizacijos“ Strielkūnas dažniau neįpareigojamai pagiriamas, negu išsamiai gvildenamas, nepaisant Irenos Slavinskaitės monografijos, tarsi sustojusios strielkūniškosios formulės paieškų pusiaukelėje.

J. Strielkūnui paties parašytos knygos atrodo keistokos, jis yra sakęs – knygų nerašau, paprasčiausiai surenku visus parašytus eilėraščius ir žiūriu, kas iš to išeis. Debiutavęs 1966–aisiais kartu su Sigitu Geda (tais pačiais metais mirė A. Achmatova, viena iš daugelio Strielkūno verstų rusų klasikų), autorius solidžia knyga „Praėjęs amžius“ (Vilnius: Vaga, 2001) vainikuoja pusketvirto dešimtmečio kūrybinę darbuotę ir atsisveikina su praėjusiu amžiumi. Pirmasis šios rinktinės įspūdis – eilėraščių ištis daugiau surinkta nei atrinkta, sutelktas dėmesys į visumos masyvą, o ne į esmės reljefą. Knyga sunkiasvorė, su mįslinga Jono Čeponio reprodukcija viršelyje, tačiau koncepcijos ir kūrybinių atradimų požiūriu nelabai kuo papildanti 1986 m. išėjusią pirmąją „Rinktinę“. Gal poeto profilį būtų atnaujinęs ir paryškinęs ne toks rimtas fonas, juolab kad žmonija juokdamasi atsisveikina su savo praeitimi, anot kai kurių klasikų. Kodėl eilėraštis privalo būti tik rūškanai fatališkas ar socialiai autsaideriškas, o ne sprigtas į surauktą kaktą? Beje, apie praeinantį laiką bei amžių tas pats autorius yra dainavęs ir *cum grano salis*. „Praeina metai, šimtmečiai ir eros, o Šerelytė žuvį darinėja.“ Taigi šiame iš rimtųjų sudarytame ir ne ant juoko leidžiamame foliante nė padujų nebeliko tokios savos Renatos Šerelytės, ego, niekas nebeaktualins dionisiškos užuominos į Eros ir žuvies simboliką *et cetera*. O juk avantiūros kvapas tokiam prognozuojamam poetui kaip Strielkūnas nebūtų pakenkęs. Eretišškai klausiu, ar tos reprezentacinės „plytos“ (dabar jau gresiančios visiems Nacionalinės premijos laureatams) nedaro meškos paslaugos geriems poetams, valdiškai juos prislėgdamos? Juk perversmus, kaip kadaise tikino Vytautas Kubilius, daro mažos knygelės.

Ši rinktinė sudaryta ne chronologiniu, bet teminiu principu, nors bendrosios chronologinės logikos, panašiai kaip pirmojoje rinktinėje, stengiamasi laikytis. Skyrių pavadinimai atėję iš ankstesnių knygų, tačiau patys skyriai laisvai pertvarkyti. Atsisakyta kiekybinės simetrijos, kuri, tarkim, knygoje „Tamsos varpai, šviesos varpai“ buvo kone absoliuti – 6 skyriai po 24 eilėraščius. Šiuokart apstu asimetrijos – 13 skyrių (pirmojoje rinktinėje – 7), juose po 43, 37, 33 eilėraščius. Skaičių magiją galėtume palikti astrologams, tačiau pati si-

metrijos idėja laikytina viena iš Strielkūno poetikos ašių, standžiai suverianti, pavyzdžiui, „Būties aštuoneilius“. Kompozicinę ketureilio (ir aštuoneilio) pusiausvyrą paprastai nulemia dviejų ritmiškai sąveikaujančių (kontrastuojančių) sandų sąsaja, grindžiama svastyklių, švytuoklės, veidrodžio principu. Regis, šiame sustyguotame mechanizme tūno pasislėpęs kažis koks liūdnas kaukas, kuris tą ritminį švytavimą daro nebe mechanišką, bet dilgsintį, kaip dilgsintis yra senovinio laikrodžio tikslėjimas ištuštėjusioje tėvų troboje ar mūsų atmintyje.

Strielkūnui, kaip ir Maironiui, Jurgiui Baltrušaičiui, Henrikuui Radauskui, būdingas poetinės raidos tolydumas, nuoseklus žengimas savo taku be staigių šuolių ir digresijų. Jam tinka tai, ką Valerijus Briusovas sakė apie Baltrušaitį – iš karto apčiuopė savo toną, savo temas ir nuo to laiko niekur savęs neišdavė. Monotonija? Bet ir gyvenimas įkyriai brūžina savo dildėmis, tačiau kiekvienas jo drėkstelėjimas skauda savaip, nepakartojamai. Visi Strielkūno eilėraščiai išauginti klasikios dirvoje su viena strielkūniška komplikacija – klasiškai tvirtame eilėraščio statinyje apgyvendinama tokia dabarnykštė, belaimė ir savęs nerandanti siela. Toks sveikas, nenykstamas eilėraščio rūbas ir toks nykus, išsekęs pro tą rūbą prasišviečiantis gyvenimas: „Ir lieka vien tik spengianti tyła/Tuščioj erdvėj, bedvasėj ir belaikėj“ („Baimė“). Kartais racionali formos simetrija ir lyrinio vyksmo nuoseklumas, regis, pernelyg tramdo iracionalias subjekto būsenas. Eilėraštis išeina pernelyg „teisingas“, stokoiantis subtilios „pražangos“. Kita vertus, toks „turinio ir formos“ neatitikimas meistro rankose pavirsta ir vaisinga įtampa. Mintys ir jausmai čia neina atskiromis atšakomis, bet susilieja į vieną nešantį buvimo srautą, į bendrą kiek mistišką būseną, kai „sukamės drauge būties ratu / Ir krentame drauge bedugnėn gilyn“ („Balti žiedai“). Poetas sugeba išvengti pakeltos intonacijos (ne visada išvengdamas retorinės inercijos), eilėraštyje dera išorinis skambumas ir vidinė muzika, melodija intymiai, suvaldyta, vaizdas ryškus, užbrėžtas taupiu žodžiu bei tikslia detale. Tarp išlaikytų proporcijų randasi vietos rupiai faktūrai, nelauktam paradoksui, įspūdingam metaforos šuoliui („tavo akys – bizantiškos slyvos“) ar oksimoronui („greit kūną švelnūs juodvarniai sules“). Eilėraštis auga kaip aukštytyn kylanti ir kelianti katarsio banga, kaskart išplaunanti žalių gelmės gintarų.

Strielkūno simpatijos klasikai, atrodytų, kiek senamadiškos. Kuriam šiandienos metrui būtų svarbus Pranas Vaičaitis? Sąlytis su klasika vėlgi neviena kryptis – viena vertus, bendrumas su Maironio kanonu (taurus santūrumo dikcija, retorinė simetrija, lakoniškos semantinės formulės, *širdies, žvaigždės, galvos* žodynas ir maironiški eilėraščių pavadinimai „Saulei leidžiantis“, „Sunku gyventi“). Kita vertus, akivaizdžios ir modernaus H. Radausko pamokos – fatalistinės nuojautos ir ištarmės, tik be Radauskui būdingo karnavališko mosto ir sarkastinio dūrio, provokuojanti tropo logika („ir žvaigždės dega tartum cigaretės“), išskaičiuojantis ritminis segmentavimas, pasitelkiant polisindetoninį jungimą su „ir“. „Praėjęs amžius“ patvirtina klasikinio trumpumo, koncentruotų užuominų, litotės ir elipsės, anaforos ir simplokos meistrystės dovaną (eil. „Viskas“). Kanoninė norma šiam poetui – ne tramdantis apynasris, o poezijos kūno sveikatos ir gyvybės laidas, luošumo bei išskydimo priešnuodis.

Įsipareigojimas klasikai Strielkūnui reiškia įsipareigojimą tradicijai, istorijai, laikui. Kartu su Borisu Pasternaku šios knygos autorius galėtų apie save pasakyti – amžinybės įkaltas laiko nelaisvėje. Praėjęs amžius jam yra ir prarastas, negrįžtantis laikas, tačiau išėję

daiktai ir žmonės tampa skaudesni ir tikresni už esančius, tai, kas prarasta, – svarbiau už turima. Šią tiesą žinojo visi didieji prarastojo rojaus ir laiko ieškotojai nuo Johno Miltono iki Marcelio Prousto. Tik prarasties valdose esmingai atrandamos svarbiausios žmonių patirtys, tik čia apsinuogina pats egzistencinis geluonis. Dar kartą pakartokim su Raineriu Maria Rilke: „mums atrodė, kad praeina metai, / o praėjom iš tiesų tik mes“. „Praėjusio amžiaus“ perskaitymo raktą siūlytų Marcelijaus Martinaičio mintys: „Poezija, kalba išsprendžia dabarties ir atminties dramą. Gyvenimas eina į priekį, o kalba – dar ir atgal! Pramuša sąmonė spragą ir visas gyvenimas ima tekėti atgal žodžiais, žodžiais ir žodžiais. Todėl kūryba yra ir išsigelbėjimas iš nebūties, gyvenimo išpirkimas, mėginimas kalbėti su dievais ir žmonėmis, o ne vien minčių, temų sudarymas, išreiškimas, išsakymas“ („Prilenktas prie savo gyvenimo“, p. 22–23).

Strielkūnas bene natūraliausiai mūsų poezijoje sieja gamtiškumą su socialumu, istorinį laiką su asmenišku egzistenciniu laiku. Pasikartojimas, amžinasis gamtos ratas yra ir estetinės sistemos ašis. Gamtos naktis tampa istorijos, žmogaus dvasios naktimi, žaibas – egzistencinės grėsmės ir katastrofos ženklai. Pamėgti somatiniai įvaizdžiai *kakta, galva, veidas, širdis* koreliuoja su gamtiškaisiais *žvaigždė, vėjas, žemė, akmuo*. Tiek gamtos, tiek žmonių pasaulyje simpatizuojama silpniems, neapsaugotiems, nepripažintiems – „tretiesiems broliams“. Pakludami sūnaus palaidūno parabolei, visi jie „grįžta namo“, panašiai kaip visa gyvija parkeliauja į savo guolius, lizdus, sietuvus ar avilius. Prisirišimas prie namų, tėvynės turi neatšaukiamo determinizmo, gaivalingo fatalumo, savotiško užkeiktumo žymę (skyrius „Užkeiktas namas“). Istorijos dramos metafizika padeda išverti ir asmeninę dramą, kuri modeliuojama tame pačiame istorijos lauke pagal mito, sakmės, pasakos archetipus. Vilnius, istorinis miestas, atsiskleidžia ir kaip asmeninių meilės istorijų liudytojas. Praeities šviesa dabarties tamsoj – tokia šios retrospektyvinės egzistencijos formulė, pasukanti ryškaus realizmo estetiką tamsiojo romantizmo link. Istorija, kaip fatališka neišvengiamybė, didesnė už mus, o mes už aš. Eilėraščio aš kalba kaip istorijos vizionierius ar bevardis istorijos liudytojas, atsakęs herojiškumo aureolės. Istorija jam nekvepia, kaip estetui Radauskui, lavonine, jis pats prisiima istorinę kaltę: „Ir stoviu vienas, neryžtingas, kaltas...“ („Neringos prieangy“).

Nepasitikėdamas esamuoju ir netikėdamas būsimuoju laiku („gyvos“ dabarties nebėr, į ateitį atsigręžiama nugara, prieš akis tik praeitis), jis kabinasi į mitinį *illud tempus*, kartodamas pirmąją *anuo metu* atliekamą mitinio herojaus veiksmą:

*Į tuščių vandenį, tuščius tinklus metu,
Dešimtą dieną nieko neištraukiu.
Kaip Evangelijoje sakau „Anuo metu“,
Iš šito meto nieko nebelaukiu.*

*Nes žemėje seniai stebuklų nebėra.
Kaip ir danguj. Visur taip plokščia, plyna.
Ir džiūsta ikrai, kai rūsti audra
Juos išmetė į mirštantį žemyną.
(„Tušti tinklai“)*

Budrus istorijos pojūtis leidžia sveikai atsiriboti nuo narcistinio individualizmo, tačiau sykiu visą rinktinę persmelkia niauraus fatalizmo šešėliu. Fatumas, baladiška lemtis iškyla kaip visą pasaulį ir žmogų valdanti jėga, paverčianti gyvenimą nesibaigiančiu pralaimėjimu. Stiprėjantis egzistencinis pesimizmas kiek primena vėluojantį septintojo ir aštuntojo dešimtmečio lietuvių literatūrinį egzistencializmą (Juozas Aputis, Romualdas Granauskas, Bronius Radzevičius) su jam būdingomis iracionalios grėsmės, ontologinio nerimo, išėjimo būsenomis. Žinia, fatališkumo perteklius su tirštu astrologijos bei misti-cizmo padažu itin būdingas pereinamosioms epochoms, o Lietuvos istorija – ne kas kita kaip nesibaigiantis pereinamasis laikotarpis. Betgi, žvilgtelėjus iš kito galo, tas pereinamasis laikotarpis tęsiasi nuo tada, kai Adomas su leva buvo išvaryti iš rojaus. Užsitęsęs dramatiškumas, kaip ir pereinamumas, darosi melodramiškas, ypač kai griebiasi *širdies, spyglių, erškėčių, strėlių* ginkluotės. Regis, rinktinėje pernelyg manipuluojama savos istorijos tragiškumu, pilant vandenį ant negatyvios kultūrinės mitologijos apologetų malūno. Be atminties (istorijos) gyvenimas neįmanomas, tačiau ir be užmaršties (t. y. vietos dabarčiai ir ateičiai) jis nepakeliamas. Atkakliai varijuodamas laiko temą poetas retsykiais tarsi užmiršta savaiminės poetinės formos išgales, kurias mėgo iškelti Josifas Brodskis – prozodija visada pergyvena istoriją. Tiesą sakant, stiprieji Strielkūno eilėraščiai tą patvirtina, savimi ženklindami šalį, „kurion kasdien eini / Ir kurion tu niekad nenueisi“, arba vietą, į kurią pareinama jau suvisam „po viso klaiko“. Šioje poezijoje esama šiurpulingo laikų virsmo patoso, ateinančio dar iš Antano Baranausko „Pasikalbėjimo Giesminyko su Lietuva“. Pagaliau esama ir tokių posmų, kur atkakli kantrybė, su kuria toji absoliuti vieta saugoma ir ginama, padvelkia jau atvirkštiniu „pozityviu“ fatališkumu, o susidaranti priešingų jėgų įtampa tik suintensyvina eilėraščio pulsą:

*Žiburiu nušvirk už kaimo durų,
Knygoje žibėki raidele.
Būk po radiacijų ir dujų
Tu gyvybės krebždančia pele.
(„Žiburiu nušvirk už kaimo durų“)*

Vis dėlto vyraujantis tonas bei motyvai – nuolat aitrinamas praradimas, skausmas, būties ištuštėjimas ir absurdas. Aptariamoji rinktinė siūlo itin nelinksmą sociologinę Lietuvos apybraižą (skyrius „Šiukšlių rausėjas“) ir pirštu rodo į visai ne metafizines tokio nelinksmumo priežastis. O tai skatina kelti nemandagius klausimus, kaip antai: ar principinis autoriaus retrospektyvumas ir sugestijuojamas neviltingumas neuždaro mūsų visų ydingame rate? Už XX a. autoriui, regis, mielesnis XIX a. (beje, būtent jis turimas galvoje ir eilėraštyje „Praėjęs amžius“). Vis dėlto, poetizuodamas šią epochą, autorius sykiu suspenduoja ir jos geopolitinį provincialumą, ir socialinį vargą, ir kultūrinį „balanos galdynės“ atsilikimą. Poetinis skurdo, vargo pakylėjimas, ištikimai prisirišusio prie savo žemės lietuvio stereotipas jau baigia sudėvėti savo patrauklų literatūrinį rūbą. Meilė savos žemės grumstui vis sunkiau beatranda originalesnės estetikos raiškos būdų – ar tai dar įmanoma? Poetas, pamaldžiai pridengiantis savo žodį „prastuolio rūbais“, galėtų kažke-
lintą kartą pasirašyti po Algirdo Verbos eilutėmis: „Nors varle po dalgiu, bet – po savo

dangum, / Nors pačiam pragare, bet – su milo žmogum.” Nors Strielkūno poezija ir neturi tokio socialinio aitrumo, bet joje atpažįstame ir Albino Bernoto solidarumą su žole, ir M. Martinaičio gimtojo slenksčio mistiką, ir Henriko Čigriejaus gamtišką atlaidumą, kitaip tariant – savo agrarinio mentaliteto literatūrinę kvintesenciją. Šis retrospektyvus (konservatyvus) mentalitetas išbalzamuotas su visomis paslėptomis ydomis – socialiniu uždarumu, pasyvumu, užslopintomis poniško gyvenimo viltimis. Nelinksmas paradoksas, bet už Strielkūno mėgstamų *nakties* ir *tamsos*, *purvo marmalynės* ir *turgaus*, *gauruotų žvėrių* ir *niekingų niekieno pirklių* nugarų šmėkšo ne kas kita kaip to paties mentaliteto šiuolaikinės metastazės – infantiliškas ištižimas, prasčiokiškas „žagrės kompleksas“, netašytas įžūlumas, nežabotos plikbajorių ambicijos; ir jos gadina kraują visiems. Poetas talentingai jaučia, ko neturi jauni, betgi jauni prieš akis turi ir vyresniųjų pavyzdžius, tarkim, per amžius verkiančias ir marškinius siuvančias bei velėjančias motinas, O jaunimas į marškinius nebežiūri, duok jiems bliuzonus...

Vertybine pasaulėjauta Strielkūnas, kaip ir Maironis, liko „savajame“, t. y. praėjusiame, amžiuje, naujojo amžiaus prieangyje aštriai pajutęs *savo* ir *svetimo* ribą. Nenorėčiau ir negalėčiau būti tas išsišokėlis, kuris sušuktų: „Labanakt, Strielkūnai!“ Tačiau primygtinai siūlyčiau visokio amžiaus tautiečiams, prieš cementuojant *savo* / *svetimo* riboženklių, griežčiau skirti sakralines tautos relikvijas nuo užleistų valstietiškų įsijautimų.

Aptariama knyga aiškiai rodo, kad Strielkūno poezijos lygčiai išspręsti reikėtų ir naujos kritikos formulės. Kritika tarsi nepriima pačios poezijos siūlomo intymaus paprastumo tono, trumpo ir tikslaus žodžio, o mieliau žarsto komplimentines bendrybes arba neesmingai kabinėjasi. Kaltindami Strielkūną kartojimusi, labiausiai kartojamės mes, „parazitinio diskurso“ daugintojai (George'as Steineris – apie kritikus ir šiaip metatekštų kurpėjus). Prikūrėme šampų (baladiškoji pasaulio transformacija, įsižiūrėjimas į tautos etinius pagrindus, aukščiausias pilietinis humanizmas), įteisinome Strielkūno paprastumo ir suprantamumo mitą. Jei poetas būtų toks suprantamas, žurnalistėms nereikėtų klausinėti: o ką jūsų poezijoje reiškia varnos? Nieko jos, varguolės, nereiškia, tupi sau eilėraštyje kaip medyje, ir tiek. Čia jos *būna* ir šitaip *būdamos* stebi mus, praeinančius. Poetas puikiai žino, kad viskas praeina, tačiau sykiu žino, jog žodis, taigi ir žodis „varna“, nėra praeinantis viskas. Ir todėl prozodija gali pergyventi istoriją.

Nijolė Miliauskaitė

Poetė **Nijolė Miliauskaitė** (1950–2002) gimė Keturvalakiuose (Vilkaviškio r.), Vilniaus universitete studijavo lietuvių filologiją, dirbo Centriniam archyve, Knygų rūmuose, *Kalba Vilnius* redakcijoje, persikėlusį gyventi į Druskininkus su vyru poetu Vytautu P. Blože, daugiausia rūpinosi kasdiene buitimi, dirbo vyro sekretorės, namų ūkvedės darbus.

Miliauskaitės poezija buvo netikėta ir pasirodė pačiu laiku. Jos debiutas entuziastingai sutiktas Juditos Vaičiūnaitės, o Alfonsas Nyka-Niliūnas, perskaitęs pirmąją knygą, rašė: „Nuostabi Nijolės Miliauskaitės poezijos knyga *Uršulės S. portretas* – tyra, nesutepta, nieko neišdavusi, neišduodanti ir neišduosianti; reali ir fantastiška – kaip prieglaudos vaiko sapnas, kaip sraigė, kuri staiga nusimes kiautą ir pavirs mergaite“. Miliauskaitės kūryba buvo šiltai priimama ir Lietuvoje, ir užsienyje, jos eilėraščiai įtraukti į 80 geriausių šiuolaikinių pasaulio poetų antologiją.

Miliauskaitės poezija – vienas didelis eilėraštis, turintis nusistovėjusius pagrindinius semantinius centrus, pilnus tylių, gilių paradoksų. Kryptingai, aiškiai, tarsi savaimingai judama nuo pirmo iki paskutinio rinkinio.

Miliauskaitės, anot Bložės, tikros cinemamanės, t. y. kino mėgėjos, eilėraščiai parašyti daugiausia verlibru, turi sužetėškumo užuomazgų. Kai kurie, anot Sigito Parulskio, „noveliški, tarsi novelių santraukos, reziumė: su ekspozicija, kulminacija, stipria atomazga“. Noveliškumo, proziškumo požiūriu Miliauskaitės kūryba artima poetinei prozai, labiausiai – Bitės Vilimaitės noveletėms, kuriose svarbiausi dalykai pulsuoja potekstėje, išorinis veiksmas dažnai neryškus, esmė pasakoma pauzėmis, nutylėjimais, pustoniais, subtiliais psichologiniais niuansais.

Miliauskaitės poezijoje dominuoja ne žodžio muzikalumas, ne idėja, o vaizdas. Eilėraščiai pasižymi vizualumu, konkretumu, Vaičiūnaitė buvo juos apibūdinusi ir kaip fotorealistinius. Vaizdas minimalistinis, santūrus, statiškas, vyrauja konkrečios, bet išraiškingos detalės, kasdieniški daiktai, portretų štrichai, drabužių detalės; kalbėjimas lėtas, išretintas pauzių, kurios sustiprina eilėraščio daiktiškumą, tikroviškumą. Vaizdo dominavimas leidžia subtiliai prislopinti emocijas, išvengti atviro emocingumo, tačiau visiškai jo neužgesinti. Orientuojamasi į regimybę, aplinką, o ne tiesioginę jausmų raišką.

Nors Miliauskaitės, kaip ir Donaldso Kajoko, iš dalies ir Gintaro Grajausko, poezija aptariama kasdienybės estetikos kontekste, tačiau šiai kasdienybei tinka Nykos-Niliūno epitetai „tauri“, „nesutepta“. Lietuvių lyrikoje Miliauskaitės eilėraščiai išsiskiria dėmesiu, jautrumu daiktams, dažniausiai seniems, turintiems istoriją, spinduliuojantiems tam tikrą nuotaiką, primenantiems dingusius žmones bei laiką. Pasak Viktorijos Daujotytės, „tokio stipraus žmonių, daiktų, reiškinų lytėjimo lietuvių poezijoje dar nebuvo“. Iš tiesų Miliauskaitės kalbėjimas kuria įspūdį, kad daiktai yra liečiami, kad jie čia, galima juos apčiuopti, užuosti, tačiau nesileidžiama į detalius aprašinėjimus, priešingai, pasirenkamas nuosai- kus pasakojimas, minimalistinė estetika. Literatūros kritiko Marijaus Šidlausko nuomone, Miliauskaitės „eilėraštis yra tiesiog žiūrėjimas, klausymas, kvėpavimas per kalbą“.

Poetinė kalba neįmantri, joje nėra tradicinių poetiško ženklių (metaforų, rimo, netikėtų palyginimų ar žodžių sandūrų, pakilaus tono), ji kuria subjektyvaus objektyvumo įspūdį. Tokia „paprasčia“ kalba turi savo etinį aspektą – kalbantysis nesusireikšmina, atrodo tarsi be kaukės, santūrus, natūralus, kai kada Miliauskaitės intonacijos netgi nuolankios, lyg nuolankios mokinukės, tarnaitės (kaip ji kartais save apibūdina). Tokia kalba leidžia suvokti, jog svarbiau yra kažkas kita – daiktai, žmonės, apie kuriuos kalbama, prisiminimai, o „aš“ tėra tarpininkas, mėginantis prisiliesti prie buvusiųjų paliktos auros. Daiktai Miliauskaitės poezijoje leidžia patirti tikrumą. Vienas iš tai atskleidžiančių tekstų yra eilėraštis „Šilkas“. Tikrinant šilko tikrumą išgyvenama, patiriama ir tai, ko neįmanoma padirbti, susiduriama su sena išmintimi, visomis įmanomomis jušlėmis patiriama tikrėnybė.

Poezija Miliauskaitės kūryboje – tarsi ištikimas, nušvitimas, pamatymas, tariamo nuobodžiavimo, dykinėjimo, o iš tiesų intensyvaus vidinio dvasinio gyvenimo ypatingi momentai (eil. „tavo valandos, beveik kad jau pamirštos...“). Kasdienybės monotonią, vienatvė, buvimas su savimi kupini pilnatvės, ramaus ir tylaus džiaugsmo, savęs pažinimo, amžinybės dvelksmo. Kalbėdama su kitu „dykinėtoju“ Kajoku poetė yra sakiusi: „man tik atrodo, kad privalau gyventi taip, kad būčiau pasirėngusi eilėrašty užrašyti. Tam turiu mokytis, skaityti, stebėti, medituoti. Vidus visą laik turėtų būti budrus, dėmesingas ir ramus“. Taigi Miliauskaitės poezija, kaip ir Kajoko, tiesiogiai susieta su gyvenimo būdu, meditacijomis, religiniais ieškojimais.

Viena svarbiausių temų Miliauskaitės kūryboje – namai. Parulskis, kalbėdamas apie Miliauskaitės poeziją, namų ieškojimą yra palyginęs su Dievo ieškojimu: „Namoiška lietuvių poezijoje reiškia kone tą patį kaip ir dievoieška. Arba atvirkščiai. Ieškojimas vietos, kur galėtum atsispirti, pasitikti pasaulį, išgyventi jį, pajusti didį būties įkvėpimą, susitakymą“. Namai – kaip tam tikras archetipinių prasmų, paslapčių masyvas, namai – ir idealus pasaulio, sielos nuskaidrėjimo, nubudimo vaizdinys (eil. „Namas prie sankryžos“), ir istorijos, buvusių gyventojų likimų liudytojai, atminties kelionės erdvė, ir sudėtingo savęs pažinimo metafora, sielos labirintas (eil. „nuzulintom akmeninėm pakopom, stačiais...“). Namai – ideali erdvė, kurioje skleidžiasi dvasios pilnatvė, jie spinduliuoja ir šilumą, ir švelnų liūdesį, paslaptinę pilnatvė pasiekiami tik kaip vizija, sapnas, idealiuose namuose niekada nebus gyvenama (eil. rink. *Namai, kuriuose negyvensim*). Nors poetė ir deklaravo etinę nuostatą prie nieko neprisirišti („Norėčiau išmolti nesusitapatinti su šiuo kūnu, norėčiau visada atsiminti, kad kiekvienas esame siela“), bet savo vietos neturėjimas, akcentuojamas eilėraščių cikle „Laikinas miestas“, yra slegiantis, tamsus, neviltingas (eil. „niekas nelaukė tavęs...“).

Daugelis kritikų vadina Miliauskaitės poeziją autentiška. Autentika į literatūrą pirmiausia ateina ne per pagrindinius jos žanrus, o „paribiais“, tekstais, kurie paprastai nepriskiriami „tikrai“ literatūrai. Būtent dienoraščiams, laiškams, senoms fotografijoms poetė buvo itin atidi. Siekdama dienoraštinio, dokumentiško įtikinamumo, autentiškumo ji pasitelkia fiksavimą, savotišką katalogavimą, išvardijimą, ir tai įgyja, anot Rimvydo Šilbajorio, „gilų poetišką rezonansą“. Miliauskaitei tuose išvardijimuose svarbi atminties gija, besidriekianti per daiktus, fotografijas, augalus. Eilėraštyje „mano močiutės gėlės...“ kaip tik ir panaudojamas užrašas ant nuotraukos. Net ir neturint jokių duomenų, eilėraštis įtikina savo tik-

---

Parašiau, kad jos gyvenimas buvo sunkus, netgi šiurpus, tragiškas, tačiau jame buvo ir kasdienių džiaugsmų. Iš kasdienybės prarėgėjimų ji sukūrė savo eiles.

Sigitas Geda

---

rumu. Tačiau esama ir sesers paliudijimo: „Buvo tokia fotografija, o kitoj pusėj toks užrašas. [...] Skaitau ir matau ją pačią, jos vaikystę, jos gyvenimą. Ir, jei perskaitytume eilėraščių 109 puslapy – jame viskas sutelpa, visas gyvenimas – mamukės, mamytės, net pamotės“.

Miliauskaitės poezijoje šalia kasdieniškojo matmens esama ir mitinio. Vienas pavyzdžių – ciklas „Eilėraščiai Persefonės palydai“. Graikų mitologijoje Persefonė žiemą praleidžia Hado karalystėje, o pavasarį, atgyjant gamtai, grįžta pas savo motiną Demetrą. Dukters ir mirusios motinos dialogas šiame cikle pritraukia mitologinius kontekstus – asociacijas su požemių pasauliu ir jį valdančiomis būtybėmis. Pavyzdžiui, eilėraštyje „Trys sesutės“ su trimis rupūžėmis kalbamasi tarsi su likimo deivėmis, mitologinėmis būtybėmis, požemių valdovėmis, namų sergėtojomis. Tačiau ir šie eilėraščiai turi autentišką pagrindą: „Esu matęs rupūžių, gyvenusių 2–3 metrų gylyje. Kasi, kasi, ūmai kažkas sujuda. Smėliuota požemių karalienė, žemės angelas. Su tais, žemės paukšteliais‘ susijusi paskutiniojo laikotarpio Nijolės poezija – ‚Eilėraščiai Persefonės palydai‘. Mat Švendubrėje jie susidūrė su jomis irgi ‚akis į akį““ (Sigitas Geda).

Vaikystėje nepatyrusi lepinimo, mokiusis internatuose Miliauskaitė brangino tikrą darbą, vertėsi pačios pagamintais daiktais, darė lėles XIX a. apdarais (kurios, kaip sakoma viename eilėraštyje, nusineša ir jos sielos dalį), rinko vaistažoles, rengdavosi savo megztais ir siūtais drabužiais. Ne tik žavėjosi XIX a., bet ir jos pačios gyvenimo būdas buvo panašus. Laikrodė be rodyklių, kurį nešiojo aksominiu dirželiu pasirišusi ant kaklo, galėtų būti gyvenimo „anapus laiko“ metafora. Ištekėjo už poeto Vytauto P. Bložės, daug jam padėjo aukodama ir savo kūrybą – perrašinėjo poeto rankraščius, atliko pažodinius vertimus iš prancūzų kalbos, tvarkė leidybinius reikalus Vilniuje, ką jau kalbėti apie buitines darbus. Barbės devyndarbės pravarde švelnesniu savo variantu Barbutė pasirodo ir Bložės poezijoje, vienu metu poetė ir pati pasirašinėdavo laiškus „Barbutė, z nudnego miasteczka“ (Barbutė iš nuobodaus miestelio). Rašydavo Miliauskaitė šalia visų darbų, dažnai virtuvėje, beveik slapta.

Minimalistinė, atsiribojanti poetika derėjo su nesumeluotu kuklumu gyvenime. Beveik kiekviename interviu, kurių, tiesa, nėra daug, Miliauskaitė atsisakydavo komentuoti savo kūrybą, palikdama tai kitiems ir manydama, kad ką norėjo pasakyti, jau pasakė eilėraščiu. Tokia pozicija neatrodo dirbtinė. Rašydama apie antrąjį poetės rinkinį, Vaičiūnaitė taikliai apibūdino: „Nežinia, kas nusveria Nijolės Miliauskaitės poezijoj – jos etinė ar estetinė vertė“.

Nuo vaikystės svajojusi tapti poete, 1999 m. pelnė prestižinę Jotvingių premiją, o 2000 m. apdovanota Nacionaline kultūros ir meno premija.

Siūloma literatūra: Nijolė Miliauskaitė, *Uždraustas įeiti kambarys*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1995; Dalia Satkauskytė, *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 93–108; Audinga Peluritytė, „Atminties fenomenologija“, in: *Gimtas žodis*, 1996, Nr. 4, p. 45–48; *Moteris su lauko gėlėmis: knyga apie Nijolę Miliauskaitę: atsiminimai, pokalbiai, laišškai*, sudarė ir parengė Gražina Ramoškaitė-Gedienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.

Nijolė Miliauskaitė

LĖLIŲ SIUVĖJA

neryškus profilis
lange, ant gelsvos užuolaidos, nušviestas lemos
tarpais sujuda, pasisuka
vėl palinksta

nebylus šešėlis, niekam nepažįstamas
tu lig vidurnakčio sėdi, siūdama lėles
žiūrėk, tavo draugas, artimiausias bičiulis – mėnuo
pakyla

skiautė prie skiautės, atraiža prie atraižos
diena po dienos

kiekviena lėlė vis kitokia, vis kita veido išraiška
lyg būtų gyvos
šukuosena, rūbai, viskas o viskas
atitinka žmogaus padėtį, luomą

tik ar bus kam reikalingos
ar kas įduos
į ištiestas rankas, ar suplaks
smarkiau širdis, iš džiaugsmo

pasodini prie veidrodžio Pjero –
liūdną, blyškų, blizgančiu atlasiniu
rūbu, prie lango prieini, pasišnekėt su mėnuliu
jam pasiskųst ir pasiguost:

– kiekviena iš jų
nusineša ir mano
sielos dalį

* * *

mano močiutės gėlės
mirtos ir pelargonijos
krakmolyti nėriniai ant pūkinių raudonų pagalvių
mirusios mano močiutės

(ar rastum mano veide
nors kiek panašumo)

mano motinos gėlės
fikusai ir filodendrai, smidras
rišelje siuvinėtas takelis, atminimai
vaikiška ranka įrašyti
gimnazijoje

nežinau, ka augino ant lango
mano prosenelė
kai Amerikon
išvyko prosenelis ir šeimos galva tapo
mano senelis
keturiolikos metų

cion kazio palioko
potograpija o is jau
senei miras in koki
menesi po pirmaji
kareji
    tai tavo
    tevo tai dar

prisunciu
tau vinculi

(mašinėle užrašyta kitoj pusėj nuotraukos)

* * *

namai, kuriuose niekad
negyvensiu, dar
kartą atsisuku, paskutinį, koks ilgas
sudie

mūrinis namas
prie Seiros, namas
vaiduoklis

iš tolo
skardinis šviečia stogas
kaip naujas

iš visų pusių
užstotas nuo vėjų

tą namą
pasistatė toks žmogus
parėjęs iš Amerikos
matininkas

seniai jau mirė

beldžiuosi, nieks neatsako
stumteliu – durys
neužrakintos

niekas čia negyvena

einu per kambarius
kokios švelnios saulės prišildytos grindys
basoms mano pėdoms

per pustuščius kambarius
tarsi kas vestų už rankos

stalas, indauja prie sienos, krėslas šeiminkui
kelios kėdės, žirklys pakabintos ant vinies
medinės lovos, spinta, iš vytelių nupinta skrynia

po langais
girdžiu čiurlenantį upelį (malūnas
seniai nugriautas)

laiptai, dar tvirti turėklai, girgžteli
durys į balkoną
pažiūrėk

kalvos, apsėtos rugiais
miškas
siauras keliukas

mano žingsniai
tuščiuos namuos

krūpteliu – kažkas
atsimuša į lango stiklą
varna (bloga žinia)
ar karvelis (geras ženklas)

tyliai uždarau duris
sudie

namai
kuriuose niekadose negyvensiu

1985

NAMAS PRIE SANKRYŽOS

tu mūsų sapnas
sapnas atvirom akim

skaidriam ore (šalvena)
ankstyvą rytą

iš kieno
gyvenimo esi atkeltas
prie sankryžos, prie milžiniško žiedo

vienišas namas
žiūrintis ramiai į mus

kaminai, fabriku kaminai
raudona saulė
virš vartų
pro dūmų stulpus

pramoninis šaltas peizažas

pro troleibuso langą
(mašinos sulėtina greitį)
pro grūstį, pro rūškanus veidus
matau
(kaip dar norėčiau
miego)

aukštu stogu
su dideliais medžiais nuo šiaurės pusės
ir šuliniu
plynam lauke

tu mūsų nubudimas

1985

***

niekas nelaukė tavęs
nepasitiko
neatpažino iš veido

naujas
miestas, be legendų, be praeities
be stebuklingo paveikslo

be širdies

naujos kapinės, vėjas nešioja
dulkių debesis, karšta, nėra medžių, kur duotų
gailęstingą pavėsį
lakštingala
neatskrenda čia vakarais
ir nesuokia
guosdama mus

laikini
žmonės, negimė čia ir neaugo

vaike, žaidžiantis šiukšlyne
prie garažų
aukštės tvorės, kokia šalta, kokia nežmoniška
pašvaistė
virš galvos

kuo vardu
ar turi namus, bet tu
tyli
tiktai nubėgi (verkdamas) tolyn į tamsą

1984

***

nuzulintom akmeninėm pakopom, stačiais
mediniais laiptais, kopėčiom
įvijais bokšto laiptais

namų mūsų laiptais

tyli tavo siela
įėjo ir nušvietė
visas kertes, visus užkaborius

užgriozdytą tamsią palėpę, pusrūsio
kambarėlius, drėgną ir niūrų bokštą, painius
koridorius, pilnus aido
nuslėptą labirintą

visas tamsias
pasikartojančias mintis

virpančia žvakės liepsna

1981

***

akis užmerkus, liečiu galiukais pirštų
iš lėto, tyrinėdama

tai šilkas
bet ar galėčiau pasikliaut jutimais, kai šitiek
padirbimų pridaryta, beveik tobulai
mėgdžiojančių, kas nepadirbama

atkerpu mažulytę skiautelę, uždegu
dega – nelabai noriai (taip ir turėtų būti)
uostau – kvapas įmestės į ugnį
plaukų sruogos (tai irgi

patvirtintų mano spėjimą)
 pelenus sutrinu tarp pirštų – sausi
 ir birūs, nesusilydę

tikras šilkas

vėsina per vasaros karščius, šildo
 per žiemos šalčius, plonytis
 o koks tvirtas

panardinti
 rankas į šilką, panirti
 gilyn, vis gilyn, visa oda pajusti

šviesą, šilkverpių išmintį
 tirpte ištirpti

visa savo siela patirti kas tikra

1996–1997

***

tavo valandos, beveik kad jau pamirštos
 tolimoj pakrantėj
 kasdien vis labiau rudenėjančioj

slankiojant, šiaip sau, be tikslo, be reikalo

sustojant ir pakeliant kokį
 akmenuką, ryškų ir šlapią
 ar kriauklę

tarsi nė nesiklausant
 vis tų pačių balsų, vis tų pačių: jūros, vėjo, paukščių

kai taip žioplinėji, koks džiaugsmas
 apima, kokia stebuklinga vienatvė
 netikėtas turtas, tik tau atitekęs

smėlis, prilipęs prie padų

tikrovė
 staiga atsivėrus

1989–1994

TRYS SESUTĖS

o tu, kur gyveni tamsiuos miškuos
ir pievose, paežerių ir paupių
šaltuos rūkuos, žalioji rupūže
išberta rudai žaliom dėmėm

ir tu, kuriai per plačią nugarą įrėžtas
šviesus dryželis, nendrine rupūže, iš dirvų
iš pajūrio kopų, iš javų laukų
ir kapinynų, pati sau
urvelį rudenį išsikasi, tavęs matyti
nėr tekę man, tu greitakoje, tu slapuke

ir ta, kurią geriausiai
pažįstu, paprastoji rupūžė, tamsi, visa didžiulėm
apaugus karpom, pamatinė, tu
prie namų laikaisi, kur prie šulinio
saugiai peržiemoji drėgnuos rūsiuos ir duobėse

jūs visos trys sesutės, didžiaakės, storalūpės
plačiastrėnės, patamsy prie spingsulės kantriai
verpiančios linus ir pakulas, kanapes ir
dilgėles ir plaukus
ir tikimo
balzganas gijas

1997–1998

***

visos vaikystės baimės
visi siaubo sapnai
slogutis, vaiko vienatvė
kaltės jausmas

išbalęs veidas prietemoj
ir ilgesys (ko?)

kas išvaduos
išgelbės

nedrąsi mergytė
tebesislapsto
sielos užkaboriuos
varnalėšose, veidrodžiuos, vėjų
dagerotipuos

negaliu jos išvyti

kokios šaltos
kokios sulysę jos rankos
tavo delnuos, mylimas

bet ji nemoka nieko pasakyti

Dalia Satkauskytė „VISKAS TEN TURĖJO SIELĄ”

Vytautas Kavolis studijoje „Savojo ‚aš’ istorijos, socialumo žemėlapiai” aiškina, kaip moterys, gimusios apie XX a. pradžią ir priklausančios viduriniajai klasei, autobiografijose pateikia pirmąjį susidūrimą su pasauliu: jos „įrėmina savo egzistencijos prasmę pirmuoju, tiek jusliniu, tiek aiškiai apibrėžtu išsipuošusiu pasaulio suvokimu – *pasaulio, kuriame drabužiai pasirodo pirmiausia* [išskirta – V. K.], ir tik po to atsiranda šypsenos, žmonės ir žodžiai. Pasaulio, kuriame ‚juslinė substancija’ aiškiai suvokta ir įamžinta savajame ‚aš’ yra žmogiškumo pradžia – arba būtina sąlyga“.¹

Nijolės Miliauskaitės biografija vargiai tilptų į Kavolio pažymėtus socialinius parametrus, o ir poezijos negalima traktuoti tiesiog kaip autobiografijos ar biografinių nuorodų derinio. Tačiau Kavolio aprašytas pasaulio ir savojo aš suvokimo būdas Miliauskaitės poezijai stebėtinai tinka. Drabužis jos poetiniame pasaulyje yra labai svarbi ir ypatingai semantiškai prisotinta figūra, kurioje susipina ir socialinės charakteristikos poetinės transformacijos, ir kone fenomenologinis drabužio ar audinio aprašymas, realizuojantis Barthes'o aprašytas galimas šios figūros „poetines investicijas“, ir, svarbiausia, jusline patirtimi prasidedančios subjektyvumo istorijos.

Vienas pagrindinių eilėraščio kompozicijų organizuojančių veiksnių Miliauskaitės poezijoje yra kalbančio subjekto žvilgsnis, išplėšiantis iš pasaulio mažytę atkarpą ir paverčiantis ją reikšminga subjektyvumo metafora². Toks pasaulio fragmentas dažnai pasirodo kaip natiurmortas, portretas ar kažkas panašaus į žanrinę nuotrauką, kurios „žanriškumą“ paryškina neretos nuorodos į scenos apšvietimą. Jei kalbėsime apie pastaruosius du atvejus, tai žmonės tokiose scenose regos yra tarsi sustingdomi pozomis, panašiomis į flamandų tapybą³. Jie (dažniau jos) sėdi arba stovi, veikia ką nors kasdieniško – šukuojasi, mezga, siuva, lanksto skalbinius. Kitą asmenį (arba save kaip *kitą*) subjekto žvilgsnis iš aplinkos išskiria metonimiškai fiksuodamas du dalykus – šukuoseną ir drabužius, paprastai vieną po kito arba vieną greta kito. „[Š]ukuosena, rūbai, viskas, o viskas/ atitinka žmogaus padėtį, luomą“, – taip apibendrinama eilėraštyje „Lėliu siuvėja“.⁴ Dažniau susiduriame su konkretesnėmis charakteristikomis: „Jisai/ j langus dairėsi, nudryžęs skuduras/ karojo ant liesų pečių,/ ilgi plaukai/ kaip vėliava.“ (eil. „Danieliaus dūdelė“, p. 23); „tiesi, sena moteriškė (megztinis/ suadytom alkūnėm)“ (eil. „Senos revoliucionierės kambarys“, p. 143); „mergytė, pozavusi fotografijai// basom/ kojom, pusnuogė, aprengta/ skarmalais, trumpai/ pakirpti tamsūs plaukai“ (p. 145).

Kaip matome, šiose trumpose charakteristikose ryškus socialinis aspektas – portre-

¹ Vytautas Kavolis, „Savojo ‚aš’ istorijos, socialumo žemėlapiai”, ir Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*, p. 130–131.

² 90 Tiksliau būtų teigti – metamefora, nes teksto retorikos lygmenyje Miliauskaitės poezija yra beveik nemetaforiška. Joje vyrauja metoniminis aprašymas, kuris visas teksto pabaigoje, kalbančiam subjektui apibendrinant aprašomą situaciją ir įgyja metaforos statusą. Būtent dėl to sunku cituoti atskiras Miliauskaitės eilėraščių atkarpas – ši iš pirmo žvilgsnio proziška ir paprasta poezija yra labai griežtos struktūros, ir atskira, iš konteksto ištraukta, frazė gali būti tiesiog klaidinanti.

³ Už šį pastebėjimą esu dėkinga menotyrintinkei Tojanai Račiūnaitei (jos komentaras po autorės pranešimo „Baltų lankų“ akademinėje savaitėje 1999 m.)

⁴ Nijolė Miliauskaitė, *Sielos labirintas*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 346. Toliau cituojant iš šio leidinio skliaustuose bus nurodomas puslapis.

⁵ Gana dažnai tokia charakteristika pateikiama kaip pastaba skliaustuose – savotiška remarka teksto scenovaizdžiu.

tai⁶ siejami skurdo reikšmės, o portretų „modeliai“ – visuomenės marginalai (skurdžiai, „prieglaudos vaikai“, vienišos moterys, suvargusios motinos). Kodėl žvilgsnis dažnai fiksuoja būtent tokius žmones ir tokias jų išorės detales?

Šiuose portretuose, kaip ir kitokio pobūdžio eilėraščiuose, apie kuriuos dar kalbėsime, esama tam tikros socialinės tikrovės reprezentacijos. Pastebime konkrečių sovietmečio realijų, nuorodų į sovietmečio gyvenimo „stilių“ – beformę, unifikuojančią aprangą, netgi vadinamojo deficito realybę („man gėda/ mano seno žieminio palto/ pirktu vaikų parduotuvėj/ nutriušęs, beformis, mačiau tokiu apsilvilkus/ apysenę moterį“, p. 115; „ne/ aš nelaukiu Godo, man tereiktų/ tik poros sportinių marškinėlių/ kad turėčiau tave kuo aprengt/ vasaros karščiuos“, p. 117⁷). Tačiau tai tik paviršinis teksto prasmės sluoksniu, nesunkiai atpažįstamas tų, kurie prisimena sovietmečio socialinę realybę ir, ko gero, ne visada fiksuojamas kitai kartai priklausančio skaitytojo. Pagaliau tai svarbu ne kaip istorinė nuoroda, o kaip socialinio ir tarpasmeninio jautrumo pėdsakas, išliekantis ir vėlyvojoje poetės kūryboje. Pavyzdžiui, 1995 m. parašytame eilėraštyje „Krautuvė“ aktualizuojamas jau posovietinės tikrovės kontekstas, šiuo atveju – padėvėtų drabužių parduotuvės. Parduotuvės „asortimentas“ ir personažo santykis su juo poetei tampa portretavimo priemone ir tokiu būdu – bandymu suprasti kitą iš jo išorinės raiškos:

padėvėtų drabužių krautuvėj, šaltoj
 nejaukioj, apytamsėj, ubagų ir beturčių telankomoj
 moteris, neseniai pradėjusiais žilti plaukais
 inteligentišku veidu

jau gerą valandą rausiasi
 skudurų krūvoj, štai surado ką, atidžiai
 apžiūri kiekvieną siūlę, apčiupinėja prinešus prie lango
 prieš šviesą pakelia, tikrindama, ar nėra kur
 suėsta kandžių, ilgai varto rankose
 kažką svarstydamą

paskui klausia kainos, žiūrėdama tiesiai
 bando nusiderėti
 pagaliau sulygsta

sumoka, dedasi pirkinį
 krepšin, nei sutrikęs
 jos veidas, nei liūdnas, nei linksmas

išeidama
 tylutėliai uždaro duris (p. 388)

⁶ Kad portreto „žanras“ poetei labai svarbus, rodo ir pirmojo jos eilėraščių rinkinio pavadinimas Uršulės S. portretas (1985).

⁷ Pastaroji citata – aiški nuoroda į sovietmečiui būdingas eiles parduotuvėse. Beje, abu cituojami eilėraščiai yra iš pirmojo poetės rinkinio, išėjusio dar sovietmečiu.

Prie šio tipo eilėraščių ir drabužių figūrų juose mes dar grįšime. Kol kas svarbu pabrėžti, kad Miliauskaitės poetiniame pasaulyje skurdžios aprangos tema į subjektyvumo reprezentacijas įeina ne socialinės kritikos ar ne tiek socialinės tapatybės, kiek visų pirma intersubjektyvio ryšio aspektu⁸. Per žvilgsnio užfiksuotą drabužį ar per stebimo asmens santykį su drabužiu *kitas* iš anonimo tampa konkretų likimą, savą gyvenimo istoriją turinčiu asmeniu.

Tiesa, reikia pridurti, kad žvilgsnis, kuris organizuoja eilėraščio struktūrą, Miliauskaitės poezijoje gali būti ir prisiminimo ar vizijos figūra. Tokiu būdu paprastai kuriami artimųjų, visų pirma tėvo ir motinos, portretai. Drabužis, kuris žvilgsniu išplėšiamas ne tiek iš erdvės, kiek iš laiko, struktūriškai funkcionuoja labai panašiai kaip ir anksčiau aptartuose tekstuose, o skirtumas, kaip jau būdinga Miliauskaitei, paaiškėja tik pačioje eilėraščio pabaigoje – apibūdinant, tiesiogiai ar netiesiogiai, artimumo laipsnį ir jausminį santykį su gyvenimo atkarpa, išplėšta iš atminties. Štai eilėraštyje „juoda pilotė...“ galime skaityti tarsi detektyvą. Pusę eilėraščio sudaro išsamus nežinia kokio motociklininko portretas, kuriamas iš aprangos detalių, kitą pusę – to personažo teminę vertę atitinkantis veiksmažodis, džiaugsmingas skriejimas motociklu. Tačiau paskutinės keturios eilutės, iš karto po itin euforiškos personažo charakteristikos (skrieja motociklu „tarsi būt išaugę sparnai“), įvardija portretuojamąjį. Tai kalbančiosios tėvas. Šioje vietoje visas sintagminis eilėraščio skaitymas apverčiamas aukštyn kojom; kitaip sakant, tekstas atskleidžia kitą prasmės sluoksnį. Tai eilėraštis ne apie motociklininko likimą, o apie kalbančiosios netektį praeityje, tebesitęsiančią dabartyje („tebeskrenda“):

juoda pilotė, glaudžiai
 aptempus gaivą, jau smarkokai
 apskrynus oda apie siūles, bus dar nuo karo
 užsilikus

didžiuliai motociklininko akiniai
 odinės juodos pirštinės

kaip vėjas
 lekia plentų, stipraus žibinto
 vis iš tamsos išplėšiamu

motoro gausmas
 džiaugsmingai plakanti širdis
 ramybė

tarsi būt išaugę
 sparnai

⁸ Tai sakydami nepriešiname socialumo ir intersubjektyvio ar tarpasmeninio ryšio. Pastarasis, savaime aišku, yra tam tikras socialumo modusas.

kaip juodas angelas
per tavo gyvenimo tamsą tebeskrenda
ant motociklo

tavo tėvas (p. 318)

„[...] kaip man suprasti ją“, – sakoma viename panašaus pobūdžio eilėraštyje, kuria-
me iškyla motinos portretas. Šį netiesioginį klausimą galima laikyti apibendrinimu – juo
išsakoma negalimybė įveikti laikinio ir emocinio atstumo su kitu, kuris vienu ir tuo pat
metu yra artimas (giminystės ryšiu) ir tolimas (nesuprantamas). Būtent tokiu paradok-
saliu pavidalu – kaip nesamas, bet trokštamas ir drauge neįmanomas – intersubjektinis
ryšys pasirodo eilėraščiuose, kuriuose stebimas veikėjas yra kalbančiąjai artimas, susie-
tas giminystės ryšiu.

Ten, kur pagrindinis personažas yra savotiškas anonimas, marginalas, tik žvilgsnio
paverčiamas asmeniu, intersubjektinė komunikacija mezgasi kiek kitaip. Socialinės tapa-
tybės ir intersubjektyvumo aspektai tokiuose eilėraščiuose nėra visiškai atskirti, greičiau
tarp jų esama tam tikros hierarchijos. Su portretuojamais žmonėmis eilėraščio kalbančią-
ja dažnai sieja solidarumo ir bendros, nors ir nepasidalintos, patirties jausmas (to visiškai
nėra anksčiau aptartu atveju – distancija su tėvu ar motina, regis, neįveikiama). „Nepri-
sitaikę žmonės“, – tiksliai apibendrinama viename iš ciklo „Bonifratrų ligoninė“ eilėraščių:

neprisitaikę žmonės
prieglaudose, kūdikių namuos, beprotnamy

atpažįsta vieni kitus
iš akių
skaitykloj, senamiesčio kavinukėse, lavoninėj

netikėta votis
sveikame treniruotam kūne
ar
nematyta gėlė
staiga besiskleidžianti tavo daržely (p. 51)

Eilėraštyje tiesiogiai apibūdinama situacija, kuri daugelyje kitų tekstų yra implicitiška:
„atpažįsta vieni kitus.“ Šiame eilėraštyje akys, o daugelyje kitų eilėraščių – drabužis yra
tam tikra atpažinimo erdvė, požymis, pagal kurį identifikuojama gimininga siela. Tokia
identifikacija Miliauskaitės poezijoje yra poetinio naratyvo pagrindas, tad solidarumas su
kitais „neprisitaikiusiais“ dažniausiai vyksta kognityvinėje (pats bendrystės atpažinimas)
arba pasijų (empatija) plotmėje. Beje, pirmoji plotmė beveik visada išryškėja eilėraščio
pradžioje, o antroji – eilėraščio pabaigoje. Būtent paskutinėse keliose teksto eilutėse su-
bjektas apibendrina portretinį aprašymą, asmens išorėje, kurioje rūbams tenka labai
svarbus vaidmuo, suteikdamas vidujybės ar numanomo likimo reikšmę. Kitaip tariant,
interpretuodamas vaizdą, subjektas veik nepastebimai išduoda savo empatinį santykį su

vaizduojamu asmeniu. Pateiksime tik vieną iš daugelio pavyzdžių – eilėraščio „sėdėjo prie pat gatvės“ pradžią ir pabaigą:

sėdėjo prie pat gatvės
ant aplūžusio suolo apsilaupusiais dažais

pro šalį ėjo žmonės, zujo vaikai
verkė kūdikis vežimėly prie krautuvės

tokia nedidele mėlyna berete, kokias nešioja traktorininkai
storu lietpalčiu dar nuo neatmenamų laikų, guminiiais
batais aukštais aulais
[...]
buvo karšta gegužės pabaiga

magiškas
ratas aplink jį, besiplečiantis
tylos ir vienatvės ratas (p. 171)⁹

Esama ir kitos struktūrinės šio modelio variacijos, ne retesnės nei pirmoji. Eilėraščio pabaigoje (kartais ir viduryje ar net kiek anksčiau), regis, neutralus aprašymas virsta kalbėjimu antruoju asmeniu – kreipimusi į personažą.

Pasikeitusi sakymo strategija dažnai derinama su portretą apibendrinančia interpretacija:

neaiškaus amžiaus moteris
prietemoj
rankas sudėjus ant kelių
[...]
plaukai pilni archyvo dulkių
nutriušę, kaligrafiška
rašysena, giliai paslėptas
liūdesys
[...]
vartai ir dėlioji
vieną prie kito
gėles, sapnus, žvilgsnį
dainos nuotrupą, šypseną

visas
tavo turtas
prietemoj, moters
kurios nemylti niekas (eil. „Moteris iš archyvo“, p. 82)

⁹ Šiam tipui priklauso ir anksčiau cituotas eilėraštis „Krautuvė“.

Tokia sakymo strategija identifikaciją apie kurią kalbėjome, paverčia daugiaprasmiu ar keliasluoksniu procesu. Viena vertus, identifikacija pasireiškia kaip *atpažinimas* ir *panašumo pripažinimas*. Kita vertus, čia neabejotinai esama ir tapatinimosi aspekto (į kitą žiūrima kaip į save). Tačiau panašiai kuriama ir distancija su savimi, tai yra situacija, kai į save žiūrima kaip į kitą ir apie save kalbama antruoju asmeniu. Sakymo strategijos požiūriu šis atvejis yra labiausiai komplikotas Miliauskaitės poezijoje. Jis gali reikštis arba minėtu kalbančiojo asmens pozicijos pasikeitimu, akivaizdžiausiai matomu veiksmožodžių ir įvardžių formose, arba apskritai vienkrypčio *aš* kreipimosi į tu dominavimu, arba labai ryškiu deiktiniu sakymo (*aš – čia – dabar*) ir pasakymo (personažo „istorijos“ *ji – ten – tada*) atskyrimu¹⁰, arba kartais ir niekaip specifiskai nepasireikšti. Tuomet autokomunikacijos situaciją leidžia atpažinti tam tikros figūros. Visos Miliauskaitės lyrikos kontekste veidrodžio ir fotografijos figūros, pagaliau portretuojamas personažas (dažniausiai mergaitė) ir tam tikrų erdvės figūrų (pavyzdžiui, prieglaudos) buvimas tekste signalizuoja, kad susiduriame su vadinamoju autokomunikacijos atveju. Kai kuriuose eilėraščiuose susipina visos šios tekstinės pozicijos, susijusios su viena pagrindinių Miliauskaitės poezijos temų – savosios tapatybės paieškomis. Vienas tokių eilėraščių – „žinau, kad lig šiol nedirsti“:

žinau, kad lig šiol nedirsti
pasibelst
į auklėtojų kambario duris
vaikas
išblukusioj
prieglaudos nuotraukoj

išeigine suknele su balta apykakle
per vidurį sklaidymas, lygiai
prišukuoti plaukai

mums irgi
ateina žiema:
monotoniškai verkiame už lango
kai vėjas
ilgom kaulėtom rankom
žarsto sniegą patamsy
sukaukdamas protarpiais kamine

bet neverkei nubausta
atkakliai šiūravai
trenkiančias chlorkalkėm valgyklos grindis (p. 16)

¹⁰ Jurijus Lotmanas straipsnyje „Autokomunikacija: ‚Aš‘ ir ‚Kitas‘ kaip adresatai“ pasiremia Aleksandro Piatigorskio teigimu, kad kai sistemoje „Aš – Ji/Ji“ informacija perduodama erdve, o sistemoje „Aš-Aš“ – laiku (žr. Юрий Лотман „Автокоммуникация: ‚Я‘ и ‚Другой‘ как адресаты“, in: Юрий Лотман, Внутри мыслящих миров, Москва: Языки русской культуры, 1999, p. 24). Miliauskaitės poezijos struktūra šią prielaidą tik patvirtina.

Šis tekstas turi dar vieną bruožą, būdingą „autoportretiniams” Miliauskaitės eilėraš-
čiams. Tokie eilėraščiai dažniausiai prasideda ne nuo asmens išvaizdos aprašymo (jis daž-
niausiai pasirodo eilėraščio viduryje), o nuo jo savijautos (dažniausiai ji prisimenama),
psichinio ar psichologinio turinio (cituotame eilėraštyje – baimės) aprašymo. Kitaip sa-
kant, dar kartą patvirtinamas Bachtino teiginys, kad prieiga prie savo išorės įmanoma tik
iš savo paties vidaus.

Ir šiame eilėraštyje, ir kituose, kur charakterizuojamas *aš* kaip *kitas*, drabužiui tenka
labai svarbus vaidmuo – jis tampa viena ryškiausių figūrų subjekto tapatybės paieškose,
kitai sakant, – viena iš svarbiausių tapatybės metaforų (kaip minėjome, ne retoriniame,
bet viso teksto struktūros lygmenyje). Eilėraštyje „ji nieko nežino“¹¹ drabužio matavima-
sis žymi bene pradinį tapatybės paieškų tašką, ryšio su motina paieškas, kurias pratęsia
kiti tos paieškos būdai:

nori būti viena
matuojas motinos rūbus
persirenginėja
karštligiškai
renka sau vardą
ieško knygoje sau biografijos

negražaus veido, slapūnė
užsižiūrėjus į stiklinį rutulį
į plūdę, jūros išskalautą
į veidrodį
pamatyti
trokšta

savo paskirtį
savo likimą
tavo
veidą

tai paslaptis (p. 12)

Miliauskaitės poezijoje tapatybė figūratyviai reiškia savo rūbo – tik *man* tinkan-
čio, tik *man* priklausančio paieškomis. Kitaip tariant, ieškoma *tikrumo*, kuris pasirodytų
kaip buvimo (sielos) ir atrodymo (kūniškos raiškos) sutapimas. Su šiuo procesu (tapaty-
bė Miliauskaitės poezijoje neabejotinai suvokiama kaip procesas) susiduriame negaty-
viai, kai įvardijamas nesavas, trokštamas atsikratyti drabužis. Toks yra dėvėtas kažkieno
kito, rudas, beformis, nutriušęs, bet labai tvirtas, todėl nesunešiojimas, jį reprezentuoja
vienintelis audinys – velvetas („su koku džiaugsmu nusimesčiau/ nušiususią prieglaudos

¹¹ Tai vienas iš tų tekstų, kur beveik nėra – išskyrus pačioje teksto pabaigoje pasirodantį įvardį „tavo“ – tiesioginių
lingvistinių nuorodų, kad „ji“ ir kalbančioji sutampa.

suknią/ iš velnio odos, velveto, tvirčiausio/ varguomenės audeklo/ dėvėtą daugybės mergaičių/ dar prieš mane“ (p. 17).

Tačiau Miliauskaitės poezijoje labai ryški ir kitokia vestimentarinė izotopija, sietina su pozityviu tapatybės paieškų poliumi, ar, tiksliau, – ieškomos tapatybės vizija. Šiam poliui priklauso *geidžiamas kaip savas rūbas*, išsiskleidžiantis visa prabangių audinių gama. Tai aksomas, šilkas, atlasas, muslinas, gipiūras, kašmyras – ryškios tekstūros ir reljefiškos faktūros audiniai, audiniai, kurie, kaip ir namų erdvė, trokštamos harmonijos vieta, išsiskleidžia visa jusline įvairove. Tokie audiniai ar drabužiai iš jų dažniausiai stebimi ant kito kūno („dėvėjo šviesias/ ilgias plačias sukneas [...] plonas švelnus audinys/ neslėpė krūtų/ [...] tą vasarą/ dar nebuvo karo ir neturėjo būti, pirmojo/ pasaulinio“, eil. „Tą vasarą“, p. 113). Jie liečiami žvilgsniu ar ranka („gal gerą pusdienį praleidau tąkart/ šilko krautuvėj (tai kas, kad negaliu sau leisti/ nė skepetos), tolyn tolyn/ keliaudama galiukais pirštų, per šilką, ištapytą/ jautriais prisilietimais...“ (p. 456). Pagaliau jie priklauso praeities, sapno ar vizijos pasauliui, bet beveik niekada netampa kalbančiosios kūną apgaubiančiu rūbu („sapne siuvau juodą suknią/ juodą suknią krintančią/ sunkiom giliom klostėm// pro juodus/ perregimus nėrinius/ žvelgia vėjuota naktis...“ (p. 85).

Drabužio ir jo juslinio turiningumo figūros, visų pirma lytėjimas, Miliauskaitės poezijoje apibūdina kelias pagrindines šio meninio pasaulio vertes, kitaip sakant, tai, ką šios poezijos subjektas laiko tapatybės galimybe ar kryptimi. Viena iš šių verčių – tikrumas, kurio ieškojimo istorija mums pateikiama eilėraštyje „akis užmerkus...“:

akis užmerkus, liečiu galiukais pirštų
iš lėto, tyrinédama

tai šilkas
bet ar galėčiau pasikliaut jutimais, kai šitiek
padirbinių pridaryta, beveik tobulai
mėgdžiojančių, kas nepadirbama

atkerpu mažulytę skiautelę, uždegu
dega – nelabai noriai (taip ir turėtų būti)
uostau – kvapas įmestos į ugnį
plaukų sruogos (tai irgi
patvirtintų mano spėjimą)
pelenus sutrinu tarp pirštų – sausi
ir birūs, nesusilydę

tikras šilkas

vėsina per vasaros karščius, šildo
per žiemos šalčius, plonytis,
o koks tvirtas

panardinti
 rankas į šilką, panirti
 gilyn, vis gilyn, visa oda pajusti
 šviesą, šilkverpių išmintį
 tirtę ištirpti
 visa savo siela pajusti kas tikra (p. 449–450)

Ką mums papasakoja ši iš pirmo žvilgsnio kone buitiška (referentiniame lygmenyje) istorija, kurios pagrindiniai „veikėjai“ yra ne tik kalbančioji (jos teminis vaidmuo – šilko bandytoja), ne tik pats šilkas, bet ir bent keturi iš penkių pojūčių?

Taigi rega, kuri, kaip matėme, yra kompozicinė daugelio Miliauskaitės eilėraščių dominantė, šio eilėraščio pradžioje „išjungiamo“, kad sustiprintų kitą pojūtį – lytėjimą, kuriuo bene labiausiai ir išbandomas medžiagos tikrumas, kol kas visiškai tiesiogine prasme. Tačiau iš karto paaiškėja, kad vieno pojūčio (nors tekste vartojama daugiskaita – „jutimai“) nepakanka, ir į išbandymo spektaklį įsitraukia uoslė, lytėjimas, kuriuo dar kartą tikrinama ugnimi išbandytos medžiagos modifikacija („pelenus sutrinu tarp pirštų“). Tik dabar, medžiagai jau atlaikius išbandymą ugnimi, uosle ir pirštais, patvirtinama jos vertė („tikras šilkas“¹²) ir funkcijos, kurios gali išryškėti, medžiagai apgaubiant kūną, tai yra tampant drabužiu. Tolesniame tekste lytėjimas ima visiškai dominuoti; juo patikrinama dar viena praktinė medžiagos vertė („plonytis, o koks tvirtas“). Viso kitos vertės, kurias toliau atskleidžia lytėjimo pojūtis, – jau ne praktinės ir jau ne realios, tai yra patiriamos ne fizinio išbandymo dabartyje. Tai liudija pirmiausia pasikeitusi sakymo situacija: iš esamojo laiko pirmojo asmens pereinama į bendratį, kuri šiuo atveju yra neabejotina troškimo, geidimo raiška. Be to, lytėjimas įgyja intensyvėjančio gylio dimensiją: panardinti rankas – panirti gilyn – visa oda pajusti (tai retas atvejis Miliauskaitės kūryboje, kai metametfora reiškia retorine metafora). Ši gilaus lytėjimo trajektorija baigiasi trokštamam ankstesnio, pavadinimui sąlygiškai, empirinio, subjekto išnykimu. Subjekto ir objekto susiliejiame („tirtę ištirpti“) pasirodo kitas subjektas, kuriam pagrindinė vertė yra ne šilko kaip medžiagos tikrumas, o kažkoks kitas tikrumas. Paskutinė eilėraščio eilutė, kaip įprasta Miliauskaitės poezijoje, viską surikiuoja į savo vietas – juslinis tikrumo patyrimas transformuojamas į tikrumą sielai, o visa ši mūsų pedantiškai narpliota šilko išbandymo istorija virsta, parafrazuojant Greimą, pasakojimu apie tai, kaip į kasdienę subjekto veiklą įsiskverbia transcendentinės vertės¹³. Viena eilutė, frazė – ir visas visai nemetaforiškas tekstas virsta metatropu – „transcendencijos žemėje“ metafora¹⁴.

Drabužis, audinys ar kitokie iš medžiagos pagaminti dalykai per lytėjimo figūrą Miliauskaitės poezijoje dažnai tampa tarpsubjektinės komunikacijos tropu. Rankdarbiai (paveldėta nertinė staltiesė, močiutės monograma ant senovinės staltiesės), drabužis (kinietės siūta suknią), su siuvimu ir rankdarbiais susiję daiktai (adatinė) yra dvigubai „prisotinti“ lytėjimo. Šiuos daiktus liečia kalbančioji (kartais tas lytėjimas tik implicitinis

¹² Beje, ši frazė eilėraštyje išskirta, neįtraukta į strofą; grafiškai taip pat pabrėžta ir paskutinė eilėraščio eilutė, kurioje yra tas pats žodis – „tikra“.

¹³ Algirdas Julius Greimas, *Apie netobulumą*, p. 82.

¹⁴ Kavolis apibūdina Miliauskaitę kaip randančią „transcendenciją žemėje“. Žr. Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, p. 148.

arba tiesiogiai išreikštas kaip lytėjimas žvilgsniu), tačiau juose yra išsaugomas ir kažkieno kito, nutolusio laike ir erdvėje – močiutės, išsiuvinėjusios staltiesę, kinetės, išsiuvinėjusios suknelę ar išaudusios šilko šalį, artimųjų, kuriems priklausė adatinė, – prisilietimas. Kalbančioji liečia ne tik patį daikto paviršių, bet ir jame išsaugotą kito prisilietimą (neretai išnyrantį tiesiog rankų figūra). Taigi liečia savo gyvenimo dalį (adatinė prikelia iš atminties visą gyvenimą, „kurio nebėr“, eil. „adatinė pasiūta iš grubios..“) arba atkuria visiškai svetimo gyvenimo fragmentą. Eilėraštyje „tą suknią“ (iš ciklo „Kiniškai rožei“) moters vaizdas pasirodo kiek kitaip nei tuose eilėraščiuose, apie kuriuos kalbėjome anksčiau. Jis išnyra ne iš aplinkos, o iš neliečiamos, tik prisimenamos (bet trokštamoms apsilvilti) juodos kiniškos sukniškos, nukeliančios kalbančiąją į sukniškos gimimo laiką ir erdvę. Kitaip sakant, detalus atminties žvilgsnis į suknią, sugėrusią kažkieno rankų darbą, atkuria to kažkieno gyvenimą:

tą suknią, juodą kinišką suknią, tebeprisimenu
apsivilkt ją norėčiau
iš tolimiausių provincijų
parvežta lauktuvių, nors nieko
nebuvo tavęs prašiusi, tik sugrįžti

nuostabiai siuvinėta, kiekvienas dygsnelis – tikro
meistro ranka, raudono ir mėlyno šilko
aplikacijom išdabinta, lyg būtų brangiausiai
akmenimis inkrustuota

smulkus
žingsnelis, švelnus
varpelio skambčiojimas, niuansuotas
balsas, pusiau nuleistos akys (p. 415)¹⁵

Taigi sąlytis su kitu poetės kūryboje yra esminė buvimo pasaulyje forma. Tiesa, jis visada yra arba buvęs, arba tėra siekiamybė, o subjekto būseną – to harmoniją sąlygojančio ryšio ilgesys.

Apibendrinant vertaprisiminti, kad, pasijų semiotikos požiūriu, kalbos ir pasaulio susitikimas, arba pasaulio išsakymas, vyksta tarpininkaujant kūnui, juslinei mūsų patirčiai. Natūralaus pasaulio bruožus ir figūras, tai yra tai, kas sudaro šios semiotinės sistemos signifikantus, kitaip sakant, raiškos plano vienetus, percepcija padeda transformuoti į kalbos signifikatus, taigi turinio plano vienetus. Būtent jaučiančio kūno dėka pasaulis mums tampa prasmingas – eksteroreceptyvios (esančios už žmogaus kūno) figūros yra

¹⁵ Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad šį eilėraščių šiek tiek pagadina pabaigoj atsirandanti gana tiesmuka nuoroda į reinkarnaciją. Paskutiniųjų metų Miliauskaitės poezijoj gal kiek per daug prikaišiota aluzijų į Rytų religijas ir pasaulėžiūrą. „Rytietiškas“ jos poezijoje iš tikro pasirodo daug anksčiau nei patys rytietiški motyvai. Variacijų Rytų (tiksliau, kinų) poezijos tradicija galima įžvelgti dominuojančioje poetės eilėraščių struktūroje: stebima kasdienybės detalė – transcendentinę prasmę suteikiantis apibendrinimas.

interiorizuojamos ir subjektyvizuojamos¹⁶. Miliauskaitės poezija tuo ir unikali, kad joje vyrauja tai, kas paprastai literatūroje lieka „už skliaustų“. Eilėraštyje dažnai pateikiamas ne tiesiog subjektyvizuotas pasaulio vaizdas, vizija ar modelis, o rodomas pats išorinio žmogui pasaulio interiorizavimo, jo pavertimo žmogiškai reikšmingu ir savu procesas, kitaip tariant, pats subjektyvizacijos procesas. Drabužis šioje poezijoje yra viena svarbiausių aptarto proceso figūrų. „Efemeriškas lytėjimo pojūtis, delikatus subjekto sąlytis su kitu – aksomu, skruostu – tai visa, kas lieka, kai nebėra ko tikėtis“, – šie Greimo žodžiai apie Julijo Cortazaro novelę puikiai tinka ir Miliauskaitės poezijai¹⁷. Nors tam tikra jauslumo transcendencija, kurios įsikūnijimą drabužio figūroje mes ir bandėme aptarti, Miliauskaitė, ko gero, artimesnė kitam Greimo aptartam autoriui Italo Calvino. Tiksliau, tam kone fenomenologiniam, sudėtingai paprastam aprašymui, kuris sudaro *Palomaro*¹⁸ ir *Markovaldo* apsakymų ciklą pagrindą¹⁹.

Iš knygos: Dalia Satkauskytė, *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, 2008

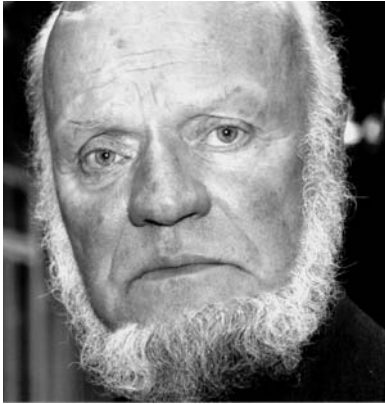
¹⁶ Algirdas Julien Greimas, Jacques Fontanille, op. cit, p. 12.

¹⁷ Algirdas Julius Greimas, Apie netobulumą, p. 63.

¹⁸ Greimas Apie netobulumą skyriuje „Guizzo“ analizuoja vieną iš Polomoro ciklo apsakymų – „Nuoga krūtis“.

¹⁹ Italų prozininkas Italo Calvino – be galo daugialypis autorius. Tad apie sąsajas galime kalbėti tik konkrečiu aspektu ir tik su konkrečiais kūriniais. Tikėkimės, kad šios dvi puikios apsakymų knygos (Markovaldas, arba metų laikai mieste, 1963, ir Palomaras, 1983) kada nors bus išverstos ir į lietuvių kalbą.

Juozas Aputis

Juozas Aputis (1936–2010), esmingai modernizuodamas lietuvių novelę ir apysaką, prisidėjo prie šių žanrų atgimimo ir suklestėjimo. Priklausydamas sovietmečio „tyliųjų modernistų“ kartai, literatūrai jis siekė grąžinti estetinę vertę ir pasakyti kuo daugiau tiesos apie žmogų ir istorinį laiką. Kiekviena nauja rašytojo knyga būdavo savaip simptomiška, etapiška, tapdavo nauju laipteliu lietuvių prozos pasakojimo raidoje. Humanistinės Apučio kūrybos vertybės kreipė žvilgsnį į mažiausiai sovietmečiu ideologijos pažeistą žmogiškumo domeną (jam rūpi atmintis, sąžinė, gerumas, atlaidumas, meilė, atradimų džiaugsmas, praradimų gėla) ir subtilų žodžio meną. Baisus yra žmogus „be abejonės, be dvasios svarstyklių“,

sakė rašytojas. Aputis buvo asmenybiškas savo randu smilkinyje (dar vaikui įspyrė kumeliukas) ir aputiška barzda, savo išmintimi, autentiškumu, moraline pozicija prieš blogį, vertybiškumu, mašliu ir plastišku prozos sakiniu.

Aputis gimė 1936 m. birželio 8 d. Balčiuose (Raseinių r.), baigė Vilniaus universitetą (1960), dirbo *Girių, Literatūros ir meno* redakcijose, nuo 1980 m. – *Pergalės* žurnale ir mėnraštyje *Metai* (1990–1994 vyriausiasis redaktorius, vėliau – prozos skyriaus vedėjas). Paskutiniu metu dešimtmečiu daugiausia gyveno savo rankomis restauruotoje sodyboje etnografiniame Dzūkijos kaime Zervynose, rašė, grybavo, artimai bendravo su vietiniais dzūkiais ir padėjo jiems valdininkų koridoriuose kovoti už savo teises.

Jau pirmaisiais novelių rinkiniais *Žydi bičių duona* (1963), *Rugsėjo paukščiai* (1967) Aputis ėmėsi keisti įsigalėjusią buitinės prozos tradiciją – asociatyvūs vaizdai, veikėjo psichikos judesiai, akinančiais blyksniais įsiterpiančios prisiminimai, sapno poetika, vaizduotės šuorai kūrė naujo tipo mažąją prozos formą. Būtent novelė anuomet buvo prozos pasakojimo „žvalgas“ – tai, kas būdavo atrandama joje, vėliau įsitvirtindavo romano žanre. Iš buitinės į būtiškąją plotmę dar stipriau pasistūmėta novelių rinkiniais *Horizonte bėga šernai* (1971) ir *Sugrįžimas vakarėjančiais laukais* (1977).

Aputis sovietmečio kultūrinio „bado“ metu buvo ypatingas autorius – jis kėlė klausimus. Perfrazuojant paskutinės jo knygos *Maži atsakymai į didelius klausimus* (2006) antrašte, tai – dideli klausimai, į kuriuos maži atsakymai neįmanomi, kiekvienas gali atsakyti tik gyvendamas. Kitaip tariant, Aputis mokė mąstyti savo galva, reflektuoti patirtį, suvokti savo moralinius pasirinkimus. Jo prozoje užgimė keistas metafizinis nerimas, kurio tokiais geliančiais pavidalais anksčiau nebūta lietuvių literatūroje. Rašytojas be užuolankų prabilo apie vienuolė, baimę, liūdesį, ribines psichikos būsenas. Jis gerokai praplėtė prozos tūrį, dėmesį telkdamas į psichologinę problemiką, ir visai nesvarbu, ar rašė apie miesto, ar apie kaimo žmogų. Gerai pažindamas gimtąją Žemaitijos kaimo aplinką, tapo vienu savičiausių seno žmogaus, paveldėjusio dar tarpukario vertybes, vaizduotojų, gilinosi į jo pasaulėvaizdžio pastoviuosius dėmenis. Novelių rinktinės pavadinimas *Gegužė ant nulūžusio beržo* (1986) apibendrina agrarinės sanklodos nykimą (nulūžęs beržas), o

pati gegužė simbolizuoja atminties balsą – praeities išgyvenimai neturi būti užmiršti.

Apučio veikėjus vienija ne kilmė, amžius ar statusas, o egzistencinis nerimas, pasaulio slėpinių pajautimas, užaštrinti pojūčiai, fiksuojantys pačias subtiliausias daiktinės ir metafizinės tikrovės vibracijas. Ypatinga aputiška šviesa ir gyvenimo pažinimo džiaugsmu dvelkia ankstyvųjų novelių triptikas *Ak, Teofili!*, pasakojantis apie pirmosios meilės trikampį, vidinį šešiolikmečio Beno augimą (tai dažniausias vardas Apučio kūryboje), žemės matininkų kasdienybę (pagal šį triptiką pastatytas meninis filmas „Mano vaikystės ruduo“, rež. Gytis Lukšas, 1977). Būties visuotinumą dėsniai apima kiekvieną: vaiką ir senį, šuniuką ir arklį, dobilus ir dangaus pakraščiais lekiančius debesis. Individo lemtį ir apsisprendimą iškeldamas į kūrinio centrą, Aputis akcentavo pajautą, kai „atrodo, kad esi svieto laikrodis, ir ne toks, kurį prisuka, o toks, nuo kurio viskas priklauso“ (novelė „Horizonte bėga šernai“). Taip samprotauja paprastas traktorininkas, kuriam žmona, nepagrįstai įtarusi neištikimybe, šluotražiu išmušė akį. Išplėstas iš kasdieniškos rutinos žmogus praregi, ima galvoti apie pasaulio tvarkos dėsnius.

Rašytojas ugdė individo egzistencinę savivoką ir lietuvių literatūrą praturtino egzistencializmo filosofijos atšvaitais, jo personažai linkę į savistabą, jiems artimos sąvokos „kaltė“, „atsakomybė“, „stoicizmas“. Ypač tai ryšku apysakose „Prieš lapų kritimą“ ir „Rudeno žolė“ (jos pasirodė knygoje *Tiltas per Žalpę*, 1980). Autobiografinėje apysakoje „Prieš lapų kritimą“ – mažo Benučio akimis regima Antrojo pasaulinio karo baigtis. Pasislėpęs už naivaus vaiko akipločio ir suvokimo, autorius drįsta pasakyti daugiau, negu leidžiama – jis tolerantiškai traktuoja vokiečių karo ligoninės gydytojus (tai jie sutvarstė kumeliuko padarytą žaizdą). Šią pirmiausia žurnale paskelbtą apysaką budrūs cenzoriai įvertino kaip ideologiškai ydingą ir autoriui buvo anuliuota už rinkinį *Sugrįžimas vakarėjančiais laikais* jau paskirta Valstybinė premija (1978). „Rudeno žolėje“ analizuojama kaltės, sąžinės ir atsakomybės tema – gydytojas nesėkmingai operavo talentingą jauną dainininkę ir ši neteko balso. Abu užsisklendžia ligoninėje (beprotnamio, psichinės ligos temos sovietmečiu taip pat nepageidautos).

Originalus istorinės praeities ir baltiškos bendrystės gaivinimo projektas buvo alegorinė apysaka *Skruzdėlynas Prūsijoje* (parašyta 1967–1971, bet neįtikusi cenzūrai ir išspausdinta tik 1989). Vyras ir moteris atmeta bukos visuomenės melą, kūniškumą, tuštybę ir pasitraukia į negyvą Prūsijos žemę, kur gelbsti savo dvasią, marindami kūną (tik korio akutė, tik gurkšnis vandens per dieną). Pats rašytojas apie šį sąlygiško siužeto, fantastiniais vaizdais ir metaforomis išdabintą kūrinį sakė, kad jis gimė iš sapno ir kad „protestuoti galėjai tik tokiais pavidalais, kuriuos mėginau nupiešti *Skruzdėlyne...*“ Savosios kartos paradimus Aputis išsamiai analizuoja apysakoje „Vargonų balsas skalbykloje“ (1989): jaunystėje jos žmonės buvo maksimalistai, o gyvenimas privertė prisitaikyti ir daryti kompromisus – taip pažeidžiama gyvenimo pilnatvė. Daugiabalsis pasakojimas primena improvizaciją vargonais. Savo vientisa struktūra, originaliais personažų charakteriais ši apysaka pranoksta vėliau parašytą romaną *Smėlynuose negalima sustoti* (1996), pasakojantį apie girininkijos šiokiadienius Dzūkijoje.

Apučio veikėjus vienija ne kilmė, amžius ar statusas, o egzistencinis nerimas, pasaulio slėpinių pajautimas, užaštrinti pojūčiai, registruojantys pačias subtiliausias daiktinės ir metafizinės tikrovės vibracijas.

Knyga *Keleivio novelės* (1985) buvo tikras dabartinės esė pranašas, nors jos pasirodymo metais niekas apie esė žanrą nė nekalbėjo. Buvo akivaizdu, kad Apučio novelės, anksčiau gražios, subalansuotos struktūros, virsta skaudžiu, abejonų pilnu tekstu, suka į atvirą dialogą, kelia programinius klausimus. Ką paliksim, ką pastatysim senos pilies vietoj? – klausia novelės „Ratu palei ežerus“ pasakotojas, išėjęs naktį paklajoti po apylinkes.

Esame suskilę kaip atomas, – mąstė jis. – Esame nekategoriški, kiekvienas mūsų darbas ir veiksmas yra tik akimirkos plykstelėjimas. Negalėdami ilgam būti prisirišę prie vieno daikto, vienos tiesos, mes esame moraliniai, dvasiniai unguniai, todėl nebegalime išgyventi nei didelių tragedijų, nei didelio džiaugsmo.

Ši citata tarsi tipizuoja būsimas visuomenines ir kultūrinės permainas. Apučio prozos žodis, provokuojančiai skvarbus, jautriai reagavo į kintančius laiko ženklus, savotiškai numatė artėjantį „postmodernų būvį“, reliatyvistinę pasaulėjautą.

Keleivio novelių centre – rašytojo *alter ego*. Užimama vis aktyvesnė vertybinė pozicija, nuolat klausama, polemizuojama, atvirai svarstoma, kaip antai: kodėl žmogus dažnai glaudžiasi prie stipresniųjų, prie galios ir prievartos nešėjų? Ypač tai ryšku novelėje „Šūvis po Marazyno ažuolu“ (kartojasi Jono Biliūno „Brisiaus galo“ situacija – reikia atsikratyti nebereikalingo seno šuns). Pasipūtęs pienininkas budelio vaidmenį atlieka pasididžiudamas, o visi kaimynai žavisi tariamu jo šaunumu. Kiekvienoje situacijoje žmogaus laikysena priklauso nuo to, kiek jis išsaugojęs žmogiškumo ir atjautos, kiek turi atsparumo negarbinti smurtautojo. Žmogiškumą Aputis laiko pačia patikimiausia vertybe (Albertas Zalatorius), o gebėjimas atsilaikyti, nenusilenkti kvailybei ar šiuurkščiai jėgai jam yra pagrindinė savigarbos atrama ir sėkmės garantas (novelėje „Vakarėjant gražios dobilienos“ teisybę ryžtingai ginantis vaikas įveikia biurokratus).

Nelengva karo ir pokario vaikystė prie Žalpės atsispindi daugelyje Apučio novelių. „Čia, tose plynėse, tuose miškuose, ant šitų kelių ir takų, viskas bus prasidėję, ėmę gauti prasmę...“ – sakoma novelėje „Lidija Skoblikova ir tėvo žingsniai“, žmogaus formavimąsi lyginant su kregždės lipdomu lizdu ir pabrėžiant vaikystės ir jaunystės patyrimų svarbą. Ankstyvieji įvykiai ir emocijos atkuriami įsimenančiais vaizdais (žavios mokytojos Karaliūtės epizodas, pasakotojo čiuožimas slidėmis keliolika kilometrų namo) ir panardinami į intelektualinių apmąstymų srautą, todėl *tada* ir *dabar*, *ten* ir *čia* sudaro vientisą pynę. Pasaulio čiuožimo rekordininkės ir vargano provincijos vaiko judesius sieja kažgi koks (mėgstama Apučio frazė) abipusis ryšys, jis pamato save didelėje laiko ir erdvės atkarpoje, kur visus žmones gobia tas pats „gaudžiantis pasaulis“. Apučiu visa su viskuo susiję. Visų reiškinų podirvyje, žmonių santykiuose jis ieško bendrumo.

Kad Aputis neina lengvu keliu ir neilustruoja unifikuotų tiesų, o priverčia skaitytoją kiekviename žingsnyje mąstyti, puikiai atspindi novelė „Įveikti save“. Savęs tobulinimo vadovėliai, sėkmingos karjeros žinynai ir populiarioji žiniasklaida dažnai perša mintį, kad reikia vadovautis tik pozityviomis nuostatomis, kilti aukštyn nepaisant aplinkybių ir nuolat save „įveikinti“ (net ignoruojant šalia esančiųjų interesus). Mokytojas vaikams klaseje duoda rašinio temą „Svarbiausia – įveikti save“, stebi rašančiuosius, vėliau skaito jų mintis ir siūlomas išeitis. Aputis problemos sprendimo ieško keliomis kryptimis ir mokytojo bei mokinių vardu pateikia keletą skirtingų atsakymų. Mergaitė „skruzdėlytės“ pravarde rašinyje orientuojasi į laisvą individo apsisprendimą ir visų žmogui būdingų savy-

bių, tarp jų ir negatyvių (liūdesio, skausmo, ilgesio, nesėkmių), išsaugojimą, kitaip tariant, yra už žmogų su visomis jo silpnybėmis, už dvasios turtingumą. Mokytojo mėgstamas vaikas taip pat negali sutikti su teze, kad save būtina reikia įveikti, kai aplink tiek purvo, šiukšlių ir agresyvumo. Įveikti save jis norėtų ne mušdamasis į krūtinę, bet energingai irdamasis per gyvenimą ir imdamasis prasmingos veiklos. Aputis, regis, labiausiai palaiko kaip tik šią poziciją, nes novelės finalas liudija ne mokytojo naudai – prisiskaitęs gražių žodžių, jis pats išsigąsta trijų vyrų bauginimo. Iš kai kurių užuominų galima numanyti, kad novelė rašyta vėlyvučiu sovietmečiu (mokytojas komanduoja kaip kareivinių valgykloje, šmėsčioja frazės apie „kapitalistinį užsienį“), bet jau puolama ir prie „Rytų išminties ir praktikos, prie badavimų ir autosugestijų“. Kaip atpažinti slidžią ribą tarp natūralaus savęs tobulinimo ir prievartinio savo individualybės laužymo? Šiandien novelė perduoda žinią, kad vartotojiškos visuomenės standartams paklusti lengviausia, sunkiau – jiems atsisipirti. Rašytojas dar kartą atveria žmogaus trapumo, sudėtingumo perspektyvą, tarsi primena, kad abstraktaus žinojimo ar vyraujančių stereotipų paviršius neturi gožti mokėjimo „gyvai prisiliesti prie daikto ar reiškinių“, o prieš žūt būtina įveikdamas save žmogus turėtų klausti: dėl ko?

Paskutinis stambus novelių rinkinys *Vieškelyje džipai* (2005) išskirtinas kaip sąžininga vyresnio rašytojo pastanga eiti kartu su laiku, jam nepataikaujant, bet ir nekeiksnojant permainų (už šią knygą 2005 m. rašytojas pelnė Nacionalinę kultūros ir meno premiją). Įdomu tai, kad dalyje novelių veikia ankstyvųjų kūrinių personažai. Patekę į pasikeitusio laiko naujas aplinkybes ne visi garbingai ištvėria žmogiškumo išbandymus. Įsidėmėtinas *Vieškelyje džipai* knygos epigrafas – sakiny iš Horacijaus: „Pasakojama apie tave, tik vardas kitas“. Knygoje susirūpinus kalbamasi, pasakojama, klausiama, įsimąstoma, švelniai juokaujama. Nelekiama į jokių aiškų tikslų – kur nuskubėsi, kur pavėluosi? Esama lėtumo išminties. Susitelkti ties kiekvienu vaizdu, įsijausti į detalę, pajusti išgyvenimą, išgirsti abejonę – taip skaityti yra sudėtinga, bet Apučiui tinka tik toks skaitymo kodas.

Jau po rašytojo mirties pakartotas jo paties peržiūrėtas ir paredaguotas keturių anksčiau apysakų rinkinys *Bėgiai išnyksta rūke* (2010). Pabaigos žodyje Aputis liudija: „Visą savo gyvenimą rašytojas rašo vieną knygą“.

Siūloma literatūra: Juozas Aputis, *Keleivio novelės*, Vilnius: Vaga, 1985; Juozas Aputis, *Gegužė ant nulūžusio beržo*, Vilnius: Vaga, 1986; Juozas Aputis, *Vieškelyje džipai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005; Juozas Aputis, *Bėgiai išnyksta rūke*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010; Petras Bražėnas, *Juozo Apučio kūryba*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007; Jūratė Sprindytė, „Genties pirštas“, in: *Prozos būsenos, 1998–2005*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 150–160; Albertas Zalatorius, „Žmogiškumas – kaip pilies akmenys“, in: Albertas Zalatorius, *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 296–316; Kęstutis Nastopka, „Poleminė struktūra“ (apsakymų „Lidija Skoblikova ir tėvo žingsniai“ analizė), in: *Reikšmių poetika*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 74–79.

Juozas Aputis

KELEIVIO NOVELĖS

ĮVEIKTI SAVE

Mokytojas jau pasuko už naujųjų mokyklos rūmų kampo. Nekokie rūmai, tačiau taip visi vadina: kol kas didesnių rūmų čia nėra. Po kojomis gurgždėjo šviežiai žvyru nu-barstytas takas. Žada sudėti kada nors cementines plokštes. Nedidelis akmenukas šoktelėjo iš po pado ir įkrito tiesiai į geltonos odos mokytojo batą. Mokytojas nervindamasis mėgino krutinti kojos papadę, kad akmenukas nusiridentų prie pirštų ir ne taip graužtų, tačiau jis ridinėjosi ties pėdos lenkimu, skaudžiai badė ir kuteno, tai teko nusiauti. Pasi-lenkęs mokytojas dar ketino ištraukti koją bato neišvarstęs, bet nepasisekė, be to, gaila buvo per daug niurkyti bemaž naują apavą, todėl piktas atrišo varstį, koja pasijuto be galo laisvai, pati išsmuko iš bato, iš kurio, kai mokytojas kilstelėjo į viršų, žemėn paptelėjo miežio kruopos didumo baltas akmenukas ir nukrito ant žvyruoto tako. Susivarstęs mokytojas atsitiesė ir žiūrėjo priešais save, į aną kelio pusę (tą kelią jam reikėjo pereiti), kur ant kalniuko apaugęs žydinčiomis vyšniomis gūžėsi nedidukas namas – tenai buvo jo klasė; apskritai vaikų mažėjant, šitose apylinkėse jų gimdavo daug, ir net silikatinis smetoninės gimnazijos priestatas visų negalėjo sutalpinti, todėl dvi klasės mokėsi namuke, po karo atgabentame iš pamiškės, nuo Žalpės kranto. Paėjęs kelis žingsnius, mokytojas staiga sustojo, jo geltonų batų snukeliai net įsmigo į žvyrą, pačiuoždami tolyn, o mokytojas trupučiuką knabeltelėjo į priekį. Grįžęs atgal, jis tikėjosi rasti tą papadę graužusį akmenuką, neradęs pačiupo pirmą pasitaikiusį ir sviedė į alyvų krūmą. Akmenukas buvo nedidelis, išsigando tik vienas žvirblis, kuris negražiai čirkšdamas nulėkė į miestelio pusę. Dabar mokytojas ėjo spėriai, jo atvaizdas sušmėžavo nuplautuose silikatinio priestato languose, už tų langų mokiniai buvo susikaupę, nedaug kas iš jų tepastebėjo į pamoką vėluojantį mokytoją, jis pats, skubėdamas pro paskutinį priestato langą, dėbtelėjo į tamsiam stikle atsimušantį savo atvaizdą, veido nė nepastebėjo, tiktai pastebėjo, kad nebjauriai atrodo velvetinės, ne taip seniai Latvijoje pirkto kelnės.

Ar tik ne pasityčiojimas iš jo nekokios nuotaikos – šitaip žydyti, ir šitokią ankstybę! Kitais metais dar visi krūmai ir medžiai tokiu laiku stūkso pajuodę, pamėlynavę, pavioletavę, o dabar – visokie žirginiai nudrikę tartum smurgai, o žydėjimas! Putoja, siaučia, banguoja žiedų baltumas, banguoja lyg šokančios gražuolės drabužis.

Vaikai! Sustoja bemaž vienu metu, lyg kareiviukai valgykloje, didžiūmos mergaičių miglotos akys žvelgia pro langus – tenai, kur dar nesibaigė tas gražuolės šokis, kur tebelinguoja baltas šokėjos drabužis, apliptas bičių.

– Sėskitės! – sako mokytojas, ir jam pačiam nesmagu dėl savo balso – tikrai išėjo lyg toje kareivių valgykloje („Statj, sestj!“), ir bjauriausia, kad taip išėjo dirbtinai, sąmoningai, tyčiomis. Viską šiandien jis darė sąmoningai: pats nesuprato kodėl, tačiau nenorėjo būti švelnus. – Sėskitės, pasiimkit sąsiuvinius, rašysim įdomią temą.

– Temą? O žadėjot šiandien paklausinėti, taisyti pažymius!..

– Parašysit – ir galėsit išsitaisyti... Ko čia nusigandot? Bene nemokat rašyti?

Tyla. Vienas vienintelis, aukštas kaip kartis ir plonas kaip sliekas Barauskiukas, parkeriu baksnoja į suolą, lyg ragindamas greičiau pradėti.

Vis dar negalėdamas užmiršti praeitą naktį sapnuoto sapno ir vis dar jusdamas akmenuko nutrintą papadę, mokytojas eina prie lentos, eidamas dar pažiūri pro langą į kelią, duobėtą ir akmenuotą – akmenys nuplauti lietaus, o duobės pilnos nuo molio gelsvo vandens – ir užrašo temos pavadinimą: „Svarbiausia – įveikti save“. Kelios mergaitės atsidūsta, su baime ir su neaiškia viltimi žvelgia į mokytoją, o viena – riešuto kanduolio didumo galvyte ir skruzdėlės akutėmis, tarp gontinių vinelių storumo pirštukų laikydama šratinuką, saujoj gniaužiamo kačiuko balsu sako:

– Vaje! Vaje!.. Tai ką čia rašyti? Kaip čia save įveikti?

– Kiekvieno laisva valia. Rašykit, ką tiktai norit.

Ta skruzdėlytė suraukia ir taip surauktą kaktelę, apsižioja visai nukramtyto šratinuko galą ir graudžiai markstosi. Jai baisu net pagalvoti apie tai, ką ji galėtų įveikti.

Pamažu vaikai išibėgėja, krebžda plunksnos, šratukai linguoja per popierių.

Mokytojas vėl žiūri pro langą, ir tas kvailas sapnas stojasi prieš akis. Rodos, jis kažkur pavėlavo. Skuba, lekia naktį, nors pats gerai nežino, kur. Pribėga prie ilgos medinės salės, kokios niekada niekur nėra matęs, spraudžiasi pro duris, kurios įsitempusios kaip guminės, šiaip taip pavyksta prasibrauti į didžiulę pailgą salę, kur į baltą ekraną nukreiptas stiprus prožektoriaus spindulys... Ekране juodai apsirengęs žmogus iš reto kažką pasakoja. Apsipratęs su blausuma, mokytojas ieško akimis, kur galėtų atsėsti, pamato šalia projektoriaus tuščią kėdę, sliūkina pasilenkęs prie jos, palei projektorių sėdi Barauskiukas, bene jis ir tą filmą rodo; pamatęs mokytoją, piktai sako, kad čia sėstis negalima, tuojau ateis direktorius. „Kol ateis, galiu pasėdėti, paskui užleisiu!“ – piktai atšauna mokytojas, kresteldamas ant kėdės. Barauskiukas užsiutęs taip pavaro filmo juostą, kad ekrane du žmogeliai lekia strimgalviais, griūdami vienas ant kito... Tik dabar mokytojas pamato, kad niekas į ekraną nežiūri, kad visos kėdės, visos jų eilės sustatytos į priešingą pusę, ir visi žiūrovai žvelgia į tuštumą, o ekrane vėl juodas žmogus, kuris skubriai kalbasi pats su savim: plonesnių balsu kažko paklausia, storesniu atsako. Ir dar ne viskas: vos spėjęs pamatyti, kad ekranas yra visai kitame salės gale, mokytojas pastebi pašaipų Barauskiuko žvilgsnį ir netrukus supranta, kodėl tas vaikas taip šypsosi: ant kėdės mokytojas sėdi prasižergęs, o jo kelnės nustumusios ir sudribusios ant grindų. Kaip koks tuščias maišas. Mėgina kelnes užsitempti, bet jos nesiduoda, priešinasi kaip gyvos, ir tik vienas džiaugsmas, kad žiūrovai, rodos, šito nė nemato – atsukę nugaras apšviestam ekranui, kuriame dviem balsais išmintingai kalbasi juodai apsirengęs žmogus, išsižioję jie spokso į tamsią tuštumą.

– Mokytojau! Mokytojau... – išgirsta pagaliau vaikų balsus, ir jis kniūsteli, lyg vėl iš naujo būtų susapnavęs tą sapną. Kniūsteli ir pamato: Barauskiukas atsistojęs ir išėjęs iš suolo, artinasi prie jos, laikydamas pakeltą ranką.

– Ko norėjai? – vėl ne savo balsu, nes sapnas neišeina iš galvos, klausia mokytojas, žiūrėdamas į Barauskiuką ir jausdamas, kaip sukluso visi vaikai.

– Norėjau paklausti, ar temoje reikia rašyti vien tik apie save, ar galima ir apie kitus. Taip tarus, sujungti savo gyvenimą su kitų žmonių likimais. Ar galėčiau paliesti, saky sim, ne tik mūsų kraštą, bet ir užsienį, kad ir kokį kapitalistinį pasaulį?

Klasės gale prunkšteli, tiktai skruzdėlytė tebekramto šratinuką.

– Sakiau – rašykit ką tik norit!

– Neregėta laisvė!.. Gerai. Įsisažmoninta būtinybė... – Barauskiukas ant pirštų galų sėlina į savo suolą, pakeliui spėdamas pasakyti: – Pirmiau aš įveiksiu užsienį, o paskui save... Taip, taip!..

Mokytojas atsisėda prie staliuko, pasigrėžia į langą. Girdėti šnibždesys, klausimai, kur rašyti nosinę, kur dvibalsį. Visus tuos garsus mokytojas pažįsta, bet netgi neketina atsisukti, nuraminti ar nugąsdinti klasę, subarti, kad šitaip akiplėšiškai nelaiku vienas kitą moko. Mokytojui tas visai nesvarbu – žiūrėdamas pro langą, jis jau širsta ant savęs, ant viso savo gyvenimo. Ir šitą idiotišką temą iš tikrųjų sugalvojo tiktai dėl to, kad nieko kito negalėjo sugalvoti. Iškratys savo mokinių sielas! Ką tu iškratysi, jei per šitiek metų nei tu, nei kitas nieko į tas sielas neįdėjo. Ne, ne nieko – įdėjo per daug! Per daug abstraktaus žinojimo ir per maža išmokė realiai, gyvai prisiliesti prie daikto ar reiškinių. Juk žmogui ar žmogeliukui, metų metais ar net dešimtmečiais susiduriant su realia niekšybe, su realiai, apgalvotai daromu skausmu, paskiau yra juokinga kalbėti, kad medžiui skauda, kai jį laužai. Reikia, kad skaudėtų žmogui – kiekvieną sykį, kai jį kas nors skaudina – tegu tą daromą skausmą uždangstydamas gudragalviškomis širmomis, reikia, kad skaudėtų tam, kuris skaudina. Pažinti, ištobulinti, išsaugoti save – ar ne dėl to dabar taip puolama prie visokių savęs pažinimo ir tobulinimo sistemų, prie Rytų išminties ir praktikos, prie badavimų ir autosugestijų. Išsaugoti save! – šit kokį egoistinį šūkį dabar meta daug kas, bet ar įmanoma išsisaugoti pačiam, kai nesaugai kitų, kai tie kiti tavęs irgi nesaugo? Juk tai atviriausias ruošimasis karui, tai žmogaus ruošimas prieš žmogų. Pagaliau – tai bjaurus spjūvis sambūriui, kraštui, istorijai. Ir šiandien jis dar užrašė tą temą! Įveikti save! Ką tas reiškia? Kad aš turiu aukščiau pakilti už savo niekingą prigimtį, kad savo smegenyse, jausmuose, o gal net ir kūne privalau surasti kažkokią idealią aplinkybę, kuri galėtų padėti man išsisaugoti? Nuo ko? Nuo laiko? Nuo buvusios ir būsimos istorijos? Nuo savo tėvo, motinos, brolio, mylimos moters likimo? Aš, tiktai aš svarbu, aš įveiksiu save, suprasiu save – daugiau jau nieko nebereikia! Tai tiesiog bjaurul Ir dar manė sąmoningai sugalvojęs tą temą; perkūno tau sąmoningai; nebegalėdamas pats nieko pasakyti, papurtys, matai, šituos žmogiukus!

Tegu, tegu rašo...

Mokytojas prisiminė senus laikus, kai su tėvu jiedu keliavo prie Balčios upės, paskiau turėjo dar toli nueiti iki miestelio, o jis, sūnus, dviračiu nuvažiuoti dar aštuonis kilometrus, susirasti mokslo draugo namus ir iš tenai pasiimti knygelę, kur buvo rašoma, kaip pasidaryti žaislinį garo katilą. Tėvas tada jau vaikščiojo sunkiai, kojos klausė gerai, tik labai trūko oro, švokštė skylėti plaučiai, todėl prie Balčios šlaito jis pasakė: „Tu, vaikel, važiuok, tau dar toli reikia už miestelio, susitarkim grįždami vėl čia susitikti, ir paskui jau eisim kartu.“ – „Gerai.“ Susitiko visai pavakare, vaikui ilgai reikėjo laukti tėvo, laukdamas skaitė ir skaitė apie tą garo mašiną, miglotai vaizduodamasis, kaip ji varo kitas mašinas, kaip suka girnas ir arklinę kuliamają... Kai tėvas šniokštuodamas užkopė į Balčios krantą, rado vaiką beskaitantį smarkiai apiplėšytą knygūkste. Tėvui būtinai reikėjo pailsėti, jis buvo pavargęs, aplankė savo brolių, ne, ne aplankė – tai daug vėliau suprato vaikas – buvo nuėjęs su broliu atsisveikinti, nes nujautė artėjant savo mirtį. Tėvas išsitiesė po ąžuolu ant parudavusios numindžiotos žolės, pūtuodamas ir lūpomis gaudydamas orą, o kai kiek atsigavo, paėmė iš vaiko knygą, pavartė tuos puslapius, kur buvo rašoma apie garo mašiną, kažkodėl atsiduso, o paskiau, kai jiedu ėmė eiti ir kai vaikas šalia varėsi dviratį, vis stabčiodamas ir žvilgčiodamas į knygą, tėvas

pasakė: „Kam tau ta mašina?“ – „Kad suktųsi smagračiai su ašim, o nuo tos ašies diržai varys kokias kitas mašinas.“ – „Bet kaip tu visa tai padarysi?“ Ir vaikas ėmė pasakoti, ką perskaitęs, pasakėjo trikdamas, užsimiršdamas, vis skersuodamas į knygą – lyg pamokoj, kai bandai išsigelbėti sąsiuviniu ar vadovėliu. „Vaike, – tarė jam tėvas. – Knyga gali būti tikrai geras patarėjas. Tvirtas noras turi būti tavo paties. Sakai, nori, kad suktų kažkokias nelabai aiškias mašinas? O ar nenori, kad šitą mašiną pamačiusi džiaugtųsi mama, gal ir aš... Arba – tavo mergaitė...“

Vaikas nuraudo.

„Nėra ko gėdytis, – tarė tėvas. – Mes, vyrai, galime viską padaryti tikrai turėdami kokią užmačią, koki kilnų norą pasirodyti, išgarsėti... Palenkti į savo pusę moterį... Tokia mūsų prigimtis. Netiki? Nebūk tu mažas – užteks raudonuoti! Pasitikrink – kai dar syki skaitysi apie tą garo mašiną, visą laiką galvok... Tu pats geriau žinai, kam norėtum tą mašiną padaryti.“

Kol parėjo namo, beveik sutemo. Motina sėmė iš šulinio vandenį, pylė į lovį, girdė karves. Išėjęs už daržinės, nes toje pusėje buvo nusileidusi saulė, vaikas atsivertė knygą ir pradėjo skaityti iš naujo, matydamas, kaip mergaitė iš jo klasės atmeta ir atmeta atgal plaukus, juodu dirželiu sujuostas mažytis gauburėlis lėtai kilnojasi, o mergaitė juokiasi, vis atmesdama galvą ir šnairomis žiūrėdama į jį. Šito vakaro skaitymo vaikui užteko. Po savaitės pavakare jis pasišaukė tėvą, ir tas graudžiai šypsojosi, žiūrėdamas, kaip garo katilo pašonėse lyg kokios žiogų kojos švytuoja nublizgintos smagračių lazdos.

Įveikti save! Ką tai reiškia? Sutapti su kuo nors? Paskirti save kam nors? Atiduoti? O gal visiškai atsiskirti? Įveikti ne savo silpnybes, o iki begalybės, iki saldaus gerumo ištobulinti prisnūdusią artimo meilę?

Po pertraukos vaikai rašė toliau, nes tam skirtos dvi pamokos. Mokytojas tebežiūrėjo pro langą. Cha! Jauna istorijos mokytoja išsinešė žemėlapi į lauką, pakabino vaikai po balta vyšnia, ir nedidukas mokinys lazdele vedžiojo palei Baltijos jūrą. Taip iš tolo pasirodė mokytojui, kurio mokiniai po pertraukos, rodos, visai rimtai įniko rašyti, net skruzdėlytė nebegrauzė šratinuko, o vijo jį sąsiuvinio bėgiais...

Mokyklos direktorius su dviem ilgšiais mokiniais nuėjo palei silikatinį priestatą. Mokiniai nešė didelį šūki, mokytojas iš savo klasės matė juoduose priestato langų stikluose atsispindinčias apvirtusias baltas raides,

„Svarbiausia – įveikti save!“ – pagalvojo mokytojas, žiūrėdamas į apvirtusias raides, ir šyptelėjo.

Į kalną, aplenkdamas vandens duobes, automobiliu kilo pirmininkas. Pamatęs priešais ateinantį žmogų juodu kombinezonu, pirmininkas sustabdė mašiną, išlipo – daug sykių jį matė mokytojas, bet ir dabar tyliai nusistebėjo, kad jis toks storas. Tą, su kombinezonu, mokytojas irgi pažinojo. Tai buvo nuo vaikystės nebylys ir kurčias žmogelis, užklydęs iš kažkur ir amžiams čia pasilikęs, o dabar prižiūrintis melioratorių poilsio namus ir pirtį. Pirmininkas, gestikuluodamas rankomis, pirtininkui kažką greitai aiškino, nebylys linkčiojo galvą, jo lūpos kažką ulbėdamos krutėjo. Netrukus pirmininkas į delną jam įdavė pinigą, pirtininkas skubiai leidosi keliu žemyn, drąsiai kišdamas į molį savo guminį apavą. Rodos, jis pamatė lange mokytojo veidą, rodos, linktelėjo galvą. Pirmininko automobilis pirtininką greitai pasivijo atbulas, pasivijo ir pralenkė, nes pirtininkas turėjo automobilį pamatyti, juk išgirsti negalėjo; pamatęs nė kiek nenustebo, sustojo, pirmininkas iš automobilio dabar neišlipo – kodėl mokytojui atrodė, kad jis pir-

ma buvo išlipęs, ir tada jis rankomis mosavo pro atidarytas dureles, – pro langelį padavė dar pinigą ir abiejų rankų pirštais pasakė skaičių. Pirtininkas šyptelėjo ir nuėjo toliau. Pirmininkas nuvažiavo. Iš po ratų bjauriai lėkė purvas.

Netrukus iš miestelio pusės į kalniuką ėmė pūškuoti senutė, tempdama sunkiai prikrautą rezginę, paskui šokuodama dainavo anūkėlė, stabteldama ir koja pataškydama molėtą geltoną vandenį. Duobėj, kurią neseniai tris kartus – važiuodamas į priekį, atbulas ir vėl į priekį – aplenkė kolūkio pirmininkas – mergaitė pamatė baltą žiedą, norėjo išgriebti iš vandens, bet negalėjo prieti, o bristi bijojo, ir dar tuo pat metu ją pašaukė atsigrižusi senelė; užmačiusi molio take įmintą akmenuką, anūkėlė išlupo jį ir tēkštelėjo į duobę. Tēkštelėjo taikliai, nes baltas žiedas lyg koks per neapsižiūrėjimą iškilęs povandeninis laivas murktelėjo į vandenį, o kai po kurio laiko išniro, buvo jau murzinais geltonos spalvos ir rengėsi greitai vėl panirti.

Surinkęs sąsiuvinius, mokytojas susidėjo juos į portfelį, gerai užsegė, paleido vaikus namo, nes jo buvo paskutinės pamokos, paleido tuos, kurie spėjo anksčiau parašyti, kiti sulaukė skambučio. Jam pasirodė, kad vaikai šiandien keisti, niekur jie neskubėjo, stovėjo ramūs, kol jis iškiūtino pro duris.

Mokytojas gyveno miestelio pakrašty, bemaž jau ne miestelyje, galėjo jis eiti ir takais, įstrižai bažnytikaimio, bet nuėjo to paties duobėto kelio pakraščiu. Vienas noras jį buvo stipriai suėmęs: pakeliui paskaityti, ką vaikai parašė. Žinoma, visų neperskaitys, bet keletą norėtų. Pasukęs į šalį, po žydinčia ieva surado sausą vietelę, apsupatą baltuojančių ožkabarzdžių, aptikęs atsinešę aptrešusį rąstgalį, atsisėdo ir ėmė atsargiai iš portfelio traukti sąsiuvinius. Net nepatogu pasidarė, kad atidėjo į kitą portfelio narvelį tiek daug sąsiuvinų, kurie jo nedomino.

Aha, skruzdėlytės.

„Mokytojas šiandien užrašė lentoje tokią temą: „Svarbiausia – įveikti save!“ Galvojau, galvojau, ir pasirodo, kad apie kiekvieną dalyką, kai įsigilini, gali ką nors pasakyti. Svarbiausia? Gal svarbiausia – kaip įveikti? Kaip padaryti, kad žmogus nieko nebijotum, nieko, o nieko, kad nesigrauztumei, jog esi silpnas, negabus, kad nepavydėtumei kitiems, kad negalvotum apie... Mokytojau, čia tą žodį buvau užbraukusi, akimirksnį pasidarė gėda, bet vėl jį užrašysiu, noriu būti atvira ir Jums, ir sau: aš dažnai galvoju apie berniukus, bijau, kad niekada niekas nenorės su manim draugauti ir aš amžinai liksiu vienų viena... Suprantu, kaip tik man ir reikėtų save įveikti. Tačiau, mielas mokytojau, dėl ko? Ko turėčiau gyvenime siekti, kad galėčiau įveikti savo įgimtą nepasitikėjimą, baimę? Pagaliau – kaip įveikti savo nepatrauklumą?.. Apie viską kalbame taip miglotai, neaiškiai ir neprasmingai... Atleiskit, taikau ne Jums, o visiems. Niekas man negali pasakyti, vardan ko turėčiau įveikti save, neregėti, nesiilgėti, neliūdėti dėl savo amžinų asmeniškų nesėkmių ar... dėl išvaizdos... Kuo virščiau be šito? Kas man tai atstotų? Žmogus be skausmo – medinis žmogus, o nesigrauzdama dėl to, kas man nesiseka, ko man pats dievas nedavė, likčiau negyvas medžio stuobrys. Gal brautis į kokią visuomeninę tribūną? Kaip man įveikinėti (!) save ir išlikti žmogum, tuo, kuo man numatyta būti, neprarasti baimės, nepasitikėjimo ir tuo pat metu nebijoti ir nors truputėlį pasitikėti?..“

Toliau ji rašė apie savo gyvenimą, apie tėvą, išbėgusį į Sibiro statybas, apie motiną, kuri skruzdėlytės manymu, labai norėjo įveikti save, dirbo ar ne trijose tarnybose, kad tik galėtų apsirengti, išmaitinti šešis už „skruzdėlytę“ mažesnius vaikus. Suprantu, rašė

skruzdėlytė, šitaip mama įveikė save. Dėl vaikų. O gal ir man taip galvoti? Gal galvoti tiktai apie vaikus. Auginti sau vienai...

Toliau ji vėl rašė apie tėvą, kaip sapnuojasi naktimis, kaip ne sykį regėjo besiertinantį prie jos lovos, jam akyse susitvenkusios ašaros, artėja artėja prie mergaitės, tačiau ilgi, ploni lyg botagai ir šalti šalti kaip ledas pirštai suima tėvą už sprando ir atbulą traukia į tamsą, kuri dunda, virpa, alsuoja degančia geležimi... Rašinio pabaiga mokytoją visai nustebino: „Kad ir kiek save beįveikčiau, viską turėsiu daryti kitų nurodyta kryptim. Pavyzdžiui, įveiksiu jaudulį, kad tėvas taip toli, kad išėjo iš namų, bet išėjo tai jis, o aš įveikinėsiu save! Kur išeiti man?“

Nuo ievų kvapo mokytojui ėmė svaigti galva. Jam darėsi nesmagu, kad, jautė, sąsiuvinyje ta menka skruzdėlytė daug ką parašė ir už jį patį. Jam darėsi baisu, kai pagalvojo apie savo nugyventą laiką.

Barauskiuko sąsiuvinį atsivertė jau visai išsigandęs.

„Negalėsiu tinkamai atsakyti į temą, nes iš esmės nesutinku su joje glūdinčiu teigimu. Pirmiausia reikia idealaus (o ar toks būna?) aplinkinio gyvenimo, kad galėtum šitaip sau įsakyti. Antra, jeigu dideliausiomis valios pastangomis ir įveiktum save (na, bailumą, kūniškumą, neapykantą, pavydą ir t. t.), tai toks niekam nebūtum reikalingas. Netikiu jokiais dvasios vedliais, kai neturime, kai nesame išmokę po savo kojomis išsigrįsti bent kokio pamanomo keliuko. Pirma aš turiu išmokti padaryti ką nors (ne kokį žaisliuką) praktiškai, o jau paskui mėginsiu įveikti save! Jeigu, žinoma, to reikės. Kai aplinkui tave drabstomasi purvais, kai tu pats nuolat aptaškomas, juokinga, kvaila, istoriškai (atsiprašau už didingus žodžius – jie iš kasdieninio mūsų leksikono) niekšiška įveikinti save. Tad sakyčiau: „Svarbiausia įveikti kitą, o paskui jau galima save!“ Kitokios nematau prasmės, labai noriu tikėti, kad toji mano nusakyta būtinybė laikina – atsakyti kasdien dantų šepetėliu – lyg koks atskirtas vienuolis – gremžti savo sielą, o dažniausiai tik sieliūkštę, kai mano kūnas... Pagaliau ir į tą mano sielos sandėlį kasdien tonomis kraunamos šiukšlės... Tai aš tik valysiuos ir valysiuos kaip kačiukas letenėlėmis. Ne, pirma aš turiu apsiginti, kitaip neišsivalysiu!

O čia tegul būna sentimentalus nukrypimas: tos temos nepamiršiu, manau, daug kas jos nepamirš. Režiumė: aš trokštu veiklos, aš noriu įveikti save irdamasis, kapstydamasis šunim, o ne stovėdamas ir mušdamasis į krūtinę. Jau buvo kadaise panašiai pasakyta: „Aš bjaurus, aš šlykštus, tačiau aš moraliai tobulinuos...“ Aš ne niekšas, bent jau niekada neleisiu, kad šitaip apie mane galvotų tie, kurie savo sielos nevalo ne tik dantų šepetėliais, bet ir švelniausiomis smilgomis. Tik veikloje įveiksiu save! Dar tiksliau: tiktai po to, kai būsiu šį tą nuveikęs.

Protarpiais, kai nebežinodavau, ką rašyti, žvalgiaus pro langą ir mačiau tai, ką matė ir mūsų mokytojas.

Tik braudamasis per brūzgynus, aš įveiksiu save!“

Mokytoją nukrėtė šurpas. Baisu ir gera: šitokia energija spruzdėjo uždaryta plonuose sąsiuvinuose!

Iš lėto ėjo jis molinu kelkraščiu, geltonų batų kulnais kliudydamas velvetinių kelnų blauzdas ir jas išmurzindamas. Betraukiantį į kalnelį, jį pasivijo ilga tamsi mašina, kuri lėkė taip greitai, kad ne tik velvetinės kelnės, bet ir švarkas, portfelis su vaikų sąsiuviniais buvo aptaškytas bjauriausiu molium. Keli murzini lašai lėkštelėjo net į akis, ir mokytojas jas pasivalė nosine. O pasivalęs piktas ėmė vytis į kalną ropojančią mašiną,

šaukti įsiutusiu balsu, grūmoti, lenkėsi net akmenis, tačiau juoda mašinos nugara greitai dingio už kalvos. Žvelgdamas į purviną portfelį, mokytojas kelis sykius dar suriko ir pagrūmojo, atsisegė portfelį ir pamatė, kad keli geltono purvo lašai nutūpė ir ant Barauskiuko sąsiuvinio. Pyktis vėl ėmė jam spausti galvą, jis vėl grūmojo ir patyliukais rėkė. Tuo metu priešais ant kalvelės viršūnės pasirodė trys kombinezonais apsvilkę vyrai, vieną jis pažino, tai buvo neseniai nuvažiavusios mašinos vairuotojas; jie ėjo susikabinę rankomis vienoj linijoj, grasiai palinkę į priekį – lyg kadaise matytame ekspresionisto paveiksle. Mokytojas vis dar grūmojo, iškėlęs ranką, ir rėkė, tačiau greitai dirstelėjo į savo drabužius ir portfelį. Baisiau negalėjo būti: ir ant portfelio, ir ant kelnių, ir ant švarko nebuvo nė dėmelės, jokio molio žymių nebuvo!.. Ir vėl: baisiau negalėjo būti! O trys rankomis susikabinę vyrai, panarinę galvas, artėjo. Tasai, kuris pirma vairavo mašiną, iš tolo šaukė:

– Tai išpurvinom? Ką? Tai išpurvinom, apdrabstėm moliuku? Ir už tai, už tokią smulkmeną mokytojas turi taip riaumoti?

Ir dar kartą: baisiau negalėjo būti – mokytojas šoko į moliną griovį, šokdamas paslydo, pargriuvo, visas išsitepdamas veidą, bet jam šito jau atrodė per maža. Lyg pamišęs molio vapna jis trynė sau kelnes ir veidą, inkšdamas tarytum šunytis, ir išlipo pasitikti kombinezonais apsvilkusių žmonių. Pamatęs purviną mokytoją iš arti, šoferis nusikvatojo arklišku juoku ir pirštu rodė kitiems bendrams į mokytoją. Ėmė negražiai kvatotis ir kiti du. Šitaip kvatodami, lyg kokiame multiplikaciniame filme, jie kariškai apsisuko ir, taip pat susikabinę rankomis, atsukę plačius užpakalius ir dar platesnes nugaras, pasitampydami nukrypavo atgal į kalvą.

Jūratė Sprindytė

GENTIES PIRŠTAS

Šešios įžanginės tezės

Egzodo žurnale *Literatūros lankai* 1959-aisiais buvo paskelbta anketa apie mūsų literatūros padėtį, o neilgai trukus pasirodė pirmasis Juozo Apučio prozos rinkinys *Žydi bičių duona* (1963). Atsakydamas į anketą, Juozas Girnius teigė: „Teturėdami labai neseną savo literatūros istoriją, esame į ją žiūrėję ir tebežiūrime labiau mylinčios motinos, negu šalto teisėjo akimis“¹. Pirmoji mano tezė: Apučio proza atlaikytų ir šalto teisėjo žvilgsnį.

Beveik kiekviena rašytojo knyga būdavo savaip simptomiška, etapiška, žymėdavo naują pakopėlę mūsų prozos pasakojimo raidoje. Tai pasakytina ir apie noveles, ir apie apysakas, o kaip tik šie žanrai buvo mūsų prozos pasididžiavimas, ypač sovietmečiu. Be to, mažosios formos yra pasakojimo žvalgai, kaip tik čia užgimsta modernios naujovės. Antroji tezė: Aputis savuoju mobiliu novatoriškumu išliko tarp pirmaujančių novelistų.

Kas jo kūrybos centras? Kad būtų lakoniškiau, pasiremsiu per keletą dešimtmečių formuluotomis įvairių vertintojų mintimis: tiesa ir tikrumas (Romualdas Lankauskas), grožis, gerumas, tekantis laikas, žmogiškumo ir smurto priešprieša (Albertas Zalatorius), aistringas visuotinumų ieškojimas (Algimantas Bučys), sodžiaus mikrokosmosas (Sigitas Geda), autobiografinis autentiškumas (Petras Bražėnas), atmintis ir sąžinė, pasaulėvaizdžio lyrizmas (Vytautas Kubilius).

Aputis kultūrinio bado metu buvo ypatingas autorius. Jis kėlė klausimus. Perfrazuojant jo paskutinės knygos *Maži atsakymai į didelius klausimus* (2006) antraštę – tai buvo dideli klausimai, į kuriuos maži atsakymai neegzistuoja, į juos atsakyti kiekvienas gali tik gyvendamas. Pats. Kitaip tariant, Aputis mokė mąstyti savo galva, reflektuoti patirtį. Jo prozoje užgimė keistas metafizinis nerimas, kurio tokiais geliančiais pavidalais anksčiau lietuvių literatūroje nebūta. Jis be užuolankų prabilo apie vieatvę, baimę, liūdesį, ribines psichikos būsenas. Trečioji tezė: Aputis ugdė individo egzistencinę savivoką.

Svarbu ne tik tai, kokiomis avangardinėmis formomis ar kaip tobulai kiekvienas geras rašytojas kuria meninį pasaulį, bet ir kokia žmogiškos patirties dalis tampa nauja literatūros žaliava. Drįstu manyti, kad Aputis gerokai praplėtė prozos turį, įnešdamas psichologinės problematikos gelmės ir subtilumo. Jis priminė pajautą, kad visiems kartais būna taip liūdna, kai „atrodo, kad esi svieto laikrodžis, ir ne toks, kurį prisuka, o toks, nuo kurio viskas priklauso“². Tai citata iš novelės „Horizonte bėga šernai“ to paties pavadinimo knygoje, kuri, kaip ir novelių rinkinys *Sugrįžimas vakarėjančiais laukais* (1977), ryžtingai pasuko lietuvių novelę iš buities į būtį. Kad ir kaip patetiškai skamba ši ketvirtoji tezė, tokio posūkiu labai reikėjo to meto oficiozinei prozai atsverti.

O knyga *Keleivio novelės* (1985) buvo tikras dabartinės esė pranašas, nors jos pasirodymo metais niekas apie esė žanrą nė nekalbėjo. Tik buvo akivaizdu, kad Apučio novelės iš gražaus elegiško daikto virsta abejonių pilnu kalbėjimu, suka į atvirą dialogą, kelia

¹ Literatūrinė anketa: Juozas Girnius, *Literatūros lankai*, 1959, Nr. 8, p. 13.

² Vienas Carlo Gustavo Jungo pacientų regėjo sapną su tokiu pasaulio laikrodžiu. Tai neabejotinai archetipinis vaizdinys, ženklinantis asmens vientisumo, sąmoningų ir nesąmoningų elementų integralumo siekinį, – in: Карл Густав Юнг, Воспоминания, сновидения, размышления, Киев: Airland, 1994.

programinius klausimus. Atrodė simptomiška, kad keleri metai prieš atgimimą Apučio simbolis nebesimbolizuoja, o yra angažuojamas moralinei ir pilietinei savimonei žadinti. Ką paliksim, ką pastatysim senos pilies vietoj? – klausia novelės „Ratu palei ežerus“ pasakotojas.

Esame suskilę kaip atomas, – mąstė jis. – Esame nekategoriški, kiekvienas mūsų darbas ir veiksmas yra tik akimirkos plykstelėjimas. Negalėdami ilgam būti prisirišę prie vieno daikto, vienos tiesos, mes esame moraliniai, dvasiniai unguariai, todėl nebegalime išgyventi nei didelių tragedijų, nei didelio džiaugsmo.³

Ši citata tarsi tipizuoja būsimas permainas ir pagrindžia penktąją tezę: Apučio prozos žodis, turėdamas ypatingo provokuojamo skvarbumo, jautriai reagavo į kintančius laiko ženklus, savotiškai numatė artėjantį „postmodernų būvį“, reliatyvistine pasaulėjauta.

Šeštoji tezė: kai kurie Apučio kūriniai pavadinimai, realijos, simboliai tapo ženkliški. Originalus istorinės praeities ir baltiškos bendrystės gaivinimo projektas buvo apysaka *Skruzdėlynas Prūsijoje* (rašyta 1967, išspausdinta 1989), o *Vargonų balsas skalbykloje* (rašyta dešimt metų, išleista 1989) – žodžio skastykla savajai kartai, su sunkiu kraičiu pasiekusiai dabarties dienas. Ir puikus apibendrinantis novelių rinktinės pavadinimas *Gegužė ant nulūžusio beržo* (1986) – gegužė čia kukuoja atminties balsu.

Rudens aiškumo būsena

Paskutinis novelių rinkinys *Vieškelyje džipai* (2005) išskirtinas kaip sąžininga vyresnio rašytojo pastanga eiti kartu su dinamišku laiku, jam nepataikaujant, bet ir retrogradiškai neniurzgant. Džiaugiuosi, kad novelių rinkinys storas, fundamentalus, kad ne kartą atsiversiu, kai būsiu pamiršusi, kaip gali skambėti lietuvių literatūros kalba.

Vieškelyje džipai – labai kitokia, kitoniška knyga, išsiskirianti iš bendro šiuolaikinės prozos fono. Kokiais būdais Aputis sugebėjo iškristi iš dominuojančio konteksto? Jam rūpi tai, apie ką rašo. Ne padaryta, o parašyta knyga, iš tikro intereso, iš vidinės būtinybės atsiradusi. O teksto sugestijai tai, pasirodo, svarbu. Iš novelių sklinda suinteresuotumas, jis veikia jausmus, mąstymą ir pažadina brandžios prozos prisiminimą, tveria autentiško pasakojimo stebukladarystę. Kai rašoma pagal leidyklos užsakymą ar uodžiant konjunktūrą, tokių dovanų neverta tikėtis. Čia tinka cituoti tėvo patarimą sūnui iš novelės „Įveikti save“: „Labiausiai gali padėti tiktai tvirtas tavo paties noras. Jei jį turėsi ir užsispyręs jo laikysies, viskas pasiseks“⁴. Knyga todėl ir kupina gyvo nerimo, kad Apučiu tikrai svarbu susigaudyti, kokios gyvenimo ir kultūros ženklų transformacijos vyko per pastaruosius penkiolika metų, kokius pėdsakus paliko skirtingų kartų psichologijoje, kaip paveikė rašančiųjų bendriją. Apie rašytojui nuolat paslaugiai atvertus konjunktūros vartus ypač skaudžiai atviraujama autobiografinėje novelėje „Ak, Benai!“, kurios išsipažinimai tvilko retu kritiškos savivokos ir autoironijos lygmeniu: Šiandien siaubingai gėda, kokių idėjų tarybinių knygų sąrašą pasiūlė mylimai mergaitei, savo kaimo žemių matininkei prieš penkiasdešimt metų, kai galėjo neperžengti vieno iš brandos slenksčių ir „pasukti į primityvų rašto ir gyvenimo kelią, kuris tada atkakliai ir grėsmingai buvo tiesiamas, vietoj grunto skaldos klojant žmonių kaulus! Kas nuo tokio žingsnio sulaukė? Kaži koks naivus,

³ Juozas Aputis, Keleivio novelės: Novelės, Vilnius: Vaga, 1985, p. 124.

⁴ Juozas Aputis, *Vieškelyje džipai*: Novelių knyga, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 145. Toliau cituojant iš šio leidinio nurodomas puslapis.

niekada neužgesintas spindulių pluoštas, tegu giliai ir neįsisąmonintos, o vis dėlto tiesos ilgesys. Bet... Juk ir dabar, šiandien, peršamos rašytinės beprasmybės [...]“ (p. 178–179). Klausianti ir klausinėjanti penkių šimtų puslapių knyga grįžta ir grąžina prie senokai primirštų egzistencinių reikšmių, kalba apie dalykus, kuriuos iš literatūros esame beveik išstūmė kaip neturinčius komercinės paklausos.

Vieškelis – tai viešas kelias. Viešas, išlaisvėjęs ir praradęs didelę dalį doros ir subtilumo mūsų gyvenimas, „kai negali teisybės šalia pasisodinti“ (p. 18). Akivaizdžios intertekstinės aliuzijos į ketvirtajame dešimtmetyje publikuotą Kazio Jankausko romaną *Vieškelyje plytų vežimai ir*, žinoma, Broniaus Radzevičiaus *Priešaušrio vieškelius* projektuoja istorinę ir literatūrinę pusšimčio metų perspektyvą. Vieškelyje – agresyvūs džipai, bet viršelis betų didelių mašinų, tik padūmavęs kelias, pilkai žalsva jo spalva; Romo Oranto dizainas skleidžia retą ramybę. Idealiai tinka kaimo nuotraukos, esmingas ir paties Apučio anotacinis žodis, įtikinantis, kad tikrai gyvenimas per naująją knygą susisiekiama su praeities šešėliais „užsidaro savotiškame rate“. Būtina akcentuoti epigrafą – tai sakinytis iš Horacijaus: „Pasakojama apie tave, tik vardas kitas“. Taip apipavidalinta knyga jau savaime artefaktas (dabar taip sakoma? – nusistebėtų seniukas Milašius).

Kūrybiškai sumanytame pirmajame skyriuje „Atverstinės novelės“ suporuojama gerai žinoma, klasikine tapusi sena prozininko novelė su naujai parašyta, kurioje veikia tie patys personažai, bet jau naujomis aplinkybėmis daugiau kaip po ketvirčio amžiaus. Intriguojantys kontrastai! Tokių originalaus auto-intertekstualumo porų rinkinyje yra šešetas. Gyvenimo būdo permainos labiausiai jose ir matyti. Pažįstančiam Apučio kūrybą dvigubai įdomu skaityti „Atverstines noveles“ ir stebėti, kaip daugiau ar mažiau išradingai modeliuojamos žmonelių likimų linijos (ar jų finalai) atveria platų lauką interpretacijoms: ar tu priklausai nuo brutaliai žygiuojančios tavo tėviškės vieškeliais istorijos, ar nuo prieštaringos žmogaus prigimties? O gal nuo savo valios ir pasirinkimo? Ar nuo keisto atsitiktinumo? Veikėjai kone visi pažįstami iš ankstesnių autoriaus novelistikos knygų. Atsiskleidžia trys kartos. Buvę 7–8-ojo dešimtmečio aktyvieji herojai dabar smarkiai senstelėję. Visi po kyčiai ėjo per žmogaus kuprą, sąžinę, psichiką. Iš kokios detalės gal ir galėjai nuspėti, kad mažas vaikiukas išaugs į biznierių, o kitas suvis prapuls, užsimuš su motociklu, prasigers, taps gatviniu, nebaigs mokslų, dirbs užsienyje, darys pinigą. Ir buvo visiškai aišku, kad vyresnieji, tarpukario augintiniai, atlaikys, patikimai verifikuodami gėrį ir blogį. Praėjo ne tik ketvirtis amžiaus, už lango jau kita epocha. Keista, kad skaitytojai itin dirgliai reaguoja į rašymą kaimo temomis, galbūt laikydami jį atgyvenusiu etapu ar tiesiog „neprekinium“, „neprestižiniu“ užsiėmimu. Bet kurio rašytojo objektyve atsidiūrus kaimo realybei, įtariai laukiama praeities nostalgijos, paguodos ieškojimo ar bėgimo į gamtą motyvų. Nieko panašaus Apučio knygoje nėra. Romantinis kaimo mistifikavimo etapas senų seniausiai baigėsi (sovietmečiu jis buvo logiškas ir padėjo gelbėti, konservuoti, retransliuoti senojo kaimo paveldą). Bet jau nuo devintojo dešimtmečio viršų ėmė kaimo degradacijos vaizdai, ryškūs ir novelistikoje, ir romanuose (Romualdo Granausko *Gyvenimas po klevu*, Vandos Juknaitės *Šermenys*). Jau ir tada sieti kaimo vaizdavimą su dūsavimais ir rugiagėlėmis buvo ideologiniais sumetimais įkaltas ir galop iš tiesų įsikaltas stereotipas, juolab šiandien jis nebeturi realaus pagrindo, o skaitytojų galvose dar vis tebegalioja. Kaimas nebe toks, ir rašytojai tai seniai žino. Aputis blaiviai, nors ir su kartėliu, reflektuoja gana paradoksalią

„kaimo nuvertėjimo“ situaciją: „Valentas šitoj aplinkumoj – bijom sakyti kaime, nes dabar tas žodis kaip kokia bjaurastis, ypač sumaišytas su literatūra, jau jis laidojamas, kaip laidojamas ir pats kaimas, liko tiktai į europėjiškus projektus tinkantis kaimo turizmas, greitai susiimsiantis su slaptais ir atvirais miestų viešnamiais“ (p. 381). Apučio naujose novelėse nesama jokios idilės. Veikėjai ne grožisi saulėlydžiais ir net ne pažangiai ūkininkauja, o sulaužytai likimais bando išlaikyti gyvasties ir orumo likučius. Buvęs traktorininkas Gvildys (iš chrestomatinės novelės „Horizonte bėga šernai“) kurorte karieta vežioja turistus, sūnus užsimušė motociklu, o anūkė dirba užsienio bare – ne, ne padavėja, kitas sūnus „įsimurkdė“ į politiką, bet tėvui gėda, kad šiam rūpi tik „politikos pinigai“. Su vos bekrutančia močiute gyvena Čelesta, jos tėvą vairuotoją reketininkai nužudė Olandijoje, motina iš sielvarto prasigėrė ir mirtinai sušalo, o Čelesta iš alkoholizmo bando traukti kaimyną, nenorėdama pripažinti savo pasiaukojamos akcijos beviltiškumo. Mилаšiaus sūnus neteisėtai manipuliuoja sklypais ir tikriausiai yra prisidėjęs prie mažamečio pagrobimo. Betėvis vaikas susitapatina su pamestu vilkšuniu ir pasikaria. Nepastebimas ir visu pašiepiamas žmogelis išgelbsti iš eketės berniuką ir nepastebimai nuskęsta pats. Šalia baisių įvykių glaudžiasi žmogiškumo pavyzdžiai, ir visai nesvarbu, kokioj „aplinkumoj“, kaip eufemistiškai pavadina Aputis, tai vyksta. Nei tragedijai, nei komedijai dekoracijų klausimas nebūna esminis.

Kaimo realybė dar vienu svarbiu aspektu susijusi su lietuvių prozos strateginių temų aruodu. Tai pokaris. Pastaruoju dešimtmečiu jis imtas traktuoti laisviau, naujau ir, manykime, teisingiau. Vientisas ir stiprus antrasis skyrius „Atminų novelės“. Ką naujo dar įmanoma pasakyti apie pokario metus, apie svečius iš miško? Tam gali pasitarnauti net vienas vienintelis skalsus žodis ATEINA!...Jis globia novelių triptiką, kuriame Aputis dėmesį išskirtinai sutelkia į šeimos ląstelę, jos absoliutų solidarumą kaip patikimą priešpriešą išorės kovoms, suirutei, blogiui. To meto permanentines įtampas, baimes ir realią mirties grėsmę parodo per vaikų sąmonę. Sušvyti tikroji meninės detalės vertė – laikraščio skiautė su prenumeratoriaus pavarde (į laikraštį buvo suvyniota dešra partizanams) galėjo tapti mirtinu įkalčiu. Aktyviai reflektuojantis pasakotojas pastabus, įsigilinęs, žodingas. Aputis išsiskiria ir tuo, kad moka kurti detalaus psichologinio realizmo piešinį iš niuansų, gestų, nuojautų, slaptų pagalvojimų, kasdieniškiausių detalių. Su tokia trapia „medžiaga“ didžiama lietuvių dabartinės prozos suvis nebemokėtų tvarkytis.

Visada truputį įtariai tenka žvelgti į naujai parašytus vyresnių ir gerai žinomų („klasikų užstalės“) rašytojų tekstus:

1) jeigu jie entuziastingai priims naujas permainas, turbūt bus nenuoširdūs, nes negali be vidinio pasipriešinimo priimti;

2) jeigu atmes, piktinsis ir moralizuos, tai bus laikomi savotiškais retrogradais, gyvenančiais vakarykšte diena.

Aputis tiesiog fantastiškai išsisuko iš šitos padėties (turint galvoje, kad aptariamoji knyga pasirodė kone po dešimties metų tylos). Jis permainas fiksuoja, bet moka pamatyti tokiu rakursu, taip netikėtai, kad jos neatrodo atstumiančios, nors ir būtų į bloga. Išlikti savimi ir adekvačiai reflektuoti savąjį laiką jam nepataikaujant – rašytojui rimtas išbandymas, ypač vyresniam. Apie raštininko kančias gražiai pasakyta novelėj „Išgąstis prie balto ekrano“:

[...] baisu yra į rašto vežimą pradėti krauti tai, kas ir tau pačiam neaišku, baisu yra pradėti kūrybos melą, baisu imti aiškinti, kas ir kodėl, nes juk niekada neužginčijamai nežinai, kodėl taip, o ne kitaip, nes visad ir didžiausioje teisybėje, kuri įrodyta visokiausiais technikos prietaisais ir vadinamojo vidinio gyvenimo matuokliais, būtinai neužmatysi kokios esmingiausios smulkmenos, užsispeitusios neprieinamose žmogaus slėptuvėse. Ir ne tik žmogaus, bet ir žmonių sambūrio, visuomenės slėptuvėse. (p. 466)

Aputis labai suklusęs, bet nesinaudoja jokiais madingais triukais, kad įtikytų, prisitaikytų, pritaipytų prie dominuojančių tendencijų. Jis išradingai pasirenka savitą žiūros kampaną – sukeistinimą, kai į dabarties gyvenimą žvelgiama tai iš senosios kartos pozicijų, tai katino, šuniuko ar paukščio akimis. Kelias istorijas pasakoja net moterų kojos („Kojaitės, porykit!“). Tokiu rakursu žiūrint į pasaulį susidaro jo nenusipėjamo margumo įspūdis, viskas kelia smalsumą, net nelogiški ir neišmintingi dalykai atrodo labiau verti nuostabos nei pasmerkimo, nors drauge pasimato ir nežmoniškumas, absurdas ar degradacija. Pasakojimas lėtas, išsišakojantis, kartais pernelyg ištęstas ir susmulkintas (naujųjų novelių ekstensyvumas paryškina, kad senųjų kompaktiškumas pranašesnis; labiausiai neatlaiko konkurencijos naujoji „Važiuojam“, atsidūrusi poroje su rašytojo ir jo herojaus brandos slenkstį ženklinančia „Dobile. 1954 metų naktį“).

Trečiasis skyrius „Rudeninės novelės“ apibūdina mūsų dabartinį būvį, kuriame daug sujauktumo, keistai koegzistuoja ir komiški, ir tragiški momentai, regimas ir šiandienos kaimo niūrokas žemėlapis, ir miestiečio nuolat būdraujančios sąmonės košmarai. Menininko išsiprievartavimo naujieji mechanizmai tyrinėjami ilgesniame alegoriniame kūrinyje „Priapo ašaros“. Rudeninėse labai daug būtojo laiko ir jo sukeltų išgyvenimų, kurie vieną kartą per širdį perbėgę niekur nebedingsta. Visose novelėse esama tikros artimo meilės. Kaip simbolinis tapatumo ženklas skamba įkvėpti ir tikslūs paskutinės novelės „Tritomis visažinis žodynas“ žodžiai, skirti atpažįstamiems rašto žmonėms, – Anapilin pasitraukusiems kaip epitafijos, gyviesiems – kaip priesako kirčiai:

...tu, savo nuosprendžiu nesulaukęs priešaušrio; tu, rašytojų laiptais išėjęs į lapkričio saulę; tu, užsmaugtas Vilniaus skverelyje; tu, miestą *daili detale*, akivaizdyje švystelėjusi 197... metais, dabar jau amžiams prilipusi prie akmens Rusų pakraštį; tu, Ramygalos žmogau, kurio kūną subraižė literatūros ir laisvės nagai; tu, su Tūla pagimdęs Vilniaus senamiestį; tu, juokęsis iš baltos katytės ir botagu iščaižęs pokerio lošėjus; tu, Lietuvos žemės grumste, gebėjęs matyti Maskvos laiką“ [...]. (p. 505)

Proza, kurią norisi deklamuoti.

Vieškelyje džipai atgaivina mūsų literatūroje retai besutinkamą gyvenimo būdą su etiniais atskaitos taškais, normalia vertybių sistema, pagarba žmogui ir žinojimu, kad jis turi ne vien kūną – iškyla visa filosofinė vertybinė bazė, apie kurios egzistavimą jau baigiam pamiršti. Neseniai užtikau įsidėmėtiną formuluotę, ištartą prieš 6–7 metus teatrų diskusijoje: „Postkomunizmas plius postmodernizmas – baisi diagnozė“. Bet kai tas postkomunizmas pamatomas katino Balčiaus ir katytės Ryžės akimis, jis darosi *kaži koks* (mėgstamas Apučio posakis) imponantiškas! Dabartinėje kultūroje puikuojujantis reliatyvizmui, žaidimui, literatūros darymui iš nieko arba iš antrinės žaliavos, prasingas šis patyrusio prozininko atsigrėžimas į gyvenimo natūrą. Cikliškaiai sukuriuodamos novelės sukuria gana stereoskopišką XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios Lietuvos paveiks-

lą, dinamiško laiko išbandymuose atsidūrusios bendruomenės, „genties“ dvasinę būklę. Gera novelistika tą įstengia padaryti ne menkliau išsamiai ir įtaigiai nei romanas. Klasikinio matymo, mąstymo ir žodžio valdymo atsvara tiesiog būtina išvešėjusiam literatūros dirbtinumui. Apučio knyga kreipiasi į tave kaip į žmogų, o ne kaip į socialinį ar vartotojišką vienetą, fiksuoja visokius sielos krustelėjimus ar virptelėjimus, subtilius psichologinius niuansus. Autorius sugeba į daug ką pažiūrėti iš Kito žmogaus pozicijos, įlįsti į svetimą kailį, stengiasi suvokti, kaip ir kodėl tas jaučia ir mąsto. Čia senokai literatūros išsižadėta realizmo stiprybė – atsitolinti nuo savo egocentrizmo. Reikia pridurti, kad Aputis ne kaimo vaizduotojas, ir ne katinų, ne moters kojų dainius, kaip gali kas nors pamanyti tiesmukai traktuodamas naująsias noveles. Jis žmogaus vidaus vaizduotojas. Tarp pasakotojo ir adresato užsimezga šiltas komunikacinis ryšys, pasijunti suinteresuotai kalbinamas tau ir tavo genčiai svarbiais klausimais, panardinamas į pasakotojo ar veikėjo reakcijų, refleksijų eigą. Tada atlaidžiau vertini ir žodžių perteklių pasakojime – gyvo nervo, nuolatinio dialogo, aiškinimosi, interpretavimo situacija reikalauja didesnės plėtojimo erdvės nei tezinis ar žaidybinis rašymas.

Novelėse kalbama ne tik apie veiksmų, bet ir apie minčių, sapnų nuodėmes. Apsakymas „Įveikti save“ galėtų įeiti į visas mokyklinės chrestomatijas, kad abstraktaus žinojimo perviršis negožtų mokėjimo „gyvai prisiliesti prie daikto ar reiškinių“, o prieš žūt būtinai įveikdamas save žmogus išmoktų klausti: vardan ko? Apie atskirus šios knygos kūrinius, ciklus ar skyrius būtų galima ilgai kalbėti, rašyti interpretacijų traktatus. Neesminga sverti, kuri novelė stipresnė, kuri silpnesnė, nes svarbiau paskelbti apie knygos visuminį vaizdą, jos šilumą, šviesą ir probleminį užtaisą. Ir dar girtina yra rašytojo pastanga nesusireikšminti, suvokti deramą kūrybos vietą pasaulyje. Kai sugedus kompiuteriui ekrane prapuola kelių mėnesių darbas, klausiamo, kuo gi tas rašymas ypatingesnis už gyvenimo bėgsmą, kasdienybės šurmulį, kačiuko gyvastį.

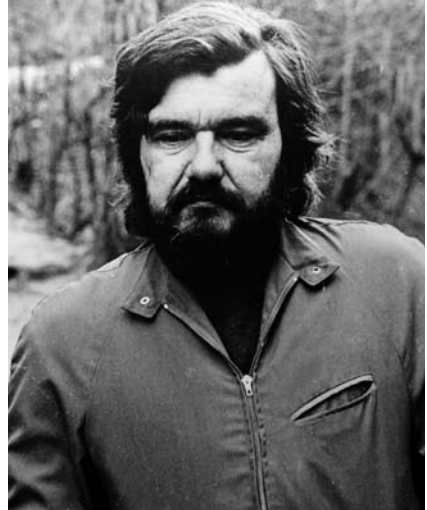
Vieškelyje džipai – knyga svarbi pačiai literatūrai, liudijanti jos sveikatą, kuria kartais galima ir suabejoti. Gydytojas Benas – autobiografinis personažas su dvasios svarstyklėmis ir efektingais vaistais. Turiningas vienas atskirai paimtas sakiny, kuriame ir skleidžiasi aputiško pasakojimo ypatingumas. Čia nėra trivialumo, eklektikos, nenorima šokiruoti, sarkastiškai gelti. Čia susirūpinus kalbamasi, pasakojama, klausiamo, įsimąstoma, švelniai juokaujama. Nelekiama į jokių aiškų tikslą – kur nuskubėsi, kur pavėluosi? Esama lėtumo išminties. Susitelkti ties kiekvienu vaizdu, įsijausti į detalę, pajusti išgyvenimą, išgirsti abejonę – ar besugebam taip skaityti? Daug šnekamųjų intonacijų, neįprastai išlankstoma sakinių sintaksė, pristabdanti lėkimą eilutėmis. Aputis nebūtu Aputis – stiliaus makrostruktūros meistras: mobiliojo telefono spaudo „spurgelius“, ne mygtukus, ir ne karvė, o „karvaitė“, ir „informacijos katuomenė“, ir marškinių „kojovės“, ir katinas burnoja „pelių“, ir dar visokių kalbos gražumynų pridaigstyta.

Titulinio pavadinimo novelės „Vieškelyje džipai“ paskutinis sakiny kaupia daug informacijos apie autorines intencijas. Kaime pagrobiamas kaimynės vaikas. Senuko Milašiaus „išstarti žodžiai, rodos, ėjo ne iš lūpų, o iš laukų, kur prie kokio nors horizonto šernai, kur kadaise skraidė obelys, kur grūmojo genties pirštas“ (p. 44). Gentį išskirdama kaip raktinį žodį bandau pasakyti, kad naujoje Apučio knygoje mažąją prozos forma pasiekta epinio apibendrinimo.

Romualdas Granauskas

Romualdas Granauskas (g. 1939) – lietuvių kultūros genetinio kodo (at)kūrėjas, agrarinės sanklodos žlugimo vaizduotojas, pasižymintis sovietmečio kritika. Jo kūriniai svarbūs lietuvių mentalitetui pažinti, nes ne tik byloja daug teisybės apie lietuvių gyvenimą pastarąjį pusšimtį metų, bet ir siekia gilesnius archetipinius tautos ir individo egzistencijos klodus. Kūryba pasižymi gamtos, istorijos ir mitologijos sinteze, turtingas stilius remiasi žemaičių tarmės ištekiais.

Granauskas gimė 1939 m. balandžio 18 d. Mažeikiuose, 1957 m. baigė Sedos darbo jaunimo mokyklą, dirbo šaltkalviu, statybininku, radijo korespondentu, Skuodo rajono laikraščio redakcijoje, kultūros žurnale *Nemunas*, mokytojavo Mosėdyje. Nuo 1972 m. atsidėjo rašymui ir sukūrė apie dvidešimt prozos knygų: apsakymų, apysakų, esė rinkinių, romanų ir net receptų žuvies patiekalams (*Su meškere ir katilu*, 1999). Parašė poetinę pjesę *Rožės pražydėjimas tamsoj* apie XIX a. poetą Antaną Vienažindį (pastatyta 1978), kelis scenarijus kino ir televizijos filmams. Išleistos Granausko prozos rinktinės *Vakarai, paskui rytas* (1995), *Raudoni miškai* (1997), *Su peteliške ant lūpų* (2000). Rašytojas yra pelnęs Nacionalinę kultūros ir meno premiją (2000).

Ankstyvieji Granausko apsakymai knygose *Medžių viršūnės* (1969), *Duonos valgytojai* (1975) sakralizavo žemdirbių pasaulėjautą, papročius, etiką, buitį, priešino turtingą praeitį ir skurdų sovietmečio palikimą. Jau pirmos jo knygos pasižymėjo menine branda. Apysakoje *Gyvenimas po klevu* (1988; jos motyvais sukurtas televizijos filmas) rašytojas kritiškais kolchozinio kaimo destrukcijos vaizdais apibendrino agrarinės sanklodos ciklo baigtį.

Apysaka *Jaučio aukojimas* (1975), rekonstruojanti pagonybės saulėlydį Kurše ir neišvengiamą krikščionybės įsiveržimą, konceptualizavo laisvės ir išdidumo temą, itin aktualią sovietmečio okupacijos aplinkybėmis. *Jaučio aukojimas* laikomas pačiu moderniausiu ir meniškiausiu iki tol sovietmečiu sukurtu lietuvių prozos kūriniu. Apysakos kolizijos pagrindu rašytojas pasirenka anuomet neuždraustas klišes – okupantų kryžiuočių ir nekaltų gamtos žmonių pagonių lietuvių susidūrimą. Bet ar to jam būtų užtekę? Po metaforų ir mitologijos vaizdine ornamentika matome tragiškas istorijos laužomo žmogaus pastangas gyventi pagal savo paties vidinį įstatymą. Žynio psichikos vaizdavimas atskleidžia žūtbūtinę, gyvybę kainuojančią vidinę kovą (Vanda Juknaitė). Nepasidavusio ir vedamo sudeginti seno žynio vidaus pasaulį Granauskas atskleidžia trimis labai ilgais vidinio monologo sakiniais. Tai ritmiškas, modernios sintaksinės sandaros tekstas – trys sakiniai suformuoja tris kūrinio skyrius. *Jaučio aukojime* kalbama apie XX a. pabaigos problemas, vedant paralelę tarp pasmerktos išnykti kuršių genties ir okupuotos Lietuvos.

Granausko prozos šerdis – likimiškieji tautos istorijos lūžiai, kultūros tvėrmė, baltiškieji archetipai, gyvybinga mikrokosmo ir makrokosmo vienovė. Šio rašytojo kuriamas prozos pasaulis atrodo tvarus ir amžinas, nes priartėja prie žmogiškosios prigimties pamatų, prie psichikos gelmių, individualios ir kolektyvinės sąmonės. Universalusis lygmuo

---

*Granausko prozos šerdis –
likimiškieji tautos istorijos lūžiai,
kultūros tvėrmė, baltiškieji
archetipai, mikrokosmo ir
makrokosmo gyvybinga vienovė.
Šio rašytojo kuriamas prozos
pasaulis atrodo tvarus ir amžinas,
nes priartėja prie žmogiškos
prigimties pamatų, prie psichikos
gelmių, individualios ir
kolektyvinės sąsmonės.*

---

formuojasi iš neegocentriško, viršasmėninio žvelgimo į istoriją, į laiko gilumą, iš besikartojančių kartų kartoms būdingų motyvų, simbolių, jausenų giminiškumo. Prozoje gausu pirmapradžių elementų (ugnis, vanduo, žemė, saulė), ypatinga pagarba reiškama medžiui, įvairiems vaisingumo ir derlingumo simboliams. Simetriškos detalės, magiški skaičiai kuria ritualinę aurą (penkios obelys – penki kapai, trys juodo gaidžio plunksnos, dvylika gluosnių, dvylika juodvarnių ir pan.). Granausko proza polisemantiška – ir epiška „kūniška“, ir poetiška pakili. Pro kruopščiai kuriamą faktūrą visada prisismelkia nebūtis, transcendavimo pastanga. Prozos tekstą semantiškai tankina padavimo, legendos, sakmės elementai, supinti su rupiomis kasdienybės detalėmis.

Viso to ypač gausu trisdešimt metų pavėlavusioje apsakymų knygoje *Gyvulių dainavimas* (1998), kuri dėl cenzūros negalėjo pasirodyti laiku. Čia Granauskas aktualizuoja dviejų plotmių – materialiosios ir metafizinės – sąsają, slidžią briauną tarp šiapus ir anapus, itin trikdančią mirties akivaizdoje. Mirtingo kūno siekį neišnykti be pėdsako įkūnija trapiai viltingas peteliškės, transcendentiško iluzijos, vaizdiny apsakyme „Su peteliške ant lūpų“. Taip gyvenimui ir mirčiai bandoma gražinti bent dalelę slapties. Šis kūrinys 1995 m. apdovanotas Antano Vaičiuliaičio premija už geriausią Metų mėnraštyje paskelbtą apsakymą – jame mistikos elementai siejasi su egzistencijos slėpiniais ir parodo turtingą seno žmogaus pasaulėjautą. Tai, kas paslėpta, kas yra antrame ar trečiame teksto plane, tampa svarbiausiais akcentais, „vidiniu veiksmu“.

Kiekvieno apsakymo tekstas tankus, keliaplanis. Pasakojimas apie užkastą Mindaugo kalaviją atrodo kaip išgėrusių ambicingų traktoristų prasimanymas ir gryniausia mistifikacija – koks dar Mindaugo kalavijas gali gulėti po dideliu akmeniu provincijos miestelio pamiškėje? Bet mitinis matmuo Granausko tekste visada viršesnis: „kalavijas gulėjo po dideliu ąžuolu, viena pusė buvo samanota, o antra švietė baltai, kaip mėnuo, ąžuolo viršūnėje tupėjo šimtmetinis varnas, nejudėdamas žiūrėjo į tolimas. Sūnus stumtelėjo pečiu akmenį, pats suprasdamas, kad ir dešimt vyrų jo nepajudintų“ („Trys gaidžio plunksnos“). Apsakymo esmė mažumėlę didaktinė: kalavijas iš tikrųjų yra, bet nebėra tikrų vyrų, nebėra jėgos, kuri galėtų jį pakelti.

Paskutiniai Granausko romanai – tylūs sovietinės gyvensenos demontažo pavyzdžiai. Romanuose *Dubury* (2003), *Kenotafas* (2005) ir *Rūkas virš slėnių* (2007) nėra atviros sistemos kritikos – ideologijos veikimas parodomas per kasdienybės rutiną, per paprastų žmonių būties nykumą ir degradaciją, todėl atsisakoma vaizdingo stiliaus, pasakojimas pabrėžtinai nepuošnus lyg paties sovietmečio rūbas. *Duburyje* pasakojama apie pasyvų, pasidavusį žmogų, kuriam, Marcelijaus Martinaičio žodžiais tariant, „buvimas netapo sąsmonės aktu“ (pagal šį romaną Gytis Lukšas sukūrė meninį filmą). Romane *Kenotafas* Granauskas pasakoja jaudinančią istoriją apie pokario mokytojos likimą, balansuojantį ant paranormalumo ribos (vyrą ir du sūnus praradusi moteris kaip sūnų pamilsta veršėlį). Šiuo romanu rašytojas pastatė pokario mokytojams simbolinį paminklą – kenotafą. Tradicinis pasakojimas pajvairinamas mistiniais elementais – romaną rašančio sergančio rašytojo lemtis priklauso nuo palangėje augančio beržo.

Negniuždantis, nors tragiškas kūrinys yra romanas *Rūkas virš slėnių* (2007), pasakojantis luošo provincijos fotografo istoriją. Romanas yra tarsi dar vienas *Gyvenimo po klevu* variantas, žinoma, kitoks, bet strategija panaši – tai nuosprendis sovietmečio absurdui.

Subtilūs vaikystės išgyvenimai atsiskleidžia penkiose autobiografinėse apysakose (knygos *Raudonas ant balto*, 2000, *Šunys danguje*, 2005), kur brutalius karo ir pokario įspaudus vaiko sieloje atsveria knygos, muzikos, ištikimo ryšio su gyvūnais (arkliais, šunimis) motyvai. *Trys vienvėdis* (2011) – memuarinių pasakojimų knyga apie kelią į rašytojų luomą, jaunystės „universitetus“, bičiulišką sovietmečio bohemą. Apysakoje *Kai reikės nebebūti: mano draugo gyvenimas ir mirtis* (2012) emociškai kalbama apie šuns ir žmogaus ryšį – augintinio tigrinio bokserio Bulio ištikimybę. Dramatinius Granausko prozos aspektus, rimtas temas, pakilų kalbėjimą papildoma pikantiškas humoro jausmas. Rašytojas yra paskelbęs nemažai šmaikščių interviu. Granauskas – antikonformistinės laikysenos rašytojas, vėlyvaisiais kūriniais jam pavyko atskleisti sovietmečio vidinę logiką, režimo, sulaužančio žmonių (nors ir ne visų) likimus ir savimonę, destruktivumą, todėl paskutinių knygų stilius gal kiek retroaktyvus, bet aktyvus žmogiškąja verte. Granauskas nebijo būti konceptualiai senamadiškas (nuolat eksponuoja svarbiausias nykstančias vertybes ir dėl jų sielojasi), pasakoja paprastai, siužetas plėtojamas nuosekliai, kuriami įsimenami charakteriai. Psichologinis realizmas, kokį dabar rašo Granauskas, atrodo klasikinis it gerai išlaikytas vynas.

Neginčijama realybė Granausko prozoje – vietos dvasia (*genius loci*). Žemaitija, savi namai, tėviškė. Rašytojas yra sukūręs savitą pasaulį, savo „Makondą“, kaip Gabrielis Garsija Markesas (Gabriel García Márques), ar „Joknapatofą“, kaip Viljamas Folkneris (William Folkner), ir lokalizavęs ją mažame Žemaitijos miestelyje. Ten šeimos (dažniausiai yrančios, aplinkybių sulaužytos) rate vyksta labai žmogiškos dramos, atskleidžiami subtilūs santykiai. Lėtu ritmu vyksta tai, kas reikšminga, svarbu, esmiška. Su archajine jausena sietinas rašytojo kuriamas negailestingas būties modelis, kuriame dažnai daugiau lemia fatumo galia ar istorinės aplinkybės, o ne atskiro individo proto ar valios veiksmai. Bet visada išlieka orios laikysenos galimybė.

Imponuoja Granausko kalbinis fundamentalizmas, teksto kokybė – čia sudėtingumas slypi paprastume. Šiandien ir žanro, ir atskiro meninio vaizdo vertė smukusi, o prozos kalbinė raiška tapo nepreciziška, todėl skaityti Granauską – tai skaityti tekstus, tebeturinčius sakralumo aurą. Esė knygoje *Žodžio agonija* (1999) dabarties kultūros krizė siejama su kūniškumo kultu, atotrūkiu nuo metafizikos.

Granausko kūrybą geriausia prisiartinti neakcentuojant kaimo tematikos, o analizuojant vaizduojamą žmogų, ieškant vidinio turinio. Rašytojui svarbu asmens, individualybės tapsmas, žmogaus laikysena kritinėse situacijose, kurios parodo arba savarankiškumą, tvirtą stuburą, arba ištįžimą ir nuolankumą. Granauskas rašo ne apie kaimą, o apie protėvių paveldą, išdidumą ir mirtį, todėl žmogus ir mąstymas apie jį turi būti dėmesio centre.

Siūloma literatūra: Romualdas Granauskas, *Su peteliške ant lūpų*, Vilnius: Presvika, 2000; Romualdas Granauskas, *Raudonas ant balto*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000; Romualdas Granauskas, *Kai reikės nebebūti: mano draugo gyvenimas ir mirtis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012; Elena Nijolė Bukelienė, Vanda Juknaitė, *Saulėlydžio senis: Romualdo Granausko kūrybos interpretacijos*, Vilnius: Alma littera, 2004; Jūratė Sprindytė, „Lauro šaka virš baltiškųjų archetipų“, in: *Prozos būsenos, 1988–2005*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 160–169; *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Romualdas Granauskas*, sudarė Rimas Žilinskas, Vilnius: Baltos lankos, 2000; Tomas Marcinkevičius, „Granausko neišvengiamumas“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2011, rugpjūčio 12, Nr. 30 (1048).

Romualdas Granauskas

SU PETELIŠKE ANT LŪPŲ

Atsirakinęs buto duris, jis įžengė į tamsų prieškambarį. Pirmiausia nusivilko švarką ir apgrai bom pakabino. Tada įėjo į didįjį kambarį, kuriame taip pat tvyrojo prietema. Užulaidos buvo užtrauktos, nes jis išvažiavo neatitraukęs, ir plačialapė gėlė ant žemo staliuko taip ir kentėjo tamsoj viena, kol jo nebuvo. Bet jis nepriėjo ir nepadarė jai šviečiau, tik atsisėdo fotelyje ir toli į priekį ištiesė kojas. Priešais, televizoriaus stikle, kažkas vos įžiūrimai atsispindėjo, tikriausiai jo paties balti marškiniai.

– Viskas, Vaitkau, – pasakė jis. – Tu miegosi visą pusdienį, miegosi visą šią naktį, o rytoj jausies kur kas geriau.

Jis visuomet kreipdavosi į save „Vaitkau“, nes jam atrodė, kad toks kreipinys autoironiškas, o autoironija, jo manymu, yra pats geriausias dalykas sunkiais gyvenimo atvejais. Bet iš fotelio jis neatsikėlė. Tik nusimovė per galvą juodo kaklaraiščio kilpą ir numetė ją šalia telefono, nusispyrė batus ir dar toliau ištiesė kojas. Vienas batas gulėjo ant kilimo, nosimi į prieškambarį, lyg kokia maža valtis, plaukianti per rudai geltoną kilimo raštą, o antras buvo pasviręs ant šono – šitas buvo užplaukęs ant seklumos, pakrantės uolos pramušė jo dugną, pati įgula, ko gero, spėjo išsigelbėti, tačiau nebuvo žinoma, kur ji dabar yra ir vargu besugrįš kada prie savo palikto laivo.

Vaitkus buvo pavargęs. Jam skaudėjo pečius ir nugarą. Tris valandas prasėdėjo prie vairo. Važiavo prastais vingiuotais keliais, pilnais netvarkingų mašinų, o iš šoninių kelių vis taikydavosi prasmukti girti kaimo traktorininkai ir dviratininkai. Prisiminė, kad per kelią ėjo būrys žąsų. Prisiminė, kad senas kaimietis, ramiai važnyčiojęs arklių pakraščiu, nei iš šio, nei iš to pasuko jį skersai plento į molėtą siaurą keliuką. Keista, bet žmogus buvo be kepurės, švietė plikas pakaušis, o virš abiejų ausų styrojo į šonus sulipę žilų plaukų kuokštai, kaip kokie du ragai. To molėto keliuko spalva buvo tokia pat kaip ir jo kilimo. Ir tada akyse iškilo kapinės. Mažas, tolimas Žemaitijos miestelis ir neįtikėtina didelės jo kapinės. Tai nebuvo koks šviesus ir švarus dzūkiško smėlio kalnelis. Tai buvo didžiulis, lygus molėtas plotas, tankiai prismaigstytas kryžių ir akmenų luitų. Juodas karstas stovėjo ant duobės krašto, o duobės šonas švietė rudai ir geltonai, kaip štai dabar tas jo kilimas. Vaitkus užmerkė akis. Kapinių vaizdas dingo, bet dabar jis matė jose savo juodą batą, nosimi atsuktą prieškambario pusėn, lyg pasiruošusį išeiti. „Kam išeiti? – pagalvojo Vaitkus. – Man?..“ Ir dar jo akyse šmėstelėjo keli padriki laidotuvių vaizdai. Juoda sulankstoma kunigo kepuraitė su tokiu pat juodu bumbulu viršugalvyje. Jis neišidėmėjo nei kunigo veido, nei ko kito, tik girdėjo jo monotonišką ramų balsą, neišskirdamas žodžių. Tas balsas buvo ne tik ramus, bet ir nusižeminęs. Jo tėvui net nepritiko toks balsas, lyg kunigas per daug jau nuolankiai kažko vis prašytų ir prašytų. Tėvas buvo nusipelnęs ramybės ir taip. Teisingu, ilgu gyvenimu, tokiu paprastu ir aiškiu, jog kartais net nejauku darydavosi, kad galima taip paprastai gyventi tiek nedaug teužimant pasaulyje vietos.

Vaitkus vėl užmerkė akis, bandydamas įsivaizduoti karste tėvo veidą. Ir negalėjo. Jis matė visai ką kita: kaip vyrai nukėlė karsto dangtį ir paguldė išilgai duobės krašto, kaip už karsto atsistojo jis pats ir artimieji. O artimųjų juk nebuvo, Vaitkus vienas pats buvo tas artimasis. Tėvas mirė paskutinis iš dviejų brolių, o kitas dar jaunas žuvo. Atsistojo šalia Vaitkaus tiktai du tolimi pusbroliai su savo žmonomis ir vaikais, kokios antros

ar trečios eilės, Vaitkus jau nebežinojo; priėjo dar du senukai, tėvo jaunystės draugai: vienam visą laiką kretėjo galva, o antrasis abiem rankomis laikėsi įsikibęs lazdos, paties pasidarytos iš kažkokio prasto medžio, – gumbuotais, plonais abiejų rankų piršteliais, lyg kokiom sudžiovintom paukščio letenėlėm, aptrauktom raukšlėta oda, taškuota kaip kalakuto kiaušinis. Kiek ten tų žmonių buvo? Dešimt? Dvylika? Restorane jis užsakė pietus dvidešimčiai. Dešimt gal ir valgė, jis neskaičiavo. Jis dabar matė savo atminties akyse tą vaizdą, kuris tada, kai fotografavosi, rodos, taip trumpai šmėkstelėjo ir taip greit dingo, ir vargu ar kas kitas pastebėjo ir įsiminė. Tai buvo peteliškė. Tai buvo balta peteliškė, nežinia iš kur čia, kapinėse, atsiradusi. Vaitkus buvo tikras, kad nei anksčiau, kol karstas buvo nešamas per kapines, nei vėliau, kai jis jau buvo pastatytas ant duobės krašto, jos nebuvo, ji nesisukiojo nei apie juodą kunigo kepuraitę, nei apie kitų žmonių galvas. Nebuvo jos ir tada, kai fotografas spragsėjo aparatu, o Vaitkus stovėjo anapus karsto ir žiūrėjo į tėvo rankas, apvyniotas rudu rožančiumi. Juk neįmanoma nepastebėti baltos plazdenančios peteliškės žmonių rato viduryje. Niekas ten ir neplazdeno. Tik tada, kai jau baigė fotografuotis, kai abu duobkasiai pakėlė už galų karsto dangtį, o jo šešėlis palengva ėmė slinkti tėvo veidu, tik tada – Vaitkus gali galvą guldyti, jog tik tada! – jis pamatė ją, tupinčią ant blizgančio rožančiaus karoliuko. Kiek trunka akies mirktelėjimas? Penktadalį, dešimtadalį sekundės? Štai per tokį laiko tarpelį iš kažkur ji atskrido: ką tik nebuvo, o dabar buvo ir baltavo, išplėtusi sparnelius, ir nuo tų sparnelių ant tėvo sudėtų rankų taip pat krito mažytis, visai mažutytis šešėlis. Pirmoji Vaitkaus reakcija buvo ištiesti ranką ir nubaidyti, bet jis negalėtų dabar paaiškinti, kodėl neištiesė ir nenubaidė. Gal jis tikėjosi, kad užslenkantis šešėlis pats ją nubaidys. Bet peteliškė tik dar labiau prigludo, suvirpėjo visa nuo to prigludimo; taip ją ir užslinko juodas ir sunkus dangtis. Ir bus užkasta į žemę, o ten, po žeme, dar kurį laiką blaškysis karšio tamsoje, kol, netekusi jėgų, nukris tėvui ant lūpų tarytum koks paskutinis, tik nebeišstartas, žodis. Skausmas persmelkė Vaitkaus širdį. Vaitkus net nesuprato, koks tai absurdiškas gailėstis: leidžia į žemę tėvą, o jam gaila tos gyvos peteliškės.

Sučirškė telefonas, ir Vaitkus iš netikėtumo net krūptelėjo. Pirma pastūmė toliau savo juodąjį kaklaraištį, tik tada pakėlė ragelį. Be to, jam pasirodė, jog telefonas šiandien skamba jau ne pirmą kartą.

– Jau grįžai? – pasigirdo Irenos balsas.

– Ką tik.

– Laidotuvės praėjo gerai?

– Ar laidotuvės gali praeiti... gerai? – suirzo Vaitkus.

– Aš norėjau pasakyti – sklandžiai...

– Ką reiškia – sklandžiai?... – vis labiau irzo Vaitkus. – Gal tau atrodo, kad jos praėjo... puikiai?

Irena patylėjo. Ragelyje grojo tolima muzika.

– Pas tave namuose groja? – rūščiai paklausė Vaitkus.

– Iš kur?... Tau ausyse groja! Tu labai pavargai, taip? – jos balse girdėjosi užuojauta.

Vaitkus kiek atlyžo.

– Pavargau, žinoma. Kaip nepavargsi. Tris paras ant kojų.

– Man labai gaila, kad aš niekuo negalėjau padėti, – jos balsas buvo dar švelnesnis, ir Vaitkus suprato užuominą: atseit, jeigu būtume vyras ir žmona, aš būčiau galėjusi važiuoti kartu, ir tada tu nebūtum taip pavargęs.

- Ačiū, - sausai atsakė Vaitkus. - Tu man ir taip daug padėjai.

Jis pasiskolino iš jos tūkstantį litų. Bet juk ji ne tai turėjo galvoje. Dabar jau Vaitkaus širdyje akimirsnį šmėstelėjo gailestis, bet jis jo niekaip neparodė.

- Ką tu dabar ruošiesi daryti? - paklausė ji.

- Miegoti.

- O rytoj?

- Nežinau. Turiu reikalų.

- Suprantama... Gal aš kai kuriuos galiu atlikti už tave?

- Ne. Negali.

- Tu tikrai labai pavargęs. Tiesiog pervargęs. Girdžiu iš balso. Kai aš šitaip pervargstu, visai negaliu užmigti. Mirštu iš nuovargio, miegas marinte marina, o užmigti negaliu! Ar tu turi migdomųjų? Gal tau atvežti?

- Man nereikia migdomųjų. Aš jau tau sakiau, kad noriu būti vienas.

- Ne, tu to nesakei.

- Kaip nesakiau?

- Nesakei. Argi neatsimeni, ką prieš minutę kalbėjai?

- Puikiai viską atsimenu. O dar puikiau, kaip tau sakiau, kad noriu būti vienas.

- Gerai, gerai. Sakei. Du kartus pasakei.

- Na matai, - kiek atlyžo Vaitkus. - Pati tu nieko neatsimeni.

- Žinai, ko aš tau skambinu?..

„Žinau“, - norėjo pasakyti Vaitkus, bet nepasakė. Jis ir nežinojo, jam tik atrodė, jog žino.

- Aš gavau tetos laišką. Uršulėlė numirė. Jau palaidojo. Dabar tu ten vienas.

- Kada? - nustebo Vaitkus.

- Prieš dvi savaites.

- O kas ją palaidojo?

- Nerašo. Kaimynai turbūt. Dabar tas namelis visai tuščias. Man atrodo, kad tau reikia važiuoti. Kada važiuosi?

Vaitkus patylėjo, paskui pasakė:

- Rytoj.

- Nebijok, aš nesiprašau kartu.

- Ko man tavęs bijoti?

- Man pačiai reikia pas tetą, bet aš nuvažiuosiu kitą kartą. Ji prašė atsiųsti aspirino. Aš nupirkau gero, Bajerio. Jai skauda sąnarius, aš tau sakiau. Tai tu jai nuvežk, o ji tau ir papasakos apie Uršulėlės mirtį.

- Užtenka man tų mirčių!

- Na, nenorėsi - nepasakos. Ji labai supratinga moteris. Ne kaip aš, ar ne?..

Vaitkus nieko neatsakė. Ji patylėjo, laukdama kokio atsakymo, paskui paklausė:

- Tai kada tu paimsi iš manęs tą aspiriną?

- Rytoj užvažiuosiu į darbą.

- Juk rytoj sekmadienis!

- Paskambinsiu tau į namus, o tu išeisi prie mašinos ir išneši.

- Gerai, gerai... - ji nusijuokė. - Išmesiu tau pro langą!

- Man nereikės lipti į penktą aukštą.

- Tai kelintą važiuosi?

- Kai išsimiegosiu.
- Tai paskambink, gerai?
- Gerai.

Vaitkus padėjo ragelį. Atsistojo, surinko abu batus ir išnešė į prieškambarį, o tam, kuris gulėjo pakrypęs kaip laivas, kažkodėl pasižiūrėjo į padą. Dar užsivirino arbatos, sugrauzė keletą sausainių ir atsigulė. Miegas atėjo beveik tuoj pat: vakarykščių, užvakarykščių vaizdų pavidalu, šmėkščiojusiais peizažais, matytais važiuojant Žemaitijon paskui seną autobusą, kuriame, išpraustas tarp dviejų sėdynių eilių, viduryje stovėjo tėvo karstas. Vaitkus važiavo savo mašina, nes neturėjo kitos išeities – juk negalėjo tuo pat metu būti ir autobuse, ir vairuoti savo mašinos. Vilniuje jiedu neturėjo jokių giminių, ir tėvas į savo paskutinę kelionę buvo vežamas vienas. O ten, nuvažiavus, Vaitkui būtinai reikėjo mašinos, nes pėščias jis niekaip nesuspės sutvarkyti visų reikalų, kurie, žinojo, griūte užgrius jį vieną. Ir visą laiką jautėsi kaltas, kad ten, barškančiame autobuse, šokinėja ant grindų niekieno neprilaikomas karstas ir kelio dulksės gula ant juodai dažyto dangčio. Visą kelią jis, rodos, nieko daugiau ir nematė, tiktai kelio ženklus ir priešais važiuojančio autobuso užpakalį, o pasirodo – matė: štai dabar sapne iškilo pakelės vaizdai, peizažai, vienišos sodybos laukuose, ant kalvų būbujančios karvės. Paskui sapnas peršoko ilgą tarpinį, ir Vaitkus išvydo restorano kambarėlį, kuriame buvo valgomai laidotuvių pietūs, tartum matė ir save, santūriai, tačiau nuoširdžiai dėkojantį tai dešimčiai žmonių, atėjusių palydėti jo tėvo į paskutinę kelionę.

Jo mėlyna mašina stovėjo čia pat, gatvėje, matoma pro langą, o autobuso vairuotojas, nelaukdamas pietų, jau buvo išvažiavęs atgal. Jo toks darbas: kasdien tuo autobusu vežioja iš Vilniaus senukus į paskutinę kelionę: į Aukštaitiją, Žemaitiją, Dzūkiją, į tolimiausių miestelių kapines ir kapinaites, kur po medžiais amžinai nurimsta jų sielos, tyliai kentėjusios pas vaikus, tarp miesto blokų ir mūrų. O kai jis, viską sutvarkęs, išėjo į gatvę, pamatė prie savo mašinos anuos du senukus, besidalinančius per pusę perlaužtą cigaretę: ir tą, kuriam nuolat kretėjo galva, ir aną, su žalio alksnio ar juodalksnio lazdele rankose. „Kaip jie čia atsirado? – pagalvojo Vaitkus. – Kas jiems pranešė, kad šiandien į kapines atvežu tėvą?“ Jie buvo tėvo kaimynai, jų akyse Vaitkus užaugo, tiktai tėvą, jau sergantį ir nepagalintį, jis pasiėmė pas save į Vilnių, o juodu, ko gero, dar tebekruta savo sodybėlėse. Laukdami, kol jis prieis, abu stovėjo greta beveik susiglaudę, burnų kampuose styrojo ilgi iš serbento išpjauti kandikliai. Vaitkus buvo bepraverias burną ir bepradedas dėkoti, bet vienas iš jų pasakė:

- Tai mudu čia pasitarėm, pasitarėm ir sakom: reikia anam pasakyti. Kad nepasakysim, tai kaip ans sužinos?..

Vaitkus pakaitom žiūrėjo čia į vieno, čia į kito veidą nesuprasdamas.

- Va, Jūzupui tavo tėvas ir pasakė, – parodė pirštu į kaimyno pusę antrasis. – O Jūzups – man. Pasakyk, kaip tau pasakė.

- Taip ir pasakė, – ramiai dėstė Ilginis. (Tik dabar kaip šviste nušvito atmintyse abiejų pavardės: Ilginis ir Gontauskis!) – Bestovįs prie mėšlo vežimo su šake, aš einu pro šalį, o tavo tėvas ir sako: Ilgini, Ilgini, eik plaukis kojas, nevaikščiok toks, taisykis į balių. Tik Gontauskio karvę reikia pagirdyti. Viedras yr pakišts po krūmu.

- Tai ar buvo tas viedras po krūmu? – nei šį, nei tą paklausė Vaitkus.

- Buvo, buvo! – patvirtino Gontauskis. – Ir dabar tebėr!

– Auštant tas sapnas buvo. O kai jau suvisam išaušo, nuėjau ir pasakiau Gontauskiui. Ir ano karvę, eidamas pro šalį, pagirdžiau. Ir sakau: „Plaukis ir tu kojas, Gontauskėli. Šiandien senąjį Vaitkų atveža laidoti.“

– Bet iš kur žinojot, kad šiandien? – negalėjo atsistebėti Vaitkus.

– Kad ne šiandien – būtų ir pasakęs, kad ne šiandien. Mes visi trys buvom taip susitarę, kad vienas be kito nelaidosimos.

– Galėjo ir man pačiam pasakyti... – išizeidęs pasakė Gontauskis. – O dabar – tau vienam!..

– Tu ir vėl kaip mažas vaikas!.. – sumojavo rankomis Ilginis. – Ir vėl!.. Koks reikalas abiem pasakoti? Vienam pasakei – ir užtenka. O kad tau būtų pasakęs – ar tu man nebūtum davęs žinoti?.. – jis pasukiojo galvą į šalis, lyg ieškodamas aplinkui ore dar kokio argumento: – Antra vėl... Atmink, koks nekalbus žmogus buvo!..

– Tas teisybė, – tartum sutiko Gontauskis. – Nekalbumo nekalbus, bet nedidelė štuka tebuvo ir pasakyti...

„Viešpatie! – beveik atsisėdo lovoje Vaitkus. – Nieko aš nemiegu, nieko aš nebuva užmigęs, aš tik prisimenu, kaip viskas buvo!..“

Laikrodis rodė pusę aštuonių vakaro. Nejaugi iš tikrųjų reikės gerti vaistų, kad užmigti? Burnoje buvo sausa, ir jis vėl nuėjo į virtuvę užsikaisti arbatos. Kol užvirė arbatinukas, jis sėdėjo prie lango ir žiūrėjo į kiemą. Stalo viduryje stovėjo tuščias baltas puodukas su raudonu apvadu, didelis toks puodukas, skirtas tikriausiai buljonui, o ne arbatai, tai buvo tėvo puodukas, kurį jis atsivežė dar iš ten, „iš namų“, kaip jis pats sakydavo. Vaitkus niekuomet jo neliesdavo, o dabar net krūptelėjo: juk jis šiandien iš jo jau gėrė! Taip, šiandien, prieš eidamas gulti!.. ir nepastebėjo, kad geria!.. Ir Vaitkus dabar aiškiai suprato, kas pasikeitė jo gyvenime.

Nuo pirmos gimimo akimirkos apie mus vaikšto mirtis. Tačiau glaudus kitų žmonių ratas – senelių, tėvų, vyresniųjų brolių ir seserų – savo pačių mirtimis gina mus nuo jos. Jie tarytum sako: „Pirma mus, mirtie, pirma mus, o tik vėliau, kai ateis eilė – patį jautniausiąjį iš mūsų.“ Metams bėgant, artimųjų ratas mažėja, tirpsta jų gretos ir vis didesni tarpai tarp pačių gynėjų. O dabar tarp Vaitkaus ir mirties jau nebestovi niekas... Kažkodėl prisiminė, kaip tėvas, gyvendamas pas jį, visuomet pirmas eidavo atidaryti lauko durų. „Tu sėdėk, sakydavo, aš pats įleisiu.“ Ir visuomet atsistodavo tarp jo ir laiškininko, tarp jo ir kaimynės, tarp jo ir apsirikusio žmogaus. Jis žinojo savo didžiąją pareigą ir iki galo ją atliko: sutiko, išleido ir pats kartu išėjo. Grįžęs vakare iš darbo, Vaitkus rado jį virtuvėj ant grindų – išėjimas buvo staigus ir trumpas, nieko per daug neapsunkinantis: gyvenau, kol galėjau, bet atėjo laikas – ir išeinu, neužtrukdamas ilgiau nė dieneles.

„Viskas! – staiga nusprendė Vaitkus ir atsistojo nuo stalo. – Važiuoju!“ Surinko Irenos telefono numerį, bet ragelyje niekas neatsiliepė. Atsitūpęs pasirausė naktinėje spintelėje prie tėvo lovos. Celofaniniame maiše buvo galybė visokiausių vaistų, prirašytų keliose poliklinikose. Vaitkus sąžiningai juos pirkdavo, o tėvas sąžiningai jų negerdavo. „Tik taškai pinigūs, – sakydavo. – Parodyk man tuos vaistus, katrie nuo smerčio, tai aš juos ir gersiu, o kitų man nereik.“

Įsikišęs kišenėn kelis blokelius aspirino, Vaitkus nusileido žemyn į kiemą ir išvažiavo. Jis tikėjosi dar suspėti į parduotuvę ir nusipirkti kokio maisto.

Pavasarij, prasidėjus infliacijai, jis nepuolė į paniką, kaip daugelis. Visą gyvenimą dirbdamas už kuklų tarnautojo atlyginimą teįstengė sutaupyti tik šitam savo padėvė-

tam automobiliui. Galima sakyti, kad ir jo nebūtų nusipirkęs, jei ne tėvo pagalba. Tėvas turėjo pinigų, kuriuos gavo už melioracijos išdraskytą sodybą, jis pats ir pasiūlė: „Paimk, vaikel, visus ir pirkis kaime trobelę. Matai, kad šita valdžia žmones paleis ubagais.“ Vaitkui atrodė, kad tėvas turi slaptą svajonę, apie kurią tikrai niekam nesako: ištrūkti iš miesto, iš jo dulkių ir šiukšlių, ir paskutines vasaras praleisti kaime, kur kitaip teka saulė, kitaip pučia vėjas, kitaip šviečia dangus ir žvaigždės. Ireną jam greitai surado pirkinį: Aukštaitijoje, valanda kelio nuo Vilniaus, prie nedidelio, bet gražaus ežero. Pasirodo, jos vyriausia teta gyveno kaimynystėje. Tikrai pats pirkimas buvo sudėtingas. Užtat kainavo nebrangiai, ir Vaitkus džiaugėsi, nes brangios jis ir nebūtų įpirkęs. Svarbiausia, kad ežeras švietė kone po langais, ir kiekvieną savaitgalį jis atvažiuos čia su tėvu, o pats visas aušras ir saulėlydžius sutiks prie vandens. Tačiau trobelėj tebegyveno Uršulėlė, kuprota senučiukė, kuri, kol gyva, nežadėjo niekur iš čia keltis. Pirmą kartą, kai jis atvažiavo su Irena, trobelė jam pasirodė nepaprastai jauki ir miela. Ji stovėjo gal už kelių šimtų metrų nuo Irenos tetos namo, ant mažos nuošliaunios kalvelės. Prie durų augo dvi liepos, kitoj pusėj – kelios obelys. Buvo pavasaris, obelys jau žydėjo, ir dėl to žydėjimo sodybėlė pasirodė Vaitkui keliskart gražesnė.

Uršulėlė buvo savotiška visos paežerės paslaptis. Kuprota iš prigimties, ji buvo paties likimo pasmerkta ilgai ir skaudžiai vienatvei, tačiau po trisdešimties pasigimdė vaiką, nors visi buvo įsitikinę, kad ištikus metus nei koks pažįstamas, nei nepažįstamas vyriškis nebuvo į jos namus užsukęs. Žiemą megzdavo puikiausius megztinius ir parduodavo užsukantiems čigonams, o šie veždavo ar ne į patį Archangelską. Vasarą su paprastu virtuviniu peiliu paežerėj pjaudavo šieną savo keršai ožkai.

Jos vaikas augo mitrus ir sveikas, baigė aštuonmetę anapus ežero, o paskui mieste dar kažkokią mokyklą, kur veltui davė ir drabužį, ir valgį. Tada užsiverbavo į Sibirą, ir nuo to laiko jo niekas daugiau nei bematė, nei begirdėjo.

Uršulėlė visuomet miegodavo virtuvėje ant plataus medinio suolo galva į duris, kad net audrotą naktį galėtų išgirsti, jeigu kas pasibelstų iš lauko. Kitame kambarėlyje, už virtuvės, stovėjo balčiausiai paklota lova; kartą per mėnesį ji skalbdavo ežere patalynę, nutaikiusi pačią giedriausią dieną, ir ant virvės po liepomis akinamai baltuodavo viena paklodė ir patalų užvalkalas. Kartais, kol buvo jaunesnė, kaimynės ją kviesdavo pagelbėti darbuose. Išeidama visuomet pamaudavo raštelį ant vinies, įkaltos lauko durų viduryje. Tai viniai net galvutę buvo nubrūžinusi, kad nesusiplėšytų raidės: „Raviu daržą pas Grigienę“ ar „Kasu bulves pas Jatkonį“.

Apie tai Vaitkus sužinojo iš Irenos, o ši – iš savo tetos. Tačiau tas Sibire prapuolęs Uršulėlės sūnus buvo svarbiausia kliūtis, dėl kurios kilo visokiausių keblumų perkant trobą. Būtinai reikėjo jo sutikimo, tačiau kur jį surasi, jeigu per šitiek metų jis nė karto nebuvo nei parvažiavęs, nei atsiuntęs laiško motinai.

– Aš nepirksiu... – purtė galvą Vaitkus. – Įsivaizduok, jis sugriš, o jo namas parduotas?

– Pirk, jeigu sakau, – spyrėsi Irena. – Niekada jis nebegriš, iš niekur jis nebespasirodys. Jis užmušė žmogų, papuolė į kalėjimą, o ten kiti kaliniai jį patį papjovė.

– Tai kodėl motina to nežino?

– Kas jai kaime pasakys? O jeigu ir pasakė – vis tiek nepatikėjo.

– Išaina kažkaip nesąžiningai...

– Kodėl nesąžiningai? Pinigus juk tu užmoki sąžiningai? Ir niekas tavęs netraukia už liežuvio pasakoti jai apie sūnų.

- Aš nežinau... - vis dar abejojo Vaitkus. - Man su tėvu reikia pasikalbėti.
- Ar tėvas perka, ar tu?
- Bet pinigai tai tėvo...
- O namas bus tavo! Juk tėvas žino, kad Uršulėlė gali jame gyventi iki gyvos galvos?

Žino svarbiausią sąlygą, ar ne?

- Žino.
- Tai ir viskas. Pirk!
- Ir Vaitkus nupirko.

Šį vakarą, vairuodamas mašiną Aukštaitijos pusėn, jis pirmą kartą pagalvojo, kad nusipirko namą su Uršulėlės mirtimi. Sakyk kaip nori, bet taip yra. Saugok Dieve, jis nelaukė jos mirties, nei jis, nei jo tėvas - Uršulėlė jiems netrukdė. Ir kaip galėjo trukdyti, jei tėvas ten buvo nuvažiavęs tik vieną kartą, o pats Vaitkus - du. Bet taip yra, nieko nepadarysi. Taip yra. Vaitkui pasirodė keista, kad tada, kai Uršulėlė buvo gyva, jis apie tai nepagalvojo, o dabar, kai jos nebėra, pati mintis apie nusipirktą kito mirtį šalčiu nukrečia pečius.

Tėvas jau buvo po infarkto, tačiau Vaitkus labai norėjo parodyti savo pirkinį. Slapčia tikėjosi, kad tėvas pritaris ir apsidžiaugs. Tėvas gerai išmanė apie namus. Gegužės pabaigoj jiedu išvažiavo. Bagazinėj Vaitkus vežėsi dvi sudedamąsias lovas, du čiužinius, dvi pagalves ir meškerę. Jeigu tėvui patiks, jiedu ten pasiliks nakvoti, jiedu ten galės praleisti šeštadienį ir sekmadienį, jiedu ten galės atvažiuoti kiekvieną savaitgalį. Tėvui reikia gryno oro. Jis kaimo žmogus, argi Vaitkus nemato, kaip jis, uždarytas blokiniame name, sulig kiekviena diena silpsta ir nyksta?

- Matysi, ten tau patiks, - vis tvirtino važiuodamas Vaitkus.

- Gal... - tarstelėjo tėvas, visą laiką žiūrėdamas pro mašinos langą, už kurio žaliavo pavasaris ir nepažįstami žmonės arė žemę, sėjo javus, sodino bulves, vaikščiojo vienmarškiniai apie savo sodybas ir gyvulius. Su tėvu buvo galima labai ilgai tylėti, taip ilgai, kol pačiam nuo tylėjimo pasidarydavo gera.

Iš lauko Uršulėlės troba atrodė visai nedidelė, tačiau viduje buvo pakankamai erdvi, gal todėl, kad nebuvo užgriozta visokiausiais baldais ir rakandais, o stovėjo tik tai, kas būtina. Per vidurį turėjo dvejas gonkas, gerąsias ir prastąsias, kurias skersai namo jungė toks kaip ir koridorius. Dešinėje pusėje - durys į nemažą virtuvę, už jos - į dar vieną, galinį, kambarį su dviem langais, po kuriais ir stovėjo ta baltai paklota lova. Tiesą sakant, Uršulėlė gyveno beveik vien virtuvėj, į tą kambarį gal kartą per dieną teužeidama. Po vieninteliu virtuvės langu stovėjo stalas, prie durų - suolelis su kibiru, ant sienos kabėjo dvi lentynos, užtrauktos raudonai taškuotom užuolaidėlėm, ant mūriuko juodavo pora nedidelių katiliukų. Remdamasis vienu galu į mūriuką, o šonu - į kitą sieną, dar stovėjo ilgas suolas kokių trijų lentų platumo, nuzulintas iki spindėjimo, ir tos trys lentos, niekuo neužklotos, buvo jos lova. Ir viskas. Daugiau daiktų jai nereikėjo. O visoj kairiojoj namo pusėj tebuvo vienas, bet gana didelis ir tuščias kambarys. Sienose švietė keturi langai. Po tais langais stovėjo ilgas medinis stalas, aplinkui - dar ilgesni platūs suolai.

- Protingai pastatyta, - pasakė tėvas, stovėdamas to tuščio kambario viduryje. - Toks kambarys - laidotuvėms. Nereikia sukti galvos, kur pastatyti grabą, kur susodinti giedorius.

- Kodėl - laidotuvėms? - nustebo Vaitkus. - Ir krikštynomis, ir vestuvėms, ir šiaip, kai giminės suvažiuoja...

– Nėr čia buvę nė kokių vestuvių, nė kokių krikštynų, – tėvas prisėdo ant suolo galo, pasidairė palubiais, perbėgo žvilgsniu tuščias sienas, grindis, langus. – Ir nė kokių giminių.

– Tai gerai! Mudu pirmieji ir būsim šio kambario gyventojai! – nudžiugo Vaitkus. – Žiūrėk, ežeras čia pat, viskas!..

Jis jau buvo ištiesęs pasienį vieną lovėlę, dabar dairėsi, kur patogiau pastatyti kitą. Žiūrėjo pro langą į ežerą, džiaugdamosis sidabrinu jo švytėjimu, nendrynų spalva, medžių žalumu aname krante. Kiek į šoną, lango krašte, tolokai geltonavo Irenos tetos namas. Vaitkui pasigirdo, kad tėvas kažką tyliai pasakė. Kai atsigrįžo – tėvo alkūnės buvo atremtos į kelius, jis sėdėjo nežiūrėdamas į tą gražų vaizdą, veidas buvo rimtas, liūdnas, o lūpos, jei ir pasakė ką, dabar jau nebekrutėjo.

– Tu ką nors sakei? – paklausė Vaitkus.

– Aš? Ne...

Tačiau Vaitkus buvo įsitikinęs, kad tėvas pasakė: „Aš čia negyvensiu.“ Ar kažką panašiai. Jis tiesiog jautė, kad tuščio kambario erdvėje dar tebesklando tą jo pasakytą žodžių garsai tarytum kokie šešėliai. Kampe, savo lovos galvūgaly, Vaitkus pasistatė meškerę. Rytoj, vos tik išauš, jis eis meškerioti. O paskui, saulei patekėjus, tėvas ateis ant liepto praustis, jiedu ilgai ir negarsiai šnekėsis, kad nepabaidytų žuvų. Tėvui ežeras patiks. Vaitkus išėmė iš krepšio rankšluostį, dabar dairėsi pasieniais, ieškodamas akimis vinies, bet nepamatė. Sienose nebuvo net vinies pėdsako. Rankšluostį numetė skersai stalo.

– Kodėl tu nieko nesakai apie mano pirkinį?

– Geras namas, – tėvas linktelėjo galva. – Rąstai dar geri, nepapuvę, ilgai laikys. Kad ant kalvelės, tai ir ežero drėgmė nesiekia. Su laiku tiktai brangs ir brangs. O pinigai vis pigyn.

Vaitkus laukė iš jo kitokių žodžių. „Nors tiek, – pagalvojo. – Nors nesupeikė. Nors nesako, kad pinigų išmetė kaip į balą.“ Apsimesdamas linksmu, jis atsigrįžo į tėvą:

– Na, pasirink, katroje norėsi gulėti!

Tėvas papurtė galvą:

– Važiuosiu namo.

Paskui pasitaisė:

– Parvežk mane.

– Kodėl?

– Man čia kažko negerai.

Vaitkus išsigando:

– Duria?.. Skauda?.. Po mentikauliu skauda?.. Validolio turi kišenėj?

– Turiau.

Vaitkus negalėjo rizikuoti ir pasilikti čia nakčiai. Reikėjo grįžti į miestą, kur po ranka daktarai, greitoji ir vaistai. Ir jiedu išvažiavo. Uršulėlei, stovinčiai kieme tarp dviejų baltų ožiukų, pasakė, kad tėvui duria širdį, gal atvažiuos kitą šeštadienį. Ji palingavo galvą, prieš tai tiriamai pasižiūrėjusi tėvui į akis:

– Su silpna širdžia čia negera vieta...

– Kodėl? – susirūpino Vaitkus.

– Mėnulis ant dangaus dabar negeras, ir ežeras piktas. Taikykit, kad mėnulis bus jaunas. Pilnaty čia su silpna širdžia negerai.

Važiudamas atgal, akies kraštu Vaitkus vis dirščiojo į tėvą. Atrodo, priepuolio nebus. Labai gražus pavakarys, nuostabūs šešėliai krenta ant Aukštaitijos kalvelių. Vaitkus pagalvojo, kad turi mašiną, turi namą prie ežero, tiek metų apie tai svajojo, o širdy nejaučia nei kokio pasitenkinimo, nei pasididžiavimo. „Reikia man ten pagyventi kokį mėnesį, kol apsiprasiu, kol pasijusiu šeiminingas. Dabar tik užvažiuom tarytum vandens atsigerti.“ Tėvas sėdėjo šalia, užmerkęs akis. Jo nebedomino pralekiantys vaizdai. Tiesą sakant, jau artėjo Vilnius, pasimatė toli televizijos bokštas.

- Tu ten nepagyvensi, - pasakė tėvas.

- Kodėl nepagyvensiu?

- Todėl, kad ne. Jeigu nori, reikia tą namą nugriaut ir statyt naują. Gal tuomet. Bet kažin. Ir žemė po namu visa prisigėrus.

- Ko prisigėrus, ko?

- To. Tos moters... nebent visą tą kalvą po namu su buldozeriu nustumtum, ir tada statyt. Bet kiek tas atsieis!..

Tėvas vis dar sėdėjo neatsimerkdamas, tačiau įtemptai raukė antakius, lyg iš tikrųjų mintyse būtų skaičiavęs tokios statybos išlaidas.

- Ne, - papurtė galvą. - Labai giliai prisigėrus, iki pat pamatų.

- Bet ko? Ko?

- Kad pats nesupranti, kas tau paaiškins? Tos kuprotos motriškos. Tos kuprės.

- Bet juk pats sakei: gerai nupirkai, rąstai sveikiausi!..

- Rąstai - dar ne namas. Toj vietoj labai stipriai užgyventa.

- Ką tai reiškia - užgyventa?

- O tą: ten gimei, ten mirei, ten vaikus užauginai, ten tavo ir užgyventa. Svetimam ten nėra vietos.

- Tai svetimas niekada ten nebegalės gyventi?

Tėvas nieko neatsakė.

- Vadinas, aš labai blogai nupirkau? Išmečiau tavo pinigus kaip į balą?

- Gerai nupirkai, aš nesakau. Po kelių metų, kai ta kuprė numirs, parduosi - dvigubai, trigubai gausi. O kad pats norėjai ten gyventi, reikėjo man parodyt, kol dar nebuvai nupirkęs. Dabar jau ką... nesikrimsk, vaikeli. Parduosi. Gan gerai parduosi.

- Nieko aš neparduosiu!.. - plykstelėjo Vaitkus. - Tokią vietą!..

Tėvas tik atsiduso. Ir niekada ten nebenuvažiavo.

Saulė jau buvo arti laidos, kai Vaitkus suko iš vieškelio į šoninį keliuką. Dabar jis važiavo tiesiai į vakarus, į patį saulėlydį. Pagalvojo, ar nevertėtų pirma užvažiuoti pas Irenos tetą ir atiduoti jai tą aspiriną, bet nusprendė, kad nuveš rytoj. Jam norėjosi greičiau apžiūrėti savo sodybą. „Dabar jau tikrai savo“, - pagalvojo pastatęs automobilį po liepa prie pat gonkų. Eidamas pasidairė aplink: ar nesimato kur nors keršosios ožkos ir dviejų baltų ožiukų, tačiau kur tau matysis. Juos kažkas išsivedė, o gal paprasčiausiai papjovė laidotuvėms ir suvalgė. „Nesąmonė! - atmetė šią mintį. - Kas valgys per laidotuves ožiuko mėšą?..“ Jam atrodė, jog tai neįmanoma, tačiau niekaip negalėjo paaiškinti sau tokio įsitikinimo.

Gonkose buvo švaru ir tuščia. Grindys, rodos, neseniai išplautos. Vaitkus prisiminė, kad čia mėtėsi guminiai batai, kaliošai, stovėjo sulankstytas kibiras, ant sienos kabėjo senas vatinis ir senas lietpaltis. Dabar tuščia. Dabar labai tuščia ir švaru. Atidarė duris į virtuvę. Ten taip pat buvo tuščia: ant stalo, ant mūriuko ir abiejose lentynose. Nebuvo

jokio indo, katilo, kibiro, net puodelio atsigerti. Langas seniai švietė be užuolaidų, o juk anksčiau jos buvo, nors Vaitkus negalėjo prisiminti, kokios spalvos. Jis dabar tiktai dairesi, ne tiek stebėdamasis, kiek fiksuodamas matomus dalykus: aha, nebėr net suoliuko prie durų, kur stovėjo kibiras su vandeniu, nebekybo palubėj šiaudinis paukštis, tik plika elektros lemputė ant pajuodusio laido kaip kokia stiklinė akis žiūti į tuščią erdvę ir į jį patį, besisukiojantį aslos viduryje; atidarytos krosnies durelės, o pelenai išsemti ir išnešti. „Kas tai padarė? – pagalvojo Vaitkus. – Irenos teta? Kaimynai?.. O gal...“ – Jis net nusišypsojo savo minčiai, vydamas ją šalin: aišku, pati Uršulėlė to nepadarė. Juk ji nenusižudė, ji taip mirė. Geri žmonės visa tai padarė, ir labai gerai padarė, nepaliko jokių senų daiktų, jokių rakandų, jokių čia gyvenusios kuprotos moters prisiminimų. Bet liko kvapas. Tas kvapas, kurį jis pirmąsyk užuodė, vos peržengęs slenkstį. Jeigu nebeliko jokių daiktų – iš kur tas kvapas? Iš sienų? Iš lubų? Grindų? „Išdažysiu sienas, – nusprendė Vaitkus. – Iš pradžių pasmirdės aliejiniiais dažais, o paskui bus gerai.“ Jis negalėjo sakyti, kad tas kvapas buvo labai stiprus ar nemalonus, tačiau jis buvo, jis jutosi, uodėsi, nuolat primindamas, kad Vaitkus čia yra tarytum koks pašalinis. „Nieko, – vėl nuramino save Vaitkus, – dar atsivesiu dezodoranto ir išpurkšiu!“

Dabar jis atidarė duris į tą kambarį, kuriame po langu stovėdavo baltai paklotoji lova. Jam atrodė, kad ko ko, o jau tos lovos, tos akinančio baltumo patalynės jis tikrai ten neišvys. Bet išvydo. Jos niekas nebuvo palietęs. Visi kiti daiktai iš kambario buvo dingę – nuo grindų, nuo sienų, nuo palangių, tik ta balta lova stovėjo kaip stovėjusi. Vaitkus gūžtelėjo pečiais, atsitraukė atbulas ir uždarė duris. Nesąmonė kažkokia! Nejaugi ir lovą, ir patalynę kuprotoji šeimininkė paliko jam? Kam jam reikia? Kur jis ją dės? Ne, rytoj rytą jis viską išsiaiškins su Irenos teta. Ji tikriausiai viską žino. Ir jis atidarė duris į „savo“ kambarį, kaip mintyse pats pavadino. Tą didįjį. Čia nieko nebuvo liesta. Abi sudedamosios lovelės stovėjo pasieniais, o rankšluostis, kurį jis buvo numetęs pavasariį skersai stalo, dabar buvo kiek papilkėjęs nuo dulkių, tačiau gulėjo ten, kur ir buvo numestas. Ir meškerė stovėjo kampe, jo vargšė meškerė, šįmet nė karto taip ir neišvyniota. Į langus be užuolaidų krito keli paskutiniai saulės spinduliai. Dangus plačiai ir gražiai raudonavo anapus ežero, o medžių viršūnės tame raudonume matėsi kaip anglimi nupaišytos. Valandėlę Vaitkus grožėjosi, paskui išėjo į kiemą atsinešti krepšio su maistu. Prie mašinos pastovėjo ir parūkė svarstydamas, kaip jis čia praleis savo pirmąją naktį. Paprastai. Turi nusipirkęs dešros, duonos ir mineralinio vandens. Paskui atsiguls didžiajame kambaryje į sudedamąją lovelę, susikiš rankas po galva ir gulės, galvodamas kas į galvą ateina – gal ką prisimindamas, gal apie ką pasvajodamas – ir klausysis tylos, kaimo tylos, kurios jis taip ilgėjosi gyvendamas miesto blokuose. Ateis tyla, ateis miegas, ateis gražus, malonus sapnas.

Vaitkus atsiplovė abišalę duonos, atsilaužė sprindį dešros, atsigulė į lovą ir ištiesė pavargusią nugarą. Kramtė gulėdamas, o priešais jį degė didžiausias, raudoniausias saulėlydis – toks didelis, jog tik maža dalis tetilpo lange. Vaitkus iš čia nematė nei ežero, nei pakrantės medžių, tik dangų, degantį krauju ir auksu, persiliejančių aguonų, vyšnių spalvom su purpuriniais ir net violetiniais ruožais. Tokio sodraus, tokio ryškaus dangaus seniai jau nebuvo matęs. Neatitraukdamas akių, Vaitkus stebėjo visas tas spalvas ir atspalvius, jų persiliejumus, jų sodrų ir gilų susimaišymą, žiūrėjo kaip į nuostabų, beveik genialų paveikslą kažkokioje parodoje, kur kitų paveikslų ir nėra, tik tas vienas: didžiulis, nutapytas pirmąpradėm spalvom, pats švytintis ir aplinkui viską nušviečian-

tis. Paskui jam pasimatė, kad tame raudonai auksiniame liepsnojime blaškosi didelis juodas paukštis, kildamas ir krisdamas, puldamas į šonus ir vėl išskleisdamas sparnus, tačiau jie Vaitkui neatrodė kaip paukščio, nes nebuvo siauri ir smailūs, o platūs kaip šikšnosparnių ar kaip angelų arba demonų. „Kaip demonų, – pagalvojo Vaitkus. – Kaip demonų.“ Staiga jis atsistojo ir priėjo prie lango. Jau eidamas artyn suprato, kad nėra danguje jokio paukščio. Tarp dviejų lango rėmų blaškėsi paprasčiausia peteliškė. Tik Vaitkus negalėjo suprasti, kaip ji čia atsirado. Lange nebuvo nei kokių didelių plyšių, nei orlaidės. Bet jei atsirado, tai kaip nors, vadinasi, atsirado. Įdomiausia, kad raudona-me fone ji atrodė visiškai juoda. Kaip ir tie medžiai, kuriuos matė anapus ežero. Neatrodė, jog ten augtų miškai, – tai tik dideli pakrančių medžiai, gal kokie juodalksniai ar kas. Paskui Vaitkus atsiminė, jog peteliškės gyvena vos vieną dieną. „Tai jos paskutinis, priešmirtinis šokis ant raudono stiklo“, – liūdnai pagalvojo Vaitkus. Vėl atsigulė į lovą ir užsirūkė žiūrėdamas į nykstančias ir blėstančias spalvas. Peteliškės jau nebebuvo matyti. Tamsa pamažu plūdo į kambarį vis tirštėdama ir tirštėdama, ir jau greitai Vaitkus negalėjo įžiūrėti net savo ištiestos rankos. Kartu su tamsa atėjo ir gili tyła, ir nuo jos Vaitkui pradėjo lengvai užti ausyse. Jis bandė patogiau įsitaisyti lovelėje, bet miegas nėjo artyn, ir Vaitkus kaskart vis labiau ėmė jausti toje tamsoje stovinčias sienas ir lubas, ir grindis, ir net ilgąjį stalą su suolais, – tie dideli daiktai nematomi glūdėjo visai čia pat, palengva spausdamiesi jo link, glausdamiesi arčiau viens kito, norėdami Vaitkų išstumti, išmesti, išspjauti iš čia, nes jis jiems trukdė būti vieniems, kaip buvo įpratę. Spausdami erdvę, kurioje išsitiesęs gulėjo Vaitkus, jie kartu tartum spaudė ir tirštino tylą, kuri vis giliau lindo į ausis, sunkėjo galvoje, virsdama neaiškiais garsais, sąmonei kol kas nesuvokiamais ir neįvardijamais. Ir tada Vaitkui pasirodė, jog jis išgirdo labai tylų ir dainuojantį moters balsą. Žodžių jis dar negalėjo išskirti, tačiau atmintis jau blaškėsi ties riba, už kurios jis įstengs atpažinti melodiją. Tik nebuvo aišku, iš kur visa tai sklinda: iš šio kambario, iš gretimo, iš lauko; iš kur atsiranda – iš tamsos ar iš tylos? Vaitkus įtempė klausą kiek begalėdamas, net galvą kilstelėjo nuo pagalvės, kad galėtų klausytis abiem ausim. Dabar jis tarėsi išskiriaš kelis skiemenis, išdainuojamus garsiau ir aukštesniu balsu:

...nai...ėlio...nai...

Tačiau nebuvo tvirtai įsitikinęs, ar balsas aidi giliai atmintyje, buvusiame ir tolimame laike, ar viskas vyksta čia ir dabar. Jis atsivertė aukštiekninkas ir abiem delnais užsispaudė ausis. Jose pradėjo užti, o balsas nutilo. Vadinasi, jis iš tikrųjų girdi, iš tikrųjų išskiria tuos padrikus skiemenis, bet negali jų suvesti į eilę, kad išryškėtų prasmė. „Jeigu aš pabandyčiau niūniuoti kartu su ja, – pagalvojo Vaitkus, – aš nebegirdėsiu, ar ta moteris bedainuoja. Reikia, kad mano balsas skambėtų tiktai galvoje, neišeidamas iš manęs į orą.“ Ir jis pabandė taip padaryti. Dabar jis dainavo vien savo galvoje: ir pats dainavo, ir kartu girdėjo moters balsą. Keistas tai buvo dalykas, nes Vaitkus savo paties balsą tarytum girdėjo atmintyje, o tos moters – iš tikrųjų. Melodija buvo labai lėta, labai liūdna, jos nebuvo įmanoma paskubinti. Balsas tamsoje Vaitkaus dabar jau nebaugino, tik buvo neįprastas ir nesuprantamas. „Viešpatie! – atsikvošėjo Vaitkus, – juk aš krutinu lūpas, aš sakau žodžius!..“ Jis žinojo tuos žodžius, žinojo!

*Bereik, motinėle, mane auginai,
Bereik mažulėlio nenuskandinai...*

Ir Vaitkus pabandė pašnabždomis juos išdainuoti. Taip tyliai, kaip tiktai galėjo. Anas balsas tuojau dingo. Vaitkus pamažu, stengdamasis nesutraškėti, atsisėdo lovoje. Įsiklausė. Nieko. Nebėra nieko. „Idiotas! – jis norėjo stuktelti kumščiu sau į kaktą. – Aš jį nubaidžiau!“ Vėl labai palengva išsitiesė aukštiekninkas. Užsimerkė, kad anajam balsui būtų drąsiau. Ne, nebėra. Tylu. Ausyse pradėjo spengti. Besiklausydamas to lengvo spengesio, Vaitkus lyg prisnūdo. Jam atrodė, jog kažkas užklojo veidą lengva marlės skiaute. Jausdamas tą lengvumą, tą prisilytėjimą, jis kurį laiką snūduriavo. Giliau įmigti negalėjo, nes visą laiką ten – giliai galvoje, pačiame jos viduryje – tarytum ko laukė. Paskui pajuto, kad ta marlė pradeda jam kažkaip trukdyti, nubraukė ją nuo akių delnu. Iš pradžių nesusigaudė, ką jis dabar girdi. Tai buvo balsai, tai buvo daug balsų, kurie šnibždėjo vienu metu vieną ir tą patį: mums mūsų kaltes – nevesk mus – amen – kasdienės mūsų – šventas vardas – ant žemės – kaltininkams – karalystė – kaip ir mes – bet gelbėk mus – teesie – gelbėk... Visi tie balsai tartum meldėsi, tačiau pradėję buvo ne vienu metu ir ne vienoje vietoje, o visur tamsoje: prie lango, už stalo, vidury kambario, prie pat lovos, kurioje Vaitkus gulėjo aukštiekninkas, stipriai užmerkęs akis. Jis bijojo pakrutėti, kad vėl jų nenubaidytų, ir dabar jie gana gerai girdėjosi. Tačiau ir dabar tai tebuvo tiktai vienos moters šnibždėjimai. Ar tos pačios, kuri pirmiau taip liūdnai ir taip tyliai dainavo? Vaitkui net pasirodė, kad kambario tamsoje pastatyta koks dešimt magnetofonų ir jie visi suka tą pačią juostelę, tiktai vis iš kitos vietos. Kitaip jis nemokėjo sau to paaiškinti. Jis pasijuto gana nejaukiai, nors ir nejautė jokios baimės. Tiesiog ši tamsa pasidarė labai ankšta nuo tų šnibždėjimų, lyg jis būtų buvęs paguldytas į kokią dėžę ir kietos šonų lentos jau būtų pradėjusios spausti jį iš visų pusių. Jis atsisėdo lovoje. Šnibždėjimai staiga nutilo. Dabar Vaitkus galvojo, ar jis žino, kurioje sienos vietoje yra elektros jungiklis. Neatsiminė. Nepasižiūrėjo iš vakaro, nes tada dar nebuvo tamsu, dar viską tebebuvo apšvietęs tas didžiulis saulėlydis. Jis tik sugraibė ant grindų žiebtuvėlį ir palengva nuslinko prie durų. Uždegęs apšvietė abi durų staktas ir sieną palei jas. Šiame kambarį apskritai nebuvo jungiklio, gal net elektra nebuvo įvesta. Tada apgrai-bom nuslinko į virtuvę, užsidedė šviesą. Plika elektros lemputė skaudžiai dūrė į akis. Vaitkus prisėdo ant įmūryto plačiojo suolo. Pečiuko anga juodavo atdara. Vaitkus toli ištiesė ranką ir uždarė ketaus dureles. Tai oro trauka jam šitaip tyliai dainavo per naktį. „Kurgi ne! – suniekino tuoj pat savo mintį. – Ir „Tėve mūsų“ dešimčia balsų kalbėjo?..“ Išėjo į lauką prie mašinos. Jau buvo žymu, kad aušta. Nejaugi taip greitai pralėkė naktis? Nejaugi jis nė vienos valandėlės negavo užmigti? Atsidarė dureles, įsisėdo į vidų, ketino rūkyti, bet nusprendė, jog vėliau, vėliau, o dabar pasidėjo alkūnes ant vairo, ant jų – galvą ir tuoj pat užmigo.

Kai jis pabudo, buvo jau didelė diena. Jam maudė nugarą ir skaudėjo galvą. Prie šulinio rado pririštą kibirą. Prisisėmę pilną, pasistatė ant rentinio krašto. Vanduo nebuvo labai skanus, tik labai šaltas. Viena ranka lenkdamas kibirą žemyn, kita mozojosi veidą, vilgė akis ir kaktą. Nenusišluostęs grįžo atgal, pavaikščiojo aplink mašiną, bet į kambarį nėjo, nors rankšluostis gulėjo ten, skersai ilgojo stalo. Negalėjo prisiversti įeiti, pats nežinojo – kodėl. Net dabar, jau seniai išaušus rytui, jam neatrodė, kad tai, ką jis šianakt girdėjo ir jautė, – visi tie balsai ir šnibždėjimai, – buvo tik pavargusio žmogaus sapnas. Jis buvo tikras, kad nė vienos valandėlės nemiegojo ir nieko nesapnavo. Atsistojęs prie namo kampo, pasižiūrėjo į ežerą. Vanduo ramiai sau tyvuliavo, gražiai atšviesdamas didžiuosius ano kranto juodalksnius, nurimęs po vakarykščio saulėlydžio. Ir debesys

šiandien buvo kitokie: balti, stori ir labai purūs – rodos, galėtum vartytis juose ir nenukristum į žemę. Viskas šį rytą atrodė kitaip, tik ne taip, kaip Vaitkus buvo girdejęs ir jautęs. Nuo Irenos tetos namų taku prie vandens kryptuliavo baltų žąsų virtinė, iš kiemo išvažiavo nedidelis raudonas traktorius ir parpdamas kilo keliuku į kalnelį. Vaitkus grįžo į mašiną, išsiėmė iš lentynėlės aspiriną, norėjo pats praryti vieną, bet pagalvojo, kad negražu paduoti žmogui praimtą, todėl numetė vaistus ant sėdynės ir užvedė variklį.

Irenos teta išėjo iš trobos Vaitkui dar nespėjus atidaryti mašinos durelių. Tai buvo aukšta padžiūvusi moteris. Vaitkus kiekvieną kartą nusistebėdavo jos akių spalva: tokio žydrumo akis Dievas įdeda gal tik vienam iš tūkstančio. Į senatvę jos jau buvo kiek pablukusios, tačiau kaip gražiai turėjo šviesti jaunystėje! O Irenos akys buvo tik pilkšvai žalios.

Vaitkus išsirangė iš mašinos ir pasilabino, atkištoje rankoje laikydamas tuos vaistus. Dabar nebesijautė taip nepatogiai, kaip patį pirmąjį kartą, kai Irena jį pristatė kaip savo mokslo draugą. Koks ten mokslo draugas, kuriam jau per keturiasdešimt ir kurį vos ne visą vasarą reikia maitinti ir nakvydinti savo tetos sodyboj? Jis buvo tikras, jog teta iš pirmo žvilgsnio perprato jų santykius: ir kad gyvena kaip vyras ir žmona, tiktai skirtinguose miesto galuose, ir kad važinėja pas vienas kitą po kelis kartus per savaitę, ir kad šitaip ir nugyvens kaip ne žmonės, niekuomet nebegalėdami savo santykių nei iki galo išsiaiškinti, nei vienu kartu nukirsti.

– Mačiau, kaip vakar vakare atvažiavot. Ar gerai miegojot naujoj vietoj? – paklausė ji, eidama artyn, ir Vaitkus pajuto, tartum du žydri plonyčiai siūlai įsitempė ore tarp jos vyzdžių ir jo veido.

Jis buvo besakęs „gerai“, bet nepasakė, nes jam pasirodė, kad ta žila moteris ir taip viską žino. Ir čia pat, stovėdamas šalia mašinos, papasakojo apie tuos balsus ir šnibždėjimus.

– Bet gal man taip tik pasirodė, – su maža viltimi pridėjo Vaitkus. – Labai toli važiavau, pats vakar savo tėvą palaidojau...

– Vai!.. – išsigando moteris. – Dar vieną mirtį atsivežei!..

Vaitkus tylėjo. Ką jis galėjo pasakyti? Atsivežė, žinoma. Kur galėjo palikti? Ir kas žino, kiek ilgai ta mirtis dabar su juo visur važinės ir vaikščios.

– Sėskimės, nestovėkim, – pasiūlė moteris, ir Vaitkus pagalvojo, jog vesis jį į vidų, bet ji pasivėdėjo čia pat į šoną, kur po medžiu stovėjo sukaltas stalas ir į žemę buvo įkastos kaladės. Ant vienos Vaitkus atsisėdo, laukė, ką ji pasakys, nes pats nežinojo, ką daugiau galėtų sakyti. Gal papasakoti, kaip tėvas per sapną pasikvietė kaimynus į laidotuves? Ne, šito nereikia. Šito tai jau ne. Moteris irgi sėdėjo tylėdama, tiktai pasisukusi ton pusėn, kur buvo Vaitkaus sodyba, nors iš tos vietos jos ir nesimatė.

– Tai ji už savo vaiką dainavo. O maldos, matai, nebuvo išklaustytos, nebuvo, sugrįžo viskas atgal...

– O kaip ji mirė? – paklausė Vaitkus.

– Paprastai mirė. Sekmadienį buvo bažnyčioj, grįždama pas mane dar buvo užėjusi. Ji taip tiesiai nesakė, bet aš supratau. Jeigu kada mirčiau, sako, tegu tavo Bronius suneša viską į pakalnę ir sudegina, kam, sako, svetimam žmogui tas mano šlamštas? Tiktai kryželis ant palangės ir lova tegul palieka. Jeigu tas mano vaikas kada sugrįžtų, tegu neišvaro kaip šuns į lauką, tegu nors vieną naktį leidžia pernaktvoti. O rytą, kai nuėjau su sūnu, jau gulėjo ant suolo atšalus. Rankas ant krūtinės gatavai susidėjusi. O pinigai laidotuvėms padėti ant pečiuoko.

- Tai ką man daryti?.. - visai nupuolusiu balsu paklausė Vaitkus.

Ji atsistojo nuo kaladės:

- Pasėdėkit čia. Aš tiktai skarelę persirišiu. Negražu su ta pačia, kur į tvartą vaikštau.

Ir Vaitkus nusiminęs liko sėdėti. Po valandėlės ji vėl pasirodė kieme, bet jau su kita skarele, pasirišusi gražią prijuostę, o rankose laikė jurginų puokštę. Vaitkus buvo ir užmiršęs, kad dabar, vasarai einant į pabaigą, visoj Lietuvoj žydi jurginai, tos gražios senų moterų gėlės.

- Dabar galiu važiuoti, - ji stovėjo prie durelių nemokėdama atsidaryti. Ir labai susikaupusi sėdėjo šalia, atsargiai laikydama jurginus rankose, ir nepratarė Vaitkui daugiau nė žodžio. Tik kai įvažiavo į kiemą, paprašė:

- Neikit su manim.

Vaitkus linktelėjo galva ir nėjo. Atsisėdo lauke ant suoliuko po virtuvės langu. Girdėjo, kaip ji pasibeldė į duris, kaip atidarė, kaip garsiai pasakė tarpdury:

- Tegu bus pagarbintas!..

Jis įtempė klausą tikėdamasis - gal išgirs atsakymą. Ir nebūtų per daug nustebęs, jei būtų išgirdęs.

- Uršule!.. Uršule!.. Va, žiūrėk, kokių gražių jurginų tau atnešiau!..

Girgžtelėjo veriamos durys į vieną kambarį, į kitą. Paskui ilgam viskas nutilo. Vaitkus sėdėjo, prisispaudęs nugara prie medinės sienos, net pakaušiu atsirėmęs į ją, ir jam rodėsi, kad jis girdi tylus dviejų moterų balsus, tiktai negali išskirti žodžių. Ir negali suprasti, kur jos kalbasi - virtuvėj, didžiajame kambaryje ar tame, kur stovi paklota lova. Paskui pajuto, kad nuo prakaito drėksta marškinių nugara, tartum ta siena, į kurią sėdėjo atsirėmęs, būtų įkaitusi. Atsistojo, ilgai vaikščiojo po kiemą, stengdamasis išvaizduoti, kas ten dabar darosi namo viduje. Buvo nuėjęs net savo reikalu už tvartelio, o lomeleį pamatė ir laužo vietą, kur buvo sudeginti visi Uršulėlės daiktai ir rakandai. Bet nepriėjo arčiau, vėl vaikščiojo aplink šulinį, aplink savo mašiną, paskui atsistojo po liepa ir stovėjo šitaip, ramstydamasis čia vienu, čia kitu petim į kamieną. O Irenos teta vis neišėjo, ir Vaitkus jau pradėjo suvisam nebesuprasti, ką ten, tuščiame name, galima taip ilgai daryti. Pagaliau ji pasirodė, bet ne tarpduryje, o iš už namo kampo. Priėjo prie Vaitkaus, o rankose jau nebeturėjo jurginų.

- Radau gonkelėse besėdinčią... - pasakė Vaitkui žiūrėdama sau po kojų į žolę. Atrodė tarytum liūdna, tarytum išbalusi.

Nuėjo ir atsisėdo ant suoliuko po virtuvės langu, kur ir Vaitkus buvo sėdėjęs. Jis dar bar nejaukiai mindžikavo priešais, nes suoliukas buvo trumpas, jam nepatogu buvo taip arti sėstis. Pasėdėjusi, pasėdėjusi pakilo:

- Taip pavargau, kad ir kojos nelaiko...

- Aš parvešiu, - pasišovė Vaitkus.

Toje vietoje, kur Vaitkui reikėjo sukti iš vieškelio į jos sodybą, ji paprašė sustoti. Vaitkus sustojo. Kas jai atėjo į galvą? Laukė, ką pasakys, žiūrėdamas virš vairo į apdulkėjusį mašinos kapotą. Visa mašina lengvai tirtėjo. Pajuto, kad ji lengvai palietė jam petį:

- Ji išeis.

- Kur išeis?

- Išeis. Pasakiau apie sūnų. Ėmiau ir pasakiau. Nebėr jai ko čia bebūti.

Ji norėjo atsidaryti dureles. Persilenkęs Vaitkus atidarė.

- Ačiū, labai ačiū, - mediniu balsu padėjo Vaitkus.

Ji nuėjo savo keliuku neatsigręždama. Vaitkus apsisuko vieškelyje ir nuvažiavo atgal. Dabar jam nori nenori reikėjo įeiti į savo namą. Lyg laukdamas ko netikėto, jis apvaikščiojo visus kambarius, tačiau jokio pasikeitimo nepajuto. Gonkose, kurios ežero pusėj, raudonavo ant suolo jurginų puokštė. Jis grįžo į didįjį kambarį. Jam skaudėjo nugarą, jis jautėsi dar labiau pavargęs nei vakar. Norėjo išsitiesti savo sujauktoje lovelėje prie sienos, bet susilaikė. Kažkodėl prisiminė peteliškę, kuri vakar blaškėsi tarp lango rėmų. Tada, saulėlydžio šviesoje, ji atrodė juoda ir didžiulė. O anoji, kur atskridusi nutūpė ant tėvo rankų, buvo maža ir balta ir kartu su tėvu ramiai nugrimzdo į žemę.

Bet juodosios peteliškės tarp rėmų nebebuvo. Nei gyvos, nei mirusios. Vaitkus nenorėjo patikėti savo akimis. Nebuvo, ir tiek. Pirmiausia ji čia niekaip negalėjo įskristi. Tarp rėmų ir sienos nesimatė jokių plyšių, nebuvo ir orlaidės. Niekas lango neatidarė, niekas jos iš čia ir neišleido. Vaitkus apžiūrėjo ir antrą, ir trečią langą. Visur tas pat. Langų rėmai sandarūs, o plyšiai dar nuo žiemos užklijuoti popieriais. Tik ant kraštinio lango stovėjo tas pajuodęs medinis kryželis, kurį minėjo Irenos teta, ir šalia gulėjo stora maldaknygė, susukta į baltos medžiagos skiautę. Bet tai nebuvo maldaknygė, tai buvo jo paties pinigai, kuriuos jis sumokėjo už šį namą: keturi pundeliai po tūkstantį litų, apklijuoti raudonai dryžuotomis banko juostelėmis, nė vienas nepraimtas ir nepraplėštas. Visai sutrikęs, Vaitkus vartė juos rankose, čia padėdamas atgal ant palangės, čia vėl pasiimdamas. Ir labai norėjo atsigręžti atgal: ten, ant sudedamosios lovelės krašto, tikrai dabar sėdi liūdnas jo tėvas su balta peteliške ant lūpų.

Jūratė Sprindytė

LAURO ŠAKA VIRŠ BALTIŠKŲJŲ ARCHETIPŲ

Romualdas Granauskas, kaip retas kuris kitas nūdienos lietuvių prozininkas, priešinasi „šiaudinei“ laikinumo būsenai, tvariu žodžiu bandydamas atsilaikyti prieš vienkartiškumo šturumą. Iš tiesų šiandien gyvename laikinumo apologijos dienomis, kai net skulptūros kuriamos nebe iš akmens ar marmuro, o iš šiaudų. Tokia skulptūra sudega per penkiolika minučių, išliepsnodama vartotojiškos visuomenės nuostatą – laikinumą – kaip epochos ženklą.

Kiekviena Granausko knyga vos pasirodžiusi tapdavo įvykiu, nes sublimavo tradiciją (visa, kad geriausia pasakyta prozos meno žodžiu iki jo) ir pasakydavo dar šiek tiek daugiau, skaudžiau, simboliškiau. Ir pasakydavo pačiu laiku, kaip tik tada, kai ateidavo metas atsiseikinti: *Duonos valgytojai* vaizdavo žemdirbišką būtį kaip mirštantį ritualą, *Jaučio aukojimas* bylojo išdidumą ir nepriklausomybę priklausomybės laike, *Gyvenimas po klevu* liudijo agrarinės kultūros ciklo baigtį, o *Žodžio agonija* – pakirstas sakraliųjų kūrybos šaknis. Gyvu nervu jausdamas permainų nešamas prarastis, Granauskas nebijo būti konceptualiai senamadiškas (nuolat eksponuoja svarbiausias nykstančias vertybes ir dėl jų sielojasi), nesistengia atrodyti modernus (išsitenka įprastų žanrų konvencijose), pasakojimą atnaujina per giliuosius literatūros estetinius dėmenis. Granausko prozos šerdis – likimiškieji tautos istorijos lūžiai, kultūros tvermė, sovietinio režimo destruktivumas, baltiškieji archetipai, mikrokosmoso ir makrokosmoso gyvybinga vienovė. Šio rašytojo kuriamas prozos pasaulis atrodo tvarus ir amžinas, nes priartėja prie žmogiškos prigimties pamatų, prie psichikos gelmių, individualios ir kolektyvinės pasąmonės. Granausko proza ir epiška „kūniška“, ir poetiška pakili. Pro kruopščiai kuriamą faktūrą visada prasišmelkia nebuitis, transcendavimo pastanga.

Dabar gausu tekstų, teigiančių formos žaismą, šmaikščių, paviršutiniškų, neformalių: eskiziškų, aranžuotų, fragmentiškų, antižanriškų, atsainių. Literatūra tampa gerokai paviršutiniška, etiudiška, savaip dalinė. Prarandamą visuotinumą gali atstoti tik skvarbūs gręžiniai į giluminius kultūros klodus. Kaip tik toks yra Granausko rašymas ir toks *Gyvilėlių dainavimas* (1998) – nauja senų apsakymų knyga. Nuostabiausia, kad jie parašyti vos ne prieš tris dešimtis metų (bene septyni iš dešimties). Apsakymą „Vėlyvos gėlės“, 1971-aisiais išspausdintą *Literatūroje ir mene*, perrašinėčiau ranka ir siunčiau į Karaliaučių bičiuliui, sovietinių kazarmų rekrutui. Kada tai buvo! O kūrinio pradžia įstrigo atmintin lyg eilėraštis: „Rudenį, kai visa Lietuva tokia geltona ir gaudulinga, parvažiavo Gurauskis į Mosėdį. Ir ėjo jis keliu, ir degė abipus medžiai, o paukščiai pralėkdavo labai aukštai, nepatekdami į geltonas lėtas liepsnas, dar jiems reikės lėkti toli ir negiedoti“¹. Frazė prie frazės, sakinyš prie sakinio šliejasi diktuojami neišvengiamybės ir persmelkiančios epitafinės gėlos.

Džiovininkas Gurauskis lankosi Mosėdyje, o jo būsimas kapas – tolimuos pasviečiuos. Mosėdyje tuo metu kunigavusio Juozo Tumo-Vaižganto akyse iškyla rusiškas antkapio šriftas – aiškiaregiška talpi detalė (juk Tumas dar nežino, tiktai Granauskas žino, kokios trumpos dienos tų studentėlių, jaunų lietuvių rašytojų „plonais kaklais“: „Tai žmonės, kurie už mūsų literatūrą sumokėjo nei per daug, nei per mažai: jie visi paguldė už ją galvas“ ,

¹ Romualdas Granauskas, *Gyvilėlių dainavimas: Apsakymai ir esė*, Vilnius: Presvika, 1998, p. 35. Toliau cituojant iš šio leidinio nurodomas puslapis.

– sakoma esė „Baltas liūdesio balandis“ apie Joną Biliūną, p. 113). Simono Daukanto darbų pašlovinimas ir vargų apgailėjimas, pasitelkiant įspūdingą juodvarnių – pranašų, globėjų ir likimo lėmėjų – simbolį, tai esė „Dvylika juodvarnių, apie Daukantą lakstančių“ turinys, jo tūrį išplečiant ne tik mitologinėmis konotacijomis, bet ir ritmo bei intonacijų skalės literatūrinėmis priemonėmis. Juodvarniai – tikras poetinis atradimas, esė herojaus gyvenimo rekonstrukcijai (pagal istoriko Vytauto Merkio monografiją *Simonas Daukantas*, 1972) suteikiantis gilesnę dimensiją.

Kritikams ypač sekasi parodyti Granausko prozos tradiciškumą. O kur slypi šiuolaikiškumas? Kaip jo kūryboje susiformuoja universalusis lygmuo? Iš atsargių, absoliučia estetine klausa parenkamų žodžių ir jų sudėstymo ritmo, iš neegocentriško, viršasmėniško žvelgimo į istoriją, senąją literatūrą, į laiko gilumą. Iš nuolat besikartojančių, kartų kartoms būdingų motyvų, simbolių, jausenų giminiskumo, iš pirmapradiško baltiško substrato, kurio archetipinius gelmenis jam sekasi užčiuopti. Literatūrologams vis nepavyksta demistifikuoti „kaimo prozos“ stereotipo – teminės klišės, pasiskolintos iš rusų (*деревенская проза*). Ne apie kaimą rašo Granauskas, o apie protėvių paveldą, išdidumą ir mirtį (konkretus istorinis turinys visada lengviau atpažįstamas negu absoliučioji simbolinė reikšmė). Kaip Petras Dirgėla, Juozas Aputis, Antanas Ramonas, Granauskas taip pat įnirtingai ieško kultūrinio tapatumo, tautinės ir individualiosios sąmonės ištakų. Kaimas kūrybos epicentre atsiduria tik dėl to, kad pastoviosios vertybės geriausiai užsikonservavusios seno kaimo žmogaus sąmonėje, ne tik ikisovietinius laikus menančioje, bet per bendruomeninę patirtį išlaikiusioje ir archajiškiausius prisiminimus. Juk, anot Marcelijaus Martinaičio, „sodybose būdavo saugomi ne tik svirno raktai, bet ir kultūros genetinis kodas“.

Apsakymai „šulinio dugne“, „Dūmai“ – beišnykstančio valstietiškojo epo nuoskilos. Paprasčiausios situacijos (senatvės negalia ar kasdienė ruoša) fokusuoja epochos lūžio bruožus, egzistencijos ištuštėjimą: vaikai išsilakstė, kaimynai išmirė, gandrulizdis tuščias, kolūkio kumeliukai auga neglostomi, žmona paseno ir apsileido. Senis arkliu iš fermų grįždamas namo akylai fiksuoja visus nelemtuosius pokyčius, ir, nors taip pat gražiai kaip kadaise „tarp gyvulio ausų iškyla trobos kaminas“ (pasigėrėtinas detalių erdvinis fokusavimas), jam skaudžiausia, kad negali arklio pašaukti vardu – „subendrintas“ arklys nebeturį vardo („Dūmai“).

Kiekvieno apsakymo tekstas tankus, keliaplanis. Padavimas apie užkastą Mindaugo kalaviją kryžminamas su kasdieniškomis aplinkybėmis (kalaviją bandys traukti traktorininkas už tris puslitrius *samagono*). Visa ši istorija atrodo kaip pagėrusių ambicingų vyrų prasimanymas ir gryniausia mistifikacija – koks Mindaugo kalavijas gali gulėti po dideliu akmeniu provincijos miestelio pamiškėje? Bet mitinis matmuo kaip visada Granausko tekste viršesnis: „kalavijas gulėjo po dideliu ažuolu, viena pusė buvo samanota, o antra švietė baltai, kaip mėnuo, ažuolo viršūnėje tupėjo šimtmetinis varnas, nejudėdamas žiūrėjo į tolumą. Sūnus stumtelėjo pečiu akmenį, pats suprasdamas, kad ir dešimt vyrų jo nepajudintų“ („Trys gaidžio plunksnos“, p.45). Apsakymo esmė mažumėlę didaktinė: kalavijas iš tikrųjų yra, bet nebėra vyrų, nebėra jėgos, kuri galėtų jį pakelti.

Pasakos reminiscenciją ir melioracijos dienų tikrovę kontaminuoja neišsipildęs Skridailos troškimas prieš mirtį atsigerti iš vaikystės šulinio: „Nė to kalno nebėr, nė to šulinio“, tik gyvulių pėdose – geltonas ne-gyvybės vanduo („Šulinio tamsa“). Mitologinė sąmonė, kuriai būdingi simboliniai vaizdiniai ir poetinės figūros, dabar kritikų aptinkami kone kas antro rašytojo kūryboje (archetipų poetika nūnai madinga), nors tikrai gili me-

ninė projekcija į praeitį tebėra retenybė. Bent jau rekonstruodamas baltiškuosius archetipus Granauskas dabarties lietuvių prozoje tebelieka avangarde.

Senasis jo prozos žmogus neatplėštas nuo prigimties, gamtojautos ir kolektyvinės patirties. Ne buitinis matmuo svarbiausia jo gyvenime. Daiktai čia pilni atminties, tyla pilna kalbos. Santykiai – nuojautų, gerumo, bežodžio savitarpio supratimo. Mistinis pasitikėjimas mirtimi. Atsidūsėjimas, gestas, juodo varno šešėlis, sapnas – visur esantis reikšmių laukas, todėl Granausko kūrinuose nebūna nesvarbių buitinių detalių, daiktų, personažo žodžių, iš pirmo žvilgsnio kad ir atrodančių banaliai kasdieniškai. Gausu pirmapradžių elementų (ugnis, vanduo, žemė, saulė), ypatinga pagarba reiškiam medžiui, įvairiems vaisingumo ir derlingumo simboliams. Kas paslėpta, kas antrame ar trečiame teksto plane, tampa svarbiausiais akcentais, „vidiniu veiksmu“. Apsakymų prasmė lyg ir aiški, bet estetiškai informatyviame tekste yra kai kas daugiau („meno simboliškumo pamatas yra nepalijamas nuorodos ir paslėpties žaismas”², o prasmės ryšių „pynė niekuomet neatsiskleidžia santykiaujant pagrindinėms žodžių reikšmėms”³). Simetriškos detalės, magiški skaičiai kuria ritualinę aurą („pusė dangaus dar priklauso dienai, jau kita pusė – nakčiai“, penkios obelys – penki kapai – penki veidai, trys juodo gaidžio plunksnos, dvylika gluosnių, dvylika juodvarnių, giedoriai sėdi nuo pradžios trečiajame vežime ir pan.). Ne tik simboliškieji, patetiniai įvaizdžiai, o ir „kurapkų ir zuikių nupėduotas rugių laukas“, „krūvelės šiukšlių, stagarų ir šiaudgalių, žmonos sugrėbtų“, žvirblis mėšlyne taip pat priklauso ypatingam reikšmių laukui.

Neginčijama realybė ir tai, ką romėnai vadino *genius loci* (vietos dvasia) – Žemaitija, Mosėdis, sava vieta – namai, tėviškė. Apsakymo „Su peteliške ant lūpų“ (1995 m. apdovanoto Antano Vaičiulaičio premija už geriausią *mažo formato kūrinį*, išspausdintą *Metų žurnale*) veikėjas, vyriškis per keturiasdešimt, perka užmiestyje trobą.

– Tu ten nepagyvensi, – pasakė tėvas.

– Kodėl nepagyvensiu?

– Todėl, kad ne. Jeigu nori, reikia namą nugriaut ir statyt naują. Gal tuomet. Bet kažin. Ir žemė po namu visa prisigėrus.

– Ko prisigėrus, ko?

[...]

– Rąstai – dar ne namas. Toj vietoj labai stipriai užgyventa.

– Ką tai reiškia – užgyventa?

– O tą – ten gimei, ten mirei, ten vaikus užauginai, ten tavo ir užgyventa. Ten svetimam nėra vietos. (p. 94)

Užgyventa, kur „kertėje po tamsiais laiptais neryškiai boluoja seniai papjautų gaidžių vėlės“, kur „ant kalno šulinys, pakalnė pievos“, kur trobelės „su trimis obelimis ir moliniais puodais ant žiogrių“, kur naktį tuščiname name girdėti maldos skiemenys, dainos melodija. Kaip folkloro būtyje pabrėžiami kartotės ir amžinumo momentai: gyveno, dirbo, dainavo, mirė. Testamentinis išnykusių kuršių priesakas žemaičiams panašus į užkalbėjimą, oraciją, užkeikimą: „Kai gyvensit po mūsų, vaikščiosit po mūsų, medžiosit po mūsų, sėsit po mūsų, pjausit po mūsų, dainuosit po mūsų, verksit po mūsų, vargsit po mūsų, mirsit po mūsų, – neužmirškite mūsų“ („Laiškai iš Mosėdžio“, p. 111).

² Hans-Georg Gadamer, *Istorija. Menas. Kalba, sudarė ir vertė Arūnas Sverdiolas*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 191.

³ *Ibid.*

Lėta, prakilni sakinio slinktis atkuria kosmogoninės misterijos fragmentą: „Žemė numanė, kad po kiek tūkstančių metų į šias nykias ataušusias vietas atklys žemaūgiai negudrūs žmonės, norės čia gyventi, o nebus jiems jaukumo nei gražiu vietų. Todėl iškilojo aplinkui lėkštas kalvikes, užaugino pakraščiuose miškus ir nepiktus vėjus, paleido bėgti žemyn nedidelius upokšnius“ (apsakymo „Riksmas“ pradžia, p. 30). Nebylys, apstulbęs nuo savo riksmo, vėl grįžta į sinkretinį būvį – tampa medžiu.

Norberto Vėliaus tvirtinimu, baltų pasaulis buvo orientuojamas pagal pasaulio medžio provaizdį. Senųjų baltų gyventose teritorijose esą galima įžvelgti tarsi „paguldyto medžio“ atvaizdą. Štai apsakymo „Karas“ mikrovaizdas: „Gula vieškelis per kaimą kaip nupjauto medžio kamienas, į šalis – šakoti keliukai, ant kiekvienos šakelės – po trobą. Didelis tas medis, pilnas lizdų ir jauniklių“ (p. 18; plg. pasaulio medžio relikтус mįslėse: medis su šakom, lizdais ir paukščiais)⁴. Tokiomis nekeliančiomis abejonių aliuzijomis pasireiškia Granausko jautrumas archetipinėms simbolinėms formoms, ir pavyzdžių jo tekstuose – rieškučiomis semk. Apsakymų laikas ne banalus esamasis, o egzistencinis, dažnai ir mitinis. Kai kur stilizacija pernelyg akivaizdi, net dekoratyvi („[...] tupės kiekviename krūme po tą mažulytį paukštelį“, p. 31).

Netikėčiausi knygoje du apsakymai, kuriuose sintezuotas pokariu griūvančio pasaulio vaizdas („Gyvulėlių dainavimas“ ir „Vargonai su tekinėliais“). Tai neparašyto romano fragmentai, kaip regime iš paties autoriaus „Pasiaiškinimo gerbiamam skaitytojui“. Pasirinkta laiškų forma (vėžiu serganti našlė Kontrimienė rašo broliui į Sibirą po trisdešimties metų) leido išvengti medžiagos suliteratūrinimo, ko, regis, prozininkas labiausiai bijojo ir vengė, užgriuvus tremtiniu prisiminimų autentikai. Pasakojimas pirmuoju asmeniu, išsaugant žemaitiškos kalbėsenos statumą ir pritrenkiančias detales, leidžia perteikti tikrąjį lietuvių požiūrį į tuos laikus, kai gyvuliai iš bado baubė dainavo kolchozų tvartuose, o sribokų žmonos grobė išvežtųjų turtą. Leitmotyvinis Kontrimienės apibendrinimas „Su vargu kėlėm, su vargu gulėm, ant to vargo ir gulėjom“ paruošia kulminacinę šio apsakymų dipticho sceną – spontanišką žmonių giedojimą miestelio aikštėje prie sulaužyto fortepijono. Giedojimą, nuo kurio išsislapsto visi sribokynės šeiminkai su staiga praturtėjusiomis pačiomis.

Esė tekstuose daugoka jausmingumo, kuris apsakymuose sublimuotas į figūrinį lygmenį. Apsakymų rišlumas, darni struktūra ir simbolių sąskambiai atstoja retorinį aiškių dalykų aiškinimą, kartais neišvengiamą eseistikoje.

Šiandien, kai žanro ir atskiro meninio vaizdo prestižas smukęs, o prozos kalbinė raiška tapo nepreciziška, skaityti Granauską – tai skaityti nepraradusį sakralumo tekstą, kuris poetine forma užkoduoja besitransformuojančius ir praradusius tautinio mentaliteto bruožus. Be to, tai prasmingas, patriotiškas ir tiesiog gražus rašymas. Šeštasis *Žodžio agonijos* skyrius baigiamas samprotavimais apie protą, kuris nori turėti, ir dvasią, kuri tenori būti (kaip kad prie barbarų sulaužyto fortepijono).

O tomis retomis valandomis, kai jiedu susitinka, tomis akimirkomis, kai sutaria triūsti kartu, pasaulis prityla, laukdamas vilčių išsipildymo. Suklūsta šunys, nebegieda net paukščiai. Nudūręs galvą, prie molberto prisitina Rafaelis. Protas paslaugiai atkiša palebę, o dvasia švelniai paima už riešo. Nutyla vėjai, tik ramiai teliūskuojasi jūros. Už nugaros

⁴ Taip pat žr. Ema Mikulėnaitė, Visada čia: Apsakos ir novelės, Vilnius: Vaga, 1995: „Takas nuo čia ima šakotis ir atrodo lyg nuverstas medis, ant kurio storųjų šakų tupi trobos, šuliniai, o ant plonųjų – karvės, arkliai, avelės“. (p. 42)

iškyla liekna kaip nendrė šlovės figūra ir palenkia virš jų žaliuojančią lauro šaką. (p. 31)

Tai turbūt vienas paskutinių klasikinės kūrybos darnos ir pilnatvės vaizdų lietuvių prozoje. Juolab ir pats Granausko rašymas vis labiau tolsta nuo pakilios poetikos ir simbolinių formų. Vėlesniuose kūriniuose atsisakoma vaizdingo, polisemantiško stiliaus. Geriausia pastarųjų metų rašytojo prozos dalis sietina su pokario vaikystės išgyvenimais ir autobiografinio klodo dominante (retrospektyvumas, vaikystės reikšmė asmenybės tapsmui). Autentiškai jie atsispindi autobiografinėse apysakų knygoje *Raudonas ant balto* (2000), *Šunys danguje* (2005), kur brutalius pokario įspaudus vaiko sieloje atsveria knygos, muzikos, meilės artimui, šuns „žmogiškumo“ leitmotyvai. Bet autoriaus intencija ne subjektyvistinė – jam svarbiau liudyti ne tiek individualią biografiją, kiek krizinę savo epochos terpę, kurioje buvo sunku net fiziškai išlikti. Romane *Duburys* (2003) vaizduojama sovietmečio statybininkų bendrabučio beprošvaistė butis, sužlugdytas jauno vaikino likimas. Ištuštėjęs jo gyvenimas aprašomas natūralistiškai.

Naujausias romanas *Kenotafas* (2005, vertimas į latvių k. 2006) taip pat dera konfliktiškame pokarinio gyvenimo reikšmių lauke. Atsitolinęs nuo magistralinių ar eksperimentinių rašymo barų, Granauskas skalsiu išlavintu žodžiu papasakojo apie baisu žmogaus sielvartą, balansuojantį ant paranormalumo ribos (šeimą praradusi moteris kaip sūnų pamilsta veršelį). Trys naratyvinės linijos – rašytojo liga, knygos rašymas ir pokario mokytojai – panardintos į kiek melancholiškos savistabos bei autorefleksijos tėkmę ir kelia asociacijų su esė žanru. Tematikos ir pasakojimo būdo sankirta šiame romane labiau intriguojanti ir artikuliuojanti principai organiškesni nei ankstesniajame romane *Duburys*. Tiesioginis autoriaus dalyvavimas romano vyksme (komentuoja savo sveikatos būklę, renka medžiagą apie mokytoją D, bandydamas rekonstruoti jos tragišką likimą) stiprina įvykių autentiškumo pojūtį. Granausko pasakojimas, nors gana konvencionalus, vėlgi pajavintas mitiniais ir mistiniais elementais. Sergančio rašytojo išlikimo scenarijus priklauso nuo palangėje augančio beržo, gyvybės antrininko, aiškiaregystės blyksnis – labai gražios moters regėjimas merdint – tarsi suriša benutrūkančią gyvybės giją (moteris liepia: grįžk, prisimink, papasakok). Kodėl sergantis, galbūt paskutines dienas gyvenantis rašytojas pasakotojas porina kaip tik šią, o ne kokią kitą istoriją? Suteikdamas pokario mokytojams išskirtinių veikėjų statusą (po Jono Mikelinio romanų taip pabrėžtinai – pirmąkart) rašytojas stato jiems simbolinį paminklą – kenotafą (įprasčiausi pokario personažai lietuvių prozoje dar vis tebelieka valstietis, partizanas, sribas, tremtinys).

Granausko pasakojimo išskirtinė ypatybė – lengvai vykstanti literatūrinė komunikacija su skaitytoju, nes visi sugestyvūs elementai sumaniai dozuojami: įspūdingi dramatiški įvykiai, tono jausmingumas, lengvai įsimenamas reljefiškas vaizdas, atviravimas apie nuovargį, ligas ir rašymo motyvacijos stoką senatvėje. Ne vien Granauskas dosniai dalijasi su rašymu susijusia graužatimi ir visokiomis peripetijomis. Rašto/rašymo tema literatūroje akivaizdžiai padažnėjusi, tik gaila kad ne esminiu kalbos/būties dialogo aspektu (daugiausia svarstoma apie rašančiojo savijautą prie tuščio lapo/ekrano ar susikomplicavusią būklę rašančiųjų ir skaitančiųjų bendruomenėje). Kad ir kaip nejaukiai jaustųsi tradicinis rašytojas kūrybą nureikšminančiuose naujuose socialiniuose kontekstuose, Granauskas lieka vienu skaitomiausių vyresnės kartos prozininkų, nuo seno turinčių ir ištikimų gerbėjų būrį, ir mokyklinių programų tvirtą užnugarį.

Bitė Vilimaitė

Bitė Vilimaitė (g. 1943) – lakoniško kūrinio meistrė, sutelkusi didelį meninės informacijos kiekį labai mažoje estetiškoje formoje.

Vilimaitė gimė 1943 m. vasario 16 d. Lazdijuose, studijavo Vilniaus universitete filologiją, dirbo *Kino* žurnale, labdaros įstaigoje, iš rusų kalbos vertė grožinę literatūrą.

Nepaisydama įprastų žanro kanonų, Vilimaitė iškart sukūrė savitą trumpos kondensuotos novelės modelį, kuriam liko ištikima. Ji pradėjo talentingai aprašinėti smulkmenas, sukaupusias milžinišką psichinės energijos kiekį, ypač moters pasaulyje. Vilimaitė pirmoji iš lietuvių rašytojų moterų taip išmoningai ontologizavo kasdienybę, buitines detales išskėlė iki metaforos arba simbolio, parodė jos grožį ir vertę. Nereikšminga – nebūtinai neturinti prasmės. Minimalizmo nuostata buvo iššūkis sovietmečio oficiozinei pompastikai ir tuščiakalbystei, prozos gigantomanijai – storiems romanams, plepiams apsakoms, raštų serijoms. Pasakojimo „baltos dėmės“ paliekamos pasitikint adresato vaizduotės kompetencija (vienas novelių rinkinys taip ir vadinosi – *Baltos dėmės*). Galvok ką nori: ar paauglys nuvežė jį kaimą maestro įduotus pinigus stogui užlopyti, ar pragėrė su draugais („Maestro“), – jokių atsakymų, tik punktyras. O rašyta sovietmečiu, kai triumfavo aiškumas ir atsakymai be išlygų, kai dviprasmybė nebuvo toleruojama.

1966–1996 m. prozininkė išleido šešias labai plonas novelių knygas *Grūdų miestelis* (1966), *Baltos dėmės* (1969), *Obelių sunki našta* (1975), *Vasaros paveikslėlis* (1981), *Tėvo vardas* (1987), *Užpustytas traukinys* (1996), kurių visi 145 trumpi kūriniai sudėti į rinktinę *Papartynų saulė* (2002). Ši knyga garbingai užbaigia lietuvių novelistikos klestėjimo ciklą, už ją rašytojai suteikta Nacionalinė kultūros ir meno premija (2003).

Vilimaitė parašė ir mažosios prozos knygų vaikams: *Pirmūnų šventė* (1977), *Čiuožyklos muzika* (1992), apysaką *Rojaus obuoliukai* (1981), *Mergaitės romanas* (2004). Visoje kūryboje pasakotoja yra labai arti savo personažų, kuriems stinga šilumos, meilės, dėmesio, ji ypač atidi mažų ir paaugusių vaikų, suirusios šeimos problemoms.

Vilimaitės novelė sutrumpinta iki kraštutinumo ir konstruojama iš nuotrupų, nuoskių, pauzių, nukąstų frazių, gražaus įvaizdžio blyksnio, intonacijos vingio, t. y. iš prozai netipiškos efemeriškos materijos. Kurgi slypi trumpojo kūrinėlio įtaiga, jeigu jis toks paprastas? Susiduriame su sudėtingu paprastumu, nes tai, kas pasakyta, yra skalsu, o kas nutylėta, – gilu, esmiška. Pauzės, numanomi praleidimai, sukurdami žaismą tarp teksto ir potekstės, veikia ne tik kūrinio struktūrą, bet apeliuoja ir į egzistencinį ištuštėjimą. Vilimaitės proza turi „galią žėisti“, teigia rašytoja Renata Šerelytė.

Kurgi slypi trumpojo kūrinėlio sugestija, jei jis toks paprastas? Susiduriame su tokiu paprastumu, kuris yra kitos rūšies sudėtingumas. Kas pasakyta – skalsu, o kas nutylėta – giliau, esmiškiau. Tos pasakojimo „baltos dėmės“ paliekamos adresato vaizduotės kompetencijai (pauzės, numanomi praleidimai veikia ne tik kūrinio struktūrą, sukurdami žaismą tarp teksto ir potekstės, bet galbūt apeliuoja ir į egzistencinį ištuštėjimą).

Raidos trajektorijų šios rašytojos kūrybai nenubrėši, bet tekstų poetika keitėsi, nes kito estetikos reikalavimai. Debiutiniuose XX a. septintojo dešimtmečio tekstuose justai nai-vūs gerumo, atjautos, sentimentų atšvaitai, o paskutiniai apsakymai jau ironiški, šiurpūs, su grotesko elementais. *Užpustytas traukinys* (1996) laikomas beveik nepralenkta labai tankaus teksto mažosios prozos knyga, išleista atgavus Nepriklausomybę, – joje simpto-miškai užčiuopamos naujos agresyvėjančio pasaulio būsenos. Prasminis centras – visiškai neapsaugoti vaikai ir senukai. Vaikus atstumia egoistai tėvai, atakuoja iškrypėliai ir bandi-tai, jų polėkius, kūrybiškumą naikina mokykla. Kriminalinės kronikos elementai, hiperbolės dėliojami šalia banaliausių buities mažmožių. Kaip ir absurdo pjesėje, nuplėšiamas mirties šventumas: mirusi senutė guli šalia cemento skiedinio, į prezidentą žvelgia susprogdintos mergytės akys – viena nuo žolės, kita nuo medžio viršūnės („Paukščių miestas“). Nemyli-mo vienišo berniuko mirtis perteikta santūriais, pranašiškais trumputės novelės „Šaltoji ugnis“ žodžiais: „Jį surado gulintį ta poza, kuria užmiega amžinu miegu visi bedaliai; taip susirietęs, kad kūnas kuo ilgiau išsaugotų šilumą. Jam ant skruostų buvo prišalę ledinės ašaros. Padarius skrodimą skrandyje rasta tik laukinių obuoliukų. Visi stebėjosi – kuo jis buvo gyvas visas tas dienas? Jo nueita didžiulis vargingas kelias į mirtį, kaip į išsigelbėjimą“.

Užpustyto traukinio novelės yra savotiška šoko terapija. Vilimaitės socialinė atida ne pirštu parodoma, o „įpakuota“ maksimaliai glausto pasakojimo karkase, simboliniuose įvaizdžiuose. Rašytoja seismografiškai tiksliai jaučia kintančią visuomenės atmosferą, iš kurios vis labiau traukiasi elementariausias žmogiškumas, kyla individo neišlikimo grėsmė. Apleisti mažamečiai žūsta sukėlę gaisrą („Duona ir cigaretės“), radioaktyvioje zonoje išpampęs monstras uodas praryja vaiko tėvus („Stebuklų nebūna“). Tai užuominos ir ženklai, kad visas pasaulis nesaugus, apimtas destruktijos.

Tarp personažų nuolat tvyro neištarti klausimai, nutylėti atsakymai. Iškalbingi yra gestai, žvilgsniai, drabužių spalvos ir klostės, meteorologiniai reiškiniai, supančių daiktų tirštuma, rafinuotos ar kičinės detalės, kurios beveik visada atskleidžia psichologines situacijas arba būsenas. Vilimaitės meninė detalė labai vizuali ir visada negailestinga. Ištobulintos retorinės figūros – kūrėjo poetinės technikos, brandos ženklas. Punktyro funkcija didžiulė – jis atstoja siužetą ir atskleidžia žmonių ryšių, santykių trapumą. Tik kūryboje vaikams rašytoja į pasaulį žvelgia nesuvidintos nuostabos kupinu žvilgsniu. Vaikui atsiveriančio pasaulio rūstumą autorė sušvelnina fantazijos polėkiu, įtaigiai kuria lūkesčių, svajonių atmosferą.

Mikrostruktūros puoselėtoja nejučia sukūrė savo poetinę mokyklą, paveikusią dau-gelio lietuvių moterų prozininkų stilių – šios savo kūryboje taip pat ėmė gausiai naudoti išradingas menines detales.

Vilimaitė savo skaitytojus įsivaizduoja kaip slaptus gėrio pasiuntinius, kuriuos pažintų „iš švelnios, paslaptingos jų šypsenos ir likimo vėjų plaukantomų drabužių“.

Bitė Vilimaitė

PAPARTYŅŲ SAULĖ

Senis lesina balandžius. Aš žiūriu į jį ir galvoju, ar tiesa, kad jis maitinasi balandžiais. Pasiūlau seniui cigaretę *Clubowe*. Prastos cigaretės, bet man patinka užsienietiškos dėl gražių pavadinimų. Senis turi sūnų Prancūzijoje ir prašo, kad padėčiau jo paieškoti per „Gimtąjį kraštą“. Aš nežinau, ar už paieškas reikia mokėti, seniui vis žadu ir atidėliuju. Senis neturi pinigų. Jo pensiją atima Dusia, sugyventinė, atvažiavusi iš kaimo. Aš niekaip negaliu suprasti, kaip ji galėjo saulėgražų laukus išmainyti į rūsį. Senis gyvena rūsį, kūrena krosnis, namo gyventojams taiso batus, geria ir mušasi su Dusia. Jie mušasi lazdom, akmenimis, o paskui sėdi ant suoloelio, ilsisi. Aš iš balkono mačiau, kaip jis uždėjo ranką jai ant kelių ir tuoj abu nusileido į rūsį. Dusia jaunesnė už senį, ji švari, ne, balandžių jie tikriausiai nevalgo.

Aš laikau motinos batus. Senis tingi ir neima taisyti. Dusia namie. Ji atims uždarbį, taigi seniui dirbti nėra ūpo. Balandžiai jam tupi ant pečių, senis trupina ir trupina batoną. Jis įdeges, nes nuolat sėdi lauke. Mudu rūkom, pagaliau jis kviečia mane užėiti. Dusia miega po naktinio budėjimo. Aš matau pagal sieną surikiuotus oda apmuštus krėslus, tokie stovi mūsų mokyklos raudonajame kampelyje. Įsitaisau viename iš jų. Senis kala pasagėles.

Čia, prie mūsų namų, vien gėlės, Dusia užveisė. Jūs man pasakykit, ko daugiau reikia moteriai, jeigu ji su kasa ir augina gėles ne parduoti? O aš veisiu balandžius, mėgstu jų nekaltumą, ir kaip kvaišai jie žiūri, mėgstu. Esu toks vargeta ir juokingas kaip skylėta kojine, Dusia retai mane sušildo naktį. Pirma, ji dirba naktine slauge ligoninėj, antra – ir be manęs jai vyrų iki sočiai. Ak, kaip ji paleidžia savo kasą ant pirkinių marškinių, kas prieš ją atsilaukys, krūtys pūpsos, du kalnai, man nepasiekiami, kaip tibetas ir gimalajus.

Keliuosi aš anksti ir visą dieną praleidžiu ant suoloelio po balkonu. Kas duoda pataisyt batus, iš gailėsčio apsiimu, o kapeikas sulesu balandžiai. Vieną raišį ypač mėgstu.

Keistas dalykas nutiko, – šiandien rytą nuėjau į katilinę, ir kažkokie krėslai metėsi man į akis, žalia slidi oda ant dugno, forma kaip išsikėtusios varlės. Na, aš sutempiau juos vidun ir surikiavau pagal sieną. Šposas toks. Dusiai pralinksminti. Be to, bus klientams kur atsistėti, kad neramstyty sienu, kai aš taisau jų batus.

Atėjo ponaičiukas iš ketvirto buto, kurio sesuo pasigavo mažą, fein vyruką, nė akim nemirktelejo, iš kur čia mano rūsį nauji baldai.

Nunešu motinai batus, persirengiu, man reikia nueiti į mokyklą, kad perrašytų charakteristiką, – neteisingai įrašytas tėvo vardas. Mokytojų kambaryje randu auklėtoją. Klausia, kur stosiu, tarsi jai ne vis tiek. Džiaugiasi mumis atsikračiusi. Ji perrašo mano charakteristiką, apgailestauja, kad aš ne sportininkas, – sunkiau bus kur nors patekti.

– Aš poetas, – sakau.

– Bet tu niekur nesispausdinai, – atsako man auklėtoja, – neturiu ką įrašyti charakteristikon.

Ji stengiasi atrodyti susirūpinusi, aš atsidėkodamas perskaitau jai kelis posmus.

– Neblogai, – sako ji.

Tarsi jai ne vis tiek.

– Toks nemalonus mokykloje! – sako ji. – Apiplėštas raudonasis kampelis, išnešta baldai.

- Septyni oda apmušti krėsiai, – sakau aš.
- Tu jau žinai? – nustemba auklėtoja.
- Yra toks senis, – sakau, – jis lesina balandžius... Sako, kad jis ir maitinasi balandžiais... Nors Hemingvėjus irgi valgė balandžius Paryžiuje...
- O! Liaukis, – sušunka auklėtoja, ir jos veidas darosi kaip per rašomąjį.
- Ji nori, kad aš greičiau išsinešdinčiau, nesukęs jai galvos. Iškilmingai atsisveikinu.
- Daugiau nebepasimatysim, – reikšmingai sakau.
- Bet jai atsibodę tokie monai, ir ji apsimeta, kad rašo.

Šitas Bolius man sugadino daug sveikatos. Kam dabar jis užsikars, kai bus studentas? Jau vien jo išvaizda rėkianti – salotiniai marškiniai ir morkinės kelnės, plaukai, tiesa, apkirpti, nes gąsdinau neprileisianti prie abitūros egzaminų. Dabar jis atėjo, kad perrašyčiau charakteristiką, jis nori, kad pabrėžčiau jo poetinius polinkius.

- Bet tu net mokyklos sienlaikraštyje nesispausdinai.

Jis išsioviepia, matyti priekinis nuskeltas dantis. Deklamuoja kažką.

- Na, gerai, – sakau sušvelnėjusi.

Sekretorės nėra, pati sėdu prie rašomosios mašinėlės.

- Toks nemalonumas mokykloje! – sakau. – Apiplėštas raudonasis kampelis, išnešta baldai.

Jis nekaltai žiūri man į akis ir sako:

- Septyni oda apmušti krėsiai?

- Tu jau žinai?

- Yra toks senis, – sako jis, – lesina balandžius. – Ir toliau aiškina, kad kažkoks senis, panašiai kaip Hemingvėjus per karą, maitinasi balandžiais.

- Liaukis, – nukertu.

- Tamsta auklėtoja, – nuoširdžiai nustemba Bolius, – tai tiesa.

- Eik, aš turiu daug darbo, pasimatysim rudenį, atėik man pasakyti, kur įstojai.

Bolius išeina, jis turbūt nepatikėtų, kad aš galiu dėl jo pereiti į kitą kabinetą langais į gatvę ir žiūrėti, kaip jis eina. Sustoja prie kiosko. Užkalbina dvi mergaites. Nuperka joms ledų. Tos pasišnabžda ir kvatojasi. Bolius krypuodamas eina toliau, mergiotės vis dar juokiasi, net mane paima pyktis.

Aš einu fotografuoti dokumentams. Eilė baisiausia. Dvi panos su mokasiniais ir sijnais iš maišinės medžiagos garsiai plepa, kad stos į giką. Viena nieko sau, pastebiu gintarinį kryželį, krūtis kaip laukinius obuoliukus, įsivaizduoju, kaip ji deklamuoja Bloką. Ne, netinka. Antroji – tikra matrona. Ta tikrai neįstos, po metų žindys vaiką. Šitai apsprendęs jų likimus, užkalbinu pirmąją, pasiūlau pasišnekėti apie poeziją. Aš apžiūrimas iš visų pusių, matrona draugei ausin sako apie mane kažką šlykštaus, mat suvokia, kad ne ją pasirinkau. Nusifotkinu. Išeinu į gatvę susinervinęs – pamačiau, kad esu su žaliais marškiniais, o aš jų negaliu pakęsti. Lauke baisus karštis. Einu pas motiną į restoraną, klausiu, kur nukišo mano pasą. Motina skaito moralą vienai padavejai. Šiandien ji su žilu peruku, atrodo sena, ji rūko BT, o aš turiu tenkintis šlamštu. Išeinu į Maironio gatvę. Kažkokia mintis neduoda man ramybės. Einu į Muziejaus sodelį, užrašau eiles:

*Tokia tyla,
kad avižos nuovys,
šlamėdamos galvūgaly
mažyčiais kalavijais.*

*Giedantis paukštis
medžio
šakom
apraizgytas,
nepasiekiamas lizdas
viršūnėj,
gydantis širdį.*

*Dangau,
pašviesk į akis,
jau upės
dugne
dobilienos.
Nuo skliauto
lig skliauto
vystyklai...*

Prisimenu, kaip į mane žiūrėjo padavėja motinos kabinete. Prisimenu fotografą – chaltūrščikas. Įsinoriu valgyti ir sliūkinu namo. Funkės neapkenčiu. Visada vaikščioju Mediniais Laiptais.

Prie namo stovi milicijos mašina. Pareigūnai nori išvežti senį, o Dusia spiegdama gina jį. Balandžiai irgi reiškia nerimą. Septyni suomiški kreslai išvilkti iš rūsio ir dabar įgiję dar daugiau vertės ir grožio.

***

Sesuo žindo savo benkartą. Švariai ji mus apstatė: iki septynių mėnesių nieko nenutuokėm, paskui motina gavo anonimkę, seserį varė iš namų – iki slenksčio, kvotė, kas kaltininkas ir taip toliau. Aš žiūrėjau *Forsaitus*, man jos trukdė, turėjau užrikti, kad motina baigtų savo isteriją. Dabar sesuo pražuvusi su tuo vaiku. Vaikščioja su chalatų, naktnius marškinius visus prasikirpo iki juosmens, taip lengviau krūtį išsiimti, kad būtų pieno, chlavą valgo kilogramais, vaiką kalbina švepluodama, vemt verčia nuo visko.

Atidarau šaldytuvą, pasidarau buterbrodą, suėdu du pomidorus. Sesuo pliko ramunėles, vaikas raitosi, kvykia. Aš išeinu į balkoną, kepina žvėriškai, neturiu kur dėtis, mano išradimą – dryžuotą tentą virš balkono – vėjas sudraskė blogosiomis dienomis, vėl įlendu į pridvisusį butą. Sesuo kalbasi telefonu, su vyriškiu, pastatau ausis. Ji padeda ragelį ir sugrižta tarsi iš Havajų.

– Boliau, – pasako ji staiga, – tu Jį pažįsti.

Gražiausia! Pažįstu vaiko tėvą? Aš? Mano smegenys dirba kaip ESM. Pažįstu? Pažįstamų daugybė. Žinoma, pats niekingiausias. Aš žiūriu į subrendusį sesers veidą, pajuntu maudžiant krūtinėj, – ten rausiasi mažas įkyrus kurmis.

– Na, – tariu, – viskas gerai, tai kada sumesite skudurus?

– Niekada.

– Pasakyk, kas jis.

– Ir tu jam išdaužysi snukį, – pasijuokia sesuo.

– Pasakyk.

– Kai aš gulėjau ligoninėj, visa susiuvinėta, atleidau jam ir tau, ir mamai...

Dėkingas. Atleido man!

– Tai aš jį pažįstu? – pakartoji. – Tą kretiną, tą asilą?

Pasilenkiu prie vaiko lovelės. Sesuo kone su nagais puola mane:

– Nelįsk! Atsitrauk!

Tuo metu pareina motina. Ji susirūpinusi, prašo, kad gerai pagalvočiau prieš nešdamas dokumentus į filologiją. Aš išeinu į savo kambarį, tačiau motina atseka iš paskos, sandariai uždaro duris ir klausia:

– Kas darosi Alinai? Verkia.

– Nežinau.

– Aš spėju...

– Palik ją ramybėje.

Motina užsirūko. Ima apžiūrinėti mano kambario sienas.

– Gražu, – netikėtai pasako ji, žiūrėdama į vieną aktą, kurį išsikirpau iš žurnalo. – Bet kokia begėdė merga.

Aš peroysčiau vaiką ir sūpavau jį ant rankų. Akutės be blakstienų, veidelis nuspuogavęs, jam skauda iššutusios kojųtės, visą naktį verkė, turbūt mano blogas pienas. Aš neturiu kada apsitarkyti, nekloju lovos, vaikščioju su chalatu, nutraukinėju pieną.

– Tau skambina, – sako Bolius.

Aš paduodu jam berniuką, užsidarau koridoriuje. Čia iš Pramprojekto, iš profsąjungos. Ačiū, gerai laikaisi, taip, brėžinius greit galėsiu imti į namus, žinau, žinau, kad jums trūksta kopijuotojų. Ačiū, man nieko nereikia. Viso gero. Padedu ragelį. Ne, JIS nepaskambino ir turbūt nebepaskambins. Aš šypsodamasi įeinu į kambarį.

– Jis, – sakau meilės kupinu balsu.

Bolius visas įsitempia.

– Negali būti.

– Tikrai. Nori ateiti.

– Tegu ateina.

– Aš negaliu jo matyti.

– Kodėl?

– Taip...

– Sese, – sako jis, – tu pasakyk man... mes kaip vyrai...

– Ne, – nukertu, – gal vėliau kada nors. Kai paaugs vaikas, aš jam leisiu pačiam nueiti ir pasisveikinti.

– O! – sako Bolius ir krato vaiką. – Dabar jis kaip kirminukas. Kodėl jis taip lėtai auga?

Pareina motina, ir mes imam vaidytis dėl vaiko priežiūros. Paskui ji eina į Boliiaus kambarį ir, girdžiu, klausia apie mane. Bolius kažką atkerta. Motina plėšia nuo sienų kino žvaigždžių nuotraukas, aš neiškentusi įeinu.

– Begėdė merga! – rėkia motina, rodydama į vieną aktą.

– Mama, čia aš didžiausia begėdė, – sakau ramiai.

Jie abu nutyla. Motina eina prie manęs ir apsikabina per pečius.

– Dukra, – sako švelniai.

– Sese, – Bolius braido po seksą ant grindų. – Viską išmesk, išmesk, – murma išblyškęs.

***

Sakalas, kaip visada, namie. Magas įjungtas, o tarp pauzių jis riejas su motina. Motina jį dievina, riejas jį iš meilės. Sakalas už ją šluoja gatves: žiemą, kai priversta sniego, dažnai matydavau jį, garuojantį kaip arklį. VDR, pavyzdžiui, visi gatvių valytojai

turi specialią uniformą, jie nesilanksto dėl kokio karamelės popieriuko – turi žnyples, o svarbiausia – šiukšlių dėžės ten ant ratukų, jokio vargo. Sakalas tai perskaitė žurnale, kažkokio turistų išpuodžiuose. Man tai nerūpi, o jo motkelė klausosi tų išvedžiojimų kaip kokios pasakos. Ji beraštė, visiška tamsuolė. Sakalas neturi tėvo, kartą jo motina pasisakė radusi jį megztinio rankovėje. Tarnavusi tada pas advokatą. Sakalas ir turi to advokato galvą. Jis genijus.

– Mama, duok užėst, – sako jis.

Motina mums abiem atneša labai gardžių virtinukų su lašiniiais. Išeina į virtuvę.

Aš jam parodau červončą.

– Eisim į Lovą, – sako jis. – Ieškau nedažytos, gražios, su štapeline suknia.

– Tokių nebėr. O jeigu ir yra, tai ne Lovoj.

– Kodėl ne? Ji užeis išgerti vyšnių sulčių.

Jis ima rengtis.

– Negaliu aš jai rodytis su džinsais, – sako jis. Ir, nors termometras rodo plius dvidešimt aštuonis, velkasi juodą kostiumą.

Man nepatinka jų draugystė. Mano vaikas švarus ir neapžėlęs gaurais, o šitas restorano direktorės Bolius veda jį iš kelio. Kai jis ateina, aš drebu, kad vėl išsives mano vaiką ir neparuos tokio, kokį paėmė. Sakalėlis dėl draugo prašo iš manęs pinigų. Duodu. Nugirstu, kad abu eis į Lovą ieškoti mergaičių. Lova, sako, toks restoranas. Sakalėlis apsielka išveiginį kostiumą. O tas – kaip cirkininkas, visas spalvotas, languotas, dryžuotas. Išeina. Mano Sakalėlis augesnis už Bolių, o juk penėjau mažą bulviene, nieko daugiau po karo neturėjau. Dar visai mažas jis mane apgynė nuo šuns, o ir paskui tik džiaugsmus man nešė iš mokyklos, ir visada pareina namo anksčiau, kaip žadėjęs, ir aš jo laikiu valanda anksčiau, ir abu prisipažįstam pasiilgę. Jį siunčia į Maskvą, – visokių ten olimpiadų nugalėtojas. Nežinau, kaip ištvėrsiu be jo, juk Sakalėlis – mano gyvybės paukštelis.

Mes einam į knaipę – ilgą siaurą koridorių, kurio gale du didžiuliai rutuliai, sudėlioti iš veidrodžio šukelių, – kaip lovos bumbulai. Čia jauku, yra melomanas, kuris ryja monetas kaip tabletes. Mergiščių – kiek nori. Aš užsakau vyno, raudono, – Sakalo idėja. Jis prašo padavėją spiritinės lempelės, muskato, cinamono, gvazdikų, – pasidarys glintveino.

– Tiesa, dar malonėkite sidabrinį samtelį...

Visi aplink leipsta juokais, tik mudu sėdim kaip per pakasynas – Sakalas netgi juodai apsitaisęs. Prie mūsų prisėda viena panelė. Sena – jau per dvidešimt, MM biustas, CC akys.

– Sulaukėte giminaičio iš kaimo? – klausia mane ir rodo akimis į Sakalą.

Sakalas ima žemaičiuoti, pasisako į miestą atvažiuavęs dėl palikimo: mirė dėdė Amerikoj.

Staiga po palme pamatau švarų veiduką, rodau Sakalui. Mergaitė geria sultis, balta suknelė su žirniukais, dvi ar trys kasos. Sakalas eina prie jos susipažinti, ramiai pavaromas, sugrižta ir sako man, kad mergaitė geria vermutą ABC.

– Pasiilgau motinos, – staiga pareiškia.

– Juk vos prieš valandą išsiskyrėt.

– Žinai, kad eisiu. Žiauriai pasiilgau.

– Palauk, eisim kartu, – sakau. – Galėtum jau pratintis vienas. Juk važiuoji studijuoti į Maskvą.

– Aš ją vešiuos kartu, – sako Sakalas.

– Tu pasiutai. Kur ji gyvens?

– Bendrabuty, su manim.

Abu mes apgirtę, tauškiam nesąmones. Užsimoku, išeinam. Sakalas velkasi iš paskos. Atsiduriam Ažuolyne. Sakalas įsikniaubia į žolę, miega (?). Aš žiūriu į ažuolus, sutvirtintus cementu, ir jaučiu šiuurpą. Sakalas verkia, jam plyšta širdis. Aš nueinu šalin, nes jis rėkia: eik šalin, palik mane ramybėje, palik mane vieną, palik, palik.

***

Blanšos nėra, ji kaime, bet aš atsisėdu ant suoloelio, žiūriu į jos sukneles, sukabintas ant virvės, ir tarsi matau ją pačią...

- Mieloji, tau tinka ta, melsvoji, - sakau pritrenktas.

- O šita? - ji apsisvelka rožinę.

Aš vėpsau.

- O šita? - ji lieka su gelsvu apatinuku, ir paeiliui bučiuoju dvi citrinėles.

Kažkur pokšteli durys, tarnaitė grįžo, mes išsigąstam, greitai išlendu pro langą, apėinu namą, skambinu prie paradinių durų, atidaro Blanšos tėvukas, ne tarnaitė. Mano išgąstis jį prajuokina. Šitas pogrindžio milijonierius gana simpatiškas.

- Blanša namie, - sako jis.

Pasirodo suktas Blanšos snukutis. Ji vaidina princesę.

- Aš groju, - sako ji, - na, bet gali užėiti.

Siauru koridoriumi eina tėvas, Blanša, aš; paliečiu jos plaukus, anksčiau nebūčiau drįšęs. Ji grįžteli keistu veidu. Susėdam prie televizoriaus. Blanša atneša ašotėlį pieno, įpila į taures, lėkštelėje gražiai išdėlioja suvoroviškus sausainius, pastato padėklą ant ratukų ir pristumia mums.

- Atleiskite, - sako man tėvukas, - jūsų tėvai tarnautojai?

- Motina - restorano administratorė, o tėvas miręs vėžiu, - atsakau paklusniai, nes noriu gauti Blanšą.

- Vėžys paveldimas, - sako tėvukas ir žiūri į mane taip, lyg būčiau pasmerktas.

- Kur mama? - klausia Blanša.

- Mama pas masažuotoją.

- Taip, - jis atsidūsta. Šaltai žiūri į Blanšą: - Dukra, paduok pypkę...

- Vienas bičas, - įsikišu, - ragavo marihuanos.

- Ką?

- Ragavo marihuanos.

- Marihuana brangi. Aš tenkinuosi Virginijos tabaku, - ramiai sako tėvukas. Smalsiai žiūri į mane: - O jūs rūkote?

- Taip, - sakau. - Motina rūko ir sesuo, ir aš. - Tyla. - Tas bičas prisirūkęs matė visokiausius reginius...

- Na, na? - skatina tėvukas.

Blanša šypsosi.

- Jis matė keliu važiuojant roges, pilnas aviniukų... Jis jautė vilnos kvapą, girdėjo aviniukų mekenimą...

- Taip?

- Taip. Įdomiausia, kad bičas pabudęs laikė sugniaužtoje rankoje skiautėlę kailio.

- Gyvenime visko būna, - sako tėvukas. - Kur tamsta studijuosi?

- Aš - poetas, - sakau.

Tėvukas tyli.

Pareina Blanšos motina, neregėto grožio moteris, ir tėvukas virsta pudeliu prie jos kojų. Ji nužvelgia mane, paskui Blanšą, nusijuokia ir paduoda abiem plytą šokolado.

– Eikim į viršų suvalgyti, – sako Blanša, džiaugdamosi kaip mažas vaikas.

Jų name, įrengtame anglų stiliumi, yra gražūs mediniai laiptai; mes atsisėdam ant viršutinės pakopos. Mane dusina džiaugsmas...

...Aš sėdžiu kaitroj ant suolo prie Blanšos namų. Jos suknelės perdžiūvusios šnara. Išeina tarnaitė, surenka skalbinius į pintinę ir, lyg tik dabar mane pamačiusi, sako:

– Blanša kaime.

– Melas, – sakau. – Pakviesk man ją. – Dar jaučiu skonį to vyno, kurį išgėriau su Sakalu.

– Blanša kaime, – kartoja toji kvaiša.

Tada išgirstu žingsnius per žvyrą. Blanšos tėvukas, vedinas šuniu, įeina pro vartelius. Aš nusižemines linksiu.

– Blanša kaime, – sako jis, išgąsdintas mano nuolankumo.

Gražioji moteris išeina i daržą ir skina aguonas. Blanša namie, aš žinau, bet ji nepasirodo ir nepašaukia manęs. Parėjęs užrašau:

*Kris laikas
ant jau nebevarstomų
durų.
Turėsiu aš vieną žibutę.
Nelis.
Pelė graužia burę...
Galėjo
nebūti
negyvas
tvoros
atspindys
per kiauras
naktis
prieš mano akis.*

*Po saule
nežino,
kas
skiria tave ir mane.
Vidurnakty girioj
kaip slyvos
išnoks
nežinia.*

*Jau angelas
suka
virš vėstančių
upių
šviesos.
Pelėdos
ant veido*

*ir lūpų
suūks
ir nustos.*

*Negirdimai
kaltas,
kai žydinčią
šaką neši,
prie kryžiaus
nekalkit –
tai žydi
pelynai
arti.*

***

Sodas niekieno. Jis prasideda dauba, paskui kyla terasomis, vėl leidžiasi žemyn ir vienu šonu remiasi į aklą gatvelę. Sode yra šaltinis, daugybė vaismedžių, žemuogių, paparčių, erškėtrožių ir raugerškių. Tame sode mūsų gatvės jaunimas skiria pasimatymus, kelios poros net susivedė. Visi bachūrai, kurie kortavo ir gėrė krūmuose, vėliau pateko į kalėjimą. Motina dreba, kai aš einu į sodą. Sode yra žeminė, visi kalba, bet aš manau, kad tai nesąmonė. Aš dažnai einu į sodą. Ir dabar. Atsigulu po kriaušę. Kriaušė jau mezga vaisius, man atrodo, kad aš čia gulėsiu, kol vaisiai sunoks.

– Kelkis!

Man spiria į šonus, – Navutė, sodo karalius, ir jo ginklanešys Arčibaldas, mažas snargliuotas išpera.

Mane apiplėšia, atima piniginę, šešis rublius, užrašų knygutę.

– Klausyk tu, šlamšte, – sako Navutė, – tu paskundei faraonams, kad senio urve vogtos kėdės?

– Ką čia skiedi? – ginuos. – Kas tau sakė?.. Mačiau tas sukniestas kėdes, bet kas man darbo?

Navutė šaltai nusispjauna.

– Eik paskui mane, – sako jis.

Arčibaldas užlaužia man rankas, ir aš leidžiu, nors galėčiau jį sutrėkšti kaip musę.

– Klausyk, – sakau Navutei, – kertam iš butelio konjako, kad aš tyras. Nueik pas senį, jis namie.

– Taip. O tu atslinkai čia šnipinėti.

Aš baisiuos. Mane veda į tankumyną, atkelia šakas, atsiduriam pašiūreje. Kampe miega kažkoks valkata. Prie stalo kortuoja nepažįstami pacanai, sėdi Nastė, ją aš pažįstu iš seniau, kažkada mokėmės vienoje mokykloje.

– Kam tu jį atvedei? – klausia Nastė. Navutė nusišiepia. – Arčibaldai, nelaužk tam vaikėzui rankų. – Nastės balsas gergždžiantis, drabužiai nešvarūs.

Navutė spiria man, aš susiriečiu.

– Navute, palik tą vaikėžą, – vėl Nastė susiraukusi.

– Aš tau jį paliksiu nakčiai, kad nori. O dabar... – trenkia man dar ir dar.

Pacanai meta kortas. Valkata apsiverčia ant kito šono. Kažkur toli pasigirsta švilpimas, visi suklūsta. Arčibaldas minutėlei išlekia ir pasirodo angoje išblyškęs, net mėlynas.

– Faraonai! – rėkia jis.

Navutė šoka lauk, pacanai irgi neša muilą, valkata lieka miegoti, o Nastė čiumpa mane už rankos ir tempia paskui save.

– Ramiai... mes rinksim žemuoges... – kušteli ji ir sugniaužia mano ranką.

Aš nieko nesakau, vaikštinėjame tarp medžių, iš tikrųjų randu žemuogių. Renku jas drebančiomis rankomis ir duodu Nastei.

– Eikim. Aš – tavo pana.

Mes perlipam tvorą, atsiduriame gatvėje.

– Ačiū, ir lik sveikas, niekšeli, – sako Nastė.

Mes išsiskiriam kaip amžini priešai; aš jos nesuprantu, ką ji veikia Navutės gaujoj ir kodėl negyvena pas motiną, kuri, rodos, buhalterė naftos bazėj. Ji nueina kraipydama šlaunis; aš susivemiu.

***

Parėjęs iš sodo sumuštas, skaudama galva, krintu ant lovos, dar ketinu užsukti pas Blanšą, todėl nesiruošiu miegoti. Aš galvoju apie perskaitytas knygas, visi herojai, kaip mylimi žmonės, man yra lygūs.

Berniukas spjovė iš garlaivio į vandenį, ir jo mama suriko: „Na, jau prasideda!“ Berniukas nenorėjo Klavai atiduoti povo plunksnos. Vienas žmogus, kuriam iš bado slinko plaukai, sakė moteriai: „Norite, aš atsiklaupsiu ant šitos raudonos gėlės kilime?“ – „Jūsų tėvas buvo kariškis?“ – paklausė jis. Moteris paikai išsigando. Nikui plyšo širdis. Tėvas atriekė Nikui pyrago su mėlynėmis. Rytą ošė medžiai. Kazokė šukavo plaukus ir komandavo divizijos vadui. Tomas sakė Hekui: kai aš vesiu, tu gyvensi kartu su manim. Hekas sakė Džimui: jeigu aš turėčiau šunį, išmanantį tiek, kiek žmogaus sąžinė, aš jį nuuodyčiau. Janas davė dukrai vardą Klara Fina Giuleborga – skaisti, graži, saulėta. Tomas Nipernadis. Mažas žydukas norėjo nusiskandinti statinėje vandens. Aija su raudona skarele. Egziuperi pasiklydo dykumoje ir kalbėjosi su mažyčiu feneku: „Mažyti fenekai, kas dabar bus?“ Blanša nepasiekiamo kaip erelio lizdas. Breta sukrovė rožes į molinį ąsotį. Ipolitais Matvejevičius šoko lezginką. Panikovskio nemylė moterys. Šveikas sušėrė katei kanarėlę. Ponios Bovari suknia su keturiais volanais, Rudolfo laiška kraitelėje po persikais...

***

Aš atsikeliu. Jau vakaras. Einu laukan. Po balkonu sėdi senis, apsuptas balandžių.

– Klausyk, seni, – pasakau ir priduriu patį nešvankiausią keiksmą, kokį tik žinau. – Kas čia triukšmavo sode?

– Triukšmavo? Sode? – naiviai kartoja senis.

– Neapsimesk tu, senas stipena, – jau švelniau sakau. Svarstau – pasiūlyti jam cigarečių ar ne. Pasiūlau. Abu susimąstę rūkom.

– Žiūrėk, pareina Putnienė, – sako senis. – Nuo kalno gražiausiai leidžiasi...

Kas man darbo ta sena boba, tačiau žiūriu, kaip ji plaukia pakėlus visą bures. Putnienė prisėda šalia mūsų atsipūsti. Jos plaukai violetiniai ir savotiškai jai tinka.

– Ponia, – sako senis, – taip gražiai atrodo... Tai ne Sipaitienė, tą anūkai baigia su visais plaukais suėsti...

– Ko gi man neatrodyti – vyro neturiu ant savo galvos! Pasimirė, ir gerai padarė.

– Padžiausim kaliošus visi, – sako senis tingiai.

– Na, Boleslovai, – sako man Putnienė. – Kaip tavo mažasis brolis?.. Tas rėksniukas?

- Brolis? - Aš piktinuosi. - Jis man toks brolis, kaip jūs - bobutė.
- Neatsirado? - klausia Putnienė ir juokiasi: - Ka-ka-ka... Meistras neatsirado?

Senis užstoja mane:

- Kas mėto savo nuodėmės vaisius, o kas - ne, - sako jis.

- Kalbi apie nuodėmę, - pertaria Putnienė. - Tai va. Kai kas vakar ją papildė...

Senis, tas informatorius, jaučiasi apšautas.

- Kas gi?

Putnienė kažką jam garsiai kušta į ausį, kad aš, „vaikas“, negirdėčiau.

Senis pajuosta.

- Ir Dusia? - švokščia. - Su tais laitrais?

Putnienė papurto alyvines garbanas.

- Aš tau nieko nesakiau. Kitaip Ališauskas man galvą nuims, žinai, tas Pravieniškių butininkas.

Senis suspaudžia lazdą ir leidžiasi į rūšį. Rūsy girdėti spiegimas, smūgiai, riksmas, rauda.

- Na, - lyg niekur nieko taria Putnienė, - tai rūpimas meistras dar nežinomas?

Nuo kalno leidžiasi Alfa, mano kaimynas. Jis baigė mokyklą kartu su manim ir kelios dienos jau dirba. Einu jam priešais, kad nereikėtų sėdėti prie Putnienės. Jis gerokai pradžiunga, pamatęs mane.

- Brolau, nežinojau, kad lauki. Būčiau paskubėjęs, - sako Alfa, išsišiepęs iki ausų.

- Nusikalei?

- Mane norėjo paskirti normuotoju, o aš - žinai, kaip bijau popierių... Vynioju variklius.

- Vynioji? - iš jo akių išskaičiau melą.

- Na... kol kas kloju izoliaciją. Žiūrėk, kaip sutino...

Jis kiša man panosėn purviną sutinusį pirštą - didžiuojasi.

- Atlyginimas - brigadinis, - aiškina. - Pasitaiko variklių, kuriems tereikia dalinio remonto, tai juos vadina „zuikiais“... „Zuikių brigada“, - pasakiau, tai vyrai išizeidė...

- Taip?

- Impregnavimo skyriuje - visi kaip velniai... O brigadininkas - dviračių sporto meistras...

- Taip?

Alfa perpranta, kad ne jo laukiau, ir jo entuziazmas vėsta.

- Bet ką aš čia tau suku mazgus, - Alfa ironizuoja. - Atrodai taip, lyg tau reikėtų dalinio remonto.

Neturiu ką sakyti, tik:

- Na, na...

Staiga mane stumia į šalį maži dvikojai padarai - Alfos broliai ir seserys, ir jo motina su miltuota prikyšte braunasi prie jo. Maitintojas grįžo! Mažieji tiesiog lipa ant Alfos - ant kupros, ant dešinės rankos ir ant kairės, du įsikimba į kojas. Motina šalia; aišku, šiandien pietūs taikyti pagal Alfuko skonį... Sutinusio piršto Alfa jiems nerodo. Girdžiu jo gaidišką balsą:

- ...aš pasakiau „zuikių brigada“, kad juokėsi vyrai, kad juokėsi...

Putnienė vis dar sėdi ant suoliuko.

- Matei darbinyką? - klausia.

- Paklauskyt, - sakau aš jai, - nesėdėkit taip dažnai po mūsų balkonu, nes, laistant gėles, gali ir jums kliūti.

- Ką?

Aš žiūriu į laikrodį.

- Septynios? Laikas.

Einu namo, prisileidžiu kibirą vandens ir laistau gėles.

Apačioj Putnienė:

- Ar pasiutai, piemengaly?!

- Ar tu pasiutai? - sako sesuo, atbėgusi į balkoną. - Kaip žydi nasturtos... O pupų šiemet nesėjai?.. Tiesa, tau skambino...

- Kas?

- Sakalo motina. Sakalas pražuvo.

- Kertam lažybų, jis miega Ažuolyne.

- Tai nueik ir pažadink.

Aš neturiu noro.

- Paršliauš, - sakau. - Dar kas skambino?

- Niekas.

„Blanša kaime“. Kaip jie meluoja! Tėvukas gali šuniu užsiundyti, - toks. Aš prausiuos, velkuos švarius marškinius su mezginiais, prisimenu, kad esu apiplėštas, ir prašau sesers pinigų. Ji neturi. Nachališkai meluoja...

- Ak, tiesa, tu juk alimentų negauni, - sakau šaltai.

Telefonas. Aš puolu, čiumpu ragelį. Sakalo motina žliumbia.

- Boliuk, kur mano vaikas?

Aiškinu, kaip mudu išsiskyrėm.

- Boliuk, padėk man paieškoti. - Žliumbia.

Aš prižadau užteiti, pasiimti ją ir nuvesti ten, kur Sakalas liko gulėti.

Keista, kad jo dar nėra namie. Drunija, ne kitaip. O gal jam kilo idėja, pavyzdžiui, ieškoti savo tėvo. O gal susitiko tą su žirniuota suknia. Akademiko makaulė, o prie bobų smailus...

Aš išeinu.

Senis jau sėdi su Dusia ant suoloelio. Aplink balandžiai. Aš einu pro juos kaip pro du didelius balandžius. Man mirštamai įkyrėję viskas. Noriu sužinoti, kur Sakalas, noriu, kaip jis, ilgai miegoti po ažuolais. Jo motina su juodu žaketu, tarsi pasiruošusi gedului, blaškosi prie vartų. Vedu ją į Ažuolyną kaip koks žynys.

- Negali būti, - murma Sakalo motina, - kad mano vaikelis prapultų.

- Štai čia, - rodau, kur Sakalo gulėta.

Motina viltinškai žiūri į mane.

- Čia aš jį palikau, - aiškinu, netekdamas kantrybės. - Nežiūrėkit į mane taip, aš jo į kišenę neįsidėjau. Palikau. Na, išgėręs buvo, užmigo... Pareis, laukit.

- Tu taip sakai?

- Po valandos užeisiu. Tada žiūrėsim.

Ji stebi mane ir abejoja. Nuolankumas paima viršų, ir ji dėkoja man.

Už ką?

Aš laukiu, pašildau virtinukus su lašiniiais ir aguonomis, žemaitiškas valgis. Jau vakarėja, mano vaiko nėra. Užsimetu megztinį ir lekiu pas Bolių. Negali būti, kad mano vaikelis prapultų. Bolius tinginys, vos ne vos priprašau nuvesti į Ažuolyną, kur, sako, Sakalėlis likęs pagulėti po medžiu. Po ažuolais nieko nėra, jau ir žolė spėjusi atsitiesti. Aš einu namo.

***

Aš laisvas. Galiu eiti pas Blanšą.

- Ji namie.

Ji namie!

- Blanša!

Ji ateina, atskuba, trepsėdama batukais. Plaukai suraišioti vilnoniais siūlais, juokingai ir gražiai.

- Kur tu buvai?

- Kaime, - sako Blanša švytėdama. - Dabar sugrįžau, Pasprukau, pasiilgusi visų. Negalėjau nė dienos išgyventi viena.

Tėvukas atlaidžiai šypsosi, mama glosto Blanšą, tarnaitė dainuoja virtuvėje.

- Ką tu veikei šią dieną? - klausia Blanša. Išsigąsta: - Kur taip išsipuošei?

- Einu į vieną priėmimą, - atsakau ramiai. Staiga apsisprendžiu ir kreipiuos į Blanšos tėvus:

- Atėjau rimtai pasikalbėti. Aš myliu Blanšą, - sakau jiems. O Blanšai atskirai: - Myliu tave. Myliu tave. - Tėvams: - Noriu vesti ją. - Blanšai: - Ar sutinki būti mano žmona?

Visi trys pritrenkti. Blanša iškaista. Tėvukas kemša pypkę. Blanšos motina šypteli.

- Poetas, - sako ji.

- Dar bus laiko pagalvoti apie vedybas, - sako tėvukas. - Prieš akis - studijos... Penkeri metai. Per tą laiką pažinsite vienas kitą...

- Kleopai! - sako Blanšos motina. - Negąsdink šito mielo berniuko... Penkeri metai gali bet ką išgąsdinti... Blanša, dukrele, kas tau?

- Mama, palik mus. Palik mus, tėti.

Jie nesiruošia išeiti. Motinai gražu meilė, tėvui - baisu. Blanša išbėga, bet linksmų kurpaičių nebegirdėti. Aš suprantu, kad šiam vakarui pakaks. Atsisveikinu. Blanšos niekur nėra. Aš dairaus prie namų, jau temsta, mane suima nerimas.

- Boliau!

Ji čia. Prieina ir sako drebančiu balsu:

- Kur tu išsiruošei?

- Aš prašiau vienos princesės rankos.

- Boliau!

- Aš be tavęs negaliu.

- Ir aš.

- Aš myliu tave. Eikš.

- Jie stebi iš visų langų.

- Tegu... Eisi su manim?

- Ar aš eisiu?

Ji žengia artyn ir atsisveikindama mane pabučiuoja.

- Juk tu nepaliksi manęs?

- Ne, - sako Blanša.

- Aš galvoju apie tave visą laiką, ir, kai miegu, tavo galva štai ant šitos rankos...

Ji žiūri didelėm žėrinčiom akim.

- Atsisveikinsim, - sako tyliai.

Man šokteli širdis kaip vargšas kiškis.

- Juk aš rasiu tave rytoj?

Ji linksta į mane, kažką kužda, nesuprantu, jaučiu tik, kad jai liūdna.

- Blanša, - aš noriu pralinksminti ją ir nulaužiu kažkokią kvapią gėlę.
Staiga suskamba aštrūs garsai - stiklo šukės, skarda.
- O! - išsigąsta Blanša. - Tai tėtės signalizacija, kad niekas nevogtų rožių.
Ji bėga vidun, ir aš nueinu, lydimas keistos muzikos.

*Bijau ramybės kaip mirties,
Bijau dviaukščių mūrų.
Kaip man saulėgrąžas iškęst
Lauke prie tavo durų.*

Aš sugrįžtu iš kaimo, ir man pasako, kad Bolius kokią valandą sėdėjęs ant suoliuko prie mūsų namų. Kartą jis buvo pas mane, rodos, balandžio mėnesį, - mudu pasikeitėm mago juostomis. Tada jis pas mus vakarieniavo ir baisiai pralinksmino tėtį, nes be paliovos žarstė komplimentus mano mamai. Mano motina manekenė, ji demonstruoja drabužius pilnoms moterims. Aš tikrai nustebau, kad jis sėdėjo ant suoloelio kaip tik prieš vyrą, ant kurios džiūvo išskalbtos mano suknelės, ir jį uostinėjo mūsų Boksas. Jis sakė dar ateisiąs. Ir atėjo jau sutemus. Mudu su tėčiu kaip tik laistėm gėles. Jis išdygo priešais, sumišusiu veidu, buvo pamušta akim.

- Nekreipk dėmesio, - pasakė į mano klausiamą žvilgsnį.

Tėtis jau du kartus praėjo su pilnu kibiru, o mudu stovėjom ir mėtėmės žodžiais, skambiais ir tuščiais kaip pingpongo kamuoliukai.

- Kažkodėl panorau pasižiūrėti, ar tebėra ant tavo pianino priklijuota etiketė nuo apelsinų Maroc.

- Kas ten ją priklijavo? - paklausiau nustebusi.

- Aš, tada.

- Na, einam, pasižiūrėk.

Mudu įėjom į svetainę, aš apžiūrėjau pianiną.

- Ne, - tariau, - nėra.

- A...

Atrodė trenktas.

- Gal išgersi arbatos?

- Pieno išgerčiau.

-Deja, neturiu.

- Klausyk, aš sėdėjau prie tavo namų ir suskaičiavau septynias sukneles.

- Tau saulė perkaitino smegenis, - atkirtau. - Aš turiu tik tris. Motina iš principo nepuošia manęs.

Mane erzino tas pokalbis. Boliiaus žvilgsnis sustojo ties mano mirusios sesers nuotrauka.

- Vargšė Elžbietėlė, - tarė.

Aš gūžtelėjau pečiais. Išėjom į sodą. Mano tėtis jau išsivedė Boksą pasivaikščioti.

- Tai tu buvai kaime? Tarnaitė sakė...

- Tetulė, - pataisiau. - Kur neši dokumentus?

- Dar nenusprendžiau. O tu? Galbūt eisiu į batų tepalo fabriką...

-Fu.

- Tepalą verda katiluose! - jis nudelbė akis.

Nejučia priėjom vartelius. Staiga Bolius šastelėjo į šalį ir nuskynė rožę Aurora. Aš nustėrau, - tai buvo tėtės brangenybė, jo pasididžiavimas.

- Imk, imk, - bruko man.

Aš nieko nesakiau, paėmiau gėlę ir priglaudžiau prie akių.

– Nereikia dėkoti už gėles, – karštai pasakė Bolius. – Juk jos pačios auga.
 – Taip, – sutikau, – pačios.
 Jis atidarė vartelius, kviesdamas pasivaikščioti.
 – Ne, – pasakiau, – aš neturiu laiko.
 – Mano širdis šoktelėjo kaip kiškis, kad tu atsisakai.
 – Aš tikrai neturiu laiko. – Buvau arti ašarų.
 Bolius stovėjo šonu, kad nematyčiau pamuštos akies.
 – Kas čia taip kvepia?
 – Žirneliai, – kurčiai atsakiau.
 Tik dabar pamačiau, kad jis prie džinsų apsiivilkęs marškinius su mezginiais.
 – Kur taip išsipuošei?
 – O tu? Šitos raudonos gijos plaukuose...
 Jis lūpomis palietė mano plaukus.
 – Nelįsk! – riktėlėjau.
 Jis kažką sukuždėjo, nenugirdau, lyg ištarė mano vardą, o gal ir ne. Aš užšoviau sklendę ant vartų.
 – Paieškok gerai, aš tikrai priklijavau tą etiketę ten, ant pianino dangčio.
 – Kokia nesąmonė! – treptelėjau koja.
 – Kai pyksti, daraisi panaši į papūgėlę. – Jis nusišypsojo virpančiom lūpom. – Pasimatymas baigėsi, pasimatymas baigėsi, – šaižiai susijuokė ir nuėjo.

***

Negali būti, kad mano vaikelis prapultų. Jis namie. „Mama, aš nuėjau prie namo, kur tu, sakei, kažkada tarnavai, susipykai su šeimnininkais ir išėjai kaip stovi, palikusi savo siuvamą mašiną“. Taip, mašiną Singer. Bet aš išsinešiau tave, susivyniojusi į žalią megztinį.

Mes vakarojome. Sakalas skaitė man knygą:

– „Septynerius metus aš skraidysiu paukščiu, per septynis žingsnius vis mesiu žemėn po vieną lašą raudono kraujo ir baltą plunksną, kad būtų žymu, kur mano nuskrista...“

Kažkas subilda priemenėj. Sakalas padeda knygą, klausiamai žiūri į mane, aš keliuosi ir einu pasižiūrėti. Išeinu net į kiemą. Kvepia medžiais, tamsu.

– Kas čia? – klausiu griežtai.

Suošė šakos – lyg pralėkė pulkas paukščių.

***

Turiu pamatyti Sakalą. Jų lūšna šviesi. Aš einu prie durų. Priemenė kaip kaime, neužrakinta, įeinu ir tuoj išgirstu Sakalą kažką garsiai skaitant motinai, viskas gerai, jis namie, rodytis neturiu noro, tačiau stabteliu pasiklausyti, ką jis skaito, ir girdžiu:

– „Septynerius metus aš skraidysiu paukščiu, per septynis žingsnius vis mesiu žemėn po vieną lašą raudono kraujo ir baltą plunksną, kad būtų žymu, kur mano nuskrista; jei tu tuo keliu eisi, tai galėsi mane išgelbėti...“

Noriu įeiti ir negaliu. Mane troškina, priemenėj sugraibau kibirą, tuščias. Aš išeinu, stoviu prie malkų rietuvės. Jau tamsu, kvepia tošis. Virsteli durys.

– Kas ten? – klausia Sakalas. Taip nedrąsiai, švelniai.

Aš tyliau.

– Atsiliepk, – prašo Sakalas.

Aš jaučiu pečiais su ketvirčiuotus kamienus. Tyliai sakau:

– Čia tik vargšas malkų pjovėjas.

Suskamba skląstis. Mažoji trobelė pilna šilumos, kaip krosnelė. Sakalas turbūt norės ją pasiimti į Maskvą. Manęs niekas nepakvietė. Aš galbūt dirbsiu konservų fabrike su klumpėmis...

Šiaušiu per Žaliakalnį namo. Svajoju, gal Blanša sėdi ant laiptų, laukdama manęs, kaip Pat. Trys katinai šoka ant manęs, kaip dideliausi žvėrys. Koridorius dvokia. Staiga mane nutveria dvi rankos, kaip žeberklai įsminga į kūną. Jos prisitraukia mane ir atstumi. Nastė.

- Ša, - sako ji, prisikišdama visai arti.

- Ko reikia? - klausiu.

- Išnešk duonos.

- Ką?

- Duonos... Ne, nereikia. Bajeruoju. Noriu pasikalbėti su tavim.

- Dabar?

Ji atsėdė ant laiptų, tačiau aš tempiu ją į viršų, į palėpę, kad kaimynai nepamatytų.

- Aš tavęs seniai jau laikiu... Turi panaš?

- Ženijuos, - pasakau.

Ji nesijuokia.

- Atnešk duonos. Noriu.

- Jeigu aš pareisiu, manęs nebeišleis.

- Motina? - klausia Nastė.

- Taip.

- Ak, mamytės vaikeli, - tačiau ir vėl ji nesijuokia.

- Kur tu nakvosi? - klausiu.

- Kas tau darbo!

Ji dreba, apsikabinusi kelius. Aš nenorom pasiūlau švarką.

- Nelįsk, - sako ji.

- Aš nelendu, - pykstu. - Sakyk, ko norėjai, ir aš eisiu.

- Aš neturiu ką tau sakyti. Noriu užėst ir išsimiegot. Pamaniau, gal tu man padėsi...

- Aš neturiu net pinigų tau duoti... atėmėt...

Nastė vis dreba.

- Sergi? - klausiu šaltai.

- Nežinau. Sušalau tikriausiai.

Vos įžiūriu ją prietemoje, sėdim, nebeturim ką kalbėti.

- Aš tave pamilau, - staiga sako Nastė. - Aš noriu duonos iš tavo rankų...

- Duonos? - vapalioju.

Ji bučiuoja mane, ir jos liesas kūnelis liepsnoja. Aš ištiesiu rankas, nubraukiu purvą nuo jos, išlyginu suknelę, suglostau plaukus. Ji nuolanki ir gera; dabar jaučiu begalinį švelnumą, apkabinu ir noriu ją saugoti. Nastė.

Išgirstu stiklo šukelių muziką, tarsi kas išsyk plėštų visą sodą, bet taip toli, baisiai toli. Aiškinu viską Nastei greitakalbe, skubom, noriu nusimesti viską greičiau, kaip sunkų drabužį vasarą. Ji nesupranta, bet jaučiu, kad jai neramu, ir turiu pasakyti, kad Blanšos nėra ir nebuvo. Ir ji man mėgina aiškinti kažką, skaudu klausytis, be to, reikia skirtis. Nastė sako, kad eis pas savo motiną, ten aš ją rasiu. Aš lieku vienas palėpėje ir atkartuoju pažodžiui visą mūsų pokalbį. Ir vėl išgirstu Blanšos sodo muziką, ir galvoju apie ją ramiai, be gailėsčio.

Sugirgžda kaip griežlė
ar kaip svirplys žolėj
mažos palėpės durys.
Gėlių šviesa blausi...
Iš kurgi mano balsas
ir rožių krūmas baltas?
Ak, šitaip dega veidas,
bučiuojamas nakty!
Klasta graži kaip pumpuras,
jau dengia širdis purpuras... Tu, papartyņų saule!

* * *

Aš nenorėjau, kad jį muštų. Aš, galima sakyti, išplėšiau jį iš Navutės nagų. Ir pačiu laiku. Kai mudu leidomės šlaitu žemyn, išgirdau Arcibaldą švilpant pavojaus signalą. Faraonai. Suleidau nagus į Boliaus ranką, jis padėjo persifauluoti per tvorą, atsidūrėm gatvėj, kaip apendiksas – akloj.

- Ačiū, kad užtarei mane, – tarė jis maloniai.
- O, kokie niekai, – pasakiau. – Negaliu pakęsti, kai muša nekaltą...
- Nekaltą? – jis išūliai nusijuokė.
- Paleido mano ranką ir pasisuko eiti.
- Važiuojam į pliažą, – pasiūliau.
- Jis papurtė galvą.
- Aš turiu eiti į vieną vietą.
- Būtinai?
- Jis nė akimirkos nedvejojo:
- Taip.
- Aš kapsčiau koja smėlį.
- Nesigailėsi, – tariau.
- Gailėsiuos, – atkirto.

Atėjo reakcija po smūgių. Nusisukęs ėmė vemti. Aš prilaikiau jam galvą, jo veidas buvo žalias. Šiurkščiai atstūmė mane ir nuėjo.

Aš nuslinkau iš paskos. Nuovažiavau į pliažą, išsimaudžiau, paėjusi toliau, kai ką išsiskalbiau. Laukdama, kol pradžius, gulėjau ir žiūrėjau į dangtį, kol apspango akys. Švariais drabužiais pasijutau daug geriau. Grįžau į miestą ir ėmiau slampinėti aplink Boliaus namus.

Sutemsta, darosi vėsu, aš įsmunku į koridorių ir susiriečiu už radiatoriaus kampe. Snūduriuuju. Spoksau į tamsą, turbūt mano akys atrodo fosforinės. Butuose aptilo šurmulyš, tik kažkur verkšlėna mažas, aiškiai girdėti praeivių žingsniai. Įžengia Bolius, aš šoku iš savo slėptuvės. Kaip juodai katei perbėgus kelią, jis stabteli, atšlyja.

- Sveikas, – sakau. Kalenu dantimis, žiauriai sustipau.
- Ko nori? – klausia jis ir bailiai žvalgosi, ar kas nemato jo su manim.
- Noriu kai ko prašyti, – sakau ir nežinau, ko čia paprašius.

Jis iš tamsos žiūri ir sunkiai kvėpuoja.

- Tavo pavargęs, išbalęs veidas, – sako netikėtai.
- Aš alkana.

– Palauk minutę, – jis staigiai ima mane už rankos ir vedasi aukštyn, į palėpę.

– Sėdėk čia, – kušteli, pats dingsta, sugrįžta po gero pusvalandžio. Atneša pomidorą, duonos, šoninės. Aš prisiversdama valgau. Jis žiūri ir tiki, kad papenėjo alkana.

- Boliau, – sakau, – ačiū tau.

Jis numoja ranka.

– Nėr už ką, – murma nuliūdęs. – Maroc... toks juokingas juodas popierėlis...

– Boliau!

– Aš eisiu.

– Minutėlę, – prašau. Imu jo ranką ir ja glostau sau veidą. – Nepalik.

– O! – jis nususuka. – Sugrįžk namo, namo, namo.

Aš stojuos vildamasi, kad jis mane sulaikys. Nelaiko. Vėl atsisėdu.

– Aš nenoriu ten sugrįžti, – šnypščiu ir vėl draskau jo marškinius.

– O ką darysi, reikia, – tyliai sako. – Vargšė Elžbietėlė.

– Mano vardas Nastė! – rikteliu ir imu žliumbti.

Jis palieka mane, paprasčiausiai palieka sudribusių pasienyje, kaip skuduringę lėlę.

***

Rytojaus dieną aš ryžtuosi užėiti pas Nastę į namus. Jos motina akmeniniu veidu.

– Nėra jos.

– Kada ji išėjo? – klausiu ramiai.

– Ji išėjo prieš septynis mėnesius ir šešias dienas, – motina juokiasi išstampytom lūpom.

Aš išeinu ir ieškau Nastės po gatves, parkus, paplūdimius.

Kai širdgėla

kamuoja,

nuvysta

medžių lapai

ir

po nušautą gandrą

kiekvieno

akyse.

Pro šviesų

plazdėjimą

astrų,

kur kioskuose žydi

nuo ryto,

ieškosiu

ir

tyliai

stebėsiuos,

kaip krinta

ir krinta

kaštonai

ir

braukia

per širdį

šviesa...

Sutemus aš užlipu į palėpę, vėl atkartuju vakarykštį pokalbį, jis kaip sutrūkinėjusi aukšinė grandinė, švelnumas kaip skausmas, čia man nebėra kas veikti, kaip savo valdas išeidamas apžiūriu palėpę, štai čia, ir čia, ir ten. Kaminas vasarą – molis, vis dėlto paglostau jį. Išeinu.

Jūratė Sprindytė BITĖS PERLAI

Bitės Vilimaitės trumputės novelės – kaip liūdni atodūsiai. Rašytoja stovi labai arti savo personažų, sužvarbusių iš pasimetimo ar nevilties. Beribę šiurkščių socialinę drobę ji beveik keturis dešimtmečius siuvinėja šilko gijomis ir katarsio ašarų perliukais. Siuvinėjimo kryželiu motyvas iškyla jos prozoje kaip esminis moters būties dėmuo. Šito neišvengiamo amato pradmenis močiutė diegia mergytei nuo pat mažens: „Pradėsime nuo gėlytės, pačios mažiausios gėlytės širdies kampelyje“¹ („Kada piešime perlinę vištelę“).

1966–1996 m. prozininkė išleido šešias labai plonas novelių knygas, kurių visi 145 trumpi kūriniai 2002-aisiais sugulė į rinktinę *Papartynų saulė*. Šita knyga garbingai užsklendžia lietuvių novelistikos klestėjimo ciklą. Pirmosios knygos paskutinis apsakymas „Lyjant“ liudijo visišką dvidešimt trejų metų prozininkės brandą, šis mažutis psichologinis detektyvas pateko į chrestomatinius lietuvių novelistikos rinkinius. Kiekvienas skiemuo jame tikslus. Rinktinė *Papartynų saulė* – vertybė savaime, ne tik dėl kokybės, bet ir dėl kintančio konteksto, nes mažosios prozos Lietuvoje rašoma ir leidžiama vis mažiau. Todėl nenuostabu, kad prestižinę premiją, įsteigtą literatūrologų, dirbančių Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, 2002 m. iš tuzino konkurentų (t.y. iš dvylikos tais metais išleistų visu žanrų geriausių knygų) gavo kaip tik ši rašytoja.

Vilimaitė seniai pradėjo talentingai aprašinėti smulkmenas, kurios absorbuoja milžinišką psichinės energijos dalį. Ypač moteriškajam pasauly, konkretybės karalystėj. Ar ne ši rašytoja yra ir su proza besiribojančios eseistikos pradininkė, galvoju šiandien, Lietuvoje suklestėjus esė žanrui. Ji pirmoji taip išmoningai ontologizavo kasdienybę, eilinę buities detalę pakeldama į metaforos ar simbolio rangą arba paprasčiausiai parodydama jos grožį ir vertę. Nereikšminga – nereiškia neturi prasmės. Dėmesiu mažmožiui ji ėmė radikalai oponuoti sovietinės prozos gigantomanijai. Nuostata į minimalizmą buvo iššūkis anų laikų oficialinei pompastikai ir tuščiakalbystei.

Vilimaitės rašymai tada atrodė keistuoliški. Novelė sutrumpinta iki kraštutinumo ir konstruojama iš nuotrupų, nuoskių, pauzių, nukąstu frazių, gražaus įvaizdžio blyksnio, intonacijos vingio, t.y. iš prozai netipiškos efemeriškos materijos. Daugelyje kūrinėlių visai nieko nevyksta. Kas pasakyta – skalsu, o kas nutylėta – giliau, esmiškiau. Tos pasakojimo „baltos dėmės“ paliekamos adresato vaizduotės kompetencijai (vienas novelių rinkinys taip ir vadinosi – *Baltos dėmės*). Galvok ką nori – ar paauglys nuvežė į kaimą maestro įduotus pinigus stogui užlopyti, ar pragėrė su draugais („Maestro“). Jokių atsakymų. Tik punktyras. Ši „baltų dėmių poetika“ tapo struktūros principu. O rašyta sovietmečiu, kai triumfavo aiškumas ir atsakymai be išlygų, kai dviprasmybė buvo netoleruojama. Visi talentingiausi aštuntojo dešimtmečio debiutantai intensyvinio stiliaus mikrostruktūru vaidmenį, tačiau Vilimaitėi priklauso avangardo pozicijos.

Apie rašytojos evoliuciją kalbėti netenka, progreso trajektoriją jos atveju nenubrėši. Bet poetika keitėsi, nes žiaurėjo gyvenimas. Kito laiko estetika. Debiutiniame septintajame dešimtmetyje – gerumo, atjautos, sentimentų atšvaitai, žinoma, naivūs. Paskutiniai

¹ Bitė Vilimaitė, *Papartynų saulė*: Apsakymų rinktinė, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 346.

apsakymai – ironiški, šiurpūs. *Užpustytas traukinys* – knyga, išėjusi 1996 m., itin sociali, ir teksto tankis pasigėrėtinas. Prasminis centras – visiškai neapsaugoti vaikai, senukai. Siaubingos vaikų mirtys, dingimai. Vaikus atstumia egoistai tėvai, atakuoja iškrypėliai ir banditai, polėkius užmuša mokykla. Vilimaitė kriminalinės kronikos elementus dėlioja šalia banaliausių buities mažmožių. Pedofilas žada penkiamečiui auksinę sagą ir brangiausią dovaną. Kalinys nužudo jaunutę vienuolę, nes ši neturi labdaros sandėlio rakto. Sušalusio berniuko skrandyje po skrodimo rasta tik laukinių obuoliukų. Mirusią pensionato įnamę sanitarai išverčia sandėliuko pasienyje lyg cemento skiedinį. Mirčiai nuplėštas šventumas kaip absurdo pjesėje. Į prezidentą žvelgia susprogdintos mergytės akys – viena nuo žolės, kita – nuo medžio viršūnės. Radioaktyvioj zonoj lyg monstras išpampęs uodas praryja vaiko tėvus. Tai užuominos ir ženklai, kad visas pasaulis nesaugus, apimtas destrukcijos. Vilimaitės meninė detalė labai vizuali ir visada negailėstinga.

Atsainiai nepaisydama įprastų apsakymo žanro kanonų ji iškart susikūrė savitą kondensuotos novelės modelį, kuriam ir liko ištikima. Kurgi slypi trumpojo kūrinėlio sugestija, jei jis toks paprastas? Kritikas neturi ką abstrahuoti ir aptarinėti, nebent išsirašyti keletą puikių palyginimų ir jais grožėtis. Susiduriame su tokiu paprastumu, kuris yra kitos rūšies sudėtingumas. Vilimaitė viena pirmųjų akumuliuoja didelį meninės informacijos kiekį į labai mažą estetinę formą. Išstobulintos retorinės figūros – kūrėjo poetinės technikos, brandos ženklas, talento „amžinasis reiškinys“. Punktyro funkcija didžiulė – jis atstoja siužetą. Ir koduoja žmonių ryšių, santykių trapumą. Subtilaus bendravimo erdvėje nuolat tvyro neištarti klausimai, nutylėti atsakymai, o byloja gestai, žvilgsniai, drabužių spalvos ir klostės, meteorologiniai reiškiniai, supančių daiktų tirštuma, rafinuotos ar kičinės detalės. Detalės – beveik visada vidinių charakteristikų, psichologinių situacijų ar būsenų šifrai. Tik retai – vien teksto puošmenos, nelyginant tas katinas, kuris „tupėjo ant stalo kaip antras alaus ąsotis“. Žinoma, savitikslų gražumynų esama. Bet šimteriopai daugiau tokių detalių, kurios apibendrina, kondensuoja, charakterizuoja. Neužtenka empirinio pastabumo, tik įžvalgi analitikė gali selektyviu principu gryninti, tikslinti, fokusuoti vešinę buitį rutiną, vienu sakiniu apibūdinti psichologinius tipus, fiksuoti likiminius lūžius.

Senutė įkyri pasakodama, kaip „važiavo rogėmis pas savo jaunikį šimtus kilometrų siaučiant pūgai“ („Ketvirtis amžiaus“). Jai beliko senatvė, kuprelė ir pasipasakojimo laukimas. Bet buvo, buvo jos gyvenime aukštoji akimirka – „žvangučiai ant garuojančių arklių“! Tokių blyksnių, properšų, nušvitimų esama visada, jauno ir seno, vaiko ir motinos, kvailio ir protingo, įsimylėjusio ir pamesto žmogaus buvime. Tai, kad šios aukštosios akimirkos ir darnos sąskambiai su savąja egzistencija jau įgiję būtojo laiko pavidalą, teikia pasakojimui švelnios gėlos. Visos dramatos rodomos nedramatizuojant.

Vilimaitės novelistikoje pražygiuoja didžiulis žmonių margumynas – amžiaus, charakterių, profesijų, socialinių vaidmenų požiūriu įspūdinga kolekcija. Labiausiai autorė solidarizuojasi su vaikais, moterimis, senukais ar žemiausią būties pakopą pasiekusiais, skurdo išmagnetintais, meilės atstumtaisiais. Nesimpatiškausi personažai – valdžios, verslo, meno elitas ir įvairaus kalibro egoistai bei vertelgos.

Mikrostruktūros puoselėtoja nejučia sukūrė savo poetinę mokyklą. Prestižinę estetikos mokyklą, kurią vėliau, sąmoningai ar nesąmoningai (o tai ir nesvarbu), „lankė“ daugelis geriausiai šiandien prozą ir esė rašančių moterų. Rašytoja kaip reta vientisa, be duo-

bių ir išsisėmimo, tik kiek monotoniška ir kartais mažumėlę didaktiška. Labai pajvairina jos intonacijų skalę sustiprėjusi ironija. Man patinka jos nuostata nesureikšminti rašytojo amato. Novelė „Pieno klubas“ – puikus rašančiųjų brolijos šaržas. Jei pernelyg susireikšmini, belieka griebtis brauningo, deginti savo knygas ir šaukti: aš nemirtingas!

Tipologiškai artima Vilimaitei savo rašymo turiniu ir etine pozicija rusakalbė žydė Liudmila Ulickaja verčiama į daugelį pasaulio kalbų, skina tarptautinius laurus. Jos abi – tos pačios kraujo grupės. Apie artimą Ulickajos pasaulį Vilimaite sako: „Svarbiausia – dvasinė ramybė, meilė, užuojauta, švelnumas“. Kodėl šiuolaikiška ir originali Vilimaite – nežinoma, neverčiama? Maža lietuvių kalba, maža Vilimaite, maža novelė? Jos atvertos psichologinės situacijos visame pasaulyje analogiškai skaudžios. Kūriniuose vaikams (rinktinė *Čiuožyklos muzika*, 1992) į pasaulį žvelgiama nesuvidintose nuostabos kupinu žvilgsniu. Mažam žmogui atsiveriančio pasaulio rūstumą prozininkė sušvelnina fantazijos polėkiu, įtaigiai kuria lūkesčių, svajonių atmosferą, vaiko vidinio pasaulio autonomiją. Kadaiše parašyta mažorinė apysaka vaikams *Rojaus obuoliukai* (1981) minoriskai pratęsiama naujame kūrinyje *Mergaitės romanas* (2004). Ta pati mergaitė Elzė po ketvirčio amžiaus veikia naujomis aplinkybėmis (literatūriniai personažai, žinia, už kūrinio ribų negyvena ir nesensta). Elzė, dabar jau visiškai našlaitė (mirė tėvas), priklauso tai vaikų kategorijai, kurie taip įnirtingai gyvenimo išbandomi, kad guvūs ir užsigrūdinę niekada nepasiduos. Už gyvastingumą, spontanišką troškimą išlikti Vilimaite jais žavėjosi ir besąlygiškai juos gerbė suaugusiam adresatui skirtoje novelistikoje. Naujasis kūrinys išskirtinai niūrus ir simptomiškai ženklina pasikeitusį socialinį foną, išsigimusius santykius. *Mergaitės romanas* kaip Konstitucinio Teismo nuosprendis neapskundžiamai liudija šeimos saugą praradusios paaugliukės kančias. Našlaitė tāsoma po apsišaukusių globėjų ir valdiškus globos namus kaip niekam nereikalingas ir nepritampantis daiktas. Intelligentiška Elzė praranda smuiką, knygas, švelnumą, mirusio tėvo geltoną namą, kur „ant židinio yra akmuo su tikro aukso gyslelėmis ir stalelis marmuriniu viršumi, arbatinukas su šypsančia kiniete ir dar daug daug brangenybių“ (p. 87). Iš beviltiškų situacijų ją gelbsti tik menamas tėvo balsas, bet tokia nemateriali substancija niekada nesubalansuos totaliai pažeistos gėrio ir blogio simetrijos. Negatyvizmo sanakaupa romane gąsdinamai didelė. Daugelis psichologų akcentuoja šeimynines žmonių nerimo priežastis, tačiau ne mažiau svarbi aplinkos įtaka, kadangi „visuomenė – tai šeimos šeima“² – savaip paradoksalu, kad tai sako psichoanalizės specialistė. Jeigu visuomenė serga, ji savotiškai proteguoja šią liguistą būseną ir primeta ją visiems savo nariams.

Kompaktiško pasakojimo dėka į nediduką romaną suspausta daug demaskuojančios informacijos apie valstybinių ir privačių globos institucijų veiklą, o vertybiškai pasislinkta pesimizmo, neteisybės triumfo linkme. Liberalizmo šlovinamai individo laisvei suduotas antausis – yra visuomenėje beteisė socialinė grupė, negalinti turėti net jokio asmeninio daiktelio, nekaltant jau apie privačios vidinės erdvės, asmenybės iniciatyvos ir net paprasčiausios tylos, būtinos psichinei sveikatai, neįmanomybę. Genetiškai užkoduota kultūros sferai, mergaitė sparčiai degraduoja, nes turi kovoti už biologinį išlikimą. Kita

² Clarissa Pinkola Estés, Ph. D, Bėgančios su vilkais: Laukinės Moters archetipas mituose ir pasakose, Vilnius: Alma littera, 2005, p. 92. „Iš vaikystės paveldėjau posakį cultura cura, kultūra gydo. Jei visuomenės kultūra yra gydanti, joje gyvenančios šeimos taip pat išmoksta gydyti; jose būna mažiau nesantaikos, daugiau gerumo ir atlaidumo, mažiau nuoskaudų ir kartėlio, kur kas daugiau gailėstingumo ir meilės“ (ibid., p. 93).

vertus, svyruojant pasakotojo ir, spėtina, autobiografinio personažo statusams, kūrinyje ne visai išlaikyta dominuojanti realistinio tikroviškumo bei psichologinės autentikos nuostata. Pasakotojas vaikui neretai įteigia suaugusiojo mentalitetą ir sprendimus. Elzė pernelyg brandi: įžvelgtume jos amžiui neįtikėtinų poelgių (dalyvauja žmogžudystės byloje, susiranda morgą ir įrašo mirusių knygoje nužudytojo pavardę), psichologiškai neįtikimų išminties apraiškų. Šie sprūdžiai ir nukrypimai nebūtinai traktuotini kaip „techninis brokas“; manding, tai nuoroda, kad *Mergaitės romano* adresato amžiaus kategorija galėtų būti gana universali.

Rašytoja savo skaitytojus įsivaizduoja kaip „slaptus gėrio pasiuntinius“, kuriuos pažintų „iš švelnios, paslaptingos jų šypsenos ir likimo vėjų plaikstomų drabužių“.

Iš knygos: Jūratė Sprindytė, *Prozos būsenos 1998-2005*, 2006

Juozas Girnius

Juozas Girnius (1915–1994) – filosofas, redaktorius, kultūrininkas. Gimęs ir augęs Lietuvoje, didesnę dalį savo gyvenimo praleido užsienyje, daugiausia JAV, kur pasišventė filosofijai, lietuvių kultūrai ir tėvynei. Kaip pažymėta ant antkapio, jis buvo žmogus, kuris, „negalėjęs gyventi Lietuvoje, gyveno Lietuvai“. Kartu su daugiau negu 60 000 kitų lietuvių Girnius buvo priverstas palikti savo tėvynę 1944 m., sovietams antrą kartą okupavus Lietuvą. Pasitraukimas iš tėvynės nebuvo nusigręžimas nuo jos, daugelį net skatino dar giliau įsipareigoti. Girnius rašė: „Verkėme ar neverkėme Lietuvą palikdami, nieko nereiškia. Kaip iš tiesų ją palikome, liudys istorijai tik tai, kas pasirodėme ar pasirodysime. Dabar lemiamė, ar tik begėdiškai palikome gimtuosius namus pačią sunkiausią valandą, ar iš tiesų rinkomės tremtį tolesnei kovai už tautą ir laisvę. Tik tie būsimė buvę tikri tremtiniai, apie kuriuos galės būti pasakyta: jie paliko savo namus, bet nepaliko nei kovos, nei tautos“.

Išskyrus pasitraukimą iš Lietuvos, Juozo Girniaus biografija yra sausa, be dramatiškų pokyčių ir įvykių. Jis gimė Sudeikiuose, 1936 m. baigė Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Filosofijos-teologijos fakultetą, 1936–1938 m. su valstybės stipendija studijavo Freiburgo (lankė egzistencializmo pradininko Martino Heideggerio (Martin Heidegger) seminarą), Leuveno ir Sorbonos universitetuose, tačiau turėjo nutraukti studijas ir grįžti į Lietuvą atlikti karinės prievolės. 1941–1943 m. dėstė VDU, pokario metais gyveno bėglių stovyklose Vokietijoje, 1949 m. persikėlė į JAV, gyveno daugiausia Bostone. 1951 m. apgynė filosofijos daktaro disertaciją apie Karlo Jasperso egzistencinę metafiziką Monrealio universitete. Užuoat dėstęs JAV universitete, Juozas Girnius įsitraukė į lietuvišką darbą. 1952–1969 m. buvo vienas iš trijų pagrindinių 36 tomų *Lietuvių enciklopedijos* redaktorių, 1966–1980 m. mėnesinio kultūros žurnalo *Aidai* vyriausiasis redaktorius, *Literatūros lankų* redkolegijos narys. Aktyviai dalyvavo išeivijos bendruomenės, ypač katalikiškosios, gyvenime, buvo Lietuvos katalikų mokslo akademijos narys, skaitė pagrindinį pranešimą Kultūros kongresuose ir Mokslo bei kūrybos simpoziumuose, taip pat buvo Ateitininkų federacijos tarybos narys ir vadas, savo knygoje *Idealas ir laikas* (1966) nagrinėjo ateitininkų principus ir užduotis pakitusių aplinkybių šviesoje, pabrėždamas, kad „kiekviena nauja karta turi iš naujo pradėti jai duotojo laiko atnaujinimą“.

Girniaus gyvenimas nebuvo dramatiškas, bet nebuvo ir lengvas. Patirtas skurdas nenuslopino nei noro siekti mokslo šviesos, nei meilės tėvynei. Baigęs pradžios mokyklą, pats mokėsis namie, jis išlaikė egzaminus į trečią klasę, bet tėvai neturėjo pinigų, kad sūnus galėtų mokytis Utenoje. Nenuleidęs rankų, kitais metais išlaikė egzaminus jau į penktą klasę ir įstojo į Utenos gimnaziją. Prieš mirtį parašytuose prisiminimuose jo motina pasakojo, kaip vieną kartą pėsčiomis nuėjo į Uteną parduoti vištų ir nunešė sūnui maisto: „Radau visus mokinius sau skaniai pietaujant, o mano sūnus beturįs tik sausos duonos.

Girniaus gyvenimas nebuvo dramatiškas, bet nebuvo ir lengvas. Patirtas skurdas nenuslopino nei noro siekti mokslo šviesos, nei meilės tėvynei. Baigęs pradžios mokyklą, pats mokėsis namie, jis išlaikė egzaminus į trečią klasę, bet tėvai neturėjo pinigų, kad sūnus galėtų mokytis Utenoje. Nenuleidęs rankų, kitais metais išlaikė egzaminus jau į penktą klasę ir įstojo į Utenos gimnaziją. Prieš mirtį parašytuose prisiminimuose jo motina pasakojo, kaip vieną kartą pėsčiomis nuėjo į Uteną parduoti vištų ir nunešė sūnui maisto: „Radau visus mokinius sau skaniai pietaujant, o mano sūnus beturįs tik sausos duonos.

Šeiminkė ėmė ant manęs bartis, kad vaikui nepristatau maisto. Pribėgo sūnus prie manęs. „Nieko, mama, gerai, šiaip taip verčiuos.“ Skausmas užėmė kvapą, nieko nebegalėjau ištarti. Net ir dabar šias eiles rašant tartum kas širdį duria ir akys suašaroja“. Kaip ir kiti gabesni moksleiviai, Girnius užsidirbdavo mokydamas kitus.

Laimėjęs stipendiją, kuria sumokėjo už butą ir pietus, Girnius išvyko studijuoti į universitetą, bet po mėnesio, iširus batams, negalėjo lankyti paskaitų, taigi paprašė tėvų pagalbos. Tėvai, kurie buvo pardavę karvę, kad prieš išleidami į universitetą nupirktų jam drabužių, visai nebeturėjo pinigų. Laimė, apie jų bėdas sužinojęs klebonas padovanojo reikiamą sumą. Prisiminimuose Girniaus motina rašė: „Daugiau šis sūnus iš mūsų nebeprašė. Vertėsi vienas, [motinos] brolis Leonas papasakodavo, kad jam būdavę ir gan skurdžių dienų“. Dirbdamas lietuvišką darbą išeivijoje, Girnius gaudavo minimalų atlyginimą, bet dėl to nesielvartavo, nes buvo įsitikinęs, kad filosofas turi būti abejingas materialinei gerovei.

Girnius nebuvo vienintelis varginingų ūkininkų sūnus, veržęsis į mokslus ir įveikęs visas kliūtis. Kaip ir daugelis, jis neįsivaikė nuoskaudų dėl patirto skurdo, nemanė, kad valstybė kaip nors atsakinga už sunkų jo ir jo artimųjų gyvenimą, tad jis gali būti abejingas jos likimui. Veikia nepriklausomos Lietuvos mokykla ir proga dalyvauti kuriant savo valstybę įkvėpė tokią stiprią meilę tėvynei ir jos laisvei, kad Girniaus karta negalėjo įsivaizduoti savo šalies po svetimųjų jungu, susitaikyti su Lietuva be nepriklausomybės. Daugelis jaunų vyrų išėjo partizanų keliais. Pasitraukę iš Lietuvos jautė pareigą neleisti pasauliui užmiršti Lietuvos okupacijos, išeivijoje kurti ir rašyti tai, apie ką nebuvo galima kalbėti pačioje Lietuvoje. Girnius ne kartą savo tekstuose pabrėžė pareigą laiduoti lietuvių kultūros tęstinumą bei tolesnį brendimą kuriant tokias vertybes, kurios leistų lietuviams didžiuotis savo tauta ir jos įnašu į bendražmogišką kultūrą. Sunkiausiomis tautai valandomis tautinė ištikimybė įgyja ypatingą reikšmę, ir išeivija privalo perimti estafetę iš pavergtos tėvynės.

Antanas Maceina, Stasys Šalkauskis ir Juozas Girnius yra ryškiausi XX a. katalikiškosios filosofijos atstovai. Skirtingai negu pirmieji du bei pagrindinis jo mokytojas Pranas Kuraitis, Girnius nutolo nuo tada Bažnyčios proteguoto neotomizmo, jo filosofavimo paskirties supratimo. Studijuodamas susidomėjo tuo metu tebesivystančiu egzistencializmu, nors ir neatsisakė teistinės transcendencijos supratimo. Jis pirmasis Lietuvoje plačiai aptarė ir kritiškai vertino egzistencializmo pradininkų Martino Heideggerio ir Karlo Jasperso teorijas, nagrinėjo žmogaus santykį su būtimi, autentiškumo siekį, laisvės ir kaltės sąveiką. Knyga *Laisvė ir būtis* (1953) buvo skirta Jasperso egzistencinės metafizikos sklaidai ir vertinimui.

Girnius ypatingą dėmesį skyrė žmogaus problemikai: „Vienintelis filosofinių rūpesčių centras yra pats žmogus, nes visos problemos veda į žmogų“. Visi pagrindiniai Girniaus darbai nagrinėja žmogų ir jo atsaką į gyvenimo bei laiko iššūkius. Knygoje *Tauta ir tautinė ištikimybė* (1961) jis aptaria žmogaus santykį su tauta ir bendruomene, veikale *Žmogus be Dievo* (1964) – žmogaus ryšį su Dievu ir ką žmogui reiškia gyventi be Dievo. Knygoje *Idealas ir laikas* (1966) nagrinėja išeivijos katalikų ryšį su savo aplinka, ragina juos ne vyti laiką, o jam vadovauti.

Vienintelis filosofinių rūpesčių centras yra pats žmogus, nes visos problemos veda į žmogų.

Juozas Girnius

Knygoje *Tauta ir tautinė ištikimybė* svarstoma tautos samprata, tautos ir valstybės santykiai. Knygos uždavinys nėra sociologinė nutautėjimo analizė, o moralinis nušvietimas, kam įpareigoja ištikimybė tautai. Visos tautos turi akivaizdžią teisę kurti savo tautines valstybes. Be savo valstybės tauta negali būti laisva, nes valstybė įgalina tautą ne tik lemti savo politinį likimą, bet ir laisvai kurti tautinę kultūrą. Pasak Girniaus, tautų lygybės pripažinimas suponuoja tautų teisės į nepriklausomybę pripažinimą. Tautos ne tik turi teisę į nepriklausomybę – pats tautinių valstybių kūrimas esąs teigiamas reiškinys. Tautinės valstybės leidžia žmonėms gyventi kaip nori ir puoselėti svarbias vertybes. Girnius itin daug reikšmės skiria normatyviniam elementui, tautai kaip uždaviniui ir pašaukimui, tam, kokia ir kaip tauta privalanti būti. Jo žodžiais, tauta yra tikrovė ir uždavinys. Sąmoninga tauta save suvokia ne tik kaip faktą, bet ir kaip uždavinį. Būdama pagrindinė ir reikšmingiausia bendruomenė, ji yra aukščiau už valstybę. Tauta nėra valstybei, valstybė yra tautai. Kita vertus, Girnius pabrėžia, kad žmogus yra aukščiau ir už tautą, kad tautiškas privalo eiti kartu su žmoniškumu, kad už visas tautines skirtybes esmingesnė žmonijos vienybė. Tautiškas, įpareigojęs lygiai gerbti visas tautas, yra veiksnys, kuris skatina savo tautos įsijungimą į žmoniją. Tauta pašaukta kurti, ji turi nuolat tobulėti. Mintis, kad tautos pagrindinė užduotis – išplėtoti savo galimybes kūrybiniais laimėjimais, yra dažnai kartojama *Tautoje ir tautinėje ištikimybėje*.

Meilė tautai įsižiebia savaimė, nes mylima tai, kas sava, ir dėl to, kad sava. „Heroiniais žygiais gali grožėtis ir svetimieji, bet tik savasis gali šiluma apgaubti ir artojo vyžas.“ Tačiau tauta mylima ir dėl jos poveikio žmonių dvasiniam brendimui. Girnius ne kartą lygina tautą su šeima. Esame savosios tautos vaikai lygiai taip, kaip kiekvienas esame savo gimdytojų vaikai. Jei tėvai pažadina mus vitalinei gyvybei, tai dvasinis mūsų išbudimas ir brendimas vyksta tautoje, kurioje išaugame, išmokstame kalbą, gauname išauklėjimą, susiformuoja mūsų elgesio normos bei pažiūros į pasaulį ir žmogų. Tautos dėka esame tai, kas esame, ir dėl to tauta verta mūsų meilės ir ištikimybės.

Anot Girniaus, tautą reikia mylėti, taigi ir būti jai ištikimiems, nes ji – vertybių nešėja ir kūrėja, smarkiai veikianti, o gal ir lemianti dvasinį mūsų pabudimą ir brendimą. Girnius mano, kad tautinė ištikimybė yra pareiga, reikalautinas, o ne tik leistinas veiksnys, ir pabrėžia, kad pareiga mylėti tautą lieka ir išėivijoje, taip, kaip tėvus reikia mylėti ir palikus tėviškę. Savo tautos palikimas yra išdavystė, nusikaltimas ir tautai, ir sau pačiam, nes tauta vienintelė, su kuria savo likimu sutampame taip neišskiriamai, kad ištikimybė jai yra ištikimybė sau patiems, o jos palikimas – savęs pačių išdavimas.

Knygoje *Žmogus be Dievo* Girnius nagrinėja ateistų atsakymus į klausimą: „kas yra gyvenimo prasmė?“ Ankstesnieji ateistai, tapatinę žmogų su medžiagine gamta, o jo dvasinį gyvenimą laikę iliuzija, nekreipė rimto dėmesio į klausimą: „ko aš vertas, kam aš gyvenu?“ Moderniųjų laikų ateistai pripažįsta, jog gyvenimo prasmės klausimas yra vienas svarbiausių filosofijos klausimų, bet atmeta tradicinį krikščionišką atsakymą – „tapti laimės vertu, gyventi kaip Dievo vaikas, gyventi taip, kad užsitarnaučiau amžiną laimę“. Žmogus be Dievo privalo iš naujo pagrįsti žmogaus ir jo gyvenimo vertę.

Humanistiniai ateistai įvairiai supranta gyvenimo prasmę. Vieni tapatina ją su laisve kurti save, antri su laime, tretį su meile žmogui ir kova su blogiu. Šie siūlymai netenkina Girniaus.

Ar tikrai viskas, kas daroma spontaniškai, yra vertinga? Juk laisvai galima rinktis ne tik gėrį, bet ir blogį. Ne spontaniškumas, bet turinys daro sprendimą ar gyvenimą vertingą.

Girnius atkreipia dėmesį ir į klaidingą šio požiūrio prielaidą, jog dorovė varžo žmogaus laisvę. Anot Girniaus, „nors moralinių normų formulavimas ir turi imperatyvinį charakterį, jų esmė yra atskleidimas vertybių, kurių realizavimas žmogų daro vertinga asmenybe. Ir kadangi šios vertybės sudaro žmogaus esmę, jų realizavimas tuo pačiu yra savęs paties realizavimas, atseit, ne svetimai prievartai nusilenkimas, o savosios laisvės išplėtojimas“.

Kiti humanistiniai ateistai mano, jog paneigus Dievą bei pomirtinį gyvenimą žmogui lieka tik vienas tikslas – gyventi šia diena, taigi žmogus gali rinktis tarp patogaus, saugaus gyvenimo ir didelės laimės, kurios siekimas kelia iššūkių, yra rizikingas. Pristatymas prie pilkos kasdienybės neteikia gyvenimui kilnumo ar prasmės, daro žmogų panašų į bitę arba skruzdę, o jo gyvenimą – į tuštybę. Šiuo požiūriu tik didelės laimės ieškojimas įprasmina žmogaus gyvenimą. Tačiau beatodairiška laimės medžioklė nė kiek nėra prasmingesnė, nes ja neišvengiamai kas nors nuskriaudžiamas, o tai žadina kartų kaltės jausmą, kuris laimės anaipol neteikia. Pagrindinė laimės ieškotojų klaida yra manyti, kad laimė – žmogaus galutinis tikslas. „Ne laimė, o prasmė yra pagrindinis dalykas, nes be prasmingo gyvenimo negali būti nė laimingo gyvenimo.“

Giliausiai gyvenimo prasmę, anot Girniaus, įžvelgę yra tie ateistai, kurie ją randa idėjinėje kovoje. Bet kadangi ateizmo žmogus laikomas tik „dingstančia smiltele visatos begalybėje“, šiems humanistams gresia pavojus užmiršti, jog žmogus yra aukščiau už bendruomenę, aukščiau už idėją. Girnius grindžia šį perspėjimą dviem pavyzdžiais. Nacizmas, iškreipęs humanistinį tautų laisvės idealą, tapo šovinistiniu nacionalizmu bei zoologiniu rasizmu. Bolševizmas socializmo siekį padaryti galą žmogaus išnaudojimui pavertė „partinės diktatūros ideologija, tarnaujančia rusų imperializmui užvaldyti pasaulį“. Abiem atvejais humanizmas paneigtas, nes žmogus buvo žeminimas dėl bendruomenės. Skelbdama nelygstamą žmogaus vertę, tai, kad visi žmonės yra Dievo vaikai, krikščionybė priešinosi totalistiniam žmogaus aukojimui dėl įsivaizduojamos bendruomenės gerovės.

Išgvildenęs įvairius ateistų atsakymus į klausimą: „kas yra gyvenimo prasmė?“, Girnius prieina prie išvados, jog be Dievo neįmanoma jos rasti: „ieškoti prasmės tai ieškoti to, kas nepraeitų su dingstančia akimirka laiko tėkmėje, bet kas savo dvasine verte peržengtų laiką“. Girnius atskleidžia tragišką ateizmo dilemą: pripažindami moralinę žmogaus esmę ir jo gyvenimo prasmės ieškojimą, humanistiniai ateistai pasmerkti ieškoti to paties Dievo, kurį atsisako pripažinti.

Girniaus filosofinė ateizmo analizė yra skirta ne teisti žmogų be Dievo, bet jį pažinti. Kadangi ji autentiškai filosofiška, joje ir tikintys ras tiesos. Anot Girniaus, „tie klausimai, kuriuos kelia žmogus be Dievo, turi neraminti ir mus, nes mūsų pareiga liudyti šių klausimų krikščioniškąjį atsakymą. [...] Netikėjimo iškilimas visada liudija kaltę ir tų, kurie nori jaustis teisiųjų oaze. Kai viesulas siaučia, jis lenkia ir oazės medžius, atseit, nieko neaplenkia. Todėl iš tiesų nėra oazės, tėra visų bendra atsakomybė už savo laiką“.

Girniaus gyvenimas neapsiėjo be tragizmo. Jis nepaprastai vertino filosofiją ir filosofo pašaukimą. Didžiausi praeities mąstytojai buvo filosofai, filosofija yra labiausiai abstrak-

---

Ne laimė, o prasmė yra pagrindinis dalykas, nes be prasmingo gyvenimo negali būti nė laimingo gyvenimo.

Juozas Girnius

Iš tų visų pasikalbėjimų buvo tik tiek malonių prisiminimų, kad jutome visiškai naują laiko dvasią. [...] Girniaus paskaitose nebuvo nieko paviršutiniško. Net kai jis tamsoje kalbėjo prieš vokiečių okupaciją, jis kalbėjo kaip filosofas... [...] Jis turėjo begalinę discipliną. Jei jis kalbėjo apie filosofiją, diskutavo, tai jis visas buvo joje.

Henrikas Nagys

---

ti, tad ir aukščiausia mokslų šaka. Bet filosofui nevalia užsisklęsti siauruose scholastiniuose ginčiuose. Jis turi gebėti rašyti ne tik analitinius, vos keliems specialistams įkandamus straipsnius, bet ir prabilti „degančiais“ dienos klausimais visiems išsilavinusiems žmonėms suprantama kalba. Girniui nebuvo lemta atsidėti filosofijai, kuriai jautė ypatingą pašaukimą. Vos kelerius metus dėstęs universitete, jis stengėsi ir gebėjo užmegzti artimus ryšius su savo studentais, juos supažindinti ne tik su filosofija, bet ir su filosofavimu. Girnius neapsiribojo vien tik universitete skaitomu kursu, bet kviesdavo gabius studentus į savo namus, į neoficialų seminarą. Uolus seminaro lankytojas poetas Henrikas Nagys rašė: „Iš tų visų pasikalbėjimų buvo tik tiek malonių prisiminimų, kad jutome visiškai naują laiko dvasią. [...] Girniaus paskaitose nebuvo nieko paviršutiniško. Net kai jis tamsoje kalbėjo prieš vokiečių okupaciją, jis

kalbėjo kaip filosofas... [...] Jis turėjo begalinę discipliną. Jei jis kalbėjo apie filosofiją, diskutavo, tai jis visas buvo joje“. Per seminarą ir savo kursus Girnius padarė įtaką naujos poetinės kartos, vadinamųjų žemininkų, formavimuisi, supažindino juos su krikščioniškuoju egzistencializmu, analizavo poezijos ir filosofijos sąveiką. Turbūt galima teigti, kad be ilgo analitinio antologijai *Žemė* parašyto jo įvado „Žmogaus prasmės žemėje poezija“, kuriame jis įžvelgė ne visada aiškius poetų eilių tarpusavio ryšius ir minties bendrumą, žemininkų karta nebūtų pripažinta. Bet tie VDU studentai buvo paskutiniai jo tiesioginiai mokiniai. Panašaus likimo sulaukė didžioji dauguma į Vakarus pasitraukusių dėstytojų.

Žingsnis po žingsnio Girnius buvo priverstas trauktis iš filosofijos. Ypatingos išėivijos sąlygos, kasdienis, bet itin didelis redaktorius darbo krūvis darė savo. 1947–1948 m. rengta knyga *Žmogaus problema technikos amžiuje* buvo, paties Girniaus žodžiais tariant, „nutraukta labai staigiai, sužinojus, kad sutartasis leidėjas nebetęs leidybinės veiklos“. Galutinai neužbaigta knyga išleista Lietuvoje tik 1998 m. Nespausdintas liko ir įpusėto darbo apie pasaulėžiūrą rankraštis. Girnius apgailėstavo, jog neturėjo laiko nagrinėti specialiesnių filosofinių temų, iš dalies ir dėl to, kad tokie darbai nebūtų radę savo skaitytojo. Net apie parengtus reikšmingus filosofijos veikalus sakė: „parašiau laisvalaikiu, kurio nė pats nežinau kaip galėjau turėti“. Guodė, kad jo mąstymas okupuotame krašte sulaukė atgarsio, kad knygos *Tauta ir tautinė ištikimybė* bei *Žmogus be Dievo* kopijuotos, slapta skaitytos ir platintos pagrindžio sąlygomis.

Didžiausia netektis ta, kad buvo priverstas palikti ne tik Lietuvą, bet ir gimtuosius Sudeikius. Jis mylėjo Rytų Aukštaitiją, save laikė Sudeikių sūnumi. Vykdamas jo pageidavimus, palaikai parvežti į Lietuvą ir rado amžinojo poilsio vietą Sudeikių bažnyčios šventoriuje, kokį šimtą metrų nuo Alaušo ežero, į kurį valtimi išplaukęs jaunystėje ilgas valandas skaitydavo.

Vytautas Kavolis

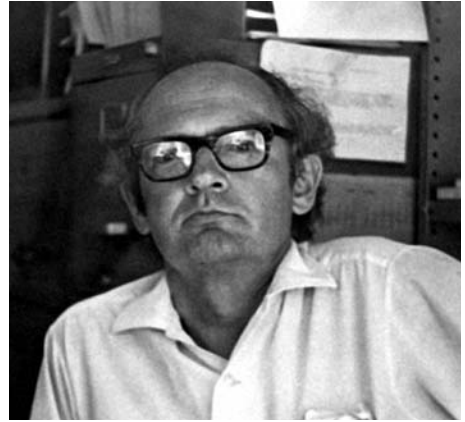
Vytautas Kavolis (1930–1996) – nepriklausomas lietuvių intelektualas, sociologas, kultūros istorikas, literatūros kritikas, civilizacijų tyrinėtojas. Keturis dešimtmečius vadovaudamas „Santaros-Šviesos“ organizacijai, redaguodamas *Metmenų* žurnalą, jis žymėjo modernios, pasauliui atviros lietuvių kultūros gaires ir pats tokią lietuvių kūrė. Pasak rašytojo Tomo Venclivos, Kavolis, „kaip anuomet Simonas Daukantas ir Vincas Kudirka, apibrėžia ištisą laikotarpį ir kryptį lietuvių kultūroje“.

Vytautas Kavolis buvo vienturtis Martyno Kavolio, Nepriklausomybės kovų savanorio, teisininko, Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojo, evangelikų liuteronų kunigo, sūnus. Gimė ir augo Kaune, nuo mažumės – tarp knygų. Nuo šešerių lankė prestižinę Kauno katalikiškąją gimnaziją. Klasės draugai atsimena, kad Vytautas buvęs kaip „Kiplingo katinas, kuris mėgo vaikščioti vienas“. Jis nesidomėjo niekuo, kas žavėjo jo amžiaus vaikus. Su juo galėjai kalbėti tik apie perskaitytas knygas ir aptarinėti rimtus gyvenimo klausimus. Pasak draugų, „nuo pat vaikystės Kavolis buvo stebėtinai vientisa asmenybė, turinti tvirtas pažiūras ir nepaprastai vertinanti ištikimybę“. 1940 m. Sovietų Sąjungai užėmus Lietuvą, suvalstybintos gimnazijos mokiniai verčiami stoti į komunistinę Lietuvos pionierių organizaciją: dauguma paklūsta, o Vytautas – ne. „Išstatytas prieš kelis šimtus bendraamžių, gėdinamas paties mokyklos direktoriaus, nesivargino pasiteisinti nė žodžiu, o veide liko įprastinė ramybės ir paniekos išraiška“, – prisimena bendramoksliai. Su klasės draugais pionieriais Kavolis nustojo sveikintis ir kalbėtis. Jiems nustebus, šaltai paaiškino: „Su išdavikais nekalbu“.

Vaikystės metais Vytautas „leidžia“ *Aušrą* – ranka rašytą „neperiodinį jaunimo žurnalą“, kuriame rimtai svarsto politikos, literatūros, istorijos klausimus. Žurnalo leidybą tęsia ir Vokietijoje, kur, 1944-aisiais pasitraukusi iš okupuotos Lietuvos, atsiduria Kavolių šeima. Kartu su kitais pabėgėlių vaikais jis mokosi Hanau lietuvių gimnazijoje. Čia priklauso literatūriniam moksleivių kudirkiečių būreliui, redaguoja jo laikraštį *Aukuras*, rašo kritikos straipsnius, feljtonus. Vyresniųjų klasių gimnazistus stebina savo apsiskaitymu, vokiečių filosofų citatomis ir literatūrinėmis provokacijomis. Johano Volfgango Gėtės (Johann Wolfgang von Goethe) *Faustą* tuo metu vokiškai mokėjęs atmintinai.

1949 m. baigęs gimnaziją Vokietijoje, Kavolis vyksta gyventi ir mokytis į Jungtines Amerikos Valstijas. Čia 1950–1952 m. studijuoja sociologiją Viskonsino ir Čikagos universitetuose, nuo 1952-ųjų – sociologiją ir antropologiją Harvarde. Šiame universitete lieka dėstyti, o 1960 m. apgina disertaciją, kurioje tiria Rytų Vokietijos totalitarinę visuomenę.

Studijas Amerikos universitetuose Kavolis derina su nepaprastai aktyvia lietuviška visuomenine veikla. Kartu su savo bičiuliu ateitininku Vytautu Vardžiu 1951 m. JAV jis įsteigia Lietuvių studentų sąjungą ir jai vadovauja. Apie Kavolį telkiasi nepriklausomi studentai, kurie, 1954-aisiais suvažiavę į Tabor Farnos poilsiavietę Mičigano valstijoje, įkuria Lietuvių Studentų Santarą – duoda pradžią liberaliai „Santaros-Šviesos“ organizacijai.

*Būti žmogumi yra draskyti
savo širdį, bet ne kitų sąžinę.*

Vytautas Kavolis, 1961 m.

Studentas, vėliau jaunas dėstytojas Vytautas Kavolis, bendradarbiaudamas net su keliais išeivijos leidiniais, skvarbiai analizuoja egzistencinę jaunosios lietuvių kartos būklę, aptaria galimas jos idėines atramas, kelia jaunimui naujus tautinės ir visuomeninės veiklos uždavinius. Jis siūlo nepriklausomiems lietuviams remtis savitu kultūrinio liberalizmu – būnant skirtingų įsitikinimų ir ideologijų, gerbti vieniems kitų sąžinės laisvę. Būtent laisvė, pasak Kavolio, yra esminė žmogaus egzistencijos problema. Tik laisvas gyvenimas esąs vertas žmogaus. Tačiau tikra laisvė galima tik tada, kai ji paremta žmogaus sąžine: „Tik sąžiningieji gali su laisve gyventi, jos nenužudydami. Tik tie, kurie pajėgia laisvai įsipareigoti ir ištikimai savo įsipareigojimus vykdyti, turi teisę reikalauti sau laisvės“. Laisvai apsisprendamas, žmogus privalo būti atsakingas ir prieš savo bendruomenę. Su visuomene, tauta laisvą žmogų turėtų jungti patikimi įsipareigojimų ryšiai. Iš esmės liberalizmas, sako Kavolis, tai laisvę branginančių asmenybių „veiklos bendruomenėje programa“, tai laisvų žmonių pagarbus „tarpusavio santykiavimo būdas“. Mat „kad galėtum būti savimi, reikia turėti kam priklausyti“. Tik priklausydamas bendruomenei, istorijai, tradicijai, nepriklausomas žmogus gali susikurti vertingą gyvenimą.

Kavolio įsitikinimu, tėvynės netekusiam jaunimui labai svarbu „išryškinti bendras vertybes, rišančias visus prieš komunizmą kovojančius lietuvius“. Viena tokių vertybių – „tikėjimas nelygstamu žmogaus asmenybės vertumu“, pasitikėjimas „žmogaus pajėgumu pačiam kurtis savo gyvenimo prasmę“. Kita pamatinė vertybė – tai lietuvybė. Pasak Kavolio, modernus žmogus gali išsigelbėti nuo nevilties tik „įsijungdamas į prasmingą bendruomeninį veikimą“: „vienu iš pagrindinių kriterijų žmogaus vertei nustatyti mes laikome jo įsirišimą į organizuotą veiklą ir jo realų darbą bendrajam reikalui, kuris vadinasi lietuvybė“.

Kavolis iškelia savo kartai gyvosios lietuvybės idėją. Pasak jo, lietuvių kultūra sunyks, jei jaunimas ir toliau ją tapatins tik su vyresnės kartos prisiminimais, jei pasitenkins tik skautišku „laužų kultūra“. Iš tėvų perimtas tautinis palikimas turėtų būti sujungtas su modernaus žmogaus patirtimi. Lietuvybė turės ateitį tada, „jei pajėgs savyje sutalpinti ir išreikšti visą šiandieninio žmogaus sielą“, jei jaunimui pakaks „drąsos savo lietuvybėje išgyventi visą savo žmogiškumą“. Kavolis pasiūlo nepriklausomųjų sambūriui modernios lietuvių kultūros manifestą:

Mes tikime lietuvybės prasme. Tikime, kad lietuvybėje mes galime būti pilnais žmonėmis, ir kad jinai gali duoti tai, ko pažangiam dvidešimtojo amžiaus vidurio žmogui reikia. Ir tikime, kad ko jai trūksta, tai mes duosime. [...] Šį tikėjimą lietuvybės verte žmogui ir žmogaus įsipareigojimą lietuvybei vadiname savo lietuviškumu.

Neatskiriama lietuvybės dalimi Kavolis laikė politiką. Demokratinės bendruomenės nariams, pasak jo, reikalingas politinis ir pilietinis susipratimas. Kad gebėtų gyventi prasmingai, jaunimas turi mokėti jam brangias vertybes ir idėjas ginti viešajame gyvenime, pasipriešinti prievartai, melui, neteis्यbei. „Santara-Šviesa“ turėtų kuo daugiau jaunimo panardinti ne tik į kultūrinio, bet ir į politinio gyvenimo bangas. „Aštuonioliktieji metai yra saugus amžius ne tik meilei, bet ir politikai“, – su šypsena pastebi Kavolis. „Santaros-Šviesos“ vardu jis paskelbia moralios, jautrios, humaniškos – švelnių rankų – politikos deklaraciją:

Mes užsiangažuojame švelnių rankų politikai žmogiškosios sielos atžvilgiu ir tos politikos įgyvendinimui bendruomenėje. Kaip tiktai šis noras užsitikrinti savo vidinio pasaulio prasmingumą humanistą verčia būti ir efektyviu politiku, nes kitaip jis bus sutriuškintas efektyvių politikų, kurie nėra humanistai. Pasaulyje, kurio tikrovę vis dar definuoja totalitarizmo vaiduoklis, net ir Hamletas turi teisę būti vien Hamletu tiktai Ofelijai.

---

*Laisvė dviprasmiška. Neabejotini
tėra mūsų įsipareigojimai.*

Vytautas Kavolis, 1968 m.

Taigi humanistai, kultūros žmonės privalo imtis politikos, kad nejaustų prasmės stygiaus, kad nebūtų sutriuškinti brutalios prievartos, kad savo visuomenės gyvenimą padarytų padoresnį, prasmingesnį ir žmoniškesnį. Daug vėliau, Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, šia nuostata remdamasis Kavolis palaikys Stasį Lozoraitį ir Valdą Adamkų – tikės, kad jie gali atkurtoje valstybėje įtvirtinti moralios politikos principus.

1959 m. Vytautas Kavolis pradeda leisti *Metmenų* žurnalą – jo skleistos gyvosios, modernios lietuviškos kultūros ir politikos leidinys bei „Santara-Šviesa“, kurios pripažintu „dvasios tėvu“ Kavolis buvo, daugiau nei keturis dešimtmečius būrė lietuvių išeivijos menininkus ir mokslininkus, kėlė ir svarstė esminius lietuvių visuomenės klausimus, žymėjo būsimos Lietuvos valstybės, kaip laisvų žmonių santaros, kontūrus. Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Antanas Škėma, Algimantas Mackus, Marius Katiliškis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Liūnė Sutema, Valdas Adamkus, Kostas Ostauskas, Algirdas Landsbergis, Aleksandras Štromas, Tomas Venclova, Česlovas Milošas (Czesław Miłosz) – tai „Santaros“ ir *Metmenų* orbitos žmonės.

Ypatingas dvasinis ryšys Kavolį siejo su jo kartos poetais: Mackumi, Nyka-Niliūnu, Liūne Sutema. Būtent Kavolis, filosofškai interpretuodamas jų kūrybą, sukūrė įtaigų „nužemintųjų generacijos“ sielos paveikslą, suteikė kartai jos vardą ir išryškino egzistencijos atramas. „Nieko lietuviško neatsisakydamas, jis neišdavė nieko žmogiško“, – Mackui skirtais žodžiais nusakė nužemintųjų patriotizmą. Istorijos triuškinimui ir metafiziniam pasityčiojimui jo karta galinti pasipriešinti žmogiškąja atjauta ir solidarumu: „bendras skausmas jungia giliau negu bendras tikėjimas“. Poetui Algimantui Mackui, pasak jo draugų, „Kavolis buvo žmogus, kuris giliau nei kas kitas suvokė mūsų patriotizmą, kuris matė naujos Lietuvos viziją“. Iš tiesų, pats Kavolis savo gyvenimu liudijo nužemintųjų nenusižeminimą. Lietuviškai rašytais mokslo darbais, kuriuose tyrinėjo Vinco Kudirkos asmenybę, Lietuvos Renesanso, Baroko laikų, XIX ir XX a. Lietuvos visuomenės sąmoningumą, jis kūrė pasakojimą apie nepriklausomus lietuvius, stengėsi savo generacijai atrasti namus istorijoje, o pačią lietuvių istoriją pakreipti kūrybingesne, sąmoningesne linkme. „Mums rūpėjo ne pasaulyje paskleisti geriausią galimą nuomonę apie save, bet atlaikyti savo pačių kritinį sprendimą“, – vėliau pasakos apie savo kartą jauniems Lietuvos intelektualams.

Kultūros istoriko darbą Kavolis suprato kaip aktyvų dalyvavimą kuriant istoriją. Sociologo tyrinėjimus siejo su visuomenės kritika ir visuomenės raidos projektavimu. Pasaulio civilizacijų studijas jungė su dabarties civilizacijų dialogo paieška. Kavolio manymu, praeities įžvalgos ir metaforos turi žadinti visuomenės vaizduotę, jos sąmoningumą, padėti burti gyvą bendruomenę. Argi negalime pasipriešinti šiandienos pasaulyje stiprėjančiai mechaninei fabriko tvarkai ir kurti laisvos Lietuvos kaip meno kūrinio? – klausdavo Nepriklaus-

*Vytautas Kavolis, kaip
anuomet Simonas Daukantas
ir Vincas Kudirka, apibrėžia
ištisia laikotarpi ir kryptį
lietuvių kultūroje.*

Tomas Venclova, 1997 m.

mybės metais. Ar kūrybingos visuomenės brandinimas, Lietuvos gyvenimo civilizavimas nebūtų projektas, vertas mūsų bendrų pastangų? Tokie klausimai, pasak Kavolio, reikalingi ir nebaisūs, „tik reikia savimi nepasitenkinančio pasitikėjimo savimi“.

Vytautas Kavolis – pasaulyje pripažintas sociologas ir civilizacijų tyrinėtojas, angliškai rašytose knygoose ir straipsniuose analizavęs civilizacijas, nagrinėjęs meno sociologijos ir kultūrinės psichologijos klausimus. Nuo 1964-ųjų iki paskutiniųjų gyvenimo metų jis profesoriavo

jaukioje Dikinsono kolegijoje, sykiu vedė seminarus, skaitė paskaitas įvairiuose Amerikos universitetuose. 1977–1983 m. vadovavo Tarptautinei lyginamųjų civilizacijų studijų draugijai, buvo jos prezidentu.

Kavolis ieškojo skirtingų civilizacijų susikalbėjimo, tarpusavio pasitikėjimo, pozityvios sąveikos galimybių. Manė, kad kiekvienoje civilizacijoje esama tam tikro „kultūrinio liberalizmo“, kuris leidžia tarp civilizacijų kurti pasitikėjimo ryšius.

Į Lietuvą Kavolis pirmąkart sugrįžta tik 1992-aisiais – vyksta su senuoju Lietuvos Respublikos pasu, nes tik jį vieną visą gyvenimą turėjo. Niekada neprašė JAV pilietybės – per penkis okupacijos dešimtmečius liko ištikimas Lietuvos valstybei. Atvykęs skaito paskaitas Vilniaus, kitais metais – Vytauto Didžiojo ir Klaipėdos universitetuose. Tėvynėje imasi įvairių kultūrinių, mokslo, politikos projektų. Nuo 1993 m. Lietuvoje su bendraminčiais pradeda rengti ir metines „Santaros-Šviesos“ konferencijas. 1996-ųjų vasarą, perskaitęs vienoje iš jų pranešimą apie pasitikėjimo problemą, netikėtai Vilniuje miršta. Tai sukrečia artimuosius, bičiulius, studentus.

Išlydėtas Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje, palaidotas Antakalnio kapinėse. Dailininkė žmona Rita, sūnūs Perkūnas ir Kęstutis liko gyventi Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Vytauto Kavolio asmuo, jo idėjos siejo ir tebesieja įvairių patirčių, įvairių kartų mokslo ir kultūros žmones. JAV gyvenantis filosofijos istorikas Kęstutis Skrupskelis yra pastebėjęs: „Lietuvių intelektualinėje istorijoje buvo tik du žmonės, kurie išjudino ištus intelektualinius sambūrius. Tai Stasys Šalkauskis ir Vytautas Kavolis. Jų pastangomis formavosi tokia aplinka, kurioje net vidutinybės imdavo rašyti aukšto lygio tekstus“.

Vytauto Kavolio brėžta laisvų žmonių kuriamos bendruomeniškos Lietuvos, pasauliui atviros gyvosios lietuviybės vizija yra verta ateinančių kartų pažinimo ir įsipareigojimo.

Siūloma literatūra: Vytautas Kavolis, *Nepriklausomųjų kelias: publicistikos straipsniai (1951–1965)*; sudarytojai Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė; Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas. Lietuvių išėivijos institutas, 2006; Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998; Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994; *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*; sudarytojai Rita Kavolienė, Darius Kuolys, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Marija Gimbutienė

Marija Gimbutienė (1921–1994) – iškiliausia, pasaulinį pripažinimą pelnusi lietuvių mokslininkė – sukūrė savitą mokslo sritį ir atrado bei aprašė iki tol neištirtą Senosios Europos civilizaciją. Jos mokslinės idėjos, pasak Sigito Gedos, stipriai veikė XX a. antrosios pusės Lietuvos kultūrinį gyvenimą ir lietuvių poeziją. Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kitose pasaulio šalyse Gimbutienės darbai rėmėsi visuomeniniai ir politiniai judėjimai. Kalifornijos universitete (Los Andžele) mokslininkės skaitytas paskaitas lankė garsūs Holivudo aktoriai, amerikiečių žurnalistai, politikai.

Marija Birutė Alseikaitė-Gimbutienė gimė Vilniuje, užaugo iš valstiečių kilusioje inteligentų šeimoje, bren do Vilniaus lietuviškoje kultūroje, mokslinio darbo pagrindus įgijo Kauno ir Vilniaus universitetuose. Pasak jos, Lietuva, Vilnius, vaikystė buvo tas gyvybės vanduo, iš kurio nuolat sėmėsi stiprybės eidama savarankišku mokslininkės keliu: „kai tik būdavo gyvenime sunku, visada sugrįždavau į savo vaikystę Vilniuje“. Kaip ir jos bičiulis Česlovas Milošas (Czesław Miłosz), Marija vadino Vilnių svarbiausiu savo gyvenimo miestu. Jos teigimu, „patys brangiausi metai“ prabėgo tarp barokinių Vilniaus bažnyčių, Vilniaus priemiesčių gamtos apsuptyje, namuose Vilniuje, kur nuolat dainuotos lietuviškos dainos.

Kodėl būtent man pavyko atrasti ir ištirti 7000–3500 m. pr. Kr. Europoje gyvavusią civilizaciją? – to Marija paklausė paskutinės viešna gės tėvynėje metu lietuvių studentams skaitytoje paskaitoje. Ir pati atsakė: „visų pirma dėl to, kad užaugau Lietuvoje. Krašte, kur mano vaikystės metais dar tekėjo šventupės, kur augo šventi medžiai, kur ošė miškai, pilni gyvybinės jėgos, kur žmonės alsavo žemės ritmu, kur dievybė buvo juntama ir vandeny, ir paukštyje, ir medžio žievėje“.

Už vaikystėje patirtą nepaprastą meilę ir laisvo, savarankiško gyvenimo pamokas Marija buvo dėkinga savo tėvams ir artimiesiems. Jos „pasaulėžiūros vadovas“ buvo tėvas Danielius Alseika – Žemaitijos valstiečių sūnus, Tartu universitete išsilavinimą įgijęs gydytojas, Lietuvos istorijos tyrinėtojas, tautinio atgimimo sąjūdžio dalyvis, Didžiojo Vilniaus Seimo ir Lietuvos Tarybos narys, Vinco Kudirkos, Jono Biliūno tradicijas tęsęs demokratas, romantikas, Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas, rūpinęsis lietuvių išsaugojimu Lenkijos užimtoje Lietuvos sostinėje. Motina Veronika Janulaitytė-Alseikienė buvo kilusi iš Aukštaitijos valstiečių, iš lietuvių kultūrai daug nusipelnusios Janulaičių giminės: jos brolis Augustinas – žinomas Lietuvos istorikas, sesuo Julija – rašytojo Jono Biliūno žmona. Marijos motina buvo pirmoji lietuvių moteris mokslininkė, apgynusi disertaciją Vakarų Europoje: 1908-aisiais Berlyno universitete ji įgijo medicinos mokslų daktarės laipsnį, tačiau atsisakė profesorių kvietimo tęsti mokslinę karjerą Vokietijoje ir grįžo į Lietuvą dirbti akių gydytoja.

Marijos tėvai po Rusijos revoliucijos Vilniuje atidarė pirmąją lietuvių ligoninę ir joje dirbo. Artimi Alseikų šeimos bičiuliai buvo Jonas Basanavičius, rašytojas Juozas Tumas-Vaiž-

*Tiek vertas gyvenimas, kiek
mokame pasiimti iš jo grožio ir
šviesos, kiek einame per jį su
tikėjimu ir meile.*

Marija Gimbutienė, apie 1993 m.

gantas, filosofas Vydūnas, lankydavęsi jų namuose ir bendravę su mažąja Marija. „Ketverių penkerių būdama, sėdėdavau Basanavičiaus fotelyje ir jausdavausi gerai“, – prisimena Gimbutienė. Ypatingas dvasinis ryšys Mariją siejo su teta Julija, Jono Biliūno žmona, ir šios dukterimi Meile. Vyresnę pusseserę Meilę Matjošaitytę (vėliau Lukšienę) ji visą gyvenimą laikė savo „svarbiausia auklėtoja“. Būtent tėvai, artimieji ir jų draugai, stiprios ir savarankiškos asmenybės, pasak

Marijos, jai „įkvėpė meilę praeičiai, liaudies kūrybai ir menui“, brandino savarankiškumą. „Nuo pat vaikystės įsidėjau į galvą Vydūno ‚sau žmogaus‘ idėją ir net tą temą panaudojau per baigiamuosius egzaminus ‚Aušros‘ gimnazijoje, Kaune, 1938 metais – jau tada išdrįsau rašyti apie savarankiško, galvojančio žmogaus reikalingumą Lietuvai“, – pasakojo mokslininkė Lietuvos studentams paskutinėje paskaitoje. Ir aiškino: „Kad galėtum kurti ir ką nors nauja pasakyti, ko dar kiti nepasakė ar nepastebėjo, turi būti visiškai laisvas. Negali būti avelė, prisiglaudusi prie avelių būrio. Turi išdrįsti pavirsti juoda avelė ir eiti savais keliais, kas daug sunkiau, negu mekenti unisonu“.

1930-aisiais Marija įstojo į garsiąją Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnaziją. Čia mokėsi metus. Nusprendusi, kad Lenkijos užimtame Vilniuje jos „vaikams ateities nėra“, Veronika Alseikienė su dukterimi ir sūnumi Vytautu 1931 m. persikelia gyventi į Kauną, o Marijos tėvas lieka dirbti Vilniuje. Marija mokosi „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, kur jai lietuvių literatūrą dėsto Juozas Ambrazevičius-Brazaitis, būsimasis Laikinosios Lietuvos Vyriausybės vadovas. Ji lanko Mikalojaus Konstantino Čiurlionio sesers Jadvygos Čiurlionytės fortepijono pamokas. Pasineria į pasaulinės skautų sąjungos veiklą. Tačiau Kaune jaučiasi svetima. „O Marija buvo žmogus vulkanas, reikalaujantis erdvės ir kuriantis erdves. Ji traukdavo į save kaip dvasinis magnetas“, – prisimena būsimąją mokslininkę jaunystės metais jos pusseserė Meilė Lukšienė.

1936 m., apsišvitinęs rentgeno spinduliais, netikėtai miršta tėvas. „Tas smūgis mane pakeitė iš pagrindų – pradėjau galvoti savarankiškai, pasikeitė mano pažiūros“, – rašė Marija dienoraštyje. O vėliau prisipažino: dėl jaunystėje patirtos tėvo netekties turbūt „pasidariau archeologė“ – „man tas klausimas baisiai rūpėjo – kas po mirties“. Savo mokslinius darbus ji ir pradėjo nuo senųjų laidojimo papročių, sielos ir mirties klausimų tyrinėjimo.

1938-aisiais Marija pradeda studijuoti lietuvių kalbą ir literatūrą, tautotyra ir etnologiją Kauno Vytauto Didžiojo universitete, Humanitarinių mokslų fakultete. 1940 m., fakultetui persikėlus į Vilnių, pasirenka archeologijos studijas. Du profesoriai – kalbininkas Antanas Salys ir archeologas Jonas Puzinas – tampa jos didžiausiais autoritetais. Jau Lietuvoje Marija apsisprendžia eiti savitu, dar nepramintu mokslinių tyrimų keliu – jungti į vieną tyrimų sritį kalbotyrą, tautotyra ir archeologiją. „Mano studijų kelias visai kitoks, todėl ir sritis bus kitokia, ir kitoks kelias teks eiti. Visų svarbiausia – surasti save“, – rašė 1940-aisiais. Studijų metais ji renka tautosaką Vilniaus krašte, rašo straipsnius kultūros žurnalams ir laikraščiams, dalyvauja radijo laidoose.

1941 m. Marija išteka už žemaičių bajoro, architektūros istoriko Jurgio Gimbuto, po metų susilaukia dukters. 1942-aisiais apsigina diplominį darbą apie laidojimo papročius geležies amžiaus Lietuvoje. Senosios laidosenos tema pradeda rašyti disertaciją, bet

lietuvių kalba jos pabaigti nespėja – 1944 m. su vyru ir dukrele bėga nuo artėjančios sovietų armijos ir pasitraukia į Vakarų. Gyvena Austrijoje, vėliau Vokietijoje. Čia, Tiubingeno universitete, nepaisydama pokario sunkumų, tęsia archeologijos, etnologijos ir religijų istorijos studijas. Jau vokiečių kalba baigia rašyti disertaciją, 1946-aisiais ją apgina, įgyja filosofijos daktarės laipsnį. Po metų Vokietijoje pagimdo antrąją dukterį.

1949 m. Gimbutų šeima persikelia gyventi į JAV, įsikuria Bostone, kur mokslų daktarei Marijai tenka imtis siuvėjos darbo fabrike, valytojos – viešbučiuose. Vėliau ji sutinka pusvelčiui dirbti Harvardo universitete – versti mokslinius tekstus iš Rytų Europos kalbų. 1953-aisiais gimsta trečioji Marijos dukra. Gavusi paramą iš fondų, Gimbutienė anglų kalba parašo ir 1956 m. išleidžia knygą *Rytų Europos priešistorė*, o 1958-aisiais – studiją *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Atsiveria Amerikos aukštųjų mokyklų durys: ji ima dėstyti Stanfordo, vėliau – Harvardo universitete. Čia toliau tyrinėja senąjį baltų pasaulį, išleidžia knygą *Baltai*, kurioje pristato Vakarų visuomenėms menkai pažįstamą tuo metu okupuotų baltų tautų istoriją ir mitologiją. Anglų kalba išleistas Marijos knygos pasiekia ir Lietuvą, yra slapta verčiamos į lietuvių kalbą, vertimų nuorašai plinta tarp mokslo ir meno žmonių.

1963 m. Marija su dukterimis įsikuria Los Andželo – Angelų – mieste, pradeda dirbti Kalifornijos universitete, kur tampa profesore, ir netrukus sulaukia pasaulinio pripažinimo. Mokslininkės žvilgsnis nuo karingųjų indoeuropiečių vis labiau krypta į dar ankstesnius Europos laikus – naująjį akmens amžių. „Nusibodo kirviai, durklai, kardai ir strėlės. Susipažinau su Senosios Europos deivėmis“, – savo tyrimų posūkį žurnalistams aiškino Marija. Gavusi Amerikos fondų paramą, Gimbutienė 1967–1980 m. vasaromis rengia akmens amžiaus gyvenviečių kasinėjimų ekspedicijas buvusioje Jugoslavijoje, Graikijoje, Italijoje ir atranda nuostabių senojo meno paminklų. Ne sykį gyvendama skurdžiose, iš karvės mėšlo drėbtose valstiečių trobelėse greta jų iš po žemės atkasdavo puošnius senovės namus, šventyklas. Ji taip pat pervažiuoja Europos muziejų saugyklas ir peržiūri tūkstančius ten esančių archeologinių radinių. Senosios Europos tyrimams Gimbutienė ima naudoti pačios sukurtą naują metodą, kuris sujungia archeologiją, mitologiją, kalbotyrą, menotyrą. Praeitais radinius ji ne tik aprašo, kaip yra pratę daryti archeologai, bet, pasitelkusi tautosakos, mitologijos duomenis, mėgina perskaityti jų simbolines reikšmes, atskleisti religinį turinį. Taip Marija pradeda naują mokslo sritį, kurią pavadina archeomitologija, – ji įsitikinusi, kad klasikinėse ir dabarties kultūrose yra išlikę senųjų civilizacijų ženklų, kuriuos reikia išmokti skaityti, kurių tyrimais verta papildyti archeologijos atradimus.

Naujo pobūdžio tyrimai Gimbutienei padeda įveikti moksle vyravusius stereotipus ir atrasti savitą civilizaciją, kuri gyvavo Europoje 7000–3500 m. pr. Kr., taigi dar iki indoeuropiečių atėjimo. Tai buvusi taiki klestinčių miestų ir kaimų, lygiateisių žmonių moteriškoji (matristinė) civilizacija, kurioje visuomeninis moters vaidmuo nebuvo užgniaužtas, kur branginta ir saugota žmogaus gyvybė. Šios civilizacijos žmonės vertėsi žemdirbyste,

---

Žemuogių skonio yra kiekvienoje mokslo šakoje. Jo yra tada, kada mokslininkas kartu yra ir poetas arba ragius – tas, kuris regi.

Marija Gimbutienė, 1976 m.

Svarbiausia – nepamiršti savo šaknų.

[...] Kaip tik dabar svarbu pajusti savo vertę ir kaip nors ją ugdyti, kad kiekvienas žmogus būtų vertas lietuviavo vardo, nes man tas vardas visada siejasi su aukšta morale, su tikrai civilizuotu žmogum. Sakyčiau, kad tai mus turi išgelbėti, nes jeigu mes pasimesim šiuo metu, tai bus baigta.

Marija Gimbutienė, 1993 m.

garbinę Didžiąją Deivę Motiną, kūrę nuostabius meno kūrinius. Marija atrastą civilizaciją pavadina Senąja Europa, arba Deivės civilizacija. Ją aprašo ir šiandienos pasauliui pristato keturios didelėmis knygomis: 1974 m. išeina *Senosios Europos dievai ir deivės*, 1989 m. – *Deivės kalba*, 1991 m. – *Deivės civilizacija*, o 1999 m., jau po mokslininkės mirties, – *Gyvosios deivės*. Pirmąsias tris angliškas knygas Marija sudėjo į vieną lietuvišką knygą, kuri, pavadinimu *Senoji Europa*, buvo išleista jau nepriklausomoje Lietuvoje.

Šiais darbais lietuvių mokslininkė kviečia permąstyti žmonijos istorinę raidą, nauju žvilgsniu pažvelgti į pasaulio praeitį ir ateities galimybes.

Ji ragina keisti civilizacijos ir istorijos supratimą. Pasak Gimbutienės, šiandienos istorikai žiūri į praeitį per XX a. karų prizmę ir todėl sieja civilizuotą visuomenę su karingais protėviais, „vertina kariavimą kaip žmogiškumo požymį“. O tai esą neteisinga. Gimbutienės teigimu, „bet kurios civilizacijos galios pagrindas yra jos meninė kūryba ir nematerialios vertybės, kurios visuomenės narių gyvenimą daro prasmingą ir malonų“. Vyraujantis technologinės pažangos garbinimas, istorinės pažangos mitas, jos nuomone, negali žmonijai užtikrinti patikimos rytdienos: „pamažu imame suvokti, jog vadinamoji pažanga naikina gyvybės sąlygas žemėje“. Tuo metu Senosios Europos patirtis galinti suteikti dabarčiai reikalingos gyvenimo išminties, padėti mums „atgauti pusiausvyrą ir pagydyti neramų šių laikų pasaulį“.

Marijos knygos sulaukia pasaulinio pripažinimo: jai teikiamos prestižinės mokslo premijos ir laipsniai, ji kviečiama skaityti pranešimų ir paskaitų pasaulio mokslo centruose. Mokslininkės įžvalgos ir idėjos tampa svarbios ekologiniams sąjūdžiams ir moterų judėjimams. Kalifornijos universitete skaitomų paskaitų klausosi bei jos jaukius namus Los Andželo priemiestyje Topangoje lanko žurnalistai ir garsūs menininkai. Marijai sunkiai susirgus, už jos sveikatą meldžiasi vienuolijos ne tik Amerikoje, bet ir Europoje.

Būdama pasaulio mokslininkė, Marija Gimbutienė visą gyvenimą dirbo ir lietuvių kultūrai: rūpinosi lietuviškomis mokyklomis, lietuvių kalbos dėstymu Amerikos universitetuose, rengė lietuvių meno parodas, globojo lietuvių rašytojus ir dailininkus. Buvo aktyvi išėivijoje veikusios „Santaros-Šviesos“ organizacijos narė, skaitydavo paskaitas jos suvažiavimuose, padėjo Vytautui Kavoliui leisti *Metmenų* žurnalą ir pati jame skelbė mokslo straipsnius lietuvių kalba. Yra prasitarusi: „Ar ne svajonė būtų rašyti tik lietuviškai, turint didelę auditoriją?“. Nuoširdi bičiulystė Mariją siejo su rašytojais Antanu Škėma, Mariumi Katiliškiu, Česlovu Milošu, Algimantu Mackumi. Rūpinosi, kad Mackaus poezija, Katiliškio proza būtų išleista angliškai, prašė tam Milošo pagalbos. Ypač skaudžiai išgyveno Algimanto Mackaus žūtį: „Žuvo tas, kuriam Lietuva buvo duonos brangumo, kuris skelbė, kad mūsų pasitraukimo iš gimtosios žemės pateisinimas neglūdi vien lietuviybės išlaikyme, bet lietuviybės auginime ir ugdyme. [...] Palaidojom savo Kudirką, geriausiąjį, stipriausiąjį ir patį jauniausiąjį poetą“.

Sovietiniam režimui Lietuvoje sušvelnėjus, Marija pradėjo lankytis tėvynėje. Viešnageių metu jai buvo leista skaityti paskaitas Vilniaus universitete. Šios paskaitos, suburdavusios žinomus Lietuvos mokslininkus ir menininkus, tapo svarbiu kultūrinio gyvenimo įvykiu. Marijos darbai skatino lietuvių poetus ir dailininkus domėtis senąja baltų kultūra, pasitikėti savo tautos tradicija, jos mitų išmintimi.

Draugas ir artimuosius Marija stebino nepaprasta gyvybine energija, stipria valia, ypatingu darbštumu, gebėjimu žmones jungti draugėn, džiaugtis gyvenimu. Tris paskutines savo knygas ji rašė sunkiai sirgdama vėžiu. Nepaisydama ligos, keldavosi pasitikti saulės ir dirbdavo po dvylika valandų per dieną.

1993-ųjų vasarą Marija atvyko į Lietuvą paskutinį kartą – atsisveikinti. Pokalbiuose su bičiuliais, paskutinėje paskaitoje, skaitytoje Vytauto Didžiojo universiteto studentams, dalijosi testamentine išmintimi. Kalbėjo apie žemę ir laisvę. Priminė, kad būtent Lietuvos žemėje ji gavusi laisvo, nepriklausomo gyvenimo pagrindus. Kaip kadaise būrams Done-laitis, kaip jos vaikystės metais filosofas Vydūnas, taip dabar Marija teigė: tautinei bendruomenei, kad išliktų savimi dabarties pasaulyje, būtinas stiprus „moralinis nugarkaulis“. Pastebėjo: ir laisvam, nepriklausomam žmogui svarbu nenutraukti ryšio su gimtosios žemės gyvybinėmis jėgomis, su tautos atmintimi. Esą svarbu žinoti: „niekas niekad galutinai nepranyksta“. Ragino lietuvius nepamiršti savo šaknų, suvokti savo kultūros galią, pajusti gyvą jos ryšį su Senąja Europa: „Dabar viso pasaulio globalinė problema – grąžinti žmogui žemės šventumo jausmą, o žemės šventumas Lietuvoje dar ir dabar jaučiamas, aš manau, jo nesam praradę. [...] Mūsų religija buvo gyvybės religija, ir dabar galėtume akcentuoti ne mirtį, ne gedulą, o gyvybę. Taip mums būtų lengviau gyventi. [...] Gyvybinė energija negali žūti, ji išlieka – ir daugelis mūsų jaučia, kad mūsų mirusieji yra tarp mūsų, galutinai neišeina. Senosios Europos tikėjimas yra labai gražus, labai stiprinantis“.

Marija Gimbutienė mirė 1994-ųjų vasarį Los Andžele. Jos pelenai buvo pervežti į gimtąjį Vilniaus miestą, supilti į senovinę urną ir pagerbti Šv. Jonų bažnyčioje. Vėliau palaidoti Kaune, Petrašiūnų kapinėse, greta motinos.

Vienoje Marijos knygų artimieji rado paskutiniais gyvenimo metais užrašytą lapelį:

Meilės jėga. Gyvenimas žavus, jei moki jį mylėti, mylėti visa, kas gyva, kas jauna, kas auge, džiaugtis artimomis sielomis, įsijungti į tos gaivinančios jėgos lauką ir stovėti abipusio spinduliavimo taške. Ir stengtis daugiau atiduoti nei gauti.

Tiek vertas gyvenimas, kiek mokame pasiimti iš jo grožio ir šviesos, kiek einame per jį su tikėjimu ir meile...

Jausti prasmę gyventi naudojantis žmogui suteikta kūrybine galia keisti gyvenimą, siekti ko nors nauja, naujos šviesos, naujos tiesos.

Esu laiminga būdama lietuvaite, gimus Gedimino mieste, gotikos ir baroko bažnyčių bei dūkų ir rytų aukštaičių dainų užauginta. Kiek tame krašte nesugadinto grožio, poezijos, humaniškumo. Iš tokios šalies, rodos, turėtų tik ir augti geri žmonės.

Marija Gimbutienė buvo laiminga tarp mokslininkų. Jai vienintelei XX amžiuje pavyko atrasti ir aprašyti ištisą iki tol neatpažintą civilizaciją.

Vytautas Kavolis, 1994 m.

Lietuviai giliai myli savo žemę, bet pamiršta, kad yra nariai didelio pasaulio, kuriame vyksta amžina kova dėl būvio.

Šioje kovoje būtina būti stipriam, kad išliktum. Jei ne kiekybiškai, tai kokybiškai. Tautą, kuri skundžiasi nelaimingu likimu ir per tūkstantį su viršum metų vien tik nustoja savo žemių ir žmonių, gali išgelbėti nebent tik labai didelis ryžtas stiprėti, šviestis, kultūrėti. Idant įgytų nors moralinį svorį tautų bendruomenėje...

Siūloma literatūra: Marija Gimbutienė, *Laimos palytėta*, Vilnius: Scena, 2002; Marija Gimbutienė, *Baltų mitologija. Senovės lietuvių deivės ir dievai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002; Marija Gimbutienė, *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius: Mokslas, 1985; Marija Gimbutienė, *Senoji Europa*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; Marija Gimbutienė, *...iš laiškų ir prisiminimų*, Vilnius: Žaltvykslė, 2005.

Meilė Lukšienė

Meilė Lukšienė (1913–2009) – viena iškiliausių XX a. Lietuvos moterų, literatūros tyrinėtoja, švietėja, politikė. Sovietų okupacijos metais ji rūpinosi tautos kultūrinio gyvenimo tęstinumu, Lietuvai atgavus Nepriklausomybę kūrė tautos išlikimo programą. Buvo įsitikinusi, kad lietuvių tautos laisvė ir valstybės Nepriklausomybė priklauso nuo švietimo. Šalies švietimui pertvarkyti Sąjūdžio laikais sutelkė įvairių pažiūrų mokslo ir kultūros žmones, pati pertvarkos darbams idėjiškai vadovavo.

Meilė Julija Matjošaitytė-Lukšienė buvo kilusi iš garsios lietuvių kultūros veikėjų Janulaičių giminės. Jos motina Julija Janulaitytė-Biliūnienė, medikė, lietuvių kultūros ir visuomenės veikėja, buvo rašytojo Jono Biliūno našlė. Motinos sesuo Veronika Janulaitytė – pirmoji mokslinį daktaro laipsnį Vakaruose įgijusi lietuvė, archeologės Marijos Gimbutienės motina.

Meilė gimė 1913-aisiais Vienoje, kur po Biliūno mirties kurį laiką gyveno Julija Janulaitytė. Kilus Pirmajam pasauliniam karui, motina su vienerių metų dukrele grįžo į Lietuvą, 1915–1918 m. kartu su kitais karo pabėgėliais lietuviais gyveno Rusijos mieste Voroneže, po karo pargrįžo į Vilnių. 1924 m. Julija Janulaitytė-Biliūnienė ištekėjo už žinomo Vilniaus švietėjo, žurnalisto, literato, mokyklinių vadovėlių autoriaus Stasio Matjošaičio-Esmaičio, kuris mažajai Meilei tapo mylimu ir mylinčiu tėvu.

Šeima, giminė ir Vilniaus kultūrinė, intelektualinė aplinka, Meilės Lukšienės liudijimu, turėjo jos brandai ypatingos svarbos: „Atėjau iš šeimos, kur lietuvių tautos kultūros klausimai buvo gyvi jau nuo lopšio. Atėjau iš aplinkos, kurioje gyventa Kudirkos ir socialdemokratų kreipta linkme. Lietuvos nepriklausomybės idėja gimė būtent čia“. Tėvai – stiprūs, demokratiškos pažiūrų žmonės, iš valstiečių kilę lietuvių inteligentai – buvo jai tiesumo, kilnumo, moralinio jautrumo, pasiaukojamo darbo savo tautai pavyzdys. „Iš pat mažumės jaučiau ypatingą, sakyčiau, šventą požiūrį į visuomeninį darbą“, – prisimena Lukšienė. Ją supusius įvairių pažiūrų lietuvių inteligentus jungė suvokimas, kad jie drauge stato savo tautos namus – ir kultūrinius, ir politinius. Vaikystėje su stipriu savo vertės, orumo, asmenybės savarankiškumo jausmu Meilė įgijo ir aiškų priklausomybės tautai supratimą: „Vienas žmogiškojo orumo ramsčių buvo narystės tautoje jautimas“.

Motina rūpinosi meniniu dukters lavinimu, skiepijo romantiškos požiūrį į meną kaip į pakilumo, tyrumo, šventumo šaltinį, mažą vesdavosi į klasikinės muzikos koncertus, teatro spektaklius, siuntė mokyti muzikos pas savo bičiulę, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio seserį Jadvygą Čiurlionytę. Kartu su „Mamuliuku“ – taip Lukšienė visą gyvenimą vadino motiną – Meilė iš Lenkijos užimto Vilniaus dažnai nelegaliai vykdavo vasaroti į Palangą, kur tuo metu susirinkdavo Lietuvos rašytojai, menininkai, mokslininkai, mamos draugai.

1924–1931 m. Meilė lanko Jono Basanavičiaus ir kitų lietuvių inteligentų įsteigtą Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnaziją. Šios pirmosios lietuviškos gimnazijos mokytojai kėlė sau tikslą „sukurti laisvus, atvirus, pasitikėjimu paremtus santykius“. Taigi siekė kurti

Mes turime jaustis pasaulyje normalūs žmonės – nei girtis, nei savo vėliavomis mosuoti, bet paprastai mokėti bendrauti ir nauja pasakyti ar parodyti, pasidalinti. Turime atgauti žmogiškąjį ir kartu nacionalinį orumą, nusikratyti vergo žymių – melo, pataikavimo, pažiūrų mainymo, žiaurumo, atžarumo už save „menkesniems“ ir nesavarankiško galvojimo.

Meilė Lukšienė, 1989 m.

lietuvių tautą kaip laisvų, vienas kitu pasitikinčių žmonių bendruomenę. Vieni svarbiausių mokyklos uždavinių – „išauklėti inteligentiškus, kilnius, veiklius ir sveikus žmones“, „tautiškai susipratusius lietuvių visuomenės narius“. Pedagogais gimnazijoje dirbę lietuvių mokslininkai, menininkai, kultūrininkai stengėsi auginti stiprias, savarankiškas asmenybes. „Antai, atsimenu, Esmaitis [Meilės tėvas Stasys Matjošaitis] plačiai, emociškai brėžė per literatūros pamokas Vydūno ‚sau žmogaus‘ paveikslą. Ne vienas akino augantį žmogų ugdytis laisvą, nepriklausomą, nenuolankų savo asmens pagrindą“, – liudija Lukšienė.

Stiprios, ryškios lietuvių kultūros asmenybės lankydavosi ir Matjošaičių namuose. Geras šeimos bičiulis buvo Antano Smetonos režimo Lietuvoje persekiotas ir į Vilnių pasitraukęs kairiųjų pažiūrų intelektualas, literatūros kritikas Pranas Ancevičius, Česlovo Milošo (Czesław Miłosz) vyresnis draugas. Didelį įspūdį Meilei paliko vakarais vykusios jos tėvų ir Ancevičiaus literatūrinės diskusijos.

Vilnių to meto lietuvių šviesuomenė suvokė kaip kovos lauką – kovos su sostinę užėmusia Lenkijos valdžia už lietuvių kalbą, kultūrą. Meilė kartu su tėvais jautriai išgyveno dėl valdžios uždarinėjamų lietuviškų mokyklų, skaityklų, didžiavosi paprastais Vilniaus krašto lietuviais, kurie atkakliai gynė lietuvišką žodį, drąsiai dėl jo ėjo į teismus ir sėdo į kalėjimus. Lietuvių jaunimą Vilniuje ugdė ir XIX a. Romantizmo, ir savo meto nacionalinės kovos dvasia: „Gyvi mums buvo ir filomatai, ir filaretai. Scenoje matėme Adomo Mickevičiaus ‚Vėlines‘, o čia pat – uždarinėjamas mokyklas, pasityčiojimus gatvėje; buožėmis iš mokyklos varomi mes patys, moksleiviai“. Daug vėliau, XX a. pabaigoje, Lukšienė nesutiks su Milošo požiūriu, kad anuo metu egzistavęs vien lenkiškas ir žydiškas Vilnius, kad lietuviai gyvenę tik lietuviško Vilniaus mitu. Jos teigimu, tuo laiku Vilnius buvęs ir lietuviškas: „Mes jame gyvenome, daug išgyvenome ir daug patyrėme, čia skleidėsi tikrai spindulinga idealizmo, susijusio ir su nacionaliniu judėjimu, ir su demokratija, gija. Ir mes visi anaipol nesijaučiame mitologinėmis būtybėmis, kaip atrodo Milošui. [...] Lietuvių inteligentui Vilnius buvo jo, jo tautos prisikėlimo simbolis“.

1931-aisiais baigusi gimnaziją Meilė apsisprendžia vykti į Kauną: „tiesiog buvo didelis laisvos aplinkos troškimas“. Kauno Vytauto Didžiojo universitete ji pradeda studijuoti chemiją, po metų pereina į Humanitarinių mokslų fakultetą, kur studijuoja lietuvių literatūrą, kalbotyrą, prancūzų kalbą ir literatūrą, pedagogiką. Kurį laiką kalbos gebėjimus lavina Prancūzijoje. Humanitarinių mokslų fakultetas tuo metu buvo Lietuvos literatūrinio gyvenimo centras: čia profesoriauja Vincas Mykolaitis-Putinas, Vincas Mickevičius-Krėvė, Balys Sruoga.

1937 m. Meilė susituokia su ekonomistu Kazimieru Lukša – Smetonos režimo persekiotu ir kalintu socialdemokratinių pažiūrų intelektualu. Po metų, išlaikiusi egzaminus, baigia universitetą ir pradeda dirbti – dėsto lietuvių kalbą Kauno rusų gimnazijoje. 1940-ųjų pradžioje susilaukia dukters Ingės, būsimosios garsios istorikės.

1940 m. Lietuvos okupaciją Lukšų šeima išgyvena kaip didelę tautos tragediją: „nuotaikos buvo pagrabinės“. Patiriamas tautinio pažeminimo ir gėdos jausmas: kodėl Lietuvos valstybė nesipriešino, kodėl lietuviai taip nuolankiai susitakė su okupacija? Lukšienė pritaria filosofo Stasio Šalkauskio nuomonei, kad tik demokratija galėjo sustiprinti tautos atsparumą ir sąmoningumą, tačiau dėl autoritarinio režimo Lietuvoje taip ir nesubrendo laisvų, už savo valstybę asmeniškai atsakingų piliečių visuomenė. Mirtino pavojaus akivaizdoje Lietuvai pritrūksta bendruomeninio proto, bendruomeninio veikimo ir pilietinės drąsos. Šalies politikai ir inteligentai remiasi „ne kovotojo, o kentėtojo nuostata“, – pastebi Lukšienė.

Okupacijos metais Meilė sąmoningai renkasi kultūrinio pasipriešinimo kelią: ir svietimos prievartos sąlygomis būtina dirbti švietimo darbą, rūpintis tautiniu jaunimo ugdyimu, ginti ir plėtoti lietuvių kultūrą, kad tauta neprarastų atminties ir tapatybės, kad ji kultūrėtų, neatsilikytų, kad palankesniai laikui atėjus galėtų atgauti laisvę. Toks kelias nebuvo lengvas, juo einant teko imtis ir gudrumo, ir nutylėjimų: „nuolatos prieš akis iškil-davo Mickevičiaus Konrado Valenrodo moralinė problema“.

Lietuvą okupavus vokiečiams, Meilė moko lietuvių literatūros Balio Sruogos žmonos, istorikės Vandos Daugirdaitės vadovaujamoje Vilniaus mergaičių gimnazijoje. Sugrįžus sovietų kariuomenei, 1944 m. rudenį pradeda dėstyti Kauno valstybiniame universitete. Tragiškais politinių pervartų metais susilaukia dar dviejų vaikų – 1941-aisiais gimsta sūnus Rintis, būsimasis mokslininkas, biologas, 1944-aisiais – duktė Giedrė, tapusi garsia muzike ir pedagoge.

1949 m. Humanitarinių mokslų fakultetas iš Kauno perkeliamas į Vilnių. Į senąją sostinę sugrįžta ir Lukšų šeima. Meilė tęsia dėstytojos darbą Vilniaus universitete. 1951-aisiais paskiriama šio universiteto Lietuvių literatūros katedros vedėja. Kartu su profesoriumi Mykolaičiu-Putinu rengia naujas lietuvių literatūros kartas. Tarp jos studentų – būsimi rašytojai Justinas Marcinkevičius, Janina Degutytė, Judita Vaičiūnaitė, Tomas Venclova, Juozas Aputis. „Dėl jos baltų pražilusių plaukų vadinome ją Močiute, auditorijose pasitikdavome savo dėstytoją dainuodami jos mėgtas liaudies dainas“, – prisimena studijų metus Marcinkevičius. Dėstydamą lietuvių tautosaką, lietuvių literatūros istoriją, Meilė tuo pačiu metu dirba mokslinį darbą: remdamasi gyvais motinos liudijimais parašo ir apgina disertaciją „Jono Biliūno kūryba“, parengia spaudai Biliūno raštus, romantikų Simono Daukanto ir Liudviko Adomo Jucevičiaus raštų rinktines.

Nepriklausoma Lukšienės laikysena, jos pastangos ugdyti tautiškai susipratusius ir savarankiškai mąstančius jaunos žmones nelieka okupacinio režimo nepastebėtos. Ji apkaltinama nacionalizmu, nutolimu nuo marksizmo ir 1958 m. atleidžiama iš Katedros vedėjos pareigų. Kitais metais universitete surengiamas viešas Lietuvių literatūros katedros teisimas. Komunistų partijos funkcionieriai vienas po kito sako kaltinančias ir smerkiančias kalbas, bet Lukšienė neatgailauja – gavusi žodį pasidžiaugia darniu Katedros darbu. Netrukus ji pašalinama iš Vilniaus universiteto be teisės tyrinėti literatūrą ir dėstyti studentams kitoje aukštojoje mokykloje. Sovietų saugumas nuolat seka jos vyrą Kazimierą – partizanų vado Juozo Lukšos bendrapavardį, išsikviečia ir tardo pačią Meilę – kvočia, ar nėra turėjusi ryšių su partizanais.

1959 m. Lukšienė prisiglaudžia nedideliame Pedagogikos tyrimų institute. Čia imasi tyrinėti Lietuvos švietimo istoriją. Apgina habilituotos pedagogikos mokslų daktarės disertaciją. 1988-aisiais šiame institute su kolegomis sukuria „Tautinės mokyklos koncepciją“,

o Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, rengia strateginius švietimo dokumentus ir programas. Institute Lukšienė dirba beveik 40 metų; 1997-aisiais pasitraukia iš pareigų ir sėda prie rašomojo stalo namie. Parengia paskutines knygas, kuriose apibendrina savo idėjas ir gyvenimo patirtį: 2000 m. išeina darbų rinktinė *Jungtys*, 2004 m. – studija *Laiko prasmės*.

Meilė Lukšienė nuosekliai grynė laisvo, istoriją kuriančio žmogaus idėją: „asmenybė nėra bereikšmė istoriniuose procesuose“, nuo žmonių valios ir veiklos priklauso tautos likimas. Ji tvirtai tikėjo švietimo galia: švietimas – tai būdas, kuriuo žmogus ir tauta kuria save. Todėl juo visuomenė privalo labiausiai rūpintis. Viena svarbiausių Lukšienei buvo tautos idėja: tik nacionalinėje kultūroje žmogus gali užaugti darnia asmenybe, tik ant kultūros pamatų statoma valstybė bus tvirta ir ilgaamžė. Todėl Lietuvos mokykla turi būti tautinė: joje jaunimas turėtų perimti tautos tradicijas ir mokytis pats kurti nacionalinę kultūrą. Pačią tautą Lukšienė suvokė kaip demokratinę bendruomenę. Demokratijos idėją ji grynė ypač atkakliai, pabrėždama, kad demokratinis gyvenimo būdas negali egzistuoti be išsilavinusių ir padorių žmonių.

Meilė Lukšienė – tikra, išmintinga politikė, mokėjusi skirti esminius gyvenimo dalykus nuo smulkmenų, gebėjusi burti bendram darbui skirtingų pažiūrų žmones ir juos ugdyti savo pačios garbingu elgesiu ir veikla. Ji buvo politikė ir sovietinės okupacijos metais, kai jokio politinio gyvenimo, regis, negalėjo būti. Jau tada ji telkė lietuvių inteligentus, kūrė pasitikėjimo ryšius, kvietė nepasiduoti – svarstyti esminius tautos klausimus ir ieškoti sprendimų. Prasidėjus tautiniam atgimimui, Lukšienė 1988 m. išrenkama į Lietuvos Sąjūdžio iniciatyvinę grupę. Kartu su poetu Justinu Marcinkevičiumi atidaro steigiamąjį Sąjūdžio suvažiavimą ir jam pirmininkauja. Suvažiavime pasako programinę kalbą – kaip kadaise filosofai Vydūnas ir Stasys Šalkauskis, ji įspėja, kad tautos kelias į tikrąją laisvę neišvengiamai bus sunkus ir ilgas, kad jo sėkmė priklausys nuo visuomenės gebėjimo mokytis ir moraliai augti:

Per mūsų sudėtingą istoriją sunkiais, dažnai purviniais batais eina vergas, jis giliai įsiurbęs į beveik kiekvieno mūsų vidų. Vergiškumas gimdo nuolankumą, paklusnumą, norą įsiteikti stipresniam, gimdo skundikus, melagius, o silpniesniojo atžvilgiu – nuožnumą, panieką, autoritariškumą, netoleranciją, taip pat bailumą, nesavarankišką mąstymą bei sprendimus, įtarumą ir daugybę kitų bruožų. Su jais laisvi iš esmės nebūsime: užtenka stipresnio treptelėjimo iš šalies ar pas mus pačius – ir vėl mes vergai. Reikia gilaus žmogiško orumo, tautinės savigarbos, kurie įpareigoja kiekvieną ir elgtis oriai, pagarbiai su kiekvienu žmogumi, su kiekviena dora mintim. Bet reikia taip pat ir tvirtumo teisybę bei teisę palaikyti. Reikia mums grąžinti į visuomenę sąžiningumą ir darbštumą – be jų jokie ekonominiai stebuklai nevyksta.

Pasak Lukšienės, „švietimo reforma – tai savo valstybės, savo demokratinės visuomenės kūrimas“, „tai tautos ugdyimas laisvei“. Daktarė (taip pagarbiai bendradarbiai vadino Meilę) imasi idėjiškai vadovauti atkurto valstybės švietimo pertvarkai. 1992 m. kartu su kolegomis parašo *Lietuvos švietimo koncepciją*, kurią užsienio ekspertai pripažįsta esant geriausiu švietimo pertvarkos dokumentu Vidurio Europoje, tačiau išrinktas naujos sudėties Lietuvos Seimas jį patvirtinti atsisako.

Daktarei rūpi nužymėti programą, kaip negausi tauta galėtų išlikti globaliame XXI a.: „esminis rūpestis – kaip susitvarkyti, kad išliktume tu, kas esame, ir kad galėtume savarankiškai dalyvauti poliloge su kitomis valstybėmis ir kitomis kultūromis“. Siekdama išlikti, Lietuva privalo ugdytis stiprias, tautiškai ir pilietiškai susipratusias asmenybes: „maža

tauta, maža valstybė be tvirtų sąmoningų žmonių, piliečių ir bendruomenių, kai einame į transnacionalines struktūras, neišsilaikys“. Patriotizmas, „didžiausia atsakomybė už mūsų kuriamą valstybę ir tautą“, turėtų sieti politikus ir inteligentus, mokytojus ir mokinius. „Patriotizmo sąvoka kinta, bet jos pirmą kartą prasmė – tėvynės meilė, būtent meilė, išlieka. Mitas, kurį reikia demitologizuoti? – Vargu. – Žmogus toks padaras, kad be mitų negyvena. Kitaip nudžiūtų kaip stagaras“, – pastebi Lukšienė. Visuomenei, jaunimui, pasak jos, labai svarbu išsaugoti į bendruomenę jungiantį didįjį tautos pasakojimą, bendrus tautinės kultūros tekstus, bendras vertybes. Ar negalėtų Lietuvos himnas tapti reikšminga ugdymo medžiaga? – klausia Doktorė. Ir paaiškina: „ne kiekviena valstybė gali pasidžiaugti tokiu programiniu himnu kaip mūsų šalis. Jame – visa žmogaus ir valstybės vertybių skalė! Reikėtų iš pat mažumės mūsų jaunimui jį naujai interpretuoti, sukurti aplinką pajusti himno prasmę“.

Lukšienė skaudžiai išgyvena matydama, kaip nuo jos idėjų tolsta Lietuvos tikrovė, kaip kasdien lėkštėja šalies politika, kaip smulkiose kovose užmirštami svarbiausi tautos klausimai, kaip paminami žmoniškumas ir demokratija. Pastebi: „mūsų lyderiams trūksta demokratinų nuostatų“. Sielojasi, kai švietimo pertvarka darosi vis formalesnė ir fragmentiškesnė, kai ji nukrypsta nuo laisvos tautos ir demokratinės valstybės ugdymo tikslų. Įspėja: „Ligi absurdo mėginama supaprastinti visą gyvenimą! Kur nuves dabarties fragmentavimas? Ar taip strimgalviais lėkdami neprarasime valstybės?“

Paskutiniausiu gyvenimo metais, jau prikautyta prie lovos, Doktorė bičiulių vis klausdavo: „ar atsilauksime?“ ar atsispirsime destrukcijai? ar atrasime jėgų ir išminties savo valstybei išsaugoti ir kurti? Pasvarčiusi atsakė: „tauta sveika – svarbu, kad mintis judėtų“. Išėjo Meilė Lukšienė 2009-ųjų rudenį, palaidota Vilniuje, Antakalnyje, Saulės kapinėse, greta vyro Kazimiero.

Gyvenimo pabaigoje Doktorė sulaukė ne tik aukščiausių Lietuvos valstybės, bet ir tarptautinių apdovanojimų. Jos humanistinių ir demokratinų idėjų svarbą šių laikų švietimui pastebėjo ir 2004 m. Jano Amoso Komenijaus medaliu įvertino UNESCO – Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija. Meilės Lukšienės šimtmetį ši organizacija paskelbė 2013 m. pasaulyje minėtina sukaktimi.

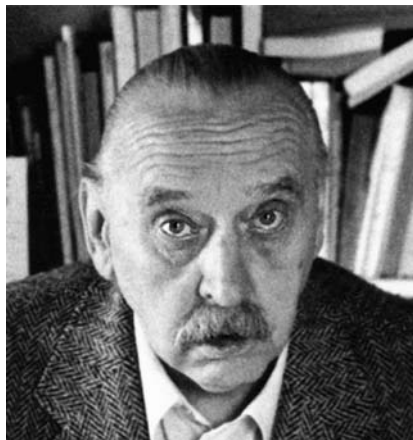
*Jeigu maža tauta neišugdys
kiekvieno žmogaus savarankiško
mąstymo ir atsparumo (tiek
kultūrinio, tiek politinio), tokiai
tautai labai lengva pražūti,
nepaisant visokių deklaracijų.*

Meilė Lukšienė, 1997 m.

Algirdas Julius Greimas

Algirdas Julius Greimas (1917–1992) – pasaulinio garso mokslininkas, Paryžiaus semiotikos mokyklos įkūrėjas. Jo idėjos sulaukė atgarsio ne tik Europoje (Italijoje, Ispanijoje, Belgijoje, Šveicarijoje, Suomijoje, Rumunijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Rusijoje), bet ir kituose žemynuose – Šiaurės (Kanadoje, JAV, Meksikoje) ir Pietų (Argentinoje, Brazilijoje, Venesueloje) Amerikoje, Azijoje (Kinijoje, Pietų Korėjoje, Japonijoje), įvairiose Afrikos šalyse. Lietuviams Greimas ne mažiau svarbus kaip mitologas, senųjų lietuvių tikėjimų tyrėjas.

Prancūzakalbis semiotikas Greimas ir lietuviškai rašytų mitologijos studijų autorius Greimas iš tikrųjų yra ta pati asmenybė. Greimo *Struktūrinė semantika*, padėjusi naujos mokyklos pamatus, išleista 1966 m. Tais pat metais, remdamasis prancūzų antropologo Klodo Levi-Stroso (Claude Lévi-Strauss) pateikta bororų mito analize, jis pabandė suformuluoti teorinius mitinio pasakojimo interpretacijos pagrindus. Garsusis antropologas tąsyk nepritarė semiotikui, ir tai paskatino Greimą perkelti „lauko tyrimus“ į gimtąją kultūrą: „Tada pasakiau sau: „jeigu galiu analizuoti bororus, kodėl neiimti lietuvių?““

Laikraščio *Le Quotidien de Paris* korespondento paklaustas, kaip atėjo į semiotiką, Greimas atsakė: „Mano ‚intelektualinis‘ kelias iš dalies paaiškinamas mano kilme ir tais įvykiais, kuriems atsivėrė mano jaunystės Lietuva; būti semiotiku – tai kelti prasmės klausimą“.

Algirdas Julius Greimas gimė 1917 m. kovo 9 d. Tuloje, pasak jo, Tolstojaus ir *samovarų* mieste. Tula tada buvo vienas industrinių Rusijos centrų, garsėjo ginklų ir rusiškų virdulių gamyba. Pirmojo pasaulinio karo metais čia kartu su kitais lietuviais karo pabėgėliais įsikūrė Greimo tėvas Julius, mokytojavęs lietuviškoje pradžios mokykloje, ir motina Konstancija. 1918 m. Greimų šeima grįžo į Lietuvą.

Algirdo vaikystė prabėgo Kupiškyje. Kupiškio gimnazijoje tėvas dėstė lietuvių kalbą, aritmetiką, dailę, motina buvo mokyklos raštvedė. Vasaras Algirdas praleisdavo kaime, kur dirbdavo įvairius ūkio darbus: ganė paršiukus, vėliau karves, paūgėjęs su bendramžiais jodavo naktigonėn į mišką. Kaime tebebuvo gyvi senieji papročiai. „Anuomet aš žinojau, kad, vakarui atėjus, nevalia vilkti kojų žeme, kadangi ten vaikščiojo visokios keistos būtybės. Puikiai prisimenu: man buvo kokie penkeri ar šešeri, grįžau į namus su aukle, stengdamasis kuo aukščiau kelti kojas... Tada dar buvo tikima laumėmis, žaltvykslėmis ir t. t.“ Autentiška senojo kaimo, kur, Greimo žodžiais, „maždaug iki 1930 metų dar tebesitęsė XIX amžius“, patirtis tapo patikima atrama teorinei lietuvių mitologijos rekonstrukcijai.

Paskirtas pradžios mokyklų inspektoriumi, Greimas kartu su šeima persikėlė į Šiaulius, o nuo 1931 m. apsigyveno Marijampolėje – Greimo tėvai buvo kilę iš šio krašto, suvalkiečių save laikė ir Algirdas. Marijampolės gimnazija, išaugusi iš 1840 m. įkurtos keturmetės mokyklos, buvo švietimo židinys, joje mokėsi Lietuvos tautinio atgimimo žadintojai Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Kazys Grinius, lietuvių literatūrinės kalbos pagrindėjas Jo-

nas Jablonskis. Tarpukariu Marijampolės Rygiškių Jono gimnazija garsėjo kaip viena geriausių gimnazijų Lietuvoje. Plėsdami savo akiratį, mokiniai savarankiškai mokėsi užsienio kalbų, kad galėtų skaityti originalo kalba Fiodorą Dostojevskį, Levą Tolstojų, Oskarą Vaildą (Oscar Wilde), Šarliją Bodelerą (Charles Baudelaire), Polį Verleną (Paul Verlaine). Greimas laisvai skaitė vokiškai. Mokyklos baigimo proga tėvas jam padovanojo filosofų Nyčės (Nietzsche) ir Šopenhauerio (Schopenhauer) raštus originalo kalba.

1934 m. Algirdas pradėjo teisės studijas Kauno Vytauto Didžiojo universitete. Didžiausią įspūdį „savo kultūra, retorika ir gesto elegancija“ jam darė universiteto rektorius Mykolas Riomeris (Michael Römer), Paryžiaus politinių mokslų mokyklos auklėtinis, Lietuvos konstitucinės teisės kūrėjas. Profesorius Levo Karsavino, persikėlusio į Kauną iš bolševikinės Rusijos, paskaitos apie Viduramžių krikščioniškąją filosofiją Greimą žavėjo puikia lietuvių kalba, erudicija ir elegantiškumu. Logiką dėstė Vosylius Sezemanas, filosofinį išsilavinimą įgijęs Peterburgo, Marburgo ir Berlyno universitetuose, finansų mokslus – pirmasis Lietuvos banko valdytojas, Lietuvos valstybinio piniginio vieneto pagrindėjas Vladas Jurgutis. Aptardamas savo kultūrinį akiratį Kauno universitete, Greimas rašė: „Iš Lietuvos aš turbūt beveik viską ir atsivežiau: aukštaitišką vaikystės kaimo kvapą, suvalkietišką ambiciją ir užsispyrimą, vokiškos kultūros filosofijoje, istorijoje – elementus, skandinavų ir slavų ‚dvasios‘ supratimą: tai vis buvusios Romos imperijos tautoms nesuprantami dalykai“.

Hitleriui atėjus į valdžią, Vokietija, siekdama atplėšti Klaipėdos kraštą, sustiprino Lietuvai daromą politinį ir ekonominį spaudimą. Tai vertė pertvarkyti Lietuvos ekonomiką bei politiką ir atsigręžti į Prancūziją. Nusprendus kurti prancūziško tipo licėjus, reikėjo daugiau prancūzų kalbos mokytojų. Buvo nutarta siųsti į Prancūziją tris šimtus gimnazijas baigusius moksleivių su valstybės stipendija, kad jie išmoktų prancūziškai ir taptų prancūzų kalbos mokytojais. Greimas, nutraukęs teisės studijas, išvyko į Grenoblį studijuoti prancūzų kalbos ir dialektologijos.

Greimo kalbos studijų vadovas buvo Leipcigo universiteto auklėtinis dialektologas Antoninas Diurafūras (Antonin Duraffour). Iš jo Greimas gavo tvirtus tradicinės istorinės lingvistikos pamatus, mokėsi suvokti kalbos ir socialinių reiškinių dėsningumus, perėmė pagarbą mokslui ir grožiui. Diurafūras įspėdavo savo mokinius nesukti struktūrinės kalbotyros klystkeliais, šaipėsi iš modernių teorijų, iš kurių vėliau išaugo Greimo semiotika. Diurafūro vadovaujamas Greimas rengėsi rašyti doktoratą apie prieškeltiško substrato Alpeose vietovardžius, bet Antrojo pasaulinio karo pradžia nutraukė jo mokslinę karjerą.

1939 m. rudenį Greimas grįžo į Lietuvą atlikti karinės tarnybos ir baigė kariūnų aspirantų kursus. Dėl politinių motyvų (nuo Ispanijos pilietinio karo laikų jis simpatizavo maištininkams anarchosindikalistams) karininko laipsnio negavo ir buvo paleistas į atsargą. Lietuvai praradus Nepriklausomybę, Greimo karinis pasirengimas pasirodė nau-

---

Rezistencija – individo fundamentali laikysena prieš gyvenimą ir prieš mirtį, tai originalus įtemptas moralinis klimatas, kuriame tauta, istorijos supurtyta, įgauna savo naujų galimybių, savo naujo likimo sąmonę. [...] Rezistencija – tai privilegijuotas istorijos momentas, kuriame žmogaus idėja sutampa su tautos ir žmonijos idėjomis.

Algirdas Julius Greimas

---

*Didysis Greimo mokslininko tikslas
buvo sukurti mokslinę prasmės
išaiškinimo teoriją.*

---

dingas abiem okupantams. Interviu Prancūzijos laikraščiai *Le Monde* Greimas sakė: „Įsiveržė Raudonoji armija: ultimatumas, okupacija. Mus įjungė į Raudonąją armiją, nė žodžio nemokėjau rusiškai. Išdavė atitinkamą dokumentą: tapau šlovingosios Raudonosios darbininkų ir valstiečių armijos atsar-

gos karininku. Taigi mes jau bolševikai, o vėliau vokiečiai mus, išlaisvina“. Jiems mes buvome naudinga darbo jėga. Paskelbia mobilizaciją ir vėl mane pašaukia kaip Hitlerio armijos karininką. Tąsyk pasijutau esąs europietis. Dvi armijos kovojo viena prieš kitą, o aš buvau joms abiem reikalingas“.

Nuo 1940-ųjų rudens Greimas dėstė prancūzų ir lietuvių kalbą Šiaulių mergaičių ir suaugusiųjų gimnazijose. Per pirmuosius masinius trėmimus Greimo tėvas, Prienų burmistras, ištremiamas į Krasnojarsko sritį, o motina – į Altajų. Tėvas, neištvėręs Sibiro speigų, mirė 1942-ųjų pradžioje. Likę gyvi liudytojai papasakojo Greimo seseriai, kaip jie laidojo išrengtą lavoną kietai įšalusioje žemėje. Šis vaizdas įstrigo Greimo sąmonėje. Kauno Petrašiūnų kapinėse Greimų šeimos kape, kur ilsisi Algirdo Juliaus palaikai, yra ir tėvo kenotafas. Greimo motina 1948 m. pabėgo į Lietuvą, buvo suimta ir gyveno tremtyje iki 1954 m. Vienas psichoanalitikas, artimas Greimo bičiulis, apibūdino Greimą kaip labai kovingą žmogų, ypač atsižvelgiant į tai, kad jam teko susidurti su tamsiomis mirties jėgomis, susijusiomis su Lietuva. Išgirdęs pasakojimą apie tėvo mirtį, jis sakė esąs įsitikinęs, kad tai ir buvo tokios Greimo laikysenos variklis.

Tuo metu, kai Greimo tėvai jau buvo uždaryti gyvulinuose vagonuose, jis, kaip Raudonosios armijos atsargos karininkas, mobilizuotas Šiauliuose surašinėti išvežtųjų turtą. Po poros savaitių, atėjęs vokiečiams, jam, jau kaip Lietuvos karininkui, pavedama palaikyti tvarką Šiauliuose. Ėmėsis įvairių ekonominių iniciatyvų (pasiekė, kad būtų atidaryta kepykla), jis nustebo gavęs vokiečių vadovybės įsakymą pasiųsti kelis šimtus žydų šluoti gatves. Supratęs, kad čia kažkas ne taip, Greimas atsisakė „išlaisvinimo“ veiklos. Persikėlęs į Kauną, įsijungė į antinacinę rezistenciją – tapo pagrindinės Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos nariu, redagavo laikraštį *Laisvės kovotojas*, raginusį Lietuvos jaunimą nestoti į lietuvišką SS legioną ir nepaklusti jokiems okupacinės valdžios verbavimams. 1943–1944 m. Greimas organizavo Šiauliuose kultūrinio almanacho *Varpai* leidimą. Čia jis išspausdino pirmuosius savo literatūrinės kritikos straipsnius „Binkis – vėliauninkas“ ir „Cervantes ir jo Don Kichotas“. Pirmajame Kazys Binkis tapatinamas su atgimusios Lietuvos jaunatve (prie Binkio kapo Greimas prisaikdino poetą Antaną Miškinį ir prozininką Liudą Dovydeną kovoti su okupantais). Antrasis – atsiliepimas apie lietuvių kalba pasirodžiusį Migelio Servanteso (Miguel de Cervantes) *Don Kichoto* vertimą. Beviltiškas Don Kichoto kovas recenzentas lygino su Lietuvos situacija Antrajame pasauliniame kare: „Recenzijoje rašiau apie beviltiškas mūsų kovas, – mes kovojom prieš vokiečius, kad sugrįžtų rusai. Kokia prasmė kovoti? Tai aš pristačiau Don Kichotą kaip beviltiško herojaus tipą“. Tokia istorinė patirtis sudarė psichologines Greimo semiotikos prielaidas. „Būti semiotiku – tai kelti prasmės klausimą. Karas, jo absurdiškumas skatina susirūpinti prasme visų tų baisybių, kurios vyksta prieš jūsų akis“, – rašė Greimas.

Artėjant frontui, Greimas pasitraukė į Vakarus ir 1945-ųjų pradžioje apsistojo Paryžiuje. Iš čia jis ir toliau palaikė ryšius su antisovietine rezistencija, skatino priešinimąsi okupacijai

Amerikos lietuvių spaudoje. „Rezistencija, – aiškino Greimas, – tai individo fundamentali laikysena prieš gyvenimą ir prieš mirtį, tai originalus įtemptas moralinis klimatas, kuriame tauta, istorijos supurtyta, įgauna savo naujų galimybių, savo naujo likimo sąmonę. [...] Rezistencija – tai privilegijuotas istorijos momentas, kuriame žmogaus idėja sutampa su tautos ir žmonijos idėjomis“.

Palaidydamas dvasinius ryšius su Lietuva, Prancūzijoje Greimas gyveno mokslininko intelektualo gyvenimą. 1948 m. Sorbonoje apgynęs daktaro disertaciją „Mada 1830-aisiais“, jis išvyko dėstytojauti į Aleksandriją, kur susidraugavo su būsimąja prancūzų intelektualinio gyvenimo įžymybe Rolanu Bartu (Roland Barthes). Aleksandrijoje susibūrę prancūzų intelektualai kas savaitę rinkdavosi kvapą gniaužiančioms diskusijoms apie marksizmą, humanitarinius mokslus, matematiką, poeziją, psichoanalizę, filosofiją... Čia Greimas susipažino su struktūriniu XX a. kalbotyra, Levi-Stroso antropologija, Edmundo Huserlio (Edmund Husserl) ir Moriso Merlo-Ponty (Maurice Merleau-Ponty) fenomenologija. Šioje filosofinių ginčų aplinkoje „rimtas filologas ir sekmadieninis poezijos mėgėjas“ pasijuto esąs kultūrinės revoliucijos dalyvis. Tęsdamas Ferdinando de Sosiūro (Ferdinand de Saussure) kalbotyrą, Greimas ėmėsi kurti bendrąją reikšmės teoriją – semiotiką.

Po Aleksandrijos ir kelerių metų dėstyimo Ankaroje bei Stambule Greimas grįžo į Prancūziją. Nuo 1965 m., rekomenduotas Levi-Stroso, vadovavo bendrosios semantikos ir semiolingvistikos tyrimams Praktinėje aukštųjų studijų mokykloje (vėliau Aukštųjų visuomenės mokslų studijų mokykla – École des Hautes Études en Sciences Sociales). Čia Greimas įkūrė tarpdisciplininę reikšmės tyrimų seminarą, į kurį rinkdavosi per šimtą įvairiausių mokslinių disciplinų tyrėjų. Iš šio seminaro išaugo pasaulinį garsą įgijusi Paryžiaus semiotinė mokykla. Teoriniai Greimo semiotikos pagrindai išdėstyti prancūzų kalba parašytose knygos *Struktūrinė semantika* (1966), *Apie prasmę* (1970), *Apie prasmę II* (1983), *Maupasant'as. Teksto semiotika: Praktinės pratybos* (1976), dviejuose aiškinamojo semiotikos teorijos žodyno tomuose (t. 1, 1979, su Josephu Courtés; t. 2, 1986, kartu su kitais autoriais), *Apie netobulumą* (1987), *Pasijų semiotika* (1991, su Jacques'u Fontanille). Prancūzijoje itin vertinami leksikografiniai Greimo darbai – *Senosios prancūzų kalbos žodynas* (1968), *Viduriniojo prancūzų kalbos žodynas: Renesansas* (1992, su Teresa Keane).

Didysis Greimo mokslininko tikslas buvo sukurti mokslinę prasmės išaiškinimo teoriją. Jis, kaip ir kiti modernizmo epistemai priskiriami XX a. humanitarai, tikėjo reikšmės objektyvumu ir galimybe ją aprašyti. Postmodernizmas ir dekonstrukcija objektyvios reikšmės nebepripažįsta. Greimas siekė pateikti mokslinį reikšmės aprašymo projektą, atitinkantį šiuolaikinį mokslinį žinojimą. Tuo, jo nuomone, semiotika skiriasi nuo laisvo filosofavimo.

---

*Kas aš Lietuvai, kas man Lietuva?
Ar galima drauge būti ir lietuviu,
ir žmogumi, sirgti ir Lietuva, ir
žmonija? [...] Ar kituose kraštuose
ugdytos, rankiotos, sumezginėtos
mintys, atliepusios į kitų idėjų
iššūkius, įrašytos į tolimus
galvosenujų horizontus, dar ką nors
reiškia lietuviškai mąstančiam
lietuviui? Ar šie bendražmogiško
visuotinumų siekiantys klausimai
ir į juos bandomi duoti daliniai
atsakymai atras lietuviškus
žmogiškumo kelius, įsilies į bendrą
žmogaus ir gyvenimo prasmės
ieškojimo procesiją?*

Algirdas Julius Greimas

Pagrindinis filosofo uždavinys esąs sukurti diskursą apie prasmę kaip milžinišką pasauliui bendramatę metaforą, t. y. apkalbėti pasaulį. O semiotikai visų svarbiausia tai, kad jo idėjos „įklastų tikrovę“.

Greimo *Struktūrinė semantika* buvo posūkis nuo leksinio semantinių laukų tyrimo prie teksto kaip reiškiančios visumos analizės, nuo sistemos prie ją numatančio semiotinio proceso. „Mes vis labiau ir labiau atsisakome laikyti prasmę linijiniu ir vienaplanu reikšmių susiejimu tekstuose ir diskursuose, – rašė Greimas. – Prasmė reiškia ne tik tai, ką mums reiškia žodžiai, ji taip pat yra tam tikra kryptis arba, filosofiskai kalbant, intencionalumas ir tikslingumas“.

Suvokdamas reikšmę kaip pasakojimą, Greimas aprašo reikšmių transformacijas pagal rusų formalisto Vladimiro Propo (Vladimir Propp) atskleistą mitinio pasakojimo modelį. Į naratyvinę schemą įrašoma „gyvenimo prasmė“ su trimis esminėmis instancijomis – subjekto išbandymais. Kvalifikacinis išbandymas, teikiantis subjektui galėjimą veikti (Gedimino sapno mite tai būtų tauro medžioklė), leidžia jam atlikti pagrindinę užduotį. Lemiamas išbandymas, sujungiantis subjektą su vertės objektu (sostinės įkūrimas), realizuoja jo galias konkrečia veikla. Šlovinamasis išbandymas suteikia subjektui pripažinimą, įprasmina jo veiklą (Geležinio Vilko garsas). Greimo semiotika neapsiriboja popieriniais tekstais. Tos pačios naratyvinės gramatikos taisyklės galioja įvairioms reikšmės apraiškoms: literatūros ir dailės kūriniais, Evangelijos parabolėms, etinei nuostatai (iššūkis), aistrų proveržiui (pyktis), kulinariniams receptams.

Greimo semiotika pasiūlė diskurso visuminės reikšmės tyrinėjimo procedūras, neprieštariną mokslinę metakalbą. Plečiantis problemikai, Greimo ir jo mokinių darbuose einama nuo veiksmo prie būsenos semiotikos, nuo netolydumo prie tolydumo, nuo objekto prie subjekto. Aptariant jausminį reikšmės matmenį, ryškinamos būsenų moduliacijos, jutiminės reikšmės apraiškos, estetinis žmogaus santykis su pasauliu.

„Kaip galima žmogui, veikiančiam moksliniame ir kultūriniame pasaulyje, suderinti savo buvimą drauge lietuviu ir prancūzu?“ – klausė Greimas. Ir pats atsakė: „Tokia problematika geriau suprantama kaip dviejų kultūrinių pasaulių sugyvenimas, vienam kitą papildant, vienas kitam prieštaraujant. Aš visą savo maždaug subrendusio gyvenimą praleidau kaip schizofrenas. Ir geografiškai, ir dvasiškai“.

Tyrinėdamas lietuvių mitologiją, Greimas, jo paties pripažinimu, stengėsi rasti tokį kalbėjimo toną, kuris leistų išsaugoti „mitinę atmosferą, kasdieninio religingumo išgyvenimą, be kurių joks sakralinio pasaulio aprašymas neįmanomas“. Griežtas semiotinio reikšmės aprašymo procedūras jis pritaikė įvairialypei tyrinėjimo medžiagai.

Didieji Greimo mitologo mokytojai buvo prancūzų moderniosios mitologijos kūrėjai Levi-Strosas ir Georgas Diumezilis (Georges Dumézil). Pirmasis, analizuodamas archajinių bendruomenių (daugiausia indėnų) mitologijas, mitus skaitė paradigmiškai – siekė atpažinti vertybių sistemą, pagal kurią bendruomenė mąsto savo kultūrą. Diumezilis tyrinėjo vertybių sklaidą palyginti išsivysčiusių, pasidalijusių į klases indoeuropiečių bendruomenių mituose. Čia jis ieškojo ideologijos, padedančios bendruomenei suvokti pačiai save, ją formuojančias prieštaringas jėgas, žemiškojo ir dieviškojo suverenumo santykius.

Lietuvių mitologiją galima skaityti ir paradigmiškai, „indėniškai“ (pagal Levi-Strosą), ir sintagmiškai, „romėniškai“ (pagal Diumezilį). Pirmajame lietuvių mitologijos studijų tome (*Apie dievus ir žmones*, 1979) Greimas iš XVI–XX a. surinktos etnografinės medžia-

gos bandė restauruoti uždarai kaimo bendruomenei būdingus papročius ir ritualus, po krikščionybės apnašomis slypinčias senųjų tikėjimų liekanas. Pirmuosiuose antrojo tomo (*Tautos atminties beieškant*, 1990) skyriuose, taip pat Vilniaus įkūrimo mito ir mito apie romėnišką lietuvių didikų kilmę tyrinėjimuose jis praskleidė lietuvių mitologijos sluoksni, užfiksuotą XIII–XVI a. rašytiniuose šaltiniuose ir reprezentuojantį religiją, kurią išpažino susivienijusi lietuvių bendruomenė iki krikščionybės priėmimo.

Pagoniškoji lietuvių mitologija, Greimo manymu, sudarė ideologinį valstybės sutelktumo pamatą. Be jos būtų nesuprantamas Lietuvos valstybės plėtimasis į Rytus, nepaaiškinamas nei demografinė, nei ekonomine persvara. Priminęs, kad aprašant karinius lietuvių žygius įvairiuose šaltiniuose minimas jų vėliavų gaušumas, Greimas sieja žodį „vėliava“ su „vėlių būriu, vėlių visuma“: „Turint galvoje, kad vėlių valdovas yra tuo pačiu ir karo dievas, visai suprantama, kad kiekviena lietuvių gentis žygiuoja į karą su savo vėliava, su visais savo mirusiais, semdamasi iš jų jėgų ir drąsos“. Apie lietuviškojo suverenumo problemą Greimas kalbėjo savo paskaitose Vilniaus universitete 1971 ir 1979 m. Šios problemos kėlimas okupuotoje Lietuvoje prisidėjo prie tautinio atbudimo.

Greimas siūlė skirstyti mitus į statiškus, kurie padeda žmogui gyventi, ir dinamiškus, kurie sunkina žmogaus gyvenimą, versdami jį keistis. Dinamiško mito pavyzdžiu jis laikė Vilniaus garso (Geležinio Vilko) – ateities užangažavimo mitą, pagal kurį lietuvių tauta turi dar ką pasakyti pasauliui, turi atvirą prieš akis savo istoriją. Pirmąją savo paskaitą Vilniaus universitete jis pradėjo tokiais žodžiais: „Jeigu kadaise, labai seniai, kai pradžios mokyklos suole deklamavau eilėraščius apie Vilnių, Lietuvos sostinę, tai niekada neįsivaizdavau, kad man teks garbė, kad man teks proga kada nors ne tik būti Vilniuje, bet ir kalbėti pačiame Vilniaus miesto centre, pačioje širdyje, toje vietoje, kuriai pavesta tęsti Geležinio Vilko tradiciją ir šimto vilkų balsu staugti šito miesto garbę ir jo sūnų darbus“.

Savo semiotinių darbų, išverstų į lietuvių kalbą, pratarėje Greimas klausė: „Kas aš Lietuvai, kas man Lietuva? Ar galima drauge būti ir lietuviu, ir žmogumi, sirgti ir Lietuva, ir žmonija? [...] Ar kituose kraštuose ugdytos, rankiotos, sumezginėtos mintys, atliepusios į kitų idėjų iššūkius, įrašytos į tolimes galvosėnų horizontus, dar ką nors reiškia lietuviškai mąstančiam lietuviui? Ar šie bendražmogiško visuotinio siekiantys klausimai ir į juos bandomi duoti daliniai atsakymai atras lietuviškus žmogiškumo kelius, įsilies į bendrą žmogaus ir gyvenimo prasmės ieškojimo procesiją?“!

Per du dešimtmečius, skiriančius mus nuo Greimo mirties, daugelis jo idėjų pasklido Lietuvoje. Į Greimo klausimą galima atsakyti jo mokinio Paolo Fabio (Paolo Fabbri) žodžiais, kuriais jis apibūdino Greimo idėjų reikšmę Paryžiaus semiotikos mokyklai: „Mirties atžvilgiu galima laikyti dviejų filosofinių nuostatų. Pirmoji – egzistencialistinė: kadangi mano mirtis – tai pabaiga, manojo darbo esmė bus suvokiama remiantis šia pabaiga kaip pirmine prielaida. Bet yra kita galima perspektyva: mirtis – tai kokio nors projekto nutraukimas, bet šį projektą gali pratęsti kiti. [...] Šiuo požiūriu galima pasinaudoti Valterio Benžamino (Walter Benjamin) ištara: „Greimas mus seka kaip vedlys““.

Siūloma literatūra: Algirdas Julius Greimas, *Tautos atminties beieškant: apie dievus ir žmones*, Vilnius: Moks-las, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990; Algirdas Julius Greimas, *Lietuvių mitologijos studijos*, sudarė Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005; Algirdas Julius Greimas, *Apie netobulumą*, iš prancūzų kalbos vertė Saulius Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2004; Algirdas Julius Greimas, *Baimės ieškojimas*, sudarė Kęstutis Nastopka ir Virginijus Savukynas, iš prancūzų kalbos vertė Rolandas Pavilionis, Vilnius: Bal-tos lankos, 1999.

Rimvydas Šilbajoris

A. J. GREIMO SEMIOTINIS KVADRATAS KAIP O LITERATŪRINIO TEKSTO ANALIZĖS ĮRANKIS

Algirdas Greimas priskaitomas prie tų humanitarų, kurie kartu su formalistine kritikos mokykla tiki, kad grožinės literatūros faktai reikalauja teorijos. Tai toli gražu ne savaime aiškus dalykas, nes yra daug manančių, jog analitinis skaitymas reikalauja ne tiek teorijos, kiek, taip sakant, „širdies išminties“ – intuityvaus literatūrinių vertybių apčiuopimo arba taip pat ir tikėjimo – aiškių ir priimtas visuomenines normas išreiškiančių moralinių bei ideologinių pozicijų.

Niekad neteko skaityti ar girdėti, kad Greimas būtų pasisakęs prieš širdį arba prieš išmintį. Kiek žinau, bičiuliuojasi jis ir su tikėjimu. Reikalo esmė ne čia, o metodologijoje. Greimo pagrindinį įnašą daug kas žiūri tame, kad jis pasiūlė lingvistikoj vartojamas procedūras kaip metodologinį modelį kitiems humanitariniams mokslams. Literatūros teorijos istorikas ir kritikas Jonathan Culler savo knygoje „Structuralist Poetics“ (p. 76), pavyzdžiui, sako, kad Greimas siūlo „aprašyti ir išdėstyti visas žodžių prasmių kategorijas, įskaitant ir metaforas, ir sakinius rišioj kalboj, ir net kurio nors teksto ar tekstų grupės „prasminę visumą“ (Greimo žodžiais, „totalitée de signification“) naudojantis lingvistikos priemonėmis“. Tas priemonės šiuo atveju sudaro procedūra, kuri, anot Culler, remiasi tuo, kad minimalūs prasmę turintys vienetai jungiasi dėsningais, taisyklėmis aprašomais budais, kad sukurtų didesnes prasmines struktūras. Tai galioja tiek natūraliai kalbai (sakykim, lietuvių kalbai kaip tokiai), tiek ir antrinei kalbai, kuria rašomas literatūrinis tekstas. Užtat metodologija, sukurianti lingvistikos taisykles tai natūraliai kalbai studijuoti, gali lygiai gražiai pasitarnauti ir sudarant taisykles, nusakančias sąveikas tarp perkeltinėj, meninėj kalboj esančių prasmių.

Šitaip, anot Violetos Kelertienės (Metmenys. – Nr. 36 – P. 135), žiūrėdamas į tekstus „kaip į visumą, turinčią savo taisykles, kurias įmanoma įžvelgti“, Greimas ir pagrindžia iš-tisinę tekstų semiotikos teoriją. Jo redaguotos knygos „Straipsniai apie poetikos semiotiką“ (Essays de sémiotique poétique, 1972) įžangoje Greimas žiūri į šį procesą pirmiausia kaip į dedukcinį, o paskui – kaip į pritaikomąjį: „galima manyti, kad semiotiniai procesai, sąlygojantys poetinės kalbos raidą, duodasi išsakomi ir formalizuojami pagal prielaidų sistemą, leidžiančią parašyti dedukcinio pobūdžio poetikos gramatiką, kuri atitiktų bet kokį jau sukurtą ar įmanomą sukurti poetišką diskursą. Tą gramatiką galima patikrinti ir įteisinti ją pritaikant konkretiems tekstams“ (p. 10). Savo kertiniame veikale „Struktūrinė semantika“ (Sémiotique structurale, 1966) Greimas šitaip analizuoja prancūzų rašytojo Georges Bernanos „visatą“ („l'univers de Georges Bernanos“) – t. y. jo sukurtą meninį pasaulį. Vėliau, 1976 m., Greimas išleido detalią vienos Maupassant apysakos studiją, pavadintą „Maupassant; teksto semiotika, praktiški svarstymai“ (Maupassant; la sémiotique du texte: exercices pratiques), o visai neseniai išėjo ir semiotinė lietuvių mitologijos studija „Apie dievus ir žmones“, skirta Vilniaus universiteto jubiliejui (Mackaus fondas, 1979).

Pagrindiniai Greimo naudojami metodologiniai principai priklauso struktūrinei lingvistikai, kuri nežiūri į kalbą kaip į didelę „faktų krūvą“, bet svarsto ją kaip daugialypę bina-

rinių santykiavimų struktūrą, taigi dėsninę vyksmą, kuriame prasmė traktuojama kaip skirtumas, t. y. santykis, tarp dviejų terminų, iš kurių vienas implikuoja kitą. Pavyzdžiui, žodžio „baltas“ prasmę suvokiame kaip priešingybę žodžiui „juodas“ ir pan. Tą Greimas ir turi omeny savo knygoje „Struktūrinė semantika“ sakydamas, kad „mes suvokiame skirtumus ir dėl šio suvokimo pasaulis „įgyja formą“ mums ir prieš mūsų akis“ (p. 19). Nuo šito pradinio taško išsivysto vienas svarbiausių semiotinės analizės įrankių – vadinamasis „semiotinis kvadratas“; šitaip pats Greimas verčia savo prancūzišką terminą „carré sémiotique“. Jį galima suprasti, kaip elementarios prasmės paženklinimo struktūros grafišką reprezentaciją. Tą struktūrą lemia specialūs kalbinių elementų santykius aprašantys terminai. Tarp pačių pradinių yra sąjungos (conjonction) ir perskyrimo (disjonction) sąvokos, iš kurių pirmoji nusako tai, ką du kalbos elementai, sakykim, žodžiai, turi bendro, idant juos būtų galima drauge suvokti, o antroji – ką jie turi skirtingo. Sujungimas, šis bendrasis žodžių vardiklis, Greimo apibrėžiamas kaip semantinė ašis. Grįžtant prie pavyzdžio „juodas–baltas“, bendro jie turi tai, kad abu priklauso semantiniam laukui „spalva“ ir kad abu išreiškia, tik, žinoma, priešingai, jokios tikros spalvos nebuvimą. Kitame pavyzdy sukaupsime dėmesį į fonetinius žodžių elementus. Paimkime žodžius „būti“ ir „pūti“ ir atsižvelkime ne į patį prasminį skirtumą, bet į garsus – fonemas – tą skirtumą sukuriančius, priebalsius b ir p. Jų bendrasis vardiklis, vadinasi, semantinė ašis, yra tai, kad jie abu lūpiniai priebalsiai. Tą ašį galima aprašyti, kaip santykį tarp elemento b, turinčio skardumo savybę, kurį dabar apibendrintai paženklinisim s^1 , ir elemento p, turinčio duslumo savybę, s^2 . Šias išskiriančias savybes, perkeltas į semantinę plotmę, Greimas vadina semomis, duodamas pavyzdį („mergaitė“ (išskiriančioji savybė, sema, yra „moteriškumas“, s^1) [santykiauja su] „berniukas“ (sema s^2 yra „vyriškumas“), kur semantinė ašis yra „žmogus“.

Šią stadiją pasiekus, galima tuoj suvokti, kad kiekviena iš šių abiejų semų pajėgia sukelti arba, geriau sakant, implikuoja ir savo priešingybę, paženklinimą kaip $-s^1$ ir $-s^2$ („ne-moteriškumas“ ir „ne-vyriškumas“). Grafiškai tai ir pavaizduojama kaip semiotinis kvadratas.

Santykis tarp s^1 ir s^2 ant semantinės ašies „žmogus“ yra prieštaravimas; ta pati žmogiška savybė egzistuoja abiejomis, tik skirtingomis formomis. Santykis tarp $-s^2$ ir $-s^1$ yra, aišku, pirmojo veidrodinis atspindys. Tuo tarpu santykis tarp, iš vienos pusės, s^1 ir $-s^1$, o iš antros, tarp s^2 ir $-s^2$, yra priešingybė, nes gali egzistuoti tik arba viena, arba kita. Toliau, žiūrint į šio semiotinio kvadrato kairįjį vertikaliųjį stulpelį, išryškėja, kad kairiosios pusės elementai vienas kitą papildo, nes paneigti vyriškumą reiškia patvirtinti moteriškumą. Tas pats, ir vėl veidrodiniu atspindžiu, vyksta ir dešiniame stulpelyje.

Šį išdėstymą Greimas vadina „pirmąja kategorinių terminų generacija“. Antroji generacija kyla iš to, kad s^1 ir s^2 , kartu paėmus, sukuria priešingybės santykį su $-s^2$ ir $-s^1$ (semantinės ašies „žmogus“ priešprieša – „ne žmogus“ – tai, kas nei vyriška, nei moteriška). Tarp vertikalių stulpelių iškyla prieštaravimo santykis (moteriškumo ir ne-vyriškumo savybės, kartu svarstomos, sukelia „moters“ sąvoką), o dešiniame stulpelyje iškyla „vyro“ sąvoka. Abi sąvokų grupės hierarchiškai stovi aukščiau už pirmosios generacijos sąvokas, nes jas sąlygoja.

Si schema kaip tokia, iš vienos pusės, labai atitrauktai apibendrinta, tartum algebros lygtis, o iš kitos – dar ne galutinai baigta, nes yra galimi ir tolimesni, komplikuočiau san-

tykiavimai; juos Greimas bent trumpai nurodo savo kartu su Jean Courtes paruoštame semiotinių terminų žodyne (*Sémiotique: dictionnaire raisonné del la théorie du langage*, 1979. – P. 32). Reikia taip pat suprasti, kad čia kalbama ne apie patį literatūrinio teksto aprašymą, bet apie teksto skaitymo procedūrų aprašymą.

Literatūros nagrinėtoji, skiriant jį dabar nuo literatūros teoretiko, aišku, įdomu, kaip būtų galima šį Greimo kvadratą naudingai pritaikyti tekstų studijoms, nes nuo to priklauso jo, taip sakant, „praktiška“ vertė. Pats Greimas, kaip jau minėjom, šią sceną plačiai pritaiko Maupassant apysakai analizuoti, taip pat ir tautosakos tyrinėjimams. Šiuo pastaruoju atveju semiotinis kvadratas gali, pavyzdžiui, padėti nustatyti logiškas mitologinės pasaulėjautos rėmų alternatyvas, ką Greimas ir daro knygoje „Apie dievus ir žmones“ (p. 148), svarstydamas mirties sąvoką lietuvių tautosakoj. Kitais atvejais semiotinio kvadrato kategorijų schema mitologiniuose tyrinėjimuose gali padėti užpildyti „tuščias“, neturinčias užsilikusią duomenų vietas logiškais prielaidomis, sakysim, apie senovės lietuvių dievų panteono charakteristikas. Čia principas, aišku, toks, kad žiūrima į užregistruotą mitologijos faktą, kaip į integralią dalį platesnės visumos, kuri ir duodasi aprašoma naudojantis semiotiniu kvadratu. Archeologijoj tai prilygtų trūkstantų šukių išvaizdos nuspėjimui iš surastos vazos formos visumos. Grožinėj literatūroj uždavinys, kaip ir pats Greimas sutinka, pasidaro daug komplikuočiau, bet ir tenai, Maupassant apysakos segmentų analizėj, semiotinio kvadrato pritaikymas dažnai daug padeda suvokti viso kūrinio estetines bei ideologines struktūras ir jų savitarpio santykį semantinėj apysakos erdvėj. Greimo čia atliktos analitinės procedūros buvo bent šiek tiek paminėtos „Metmenyse“ (1978. – Nr. 36) Violetos Kelertienės ir mano paties straipsniuose.

Šiuo momentu gal tikty ir mums su Greimo semiotiniu kvadratu truputį „pažaisti“, sustatant jį kaip modelį vieno Maironio posmelio analizei. Posmelis yra iš eilėraščio „Trakų pilis“:

*Pelėsiams ir kerpe apaugus aukštai
Trakų štai garbinga pilis!
Jos aukštus valdovus užmigdė kapai,
O ji tebestovi dar vis.
Bet amžiai bėga, ir griūvančios sienos
Kas dieną nyksta apleistos ir vienos!..*

Pradėsime diskusiją teigimu, kad šitas posmelis yra diskursas – nuosekliai išvystytas kalbinių ženklų tęsinys, sudarantis baigtą struktūrą. Tada kyla klausimas: ką duotų šio posmelio skaitymas su intuicija „širdies išmintim“ ir ką dar galėtų atskleisti jo aprašymas pagal procedūras, sustatančias semiotinį kvadratą? Visų pirma, aišku, kad abu šie būdai atveria ilgų ir sudėtingų analizų perspektyvas, taigi čia teks pasitenkinti tik pačiomis bendriausiomis užuominomis. Antra, reikia suprasti, kad kiekvienas būdas duos skirtingo pobūdžio informaciją: pirmuoju atveju išeis interpretacija – mūsų išgyvenama posmelio prasmė, lyg ir savotiškas jo „vertimas“, o antruoju – formalizuotas analitinių procedūrų modelis. Sėkmingos analizės atveju vieno pobūdžio informacija turėtų paremti kito. Maždaug tai turi omeny ir Greimas, kada sako: „moksliškos semantikos sąlyga yra, kad jį

būtų suvokta kaip junginys, paremtas abipusėm prielaidom, tarp dviejų metakalbų: aprašomosios, arba vertimo (translatif) metakalbos, kurią naudojant galima suformuluoti prasmes, glūdinčias duotame tekste, ir metodologinės, kuri apibrėžtų aprašomosios sąvokas ir patikrintų jų vidinį nuoseklumą“ („Struktūrinė semantika“, p. 15).

Taigi pagrindinės interpretacinės-apraimosios sąvokos galėtų būti šitokios: Maironis kalba apie nepermdaujamą laiko ėjimą, kuris nuolat trupina praeities galybę, garbę, valdovus ir jų pilis. Antra vertus, jis taip pat išreiškia ir savo pagarbą, ir meilę išlikusiems buvusios didybės paminklams, nes dvasioje jie simbolizuoja jos buvusį pilnumą. Tai jausmai, kurie gyvens tol, kol gyvens poetas, kas, aišku, reiškia, kad ir jis laiko tekėjimui atsispirti eventualiai negalės. Paskutinės viso šio eilėraščio eilutės kaip tik ir paliudija šio meilės ir laiko konflikto tragišką išdavą: „Ir veltui dvasią raminti norėjau, /Aplinkui tik tamsią naktį regėjau“.

Konstruojant posmeliui semiotinio kvadrato modelį, reikia visų pirma įvesti dar vieną sąvoką, būtent, „izotopiją“, kurią Greimas apibrėžia kaip „vienos lingvistinės kategorijos ar lingvistinių kategorijų pluošto pasikartojimą per visą sujungtos kalbos vieneto [diskurso] eigą“ („Maupassant“, p. 28). Posmelyje besikaitaliojančius elementus galima suskirstyti į dvi dalis. Pirmąją pavadinsime terminu „aukštai“; prie jos priklauso aukštai Trakų pilis, aukšti jos valdovai, iškilus garbingumas (garbinga pilis), pilies išliekamumas („tebestovi“). Antrajai izotopijai tiktų terminas „žemai“, nes ji susideda iš elementų: pelėšiai ir kerpės, kapai, griūvančios sienos, neišlikimas (nyksta, užmigdė) ir vienatvė (apleistos ir vienos). Santykis tarp šių dviejų izotopijų nustatomas nepaliaujama laiko tėkme, ir jis yra toks, kad amžių eigoje pirmoji izotopija transformuojasi į antrąją, taigi posmelio dinamika veda į entropiją, į būtį iškeliančių ir palaikančių dėsningų ryšių subyrėjimą. Šis požiūris formalėsne kalba patvirtina ankstesnę emocinę-intuityvią posmelio interpretaciją.

Pertvarkius šias izotopijas į semiotinio kvadrato modelį, akivaizdžiau atsiveria ir gilesnės posmelio skaitymo galimybės, leidžiančios suvokti jo entropijos atsvarą, išbalansuojančią posmelio struktūrą, taigi ir jo prasmę. Modelis būtų toks:

Prieštaravimo santykį tarp s^1 ir s^2 sudaro semantinė ašis „Aukšta-iškilu“, kitaip tariant, pirmoji posmelio izotopija. Tada ašis tarp $-s^2$ ir $-s^1$ yra antroji „žemoji“ izotopija. Priešingybės santykis tarp s^1 ir $-s^1$, taip pat ir tarp s^2 ir $-s^2$, išsipildo iš karto dviem kryptim, būtent, laiko tekėjime žemyn į $-s^1$ ir $-s^2$, bet kartu ir priešingai – pagarbos ir meilės jausmo kilime į s^1 ir s^2 . Galima sakyti, kad kaip tik šis kylantis jausmas ir sudaro emocinę jėgą, įkvėpimą, iš kurio išauga posmelis.

Matome taip pat, kad ir kairiojoje, ir dešiniojoje kvadrato pusėje elementai atitinkamai vienas kitą papildo: pilis nuo pelėšių ir kerpių įgyja žilos senovės orumo („pelėšiais ir kerpėmis apaugus aukštai“), o pelėšiai, tapę pilies aprašymo įvaizdžiu, poetizuojasi, pakyla į aukštesnę prasmės plotmę. Dešinėje elementai pasipildo negatyviai – valdovų galybė nustelbiama griuvėsių įvaizdžio, o tų griuvėsių smukimo procesas įgyja tartum valdoviškos galybės, vadinasi, taip pat poetizuojasi. Toliau, sekant Greimo antrinių kategorijų generacijos principu, galima sakyti, kad susikūręs prieštaravimo santykis tarp s^1 ir $-s^2$ sukuria ar implikuoja naują prasminę kategoriją, amžino išlikimo, neužmirštamumo idėją, išeinančią iš Maironio laikino gyvenimo ribų į visų laikų skaitytojų sąmonę („o ji tebestovi dar vis“), o santykis tarp s^2 ir $-s^1$ sukuria užmirštamumo ir vienatvės idėją, tolygią nebūčiai, kur

valdovai praranda savo galios esminę sąlygą: tautą, kraštą, – pasilikdami vienatvę. Lygiai taip susikuria tarp s^1 ir s^2 aukštesnis santykis, simbolinė Pilies idėja, atstovaujanti tautos gyvenimo didybės principui, intensyviai poetiškam ir nuo laiko nebeprisilausančiam. Ši idėja priešinga tarp $-s^1$ ir $-s^2$ išskylančiai Mirties idėjai, taip pat poetiškai, kosminei, išeinančiai už laiko ribų. Taip žiūrint, intuityviai pajustas posmelio pesimizmas dabar transformuojasi aukštesnėj, visuotinėj sąvokų plotmėj į amžiną įtampą tarp priešingų poetinių-egzistencinių principų, Būties ir Nebūties.

Čia kalbama apie „aukštesnę plotmę“ semiotinio kvadrato kategorijų hierarchijos prasme. Žmogiško išgyvenimo prasme tai greičiau būtų giluminės kategorijos, nusakančios slaptas jėgas, motyvuojančias mūsų kalbą, poeziją, tikėjimą ir jausmus. Kaip tik čia ir sustojame prie klaustuko ženklų – ar tikrai pajėgia šis mokslinis semiotinio kvadrato principas organizuotai išsakyti žmogaus sielos gelmes? Ar atitinka šis metodas griežtųjų mokslų sąlygą, kad eksperimentas turi būti pakartotas nepriklausomai, kitaip sakant, ar būtina, kad lygiai tokį pat kvadratą susistatytų ir kitas, su mumis jokio ryšio tuo momentu nepalaikantis posmelio nagrinėtojas? Iš esmės juk Greimo metodas siekia tam tikros sąvokų ir jų santykių nusakymo automatikos – nurodo kompiuterių veikimo sferą. Kompiuteris veikia, kada jį užprogramuoja – suteikia jam griežtai apibrėžtą informaciją apie kalbos elementus ir jų kombinacijų prielaidas bei procedūras. Galbūt savaip ir aukštas, tačiau sunkiai įgyjamas būtų tikėjimas, kad mes, gyvi žmonės, irgi esame panašiai užprogramuojami. Devyniolikto šimtmečio rusų poetas Eugenijus Baratynskis viename eilėraštyje rašė: „Neturi laisvės nei klajoklis vėjas, nes yra / Įstatymas jo skraidančiam dvelkimui“. Žinome, kad ir žmonių kalba, kaip jūra ar vėjas, turi savyje nesuskaičiuojamą begalę skirtingų dinamiškų momentų, prasmų ir kiekvienos prasmės niuansų bei dar ne-realizuotų galimybių. Manome, kad turėtų būti dėsniai visų tų prasmų pobūdį ir santykius nustatantys, norime tikėti, kad visų šių dėsnių veikimo principus valdo vienas toks algoritmas, „taisyklė, nustatanti taisykles“. Tikiu, kad mes to rakto ir toliau ieškosime, abejoju, ar kada nors žinosime, kad jį suradom. Kad ir kaip ten būtų, lietuvis Algirdas Greimas yra šiandien vienas iš pačių žymiausių to burtų rakto ieškotojų.

Nijolė Sadūnaitė

Nijolė Sadūnaitė suėmė 1974 m. rugpjūčio mėn. KGB darbuotojai pasislėpę palaukė grįžtančio į namus jos brolio ir, vos jam atrakinus duris, įsiveržė į butą skubėdami, kad Nijolė nespėtų sunaikinti įkalčių, mat kaimynė buvo įskundusi, kad iš jos buto girdėti rašomosios mašinėlės taukšėjimas. Jie tikėjosi trapią moterį priversti atskleisti savo ryšius, o tada suimti visą *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* redakciją ir visiems laikams *Kroniką* nutildyti. Bet netikėtai susidūrė su visiškai jiems nesuvokiamu reiškiniu – Nijolė pasitiko juos šypsodamasi.

Nuo pirmųjų okupacijos dienų Lietuvos Katalikų Bažnyčiai leista egzistuoti tik todėl, kad ji tarnautų valdžios propagandai. Sovietų Sąjunga, nors joje viešpatavo teroras ir baimė, pasauliui skelbėsi esanti demokratijos ir laisvės nešėja. Ji deklaravo ir tikėjimo laisvę, stengėsi sukurti iliuziją, kad ne slopina Bažnyčią, o ja rūpinasi. Tačiau iš tiesų nužudė arba izoliavo vyskopus, nukankino arba išvežė į lagerius veiklesnius kunigus, dalį likusiųjų užverbavo, dalį įbaugino. Į vienintelę veikiančią Kauno kunigų seminariją kasmet leido priimti tik po penkis klierikus, bet ir tuos KGB siekė atsirinkti. Uždaryti visi vienuolynai. Atvirai mišiose dalyvaujantis žmogus negalėjo dirbti vadovaujamo darbo. Kunigai buvo sekami, ribota jų judėjimo laisvė, jiems drausta katechizuoti vaikus. Negana to, visais propagandos kanalais brukta mintis, kad ateizmas tarnauja pažangai, o Bažnyčia yra praeities atgyvena. Pažangos argumentas stipriai veikia nesusiformavusią sąmonę, todėl juo naudojasi visos agresyvios ideologijos, norėdamos patraukti į savo pusę jaunimą. Tačiau ir tokiomis sąlygomis Bažnyčia nepasidavė, ją rėmė pogrindyje atsikūrusi vienuolija ir teisė į tikėjimą ginantys pasauliečiai.

Septintajame dešimtmetyje slapta imta leisti religinio turinio knygas, o 1972 m. pogrindyje pasirodė periodinis leidinys – *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika*. Masiškai siųsdama žmones į lagerius, valdžia nenumatė, kad tenai užsimegs draugiški įvairių sovietinio bloko šalių tautinio ir religinio pasipriešinimo dalyvių, rusų žmogaus teisių gynėjų ryšiai. Gimusi lageriuose, draugystė nebenutrūkdavo. Vieni iš kitų mokėsi, vieni kitus rėmė. Maskvoje buvo galima gauti rašomųjų mašinėlių, kopijavimo aparatų arba tų jų dalių, kurių neįmanoma pasigaminti patiems. Būtent per Maskvos disidentus *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika* tuo metu pasiekdavo Vakarų.

Galima tik įsivaizduoti valdžios institucijų įsiūtį: ketvirtajame dešimtmetyje daryta viskas, kad bet koks pasipriešinimas būtų ne nuslopintas, o apskritai neįmanomas, tačiau kiekvienas *Kronikos* numeris niekais vertė visas pastangas. Kovai su savilaida buvo mes tos didžiulės KGB pajėgos. Pirmieji areštai ir teismai *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* leidėjus užgriuvo 1973 m. Nijolė Sadūnaitė KGB sekė nuo 1970-ųjų. Kunigas Juozas Zdebskis, 1974 m. pakvietęs Nijolę dauginti ir platinti *Kroniką*, įspėjo, kad už šį darbą ji anksčiau ar vėliau susilauks kalėjimo. Nijolė apmąstė, kam ryžtasi, ir pasiruošė areštui. Atrodo, kad ji net laukė, kada išmuš jos valanda susikauti su režimu ne pogrindinėje, o

tiesioginėje kovoje, kada ateis laikas viešai pasakyti tiesą. Nijolė suprato, kad be asmeninės aukos režimo nesusilpninsi.

Lietuvos ypatingajame archyve yra išlikusi Nijolės Sadūnaitės baudžiamoji byla. Tai vertingas dokumentas, liudijantis Nijolės išmonę, ištvermę ir drąsą. Ji atsisakė pasirašyti kratos ir tardymo protokolus ir kalbėti su tardytojais apie bylą. Atvirai paaiškino, kad valdžios politiką ir veiklą laiko amoralia ir todėl su KGB nebendradarbiaus. Taip Nijolė sugebėjo nesuteikti informacijos apie jokią kitą žmogų.

Bylos kaltinamojoje išvadoje rašoma:

Nuo 1972 m. kovo mėn. buvo pradėta leisti, dauginti ir platinti tarybinę valstybinę ir visuomeninę santvarką žeminančių šmeižtiškų prasimanymų rinkinys „LKB Kronika“ [...] 1972–1974 m. išleista vienuolika „LKB Kronikos“ numerių, kurie masiškai padaugin-ti elektrografiniu kopijavimo būdu, rotatoriumi, taip pat rašomosiomis mašinėlėmis, įrīšti į atskiras brošiūras ir išplatinti. Visi „LKB Kronikos“ numeriai perduoti į Vakar-us, kur jie skelbti laikraščiuose „Darbininkas“, „Draugas“, per radiją „Amerikos balsas“, „Vatikano radijas“ ir kt.

Kaltinama, kad:

Gamindama ir platindama „LKB Kroniką“, vedė antitarybinę propagandą ir agitaciją. Davė ją skaityti Vladimirui Kęstučiui Sadūnui.

Laikė namuose Nr. 6 ir 10 bei daugino Nr. 11.

Dėl pareikšto kaltinimo F. N. Sadūnaitė kalta nepripažino ir paaiškino, kad faktų, išdėstytų nutarime patraukti kaltinamąja, ji neneigia, literatūros, kurią ji dauginusi pla-tinimo tikslais, nelaikanti šmeižtiška, ir tokius leidinius, kaip „LKB Kronika“, ji gamin-sianti ir platinsianti ir ateityje.

Nijolė Sadūnaitė, *Skubėkime daryti gera*

KGB kalėjime Nijolė ne kartą bandė perduoti apie save žinių broliui ir draugėms per žmoniškesnius prižiūrėtojus, bet tie nerizikavo, atiduodavo laiškus savo viršininkams – visi laišškai pateko į bylą kaip kaltinimo medžiaga. Ruošdamasi teismui, Nijolė pasirašė gynimosi kalbą (atsisakė advokato) ir paskutinį kaltinamosios žodį. Šiuos dokumentus taip pat bandė perduoti į laisvę, bet netrukus juos pamatė prokuroro rankose. Kalbų tu-rinys taip išgąsdino KGB, kad teismo salėje žiūrovų vietose sėdėjo vos šeši žmonės. Šiaip jau politinėse bylose salę sausakimšai užpildydavo KGB darbuotojai ir pakviesti režimui lojalūs piliečiai. Šį kartą net jie neturėjo girdėti, ką Nijolė kalbės. Liudininkai po apklausos taip pat buvo išprašomi iš salės.

Nors prokuroras ir siūlė Nijolei laisvę mainais už tylėjimą, ji savo kalbas pasakė. Teisė-jas ir tarėjai klausėsi nunarinę galvas. Nijolę saugantys kareivukai, nė žodžio nesupran-tantys lietuviškai, vesdami ją iš teismo salės, stebėjosi – antrus metus lydi teisiamuosius, bet tokio teismo nematė. Jiems susidarė įspūdis, kad kaltintoja buvo Nijolė, o teismas – susigėdę ir išsigandę, savo kaltę pripažįstantys nusikaltėliai.

Pakeliui į Mordovijos lagerį Nijolei pavyko užrašyti ir išsiųsti į laisvę paskutinį kalti-namosios žodį, netrukus jis pasirodė *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikoje* ir Vakaruose.

Ši diena laimingiausia mano gyvenime. Aš esu teisiama už „LKB Kroniką“, kuri kovoja prieš fizinę ir dvasinę žmonių tironiją. Vadinasi, aš esu teisiama už tiesą ir meilę žmo-

nėms! Kas gali būti gyvenime svarbiau, kaip mylėti žmones, jų laisvę ir garbę?! Meilė žmonėms – visų didžiausioji meilė, o kovoti dėl žmonių teisių – gražiausioji meilės daina. Tegu ji skamba visų širdyse, tegul niekados nenutyla! Man teko pavydėtina dalia, garbinga lemtis – ne tik kovoti dėl žmonių teisių ir teisingumo, bet ir būti nuteistai. Mano baismė bus mano triumfas! Gaila tik, kad mažai spėjau žmonių labai pasidarbuoti. Su džiaugsmu eisiu į vergiją dėl kitų laisvės ir sutinku mirti, kad kiti gyventų. Šiandieną aš atsistoju šalia amžinosios Tiesos – Jėzaus Kristaus ir prisimenu Jo ketvirtąjį palaiminimą: „Palaiminti, kurie trokšta teisybės, nes jie bus pasotinti!“ Kaip nesidžiaugti, kad Visagalis Dievas garantavo, jog šviesa nugalės tamsą, o tiesa – klaidą ir melą! Idant tai įvyktų greičiau, sutinku ne tik kalėti, bet ir mirti. O jums noriu priminti poeto Lermontovo žodžius: „Tačiau yra, yra teisingas Dievo teismas!“

Duok Dieve, kad to teismo nuosprendis būtų mums visiems palankus. To melsiu Dievą jums visiems per visas gyvenimo dienas.

Baigti noriu kalėjime gimusiais posmais:

Kuo sunkesnis kelias, kuriuo eit turiu,
tuo stipriau gyvenimą juntu.
Mes privalom degti teisybės ryžtu,
blogį nugalėti, nors ir kaip sunku.
Trumpos žemės dienos ne ilsėtis duotos,
o kovot už laimę daugelio širdžių.
Ir kuris tai kovai viską atiduoda,
tas pajus, kad eina teisingu keliu.
Ir didesnės laimės niekad nepatirsi,
kaip kad pasiryžus tau už žmones mirti.
Tada sieloj šventė visada skaisti,
neužgoš jos jokie lageriai šalti!

Tad mylėkime vieni kitus ir būsime laimingi. Nelaimingas tik tas, kuris nemyli. Vakar stebėjotės mano gera nuotaika sunkiu gyvenimo momentu. Tai įrodo, kad mano širdyje dega meilė žmonėms, nes tik mylint viskas darosi lengva! Blogį turime visu griežtumu smerkti, bet žmogų, net klystantį, privalome mylėti. O to galima išmokti tik Jėzaus Kristaus mokykloje, kuris visiems yra vienintelė Tiesa, Kelias ir Gyvenimas. Tad teateinie, gerasis Jėzau, Tavo karalystę į mūsų visų sielas!

Valdančiuosius noriu paprašyti, kad išleistumėte į laisvę iš kalėjimų, lagerių ir psichiatrinių ligoninių visus tuos, kurie kovojo dėl žmogaus teisių ir teisingumo. Tuo įrodytumėte savo gerą valią ir prisidėtumėte, kad gyvenime būtų daugiau harmonijos ir gėrio, o gražusis šūkis: „Žmogus žmogui – brolis“ virstų tikrove.

Nijolė Sadūnaitė, *Skubėkime daryti gera*

Nijolė nuteisė trejus metus kalėti griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje, o paskui dar trejus metus būti tremtyje. Net pagal to meto politinių teismų praktiką nuosprendis buvo nemotyvuotai griežtas. Bet Nijolė nenusiminė. Jai atrodė, kad visas ankstesnis jos gyvenimas ir buvo ruošimasis šiai misijai. Už tai, kad pasirinko tinkamai, pirmiausia buvo dėkinga savo šeimai.

1945 m. pabaigoje, antrą kart bėgdama nuo ištrėmimo, Sadūnų šeima apsigyveno Anykščiuose. Gretimame name buvo įsikūrusi stribų būstinė. Nors tėvai draudė, vaikai ištaikydavo apžiūrėti į patvorį rytą sumestus partizanus. Vėliau jų kūnai būdavo nuvežami į miesto aikštę ir ten numetami, kad visi pamatytų, kas laukia nepaklūstančių sistemai. Nijolė galėjo tėvų gailėstingumą, užuojautą vargstančiam ir kenčiančiam palyginti su beprasmišku, nepaaiškinamu „liaudies gynėjų“ žiaurumu. Tuos, kurie šitaip niekina žmogų, jo gyvybę ir mirtį, Nijolė matė iš taip arti, kad neišsiugdė jiems baimės.

Tik pasitikėjimas Dievu, viltis, kad smurtas ir prievarta neamžini, teikė tėvams stiprybės. Jie laikėsi krikščioniškosios moralės ir mokė vaikus meilės artimui. Tėvai įstengė savo vaikus mokykloje apginti nuo patyčių dėl tikėjimo. Nijolė tikėjo atvirai, nesislapstydama. Net nežinodama, kaip labai jai to prireiks, Nijolė sportavo – ugdėsi valią ir ryžtą. Nors laikas buvo nepaprastai žiaurus, augo romantikė ir svajojo nugyventi ypatingą gyvenimą, buvo pasirengusi pasiaukoti dėl žmonijos. Vidurinę baigė labai jauna – neturėdama nė septyniolikos metų. Ketino studijuoti Kauno kūno kultūros institute, bet tam būtų reikėję atsižadėti tikėjimo ar bent jau veidmainiauti. Septyniolikmetei idealistei tai atrodė žema. Ir tėvas pakurstė jos abejones: karjera, patogūs butis ir kiti dalykai, kuriuos valdžia siūlo mainais į tikėjimą Dievu, nėra verti tokios aukos.

Kaip tik tuo metu įvyko įsimintinas dalykas. Draugė Bronė Kibickaitė paprašė Nijolės pabūti jos Sutvirtinimo motina – pati Nijolė Sutvirtinimo sakramentą buvo gavusi septynerių ir dabar juokais pasiūlė draugei pasidalinti Šventosios Dvasios dovanomis, kurias gauna sutvirtinamasis. Tą popietę vaikštinėdamos po Anykščių šilėlių abi mergaitės pajuto pašaukimą vienuolystei. Tai, ką išmąstai racionaliai, yra tavo paties valios aktas, o kai stauga apima visiškas aiškumas, ramybė ir pasitikėjimas, pajunti aukštesniųjų jėgų įsikišimą. Tai ir vadinama pašaukimu.

Net mama ne išsyk patikėjo Nijolės pasirinkimo rimtumu – šitoks gyvas, judrus vaikas ir vienuolystė jai atrodė nesuderinama. Vis dėlto palydėjo dukterį pas pažįstamas seseris.

Pokario metais lietuviai išmoko nutylėti, kad kas nors iš artimųjų žuvo miške, kalėjo lageryje ar buvo ištremtas. Tai slėpė net nuo savo vaikų, prigrasindavo juos mokykloje neprasitarti, kad švenčia katalikiškas šventes, Vėlinių vakarą lanko artimųjų kapus. Dažnas svarstė, kaip čia geriau prisitaikyti prie sistemos, jai neužkliūti, sukurti šeimai gerovę – gauti butą, sodą ar leidimą nusipirkti automobilį. To mokė ir savo vaikus. Nijolės tėvai labai išsiskyrė iš tokios aplinkos.

Režimas pasiekė, kad žmonės nepasitikėtų vienas kitu: kiekvienas, kuris piršosi į draugus, galėjo būti užverbuotas KGB ar šiaip skundikas, todėl vis labiau įsigalėjo formalus bendravimas, susvetimėjimas iš viešosios erdvės skverbėsi ir į asmeninius santykius.

Nijolė pateko į vienuolių seseriją, kur santykiai paremti meile ir visišku pasitikėjimu. Tikėjimas, kad seserys meldžiasi už ją, palaikė ir kai etapu buvo vežama į lagerį. Etapas – ypatinga kalinių kankinimo priemonė. Pakeliui po keturias ar net šešias paras juos laikė Pskovo, Jaroslavlio, Gorkio, Ruzajevkos ir Potmos kalėjimuose, vadinamuosiuose persiuntimo punktuose.

Pagaliau patekau į paskutinį etapą. Vagone atskirame užtvare išvežė siaurukas traukinys pelkėtai miškais. Visą kelią pro atvirą langelį mačiau vien spygliuotų vielų užtvarus – konclagerius, kareivius sargybinius, šunis. Vienas po kito daugiau kaip 20 konclagerių, kuriuose sugrūsta kone dvigubai daugiau žmonių negu yra vietų – ištisa

sovietinių lagerių respublika. Į griežtojo režimo politinių kalinių moterų konclagerį patenkama pravažiavus visus kitus konclagerius, kurie išdėstyti palei geležinkelio liniją.

Nijolė Sadūnaitė, *Skubėkime daryti gera*

Moterų lageryje kalėjo daugiausia ukrainietės ir garbaus amžiaus rusės stačiatikės. Pirmosios dėl tautinių, antrosios dėl religinių įsitikinimų. Nijolė su jomis susidraugavo. Ji dirbo po 16 valandų, kad įvykdytų normą ir gautų leidimą už kelis rublius nusipirkti šiek tiek maisto. Ne sau – sergančioms stačiatikėms senutėms. Išmoko giesmių ir kartu su jomis giedodavo. Vėliau prisiminimų knygoje aprašė visų jų likimus ir nurodė adresus, jei atsirastų norinčių padėti. Už kelių šimtų metrų nuo jų lagerio buvo vyrų politinių kalinių zona. Su jais slapta susirašinėdavo. Vienas iš būdų tai daryti: Nijolė įsliuogia į aukštą tuopą ir laidyne permeta į laišką įvyniotą akmenį per keturias tvoras (ne veltui augo su vyresniu broliu). Reikėjo, kad to „nematytų“ sargybos bokšte budintis kareivukas. Padėjo Nijolės gebėjimas užmegzti ryšius su pačiais įvairiausias žmonėmis, nė vieno nesmerkti, nežeminti, į kiekvieną kreiptis su meile. Kartą iš laiško moterys sužinojo, kad vyrų lageryje smarkiai sumušė ir į karcerį numirti įmetė ukrainiečių poetą Vasilijų Stusą. Ukrainietės kartu su Nijole paskelbė bado streiką ir taip iškovojo, kad į lagerį atvyktų prokuroras – administracija buvo priversta paguldyti Stusą į ligoninę. Tokių protestų įvyko daug. Po kiekvieno moterų laukdavo karceris.

Lageryje buvo siekiama, kad kaliniai palūžtų ir žūtų. Bet apie Nijolę žinojo platusis pasaulis, nužudyti jos lageryje KGB nedrįso. Buvo sumanyta sunaikinti ją tremtyje. Į tremtį – Krasnojarską – vėl vežė etapu per visą Sibirą. Nijolė matė visokių kriminalinių kalinių, klausėsi jų pasakojimų. Iš Krasnojarsko kartu su aštuoniais alkoholikais kriminalistais Nijolė atskraidino lėktuvu į Bogučianus, o iš ten turėjo vežti į taigą ir palikti kirsti miško. Bet tą dieną sugedo mašina, ir visi turėjo nakvoti Bogučianuose. Paprastos rusės moterys įkalbėjo milicijos pareigūną palikti Nijolę dirbti mokykloje valytoja, nevežti į taigą ir taip išgelbėjo jai gyvybę.

Bogučianuose Nijolė buvo jau nebe kalinė, tremtinė, nors jai visada galėjo suregzti naują bylą ir taip vėl grąžinti į lagerį. Taip neatsitiko. Ten gyvendama, Nijolė sutiko gerų žmonių, ypač susidraugavo su baptistais, kurie ją priėmė kaip seserį, teikė moralinę paramą. Nijolė ėmė gauti laiškų ir siuntinių iš įvairių pasaulio vietų. Čia pat pašte juos perpa kuodavo ir išsiųsdavo į nuošaliausius Sibiro, Jakutijos, Magadano užkampius politiniams tremtiniams, kurie neturėjo iš ko sulaukti siuntinių. Pašto darbuotojos stebėjosi, kodėl ji siunčia siuntinius visiškai svetimiems žmonėms. Bet Nijolė niekada nesijautė svetima patekusiam į vargą.

Grįžusi iš tremties į Lietuvą, Nijolė jautė pareigą papasakoti apie kalinių vargą lageryuose, apie elgesį su jais. Nijolės pasakojimai mokė žmones nebijoti amoralios valdžios, nesitaikstyti su ja. Kurį laiką KGB tenkinosi įžūliu sekimu, bet buvo aišku, kad jie Nijolę arba nužudys, arba vėl įkalins. Ji ir vėl įsitraukė į *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* leidimą, bet taip sekamai buvo sunku dirbti. Todėl nusprendė veikti pogrindyje. Penkerius metus represinėms institucijoms nepasisekė jos pagauti ir tai mažino jų autoritetą – KGB bandė sudaryti įspūdį, kad visi yra sekami ir viskas apie visus žinoma. Pagrindinis Nijolės uždavinys buvo nuvežti *Kroniką* į Maskvą ir perduoti per rusų žmogaus teisių gynėjus į užsienį. Tekdavo keisti išvaizdą, prieš išlipant pereiti į kitą vagoną, labai greitai

reaguoti į kintančias aplinkybes. Apie tą laiką Nijolė pasakoja su humoru, atsimindama ne sunkumus, o nelegalios veiklos romantiką. Kai 1987 m. balandį Nijolę sulaikė Vilniuje, jau buvo paskelbta Gorbačiovo *glasnost* ir *perestroika*. Nauji areštai būtų pakenkę atkuriamos demokratijos įvaizdžiui, todėl Nijolę KGB išlaikė tik pusę paros.

Dabar Nijolė galėjo veikti legaliai ir įsitraukė į aktyvią kovą. Ji buvo viena iš mitingo prie Adomo Mickevičiaus paminklo 1987 m. rugpjūčio 23 d. organizatorių. Būtent Nijolė savo kalba pradėjo mitingą. Dėl jo buvo persekiota ir tik sutrukdžius atsitiktinai pro šalį važiuosiemis žmonėms nebuvo nužudyta.

Kai kova su režimu virto galingu visos tautos sąjūdžiu, Nijolei atsivėrė naujas veiklos baras.

1989–1990 m., kviečiama įvairių organizacijų ir privačių asmenų, Nijolė keliavo po Europą ir JAV – jos dėka daugybė žmonių sužinojo apie Lietuvos laisvės siekį ir palaikė jį žavėdamiesi pačios Nijolės taurumu.

Nijolė Sadūnaitė daugeliui yra pavyzdys. Iš jos galima pasimokyti gyventi taip, kad kiekvieną dieną jaustumėsi laimingas. Ji brėžia ir kasdienės veiklos gaires: šiandien ją galima pamatyti ginančią žmones Lietuvos teismuose, įvairiose institucijose ieškančią teisybės ne sau – kitiems. Tų, kurie kenčia, ji neskirsto nei pagal tautybę, nei pagal amžių, nei pagal religinius įsitikinimus. Ji stengiasi padėti ir islamą priėmusiai merginai, ir mažai skriaudžiamai mergaitei. Nijolė šypsosi kalbėdama su kiekvienu ir visiems linki Dievo malonės. Bendraujant su ja veriasi vienintelis kelias į tautos ir asmens ateitį – gyventi vieniems kitus mylint, vieniems kitais rūpinantis, gyventi siekiant šviesos ir tiesos.

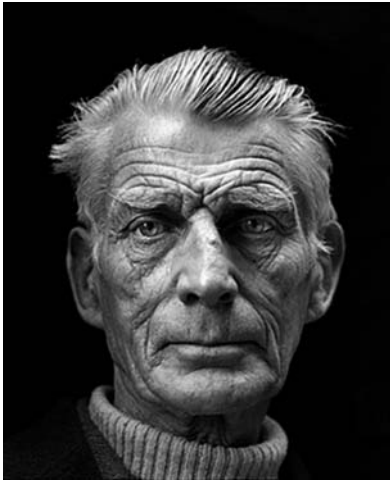
---

*Kas suskaičiuos tuos milijonus
nužmogėjusių kalinių, kurie gyvena
už spygliuotų vielų tikrą pragaro
gyvenimą – sklidiną baisaus amoralumo,
žiaurumo, neapykantos! Teisingai
sakoma, kad Sovietų Sąjunga yra
didelis konclageris, tik režimo laipsniai
nevienodi. Žmonės, iš kurių širdžių
išplėštas Dievas, kaskart giliau grimzta
į moralinio supuvimo liūną, blogi
laikydami gėriu, o gerumo gėdydamiesi.
Tik susidūrusi su tais nelaimingaisiais
supratau, koks begalinis turtas
yra tikėjimas Dievu ir kokia didelė
atsakomybė: ar viską padarome, ką
galime, kad kitiems padėtume?*

Nijolė Sadūnaitė, Skubėkime daryti gera

Samjuelis Beketas

Samjuelis Beketas (Samuel Beckett, 1906–1989) – airių kilmės poetas, prozininkas, dramaturgas, rašęs prancūzų ir anglų kalbomis, režisierius, žymiausias absurdo teatro atstovas, pelnęs tarptautinę šlovę, 1969 m. įvertintas Nobelio premija. Jo kūriniai išversti į daugelį pasaulio kalbų. Drama *Belaukiant Godo* (1952) laikoma absurdo teatro klasika.

Beketas gimė 1906 m. balandžio 13 d. Airijoje, Foksroke, pietiniame Dublino priemiestyje protestantų šeimoje. Kai Samjueliui suėjo 14 metų, jis pradėjo mokytis prestižinėje mokykloje, kurią buvo baigęs Oskaras Vaildas (Oscar Wilde). Mokykloje gerai išmoko prancūzų kalbą. Įstojęs į Dublino jėzuitų Švč. Trejybės koledžą, studijavo anglų, prancūzų, italų kalbas, literatūrą, filosofiją, domėjosi teatru. 1926 m. vasarą pirmą kartą atvyko į Prancūziją, dviračiu apkeliavo Luaros pili. Gavęs menų bakalauro laipsnį, Dublino universite-

tui rekomendavus, dvejiems metams išvyko į Paryžių. Čia suartėjo su airių rašytoju Džeimsu Džoiso (James Joyce), jam artimais literatais, 1928 m. tapo Džoiso sekretoriumi, buvo garsiojo *Uliso, Dubliniečių* autoriaus pagalbininkas iki gyvenimo pabaigos (1941).

Būdamas 24-erių Beketas laimėjo pirmąjį literatūrinį apdovanojimą – 10 svarų už poemą *Whoroscope*, kuri nagrinėjo garsaus filosofo Renė Dekarto (René Descartes) apmąstymus apie laiką ir gyvenimo laikinumą. Parašęs studiją apie Marselį Prustą (Marcel Proust), Beketas priėjo išvadą, jog pripratimas ir rutina yra „laiko vėžys“. Ši įžvalga vėliau tapo jo absurdo pjesių pamatine mintimi. 1935–1935 m. keliavo po Europą – Airiją, Prancūziją, Angliją, Vokietiją, rašė poemas, įvairias istorijas. Pragyvenimui pelnėsi kurį laiką dėstydamas anglų ir prancūzų kalbas, vėliau – dirbdamas įvairiausių po ranka pasitaikiusius darbus.

1930 m. gavęs humanitarinių mokslų magistro laipsnį Beketas grįžo į Dubliną, tačiau aplinka rašytoją slėgė, kaip ir tėvynainį Džoisą. 1937 m. apsigyveno Paryžiuje, kuris tapo nuolatine jo gyvenamąja vieta. Nuo 1937 m. pradėjo rašyti ir prancūzų kalba. Beketo kūriniai panašiu metu pasirodydavo ir angliškai, ir prancūziškai.

Prasidėjęs Antrajam pasauliniam karui, Beketas įsitraukė į prancūzų Pasipriešinimo judėjimą (po karo gavo prancūzų vyriausybės apdovanojimą – medalį „Už kovinius nuopelnus“), vos nepakliuvo į gestapininkų rankas, slapstėsi, pasitraukė į neokupuotą Prancūzijos dalį pietuose, dirbo ūkio darbus, rašė.

Po karo Beketas grįžo į išvaduoatą Paryžių, kaip Airijos Raudonojo Kryžiaus savanoris dirbo karo ligoninėje Normandijoje. Nuo 1946 m. prasidėjo kūrybingiausias laikotarpis. Jis vieną po kito rašė esė, apsakymus, romanų trilogiją *Molokus, Malonas miršta* ir *Neįvardijamasis*, pjeses, kurias pats dažnai režisuodavo.

XX a. penktajame ir šeštajame dešimtmetyje Prancūzijoje, Anglijoje, JAV, kiek vėliau – Vidurio bei Rytų Europoje įvairių tautybių rašytojai kūrė absurdo teatrą. Lotyniškas žodis *absurdus* (nedarnus, beprasmiškas), egzistencializmo filosofijos sąvoka, tapo naujosios dramaturgijos ir teatro krypties pavadinimu. Egzistencializmo pasaulėjauta buvo artima įvairių tautų žmonėms, kuriuos siejo žmogaus nesaugumo ir grėsmės absurdiškame pasaulyje patirtis, skatinusi ieškoti prasmės beprasmybėje. Žmogaus gyvenimo absurdo

atskleidimas vienijo įvairių autorių sukurtas avangardines pjeses. Absurdo teatro kūriniių temos – karas, fašistinio ir sovietinio totalitarizmo sistema, vienvatvė, susvetimėjimas, nekomunikabilumas, žmogaus ribotumas. Absurdo drama vaizduoja žmogų, praradusį gyvybingumą, gebėjimą suvokti ir priešintis pačių žmonių kuriamam absurdui. Tačiau absurdo dramatos tikslas yra ne absurdo teigimas, o, Martino Esslino (Martin Esslin) žodžiais tariant, galimybė pažvelgti į absurdiškas situacijas atmerktomis akimis ir, patyrus katarsį, išsilaisvinti iš absurdo. Prasmingas gyvenimas – vienintelis būdas įveikti absurdą.

1952 m. Beketas išspausdino pjesę *Belaukiant Godo*. 1953 m. Paryžiaus teatre įvykus premjerai rašytojas sulaukė pasaulinės šlovės. Pjesė visam laikui įėjo į teatro istoriją kaip absurdo dramaturgijos šedevras. Nuo 1956 m. Beketas rašė pjeses radijui, 1961 m. Vokietijoje, Bylefeldo mieste pagal Beketo pjesę *Paskutinė Krepo juosta* pastatyta Marselio Mihailovičiaus (Marcel Mihailovic) opera. 1964 m. pagal Beketo scenarijų, jam pačiam dalyvaujant, JAV nufilmuojama kino juosta „Film“ (rež. Alanas Schneideris). Beketas mirė Paryžiuje 1989 m. gruodžio 22 d. Palaidotas Monparnaso kapinėse.

Beketas mėgo vienvatvę, norėjo likti nepastebimas ir po mirties. Užbaigęs visus savo kūrinius, perdavė rankraščius Samjuelio Beketo fondo direktoriui. Beketas nenorėjo sukelti rūpesčių artimiesiems, paskutines dienas praleido pensione. Apie jo mirtį buvo paskelbta tik po laidotuvių – tokia buvo Beketo valia.

Režisierius Peteris Brukas (Peter Brook) Beketo pjeses pavadino pačiais tikriausiais simboliais, kurių ryškūs vaizdai yra giliai įsišakniję pasaulio kultūroje: du vyrai, kažko lauškiantys prie sunykusio medžio (*Belaukiant Godo*), senis, klausantis savo paties balso iš magnetofono juostos (*Paskutinė Krepo juosta*), moteris, iki juosmens užkasta smėlyje (*Laimingos dienos*), tėvai šiukšlių konteineriuose (*Baigmė*), trys galvos urnose (*Komedija*) ir t. t. „Mes aiškiai jaučiame, kad su kiekvienu jų mus sieja kažkoks ryšys, tačiau, – kaip teigia Brukas, – niekad nieko nesuprasime, jeigu lauksime, kad kas nors išaiškintų jų prasmę.“ Režisieriaus įžvalga skatina savarankišką ir individualią Beketo pjesių interpretaciją.

Literatūros kritikė Ilona Gražytė-Maziliauskienė ieško atsakymo į klausimą, kokią prasmę turi individualus santykis su Beketo ir kitų absurdo atstovų kūriniais: „Beckettas nėra malonus rašytojas, nes nėra malonu gyventi be iliuzijų. Dažnai atrodo griauantis rašytojas, nes, sugriovęs iliuzijas, neduoda atsakymo – Beckettas neleidžia mums identifikuoti kito priešo, kaip tik mūsų prigimtį“. Absurdo pjesės atskleidžia universalias, apibendrintas situacijas, kurios skaitytojo bei žiūrovo dėmesį nukreipia į save patį, skatina kritiškai pažvelgti į savo asmeninę patirtį, atpažinti absurdą savo gyvenime.

Absurdo dramose sukurtas originalus pasaulėžiūros modelis turėjo įtakos daugelio dramaturgų kūrybai. Absurdo drama, dar vadinama antidrama, paneigia klasikinės dramatos principus. Pavyzdžiui, klasikinės dramatos struktūros pagrindas yra perimtas iš pasakų, kuriose herojus įveikia vis didesnes kliūtis ir pasiekia tikslą. Absurdo dramatos (antidramos) kūrėjai renkas kitą – „pasakos be galo“ tipą. Beketas neatsitiktinai antrąjį *Belaukiant Godo* veiksmą pradeda Vladimiro daina: „Išalko šuo labai / Ir prie dešros priėjo – / Užtvojo negyvai / Su samčiu jį virėjas. / Ir šunį šunys, jo draugai, / Palaidojo suėję. / Pastatė kryžių nedažytą / Ir užrašą pridėjo: / Išalko šuo labai / Ir prie dešros priėjo...“

Beketo pasitelkta dainelė – „pasaka be galo“ lakoniškai apibendrina absurdo dramatos (antidramos) pagrindinius bruožus. Kompozicija grindžiama ne įvykių kaita, dinamiškai vedančia tikslo link, kaip būdinga klasikinei dramai, o *veiksmų, įvykių kartojimui*. Dramatiški, tragiški įvykiai (šiam pavyzdyje – mirtis) vaizduojami kasdienėje buitishkoje aplinkoje. Veikėjai kalba buitine kalba, kuri įvykį paverčia komišku (Užtvojo negyvai / su samčiu jį virėjas). Absurdo dramose veikia tipizuoti personažai, kurie turi didesnę ar mažesnę galią,

jie išnaudoja kiekvieną progą psichologiškai ar fiziškai pademonstruoti savo viršenybę. Šiame pavyzdyje virėjas įkūnija aukšesniąją galią turintį asmenį, kuris, beje, tarnauja kitiems, bet jaučiasi galįs žeminti ar net užmušti alkaną šunį, įkūnijantį absurdo dramose silpnesnį, dažniausiai iš visuomenės išstumtą ar negalią turintį asmenį (benamį, ligonį ir pan.). Virėjo užmuštą „šunį šunys, jo draugai“ palaidoja, pastato kryžių, užrašo įvykio „istoriją“ – tai visuomenės dalis, kuri paiso tradicijų, atlieka tokioje situacijoje prideramą ritualą. Humaniškumas yra būdingas absurdo dramos veikėjams, neretai pasireiškia ištikimybė savo artimui, buvimu drauge. Tačiau jis ir problemiškas – dažnai nuoširdų globojimą lydi fizinis ar psichologinis smurtas, veikėjai susitaiko su neteisybe (dainelėje šunys neprotestuoja dėl virėjo įvykdyto nusikaltimo). Beketo pasitelkta dainelė atskleidžia absurdo estetikai būdingą *paprastumą*, iš liaudies kultūros perimtą *primityvistinį stilių*, kurį pasitelkus siekiama *komiškumu išryškinti tragizmą*, o *tragiškumu – komizmą*. Veikiančiųjų asmenų komiškas naivumas kelia gaudulį ir užuojautą (pavyzdžiui, Vladimiro ir Estragono naivus tikėjimas sulaukti Godo), o galios demonstravimas, priešingai, – juoką bei pasibjaurėjimą (pavyzdžiui, Poco elgesys *Belaukiant Godo I* veiksmė; valdovo galios demonstravimas Eženo Jonesko (Eugéne Ionesco) pjesėje *Karalius miršta*).

Beketo pjesės įkvėpė jaunos žmones sovietinėje Lietuvoje sukurti neformalų teatrinį judėjimą, kuris sutelkė gausų būrį bendraminčių. Vilniaus dailės institute studentai Arvydas Ambrasas ir Regimantas Midvikis įkūrė „Koridoriaus teatrą“, gyvavusį 1967–1970 m., kuriame statė savo parašytas absurdo pjeses (*Duobė*, 1967; *Maratonas*, 1968; *Pirmadienio popietė*, 1970). „Koridoriaus teatre“ buvo suvaidinta ir Beketo pjesė *Vaidinimas be žodžių I* (1970, rež. Arvydas Ambrasas, vaidino Mečislovas Ščepavičius. 1971 m. Lietuvos Jaunimo teatro aktorius Rimgaudas Karvelis šį monospektaklį nufilmavo). Absurdo teatro poetika turėjo įtakos Juozo Erlicko pjesėms, vaidintoms Viniaus universiteto studentų teatre. Į profesionalųjį Lietuvos teatrą absurdo idėjos atėjo su Kazio Sajos *Mamutų medžiokle* (1968 m. Kauno dramos teatre režisavo Jonas Jurašas). Cenzūra po kurio laiko suprato, kad absurdo poetika yra pavojingas sovietinės sistemos kritikos ginklas, todėl bandė uždrausti *Mamutų medžioklės* spektaklį (1969), uždarė „Koridoriaus teatrą“ (1970). Beketo pjesės į teatro sceną prasprūsdavo dėl atsitiktinumų – Vilniaus universiteto studentai pastatė Beketo pjesę *Žaidimo pabaiga* (1980), Klaipėdos dramos teatras – *Belaukiant Godo* (1982). Atkūrus nepriklausomybę, absurdo pjesių, taip pat ir Beketo kūrybos aktualumas sumažėjo, nes pasikeitęs visuomenės gyvenimas skatina naujai interpretuoti absurdo klasikos kūrinius.

Siūloma literatūra: Samuel Beckett, *Teatras: dramų rinkinys*, sudarė Dovydas Judelevičius, Vilnius: Baltos lankos, 2009; Marija Aušrinė Povilionienė, „Nesuskalbantys absurdo dramos žmonės“, in: *Gyvenimo ir teatro vaidinimai: XX amžiaus Vakarų drama*, Vilnius: Charibdė, 2004, p. 104–118.

Samjuelis Beketas

BELAUKIANT GODO

VEIKĖJAI

ESTRAGONAS

VLADIMIRAS

LAKIS

POCO

BERNIUKAS

PIRMAS VEIKSMAS

Kaimo kelias, šalia medis. Vakaras.

ESTRAGONAS sėdi ant žemės ir bando nuslauti batą. Galuojasi, traukdamas abiem rankom.

Netekęs jėgų, nuleidžia rankas, uždušęs ilsisi, vėl imasi bato.

Įeina VLADIMIRAS

ESTRAGONAS (*vėl nuleidžia rankas*). Nieko nepadarysi.

VLADIMIRAS (*artėja smulkiu žingsneliu, prasižergęs, nelinkstančiomis kojomis*). Ir aš pradėdu taip manyti. Ilgai vijau šalin tą mintį, sakiau, būk protingas, Vladimirai, juk dar ne viską išbandei. Ir vėl imdavausi žygių. (*Mąsto apie savo žygius. Estragonui*) Vadinasi, tu vėl čia.

ESTRAGONAS. Tikrai?

VLADIMIRAS. Džiaugiuosi vėl tave matydamas. Maniau, kad visai išėjai.

ESTRAGONAS. Ir aš,

VLADIMIRAS. Reikėtų atšvęsti susitikimą. (*Galvoja*) Stokis, apkabinsiu tave. (*Duoda Estragonui ranką*)

ESTRAGONAS (*susierzinęs*). Pala, pala.

Pauzė

VLADIMIRAS (*įsižeidęs, šaltai*). Ar galiu sužinoti, kur ponas praleido naktį?

ESTRAGONAS. Griovyje.

VLADIMIRAS (*nustebeš*). Griovyje? Kurgi?

ESTRAGONAS (*be jokio gesto*). Tenai.

VLADIMIRAS. Ir tavęs nemušė?

ESTRAGONAS. Mušė... Kur nemuš.

VLADIMIRAS. Vis tie patys?

ESTRAGONAS. Tie patys? Ką aš žinau.

Pauzė

VLADIMIRAS. Kai apie tai pagalvoju... jau kuris laikas... savęs klausiu... kuo būtum virtęs... be manęs... (*Tvirtai*) Kaulų krūvelė iš tavęs dabar būtų likusi, nieko daugiau.

ESTRAGONAS (*užgautas*). Na ir kas?

VLADIMIRAS (*prislėgtas*). Vienas to neišvertum. (*Po kurio laiko, gyvai*) Bet kurių galų dabar nusiminti. Reikėjo apie tai galvoti prieš amžinybę, kokiais tūkstantis devyniašimtais.

ESTRAGONAS. Gana. Padėk man nusitraukti tą šlamštą.

VLADIMIRAS. Susikibą už rankų, būtume vieni pirmųjų nušokę nuo Eifelio bokšto. Tada viskas buvo kitaip. Dabar jau per vėlu. Mūsų netgi nebeleistų užkopt į viršų. (*Estragonas galuojasi su batu*) Ką tu čia darai?

ESTRAGONAS. Nusiauti noriu – argi tau niekad nėra taip buvę?

VLADIMIRAS. Ne kartą tau sakiau, kad nusiauti reikia kasdien. Turėtum atidžiau manęs klausytis.

ESTRAGONAS (*bejėgiškai*). Padėk!

VLADIMIRAS. Skauda?

ESTRAGONAS. Skauda?! Jis dar klausia!

VLADIMIRAS (*įkarščio pagautas*). Tarsi tu vienas kankiniesi! Aš tau tuščia vieta. Norėčiau tave pamatyti mano kailyje. Štai tada žinotum.

ESTRAGONAS. Tau skaudėjo?

VLADIMIRAS. Skaudėjo?! Jis dar klausia!

ESTRAGONAS (*parodo pirštu*). Dėl to neturėtum būti atsisagstęs.

VLADIMIRAS (*pasilenkia*). Tavo tiesa. (*Užsisėga*) Reikia paisyt ir smulkmenų.

ESTRAGONAS. Ką aš galiu tau pasakyti – visada atidedi paskutiniam akimirksniui.

VLADIMIRAS (*svajingai*). Paskutiniam akimirksniui... (*Susimąsto*) Nors trunka ilgai, bet bus gerai. Kas taip sakė?

ESTRAGONAS. Tai nenori man padėt?

VLADIMIRAS. Kartais man atrodo, kad štai jau ateina. Tada jaučiuosi klaikiai. (*Nusiima skrybėlę, žiūri vidun, pabrauko ranka, nupurto, užsideda*) Na, kaip tau pasakyti? Ramu ir drauge... (*ieško žodžio*) siaubinga. (*Su patosu*) Siaubinga. (*Vėl nusiima skrybėlę, žiūri vidun*) Taigi! (*Stuksena per skrybėlę, lyg norėdamas kažką iškratyti, vėl žiūri į vidų, užsideda*) Vienu žodžiu...

Estragonas, sukaukęs visas jėgas, nusitraukia batą. Žiūri vidun, krapšto ranka, apverčia, krato, ieško ant žemės, ar kas nenukrito, nieko nesuranda, vėl kiša ranką į batą, akys be išraiškos

ESTRAGONAS. Nieko.

VLADIMIRAS. Parodyk.

ESTRAGONAS. Nėra ko rodyt.

VLADIMIRAS. Bandyk vėl apsiauti.

ESTRAGONAS (*apžiūrėjęs savo koją*). Tegu bent kiek prasivėdina.

VLADIMIRAS. Štai koks tas žmogus: koneveikia batus, o kalta jo paties koja. (*Dar kartą nusiima skrybėlę, žiūri vidun, braukia ranka, krato, stuksena per viršų, pučia į vidų, užsideda*) Man jau neramu daros. (*Pauzė. Estragonas sūpuoja koją, judindamas kojos pirštus, kad jie geriau atsigautų ore*) Vieną vagį išgelbėjo. (*Po pauzės*) Tai padorus procentas. (*Po pauzės*) Gogo...

ESTRAGONAS. Ką?

VLADIMIRAS. O jeigu imtume atgailauti?

ESTRAGONAS. Dėl ko?

VLADIMIRAS. Tiek to... (*mąsto*) Nereikia per daug gilintis.

ESTRAGONAS. Dėl to, kad esame gimę?

Vladimiras ima kvatotis, tačiau jo veidas staiga persikreipia, ir jis nustoja juoktis, susiėmęs už pilvo apačios

VLADIMIRAS. Nedrįstu net juoktis.

ESTRAGONAS. Kokia baisi negalia.

VLADIMIRAS. Tiktai šypсотis. (*Išsišiepia iki ausų, šypsena kurį laiką sustingsta, paskui staiga dingsta nuo veido*) Tai ne tas pats. Žodžiu... (*Po pauzės*) Gogo...

ESTRAGONAS (*suiržęs*). Ko dar?

VLADIMIRAS. Ar esi skaitęs Bibliją?

ESTRAGONAS. Bibliją... (*svarsto*) Gal ir buvau užmetęs akį.

VLADIMIRAS (*nustebęs*). Toje mokykloje, kur nebuvo Dievo?

ESTRAGONAS. Jau nebežinau, ar jis ten buvo, ar ne.

VLADIMIRAS. Tu tikriausiai painioji mokyklą su kalėjimu.

ESTRAGONAS. Galbūt. Prisimenu Šventąją Žemę. Iš spalvotų žemėlapių. Labai gražių. Negyvoji jūra blyškiai mėlyna. Vien į ją žiūrint, džiūdavo gerklė. Štai kur, sakiau, praleisim medaus mėnesį. Plaukiosim. Būsime laimingi.

VLADIMIRAS. Tau reikėjo būti poetu.

ESTRAGONAS. Aš ir buvau. (*Rodo į savo skarmalus*) Argi nematyti?

Pauzė

VLADIMIRAS. Apie ką čia kalbėjau... Kaip tavo koja?

ESTRAGONAS. Tinsta.

VLADIMIRAS. Ak taip, apie plėšikus. Prisimeni?

ESTRAGONAS. Ne.

VLADIMIRAS. Nori, kad papasakočiau?

ESTRAGONAS. Ne.

VLADIMIRAS. Greičiau laikas bėga. (*Pauzė*) Tie du plėšikai buvo nukryžiuoti kartu su Išganytoju.

ESTRAGONAS. Su kuo?

VLADIMIRAS. Su Išganytoju. Du plėšikai. Sako, vienas buvo išganytas, o antras... (*ieško antonimo žodžiui „išganytas“*) pasmerktas.

ESTRAGONAS. Išganytas?

VLADIMIRAS. Išgelbėtas nuo pragaro.

ESTRAGONAS. Einu. (*Nejuda*)

VLADIMIRAS. Ir vis dėlto... (*Po pauzės*) Kaip čia yra, kad... Tikiuosi, tau neįkyriu.

ESTRAGONAS. Aš nesiklausau.

VLADIMIRAS. Kaip čia yra, kad apie tą atsitikimą pasakoja tik vienas iš keturių evangelistų? Juk visi keturi buvo tenai, bent jau netoliese. Ir tik vienas kalba apie išgelbėtą piktadarių. (*Po pauzės*) Klausyk, Gogo, retkarčiais galėtum atsiliepti.

ESTRAGONAS. Aš klausau.

VLADIMIRAS. Vienas iš keturių. Iš kitų trijų du visai apie tai neužsimena, o trečiasis sako, kad juodu abu prieš jį burnojo.

ESTRAGONAS. Prieš ką?

VLADIMIRAS. Ką?

ESTRAGONAS. Nieko nesuprantu... (*Po pauzės*) Prieš ką burnojo?

VLADIMIRAS. Prieš Išganytoją.

ESTRAGONAS. Kodėl?

VLADIMIRAS. Todėl, kad jis nenorėjo jų išgelbėti.

ESTRAGONAS. Nuo pragaro?

VLADIMIRAS. Na ne! Nuo mirties.

ESTRAGONAS. Ir tada?

VLADIMIRAS. Tada reikėjo pasmerkti juos abu.

ESTRAGONAS. O paskui?

VLADIMIRAS. Bet vienas iš evangelistų sako, kad vienas plėšikas buvo išganytas.

ESTRAGONAS. Na tai kas? Jų nuomonės skiriasi, štai ir viskas.

VLADIMIRAS. Jie visi keturi buvo tenai. Bet štai tik vienas sako, kad plėšikas buvo išganytas. Kodėl juo reikia tikėti labiau negu kitais?

ESTRAGONAS. Kas juo tiki?

VLADIMIRAS. Ogi visi. Tik ši versija ir težinoma.

ESTRAGONAS. Žmonės yra kretinai.

Jis sunkiai pakyla, šlubuoja kairiųjų kulisių link, sustoja, žiūri tolyn prisidengęs ranka akis, grįžta, eina dešiniųjų kulisių link, žiūri į tolį. Vladimiras jį lydi žvilgsniu, paskui lenkiasi pakelti batų, žiūri vidun, staigiai numeta

VLADIMIRAS. Tpfu! (*Spjauna ant žemės*)

Estragonas sugrįžta į scenos vidurį, žiūti scenos gilumon

ESTRAGONAS. Nuostabi vietelė. (*Atsigręžia, eina prie rampos, žvelgia į publiką*) Gražu pažiūrėti. (*Atsisuka į Vladimirą*) Eime.

VLADIMIRAS. Nevalia.

ESTRAGONAS. Kodėl?

VLADIMIRAS. Laukiam Godo.

ESTRAGONAS. Tiesa. (*Po pauzės*) O tu tikrai žinai, kad čia?

VLADIMIRAS. Kas?

ESTRAGONAS. Kad reikia laukti čia?

VLADIMIRAS. Sakė, kad prie medžio. (*Jie žiūri į medį*) Ar matai dar kokį medį?

ESTRAGONAS. O kas tai per medis?

VLADIMIRAS. Tarytum gluosnis.

ESTRAGONAS. O kurgi lapai?

VLADIMIRAS. Turbūt nudžiūvęs.

ESTRAGONAS. Jau liovėsi verkęs.

VLADIMIRAS. Ko gero, metas nebe tas.

ESTRAGONAS. O gal čia tik krūmokšnis?

VLADIMIRAS. Krūmas.

ESTRAGONAS. Krūmokšnis.

VLADIMIRAS (*vėl nori prieštarauti, bet susilaiko*). Ką turi galvoje? Kad sumaišėm vietą?

ESTRAGONAS. Jis jau turėtų būti čia.

VLADIMIRAS. Jis tvirtai nesakė, kad ateis.

ESTRAGONAS. O jeigu neateis?

VLADIMIRAS. Ateisime rytoj.

ESTRAGONAS. O paskui poryt.

VLADIMIRAS. Galbūt.

ESTRAGONAS. Ir paskui visą laiką.

VLADIMIRAS. Kitaip sakant...

ESTRAGONAS. Kol jis ateis.

VLADIMIRAS. Tu negailestingas.

ESTRAGONAS. Mes jau vakar buvom atėję.

VLADIMIRAS. Na ne, klysti.

ESTRAGONAS. O ką mudu veikėme vakar?

VLADIMIRAS. Ką veikėme vakar?

ESTRAGONAS. Taip.

VLADIMIRAS. Dievaži... (*Įpykęs*) Skleisti abejones – čia jau tavo privalumas!

ESTRAGONAS. Man atrodo, kad mes jau esame čia buvę.

VLADIMIRAS (*dairosi aplinkui*). Vietovė tau pažįstama?

ESTRAGONAS. Aš to nesakau.

VLADIMIRAS. Ir ką gi?

ESTRAGONAS. Tai nieko nereiškia.

VLADIMIRAS. Vis tiek... šitas medis... (*Atsisuka į publiką*)... šitas purvynas.

ESTRAGONAS. Tu įsitikinęs, kad šiandien vakare?

VLADIMIRAS. Kas šiandien?

ESTRAGONAS. Kad reikėtų laukti?

VLADIMIRAS. Sakė, kad šeštadienį. (*Po pauzės*) Man rodos.

ESTRAGONAS. Po darbo.

VLADIMIRAS. Regis, buvau užsirašęs. (*Rausiasi po kišenes, prigrūstas visokio šlamšto*)

ESTRAGONAS. O kurį šeštadienį? Ir ar šiandien šeštadienis? O gal sekmadienis? Arba pirmadienis? Arba penktadienis?

VLADIMIRAS (*paklaikęs dairosi aplinkui, tarsi diena būtų užrašyta kur nors horizonte*). Negali būti.

ESTRAGONAS. Arba ketvirtadienis.

VLADIMIRAS. Ką daryt?

ESTRAGONAS. Jeigu jis buvo atėjęs vakar ir mūsų nerado, šiandien tikrai nebeateis.

VLADIMIRAS. Bet tu sakei, kad mes buvom čia atėję vakar vakare.

ESTRAGONAS. Galėjau. (*Po pauzės*) Patylėkim truputį, gerai?

VLADIMIRAS (*bejėgiškai*). Gerai.

Estragonas vėl sėdasi ant žemės. Vladimiras neramiai žingsniuoja po sceną, retkarčiais sustoja ir žvalgosi į horizontą. Estragonas užmiega.

VLADIMIRAS (*sustojęs priešais Estragoną*). Gogo... (Pauzė) Gogo... (Pauzė) Gogo!

Estragonas pašoka iš miegų

ESTRAGONAS (*su siaubu suvokęs savo situaciją*). Miegojau. (*Priekaištingai*) Kodėl tu man niekada neleidi pamiegoti?

VLADIMIRAS. Pasijutau vienišas.

ESTRAGONAS. Aš sapnavau.

VLADIMIRAS. Tik nepasakok!

ESTRAGONAS. Aš sapnavau, kad...

VLADIMIRAS. Nepasakok!

ESTRAGONAS (*rodo į pasaulį*). Tau šito pakanka? (*Pauzė*) Negražu, Didi. Kam gi daugiau papasakosiu savo vidinius košmarus?

VLADIMIRAS. Tegu jie ir lieka viduje. Gerai žinai, kad aš to nepakenčiu.

ESTRAGONAS (*šaltai*). Būna akimirku, kai savęs klausiu, ar ne geriau mudviem būtų išsiskirti.

VLADIMIRAS. Toli nenueitum.

ESTRAGONAS. Tai iš tikrųjų būtų didelis nepatogumas. (*Po pauzės*) Ar ne tiesa, Didi, kad tai būtų didelis nepatogumas? (*Po pauzės*) Kai kelis toks gražus. (*Po pauzės*) O bendrakaiviai geručiai. (*Po pauzės, švelniai*) Ar ne, Didi?

VLADIMIRAS. Ramybės.

ESTRAGONAS (*aistringai*). Ramybė... ramybė... (*Svajingai*) Anglai sako „raamybė“. Tai raamūs žmonės. (*Po pauzės*) Esi girdėjęs anekdotą apie anglą bordelyje?

VLADIMIRAS. Taip.

ESTRAGONAS. Papasakok.

VLADIMIRAS. Atstok.

ESTRAGONAS. Vienas anglas įkaušo ir nuėjo į bordelį. Šeimininkė jo klausia, kokios jis norėtų: blondinės, brunetės ar rudos. Pasakok toliau.

VLADIMIRAS. *Atstok! (Išeina)*

Estragonas pakyla ir seka iš paskos iki scenos krašto. Estragono mimika panaši į žiūrovo, stebincio boksininkų kovą. VLADIMIRAS sugrįžta, praeina pro Estragoną, slenka per sceną nuleidęs akis. Estragonas žengia jo link, sustoja

ESTRAGONAS (*švelniai*). Tu norėjai man kažką pasakyti? (*Vladimiras neatsiliepia. Estragonas prieina dar arčiau*) Tu ketini man kažką pasakyti? (*Pauzė. Dar žingsnis į priekį*) Sakyk, Didi...

VLADIMIRAS (*neatsigręždamas*). Neturiu ko tau pasakyti.
[...]

ANTRAS VEIKSMAS

Rytojaus diena. Ta pati valanda. Ta pati vieta.

Estragono batai, suglausti užkulniais, nosimis į šalis, stovi prie rampos. Lakio skrybėlė tebėra kur buvusi

Medį dengia lapija

Greitai įeina VLADIMIRAS. Sustoja ir ilgai žiūri į medį. Paskui staiga ima skubriai žingsniuoti po sceną tai į vieną, tai į kitą pusę. Vėl sustoja prie batų, lenkiasi, ima vieną, apžiūri, pauosto, rūpestingai stato atgal. Vėl pradeda blaškytis po sceną. Sustoja prie dešiniųjų kulisų, ilgai žiūri į tolį prisidėjęs ranką prie kaktos.

Žingsniuoja pirmyn atgal. Sustoja prie kairiųjų kulisų, veiksma kartojasi. Žingsniuoja šen ir ten. Staiga sustoja, susineria rankas ant kiūtinės, užverčia galvą ir ima visa gerkle dainuoti

VLADIMIRAS. Išalko šuo labai...

Kadangi pradėjo per žemai, liaujasi dainavęs, atsikosti ir pradeda aukštesniu tonu:

Išalko šuo labai
Ir prie dešros priėjo –
Užtvojo negyvai
Su samčiu jį virėjas.
Ir šunį šunys, jo draugai,
Palaidojo suėję...

Sustoja, atgauna kvapą, pradeda vėl:

Ir šunį šunys, jo draugai,
Palaidojo suėję.
Pastatė kryžių nedažytą
Ir užrašą pridėjo:
Išalko šuo labai
Ir prie dešros priėjo –
Užtvojo negyvai
Su samčiu jį virėjas.
Ir šunį šunys, jo draugai,
Palaidojo suėję.

Sustoja, atsikvepia, vėl pradeda:

Ir šunį šunys, jo draugai,
Palaidojo suėję...

Nutyla, kurį laiką stovi nejudėdamas, paskui vėl ima karštligišškai žingsniuoti po sceną. Vėl sustoja priešais medį, vaikšto pirmyn atgal, sustoja priešais batus, vėl vaikštoinėja, bėga prie kairiųjų kulisių, žiūri į tolį. Tuo metu iš už kairiųjų kulisių pasirodo ESTRAGONAS, basas, nuleista galva, jis lėtai eina per sceną. Vladimiras atsigręžia ir jį pamato

VLADIMIRAS. Vėl tu! (*Estragonas sustoja, nepakeldamas galvos. Vladimiras eina prie jo*) Eikš, aš tave apkabinsiu!

ESTRAGONAS. Neliesk manęs!

Vladimiras įsižeidęs susilaiko. Pauzė

VLADIMIRAS. Tu nori, kad ečiau šalin? (*Po pauzės*) Gogo! (*Po pauzės. Įdėmiai žiūri į jį*) Tave mušė? (*Po pauzės*) Gogo! (*Estragonas visą laiką tyli nuleidęs galvą*) Kur tu praleidai naktį? (*Pauzė. Vladimiras prieina artyn*)

ESTRAGONAS. Neliesk manęs! Nieko neklausk! Nieko nesakyk! Būk su manimi

VLADIMIRAS. Argi aš esu kada nors tave palikęs?

ESTRAGONAS. Tu leidai man išeiti.

VLADIMIRAS. Pažiūrėk į mane. (*Estragonas nesijudina. Garsiai*) Pažiūrėk į mane, tau sakau!

Estragonas pakelia galvą. Jie ilgai žiūri vienas į kitą, tai atitraukdami, tai priartėdami, pakreipę galvą į šoną, tarsi žiūrėtų į kokią meną kūrinių, virpėdami artėja vienas prie kito, paskui staiga apsikabina, ploja vienas kitam per nugarą. Paleidžia vienas kitą iš glėbio. Estragonas, praradęs atsparą, vos nenugrįūva

[...]

ESTRAGONAS. Didi!

VLADIMIRAS. Klausau.

ESTRAGONAS. Aš daugiau nebegaliu.

VLADIMIRAS. Taip tik sakai.

ESTRAGONAS. O jeigu mes išsiskirtume? Gal būtų geriau.

VLADIMIRAS. Rytoj pasikarsim. (*Po pauzės*) Jei neateis Godo.

ESTRAGONAS. O jeigu ateis?

VLADIMIRAS. Būsim išgelbėti. (*Nusiima skrybėlę – tai Lakio skrybėlė, dirsteli į vidų, pabraukia ten ranka, pakrato, užsideda*)

ESTRAGONAS. Eime?

VLADIMIRAS. Užsimauk kelnes.

ESTRAGONAS. Ką?

VLADIMIRAS. Užsimauk kelnes.

ESTRAGONAS. Užsimauti kelnes?

VLADIMIRAS. Užsimauk kelnes.

ESTRAGONAS. Tiesa. (*Užsimauna kelnes*)

Pauzė

VLADIMIRAS. Eime?

ESTRAGONAS. Eime.

Abu nejuda iš vietos

UŽDANGA

Chorche Luisas Borchesas

Argentinos išskirtinumo ženklas yra ne tik aistringasis šokis tango – šalį išgarsino ir unikalūs rašytojai **Chorché Luisas Borchesas** (Jorge Luis Borges, 1899–1986) bei Chulijas Kortasaras (Julio Cortázar). Borchesas sukūrė intelektualios novelės tipą ir savo matematiškai preciziška kūryba padarė įtaką daugeliui XX a. žodžio meistrų. Jis mokė kalbėti glaustai ir tik apie tai, kas esminga. Taip pat reiškėsi kaip poetas, eseistas, kritikas, vertėjas.

Novelinės sintezės viršūnę pasiekusio Borcheso tekstų sudėtingumas ir labai koncentruotas rašymas vaizdingai apibūdinamas taip: jis davė pradžių literatūrai, pakeltai kvadratu, ir kartu literatūrai, kuri yra tarsi iš pačios savęs ištraukta kvadratinė šaknis. Pasakyta įmantriai,

bet taikliai, nes perprasti jo siūlomas neįprastas struktūras ir kalbinio žaidimo taisykles, išlukštenti užkoduotas prasmes labai nelengva. Pats mėgo kartoti, kad skaitymas yra daug svarbesnė intelektualinė veikla už rašymą ir kiekvienas skaitymas „perrašo tekstą“. Borchesas konstravo mažo formato kūrinius, kuriuos pats vadino „fikcijomis“ (tai, kas nesama, įsivaizduojama), ir neparašė nė vienos storos knygos. Pirmoji lietuviškai pasirodžiusi novelių rinktinė taip pat vadinosi *Fikcijos* (2000) ir sąlygiškai paženklino rašytojo gimimo šimtmetį.

Susiduriame su proza, kuri grįsta ne istorijų ar santykių pasakojimu (visai nerasime meilės dramų), bet vaizduotės konstruktyvumu ir erudicija. Kartais paaiškinimų ir komentarų kūrinio gale tiek daug, kad juos galima skaityti kone kaip antrą lygiagretų tekstą (juos gausiai rašė ir pats autorius, ir jo tekstų vertėjai iš ispanų kalbos). Sakyta, kad trijuose puslapiuose šis rašytojas gali pateikti viso romano santrauką.

Borchesas gimė Buenos Airėse 1899 m., mirė Ženevoje 1986 m. Jo gyvenime Lotynų Amerika ir Europa glaudžiai susipynusios. Paauglystę praleido Europoje, trumpam buvo susižavėjęs avangardo estetiniais ieškojimais, tačiau grįžęs į Argentiną nuo jų nutolo, atsigrėžė į universalizmą ir vietinį koloritą (*criollismo*), nors nemėgo tango (laikė jį sentimentaliai erotišku), bet dievino vyrų pramogą milongą – lėtą šokį, kuriuo, lydint gitaros muzikai, pasakojama apie drąsą, peilius ir dvikovas. Borgesas niekada nesimokė universitete, bet buvo nepaprastai išsilavinęs (teigė, kad universitetą jam atstojo tėvo – kario ir psichologijos profesorius – biblioteka), mokėjo ispanų, anglų, lotynų, prancūzų, vokiečių kalbas, iš auklės paragvajietės išmoko indėnų (*guarani genties*), išvertė į ispanų kalbą keliolika geriausių XX a. Europos literatūros klasikų kūrinių. Po traumos apakęs rašytojas ėmėsi ugdyti protą, o nuotykių ieškojo žinynuose ir knygoje (viena mėgstamiausių – Britų enciklopedija). Yra dirbęs mažos vietinės bibliotekos tarnautoju, o už nepaklusnumą Argentinos diktatoriaus Perono valdymui pažemintas iki turgaus vištų ir triušių inspek-

toriaus. Vieną dieną turguje nebesasirodė – ėmė keliauti po pasaulį ir skaityti paskaitų ciklus. Svarbiausia moteris jo gyvenime buvo motina, sulaukusi beveik šimto metų. Rašytojas pirmą kartą vedė vėlai (68-erių) ir nesėkmingai. Antrąją jo žmona tapo studentė, sekretorė, autorinių teisių paveldėtoja Maria Kodama. Visų Borgesą supusių moterų misija – būti neregio „akimis“, tačiau jo kūryboje moterų beveik nesama, neplėtojamos vyro ir moters santykių, meilės temos. Kritikai jo poezijoje randa vieną vienintelį meilės eilėrašį. Rašytojas nemėgo atvirų autobiografinių detalių, jas užmaskuodavo išmone, alegorijų ir simbolių šydu ir manė, kad fantastinė literatūra taip pat grįsta patirtimi, kaip ir realinė.

Borchesas siekė universalumo – dažname jo kūrinyje vyrauja visa apimantys simboliai: sodas, visata, labirintas, pasaulio biblioteka kaip visų žinių kaupyklos, visų laikų ir visų erdvių pilnatvė, įmanomų ir neįmanomų dalykų suma. Prieš 70 metų parašyta novelė „Babelio biblioteka“ išgarsino rašytoją, griežtas jo mąstymas ir taupus stilius paveikė visą žymiausių Lotynų Amerikos romanistų kartą. XX a. septintajame dešimtmetyje Paryžiuje Borgeso kūrybai skirtas specialus žurnalo numeris, jis tapo tarptautine garsenybe. Įdomi detalė: į novelę „Babelio biblioteka“ įterpiamas neva penkių šimtų metų senumo tekstas, kuriame minima ir lietuvių kalba – „samojedų–lietuvių dialektas, paimtas iš *guarani*, su klasikinės arabų kalbos moduliacijomis“. Kai ispanistas ir menotyrininkas Stasys Goštautas, asmeniškai pažinojęs Borchesą, paklausė, kaip tokia neįtikėtina etimologija galėjo atsirasti, šis paaiškines, kad turtingos tėvo bibliotekos senoje enciklopedijoje radęs lyginamąjį sanskrito ir lietuvių kalbos žodyną.

„Babelio biblioteka“ vaizduoja begalinę knygų aibę, o novelė „Smėlio knyga“, davusi antraštę visam rinkiniui, šlovina begalinę puslapių aibę – tai nelyg būties galimybių versmė, nes puslapiai ir tekstas nesikartoja, kad ir kiek tą knygą vartytum. Pasaulio sutvėrimo, žmogaus prigimties slėpiniai yra tokių pasakojimų daugialypiškumo pagrindas. Visa apimantis daiktų ir reiškinių sąryšingumas, pasaulio kilmės mįslė užkoduota novelėje „Dievo rašmenys“. Įkalintas belangėje actekų žynys tiki, kad pirmąją pasaulio sutvėrimo dieną Dievas užrašė burtazodį, galintį apsaugoti nuo būsimų nelaimių ir katastrofų. Kaip jį įminti? Nežmoniškais pastangomis žynys permano paslaptį iš jaguaro dėmių, išskaito „juodus rašmenis gelsvai rudame kailyje“, bet skelbti to garsiai nebemato prasmės. Patyrus begalinį būties vientisumą, žemiškos aistros, valdžios troškimas nebeatrodo svarbios.

Borcheso kūrybos problemikos universalumą užtikrina jo erudicija – tai įvairių civilizacijų, kultūrų, religijų žinovas, laisvai operuojantis Lotynų Amerikos, senosios ir Naujųjų amžių Europos, Rytų šalių istorijos, mitologijos, filosofijos, ezoterikos, menų faktais ir idėjomis, aliuzijomis ir citatomis. Jo aistra – sisteminti, kataloguoti, apibendrinti. Kaip šmaikštus paradoksas kultūroje įsigalėjo Borcheso gyvūnų skirstymo skaičiuotė, kai rašytojas vieną greta kito vardija skirtingiausius bendro pagrindo neturinčius reiškinius: gyvūnus skirsto į „priklausančius imperatoriui“, „balzamuotus“, „prijaukintus“, „undines“, „nesuskaičiuojamus“, „šunis“, „pasakų“ ir pan. Anot Jūratės Baranovos, šis sąrašas išjudina mūsų mąstymo įpročius, koordinates ir plokštumas. Kur galėtų susitikti tie gyvūnai? Aišku, kad tik kalbos erdvėje.

Polinkį į klasifikaciją liudija ir originali *Pramanytų būtybių knyga*, apimanti net 120 trumpų, abėcėlės tvarka išrikiuotų enciklopedinių pasakojimų apie įvairių tautų mitologines,

---

Borchesas savo prozoje sukūrė žaismingą fantastinį pasaulį, kuriame absurdas ir paradoksai neslegia, o tik pabrėžia būties mįslingumą, kur karaliauja mistika, teologija, filosofija, labirintai ir veidrodžiai, stipraus vyro kultas.

---

folklorines ir literatūrines būtybes. Vienos jų gerai pažįstamos iš vaikystės pasakų (elfai, troliai, drakonai, fėjos, nimfos, džiniai), kitos įkūnija priešistorinio žmogaus baimes (valkirijos, lemūrai, garuda, minotauras, cerberis, lamija, baziliskas), treči padarai išgalvoti mistikų, filosofų, rašytojų, kaip antai Češyro katinas iš Luiso Kerolio (Lewis Carroll) *Alisos stebuklų šalyje*. 74-as *Pramanytų būtybių* knygos pasakojimas „Minotauras“ atkartoja Antikos mitą (Kretos karalienė nuo baltojo jaučio pagimdė sūnų pabaisą – Minotaurą, kuriam paslėpti buvo pastatytas labirintas ir aukojami žmonės): „Mintis pastatyti namą taip, kad žmonės nerastų išėjimo, ko gero, dar keistesnė

negu žmogus jaučio galva, tačiau abidvi išmonės gerai dera tarpusavyje, o labirinto vaizdinys tinka Minotaurui. Visai natūralu, kad baisaus namo viduryje turi gyventi pabaisa“, – aiškina Borgesas beveik moksliniu stiliumi.

Novelės „Asterijo namai“ pasakotojas pakiliai kalba „aš“ vardu, sakosi esąs vienintelis žemėje ir didžiujasi, kad jo namams nesą lygių. Kas jis – toks galingas, pasipūtęs, nemokantis skaityti, nuobodžiaujantis ir vienišas? Tik paskutinis sakinytis atskleidžia, kad monologą sakė pabaisa Minotauras; vėliau jį nudobė herojas Tesėjas, kuris iš karalaitės Ariadnės gavo siūlą, išvedusį iš labirinto. Žinomo mito interpretacija, naujas senųjų kultūros tekstų perrašymas – būdingas Borgeso kūrybos bruožas. Anot menininko, visi esame skolingi anksčiau kūrusiems rašytojams, o perkūrimo veiksmas yra ir atkūrimas, suaktualinimas, kultūros ženklų gražinimas į apyvertą. „Viskas jau yra įvykę ir viskas amžinai pasikartoja“, – sako Borgesas, bet visada galima atrasti originalių metaforų tam įvardyti.

Greta daugiaprasmių ir dažnai pasikartojančių sodo, rato, labirinto metaforų viena svarbiausių Borgeso prozoje yra sapno koncepcija. Ar aš gyvenu? O gal mane sapnuoja? Gal pabundame ne į tikrovę, o į ankstesnį sapną? Novelė „Laukimas“ vaizduoja įtampą laukiant mirties. Iš vagių ir nusikaltėlių būrio ištrūkti neįmanoma, tad vyras nusižeminęs laukia pelnyto keršto, kol jį iš tiesų nušauna. Jis tiek kartų sapnavo šią baigtį, kad atėjus atpildo valandai nebežino, ar tai sapnas, ar tikrovė.

Borchesas savo prozoje sukūrė žaismingą fantastinį pasaulį, kuriame absurdas ir paradoksai neslegia, o tik pabrėžia būties mįslingumą, kur karaliauja mistika, teologija, filosofija, labirintai ir veidrodžiai, stipraus vyro kultas (rašytojo proseneliai kovojo už Argentinos Nepriklausomybę, o vyro idealas buvo mirtis ant žirgo).

Siūloma literatūra: Jorge Luis Borges, *Fikcijos*, sudarė ir parengė Stasys Goštautas, Vilnius: Baltos lankos, 2000; Jorge Luis Borges, *Smėlio knyga*, iš ispanų kalbos vertė ir komentarus parengė Linas Rybelis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006; Jorge Luis Borges, Margarita Guerrero, *Pramanytų būtybių knyga*, iš ispanų kalbos vertė Linas Rybelis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008; Jūratė Baranova, „Kaip surasti Jorge's Luiso Borgeso namą?“, in: Jūratė Baranova, *Meditacijos: tekstai ir vaizdai*, Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 9–16.

Chorché Luisas Borchesas

SMĖLIO KNYGA

ASTERIJO NAMAI

Ir karalienė pagimdė sūnų, ir davė jam Asterijo¹ vardą.

APOLODORAS², BIBLIOTEKA, III, 1

Žinau, kad mane kaltina puikybe, mizantropija, o gal net beprotybe. Tokie kaltinimai (už juos tinkamu laiku atsilyginsiu) yra iš piršto laužti. Tiesa, aš neišeinu iš savo namų, bet tiesa ir tai, kad jų durys (jų – begalybė*) dieną ir naktį atviros žmonėms ir žvėrimis. Tegu užsuka, kas nori. Tik čia nėra nei moteriškos prabangos, nei rafinuoto rūmų spindesio, tik ramybė ir vienatvė. Tai namai, kuriems nėra lygių visoje žemėje. (Meluoja tie, kurie tvirtina, jog panašių namų esama Egipte.) Net mano šmeižikai pripažįsta, kad namuose nėra *jokių baldų*. Dar viena nesąmonė: neva aš, Asterijas, esu kalinys. Gal pakartoti, jog visos durys atviros? Pridurti, kad nėra nė vieno skląščio? Be to, kartą vakarėjant išsmukau į gatvę, bet grįžau dar nakčiai neprasidėjęs, mat pašiurpau nuo prastuomenės veidų, bespalvių ir plokščių kaip delnas. Saulė jau buvo nusileidusi, tačiau iš gailaus vaiko verkšlenimo ir gūdžių minios maldavimų supratau, jog mane atpažino. Žmonės meldėsi, bėgo, puolė kniūbsti ant žemės; kai kurie užsiropštė ant Dviašmenio kirvio³ šventyklos stilobato⁴, kiti metėsi rinkti akmenis. Kažkas, regis, šoko į jūrą. Ne veltui mano motina buvo karalienė, negaliu įsimaišyti tarp prasčiokų, nors ir kaip iš kuklumo to norėčiau.

Mat faktas yra toks: aš – vienintelis. Man nerūpi, ką vienas žmogus gali perduoti kitiems. Kaip filosofas, manau, kad raštu apskritai nieko neįmanoma perteikti. Mano dvasiai svetimi įkyrūs ir niekingi mažmožiai, nes ji skirta tik tam, kas didu. Niekada nesugebėjau atskirti vieną raidę nuo kitos. Kažkoks kilnus nekantrumas neleido man išmokti skaityti. Kartais to gailiuosi, juk dienos ir naktys tokios ilgos.

Aišku, pramogų man netrūksta. Kaip avinas, pasirengęs pulti, lakstau akmeninėmis galerijomis, kol apsvaigęs griūvu žemėn. Kartais slepiuosi šešėlyje prie tvenkinio ar koridoriaus posūkyje ir apsimetu, kad manęs ieško. Šokinėju nuo plokščių stogų tol, kol susižeidžiu ligi kraujo. Bet kada galiu vaizduotis miegą, guli užsimerkęs ir garsiai šnopoju. (Kartais iš tiesų užmingu, nes atsimerkęs pastebiu pasikeitus dienos spalvą.)

¹ Asterijas (gr. žvaigždėtasis) yra tikrasis Minotauras, senovės graikų mitinės pabaisos, pusiau žmogaus, pusiau jaučio vardas.

² Apolodoras Atėnietis (Απολλόδωρος; 180–110 pr. Kr.) – graikų istorikas ir filologas. Parašė *Iliados* laivų sąrašo komentarą ir *Kroniką* (4 knygas); jo vardu išlikusi *Biblioteka* sukurta ne jo; tai II a. po Kr. parašytas mitų vadovėlis.

* Originale sakoma *keturiolika*, bet užtenka priežasčių manyti, kad Asterijo lūpose šis skaičius tolygus begalybei.

³ Turimas omenyje Labirintas (gr. Λαβύρινθος) – vienas iš keturių antikos pasaulyje žinomų statinių, Kretos saloje Dedalo pastatytas Minotaurui. Šis mitas atspindėjo Kretos klestėjimo laikotarpį (II tūkstantmetis pr. Kr.) ir vieną iš jos toteminių gyvūnų – jautį. Išvertus iš graikų kalbos labirintas reiškia „dviašmenis kirvis“.

⁴ Stilobatas (gr. στυλοβάτης – kolonos papėdė) – senovės graikų šventyklos arba kolonados laiptuoto cokolio viršutinė pakopa arba jos paviršius.

Bet labiausiai man patinka žaisti kitą Asteriją. Manausi, kad jis ateina pas mane į svečius ir aš aprodau jam namus. Žemai lankstydamasis sakau: „Dabar grįžkim prie ano kam-po“, arba „Dabar eikime į kitą kiemą“, arba „Taip ir maniau, kad jums patiks šis laštakas“, arba „Dabar pamatysi talpyklą, užpiltą smėlio“, arba „Pamatysi, kaip išsišakoja šis požeminis takas“. Kartais apsirinku, ir tuomet abudu smagiai juokiamės.

Ne tik žaidimų prasimanau, taipogi daug galvoju apie namus. Visos namų dalys kartojasi daugelį sykių, bet kuri vieta atitinka kitą. Nėra vieno tvenkinio, vieno kiemo, vienos girdyklos, vieno lovio; yra keturiolika (begalybė) lovių, girdyklų, kiemų, tvenkinių. Namai dideli kaip pasaulis; tiesą sakant, tai ir yra pasaulis. Vis dėlto kartą, prasibro- vęs pro kiemus su tvenkiniais, dulkėtomis pilkšvo akmens galerijomis, aš išėjau į gatvę ir pamačiau Dviašmenio kirvio šventyklą ir jūrą. Viso šito nesupratau, kol vieną naktį man nebuvo apreikšta, jog jūrų ir šventyklų taip pat esama keturiolikos (begalybės). Viskas kartojasi daugelį kartų, keturiolika sykių, tik du dalykai nepakartojami: viršuje – neižvelgiama saulė, apačioje – Asterijas. Gal aš pats sukūriau žvaigždes, saulę ir šiuos milžiniškus namus, tik jau neprisimenu.

Kas devyneri metai devyni žmonės ateina į namus, kad išvaduočiau juos nuo viso blogio. Girdžiu jų žingsnius ar balsus akmeninių galerijų gilumoje ir džiūgaudamas bėgu jų ieškoti. Sutikimo ceremonija trunka vos kelias minutes: jie krinta vienas po kito man nespėjus net rankų susitepti jų krauju. Jie lieka gulėti ten, kur parkrinta, o jų kūnai man padeda skirti vieną galeriją nuo kitos. Nežinau, kas jie tokie, tačiau vienas iš jų savo mirties valandą man išpranašavo, jog kada nors ateisias ir mano išvaduotojas. Nuo to laiko manęs neslegia vientvė, žinau, kad mano išvaduotojas yra ir galiausiai vieną dieną stos priešais mane ant dulkinio tako. Jei mano klausą siektų visi pasaulio garsai, vis tiek išgirsčiau jo žingsnius. Būtų gera, jei nuvestų mane ten, kur mažiau galerijų ir durų. Koks bus mano išvaduotojas? – klausiu save. Jautis ar žmogus? O gal jautis žmogaus galva? O gal toks kaip aš?

Rytmečio saulė žaižaravo ant bronzinio kalavijo. Kraujo nebuvo jau nė žymės.

– Ar patikėsi, Ariadne? – tarė Tesėjas. – Minotauras beveik nesigynė.

Skiriama Martai Mosquerai Eastman⁵

DIEVO RAŠMENYS

Belangė gili ir akmeninė, savo forma ji primena beveik taisyklingą pusrutulį. Asla, taip pat akmeninė, kiek mažesnė už pusrutulio spindulį plačiausioje vietoje, todėl patalpa atrodo ir ankšta, ir erdvi. Per vidurį ją kerta siena; nors labai aukšta, bet nesiekia kupolo viršūnės. Vienoje pusėje esu aš, Tsinakanas⁶, Pedro de Alvarado⁷ sudėgintos Kaholomo⁸

⁵Marta Mosquera Eastman – J. L. Borcheso pažįstama.

⁶Majų mitologijoje Tsinakanas yra Dievas šikšnosparnis. Be to, *tzinacán* nahuatlių kalba reiškia siurbiantis šikšnosparnis, kitaip tariant, vampyras.

⁷Pedro de Alvarado (1495–1541) – ispanų konkistadoras, vienas iš Hernáno Cortésio bendražygių, pagarsėjęs narsa ir žiaurumu. Vėliau – Gvatemalos ir Hondūro valdytojas.

⁸Kaholom (kičių kalba *Qaholom* – tėvas) – vienas iš majų mitologijos kūrėjų grupės dievų.

piramidės žynys, kitoje pusėje – jaguaras, lygiais nematomais žingsniais matuojantis savo kameros laiką ir erdvę. Vidurinėj sienoj prie pat žemės iškirstas platus, grotuotas langas. Valandą be šešėlio (vidurdienį) viršuje atsidaro dangtis, ir sargas, ilgainiui tapęs beasmenis, įsuka geležinį skridinį ir virve nuleidžia mums ašočius su vandeniu ir mėsos gabalus; tuomet, pro kupolą įsiskverbus šviesai, aš galiu pamatyti jaguarą.

Jau seniai nebeskaičiuoju metų, praleistų tamsoj. Kadaisė buvau jaunas ir galėjau vaikščioti po kamerą, o dabar nieko nedarau, tik guliu numirėlio poza ir laukiu dievų man skirtos baigties. Kadaisė ilgu akmeniniu peiliu skrosdavau krūtines aukojamiems žmonėms, o dabar be magijos nesugebėčiau net pasikelti nuo dulkinos aslos.

Piramidės gaisro išvakarėse žmonės, nusėdę nuo aukštų arklių, kankino mane įkaitinta geležimi, kad išduočiau jiems vietą, kur paslėpti lobiai. Mano akyse jie nuvertė dievo stabą, bet dievas manęs nepaliko ir padėjo man tylėti per kankinimus. Mane plakė, galavo, luošino, paskui atsipeikėjau šioje belangėje, iš kur nebeištrūksiu gyvas.

Spiriamas būtinybės ką nors daryti, kažkaip užpildyti laiką, ryžausi gulėdamas tamsoj atgaivinti atmintyje viską, ką apskritai esu žinojęs. Kiauras naktis leidau mėgindamas prisiminti akmeninių gyvačių išdėstymą ir skaičių arba gydomųjų medžių pavidalus. Taip priverčiau bėgti metus ir vėl ėmiau valdyti tai, kas man priklausė. Vieną naktį pajutau artėjęs prie brangaus prisiminimo: taip keleivis, dar nematydamas jūros, jaučia jos ūžesį kraujyje. Po kelių valandų šis prisiminimas nuskaidrėjo: tai buvo viena iš sakmių apie Dievą. Numatydamas, jog laikų pabaigoje ištiks daugybė nelaimių ir katastrofų, Dievas pirmąją pasaulio sukūrimo dieną užrašė burtažodį, galintį apsaugoti nuo visų tų bėdų. Užrašė jį taip, kad jis pasiektų tolimiausias kartas ir kad joks atsitiktinumas jo neiškreiptų. Niekas nežino, kur ir kokiais rašmenimis Dievas tą burtažodį užrašė, bet mes neabejojame, kad jis slapčia kažkur saugomas ir savo laiku jį perskaitys išrinktasis. Pagalvoju, kad mes kaip visad artėjame prie laikų pabaigos ir kad mano paskirtis – paskutiniojo Dievo tarno paskirtis – galbūt suteiks man progą išskaityti tuos rašmenis. Ta aplinkybė, kad buvau įkalintas belangėje, netemdė man vilties; visai tikėtina, jog tūkstančius kartų būsiu juos matęs Kaholome, tik nepajėgęs jų perprasti.

Šita mintis mane padrąsino, paskui nugramzdino į svaiginančią neviltį. Visame pasaulyje apstu senovinių formų, nenykstančių ir amžinų; kiekviena jų galėjo būti ieškoma simboliu. Dievo žodžiu galėjo būti kalnas arba upė, arba imperija, arba žvaigždynų išsidėstymas. Tačiau ilgainiui kalnai sudūlėja, upės keičia vagą, imperijas užgriūva nelaimės ar katastrofos, o ir žvaigždės išsidėsto kitaip. Netgi dangaus skliautas mainosi. Kalnas ir žvaigždė yra individai, o individai ateina ir išnyksta. Ėmiau ieškoti ko nors patvaresnio, ne taip pažeidžiamo. Mąstyti apie javų, žolių, paukščių, žmonių kartas. Gal burtažodis įrašytas mano veide, gal aš pats esu savo paieškų tikslas? Tą pačią įkarščio akimirką prisiminiau, kad jaguaras yra vienas iš Dievo atributų.

Tuomet mano sielą užplūdo dievobaimingumas. Įsivaizdavau laikų apyaušrį, įsivaizdavau savąjį Dievą, patikintį savo žinią gyvam kailiui jaguarų, kurie be galo poruosis ir dauginsis urvuose, cukranendrių tankmėse, salose, kad žinia pasiektų paskutinius žmones. Įsivaizdavau tą kačių padermės virtinę, tą karščiu tvoskiantį labirintą, siaubiantį laukus ir kaimenes, kad išsaugotų rašmenų piešinį. Gretimoje kameroje vaikštinejo jaguaras; šią kaimynystę suvokiau kaip mano spėjimų patvirtinimą ir slaptą Dievo malonę.

Ilgus metus praleidau tyrinėdamas dėmių formą ir išsidėstymą. Kiekviena akla die-na dovanodavo man mirksnį šviesos, ir tuomet sugebėdavau įsiminti juodus rašmenis

gelsvai rudame kailyje. Kai kurie spietėsi kaip taškai, kiti liejosi į skersinius dryžius, tretį, žiedų formos, kartojosi. Galbūt tai buvo tas pats skiemuo, o gal net žodis. Daugelis rašmenų buvo apvedžioti rausvais krašteliais.

Nekalbėsiu apie savo triūso sunkumus. Ne kartą šaukdavau atsisukęs į kupolą, kad išskaityti šį raštą neįmanoma. Pamažu konkreti mįslė, kurią plūkiąusi įminti, pradėjo kamuoti mane labiau nei mįslė apskritai: kokią prasmę turi Dievo užrašytoji ištara? Kokią ištara (klausinėjau save) gali apreikšti absoliutus protas? Ir suvokiau, kad net žmonių kalbose nėra tokios frazės, kuri neapreptų Visatos; pasakyti *jaguaras* – vadinausi, pasakyti jaguarai, jį pagimdę, elniai ir vėžliai, kuriuos jis rijo, žolė, kuria maitinasi elniai, žemė, tos žolės motina, dangus, davęs pradžią žemei. Supratau, kad Dievo kalba kiekvienas žodis reiškia visą tą begalinę vyksmų virtinę, bet ne spėtinai, o tiesiogiai, ir ne paeiliui, o iškart. Ilgainiui pati Dievo ištaros sąvoka man ėmė rodytis paikystė arba net šventvagystė. Dievui (maščiau aš) reikia ištarti tik vieną žodį, aprėpiančią visą būtis pilnatvę. Nė vienas jo ištartas žodis negali reikšti mažiau nei Visata ar bent jau laikų visuma. Pagyrūniški ir menki žmonių žodžiai – tokie kaip viskas, pasaulis, Visata – tik šešėliai ir atspindžiai to vienintelio garso, tolygaus kalbai ir viskam, ką ji aprėpia.

Vieną dieną (arba naktį) – kuo galėtų skirtis mano dienos ir naktys? – susapnavau, kad mano belangės asloje atsirado smiltelė. Abejingai pažvelgęs į ją, vėl užsnūdau; susapnavau, kad pabudau ir pamačiau asloje dvi smilteles. Iš naujo užsnūdau ir susapnavau, kad smiltelių jau trys. Jų gausėjo be paliovos, kol pagaliau prisipildė visa belangė, ir aš ėmiau dusti, užpiltas to puskalnio smilčių. Supratau, jog vis dar miegu, ir vargais negalais nubudau. Veltui: mane tebeslėgė kalnas smilčių. Ir kažkas pasakė: *Tu pabudai ne į būdravimą, o į ankstesnį sapną. O tas sapnas įeina į kitą, ir taip iki begalybės, prilygstančios smiltelių skaičiui. Kelias, kuriuo reikia grįžti, neturi pabaigos; greičiau mirsi nei pabusi iš tiesų.*

Pasijutau žūstąs. Burna buvo užkimšta smėlio, bet vis dėlto įstengiau surikti; *Susapnuotas smėlis negali manęs nugaluoti, ir nebūna sapnų, susapnuotų sapnuojant.* Mane pažadino blyksnis. Aukštai tamsoje baltavo šviesos ratas. Pamačiau sargo rankas ir veidą, skridinį, virvę, mėsą ir ašotį.

Pamažu žmogus susitapatina su savo likimo atvaizdu; ilgainiui jis ir aplinkybės tampa viena⁹. Buvau veikiau kalinys nei tyrėjas, keršytojas ar Dievo žynys. Iš nepasotinamo sapnų labirinto grįžau į niaurų kalėjimą, kaip grįžtama namo. Palaiminau drėgną kamerą, palaiminau jaguarą, palaiminau šviesos skritulį, palaiminau savo seną skaudamą kūną, palaiminau tamsą ir akmenį.

Tuomet nutiko tai, ko niekada negalėsiu nei pamiršti, nei nupasakoti. Susiliejau su dievybe, su Visata (nežinau, kuo šie du žodžiai skiriasi vienas nuo kito). Ekstazės neperteiksi simboliais; vieniems Dievas apsieiškė švytėjimu, kitiems kaip kalavijas arba kaip rožės vainikas. Aš išvydau didiausią Ratą – jis buvo ne priešais mane, ne už manęs, ne šalia, o visur vienu metu. Ratas buvo iš vandens ir kartu iš ugnies ir, nors mačiau jo lanką, begalinis. Jame buvo susipynę visa, kas buvo, yra ir bus, aš buvau viena to audinio gija, o Fedras de Alvaradas, mano kankintojas, – kita. Ratas aprėpė visas priežastis ir padarinius, ir man pakako tik pažvelgti į jį, kad suvokčiau viską, visą begalybę. O pažinimo džiaugsmė, toli pranokstantis vaizduotės ar juslių džiaugsmą! Aš regėjau Visatą ir

⁹ Aliuzija į garsiąją ispanų filosofo José Ortega'os y Gasseto (1883–1955) frazę „Aš esu aš ir mano aplinkybė, ir neišgelbėjęs jos, neišsigelbėsiu ir aš pats“, pirmąkart išsakyta veikale *Meditacijos apie Don Kichotą* (*Meditaciones del Quijote*, 1914).

jos slaptą paskirtį. Regėjau laikų pradžią, apie kurią kalbama *Žmonių knygoje*¹⁰. Regėjau kalnus, kylančius iš vandenių. Regėjau pirmuosius žmones, sukurtus iš medžio. Regėjau molinius ašočius puolant žmones, regėjau šunis, draskančius jų veidus. Regėjau beveidį dievą, stovintį už dievų. Regėjau begalinius veiksmus, sudarančius vienintelę palaimą, ir, viską suvokdamas, taip pat supratau, ką reiškia jaguaro kailio rašmenys.

Tai buvo keturiolikos atsitiktinių (bent jau man atrodančių atsitiktiniais) žodžių frazė, ir man būtų užtekę tik ištarti juos balsu, kad išnyktų šis akmeninis kalėjimas, kad diena įžengtų į mano naktį, kad vėl tapčiau jaunas, kad tapčiau nemirtingas, kad jaguaras sudraskytų Alvaradą, kad šventasis peilis pervertų ispanams krūtines, kad atsikurtų piramidė, kad atgimtų imperija. Keturiasdešimt skiemenų, keturiolika žodžių – ir aš, Tsinakanas, valdyčiau žemes, kurias valdė Montesuma. Bet žinau, kad niekad neištarsiu tų žodžių, nes jau pamiršau esąs Tsinakanas.

Tegu kartu su manimi miršta paslaptis, užrašyta ant jaguarų kailių. Tas, kuris matė visą Visatą, kuris matė ugingus Visatos slėpinius, nebegali galvoti apie žmogų, apie jo niekingus džiaugsmus ar nelaimes, net jeigu jis būtų tas pats žmogus. Tiksliau, būtų buvęs, bet dabar jam tai neberūpi. Bene jam rūpi ano žmogaus lemtis, bene jam rūpi jo gentis, jeigu jis dabar – niekas? Štai kodėl aš netariu tos frazės, štai kodėl leidžiu dienas užmarštyje, gulėdamas tamsoje.

*Skiriu Emai Risso Platero*¹¹

LAUKIMAS

Ekipažas atvežė jį prie 4004 numerio Šiaurės rytų gatvėje. Dar nebuvo devynių ryto; žmogų užplūdo pasitenkinimas, išvydus dėmėtus platanus, žemės kvadratus po kiekvienu iš jų, padorius namus su balkonais, vaistinę šalimais, nublukusias meno dirbtuvės ir geležies dirbinių parduotuvės iškabas. Priešingoje gatvės pusėje driekėsi ilga ir aklina ligininės tvora, kiek toliau saulė žaidė šiltnamių stikluose. Žmogus pagalvojo, jog visa ši aplinka (kol kas atsitiktinė, beprasmė ir padrika, tarsi regėta sapne) ilgainiui taps, jei Dievas duos, nuolatinė, būtina ir įprasta. Vaistinės vitrinoje buvo matyti fajansinės raidės: „Breslauer“. Žydai pamažu išstūmė italus, anksčiau išstūmusius kreolus. Tai į gera; žmogus nepageidavo turėti reikalų su savo gentaliniais.

Vežikas padėjo jam nukelti lagaminą; moteris, gal išsiblaškiusi, gal pavargusi, pagaliau atidarė duris. Vežikas pasilenkė nuo pasostės, gražindamas monetą, urugvajietišką vinteną¹², užsilikusį jo kišenėje po šitos nakties, praleistos „Melo“ viešbutyje. Žmogus atidavė jam keturiasdešimt sentavų, pagalvodamas: „Reikia elgtis taip, kad visi mane užmirštų. Šiandien suklydau dukart: atsiskaičiau kitos šalies moneta ir leidau suprasti, jog šita klaida man buvo svarbi“.

¹⁰ *Žmonių knyga*, arba *Popol Vuh*, yra kičių (majų palikuonių) sakralinis mitologinis epas.

¹¹ Ema Risso Platero – argentiniečių poetė; J. L. Borchesas yra parašęs pratarinę jos fantastinių apsakymų rinkiniui *Nemigos architektūra* (*Arquitectura del insomnia*, 1948).

¹² Vintenas (isp. *vintén* nuo žodžio *veinte* – dvidešimt) – smulki, dviejų Urugvajaus sentavų vertės moneta, tačiau Brazilijoje ji buvo verta 20 varinių realų.

Sekdamas paskui moterį, jis perėjo priemenę ir pirmąjį kiemą. Laimė, jam rezervuotas kambarys vedė į antrąjį kiemą. Lova buvo geležinė su gamintojo įmantriai išraitytomis vynmedžio šakelėmis ir lapais; šalia stovėjo aukšta pušinė drabužių spinta, naktinis stalukas, etažerė su knygomis, dvi skirtingos kėdės ir praustuvas su dubeniu, ąsočiu, muilne ir matinio stiklo buteliu. Sienas puošė Buenos Airių provincijos žemėlapis ir krucifiksas, ant purpurinių tapetų kartojosi didelių povų išskleistom uodegom ornamentas. Vienintelės durys vėrėsi į kiemą. Teko perstumti kėdes, kad lagaminui atsirastų vietos. Kambario nuomininkui viskas tiko; kai moteris pasiteiravo jo vardo, jis pasakė esąs Viljaris, ne slapto iššūkiu spiriamas ir ne pažeminimui nuryti – jo, tiesą pasakius, – jis neįtūtė, o todėl, kad tas vardas nedavė jam ramybės, todėl, kad neturėjo jėgų sugalvoti kitą. Žinoma, jo neviliojo literatūros klaidingai inspiruota mintis, kad pasisavinti prieš varda – didelė gudrybė.

Iš pradžių ponas Viljaris likdavo namie. Po kelių savaitių jis trumpam išeidavo pasi-vaikščioti sutemus. Kartą vakare užsuko į kino teatrą, esantį už trijų kvartalų. Jis visad sėsdavosi į paskutinę eilę, visad atsikeldavo dar prieš seanso pabaigą. Žiūrėjo tragiškas vagių pasaulio istorijas, kuriose, be abejo, pasitaikydavo klaidų ir kuriose, be abejo, buvo vaizdų iš jo praeities. Viljaris to nepastebėjo, nes meno ir tikrovės atitikmens samprata jam buvo svetima. Jis nuolankiai manė, kad jam patinka tai, kas vaizduojama: ir norėjo tik perprasti, kokių tikslu visa tai rodoma. Kitaip nei romanų skaitytojai, jis niekada nežiūrėjo į save kaip į meno kūrinio veikėją.

Jis negaudavo laiškų, netgi skrajučių, bet kupinas miglotos vilties skaitinėjo vieną iš laikraščio rubrikų. Vakare pristumdavo kėdę prie durų ir susikaupęs siurbčiodavo matę, išmeigęs žvilgsnį į vijoklį ant gretimo daugiaaukščio sienos. Vienatvės metai išmokė jį, kad atminčiai visos dienos atrodo panašios, bet nėra nė vienos dienos – net kalėjime ar ligoninėje – be staigmenų, kurioje nepersišviestų mažyčių staigmenų raizginys. Įkalintas kitur, jis būtų pasidavęs pagundai skaičiuoti dienas ir valandas, bet šis įkalinimas buvo kitoks, neribotam laikui, – nebent vieną dieną laikraštis praneštų apie Alechandro Viljario mirtį. O gal Viljaris jau *buvo miręs*, ir tuomet šis gyvenimas buvo tik sapnas. Tokia galimybė jam kėlė nerimą, juolab kad jis niekaip negalėjo nuspręsti, ar tada jam palengvėtų ar, priešingai, būtų nelaimė: galiausiai nutaręs, jog ši mintis – absurdas, ją atmetė. Tolimoj praeity, nutolusioj ne tiek dėl laiko tėkmės, kiek dėl dviejų ar trijų neatitaisomų poelgių, jis troško daugelio dalykų su nevaržoma aistra; ta nenumaldoma valia, kurią kadaise ginė neapykanta žmonėms ir meilė vienai moteriai, dabar norėjo tik viena – išsaugoti savo būtį, nesiliauti. Matės skonis, juodo tabako skonis, per kiemą tįstanti šešėlio juosta, – ir to jam buvo gana.

Namuose gyveno senas vilkšunis. Viljaris susidraugavo su juo. Kalbino jį ispaniškai, itališkai, įpindamas kelis tarmiškus žodžius, kuriuos prisiminė iš vaikystės kaime. Viljaris stengėsi gyventi vien šiandiena, be prisiminimų ar nuojautų; pirmieji jam rūpėjo mažiau negu pastarosios. Jis miglotai jautė, kad praeitis yra laiką sudarantis audinys, todėl šis iškart ir virsta praeitim. Kartais jo nuovargis jam atrodydavo kaip laimė; tokio mis akimirkomis jis buvo ne ką sudėtingesnis už šunį.

Vieną vakarą jį išgąsdino ir supurtė gilus skausmo pliūpsnis burnos viduje. Šis baisus stebuklas grįžo po kelių minučių ir dar kartą prieš aušrą. Kitą dieną Viljaris išsikvietė ekipažą, šis nuvežė jį pas dantų gydytoją Onse aikštėje. Ten jam ištraukė krūminį dantį. Tą kritinę akimirką jis elgėsi ne bailiau ir ne tyliau už kitus.

Kitą kartą, grįždamas namo iš kino, Viljaris pajuto, kad jį pastūmė. Įtūžęs, pasipiktinęs, slapta pradžiugęs, jis atsisuko į akiplėšą. Riebiai nusikeikė, o tas, priblokštas, iš-

mikčiojo atsiprašymą. Tai buvo aukštas, jaunas tamsiaplaukis vyras, jį lydinti moteris panėšėjo į vokietę. Visą vakarą Viljaris kartojo sau, kad jis jų nepažįsta. Vis dėlto praėjo keturios ar penkios dienos, kol jis išdrįso pasirodyti gatvėje.

Tarp etažerės knygų buvo *Dieviškoji komedija* su senais Andreolio¹³ komentarais. Greičiau iš pareigos negu iš smalsumo Viljaris ėmėsi skaityti šį kapitalinį veikalą. Iki pietų jis perskaitydavo giesmę, paskui griežta seka – paaiškinimus. Jis nemanė, kad pragaro kančios neįtikinamos ar perdėtos, ir nesusimąstė, jog Dantė būtų nutrėmęs jį į paskutinį ratą, kur Ugolino dantys be perstogės graužia Ružjerio sprandą¹⁴.

Nuo povų ant purpurinių tapetų jam turėjo vaidintis įkyrūs košmarai, bet Viljaris niekada nesapnavo siaubingos pavėsinės iš persipynusių gyvų paukščių. Auštant jis visad sapnuodavo iš esmės tą patį sapną, keitėsi tik detalės. Du vyrai ir Viljaris su revolveriais įeidavo į jo kambarį ar puldavo jį išeinant iš kino teatro, arba kartais jie būdavo keturiose – su jį pastūmusiu nepažįstamuoju, arba liūdni jo tykodavo kieme, paskui, regis, jo neatpažindavo. Sapnui baigiantis, jis išsitraukdavo revolverį iš gretimo naktinio staliuko stalčiaus (jis iš tiesų revolverį laikė tame stalčiuje) ir šaudavo į tuos žmones. Šūvių griausmas jį pažadindavo, tačiau tai visad būdavo sapnas, o kitame sapne antpuolis kartodavosi ir jam vėl tekdavo šaudyti į juos.

Vieną apniukusį liepos rytą jis pabudo, savo kambaryje pajutęs nepažįstamuosius (besiveriančios durys net nesugirgždėjo). Ūgelėlėje, keistai sutirštėję kambario prietemoje (klaikiuose sapnuose jie atrodė ryškesni), budrūs, sustingę ir kantrūs, nudelbę akis tarsi juos slėgtų ginklai, Alechandras Viljaris ir nepažįstamasis galiausiai jį užklupo. Mostu paprašęs jų palaukti, jis nususuko į sieną, tarytum pasirengęs sapnuoti toliau. Kam? Kad sužadintų gailėstį tų, kurie atėjo jo nužudyti, ar tam, kad verčiau išgyventų šiurpų įvykį, užuot jį visą laiką vaizdavęs ir laukęs? Arba, – ko gero, tai labiausiai tikėtina, – kad žudikai taptų sapnu, kaip nutikdavo daugybę kartų, toje pačioje vietoje, tuo pačiu laiku?

Jis audė sapno giją, kai šūvių papliūpa jį nušlavė.

SMĖLIO KNYGA

...thy rope of sands...

GEORGE HERBERT¹⁵

Liniją sudaro begalinis taškų skaičius, plokštumą – begalinis linijų skaičius, tomą – begalinis plokštumų skaičius, o hipertomą – begalinis tomų skaičius... Ne, visiškai ne taip, ne *more geometrico*¹⁶ man geriausia pradėti savo apsakymą. Dabar kiekvienas fantastinis apsakymas pradedamas teiginiu, kad jis yra tikras, tačiau mano pasakojimas iš tiesų yra tikras.

¹³ Raffaele Andreoli (1823–1891) – italų teisininkas (dėl liberalių pažiūrų jam buvo uždrausta verstis advokato praktika) ir literatas, 1856 m. išleidęs Dante's *Dieviškosios komedijos* komentarus.

¹⁴ Devintajame rate yra baudžiami išdavikai. (Žr. Dantė, *Pragaras*, XXXII–XXXIII.)

¹⁵ ...tavo smėlio virvė... (*angl.*) – citata iš anglų poeto ir dvasininko George'o Herberto (1593–1633) eilėraščio *Kaklasaitis* (*The Collar*) rinkinyje *Šventovė* (*The Temple*, 1633).

¹⁶ Geometrijos būdu (*lot.*).

Aš gyvenu vienas penktame aukšte Belgrano gatvėje. Prieš keletą mėnesių pavakariui kažkas pasibeldė į duris. Aš atidariau, įėjo nepažįstamasis. Jis buvo aukštas, visai neišraiškingų veido bruožų. Galbūt toks jis man pasirodė dėl mano trumparegystės. Visa jo povyza dvelkė padoriu skurdu. Pats nepažįstamasis buvo pilkas ir rankoje laikė pilką lagaminą. Iškart pajutau, kad tai – svetimšalis. Iš pradžių pamaniau, kad jis yra senas; bet vėliau supratau, jog mane apgavo jo reti rusvi, kone balti – kaip skandinavų – plaukai. Iš mūsų pašnekesio, trukusio mažiau nei valandą, sužinojau, kad jis yra kilęs iš Orknio¹⁷ salų.

Pasiūliau jam atsisėsti. Nepažįstamasis neskubėjo pradėti pokalbį. Jis, kaip ir aš dabar, dvelkė melancholija.

– Aš pardavinėju biblijas, – tarė vyras.

Puikuodamasis savo mokytumu atsakiau:

– Šiuose namuose turiu keletą biblijų anglų kalba, tarp jų, pačią pirmąją – Džono Viklifo¹⁸. Taip pat turiu Kiprijano de Valeros¹⁹, Liuterio biblijas, literatūrinio požiūriu jos prasčiausios, ir lotyniškos Vulgatos egzempliorių. Kaip matote, biblijų man tikrai netrūksta.

Jis patylėjo ir tarė:

– Aš pardavinėju ne tik biblijas. Aš galiu jums parodyti vieną šventą knygą, kuri, manau, jus sudomins. Įsigijau ją Bikaniro apylinkėse.

Jis atidarė lagaminą ir padėjo knygą ant stalo. Tai buvo knyga *in octavo*²⁰, drobininiu viršeliu. Be jokios abejonės, ją čiupinėjo daug rankų. Ją apžiūrėjau; neiprastas jos svoris mane nustebino. Nugarėlėje buvo užrašyta *Holy Writ*²¹, o žemiau – *Bambay*²².

– Tikriausiai devynioliktasis amžius, – spėjau aš.

– Nežinau. Tuo niekada nesidomėjau, – atsakė jis.

Aš atverčiau knygą kur pakliuvo. Raidžių formos man buvo niekur nematytos. Puslapiai pasirodė apšiuę, raidės neryškios, tekstas ėjo dviem skiltimis, kaip ir Biblijoje. Tankus šriftas buvo padalytas į pastraipas. Viršutiniame kampe – arabiški skaičiai. Atkreipiau dėmesį į tai, kad lyginiame puslapyje, tarkim, buvo skaičius 40 514, o kitame, nelyginiame – 999. Atverčiau kitą – jo skaičius jau buvo aštuonženklis. Ir mažas paveikslėlis, toks, koks pasitaiko žodynuose: plunksna nupieštas inkaras, bet lyg negrabia vaiko ranka.

Tada nepažįstamasis įspėjo mane:

– Gerai jį įsidėmėkit. Daugiau niekad jo nepamatysit.

Ne intonacijoje, bet žodžiuose slypėjo grasinimas.

Aš įsiminiau puslapio vietą ir užverčiau knygą. Tučtuojau vėl ją atskleidžiau. Veltui, ieškodamas paveikslėlio su inkaru, verčiau lapą po lapo. Slėpdamas sumišimą, paklausiau:

¹⁷ Orknio salos (angl. Orkney Islands) – salynas prie Škotijos šiaurinių krantų.

¹⁸ John Wiclif (Wyclif, Wycklif, Wicliffe arba Wicklif, apie 1330–1384) – anglų teologas, religinis reformatorius, išvertė į anglų kalbą Bibliją.

¹⁹ Cipriano de Valera (1532–1602) – ispanų dvasininkas, humanistas, vertėjas. Reformacijos šalininkas. Ispanų inkvizicijos persekiojamas, pabėgo į Ženevą, iš jos 1558 m. – į Londoną, ten ir apsigyveno. 1602 m. prieš pat mirtį Olandijoje išleido pataisytą ir suredaguotą Biblijos vertimą į ispanų kalbą (ties kuriuo dirbo 20 metų).

²⁰ Aštuntinio formato (*lot.*).

²¹ Šventasis Raštas (*angl.*).

²² Bombėjus (*angl.*). Dabar – Mumbėjus.

- Čia Šventasis Raštas viena iš Indijos pusiasalio kalbų, ar ne?

- Taip, – atsakė jis.

Paskui prislopino balsą, tarsi patikėtų paslaptį:

- Aš ją išmainiau iš vieno lygumos gyventojų už kelias rupijas ir Bibliją. Jos savininkas nemokėjo skaityti. Įtariu, kad šią Knygą Knygą jis laikė talismanu. Tai buvo pačios žemiausios kastos žmogus, bijojęs užminti net savo paties šešėlį, kad jo neišniekintų. Jis man sakė, kad knygą praminė Smėlio Knyga, nes ji, kaip ir smėlis, neturi nei pradžios, nei pabaigos.

Tada paprašė manęs surasti pirmąjį puslapį. Uždėjau kairę ranką ant titulinio puslapio ir, prispaudęs dešinės smilių prie nykščio, atverčiau puslapį. Viskas veltui: kaskart tarp titulinio lapo ir mano rankos atsirasdavo keli puslapiai. Rodos, jie tiesiog dygte dygo iš knygos.

- Dabar raskite pabaigą.

Taip pat nieko, aš vargais negalais išleminau:

- To negali būti.

Biblijų pardavėjas tarė savo įprastu, prislopintu balsu:

- Negali būti, bet yra. Šios knygos puslapių skaičius yra begalinis. Pirmo puslapio nėra, nėra ir paskutinio. Nežinau, kodėl jie taip laisvai sužymėti. Galbūt todėl, kad su-prastume, jog begalinės sekos narių skaičių atitinka bet koks skaičius.

Paskui, tartum susimąstęs, jis pakėlė balsą:

- Jei erdvė neturi pabaigos, tai mes esame bet kuriame erdvės taške. Jei laikas neturi pabaigos, tai mes esame bet kuriame laiko taške.

Jo samprotavimai mane erzino. Aš paklausiau:

- Jūs, žinoma, tikintis?

- Taip, esu presbiterijonas²³. Mano sąžinė švari. Esu įsitikinęs, kad neapgavau tenykščio gyventojų išmainęs šitą šėtonišką knygą į Dievo Žodį.

Aš pritariu jam, kad nesą ko atgailauti, ir pasiteiravau, ar ilgai viešėsias mūsų kraštuose. Jis atsakė, kad po kelių dienų galvojęs grįžti į savo tėvynę. Kaip tik tada aš ir sužinojau, kad jis škotas iš Orknio salų. Prisipažinau jaučias simpatiją Škotijai – iš meilės Styvensonui ir Hiiumui.

- Ir Robertui Bernsui, – pridūrė jis.

Kol mes šnekučiavomės, aš tebetyrinėjau begalinę knygą. Dėdamasis abejingu, paklausiau:

- Ar jūs ruošiatės pasiūlyti šią retenybę Britų muziejui?

- Ne, siūlau jums, – tarė jis ir užsiprašė nemažos sumos.

Nemeluodamas jam atsakiau, kad tokia suma man yra neįkandama, ir susimąščiau. Per kelias minutes surezgiau planą.

- Siūlau mainus, – tariu jam. – Jūs gavote šį tomą už kelias rupijas ir Šventąjį Raštą. O aš siūlau jums savo ką tik gautą pensiją ir Viklifo Bibliją gotikiniu šriftu, kurią paveldėjau iš tėvų.

- *A black letter Wiclif!*²⁴ – sumurmėjo jis.

²³ Presbiterijonai – kalvinistų atšaka. Jų yra apie 7 mln., daugiausia Anglijoje, Škotijoje (nuo 1592 m. – valstybinė jos religija), Airijoje, JAV, Kanadoje, Australijoje. Įkūrėjas – Johnas Knoxas (1505–1572), nepripažinęs anglikonų bažnyčios.

²⁴ Juodasis Wiclifo raštas (*angl.*).

Nuėjau į savo miegamąjį ir atnešiau pinigus ir knygą. Jis su bibliofilo įkarščiu apčiu-pinėjo viršelį ir ėmė sklaidyti lapus.

– Sutarta, – ištarė jis.

Aš nusistebėjau, kad jis nesidera. Tik vėliau supratau, kad užsuko pas mane, nu-sprendęs parduoti knygą. Pinigus įsikišo nesikaičiavęs.

Mes dar pakalbėjome apie Indiją, apie Orknio salas ir apie jas valdžiusius norvegų jarlus²⁵. Jam išėjus, lauke jau buvo tamsi naktis. Aš nepaklausiau svečio vardo ir daugiau jo nemačiau.

Iš pradžių rengiausi pastatyti Smėlio Knygą į Viklifo Biblijos vietą, bet galiausiai nu-tariau, kad būtų geriau ją paslėpti už kelių *Tūkstančio ir vienos nakties* tomelių.

Atsiguliau, bet miegas neėmė. Trečią ar ketvirtą ryto išaušo. Vėl pasiėmiau neįtikėti-ną knygą ir ėmiau sklaidyti puslapius. Viename jų buvo graviūra su kauke, o viršutinia-me kampe nepamenu koks skaičius, pakeltas devintuoju laipsniu.

Niekam nerodžiau savo lobio. Mano džiaugsmą turėti knygą temdė baimė, kad ją pavogs, ir nuogaštavimas, jog ji nėra begalinė. Šie jausmai sustiprino mano seną mi-zantropiją. Buvo likę keli draugai – ilgainiui nustojau lankęs ir juos. Įkalintas knygos, beveik nesirodžiau gatvėje. Pro lupą tyrinėjau nutrintą knygos nugarėlę, viršelį ir atme-čiau bet kokią mistifikacijos galimybę. Nustačiau, jog mažytės iliustracijos kartoja si kas du šimtai puslapių. Ėmiau jas paeiliui žymėti užrašų knygelėj, ir netrukus ji prisipildė. Jos niekada nesikartojė. Naktį, retom valandom, kai manęs nekankindavo nemiga, net užsnūdavau su knyga rankose.

Vasara sviro į rudenį, ir aš suvokiau, kad knyga yra baisi. Samprotavimai, jog ir aš pats, nenuleidęs nuo jos akių ir vartęs savo rankose, esu ne mažesnis pabaisa, visai nepadėjo. Jaučiau, kad ji yra košmaro vaizdinys, šlykšti išpera, šmeižianti ir neigianti realybę.

Man kilo mintis mesti ją į ugnį, bet išsigandau, kad begalinė knyga degs be galo ilgai, ir planeta užtroks nuo jos dūmų.

Prisiminiau kažkur skaitęs, kad lapą geriausia slėpti miške²⁶. Prieš išeidamas į pensi-ją aš dirbau nacionalinėje bibliotekoje, kurioje saugoma devyni šimtai tūkstančių knygų; gerai žinojau, kad vestibulio dešinėje yra laiptai, vedantys į rūsį, kur sudėti laikraščiai ir žemėlapiai. Pasinaudojęs darbuotojų neatidumu, aš palikau Smėlio Knygą ant vienos iš drėgnų lentynų ir pasistengiau pamiršti kokiame ji aukštyje ir kaip toli nuo durų.

Man kiek palengvėjo, bet Mechiko gatvėje²⁷ nenoriu net pasirodyti.

Vertė Linas Rybelis

²⁵ Jarlas – senas skandinavų žodis (giminingas anglų kalbos žodžiui *earl*), iš pradžių reiškęs genties vadą, pas-kui laisvą žmogų. Ilgainiui jarlo titulą ištūmė kunigaikščio titulas.

²⁶ Reminiscencija iš Gilberto Keitho Chestertono apsakymo *Nulaužtas kardas* (*The Sign of the Broken Sword*) rin-kinyje *Tėvo Brauno nekaltumas* (*The Innocence of Father Brown*, 1911).

²⁷ J. L. Borchoso laikais Argentinos nacionalinė biblioteka buvo įsikūrusi Mechiko gatvėje.

Wisława Szymborska

Wisława Szymborska (Wisława Szymborska, 1923–2012) – lenkų poetė, Nobelio premijos laureatė, viena svarbiausių šiuolaikinės moterų literatūros autorių. Ir gyvenime, ir kūryboje Szymborskai pavyko sujungti, atrodytų, sunkiai suderinamus dalykus: filosofinę gilmę ir kandų humorą, intelektualumą ir paprastumą, aukštą kūrybos lygį ir didžiulį populiarumą, buvimą ir atsiskyrėle, ir viešumos žvaigžde. Pagrindinis jos eilėraščių bruožas – ironija, dominuojanti daugelio XX a. modernųjų rašytojų kūryboje. Tačiau Szymborskos ironija negriauna to, kas iš tiesų didu, ir nežeidžia žmogaus širdies, priešingai – siekia ją apginti.

Szymborska gimė Vakarų Lenkijoje, netoli Poznans, dar senajai aristokratiškajai aplinkai priklausiusioje šeimoje – tėvas dirbo grafų patikėtiniu ir jų dvarų valdytoju. Wisłava mokėsi Krokuvoje, itin griežtoje katalikiškoje mergaičių gimnazijoje prie vienuolyno (mokinės net namuose turėdavo vilkėti uniformą). Tačiau jaunos merginos religingumas ir maldingumas vėso, ypač prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, kai vis daugiau abejonių ir klausimų kėlė pasaulio žiaurumas ir Dievo tylą katastrofos akivaizdoje. Naciams uždarius gimnaziją, Szymborska 1941 m. brandos atestatą gavo jau pogrindyje ir ėmė dirbti geležinkelio tarnautoja. Tuo metu parašė pirmuosius kūrinius – kelis jaunatviškus apsakymus. Vieną jų ilgai tobulino, braukė nereikalingus žodžius, kol pamatė, kad iš apsakymo lieka tik eilėraštis. Tokia Szymborskos kūrybos pradžia ženkliška, nes dažnai jos eilėraščiams būdingas pasakojimas, siužeto intriga, personažai, dialogai, daugiapasmės ironiškos situacijos. Šio pobūdžio poezija vadinama *naratyvine* (lot. *narratio* – pasakojimas). Tačiau ne pats siužetas Szymborskos eilėse svarbiausias – juo dažniausiai siekiama atskleisti kokį nors pasaulio ar kalbos paradoksą, nuvesti skaitytoją iki netikėtos metaforos, prasmės apvertimo, poetinės kalbos įvykio.

Pasibaigus karui, 1945 m. jauna poetė nunešė savo tekstus vienam Krokuvos laikraščiu. Tada pirmąkart išspausdintas jos eilėraštis, tačiau visiškai perrašytas, net pakeistu pavadinimu. Po tokio debiuto Szymborskai teko išmokti, kaip ir apie ką „reikia“ rašyti, kokie yra komunistinės ideologijos lozungai. Kurį laiką ji buvo pasidavusi pokario Lenkijoje diegiamam komunizmo „tikėjimui“, juolab kad nemaža lenkų visuomenės dalis tuo metu vylėsi, jog po visų karo baisumų gyvenimas „liaudies respublikoje“ galiausiai bus daugmaž normalus. 1950 m. Szymborska tapo komunistų partijos nare, o po dvejų metų pasirodė pirmasis, ilgai užlaikytas ir išbrauktas jos eilėraščių rinkinys *Todėl gyvename* (*Dlatego żyjemy*). Jame nebuvo paskelbti eilėraščiai apie karo metais žuvusį mylimąjį, apie Lenkijos žydų vežimą į koncentracijos stovyklas, apie 1944 m. per lenkų sukilimą nužudytus vaikus, užtat skambėjo privalomi žodžiai apie Sovietų Sąjungos nuopelnus, socialistinę Lenkijos konstituciją, darbininkų herojiškumą ir karus Korėjoje bei Vietname. 1953 m. ji parašė ir patetišką eilėraščių Stalino mirčiai paminėti. Ankstyvojo laikotarpio tekstus Szymborska netrukus pati atmes ir jų šalinis, tačiau šis biografijos epizodas, kaip

ir kai kurių žymių lietuvių poetų (Salomėjos Nėries, Justino Marcinkevičiaus) atveju, palieka atvirą klausimą, kodėl ideologijai XX a. viduryje pavyko prasiskverbti ir į labai talentingą poeziją.

Bandymas savo eilėraščius pripildyti komunizmo dopingo truko neilgai. Šeštojo dešimtmečio viduryje Šymborska pradėjo tolti nuo partinių doktrinų, ypač po Vengrijos sukilimo numalšinimo 1956-aisiais, o 1966-aisiais išstojo iš partijos ir už tai buvo išmesta iš darbo redakcijoje (apsisprendimas veikė ir asmeninį gyvenimą, poetė išsiskyrė su savo vyru, įsitikinusiu komunistu). Autentiška Šymborskos poetinė raiška prasidėjo nuo 1957 m. išleisto trečiojo rinkinio *Šaukiant Jetį (Wołanie do Yeti)*. Jetis – neva Himalajuose gyvenantis sniego žmogus, vengiantis susitikimo su *homo sapiens*. Eilėraščio subjektė jam bando pateisinti degraduojančią, beprotybės apimtą žmoniją, nors pati supranta, kokios bergždžios jos pastangos: „Jeti, mes turime Šekspyrą. / Jeti, mes mokam groti smuikais. / Jeti, kai sutemsta / užsidegame šviesą. / [...] Taip šaukiau aš Jetį / tarp keturių lavinos sienų, / o kad sušilčiau, trypčiojau / ant sniego, / ant amžinojo“. Toks dialogas iškrenta iš bet kokių ideologijos ar tikėjimo progresu rėmų – civilizacijai pakliuvus į aklaivietę, šaukiamasi pirmykščio, galbūt išgalvoto sniego žmogaus, simbolizuojančio nekalumą ir išmintį.

Šymborska išleido 13 poezijos rinkinių. Visi jie lakoniški, be nereikalingo balasto, nepretenzingi, juos dažniausiai sudaro tik po dvidešimt itin gerų eilėraščių. Daug savo tekstų Šymborska negailestingai mesdavo į šiukšliadėžę, tačiau kai kuriuos nevykusius, bet mylimus eilėraščius pasilikdavo ant stalo. Tokie rašymo įpročiai atitinka ir jos ironišką, skeptišką, tačiau jautrų žmogiškoms iliuzijoms, klaidoms, netobulumui žvilgsnį į pasaulį. Anot Šymborskos, gyvenimo esmę dažniausiai sudaro tai, ko neįmanoma susisteminti, kas glūdi tyloje, potekstėse, skliaustuose, – širdies tikrovė, gilūs žmonių ryšiai, kraštovaizdžiai ir slapti atsiminimai. Tai, ko negalime įtraukti į savo *curriculum vitae*, nes tada atrodytume keisti, pažeidžiami, nekonkurencingi (eil. „Gyvenimo aprašymas“). Mūsų žmogiški pasirinkimai ne visada teisingi, naudingi ar racionalūs, kartais juokingi, bet geri, jeigu nepažeidžia būties logikos (eil. „Galimybės“). Pasaulis sudarytas iš daugybės skirtumų, kurių negalime suprasti, tačiau turime išlaikyti jiems pagarbą. Tarkim, negalime peržengti ribos tarp savęs ir daiktų, suvokti, kaip būva akmuo. Bet vis dėlto galime kreiptis į akmenį, pabūti prieš jo užtrenktas duris (eil. „Pašnekesys su akmeniu“). Maži, nepastebimi gyvenimo dalyviai dažnai žino apie mus daugiau, negu iš savo proto aukštumų patys galime suvokti. Katinas, bute išgyvenantis vienvė mirus šeiminkui, galbūt yra didesnis meilės įsikūnijimas už visus skambius gedulo ir atminimo žodžius (eil. „Katinas tuščiam bute“). Pastarąjį eilėraščių, gal net patį žymiausią, Šymborska atsisakydavo skaityti literatūros vakaruose – jis pernelyg asmenišką, nes parašytas mirus širdies draugui, poetui Korneliui Filipovičiui (Kornel Filipowicz), kai autorė ateidavo pamaitinti jo tuščiam bute likusios katės. Griežta eilėraščio struktūra, ironija, paradoksai, šypsena keliančios situacijos – ir potekstėje virpanti ašara. Dėl tokių jungčių Šymborskos poezija yra ir meistriška, ir savitai moteriška, ir labai mėgstama skaitytojų.

Didžiąją gyvenimo dalį Šymborska dirbo kultūrinėje spaudoje. Iš pradžių redagavo rengiamas poezijos publikacijas, bet turėdama nuolat atsakinėti į gausius autorių, tarp kurių būdavo nemažai grafomanų, laiškus ėmė rašyti nuolatinę skiltį „Literatūrinis paš-

tas“, kur patarinėdavo debutantams ir šmaikščiai ironizuodavo atsiunčiamų tekstų beskonybes. Kartais už kandžias replikas sulaukdavo įsižeidusių autorių reakcijos, pavyzdžiui, prie buto durų padėto butelio su padegamuoju skysčiu arba laiško, parašyto krauju. Bet netrukus šmaikštūs Šymborskos atsakymai taip išpopuliarėjo, kad autorė iš redaktorės tapo feljetoniste, o jos asmeninė skiltis, pavadinta „Neprivalomais skaitiniais“, Lenkijos spaudoje sėkmingai gyvavo net 35-erius metus (paskui jos feljetonai publikuoti net keturių leidimų sulaukusioje knygoje). Šymborska rašė apie knygas, kurioms dėmesio neskirdavo kiti recenzentai. Tai galėdavo būti nepastebėtas eilėraščių rinkinys arba nežinomo autoriaus atsiminimai, koks nors turistinių kelionių vadovas, kalendorius, net žvejybos terminų žodynas arba patarimai, kaip klijuoti tapetus. Kiekviena, net banaliausia knyga jai, godžiai skaitytojai, tapdavo gyvų pastabų, sąmojų, paradoksalių klausimų impulsu, tad greitai Šymborska virto nepamainoma lenkų kultūros ir kasdienybės komentatore, labai ironiška, tačiau atvira gyvenimo įvairovei ir visoms jo keistenybėms, stebuklams ar banalybėms. Tarp draugų Šymborska garsėjo renkamomis keistomis kolekcijomis: spaudos klaidų ir nesąmonių, kičinių atvirukų, beprasmiškos paskirties suvenyrų rinkiniais. Vienas mėgstamiausių jos pasilinksminimų – rengti tokių „perlų“ loterijas bičiuliams arba siųsti jiems absurdiškus sveikinimo atvirukus – iš spaudos nuotraukų suklijuotus koliažus (sveikinimas Česlovui Milošui (Czesław Miłosz): „Linkėjimus siunčia italai, kelneriai, Tomas Džounsas, lenkų paauglės, Chruščiovas, pterodaktilis...“). Tokie Šymborskos tekstiniai ir užtekstiniai žaidimai kartais primena avangardą, kartais – absurdo literatūrą, bet visada yra persmelkti asmeninio, širdingo dėmesio draugams, skaitytojams, kūrėjams.

Būdama itin populiari, Šymborska vengė viešumos ar didelės šlovės, labai nemėgo sakyti viešų kalbų, o geriausiai jautėsi nedideliame Krokuvos draugų rašytojų būryje. Todėl žinių apie Nobelio premijos paskyrimą 1996 m. ji pavadino „Stokholmo katastrofa“, po jos bandė slėptis nuo gausybės reporterių, fotografų, neatsiliepti į telefono skambučius, atsisakinėjo daugybės kelionių po visą pasaulį, pasiūlymų atidaryti kongresus ir perkirpti juostas, galiausiai turėjo uždrausti jos vardu Lenkijoje vadinti gatves ir mokyklas. Spaudai Šymborska pareiškė, kad jos kūryba kur kas kuklesnė už kito laureato – Česlovo Milošo – ir kad priima premiją tik kaip įvertinimą visai šiuolaikinei lenkų poezijai, o tada... paprašė pagailėti jos balso stygų. Atsiimdama premiją Stokholme, Šymborska sumaišė ceremonijos eilę (kam po ko nusilenkti), o ceremonijai pasibaigus pakvietė Švedijos karalių parūkyti. Tačiau pasaulio spaudos nuomone, jos paprastą, itin žmogišką ir kartu labai stilingą laikyseną buvo galima lyginti tik su vieno asmens – karalienės.

2000-aisiais Šymborska kartu su Nobelio premijos laureatais Česlovu Milošu, Giunteriu Grassu (Günter Grass) ir jų bičiuliu Tomu Venclova lankėsi Vilniuje. Ji nesakė kalbų, tik skaitė savo eilėraščius ir atsakinėjo į auditorijos klausimus.

Dar nesulaukusi keturiasdešimties, Šymborska pati sau parašė epitafiją: „Praeivi, išsimk iš krepšio elektronines smegenis / ir apie Šymborskos lemtį pamąstytk truputį“ (eil. „Antkapis“). Paskutinį savo eilių rinkinį pavadino ironiškai – *Užteks* (2011).

Wisława Szymborska

GALIMYBĖS

Renkuosi kiną.
 Renkuosi kates.
 Renkuosi ąžuolus palei Vartą.
 Renkuosi Dikensą, o ne Dostojevskį.
 Renkuosi save, mylinčią žmones,
 o ne save, mylinčią žmoniją.
 Renkuosi turėt po ranka adatą su siūlu.
 Renkuosi žalią spalvą.
 Renkuosi netvirtint,
 kad protas yra viskuo kaltas.
 Renkuosi išimtis.
 Renkuosi išeiti anksčiau.
 Renkuosi kalbėtis su daktarais apie kitką.
 Renkuosi senas iliustracijas su dryžiais.
 Renkuosi keistumą rašyti eiles,
 o ne keistumą jų nerašyti.
 Renkuosi neapvalias meilės metines,
 švenčiamas kas dieną.
 Renkuosi moralistus,
 kurie man nežada nieko.
 Renkuosi gudrų gerumą, o ne pernelyg patiklų.
 Renkuosi žemę civiliniais rūbais.
 Renkuosi kraštus nugalėtus, o ne tuos, kurie nugali.
 Renkuosi turėti išlygų.
 Renkuosi chaoso pragarą, o ne tvarkos pragarą.
 Renkuosi Grimų pasakas, ne pirmus laikraščių puslapius.
 Renkuosi lapus be gėlių, nei žiedus be lapų.
 Renkuosi šunis nenukiršta uodega.
 Renkuosi šviesias akis, nes mano tamsios.
 Renkuosi stalčius.
 Renkuosi daugybę daiktų, kurių neišvardijau,
 o ne daugybę tų, kurie čia irgi neišvardinti.
 Renkuosi atskirus nulius,
 neįstatytus į skaičių eilutę.
 Renkuosi vabzdžių valandą, ne žvaigždžių.
 Renkuosi pabelsti į medį.
 Renkuosi neklausinėt, kaip ilgai dar, kada jau.
 Renkuosi įsidėti į galvą net tą galimybę,
 kad gyvenimas būna savaip teisingas.

GYVENIMO APRAŠYMAS

Ko reikia?

Reikia parašyti prašymą,
o prie prašymo pridėti gyvenimo aprašymą.

Nepaisant to, kaip ilgai gyveni,
aprašymas turi būti trumputis.

Privalu glaustumas ir atranka.
Kraštovaizdžių pakeitimas į adresus,
atsitiktinių prisiminimų į tikslias datas.

Iš visų meilių užtenka vien sutuoktinės,
o iš vaikų tiktai tų, kurie gimė.

Svarbiau kas pažįsta tave, o ne ką tu pažįsti.
Kelionės tiktai tos, kur į užsienį.
Priklausomybė kam, tačiau be kodėl.
Apdovanojimai, be už ką.

Rašyk taip, tarsi su savimi nesikalbėdavai niekad
ir, save išvydęs, lenkdavaisi iš tolo.

Praleisk tylomis šunis, kates ir paukščius,
suvenyrų šlamštą, bičiulius ir sapnus.

Geriau kaina negu vertė,
pavadinimas nei turinys.
Geriau numeris batų, o ne kur jisai eina,
tas, kuriuo dedies esantis.

Šalia nuotrauka su atsukta ausimi.
Paisoma jos formos, o ne to, kas girdėti.*
Kas girdėti?
Braškesys mašinų, kurios mala popierių.

Vertė Sigitas Geda

KATINAS TUŠČIAM BUTE

Numirti – šitaip nesielgiama su katinu.
Nes ką gi katinui beveikti
tuščiam bute.

Keberiotis ant sienų.
Trainiotis tarp baldų.
Lyg niekas nepasikeitė,
o vis dėlto sukeista.
Lyg niekas nepakrutinta,
o vis dėlto pastūmėta.
Ir vakarais jau nebedega lempa.

Ant laiptų girdėti žingsniai,
bet nebe tie.
Ranka, padėjus žuvį ant lėkštutės,
irgi ne ta, kuri buvo.

Kažkas čia neprasideda
įprastiniu laiku.
Kažkas čia nebevyksta
kaip turėtų vykti.
Kažkas čia buvo ir buvo,
o paskui staiga pradingo,
ir atkakliai jo nebėra.

Dirstelėta į kiekvieną spintą.
Perbėgtos lentynos.
Palįsta po kilimu ir patikrinta.
Net pažeidus draudimą
išmėtyti popieriai.
Ką gi dabar bedaryti.
Snausti ir laukti.

Tegu jisai tik sugrįžta,
tegu pasirodo.
Iškart sužinos,
kad negalima šitaip su katinu.
Jo link bus einama,
tarsi visai nesinorėtų,
pamažėliais,
labai įsižeidusiom letenom.
Ir pradžioje jokių miauksėjimų nei šuolių.

Vertė Tomas Venclova

* Lenkijoje galioja reikalavimas, kad asmens nuotrauko-
se dokumentams matytųsi kairė ausis. Pagal ausies for-
mą galima nustatyti tapatybę. (*Red. past.*)

PAŠNEKESYS SU AKMENIU

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

Noriu patekti tavo vidun,
pasidairyti aplinkui,
įkvėpti tave į plaučius.

- Traukis, - taria akmuo. -

Aš aklinau uždarytas.

Net suskaldyti liksim
aklinai uždaryti.

Net sutrinti į dulkes
neįsileisim nieko.

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

Ateinu iš gryno smalsumo.

Gyvenimas man - vienintelė proga.

Ketinu apeiti tavo rūmus,

o paskui aplankyti lapą ir lašą vandens.

Teturiu valandėlę laiko.

Esu mirtinga - neįau tavęs nesugraudinsiu?

- Aš akmeninis, - taria akmuo, -

aš rimtas, kitaip negaliu.

Pasitrauk.

Neturiu raumenų, kad šypsočiaus.

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

Girdėjau, tavy slypi tuščios didelės salės,

nematomos, beprasmiškai gražios,

gūdžios, be žingsnių aido.

Prisipažink, juk pats nedaug apie tai nežinai.

- Tuščios ir didelės salės, - taria akmuo, -

bet vietos ten nėra.

Gal jos ir gražios, bet pranoksta

tavuosius elgetiškus pojūčius.

Gali mane pažinti, negali manęs patirti.

Visu paviršium atsigręžęs į tave,

nusigręžki visu vidum.

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

Neieškau amžinojo prieglobsčio.

Nesu nelaiminga.

Nesu benamė.

Į manąjį pasaulį verta grįžti.

Įeisiu ir išeisiu nieko nepaėmus.

O kad įrodyčiau, jog ten buvau,

tepasakysiu porą žodžių,

kuriais vis viena niekas netikės.

- Neįeisi, - taria akmuo.

Neturi dalyvavimo pojūčio.

Joks pojūtis jo neatstos.

Net skvarbiausia akis, netgi visaregystė
nepadės, jei nebus dalyvavimo pojūčio.

Neįeisi, turi tik to pojūčio planą,

tik užuomazgą - savo vaizduotę.

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

Negi lauksiu du tūkstančius metų,

kol įžengsiu į tavo namus.

- Jei netiki, - taria akmuo, -

eik pas lapą, jis tau pasakys tą pat.

Eik pas lašą vandens, jis tau pasakys tą pat.

Pagaliau pasiklausk savo plauką.

Juokas smaigia mane, juokas, didelis juokas,

kuriuo nemoku juoktis.

Beldžiuos į jo duris.

- Tai aš, įleisk mane.

- Neturiu durų, - taria akmuo.

Vertė Tomas Venclova

PO VIENA ŽVAIGŽDELE

Atsiprašau atsitiktinumą, kurį vadinu būtinybe.
 Atsiprašau būtinybę, jei vis dėlto klystu.
 Tegul neužpyksta laimė, kad priimu ją kaip saviškę.
 Te atleis man mirusieji, kad vos laikosi atminty.
 Atsiprašau laiką už gausą pražiopsoto pasaulio sekundėj.
 Atsiprašau seną meilę, kad naują laikau pirmąja.
 Dovanokite man, tolimi karai, kad nešuosi gėles į namus.
 Atleiskite, atviros žaizdos, kad įsiduriu sau į pirštą.
 Atsiprašau šaukiančiuosius iš pragaro už plokštelę su menuetu.
 Atsiprašau žmonių stotyse už miegą penktą valandą ryto.
 Dovanok, užpjudyta viltie, kad kartais juokiuosi.
 Dovanokit man, dykros, kad neatbėgu su vandens šaukštu.
 Ir tu, vanage, vis toksai pats, tam pačiam narvely,
 net nekrustelėdamas įsispitrijęs į vieną taškelį,
 atleisk man, net jeigu būtum iškamša pauščio.
 Atsiprašau nukirstą medį už keturias stalo kojas.
 Atsiprašau didelius klausimus už menkus atsakymus.
 Teisybe, nekreipk į mane didelio dėmesio.
 Rimtybe, būki man didžiadvasė.
 Kentėk, būties paslaptie, kol traukau gijas iš tavojo šleifo.
 Nekaltink manęs, siela, kad per retai tave turiu.
 Atsiprašau visko, kad negaliu visur būti.
 Atsiprašau visų, kad nemoku būti kiekvienu.
 Žinau, kad kol gyvenu, niekas manęs nepateisins,
 nesang pati sau nuolat stoju ant kelio.
 Nešnairuoki, kalba, kad skolinuos iš tavęs patetišką žodį,
 o paskui tiek plūkiuosi, kad lengvutis išeitų.

Vertė Sigitas Geda

Knutas Skujeniekas

Latvių poetas, vertėjas, žurnalistas ir literatūros kritikas **Knutas Skujeniekas** (Knuts Skujeniek) gimė Rygoje 1936 m., vaikystę praleido netoli Bauskės miesto prie Lietuvos sienos. Išmintingas ir vertybiškai įsipareigojęs, jis visada buvo Latvijos patriotas – aktyvus politikas, latviškosios dvasios ir kultūros skleidėjas pasaulyje, vadinamas Latvijos pasididžiavimu. Jame dera pilietinė drąsa ir galingas poeto talentas.

Skujeniekas studijavo latvių filologiją (1954–1956), baigė Maskvos Gorkio literatūros institutą (1961). Poeto kūrybinis darbas jam yra ir profesija, ir gyvenimo būdas, o likimas – ir išsipildymas, ir praeiksmas.

1962 m. be akivaizdžios priežasties nuteistas už „antitarybinę agitaciją“ ir atskirtas nuo gimtinės ir žmonos, septynerius metus kalėjo Mordovijos lageryje Rusijoje – darbo stovykloje, kur dirbo staliumi, valytoju, pakavo ir transportavo televizorių korpusus. Tokiu būdu sovietų valdžia siekė prigąsdinti kitus laisvamanius ir paversti Skujenieką paklusniu piliečiu, bet jis liko ištikimas savo žemei ir valstybei: „Man daug kuo gali nepatikti latvių tauta, bet vienas dalykas yra svarbus: šita tauta yra mano. Kitos neturiu ir neturėsiu. Be to, ačiū Dievui, turiu savo žemę po kojom ir savo valstybę. Ar ji atsilikusi, ar išsivysčiusi, tai neturi lemiamos reikšmės – tokioje privalau gyventi, tokioje ir gyvenu“, – sakė viename interviu. Kalėjimo laikotarpį ironiškai vadino „lagerio aspirantūra“ arba „kūrybine komandiruote“.

Kai poetą įkalino, Knutas ir Inta buvo susituokę dar tik vienerius metus. Jų laiškai, išleisti atskiru *Raštų* tomu ir pavadinti *Kro-Kro*, atskleidžia emociškai sodrią dviejų žmonių bendravimo istoriją ir išoriškai gana griežtą, bet humoro kupiną jų santykių stilijų. Į knygą surinkti laiškai yra ir labai asmeniškias dviejų žmonių ryšio, pasitikėjimo bei meilės liudijimas, ir be galo taikli sovietinių laikų atodanga. Laiškuose jie vienas kitą vadino krokodilais, schematišku krokodilo piešinėliu vietoj parašo laiškus ir užbaigdavo. Intos krokodilas išsiskyrė ant uodegos užrištu kaspinėliu, o Knuto krokodilas – pripiešta barzda. Kaip tik šiomis intymiomis pravardėmis žaidžiama knygos pavadinime *Kro-Kro*.

Skujeniekas tėvas Emilis Skujeniekas buvo lietuvių literatūros vertėjas, turėjo Lietuvos pilietybę – ši šeimos biografijos detalė įtvirtino Knuto prielankumą lietuvių literatūrai ir kultūrai. Lietuviškos Skujeniekas poezijos knygos *Aš toli esu viešėjęs* (2004) įvade poetas brėžia savo simpatijos Lietuvai trajektoriją: „Su Lietuva aš susijęs visą gyvenimą. Kiek save atsimeinu, mano akys nuolatos matė kaimynų žemę – čia pat, už upės, priešais savo namus. Tos sąsajos – tai šeimos atmintyje likę Pirmojo pasaulinio karo metai, gyventi Lietuvoje. Tai mano tėvo darbai, verčiant jūsų literatūrą į latvių kalbą ir latvių į lietuvių. Tai mano draugai bei kolegos Lietuvoje – gyvi ir jau mirę. Svarbiausia – tas žodžiais nenusakomas mūsų bendrystės pojūtis. Ar mes vienas kitu džiaugtumėmės, ar viens su kitu bartumėmės, – mes esam broliai. Kai kasdieniai žodžiai nebeįveda, talkon ateina poezija“.

Skujeniekas laikomas vienu svarbiausių Latvijos poetinio gyvenimo dalyvių. Išleido devynias poezijos knygas, vieną literatūros kritikos rinkinį, apie dvidešimt vertimų knygų, jo paties kūryba versta į daugiau kaip 20 kalbų. Paskelbė reikšmingų straipsnių apie Latvijos folklorą ir kultūrą, latvių liaudies dainų poetika naudojosi ir savo poezijoje, pagal skambius, melodiskus jo eilėraščius sukūrta daug dainų, kurios tapo šlageriais. Sudarė ir į latvių kalbą išvertė lietuvių liaudies dainų rinktinę *Žemė kėlė žolę* (*Zeme cēla zāli*, 1986), išvertė Sigito Gedos eilėraščių rinktinę *Sokratas kalbasi su vėju* (*Sokrats runā ar vēju*, 2004; sudarė Kęstutis Nastopka). 2002 m. pasirodė dvikalbė Juditos Vaičiūnaitės rinktinė, kurios redaktorius ir vienos iš pratarmių autorius buvo Skujeniekas.

Poezija Skujeniekui – ne idėjų generavimo erdvė, ne parėiga, o gyvenimo būdas, todėl eiliuoti nenustojo net lageryje. Pats autorius mano, kad kaip tik lageryje sukurti jo pirmieji rimti tekstai – čia parašė apie 1000 eilėraščių, kurie vėliau sugulė į knygą *Sėkla sniege* (1990). Tris reikšmingiausias Skujenieko knygas taikliai apibūdino latvių poetas Juris Kronbergas, palygindamas jas su *Dieviškosios komedijos* struktūra: lagerio poezijos rinktinė *Sėkla sniege* yra pragaras, *Lyrika ir balsai* – skaistykla, meilės poezijos rinkinys *Irišk balton skarelén* – rojus.

Skujenieko poezijoje į harmoningą vienovę susipina negailėstingas tiesumas, raibuliuojanti aistra gyvenimui, galinga latviškos dvasios energija ir povandeninės srovės, kurios triuškinančia tėkme nušluoja oficialiosios valdžios pastangas apriboti minties laisvę. Eilėraščiuose esama pritildytos ironijos, liūdno gėlos ir atsparaus džiaugsmo. Tai poezija, kurioje galima pajusti laisvės alkį, metafizinį ilgesį ir meilės atbalsius. Lageryje rašyta Skujenieko poezija (pats uždraudė vadinti savo kūrybą „lagerio poezija“) yra stebėtinai šiuolaikiška, nors rašyta prieš pusšimtį metų.

Skujeniekas savarankiškai išmoko daugybę kalbų, išstudijavo vertimo teoriją. Poeziją verčia iš trisdešimties kalbų, jomis gali laisvai skaityti (daugiausia ukrainiečių, slovėnų, ispanų, serbų, makedoniečių, graikų, lenkų, lietuvių, suomių, hebrajų, švedų, danų). Poetas yra sudaręs unikalią poezijos rinktinę, kurioje užfiksuotas jo daugiakalbiškumo fenomenas – vieno eilėraščio vertimai į 33 kalbas.

1990 m. Skujeniekas tapo tarptautinio festivalio „Poezijos pavasaris“ laureatu už lietuvių poezijos vertimus į latvių kalbą. Jis yra pirmasis ir kol kas vienintelis užsienietis, pelnęs Jotvingių premiją (1993). Taip pat apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu (2001), Lietuvos rašytojų sąjungos garbės narys, 2008 m. gavęs Baltijos Asamblėjos literatūros premiją už *Raštus*, kurie išleisti aštuoniais tomais. 2010 m. Knutas Skujeniekas pelnė pačią garbingiausią Latvijos literatūros premiją – Gyvenimo prizą už reikšmingą ir išliekamąjį indėlį į Latvijos literatūrą.

---

*Man daug kuo gali nepatikti
latvių tauta, bet vienas
dalykas yra svarbus: šita tauta
yra mano. Kitos neturiu ir
neturėsiu. Be to, ačiū Dievui,
turiu savo žemę po kojom ir
savo valstybę. Ar ji atsilikusi,
ar išsivysčiusi, tai neturi
lemiamos reikšmės – tokioje
privalau gyventi, tokioje ir
gyvenu.*

Knutas Skujeniekas

Siūloma literatūra: Knuts Skujenieks, *Aš toli esu viešėjęs. Es pabiju tālu ciemos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004; Kęstutis Nastopka, „Daugiabalsė poezija“, in: Knuts Skujenieks, *Aš toli esu viešėjęs. Es pabiju tālu ciemos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 8–17; Ramutė Dragenytė, „Europietiška brolystė“, in: *Metai*, 2005, Nr. 2; Vladas Braziūnas, „Nepakartojamas tas mūsų Knutas“, in: *Literatūra ir menas*, 2006, rugsėjo 15, Nr. 3109; Kęstutis Nastopka, „Knuto Skujenieko etika ir estetika“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2006, rugsėjo 16, Nr. 813.

Knutas Skujeniekas

*

aš būsiu kaip parke suolas
kai užeis atlydys
aš būsiu kaip parke suolas
kai lietus suodinas lis
aš būsiu kaip parke suolas
kai pumpurai plyš
aš būsiu kaip parke suolas
kai šlavėjai kates vaikys
aš būsiu kaip parke suolas
šimtą naktų ar tris
bet jei kada tavo rankos
mano atkalte švelniai nuslys
tai daugiau nebegarantuoju
kad būsiu kaip parke suolas

*

aš esu toli viešėjęs
buvęs makedonijoje

ir visai nenusigandęs
tai dabar aš aleksandras

LYGUO

Mūsų naktis.
Mūsų miškas.
Tik mūs alsavimas samaną nutvilkęs.
Tiktai kartais vėjas viršūnes pasmilko.
Ir vėlei aptyksta.

Aš suradau vietą.
Aš guolį kloju.
Aš palaužiau tave,
    pirštų galais prikalbėjau.
Mano miško raganą, mano būrėją.
Dabar mik.

Nebijok.
 Nesigėdink.
 Namu esam parėję.
 Žolių vakarą šiltą.
 Tegu dar pabūna sykiu mūsų rankos ir kojos
 Kaip atramos tilto.

Mano miela!
 Tegul naktis dabar tavo baugščiąją burną džiovina.
 Prisiglausk arčiau.
 Visu savo liemeniu neaprėpiamu.
 Mes būsim išgėrę patį tamsiausią, labiausiai putojantį vyną.
 Lyguo!

Ar girdi, kaip aptyksta?
 Tik retkarčiais vėjas viršūnėmis slenka.
 Numesk paskutinį rūpestį, kaip drabužių pakrūmėn nusviedus.
 Ir mik.
 Tegul dabar glėbys tavo kaip aukso papartis žydi, –
 Miela!

PAKERĖTAS ŽILVITIS

Esu pakerėtas žilvitis
 kurį prigiedojusios bitės
 ir kiek mano dienos vysis
 ir kai mano dienos vys jau
     lai spurgos man trupa ir byra
     lai šakos į pelkę pasvyra
     lai aižės žievė nusilups
     viršūnė ties pašakne kniubs
 užburtas liksiu žilvitis
 ir mano žodžiai tai bitės

ir atvašos pažemiu plūsters
 ir vėl mano dienos bus rūščios
 ir vėl mano dienos bus sūrios
 žiedų geltonuojančiuos mūruos
 ir vėl man saldu bus be galo
 nes bitės sulėks prie šio stalo
 lieku pakerėtas žilvitis
 ir bitės panašios į šeimą
 atėjo didysis medonešis
 ir bičių darbštuolių giedojimas
 ir mano sielos kelionė
 vienintelė mano laimė

SAGA

Kaip vyšnia, kur viršūnėj uoga,
Paskutinę užsilikusią, saugo, –
Taip aš saugau marškinių sunešiotų
Vieną vienintelę sagą.

Kai nebėr jau nei vilčių, nei suvenyrų,
Ir kai per sunki našta jau lenkia,
Aš užanty paknyburiuoju sagą,
Įsiūtą tavo rankų.

Apmaudui meto ir bado,
Sniego ir miego pykčiui
Tu prisiuvus mane prie akyto gyvenimo
Meilės ir amžinybės dygsniais.

Naktis įveikė dieną. Žiūriu į langą,
Vienintelį, kuriame šviesa dega.
Ne į langą. Į gyvastį man ant krūtinės,
Tavo įsiūtą į sagą.

*

tai maža tėvynė mano
dviejų rankų platumos
tai miela tėvynė mano
dviejų rankų šilumos

tai gili tėvynė mano
viso amžiaus gilumos

VĖLĖ

Nepavargstu, nes neturiu jau kojų.
Nebėr burnos – ir nebenoriu gert.
Tiktai namo sugrįžti dar svajoju,
Rugsėjį laidaro vartus atvert.

Neužsigaunu jau į žemą siją,
Nebėr galvos – vien tumulas miglos.
Klausaus, kaip karvės atrajoja lyjant,
Kaip avinėliai bados pašaliuos.

Man eglė tiesia delnus, apipiltus
Tamsių rudenių liūčių sidabru.
Ant akmenų šaltų pirtelėj šildaus,
Nereikia garo – pats tapau garu.

Aš ratinėje medgalius skaičiuoju,
Blaškau po kluoną pėdus vakare
Ir spragilą pakelti užsimojau,
Bet aš tik vėjas – rankų nebėra.

Su vėju aš skubu duris atverti,
Kur dūminėj pirkelėj žiburys.
Aš noriu „labas vakaras“ ištarti
Pamiršęs, kad ir balsas nebegriš.

Anūko vygę pasupu klevinę,
Šalia marčios prisėdu į stakles.
Paduodu sūnui aš linelių pyne,
Parodau jam, kaip vyti vadeles.

Jau be akių žvelgiu į krosnies liepsną.
Jau nebe šeiminkas – jo dvasia.
Žmona tik mini dar, kai gieda giesmę
Šventos rudens dienos sutemose.

Nepavargstu, nes neturiu jau kojų.
Einu ten, kur dausų liepsna plazdės.
Bet ilgesys namo mane vilioja,
Jis tebėra, nors nebėra širdies.

Vertė Sigita Geda, Vladas Braziūnas,
Jonas Strielkūnas

Josifas Brodskis

Josifas Brodskis (1940–1996) – poetas ir eseistas, Nobelio premijos laureatas, laikomas svarbiausiu rusų „sidabro amžiaus“ lyrikos laurų paveldėtoju, o kartu – vienu didžiausiu Jungtinių Amerikos Valstijų ir viso pasaulio poetų. Savo įpėdiniu jį laikė Ana Achmatova, po kurios mirties Brodskis, anot poeto Jevgenijaus Reino, tapo centrine rusų poezijos ir literatūros figūra, nors jo eilės ir nebuvo spausdinamos. Česlovo Milošo (Czesław Miłosz) žodžiais, XX a. pabaigoje Amerikoje buvo nelengva rasti poetą, prilygstantį Brodskiu talentu autentiškumu.

Brodskis gimė ir jaunystę praleido Sankt Peterburge (tada pervadintame Leningradu). Su šio miesto architektūra ir kultūros tradicija jis jautėsi labai suaugęs, daugeliu požiūriu su miesto dvasia tapatino ir savo kūrybą, ypač potraukį klasicizmui, formos aiškumui, eilėraščio prasmės architektūrai. Poeto šeimos šaknys žydiškos, iš motinos pusės susijusios su Lietuva – Brodskio močiutė gimusi Baisogaloje, čia gyveno jos šeima, kurioje mokėta ir lietuviškai. Didelę vaikystės dalį tose apylinkėse praleido ir motina Marija Volpert, gimusi Daugpilyje („baltiškas tipažas“, anot paties poeto), kuri jau sovietiniais metais Leningrade ištekėjo už geografo ir žurnalisto Aleksandro Brodskio. Dar vienas įdomus sutapimas – 1940-ųjų gegužės 24 d. poetas gimė Leningrade esančioje Lietuvių gatvėje (*Litovskaja ulica*). Tačiau, anot paties Brodskio, vėlesnės jo simpatijos Lietuvai nesusijusios su kilme – jos buvusios asmeninės ir atsiradusios dėl stiprių bičiulystės ryšių.

Jau prasidėjus karui, 1941-ųjų pabaigoje, tėvui, tapusiam laivyno karininku, pavyko kūdikį kartu su motina išvežti už Leningrado blokados žiedo. Vėlesnius savo vaikystės ir jaunystės metus Brodskis praleido tame pačiame mieste, istoriniame name prie garsiojo *Litejnyj* („Liejyklos“) prospekto ir Pestelio gatvės sankryžos (tą namą ir visą pokario Peterburgo atmosferą Brodskis detaliai aprašė savo išskirtiniuose esė tekstuose). Mažoje komunalinio buto nišoje (šeima turėjo tik „pusantro kambario“), atsidalijęs nuo tėvų savo kampą knygų spintomis, jaunuolis leisdavosi į keliones literatūros erdvėmis, nes stalinizmo tikrovė skatino tik viena – atsiriboti. „Buvome godūs skaitytojai ir tapome priklausomi nuo to, ką perskaitydavome. Knygos – gal dėl formalaus baigtumo ypatybės – buvo mus visiškai pavergusios. Dickensas buvo realesnis už Staliną ar Beriją“, – taip savąją kartą poetas apibūdino esė „Mažesnis už vienetą“. Tačiau iš kitų bendraamžių jis išsiskyrė dar ir laisvumu, principais, asmenine valia, kuri sovietinės sistemos buvo ypač gniuždoma: „dešimtmetę mokyklą baigdavome turėdami valios jėgą, nė kiek ne didesnę už dumblių. Ketveri metai kariuomenėje (į ją vyrus šaukdavo devyniolikos) užbaigdavo visiškos kapituliacijos prieš valstybę procesą“. Būdamas penkiolikos metų ir jau nebegalėdamas pakęsti sovietinės mokyklos paistalų, Brodskis ją tiesiog metė – atsistojo per pamoką ir išėjo pro mokyklos vartus, žinodamas niekada nebegrįšiąs (tai vadino savo pir-

muoju laisvu poelgiu). Toks protestas jam reiškė sunkų, atsitiktinį, kartais kone neįsivaizduojamą darbą – iš pradžių Brodskis stėjo prie frezavimo staklių metalo fabrike, paskui dirbo katilinės kūrė, švyturio sargu, netgi darbininku lavoninėje. Vasarą pasisamdydavo į geologines ekspedicijas. Tačiau visa tai buvo tik išorinio gyvenimo kiautas, kuriame „tūnanti esybė, vadinama „aš“, niekada nesikeitė ir nesiliovė stebėjusi, kas dedasi išorėje“ („Mažesnis už vienetą“).

Nuo septyniolikos metų pradėjusio intensyviai rašyti jaunuolio eilėraščiai gimė tar- tum iš visiškai kitos, nesuvaržytos ir nenuskurdintos vidinės erdvės, iš pačios kalbos ir poezijos karalystės, kuri egzistuoja, Brodskio manymu, anapus istorijos bei politikos ir pati išsirenka tuos, kurie jai turi tarnauti. Brodskio kūryboje nebuvo nė pėdsako priva- lomos sovietinės ideologijos, bet nebuvo ir patetišku antisovietinių deklamacijų – tiesiog asmeninis individo balsas, atviras sužalotos tikrovės liudijimas, dialogas su Europos ir rusų kultūros tradicija, o svarbiausia – sąmonės gyvybė ir kalbos galybė, vis sodresnis ir rafinuotesnis poezijos skambesys. Brodskio eilėraščiai, sekant rusų lyrikos tradicija, yra rimuoti ir ritmiški, juose laikomasi tikslaus klasikinio metro, tačiau „žodis kietai suspau- džiamas ir dedamas į eilutę kaip sprogstamoji medžiaga“ (Vytautas Kubilius). Suderinami visi kalbos registrai – ir meno žodynas, ir žemasis žargonas. Tai labai savitas tikslis, hierarchiškos klasikos ir maištingo avangardo, eksperimentavimo derinys.

Brodskis teigė, kad poetas turi stengtis patikti ne savo amžininkams, o pirmtakams. Tad jo eilėraščiai buvo parašyti tokia intonacija, kuri jau savaime nederėjo su komunistinės ideologijos reikalavimais. Suprantama, jo tekstai nebuvo spausdinami ir plito tarp skaitytojų tik nuorašais, darytais mašinėle ar ranka, juos mokyta si atmintinai. Septintojo dešimtmečio pradžioje šie nuorašai pasiekė ir Lietuvą. Didelį įspūdį klausytojams darė pa- ties poeto skaitymas – lyg įtaigus, magiškas veiksmas (Tomas Venclova 1966 m. dienoraš- tyje liudija: „Balsas buvo pritrenkiantis – net labiau negu eilės... Buvo sunku – juk angelo ar mūzos ilgai klausytis neįmanoma“). Sovietų imperijoje augo neoficialus didelio jauno talento pripažinimas – juk tai jį aukščiausiai vertino ir su juo nuolat bendravo pati Ach- matova. Brodskio populiarumas pasiekė tokią ribą, kurios valdžia nebegalėjo toleruoti, ir dvidešimt ketverių metų poetas buvo suimtas gatvėje, kalinamas garsiaame Leningrado kalėjime Kresty („Kryžiai“), „gydomas“ psichiatrinėje ligoninėje, galiausiai surengtas vie- šas jo teismas už „veltėdžiavimą“. Tačiau tai Brodskio neįbaugino (nors kalėjimo kame- roje jį ištiko širdies smūgis), tik dar labiau padidino jo žinomumą. Poeto teismo proceso stenograma greitai išplito po visą pasaulį ir tapo istoriniu dokumentu, atskleidžiančiu laisvo kūrėjo ir totalitarinės sistemos dvikovą:

Teisėja. Ir kas pasakė, kad Jūs poetas? Kas jus priskyrė prie poetų?

Brodskis. Niekas. (Be įžūlumo) O kas mane priskyrė žmonių giminei?

Teisėja. Ar jūs tai studijavote?

Brodskis. Ką?

Teisėja. Na, kad taptumėte poetu? Nebandėte baigti universiteto, kur rengia... kur moko...

Brodskis. Aš nemaniau... kad šito galima išmokti.

Teisėja. Kaip tai?

Brodskis. Aš manau, kad tai... (sumišęs) ateina iš Dievo.

1964-aisiais Brodskis buvo penkeriems metams ištremtas į katorgą šiaurėje, kaime prie Archangelsko, tačiau ten toliau rašė eilėraščius ir iš žodyno savarankiškai mokėsi anglų kalbos (anot Milošo, „vežiojo mėšlą prie Archangelsko, o po dvidešimt dvejų metų atsiėmė Nobelio premiją Stokholme“). Negalėdama nuslopinti Vakaruose kilusio pasipiktinimo, sovietų valdžia po pusantrų metų Brodskio katorgą atšaukė. Ir vėl atsisakęs prisitaikyti (išleisti valdžiai priimtina eilėraščių rinkinį), tremties ir kalėjimų sutrikdytos sveikatos Brodskis buvo globojamas bičiulių, glaudėsi jų butuose, keliavo. 1966-ųjų rugpjūtį, bičiuliškai pakviestas vilniečių Ramūno ir Audroniaus Katilių, apsistojo jų bute Liejyklos gatvėje, čia disidentiškai nusiteikusiam jaunimui skaitė savo eilėraščius ir susipažino su poetu Tomu Venclova – prasidėjo ilgametė draugystė ir intelektualinis bendravimas, dėmesys vienas kito kūrybai (jau atsidūręs JAV, Brodskis ištars, kad lietuvis Tomas Venclova – geriausias iš sovietų imperijoje kuriančių poetų, tuo sukeldamas daugelio nuostabą). Keli vėlesni atvykimai į Lietuvą, klajonės su draugais po Vilniaus senamiestį, kelionės į Kauną ir Palangą, bendravimas su jaunais nonkonformistais ar iš tremties grįžusiais vyresniais literatais (pavyzdžiui, su kritiku Petru Juodeliu) paliko svarbių pėdsakų Brodskio kūryboje – tai pirmiausia eilių ciklai „Lietuviškas divertismentas“ (1971) ir „Lietuviškas noktiurnas: Tomui Venclovai“ (1973–1983). Juose Lietuva iškyla ir kaip darni, žmogui jauki erdvė ir kaip įtemptų egzistencinių, netgi metafizinių dramų kraštas.

Anot Venclovos, „Josifui Brodskui buvo duota tokia vidinė laisvė, už kurią privalu mokėti grynais, kitaip sakant, vienatve. Į beprotišką sistemą, kuri jį supo jaunystėje, jis nuo pat pradžių reagavo vieninteliu tikrai oriu būdu – visiška panieka“. 1972-aisiais atėjo laikas, kai sistema „pavargo“ dorotis su šiuo žmogumi. Brodskui buvo tiesiai pasiūlyta rinktis arba emigraciją, arba kalėjimą, arba psichiatrinę ligoninę. Priverstas apleisti Leningrade gyvenančius savo senus tėvus (jų taip ir nebepamatė gyvų), palikti žmoną ir penkiamečių sūnų, Brodskis vis dėlto pasirinko emigraciją – kitu atveju žinojo būsiąs sunaikintas. Oro uoste išlydėtas būrio draugų, tarp jų ir lietuvių (muitininkai išsigando, kad vyksta mitingas), per Vieną ir Londoną atvyko į JAV, kur Mičigano universitetas jo jau laukė kaip „vizituojančio poeto“.

Nebaigęs jokios mokyklos ir neturėjęs diplomo, Brodskis tik dėl savamokliškaį įgyto didžiulio išsilavinimo iškart tapo universiteto literatūros dėstytoju ir juo dirbo iki pat mirties (iš viso šešiuose JAV ir Didžiosios Britanijos universitetuose). 1978-aisiais jis, Sovietų Sąjungoje „gydytas“ psichiatrinėse ligoninėse, tapo Jeilio universiteto garbės daktaru. Asmeninė ir intelektualinė draugystė jį ypač susiejo kitais dviem JAV atsidūrusiais poetais emigrantais – Česlovu Milošu ir Tomu Venclova (sakėsi sudarą savitą „poetinį triumviratą“). Puikiai išmokęs anglų kalbą, Brodskis pats ėmė versti savo poeziją ir angliškai rašyti originalias esė, tad yra laikomas dvikalbiu rašytoju. Paklaustas apie tapatybę, save apibūdindavo kaip „žydą, rusų poetą ir Amerikos pilietį“. Tiesa, vertybiniais principais ir netipišku elgesiu jis nevisiškai pritapo ir prie amerikietiškos akademinės aplinkos: „Kaip

---

Josifui Brodskui buvo duota tokia vidinė laisvė, už kurią privalu mokėti grynais, kitaip sakant, vienatve. Į beprotišką sistemą, kuri jį supo jaunystėje, jis nuo pat pradžių reagavo vieninteliu tikrai oriu būdu – visiška panieka.

Tomas Venclova

---

dėstytojas, jis traktavo savo pareigas rimtai ir studentai gaudavo iš jo daug. Liepdavo jiems atmintinai mokytis tūkstančius eilučių gimtąja kalba – joks kitas profesorius nebūtų sau leidęs būti tokiam senamadiškam. Jeigu studentas pasakydavo auditorijoje ką nors itin kvailo (pvz., iš amerikietiško politinių naivybų repertuaro), išmesdavo jį už durų“ (Milošas).

1987-aisiais Brodskiu paskirta Nobelio literatūros premija tik patvirtino iki tol jau ne vieno rašytojo ir kritiko ištartus žodžius, kad jis – vienas didžiausių XX a. poetų. Tačiau Sovietų Sąjungoje apie šį premijos įteikimą nebuvo viešai pranešta, o po jos Rusijoje išspausdintų Brodskio eilėraščių skaičius tepasiekė dešimtį. Vėliau būta daug kitų prestižinių premijų ir įvertinimų (pavyzdžiui, 1992-aisiais Brodskis paskelbtas JAV nacionaliniu poetu laureatu). Yrant sovietų imperijai, jo uždraustos eilės pradėtos vis plačiau spausdinti ir skaityti tėvynėje, pagaliau 1990-aisiais pirmą kartą Leningrade ir Maskvoje pradėtos leisti jo knygos. Vis dėlto 1988 m. Tomo Venclovos ir Liūto Mockūno užrašytame interviu paklaustas, kurį miestą aplankyti, jeigu galėtų pasirinkti, – Leningradą ar Vilnių, Brodskis atsakė: „Veikiau Vilnių, nes ten nebūtų to triukšmo, kuris gali kilti Leningrade. Ir mažiau atsiminimų. Tatai svarbu. [...] Būtų nesąmonė grįžti į gimtąjį miestą ir iš jo dingti po dviejų ar trijų dienų, ar po savaitės. Žmogus turi gyventi daugmaž savo gyvenimą, o ne žaisti su juo žaidimus. Man grįžimas į Leningradą – gal tai ir įvyks... Bet savo noru, manau, aš to jau nedarysiu“.

Į gimtąjį miestą poetas taip ir nesugrįžo – amžiams liko tobulojo literatūrinio Peterburgo ir pasaulio poezijos figūra. Brodskiu būnant vos 55-erių, neatlaikė tremties ir kalinimų nualinta širdis. Buvo palaidotas Venecijoje, mieste, kurį itin mylėjo, istorinėse San Mikelės kapinėse.

2000-aisiais Vilniuje, Liejyklos gatvėje, ant namo, kuriame apsistojęs Brodskis pirmą kartą skaitė savo eiles lietuvių klausytojams, atidengta atminimo lenta.

Siūloma literatūra: Josifas Brodskis, *Vaizdas į jūrą*: eilėraščiai, Vilnius: Vyturys, 1999; Josif Brodskij, *Poezija*, Vilnius: Baltos lankos, 2001; Josif Brodskij, *Poetas ir proza*: rinktinės esė, Vilnius: Baltos lankos, 1999; Tomas Venclova, *Vilties formos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991.

Josifas Brodskis

Iš knygos „PEIZAŽAS SU POTVYNIU“

KALBA SORBONOJE

Filosofiją studijuoti geriausiu atveju dera
sulaukus pusšimčio metų. Planuoti visuomenės
modelį – juo labiau. Iš pradžių
išmokim virti sriubą, kepti – tegu ir ne meškerioti –
žuvis, gaminti padorią kavą.
Jeigu to nepramokai, dorovės dėsniai
atsiduoda tėvo diržu arba vertimu
iš vokiškos knygos. Pirmiau
išmokim prarasti, o ne įsigyti,
neapkęsti savęs labiau, nei tirono,
daug metų kloti už kambarį pusę
menkutės algos – ir tiktai tada postuluokim
teisingumo triumfą. Kuris
visada suvėluoja mažiausia ketvirtį amžiaus.

Filosofo kūrinį dera stebėti pro patirties
prizmę – arba pro akinius (tie dalykai daugmaž
sutampa),
kai susilieja raidės ir kai nuoga
boba ant sumaigyto pakloto
vėl tampa nuotrauka ar meniško paveikslo
reprodukcija. Tikroji proto meilė
nereikalauja atsako iš proto,
ir jos rezultatas – ne santuoka,
t. y., išspausdinta Getingene plyta,
bet abejingumas sau pačiam,
gėdos raudonis, kartais – elegija.
(Kažin kur skamba tramvajus, limpa blakstienos,
dainuojantys kareiviai grįžta iš bordelio,
lietus vienintelis primena Hėgelį.)

Tiesa slypi fakte, kad tiesos
iš viso nėra. Tatai neatleidžia
nuo atsakomybės, kaip tik atvirkščiai:
etika – taipogi tuštuma, kurią pripildo
mūsų elgsena, praktiškai nuolat;
tas pat, jei norite, kosmosas.

Ir dievai myli gėrį ne dėl jo akių,
o todėl, kad be gėrio jų pačių nebūtų.
Ir jie savo ruožtu pripildo tuštumą.
Ir, galimas daiktas, net sistemiškiau,
negu mes; nes mumis negalima
pasitikėti. Nors mūsų kur kas daugiau,
negu būdavo kadaise, mes ne Graikijoj:
mus žlugdo žemi debesys ir, kaip jau pasakyta, lietus.

Filosofiją dera studijuoti, kada filosofija
jums nereikalinga. Tuomet, kai nujaučiate,
kad jūsų svetainės krėsiai ir Paukščių Takas
yra susiję, ir netgi glaudžiau,
nei priežastis ir pasekmė, nekaip jūs pats
su savo giminaičiais. Ir kad tai, kas bendra
žvaigždynams ir krėsrams – beširdiškumas,
nežmoniškumas.

Tatai suartina labiau, nei *coitus*
ar kraujas! Aišku, siekti panašumo
su daiktais nepridera. Antra vertus, kada
jūs sergate, nebūtina sveikti
ir nerimauti dėl savo išorės. Štai ką
žino tie, kas sulaukė pusšimčio metų. Štai kodėl,
žiūrėdami veidrodin, jie kartais painioja estetiką ir
metafiziką.

1989 kovas
Vertė Tomas Venclova

Iš knygos „NUOSTABIOS EPOCHOS PABAIGA“

LIETUVIŠKAS DIVERTISMENTAS

Tomui Venclovai

1. ĮŽANGA

Štai pamario šalis neišdidi.
Savi aerouostai, telefonai,
sniegynai, žydai. Ir ruda vila
diktatoriaus. Poeto statula –
tėvynę jis prilygino draugužei.

Gal vaizdas ne visai ir subtilus,
bet aiški geografija: pietiečiai

šeštadieniais čia šiauriečius aplanko
ir grįždami pakaušę pėstute
į Vakarus užklysta kartais – tiktų
tema ši skečui. Nuotoliai tokie,
kad palanku gyvent hermafroditams.

Pavasario diena. Debesija
ir balos, angelų gausybė,
aptūpusi gausių bažnyčių stogus. Čia
žmogus paverčiamas minios auka
ar vietinio baroko detale.

2. LIEJYKLOS GATVĖ¹

Kad taip save pasigimdyt
prieš šimtmetį, pūkus nutrynus,
pro langą sodą pamatyt,
kryžius dvigalviškos Kotrynos;
išsižadėt mamos, žagsėt
grubioj akivaizdoj lorneto,
su šlamšto karučiu judėt
geltonom gatveliūkštėm geto;
pas lenkišką panelę būt,
įsimylėt ją begaliniai;
Galicijoj už Tiesą žūt,
sulaukus Pirmo Pasaulinio,
už Carą, Šalį, – arba spjaut,
nuo peisų išvaduoti žandus,
ir į Pasaulį Naują maut,
per bortą vemiant į Atlantą.

3. KAVINĖ „NERINGA“

Laikas įeina į Vilnių pro kavinės duris,
lydimas tarškesio indų, peilių ir šaukštų,
ir erdvė, prisimerkusi kaip tvarkdarys,
nužvelgia jo pakaušį iš aukšto.

Apvalkui plyšus, kruvinas skritulys
apmiršta virš čerpių stogo gruoblėto,
ir Adomo gūžys paaštrėja, lyg
veide vien profilį regetum.

Ir, lydekai paliepus valdingu žodžiu,
padavėja su bliuzele batisto
miklina kojas, nukėlus jas nuo pečių
vietinio futbolisto.

4. HERBAS

Nors alegorijų vinjetėj
drakonžudys šv. Jurgis ietį
prarado, betgi liko jam
arklys ir kardas, ir lig šiolei
po Lietuvą jis vaikos uoliai
tai, kas jam žinoma vienam.

Ką jis, iškėlęs kalaviją
už herbo pakraščių nuvijoj?
Netikėli? Pagonį? Ką
iš baimės privertė pabalti?
Pasaulį? Juk ne malkas skaldė
plieninė Vytauto ranka.

5. AMICUM – PHILOSOPHUM DE MELANCHOLIA, MANIA ET PLICA POLONICA²

Dalelė moters. Nemiga. Stikle
reptilijos į laisvę veržtis bando.
Nuo smegenėlių suteka bala
debiliškos dienos kažkur už sprando.

Tik krustelėk – ir kūnas nesuklys,
pajusdamas, kaip į ledinį skystį
šį pamerkiamas plunksnos smaigalys,
užtikrintai vedžiojantis: „menkystė“
rašysena, kur kreivė kiekviena
kreiva. Dalelė moters pomaduota
užpuola klausą žodžių lavina
kaip penki pirštai utelėtą kuodą.
Ir tu patamsiuos vienišas ir menkas
ant patalų kaip Zodiako ženklas.

¹ Gatvė Vilniuje. J. B.

² „Draugui filosofui apie melancholiją, maniją ir lenkišką kaltūną“ (lot.). XVIII amžiaus traktatas, saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje. J. B.

6. PALANGEN³

Tiktai jūra į veidą pažvelgti dar gali
dangui; o keleivis akis panarina,
prisėda ant kopos ir maukia vyną
kaip praradęs kariuomenę tremtinys karalius.

Nuvaryti galvijai. Namai – išplėšti,
sūnų slepia piemuose gilais urvo vingy.
Ir dabar jis – pasaulio pačiam pakrašty,
ir per vandenį žengti tikėjimo stinga.

7. DOMINIKONAI⁴

Pasuk iš magistralės šičia,
į aklą skersgatvį, įženk
į tuščią šiuo metu bažnyčią,
pritūpk ant klaupkų, pasilenk,
kad Dievui į ausies kriauklytę,
kuri kurčia triukšmams dienos,
tik pora žodžių išsakytum:
– Ak, dovanok.

1971

Vertė Gintaras Patackas

Iš knygos „SUSTOJIMAS DYKUMOJE“

NUO PAKRAŠČIŲ Į CENTRĄ

Štai aš vėl aplankiau
šitą meilės vietovę, gamyklų pakrantę,
fabrikų paradizą, dirbtuvių arkadiją,
amžiną garlaivių šventę –
man gražino dievai,
kas vaikystėje buvo išmokta.
Štai ir vėl aš prabėgau po tūkstančiu arkų per
Mažąją Ochtą.

Tyvuliuoja Neva,
atsigręžus į kokso aptemdytą dangų,
ir tramvajus kažkur
ant negriuvusio tilto sužvanga,

³ Palanga (vok.) J. B.

⁴ Dominikonų bažnyčia Vilniuje. J. B.

šiapus mūsų tvorų
pašviesėja suniurusi gatvė.
Būk sveika, susitikome, vargše jaunatve.

Mus pasveikina priemiesčių džiazas
trompetais ir fleitom,
kaminų diksilendas
auksinis, juodom kepuraitėm,
jau ne siela, ne kūnas –
šešėlis šalia patefono,
lyg suknelė, staiga pamėtėta aukštyn saksofono.

Pavartėj su kaklaskare
skaisčiai raudona tu stovi,
durų tarpe, ant tilto,
negrižtančio laiko vietovėj,
su skaidria stikline,
dar putoja tenai limonadas,
ir už nugaros tau gūžiai staugia brangus kombinatas.

Labą dieną. Kokia tu bekūnė,
kokia tu beglobė!
Štai ir naujas saulėlydis
skleidžia liepsnojančią drobę.
Netikrumas ir skurdas. Tiek metų
be tikslo praslinko.
Labą dieną, jaunatve. Kokia tu, kokia stebuklinga!

Kurtai neria tyloj
apšarmojusiais alkais ir slėniais,
iš raudonos klampynės
nuo bėgių ataidi sirenos,
plentų sklendžia taksi,
susilieja su retmiškio dūmais,
ir dangaus tuštumoj atsispindi plasnojantis krūmas.

Taip, tai mūsų žiema.
Šiuolaikinis žibintas apsunkina regą,
kiek langų prieš mane,
man atrodo, jų tūkstančiai dega.
Šauksmas kyla aukštyn,
bet visvien į namus atsitrenkia.
Taip, tai mūsų žiema, ji sugrįžti pas mus neįstengia.

Lig mirties valandos
neberandam žiemos, nebelaukiam.

Kas diena, nuolatos,
 nuo gimimo kažkur pasitraukiam,
 tarsi groja kažkas
 tolumoj tarp standartinių sienų.
 Išsiskirstom visi. Tik mirtis mus sujungia į viena.

Ne vienatvės kančia,
 o didžiulė vienovė svaigina.
 Kažin kas nejučia
 tamsumoj mums pečius apkabina,
 ir pilni tamsumos,
 ir pilni tamsumos ir ramybės
 mes sustojam drauge virš tvaskios ir ledinės platybės.

Kaip mums lengva alsuot –
 lyg staiga suvešėjęs pasėlis
 kažkieno būtyje
 mes pavirstam šviesa ir šešėliais,
 pasakysiu daugiau –
 tik tada, kai mes viską prarandam,
 amžinai svetimi mes pavirstam į mirtį ir dangų.

Aš ir vėl praeinu
 šito rojaus takais, kairėje nuo tramvajaus.
 Štai prabėga leva,
 prisidengus delnais, ir Adomas ją vejas –
 jaunas, skaisčiai raudonas,
 prapuolęs už priemiesčio arkos,
 ir Nevos aidesys vėl pažadina dūzgiančias arfas.

Kaip ūmai palieki
 šitą juosvą standartinį rojų.
 Vinguriuoja žaltys,
 ir dangus nebetrokšta herojų,
 prie fontano – kalva,
 blizgesys virš ledinių alėjų,
 virpa sniegas ore, ir mašinos be poilsio skrieja.

Ar tai aš, ar ne aš
 per šukes, per aptirpusį sniegą
 šitiek metų tamsoj
 po žibintais dykynėje bėgau,
 ir padangių žara
 juosvą naktį prie keltuvo sklaidė?
 Ar tai aš, ar ne aš? Čia kažkas amžinai pasikeitė.

Čia kitoniškas viešpats,
 bevardis, puikus, visagalis,
 nesuvokiamai vienas
 klajoja naujaisiais kvartalais,
 šičia kurtų vyzdžiuos
 tarsi gėlės šiurena žibintai,
 tamsiai mėlynos aušros virš tylinčios tėviškės švinta.

Tie, kas mirė – čia pat,
 ir kaltės nebereikia išrišti.
 Tu juos veltui prašei.
 Mūsų žiemai nelemta sugrįžti.
 Lieka viena: ramiai
 per pasaulį keliauti į nieką.
 Atsilikt negali. Tik pranokti, pralenkti belieka.

Tai, kur skubam – dangus,
 pragarmė, pasiglemžianti dvasią,
 gal tiesiog tuštuma,
 tamsuma, to vis tiek nesuprasi,
 ta šalis sklidina
 tavo balso, melodijų skardo,
 gal tai meilė, sakyk? Ne, jina išsiverčia be vardo.

Amžinybė – greta:
 neapsakomas tiltas, netylantis žodis,
 upės baržų banda,
 vėl atgijusi meilė, sutriuškintos godos,
 tie laivų žiburiai,
 ta vitrinų šviesa ir tramvajų skambučiai,
 teška šaltas vanduo ties plačiom tavo kelnėm ir
 gruodis į atlapus pučia.

Pasitik su džiaugsmu
 tą ankstyvą jaunatvės radimą,
 pasitik su džiaugsmu
 tą stebėtinai kartų likimą,
 šitą amžiną upę,
 šį dangų, šį gražų krūmyną,
 netekties apdainavimą, tylinčią krautuvių minią.

Tarp gyvybės, mirties,
 nei vienoj, nei kitoj karalystėj,
 neprilygstamai vienas
 kartoji, kaip gera suklysti:
 šičia nieko nėra,

pamiršau tą kvartalą ir plentą,
ačiū Dievui, žiema. Ačiū Dievui, sugrįžti nelemta.

Ačiū Dievui, aš svetimas.
Aš nebekaltinu nieko.
Nežinau, kas aplinkui.
Pranokti, pralenkti belieka.
Kaip man lengva šiandieną,
kad nieko savęs nevaadinęs,
ačiū Dievui, per amžius šioj žemėj likau be tėvynės.

Pasitik su džiaugsmu
šitą laikiną būtį, tau nieko nereikia.
Kiek aš metų gyvensiu,
kiek duosiu už stiklą, gal vieną kapeiką.
Kiek dar sykių sugrįšiu –
daugiau nebegrįšiu – vien spynos ant durų,
kiek aš duosiu už liūdesį, kurto amsėjimą, kamino
mūrą.

1962

Vertė Tomas Venclova

SUSTOJIMAS DYKUMOJE

Dabar Leningrade taip maža graikų,
jog nutarėm sugriauti Graikų cerkvę,
idant atlikusioj erdvėj iškiltų
koncertų salė. Jos architektūroj
yra kažkas beviltiška. Beje,
ta salė (tūkstantis ir kelios vietos)
gal ne beviltiška: juk ji – šventovė,
ji meno šventykla. Ir kas gi kaltas,
kad šiais laikais vokalas patrauklesnis
nekaip visi tikėjimo stebuklai?
Tik viena nesmagu – kad iš toli
ne kupolą matysim, kaip derėtų,
o brūkšnių, bjaurų nei valkos paviršius.
Proporcijų bjaurumas iš teisybės
Čia nesvarbus. Manau, kad bjaurasties
proporcijos dažniau sugniuždo žmogų.

Gerai atsimenu, kaip ją nugriovė.
Pavasarejo, ir kaip tik tuomet
dažnai lankydavau totorių šeimą,

kuri gyveno netoli. Žiūrėjau
pro langą ir regėjau Graikų cerkvę.
Pradžioj klausiau totoriškų šnekų,
paskui į jas įmišo keistas garsas,
kuris beveik sutapo su kalba,
tačiau netrukus viską nuslopino.
Į cerkvės sodą su ketaus svarsčiu
garmėjo ekskavatorius. Prislinko,
ir sienos ėmė po truputį gniužti.
Tikrai juokinga priešintis, jei tu
esi tik siena, o šalia griovėjas.

Tarp kitko, ekskavatorius greičiausiai
palaikė cerkvę nedvasingu daiktu,
daugmaž savuoju antrininku. Žinom,
kad grumtis, gintis, netgi duot gražos
besielėje visatoje netinka.
Paskui tenai buldozerius suvarė,
savivartės... Ir sykių, jau vėlai,
sėdėjau, kur anksčiau apsidės būta.

Naktis žiojėjo pro altoriaus duobę.
 Ir pro skylės altoriuje mačiau,
 kaip tilto linkui ritasi tramvajai,
 kaip dega virtinės blankių žibintų.
 Ir visa, ko bažnyčioj nesutiksi,
 dabar regėjau pro bažnyčios prizmę.

Ateityje, kai mūsų nebebus,
 tiksliau – po mūsų, ten, kur mes gyvenom,
 taipogi atsiras tokių dalykų,
 jog nusigąs visi, kas mus pažino.
 Bet mus pažinusių nebus per daug.

Štai šitaip šuo senu papratimu
 vis kelia koją ten, kur būta sienos.
 Nors aptvara kadaise nugriauta,
 bet jam ta aptvara dar vis sapnuojas.
 Ir sapnas šuniui perbraukia tikrovę.
 O gal pati dirva išsaugo kvapą:
 asfaltas neužgniaužia šuns dvokimo.
 Ir kas jam tas bjaurusis statinys!
 Jam čia sodelis, girdite – sodelis.
 O visa, kas žmonėms akivaizdu,
 šunų nejaudina. Todėl įpratom
 sakyti: „šuniška ištikimybė“.
 Ir jei rimtai galvojame, kad kartos
 įteikia estafetę palikuonims,
 tai aš tikiu tik šia estafete.
 Tiksliau, tik tais, kurie pajunta kvapą.

Leningrade dabar taip maža graikų,
 iš viso jų ne Graikijoje nedaug,
 tikrai per maža – bent jau tam, kad būtų
 išsaugotos tikėjimo šventovės.
 O naujomis šventovėmis tikėti
 jie neprivalo. Viena – apiprausti
 pagonių tautą krikšto vandenį,
 o jau visai kas kita – nešti kryžių.
 Viena tebuvo graikų pareiga,
 ir tos pačios jie nemokėjo vykdyt.
 Seniai užžėlė neišartas laukas.
 „Sėjike, stropiai sergėk savo žagrę,
 o mes nuspręsime, kada sudygti.“
 Išsaugot žagrės jie nesugebėjo.

Ir aš šį vakarą žiūriu pro langą
 mąstydamas: į kur gi mes patekom?
 Nuo ko labiau nutolo šie laikai –
 nuo krikščionybės ar nuo helenizmo?
 Kas artinas? Kas bus ateityje?
 Ar ne kita era ten mūsų laukia?
 Kokia mūs priedermė tai naujai erai?
 Ir ką mes jai turėsime paaukoti?

1966
 pirmas pusmetis

Vertė Tomas Venclova

TERMINŲ ŽODYNĖLIS*

Absurdo drama (lot. *absurdum* – beprasmis, neskambus, nemalonus), viena svarbiausių XX a. dramų krypčių, susiformavusi po II pasaulinio karo Europoje. Ją kūrė Paryžiuje susitikę prancūziškai rašę airis S. Beketas (Beckett), rumūnas E. Jonesko (Ionesco), prancūzas Ž. Ženė (Genet), armėnas A. Adamovas. Δ pirmtakais laikomi A. Žary (Jarry) (*Karalius Ūbas*, 1888, past. 1896), G. Apolineras (Apolinaire). Δ pasaulėvaizdžiui artimos egzistencializmo nuostatos, būties beprasmiškumo dramatiškumas, ryškiausiai išreikštas A. Kamiu (Camus) esė *Sizifo mitas* (1942). Δ kalbama apie žmogaus bejėgiškumą keisti nusistovėjusią tvarką, individo vienatvę ir žmonių nekomunikabilumą. Δ autoriai pasitelkė komizmo priemonę, iš siurrealizmo, dadaizmo, ekspresionizmo dramų perimtą alogiškumo principą, ironiją, groteską, parodiją, sąmoningai atmetė pagrindinius klasikinės dramos požymius: nuoseklų veiksmą, konfliktą, charakterius. Δ sąvoką įtvirtino kritiko M. Esslino studija *Absurdo teatras* (1961). Lietuvių literatūroje pirmąją Δ laikoma K. Ostrausko *Gyveno kartą senelis ir senelė* (1963, past. 1969). Jo dramai būdingas žaidimo principas, charakterių alegoriškumas, minties, o ne draminio veiksmo akcentavimas, dialogo virsmas antialogu, veiksmo vietos ir laiko neapibrėžtumas, intertekstualumas, paradoksas, ironija, sarkazmas, groteskas.

Alegorija (gr. *allegorein* – vaizdingai kalbėti), perkeltinės reikšmės (arba reikšmių) sukūrimo būdas, metaforos atmaina, už kurios tiesioginės pažodinės prasmės slypi kita, pasižyminti konkretumu ir viena reikšmiškumu (pvz., Baroko epochoje populiaru labirinto Δ vaizduoja pasaulį, žemiškąjį gyvenimą). Δ reikšmę gali turėti žodis, posakis ar net visas kūrinys. Situacijas, įvykius, abstrakčias idėjas alegorijos žymi kokiais nors konkrečiais objektais, asmenimis arba veiksmais. Kaip literatūros išraiškos priemonė Δ buvo žinoma Antikoje, tačiau labiausiai ji išpopuliarėjo Viduramžiais; ypač išplito alegorinė personifikacija, t. y. tokia Δ, kuomet kūrinio herojus sykiu reprezentuoja kokią nors idėją arba koncepciją (pvz., *Rožės romane* (*Roman de la Rose*) – viduramžių prancūzų alegorinėje meilės poemoje). XVI–XVIII a. lit-roje daugybė abstrakčių sąvokų (pvz., gėris, blogis, išganymas, mirtis), žmogaus charakterio savybių (pvz., godumas, puikybė, kuklumas, pamaldumas) buvo išreiškiamos Δ.

Δ buvo išplitusi XVI–XVIII a. Lietuvos lotyniškoje ir lenkiškoje literatūroje, ypač poezijoje, tačiau alegorinių figūrų yra ir M. Daukšos, K. Sirvydo bei kituose senuosiuose lietuviškuose raštuose. Alegoriniai personažai veikia daugelyje pasakėčių (pvz., pirmoji lietuviška verstinė grožinės lit-ros knyga – J. Šulco antikinių pasakėčių vertimas *Ezopo pasakėčios*, 1706

(*Die Fabeln Aesopi*) arba K. Donelaičio pasakėčios (paskelbtos 1824), kuriose vilkas („Vilks provininks“) yra amtmonas, šuo įkūnija vokiečių teisumą („Šuo Didgalvis“), ažuolas („Aužuols gypelnys“) – dvarininką ir t. t. Romantizmo epochoje dėl savo vienareikšmiškumo ir konvencionalumo Δ buvo vertinama kritiškai. XX a. lit-roje Δ sutinkama, tačiau palyginti retai. Alegorinių įvaizdžių yra XX a. pirmosios p. lietuvių lit-roje (M. Gustaičio poema *Aureolė*, 1914, Vaižganto proza). Vienas ryškiausių šiuolaikinės Δ pavyzdžių pasaulinėje lit-roje – Dž. Orvelo (G. Orwell) romanas *Gyvulių ūkis*, 1945, kuriame, pasitelkus naminių gyvulių įvaizdžius, vaizduojama tironiška bolševikinė Rusijos valdžios sistema. Nuodugnus Δ ypatybių pažinimas iš esmės yra susijęs su senųjų epochų meno istorijos studijomis.

Aliuzija (lot. *allusio* – užuomina), literatūros kūrinyje esanti užuomina, nuoroda į kitą literatūros kūrinį, kultūrinį kontekstą, konkretų asmenį ar įvykį, pvz., į B. Brazdžionio „Šaukiu aš tautą“ H. Radausko eilėraštyje „Dainos gimimas“; dviguba Δ T. Venclovos cikle „1956 metų eilėraščiai“ – į Maironio poemą *Tarp skausmų į garbę* ir 1956 m. Vengrijos įvykius. Δ – vienas mėgstamiausių Europos ir Lietuvos Renesanso bei Baroko lit-ros stilistinės ir minties raiškos būdų. Itin gausi pasaulinės kultūros ir literatūros Δ A. Nykos-Niliūno poezija. Δ gali sudaryti ir į kūrinį įjungta kito kūrinio citata, pvz., A. Baranausko *Anykščių šilelyje*: „Čia kazlėkai pakrūmėm ant piemenų tako, / Tartum kupkeliai kniūpšti, kaip Mickevičius sako“. *Imitacinė* Δ dažniausiai yra parodijos pagrindas (pvz., K. Binkio „Penki pavasariai“). Dž. Džoiso (Joyce) romanas *Ulisas* 1922 yra struktūrinis Δ pavyzdys, atkartojantis Homero *Odisėjos* struktūrą. Per Δ rašytojas tiesiogiai ar netiesiogiai išsako savo santykį su literatūros tradicija, kviečia skaitytoją dialogui – t. y. aptažinti ir interpretuoti pateiktą užuominą.

Almanachas (lot. *almanachus* – pranašysčių rinkinys < arab. *al-manah* – kalendorius), istorine reikšme – kalendorius-žinynas, kuriame pateikiami įvairių astronominių reiškinių aprašymai, meteorologinės prognozės, patarimai žemdirbiams ir pan. Tokie Δ atsirado drauge su astronomijos pradžia, jų būta įvairiose senovės kultūrose (sen. Rytų, graikų, romėnų). Pirmieji spausdinti Δ pasirodė XV a. 1533 prancūzų rašytojas F. Rablė (Rabelais) išleido Δ – prognozių parodiją *Pantagruelio pranašavimai*. Ilgainiui Δ atsiranda istorijos, ekonomikos žinių, vėliau – pasakojimų, anekdotų, eilėraščių. XVIII a. Δ tampa modernaus žurnalo prototipu.

Δ moderniąja reikšme – tai neperidininis literatūros rinkinys, kuriame medžiaga pateikiama remiantis koku nors principu (teminiu, teritoriniu, žanriniu); juo-

* Žodynelis pateikiamas iš knygos: *Literatūros enciklopedija mokyklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

se publikuojama grožinė kūryba, literatūros kritika, publicistika, vertimai. Lietuviškų Δ pradžia – L. Ivinskio leisti *Metskaitliai*. Tai kalendorius-žinynas, kuriame, be ūkinių patarimų, skelbimų, buvo publikuojami ir tautosakos, grožinės literatūros tekstai. Pirmieji literatūriniai Δ – Gabija (1907), Švyturys (1911–1912), Pirmasai baras (1915). Iš dabartinių Δ žinomiausias *Poezijos pavasaris*. Kiti naujaisi Δ – *Atodangos* (vertimų), *Veidai* (jaunųjų kūrybos), *Baltija, Varpai* (atskirų regionų – Klaipėdos, Šiaulių krašto).

Anotacija: 1. trumpas knygos ar lit-os kūrinio pristatymas spaudoje. 2. paaiškinamasis komentaras šalia teksto, parašytas paties autoriaus arba redaktoriaus.

Antologija (gr. *anthologia* – gėlių rinkinys), įvairių autorių rinktinių kūrinių arba jų ištraukų knyga. Δ buvo sudarinėjamos jau Antikoje. Pirmoji graikų poezijos Δ sudaryta Meleagro (II a. pr. Kr.).

Pirmoji Δ lietuvių k. – L. Jucevičiaus parengtas vertimų rink. *Ištraukos iš naujųjų lenkų poetų* (1837). Lietuvių lit-ros Δ pradėtos sudarinėti XX a.: L. Girus sudaryta gamtinės poezijos Δ *Lietuva pavasarį, vasarą ir rudenį* (1911, 2 leid. 1920), K. Binkio *Vainikai* (1921), *Antrieji vainikai* (1936), J. Tysliavos *Sūduva* (1924). Δ sudaromos norint pateikti vienos ar kitos lit-ros rūšies ar žanro iškiliausius pavyzdžius ir sykiu atspindėti jos visumą. Tokios yra V. Vanago ir V. Galinio sudaryta *Lietuvių poezija* (2 t., 1967, 1969), A. Zalatoriaus parengtos *Lietuvių tarybinė novelė* (1969), *Už saulę gražesnis* (1978), *Žalios laiko vingis* (1981), išėvijoje parengtos J. Aiščio ir A. Vaičiuliaičio *Lietuvių poezijos antologija* (1951), K. Bradūno sudarytos naujosios lietuvių poezijos Δ *Žemė* (1951) bei *Lietuvių poezija* (1971, t. 3), L. Mockūno sudaryta išėvijos literatūros kritikos Δ *Egzodo literatūros atšvaitai* (1989) ir kt. Δ gali būti sudarinėjamos ir grynai žanrinio principu: V. Vanago parengtos *Lietuvių pasakėčia* (1978), *Lietuvių didaktinė proza* (1982), H. Bakano *Lietuvių sonetas* (1985), A. Žalio *Lietuvių baladė* (1979), D. Pociūtės-Abukevičienės ir M. Vaicekausko *Giesmės dangaus miestui: XVI–XVIII a. lietuvių bažnytinių giesmių antologija* (1998). Sudaromos ir specializuotos Δ: vaikų lit-ai skirtos V. Aurylos *Lietuvių vaikų proza* (1977), *Lietuvių vaikų poezija* (1980), *Lietuvių vaikų dramaturgija* (1984).

Apysaka, prozos žanras, pagal apimtį, siužeto struktūrą, kompozicinius principus užimantis tarpinę padėtį tarp apsakymo ir romano. Δ žanras apibrėžiamas gana sąlygiškai, o terminas daugelyje literatūrų neturi adekvataus atitiktens ir nėra populiarus (anglai vartoja terminus *tale*, *nolette*, vokiečiai – *Erzählung*, *Geschichte*). Tie patys kūriniai sinonimiškai vadinami Δ ir apsakymais, dažniau – mažaisiais romanais, tiesiog romanais. Δ terminas populiariausias rusų literatūroje (*povest'*), Δ žanras čia turi seną tradiciją. Pirmine reikšme Δ – metrašti-

nio pobūdžio pasakojimas (pirmasis rusų metraščių sąvadas vadinamas Δ – *Povest' vremennykh let*, 1113). Δ žanro užuomazgų galima įžiūrėti viduramžiniuose senųjų graikų romanų (Longo *Dafnis ir Chlojė*, Charitono *Chairėjas ir Kaliojė* ir kt.) vertimuose į Europos kalbas. Kartais Δ vadinami Viduramžių riterių romanai, jai priskiriami romantikų prozos kūriniai – F. R. de Šatobriano (Chateaubriand) *Renė*, Ž. de Nervalio (de Nerval) *Ugnies dukros* ir kt. Klasikiniai Δ pavyzdžiai – A. Puškino *Kapitono duktė*, L. Tolstojaus *Sevastopolio apysakos*, E. A. Po (Poe) *Auksinis vabalas*, E. Hemingvėjaus (Hemingway) *Senis ir jūra*.

Lietuvių literatūroje Δ gana populiarai. Δ tipo kūriniams pavadinti XIX a. vartotos įvairios sąvokos – vaizdelis, paveikslas, apysakaitė, istorija, apysaka ir kt. Pirmosios lietuviškos Δ – didaktinės, dažnai verstos ar perdirbtos (J. Chodzko *Jonas iš Svisločės*, J. Dovydaičio *Šiaulėniškis senelis*). Ryškiausias ankstyvojo laikotarpio Δ pavyzdys – M. Valančiaus *Palangos Juzė*. Svarbi Δ žanro raidai I. Šeinius (*Vasaros vaisės*), Šatrijos Raganos (*Sename dvare*), Vaizganto (*Dėdės ir dėdienės*), P. Andriūšo (*Anoj pusėj ežero*) ir kt. autorių kūryba. XX a. II pusėje Δ išlieka populiarai. Ryškesni pavyzdžiai – K. Borutos *Jurgio Paketurio klajonės*, E. Mikulėnaitės *Ona*, R. Granausko *Gyvenimas po klevu*, S. Šaltenio *Duokliškis*.

Apsakymas, mažoji epinė forma, glausto pasakojimo laiko ir nedidelės erdvės prozos kūrinys, koncentruojantis dėmesį į vieną įvykį, turintis nedaug veikėjų, bet sukuriantis gyvenimo visumos ir apibendrinimo įspūdį. Modernaus Δ pradininku laikomas E. A. Po (Poe), žanro meistrais vadinami A. Čechovas, G. de Mopasanas (Maupassant), Dž. Londonas (London), F. Kafka ir kt. Lietuvių Δ pradžia – XIX a. didaktinėje prozoje (A. Tatarė, M. Valančius), L. Ivinskio kalendoriuose. Žanrinės kategorijos prasmę Δ ėmė įgyti paskelbus A. Kriščiukaičio-Aišbės, V. Pietario, Žemaitės, G. Petkevičaitės-Bitės ir kt. kūrinius. Personazo išgyvenimu pagrįsto Δ tradiciją pradėjo J. Biliūnas, Šatrijos Ragana, I. Šeinius. Dinamiškumo stoka, silpnai išvystyta fabula ir aprašomojo informacinio elemento perteklius skiria Δ nuo novelės, kuri yra kompaktiškesnė. Tikroviškumo iliuzija, natūralūs daiktų ir reiškinių pavidalai – realistinės prigimties apsakymo bruožai, būdingiausi lietuvių mažajai epikai (M. Katiliškis, A. Pocius, R. Kašauskas ir kt.). Lietuvių prozai modernėjant, mažėja pasakojimo anarchijos; konstruktyvumas, psichologizmas arba sąlygiški, fantastiniai vaizdai artina Δ prie novelės formos.

Autobiografija, autoriaus pasakojimas apie save. Δ yra įvairių formų, nebūtinai skirtų publikuoti (šiam žanrui gali priklausyti ir intymūs pasakojimai, laiškai, dienoraščiai, memuarai, kelionių atsiminimai, taip pat formalios Δ). Atsirado Antikoje ir ankstyvaisiais Viduramžiais, tačiau Δ pavyzdžių iš šio laikotarpio liko labai mažai. Pagrindinė Δ tema – vidinis žmogaus gyvenimas, jo „dvasios istorija“, todėl klasikinės Δ

dažnai yra tarsi nuoseklios ir plačios išpažintys. Viena žymiausių ankstyvųjų Δ – šv. Augustino *Išpažinimai* (IV a.). V. Europos lit-roje Δ ypač išplito nuo XVI a. Dažnai Δ rašė žymūs menininkai ir rašytojai (pvz., B. Čelino (Cellini) *Benvenuto Čelino gyvenimas*, 1568, liet. 1961; Ž. Ž. Ruso (Rousseau) *Išpažintis*, 1770, išl. 1782, liet. 1967). Δ populiarė ir XX a. lit-roje, įgauna vis savitesnes (poetiškas, eseistines) formas. XX a. susiformuoja intelektualinė Δ, fiksuojanti autoriaus filosofinių, mokslinių pažiūrų evoliuciją.

Daug autobiografinių elementų turi dienoraščiai ir atsiminimai, Lietuvoje pradėti rašyti XVI a. pab. – XVII a. pr. žymių Lietuvos visuomenės, politikos veikėjų (pvz., A. S. Radvilos Δ lenkų k. *Atsiminimai*, 1632–1653, 2 d. išsp. 1839), taip pat smulkesnių bajorų ar miestiečių (pvz., T. Jevlaškausio (1546–1619) XVI a. pab. – XVII a. pr. rašyti *Atsiminimai* sen. gudų kalba, vert. į liet. k. 1998). Juose autorių vidinis gyvenimas, autobiografiniai faktai siejami su fiksuojamais istoriniais įvykiais. XIX–XX a. parašytos pirmosios Δ lietuvių k. (J. Basanavičiaus, 1922, išsp. 1936; V. Pietačio, 1905; Žemaitės, 1921; J. Šliūpo, 1927). Iš šiuolaikinių Δ išsiskiria semiotiko A. J. Greimo Δ (1994) – intelektualinės Δ pavyzdys.

• **Autobiografinė proza**, grožinės lit-ros kūriniai, dažniausiai romanai arba apsakos, turintys daug autobiografinių elementų. Autorius juose nėra pagrindinis herojus, tik aplinkos fiksuotojas, laikmečio liudytojas. Tokia yra I. Simonaitytės trilogija (...o buvo taip, Ne ta pastogė, *Nebaigta knyga*, 1960–1965), J. Baltušio dilogija (*Su kuo valgyta druska*, 1973, 1976). |

Avangardizmas (pranc. *avant-garde*, karinis terminas, reiškias priekyje einantį būrį, karinę saugą) apima įvairias novatoriškas, antitradicines kryptis, gyvavusias Europos mene XX a. I ketvirtyje (lit-roje, dailėje, muzikoje, teatre, kine). Δ formavosi veikiamas politinių, socialinių įvykių (I pasaulinio karo, revoliucijų Rusijoje ir Vokietijoje, Austrijos-Vengrijos imperijos žlugimo), kurie jaunąją menininkų kartą vietoje prarastų vertė ieškoti naujų idealų. Plačiai suprantamam Δ priklauso futurizmo, ekspresionizmo, imazinizmo, kubizmo (dailėje), dadaizmo srovės. Jas sieja radikalus antitradiciškumas, nusigrėžimas nuo realizmo ir natūralizmo, naujų išraiškos priemonių paieškos. Δ būdinga stipri meninė savimonė – į kūrybą žiūrima kaip į laboratoriją, kurioje menininkas eksperimentuodamas išbando įvairias technikas. Kartais terminas *avangardas*, kaip stiliaus charakteristika, vartojamas apibūdinti bet kuriam menui, kuris priešinasi tradicijai.

Į Lietuvą Δ atėjo pavėlavęs dešimtmečių. Pradininkai – Keturių vėjų (pagal to paties pavadinimo žurnalą) sąjūdis, gyvavęs 1922–1928, nuo *Keturių vėjų pranašo* pasirodymo iki paskutinio *Keturių vėjų* numerio. Sąjūdžiui vadovavo K. Binkis ir J. Petrėnas (slap. P. Tarulis), svarbūs buvo Binkio namuose vykę

pirmadieniniai keturvėjininkų susibūrimai – *paldie-ninkai*. Keturvėjininkai užėmė tipišką Δ maištininkų poziciją – protestavo prieš romantinę lietuvių lyrikos tradiciją (jos simbolis buvo Maironis), propagavo techninį progresą, miesto kultūrą (vis dėlto kūryboje teberyškus valstietiškas paveldas), aktyvų, vitališką santykį su pasauliu, garbino masines komunikacijos priemones (atsirado naujas žanras – radijo poema – J. Tysliavos *Tysliava Paryžiuje*). Niekino provincialų uždaramą, orientavosi į pasaulinę kultūrą (J. Tysliava Paryžiuje įsitraukė į tarptautinius avangardistinius sambūrius, publikavo eil. rink. prancūzų k., leido žurnalą *Muba*). Iš lietuvių literatūros keturvėjininkai autoritetu renkasė Donelaitį ir jo sodrią kalbą. Pabrėžia amatininkiskąją kūrybos pusę, deklaruoja laisvą santykį su žodžiu. Jų kūrybai būdingas manieringumas, mėgo kalambūrą, ironiją, parodiją, groteską. Vietoje lyrinei tradicijai būdingo epiteto, gamtinės metaforos ima dominuoti ekspresyvus veiksmažodis, subjekto būsenos išsakymą keičia agitacija veikti, imperatyvios programos. Avangardistinė stilistika būdinga keturvėjininkų J. Žlabio-Žengės, J. Tysliavos, S. Šemerio poezijai, P. Tarulio prozai. Ekspresionizmo poetika ryški su joku sąjūdžiu nesusijusio J. Savickio kūryboje. Dadaizmo, imazinizmo bruožų esama P. Morkūno rinkinyje *Dainuoja degeneratas* (1933). Δ poziciją užima žurnalo Trečias frontas (1930–1931) autoriai: K. Boruta, A. Venclova, K. Korsakas, J. Šimkus, B. Raila (debiutavęs paskutiniajame *Keturių vėjų* numeryje). Δ įtaka pastebima ankstyvojoje B. Brazdžionio, V. Sirijos Giros poezijoje. Δ atšaka galima laikyti poetų, gyvenusių ir kūrusių Vilniuje prieš II pasaulinį karą, kūrybą (A. Žukauskas, vėliau žemininku tapęs J. Kėkštas). Avangardistinės priešimosi tradicijai stilistikos esama ir vėlesnių rašytojų kūryboje – A. Mackaus, J. Meko, S. Gedos, V. Bložės, G. Patacko poezijoje, K. Ostrausko, A. Landsbergio dramaturgijoje. Panašią į keturvėjininkų poziciją tradicijos atžvilgiu užima almanacho *Svetimi* (1993) autoriai V. Gedgaudas, D. Dirgėla ir kt., deklaratyviai nuvainikuodami autoritetus, visų pirma vėl Maironį, teigdami savo išskirtinumą.

Baladė, poezijos žanras, atsiradęs Viduramžiais. Kanoninė Δ susideda iš 28 eilučių (3 strofos po 8 eilutes ir baigiamasis kreipinio ketureilis) ir turi gana sudėtingą rimą. Tokių Δ daug F. Vijono (Villon) kūryboje. Mažiau kanonizuotos rusų, anglų Δ. Šį žanrą ypač išplėtojo romantikai (anglų – V. Vordsvortas (Wordsworth), S. T. Kolridžas (Coleridge), vokiečių – F. Šileris (Schiller), H. Heinė, prancūzų – V. Hugo). Δ turi epinių, draminių elementų, neretai išplėtotų iki siužeto, kuris dažniausiai baigiamas pagrindinio veikėjo mirtimi. Nerimo, baimės nuotaika auga nuo baladės pradžios iki pabaigos.

Lietuvių literatūroje Δ atsirado XIX a. pr. Klasikinės Δ pavyzdys – Maironio „Jūratė ir Kastytis“. Šiuolaikinėje poezijoje baladiniai eilėraščiai gana dažnai yra nutolę nuo klasikinės baladės ir išlaiko tik kai kuriuos

jos bruožus („baisaus“ siužeto elementai, kraupumo, baimės pojūtis), pvz., Just. Marcinkevičiaus baladžių poema *Devyni broliai*, kai kurie J. Strielkūno, P. Širvio eilėraščiai.

Bibliografija (gr. *biblion* – knyga + *graphō* – rašau), knygų ar straipsnių konkrečia tema sąrašas, kuriame tiksliai nurodoma knygos autoriaus vardas ir pavardė, knygos pavadinimas, jos išleidimo vieta, leidykla ir data, puslapių skaičius. Δ vadinamas ir periodinių leidinių skyrius, kuriame pristatomos naujai išėjusios knygos. Sudarinėjamos bibliografinės rodyklės, katalogai, skirti konkrečiam autoriui, temai ar periodui, pvz. V. Žukas, *Julius Janonis. (Bibliografinė rodyklė)*, 1965; V. Vilnonytė, A. Lukošūnas, *Petras Cvirka. Bibliografija (1924–1970)*, 1974; M. Ivanovič, *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas*, 1998 ir pan.

Δ yra ir mokslas, apimantis Δ teoriją, istoriją, metodiką, vadybą.

Cenzūra (lot. *censeo* – vertinu), institucinė kontrolės forma, taikoma meno, lit-ros, publicistikos, mokslo darbų viešam paskelbimui, demonstravimui. Pagal kontrolės būdą skiriama išankstinė (prevencinė), taikoma dar nepaskelbtiems kūriniams, ir paskesnioji (represinė) Δ – bausmės už paskelbtus kūrinius arba jų naudojimą bei laikymą. Δ gali būti reguliuojama Bažnyčios, valstybės, partijos ir pan. Valstybinės Δ užuomazgos pastebimos jau Antikoje. Pradedant ankstyvaisiais Viduramžiais, galingiausia Δ institucija darėsi Bažnyčia, jau IV a. draudus skaityti kai kuriuos veikalus, laikomus eretiškais (pvz., I Nikėjos Susirinkimas, įvykęs 325 metais, uždraudė skaityti Arijaus veikalus, kuriuose buvo pasisakoma prieš Švč. Trejybę). Bažnytinė Δ vadovavosi kanonų teisės normomis bei popiežiaus instrukcijomis. Viduramžiais bažnytinė Δ įgavo platesnį mastą, kontroliavo ne tik religinę, bet ir pasaulietinę lit-rą. Popiežius Inocentas VIII 1487 oficialiai įvedė visuotinę Δ. XVI a. Europoje kilus reformaciniam judėjimui, imtos leisti knygos, kritikuojančios Katalikų bažnyčią arba skelbiančios nesuderinamas su jos ideologija pažiūras, Katalikų bažnyčia ėmė skelbti *Draudžiamųjų knygų sąrašus (Index librorum prohibitorum)*. Pirmą tokį sąrašą 1559 paskelbė popiežius Paulius IV. Katalikų bažnyčios Tridento susirinkimas, sušauktas kovai su Reformacija sustiprinti (1545–1563), patvirtino aukščiausią Δ instanciją, kuri sudarydavo šiuos nuolat atnaujinamus ir papildomus sąrašus. Į „Draudžiamųjų knygų sąrašus“ 1586 įtrauktas Mikalojus Radvila Juodasis, vienas pirmųjų lietuvių, kurio viešas laiškas, nukreiptas prieš katalikybę, buvo išspausdintas 1556. 1603 išleistas pirmasis Lenkijai ir Lietuvai skirtas *Draudžiamųjų knygų sąrašas*, į kurį buvo įtraukti Lietuvos kalvinistų (A. Volano) bei antitrinitorių (S. Budno, M. Čechovico, Petro Gonenziečio ir kt.) veikalai. Į tokius sąrašus yra patekę daug XVI–XX a. Europos žymių rašytojų, mokslininkų, filosofų (Dž. Brunas (Bruno), R. Dekartas (Descartes),

B. Paskalis (Pascal), D. Didro (Diderot), Ž. Ž. Ruso (Rousseau), Volteras (Voltaire), I. Kantas, E. Zola, A. Mickevičius ir kt.). „Draudžiamųjų knygų sąrašas“ nebesudaromas nuo 1966, kartu panaikinus su juo susijusią represyvinę Bažnyčios Δ. Nuo to laiko Bažnyčia gali tik pasmerkti kai kuriuos veikalus ir jų skaitytojus, bet ne bausti. Δ egzistavo ne tik Katalikų, bet ir Protestantų bažnyčiose. Protestantų kūrinius vertindavo, tikrindavo ir cenzūrodavo jų sinoduose sudarytos komisijos. Nemažai lietuviškų knygų nebuvo spausdinamos dėl to, jog šios komisijos nesuteikdavo tam leidimo. Tokio liuteronų komisijos leidimo negavo pirmoji lietuviška Biblija, 1590 išversta J. Bretkūno, taip pat ir vėlesnė evangelikų reformatų Biblija, 1660 į lietuvių k. išversta B. Chilinskio. Protestantų Δ ypatingą dėmesį skirdavo kalbinei religinių veikalų raiškai.

1795 carinei Rusijai okupavus Lietuvą, pradėjo veikti okupacinės valdžios Δ, kurios vykdymas 1802 buvo pavestas VU. Ji uždraudė A. Strazdo knygos *Giesmės švietiškos ir šventos (1824)* leidimą. 1829 buvo įsteigtas Švietimo ministerijai pavaldus Δ komitetas, kontroliavęs Katalikų bažnyčios aprobuotų religinių knygų leidybą, draudęs specifinius, būdingus katalikybei šių leidinių akcentus. Carinė Δ draudė minėti daugybę istorinių Lietuvos realiųjų, kritikuoti valdžią, socialinę nelygybę. 1864–1904 Lietuvoje caro valdžia įvedė ypatingai griežtą Δ, draudė spausdinti, įvežti iš užsienio ir platinti Lietuvoje bei Rusijos europinės dalies gubernijose lietuvišką spaudą lotyniškomis raidėmis.

Nepriklausomoje Lietuvoje 1919 buvo įvesta vad. Karo Δ, ypač intensyviai veikusi nuo 1926 valdant tautininkams, uždariusiems 15 įvairių periodinių leidinių. Nuo 1933 spaudos ir knygų leidybos priežiūra pavesta apskričių viršininkams. Draudžiami buvo komunistinio pobūdžio veikalai (1936 uždarytos komunistų partijos finansuotas žurnalas *Literatūra*).

1940 sovietams okupavus Lietuvą įvesta sisteminga visuotinė Δ, kuri absoliučiai kontroliavo ne tik visus naujai leidžiamus leidinius, bet ir didžiąją Lietuvos Respublikos kultūrinio palikimo dalį sunaikino ar uždarė į laisvai neprieinamus specialiuosius bibliotekų fondus. Buvo griežtai kontroliuojami įvežami užsienio leidiniai, egzistavo draudžiamų užsienio autorių sąrašai. Buvo sukurta Δ įstaiga *Vyriausioji valstybinių paslapčių saugojimo valdyba* (pagal rusų k. – abreviatūra *Glavlit*) su centru Maskvoje, turinčiu padalinius didžiosios Lietuvos miestuose. *Glavlit* buvo pavaldus Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui ir valstybės saugumo komitetui (pagal rusų k. – abreviatūra KGB). Spaudos ir leidyklų redaktoriai turėjo vykdyti griežtą prevencinę Δ, už ideologines ar net korektūros klaidas būdavo baudžiami. Įvairūs knygų tiražai dėl vienos ar kitos pastebėtos „klaidos“ ar paminėtos draudžiamos pavardės būdavo naikinami. Ypatingai uoliai sovietinė Δ naikino tautinės ar religinės minties pasireiškimus, nepraleido net menkiausių užuominų apie sovieti-

nės ar carinės Rusijos Lietuvos okupavimo faktus, įsakmiai skatino neigiamą nepriklausomos Lietuvos vertinimą, kartais draudė net minėti Lietuvos vardą. Dėl sovietinės Δ kai kurie autoriai buvo priversti emigruoti (I. Mėras, T. Venclova). Δ Lietuvoje panaikinta 1990 atkūrus nepriklausomybę.

Dialogas (gr. *diálogos* – dviejų žmonių pokalbis):

1. lit-ros žanras – eiliuotas ar prozos kūrinys, parašytas pokalbio forma. Susiformavo Antikoje (Platonas, Lukianas, Seneka), atgijo Renesanso laikais Erazmo Roterdamiečio, U. fon Hutteno (von Hutten) ir kt. satyrinėje kritikoje, išpopuliarėjo XVIII a. J. G. Herderio, G. E. Lesingo (Lessing), D. Didro (Diderot), F. Fenelono (F. de Salignac de la Mothe-Fenelon), B. Paskalio (Pascal), Dž. Berklio (Berkeley) ir D. Hjumo (Hume) kūryboje. Lietuvos raštijoje pirmasis reikšmingas Δ – A. Rotundo politinės publicistikos kūrinys *Pasikalbėjimas lenko su lietuviu* (1564, lenkų k.). Eiliuotą Δ parašė A. Baranauskas „Pasikalbėjimas giesminyko su Lietuva“. Poleminėse brošiūrose Δ vartojo A. Maliauskis, kai kuriuose filosofiniuose veikaluose – A. Jakštas. Sovietiniais laikais Δ formos eilėraščių parašė V. Mykolaitis-Putinas („Pasikalbėjimas giedrią dieną... ir tamsią naktį“, „Rytų motyvai“), E. Mieželaitis („Apokalipsinis dialogas“).

2. Δ – pagrindinė ir svarbiausia dramatinės kalbos forma, kuri yra gyvenimiškos kalbos meninis atitikmuo. Δ atlieka trejopas funkcijas: informacinę (perteikia žinias, be kurių dramos veiksmo nebūtų galima suprasti), charakterizuojančią (per Δ išryškėja personažų pozicijos, jų charakteris) ir svarbiausia – dramatiškąją (kuria susidūrimo situacijas). Draminis Δ iš esmės yra konfliktiškas. Dialogiškas savo esme yra net dramos kūrinio monologas – ginčas su pačiu savimi. Antikinėje dramoje ir Viduramžių misterijose bei moralitė daugiau vietos buvo skiriama monologams, o ne Δ. Renesanso, klasicistinėje ir romantinėje dramoje Δ buvo toks pat dažnas, kaip ir monologai. Komedijoje Δ visuomet yra dominuojantys; realistinėje dramaturgijoje Δ taip pat vyrauja. Čia Δ priartėja prie kasdieninio pokalbio, kuria natūralios kalbos iliuziją, pasižymi impulsyvumu, fragmentiškumu, inversijomis ir pakartojimais, nutolimu nuo gramatinių normų, eliptiškumu, nukrypimais nuo draminio pokalbio eigos. Moderniojoje dramaturgijoje, kurioje poetektė tampa vienu pagrindinių dramos teksto konstravimo principų, būdingas Δ daugiaplaniškumas (J. Grušas). Dauguma lietuvių dramų (V. Mykolaičio-Putino, B. Sruogos, Just. Marcinkevičiaus) yra eiliuotos, parašytos penkiapėdžiu jambu, pradedant M. Šikšnio „Pilėnų Kunigaikščiu“, iki šių dienų. Δ daugiaprasmiškumo pagrindas yra ne metafora, o žodžio prasminis emocinis kontekstas. Semantinė teorija skiria tris Δ tipus: 1. dialogas – dvikova, kuriam būdinga tai, kad Δ subjektai turi dalį bendrų kontekstų; 2. „kurčiųjų dialogas“, kai išlaikoma tik išorinė Δ forma, o subjektų kontekstai vienas kitam visiškai svetimi (K. Ostrauskas); 3. kontekstai iš esmės identiški; dialogo dalyvių

replikos ne kovoja tarp savęs, o tarsi išplaukia viena iš kitos (kai kurie Vydūno, Sruogos „Pavasario giesmės“ dialogai).

Dienoraštis, daugiau ar mažiau sistemiškas, datuotas autobiografinis pasakojimas, išsiskiriantis informatyvumu, refleksija, kuriame autorius fiksuoja savo paties kasdienybę, istoriją. Senojoje kultūroje Δ ir memuarų žanrai persipynę. Daug Δ elementų turi senąja gudų k. parašyti T. Jevlašauskio (1546–1619) *Atsiminimai* (liet. 1998). LDK bajoras juose aprašė ne tik išorinę socialinę XVI–XVII a. sandūrų LDK tikrovę, bet ir savo asmeninę, intymią aplinką, ypatingus, netikėtus gyvenimo momentus (pvz., neaiškią ligą), kurie tarsi nepažinios, anonimiškos jėgos reguliuoja jo gyvenimą, vidinę būseną. Šie memuarai – autentiška žmogaus gyvenimo istorija, kupina lūkesčių, žemiškų džiaugsmų, netekčių, melancholijos ir nevilties. Δ dažniausiai rašomas sau pačiam, tačiau svarbių asmenų Δ dažnai publikuojami kaip kultūros istorijos paminklai.

Δ pobūdžio įrašų, detalizuojančių paties autoriaus santykį su pasauliu, vokiškai yra palikęs K. Donelaitis Tolminkiemio bažnyčios krikšto metrikų knygoje (1743–1779), M. Valančius *Namų užrašuose*. Pirmas ryškus romantinis Δ, formuojantis maksimalistinius idealus, pasižymintis kritiška savianalize – lenkiškas A. Baranauskio (1853–1855) Δ. Lietuviški Δ žinomi iš XX a. pr. (I. Šeiniaus Δ – 1909, išsp. *Metuose*, 1998, Nr. 12; G. Petkevičaitės-Bitės *Karo metų dienoraštis*, t. 1–2, 1925, 1935). Intymumu išsiskiria sau pačiai rašytas S. Nėries Δ (Raštai, 1957, 1984), intelektualine ir menine branda – A. Nykos-Niliūno Δ tritomis (*Dienoraščio fragmentai 1938–1970*, 1998; *Dienoraščio fragmentai 1971–1998*, 1999; *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir papildymai, 1940–2000*, 2009), perleistas Vilniuje 2002, 2003. Sovietmečio refleksija pasižymi V. Kubiliaus Δ (*Dienoraščiai, 1945–1977*, 2006; *Dienoraščiai, 1978–2004*, 2007).

Drama (gr. *drao* – veikti): 1. literatūros rūšis, greta lyrikos ir epo. Δ būdinga išskirtinė įvykių koncentracija (įvykiai vaizduojami „čia“ ir „dabar“), intensyvus išorinis ir vidinis veiksmas, nukreiptas į dramos veikėjo (-ų) valingai siekiamą tikslą. Δ kūriniai yra skirti vaidinti scenoje arba skaityti (Lėzedrama). Δ išsivystė iš religinio ritualo, kuriame pynėsi žodis, muzika, šokis. Ilgainiui Δ vis didesnę reikšmę įgijo žodis. Šiuolaikinės Δ ištakos siekia senovės Graikiją, kur drama buvo suvokiama kaip kūrinys, kuriame vaizduojami aktyviai veikiantys žmonės. Δ teatriškumas – jos paskyrimas teatrui – lemia įvykių, laiko, vietos koncentraciją dramos kūrinyje. Klasifikuoti Δ galima pagal žanrus (tragedija, komedija, tragikomedija, farsas ir kt.), laikotarpis (Antikinė, Viduramžių, Renesanso ir kt.), tipus bei meninių principų modelius: aristoteliškasis, arba klasikinis, kanoniškas modelis; netradicinis, nekanoniškas (Naujoji drama); antidrama, arba absurdo dramos modelis (Antidrama). Aristoteliškasis Δ modelis ap-

ima įvairių epochų, tautų, autorių, žanrų dramos kūrinis, parašytas pagal tuos pačius universalius meninius principus: Δ fabula paprastai sukoncentruota ties viena dėstoma, rodoma istorija, personažų santykių kaita grindžiama priežasties ir pasekmės ryšiais, kurie dramos veiksmui suteikia tikslingo kryptingumo.

2. dramaturgijos žanras, susiformavęs XVIII a. pab. Δ žanro savybės tiksliai neapibrėžtos, vadinama įvairiais vardais: buržuazine, miestelėnų (XVIII a.), romantine, poetine (XIX a.) drama, XX a. – pjesė.

• **Veiksmas:** 1. dramos kūrinio tikrovės vaizdavimo pagrindas, personažų poelgių ir santykių raida, kurią skatina skirtingi interesai bei tikslai. Draminiam Δ būdinga kryptinga įvykių koncentracija (išorinis veiksmas) ir intensyvus vidinis personažų gyvenimas (vidinis veiksmas). Įvykiai siejami priežasties ir pasekmės ryšiu. Išorinis ir vidinis veiksmas atskleidžia giluminę fabulos motyvaciją, vidinę personažų dramą. Įvykių ir išgyvenimų įtampa atsiranda dėl veikėjų tarpusavio susidūrimų, priešingų nuomonių, skirtingų siekių, vidinių konfliktų. Draminio Δ dinamiką lemia intensyvėjanti personažų veikla, peripetijos, intrigos. Draminį Δ pradeda herojus, siekiantis konkretaus tikslo, tačiau atsiranda jam trukdanti jėga: susidaro kolizija, išauganti į konfliktą. Išskiriamieji šie dramatinio Δ etapai: 1) ekspozicija (išsidėsto priešingos jėgos), 2) užuomazga (pirminis postūmis, kolizija), 3) veiksmo vystymasis (raidą, eigą), 4) kulminacija (aukščiausias įtampas taškas), 5) atomazga (katastrofą lydintis konflikto sprendimas). Absurdo dramaturgija, vadinama antidrama arba statiškąja drama, atmets veiksmą kaip pjesės pamatą – atsisako įvykių ir dinamiškos įvykių kaitos; jos pagrindas – pasikartojančių, statiškų situacijų vaizdavimas (S. Beketo (Beckett) *Belaukiant Godo*, 1952 ir kt.).

2. dramos kūrinio struktūrinis vienetas. Drama skaidoma į lygiavertės reikšmės ir laiko trukmės dalis – veiksmus ir mažesnius struktūrinius vienetus – scenas.

• **Draminė situacija**, skiriamasis dramos žanro bruožas. Δ sąlygoja dinamišką veiksmą, atskleidžia konflikto motyvus, parodo personažo charakterį. Δ atsidūręs personažas turi veikti, ieškoti išeities iš beviltiškos padėties čia ir dabar, nes delsiant veikti bus dar blogiau. Δ personažas susiduria su antagonistu, prasideda konfliktas. Δ personažą veikti skatina išoriniai ir vidiniai veiksniai, jis turi įveikti kliūtis, kad pasiektų savo tikslą. Δ sudaro trys dalys, kurios atspindi viso dramos kūrinio struktūrą (Δ yra struktūra struktūroje). I dalyje numatomas konfliktas, pristatomi veikėjai, pabaigoje atsitinka netikėtas įvykis, kuris veiksmą pasuka nenumatyta kryptimi, komplikuoja pagrindinio veikėjo situaciją (veiksmas – netikėtas įvykis). II dalyje personažas tampa vis aktyvesnis, stiprėja konfliktas, personažai pavyksta įveikti kliūtis, tačiau dalies pabaigoje atsitinka antras netikėtas įvykis, kuris dar labiau sukomplikuoja herojaus situaciją (veiksmas-netikėtas įvykis). III dalyje herojui gresia visiška katastrofa, auga įtampa, kulminacijoje hero-

jus randa išeitį arba žūsta. Konfliktas išsprendžiamas aukščiausiam įtampas taške. Dramą sudaro Δ grandinė, nes personažas, suradęs išeitį iš vienos Δ, įveikęs kliūtį, susiduria su kita, dar sudėtingesne kliūtimi.

• **Intriga** (lot. *intricare*, it. *intrigo* – painioti), klasingi, slapti, gudrūs ir išradingi veiksmai, kuriais siekiama pakenkti savo priešininkams. Δ komplikuoja personažų santykius, sukelia peripetijas ir tuo būdu sustiprina veiksmo įtampą, žadina skaitytojo ar žiūrovo susidomėjimą.

• **Kolizija**, priešingų jėgų, siekimų ar interesų susidūrimas, pradedantis draminiį veiksmą. Iš dramos veikėjų priešingų interesų kyla konfliktas, kuris dramoje turi būti išspręstas.

• **Konfliktas**, atsiranda dramos herojui pasirinkus vienokį ar kitokį veiklos kelią ir būdą. Dramos pradžioje atsiradusi kolizija perauga į Δ. Δ priežastys dažnai būna atsiradusios seniau (dramos priešistorėje), tačiau tik dabartyje perauga į atvirus personažų (išorinis Δ) arba dramos herojaus minčių susidūrimus (vidinis Δ). Δ iš esmės išsprendžiamas dramos kūrinyje.

• **Peripetija** (gr. *peripeteia* – netikėtas posūkis), staigus draminio veiksmo pasikeitimas, nelaukta įvykių komplikacija. Δ keičia personažų sprendimus ar poelgius, lemia veiksmo dinamiką, judėjimą į priekį.

• **Scena:** 1. vaidinimo aikštelė.

2. struktūrinis dramos kūrinio vienetas, dramos veiksmo dalis, kuriai būdinga nesikeičianti personažų sudėtis. Δ ribas apibrėžia personažo atėjimas ir išėjimas iš scenos.

Dramos kalba, jos pagrindas – pačių veikėjų kalba. Ji charakterizuoja veikėjus ir stumia į priekį draminiį veiksmą. Δ struktūrą sudaro personažų dialogai, monologai, replikos (aparte) bei teatrinio veiksmo nuorodos – remarkos.

• **Dialogas**, dramos kalbos struktūros vienetas greta monologo ir remarkų. Δ – personažų pokalbis, keičiantis trumpomis replikomis arba ilgesniais samprotavimais – tiradomis. Δ iš esmės yra konfliktiškas – tai ginčas, kuriame susiduria priešingos nuomonės. Δ metu keičiasi veikėjų santykiai ir situacijos. Dialogiškas yra ir dramos monologas – čia veikėjas ginčijasi pats su savimi, svarsto, abejoja.

• **Monologas**, dramos kalbos struktūros vienetas greta dialogo ir remarkų. Δ stabdo dramos veiksmą, bet kartu jį paaiškina, pagilina, išreiškia herojaus mintis, jausmus, požiūrį į pasaulį. Δ veikėjai prabyla lemtingais savo gyvenimo momentais, kada ima svarstyti visuotinesnes, universalesnes problemas. Δ būdinga poetinė kalba.

• **Remarka**, dramos teksto dalis, pateikianti glaustą informaciją apie veikėjus (jų amžių, išvaizdą, tarpusavio santykius ir pan.), scenovaizdą, rekvizitą. Δ laikomos pasakotojo kalbos rudimentu dramos tekste.

• **Replika**, sudėtinė dialogo dalis, žodis ar sakiny, kurį kalbantysis ištaria savo partneriui laukdamas jo atsakymo.

• **Apartė**, dialogą pertraukianti trumpa replika, tariama į šalį. Δ skiriama žiūrovams, jos negirdi dialogo partneris. Δ suteikia informacijos apie slaptus personažo sumanymus, vertinimus. Dažniausiai sutinkama komedijos žanro kūrinuose.

• **Tirada**, ilgesnė herojaus replika viena ar kita tema, pasižyminti ypatingu ekspresyvumu, susidedanti iš klausimų ir argumentų grandinės, kur herojus Δ atsako į kito herojaus Δ.

Pagrindiniai dramos žanrai

Tragedija (gr. *tragōdia* – ožių giesmė), vienas pagrindinių dramaturgijos žanrų. Vaizduoja aštrius, nesutaikomus, visuomeniškai reikšmingus prieštaravimus. Δ veikėjai – iškilios, herojiškos, valingos asmenybės. Herojaus apsisprendimas ir vidinė kova lemia dramatinį Δ veiksmą. Δ susiformavo senovės Graikijoje iš dievo Dioniso kulto, tobuliausių išraišką įgijo V a. pr. Kr. Aischilo, Sofoklio, Euripido kūryboje. Δ žanras atgimė Renesanso epochoje (V. Šekspyro (Shakespeare) tragedijos). Klasicizmo epochoje N. Bualo (Boileau-Despreaux) eiliuotame traktate *Poezijos menas* (1674) pagal Aristotelio *Poetiką* sukūrė normatyvinę Δ poetiką, kuri reglamentavo populiariausius dramos žanrus tragediją ir komediją, reikalavo laikytis trijų vienūmų taisyklės: vietos, laiko ir veiksmo, t. y., veiksmas turi vykti vienoje vietoje (nekeičiant dekoracijų), trukti ne ilgiau kaip 24 valandas, išlaikyti vieną siužetinę liniją („vienas įvykis“). Dramos kūriniai turėjo būti eiliuoti. Δ neleistinos komiškos scenos bei personažai, o komedijoje – tragiškos. Todėl klasicistai nevertino Šekspyro, kurio kūryboje susipina tragiški ir komiški motyvai. Δ išryškinamas vienas herojaus bruožas, veiktas įkūnija moralinę idėją, aistrą ar ydą, personažai nesikeičia. Δ privalėjo sudaryti 5 veiksmai, siužetas rėmėsi istorija ir mitais, buvo reikalaujama, kad pasakojimai atspindėtų XVII a. aktualijas, Prancūzijos istoriją. Klasicistinei komedijai nekelti tokie griežti reikalavimai, kartais jos rašytos ir proza, bet pramoga būtinai turėjo būti susieta su didaktika, padedančia taisyti visuomenės papročius.

Δ iki šiol išlaikė pagrindinius tipologinius bruožus, suformuluotus IV a. pr. Kr. Aristotelio *Poetikoje*. Δ sandaroje svarbiausia – fabula ir monologas. Fabulų šaltiniai – mitai, istorija. Δ esmė – herojaus pasaulėjautos ir filosofijos atskleidimas (dėl to daugelis Δ pavadintos protagonisto, t. y. pagrindinio veikėjo, vardu). Δ herojus išgyvena *vidinį* konfliktą ir atsiskleidžia *tragiškoje situacijoje*, kurios negali nei išvengti, nei pakeisti. Tragiškąją situaciją leidžia sukurti stiprus herojaus priešininkas – antagonistas. Juo gali būti ir likimas, Dievas, valdovas, visuomenė, valstybė ir pan. Antagonistas taip pat turi savo tikslą ir jo besąlygiškai siekia. Δ protagonisto ir an-

tagonisto siekiai turi objektyvios tiesos, jų maksimalizmas sukuria nesutaikomą konfliktą. Δ įvyksta, nes padaroma *tragiškoji klaida*: herojus, nežinodamas kokių nors svarbių aplinkybių, pasielgia taip, kad tas poelgis tampa neišvengiamos jo žūties ar kančios priežastimi. Lemtingą klaidą paprastai padaro ir antagonistas, jis sulaukia ne tų rezultatų, kurių tikėjosi. *Tragiškoji klaida* dažnai siejama su *tragiškąja kalte*, dvilype sąvoka, apimančia ir herojaus nekaltumą, ir atsakomybę už savo poelgius („kaltas be kaltės“). Δ poveikis žiūrovui įvardijamas katarsio sąvoka, kurią įvedė Aristotelis, „Poetikoje“ kalbėjęs apie Δ gebėjimą sužadinti gailėsčio ir baimės emocijas. Lietuvių lit-roje pirmą kartą tragedijos žanrą pasirinko M. Šikšnys-Šiaulėniškis *Pilėnų kunigaikštyje* (1905), tačiau pirmąją visavertę Δ laikoma V. Krėvės-Mickėvičiaus *Skirgaila* (rusų k. 1916, liet. 1924).

Komedija (gr. *kōmōdia* – linksmos, triukšmingos minios daina), dramos žanras, situacijomis ir personažų charakteriais siekiantis sukelti juoką. Δ žanras susiformavo Antikos laikais Aristofano, Plauto, Terencijaus kūryboje. Komizmo raiškos priemonių pasirinkimas lemia *aukštosios* (aukštojo stiliaus) ir *žemosios* (žemojo stiliaus) Δ skirtį. Žemojoje Δ pasitelkiami farso, bufonados elementai, sukeliantys atvirą, grubesnę juoką, aukštojoje Δ dominuoja subtili kalba, aliuizijos, žodžių žaismas, šmaikščios situacijos, ji sukelia šypseną, apeliuoja į rimtus ir reikšmingus dalykus. Δ objektas dažniausiai – visuomenei reikšmingos problemos (Aristofanas), „amžiaus ydos“, pašaipos strėlės nukreiptos prieš turinčius galios kitiems Ž. B. Moljero (Molière) *Tartuifas*, 1664, P. O. de Bomaršio (de Beaumarchais) *Figaro vedybos*, 1784, N. Gogolio *Revizorius*, 1836). Nors išjuokiami personažai pralaimi, tačiau jie yra ne tiek juokingi, kiek grėsmingi savo niekšiškumu.

Δ būdingos pastovios, nuolat modifikuojamos komiškųjų fabulų teminės grupės: moterų kova už savo laimę (Žemaitės *Trys mylimos*, 1897), turtingo giminių mirties ir testamentą laukimas (S. Čiurlionienės-Kymantaitės *Pinigėliai*, 1919), įvairaus rango valdininkų savivaliavimas (P. Vaičiūno *Patriotai*, 1926), apsimėtinė liga siekiant naudos (Moljero *Tiriamas lignonis*, 1673), meilės ir draugystės išbandymas (Menandro *Bambeklis*, IV a. pr. Kr.), jaunųjų pastangos apginti savo teises (V. Šekspyro (Shakespeare) *Vasarvidžio nakties sapnas*, 1594–1596) ir kt. Δ fabulos dažnai atskleidžia konkretaus laikotarpio aktualijas (iš Aristofano komedijų galime daug ką sužinoti apie gyvenimą Atėnuose V a. pr. Kr., iš P. Vaičiūno dramų – apie tarpukario Lietuvos tikrovę, ir pan.). Δ visada turi laimingą pabaigą, nes jose ne tik išjuokiamos blygybės, bet ir teigiama gėrio pergalė.

Komišką situaciją paprastai sudaro įvairūs klaidinimai, provokacijos, apgavystės, apsimėtinėjimai, slapti pasiklausymai, svetimų laiškų skaitymas, persirenginėjimai, netikėtas atvykimas, keičiantis personažų planus ir t. t. Intrigą dažniausiai inicijuoja Δ personažai, vadinami *rezonieriais*: tai aktyvūs ko-

miškų situacijų kūrėjai, įtraukiantys į jas neigiamus personažus, kurie tokiu būdu sumenkinami, netenka įsivaizduoto reikšmingumo (siuvėjas Vincas pirmoje lietuviškoje A. Vilkutaičio-Keturakio *Δ Amerika pirtyje*, 1895). Per keliolika amžių išsikristalizavo tradicinis *Δ* personažas, kuris dažnai yra vienpusiškas, primenantis komišką kaukę, bei komiškų tipų opozicijos (Moljero personažų pora – gudrusis Tartiufas ir navišius Orgonas). Komiškojo personažo vardas – savotiška jo charakteristika (Aristofano Strepsiadas – išsikusinėtojas, Šekspyro Malvolijus – piktavalis). *Δ* ypač mėgstami „kolektyviniai portretai“ (biurokratai P. Vaičiūno *Δ Patriotai*, M. Gogolio *Δ Revizorius*). Pagal komizmo priemones ir juoko pobūdį skiriami *Δ* tipai: satyrinė, intrigos, charakterių, saloninė, groteskinė, juodoji komedija ir kt.

Tragikomedija daugelį amžių buvo vadinami griežtų žanro kanonų nesilaikę kūriniai, kuriuose pynėsi aukštasis ir žemasis stilius arba tragiški įvykiai nesibaigdavo herojaus mirtimi. *Δ* žanras apibrėžiamas trimis tragikomiškumo kriterijais, nusakančiais personažų, dramatinio veiksmo, stiliaus savitumą: personažai priklauso ir aukštiesiems, ir žemesiems visuomenės sluoksniams; veiksmas – rimtas, dramatiškas, tačiau nesibaigia katastrofa (gr. *katastrophē* – perversmas), herojus nežūva; derinama aukštoji ir žemoji kalbėjimo intonacija, patetiška tragedijos ir kasdieniška, vulgari komedijos kalba.

Pirmą kartą *Δ* terminą (*tragico-comoedia*) pavartojo romėnų autorius Plautas *Amfitriono* prologe (III a. pr. Kr.), nurodydamas kūrinio žanro negrynumą: kartu su dievais ir karo vadu čia veikė tarnaitė, vergas, pagal Antikos estetiką priklausantys komedijos sferai. Manoma, kad *Δ* – seniausia dramatinio meno forma, iš kurios išsivystė tragedija ir komedija. *Δ* išpopuliarėjo Renesanso epochoje, tapo klasicistinės tragedijos pirmtake, o vėliau ir varžove (klasicizmo laikotarpiu buvo vadinamos tragedijos su laiminga pabaiga, pvz., P. Kornelis (Corneille) *Sidq* (1637) iš pradžių buvo pavadinęs *Δ*).

XX a. *Δ* susiformavo kaip savarankiška, sudėtinga ir labai paslanki meninė struktūra. Žanrinį pavidalą įgavo L. Pirandelo (Pirandello) kūryboje (str. „Humorizmas“, 1908). Pagrindinės meninės raiškos priemonės – groteskas, paradoksas. Fabulose jungia fantastiką, metaforas, natūralistines detales, žmogaus – gyvulio – daikto paralelę, kalba gretina primityvų komizmą ir patetiką, dažnas bėprotybės motyvas (F. Diurenmato (Dürrenmatt) *Fizikai*, 1961, *Senos damos vizitas*, 1955; J. Grušo *Pijus nebuvo protingas*, past. 1974, išsp. 1976). *Δ* erdvė beveik visada uždara: lageris, psichiatrinė ligoninė ir pan. Personažai veikia specialiai sukurtose eksperimentinėse situacijose. *Δ* pabaigos visada atviros, jose suskoncentruojamas tragikomiškumo efektas – atskleidžiama nelaukta reiškinių ar žmogaus prigimties pusė, dvilypumas, „juokingumo tragizmas“. *Δ* juokas pagilina ir sustiprina tragizmą. Terminas *Δ* kartais keičiamas terminu *tragifarsas*.

Pirmąja lietuviška *Δ* laikoma B. Sruogos *Pajūrio kurortas* (1957); *Δ* žanro bruožų turi J. Glinškio *Grasos namai* (1971, past. 1970), *Cikuta – Sokratui* (1981), S. Šaltenio vienaveiksmis groteskas *Giljotina* (1968), K. Sajos parabolinė pjesė *Mamutų medžioklė* (past. 1968, išsp. 1969) ir kt.

Smulkieji dramos žanrai

Farsas (pranc. *farce* < lot. *farciō* – įdarau; prieskoniais pagardintas įdaras): 1. viduramžių teatro vaidinimas, atsiradęs iš komiškų misterijų intarpų. *Δ* fabulos buvo anekdotiškos, imamos iš realios to meto buities, veikėjai – visų socialinių sluoksnių atstovai: didikai, dvasininkai, miestelėnai. *Δ* pikantiškai pajvairindavo „aukštąją“ misteriją.

2. žanras, vaizduojantis kasdieninio gyvenimo situacijas, ypač – kontrastus tarp rimto ir juokingo, išorės ir vidaus. *Δ* herojai demaskuoja išorinį padarumą ar tvarką. *Δ* būdingas groteskas, juokdariškumas, grubus juokas, išorinis komizmas – muštynės, plūdimasis ir pan. *Δ*, kaip ir tragedija, perteikia kraštutinumų kvintesenciją: linksma betvarkė, viešpataujanti *Δ*, atlieka tragedijos fatumo, likimo, vaidmenį, tačiau įkūnija ne teisingumo triumfą, o nebaudžiamą, nepakaltinamą agresiją. *Δ* personažai stokoja intelekto, yra pertekę fizinės jėgos ir nevengia ją pasinaudoti. *Δ* veiksmė slypinti agresija nereikalauja jokio moralinio pateisinimo. *Δ* teikia galimybę sugrįžti į nerūpestingą vaikystę, priešingai nei komedija, kurioje susiduriame su kasdieniais rūpesčiais ir atsakomybe, privaloma suaugusiam žmogui. Žiūrovo gailėstis vaizduojamoms aukoms *Δ* neskatinamas, aukos persekiojimu mėgaujamasi. *Δ* fabula nesudėtinga, veikėjai schematiški, tarpusavio santykiai aiškinamiesi daugiau agresyviais fiziniais veiksmais nei kalba. Pasitelkiama improvizacija, su žiūrovais užmezgamas juokingas, nelabai padorus dialogas.

Δ turėjo įtakos V. Šekspyro (Shakespeare), Ž. B. Moljero (Molière) komedijoms; itališkoji *Δ* tradicija tapo improvizacinės kaukių komedijos – *commedia dell'arte* – žanro pagrindu. XIX–XX a. farsinė bufonada pasitelkiama daugelyje aštrių satyrinių kūrinių: A. Žari (Jarry) *Karaliuje Ūbe* (1896), B. Brechto komedijoje *Šveikas Antrajame pasauliniame kare* (1943), *Ponas Puntila ir jo tarnas Matis* (1948) ir kt. XX a. 1912–1927 metų laikotarpis laikomas didžiąja *Δ* epocha kine (Č. Čaplino (Chaplin), brolių Marksų farsai). *Δ* įgauna naują kokybę žanrinėje savo atmainoje – *tragifarse*, supinančiame tragedijos ir farsio elementus (tragikomedija).

Lietuvių dramaturgijos istorijoje žanrinę *Δ* paantraštetę pirmą kartą panaudojo P. Pundzevičius-Petliukas *Neatmezgamame mazge* (1901). Moderniai šio žanro atmainai priskiriamas K. Binkio tragiškas farsas *Generalinė repeticija* (1940). *Δ* kūrė A. Landsbergis (*Barzda*, 1966), K. Ostrauskas (*Gundymai*, 1963), *Δ* elementų yra S. Šaltenio groteske *Giljotina* (1968), K. Sajos, H. Kunčiaus pjesėse.

Melodrama (gr. *melōdia* – daina), XVIII a. atsiradęs žanras, orientuotas į masinio žiūrovo emocijas ir etines nuostatas. Δ būdinga paprastos ir suprantamos situacijos, personažų konfrontacija, teigiamų personažų idealizavimas ir neigiamų juodinimas, vyrauja moralinė problematika, dinamiška intriga, laiminga pabaiga. Publikos dėmesį Δ palaikydavo kvapą gniaužiantys scenos efektai: gaisrai, potvyniai, žemės drebėjimai ir pan. Δ perteikia svarbius žmogaus prigimties bruožus, tačiau jai trūksta brandumo, turtinga vaizduotė čia stokoja intelekto; melodrama lyginama su tuo vaiko brendimo etapu, kai vaizduotėje kuriami pasakiški pasauliai, mintis atrodo visagalė, kai nejauciama skirtumo tarp *aš noriu* ir *aš galiu*.

Ketvirtajame XX a. deš. Δ, patį populiariausią bulvarinių teatrų žanrą, Ž. Kokto (Cocteau) poetizavo savo pjesėse naudodamasis Δ būdingais persekiojimo, herojui priešiškos aplinkos motyvais (*Orfėjas*, 1925, *Žmogaus balsas*, 1930, *Sunkūs tėvai*, 1938, *Rašomoji mašinėlė*, 1940). Lietuvoje pirmąja Δ laikoma A. Fro-mo-Gužučio *Ponas ir muzikai* (išsp. 1893), Δ bruožų yra istorinėse dramose (M. Šikšnio-Šiaulėniskio *Pilėnų kunigaikštis*), P. Vaičiūno dramaturgijoje. Vaičiūno pjesių situacijos, sceninės intrigos ir emocinio išraiškingumo priemonės daugiausia yra komedijinės ir melodramatinės, jo kūriniais labiausiai tinka komiškos Δ vardas.

Misterija (gr. *mysterion* – paslaptis, slapta tiesa): 1. apeigos, siejamos su senovės dievų kultu, kuriose galėjo dalyvauti tik įšventintieji (sen. Graikijoje minios Eleusino Δ).

2. viduramžių religinės dramos žanras (XIV–XVI a.). Δ buvo vaidinamos religinių bei miesto švenčių metu, vaidinimą organizuodavo miesto valdžia (municipalitetai) kartu su amatininkų cechais, vaidindavo aktoriai mėgėjai, pasirodydavo mimai, žonglieriai.

Δ paprastai sudarydavo serija epizodų, sukurtų pagal Senojo bei Naujojo Testamento siužetus ar šventųjų gyvenimo temomis. Religinio turinio scenas keisdavo komiškos, buitinės intermedijos, farsai. „Vaidinimo vadovai“ rūpindavosi tik atskirų scenų (o ne Δ visumos) pastatymu. Δ buvo vaidinamos keletą dienų. Δ vaidinimai ėmė įgyti *burleskos* bruožų, todėl sunerimusį Bažnyčia apie XVI a. vidurį Δ uždraudė. Δ žanrą atgaivino romantikai (Dž. Bairono (Byron) *Kainas*, 1821, A. Mickevičiaus *Vėlinės* 1823–1832); epizodinė, atvira Δ kompozicija imponavo simbolistams, ekspresionistams, neoromantikams, siurrealistams. Lietuvoje XX a. pr. Δ buvo vadinami dramos kūriniai, alegoriniais vaidais atskleidžiantys tautos istorijos kelią: trečioji Vydūno *Probočių šešėlių* dalis „Šventa ugnis“ (1900), *Jūrų varpai* (1914), V. Mykolaičio-Putino *Nuvainikuota Vaidilutė* (1927), L. Giros *Beauštanti aušrelė* (1913), *Paparčio žiedas* (1928), V. Krėvės-Mickevičiaus *Likimo keliais* (t. 1–2, 1926, 1929). Lietuvoje nuo 1923 m. daugiausiai ateitininkų draugijos iniciatyva įvairių švenčių proga pradėti rengti masiniai Δ vaidinimai po atviru dangumi – Kaune ant Ažuolyno

kalno, Palangoje ant Birutės kalno, ant Rambyno kalno.

Miraklis (iš lot. *miraculum* – stebuklas), viduramžių religinės dramos žanras, kurio siužeto šaltinis – stebuklas, padaromas šventojo arba mergelės Marijos, gelbstint atgailaujantį nusidėjėlį. Δ paprastai susidėdavo iš dviejų dalių: pirmoji vaidavo nusidėjėlio nuodėmingą gyvenimą, o antroji – stebuklus, atgailą ir dorybės kelio suradimą. Pirmasis žinomas Δ žanro kūrinys – prancūzų truvero Žano Bodelio (Bodel) *Vaidinimas apie šv. Mikolajų* (1200), siužetas susijęs su XII–XIII a. kryžiaus žygiais. Dažnai Δ buvo kuriami pagal lotyniškų avantiūrinų apysakų, miestiečių fablio ir epinių poemų siužetus. Buitinių scenų gausėjimas Δ priartino prie buitinės dramos, kurioje išliko krikščioniškas moralas.

Δ išliko ir Renesanso epochoje: XV–XVII a. Ispanijoje buvo ypač populiarios „pjesės apie šventuosius“ (Lope de Vegas, T. de Molinos, P. Calderon (Calde-ron) kūriniai). XVII–XVIII a. jėzuitų mokyklinių teatrų repertuaruose išsaugotos kanoniškosios Δ savybės. Simbolizmui atgaivinus susidomėjimą religine tematika, darsyk buvo prisimintas ir viduramžių Δ. Kai kuriuose kūniuose „stebuklas“ įgavo satyrišką interpretaciją (M. Meterlanko (Maeterlinck) *Švento Antano stebuklas*, 1904). Lietuvių dramaturgijoje Δ bruožų yra A. Kairio dramoje apie karalaitį Kazimierą *Šventasis princas* (1984), A. Lansbergio diptiche apie šv. Kazimierą *Vėjas gluosniuose* (1956) ir *Gluosniai vėjuje* (1973), K. Ostrausko paradoksaliajoje biblinėje saktmėje apie prikėlimo iš mirusiųjų stebuklą *Lozorius* (1971).

Moralitė (lot. *moralis* – dorovingas), viduramžių didaktinės dramos žanras. Δ situacijos ir konfliktai vaidavo realų gyvenimą, temos perteikdavo amžiną konfliktą tarp gėrio ir blogio, kūno ir dvasios. Δ veikėjai – alegorinės abstrakcijos, kurios išreiškė ydas ir dorybes, kovojančias dėl žmogaus sielos. Personažai neindividualizuoti, jų alegorinę prasmę žiūrovai suvokdavo iš akivaizdžių detalių (Savimeilė prieš save rankose laikydavo veidroį, Pasitenkinimas neišjosi apelsiną ir t. t.). Intriga nežymi, perteikta patetiškai, jaudinanti. Žmogaus gyvenimas Δ paprastai būdavo lyginamas su kelione, kurioje neišvengiamai susiduriama su nenutrukstancia kova tarp gėrio ir blogio. Δ moralas dažniausiai būdavo tas pats: protingi žmonės eina gėrio keliu, o neprotingi tampa ydų aukomis. Populiarus visoje Europoje tapo Δ siužetas apie žmogų, kurį aplanko Mirtis. Nesulaukęs pagamos iš Draugystės, Giminytės ir Turtingumo, žmogus kreipiasi į savo Gerus darbus, ir šie jį atveda prie dangaus vartų (ši Δ, pavadinta *Visi žmonės*, buvo pastatyta ir Lietuvoje Tautos teatre 1919 ir 1924, inscenizacijos autorius ir rež. A. Sutkus). XV–XVI a. vaidintos Δ laikomos grandimi, jungusia viduramžių dramą su naujųjų laikų dramaturgija. Alegoriniai Δ personažai išliko Renesanso epochos dramaturgijoje (V. Šekspyro (Shakespeare) *Žiemos pasaka* (1610–1611) ir kt.), jėzu-

itų mokyklinėje dramoje. XIX–XX a. bandyta Δ žanrą atgaivinti poetinėje dramoje H. von Hofmanstalo (Hofmanstahl) *Kiekvienas žmogus* (1911), T. S. Elioto poetinėse dramose), epiniame B. Brechto teatre.

Vodevilis (pranc. *vaudeville* < *voix de ville* – miesto balsas), lengvos komedijos žanras, kuriame dialogai ir dramatis veiksmas grindžiamas intriga, anekdotiniu siužetu, papildomi muzikiniai intarpais, dainomis – kupletais, šokiai. Iš pradžių Δ buvo vadinamos dainelės – kupletai XV–XVI a. nedidelėse komiškose pjesėse, vaidinamose Paryžiaus mugių teatrų. Δ žanras suklestėjo XVIII a. antroje pusėje, Prancūzijos revoliucijos metais, kai kandūs kupletai, lydimi jiems pritaikytos lengvai įsimenamos melodijos, plačiai pasklido po Paryžių ir jo apylinkes (1792 Paryžiuje *commedia dell'arte* tradicijas saugojusio „Comédie – Italienne“ aktoriai įkūrė teatrą „Vaudeville“). XIX a. Δ tapo neilga, intriguojančios fabulos pramogine pjesė, kurioje veiksmas ir dialogas keisdavosi su muzika, šokiais ir dainomis (E. Skribo (Scribe), E. Labišo (Labiche) dramoms). Prancūzų Δ tradicija veikė XIX a. komediją, Δ pradėjo kurti įvairių šalių autoriai (Δ žanrai artimos vienaveiksmės A. Čechovo pjesės *Meška*, *Jubiliejus*, *Piršlybos* ir kt.). Δ tradicijas tęsia pramoginis bulvarinis teatras ir jam kuriantys dramaturgai. Lietuvoje Δ žanro pjesių sukūrė S. Čiurlionienė-Kymantaitė (*Kuprotas oželis*, 1919), J. Grušas (*Nenuorama žmona*, 1956). | AUŠRA MARTIŠIŪTĖ

Dramos tipai

Lėzedrama (vok. *Lesedrama*, *lesen* – skaityti), dramatis tekstas, skirtas skaityti, o ne vaidinti scenoje. Dar vad. „literatūrinė“ dramaturgija, „teatru krėsle“. Δ ypač išpopuliarėjo XIX a. Šiuolaikiniame teatre laikomasi požiūrio, jog scenoje gali būti pastatytas bet koks tekstas, todėl Δ terminas nebetenka aktualumo, lėzedrama vadinama poetine drama.

Pirmuoju Δ autoriumi laikomas Seneka. Romoje buvo populiarūs vieši rašytojų kūrybos skaitymai (recitacijos), pradėti Azinijaus Poliono (76–5 m. pr. Kr.); tikėtina, kad Senekos tragedijos buvo rašomos klausytojams. 1499 Ispanijoje pasirodė F. de Rojas dramatinės formos prozos kūrinys *Selestina*, pašiepiantis riterinę bei romantinę tradiciją. Kūrinys nebuvo skirtas vaidinti scenoje (sudarytas iš 21 veiksmo), tikriausiai skaitytas balsu kaip ir Terencijaus bei Senekos dramoms. XIX a. lėzedramas kūrė A. de Miusė (*Spektaklis krėsle*, 1832), P. B. Šelis (Sheley) (*Čenči šeima*, 1819, *Išlaisvintasis Prometėjas*, 1820); Dž. Baironas (Byron) (*Manfredas*, 1817). Dauguma sudėtingų romantinių dramų buvo laikomos nepritaikomomis scenoje (L. Tyko (Tieck), V. Hugo, A. de Miusė (Musset), K. D. Grabės (Grabbe), A. Mickevičiaus ir kt. kūriniai). Lietuviškoji lėzedrama – V. Krėvės *Šarūnas* (1911), epopėjinis kūrinys, sujungęs dramaturgijos, epo ir lyrikos bruožus. Lietuvoje vad. „lėzedramos“ teisėmis į viešumą išėjo pagrindiniai Vydūno, V. Krėvės, V. Mykolaičio-Putino, kai kurie K. Puidos, P. Vaičiūno, S. Santvaro ir kt. kūriniai. Jų pasirodymas mėgėjų

teatro saulėlydžio ir profesionaliojo teatro saulėtekio metu žymi lietuviškos dramaturgijos atotrūkio nuo vaidybos ir dramos teatro momentą. Į teatrą šie kūriniai gali būti grąžinami arba naujai pritaikyti scenai, arba siekiant kitokių, nebe grynai vaidybinių, dramatinio meno tikslų (S. Čiurlionienės- Kymantaitės *Mūsų jauja* (1910), K. Jurgelio dramatuota baladė *Uždraustas geismas* (1917) ir kt.).

Monodrama, drama, kurioje vieno asmens kalbėjimas, monologas, tampa užbaigtu kūriniumi. Δ išryškėja dramos monologo dialogiškumas: nors čia kalba vienas veikėjas, bet jo kalbėjimas skirtas kitam žmogui norint jį prakalbinti, paveikti, išjudinti. Δ pradininkas – prancūzų rašytojas ir kino režisierius Ž. Kokto (Cocteau) (*Žmogaus balsas*, 1930, *Abejingas gražuolis*, 1946). Δ populiarūs ir absurdo teatro kūrinuose (S. Beketo (Beckett) *Laimingos dienos*, 1961, *Paskutinė Krepo juosta*, 1958 ir kt.).

Lietuvių Δ turi savitą istoriją. XX a. pradžios lietuviškųjų vakarų monologai gali būti laikomi lietuviškosios Δ užuomazga (Žemaitės *Monologas caro tarno*, *Klebono gospadinė*, *Vaižganto Negryna sąžinė*, *Paskutinį kartą*, *Rašėjas*, L. Giros *Dekoracijos ir teatras*, *Ir mazgelis nepadėjo*). Po keleto dešimtmečių pasirodė gerokai pakitusios Δ: V. Juknaitės *Vainuto raštininkas* (1996) – poeto A. Baranausko jaunystės metų mintys ir svajonės; K. Ostrausko koliažas *Vaižgantas* (1994), sudarytas iš Vaižganto raštų, išradingai pasinaudojant jo beletristiniais kūriniais, publicistiniais rašiniais, atsiminimais, laiškais, autobiografinių dokumentų tekstais, kitų autorių užrašytais rašytojo pasisakymais.

Naujoji drama (nekanoniškasis dramos modelis): 1. aristoteliškojo dramos modelio taisyklių nesilaikanti Viduramžių, Renesansas (V. Šekspyro (Shakespeare) ir kt.), Romantizmo dramaturgija, pagrįsta laisva kompozicija, tragizmo ir komizmo, prozinės ir eiliuotos kalbos, fantastikos ir tikroviškumo jungtimis.

2. XX a. susiformavęs modernios dramos modelis (H. Ibseno, A. Strindbergo, A. Čechovo, M. Meterlinko (Maeterlinck) ir kt. dramaturgija).

Δ pakito požiūris į dramatinio veiksmo (konflikto) turinį ir šaltinius, fabulos reikšmę dramos struktūroje. Dramos veiksmą gali sudaryti kelios fabulos, vietoj „tikrovės imitavimo“ (mimezės) kuriama „tikrovės vizija“. Δ personažus sunku skirstyti į protagonistus ir antagonistus: čia nėra įprasto konflikto ir aiškiai susiskaldžiusių priešiškių jėgų, personažų santykiai – daug gilesnių ir sudėtingesnių dalykų išraiška. Δ konflikto ribas išplėtė A. Čechovas, savo pjesėse vaizdavęs žmogaus siekimų susidūrimus su neįvardintomis jam priešiškomis jėgomis. Δ būdinga atvira struktūra. Laikas, kitaip nei įprastoje dramoje, iš veiksmo fono čia tampa svarbiu kūrinio sandaros ir prasmės komponentu: laiko kaista vyksta suvokėjo akivaizdoje, laikas sustabdomas, komentuojamas (M. Frišo (Frisch) *Biografija: vaidinimas*, 1968; J. Grušo *Adomo Brunzos*

paslaptis, 1967). Δ atgaivintas ir išplėtotas „pjesės pjesėje“ principas (L. Pirandello *Šeši personažai ieško autoriaus*, 1921, K. Binkio *Generalinė repeticija* (1940); J. Grušo *Pijus nebuvo protingas* (past. 1974, išsp. 1976).

Δ atsiskleidžia naujas psichologizmo pobūdis: gilnamasi į žmogaus sąmonės sferą, prigimties dvilypumą bei sąmonės reiškinius, vidinių konfliktų raidą (A. Strindbergo *Sapnas*, 1902, *Į Damaską*, 1904; J. O'Nilo (E. O'Neill) *Imperatorius Džonas*, 1921, Vydūno *Probočių šešėliai*, 1908, *Jūrų varpai*, 1914; J. Glinskio *Grasos namai*, 1970). Δ personažas „suskaidomas“ (Adomas ir Brunza J. Grušo pjesėje *Adomo Brunzos paslaptis*, 1967, A. Vienažindys – kunigas ir poetas – R. Granausko Rožės pražydyjimas *tamsoj*, 1978); naudojamos kaukės (B. Brechto *Gerasis žmogus iš Sezuano*, 1943, M. Frišo *Kinų siena*, 1946, Vydūno *Jūrų varpai*). Kartais personažas tampa apibendrinta socialine, moraline ar idėjine kategorija, vadinamas bendrinio vardu (Šviesveidis Moksleivis, Kareivis, Pranašas Vydūno *Pasulvio gaisre*, 1928, Autorius, Senelis, Senelė K. Ostrausko pjesėje *Gyveno senelis ir senelė*, 1963). Kalbėjimas dažniausiai liudija ne personažo valią ir siekimus, o jo būseną, nuotaiкас (Vydūno *Jūrų varpai*, A. Škėmos *Ataraxia*, 1961, K. Ostrausko *Eloiza ir Abelardas*, 1985).

Simbolistinė drama, XIX a. pab. – XX a. pr. drama, siekusi atskleisti intuityvų suvokimą ir jutimą, iracionalų gyvenimo pradą. Simbolistai į dramaturgiją įvedė daugiaprasmį monologą, simbolines figūras, potekstę. Δ ir teatras ieškojo muzikos, dailės, poezijos, choreografijos sintezės. Δ kūrė M. Meterlinkas (Materlinck) – *Nekviestoji viešnia*, 1890, *Žydroji paukštė*, 1908, H. fon Hofmanstalis (von Hofmannstahl), O. Vaildas (Wilde), G. D'Anuncijus (D'Annunzio), A. Blokas, L. Andrejevas, V. Briusovas, S. Vyspianski (Wyspiański) ir kt.

Lietuvių dramaturgiją simbolizmo linkme orientavo S. Čiurlionienė-Kymantaitė knygoje *Lietuvoje: kritiškas žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją* (1910), režisierius A. Sutkus, kūręs simbolistinės dramaturgijos spektaklius Tautos teatre. Prie lyrinio simbolinės dramos modelio priartėjo tik V. Mykolaitis-Putinas dramose *Valdovo sūnus* (1920), *Žiedas ir moteris* (1925), misterijoje „Nuvainikuota Vaidilutė“ (1927). Δ bruožų yra Vydūno misterijose, M. Šikšnio-Šiaulėniškio (*Sparnai*, 1907, *Likimo bausmė*, 1911), K. Puidos (*Undinė*, 1911), *Rudens gaisrai*, 1924), ankstyvosiose P. Vaičiūno pjesėse (*Milda meilės deivė*, 1920, trilogija *Mano taurė*, 1920), kitų XX a. pr. dramaturgų kūrinuose.

Ekspressionistinė drama, lit-ros ir teatro istorijos reiškinys, klestėjęs tris pirmuosius XX a. deš. Δ formavosi kaip reakcija į XIX a. pab. – XX a. pr. meno tendencijas – neoklasicizmą, neoromantizmą, natūralizmą bei impresionizmą.

Δ objektas – krizinis visuomenės bei pasaulio būvis. Pabrėžiama būtinybė atsinaujinti žmonijai, rodomas

pražūtingas techninės civilizacijos poveikis žmogui. Žmogaus esmę dažniausiai perteikia depersonalizuoti veikėjai (Bankininkas, Tėvas, Sūnus ir pan.). Δ reiškia tikėjimą, jog sukurti naują pasaulį galima tik keičiant ir tobulinant patį žmogų. Pagrindinė problema – žmogaus kitėjimas (iškeliamas protagonisto – Naujojo Žmogaus samprata). Pagrindinė Δ herojų saviraiškos priemonė – monologas.

Ekspressionistai pasisakė prieš meno ir realybės sutapatinimą, dramoje ir scenoje daug dėmesio skyrė ekspresyviai išraiškai (lot. *expressio* – išraiška): naudojo įvairius sceninius efektus (kaukės, pantomima, abstraktus scenovaizdis), retorines kalbos priemones (scena – sakykla ar kalbėtojo tribūna). Δ primena misteriją (teminė ir struktūrinė paralelė: Δ vadinama „išganymo“ drama, joje kuriama protagonisto paralelė su Kristumi, rodomas herojaus kančių kelias – „stotys“), jai būdinga atvira dramatinė kompozicija.

Ekspressionizmo pirmtaku laikomas A. Strindbergas (*Sapnas*, 1902, *Į Damaską*, 1893–1903). Δ rašė F. Vedekindas (Wedekind) (*Pavasario pabudimas*, 1891, dilogija *Lulu (Žemės dvasia*, 1895 ir *Pandoros skrynia*, 1902), R. J. Zorgė (Sorge) (*Elgeta*, 1912), E. Toleris (Toller) (*Pasikeitimas*, 1919, *Masė – žmogus*, 1921), G. Kaizeris (Kaiser) (*Kalė miesto piliečiai*, 1914; trilogija *Koralas. Dujos I. Dujos II*, 1917–1920; *Pragaras. Kelias. Žemė*, 1919) ir kt. Lietuvių dramaturgijoje ekspresionizmo bruožų yra V. Bičiūno pjesėje *Brolio Vitolio naktys*, 1928, P. Gintalo *Dinamo 1000 H. P.*, 1930, S. Šemerio *Mirties mirtis*, 1924, Vydūno dramaturgijoje (misterija *Jūrų varpai*, 1914, tragedija *Pasulvio gaisras*, 1928 ir kt.).

Poetinė drama, XIX a. pab. susiformavęs dramos tipas, perteikiantis poetinę pasaulio sampratą. Δ perėmė romantizmo, simbolizmo patirtį, atsirado kaip priešprieša natūralistinei pasaulio raiškai. Δ priklausė iškart dviems literatūros rūšims – poezijai ir dramai. Tai XX a. literatūrai ir teatrui būdingas formų integracijos reiškinys.

Δ esmę ir giluminį struktūros pagrindą sudaro *vidinis veiksmas* – poetinė kalba išsakytas žmogaus dvasinio pasaulio dramatismas. Laikas ir erdvė gali tapti personažo būsenų ar nuotaikų metafora. Pagrindinė personažų kūrimo priemonė – monologai, lyriškesni ir mažiau susiję su išoriniu veiksmu negu tragedijoje, jiems atsirasti kartais reikia labai nežymaus išorinio postūmio. Δ reikšminga vieta skiriama muzikai – dainoms, giesmėms, chorams, kurie paspartina dramini veiksmo eigą, metaforiškai įvertina ar apibendrina vaizduojamus įvykius, tampa idėjiniais ir emocijiniais akcentais.

Nėra vientisos ir išbaigtos Δ teorijos. T. S. Eliotas, Δ teoretikas ir kūrėjas, teigė, kad teatras yra idealus poezijos mediumas, o Δ, kaip ir muzika, gali išreikšti ypatingą, paprastai neįvardijamą jausmų sferą, tačiau XX a. Δ dar tebėra eksperimentas („Dialogas apie dramatinę poeziją“ 1928, „Poetinės dramos poreikis“, 1936 ir kt.). Δ kūrė T. S. Eliotas (*Žmogžudystė katedroje*, 1935), O. Milašius (*Migelis Manjara*, 1913)

ir kt. Lietuvių dramaturgijoje Δ pradininku laikomas B. Sruoga (*Milžino paunksmė*, 1932 ir kt.). Klasikinį Δ modelį sukūrė Just. Marcinkevičius (trilogija *Mindaugas. Mažvydas. Katedra*, 1968–76). Lietuvoje Δ kūrėjai ieškojo naujų raiškos priemonių: J. Marcinkevičiaus *Čičinske* (1975) panaudojama bufonados ir parodijos stilistika; V. Palčinskaitės *Kristiano Anderseno rožė* (1978) – pasakos elementai, J. Vaičiūnaitės pjesėse (*Kasandra, Apsiaustis, Dialogai su Emilija*, 1980) modernizuojamas blokiškasis Δ tipas. Δ bruožų esama ir šiuolaikinėje dramaturgijoje (S. Parulskio, L. S. Černiauskaitės, M. Ivaškevičiaus, G. Grajausko pjesės).

Epinė drama, 1. B. Brechto epinio teatro koncepcija ir dramaturgija. Δ padarė didžiulę įtaką pasaulinei dramos ir teatro raidai. Δ susijusi su specifiniu požiūriu į autoriaus, vaizduojamojo pasaulio ir adresato santykius. Įprastas dramatinės raiškos priemonės, veiksmą ir dialogą, Δ keičia *pasakojimas*. Vietoje tradicinės dramos kompozicijos, kurioje kiekvienas veiksmas yra išbaigtas ir logiškai paruošia toliau einantį, atsiranda savarankiški epizodai, scenos. Δ parodo skirtingas socialinės tikrovės puses, fabula organizuojama pagal kronikinę kompoziciją. Atsisakoma klasikinėje dramai būdingos atomazgos, kurioje herojus praregi ir pripažįsta savo klaidas. Δ palieka pačiam žiūrovui / skaitytojui kritiškai vertinti herojų (B. Brechto *Motušė Kuraž*, 1939).

Epinės dramos elementų yra antikiniame, viduramžių, Rytų Azijos teatre (kaukės, choras, muzikiniai efektai, pantomima). Į Δ įvedami komentarai, „zongai“ – dainos, baladės, pasakotojo samprotavimai. Atsiribojimo efektą padeda sukurti žinomos fabulos: parabolės, mitai, Rytų legendos, žinomų literatūros kūrinių siužetai. Δ bruožų turi XIX a. sukurtas G. Büchnerio (Büchner) *Voicėkas* (drama sudaryta iš epizodų, demonstruojančių, kaip žmogus stumiamas į nusikaltimą), H. Ibseno *Peras Giuntas* (1867), T. Vailderio (Wilder) *Ilgą Kalėdų vakarienę* (1931).

2. misterijų, romanų, apysakų, novelių dramatinizacija (inscenizacija), pritaikymas vaidinimui. Inszenizuojant (dramatizuojant) kito žanro kūrinių, paprastai išsaugoma autoriaus mąstymo bei epinio kūrinio stiliaus savitumas (R. Samulevičius, dramatizuodamas Vaižganto *Nebylį*, pasirinko „epiškai lyrinės dramaturgijos formą“; A. Sluckaitė J. Bobrovskio romano *Lietuviški fortepijonai* motyvais sukūrė „poetišką teatrinę polifoniją“ „Smėlio klavyrai“). Romanas ar apysaka gali būti pritaikomi scenai neperrašant teksto, o skaitant jį publikai ir suvaidinant atskiras ištraukas. Scenai gali būti pritaikomi ir dokumentai bei publicistika (istorinės dramos atmaina): prancūzų rež. Ž. Vilaras (Villard) spektaklyje panaudojo atominės bombos išradėjo R. Openhaimerio (Oppenheimer) bylos dokumentus, vokiečių „Berlyno ansamblis“ inscenizavo B. Brechto teorinius straipsnius, P. Brukas (Brook) sukūrė „US“ – spektaklį apie Vietnamo karą.

Antidrama (absurdo, paradokso drama), moderniosios dramos tipas, paneigęs tradicinės dramos modelį. Δ atsirado kaip priešprieša XX a. 5–6 deš. prancūzų teatre vyravusiai bulvarinei ir intelektualinei dramai. Absurdo koncepcija perimta iš egzistencializmo filosofijos (A. Kamiu (Camus) *Sizifo mitas*, 1942). Δ parodo žmogaus egzistencijos beprasmiškumą, siekia įkūnyti absurda scenos vaizdiniais, sukurti scenoje absurdo pojūtį: visaverčiam Δ egzistavimui būtina specifinė teatrinė raiška. Pirmoji Δ – 1950 Paryžiuje suvaidinta E. Jonesko (Ionesco) *Plikagalvė dainininkė*, autoriaus pavadinta antipjese.

Δ ištakų randama antikos mimų, viduramžių farso, italų *commedia dell'arte*, XX a. dadaizmo, siurrealizmo bei ekspresionizmo tradicijose, A. Arto (Artaud) „žiaurumo teatro“ koncepcijoje. Δ pasitelkia paradoksa, groteską, gretina didybę ir profaniškumą (M. Frišo (Frisch) *Bydermanas ir padegėjai*, 1957–1958). Δ vaizduoja atsitiktines, nemalonias situacijas, kuriose personažai neslepia susvetimėjimo sau, išgyvena tapatybės krizę (Ž. Ženė (Genet) *Kambarinės*, 1947; M. Frišo *Grafas Ederlandas*, 1951). Δ kuriamas personažas – marionetė, niveliuojama atskiro žmogaus asmenybė, vardą atstoja bendrinis žodis, raidė, skaičius (Bobi Vatson vadinami visi šeimos nariai E. Jonesko *Plikagalvėje dainininkėje* ir pan.). Individualumo nykimą perteikia nykstantis ar deformuotas kūniškumas (S. Beketo (Beckett) *Laimingos dienos*, 1960, *Žaidimo pabaiga*, 1957, *Vaidinimas*, 1963). Personažų santykiai pakeičiami personažo ir daikto santykių problematika, pabrėžiamas nuolat kylantis daiktų invazijos pavojus (E. Jonesko *Kėdės*, 1952, *Naujasis nuomininkas*, 1953). Viena pagrindinių Δ temų – kalba (Δ kalba praranda infomacijos perdavimo funkciją, išryškina kalbos muzikalumas, dramaturgai užsimena apie totalios tylos grėsmę). Rytų Europos Δ dominuoja politinės temos (Čeko V. Havelo *Vakarėlis sode*, 1963; *Memorandumas*, 1965, lenko S. Mrožeko *Policija*, 1958, *Stripitizas*, 1961, *Atviroje jūroje*, 1961, parodija, parafrazė *Hamleto* tema – *Tango*, 1965, T. Roževičius (Różewicz) *Kartoteka*, 1960, *Laokoono grupė*, 1962, *Juokingas senis*, 1964, *Nutrauktas veiksmas: nesceniška komedija*, 1965). Rytų Europos Δ artima E. Jonesko pjesė *Raganosiai*, 1958, kurią savitai parafrazavo K. Saja *Mamutų medžioklėje*, 1968.

Δ kūrė E. Jonesko (*Pamoka*, 1951, *Kėdės*, 1952, *Raganosiai*, 1959), S. Beketas (*Belaukiant Godo*, 1953, *Laimingos dienos*, 1961, *Paskutinė Krepo juosta*, 1958, *Žaidimo pabaiga*, 1957), Ž. Ženė (*Kambarinės*, 1947, *Balkonas*, 1956), A. Adamovas (*Parodija, Invazija* (abi 1950), *Ping – pong*, 1955), anglų „naujosios bangos“ dramaturgai H. Pinteris (*Sargas*, 1960) ir kt., šveicaras M. Frišas (*Bydermanas ir padegėjai*, 1957–1958), amerikietis E. Olbis (Albee) (*Atsitikimas Zooparke*, 1959, *Smėlio dėžė*, 1960, *Amerikietiška svajonė*, 1961). Lietuvių dramaturgijoje Δ priskirtinos A. Ambraso ir R. Midvikio (*Duobė, Maratonas, Pirmadienio popietė*, 1968–1970),

S. Šaltenio (*Giljotina*, 1968), K. Sajos (*Klaustrofobija, arba pasivažinėjimas liftu*, 1989), K. Ostrausko (*Gyveno kartą senelis ir senelė*, 1963, *Lozorius*, 1971 ir kt.) dramoms.

Groteskas (< pranc. *grotesque* – keistas, įmantrus, juokingas): 1. meninio vaizdavimo tipas (vaizdas, stilius, žanras), grįstas fantastika, komizmu, hiperbole, netikėtai gražaus ir bjauraus, juokingo ir baisaus, tikroviško ir neįtikėtino deriniais. 2. grotesko drama – XX a. dramoms tipas, susijęs su absurdo teatru (žr. *Antidrama*).

Lietuvių teatrologijoje Δ esmę pirmasis apibrėžė rež. A. Sutkus, rašydamas apie Vilkolakio teatro spektaklius. Δ esmė glūdi priešybų, kraštutinumų gretinime bei jų derinime. Δ būdingas netikėtas posūkis nuo rimto į juokingą, groteskinius vaizdus neišvengiamai lydi kandus juokas. Δ, priešingai nei alegorijai, būdinga perkeltinė prasmė, nevienareikšmiškumas. Su Δ susijęs liaudiškas, gyvenimą teigiantis, karnavalinis juokas. Δ populiarus viduramžių misterijų intermedijose, farsuose, Renesanso (E. Roterdamietis, F. Rablé (Rabelais), Apšvietos (Dž. Sviftas (Swift), romantizmo (V. Hugo, E. T. A. Hofmanas (Hoffmann), T. Gotjė (Gautier) *Groteskai*, 1844) lit-roje. XIX a. realizme Δ įgijo socialinio konkretumo (N. Gogolis). XX a. modernistai (ekspresionistai, siurrealistai ir kiti) Δ reiškė pasaulio absurdiškumo, priešiško žmogui idėjas (F. Kafka, E. Jonesko (Ionesco), S. Beketas (Beckett), J. Hašekas, B. Brechtas, V. Majakovskis ir kt.). Δ – viena pagrindinių tragikomedijos meninės raiškos priemonių.

Lietuvių literatūroje Δ stilistikos elementų yra K. Binkio dramoje *Generalinė repeticija* (1940), kai kuriuose J. Grušo (*Pijus nebuvo protingas*, past. 1974, išsp. 1976; *Cirkas*, 1976), K. Sajos (parabolių triptikas *Oratorius, Maniakas, Pranašas Jona*, 1967, *Mamutų medžioklė*, 1968, groteskinis vienaveiksmių pjesių diptichas *Poliglotos ir Abstinentas*, 1970; liaudiška parabolė *Devynbėdžiai*, 1974 ir kt.), K. Ostrausko (*Gundymai*, 1970; *Čičinskas*, 1974, *Jūratė ir Kastytis*, 1977, *Ars amoris*, 1991), A. Landsbergio (*Meilės mokykla*, 1965, *Barzda*, 1966, *Komedijantai*, 1994) kūrinuose.

Egzistencializmas, literatūros sąjūdis, glaudžiai susijęs su egzistencinės filosofijos kryptimi. Filosofijoje Δ pirmtaku laikomas XIX a. I pusės danų filosofas S. Kirkegoras (Kierkegaard), nors kaip atskira kryptis Δ susiformavo XX a. 3–6 deš. Žymiausi Δ filosofai – vokiečiai M. Haidegeris (Heidegger), K. Jaspersas, prancūzai G. Marselis (Marcel), M. Merlo-Pontis (Merleau-Ponty), Ž. P. Sartras (Sartre), A. Kamiu (Camus), rusai L. Šestovas, N. Berdiajevas. Paprastai skiriamos dvi filosofinio Δ atšakos – religinis, krikščioniškas Δ, teigiantis, kad žmogus gali tapti laisvas per Dievą (svarbiausias atstovas – G. Marselis), ir ateistinis Δ. Pagrindiniai šio Δ atstovai – Sartras ir Kamiu. Jų filosofiniai veikalai (visų pirma Sartro) ir literatūrinė kūryba darė didžiulį poveikį 5–6 deš. intelektualinei atmosferai ne tik Prancūzijoje, bet ir visoje Vakarų

Europoje. Δ filosofijai rūpi ne loginė būties analizė, o žmogaus situacija pasaulyje. Žmogaus būtis yra sąlygota jo egzistencijos. Tai reiškia, kad žmogaus esmė ir vertybės nėra iš anksto duotos; žmogus priverstas pats surasti tas vertybes, surasti prasmę pasaulyje, kuris iš esmės yra neprasmingas. Žmogus Δ filosofijoje yra ne tiek žinantis, kiek jaučiantis, geidžiantis, besirūpinantis, o visų pirma – besirenkantis. Žmogaus egzistencija suvokiama kaip tapsmas, laisvėjimo kelias ir kelias autentiškumo (viena svarbiausių Δ sąvokų) link. Anot Sartro, žmogus paradoksaliai yra „pasmerkta laisvei“, o drauge ir nerimui bei nevilčiai, kuriuos kelia būtinybė rinktis vertybes, susiduriant su pasaulio absurdiškumu. Sartras šią laisvės ir rinkimosi koncepciją išdėstė filosofiniame veikalė *Būtis ir niekas*, 1943. Ir filosofiniuose veikaluose, ir lit-ros kūriniuose Δ evolucionavo nuo individualaus, nihilistinio maišto (Kamiu romanas *Svetimas*, 1942, Sartro romanas *Šleikštulys*, 1938 ir drama *Musės*, 1943) į žmogiškojo solidarumo paieškas (Kamiu romanas *Maras*, 1947) ir socialinio angažuotumo idėją (Sartro *Egzistencializmas yra humanizmas*, 1946). Šią raidą paliudija ir egzistencialistų visuomeninė laikysena – II pasaulinio karo metais jie dalyvavo pasipriešinimo judėjime, pokariu – kairiųjų partijų (taip pat ir komunistų) veikloje.

Lit-ros kūriniuose egzistencialistai derina realistinį vaizdavimo būdą ir filosofinę refleksiją (Kamiu *Svetimas*, *Krytis*, 1956), naudoja parabolę (Kamiu *Maras*, Sartro pjesės). Egzistencialistų literatūrinei kūrybai neabejotiną reikšmę turėjo anksčiau rašiusio F. Kafkos kūryba. Su Δ susijusi prancūzo A. Malro (Malraux), lenko V. Gombrovičiaus (Gombrowicz) ir kt. rašytojų kūryba. Δ idėjų atgarsių pastebima ir vėliau rašiusių autorių darbuose – pvz., anglų romanisto Dž. Faulzo (Fowles) kūriniuose. Religinio Δ bruožų esama vėlyvojoje A. Maceinos studijoje *Jobo drama*, 1950. Δ įtaką galima pastebėti V. Mačernio, ankstyvojoje Alf. Nykos-Niliūno, A. Mackaus poezijoje, A. Škėmos prozoje ir dramose.

Eilėdara, eiliuotos kalbos garsinė sandara ir ją tyrinėjanti poetikos šaka. Eilėdaroje išskiriami ir akcentuojami tie kalbos organizavimo elementai, kurie skiria eiliuotą kalbą nuo prozinės kalbos ir kitų kalbos vartojimo sričių.

- **Ritmas**, reiškinio, proceso (eilėdaroje – kalbos garso) netolydumas, kintamumas ir kartu tęstinumas. Ritmiškas procesas kartojasi – nutrūksta ir vėl atsinaujina, pvz., laikrodžio tikėjimas ar radijo pypsėjimas. Ritmo priešingybė – tolydumas (pvz., sirenos kauksmas). Δ gali būti nemetriškas – kai ritmo vienetai kartojasi be aiškios tvarkos (toks yra prozinės kalbos ritmas). Eiliuotai kalbai būdingas *metriškas* Δ – ritmo vienetai joje kartojasi dėsningai.

- **Metras**, bendras dėsnis, pagal kurį vienai ar kitaip išsidėsto ritmo vienetai. Δ yra eiliavimo principas, o ritmas – konkreti jo realizacija tekste. Metriško ritmo vienetai (žodžių junginiai, eilutės) būna garsiniu atžvil-

giu kuo nors panašūs – juose sistemingai kaitaliojasi ilgį ir trumpį, kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys ir pan.

• **Eilutė**, pagrindinis metro vienetas. Eilutėje išryškėja ritmo metriškumas; ji pasižymi intonaciniu vieningumu ir dažniausiai grafiškai fiksuojama kaip savarakiška kalbos atkarpa (tačiau metrinė eilutė gali ir nesutapti su grafine). Δ pradžia iki pirmo kirčiuoto (arba ilgo) skiemens vadinama *anakrūze*, o Δ pabaigoje esantis paskutinis kirčiuotas skiemuos ir po jo einantys nekirčiuoti skiemenys vadinami *klauzule*, arba *kadencija*. Vieną Δ nuo kitos skiria *kadencinė pauzė*. Pastovi Δ viduryje esanti pauzė vadinama *cezūra*.

• **Strofa**, pasikartojantis eilučių derinys, pasižymintis metro, intonacijos bei sintaksės vienove. Paprastai viena Δ nuo kitos atskiriamos grafiškai (tarpu). Δ rūšys skiriamos pagal ją sudarančių eilučių skaičių, pvz., *distichas* (dvielis), *tercetas* (trielis), *katrenas* (ketureilis), *kvintilė* (penkiaeilis), *sestetas* (šešiaeilis) ir t. t. Δ variantai skiriami pagal rimavimo būdus.

• **Rimas, rimavimas**, pastovią poziciją, dažniausiai eilutės gale, turintis garsų sąskambis (eilučių pradžioje ar viduryje esantys rimai būdingi Rytų – arabų, persų – poezijai). Pagal kirčio vietą eilutės gale skiriami vyriški (kirčiuojamas paskutinis skiemuos, pvz., *basa / rasa*), moteriški (kirčiuojamas priešpaskutinis skiemuos, pvz., *skyla / kyla*), *daktiliniai* (kirčiuojamas trečias nuo galo skiemuos, pvz., *šviėsdamas / kvieėsdamas*), *hiperdaktiliniai* (kirčiuojamas ketvirtas nuo galo skiemuos) rimai. Pagal garsų sutapimą skiriami *tikslūs ir netikslūs* rimai. Rimas, kurių sutampa ne tik klauzulės, bet ir prieš jas einantys garsai, vadinamas *gilioju* (pašlaičių / našlaičių). Jei rimuojamoje žodžio dalyje sutampa balsiai, bet nesutampa priebalsiai, rimas yra *asonansinis* (gėlė / gėrė). Jei sutampa priebalsiai ir nesutampa balsiai, rimas yra *konsonansinis* (rankom / renkam). *Instrumentiniu* laikomas rimas, apimantis daugiau nei klauzulę (pvz., visą žodį) ir pagrįstas garsų sekos panašumais, kontrastais ir pan. (pvz., raudót / ruduo). Rimų pasiskirstymas strofoje vadinamas *rimavimu*. Pvz., populiariausioje strofoje, katrene, eilutės gali būti kryžminio (ABAB), gretutinio (AABB) arba gubiamojo (ABBA) rimavimo. Rimas yra svarbus ne tik garsiniu požiūriu – rimuoti žodžiai būna susiję ir semantiškai.

• **Intonacija**, ritminė, dinaminė ir melodinė kalbos srauto slinktis; konkretus kalbos skambėjimas. Eiluotos kalbos Δ sukuria ritmas, metras, rimas, strofos ir sintaksės pobūdis, instrumentavimo priemonės, eilėdaros sistema. Δ glaudžiai susijusi su teksto reikšme, pvz., B. Brazdžionio eilėraščiuose apokaliptinio pranašavimo situaciją patvirtina ir monotoniškai pakili intonacija.

Eilėdaros sistemos

Antikinė eilėdara, pagrįsta ilgų ir trumpų skiemenų tvarkinga kaita eilutėje. Trumpo skiemens ištarimo trukmė yra laiko matas, vadinamas *mora*. Smulčiau-

sias metro vienetas – *pėda*. Tai eilutėje pasikartojantis trumpųjų (Ė) ir ilgųjų (–, dvi moros) skiemenų derinys. Pagrindinės pėdos yra šios:

pirichis V V

chorėjas, arba trochėjas – V

jambas V –

spondėjas – –

daktilis – V V

amfibrachis V – V

anapestas V V –

Šiuos pėdų pavadinimus vėliau perėmė silabotoninė eilėdara, kurioje trumpų ir ilgų skiemenų derinius pakeitė kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų deriniai.

Manoma, kad Δ kiekviena pėda turėjo kirtį (iktą). Eiluotos kalbos kirčiavimas nepaisė natūralių kalbos kirčių. Δ rimas nebūdingas. Eilutę paprastai sudaro vienos ar kelių rūšių pėdos, kurių kombinacijos vadinamos metrais. Δ pasižymi metrų gausa. Iš jų žinomiausi

– hegzametras

– V V / – V V / – // V V / – V V / – V V / – V

ir pentametras

– V V / – V V / – // – V V / – V V / –

Hegzametu dažniausiai buvo rašomas epas. Vienas pentametras buvo vartojamas retai. Vartojamas drauge su hegzametu eilute jis sudarė eleginį distichą. Juo dažniausiai buvo rašomos elegijos ir epigramos.

Verčiant į modernias kalbas, taip pat ir į lietuvių, antikinę eilėdarą būdingi ilgų / trumpų skiemenų deriniai keičiami kirčiuotų / nekirčiuotų skiemenų deriniais. Taip transformuotas hegzametras vadinamas toniniu. Toniniu hegzametu parašyti K. Donelaičio *Metai*. Antikinės eilėdaros transformacijų pasitaiko ir moderniojoje poezijoje (pvz., K. Platelis yra parašęs eilių eleginiu distichu).

Sintaksinė-intonacinė eilėdara pagrįsta panašia eilučių sintaksine struktūra. Panaši sintaksinė struktūra sukuria panašią intonaciją. Tokia eilėdara būdinga lietuvių tautosakai. Ja parašytas ir pirmasis lietuviškas eilėraštinis – M. Mažvydo *Katekizmo* prakalba. Nors sintaksine-intonacine eilėdara parašyti kūriniai nėra rimuoti, panašios gramatinės formos eilučių pabaigoje sudarė prielaidas formuotis rimui.

Silabinė eilėdaros pagrindas – apytikris (silabizmas, senesnis variantas) arba tikslus skiemenų skaičius eilutėse (izosilabizmas, vėlesnis variantas) ir pastovus kirtis eilutės pabaigoje (paskutiniame ar priešpaskutiniame skiemenyje). Metrai nusakomi skiemenų skaičiumi – aštuoniaskiemenis, vienuolikaskiemenis. Vienas populiariausių metrų – trylikaskiemenis su cezūra po septintojo skiemens. Juo parašytas A. Baranausko *Anykščių šilėlis* (tik pirmosios 18 eilučių vienuolikaskiemenės). Silabinė eilėdara būdinga daugeliui liaudies dainų. Lietuvių rašytinėje literatūroje ši eilėdara pradėjo formuotis XVI a., daugiausia verstinėse giesmėse. Ji buvo populiari maždaug iki XIX a. vid., kada buvo sukurti ryškiausi

jos pavyzdžiai (A. Strazdo, A. Baranausko, S. Stanevičiaus kūryboje).

Silabotoninė eilėdara grindžiama dėsningu kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kaitaliojimu eilutėje. Pagal antikinės eilėdaros modelį, skiriami dviskiemeniai (jambas ir chorėjas) ir triskiemeniai (daktilis, amfibrachis, anapestas) metrai, tačiau juose kaitaliojasi ne ilgi ir trumpi, bet kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys. Silabotoninė eilėdara pagrįsta natūraliu kalbos kirčiu, ir tiksliai šie metrai retai kada realizuojami. Dažnos šioje eilėdaroje mišrios strofos – jose kaitaliojasi skirtingo metro eilutės. Lagaedu vadinama mišrių metrų atmaina, kai skirtingi – dviskiemeniai ir triskiemeniai – metrai kaitaliojasi ne vien strofos, bet ir eilutės viduje. Silabotoninei eilėdarai būdingas rimas, tačiau gali būti ir nerimuotų ja parašytų eilių (vadinamosios baltosios eilės, verlibras).

Sinkopis, kaip ir silabotoninė eilėdara, remiasi dėsningu kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų išsidėstymu, tačiau sinkopio atveju daug laisvesni tarpkirtiniai intervalai. Bendro sinkopio schema galėtų būti tokia

$X / - X - X - / X$; – kirčiuotas skienuo, X – nekirčiuotų skiemenų skaičius nuo nulio iki penkių (ir daugiau, jei leidžia kalbos galimybės). Populiariausias metras – vienskiemenio ir dviskiemenio intervalo laisva kaita. Rimuoti sinkopio variantai artimi silabotonikai, nerimuoti – verlibrai.

Verlibras (pranc. *vers libre* – laisva eilutė), tarpinė grandis tarp eiliuotos (metrinės) ir prozinės (nemetrinės) kalbos. Verlibras neturi aiškaus metro ir drauge turi intonacinių ypatybių, skiriančių jį nuo prozinės kalbos. Verlibras remiasi kitų eilėdarų principais, bet juos laisvai traktuoja. Būdingas moderniajai poezijai.

Ekspresionizmas, terminas, vartojamas apibūdinti pasaulio supratimą ir raiškos būdą teatre, dailėje, kine, lit-roje. Δ susiformavo vokiškai kalbančiose šalyse 1910–1924, nors kai kurie teoretikai ištakas žiūri XIX a. I pusės vokiečių rašytojo G. Briuchnerio (Brüchner) pjesėse, olandų tapytoju V. van Gogo (van Gogh), norvegų dailininko E. Munko (Munch) kūryboje, švedų rašytojo A. Strindbergo dramose. Ekspresionistai protestavo prieš realistinį, natūralistinį vaizdavimo būdą. Pasaulis ekspresionistinėje vaizduotėje matomas nuotaiki, asmeninės patirties, nesąmoningų būsenų (transo, sapno) suintensyvinu pavidalu. Jis išreiškiamas deformuotomis formomis, sukeistomis proporcijomis, grotesku, skirtingų stilistikų (tragizmo-komizmo, patoso-banalumo) deriniais. Svarbiausi ekspresionistai – vokiečių dramaturgai E. Toleris (Toller), G. Kaizeris (Kaiser), V. Hazenklėveris (Hasenclever); Δ įtaka ryški B. Brechto dramaturgijoje. Kino klasika tapo ekspresionistiniai filmai – F. W. Murnau *Nosferatu* (1922), R. Vynės (Wiene) *Daktaro Kaligario kabintetas* (1920) ir kt. Dailėje Δ transformavosi į kubizmą, siurrealizmą. Prozoje, poezijoje ekspresionistinis

vaizdavimo būdas tapo pagrindu avangardistiniams judėjimams (dadaizmui, futurizmui), Δ poetikos įtaka pastebima F. Kafkos prozoje, G. Traklio, G. Benno, T. S. Elioto, V. H. Odeno (Auden) ir kt. poezijoje. Lietuvių lit-oje Δ bruožai ryškiausiai keturvėjininkų bei trečiafrontininkų kūryboje. Ekspresionistinės dailės, teatro įtaka ir organiška ekspresionistinė pasaulio vizija bene savičiausia J. Savickio prozoje. Δ stilistikos esama B. Sruogos poezijoje.

Esė (pranc. *essai* – bandymas), mokslo, lit-ros kritikos, publicistikos kūrinys, kuriam būdingas kompozicinis ir stilistinis laisvumas, subjektyvumas, nedidelė apimtis. Δ žanro pradžia laikomas M. de Montenio (Montaigne) veikalas *Esė* (3 kn., 1580–1588). Lietuvių kritikoje Δ terminą pirmą kartą pavartojo B. Sruoga 1923. Lietuvių lit-ros istorijoje minėtini Δ rinkiniai: J. A. Herbačiausko *Dievo šypsenos* (1929), J. Kossu-Aleksandravičiaus (*Aisčio*) *Dievai ir smūtkeliai* (1935) ir kt. Šiuolaikinė eseistika įsitvirtino XX a. 7–8 deš. (E. Mieželaičio *Lyriniai etiudai*, 1964, *Antakalnio barokas*, 1971; Just. Marcinkevičiaus *Dienoraštis be datų*, 1981). Δ žanras tapo ypač populiarius Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę (M. Martinaičio *Papirusai iš mirusiųjų namų*, 1992; T. Venclovos *Vilties formos*, 1992; S. Parulskio *Nuogi drabužiai*, 2002; G. Radvilavičiūtės *Suplanuotos akimirkos*, 2004; *Šignakt aš miegosiu prie sienos*, 2010; A. Andriuškevičiaus *Rašymas dūmais*, 2004; K. Navako *Du lagaminai sniego*, 2008; G. Beresnevičiaus, S. Gedos, D. Kajoko ir kt. knygos).

Estetinė distancija, tarp skaitytojo (ar kito meno suvokėjo, pvz., žiūrovo) ir meno kūrinio esantis santykis, nepriklausantis nuo suvokėjo asmeninės patirties, interesų ar skonio. Pz., skaitytojas gali nemėgti eilėraščio, bet objektyviai pripažinti jo meninę vertę. Kita vertus, Δ yra esminis dalykas, padedantis suvokti kūrinį kaip estetinį faktą ir nepainioti jo su realybe. Šiame santykiyje tarp skaitytojo ir kūrinio dalyvauja ir rašytojas, kuris naudoja įvairias priemones, literatūrinės „strategijas“ Δ sukurti. Tokių priemonių pavyzdžiu galėtų būti vadinamoji defamiliarizacija (sukeistinis) ar H. Radausko eilėraščiams būdingas realybės transformacijos principas, lyrinio subjekto nebuvimas. Δ konceptas suformuotas XX a., nors jo užuomazgų esama jau I. Kanto meno nesuinteresuotumo teorijoje. Δ sąvoką įtvirtino E. Bulou (Bullough) 1912 publikuotame str. „Psichinė distancija“ kaip meno faktorius ir kaip estetinis principas“.

Ezopinė kalba, graikų pasakėtininko Ezopo (*Aisōpos*) vardu vadinamas ypatingas kalbėjimas potekstėmis ir užuominomis, kurio dažniausiai griebiasi nedemokratiškų kraštų, kur egzistuoja griežta cenzūra, rašytojai. Δ būdinga alegorija, perifrazė, ironija, metonimija, naudojamos įvairios aliuizijos ir simboliai. Giliausias tradicijas jį turi Rytų Europos šalyse ir Rusijoje (A. Puškinas, M. Saltykovas-Ščedrinas, M. Bulgakovas, K. Čapekas ir kt.). Ją naudojo ir

kiti Europos autoriai, pvz., A. Fransas (France). Lietuvoje Δ buvo plačiai naudojama sovietinių metų lit-roje. Jos ženklų esama J. Grušo, K. Sajos, R. Lan-kausko, M. Martinaičio, S. Gedos ir kt. kūrinuose.

Groteskas (pranc. *grotesque* < it. *grottesco* – keistas, jmantrus, fantastiškas), komišky, absurdišky, tragišky ir fantastišky pradų jungtimis grindžiamas vaizdavimo būdas, kuriuo sukuriama deformuoti, iškreiptų dydžių ir pavidalų meniniai vaizdai, dažniausiai – tapyboje ir literatūroje.

Jau Antikos mene sutinkami fantastiški dekoratyviniai ornamentai ir piešiniai, su keisčiausiai susipynusiomis gyvūnų, augalų ir žmonių figūromis, tapo populiarūs Renesanso ir Klasicizmo dailėje ir architektūroje. Labai dažnai grotesko priemones naudoja modernių laikų dailininkai (pvz., P. Pikasas (Picasso), lietuviai R. Sližys, Š. Sauka ir kt.).

Literatūroje Δ reiškiasi kaip prieštarūgų stilių (pvz., aukštojo ir žemojo, pakilaus ir pašaipaus, jausmingo lyrinio ir tragiškai liūdno, sentimentalaus ir pabrėžtinai šiurpau), taip pat – kaip skirtingų dydžių, konvencijų (pvz., tikroviškos ir fantastinės), sąmoningų hiperbolių ir deformacijų, iracionalių veiksmų, absurdišky situacijų sanklodos ir jungtys. Δ įprasminamas įvairiais žanrais ir žanrinėmis formomis, įvairios tematikos veikaluose bei kone visuose meninės struktūros lygmenyse: plėtojant diskursą (pasakojimą, dialogus), vaizduojant herojus, modeliuojant scenas ir situacijas. Vieni žymiausių kūrinių – F. Rable (*Rabelais*) *Gargantua ir Pantagruelis*, Dž. Svifto (*J. Swift*) *Guliverio kelionės*. Δ išplito Baroko ir Romantizmo laikais, tapo labai populiarūs XX a. autorių kūryboje. Tarp žinomiausių Δ priemonės naudojančių rašytojų – E. A. Po (Poe), E. T. A. Hofmanas (Hoffmann), N. Gogolis, M. Saltykovas-Ščedrinas, F. Kafka, B. Brechtas, Dž. Orvelas (G. Orwell), K. Vonegutis (Vonnegut), absurdo teatro atstovai – S. Beketas (Beckett), E. Jonesko (Ionesco).

Lietuvių lit-je Δ kūrė V. Kudirka (satyrinės apysakos), I. Šeinius (romanas *Siegfried Imerselbe atsijaunina*), K. Binkis (pjesė *Generalinė repeticija*); itin įtaigus, šiurpulinga ironija permelktas B. Sruogos pasakojimas *Dievų miške*; absurdiškomis scenomis, paraboliskais sugretinimais pasižymi A. Landsbergio, K. Ostausko, J. Grušo, K. Sajos, J. Glinšio groteskinės pjesės; tokio pobūdžio meninės priemonės naudoja satyrikai V. Žilinskaitė, J. Erlickas, J. Gimberis ir kt.

Hagiografija (gr. *hagios* – šventas + *grapho* – rašau), šventųjų gyvenimas, religinės krikščionių lit-ros rūšis, šventųjų gyvenimų aprašymai, fiksuojantys jų šventumo pasireiškimo, dažnai ir kankinystės istoriją. Pirmuoju Δ kūriniu laikomas šv. Atanazo (IV a.) parašytas šv. *Antano gyvenimas*. Iš V a. yra išlikusios Egipto ir Sirijos dykumų vienuolių asketų biografijos. Viduramžiais hagiografinės medžiagos rašytojai rėmėsi iš vad. *acta martyrum* (kankinių darbų) – teisminių protokolų apie pirmųjų krikščionių teismų

nuosprendžius, mirties bausmes; pranešimai dažnai būdavo užrašyti romėnų teismo raštininkų, o vėliau, patekę į krikščionių rankas, papildomi ir perdurbami. Δ kūriniai Viduramžiais turėjo *legendų* (lot. *legenda* skaitytini dalykai) pavadinimą, o iš jų sudarytos rankraštinės knygos vadinosi *legendų* (*Liber legendarius*) ir *kančių* (*Liber passionarius*) knygomis. Vienas žymiausių Viduramžių Δ paminklų – *Aukso legenda, arba Šventųjų skaitiniai* (*Legenda aurea*, liet. 2008) – 1263–1273 dominikono Jokūbo Voraginiečio parašytas legendų rinkinys lotynų k., kurio pasakojimai išdėstyti pagal liturginį kalendorių. Nuo 1643 jėzuitai leidžia visuotinius *Šventųjų darbus* (*Acta Sanctorum*), į kuriuos įtraukti ir Lietuvos šventieji. Lietuvos Δ pasakojimų tradicija yra susijusi su pirmųjų į Lietuvą vykusių misijonierių vardais ir veikla, užfiksuota užsienio kronikininkų. Hagiografinio pobūdžio pasakojime apie šv. Brunoną 1009 pirmą kartą paminėtas ir Lietuvos vardas. XIV a. gimė Vilniaus pranciškonų kankinių (Ulricho ir Martyno), nukankintų kunigaikščio Gedimino įsakymu tarp 1338–1342, legendos, kurių ankstyviausias variantas užrašytas vienoje XIV a. Prancūzijos pranciškonų kronikoje.

XIV a. atsirado legenda apie tris Lietuvos stačiatikių kankinius (Joną, Antaną ir Eustachijų), tarp 1354–1377 paskelbtos Stačiatikių bažnyčios šventaisiais. Pirmasis teksto variantas, bylojantis apie šiuos tris kankinius, priėmusius krikščionybę ir dėl to kunigaikščio Algirdo nukankintus, buvo sukurtas graikų k. Konstantinopolyje. Iš XVI a. apie tai yra išlikęs LDK stačiatikių Supraslio vienuolyno Δ pasakojimas bažnytine slavų k. XVI a. Lietuvos metraščiuose (Bychoveco kronikoje), vėliau M. Strijkovskio, A. Vijūko-Kojalavičiaus darbuose užrašyta legenda apie 14 Vilniaus pranciškonų, kurie taip pat buvę nužudyti kunig. Algirdo įsakymu, septyniems nukirtus galvas, o kitus, prikaltus prie kryžių, numetus nuo Plikojo kalno į Nerį. Jų garbei tarp 1613–1636 ant kalno buvo pastatyti trys kryžiai, o kalnas įgijo Trijų kryžių kalno vardą. Visi Δ kankinių pasakojimai pasižymi detaliu žiaurių kankinimo metodu aprašymu, turi daug „bendrųjų vietų“ (pvz., baudėjų reikalavimas išsižadėti krikščionybės ir kankinių pasiryžimas laikytis tikėjimo bet kokia kaina).

Prasidėjus Lenkijos ir Lietuvos karaliai šv. Kazimiero (1458–1484) kanonizacijos procesui XVI–XVII a. išplito hagiografiniai pasakojimai, liudijantys karaliai šventumą.

Pirmas stambus Lietuvos Δ paminklas lenkų k. – jėzuito Petro Skargos *Šventųjų gyvenimai* (1579), kuriame pateikta beveik 400 pasakojimų. A. Vijūkas-Kojalavičius *Įvairenybėse apie Bažnyčios padėtį ir būklę Lietuvoje* (1650) hagiografiniu stiliumi aprašė žymiausių Lietuvos jėzuitų biografijas ir nuopelnus, minėjo kitų konfesijų tikėjimo kankinius. Pirmi reikšmingi Δ kūriniai lietuvių k. yra M. Valančiaus veikalai *Žyvatai šventųjų* (1858) ir *Gyvenimai šventųjų Dievo* (1868).

Idioma, nemotyvuotas frazeologizmas, sustabdrėjęs desemantizuotas žodžių junginys. Nuo frazeologizmo skiriasi tuo, kad Δ , kaip vientiso žodžių junginio, prasmė yra nutolusi nuo jį sudarančių žodžių reikšmių, pvz., *griežti dantį* – pykti, *lupti ožius* – vėmti. Δ – vaizdingas, subjektyvų kalbančiojo santykį su tikrove, emocinį vertinimą rodantis žodžių junginys, kalbos gyvumo, stilistinės įvairovės šaltinis.

Imitacija (lot. *imitatio* – sekimas, mėgdžiojimas), ko nors pakartojimas, pasirinkto pavyzdžio kopijavimas; nuo Antikos iki XVIII a. pab. mimizė – įprastas meno kūrimo principas. Δ ypač būdinga Klasicizmo epochai, iš Antikos perėmusiai daugelį kanonų ir taisyklių. Romantizmui iškėlus originalumo reikalavimą Δ , kaip kūrybos principas, tapo nepopuliari. Modernizmas Δ vertina taip pat griežtai neigiamai. Šiuolaikiniame mene ir lit-roje Δ virsta sąmoninga stilistine laikysena – kitų stiliaus imitavimas turi tikslą pasišaipyti (parodija) ar tiesiog kurti stilistinę kaukę (pastišas).

XIX a. pr. lietuvių lit-roje esama sekimų Antikos, vokiečių, lenkų autorių kūriniams (K. Donelaičio *Metų hegzametras*, pasakėčios).

Šiuolaikinėje lietuvių lit-roje imitacijos ir pastišo pavyzdys – M. Ivaškevičiaus pjesė *Madagaskaras*, 2004, kurioje imituojama tarpukario Lietuvos kalbinė stilistika.

Impresionizmas, dailės, muzikos, iš dalies lit-ros kryptis, atsiradusi XIX a. 8 deš. Prancūzijoje. Pavadinimą šiai krypčiai davė K. Monė (C. Monet) paveikslas „Impresija: Saulėtekis“ (1872). Pirmoji dailininkų impresionistų paroda surengta 1874. Δ protestavo prieš akademinę tapybą būdingą požiūrį į dailę kaip į tikrovės kopijavimą, iškėlė siekinį perteikti akimirkos įspūdį, nuotaiką, spalvų, šviesos ir šešėlių žaisimą. Δ suabejojo vieningos tikrovės buvimu ir į dėmesio centrą iškėlė kuriančiojo poziciją, požiūrio tašką, iš kurio vienaip ar kitaip matomas pasaulis. Žymiausi dailininkai-impresionistai: K. Monė, O. Renuaras (Renoir), E. Mane (Manet), K. Pizaro (Pissaro), E. Dega (Degas).

Iš dailės Δ terminą perėmė lit-ros kritika, tačiau literatūrinio Δ sąvoka nėra aiškiai apibrėžta. Impresionistais vadinami atskiri poetai (prancūzų – P. Verlenas (Verlaine), rusų – K. Balmontas), belgų rašytojas M. Meterlinkas (Maeterlink). Tačiau impresionistais neretai laikomi ir prancūzų simbolistai ar, pvz., anglų rašytojas O. Vaildas (Wilde). Δ dažniau siejamas su lyrika – jai, kaip ir dailei, būdingas įspūdžių fiksavimas, subjektyvaus santykio su gamta reiškimas; taip pat asociatyvus garsinių, regimųjų, kvapų ir kt. pojūčių jungimas, fragmentiška kompozicija, melodinga kalba. Vyraujanti impresionistinės poezijos nuotaika – liūdesys, melancholija. Δ terminas taip pat vartojamas apibūdinti prozai, kurioje vaizduojamas vidinis žmogaus gyvenimas, išorinis pasaulis ne aprašo-

mas, o parodomas per veikėjo ar pasakotojo psichikos prizmę. Šiuo atžvilgiu Δ bruožų esama M. Prusto (Proust), Dž. Džoiso (Joyce), Dž. Konrado (Conrad), V. Vulf (Woolf), K. Hamsuno ir kt. prozininkų kūryboje.

Lit-roje Δ terminas vartojamas ne krypčiai, o vaizdavimo būdai, pasaulėjautai nusakyti.

Lietuvių lit-roje Δ apraiškos susijusios su romantinėmis, simbolistinėmis tendencijomis. Ryškiausi Δ bruožai I. Šeinaus kūryboje (romane *Kuprelis*, apysakoje *Varasos vaisės*), B. Sruogos poezijoje (ypač rink. *Dievų takais*, kur jausmo istorija išskaidoma į atskiras akimirkas). Δ stilistikos esama Šatrijos Raganos (apysaka *Viktutė*), A. Vaičiuliaičio, J. Jankaus ir kai kurių kt. autorių kūryboje.

Instrumentuotė (orkestruotė), nekanonizuoti kalbos, dažniausiai eiliuotos, sąskambiai (kanonizuotas sąskambis yra, pvz., rimas), padedantys sukurti stilistinį, estetinį, semantinį literatūrinio teksto savi-tumą.

- **Aliteracija**, raiškus, tikslingas priebalsių pakartojimas nedidelėse teksto atkarpose, pvz., „mėnuli o žalias obuolys“ (A. Marčėnas).

- **Asonansas**, vienodų ar to paties tipo balsių tikslingas pakartojimas, pvz., „Supasi, supasi lapai nubudinti“ (B. Sruoga).

Aliteracija ir asonansas dažnai vartojami kartu, pvz., „Mėlynų melodijų melai“ (H. Radauskas).

- **Eufonija**, kalbos skambesio darna, kurią sukurti padeda ir instrumentavimo (fonizavimo) priemonės.

- **Onomatopėja**, aliteracijos ar asonanso atmaina – tikrovės garsų pamėgdžiojimas kalbos garsais, pvz., J. Baltrušaičio eilėraštyje imituojamas varpo skambėjimas: *Vis gaudžia ir gaudžia, vis dunda ir dunda / Ir didina, daugina dovaną duotą.*

Interpretacija (lot. *interpretatio* – aiškinimas), teksto prasmės aiškinimas, komentavimas. Kiekviena Δ yra paremta perspektyvos perkėlimo principu (kai tekstas rašomas iš autoriaus perspektyvos, o suprantamas iš skaitytojo perspektyvos), bet tai nėra visiškai subjektyvi veikla. Lit-ros kūrinio prasmė randasi kaip teksto ir skaitytojo sąmonės sąveikos rezultatas. Interpretatoriaus subjektyvumą riboja teksto duomenys. Kita vertus, Δ svarbus ir socialinis, istorinis, biografinis kontekstas, padedantis suvokti kūrinio visumos prasmę.

Intertekstualumas, ryšys, kurį vienas ar kitas tekstas turi su kitais tekstais, pvz., Dž. Džoiso (Joyce) *Ulisas* su Homero *Odisėja* ar A. Mackaus eilėraštis „Triumfališkoji“ su D. Tomo (Thomas) eilėraščiu „Ir nebus mirties karalijos“. Δ gali reikštis kaip citata, anagrama, aliuizija, parodija, imitacija, pastišas ir pan. Struktūralizmo ir poststruktūralizmo

teorijos, įvedusios Δ terminą, pabrėžia, kad Δ nėra visai tas pats, kas vieno kūrinio įtaka kitam ar kūrinio šaltiniai. Δ susijęs su esminiu šių teorijų teiginiu, kad tekstas veikiau yra ne nuoroda į išorinį pasaulį, o į vidinius savo paties ryšius ir į kitus tekstus.

Ironija (gr. *eirōneia* – apsimetimas), perkeltinis reikšmės vartojimas, kai žodis ar žodžių junginys įgyja priešingą reikšmę. Kaip literatūrinis tropas Δ yra metaforos ir metonimijos paribio zonoje, nors labiau linkstama Δ priskirti metonimijos tropams. Δ reiškiasi įvairiausiomis formomis: nuo subtilaus pasišaipymo iki sarkazmo; satyrinėje literatūroje Δ tampa dominuojančia išraiškos priemone. Visas Δ spektras priklauso jau ne vien stilistikos, bet ir pasaulėvaizdžio sferai. Vokiečių Jenos mokyklos atstovai (A. Šlegelis (Schlegel) buvo sukūrę romantinės Δ teoriją, pagrindžiančią visapusiškai ironišką požiūrį į būtį. Egzistencinė arba kosminė Δ itin būdinga moderniai literatūrai, kur Δ yra vienintelė įmanoma racionali santykio su nežmoniška tikrove forma (pvz., B. Sruogos *Dievų miškas*, kai kurie A. Škėmos *Baltos drobulės* fragmentai). Δ gali būti nukreipta ir į pačią lit-ros istoriją, kai neva rimtai naudojamos literatūrinės klišės, nusidėvėję poetizmai ir pan. (H. Radausko poezija, J. Savickio novelės).

Be žodinės Δ dar išskiriamos dramatinė ir situacijos Δ. Dramatinė Δ atsiranda tuomet, kai žiūrovai žino tai, ko pagrindinis pjesės personažas žinoti negali. Situacijos Δ sukuria neatitikimas tarp personažo veiksmų ir jo lūkesčių. Pvz., Sofoklio tragedijoje *Karalius Oidipas* herojus, norėdamas išvengti orakulo pranašystės, jog jam lemta nužudyti savo tėvą ir vesti motiną, bėga, palikdamas namus, bet galop taip ir atsitinka.

Katekizmas (gr. *katēchēsis* – pamokymas), glaudtas krikščionių tikybos išdėstymo vadovėlis, vienas iš bažnytinės lit-ros žanrų. Išpopuliarėjo XVI a., kai reformacijos, o vėliau ir Katalikų bažnyčios reformos atstovai ėmė stengtis kuo plačiau tautinėmis kalbomis skleisti savas tikėjimo tiesas. Pirmas žymus protestantų (liuteronų) Δ buvo parašytas M. Liuterio (1529), juo vėliau naudojosi daugelio šalių protestantų Δ sudarytojai. Pavyzdinis XVI a. katalikų Δ, parengtas Tridento susirinkimo nutarimu, buvo išleistas 1566. Senojoje lietuvių lit-roje Δ – vertingi kalbos ir religinės minties istorijos paminklai. Pirmąjį lietuvišką Δ sykiu su kitais tekstais, sudėtais į pirmąją lietuvišką knygą, paruošė M. Mažvydas (*Katekizmo prasti žodžiai*, 1547). Jis buvo skirtas pasauliečiams, sudarytas remiantis dviem lenkiškais Karaliaučiuje išleista liuteronų Δ – 1545 J. Seklucjano ir 1546 J. Maleckio, bei lotynišku J. Vilicho (Willich) Δ. Jį sudarė 5 dalys: Dešimt Dievo įsakymų, Credo (apaštališkasis krikščionių tikėjimo išpažinimas), „Tėve mūsų“, Sakramentų aiškinimas, krikščioniškos doros įstatymai Bažnyčios atstovams ir pasauliečiams. Manoma, kad pirmasis lietuviškas katalikų Δ, sudarytas pagal vo-

kiečių jėzuito P. Kanizijaus (Canisius) Δ, buvo išleistas 1585, tačiau nė vienas šios knygos egz. nežinomas. 1595 M. Daukša išleido antrą lietuvišką katalikų Δ (*Katekizmas, arba mokslas kiekvienam krikščioniui privalus*, Vilnius), verstą iš lenk k., kuris yra pirmoji žinoma LDK lietuviška knyga. Krokuvėje išleisto ispanų jėzuito J. Ledesmos dialoginio Δ vertimas gana laisvas, su originaliais intarpais. Pirmą lietuvišką kalvinistų Δ 1598 parengė M. Petkevičius *Poliskí z litewskim katechizm* (*Lenkiškas ir lietuviškas katekizmas*, Vilnius). Jis buvo pažodžiui verstas iš 1594 Vilniuje išleisto lenkiško LDK kalvinistų Δ, kurio parengėju laikomas Vilniaus kalvinistų kunigas J. Sudrovijus. Petkevičiaus Δ tekstas buvo išspausdintas dviem – lenkų ir lietuvių k., sudarytas kalvinistų Δ būdinga klausimų ir atsakymų forma. Lenkų k. kalvinistai jau nuo 1554 įvairiuose LDK miestuose spausdino savo Δ Vėlesnius lietuviškus Δ yra rengę B. Vilentas, S. Minvydas ir J. Božimovskis, J. Želzavičius, M. Valančius ir kt. XIX–XX a., įsigalint įvairiems pasaulietinės lit-ros žanrams, Δ praranda savo, kaip lit-ros objekto, reikšmę.

Kelionių literatūra, lit-os kūriniai, kuriuose aprašomos kelionės. Neturi griežtesnių žanrinių rėmų nei turinio, nei formos atžvilgiu. Tai gali būti kelionės ir jos nuotykių arba egzotiškų, nežinomų kraštų, žmonių, papročių, religijų ar kultūros paminklų aprašymas atsiminimų, dienoraščio, laiškų, reportažo ar kt. formomis. Nėra griežtos ribos tarp publicistinės bei grožinės Δ. Grožiniame kūrinyje labiau išryškinama vidinė, dvasinė kelionės prasmė ir patiriami herojaus išgyvenimai. Jau antikinėje Graikijoje žinytų pobūdžio Δ buvo vienas iš grožinės prozos šaltinių, pateikiančių daug informacijos apie pasaulį (graikų geografo ir keliautojo Pausanijaus *Vadovas po Heladę*, II a. pr. Kr.). Δ Antikoje turėjo itinarijų (lot. *iter* – kelias, kelionė) pavadinimą, prigijusį ir Viduramžių krikščionių piligrimų į šventąsias vietas aprašymams. Vienas pirmųjų tokių kūrinių – *Burdigalos, arba Jeruzalės žinytas* (IV a.), pateikiantis išsamius duomenis apie Jeruzalę, bei *Žinios apie 14 miesto regionų* (IV a.), aprašantis šventąsias Romos vietas. Viduramžiais egzistavo ir kelionių į egzotiškų, nežinomų šalių aprašymai. Populiariausias tokio žanro pavyzdys – M. Polo, 1271 išvykusio į Kiniją ir ten praleidusio 17 metų, *Pasaulio aprašymas* (1298). Itin populiarūs Δ buvo Renesanso ir Baroko epochose, kuomet sukurti ir pirmieji šios rūšies lit-os kūriniai Lietuvoje, daugiausia lotynų ir lenkų k. Ankstyvajai Lietuvos Δ būdinga dienoraščio forma: J. Radvilos (1556–1600) *Kelionės į Italiją 1575 m. aprašymas* (išl. tik XX a.), jo brolio M. K. Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) *Kelionė į Jeruzalę* (lot. 1601, liet. 1990) ir kt. Pastarasis kūrinys išleistas daugelį kartų įvairiomis k. (lotynų, lenkų, vokiečių, rusų) tapo XVII a. Europos bestselleriu. M. K. Radvila Našlaitėlis jame aprašė savo piligriminę kelionę į šventąją žemę ir Egiptą 1582–1584, didžiausią dėmesį skirdamas detaliam įvairių šalių etnografinių,

religinių papročių išryškiniui, geografijos, istorijos, socialinės aplinkos faktams.

XVIII a. Δ ryškėjo vis daugiau publicistinio traktato bruožų (pvz., rusų rašytojo A. Radiščevo *Kelionė iš Peterburgo į Maskvą*, 1790, liet. 1950), XIX a. išpopuliarėjo meno ir kultūros paminklų sukeltų įspūdžių fiksavimas (pvz., J. V. Gėtės (Goethe) *Kelionė į Italiją*, t. 1–3, 1816–1829), istorijos ir esamojo meto santykio apmąstymas. Dienoraštinės Δ pavyzdys, parašytas išraiškingu beletristiniu stiliumi – Prūsų Lietuvos mokslininko ir rašytojo, kunigo L. Rėzos vokiečių k. parašyta *Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius* (1814, liet. 1999), kurioje aprašomi paties L. Rėzos, Prūsijos armijos pamokslininko, Napoleono karų metu atsidūrusio įvairiose šalyse (Lenkijoje, Čekijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Anglijoje), patirti įspūdžiai. L. Rėzos dienoraštyje vertinami politiniai įvykiai, smerkiama Napoleono tironija, iškeliamos patriotinės Prūsijos idėjos, tačiau svarbiausias dėmesys skiriamas tautų ir kultūrų lyginimui, jų privalumų ir trūkumų, kultūrinių vertybių charakteristikai.

Naujieji kelionių aprašymai dažniausiai susiję su siekiu pažinti egzotiškus kraštus, įvairių kultūrų prigimtį ir savitumą, todėl įgauna populiarių kulturologinių pasakojimų pobūdį. Autentiškais patyrimais išsiskiria J. Ivanauskaitės knygos *Ištrėmtas Tibetas* (1996) ir *Kelionė į Šambalą* (1997), kuriose kibetas pateikiama kaip svarbus herojės vidinės istorijos momentas ir bandymas atrasti tikruosius dvasios namus.

Klasicizmas (lot. *classicus* – pavyzdinis):

1. antikinės Graikijos ir Romos estetikos, retorikos principų laikymasis lit-roje ir mene.

2. meno stilius, reiškęs XVII–XVIII a. lit-roje, XVII–XIX a. vaizduojamajame mene, XVIII–XIX a. pr. muzikoje. Δ gimtine laikoma XVI a. pab. Italija, tačiau labiausiai jis išplito XVII a. Prancūzijoje. Δ pabaiga susijusi su Romantizmo estetinių kriterijų įsigalėjimu. Δ lit-ros teorija rėmėsi antikinė retorika (Aristotelis) ir savo meto racionalistine filosofija, suformulavusia protu pažinios gamtos ir pasaulio principus, teigusia loginio mąstymo prioritetą (R. Dekartas (Descartes)). Δ meno principas buvo dviejų svarbiausių ir amžinųjų vertybių – grožio ir tiesos – dermė. Kadangi pasaulis buvo suvokiamas kaip valdomas pusiausvyros ir harmonijos dėsniais, tai ir menas turėjo būti šios sąveikos pažinimo priemonė, pagrįsta ne fantazija ir išmone, bet tikrovės atspindėjimu. Tikrovės vaizdavimas turėjo būti ne detalus, „veidrodinis“ jos pakartojimas, bet tam tikrų jos dėsnų, lemiančių grožį, išryškiniams; meno išraiškos priemonės – pavaldžios protui. Δ menininkai savo meno sampratos idealą matė antikiniuose meno kūriniuose, todėl propagavo sekimą jų estetinėmis normomis, remiantis jomis formulavo savo lit-ros kūrinio turinio ir formos taisykles. Viena pagrindinių taisyklių reikalavo laikytis stiliaus tinkamumo teorijos: aukštasis stilius naudojamas odėje, epe, tragedijoje, vidurinis – elegijoje, poemoje, dialoge; žemasis – satyroje ir komedijoje. Δ stiliaus

teorija reikalavo laikytis saiko, harmonijos, padomumo, įprastumo, įtikinamumo normų. Neigiamai vertintas stilių ir žanrų maišymasis. Egzistavo žanrų hierarchija: lyrikoje aukščiausia vietą užėmė odė ir himnas, epikoje – epas ir aprašomoji poema, dramaturgijoje – tragedija. Pastarojoje reikalauta laikytis trijų vienūmų – veiksmo, laiko ir vietos – principo. Žymiausias Δ teorinių principų apibendrintojas – N. Bualo (Boileau, *Poezijos menas*, 1674, liet. 1981).

Tipiškiausi Δ atstovai Prancūzijoje – dramaturgai: tragedijų autorius P. Kornelis (Corneille) (*Sidas*, 1636) ir Ž. Rasinai (Racine) (*Fedra*, 1677), komedijų autorius Ž. B. Moljeras (Molière) (*Šykštuolis*, 1668), pasakėtininkas Ž. de La Fontenas (de La Fontaine), XVIII a. – filosofas ir rašytojas Volteras (Voltaire). Kitose šalyse Δ stilius reiškęsi žymiai silpniau. Vokietijoje jis siejamas su vėlyvąja J. V. Gėtės (Goethe) (*Hermanas ir Drotėja*, 1798) ir F. Šilerio (Schiller) (*Mesinos nuotaka*, 1804) kūryba.

Lietuvoje (ir Prūsų Lietuvoje) Δ reiškęsi Apšvietos epochos (XVIII a. vid. – XIX a. pr.) lit-roje, kurioje gyvavo Δ būdingi žanrai (aprašomoji ir didaktinė poema, odė, pasakėčia, eiliuota satyra, idilė, literatūrinis laiškas ir kt.). Δ stilius dominavo lotyniškoje, lenkiškoje ir vokiškoje (pvz., A. Strazdo, L. Rėzos) poezijoje, ryškių šio stiliaus apraiškų yra lietuviškoje K. Donelaičio, A. Klemento, D. Poškos, S. Stanevičiaus, S. Valiūno kūryboje.

Kompozicija, literatūros kūrinio elementų, jo dalių išdėstymas. Δ yra sąlygota lit-ros rūšies (drama skirstoma veiksmais, epizodais, prozos kūrinys – dalimis, skyriais, poetinis tekstas – strofomis), žanro, krypties (klasicizmas kėlė griežtas Δ taisykles, romantizmas įtvirtino fragmentišką Δ), taip pat priklauso nuo konkrečios kūrinio medžiagos ir individualaus autoriaus pasirinkimo. Nuo Antikos buvo įsigalėjęs Δ kaip kūrinio dalių sutvarkymas pagal harmonijos ir simetrijos principus, supratimas. Svarbiausi Δ atskaitos taškai yra *pradžia* ir *pabaiga*. Jie gali būti akcentuoti, atitikti tam tikras taisykles. Tokie pradžios ir pabaigos akcentai yra, pvz., *prologas*, įžanga, tiesiogiai nesusijusi su kūrinio veiksmu, bet nurodanti jo priežastis, *epilogas* – papasakotos istorijos apibendrinimas, autoriaus kreipimasis į skaitytoją ir pan. Be prologo ir epilogo, kūrinys gali turėti atskiras dalis – pratarinę ir *pabaigos žodį*, kurie dažnai taip pat būna parašyti kreipimosi į skaitytoją forma, išsako autoriaus tikslus ar apibendrina kūrybinį rezultatą. Atskiras pabaigos variantas yra vadinamas *happy end*, „laiminga pabaiga“, būdinga pasakai, komedijai, melodramai. Priklausomai nuo atskirų kūrinio elementų jungimo griežtumo, skiriama griežta, arba uždara, Δ (pvz., soneto) ir laisva, arba atvira, Δ (modernaus, pvz., M. Prusto (Proust), romano).

• **Architektūra**: 1. kompozicijos sinonimas, 2. kompozicijos aspektas, kai žiūrima teksto elementų sugrupavimo, pvz., pagal simetriškumo ir asimetriškumo, statiškumo ir dinamiškumo ir pan. principus.

• **Ciklas**, keletas lit-ros kūrinių (eilėraščių, apsakymų, romanų), sujungtų į vieną bendrą kūrinių. Δ paprastai turi bendrą pavadinimą, o atskiri jo kūriniai – savus pavadinimus arba vietą Δ nurodantį skaičių. Atskirus Δ kūrinius dažnai sieja panašūs kompoziciniai principai, o atskirų Δ dalių išsidėstymas gali sudaryti savitą kompoziciją (pvz., V. Mykolaičio-Putino „Viršūnės ir gelmės“). Jungiamuoju principu gali būti tas pats herojus (K. Majaus romanų Δ apie indėnus), atmosfera ir pasakotojo pozicija (J. Apučio „Trys novelės su šunimi“) ar būtinybė per atskirus fragmentus išreikšti visumą (B. Sruogos eil. Δ *Dievų takais*, kur vienas jausmas tarsi išskaidomas į atskirus fragmentus). Televizinis Δ atitikmuo yra *serialas*.

• **Dilogija**, dviejų draminių ar stambiosios prozos kūrinių grupė, kurių kiekviena dalis turi atskirą pavadinimą, o kartais – ir abi dalys jungiantį pavadinimą. Δ galėtume laikyti B. Pūkelevičiūtės romanus *Aštuoni lapai* ir *Devintas lapas*.

• **Trilogija**, pagal tuos pačius principus kaip ir dilogija sudarytas ciklas ar grupė, susidedanti iš trijų kūrinių, pvz., J. Paukštelio romanų Δ *Netekėk saulele, Čia mūsų namai, Kaimynai*.

• **Tetralogija**, pagal tuos pačius principus kaip dilogija ar trilogija sudarytas ciklas ar grupė, susidedanti iš keturių kūrinių (pvz., T. Mano (Mann) tetralogija Senojo Testamento motyvais *Juozapas ir jo broliai*, par. 1925–1943, liet. 1996–2003. Buvo populiarī anti-kiniame teatre – vienos dienos repertuarą sudarydavo trys tragedijos ir satyrinė drama.

Kontekstas, teksto dalys, esančios konkrečios jo atkarpos kaimynystėje (prieš ar po tos atkarpos); visa, kas nėra vieno ar kito teksto dalis, t. y. biografines, socialines, kultūrinės teksto sukūrimo aplinkybės, kūrinio leidybos ir funkcionavimo visuomenėje istorija, skaitytojo intencijos kūrinio atžvilgiu ir pan. Vienos lit-ros teorijos linksta griežtai atskirti tekstą kaip uždarą, savus dėsnius turinčią sistemą, nuo to, kas yra už tos sistemos ribų (Naujoji kritika, struktūralizmas, poststruktūralizmas, semiotika); kitos, atvirkščiai, kūrinį linkusios aptarti būtent susiejant jį su Δ (psichoanalitinė, genetinė kritika, literatūros sociologija). Naujausiose komunikacijos teorijose linkstama griežtai nebeatskirti teksto ir Δ, pastarąjį laikant pranešimo (teksto) dalimi.

Kontrafakcija (lot. *contrafactio* – klastojimas): 1. sąmoningai neteisingas knygos išleidimo vietas, laiko arba autorystės nurodymas, norint nuo cenzūros nuslėpti tikruosius faktus. Pirmoji žinoma liet. knygos Δ – LDK evangelikų reformatų *Knyga nabažnytės krikščioniškos* – 1684 išspausdinta pakartotinai Karaliaučiuje, nurodant pirmojo leidimo datą (1653) dėl sustiprėjusio katalikų Bažnyčios draudimo. Daug kontrafaktinių knygų išėjo liet. spaudos draudimo laikotarpiu (1864–1904), kuriose, klaidinant carinę

cenzūrą, buvo neteisingai nurodomi leidimo metai ir spausdinimo vietos.

2. autorinių teisių pažeidimas – veikalo perspausdinimas ir platinimas be autoriaus žinios ir sutikimo.

Laikas, vaizduojamojo pasaulio matmuo, apibūdinantis personažų išsidėstymą laiko atžvilgiu: kokio nors veiksmo pradžios, tęstinumo ir pabaigos nuorodos tekste; pasakojimo Δ – santykiai tarp įvykių istorijoje ir jų papasakojimo tekste: pateiktų įvykių tvarka, trukmė (greitis) ir dažnis.

Skiriamas papasakotos istorijos Δ ir pasakojimo Δ. Paprastai epiniuose kūriniuose pasakojama būtuojų laiku apie tai, kas jau įvyko. Vidinio monologo romanuose esama bandymų papasakoti esamuojų laiku tai, kas vyksta tarsi dabar. Kartais (dienoraštyje ar kitur) įvykių pasakojimo Δ gali būti apibrėžtas. Δ, kaip kūrinio tema, aiškinamas arba kaip kaita (linijinis), arba kaip pasikartojimai (ciklinis). Manoma, kad lietuvių poezijoje linijinio laiko sampratą įtvirtino Maironis. Metų arba paros Δ gali simbolizuoti žmogaus gyvenimo tarpsnius (gyvenimo rytas, ruduo). Svarbus pasakotojo ir veikėjo santykis su praeitimi, dabartimi ir ateitimi, atminties ir užmaršties problemos.

Įvykių pateikimo tvarka nustatoma lyginant įvykių seką papasakotoje istorijoje ir jos pasakojime: gali būti „užbėgama įvykiams už akių“ ir papasakojamas vėlesnis įvykis (prospekcija) ir gali būti papasakojamas ankstesnis įvykis (retrospekcija). Tradicinė proza stengiasi palaikyti įvykių nuoseklumą, chronologijos įspūdį. Pasakojimas pagreitėja arba sulėtėja priklausomai nuo to, kiek nesutampa įvykių ir jų pasakojimo trukmė: pasakojimas greitas tada, kai įvykiai tik nurodomi, trumpai aptariami, o lėtas – kai įvykiai išsamiai pateikiami. Sulėtėjęs pasakojimo tempas išryškina svarbesnes istorijos dalis. Pasikartojantys įvykiai istorijoje gali būti nekartojami jos pasakojime, ir atvirkščiai – tai įvykių dažnumo problema. Modernioje prozoje svarbu ne palaikyti Δ nuoseklumo įspūdį, o sukurti subjektyvų jo išgyvenimą.

Laiškas, raštiškas, dažniausiai privatus, kreipimasis į konkretų adresatą. Šalia privataus Δ egzistuoja kitos Δ formos: politinis įsakymas arba kreipimasis, adresuotas kokioms nors visuomenės grupėms, ganytojiškas Δ (vyskupo kreipimasis į parapijiečius), atviras Δ (viešas kreipimasis į konkretų adresatą, norint atkreipti visuomenės dėmesį į jame keliamas problemas). Δ forma yra plačiai naudojama įvairių laikotarpių ir žanrų raštijoje. Δ forma sukurta lit-ra vadinama epistolografine (lot. *epistula* – laiškas). Epistolografija taip pat vadinama Δ rašymo teorija, susiformavusi jau Antikoje, iki pat XVIII a. ab. Europoje, taip pat ir LDK, buvusi mokyklinių retorikos studijų dalis. Antikiniai, ypač sen. Romos (Platono, Cicerono, Epikūro) Δ žymiai paveikė tolesnę Δ teoriją ir praktiką. Δ forma vartota ir Biblijoje, Naujajame Testamente (Apaštalu laiškai), ji buvo mėgstama

daugelio Viduramžių autorių (šv. Augustinas). Ypačingą vietą Δ užėmė XVI–XIX a. Europos lit-ros istorijoje. Žymūs Δ rašytojai buvo F. Rablė (Rabelais), B. Paskalis (Pascal), Ž. Ž. Ruso (Rousseau), D. Didro (Diderot), Volteras (Voltaire) Prancūzijoje, Dž. Lokas (Locke) Anglijoje, J. V. Gėtė (Goethe), F. Šileris (Schiller), T. Manas (Mann) Vokietijoje, I. Turgenovas, F. Dostojevskis Rusijoje ir kt. Δ forma lit-roje ypač išpopuliarėjo XVIII a. (pvz., J. V. Gėtės romanas *Jaunojo Verterio kančios* parašytas laišku forma). Δ rašymo teorijos elementai buvo svarbus pagrindas XVIII a. Europoje išplisusiai periodinei publicistikai – laikraščiams ir žurnalams (Lietuvoje nuo 1790).

Δ yra ankstyviausi Lietuvos rašto paminklai. Lietuvos karalius Mindaugas XIII a. įkūrė valstybės raštinę, iš kurios siuntė laiškus popiežiumi bei rašė donacinius (dovanojimo) aktus Vokiečių ordinui. Yra išlikę šeši Didžiojo kunigaikščio Gedimino lotyniškų Δ, rašytų 1323–1324 Vilniuje, nuorašai, adresuoti popiežiumi Jonui XXII bei Vokietijos miestams. Žinoma ir daugiau Viduramžių reikšmingų politinio pobūdžio Δ (pvz., 1416 žemaičių laiškas-skundas Konstanco bažnytiniam susirinkimui). Renesanso humanistai sukūrė ir vystė naujas Δ rašymo tradicijas, paremtas humanistine iškalba, pasaulėžiūros elementų deklaracija, autobiografinių detalių gausa. Viešo Δ. forma buvo parašytas pirmasis Lietuvos protestantų manifestas – A. Kulviečio *Tikėjimo išpažinimas* (1543). Daugybė išlikusių Renesanso, Baroko ir vėlesnių epochų Δ (pvz., M. Mažvydo 13 lotyniškų Δ (liet. 1974), gausi LDK didikų Radvilų korespondencija, karaliaus Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės Δ (liet. 2001) yra reikšmingi ne tik kaip LDK raštijos palikimas, bet ir kaip svarbūs, dažnai vieninteliai, istoriniai šaltiniai ir dokumentai. Δ rašymo tradicija lietuvių k. susiformavo XIX a. pr., kada eiliuotus Δ ėmė rašyti žemaičiai A. Klementas, D. Poška, S. Valiūnas. Susirašinėjimas laiškais išplito tarp XIX a. pr. rašytojų ir inteligentų (Žemaitės, P. Višinskio, Šatrijos Raganos, J. Biliūno ir kt.). Δ laikomi savita ir vertinga rašytojų kūrybinio palikimo dalimi ir leidžiami atskiromis knygomis (Šatrijos Raganos *Laiškai*, 1986; J. Lindės-Dobilo *Laiškai*, 1999; Vaižganto *Laiškai Klimate*, 1998, J. Aisčio *Laiškai 1929–1973*, 2004).

Lietuvos tarpukario lit-roje Δ tapo ir grožinės lit-ros žanrine forma (T. Tilvyčio romanas *Ministerijos Rožė*, 1931, parašytas mašininkės laišku forma). Gana dažna Δ forma ir šiuolaikinėje lit-roje (E. Liegutės pjesė *Povilas ir Marija*, 1983, sukurta iš P. Višinskio ir Šatrijos Raganos laišku; R. Gavelio romanas *Jauno žmogaus memuarai*, 1991).

Literatūrinė spauda

Aidai, kultūrinis lietuvių išėivijos žurnalas, atstovavęs krikščioniškajai pasaulėžiūrai, ėjęs 1944–1991. Pradėtas leisti Miunchene: du pirmieji numeriai – rotatoriumi, vėliau spaustuvėje. Spausdintas keliuose Vokietijos miestuose, redagavo K. Bradūnas, J. Grinius, P. Jurkus, nuo 1949 leido JAV lietuviai pranciškonai

Kennebunkporte, vėliau – Bruklina. Amerikoje 1950–1964 žurn. redagavo A. Vaičiulaitis, 1965–1980 – dr. J. Girnius, nuo 1980 – poetas pranciškonas L. Andriekus. Žurn. struktūra beveik nesikeitė, tematika buvo labai universali, tačiau vyravo str. visuomenės gyvenimo, grožinės literatūros, meno, religijos klausimai. Kiekviename numeryje (per metus išėidavo 10) buvo publikuojama grožinė lit-ra – pripažintų lietuvių literatūros meistrų ir pradedančiųjų kūriniai. Nuo 7 deš. pab. pradėta spausdinti ir okupuotos Lietuvos poetų kūriniai (A. Baltakio, S. Gedos, J. Juškaičio, M. Martinaičio, Eug. Matuzevičiaus, J. Vaičiūnaitės, R. Mikutavičiaus). Publikuota daugelio iškilių išėivijos prozininkų (V. Krėvės, M. Katiliškio, L. Dovydeno, A. Vaičiulaičio ir kt.) kūryba, iš Lietuvos pasirodė J. Apučio, J. Grušo, R. Lankausko, J. Mikelinško tekstai. Paskelbta vienaveiksmių pjesių ar jų ištraukų (V. Alanto, F. Kiršos, K. Ostrausko, B. Pūkelevičiūtės), keletas daugiaveiksmių pjesių (J. Griniaus, A. Landsbergio, V. Mykolaičio-Putino, A. Škėmos, A. Sluckaitės-Jurašienės). Išspausdinti net 150 poetų, 61 prozininko ir 13 dramaturgų kūriniai. Kritikos baruvos darbuos J. Girnius, L. Andriekus, A. Baronas. Nemaža vietos skirta užsienio lit-rai: su ispaniškai kalbančių šalių lit-ra supažindindavo B. Cipliauskaitė ir P. Gaučys, apie vokiečių, anglų ir italų lit-rą daugiausia rašė Alf. Šešplaukis. Atgimimo metais žurnalas sustojo ėjęs, nuo 1992 Vilniuje leidžiamas jungtinis žurn. Naujasis židinys–Aidai.

Akiračiai, kultūrinis, visuomeninis ir politinis liberalios pakraipos išėivijos mėnraštis, ėjęs 1968–2005 iš pradžių Čikagoje, nuo 2005 vasario 16 iki 2010 balandžio – Kaune. JAV leidinį tvarkė redakcinė kolegija: K. Drunga, L. Mockūnas, Z. Rekašius, T. Remeikis, J. Šmulskštys, V. Zalatorius ir kt. Čikagoje išėjo 365 mėnraščio numeriai, kuriuose išspausdinta 4060 publikacijų įvairiausiomis temomis. Bendradarbiavo skirtingų ideologinių srovių ir įsitikinimų žmonės, skelbė neretai kontroversines mintis, tačiau ieškoję optimalių būdų palaikyti išėivijos ryšius su Lietuva. Kaune leidinį faktiškai redaguoja E. Aleksandravičius.

Ateitis, moksleivių ateitininkų katalikiškas mėnesinis žurnalas. Pradėtas leisti kaip žurn. *Dragija* priedas, 1913–1940 ėjo kaip savarankiškas mėnraštis Kaune. Redagavo P. Dovydaitis, K. Kecioris – Zupka, K. Bradūnas ir kt. Pirmus kūriniai čia paskelbė V. Mykolaitis-Putinas, S. Nėris, J. Paukštėlis ir kt. 1946–1949 leistas karo pabėgėlių stovyklose Vokietijoje, 1950–1994 Niujorke ir Čikagoje. Redagavo V. Žvirgzdys (tikr. Vardys), P. Jurkus, J. Petrėnas, K. Trimakas, D. Bindokienė, kt. Žurnale buvo publikuojama jaunųjų literatų kūryba, vėliau ne vienas jų tapo žymiu rašytoju.

Aušrinė, liberaliosios krypties žurnalas moksleivijai, pradėjęs eiti 1910 kaip laikr. *Lietuvos žinios* priedas. Redagavo Maskvos, nuo 1914 – Peterburgo aukštųjų

mokyklų studentai lietuviai. Iniciatoriai – studentas teisininkas, perspektyvus lit-ros kritikas (vėliau tapęs politiku) S. Šilingas, pasaulėžiūros gaires braižė studentas filosofas R. Bytautas. Žurn. epigrafas – Maironio žodžiai: „Į darbą, broliai, vyrs į vyrą, / Šarvuoti mokslu įstabiui! / Paimsme arklą, knygą, lyrą / Ir eisme Lietuvos keliu“, reiškę žurnalo programą (demokratizmas, nepartiškumas, tautiškumas). Δ skatino jaunimą imtis visuomeninės veiklos, lavintis kuopelėse: studijuoti gimtąją kalbą, istoriją, lit-rą, rinkti tautosaką. Ryškiausi Δ literatai – Z. Gaidamavičius-Gėlė ir A. Žukauskas-Vienulis. Bendradarbiau B. Sruoga, K. Binkis, I. Šeinius ir kt. Iki I pasaulinio karo išleista 31 numeris, dalis jų turėjo priedus, pvz., *Vasaros darbai* (spausdino moksleivių surinktą tautosaką). Karo metu žurn. nebuvo leidžiamas. 1917 Voroneže išspausdinti dar 5 numeriai. 1919–1926 Δ leidžiama Marijampolėje, vėliau Kaune jau kaip aušrininkų organizacijos – socialistinės moksleivijos leidinys. Bendradarbiau aušrininkai K. Boruta, K. Jakubėnas, V. Montvila, kt.

Gabija, pirmasis literatūros almanachas, pasirodęs Krokuvėje (Lenkija) 1907 J. A. Herbačiausko pastangomis ir skirtas A. Baranauskui atminti. Pratarmėje J. Basanavičius pasakoja apie savo draugystę su Baranausku, jo pažiūras, vidinį poeto ir kunigo konfliktą. Spausdinami straipsniai ir eilėraščiai, skirti Baranauskui, ir jaunų literatų kūryba. Δ autoriai – A. Jakštas, K. Sakalauskas-Vanagėlis, M. Gustaitis, Jovaras ir kt. Ypač svarbūs S. Kymantaitis (eil. „Vėlė – kibirkštėlė“, grotieskiškas prozos vaizdelis) ir J. A. Herbačiausko (metaforiškas etiudas „Genijaus meilė“, rafinuota misterija „Lietuvos griuvėsių himnas“) kūriniai. Ši kūryba liudijo naujų kelių ieškojimus – modernistinių kryptių (neoromantizmo, impresionizmo, simbolizmo) pradžių lietuvių lit-roje.

Granitas, vienkartinis lit-ros almanachas. Pasirodė 1930 Kaune, redagavo J. Keliuotis, grįžęs iš Paryžiaus ir nusiteikęs ugdyti modernią lit-rą. Straipsnyje „Poezijos meno problema“ teigė, kad leidinys bus modernus, nes „konservatyvizmo kelias tinka tik lepšiams ir tinginiams“, ir laikysis „didžiųjų katalikybės principų“. Subūrė jaunus kūrėjus, publikavo B. Brazdžionio, S. Anglickio, S. Nėries, P. Orintaitės, A. Dičpetrio ir kt. eil., A. Vaičiulaičio, J. Banaičio, A. Briedžio prozą, J. Griniaus str. „Romantizmas ir moderniosios literatūros srovės“. Almanachas pažindino ir su moderniąja Vakarų lit-ra, spausdino Š. Georgės (S. George), F. Werfelio (Werfel), R. M. Rilksės, O. Milašiaus, P. Klodelio (Claudel) kūrinių vertimų, J. Keliuotio str. „Moderninės prancūzų literatūros estetika“. Δ skelbtą meno atnaujinimo programą vėliau plėtojo žurn. Naujoji romuva, vadovaujamas to paties red. Keliuotio.

Keturi vėjai, 3 deš. avangardistinis lit-ros sąjūdis ir jo leistas to paties pavadinimo žurnalas. Sąjūdžio pra-

džia – apie 1922, kai išėjo vienkartinis leidinys *Keturių vėjų pranašas* su programiniu K. Binkio eil. „Salem aleikum“ ir manifestiniu *Keturių vėjų* kurijos pareiškimu. Savotišką manifesto vaidmenį atliko ir Binkio eil. rink. *Šimtas pavasarių* (1923, 2 leid. 1926). Nuo 1922 Binkis, sąjūdžio vadovas, ėmė organizuoti ir jaunųjų menininkų pirmadienines sueigas, vadinamuosius „paldieninkus“. Žurnalas leistas 1924–1928, išėjo 4 nr. Redagavo J. Petrėnas (J. Tarulio slp. pasirašinęs žymiausias keturvėjininkų prozininkas), sąjūdyje dalyvavo S. Šemerys-Šmerauskas, J. Tysliava, J. Žlabys-Žengė, T. Tilvytis, A. Rimydis, A. Šimėnas, J. Švais-tas, A. Gričius, paskutiniame numeryje debiutavo B. Raila ir kt. Keturvėjininkai taip pat rengė lit-ros vakarus, radijo valandėles.

Δ sąjūdyje jungėsi kelių avangardistinių kryptių – ekspresionizmo, futurizmo, dadaizmo – bruožai. Akivaizdi orientacija į pasaulinę kultūrą. Svarbiausias keturvėjininkų bruožas – radikaliai polemiskas santykis su lit-ros tradicija, pirmiausia – tautiniu romantizmu, simbolizmu. Δ nusigręžė nuo lietuvių lit-roje dominavusio kaimo, gamtos poetizavimo. Propagavo „miestietiškas“ vertybes. Žavėjosi techniniu progresu, masinės komunikacijos priemonėmis (kūrė „radijo poemas“, į laikraštį žiūrėjo kaip į knygos modelį). Bandė peizažą pakeisti urbanistiniu vaizdu. Miestietišką orientaciją derino su tautosakos ir K. Donelaičio, A. Strazdo sodrios, tiesmukos vals-tietiškos kalbos tradicija. Tačiau pro deklaruojamą miestietiškomą keturvėjininkų kūryboje dažnai tebe-matyti kaimietiška patirtis (pvz., Binkio eil.). Δ kūrė akcijos, dinamizmo, tempo kultą, jausmingą lyrikos sentimentalumą siūlė keisti juslingumo poetizavimu. Lietuvių lit-ros raidai svarbus Δ siūlytas poetinės kalbos traktavimas: deklaruotas laisvas, amatininkiškas santykis su žodžiu (j žodį žiūrima kaip į daiktą), demonstruota eilėraščio „padarymo“ technika. Eksperimentuota garsu, gramatika, eilėraščio grafiniu pavidalu. Mėgstamas kalambūras, ironija, groteskas. Iš kalbos dalių keturvėjininkai dažniausiai vartojo veiksmažodį, retai emociškai neutralų.

1927 Lietuvos u-te buvo suorganizuotas literatūrinis Δ teismas, nuteisęs juos „sunkiems literatūros darbams“. Toks dėmesys buvo savotiškas Δ pripažinimas. Δ, pirmasis organizuotas lietuvių lit-ros sąjūdis, reikšmingas ne tik sukurtais tekstais, bet, svarbiausia, polemine dvasia, iškelto poreikiu atnaujinti literatūrą, meno autonomiškumo teigimu. Δ pėdsakas akivaiz-dus visoje iki 1940 kurtoje lit-roje – jų siūlytos stilisti-kos rasime net visai kitos pakraipos autorių, pvz., B. Brazdžionio, J. Aisčio, poezijoje. Δ programos aidų galima pastebėti ir vėlesnių kartų avangardistiškai nusiteikusių poetų kūryboje (ryškiausias pavyzdys – almanachas *Svetimī*, 1994).

Kūryba, iliustruotas lit-ros, kultūros ir meno žurnalas, leistas sudėtingu karo metu – 1943 (Nr. 1) ir 1944 (Nr. 1–5), iš viso 6 numeriai. Redaktoriai S. Leskaitis (1 nr.) ir J. Keliuotis (kitų). Bendra-

darbiavo žinomi ir dar tik pradedantys rašytojai, kritikai, žurnalistai. Žurnalas spausdino poeziją – originalią (V. Mykolaičio-Putino, J. Baltrušaičio, J. Aisčio, H. Nagio ir kt.) ir verstinę (R.M. Rilksės, F. Helderlino (Hölderlin), O. Milašiaus ir kt.), prozą (Alb. Vaitkaus – būsimojų M. Katiliškio ir kt.), dramas, kritikos str. (M. Indriliūno, B. Krivicko ir kt.), kultūrinio gyvenimo apžvalgas, recenzijas, tautosakos, kalbos, istorijos problemoms skirtus str.

Literatūros lankai, 1952–1959 neperiodiškai (dėl finansinių nesklandumų) Buenos Airėse (Argentina) leistas lit-ros žurnalas; išėjo aštuoni numeriai. Redagavo K. Bradūnas. Bendradarbiavo J. Girmius, A.J. Greimas, V. Janavičius, J. Kaupas, A. Landsbergis, A. Maceina, A. Mackus, K. Ostrauskas, A. Nyka-Niliūnas, A. Škėma ir kt. Tai poetų žemininkų spaudos tribūna, spausdino jų kūrybą, ypač stipri buvo lit-ros kritika, daug pasaulinės lit-ros vertimų. Deklaravo atvirumą Vakarų Europos kultūrai, atsisakė atviro patriotizmo deklaravimo, nelaiškė savęs atskira srove, teigė, jog reikia remtis atskirų žmonių kūrybiniais nusiteikimais. Δ programinis siekis buvo laisva kūryba, lit-ros meniškumas, mąstymo kultūra.

Metmenys, nuo 1959 iki 2006 JAV leistas liberalaus išėivijos sparno kultūrinis žurnalas. Leidėjas – *Am & M Publications*, išeidavo du kartus per metus. (1996) Žurnalą redagavo jo iniciatorius V. Kavolis iki pat savo mirties (1996), nuo 1997 (72 Nr.) – V. Kelertienė ir R. Šilbajoris. Δ programa išdėstyta 1 nr.: nesiangažuoti niekam, tik pačiai kultūrai, siekti integralumo visų krypčių kultūrinių ir visuomeninių vertybių atžvilgiu, skatinti lietuvių kūrybines pastangas bei kritišką žvilgsniu komentuoti lietuvių gyvenimą. Spausdinami str. iš įvairių humanitarinių ir socialinių mokslų sričių, originalioji poezija, proza, dramaturgija, pasaulinės lit-ros vertimai, abiejose Atlanto pusėse išeinančių knygų recenzijos, dailės kūrinių reprodukcijos. Kadangi dauguma bendradarbių yra Santaros-Šviesos federacijos, skelbusios šūkį „veidu į Lietuvą“, nariai, jame nuolat apžvelgiamas Lietuvos kultūrinis gyvenimas, spausdinama Lietuvoje gyvenančių autorių kūryba. Jos ėmė daugėti braškant „geležinei uždangai“ – apie 1986–1987. Nors žurn. orientuotas į lietuvišką medžiagą, jame jaučiamas vakarietiškas akademinis teorinis kontekstas, kurį priartino pasaulyje pripažintų mokslininkų – kultūros sociologo V. Kavolio, mitologijos tyrinėtojos M. Gimbutienės, filosofo A. Mickūno, semiotiko A.J. Greimo publikacijos, lit-ros tyrinėtojų V. Kelertienės, R. Šilbajorio, I. Maziliauskienės ir kt. autorių darbai.

Naujoji Romuva, savaitinis iliustruotas kultūros žurnalas, leistas dideliu (iki 5 tūkst.) tiražu Kaune 1931–1940. Redaktorius ir ideologas – žurnalistas J. Keliuotis. Δ propagavo neokatalikybės, sintetiško – tautiško ir drauge universalus – meno idėjas, vakarietišką kultūros orientaciją. Leidinyje buvo spausdinamos

žymiausių modernių Vakarų dailininkų (P. Sezano (Cezanne), V. van Gogo (Gogh), P. Pikaso (Picasso), taip pat jaunų Lietuvos menininkų (A. Gudaičio, J. Mikėno, V. Vizgirdos) darbų reprodukcijos; palaikomos Lietuvos dailininkų pastangos atsinaujinti (1932 publikuotas ARS grupės manifestas). Daug pasaulinės poezijos ir prozos vertimų (F. Kafkos, Dž. Džoiso (Joyce), M. Prusto (Proust), P. Valeri (Valéry)). Žurn. bendradarbiavo žymiausi tarpukario intelektualai – S. Šalkauskis, A. Maceina, J. Aistis, J. Miltinis, kūrybinį kelią pradėjo M. Katiliškis, K. Bradūnas, H. Nagys ir kt. 1940 Lietuvą okupavus sovietams Δ uždaryta, žurnalas atnaujintas 1994 (red. V. Daunys, nuo 1996 – A. Juozaitis, nuo 2000 – A. Konickis).

Pirmasai baras, literatūros almanachas, išėjęs 1915 Vilniuje viena knyga. Redagavo S. Šilingas, medžiagą jam telkė I. Šeinius ir R. Bytautas, bendradarbiavo V. Bičiūnas, K. Binkis, M. Biržiška, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, V. Krėvė, A. Lastas, B. Sruoga, iliustravo dailininkas A. Varnas. Δ išspausdinta beveik pusė šimto eilėraščių, du stambūs prozos kūriniai, kelios impresijos, trys ilgi str. apie literatūrą. Almanache, atmetus realizmą, buvo atstovaujama neoromantišiam modernizmui – tai deklaruojama str., atsispindi kūriniuose. 1916 Petrograde buvo rengiama spaudai antroji knyga, tačiau ji neišėjo.

Pjūvis, lit-ros žurnalas, leistas Kaune 1929–1931. Išėjo 3 nr. Redaktorius, leidėjas, daugumos programinių str. autorius – P. Juodelis. Bendradarbiavo M. Miškinis, V. Katilius, J. Tumėnas ir kt.; spausdinta J. Kossu-Aleksandriškio (būsimojų J. Aisčio), F. Kiršos, A. Miškinio ir kt. autorių poezija. Žurn. turėjo paantraštę „Laikraštis einamiesiems kultūros ir meno klausimams“, buvo skirtas ne tik pačiai kūrybai, bet daugiau kūrybos paskirties, jos situacijos apmąstymui, jame buvo apžvelgiamos Lietuvos ir užsienio lit-ros naujienos. Pjūvininkai atmetė ir formalizmą (pagrindiniai lietuvių formalistai – keturvėjininkai jiems nepriimtini ir dėl materialistinės kūrybos sampratos), ir pasenusiu laikomą tautinį romantizmą. Propagavo idėjas ir formos sintezę, atvirumą pasauliui. Drauge su *Naująja Romuva* Δ formavo 4 deš. lit-ros estetinę programą, davė impulsą vadinamajai antrajai neoromantizmo bangai.

Trečias frontas, avangardistinės pakraipos žurnalas, 1930–1931 leistas kairiosios politinės orientacijos rašytojų Kaune. Išėjo 5 numeriai, po to cenzūra žurnalą uždraudė. Leidinio iniciatorius K. Boruta, redagavo A. Venclova, redakcijos kolektyvas – J. Šimkus, B. Raila, P. Cvirka, K. Korsakas, V. Drazdauskas ir kt. Sensacija tapo 5-ame nr. išspausdintas S. Nėries pareiškimas apie įsijungimą į kairiųjų gretas (jį parašė patys trečiafrontininkai), ir keli jos „proletariniai“ eilėraščiai. Δ programos pagrindą bent iš pradžių sudarė aktyvizmas, berno kultas ir naujas literatūros metodas – realizmo, ekspresionizmo ir futurizmo

derinys (manifestas „Mes pasiryžom“, Nr. 1). Trečiafroncininkai skelbėsi esantys trečioji lietuvių lit-ros karta, ateinanti po romantikų simbolistų ir keturvėjininkų. Tačiau daug kuo tęsė Keturių vėjų pradėtą liniją: kalbėjo kolektyvo vardu, sąmoningai siekė šokiruoti publiką (miesčionis, kaip jie teigė), demonstravo poetinius eksperimentus. Tačiau daug ryškesnis jų politinis angažavimasis, ypač paskutiniuose numeruose, kur stiprėja orientacija į proletarinės literatūros kūrimą (Korsako-Radžvilo str. „Tendencija ir literatūra“, Nr. 4; kompiliacinis A. Ragailos (Railos) str. „Proletarinės literatūros prasiiveržimas“, Nr. 5). Žurnale publikuota originalioji poezija ir proza, kritikos str., vertimai. Iškelta Baltijos šalių artimesnio bendradarbiavimo idėja (artimiausi ryšiai buvo palaikomi su latviais, spausdinami jų rašytojų vertimai), bandyta įstoti į Tarptautinį revoliucinių rašytojų susivienijimą. Tarybiniais metais Δ traktuotas kaip revoliucinis, išreiškęs pagrindinę prieškarinio kūrėjų liniją. Dauguma buvusių trečiafroncininkų tapo oficialiais sovietiniais rašytojais, tik Raila buvo pasukęs dešinėn ir pasitraukė į Vakarus, o maištingasis Boruta negalėjo susitaikyti su ideologine prieda ir pokaryje pateko į sovietų kalėjimą.

Vaivorykštė, pirmasis lietuvių lit-ros ir dailės žurnalas, leistas 1913–1914 Vilniuje, išėjo 5 nr., vadinti knygomis. Redagavo L. Gira. Δ sutelkė įvairių kartų ir skirtingų ideologinių įsitikinimų kūrėjus. Dalyvavo vyresnieji (Maironis, Vaižgantas, M. Gustaitis), atsiskleidė jauni poetai B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, K. Binkis, F. Kirša. Programiniai reikalavimai – atriboti lit-rą nuo lig tol vyravusio visuomeniškumo, toleruoti įvairias lit-ros kryptis, vertinti tik meniškumo požiūriu (praktiškai nuosekloumo pritrūkdavo). Δ spausdino poeziją, prozą, lit-ros kritiką, vertimus. Poezijoje atsiskleidė pomaironinis lyrikos formavimosi procesas, nauji formos ieškojimai. Prozoje šalia realistinių Vaižganto „Aukštaičių vaizdėlių“ vyravo neoromantizmo, impresionizmo tendencijos (V. Krėvės orientalistiniai kūriniai, I. Šeinius apysakos). Lit-ros kritikoje ryškiausias buvo E. Radzikausko slp. pasirašinėjęs L. Gira.

Židinys, kultūrinis ir visuomeninis žurnalas, leistas Kaune 1924–1940 Ateitininkų federacijos. Redagavo V. Mykolaitis-Putinas (iki 1932), S. Šalkauskis (1932–1934), I. Skrupskelis (1939–1940). Nors žurnalas atstovavo katalikiškajam kultūriniam sparnui, tačiau atsiribojo nuo dogmatizmo, jame buvo stipri demokratijos dvasia. Buvo spausdinami straipsniai iš įvairių kultūros sričių – filosofijos, sociologijos, literatūros, lingvistikos, apžvelgiamos naujos knygos, kultūrinis, politinis, ekonominis gyvenimas. Bendradarbiavo daug žinomų rašytojų (V. Mykolaitis-Putinas, V. Krėvė, J. Tumas-Vaižgantas, S. Nėris, J. Grušas, B. Brazdžionis, A. Vaičiulaitis, J. Girnius ir kt.). Estetinės minties istorijai reikšmingos 1926–1927 vykusios diskusijos: A. Jakšto ir V. Mykolaičio-Putino apie

meno prigimtį ir paskirtį, Vaižganto ir Putino – apie romantizmą lietuvių lit-roje. 1991 žurnalo leidimas atnaujintas – pasirodė *Naujasis židinys*. Prisijungus JAV ėjusiam žurnalui *Aidai*, *Katalikų pasaulis* leidžia jungtinį *Naujasis židinys–Aidai*. Publikuojami straipsniai kultūros, religijos, visuomeninio gyvenimo temomis, recenzuojamos ir apžvelgiamos naujos knygos.

Literatūros kryptis, tam tikrame lit-ros raidos tarpsnyje dėsningai susiformavusi giminųjų dvasiūnių ir estetinių reiškinių visuma, kūrybos bruožų bendrumas.

Lit-ros raida skirstoma pagal epochas (Antikos, Viduramžių, Renesanso, Baroko), o XVIII, XIX, XX a., kai lit-ra vis labiau įgyja specifinių dėsningumų, – pagal atsirandančias lit-ros kryptis (klasicizmo, romantizmo, realizmo, neoromantizmo, modernizmo, postmodernizmo). Pirmasis skirstymas yra istoriniu požiūriu, o antrasis, vėlesnių laikų, – ne tik istoriniu, bet labiau tipologiniu, t. y. pagal susidariusį meninio vaizdavimo būdą, pagal kūriniuose įsivyravusius estetinius bendrumus. Δ susiformuoja tam tikros filosofijos pagrindu ir, veikiant įvairioms sąlygoms bei aplinkybėms, išplinta daugelyje šalių, įdiegia iš principo kitą nei lig tol literatūrinę kultūrą (kitoks žmogaus ir pasaulio suvokimas, naujos estetinės pažiūros, savita poetika). Nebūtinai Δ yra epochinė, kartais įsitvirtina tik keliems dešimtmečiams. Dažnai kelios Δ susipina to paties autoriaus kūryboje ar net konkrečiame kūrinyje. Skirtingose šalyse Δ dar įgauna tautinių ypatumų. Po kurio laiko jų estetiniai principai pasensta ir nyksta ar palaipsniui transformuojasi į kitas Δ. Lietuvių lit-roje kai kurios jų (pvz., klasicizmas, natūralizmas, impresionizmas) reikšėsi ne kaip savarankiškos kryptys, o tik tam tikrais savo ypatumais, atgarsiais. Δ pažinimas leidžia atskirti reiškinį vertinti kaip bendresnės europinės visumos dalį, tipologiškai gretinti, suvokti atramas ir sąsajas. Bet kūrybos rezultatą lemia talentas, o ne priklausymas Δ. Lit-ros kryptis kartais vadinama lit-ros srove.

Literatūros srovė, lit-ros krypties viduje funkcionuojanti smulkesnė atšaka (kūrėjų grupės susitelkimas ir veržlesnis savitės estetinių principų demonstravimas). Kartais viena kryptis aprėpia daug įvairių srovių: XX a. pr. viena po kitos atsiradusios futurizmo, ekspresionizmo, dadaizmo, konstruktyvizmo, imažizmo, siurrealizmo srovės priklauso tai pačiai modernizmo (konkrečiau – avangardizmo) krypčiai.

Terminas Δ kartais vartojamas vietoj literatūros krypties.

Lyrika, sen. Graikijoje Δ vadintos dainos, atliekamos pritariant muzikiniu instrumentu – lyra. Šiuo metu terminas vartojamas visų pirma vienai iš lit-ros rūšių (greta dramos ir epikos) įvardinti, taip pat kaip poezijos (eiliuotai parašytų kūrinių) sinonimas. Δ kūrinys paprastai yra nedidelės apimties, jame domi-

nuoja subjektyvūs jausmai, apmąstymai. Jie gali būti reiškiami tiesiogiai, kaip kalbančiojo asmens (lyrinio „aš“) monologas, arba netiesiogiai. Pastaruoju atveju Δ kūrinys gali turėti epikos (pasakojimas, aprašymas) ar dramos (dialogas) elementų; tuomet lyrinis subjektas panašus į pasakojimo veikėją, pasakotoją ar dialogo partnerį.

Δ dažniausiai rašoma eilėmis, nors ne visi eiliuoti kūriniai laikytini Δ (pvz., poetinės dramos, senovėje rašyti filosofiniai ar moksliniai traktatai). Iš kitų litros rūšių Δ išsiskiria ypatinga kalbos organizacija. Joje dominuoja poetinė kalbos funkcija – skaitytojo dėmesys kreipiamas ne į tekstą perduodamą informaciją apie išorinį pasaulį, bet į patį tekstą, vidinius jo ryšius. Įvairūs kalbos lygmenys – sintaksė, semantika, fonetika čia glaudžiai susiję. Labai svarbi fonetinė, muzikinė kalbos pusė – Δ sąmoningai siekiama muzikalumo (kai kurių literatūrinių sąjūdžių, pvz., simbolizmo, – pabrėžtinai); garsas atkuria teksto nuotaiką, sukuria specifinę intonaciją, dalyvauja reikšmės formavimesi (ištakose Δ buvo itin glaudžiai susijusi su muzika).

Δ išsivystė iš religinio ritualo, kuriame pynėsi žodis, muzika, šokis. Δ pradžia galima laikyti piramidėse rastus senovės Egipto tekstus (III–II a. pr. Kr.). Laidotuvių giesmėse, karalių pašlovinimuose, meilės dainose esama elegijos, odės, meilės Δ užuomazgų. Iš ritualo kilo ir senovės graikų (Sapfo, Alkajo) bei romėnų (Katulo, Ovidijaus, Vergilijaus) Δ. Viduriniais amžiais Δ (dažniausiai kuriama lotyniškai) buvo stipriai susijusi su religine tradicija, joje ryškiai senovės žydų (Senojo Testamento), graikų poetikos įtaka. Tuo pačiu metu Rytuose (Kinijoje, Japonijoje) formavosi savita Δ mokykla. Kuriama visais laikais, Δ ypač buvo išpopuliarinta romantikų XIX a.

Δ galima klasifikuoti pagal tematiką (filosofinė, religinė, meilės, gamtinė), subjekto raišką (išpažintinė, meditacinė, manifestinė, aprašomoji), žanrus (elegija, odė, eilėraštis ir kt.).

• **Lyrinis subjektas**, arba lyrinis „aš“, ir kūrinio autorius nėra tas pats. Δ – tai meninė konstrukcija, reikšminis ir kompozicinis lyrikos centras, balsas, kuriam autorius „patiki“ savo mintis ir idėjas. Lyrikoje labiau nei kitose litros rūšyse parodoma pati sakymo, kalbėjimo situacija (aš – čia – dabar), kurios aktyvusis pradai ir yra Δ. Jo raiška priklauso nuo daugelio aspektų – literatūrinės tradicijos, žanro, individualaus autoriaus pasirinkimo ir kt. Pvz., romantizmas įtvirtino išpažintinę lyriką, kurioje dominuoja intymus kalbėjimas pirmu asmeniu, neretai pabrėžiama asmeninė patirtis ar net pateikiamos konkrečios biografijos detalės. Tokiu atveju labiausiai ir kyla pagunda tapatinti Δ ir teksto autorių. Moderniojoje poezijoje distancija tarp autoriaus ir Δ ryškesnė, – Δ konstruojamas kaip kaukė ar vaidmuo (J. Degutytes „Antigonė“, M. Martinaičio „Kukučio baladės“), tampa poetinio pasakojimo dalyviu (A. Nykos-Niliūno „Orfėjaus medis“) ar tiesiog pasakotoju (H. Radausko poezija). Δ gali reikštis ir kaip kelių balsų, kelių vaidmenų jun-

gins (V.P. Bložės lyrika), kaip į konkretų adresatą (pvz., skaitytoją) besikreipiantis pranešėjas (J. Baltrušaičio, B. Brazdžionio kūryba).

• **Lyrizmas**, grupė bruožų, tradiciškai laikomų būdingais lyrikai. Δ bruožai gali pasireikšti ir kitose litros rūšyse (dramoje, epikoje) – išpažinties struktūra, pasakojimas pirmuoju asmeniu, pasakojimo subjektyvumas, emocionalumas ar pakilumas, vaizdinga, turtinga tropų kalba, muzikalumas ir kt.

• **Daina**, rašytinės lyrikos žanras, dažnai besiremiantis dainuojamosios tautosakos stilistika (pvz., Just. Marcinkevičiaus „Oi, užkliokit vartelius“). Tokios Δ neretai sulaukia muzikinės interpretacijos. Kartais tokia literatūrinė, autorinė Δ ir suvokiama kaip folkloro kūrinys. Moderniojoje poezijoje Δ gali būti pavadintas eilėraštiu, modeliuojantis lyrinio subjekto ar personažo išsakykamo situaciją, tačiau nei stilistiškai, nei kompoziciškai nesusijęs su tautosaka (pvz., A. Nykos-Niliūno „Mergaitės daina“).

• **Sonetas**, kanoniškos strofinės sandaros ir kanoniško rimavimo 14 eilučių eilėraštis, kurį sudaro du ketureiliai ir du trieiliai (itališkasis, arba Petrarkos (Petrarca) Δ), arba trys ketureiliai ir dveilias (angliškas, arba Šekspyro (Shakespeare) Δ). Ketureiliai paprastai būna aprašomieji, arba pasakojamieji, o trieiliai ir dveilias – apibendrinamojo, filosofinio pobūdžio. Δ susiformavo XIII a. italų poezijoje, manoma, veikiant arabų ir provansalų poezijos žanrams. Klasikinį itališką Δ sudaro du gaubiamojo rimo ketureiliai (arba katrenai) (ABBA ABBA) ir du trieiliai (tercenai) (CDC DCD arba CDE CDE). Šekspyro įtvirtintas Δ variantas: trys kryžminio rimo ketureiliai (ABAB CDCD EFEF) ir gretutinio rimo dveilias (GG). Atgijęs romantizmo laikais, Δ iki šiol lieka viena populiariausių kanoninių eilėraščių formų. Lietuvių litroje itališko tipo Δ gausu V. Mačernio kūryboje (keturių dalių ciklas „Metai“). Angliško Δ kanonu parašyti V. Mykolaičio-Putino „Sonetai“ 15 Δ ciklas vadinamas sonetų vainiku, kurio kiekvienas Δ pradedamas prieš jį einančiojo baigiamąją eilute, o paskutinis Δ (magistralas) sudarytas iš visų sonetų paskutinių pirmųjų eilučių (A. A. Jonyno, A. Marčėno sonetų vainikai).

• **Odė**, iškilmingas aukštojo stiliaus kūrinys, šlovinąs žymų asmenį, įvykį ar idėją. Sen. Graikijoje – chorinė šlovinančio ar gedulingo pobūdžio giesmė. Vienas iš Δ žanro kanonizuotojų – graikų poetas Pindaras (V a. pr. Kr.). Romėnų poetas Horacijus (I a. pr. Kr.) įtvirtino Δ kaip grynai literatūrinį žanrą, atskyręs jį nuo muzikos. Ypač populiari Δ tapo XVI–XVII a. prancūzų (P. de Ronsaro (Ronsard), F. Malerbo (Malherbe), N. Bualo (Boileau), sukūrusio ir šio žanro teoriją), anglų, vokiečių, ispanų, lenkų ir kt. litrose. Šio klasicizmo itin pamėgto žanro nevengė ir romantikai – vienos žymiausių Δ pasaulinėje literatūroje yra F. Šilerio (Schiler) „Odė džiaugsmui“ (įą L. van Bethovenas panaudojo IX simfonijos finale), A. Mickevičiaus „Odė jaunystei“. Lietuvių litroje klasicistinės Δ pa-

vyzdžiu galima laikyti A. Strazdo „Giesmę Rygos miestui pagerbti“, romantinės – S. Stanevičiaus „Slovė žemaičių“. Modifikuotas Δ žanras išliko ir moderniojoje poezijoje (pvz., lenkų poetės V. Šimborskos (Szymborska) „Ode Kasandrai“, T. Venclovos „Ode miestui“).

Manierizmas, lit-ros stilius arba srovė. Samprata nėra vienareikšmė ir nusistovėjusi. Bendriausia prasme Δ, kaip stilistinių ir idėjinių meninės raiškos priemonių visuma, priešinamas klasicistiniam stiliui. Δ būdingas sąlygiškumas, siekis kurti nerealaus, kito pasaulio įvaizdį, subjektyvumas, rafinuotumas. Δ atsirado XVI a. pab., kai prasidėjo renesansinių idealų krizė, plėtojosi veikiamas Baroko meno koncepcijų. Kartais Δ laikomas net atskira lit-ros epocha tarp Renesanso ir Baroko, siejamas su konceptizmo, kultizmo, marinizmo literatūrinėmis srovėmis, kartais – tapatinamas su pačiu Baroku. Iš esmės Δ teorijos šalininkai manieristais dažniausiai laiko Baroko, pradendant pačiu ankstyviausiu laikotarpiu, lit-ros teoretikus ir poetus (pvz., italų mokslininką E. Tesaurą, lietuvių ir lenkų lit-ros teoretiką M. K. Sarbievijų, italų poetus T. Tassą, G. Mariną, ispanų rašytoją M. de Servantesą (Cervantes) ir kt.). Kartais Δ traktuojamas kaip dekadentinė bet kurios kultūrinės epochos pabaigos raiška. Δ koncepcija dažnai vertinama kritiškai ir yra pripažįstama tik kai kurių šalių literatūrologinės tradicijos.

Metafora, kalbos figūra, kurioje vienas dalykas aprašomas kito dalyko terminais. Δ paprastai sudaro žodžių junginys, kurio bent vienas narys, atsidūręs netipišrame sau kontekste, įgauna naują, perkeltinę reikšmę (pvz., karštas pienas – tiesioginė reikšmė; karštas jausmas – perkeltinė reikšmė). Ši figūra grindžiama asociatyviu dviejų reiškinų (labai dažnai – gamtos ir žmogaus) ryšiu, dviejų reiškinų panašumu, ir iš to sekančia galimybe vienam žodžiui pakeisti kitą. Pvz., atšiaurus, piktas žvilgsnis asocijuojasi su ledo šalčiu (abu reiškinius sietų nemalonus pojūtis su jais susidūrus, ir tokį žvilgsnį mes pavadiname lediniu žvilgsniu). Palyginime ryšys tarp dviejų reiškinų yra eksplicitinis, akivaizdus (pvz., „žvilgsnis šaltas kaip ledas“), o Δ – implicitinis, numanomas. Δ yra bene labiausiai paplitęs kalbinės raiškos būdas, toks dažnas, kad kasdienėje kalboje jo beveik nepastebime (pvz., laikrodis eina, širdis kala). Jau nuo Antikos metaforiškumas laikomas esmine poetinės kalbos ypatybe. Šis teiginys dar kartą buvo aktualizotas XX a. 6 deš. rusų formalisto R. Jakobsono. Jis Δ išskyrė kaip dominuojančią poezijoje, o metonimiją – prozoje. Skirtingai nuo kasdienės šnekamosios kalbos, poezijoje Δ būna neįprastos, naujos, netikėtos, jos aktyviai dalyvauja atskiro žodžio, frazės ir viso teksto reikšmės formavimosi procese. Eilėraštyje Δ dažnai būna viena nuo kitos sunkiai atskiriamos, susilieja viena su kita ir sudaro vientisą teksto audinį, pvz., H. Radausko eilėraštyje:

Pablyškęs vakaras, pavirsdamas į miglą,
Iš tylinčio dangaus pro žalsvą lapų stiklą
Į sodą sunkiasi, šlamėdamas žolėį,
Kur verkiančioj šviesoj balčiausi gyvuliai,
Palikę pasakas, klajoja realybėj,
Bijodami, kad tuoj dangaus skliautai beribiai
Užges ir kailiai jų putodami ištirps,
Ir rankos dieviškos jiems vilnų nenukirps.

Stilistika skiria Δ rūšis, tačiau jų ribos nėra visai aiškios ir griežtos.

- **Animizacija**, viena labiausiai paplitusių Δ rūšių. Tai gyvo daikto savybių suteikimas negyviems daiktams, reiškiniams ar abstrakčioms sąvokoms (pvz., Maironio „Užmigo žemė. Tik dangaus / Negęsta akys sidabrinės [...]“). Animizacijos atmainomis galima laikyti antropomorfizaciją, personifikaciją ir prozopopėją.

- **Antropomorfizacija**, žmogiškų savybių suteikimas negyviems daiktams, reiškiniams ar pan. (pvz., J. Aiščio „Atėjo vakaras, suraukęs antakius [...]“).

- **Katachrezė**, žodžių, siejančių objektyviai nesuderinamas tikrovės sritis, gretinimas (S. Gedos „Be žado šlama žydintis akmuo“).

- **Oksimoronas**, dviejų žodžių, kurių reikšmės neigia viena kitą, sugretinimas (pvz., Just. Marcinkevičiaus „šviečia akla tamsa“).

- **Personifikacija**, arba įsameninimas, dažnai laiko animizacijos sinonimu. Kartais teigiama, kad personifikacija nuo animizacijos skiriasi didesniu sąlygiškumu – tai sąvokų, idėjų vaizdavimas, suteikiant jiems gyvų daiktų ypatybes (pvz., H. Radausko „Purpuriniai išsiskleidė metai – / Sidabrinų erdvių augalai“).

- **Prozopopėja**, žodžiai, suteikiami daiktams, reiškiniams ar personifikuotoms sąvokoms (pvz., V. Kudirkos „Užgaudė varpas liepimu aiškiausiu, / Tartum įsiai žmogaus lūpas gavo, / Kelkite, kelkite, kelkite [...]“).

- **Sinestezija**, skirtingų pojūčių pateikimas viename metaforiniame junginyje. Sinestezijos pavyzdžių gausu H. Radausko poezijoje (pvz., „Vanduo apsi- rengė melodija kuklia, / Pabudusi šviesa į šaltą srovę metės“).

Metonimija, daikto ar reiškinio pavadinimo pakeitimas kito daikto ar reiškinio pavadinimu, kai abu jie tarpusavyje yra susiję gretimumo ryšiu. Taip knygą pakeičia jos autorius (skaitau *Maironį*), daiktą pakeičia medžiaga, iš kurios jis padarytas (žvanga geležis), žmonės – jų gyvenamoji vieta (visas *kaimas* jau buvo atsikėlęs), padarinys pavartojamas vietoj priežasties (gražiai *duonelė* auga). Esama nuomonės, kad Δ būdingesnė prozeinei kalbai.

• **Antonomazija**, metonimijos atvejis, kai tikrinis vardas vartojamas bendrine prasme, pvz.:

Negrįš *odisėjai*, šį kartą atgal nebegriš...
Penelopės nelauks su verpstėm –
 pro vienodą ratelio dūzgėjimą.
 (J. Degutytė)

• **Hiperbolė**, vaizduojamo daikto ar reiškinio, kurios nors ypatybės padidinimas, pvz., pasakyme *mirti iš juoko*, patarlėje *geras artojas ir žąsiniu paaria*. Δ dažnai sudaro ne atskira frazė, o didesnė teksto atkarpa (pvz., dvariškių puotos aprašymas K. Doneičio *Metuose*).

• **Litotė**, kurios nors daikto ar reiškinio savybės sumažinimas, pvz., posakiuose *šaukšte prigerti*, *mažesnis už aguonos grūdą* ir pan.

Hiperbolė ir litotė metonimijai skiriamos gana sąlygiškai – jos yra tarpinėje pozicijoje tarp metaforos ir metonimijos, o kai kurių teoretikų net skiriamos metaforos grupei.

• **Sinekdocha**, metonimijos rūšis, pagrįsta kiekybiniu principu – vienaskaita vartojama vietoje daugiskaitos, dalis vietoje visumos, pvz., apie alų sakoma *gardi putelė*. Dažnas Δ atvejis – kai žmogaus kūno dalys (širdis, krūtinė, akys) vartojamos vietoje visos žmogiškos būtybės (pvz., Maironio eil. „Nuo Birutės kalno“: „Ar tą galią suteik, ko ta trokšta širdis“).

Mitas, (gr. *mythos* – žodis, sakmė, padavimas), pasakojimas apie praeitį, alegoriškai ir simboliškai aiškinantis kokių nors reikšmių prasmę. Paties Δ kilmė dažniausiai tiksliai nežinoma. Δ pateikia kieno nors, dažniausiai pasaulio, dievų, žmonių, tautų ir valstybių atsiradimo, istorijos pradžios versiją. Δ herojai dažniausiai yra dieviškos arba nepaprastų galių turinčios asmenybės. Δ tikslas – pateikti vienokią ar kitokią pasaulio sampratą, rasti realybės prasmę, pagrįsti kasdieniškojo ir transcendentinio pasaulio ryšį, motyvuoti žmonių veiklos, papročių, ritualų priežastis. Δ susiformavimas neatsiejamas nuo žodinės kultūros. Lit-roje Δ įgauna daugiau retorinių elementų variacijų, gali būti net parodijuojamas. Δ sąvokos turinys ir prasmė yra istoriškai kintantys. Klasikiniai senieji tautų Δ, neatsiejami nuo magijos ir kulto, iš esmės skiriasi nuo vad. modernių visuomenių Δ – sunkiai kontroliuojamų masinių „nuomonių“, formuojamų daugelio veiksmų. Δ elementų turi XX a. ideologinės sistemos – fašizmas, komunizmas. Δ gali būti paneigtas elitinių visuomenės grupių (demitologizacija). Δ tyrimu užsiima įvairios mokslo šakos – etnologija, religijotyra, sociologija, kultūros istorija. Atskira mokslo šaka – *mitologija* – tyrinėja senųjų tradicinių Δ sklaidą tautosakoje. Lietuvių mitologijos rekonstrukcijos metodologiją sukūrė A. J. Greimas (stud. *Apie dievus ir žmones*, 1979; *Tautos atminties beiėškant*, 1990), senovės baltų mitologiją ir religiją tyrinėjo G. Beres-

nevičius, N. Vėlius. Su Δ susiję įvairūs pasakojamosios tautosakos žanrai – sakmės (etiologinės – apie pirmųjų žmonių, gyvūnų, augalų sukūrimą; mitologinės – apie mitinių būtybių atsiradimą ir veiklą), padavimai, stebuklinės pasakos. Mitinės mąstysenos fragmentai atsiveria ir dainuojamojoje tautosakoje, ypač seniausiose apeiginėse dainose, bei smulkiojoje tautosakoje (dažniausiai – keiksmuose, užkalbėjimuose).

Δ literatūroje reiškiasi tiek kaip senųjų archainių Δ panaudojimas, interpretavimas kokiame nors kūrinyje, tiek kaip vidinė pačios lit-ros, kuriančios mitologizacinį procesą, tendencija. Lit-ros ir Δ sąsajos yra glaudžios, o jų sąveikos procesas – labai sudėtingas. Lit-ra gimsta iš Δ, kuomet šis nustoja būti sakralinis, tikėjimo objektas ir įgyja moralinę, pažintinę, estetinę vertę. Tautosakinė ir rašytinė lit-ra gausiai naudoja Δ detales ir formas sykiu perkurdama ir transformuodama pirmąjį Δ, kurį rekonstruoti dažnai sudėtinga. Mus pasiekusi senoji mitologija yra jau literatūrinių interpretacijų, racionalizacijos rezultatas.

Lietuvių Δ reliktai aptinkami įvairiuose senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose. Vienas seniausių – Sovijaus Δ, užrašytas Jono Malalos kronikoje (1261). Svarbūs Lietuvos Δ, užfiksuoti metraščiuose: tai Δ apie lietuvių kilmę iš romėnų – vadinamoji Palemono legenda, užrašyta platesniajame metraščių sąvade (XVI a. pr.). Δ apie Šventaragį ir kiti Lietuvos metraščiuose, istoriniuose veikaluose užrašyti Δ buvo ypatingai svarbūs valstybės kūrimo ir stiprinimo ideologijai, pilietiškumo ir tautiškumo ugdymui, turėjo reikšmės atremiant imperialistinę užsienio valstybių politiką. Grožinėje Lietuvos lit-roje, pradedant XVI a. lotyniškais tekstais, Δ buvo ir tebėra plačiai parafrazuojami (pvz., Antikos Δ detalės J. Vaičiūnaitės, T. Venclovos, K. Platelio poezijoje arba liet. Δ simbolika pagrįsti S. Gedos, M. Martinaičio poezijos tekstai).

Modernizmas (pranc. *moderne*, vok. *die Moderne* – šiuolaikinis, šiuolaikiškas), nuo XIX a. pab. iki XX a. vidurio Europoje ir Amerikoje vyravusių lit-ros stilių ir estetikos teorijų kompleksiška visuma, kuriai priklauso gausūs ir įvairūs skirtingų tautų literatūriniai judėjimai, siekę įtvirtinti radikalias estetines naujoves, atsiskirti ankstesnių literatūrinės kūrybos normų, transformuoti arba atmesti visas ligtolines tradicijas. Estetinio modernumo ir literatūrinio modernizmo samprata Vakarų Europoje ypač išplito apie 1890 ir pirmiausia buvo siejama su skandinavų rašytojų H. Ibseno, A. Strindbergo, K. Hamsuno, belgų poeto ir dramaturgo M. Meterlino (Maeterlinck), amerikiečių poeto V. Vitmeno (Whitman) kūryba, filosofų F. Nyčės (Nietzsche) ir S. Kirkegoro (Kierkegaard) idėjomis. Tačiau modernizmo raida prasidėjo anksčiau iki šio prozeržio. Jau XIX a. viduryje, kai Europą ir JAV, ypač didžiuosius miestus, ėmė ypač smarkiai keisti technikos progresas ir socialiniai poslinkiai (moderniosios buržuazijos kilimas), o mokslą

ir religiją sukretė Č. Darvino (Darwin) atrasti gamtos evoliucijos dėsniai, tokie autoriai kaip prancūzų poetas Š. Bodleras (Baudelaire) ar amerikiečių rašytojas E. A. Po (Poe) deklaravo, kad modernus gyvenimas reikalauja pereiti nuo klasikinės grožio sampratos ir sustingusių senųjų literatūros formų prie eksperimentinių paieškų, kaip išreikšti radikalai kintančią žmogaus sąmonę ir tikrovę. Modernizmo raida – tai viena po kitos kilusių literatūrinių krypčių, grupių, programų, kurios dažnai konkuravo tarpusavyje skirtingomis idėjomis, seka. Apytikslis laikotarpis tarp 1890 ir 1910, kai kur – iki I pasaulinio karo pradžios, laikomas ankstyvojo modernizmo etapu. Jam priskiriami tokie judėjimai kaip simbolizmas, dekadentizmas, impresionizmas, neoromantizmas, ankstyvieji ekspresionizmo kūriniai, įvairiais aspektais tebesusiję su romantizmo ir romantinio idealizmo tradicija, tačiau vis sudėtingiau reaguojantys į patiriamą kalbos, asmens, visuomenės ir pasaulėžiūros krizę. Laikotarpis iki II pasaulinio karo laikomas brandžiojo modernizmo periodu. Tuo metu pasirodo svarbiausi modernizmo, kaip elitinio, „aukštojo“ lit-ros stiliaus, kūriniai – Dž. Džoiso (Joyce) *Ulisas*, R. M. Rilke's *Duino elegijos*, T. S. Elioto *Bevaisė žemė* ar T. Manno *Užburtas kalnas*. Kita vertus, susiformuoja ryški atsvara „aukštajam modernizmui“ – tai literatūrinio avangardo kryptys: italų ir rusų futurizmas, vokiečių ekspresionizmas, dadaizmas, siurrealizmas, kurios literatūrą suvokė ne kaip elitinį meną, o kaip atvirą visuomenės normų ir skaitytojo mąstysenos provokaciją. Svarbiausios XX a. 5 ir 6 deš. modernizmo kryptys – egzistencializmas, absurdo teatras, JAV bytnikų kartos lit-ra – liudijo vis gilesnį Vakarų kultūros ir pačios moderniosios lit-ros vertybių perkainojimą po II pasaulinio karo ir atsivėrusios žmogaus egzistencinės tuštumos problemą. Tokie pokario rašytojai kaip S. Beketas (Beckett) ar Dž. Keruakas (Kerouac) jau laikomi modernizmo ir jį palaipsniui keičiančio postmodernizmo ribos autoriais. Nepaisant šių pokyčių, modernizmo estetika iki pat šių dienų išlieka tarp esminių dabartinės lit-ros stiliaus atramų.

Neinforminė poetinė leksika, žodžių grupės, vartojamos grožinėje lit-roje teksto ekspresijai stiprinti, istoriniam, socialiniam koloritui pabrėžti ir pan.

- **Archaizmai**, pasenę, iš aktyvios vartosenos pasitraukę žodžiai ar jų gramatinės formos. Δ gali būti vartojami kaip priemonės istorinei aplinkai atkurti (pvz., tokių Δ gausu V. Krėvės, A. Vienuolio prozoje), kaip estetinį efektą, archaiškumo įspūdį kuriantis faktorius (pvz., „dovis“, „orė“, „todrin“ ir kt. Δ J. Baltrušaičio poezijoje).

- **Neologizmai** arba **naujadarai**, naujai sudaryti žodžiai, kurių tikslas lit-roje – raiškiai apibūdinti daiktą ar reiškinį, o neretai – tiesiog „sužaisti“ kalba. Δ gausu B. Sruogos poezijoje ir prozoje (pvz., „naktumas“, „mušeikizmas“), Alb. Žukausko eilėraš-

čiuose (pvz., „būviabūvis“). Δ ypač dažni avangardizmo, ekspresionizmo stilistikos kūrinuose, pvz., P. Morkūno eilėrašty „šaipėrantas“ sudaro beveik vieni Δ („žiemarės šaltupiu paližęs / važiuokliauju pasidanguravęs“).

- **Barbarizmai**, svetimų kalbų žodžiai, bendrinėje kalboje turintys savo atitikmenis (pvz., „svietas“ – pasaulis, „kupčius“ – pirkėjas). Δ dažni poetinėse stilizacijose, literatūrinėse aliuizijose, pvz., M. Martinaičio eilėraštyje aliuziškai atkuriama A. Vienažindžio poezijos atmosfera: „Sudiev lelija / dangaus baltoji / lenciūgai skamba – jau smertis stoja.“

- **Dialektizmai** arba **tarmybės**, kurios nors tarmės žodžiai, gramatinės formos ar sintaksinės konstrukcijos, vartojami grožinėje lit-roje. Iki lietuvių kalbos sunorminimo daugelis rašytojų kūrė gimtąją tarmę (pvz., Žemaitė – žemaičių, A. Strazdas, A. Baranauskas – rytų aukštaičių). Vėliau tarmybės vartotos (ir vartojamos) labiau stilistiniam efektui išgauti. Δ gausu Alb. Žukausko poezijoje. Jų esama S. Gedos, M. Martinaičio eilėraščiuose, J. Apučio ir kt. autorių prozoje. V. Braziūnas išleido aukštaičių (šiaurės panevėžiškių) tarmę parašytą poezijos knygą *Saula prė laidos* (2008).

- **Žargonizmai**, **slengas**, šnekamosios, kasdieninės kalbos žodžiai ar kalbėjimo maniera, kuri paplitusi tam tikrose socialinėse, profesinėse grupėse (pvz., jaunimo, kalinių, menininkų bohemos slengas, medikų žargonas). Δ elementų gausu J. Ivanauskaitės, R. Gavelio ir kt. autorių prozoje.

Neoklasicizmas, konservatyvioji XX a. literatūrinio modernizmo tendencija, būdinga nemažai daliai klasikinio („aukštojo“) modernizmo autorių. Neoklasicistai, pesimistiškai vertindami moderniąją epochą kaip vertybių krizės laiką, atsigręžia į lit-ros tradiciją, jų suvokia kaip autoritetą, atramą ir pavyzdį kurti aukštos vertės menui šiuolaikiniame pasaulyje. Kūryba išsiskiria dėmesiu praeities kultūros epochoms – ne tik Antikai ar Klasicizmui, bet ir Viduramžiams, Renesansui, Barokui, literatūros klasiškai ir kultūrinei atminčiai plačiąja prasme. Naujai suaktualinami praeities epochų stiliai, lit-ros motyvai, siužetai, filosofinės ar religinės idėjos, perimami ir naujai pritaikomi tradicinės lit-ros žanrai (pvz., antikinė elegija ar sonetas). Individualus kūrėjo talentas suvokiamas kaip tradicijos tąsa ir jos transformavimas (T. S. Eliotas), todėl iš kūrėjo (bei skaitytojo) reikalaujama didelės literatūrinės erudicijos, meno kaip aukštos meistrystės, kurios reikia išmokti, suvokimo. Vertinant lit-rą ir visuomenę laikomasi hierarchijos ir elitiškumo principo, priešinamasi populiarizmui kultūrai ir avangardui kaip chaotiškam menui. Lit-roje siekiama klasikinės pušiausvyros – grožio ir tiesos vienovės, poetinio vaizdo objektyvumo, techninės disciplinos, intensyvios kūrybinės savirefleksijos. Poezijos kūrinys turįs būti

toks pat meistriškas, įtemptas, sudėtingas ir paveikus kaip didieji Europos muzikos šedevrai ar gotikinė architektūra (O. Mandelštam, E. Paundas (Pound)). Svarbiausia – kūryboje siekti viršlaikinio ir viršasmėninio estetinio idealo, nors moderniojoje epochoje toks tikslas pačių neoklasicistų dažnai vertinamas pesimistiškai. Neoklasicistų visuomeninės pažiūros dažnai – konservatyvios.

Δ ryškiai realizuotas XX a. anglų, vokiečių, graikų, Vidurio ir Rytų Europos tautų, rusų poezijoje. Svarbiausi neoklasicistiniai poezijos sąjūdžiai – XX a. 2 deš. anglų imažizmas ir su juo susijusi E. Paundo, T. S. Elioto kūryba bei rusų akmeizmas (A. Achmatova, O. Mandelštam, N. Gumiliovas). Lietuvoje Δ tendencija išryškėjo XX a. 4 deš. – H. Radausko kūryboje (susipynusi su estetizmu), V. Mačernio, A. Nykos-Niliūno, B. Krivicko poezijoje (sujungta su egzistencializmo filosofija). Vėliau lietuvių Δ savitai atstovauja atskiri poetai – visų pirma T. Venclova, K. Platelis, V. Daunys, jo problematika išlieka svarbi A. Marčėnui.

Neoromantizmas (naujasis romantizmas), diskutuotinas terminas, ne visose lit-ros istorijose vienodai paplitęs, taikomas 1890–1920 antipozityvistinėms kryptims, pasisakiusioms prieš racionalizmą ir natūralizmą. Juo nusakomas lit-ros sugrįžimas su nauja realizmo ir modernizmo patirtimi „prie dvasios“ – romantinio vaizdavimo būdo, romantizmo kūrybos ir estetikos.

Vakarų Europos lit-rose, kuriose modernizmas formavosi ne tik kaip antirealizmas, bet ir kaip antiromantizmas, Δ kūryba aiškiau atsiskyrė nuo modernistų. Tokio tipo Δ labiausiai pasireiškė Anglijoje (R. Kiplingo, Dž. Konrado (Conrad), R. L. Stivensono (Stevenson), G. K. Čestertono (Chester-ton) kūryboje); Prancūzijoje – suklestėjusiam herojinės dramos žanre, ypač E. Rostando kūryboje. Vokiečių lit-roje Δ ryšys su modernizmu (simbolizmu, impresionizmu) daug glaudesnis, jam priskiriami kai kurie Š. Georgės (George), H. Hofmanstalo (Hofmannsthal), G. Hauptmanno kūriniai.

Rytų ir kitose Europos lit-rose, kuriose modernizmo pradžia sutapo su tautų nacionaliniu ir kultūriniu išsilaisvinimu (įgavusiu „Jaunosios Lenkijos“, „Jaunosios Švedijos“, „Jaunosios Suomijos“, „Jaunosios Estijos“ ir pan. kultūrinių sąjūdžių išraišką) ir kur vėl aktualus tapo kūrybos sąlytis su folkloru, modernizmas buvo suprastas ir perimtas kaip romantizmo tąsa, arba *romantizmo atnaujinimas*. Tokiose lit-rose Δ tipologiškai sunkiai atskiriamas nuo modernistinės kūrybos. Δ jose susiformavo kaip stipriai romantizuotas modernizmas, konfrontuojantis su formalistinėmis estetinėmis tendencijomis. Tokios kūrybos ryškiausiai reprezentantais laikomi: S. Wyspianskis, J. Kasprovičius (Kasprowicz), K. Tetmajeris, V. B. Jeit-sas (Yeats), M. Meterlinkas (Maeterlinck), O. Milašius (Milosz), S. Lagerliof (Lagerlöf), H. Ibsenas, K. Hamsunas, D. Merežkovskis, K. Balmontas, K. Skal-bė, J. Jaunsudrabinis, G. Garsija Lorka, J. R. Chimene-

zas (Jimenez), A. Mačadas (Machado), Dž. Londonas (London), A. Birsas (Bierce) ir kt.

Lietuvoje Δ pasireiškė antruoju stipriai suromantinto modernizmo tipologiniu variantu, prasidėjusiu su J. A. Herbačiausko ir S. Kymantaitės-Čiurlionienės publikacijomis Gabijoje (1907), suklestėjusiu visoje XX a. I pusėje, kol ji išstūmė sustiprėjusi antiromantinė avangardo kūryba (1922), „grynąjį meną“ teigianti estetika ir po krašto okupacijos ideologine prievarta diegtas socrealizmas.

Neoromantinė kūryba – simbiozinis romantizmo ir modernizmo (realizmas čia egzistuoja tik kaip papildomas, foninis vaizdavimo būdas) tipologinis reiškinys, susiformavęs jų sąlyčio riboje ir nė viena neapibrėžiamas. Pamažu rašytojams vis drąsiau perimant modernistinės kūrybos nuostatas, kito ir tipologinių pradų santykis neoromantinėje kūryboje, todėl išskirtini trys jo raidos etapai, atstovaujami trijų rašytojų kartų: 1) modernistinis romantizmas – J. A. Herbačiauskas, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, Vydūnas, V. Krėvė, L. Gira, J. Tumas-Vaižgantas, Šatrijos Ragana; 2) romantiškas modernizmas (simbolizmas, impresionizmas) – B. Sruoga, F. Kirša, V. Mykolaitis-Putinas, I. Šeinius, J. Lindė-Dobilas; 3) romantiškas post-avangardizmas – B. Brazdžionis, J. Aistis, A. Miškinis, K. Boruta, iš dalies S. Nėris.

Neoromantinėje kritikoje ir estetikoje pirmą kartą lietuviškai buvo reflektuota kūrybos esmės, estetinio vertingumo ir nacionalinio savitumo problemos.

Neoromantinė kūryba – bene didžiausias lietuvių lit-ros klasikos šaltinis, sugestionavęs mitą apie lietuvius kaip lyrikų tautą ir davęs nacionalinio charakterio – intuityvisto ir mistiko – meninį portretą. Δ – tai kosminio vizionizmo ir dainiškos lyrikos, poetinės istorinės dramos, kaimiškos, padavimų prozos suklestėjimo metas. Jai būdinga lyrizmas, gamtos poetizacija, folkloro stilizacija, psichologinės meilės jausmo atodangos, transcendentinės pasaulėjautos, prigimties balso ir grožio, neatsiejamo nuo dvasingumo, manifestacijos bei laisvos meninės formos, improvizacijos, spontaniško intuityvumo, melodinio, muzikinio prado akcentavimas.

Novelė (it. *novella* – naujiena), grožinės prozos žanras. Neilgas kūrinys, kuriam būdinga griežtesnė nei apsakymo struktūra, dažn. dramatiška, staigi atomazga, netikėtas posūkis. Kai kurie lit-ros tyrinėtojai Δ ir apsakymo terminus vartoja sinomiškai, kiti novelę laiko apsakymo atmaina. Nacionalinėse lit-rose termino reikšmė nevienoda: vokiečiai skiria novelę (*Novelle*) nuo apsakymo (*Kurzgeschichte*), prancūzų *nouvelle* panaši į apsakymą (kaip ir *récit*), rusai skiria apsaką (*povest'*), apsakymą (*rasskaz*), novele (*novella*) vadina labai trumpą apsakymo formą, lenkai t.p. skiria apsakymą (*opowiadanie*) ir novelę (*nowela*). Anglų k. terminas *novella* vartojamas retai, dažn. Δ neskiriama nuo apsakymo (*short story*).

Δ pavadinimo etimologija liudija, kad Δ pradžioje reiškę pasakojimą apie naujus įvykius, kuriuos žmo-

nės perpasakodavo pasilinksminti ar pamokyti. Novelių ciklų užuomazgos įžvelgiamos *Tūkstančio ir vienos nakties* pasakojimuose (anksčiausi variantai arabų k. iš ~IX a., pirmasis vertimas į europiečių – pranc. kalbą – 1704). Europos tradicijoje Δ ištakos siejamos su trumpais pasakojamaisiais žanrais – pasakomis, anekdotais, pamokslų intarpais. Renesanso laikotarpiu Europoje suklestėjo pramogai skirti pasaulietinių pasakojimų rinkiniai (italo Dž. Bokačo (Boccaccio) *Dekameronas*, par. 1349–1353, išl. 1471, prancūzės Margaritos Navarietės (Marguerite de Navarre) *Heptameronas*, 1558–1559, anglo Dž. Čoseerio (Chaucer) *Kentenberio pasakojimai*, par. ~1387–1400, išsp. 1478) ir praktiniai rinkiniai kunigams. Šalia egzistavo ir kiti iš vid. amžių lit-ros atėję panašūs žanrai – fablijo, *švankas*. Renesanso novelei būdinga šios epochos lit-ros bruožai: vitališkumas, neretai pereinantis į nešvankumą, optimizmas. Galutinai Δ žanro kanonai susiklostė XIII a. pab. – XIX a. pr.; Δ buvo labai populiarūs Vokietijoje (K. Brentano (Brentan), L. J. fon Arnim (von Arnim)). Kūrinio ilgis – nuo kelių iki kelių šimtų puslapių, fabulos centre paprastai buvo vienas paslaptingas įvykis ar konfliktas, vedantis į nelauktą posūkį ir logišką, bet netikėtą pabaigą. Romantikai suteikė novelei filosofinį, mistinį pobūdį (J. L. Tykas (Tieck), E. T. A. Hofmanas (Hoffmann), E. A. Po (Poe)). XIX a. su realizmo lit-ra susiformavo ir realistinė Δ, labiau pabrėžianti racionalius socialinius, moralinius aspektus (G. de Mopasanas (Maupassant), A. Čechovas).

Lietuvių lit-roje Δ užuomazgų įžvelgiama XIX a. vid. didaktinėje prozoje. Δ terminas pradėtas vartoti XIX a. pab. Aiškesnius bruožus įgijo atsiradus liet. periodikai, kurioje spausdinta trumpoji proza. XX a. pr. Δ terminą bandė apibrėžti K. Bizauskas, J. Brazaitis, V. Mykolaitis-Putinas ir kiti. Pirmasis Δ formą išstobulino J. Savickis (rink. *Ties aukštu sostu* 1928). Brandžia novelistika išsiskiria XX a. 4 deš. (P. Cvirka, J. Grušas ir kt.), išėivijos autoriai (A. Škėma, A. Landsbergis, B. Pūkelevičiūtė). Δ suklestėjo Lietuvoje XX a. 7–9 deš. (intelektuali R. Lankausko, J. Mikelinško, I. Mero kūryba). Stiprėjo lyrinė tradicija (R. Granauskas, J. Aputis, B. Radzevičius), ironiška pasaulėjauta (S. Šaltenis), pasaulio iracionalumo, paslapties pojūtis (S. T. Kondrotas, 10 deš. J. Skablauskaitė). Trumpos Δ meistrė – B. Vilimaitė. XXI a. Δ žanro kūriniių parašė D. Kalinauskaitė ir kiti.

Parabolė (gr. *parabolē* – palyginimas), trumpas lit-ros, dažniausiai prozos, kūrinys, kurio turinys šalia konkrečios prasmės apibendrina žmonijos egzistencijos, religijos, moralės vertybines problemas. Δ artima pasakėčiai, tačiau skiriasi nuo jos meninio pasakojimo įtikinamumu ir antropomorfizavimo atsisakymu. Analogijos, konkretų žmogaus poelgį komentuojančios universaliu aspektu, suteikia Δ ypatingos sugestijos.

Nuo seno Δ vaidina išskirtinį vaidmenį senųjų religinių sistemų – sufizmo (islamo misticizmo), zen

Budizmo, žydų egzegetinės lit-ros ir kt. tekstuose. Klasikinės Vakarų kultūros Δ, esančios Naujajame Testamente (pvz., evangelinės Δ apie sėjėją, apie rauges ir kt.) iliustruoja daugiareikšmes, savotiškai užkoduotas krikščionybės tiesas, kurių interpretacija paremta visa vėlesnė krikščioniškoji lit-ra. Platūs Δ komentarai randami ir senojoje lietuvių lit-je (pvz., K. Sirvydo *Punktuose sakymų* (1621) apmąstymai apie laisvą žmogaus valią, paremti Naujojo Testamento Δ apie darbą Kristaus vynuogyne ir užmokestį už tai). XIX–XX a. lit-roje Δ išplinta įvairiuose žanruose ir karštais tampa pagrindiniu viso kūrinio meninės tiesos konstravimo principu (pvz., B. Brechto, S. Mrożeko dramos).

Δ vaizduoja istorinį praeities arba esamąjį laiką, daugiau ar mažiau susijusį su konkrečiais įvykiais ir vietomis, tačiau joje akcentuojamos nepriklausomos nuo laiko ir vietos idėjos. Tai gali būti moralinių vertybių akcentai (pvz., V. Krėvės *Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną*), žmogaus ir pasaulio santykio apibendrinimas (vienatvės svetimame ir priešiškaime pasaulyje išraiška F. Kafkos romane *Procesas*), žmogaus prigimties analizė (H. Hesės (Hesse) romane *Stepių vilkas, Narcizas ir auksaburnis*).

Pasakojimas (naracija), įvykio arba įvykių pateikimas (žodžiu, raštu, vaizdu ar kitaip). Įvykis reiškia pradinės situacijos įveikimą ar būsenos pakeitimą į jai priešingą būseną: įprasta, kad Δ prasideda trūkumo konstatavimu ir pasibaigia jo pašalinimu. Ši sąvoka vartojama nevienareikšmiai, nes ji gali reikšti ir papasakotus įvykius (istoriją, kas yra papasakota), ir įvykius pateikiantį tekstą (pasakotojo kalbos formą šalia aprašymo ir samprotavimo), ir patį pasakojimo aktą (naraciją, kaip papasakojama). Visos šios trys reikšmės yra viena su kita susijusios: naracija įsteigia sykiu ir istoriją, ir pasakojimo tekstą, kurių santykis primena turinio ir raiškos santykį. Kai kuriems teoretikams (A. J. Greimui) Δ plačiąja prasme yra ne tik patį įvykių jungimas, būdingas tam tikriems tekstams, bet ir reikšmės apskritai sukūrimo principas, visuotinis reiškinys.

Δ gali būti būdingas ne tik prozeiškai kalbai, bet ir eiliuotai. Aristotelis „Poetikoje“ mokė nuosekliai išdėstyti įvykius dramoje, neiškreipti natūralios įvykių eigos. Buvo siūloma imti pasakoti nuo ekspozicijos, veiksmo užuomazgos, pateikti veiksmo vystymą iki kulminacijos ir atomazgos. Klasikinis Δ yra nuoseklus (vadovaujamas fabula, įvykiai bandomi pateikti pagal priežasties ir pasekmės santykį, chronologiškai). Modernusis Δ nepaiso fabulos logikos, nuoseklumo išdėstant įvykius, išryškindamas veikėjo dvasios būsenas ir išgyvenimus, problemų svarstymą. Klasikinis Δ yra nuotykių Δ, o modernusis tampa Δ nuotykiu.

Pasakotojas (naratorius) – pasakojantis subjektas, istorijos sakytojas. Jis yra atsakingas už informacijos reguliavimą tekste, siūlo tam tikrą požiūrį į pasakojamus įvykius. Grožiniame tekste Δ nėra tapa-

tus autoriui: net ir pirmojo asmens pasakojimuose Δ yra vaizduojamo pasaulio dalis, autoriaus vaizduotės tvarinys. Δ figūros ryškumas dažniausiai priklauso nuo to, ar tekste yra išryškinta pati pasakojimo situacija (Δ ir jo adresato santykis, pasakojimo aplinkybės), pvz., J. Biliūno prozoje Δ yra labiau pastebimas nei Žemaitės prozoje, nes aiškesnė pasakojimo situacija. Viename kūrinyje gali susitikti skirtingo lygmens Δ : apie vieną Δ gali papasakoti kitas Δ (J. Biliūno „Vagis“). Δ gali būti daugiau ar mažiau juntamas tekste, patikimas arba nepatikimas, anonimiškas arba įvardytas, „objektyvus“ (kalbantis trečiuoju asmeniu) arba „subjektyvus“ (kalbantis pirmuoju asmeniu), susijęs arba nesusijęs su pasakojama istorija, vienvaldis arba demokratiškas, žodį suteikiantis personažui, kitam pasakotojui. Polifoniniame (daugiabalsiame) pasakojime Δ ir personažo požiūriai išsiskiria, bet yra vienodai svarbūs (F. Dostojevskio *Nusikaltimas ir baismė*, V. Folknerio (Faulkner) *Kai aš gulėjau mirties patale*).

Literatūroje dažniausiai pasakojama būtuojų laiku apie tai, kas įvyko anksčiau (vėlesnis pasakojimas), o rečiausiai – būsimoju laiku apie tai, kas dar bus (ankstesnis pasakojimas), kaip pranašysčių tekstuose. Gali būti pasakojama esamuojų laiku apie tai, kas tuo pat metu vyksta (lygiagretus pasakojimas), kaip vidinio monologo romanuose, reportažuose. Dažnai tekste yra derinami skirtingi pasakojimo tipai (įterptinis pasakojimas): vėlesnis pasakojimas derinamas su lygiagrečiuoju dienoraščio arba laiško formos kūriniuose.

Δ santykis su savo paties papasakota istorija gali būti dvejopas: arba jis joje nedalyvauja (Žemaitės prozoje, kurioje pasakojama trečiuoju asmeniu), arba dalyvauja (J. Biliūno prozoje, kurioje pasakojama pirmuoju asmeniu) ir prisiima pagrindinio arba šalutinio veikėjo vaidmenį. Pagrindinė Δ funkcija yra pasakoti, pateikti įvykius, tačiau tuo pat metu jis gali atlikti ir kitokias funkcijas: metapasakojimo (paaiškinti savo pasakojimo tvarką, pasirinktą stilių), bendravimo (kreiptis į adresatą), liudijimo (įrodinėti, kad istorija yra tikra, atskleisti savo santykį su ja), imtis didaktikos, ideologinės funkcijos (pateikti istorijos ir personažų vertinimą, moralą). Δ savo požiūrį į istoriją perteikia tiesiogiai, ją pakomentuodamas, arba netiesiogiai: jo nuomonę ir simpatijas išduoda personažo apibūdinimas, padidintas dėmesys tam tikriems personažams ir įvykiams, komentarai užsidėjus personažo kaukė, ironija, emociniai ir vertinamieji epiteitai ir pan.

Δ nebūtinai sutampa su aplinkos stebėtoju (J. Biliūno „Brisiaus galas“). Pagal Δ užimamą poziciją stebėjime skiriami trys žiūros taškai: nulinis (visažinis Δ , žinantis daugiau nei personažas, pvz., Žemaitės pasakotojas), vidinis (pateikiama tik tokia informacija, kurią galėtų žinoti personažas, Δ žino tiek, kiek žino personažas, pvz., J. Biliūno Δ) ir išorinis (personažo matymas tik iš šalies, nesisistengiant įžvelgti jo vidaus, kai Δ atrodo žinantis mažiau nei personažas, pvz., E.

Hemingvėjaus proza). Modernioje prozoje gali būti pasakojama ir antruoju asmeniu pabrėžiant vidinį konfliktą arba Δ artimumą personažui (R. Granausko *Jaučio aukojimas*).

XIX–XX a. sandūroje Europoje modernėjantis pasakojimas išpopuliarino prozoje subjektyvų Δ , pirmojo asmens pasakojimą ir dar daugiau dėmesio skyrė personažo būsenoms. Lietuvių lit-roje subjektyvus pasakojimo pradininkais laikomi Šatrijos Ragana ir J. Biliūnas.

Personažas (veikėjas), kūrinio vaizduojamo pasaulio būtybė. Lit-roje gali būti vaizduojamas veikiantis, galvojantis ir jaučiantis ne tik žmogus, bet ir gyvūnas, daiktas ar reiškiny. Kūrinyje pasirodo ir mitologiniai, istoriniai veikėjai. Δ yra skaitytojo vaizduotės padarinys, todėl netapatintinas su kūrinio autoriumi. Ši „popierinė būtybė“ yra būtina pasakotojo pasakojamos istorijos dalis. Δ skaitytojui gali kelti simpatiją arba antipatiją, įkūnyti visuomenės lūkesčius, vertybes ir pats daryti jai poveikį.

Pasakotojas Δ pristato savo vardą, jį pristato kiti Δ arba jis pats prisistato. Kūrinyje esama tiesioginių (vardai, portretas, biografija) ir netiesioginių (emocinė reakcija, poelgiai) Δ buvimo ženklų: O. Balzako (Balzac) ir E. Zolia (Zola) Δ tenka žymiai daugiau tiesioginių ženklų nei G. Flobero (Flaubert) ir G. de Mopasano (Maupassant) Δ . Vienu ar kitu būdu Δ priskirtas teminis vaidmuo apibendrina jo atliekamus veiksmus: karalius, piemuo, našlaitė ir pan. Intriguojai netikėti teminiai vaidmeniai poelgiai: karalius persirengia elgeta, piemuo neišeina ganyti ir pan. Δ gali aiškiai įkūnyti kokią nors idėją, savybę (simboliški veikėjų vardai V. Kudirkos satyroje) arba gali būti sunkiau apibūdinamas ir nuspėjamas, net suskaidytas į prieštarigus balsus.

Δ prozos kūrinyje paprastai nėra vieniši, jie sudaro tam tikrą sistemą. Tik toje sistemoje, nuolat lyginant yra suvokiami jų teminiai vaidmenys, mokėjimas arba galėjimas veikti, būti, kalbėti ir pan. Neigiami Δ kontrastuoja su teigiamais (M. Valančiaus didaktinė proza). Pagrindinį Δ padeda atpažinti šalutiniai (mažiau svarbūs pasakojimui) arba epizodiniai (tik viename kitame epizode pasirodantys) Δ . Vieni yra pasyvūs, patiriantys veiksmą, kiti – aktyvūs, veikiantys. Skiriami taip pat daugiau ar mažiau tikroviški Δ . Turintis aiškių individualių bruožų Δ kartais vadinamas charakteriu. Charakteriu gali būti laikoma ir pati Δ psichologijos ir elgesio skiriamųjų bruožų visuma. Charakteriai gali būti statiški, nesikeičiantys (paprastai nuotykių, riterių romanų herojai) arba dinamiški, dėl vienokių ar kitokių priežasčių patiriantys kaitą. Renesanso epochoje Δ įgyja daugiau individualių bruožų, bet dar iki Apšvietos ir Romantizmo laikmečio daugiau dėmesio pasakojimuose skiriama ne charakterio, o veiksmo kūrimumi. Charakterio kūrimas tapo itin svarbus XIX a. realistinėje prozoje. Realistinis (O. Balzako (Balzac), Č. Dikensio (Dickens) ir kt.) Δ turi ne tik vardą ir pavardę, profesiją, kilmę, bet

ir įpročius bei priklausomybę tam tikram visuomenės sluoksniui atspindinčią išorę, kalbą, charakterio bruožus (tipiškas veikėjas tipiškoje situacijoje). XX a. vis dažniau pasigirsta raginimų nuversti Δ nuo pje-destalo, ant kurio jį užkėlė XIX a. romanistai, atsisa-kyti tipiško Δ jungo, paneigti tariamą Δ tikroviškumą, vientisumą ir jo aiškią psichologiją. Modernioje pro-zoje išorinį veikėjų susidūrimą keičia veikėjo vidinis konfliktas, o vaizduojamasis pasaulis gali būti patei-kiamas per tokio veikėjo sąmonę. Kartais (prancūzų „naujajame romane“) iš personažo telieka tik į aplin-ką reaguojanti jo sąmonė.

Poema, ilgą laiką taip buvo vadinamas bet koks didesnės apimties poezijos kūrinys, šiuo metu Δ laikomas stambiausias poezijos žanras, kuriame su-sipina epas, dramatis ir lyrikos bruožai. Δ išsivystė iš herojinio epas ir kartais suvokiama kaip jo sinonimas. Jai būdingi epas bruožai – beasmenis pasakojimas, ryški sužetinė linija, išvystyti charakteriai (A. Mic-kevičiaus *Grażina*), dramatinė kompozicija (Just. Mar-cinkevičiaus *Heroika*, arba *Prometėja pasmerkimas*); romantizmas į dramą įvedė lyrinį elementą – lyrinio subjekto emocijų raišką, fragmentišką kompozici-ją ir pan. Δ pobūdis, struktūra, stilistinės ypatybės priklauso nuo epochos, literatūrinės krypties, au-toriaus individualybės (pvz., Klasicizmo epochoje populiari didaktinė, aprašomoji Δ, simbolizmo es-tetika pastebima V. Mykolaičio-Putino Δ *Vergas*). XX a. Δ, be žanrinės sintezės, būdinga sudėtinga vaizdų struktūra, filosofiniai, istoriniai apibendri-nimai (T. S. Elioto *Bevaisė žemė*, Č. Milošo (Miłosz) *Kur saulė pateka ir kur nusileidžia*). Δ – K. Donelaičio *Metais* – prasidėjo lietuvių grožinė lit-tūra. Aprašo-mosios klasicistinės Δ bruožų ir romantinio lyrizmo esama A. Baranausko *Anykščių šilelyje*, epas ir lyrikos sintezė pastebima Maironio *Jaunojoje Lietuvoje*. Δ tebėra populiari tarp šiuolaikinių lietuvių poetų (Δ parašė K. Bradūnas, S. Gedas, V. Bložė, G. Cieškaitė ir kt.). Just. Marcinkevičius, daugelio Δ autorius (*Sie-na*, *Donelaitis*, *Pažinimo medis*, *Devyni broliai* ir kt.), Δ pavadino „žanrų žanru“, kuris savo išraiškos įvai-rove prilygsta simfoniniam orkestrui.

Poetika, seniausia lit-ros teorijos šaka, kurios tyri-nėjimo objektu tradiciškai laikomos lit-ros formos. Tokios poetikos ištakos – graikų filosofų Platono ir Aristotelio veikaluose. Tačiau šiuolaikiniai lit-ros teo-retikai pabrėžia, kad šis poetikos apibrėžimas yra nepakankamas, kadangi bet kuri poetika svarsto ir li-teratūriškumo, arba lit-ros specifškumo, ir lit-ros bei tikrovės santykio klausimus. Šie du aspektai ryškūs jau seniausioje žinomoje sisteminėje Aristotelio *Po-etikoje* (mimezės ir katarsio sąvokos), nors laikoma, kad svarbiausia vieta jiems tenka XX a. poetikos ty-rinėjimuose (struktūralizmas, semiotika). Pagal tai, kuriems literatūrinių formų ar paties literatūriškumo klausimo aspektams skiriamas didžiausias dėmesys, galima išskirti keletą poetikos tipų. Bene žinomiau-

sia iš jų – vadinamoji *normatyvinė* poetika, kuri sie-kė suformuoti poezijos meno taisykles ir pagal jas bandė nustatyti kūrinio vertę. Tokios yra, pavyzdžiui, Horacijaus (I a. pr. Kr.) ir N. Bualo (Boileau) (1674) poetikos (abi vadinasi *Poezijos menas*). Kita rūšis – *aprašomoji* poetika, kurioje, kaip jau rodo pats pavadinimas, aprašomos literatūrinių tekstų ar jų grupių formos ypatumai. Istorinė poetika tyrinėja literatū-rinių formų formavimąsi, raidą, istorinį kitimą. Nuo XX a. poetikos tyrinėjimai vystėsi dviem kryptim. Pirmoji kryptis išlaikė vadinamąjį metadiskursyvinį, arba teorinį, pagrindą ir savo tyrinėjimus vienai ar kitaip siejo su R. Jakobsono iškelto klausimu „Kas žodinį pranešimą daro literatūros kūrinium?“ bei reikš-mės problema. Pastarojo tipo tyrinėjimams priklaus-o įvairių lit-ros teorijos krypčių (struktūralizmo, semiotikos, mitografinės kritikos, teminės kritikos, iš dalies psichoanalitinės kritikos) bandymai svars-tyti poetikos klausimus. Antroji kryptis – konkrečių kūrinų poetikos tyrinėjimai, poetiką suprantant kaip vidinės kūrinio sandaros (struktūros, kompozicijos, įvaizdžių sistemos ir pan.) analizę, aiškinimą, pade-dantį atskleisti, kuo vienas kūrinys skiriasi nuo kito. Būtent šiuo aspektu galima kalbėti, pavyzdžiui, apie K. Donelaičio *Metų* ar S. T. Kondroto *Žalčio žvilgsnio* poetiką. Tarpinių variantu galima laikyti konkrečių lit-ros krypčių, literatūrinių epochų (pavyzdžiui, roman-tizmo), konkrečių žanrų (A. Zalatorius *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*), tekstų grupės ir pan. po-etikos tyrinėjimus.

Poezija, eiliuota kalba parašyti lit-ros kūriniai; vie-nas iš pagrindinių (greta prozos) kalbos organiza-vimo būdų, kuriam būdinga ritminė struktūra. Iki Naujųjų amžių Δ apskritai buvo vadinamas žodžio menas. Eiliuota kalba buvo privaloma įvairioms lit-ros rūšims – ne tik lyrikai, bet ir epui, tragedijai, ko-medijai. Kai proza tapo pripažinta kaip atskira lit-ros rūšis, Δ terminas pradėtas vartoti dažniausiai kaip lyrikos sinonimas. Tačiau Δ yra platesnės reikšmės nei lyrika – Δ priskiriama poema, kurioje, be lyriniių, esama draminių bei epinių elementų.

Postmodernizmas, bendro pobūdžio terminas, vartojamas kalbant apie šiuolaikinę visuomenę, kul-tūrą, meną, lit-rą, architektūrą. Chronologiškai eina po modernizmo, tačiau dėl Δ santykio su moderniz-mu esama labai įvairių nuomonių. Diskutuojant apie Δ sampratą, viskas lieka kontroversiška: ar tai yra pe-riodas, ar srovė, ar bendras kultūros „būvis“; kada jis prasidėjo, baigėsi ar tebesitęsia ir t. t. Δ terminas pir-mą k. pavartotas 1947 kalbant apie architektūrą. Lit-ros kritikos pradėtas vartoti XX a. 6 deš., norint at-skirti pokarinę eksperimentinę S. Beketo (Beckett), Ch. L. Borcheso (Borges), Dž. Barto (Barth), D. Bartel-mo (Barthelme), T. Pinčono (Pynchon) ir kitų kūrybą nuo aukštojo modernizmo klasikų.

Bendrijų postmodernizmo teorijų yra labai daug; ke-lios įtakingiausios: Ž. F. Liotaro (Lyotard), Fr. Džeimso-

no (Jameson) ir Ž. Bodrijaro (Baudrillardo). Liotaras teigia, kad Δ atspindi ne(pasi)tikėjamą didžiaisiais progreso, apšvietos ir žmonijos išlaisvinimo naratyvais, tarnavusiais tam, kad įteisintų moderniąją kultūrą. Sudedamosios postmodernizmo savybės yra kultūros „negilumas“, pagrįstas simuliacija ir įvaidžių cirkuliacija; istorijos pojūčio silpnėjimas, „šizofreniškas“ nerišlumas, padrikumas ir sustiprinta koliažo forma; naujas „didingumo“ patyrimas, tapatinamas ne su gamta, o su technologija; naujas architektūrinės erdvės, vadinamosios „hipererdvės“, patyrimas. Δ technologija, priešingai nei modernistinėje gamybos paradigmoje, orientuota į atgaminimą, perdirbimą. Ž. Bodrijaras šiuolaikinę Vakarų civilizaciją apibūdina kaip simbolių laiką, kai ženklas nebeturi jokio ryšio su realybe, o nurodo tik į save patį. Tai „virtuali tikrovė“ arba „hiperrealybė“, kuri yra savo pačios atvaizdas. Tai tampa įmanoma tada, kai realybės vietą užima medija. Δ pereinama prie kasdienio gyvenimo estetikos, ir meno spektras labai praplečia. Vietoje užgimstančio kūrybinio akto yra intertekstai, surinkti iš nesuskaičiuojamų kultūros tekstų. Pasak Č. Dženko (Jencks), Δ charakterizuoja „dvigubas kodavimas“: kūriniai komunikuoja dviem skirtingais lygmenimis – ir masėms, ir žinovui, pvz., U. Eko romanai yra tuo pat metu ir populiarūs, ir avantgardiniai. Postmodernus pasakojimas, anot L. Hatčeno (Hutcheon), – tai „istoriografinė metafikcija“: pvz., Dž. Faulzo (Fowleso) *Prancūzų leitenanto moteris*, U. Eko *Rožės vardas*, E. L. Doktorau (Doctorow) *Regtėimas*, S. Rušdi (Rushdie) *Vidurnakčio vaikai*, M. Ivaškevičiaus *Madagaskaras*, G. Beresnevičiaus *Paruzija*, aiškiai, eiliniam skaitytojui prieinamais būdais pasakoja istorijos versijas, bet tuo pat metu šie tekstai kritiškai ir ironiškai reflektuoja jų atliekamą istorinės rekonstrukcijos veiksmą. Priešingai negu modernistai, kurie siekė kurti kažką nauja, postmodernistai dirba su kultūros duotybėmis, kuičiasi kultūros palėpėse, kur suverstos praeityje naudotos priemonės, stiliai, žanrai, tekstai, juos perdirbdami parodijos, pastišo ir kitais būdais. Daugelį postmodernių technikų, kurios atrodo labai novatoriškos, galima rasti ankstesnėse meno epochose. Postmodernioje lit-roje išlieka tai, ką iki kraštutinumo įvairiais eksperimentiniais rašymo būdais pasiekė modernistai, bet modernistiniai bruožai čia pajungti kitai dominantei: modernistai tyrinėjo suvokimo ir pažinimo, perspektyvos, subjektyvaus laiko patyrimo, žinių cirkuliacijos ir patikimumo problemas (klausė „Ką galiu sužinoti apie save ir pasaulį?“), o postmodernistai tiria fiktyvumo, būties būdų ir jų skirtumų problemas, pasaulių prigimtį ir pliuralumą, tai, kaip tokie pasauliai sukuriami ir suardomi (klausia „Kas yra pasaulis?“, „Kas padaro pasaulį realų?“, „Ar yra skirtumas tarp tekstinų pasaulių egzistencijos ir pasaulių, kuriuose gyvenu, o gal visi pasauliai sukurti kalbos?“). Modernizmas rėmėsi aiškiu skirtumu tarp subjekto ir objekto, o Δ riba tarp subjekto ir objekto tampa nebeaiški.

Fantazija, absurdiškumas, pastišas, parodija, intertekstualumas, neužbaigtumas ir tradicinės naratyvo struktūros laužymas būdingi daugeliui postmodernių tekstų, kuriuos XX a. II p. parašė: Lotynų Amerikoje Ch. L. Borchesas (Borges), A. Karpentjeras (Carpentier), Ž. Amandas (Amado), K. Fuentesas (Fuentes), Ch. Kortasaras (Cortázar), M. V. Ljosa (Llosa), G. Garsija Markesas (García Márquez), K. Lispektor (Lispector), I. Aljendi (Allende); Kanadoje – M. Atvud (Atwood); JAV – V. Nabokovas, Dž. Bartas (Barth), T. Pinčonas (Pynchon); Europoje – S. Rušdis (Rushdie), I. Kalvinas (Calvino), U. Eko (Eco), M. Kundera, M. Pavičius (Pavič), Dž. Faulzas (Fowles), M. Biutoras (Butor), A. Rob-Grijė (Robbe-Grillet), M. Diuras (Duras), G. Grasas (Grass), A. Desaji (Desai); Pietų Afrikoje – N. Gordimer ir Dž. M. Kutsė (Coetze); Lietuvoje – M. Ivaškevičius, H. Kunčius, R. Šerelytė, poetai E. Ališanka, N. Abrutytė, G. Grajauskas, S. Parulskis.

Potekstė, netiesioginių kalbos reikšmių lygmuo, kurį sakymo subjektas (adresantas) siekia pranešti, įteigti suvokėjui (skaitytojui, adresatui); paslėpta, bet numanoma, lengviau ar sunkiau atpažįstama, tikroji sakinio, teksto prasmė. Δ sukuriama, naudojant perkeltines reikšmes turinčias stilistines figūras (tropus, ironiją ir kt.) bei pateikiant tam tikras nuorodas, užuominas, aluzijas; gali būti konkreti, atspindinti dalyko vertinimą, neišsakytą nuomonę, bei platesnė, apimanti idėjų sklaidą. Lit-roje naudojama, siekiant išvengti politinės cenzūros draudimų, nenorint tiesiogiai pažeisti papročių, moralės, etiketo normų, taip pat stilistiniais sumetimais; dažniausiai sutinkama vadinamoje Ezopo kalboje, perteikiant užslėptas prasmes, idėjas, kurių neleidžia skleisti totalitarinės valdžios. Δ pavyzdžių galima rasti V. Kudirkos satyrose ir publicistikoje, taip pat XX a. pab. kūriniuose (Just. Marcinkevičiaus, K. Sajos, V. Žilinskaitės, V. Bložės, T. Venclovos, M. Martinaičio ir kt. tekstai).

Pozityvizmas, XIX–XX a. filosofijos srovė, taip pat ir lit-ros kryptis. Filosofijoje Δ susiformavimas siejamas su prancūzų filosofo ir sociologo O. Komto (Comte), taip pat anglų filosofų J. S. Milio (Mill) ir H. Spenserio (Spencer) vardais. Δ vystėsi tuo pačiu metu kaip ir romantizmas ir tapo svarbiu XIX–XX a. intelektualiosios minties ir mokslo idėjiniu pamatu. Populiariausias Δ nuostatos skelbė visuomenės gyvenimo racionalizacijos, gamtos ir žmogaus prigimties dėsnių tapatumo idėjas, išskėlė mokslo, kaip vienintelio patikimo pažinimo šaltinio, vertę, absoliutinio praktinę veiklą ir kritiškai vertino religiją. Komto veikalai *Pozityvistinės filosofijos kursas* (t. 1–6, 1830–1842) ir *Pozityvistinės praktikos sistema* (t. 1–4, 1851–1854) skatino visuomenės reformų būtinybę ir mokslinio, faktais paremto pasaulio pažinimo siekius. Mokslą Komtas padalijo į abstraktųjį, analizuojantį daiktų procesus (pvz., matematika, fizika, biologija, sociologija) ir konkretųjį, analizuojantį pačius daiktus (pvz., zoologija, mineralogija). Milis

iškėlė empirikos svarbą, teigdamas, kad pažinimas neįmanomas be įrodymų (*Logikos sistema*, 1843), o etikos srityje vadovavosi utilitarizmo idėja, neigiančia nepriklausomos, individualios veiklos rezultatus, kurie netarnauja bendram visuomenės labui (*Utilitarizmas*, 1863). Spenseris, remdamasis Č. Darvino (Darwin) gamtos mokslų atradimais, suformavo visuotinę evoliucijos teoriją (*Sintetinės filosofijos sistema*, 1862–1896).

Δ idėjos turėjo įtakos naujiems istorijos, kultūros ir meno raidos tyrimams. Visoms mokslo sritims siūlomais universaliais empirinio tyrimo ir jo rezultatų apibendrinimo Δ metodais rėmėsi H. T. Baklio (Buckle) pozityvistinės istoriografijos studija *Anglijos civilizacijos istorija* (1857–1861) arba prancūzų kultūros ir lit-ros istoriko I. A. Tenos (H. A. Taine) darbai *Anglų literatūros istorija* (1863–1874) ir *Meno filosofija* (1865–1868). Tenos veikalai XIX a. 7–8 deš. paskatino natūralizmo srovės prancūzų lit-roje susiformavimą. Žymiausias jos atstovas – prancūzų rašytojas E. Zolia (É. Zola), parašęs ir programinį natūralizmo lit-ros teorijos veikalą *Eksperimentinis romanas* (1879). Siūlydamas natūralizmo, kaip tiksliai atvaizduojančio tikrovę lit-roje, principo taikymą, Zolia sukritikavo realistinį vaizdavimo būdą, anot jo – iškreipiantį tikrovę asmeninėmis filosofinėmis, moralinėmis ir pan. nuostatomis. Propaguojama determinizmo, vienojai valdančio gamtą ir žmogų, idėja, absoliutinama biologinė žmogaus samprata, lit-roje skatinama vaizduoti žmogaus ir socialinės aplinkos santykius bei biologinės žmogaus prigimties nulemtus psichofiziologinius procesus.

Dėl ypatingos XIX a. politinės padėties, Lietuvoje Δ idėjų raiška buvo glaudžiai susijusi su revoliucine-demokratine mintimi, pradėjusia reikštis dar prieš 1863 m. sukilimą, bei švietėjiškais valstybingumo atgavimo projektais (M. Akelaitis, J. Šliūpas). Neturėdamas sąlygų reikštis laisvai, Δ Lietuvoje visų pirma paskatino formuoti savitą kultūrinio darbo koncepciją. Δ idėjos veikė V. Kudirką, susipažinusį su lenkų pozityvistais Varšuvoje, kur 1888 buvo įsteigta „Lietuvos“ draugija, ir reikėsi jo redaguojamame žurnale *Varpas* (pirmas numeris – 1889). Δ mintis veikė ir XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių moterų prozininkių – Šatrijos Raganos, G. Petkevičaitės-Bitės, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos kūrybą.

Proza (lot. *prosa* – nevaržoma (kalba)): 1. neeiluota, įrimuotus, ritmingus, intonacinius vienetus neskaidoma kalba; sąvoka vartojama kaip priešprieša eiliuotai kalbai, poezijai, dainoms. Sąranga ir raiška imituojama pagal šnekamąją ir kasdienišką, buitinę kalbą, dažniausiai naudojama pasakojant, aprašant, taip pat – monologuose ir dialoguose; joje vyrauja referencinė, komunikacinė ir pažintinė funkcijos, priešinga negu eiluotoje kalboje, kur svarbiausia – estetinė funkcija. Grožinėje lit-roje daugiausia naudojama epiniuose, pasakojamuosiuose (narciniuose) žanruose – novelėje, apsakyme, apsakijoje, romane ir kt.

2. terminu Δ paprastai vadinama neeiluotos, pasakojamosios lit-ros visuma, vartojama sinonimiškai su sąvoka beletristika.

Retorika (gr. *rhētorikḗ téchnē* – iškalbos menas), įtikinamos komunikacijos teorija; iškalbos arba įtikinimo menas. Susiformavo dar Antikoje, sustiprėjus Atėnų demokratijai (V a. pr. Kr.). Vėliau ji buvo tobulinama Romoje. Aristotelis, Ciceronas ir Kvintiljanas – žymiausi Antikos retorikai. Iškalbos taisyklės turėjo padėti oratoriui paveikti klausytoją, įrodyti tai, kas nėra akivaizdu. Iš oratoriaus buvo reikalaujama mokyti, teikti malonumą ir jaudinti. Stilius siekė taisyklingumo, grynumo, aiškumo, paprastumo, glaustumo, tinkamumo ir gražumo. Romoje buvo išskirti trys kalbos stiliai, kurių derėjo nepainioti: aukštasis, vidurinis ir žemasis. Oratoriaus iškalba galėjo būti trijų rūšių: proginė (giriamaoji arba peikiamaoji kalba), politinė arba samprotavimo (įtikinėjimo arba atkalbinėjimo kalba) ir teisinė (kaltinimo arba teisinimo kalba).

Klasikinę Δ (nuo Antikos laikų iki XIX a.) sudaro penkios dalys: medžiagos radimas, jos išdėstymas, tinkamas žodžių parinkimas, kalbos įsiminimas ir jos įtaigus pasakymas. Daugiausiai dėmesio buvo skiriama žodinei išraiškai. Šia Δ dalimi pasiremia poetikos ir literatūros teorijos kūrėjai. Žodinė išraiškos teorija retorikoje – tai mokymas apie žodžių atrinkimą, apie žodžių jungimą ir apie figūras.

XVIII a. pabaigoje Europoje išryškėja nepasitikėjimas Δ, kuri suvokiama kaip svetima filosofijai. Pasibaigia retorinė žodžio kultūra. XIX a. pab. atsisakinėjama mokyti Δ. Norima ne sekti Antikos pavyzdžiais, o juos peržengti, siekti originalumo, visiškai naujos išraiškos. XX a. vid. Δ naujai susidomi kalbininkai ir lit-ros tyrinėtojai, suvokę formos svarbą kūriniui. Kyla „naujosios retorikos“ sąjūdis, kuris siekia atnaujinti Δ ir išplėsti jos taikymą. Figūrų imama ieškoti ne tik kalboje, bet ir dailėje, muzikoje, kine ir kitur. Δ duoda postūmį šiuolaikinėms reklamos, politinės propagandos ir viešųjų ryšių teorijoms. Δ, besidominčia oratoriaus menu, taip pat remiasi poetika, kuri domisi poeto (kūrėjo) menu. Δ tradicija iki šiol išlieka svarbi Vakarų kultūros dalis.

Lietuvių lit-roje retorinės kultūros pėdsakų gausu per visą XIX a. Joje ryškus siekis vesti, įspėti, pamokyti, nustatyti aiškias gėrio ir blogio ribas, sekti Antikos pavyzdžiais. Rašytojas dažnai siekia paveikti skaitytoją kurdamas oratorinės kalbos įspūdį, reikalaujamas žodžio ir veiksmo vienovės, pasišventimo visuomenei. Lit-ra tuomet yra arti sakinės kalbos, pamokslų. Δ Lietuvoje mokoma nuo pat pirmųjų viešųjų mokyklų XIV–XV a. Ji juntama jau XIV a. didžiojo kunigaikščio Gedimino laiškuose, kuriuose siekta įtikinti Europą, kad Lietuva jai yra atvira. Ji buvo dėstoma senajame Vilniaus universitete. Iškalbos ugdymo elementų esama ir šiuolaikinėse mokyklose. Dėl Δ poveikio Lietuvoje įsitvirtino klasikiniai Europos lit-ros žanrai: epigrama, odė, panegirika, elegija, literatūrinis laiškas ir kt.

Romanas (lot. *romanus* – romėnų, romaniškas, susijęs su antikinė ir Viduramžių Romos kultūra, menu), epikos žanras, pasakojamasis (dažniausiai – prozos) kūrinys. Jo struktūrą sudaro daugelis lygmenų, kuriuos į tam tikrą visumą susaisto pasakojimas (narracija, diskursas), kompozicija, personažai, vaizdavimo objektas (tema), idėjos (problematika). Δ skiriasi nuo kitų epinių pasakojimų (narracinių) žanrų (apsakymo, novelės, apysakos) ilgesne apimtimi, platesne vaizduojama medžiaga, labiau išplėtotą, neretai – daugiašakė fabula (siužetu). Kūrinio vientisumą, rišlumą dažniausiai užtikrina pasakotojas, kuris tarsi stebėdamas, vertina, komentuoja vaizduojamus reiškinius, įvykius, personažus, situacijas ir pan. iš tam tikros perspektyvos, žiūros taško. Δ istorijoje išsikristalizavo labai daug įvairių pasakotojų tipų: viena vertus, jis gali išreikšti ar imituoti autoriaus požiūrį (vadina-masis „aš“ tipo pasakotojas, kai kalbama pirmuoju asmeniu), kita vertus – savęs nerodyti, kurti įspūdį, tarytum viskas klostosi savaime (trečiojo asmens pasakojimas, menamoji kalba, įvairios vidinio monologo atmainos, sąmonės srautas ir kt.). Δ skirstomas į žanrines formas arba tipus, dažniausiai remiantis: 1) vyraujančia tematika, vaizduojamais reiškiniais (buitinis, socialinis, filosofinis, psichologinis, nuotykių, istorinis, fantastinis Δ); 2) priklausomybe epochai (Baroko, klasicistinis, sentimentalizmo, romantizmo ir pan. Δ); 3) priklausomybe meninei srovei (realistinis, natūralistinis, modernistinis, ekspresionistinis, magiškojo realizmo, naujasis (prancūzų), postmodernistinis ir pan. Δ); 4) vaizdavimo būdais (satyrinis, lyrinis, epistolinis (laiškų) ir pan. Δ); 5) pasakojimo tipais (objektyvistinis, subjektyvusis, vidinio monologo, sąmonės srauto Δ). Klasifikacijos principai dažnai kryžiuojami, tad vieną ir tą patį kūrinį galima apibūdinti keliais aspektais, pvz., *modernistinis-psichologi-nis-vidinio monologo* Δ.

Formavosi Antikos, Viduramžių, Renesanso, Apšvietos epochose paplitusių liaudies pasakojimų, anekdotų, sujungtų į platesnius ciklus pamatu (Apolonijos (Appuleius) *Metamorfozės*, arba *Aukso asilas*, Longo *Dafnis ir Chlojė*, Dž. Bokačo (Boccaccio) *Dekameronas*) ir pasiekė šedevrų lygmenį (M. de Servanteso (Cervantes) *Don Kichotas*, F. Rable (Rabelais) *Gargantua ir Pantagruelis*, D. Defo (Defoe) *Robinzonas Kruzas*, Dž. Svifto (Swift) *Guliverio kelionės*); ilgainiui (ypač XIX ir XX a.) tapo pagrindiniu, populiariausiu epikos žanru. Tarp garsiausių XIX a. Δ kūrėjų dažniausiai minimi: sentimentalistai L. Sternas (Sterne), S. Ričardsonas (Richardson), Ž. Ž. Ruso (Rousseau), realistai Stendhalis (Stendhal), O. de Balzakas (de Balzac), G. Floberas (Flaubert), Č. Dikensas (Dickens), V. Tekerėjus (Thackeray), N. Gogolis, L. Tolstojus, F. Dostojevskis, A. Čechovas, B. Prusas, natūralistai E. Zolia, G. de Mopasanas (Maupassant). XX a. Δ raiška tapo itin daugiašakė, greta gausių modernizmo atmainų pynėsi įvairios neorealizmo, psichologizmo, ekspresionizmo konvencijos, įtakingi tapo atskirų regionų (iberoamerikiečių magiškas rea-

lizmas, prancūzų naujasis romanas), vėliau – postmodernizmo ir kt. variantai. Tarp žymiausiųjų romanistų nurodomi: M. Prustas (Proust), Dž. Džoisas (Joyce), Dž. Dos Pasosas (Passos), R. Muzilis, F. Kafka, H. Hesė (Hesse), T. Manas (Mann), V. Folkneris (Faulkner), E. Hemingvėjus (Hemingway), Dž. Londonas (London), V. Vulf (Woolf), A. Malro (Malraux), A. Židas (Gide), A. Kamiu (Camus), A. Rob-Grijė (Robbe-Grillet), K. Simon (Simon), A. Haksliis (Huxley), Dž. Orvelas (Orwell), S. Belou (Bellow), K. Abė (Abe), Y. Kavabata, M. Bulgakovas, M. Šolochovas, A. Solženycinas, M. Vargas Ljosa (Vargas Llosa), Ch. Kortasaras (Cortazar), G. Garsija Markesas (García Marquez), U. Eko (Eco), K. Vonegutis (Vonnegut), Dž. Bartas (Barth), T. Pinčonas (Pynchon). Lietuvių Δ pradmenys – pasakojamoji tautosaka, XIX a. proza, ypač apysakos (pvz., J. S. Dovydaičio *Šiaulėniškis senelis*, M. Valančiaus *Palangos Juzė*); žanro formavimuisi įtakos turėjo kaimynų (lenkų, rusų, vokiečių) autorių kūriniai. Pirmieji Δ atspindėjo XX a. pr. lietuvių tautos siekius, idėjas: kėlė tautinį sąmoningumą, patriotišką didžiavimąsi garbinga istorija (V. Pietario *Algimantas*, 1904), realistiškai vaizdavo bendruomenės gyvenimą, socialinius konfliktus, kaimo ir miesto etines sandūras (Lazdynų Pelėdos *Klaida*, 1909), analitiškai narstė psichologinius ir moralinius reiškinius (J. Lindės-Dobilo *Blūdas*, 1912), taip pat gvildeno kūrybos, estetikos problematiką, impresionistiškai piešė erotinius išgyvenimus (I. Šeinius *Kuprelis*, 1913). Kitu raidos etapu (apie 1918–1940 m.) plėtėsi Δ tematikos diapazonas, meninių priemonių repertuaras, tapo įvairesni ir labiau modernūs vaizdavimo būdai; kūrinų gausa išsiskyrė 3 deš. viduryje (1935–1936 pasirodė 45 Δ). Epinę tautos gyvenimo panoramą, atgimimo siekius parodė ir nacionalinio charakterio slėpinis gvildeno J. Tumas-Vaižgantas *Pragiedručiuose* (1918–1920). Tuo laikotarpiu dominavo realizmo konvencija, dažniausiai buvo vaizduojamas kaimo, miestiečių, tarnautojų ir inteligentų gyvenimas, socialiniai ir moraliniai aspektai; šiai krypčiai atstovauja A. Vienuolio *Prieš dieną* (1925), *Vaižganto šeimos vėžiai* (1929), J. Grušo *Karjeristai* (1935), P. Cvirkos *Žemė maitintoja* (1935), L. Dovydeno *Broliai Domeikos* (1936), Jono Marcinkevičiaus *Benjaminas Kordušas* (1937), V. Mykolaičio-Putino *Krizė* (1937), P. Orintaitės *Daubiškės inteligentai* (1937), J. Jankaus *dilogija Egzaminai, Be krantų* (1938), I. Simonaitytės *Vilius Karalius* (t. 1, 1939), J. Paukštelio *Pirmieji metai* (1936), *Kaimynai* (1939) ir kt. Lygia greta plėtotos ir kitos žanrinės formos. Istorinio Δ kūrėjai daugiausia telkėsi į Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laikus, vaizdavo didvyriškas kovas už tautos likimą, knygnešių žygius: V. Andriukaičio *Audra Žemaičiuose* (1930), A. Vienuolio *Kryžkelės* (1932), F. Neveravičiaus *Blaškomos liepsnos* (1936), K. Puidos *Magnus Dux* (1936), J. Marcinkevičiaus *Kražių skerdynės* (1938). Meninių aukštumų pasiekė psichologinis Δ, atskleidęs vidinius personažo potyrius, meilės išgyvenimų niuansus: V. Mykolaičio-

Putino *Altorių šešėly* (1933), A. Vaičiulaičio *Valentina* (1936). Savitą šeimyninės kronikos Δ tipą sukūrė I. Simonaitytė, vaizdavusi Prūsų Lietuvos žmonių likimus (*Aukštųjų Šimonių likimas*, 1935); originalų groteskinį kūrinių parašė I. Šeinius (*Siegfried Immerselbe atsijaušina*, 1934). Populiariausias to meto detektyvinio, bulvarinio Δ autorius – J. Pilyponis (*Kelionė aplink Lietuvą per 80 dienų*, 1928; *Amžinas žydas Kaune*, 1934; *Kaukolė žalsvame čemodane*, 1934). Satyrinius Δ kūrė P. Cvirka (*Frank Kruk*, 1934), T. Tilvytis (*Kelionė aplink stalą*, 1936).

Po 1940 ir pokario laikotarpiu, primetus Lietuvai sovietinį režimą, Δ raida tapo nenuosekli, daugeliu atvejų priklausoma nuo politinės konjunktūros, ideologinių veiksnių. Į vakarus pasitraukus per pusę rašytojų, liet. lit-ra tarsi suskilo į dvi šakas – buvo kuriama ir Lietuvoje, ir užsienyje.

Išėivijos romanistai, gyvenę žodžio laisvės sąlygomis, gvildeno egzistencines individo problemas, nostalgiška ir neretai idealizuodami, žvelgė į praeitį, vaizdavo skausmingą kaimietiškos ir urbanistinės kultūros sandūrį, apmąstė pragaištingą totalitarizmo poveikį žmogaus sąmonei. Tarp iškiliausių išėivijos Δ: V. Ramono *Kryžiai* (1947), J. Jankaus *Naktis ant morų* (1948) ir *Anapus rytojaus* (1978), M. Katiliškio *Užuovėja* (1952) ir *Miškais ateina duodu* (1957), B. Pūkelevičiūtės *Aštuoni lapai* (1956); vienas garsiausių lietuvių Δ, parašytas vidinio monologo forma, – A. Škėmos *Balta drobulė* (1958), taip pat A. Barono *Lieptai ir bedugnės* (1961), Alb. Baranausko *Rudenys ir pavasariai* (1975–1978), E. Cinzo Raudonojo *arklio vasara* (1975), *Mona* (1981), Šventojo *Petro šunynas* (1984). Įdomių Δ parašė K. Barėnas, V. Alantas, K. Almenas, J. Gliauda, A. Kairys ir kt. Originaliu diskurso segmentavimu ir introspektivya psichologine analize išsiskiria nuo 1972 m. Izraelyje gyvenančio I. Mero kūriniai – *Lygiosios trunks akimirka* (1972), *Striptizas, arba Paryžius-Roma-Paryžius* (1976), *Sara* (1982).

Kitaip klostėsi Lietuvoje gyvenančių ir sovietinės ideologijos sukuriu blaškomu romanistų kūryba. Ankstyvaisiais pokario metais, išskyrus meistriskai sukurtus, talentinguosius K. Borutos *Baltaragio malūną* (1945) ir B. Sruogos *Dievų mišką* (paraš. 1946, išl. 1957), vyravo vadinamojo socialistinio realizmo dogmoms ir vadinamajam *klasiniam* požiūriui paklūstantys Δ: A. Gudaičio-Guzevičiaus *Kalvio Ignoto teisybė* (1948–1949), J. Usačiovo *Nemunos lauzia ledus* (1956), Alf. Bieliausko *Rožės žydi raudonai* (1959). Tik nuo 6 deš. pab. liet. Δ ėmė laisvėti, į jo kūrėjus gretas įsiliejo nauja karta, drąsesnė ir imlesnė pasaulio lit-ros patirčiai. Dėl stilistikos turtingumo ir lankstumo, pasakojimo moderniško (formavosi vadinamasis vidinio monologo Δ), dėl autentiškų personažų išgyvenimų aukščiau vertintini J. Baltušio *Parduotos vasaros* (2 t., 1957), V. Sirijos Giros *Štai ir viskas* (1963), M. Sluckio *Laiptai į dangų* (1963), *Adomo obuolys* (1966), *Uostas mano – neramus* (1968), *Saulė vakarop* (1976), Alf. Bieliausko *Kauno romanas* (1966). Tarp skaitytojų populiarūs buvo

tarybinės tikrovės sutrikimus, konfliktus atviriau rodantys, taip pat II pasaulinio karo, pokario įvykių dramatiškumą autentiškiau vaizduojantys Δ: J. Avyžiaus *Chameleono spalvos* (1979), *Degimai* (1982), *Sodybų tuštėjimo metas* (1970–1989), V. Bubnio *Alkana žemė* (1971), *Po vasaros dangum* (1973), *Nesėtų rugių žydėjimas* (1976), J. Baltušio (*Sakmė apie Juzą*, 1979), atskiri A. Zurbos, R. Kašausko, P. Treinio, V. Petkevičiaus, Sirijos Giros kūriniai. Išaugęs pasakojimo technikos, stiliaus, struktūros modeliavimo, personažų vaizdavimo lygis vis dėlto negalėjo pridenkti semantikos ir idėjų schematiškumo ir tendencingumo. Palyginti retai rodomas laisvos dvasios žmogus, dažniau – personažas, kurio elgseną ir mąstyseną determinuoja komunistinė ideologija; buvo diegiamas socializmo santvarkos pranašumo ir valdžios teisingumo mitas.

Ilgainiui, pradėdant 9 deš., šie stereotipai pradėti laužyti, iškeliant kitokio tipo personažus arba tiesiog renkant ne skatinamą *aktualiąją* visuomeninę problematiką, bet įvairesnę, *neangažuotą* tematiką. Imta dažniau vaizduoti politinių įvykių, brutaliais tikrovės laužomus likimus, asmeninius psichologinius išgyvenimus, daugiaprasmius šeimos santykius, menininko, kūrėjo brendimą ir jo dvasios būsenas; reikšmingu Δ raiškos baru tapo tautos istorijos mįslės ir lemtingi praeities vingiai, taip pat – Lietuvos partizanų kovos, antisovietinė rezistencija, trėmimai į Sibirą. Tuo atžvilgiu labiausiai vertintini J. Mikelinsko *Genys yra margas* (1976) ir *Už horizonto laisvė* (1978), R. Lankausko *Vidury didelio lauko...* (1962), *Projektas* (1986), *Užkeiktas miestas* (1990), *Piligrimas* (1995), R. Šavelio *Dievo avinėlis* (1974), B. Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliai* (1979–1985), V. Bubnio *Piemenėlių mišios* (1988), *Atleisk mūsų kaltes* (1989), *Teatsiveria tavo akys* 1993, R. Gudaičio *Metaforų medžiotojai* (1987), S. Šaltenio *Kalės vaikai* (1990), V. Juknaitės *Šermenys* (1990), J. Ivanauskaitės *Mėnulio vaikai* (1988), *Pragaro sodai* (1992), *Ragana ir lietus* (1993), V. Martinkaus *Medžioklė draustinyje* (1983).

Vidiniai meniniai žanro struktūros pokyčiai (pasakojimo formų lankstumas, polifoniškas vaizdavimas, intertekstinis postmodernusis diskursas) bei išorinių sąlygų permainos (minties išlaisvėjimas, atviras santykis su pasauline lit-ra, o labiausiai – atkurta Lietuvos nepriklausomybė, savos valstybės tęstinumo atstatymas) lėmė naują, šiuolaikinį Δ etapą. Jį jau žymi ir anksčiau pasirodę novatoriški mitografiškieji S. T. Kondroto Δ (*Žalčio žvilgsnis*, 1981; *Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą*, 1985), intelektualieji, daugiaplaniai R. Gavelio Δ (*Vilniaus pokeris*, 1989; *Vilniaus džiazas*, 1993; *Paskutinioji žemės žmonių karta*, 1995; *Septyni savižudybės būdai*, 1999; *Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste*, 2002), lyriniai, kupini stilizacijų J. Kunčino Δ (*Tūla*, 1997; *Blanchissieris, arba Žvėrynas-Užupis*, 1997; *Kasdien į karą*, 2000). Užmoju išsiskiria originalūs daugiaplaniai emociniai, o vėliau – istoriosofiniai P. Dirgėlos Δ: *Šalavijų kalnas* (1977), *Pogodalis* (1978), *Joldijos jūra* (1987–1988), *Anciliaus ežeras*

(1991), keturtomis Δ ciklas *Karalystė* (1997–2004). Dabartinio Δ erdvė itin plati, joje telpa tradiciniai epiniai ir lyriniai baladiški, avangardistiniai postmodernūs ir psichologiniai kūriniai. Tarp populiariausių ir kritikos labiausiai vertinamų autorių: R. Granauskas (*Duburys*, 2003), L. Gutauskas (*Vilko dantų karoliai*, 3 t., 1991–1997), E. Ignatavičius (*Kiparisų tamsa*, 2005), V. Bubnys (*Balandžio plastėjime*, 2002), S. Parulskis (*Trys sekundės dangaus*, 2002), M. Ivaškevičius (*Žali*, 2002), H. Kunčius (*Nepasigailėti Dušanskio*, 2004), J. Skablauskaitė (*Mėnesienos skalikas*, 2004), R. Šerelytė (*Vardas tamsoje*, 2004), L. S. Černiauskaitė (*Kvėpavimas į marmurą*, 2006), G. Aleksa (*Ėriukas stiklo rage*, 2003), V. Rožukas (*Bitlų eros hieroglifas*, 1990; *Mosada*, 1996). Labai pagausėjo populiarių, detektyvinio pobūdžio, taip pat masinei auditorijai skirtų, erotiniais išgyvenimais paremtų vadinamųjų „meilės“ Δ . Šiuolaikiniam etapui būdinga tai, kad Δ daugeliu atvejų tapo preke, o jo meninę vertę dažnai nustelbia populiarumo ir perkamumo siekiai.

Sąmonės srautas, arba **vidinis monologas**. Moderniai prozai būdinga literatūrinė technika, kuria atskleidžiama daugialypė personažo sąmonėje vykstanti minčių ir jausmų eiga. Jam būdingas nenuoseklumas, peršokimas nuo vienos minties prie kitos, įvairių patirties plotmių (nuo filosofinės iki pačios kasdieniškiausios) sumaišymas. Minčių eigos natūralumui pabrėžti neretai atsisakoma skyrybos ženklų, laužoma sintaksė ir pan. Sąmonės srautas žymi požiūrio taško kitimą pasakojime. Klasikinėje realistinėje prozoje visai žinios pasakojimas savo personažo minčių eigą aprašo tarsi stebėdamas iš šalies, o sąmonės srauto atveju tarsi persikeliamas į paties personažo sąmonę. Šios technikos užuomazgų galima rasti L. Sterno romane *Tristramas Šendis* (1760–1767), giminingi sąmonės srautui yra F. Dostojevskio (XIX a.) herojų pokalbiai su savim. Ši literatūrinė technika įsitvirtino XX a. prozoje. Bene ryškiausias jos vartojimo pavyzdys – Dž. Džoiso (Joyce) romanas *Ulisas* (1922), beveik ištiesai parašytas kaip personažų vidiniai monologai (vienas iš jų – Molės Blum – tęsiasi per keliasdešimt puslapių ir turi tik vieną skyrybos ženklą). Sąmonės srautas būdingas M. Prusto (Proust), V. Vulf (Woolf), V. Folknerio (Foukner) ir daugelio kitų žymių XX a. prozininkų kūrybai. Lietuvių lit-roje sąmonės srautas pasirodė XX a. II p., pirmiausia išėivijos rašytojų kūryboje – A. Škėmos romane *Balta drobulė* ir apsakymuose, A. Landsbergio, kiek vėliau – Lietuvoje savo kūrybinį kelią pradėjusio I. Mero prozoje. 7 deš. sąmonės srautas išpopuliarėjo Lietuvoje rašiusių prozininkų (Alf. Bieliausko, M. Sluckio) kūryboje, kuri 1968 sukėlė diskusiją apie vadinamąją vidinio monologo prozą.

Sarkazmas (gr. *sarkasmos* < *sarkazo* – draskau mėsa), pikta, ironiška pašaipa, kilusi iš nusivylimo, apmaudo ir pagiežos, dažniausiai atmiešta skausminga refleksija dėl likimo, aplinkybių ar kitų žmonių

nulemtų sunkių, nepelnytų išgyvenimų (*O kaip gerai, vaikuti, kad susilaužei koją!; Kaip tau / man pasisekė, kad susirgai / susirgau nepagydoma liga...*). Sarkazmas sukuriama priešinant diametriškai skirtingas emocijas, nuostatas, kartėlį pridengiant tariamu džiaugsmu, kraštutinį nusivylimą – apsimestiniu linksnumu, bejėgiškumą – iškentėta stiprybe. Naudojama kaip retorikos ir stiliaus priemonė, siekiant kuo įtaigiau išreikšti savo išgyvenimus, priblokšti adresatą, sumenkinti, sumažinti patirtus smūgius. Lit-roje priskirtinas satyrinio vaizdavimo repertuarui, naudojamas vaizduojant aštrius konfliktus tarp individo ir aplinkos, gilią egzistencines kolizijas. Būdingas Juvenalio, F. Rablė (Rabelais), Dž. Svifto, Voltero, N. Gogolio, M. Saltykovo-Ščedrino, F. Kafkos, Dž. Orvelo, K. Voneguto, S. Beketo kūriniams. Iš lietuvių autorių sarkazmą naudojo V. Kudirka, I. Šeinius, B. Sruoga (ypač *Dievų miške*), taip pat K. Saja, J. Glinskis, V. Žilinskaitė, J. Erlickas, J. Gimberis ir kt.

Satyra (lot. *satira*, senesnis variantas *satura* – malkalynė, maišalynė), lit-ros kūrinys ar vaizdavimo būdas, atskleidžiantis ir išjuokiantis aprašomojo (asmens, gyvenimo būdo, politinės sistemos, vienkio ar kitokių pažiūrų ir pan) silpnynes, trūkumus. Lit-roje galima kalbėti apie satyrinį vaizdavimo būdą, kuriam būdingas kandus, aštrus, net tendencingas humoras, paradoksas, kuris remiasi neatitikimu tarp to, kaip išjuokiamas objektas atrodo, ir to, kas jis yra iš tikrųjų, tarp realybės ir idealo. Satyra pasižymi atvirai ironiška kalbančiojo pozicija, išjuokiamas objektas (konkrečios silpnybės, tam tikros situacijos) yra nesunkiai atpažįstamas arba net įvardijamas. Satyra, nukreipta prieš konkrečius asmenis, vadinama paskviliumi. Europos literatūrinėje tradicijoje Δ susiformavo kaip tam tikro socialinio komentario forma ir reikšėsi dramoje (graikų komedijų autorius Aristofanas) bei poezijoje. Senovės romėnų lit-roje Δ ir buvo vadinamas trumpas eiliuotas lyrinis-epinis kūrinys; žinomiausi tokių satyrų autoriai – Horacijus ir Juvenalis. Antikinės Δ žanro tradicija atgimė Klasicizmo epochoje (satyrą yra parašęs ir Klasicizmo poetikos kūrėjas N. Bualo). Atskirai kalbama apie vadinamąją *menipietišką* Δ . Jos pradininkas – III a. prieš Kr. gyvenęs graikų filosofas kinikas Menipapas. Menipietiška Δ neturi griežtų žanrinių rėmų, joje dera proza ir eilės, rimta ir komiška, natūralistiniai ir fantastiniai elementai. Klasikinių tokios Δ pavyzdžiu laikomas I a. po Kr. gyvenusio romėnų rašytojo romanas Petronijaus *Satyrikonas*. Menipietiškos satyros bruožų turi garsūs Renesanso ir Apšviestos epochų romanai: F. Rablė (Rabelais) *Gargantua ir Pantagriuelis*, Dž. Svifto (Swift) *Guliverio kelionės*, M. de Servanteso (Cervantes) *Don Kichotas*. Tačiau dažniausiai Δ terminas vartojamas jau nesiejant jo su viena ar kita antikine tradicija.

Tarp garsiausių pasaulinės lit-ros satyrų – Nyderlandų humanisto E. Roterdamičio *Pagiriamasis žodis kvailybei* (XVI a.). Satyrinėmis galima laikyti prancū-

zų klasicisto Ž. B. Moljero (Mollière)dramas, kurių jau pavadinimai rodo, kokios silpnybės išjuokiamos (*Tartufas, arba Apgavikas, Šykštuolis*). Iš XX a. pažymėtinos anglų rašytojo Dž. Orvelo (Orwell) politinės Δ (*Gyviųjų ūkis, 1984-iejai*), satyrinis rusų rašytojo M. Bulgakovo romanas *Šuns širdis*.

Lietuvių Δ pradininku laikomas V. Kudirka (*Viršinininkai, Lietuvos tilto atsiminimai*), satyrinio vaidavimo bruožų esama Žemaitės kūriniuose (Vingių Jono portretas aps. „Marti“), taip pat K. Sajos dramose; Δ rinkinį yra išleidusi V. Žilinskaitė, satyrinių eilėraščių yra parašęs V. Šimkus. Vienas ryškiausių satyrinės poezijos kūrėjų šiuolaikinėje lietuvių lit-roje yra J. Erlickas.

Sentimentalizmas (pranc. *sentimente* – jausmas), XVIII a. vid. – XIX a. pr. Europos lit-ros, dailės ir visuomeninės minties srovė (terminas kildinamas iš L. Sterno romano *Sentimentali kelionė po Italiją ir Prancūziją* (1768) pavadinimo). Sentimentalizmas atsirado kaip reakcija prieš Klasicizmo normatyvinę estetiką ir Apšvietos racionalumą. Dažnai laikomas pastarosios atšaka, nes pritarė daugeliui jos visuomeninių idėjų. Rėmėsi Ž. Ž. Ruso (Rousseau) doktrina apie prigimtinių žmogaus gerumą, kurį žaloja civilizacijos poveikis, atitolimas nuo gamtos. Sentimentalistai iškėlė jausmą aukščiau proto ir jausmų analizę pavertė meninio vaidavimo objektu. Poetizavo nekilmingų luomų žmones, meilę, tyrumą, jautrumą gamtai ir menui, siekė emociškai paveikti skaitytoją. Pagrindiniai žanrai: aprašomoji poema, idilė, elegija, psichologinis romanas, komedija ir drama. Reikšmingiausi pavyzdžiai: Ž. Ž. Ruso *Naujoji Eloiza* (1761), S. Ričardsono (Richardson) *Pamela* (1740), N. Karamzino *Vargšė Liza* (1792). Sentimentalizmas reiškėsi prancūzų, vokiečių, lenkų, anglų lit-rose; pastarajai būdingesni ironijos ir humoro pradai. Lietuvoje sentimentalizmo bruožų pastebima XIX a. pr. rašytojų A. Klemento, D. Poškos, A. Strazdo kūryboje.

Sentimentalizmas buvo artimas Audros ir veržimosi lit-rai (J. V. Gėtės (Goethe) *Jaunojo Verterio kančios*, 1744); daugelį sentimentalizmo elementų perėmė romantizmas (kartais sentimentalizmas priskiriamas preromantizmui).

Simbolizmas (pranc. *symbolisme* < gr. *symbolon* – ženklas, simbolis), lit-ros srovė, susiformavusi Prancūzijoje XIX a. pab. Δ atsirado kaip reakcija į natūralizmą ir realizmą. Protestuodami prieš šioms kryptims būdingą tikrovės imitavimą, simbolistai kūrė užuominų, subjektyvių nuotaikų kalbą, kurios centras buvo simbolis. Jis buvo suvokiamas kaip žodžiu išreikštas dvasinio pasaulio materialus atitikmuo. Simbolizmo supratimui programinis yra Š. Bodlero (Baudelaire), laikomo vienu iš Δ pirmtakų, eilėraštis „Atitikmenys“. Simbolistai domėjosi menų sintezės idėja, ypač kalbos muzikinėmis galiybėmis (P. Verleno (P. Verlaine) šūkis „Visų pirma muzikos!“); jie išpopuliarino laisvasias eiles, eilėraščių proza, eilėraščių ciklo kompoziciją. Simbolistai įve-

dė į poeziją miesto temą, o drauge su ja ir vidinių prieštaravimų draskomą žmogų. Ryškiausi simbolistai – pranc. poetai Bodleras, Verlenas, A. Rembo (Rimbaud), Ž. Lafargas (Laforgue), S. Malarmė (Mallarmé), prancūziškai rašęs belgų dramaturgas M. Meterlinkas (Maeterlinck), prozininkas Ž. K. Hiuismansas (Huysmans). Simbolizmas populiarius buvo Lotynų Amerikos lit-rose. Jo įtaka jaučiama ir XX a. pr. – P. Valeri (Valery), R. M. Rilksės (Rilke), V. B. Jeitso (Yeats), T. S. Elioto kūryboje.

Lietuvių lit-rai didesnę įtaką darė rusų Δ , susiformavęs kiek vėliau už prancūzų. Pagrindinės abiejų didžiųjų šios srovės atšakų nuostatos panašios, tačiau rusų Δ itin stiprus filosofinis pradai, veikiamas V. Solovjovo mokymo apie pasaulinę dvasią. Poetinė kalba abstraktesnė, linkstama ne tiek į žmogaus sielos, kiek į kosmoso sąrangos ir žmogaus vietos joje analizę. Išskiriamos trys rusų simbolizmo bangos. Pirmajai priklausė N. Minskis, D. Merežkovskis, Z. Gippius, antrajai – V. Briusovas, K. Balmontas, F. Sologubas, trečiajai, susiformavusiai XX a. pr. – A. Blokas, A. Belas, J. Baltrušaitis. Pastarojo asmenybės ir rusiškoji kūryba itin svarbi lietuvių Δ formavimuisi. Lietuvoje simbolizmas nesudarė vientiso judėjimo ir atėjo kiek pavėlavęs – chronologiškai jo pradžia sutampa su leidiniu Vaivorykštė (1914), Pirmasai baras (1915) pasirodymu, o pabaiga – su V. Mykolaičio-Putino eilėraščių rinkiniu *Tarp dviejų aušrų* (1921). Tačiau Δ ženklų – realizmo atmetimą, naujos pasaulėjautos ir estetikos siekį – galima pastebėti jau J. A. Herbačiausko *Erškėčių vainike* (1908) ir S. Čiurlionienės-Kymantaitės *Lietuvoje* (1910). Ryškiausi lietuvių simbolistinės poezijos kūrėjai nuo tautinės problematikos atsigręžę į individą, siekė atskleisti dramatišką dualistinę žmogaus prigimtį ir jos ryšį su kosmoso sąranga (Mykolaitis-Putinas) ar ekspresyviai išreikšti „širdies gelmes“ (B. Sruoga). Pirmuoju atveju svarbi filosofinė problematika, išryškėja pastovūs simboliai (viršūnės–gelmės), antruoju atveju kuriamas fragmentiškas impresionistinio vaido eilėraštis, kurio simbolika išreiškia momento nuotaiką. Iš chronologinės sekos iškrinta lietuviškoji J. Baltrušaičio kūryba (1942 pasirodė eil. rink. *Ašarų vainikas* 1 d.). Baltrušaitis tarp lietuvių simbolistų unikalus harmoningu pasaulio suvokimu, cikliška laiko samprata. Kai kurių poetų kūryboje simbolistiniais įvaizdžiais propaguojami tautiniai idealai ar reiškiamas perdėm abstraktus filosofinis turinys (M. Gustaitis, M. Vaitkus, F. Kirša). Simbolizmo įtaka pastebima E. Stepnaitičio, A. Lasto, P. Vaičiūno, K. Inčiūros, J. Tysliavos, S. Nėries, L. Skabeikos poezijoje.

Sintaksinė poetinė figūra, tam tikra sintaksinė konstrukcija, vartojama kalbos raiškumui, poetiniam efektui pasiekti. Tokį efektą gali kurti viso teksto sintaksinė organizacija, pvz., skyrybos ženklų atsisakymas moderniojoje poezijoje ar prozoje (Dž. Džoiso (Joyce) *Ulise Molės Blum monologas* tęsiasi keliasdešimt puslapių ir turi tik vieną skyrybos žen-

klą; R. Granausko apys. *Jaučio aukojimas* sudaryta tik iš trijų sakinių) arba nebaigti sakiniai, sukuriantys užuominą, potekstę. Išskiriamos ir atskiros sintaksinės figūros, kurių pagrindinės yra šios:

• **Pakartojimas**, atskirų žodžių, frazių ar sakinių kartojimas, atliekantis emocinio pabrėžimo, semantinio išryškavimo funkciją, pvz.:

*Vis gaudžia ir gaudžia, vis dunda ir dunda,
Ir didina, daugina dovaną duotą...* (J. Baltrušaitis)

• **Anafora**, žodžių ar jų junginių pakartojimas sakinių, eilučių, posmų pradžioje, pvz.:

*Kiekvienas augalas į saulę stiebias,
Kiekvienas gyvis ją pajusti geidžia.* (V. Mykolaitis-Putinas)

• **Epifora**, žodžių ar jų junginių pakartojimas sakinio, eilutės ar posmo pabaigoje, pvz.:

*Tai buvo septintą valandą ryto,
lygiai septintą valandą ryto
ir nelygiai septintą valandą ryto,
lygiai nelygų rytą
ir lygiai septintą valandą ryto.* (A. Mackus)

• **Paralelizmas**, simetriškai išdėstytos vienodos ar panašios sintaksinės struktūros, kuriomis sugretinami skirtingi reiškiniai. Vienas dažniausių paralelizmų litroje – žmogaus būsenos ir gamtos sugretinimas, pvz.: *Neužmigdys naktis žvaigždės,
Nenumarins širdis troškimų.* (Maironis)

• **Antitezė**, paralelizmo atvejis, kai gretinamieji nariai turi priešingą reikšmę, pvz., antiteziškas yra M. Martinaičio poezijos rinkinio *Akių tamsoj, širdies švieso* pavadinimas, antiteze grįstas V. Mykolaičio-Putino eilėraščių ciklas *Viršūnės ir gelmės*.

• **Inversija**, įprastinės žodžių tvarkos pakeitimas sakinyje, siekiant pabrėžti kurią nors jo dalį. Inversijų gausu V. Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimuose*, J. Bilūno prozoje („Atėjo ruduo, liūdnas, nelaimingas“).

• **Anakolutas**, sintaksinė figūra, kai žodžiai ar sakinių atkarpos tarpusavyje derinami semantiškai, o ne sintaksiškai. Rašytinėje kalboje, grožinėje lit-j šioje figūroje vartojama šnekamosios kalbos, laisvos minties įspūdių sukurti: *Stela, ir tą pavasarį buvo Stela, cigaretės apskrudintas staliukas.* (B. Radzevičius)

• **Perkėlimas** (anžambemas, pranc. *enjambement*), sintaksinių intonacinių vienetų (sakinių, frazių) ir metroritminių vienetų (eilutės, strofos) nesutapimas. Šią figūrą mėgsta avangardistinės pakraipos poetai. Dažna ji, pvz., J. Juškaičio kūryboje: *Aš toks erškėtis... širdžia skaudančia
Tu kaip tylą dabar nelaukus
Palik išgirsti visą raudančią
Jo ateitį. Paglostyk plaukus...*

• **Elipsė**, kurios nors sakinio dalies (dažniausiai veiksnio ar tarinio) praleidimas, pvz.:

Nuo tavo rankų – meilė ir švelnumas.

Nuo vyturio pilkų sparnų – aušra. (Just. Marcinkevičius)

• **Asindetonas**, stilistiškai motyvuotas sakinio dalių arba sakinių jungimas be jungtukų: *dabar vėlu, aš grįžau atgal, išspjoviau mirtį šikšnosparnio pavidalu, ji neša tau mano laiką, aš dėl tavęs visko atsisakiau.* (V. P. Bložė)

• **Polisindetonas**, sakinio dalių arba sakinių jungimas su pabrėžtinai daug jungtukų, pvz.:

*Ir aš nenoriu matyt
egzilo tuštėjančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
jų finalinio šauksmo krypties.
Ir aš nenoriu matyt
baimės, kur būta drąsumo,
ir aš nenoriu matyt
triumfuojančios meistro mirties.* (A. Mackus)

• **Parataksė**, sujungiamųjų sakinių dominavimas tekste.

• **Hipotaksė**, prijungiamųjų sakinių dominavimas tekste.

• **Retorinis klausimas**, nereikalaujantis atsakymo, emocingą teigimą ar neigimą reiškiantis klausiamasis sakinytis, pvz.:

*Vasaros, kodėl taip ilgai einat, kol ateinat
Ir kodėl taip greit, taip greit prabėgat?* (J. Juškaitis)

• **Retorinis sušukimas**, šaukiamasis sakinytis, emocingas, pabrėžiantis teigiamą mintį, parodantis subjekto poziciją. Dažniausiai toks sušukimas reiškiamas kreipiniu, pvz.:

*Pilie! Tu tiek amžių praleidai garsiai,
Ir tiek mums davei milžinų.* (Maironis)

• **Laipsniavimas**, vienaarūšių sakinio dalių arba vienaarūšių sakinių išvardijimas, kai išskaičiuojamos sąvokos eina silpnėjančia arba stiprėjančia tvarka, pvz.:

*Kur jūs paukščiai, paukšteliai, paukštytės,
Katrų čiułbančių taip ramu klausytis.* (A. Baranauskas).

Siurrealizmas (pranc. *surréalisme* – viršrealizmas), avangardistinė lit-ros ir meno kryptis, gyvavusi Europoje (visų pirma Prancūzijoje) tarp I ir II pasaulinių karų. Išsivystė iš kiek ankstesnio dadaizmo. Pagrindinės Δ manifestų (*Siurrealizmo manifestas*, 1924; *Kitas siurrealizmo manifestas*, 1929) ir kūrybos idėjos – pasipriešinimas racionalistiniam pasaulio supratimui, asmenybės unifikuojančiam civilizacijos paveldui, sąmonės ir vaizduotės sureikšminimas (ryški Z. Froido (Freud) psichoanalizės įtaka). Δ tikslas, anot A. Bretono (H. Breton), vieno iš šios krypties programos autorių, yra „svaiginančių nusileidimų“ į save išlaisvinti psichikos galias, sujungti įprastinį pasaulio suvokimą ir sąmonės pasaulį „absoliučioje realybėje“, t. y. viršrealybėje. Siurrealistus itin domi-

no sapno, haliucinacijos logika (ar nelogiškumas), tarpinės būsenos tarp miego ir budravimo, kurios „ištraukia“ iš vaizduotės netikėčiausius, neįmanomus pagal racionalistinį supratimą pavidalus. Mėgstamas automatinis rašymas, groteskas, parodija, juodasis humoras, bjaurumo ir siaubo estetika, netikėti žodžių ir vaizdo plotmių sugretinimai. Kai kuriais atžvilgiais (žavėjimasis vizija, sapnu, vaizdinis teksto tirštumas) Δ ištakas galima įžvelgti Baroko ir romantizmo tradicijose. Svarbiausi Δ atstovai – pranc. poetai A. Bretonas (Breton), P. Eliuaras (Eluard), L. Aragonas (Aragon). Δ ryškus dailėje (S. Dali, M. Ernstas (Ernst)), kine (manifestiniu laikomas rež. L. Bunjuelio (Buñuel) fimas *Andalūzijos šuo*, 1929).

Siurrealizmas kaip organizuotam sąjūdžiui nustojus gyvuoti, dar ilgai buvo jautiama jo įtaka – ypač dramoje ir prozoje (nors Δ susiformavo poezijoje). Δ bruožų esama A. Arto (Artaud), S. Beketo (Becket), Ž. Ženė (J. Genet) ir kt. absurdo teatro kūrėjų dramose, pranc. Naujojo romano (N. Sarot (Sarraut), A. Rob-Grijė (Robbe-Grillet) kūryboje. Siurrealizmo terminas iki šiol plačiai vartojamas ne tiek kryptčiai, kiek šios krypties atstovų pasiūlytam pasaulio supratimui ir jo vaizdavimo būdai nusakyti. Apie Δ lietuvių lit-roje galima kalbėti būtent šiuo aspektu. Jo bruožų esama A. Škėmos, I. Mero, A. Landsbergio, J. Ivanauskaitės, V. P. Bložės, S. Gedos, M. Martinaičio, H. Radausko ir kt. kūryboje.

Socialistinis realizmas, oficiali sovietinės lit-ros doktrina, paskelbta 1934 m. I sovietinių rašytojų suvažiavime. Nors iš dalies rėmėsi klasikinio realizmo vaizdavimo principais, ja buvo siekiama lit-rą unifikuoti, pajungti propagandiniams tikslams. Δ doktrina skelbė socialistinį realizmą pagrindiniu sovietinės grožinės lit-ros metodu ir reikalavo, kad rašytojas, kaip buvo teigiama, „teisingai, istoriškai konkrečiai vaizduotų revoliucingai besiplėtojančią tikrovę“. Be to, lit-ra privalanti idėjiškai formuoti ir auklėti lojalius socializmui žmones, komunizmo statytojus. Pavyzdiniu Δ kūriniu laikomas M. Gorkio romanas *Motina* (1906), nors ir parašytas dar prieš paskelbiant doktriną. Lietuviškai Δ principai pirmą kartą išdėstyti Maskvoje leistame žurnale *Priekalas* 1934. Lietuviškojo Δ klasika laikytini J. Baltušio pjesė *Gieda gaideiliai*, A. Vienuolio romanas *Puodžiūnkiemis*, T. Tilvyčio poema *Usnynė*, kuriuose kuriami suprimityvinti išnaudotojų ir išnaudojamųjų portretai (vienai perdėm idealizuoti, kiti sukarikatūrinti), vaizduojama nesutaikoma klasių kova, brėžiama neišvengiama socialistinės pertvarkos perspektyva. Panašių bruožų turi daugelis pirmaisiais pokario dešimtmečiais Lietuvoje parašytų kūrinių. Laikui bėgant, Δ reikalavimai švelnėjo, jo samprata plėtėsi, kol galų gale paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos gyvavimo dešimtmečiais ši sąvoka tapo neaiški. Δ doktrina buvo taikoma ne tik lit-rai, bet ir kitoms meno rūšims, o ją atitinkantys kūriniai artimi sukurtiems pagal hitlerinio herojinio realizmo principus, taigi galima kalbėti apie totalita-

rinių šalių oficialiojo meno panašumus. Socialistinio realizmo klišės parodijuoja taip vadinamas socartas, viena postmodernistinių meno krypčių.

Stilius (lot. *stilus* – rašymo pagaliukas, rašysena):

1. kalbos raiškos sistema lit-ros kūrinyje, priklausanti nuo individualaus kalbinės medžiagos vartojimo, atrankos, interpretacijos ir konstrukcijos, taip pat – tikslo ir funkcijų. Kartais išskiriamas platesnių lit-ros kategorijų stiliai: epochos (Klasicizmo, Baroko, Romantizmo, modernizmo ir kt.) bei srovės (ekspresionizmo, impresionizmo, siurrealizmo ir kt.); tačiau dažniausiai kalbama apie individualų autoriaus stilių, kurį labiausiai lemia konkretaus autoriaus talentas, jo gebėjimai pasinaudoti bendrinės kalbos ištekliais, kūrybiškumas parenkant tinkamiausius, tiksliausius ir vaizdingiausius žodžių derinius, kad galėtų įtaigiai aprašyti vaizduojamą objektą. Stilius priklauso ir nuo lit-ros žanro: epika labiausiai remiasi pasakojimu bei išoriniais veiksmo, situacijų, personažų aprašymais, metonimiška vaizduosena, tuo tarpu lyrikoje pirmenybė teikiama metaforai, perkeltinėms reikšmėms, fonetinėms žodžio ypatybėms (kartais vadinamoms *garsaraščiu*). Stilius laikomas vienu iš pagrindinių lit-ros, suvokiamas kaip *kalbos menas*, meniškumo ir vertės kriterijų. Tarp žymiausių stiliaus meistrų paprastai minimi lietuvių lit-ros klasikai – K. Donelaitis, A. Baranauskas, V. Krėvė, Vaižgantas, B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, P. Cvirka, A. Vaičiulaitis, J. Aistis, H. Radauskas, M. Katiškis ir kt.

2. kalbos vartojimo būdas visose kalbinės veiklos sferose – kasdienėje šnekoje, publicistikos, mokslo veikaluose, oficialiuose raštuose ir pan. Stiliaus sąvoka taip pat vartojama meno kūrinių (tapybos, skulptūros, muzikos, architektūros ir kt.), mados ir pan. individualioms raiškos sistemoms apibūdinti. Pagal vartojimo tikslingumą išskiriami funkciniai stiliai: meninis beletristinis, publicistinis, mokslinis, oficialusis dalykinis, buitinis ir kt.

Stilizacija, sąmoningas žinomo kūrinio, tam tikro žanro, formos, literatūrinės srovės ar epochos stiliaus, tam tikro kalbos būdo pamėgdžiojimas. Stilizacija gali apimti visą kūrinį (V. Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*) ar kai kuriuos kūrinio fragmentus (J. Marcinkevičiaus dramoje *Mindaugas* Juodojo ir Baltojo metraštininkų kalba primena senųjų metraščių stilių). Lietuvių lit-roje vienas pagrindinių stilizacijos šaltinių ir modelių yra tautosaka – liaudies dainos poetika imituojama pasitelkiant tam tikrą leksiką (deminutyvus, epitetus), sintaksines priemones ir kompozicinius principus (pakartojimus, paralelizmus), eilėdarą (sintaksinę-intonacinę). Tokios stilizacijos pradininku lietuvių lit-roje laikomas L. Gira, jos esama daugelio rašytojų kūryboje iki pat šių dienų (A. Miškinio, S. Nėries, K. Bradūno, M. Martinaičio, S. Gedos ir daugelio kt.). Kitas dažnai imituojamas stilius – Bib-

lijos, religinių raštų (tokios stilizacijos pavyzdžių rastume Bradūno, A. Škėmos, A. Mackaus ir kt. autorių kūryboje). Romantizmo epochos poetinį stilių imituoja H. Radauskas eil. „Juk tai romantika“. Esama keleto Δ atmainų, kurias vieną nuo kitos ne visada lengva atskirti.

- **Parodija**, labiausiai paplitusi stilizacijos atmaina, kurioje dažniausiai pamėgdžiojamas kito kūrinio stilius, idėjos, autoriaus pažiūros ar pan. ir išryškinamos juokingosios pusės. Tai daroma dažniausiai iki karikatūriškumo padidinant kai kuriuos kūrinio bruožus, stiliaus ypatybes (pvz., parodistai dar labiau pailgina ilgus parodijuojamo kūrinio sakinius, sentimentalų stilių padaro dar sentimentalesnį ir pan.). Poezijoje Δ įsitvirtino dar Antikos kultūroje, jos objektas buvo ne tik literatūra, bet ir religiniai ritualai, visuomenės papročiai. Senovės Graikijoje vadinamieji aukštieji žanrai turėjo savo parodijinius atitikmenis (pvz., Aristofano komedijos parodijavo Aischilo ir Euripido tragedijų stilių). Svarbus vaidmuo Δ teko Viduramžiais ir ypač Renesanso epochoje (pvz., ispanų rašytojas M. de Servantesas (Cervantes) *Don Kichote* parodijavo visą Viduramžių nuotykių romano tradiciją, prancūzų rašytojas F. Rablė (Rabelais) *Gargantiua ir Pantagriuelyje* – scholastiką). Vienas žymiausių Apšvietos epochos parodistų – prancūzų filosofas ir rašytojas Volteras (Voltaire). Δ išliko populiarūs iki šių dienų. Lietuvių lit-roje Δ buvo pamėgę avangardinės pakraipos rašytojai (K. Binkio eilėraščių ciklas *Penki pavasariai*, T. Tilvyčio kn. 3 *grenadieriai*, 1926), vėliau – Vl. Šimkus (*Bitės pabėgėlės*, 1973). Ne tik literatūrinės klišės, bet ir laikraščių stilių, politinį diskursą šmaikščiai parodijuoja J. Erlickas. Δ objektas gali būti ne tik konkretus kūrinys ar autorius, bet ir literatūrinė kryptis, tradicija (pvz., H. Radausko poezijoje parodijuojama romantizmo poetika), tam tikri literatūrinės technikos, kompoziciniai ypatumai ir pan.

- **Travestija**, parodijos atmaina, kai rimtas kūrinys pašaipiai parafrazuojamas – išlaikomi pagrindiniai kompoziciniai bei tematiniai imituojamo kūrinio elementai, tačiau stilius smarkiai pakeičiamas: dažniausiai vadinamasis aukštasis stilius pakeičiamas žemuuju, patetiškas, deklaratyvus kalbėjimas – buitisku ar net vulgariu. Tokio antikinės dramos imitavimo pavyzdžiu galėtų būti J. Marcinkevičiaus poema *Heroica*, arba *Prometėjo pasmerkimas*.

- **Pastišas**, stilizacijos atmaina, kai mėgdžiojama konkretaus kūrinio, autoriaus ar lit-ros srovės stilistinė maniera. Iš pirmo žvilgsnio pastišas gali pasirodyti panašus į parodiją, bet jis kuriamas kaip literatūrinis žaidimas, pokštas, nesiekiant išjuokti mėgdžiojamo kūrinio ar lit-ros reiškinių. Tokio pastišo pavyzdžiu galėtų būti V. Šimkaus eil. „Vasaros idilė“, kuriame imituojama A. Strazdo „Pasterkos, arba piemenų giesmės“ stilistika. Pastišas, kartais apibūdinamas kaip šaltas, beastris mėgdžiojimas, būdingas post-

modernistinei lit-rai; tokio Δ pavyzdžių yra K. Ostausko dramose.

Tropas, perkeltine reikšme vartojamas žodis ar žodžių junginys; retorinė kalbos figūra. Perkeltinės reikšmės elementas pakeičiamas kitu, semantiškai artimu, tačiau esamame kontekste neįprastu. Pricklausomai nuo Δ rūšies, šis perkėlimas gali remtis dviejų dalykų panašumu (metafora) arba gretimumo ryšiais (metonimija) – metaforos ir metonimijos grupės sudaro Δ daugumą. Δ priskiriamos ir kai kurios kitos figūros.

- **epitetai**, vaizdingas kokios nors daikto, reiškinių ar veiksmo ypatybės įvardijimas, pvz., aukso svajonė, ugninės žaros ir pan.

- **palyginimas**, panašumu paremtas dviejų daiktų arba reiškinių sugretinimas, pvz., „Pro aukštus vartus / Ateinu / Kaip viešnia... (J. Degutyte); Laumė juostą pakabina / Kaip vainiką – danguje (H. Radauskas).

- **perifrazė**, daikto ar reiškinių netiesioginis įvardijimas, nusakymas kitais žodžiais, pvz., akis – regėjimo organas. S. Nėries eilėraštyje perifrastiškai įvardijamas Kaunas: „Kur baltas miestas / Kur Nemunėlis“. Perifrazė buvo mėgstama klasicizmo poetikoje (pvz., gausios perifrastinės valstiečio charakteristikos D. Poškos *Mužike Žemaičių ir Lietuvos*).

- **eufemizmas**, nemalonios ar nepadorios prasmės žodžių pakeitimas kitais, neutraliais, pvz., vietoj „numirė“ sakoma „pasitraukė“, „išėjo“ ir pan.

Žanras, grupė lit-ros kūrinių, kuriuose pasikartoja panaši tematika, problematika ir jų pateikimo būdas – struktūra, kompozicija, formalios teksto organizavimo savybės. Visa tai gali būti traktuojama kaip žanrinės taisyklės, normos. Δ yra viena pagrindinių sąvokų, kuria remiasi lit-ros tekstų klasifikacija, ir drauge viena esminių lit-ros mokslo problemų. Δ yra glaudžiai susijęs su lit-ros rūšimi ir yra jos sąlygojamas (pvz., epo žanrai – romanas, novelė, apysaka, lyrikos – sonetas, elegija, odė, dramos – tragedija, komedija). Δ įvairiais laikotarpiais suprantamas skirtingai, jį nevienodai traktuoja įvairios lit-ros teorijos mokyklos. Klasicizmas labai sureiškšmino Δ kategoriją. Romantikai, siekę kūrinių individualizacijos, ėmėsi Δ maišyti, nutrynė griežtas jų ribas. Modernizmo iškelta individualios genijaus raiškos idėja buvo nesuderinama su žanriniais šablonais. Visa XX a. ir XXI a. lit-ra Δ linkusi traktuoti gana laisvai. Naujai Δ žiūrėjo modernios lit-ros teorijos. Formalizmas siejo Δ su komunikacijos situacija – t. y. santykiu tarp rašytojo ir skaitytojo. Struktūralistai žanrinę normą traktuoja kaip vieną iš dinaminių struktūros veiksnių, lemiančių lit-ros procesą, – Δ atstovauja bendrai tendencijai, kurią atskiras kūrinys siekia įveikti. Panašiai Δ žiūri semiotika. Pz., rusų literatūrologas ir kultūros tyrinėtojas J. Lotmanas Δ laiko tipologi-

niu kriterijumi. Pagal jį skiria lit-os epochas, sroves, tipus, orientuotus į tapatybę (t. y. siekiančius atitikti Δ reikalavimus) ir orientuotus į skirtybę (šiuo atveju Δ tėra kliūtis, kurią reikia įveikti ieškant naujų meninių formų). Įtakingą Δ teoriją sukūrė rusų lit-ros tyrinėtojas M. Bachtinas, vienas žymiausių romano Δ tyrinėtojų, – jis kalba apie Δ kaip apie pačios lit-ros pradžią siekiančią kultūrinę atmintį. Lietuvių literatūrologijoje daugiausia dėmesio skiriama prozos žanrams (pvz., A. Zalatorius *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*, 1971; A. Kalėdos *Romano struktūros metmenys*, 1996; J. Sprindytės *Lietuvių apysaka*, 1996).

Žemė, naujosios lietuvių poezijos antologija, išleista Los Andžele (JAV) 1951. Antol. publikuota J. Kėkšto, K. Bradūno, A. Nykos-Niliūno, H. Nagio, V. Mačernio poezija bei įvadinis J. Girmiaus straipsnis „Žmogaus prasmės žemėje poezija“. Straipsnis turi paantraštę „Trečiajai mūsų poezijos kartai atėjus“ ir traktuoja žemėninkus kaip generaciją, kuriančią nei subjektyvią (kaip neoromantikai), nei objektyvią (t. y. idėjinę, visuomeninę), o labiau į bendruosius žmogaus rūpesčius įsižiūrinčią filosofinę poeziją. Į kultūrinę recepciją žemėninkai (jie vadinami ir lankininkais – nuo žurnalo *Literatūros lankai* pavadinimo) įėjo kaip viena karta, kurios atstovus sieja bendras likimas. Kaip menininkai jie pradėjo formuotis dar Nepriklausomoje Lietuvoje (čia pradėjo studijuoti ar baigė studijas, paskelbė pirmąsias publikacijas), tačiau visu kūrybiniu pajėgumu išsiskleidė jau išėivijoje (pirmosios šios kartos atstovų knygos spausdinamos jau Vokietijoje). Tiesa, tai tik apibendrintas istorinės situacijos modelis – V. Mačernis žuvo Lietuvoje 1944, kiek kitoks ir J. Kėkšto, kalėjusio Lenkijos ir sovietiniame kalėjimuose, emigracijai pasirinkusio kitą žemyną, likimas. Tačiau labiau nei gimimo laikas ar istorinė patirtis žemėninkus siejo santykis su ta patirtimi: tremtį jie priėmė kaip egzistencinį išbandymą. Kūryboje jis nevirsta retorišku prarastos žemės apdainavimu ar asmeninio skausmo išsakymu. Netektis transformuojama į būtines prasmės ieškojimą, išreikiama skirtinga poetine maniera (nuo gana tradicinio K. Bradūno eilėraščių, išsakančio pamatinį žmogaus artumo žemę krikščioniškos ir pagoniškos mitologijos simboliais, iki intelektualios vakarietiškos kultūros patirtį sugėrusios A. Nykos-Niliūno kūrybos). Žemėninkai apskritai lit-ros kūrinių traktavo visų pirma kaip estetinę vertybę, orientavo lietuvių literatūrą į vakarietiškos tradicijos liniją, „kitaip tariant, nenormalioje padėtyje išimtinio istorijos momentu buvo užsiangažuota visuotinės, menu išsakomos civilizacijos srovės tęstinumui. Pavertgą kraštą apleidusius

pabėgėlių sauja apsisprendė elgtis kaip tauta, turinti savo kultūrą ir vidinę laisvę, kitų tautų tarpe, o ne kaip mobilizuoti kareiviai, tėvynės laisvės vardan savąją uždarę į ateities kraičio skrynią“ (R. Šilbajoris). Žemės idėjų ir estetinių orientacijų tąsa buvo *Literatūros lankų* žurnalas.

Žodžių žaismas, dažniausiai panašiai skambančių, bet skirtingas reikšmės turinčių žodžių sugretinimas, sukuriantis reikšmės dviprasmiškumą, neretai sukeliantis komišką efektą. Δ dažniausiai pasitaiko poezijoje, jį ypač mėgsta avangardistinės pakraipos rašytojai. Stilistika ir retorika skiria daugelį Δ rūšių.

- **Kalambūras**, panašaus skambėjimo, humoristinio ar satyrinio pobūdžio žodžių sugretinimas. Kaip ir kitas žodžių žaismo rūšis, Δ mėgo keturvėjininkai; pvz., K. Binkis varijuoja „Laisvės alėjos“ pavadinimą: „į laisvę alėjų“, „varva laisvės aliejum“; sugretina 'kompromisą' ir 'kompresą' – „kompromisų kloti kompresus“.
- **Ekvivokacija**, arba **dviprasmybė**, daugiareikšmė frazė ar pasakymas, kuris remiasi panašiu į kitus pasakymus skambesiu ar galimybe jį perskaityti keliais būdais; pvz., A. Rimydžio „Aš Vargo Mistros [vargamistros] vaikas“, J. Žlabio-Žengės „Mes pajūry išbriodom klaipią pėdą“ [Klaidpėdą].
- **Anagrama**, visos ar kai kurios žodžio, frazės ar pasakymo raidės, sukeistai kartojamos kitame žodyje, frazėje ar sakinyje. Δ buvo vartojama jau senojoje poezijoje: svarbus žodis, dažniausiai dievybės vardas, tekste ne tik tiesiogiai minimas, bet ir „paslepiamas“ fonetiniuose teksto sąskambiuose. Ši priemonė vartota ir Viduramžių poezijoje, pvz., prancūzų poetas F. Vijonas (Villon) savo eilėraščiuose tokiu būdu užšifravo autobiografinės nuorodas. Knygoje *Avangardizmo sūkurys* D. Striogaitė pateikia K. Binkio versto E. Potjė (Pottier) „Internacionalo“ I strofoje paslėptos Δ perskaitymą („Kiek remis / Plikus / Ura j / Mitingus, / Ura!“).
- **Metagrama**, pirmų raidžių ar skiemenų sukeitimas greta esančiuose žodžiuose, pvz., šalta balta – balta šalta. Δ vadinama ir žaisminga žodžių eilė, kai prie kiekvieno žodžio pridedama po raidę, pvz., aro-varo-svaro.
- **Paronomazija**, panašiai skambančių žodžių sugretinimas, norint išryškinti jų reikšmių artimumą ar tolimumą, pvz., V. Mykolaičio-Putino eilėraštitis „Vasaris“ grindžiamas „vasario“ ir „vasaros“ gretinimu. Δ dažniausiai yra kalambūro pagrindas.

Laiko juosta

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1304		Dantė Aligjeris pradeda kurti <i>Dieviškąją komediją</i> (išleista 1472)	Lietuvą valdo didysis kunigaikštis Vytenis, viešpatauja 1295–1316	Šventąją Romos imperiją valdo Albertas I Habsburgas, viešpatauja 1298–1308
1349		Džovani Bokačas sukuria <i>Dekameroną</i> (1349–1353)	Romos popiežius pažada Lietuvos kunigaikščiui Kęstučiui karūną	Europą siaubia maro epidemija (1347–1350)
1370		Frančeskas Petrarka sukuria poezijos rinkinį <i>Kanconjerė</i>	Algirdas ir Kęstutis surengia žygius prieš Kryžiuočių ordiną ir Maskvą	Romos popiežiumi tampa Grigalius XI (1370–1378)
1420	Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas laiške Romos imperatoriui Žigmantui aiškina, kad lietuviai ir žemaičiai yra vienos kalbos ir tautos žmonės	Filipas Bruneleskis suprojektuoja Florencijos katedrą	Popiežius Martynas V įsteigia Žemaičių vyskupystę	
1440			Kazimieras Jogailaitis išrenkamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, valdo iki 1492	
1446	Sudaromas Trumpasis Lietuvos metraščių sąvadas			
1450		Johanas Gutenbergas išspausdina pirmąsias knygas		
1453			Lietuvos seimas Vilniuje svarsto, kaip nuo Lenkijos apginti Voluinę	Turkai užima Konstantinopolį, žlunga Bizantijos imperija
1462				Maskvos Didžiąją Kunigaikštystę pradeda valdyti Jonas III, pasiskelbęs visos Rusijos patvaldžiu, valdo iki 1505
1479				Susikuria Ispanijos valstybė
1480				Maskvos Didžioji Kunigaikštystė išsilaisvina iš totorių
apie 1485		Sandras Botičelis nutapo paveikslą <i>Veneros gimimas</i>		
1489		Išleidžiamas Fransua Vijono poezijos rinkinys <i>Didysis testamentas</i>		
1492	Vilniuje vėl įsikuria didžiojo kunigaikščio dvaras		Aleksandras Jogailaitis išrenkamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, valdo iki 1506	Kolumbas atranda Ameriką
1497		Leonardas da Vinčis nutapo <i>Paskutinę vakarienę</i>		Vaskas da Gama atranda kelią į Indiją (1497–1498) Portugalai pasiekia Rytų Afriką
1500			Maskva mūšyje prie Vedrošos pirmą kartą įveikia Lietuvos kariuomenę	
1501	Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntinys Erazmas Vitelijus Romoje popiežiui Aleksandriui VI pasako kalbą, aukštinančią Lietuvą, lietuvių tautą ir Vytautą	Erazmas Roterdamielis parašo <i>Pagiriamąjį žodį kvailybei</i>		
1502		Leonardas da Vinčis nutapo <i>Moną Lizą</i>		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1504		Albrechtas Diureris sukuria graviūrą <i>Adomas ir Ieva</i>		
1506			Žygimantas Senasis Jogailaitis išrenkamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, valdo iki 1548	
1507	Dominikonai Vilniuje atidaro aukštesniąją mokyklą, kurioje pirmą kartą Lietuvoje pradėta mokyti filosofijos ir teologijos		Maskva pradeda karą prieš LDK, kuris su pertraukomis tęsiasi 30 metų	
1508				Henrikas VIII tampa Anglijos karaliumi
Apie 1511	Sudaromas Vidurinis Lietuvos metraščių sąvadas (apie 1511–1518)			
1512			Oršos kautynėse Lietuvos kariuomenė sutriuškina Maskvos kariuomenę	
1513		Nikolas Makiavelis parašo veikalą <i>Valdovas</i> (išleistas 1532)		
1517		Martynas Liuteris Vitenberge paskelbia garsiąsias 95 tezes, prasideda reformacijos sąjūdis		
1519	Sudaromas Platusis Lietuvos metraščių sąvadas, vadinamas Bychovco kronika (apie 1519–1525)	Rafaelis Santis nutapo paveikslą <i>Leonas X ir du kardinolai</i>		Hernanui Kortesui vadovaujant pradamas Amerikos užkariavimas Pirmoji kelionė aplink pasaulį, kuriai vadovavo Fernardas Magelanas (1519–1521)
1522	Pranciškus Skorina savo įkurtoje Vilniaus spaustuvėje išspausdina pirmą LDK knygą <i>Mažoji kelionių knygelė</i>			
1523	Mikalojus Husovianas Krokuvoje išleidžia <i>Giesmę apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę</i>			
1525				Albrechtas Brandenburgietis prisiekia Žygimantui Senajam ir skiriamas Prūsijos valdovu: Prūsija tampa pasaulietine kunigaikštyste
1527				Karolio V kariuomenė užima Romą
1529	Priimamas Pirmasis Lietuvos Statutas		Žygimantas Augustas paskelbiamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, vėliau karūnuojamas Lenkijos karaliumi, valdo 1548–1572	
1530				Prasideda katalikų ir protestantų kovos Vokietijoje, tęsiasi iki 1555
1532		Fransua Rablé išleidžia romaną <i>Pantagriuelis</i> (kitos dalys išleidžiamos 1534, 1546, 1552)		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1533				Maskvos valdovu tampa Jonas IV Žiaurusis, valdė iki 1584
1534		Martynas Liuteris išleidžia Bibliją vokiečių kalba Fransua Rablé išleidžia romaną <i>Gargantua</i>	Lietuvos karas su Maskva, Lietuva sulaiko Maskvos veržimąsi į tolimesnes Dniepro sritis (1534–1537)	Henrikas VIII tampa Bažnyčios vadovu, įkuria anglikonų bažnyčia
1536		Kalvinas išleidžia veikalą <i>Krikščionių tikėjimo pamokymas</i> Mikelandželas Buonarotis Vatikano Siksto koplyčioje pradeda tapyti <i>Paskutinį teismą</i>		
1539				Viler Kotrė ediktu prancūzų kalba tampa oficialia Prancūzijos kalba
1540				Ignacas Lojola įkuria Jėzuitų ordiną
1541	Abraomas Kulvietis įsteigia pirmąją pasaulietišką kolegiją Vilniuje			
1542				Romoje įsteigiama šventoji oficija – aukščiausiasis apeliacinis teismaserezijų klausimais
1543	Abraomas Kulvietis parašo laišką Bonai Sforcai – <i>Tikėjimo išpažinimą</i> – pirmą reformacijos tekstą Lietuvoje	Išleidžiamas Mikalojaus Koperniko veikalas <i>Apie dangaus sferų sukimąsi</i>		
1544	Žygimantas Augustas įsiskuria Vilniuje ir čia atkuria valdovo dvarą su turtinga biblioteka	Įkuriamas Karaliaučiaus universitetas		
1545				Prasideda Tridento bažnytinis susirinkimas (1545–1563)
1547	Karaliaučiuje išleidžiama pirmoji lietuviška knyga – Martyno Mažvydo <i>Katekizmas</i>			Maskvoje Jonas IV Žiaurusis pasiskelbia „visos Rusijos caru“
1549	Martynas Mažvydas išleidžia knygą <i>Giesmė šv. Ambraziejaus bei Augustino</i>	Joachimas Diu Belė išleidžia veikalą <i>Prancūzų kalbos gynimas ir pašlovinimas, kuriame ragina rašyti ne lotynų, bet tautine kalba</i>		
1550	Mykolas Lietuvis parašo politinį traktatą <i>Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius</i> (išleistas Bazelyje 1615)		Barbora Radvilaitė karūnuojama Lenkijos karaliene	
1553	Mikalojus Radvilas Juodasis Lietuvos Brastoje (dabartinėje Baltarusijoje) įkuria pirmąją lotyniškojo šrifto spaustuve		M. Radvilas Juodasis pereina į reformaciją, Lietuvoje ima kurtis protestantų bažnyčios	
1555				Pasirašoma Augsburgio taikos sutartis, baigiasi katalikų ir protestantų kovos Vokietijoje
1557			Paskelbiamas „valakų įstatymas“: žemės ūkyje įvedama valakų sistema	Šventoji oficija paskelbia pirmąjį indeksą – uždraustų knygų sąrašą

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1558				Jonas IV įsiveržia į Livoniją: prasideda Livonijos karas Elžbieta I vainikuojama Anglijos karaliene (1558–1603)
1559	Mažvydas išleidžia pirmąją lietuvišką agendą – krikšto apeigų knygą <i>Forma krikštymo</i>		Pasirašoma LDK ir Livonijos sutartis	
1560	Augustinas Rotundas įteikia lotyniškai parašytos Lietuvos istorijos rankraštį LDK kancleriui M. Radvilui Juodajam			
1561			Lietuva prisijungia Livoniją	
1562			Prasideda Lietuvos ir Maskvos karas dėl Livonijos, tęsiasi iki 1583	Religiniai karai Prancūzijoje (1562–1598)
1563	Išverčiama į lenkų kalbą ir išspausdinama pirmoji Lietuvos Biblija, vadinamoji Brastos arba Radvilų Biblija Petras Roizijus Krokuvoje išleidžia Lietuvos teismų <i>sprendimus</i>		Maskvos kariuomenė užima Polocką LDK seimas įteisinga krikščioniškas religijas išpažįstančių piliečių lygiateisiškumą	
1564	Augustinas Rotundas išleidžia publicistinį kūrinį <i>Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu</i>		Lietuvos kariuomenė pasiekia pergalę prieš Maskvą Ulos mūšyje Lietuvoje įvedami bajorų renkami teismai	
1566	Priimamas Antrasis Lietuvos Statutas Baltramiejus Vilentas išleidžia pirmojo lietuviško giesmyno <i>Giesmės Krikščioniškos I dalį</i> , kurią parengė M. Mažvydas		Lietuvoje įteisinama bajoriškoji demokratija – seimeliai ir jų renkamas seimas	Prasideda Nyderlandų revoliucija (1566–1579)
1569	Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus pakviesti Lietuvoje įsukuria jėzuitai Pirmasis Lietuvoje spektaklis – Stefano Tucio komedija „Heraklis“, ji buvo parodyta per Vilniaus jėzuitų kolegijos atidarymo iškilmes		Liubline sudaryta Lietuvos ir Lenkijos unija: sukuriama Abiejų Tautų Respublika (ATR) Lietuva netenka Palenkės, Voluinės, Podolės ir Kijevo	
1570	Įkurta Vilniaus jėzuitų kolegija Pastatytas pirmasis Lietuvoje mokyklinis spektaklis – Stepono Tučio komedija <i>Herkulis (Hercules)</i> , suvaidinta per Vilniaus jėzuitų kolegijos atidarymo iškilmes			
1572	Andrius Volanas paskelbia veikalą <i>Apie politinę arba pilietinę laisvę</i>		Miršta Žygimantas Augustas, paskutinis LDK valdovas Jogailaitis	Prasideda ginkluotos katalikų ir hugenotų kovos Prancūzijoje (1572–1598), šv. Baltramiejaus naktis Paryžiuje
1573		Džakomas dela Porta suprojektuoja Romos Jėzaus bažnyčią	Henrikas Valua išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1574	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1576	Augustinas Rotundas įteikia Steponui Batorui Lietuvos kunigaikščių istorijos santrauką		Steponas Batoras išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1586	
1579	Įkuriamas Vilniaus universitetas		Steponas Batoras žygiuoja prieš Maskvą ir susigrąžina Polocką	Susikuria Olandijos valstybė
1580	Polocke įkuriama jėzuitų kolegija	Mišelis de Montenis publikuoja pirmąsias <i>Esé</i> knygas		
1581			Įkuriamas Vyriausiasis Lietuvos Tribunalas	
1582	Motiejus Strijkovskis Karaliaučiuje išleidžia <i>Lenkų, lietuvių, žemaičių ir visos Rusijos kroniką</i> – pirmąją spausdintą Lietuvos istoriją Jėzuitų kolegija įsteigiama Rygoje		Baigiasi Livonijos karas	
1584	Pradėta statyti pirmoji barokinė Lietuvos šventovė – Šv. Mikalojaus bažnyčia Nesvyžiuje (baigta 1593)	Džordanas Brunas paskelbia veikalą <i>Apie begalybę, visatą ir pasaulius</i>		Miršta Jonas IV Žiaurusis, Maskvos valstybėje prasideda sumaištis, kuri tęsiasi iki Mykolo Romanovo valdymo pradžios
1585	Paulius Oderbornas Vitenberge išleidžia pirmąją Lietuvoje parašytą biografinę apybraižą <i>Didžiojo Maskvos kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus gyvenimas</i>			
1588	Priimamas Trečiasis Lietuvos Statutas		Lietuva pripažįsta Žygimantą Vazą Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, jis ATR valdo iki 1632	Ispanų „Nenugalimos armados“ sutriuškinimas ir Anglijos jūrinės galios suklestėjimas
1590	Jonas Bretkūnas baigia į lietuvių kalbą versti visą Bibliją (liko rankraščių)			
1591	Karaliaučiuje išspausdinamas pirmas lietuviškų pamokslų rinkinys – Jono Bretkūno <i>Postilė</i>			
1592	Jonas Radvanas Vilniuje išleidžia pirmąjį Lietuvos herojinį epą <i>Radviliada</i>			
1595	Mikalojus Daukša Vilniuje išleidžia lietuvišką <i>Katekizmą</i>			
1598				Pasirašomas Nanto ediktas, kuriuo hugenotams suteikiama tikėjimo laisvė (atšauktas 1685)
1599	Mikalojus Daukša Vilniuje išleidžia <i>Postilę su Prkalba į malonųjų skaitytoją</i>			
1600		Viljamas Šekspyras sukuria <i>Hamletą</i>		Džordanas Brunas už ereziją Romoje sudeginamas ant laužo
1601	Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis Braunsberge išleidžia knygą <i>Kelionė į Jeruzalę</i>			
1602			Karalaitis Kazimieras paskelbiamas šventuoju	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1604	Pradedama statyti Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčia – pirmoji barokinė Vilniaus šventovė (baigta 1618) Vilniuje išleidžiamas Šventojo Kazimiero teatras			
1605	Laurencijus Bojeris Vilniuje išleidžia herojinę poemą <i>Karolomachija</i>	Migelis de Servantesas išleidžia <i>Don Kichoto I</i> dalį (II d. 1615 m.)	Jono Karolio Chodkevičiaus vadovaujama kariuomenė sutriuškina švedus prie Salaspilio (Kirchholmo)	
1606			Bajorų maištas prieš Žygimantą Vazą (1606–1608)	
1607		Pastatyta pirmoji opera – Kludijaus Monteverdžio <i>Orfėjas</i>		Įkurta pirmoji anglų kolonija Amerikos žemyne – Virdžinija
1609		Lope de Vegas paskelbia traktatą <i>Naujas menas komedijoms mūsų laikais kurti</i>	ATR kariuomenė užima Maskvą (1609–1611)	
1610	Petras Skarga publikuoja <i>Pamokslus Seimui</i>			Prancūzijos karaliumi tampa Liudvikas XIII (1610–1643)
1611			ATR kariuomenė iš Maskvos atsiima Smolenską	Gustavas Adolfas tampa Švedijos valdovu (1611–1632)
1613	Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis Amsterdame išspausdina pirmąjį Lietuvoje dailininko Tomo Makovskio nubraižytą LDK žemėlapi, pagal kurį vėliau braižomi Lietuvos žemėlapiai pasaulio atlasuose iki XVIII a. II pusės			Rusijos valdovu išrenkamas Mykolas Romanovas
1616	Įsteigiama jėzuitų kolegija Kražiuose			
1618	Martynas Smigleckis išleidžia logikos vadovėlį			Prasideda Trisdešimties metų karas (1618–1648)
1619	Meletijus Smotrickis Vievyje išleidžia pirmąją <i>Slavų gramatiką</i>			
1620	Konstantinas Sirvydas Vilniuje išleidžia pirmąjį lietuvių kalbos žodyną	Frensis Beikonas paskelbia <i>Naująjį organoną</i> ir <i>Didįjį mokslų atnaujinimą</i>		
1621			Jono Karolio Chodkevičiaus vadovaujama kariuomenė mūšyje prie Chotino nugalė turkus Švedai užima Rygą	
1622		Rubensas nutapo <i>Marijos de Mediči istoriją</i>		
1625	Kelne išleidžiamas Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus pirmasis poezijos rinkinys <i>Trys lyrinių eilėraščių knygos</i>		Švedų kariuomenė užima Biržų pilį	Angliją pradeda valdyti Karolis I (1625–1649)
1627	M. K. Sarbievijus baigia rašyti poetikos traktatą <i>Apie aštrų ir šmaikštų stilių</i>			
1628	Amsterdame publikuojami Samuelio Pšipkovskio <i>Samprotavimai apie bažnytinę taiką ir santarvę</i>			

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1629	Konstantinas Sirvydas Vilniuje išleidžia pamokslų rinkinio <i>Punktai sakymų I dalį</i> (II d. išleista 1644)			
1630		Rubensas nutapo <i>Taikos palaimos alegoriją</i>		
1632			Vladislovas Vaza išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1648	
1632	Amsterdame išeina ketvirtasis M. K. Sarbievijaus poezijos leidimas, kuriam antraštinį puslapį nupiešė Rubensas	Gallilėjas Galilėjus išleidžia <i>Dialogą apie dvi svarbiausias pasaulio sistemas</i>	Maskva pradeda karą dėl Smolensko. Polianovkos taikos sutartimi (1634) Maskva atsisako pretenzijų į Livoniją, Smolenską pripažįsta Lietuvai	
1635	Vladislovas Vaza Vilniaus Žemutinėje pilyje įsteigia profesionalų operos teatrą	Pedro Kalderonas sukuria dramą <i>Gyvenimas – tai sapnas</i> Kardinolas Rišeljė įkuria Prancūzijos akademiją		
1636	Vilniaus Žemutinėje pilyje pastatyta pirmoji opera – Marko Skakio <i>Elenos pagrobimas</i> Vilniuje baigta statyti Šv. Kazimiero koplyčia			
1637		Renė Dekartas parašo <i>Samprotavimų apie metodą</i> Pastatyta Pjero Kornelio tragikomedija <i>Sidas</i> Pirmasis muzikinis teatras įkuriamas Venecijoje		
1640				Prasideda Anglijos revoliucija, tęsiasi iki 1649
1642		Rembrantas nutapo <i>Nakties sargybą</i>		
1643		Evandželistas Toričelis išranda gyvsidabrio barometrą		
1645	Žygimantas Liauksminas Vilniuje išleidžia Retorikos meno taisykles			
1647		Džiovanis Lorencas Berninis sukuria skulptūrų grupę Šv. Teresės regėjimas		
1648			Jonas Kazimieras Vaza išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1668	
1648			Prasideda Bagdono Chmelnickio vadovaujamas kazokų sukilimas, tęsiasi iki 1654	Baigiasi Trisdešimties metų karas
1649	Jėzuitai įsteigia mokyklą Kaune, kuri 1653 tampa kolegija			Anglijos karaliui Karoliui I įvykdoma mirties bausmė
1650	Albertas Vijūkas-Kojalavičius Gdanske išleidžia <i>Lietuvos istorijos I dalį</i> (II d. publikuojama Antverpene 1669) Kazimieras Semenavičius Amsterdame išleidžia <i>Didįjį artilerijos meną</i>			

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1653	Danielius Kleinas Karaliaučiuje išleidžia pirmąją lietuvių kalbos gramatiką Kėdainiuose išleidžiama <i>Knyga nobažnystės krikščioniškos</i>			
1654			Prasideda Maskvos invazija į Lietuvą	
1655			Maskvos ir kazokų kariuomenė pirmą kartą užima LDK sostinę Vilnių Prasideda Švedijos invazija, kuri tęsiasi iki 1660 Kėdainiuose Lietuvos bajorija sudaro uniją su Švedija	
1656		Blezas Paskalis sukuria filosofinius <i>Laiškus provincialui</i> (1656–1657)		Prasideda Švedijos ir Maskvos karas
1660	Samuelis Boguslovas Chilinskis Londone pradeda spausdinti lietuvišką Bibliją, bet darbo nebaigia		Sudaroma Olyvos taikos sutartis tarp ATR ir Švedijos, prasideda 40 metų taikos su Švedija laikotarpis	Anglijoje restauruojama monarchija
1661			Per 1654–1661 karą, marą ir badą Lietuva netenka pusės gyventojų	Prancūziją pradeda valdyti Liudvikas XIV (1661–1715)
1664		Moljeras sukuria komediją <i>Tartiufas</i> , kuri po premjeros uždraudžiama (draudimas atšauktas 1669)		
1666	Danielius Kleinas Karaliaučiuje išleidžia giesmyną <i>Naujos giesmių knygos</i>	Izaokas Niutonas atranda visuotinės traukos dėsnį		
1667	Žygimantas Liauksminas išleidžia vadovėlį <i>Muzikos teorija ir praktika</i>	Džonas Miltonas išleidžia poemą <i>Prarastasis rojus</i>	Sudaroma Andrusavo taika tarp ATR ir Maskvos, kuriai atitenka Kijevas ir dalis Ukrainos Mykolas Kazimieras Pacas tampa LDK didžiuoju etmonu	
1668		Moljeras sukuria komediją <i>Šykštuolis</i>	Valdovas Jonas Kazimieras Vaza atsako sosto	
1669			ATR valdovu išrenkamas Mykolas Kaributas Višnioveckis, valdo iki 1673	
1670		Baruchas Spinoza išleidžia <i>Teologijos ir politikos traktatą</i>		
1673			ATR kariuomenė Chotino mūšyje nugalė turkus. ATR seimas nutarė kas trečią seimą šaukti Lietuvos Gardine	
1674		Nikolas Bualo išleidžia <i>Poezijos meną</i> Žanas Rasinus sukuria tragediją <i>Ifigenija</i>	ATR valdovu išrenkamas Jonas Sobieskis, valdo iki 1696	
1681	Baigta statyti Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia (pradėta 1668)			
1682		Pastatyti barokiniai Versalio rūmai		
1683			Jono Sobieskio vadovaujama kariuomenė įveikia turkus ir apgina Vieną	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1687		Izaokas Niutonas paskelbia <i>Matematinius gamtos filosofijos pagrindus</i>		
1688				Anglijos „šlovingoji revoliucija“ – įsigali konstitucinė monarchija
1689				Petras I tampa Rusijos caru
1690	Motiejus Pretorijus baigia rašyti <i>Prūsijos grožybes, arba Prūsijos teatrą</i>	Džonas Lokas išleidžia veikalą <i>Žmogaus proto apybraiža</i>		
1697			Augustas II Saksas išrenkamas ATR valdovu, valdo 1697–1704 ir 1710–1733	
1700			Valkininkų kautynėse LDK bajorai sumuša Sapiegų kariuomenę	Prasideda Šiaurės karas (1700–1721)
1701	Karaliaučiuje pirmą kartą išleidžiamas Naujasis Testamentas lietuvių kalba		Augustas II Saksas įtraukia Lietuvą ir Lenkiją į Šiaurės karą	Frydrichas I Karaliaučiuje vainikuojamas Prūsijos karaliumi – Prūsija tampa karalyste Prasideda Ispanijos įpėdinystės karas, trukęs iki 1713
1703			Rusijos kariuomenė su Augusto II Sakso pritarimu užima Vilnių ir didelę dalį Lietuvos	
1704		Gotfrydas Vilhelmas Leibnicas paskelbia veikalą <i>Naujos apybraižos apie žmogaus protą</i>	ATR seimas vietoj atstatyto Augusto II Sakso karaliumi išrenka švedų remiamą Stanislovą Leščinskį	
1706	Jonas Šulcas išleidžia į lietuvių kalbą išverstas Ezopo <i>pasakėčias</i> Mykolas Merlinas išleidžia knygą <i>Pagrindinis lietuvių kalbos principas</i> Jokūbas Perkūnas parašo J. Šulco <i>Ezopo pasakėčių įvertinimą – pirmąją recenziją</i>		Augustas II Saksas atsisako sosto, pripažįsta valdovu Stanislovą Leščinskį	
1707				Anglija su Škotija įjungiamos į Jungtinę Karalystę
1709	Stanislovas Antanas Ščiuka išleidžia veikalą <i>Lenkijos užtemimas</i>	B. Kristoforis išranda fortepijoną	Prūsų Lietuvoje nuo maro (1709–1711) miršta pusė gyventojų, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – trečdalis	Rusijos kariuomenė nugalė Karolio XII vadovaujamą švedų kariuomenę prie Poltavos
1710			Augustas II Saksas, remiamas Rusijos kariuomenės, seimo vėl pripažįstamas ATR valdovu	
1717			„Nebylusis“ ATR seimas	
1718	Karaliaučiaus universitete pradeda veikti Lietuvių kalbos seminaras	G. Farenheitas pagamina gyvsidabrio termometrą		
1719		Danielius Defo išleidžia <i>Robinsoną Kruzą</i>		
1721				Baigiasi Šiaurės karas Petras I pasiskelbia Rusijos imperatoriumi

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1726	Vilniuje įsteigiama vienuolių pijorų mokykla	Džonatanas Sviftas išleidžia <i>Guliverio keliones</i> Antonijus Vivaldis sukuria keturių koncertų ciklą <i>Metų laikai</i>		
1727		Johanas Sebastianas Bachas sukuria <i>Pasiją pagal šv. Matą</i>		
1730		Džeimsas Tomsonas išleidžia poemą <i>Metų laikai</i>		
1732		Volteras išleidžia tragediją <i>Zaira</i>		
1733			Augustas III Saksas išrenkamas ATR valdovu, valdo iki 1763	Prasideda ATR įpėdinystės karas, kuriame Saksonija, Austrija, Rusija kovoja prieš Prancūziją, Ispaniją, Sardiniją, Prūsiją, Bavariją
1735	Karaliaučiuje pirmą kartą išleidžiama visa Biblija lietuvių kalba Vilniuje pradedami spausdinti Jono Pašakauskio rengiami <i>Politiniai kalendoriai</i>			Prasideda Rusijos karas su Osmanų imperija, tęsiasi iki 1739
1740	Jėzuitai Vilniuje įsteigia mokyklą didikų vaikams (nuo 1751 pavadintą Kilmingųjų kolegija). Motiejus Dogelis imasi Vilniaus pijorų mokyklą pertvarkyti į Kilmingųjų kolegiją	Deividas Hjumus išleidžia veikalą <i>Traktatas apie žmogaus prigimtį</i>		Prūsiją pradeda valdyti karalius Frydrichas II, vadinamas Didžiuoju, valdė iki 1786 Austriją pradeda valdyti Marija Teresė, valdė iki 1780
1747	Pilypas Ruigys išleidžia <i>Lietuvių –vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyną</i> bei <i>Lietuvių kalbos kilmės, esmės ir būdo tyrinėjimą</i> , kuriame paskelbia pirmuosius spausdintus lietuvių tautosakos tekstus – tris lietuvių liaudies dainas Pauliaus Frydrichas Ruigys išleidžia veikalą <i>Lietuvių kalbos gramatikos pradmenys</i> Nesvyžiuje įsteigta Riterių akademija – pirmoji aukštoji karo mokykla Lietuvoje			
1748	Vilniaus Baroko architektūrinės mokyklos kūrėjas Jonas Kristupas Glaubicas baigė rekonstruoti Vilniaus Šv. Jono bažnyčią Mykolo Kazimiero Radvilo Žuvelės dvare Nesvyžiuje įsteigiamas teatras (veikė iki 1807), kuriame vaidinamos Pranciškos Uršulės Radvilienės sukurtos dramos (išleistos 1754)	Šarlis Monteskjė išleidžia traktatą <i>Apie įstatymų dvasią</i>		
1751		Denisui Didro vadovaujant pradedama leisti <i>Enciklopedija, arba Aiškinamasis mokslų, menų ir amatų žodynas</i> (1751–1780 išleidžiami 35 tomai)		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1753	Jkuriama Vilniaus universiteto astronomijos observatorija Mykolas Olševskis išleidžia religinių skaitinių knygą <i>Broma atverta ing viečnastj</i> Vilniuje lenkų kalba išleidžiama Voltero drama <i>Zaira</i>			
1755	Antanas Skorulskis Vilniuje išleidžia <i>Filosofijos apybraižas</i> Karaliaučiuje išeina antras lietuviškos Biblijos leidimas			Lisabonoje įvyksta žemės drebėjimas
1756				Prūsijos karalius Frydrichas II užpuola Saksoniją – Europoje kyla Septynerių metų karas (1756–1763)
1758	Motiejus Dogelis išleidžia <i>Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diplomatijos kodekso I dalį</i> (IV d. – 1764, V d. – 1759)			
1759	Vilniuje išleidžiamas lietuvių kalbos vadovėlis (iki 1800 pasirodo apie 20 leidimų)	Volteras išleidžia filosofinį romaną <i>Kandidas, arba Optimizmas</i>		
1760	Vilniuje pradedamas leisti pirmasis LDK laikraštis – <i>Lietuvos pasiuntinys</i> (lenk. <i>Kurier Litewski</i>) ir jo priedai <i>Literatūros žinios</i> bei <i>Užsienio žinios</i> Pranciškus Paprockis Vilniuje išleidžia istorijos ir geografijos vadovėlį <i>Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su šios tautos istorija</i>			
1762		Žanas Žakas Ruso išleidžia romaną <i>Emilis, arba apie auklėjimą</i>		Kotryna II tampa Rusijos imperatore, valdo iki 1796
1764			Stanislovas Augustas Poniatovskis išrenkamas ATR valdovu, atsisako sosto 1795	
1766	Karolis Virvičius išleidžia <i>Racionaliąją visuotinės istorijos santrauką</i> (I–II d. 1766–1771)			
1767			Radome ATR bajorai sudaro konfederaciją	
1768			Sudaroma prieš karalių ir Rusijos savivalę nukreipta Baro konfederacija Rusija, Prūsija Austrija įsiveržia į ATR	Džeimsas Kukas atranda Australijos žemyną (1768–1771) Prasideda Rusijos karas su Osmanų imperija, tęsiasi iki 1774

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1769	Kazimieras Narbutas išleidžia <i>Logiką, arba Samprotavimo ir sprendimo mokslą</i>	Džeimsas Vatas užpatentuoja garo mašinos išradimą	Paulius Ksaveras Brastauskis įkuria Paulavos Respubliką	
Apie 1770		Johanas Volfgangas Gėtė pradeda rašyti <i>Faustą</i> (I dalis išleista 1808, II dalis – 1832)		
1772		Žanas Žakas Ruso parašo <i>Svarstymus apie Lenkijos valdžią ir apie jos reformų projektą</i> (išleisti 1782)	Pirmasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas	
1773	Įkuriamas Edukacinė komisija, kurios pirmininku išrenkamas Vilniaus vyskupas Ignatas Masalskis			Popiežius panaikina jėzuitų ordiną (vėl atkuriamas 1814)
1774	Adolfas Kamenskis išleidžia <i>Piliečių edukaciją</i> Antanas Tyzenhauzas Gardine įkuria teatrą ir baudžiauninkų vaikų muzikos mokyklą, joje mokoma kalbų, menų, matematikos	Johanas Volfgangas Gėtė parašo <i>Jaunojo Verterio kančias</i> Džoša Reinoldsas nutapo <i>Jozefo Barečio portretą</i>		
1775	Kristijonas Donelaitis baigia rašyti <i>Metus</i> (1765–1775)			Kyla Šiaurės Amerikos kolonijų karas dėl Nepriklausomybės (1775–1783)
1776		Adamas Smitas paskelbia traktatą <i>Tautų gerovė</i>		Priimama Amerikos Nepriklausomybės deklaracija, sukuriamos Jungtinės Amerikos Valstijos
1778	Slanime įkuriamas <i>Vaikų baleto departamentas</i> (veikė 17 metų), kur baudžiauninkų vaikai mokosi šokio, skaityti, rašyti	Johanas Herderis išleidžia knygą <i>Tautų dainos</i> (1 t. – 1778, 2 t. – 1779), kurioje tarp 162 įvairių tautų dainų paskelbia 8 lietuvių liaudies dainas		
1780	Mykolas Kazimieras Oginskis Slanime pastato modernius, didžiąjai barokinei operai ir baletams atlikti pritaikytus <i>Naujuosius operos namus</i>			Vokietijos imperatoriumi ir Austrijos valdovu tampa Juozapas II, valdo iki 1790
1781		Imanuelis Kantas išleidžia <i>Grynojo proto kritiką</i>		
1782	Pagal Lauryno Gucevičiaus projektą pradedama rekonstruoti Vilniaus katedra, po trejų metų – ir Vilniaus rotušė	Johanas Volfgangas Gėtė sukuria dramą <i>Žvejė</i> , kurioje panaudojo vestuvinę lietuvių liaudies dainą Pradedama dalimis leisti Ž. Ž. Ruso <i>Išpažintis</i> (1782–1789)		
1784		I. Kantas paskelbia straipsnį <i>Atsakymas į klausimą „Kas yra Švietimas?“</i>		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1785	Išleistas Jeronimo Stroinovskio veikalas <i>Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas</i> Vilniuje pradeda veikti pirmas Lietuvoje profesionalus dramos ir muzikinis miesto teatras	Frydrichas Šileris sukuria <i>Odę džiaugsmui</i>		Anglas Edmundas Kartraitas išrado mechaninę verpimo mašiną
1786	Išleistas Pilypo Nerijaus Golianskio veikalas <i>Apie iškalbą ir poeziją</i> Išleista Juozapo Kazimiero Kosakauskio apysaka <i>Kunigas klebonas</i> Išleista Pauliaus Ksavero Brastauskio apysaka <i>Valstietė</i>			
1787		Volfgangas Amadėjus Mocartas sukuria operą <i>Don Žuanas</i>		JAV priimama pirmoji pasaulyje konstitucija Kyla Rusijos karas su Osmanų imperija, tęsiasi iki 1792
1788		Išleistas Imanuelio Kanto etikai skirtas veikalas <i>Praktinio proto kritika</i>	Pradeda dirbti ATR Ketverių metų seimas (1788–1792)	
1789		Išleistas Viljamo Bleiko eilėraščių rinkinys <i>Nežinojimo ir patirties dainos</i>	Išvesta Rusijos kariuomenė Sudaryta valstybės reformų komisija	Paryžiuje paimama Bastilija Priimama Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija Džordžas Vašingtonas išrenkamas pirmuoju JAV Prezidentu
1790		Išleistas Imanuelio Kanto estetikai skirtas veikalas <i>Sprendimo galios kritika</i>		
1791	Gotfrydas Ostermejeris parengia <i>Naująją lietuvių kalbos gramatiką</i> , kurioje pateikia ir eilivimo teorijos dalį		Gegužės 3 d. ATR seimas priima pirmąją konstituciją Europoje	Priimta Prancūzijos konstitucija Paskelbtas JAV Teisių bilis
1792			Rusija užpuola Abiejų Tautų Respubliką Sudaroma Rusijos remiama Targovicos konfederacija	Prancūzija paskelbiama respublika
1793	Vilniaus universitete įkuriama architektūros katedra, kuriai vadovauja Laurynas Gucevičius	Išleistas Imanuelio Kanto veikalas <i>Religija vien tik proto ribose</i>	Antrasis ATR padalijimas, kuriam priverstas pritarti Gardine posėdžiavęs ATR seimas	Liudviko XVI giljotinavimas
1794	Lietuvių ir lenkų kalbomis išleistas Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus gedulinis pamokslas, skirtas žuvusiems sukilėliams atminti	Viljamas Bleikas sukuria graviūrą <i>Pradžių pradžia</i> , kuria iliustruoja savo poemą <i>Europa. Pranašystė</i> Italų fizikas Aleksandras Volta išranda pirmąjį galvaninį (elektros) elementą	Kyla Tado Kosciuškos vadovaujamas nacionalinio sukilimo karas prieš Rusiją, Prūsiją, Austriją Lietuvių Tautos Aukščiausioji Taryba paskelbia Lietuvių tautos sukilimo aktą	
1795		Išleista Frydricho Šilerio knyga <i>Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą</i>	Trečiasis ATR padalijimas Žydams uždraudžiama verstis žemdirbyste Stanislovas Augustas Poniatovskis atsisako sosto	
1796				Rusijos imperatoriumi tampa Pavelas I (1796–1801)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1798		Išleistas bendras Viljamo Vordsvorto ir Samuelio Teiloro Koldridžo poezijos rinkinys <i>Lyrinės baladės</i>	Franciskas Goja sukuria grafikos ciklą <i>Kapričiai</i> (1796–1798) Jozefas Haidnas sukuria oratoriją <i>Pasaulio sukūrimas</i>	Anglų gydytojas Edvardas Dženeris pradeda skiepyti nuo raupų
1799	Stanislovas Bonifacas Jundžilas parašo veikalą <i>Taikomoji botanika</i>			Prancūzijoje į valdžią ateina Napoleonas
1800	Išleina Kristijono Gotlybo Milkaus žodynas ir gramatika. Pratarinė <i>Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynui</i> parašė Imanuelis Kantas	Išleistas Novalio rinkinys <i>Himnai nakčiai</i> Išleistas antrasis Viljamo Vordsvorto <i>Lyrinių baladžių</i> leidimas su pratarne, tapusia anglų romantinės poezijos programiniu tekstu	Įvedamas Rusijoje galiojęs senasis – Julijaus – kalendorius; Užnemunėje lieka galioti Grigaliaus kalendorius	Italų fizikas Aleksandras Volta išranda nuolatinės elektros srovės šaltinį
1801		Frydrichas Šileris parašo dramą <i>Orleano mergelė</i>	Lietuvos gubernija suskirstoma į Lietuvos Vilniaus ir Lietuvos Gardino gubernijas, kurias kontroliuoti pavedama Vilniuje įsikūrusiam Lietuvos generalgubernatoriui	Rusijos imperatoriumi tampa Aleksandras I (1801–1825)
1802	Vilniaus miesto teatre pastatoma Volfgango Amadėjaus Mocarto opera <i>Užburtoji fleita</i>	Georgas Frydrichas Grotedefandas iššifruoja Babilono dantiraščius		Johanas Vilhelmas Riteris atranda ultravioletinius spindulius
1803			Vilniaus universitetas pertvarkytas į Vilniaus imperatoriškąjį universitetą	
1804		Frydrichas Šileris sukuria dramą <i>Vilhelmas Telis</i> Liudvikas van Bethovenas sukuria <i>Trečiąją („Herojinę“) simfoniją</i>		Prancūzija paskelbiama imperija, Napoleonas Bonapartas – imperatoriumi Napoleonu I Anglų technikas Ričardas Trevitikas sukonstruoja pirmąjį garvežį Žmonių populiacija pasaulyje išauga iki 1 milijardo
1805		Frydrichas Šileris kuria paskutinę dramą <i>Demetrijus</i> , kurioje vaizduoja ir LDK kanclerį Leoną Sapiegą		Trafalgaro ir Austerlico mūšiai
1806				Prancūzijos–Prūsijos karas Robertas Fultonas sukonstravo garlaivį
1807		Išleistas Džordžo Bairono poezijos rinkinys <i>Laisvos valandos</i> Išleistas Hėgelio veikalas <i>Dvasios fenomenologija</i>	Po Napoleono I pergalės prieš Prūsiją ir Rusiją įkuriama Varšuvos kunigaikštystė, į kurią įeina ir Užnemunė; įvedus Napoleono kodeksą, valstiečiai, nors ir netampa savo valdomos žemės savininkais, gauna asmens laisvę	Tilžės taikos sutartis, pasirašyta Napoleono I ir Aleksandro I, prie sutarties buvo priversta prisidėti Prūsija Varšuvos kunigaikštystės įkūrimas
1808	Varšuvoje išleistas Ksavero Bogušo veikalas <i>Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę</i> (lenkų k.)	Išleista Johano Volfgango Gėtės <i>Fausto I dalis</i> Liudvikas van Bethovenas sukuria <i>Penktąją („Likimo“) simfoniją</i> (1804–1808)		Anglų mokslininkas Džonas Daltonas įrodo, kad medžiagos susideda iš atomų
1809	Karaliaučiuje išleistas Liudviko Rėzos poezijos rinkinys <i>Prutena</i> (l d., vok. k.)	Išleistas Žano Baptisto Lamarko veikalas <i>Zoologijos filosofija</i> , kuriame išdėstyta gyvosios gamtos evoliucijos teorija		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1810	Parašytas Dionizo Poškos literatūrinis laiškas <i>Pas kunigą Ksaverą Bohušą, lietuvį, ir Jokymą Lelewelį, mozūrą</i> Apie 1810–1811 Dionizas Poška sukūrė eilėraščių <i>Mano darželis</i>		Vilniaus universitete įkuriama muzikologijos katedra (pirmoji Europoje) Mykolo Kleopo Oginskio memorandumas Rusijos carui dėl LDK atkūrimo	Simono Bolivarо žygiai Lotynų Amerikoje (tęsiasi iki 1830)
1812	Dionizas Poška išskobtame ažuole Baublyje įrengia senienų muziejų	Išleistas pirmasis Brolių Grimų pasakų rinkinys <i>Vaikų ir namų pasakos</i> (3 t. 1812–1822)	Žygio į Rusiją metu Napoleono I kariuomenė užima Lietuvą Rusijos kariuomenė įveikia Napoleono I kariuomenę, Lietuva atitenka Rusijai	Napoleono I žygis į Rusiją
1813		Išleistas Džeinės Ostin romanai <i>Protas ir jausmai</i>	Caras Aleksandras I Vilniuje pasirašo manifestą apie pergalingą karo su Napoleonu pabaigą	Leipcigo mūšis, kuriame įveikta Napoleono I armija
1814	Išleistas Antano Strazdo poezijos rinkinys <i>Giesmės šviesios ir šventos</i>	Išleista Ernsto Teodoro Amadėjaus Hofmano pasakų knyga <i>Aukso puodas</i>		Kroviniams gabenti imamas naudoti garinis lokomotyvas (sukonstruotas anglų išradėjo Džordžo Stefensono)
1815	Apie 1815–1825 Dionizas Poška kuria poemą <i>Mužikas žemaičių ir Lietuvos</i> (publikuota 1886 <i>Aušroje</i>)		Vienos kongreso nutarimu iš didžiosios dalies Varšuvos kunigaikštystės žemių, taip pat ir Užnemunės, sudaroma Lenkijos karalystė	Vaterlo kautynės, Napoleono valdymo žlugimas
1816	Vilniuje pradėdamas leisti <i>Nenaudėlių draugijos</i> satyrinis laikraštis <i>Gatvės žinios</i> (lenk. <i>Wiadomości Brukowe</i>), leidžiama iki 1822			
1817	Įkuriama Filomatų draugija – Vilniaus universiteto studentų organizacija	Išleista Džordžo Bairono dramatinė poema <i>Manfredas</i> Išleistas Hėgelio veikalas <i>Filosofijos mokslų enciklopedija</i>	Slaptų organizacijų (filaretų, filomanų, šubravcų, masonų) veiklos pradžia	
1818	Išleistas Liudviko Rėzos parengtas pirmasis Kristijono Donelaičio <i>Metų</i> leidimas	Išleistas Merės Šeli romanai <i>Frankenšteinas, arba Naujasis Prometėjas</i>		
1819		Išleistas Arturo Šopenhauerio veikalas <i>Pasaulis kaip valia ir vaizdinys</i> Teodoras Žeriko nutapo <i>Medūzos plaustą</i>	Nuo Lietuvos Vilniaus gubernijos atskiriamas ir prie Kuršo gubernijos prijungiamas siauras Lietuvos pajūrio ruožas – Palangos–Šventosios apylinkės	
1820	Adomas Mickevičius Kaune sukuria <i>Odę jaunystei</i> Filomatai įkuria Filaretų ir Spindulingųjų draugijas	Išleista Aleksandro Puškino poema <i>Ruslanas ir Liudmila</i>		Fabianas fon Belingshauzenas ir Michailas Lazarevas atranda Antarktidą
1821		Išleista Džordžo Bairono misterija <i>Kainas</i>		Prasidėjo Graikų nepriklausomybės karas (iki 1832)
1822	Vilniuje išleista Adomo Mickevičiaus knyga <i>Poezija</i> (I t.) Simonas Daukantas parašo pirmąją Lietuvos istoriją lietuvių kalba <i>Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių</i> (išleista 1929) Kazimieras Kontrimas parengia lietuvių kalbos katedros įsteigimo Vilniaus universitete projektą		Visoje Rusijoje uždraudžiama masonų veikla Vilniuje veikia žemaičių studentų būrelis, kuris pradeda programinį lietuviybės puoselėjimo ir kėlimo į viešąjį visuomenės gyvenimą darbą	Prancūzų fizikas ir matematikas Amperas atranda molekulinis srautus Brazilija tapo nepriklausoma nuo Portugalijos

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1823	Vilniuje išleista Adomo Mickevičiaus knyga <i>Poezija</i> (II t.), kurioje paskelbtos dramos <i>Vėlinės II</i> ir IV dalys ir poetinė apysaka <i>Gražina</i> Simonas Stanevičius parašo odę <i>Šlovė žemaičių</i> , parengia ir išleidžia M. Daukšos <i>Postilės</i> ištraukas su „Prakalba į malonųjį skaitytoją“ Apie 1823 sukurta Silvestro Valiūno romantinė baladė „Birutė“		Mažojoje Lietuvoje leidžiamas pirmasis lietuviškas periodinis leidinys – <i>Nusidavimai Dievo karalystėje</i> Uždraudžiama Filomatų ir Filaretų draugijų veikla	JAV paskelbė Monro doktriną („Amerika – amerikiečiams“)
1824	Janas Čečiotas parašo eilėraščių knygą <i>Giesmelės apie senovės lietuvius</i> (lenkų k.) Liudvikas Rėza rinkinyje <i>Aisopas, arba Pasakos</i> paskelbia Kristijono Donelaičio pasakėčias	Liudvikas van Bethovenas sukuria <i>Devintąją („Džiaugsmo“)</i> simfoniją (1822–1824)		
1825	Išleistas Liudviko Rėzos parengtas lietuvių liaudies dainų rinkinys <i>Dainos, oder litauische Volkslieder</i> , poezijos rinkinys <i>Prutena</i> (II d. vok. k.) Dionizas Poška pradėjo sudarinti trikalbį lenkų–lotynų–lietuvių žodyną (liko nebaigtas)			Dekabristų sukilimas Rusijoje Anglijoje nutiesiama pirmoji pasaulyje geležinkelio linija, skirta keleiviams vežti
1826	Maskvoje išleistas Adomo Mickevičiaus rinkinys <i>Sonetai</i> , kuriame paskelbtas ciklas „Krymo sonetai“	Žozefas Niseforas Njepsas padaro pirmąją fotografiją		
1827		Išleista Henriko Heinės poezijos knyga <i>Dainų knyga</i> Išleista Džakomo Kazanovos memuarų knyga <i>Mano gyvenimo istorija</i> (parašyta 1789–1798)		
1828	Peterburge išleista Adomo Mickevičiaus poema <i>Konradas Valenrodas</i>		Vilniaus universitetas kreipiasi į Rusijos švietimo ministeriją, prašydamas leisti įsteigti universitete lietuvių kalbos katedrą, tačiau prašymas nepatenkinamas	
1829	Išleista Simono Stanevičiaus knyga <i>Šešios pasakos Simono Stanevičės, žemaičio, ir antros šešios Krizo Donelaičio, lietuvininko prūso</i> , parengtas pirmasis Lietuvoje dainų rinkinys <i>Dainos žemaičių</i> (1833 išleistos dainų natos – <i>Pažymės žemaitiškos gaidos, pridėtinos prie Dainų žemaičių</i>), atnaujinta XVIII a. lietuvių kalbos gramatika <i>Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos, arba žemaitiškos</i> Išleista Juliaus Slovackio drama <i>Mindaugas</i> (lenkų k.)	Išleistas pirmasis Honoré de Balzako epopėjos „Žmogiškoji komedija“ romanas <i>Šuanai</i>		Graikai išsivaduoja iš Osmanų imperijos
1830		Išleistas Stendalio romanas <i>Raudona ir juoda</i> Viktoras Hugo parašo pjesę <i>Ernani</i> , laikomą Romantizmo manifestu Eženas Delakrua nutapo paveikslą <i>Laisvė, vedanti liaudį į barikadas</i>	Lietuvos ir Lenkijos sukilimas prieš Rusiją (prieš caro valdžią) (1830–1831)	Revoliucijos Prancūzijoje (Liepos revoliucija), Belgijoje, Italijoje Iš Nyderlandų karalystės išsivadavo Belgija

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1831		Išleistas Viktoro Hugo romanas <i>Paryžiaus katedra</i>		Anglų mokslininkas Michaelis Faradėjus sukuria elektros srovę Pirmasis darbininkų sukilimas Europoje (Lione)
1832	Uždaromas Vilniaus universitetas	Adomas Mickevičius Dresdene parašo <i>Vėlinių</i> III dalį Išleista Johano Volfgango Gėtės <i>Fausto</i> II dalis	Įstaigose įvedama rusų kalba	
1833		Išleistas Aleksandro Puškino eilių romanas <i>Eugenijus Oneginas</i> (dalimis buvo publikuotas 1825–1832)		Paskelbtas vergijos panaikinimas visoje Britų imperijoje Amerikiečių tapytojas ir išradėjas Samuelis Morzė sukonstruoja telegrafo aparatą (patentuotas 1838)
1834	Paryžiuje išleista Adomo Mickevičiaus poema <i>Ponas Tadas</i>	Išleistas Onorės de Balzako romanas <i>Tėvas Gorijo</i>		Oficiali Ispanų inkvizicijos pabaiga
1835	Teodoras Narbutas pradeda leisti <i>Lietuvių tautos istoriją</i> (t. 1–9; baigta leisti 1841)	Suomijoje išleista Elijo Lionroto <i>Kalevala</i>		
1836		Išleistas Čarlzo Dikenso romanas <i>Pomirtiniai Pikviko klubo užrašai</i> Išleistas Aleksandro Puškino romanas <i>Kapitono duktė</i> , pradėdąs rusų realistinės prozos aukso amžių		
1837	Apie 1837 m. Simonas Daukantas baigė rašyti <i>Istoriją žemaitišką</i> (I t. išleistas 1893, II t. – 1897, pavadinimu <i>Lietuvos istorija</i>) Liudvikas Adomas Jucevičius išvertė pirmąją ištrauką iš Adomo Mickevičiaus <i>Vėlinių</i> (ištrauka iš ketvirtosios dalies)			Samuelis Morzė pademonstruoja elektrinį telegrafą
1838		Išleistas Čarlzo Dikenso romanas <i>Oliveris Tvistas</i>		Čartistų judėjimo Didžiojoje Britanijoje pradžia
1839		Lujį Dageras išrado praktinį fotografavimo būdą (dagerotipą)	Vilniuje įvykdoma mirties bausmė Jaunosios Lenkijos emisarui Simonui Konarskiui, telkusiam anticarinį pagrindį Lietuvoje	Likviduojama Unitų bažnyčia – unitai prievarta grąžinami rusų Stačiatikių bažnyčiai
1840	Vilniuje išleista pirmoji Juozapo Ignoto Kraševskio herojinio-mitologinio epo <i>Anafielas</i> dalis „Vitolio rauda“ Išleistas Liudviko Adomo Jucevičiaus etnografinis veikalas <i>Žemaitijos bruožai</i> (lenkų k.) Išleista Juozapo Silvestro Dovydaičio didaktinė apysaka <i>Šiaulėniškis senelis</i> (I–III d. 1840–1864)	Išleistas Edgardo Alano Po apsakymų rinkinys <i>Groteskai ir Arabeskos</i> Išleistas Michailo Lermontovo romanas <i>Mūsų laikų herojus</i>	Priimamas valstybinių valstiečių reformos įstatymas (Lenkijos Karalystėje negaliojo), numatęs lažo pakeitimą činčū, valstiečių lokalinės savivaldos įvedimą Lietuvos vardas išbraukiamas iš Vilniaus ir Gardino gubernijų pavadinimų Panaikinamas Lietuvos Statuto galiojimas, Vakarų krašto teismuose įvedama Rusijos teisė	
1841	Juozapas Ignacas Kraševskis Vilniuje pradeda leisti žurnalą <i>Athenaeum</i> (iki 1851)		Vidaus reikalų ministerija leidžia steigti lietuviškas elementarias mokyklėles prie žemaičių vyskupystės bažnyčių, kartu įpareigodama mokyti jose ir rusiškos abėcėlės Sekuliarizuojamos (konfiskuotos) Katalikų bažnyčios žemės (iki 1842)	Narkozės išradimas

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1842	Išleista Liudviko Adomo Jucevičiaus knyga <i>Žemaitijos prisiminimai</i> (lenkų k.)	Išspausdinta Nikolajaus Gogolio apysaka <i>Apsiaustas</i>	Iš 7 Vilniaus gubernijos apskričių sudaroma Kauno gubernija. Prie Vilniaus gubernijos prijungiamos Lydos, Vileikos ir Dysnos apskritys 1842–1844 – Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija perkeliama į Peterburgą	D. Britanijoje uždrausta moterims dirbti kasyklose
1844		Dalimis publikuojamas Aleksandro Diuma romanus <i>Trys muškietininkai</i>		JAV perduodama pirmoji telegrama
1845	Išleista pirmoji lietuvių kultūros istorija – Simono Daukanto veikalas <i>Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių</i>	Išleistas Edgaro Alano Po rinkinys <i>Varnas ir kiti eilėraščiai</i>		
1846	Simonas Daukantas parengė liaudies dainų rinkinį <i>Dainės žemaičių</i> Išleistas Simono Daukanto verstas Fedro pasakėčių rinkinys <i>Pasakos Fedro</i> Išleista Liudviko Adomo Jucevičiaus knyga <i>Lietuva. Jos senovės paminklai, buitis ir papročiai</i> (lenkų k.)		Laurynas Ivinskis pradeda leisti <i>Kalendorių, arba Metskaitlių ūkiškąjį</i> (iki 1878)	
1847	Išleistas Juozapo Ignoto Kraševskio veikalas <i>Lietuva</i> (II d. 1856; lenkų k.) Kanutas Ruseckas nutapo paveikslą <i>Lietuvaitė su verbomis</i>	Išleistas Emilės Brontės romanus <i>Vėtrų kalnas</i> Išleistas Šarlotės Brontės romanus <i>Džeinė Eir</i>	1847–1849 – Vilniuje veikia Lietuvos jaunimo brolybės sąjunga – slapta lenkų–litvinų organizacija, puoselėjusi naujo sukilimo planus	D. Britanijoje priimtas įstatymas dėl dešimties valandų darbo dienos moterims ir vaikams iki 18 metų
1848	Išleistas Motiejaus Valančiaus istoriografinis veikalas <i>Žemaičių vyskupystė</i>	Išleistas Karlo Markso ir Frydricho Engelso <i>Komunistų partijos manifestas</i> Išleistas Aleksandro Diuma (sūnaus) romanus <i>Dama su kamelijomis</i>		Įvesta visuotinė vyrų rinkimų teisė Prancūzijoje ir Šveicarijoje Europoje kyla revoliucijų banga, vadinamasis Tautų pavasaris Prasidėjo Kalifornijos aukso karštligė (truko iki 1855)
1849		Baigtas leisti šešių tomų Ogiusto Konto (Comte) veikalas <i>Pozityviosios filosofijos kursas</i> Estijoje išleidžiama <i>Kalevala</i>		
1850	Motiejus Valančius tampa Žemaičių (Telšių) vyskupu	Išleista Viljamo Vordsvorto knyga <i>Preliudai</i>		
1851	Išleistas Georgo Neselmano <i>Lietuvių kalbos žodynas</i>	Išleistas Hermano Melvilio romanus <i>Mobis Dikas</i> Londone vyksta pirmoji pasaulinė paroda		
1852		Išleistas Harietos Bičer-Stou romanus <i>Dėdės Tomo trobelė</i>		
1853		Pastatyta Džiuzepės Verdžio opera <i>Traviata</i>	Išleista Liudviko Kondratavičiaus-Vladislovo Sirokmlės kelionių knyga <i>Iškylos po andainykštes mano apylinkes</i>	Prasidėjo Krymo karas (iki 1856) Išrastas aspirinas
1854	Lvove išleista Vladislovo Sirokmlės poema <i>Margiris</i>	Išleista Henrio Deivido Toro knyga <i>Voldenas, arba Gyvenimas miške</i>	Pirmųjų garlaivių Nemune navigacija Lietuvoje nutiesiama pirmoji telegrafo linija	
1855	Vilniuje įkurta mokslinė humanitarinė draugija Archeologijos komisija	Išleistas Volto Vītmeno poezijos rinkinys <i>Žolės lapai</i>		„Liberalusis atšilimas“ caro valdžios politikoje

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1856	Augustas Šleicheris išleidžia pirmąją mokslinę lietuvių kalbos gramatiką		Išleistas pirmasis turistinis vadovas po Vilnių – Adomo Honorijaus Kirkoro <i>Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes</i>	
1857	Antanas Baranuskas parašo <i>Dainų dainelę</i> (publikuota 1883 <i>Aušroje</i>) Vilniuje atidarytas Senienų muziejus	Estijoje pradėtas leisti Frydricho Reinholdo Kroicvaldo <i>Kalevo sūnus</i> (baigta leisti 1861) Išleistas Šarlio Bodlero poezijos rinkinys <i>Blogio gėlės (Piktybės gėlės)</i> Išleistas Gustavo Flobero romanas <i>Madam Bovari</i>	Išleista Liudviko Kondratavičiaus-Vladislovo Sirokoplės kelionių knyga <i>Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą</i> (1857–1860)	Prasideda pirmoji pasaulinė ekonominė krizė Prancūzų mikrobiologas Luji Pasteras duoda pradžią bakteriologijai
1858	Karolina Praniauskaitė išleidžia eilėraščių rinkinį <i>Dainelės</i> (lenkų k.) Motiejus Valančius Vilniuje išleidžia hagiografinės prozos knygą <i>Živatai šventųjų</i>		Vyskupo Motiejus Valančiaus dėka pradėtos steigti blaivybės brolijos (blaivybės sąjūdis Lietuvoje, uždraustas 1864)	Indija tampa D. Britanijos kolonija
1859	Antanas Baranuskas parašo poetas <i>Anykščių šilelis</i> (1858–1859; 1860–1861 išspausdinta Lauryno Ivinskio kalendoriuose <i>Metų skaitlius ūkiniškias</i>), <i>Kelionė Petaburkan</i> (1858–1859) ir <i>Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva</i>	Išleistas Ivano Turgenevo romanas <i>Bajorų gūžta</i> Čarlzas Darvinas išleidžia veikalą <i>Apie rūšių kilmę</i>		Pradedamas kasti Sueco kanalas
1861		Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Pažemintieji ir nuskriaustieji</i> Išleistas vokiečių mokslininko Jahano Jakobo Bachofeno veikalas <i>Motinių teisė</i> , išskėles mintį apie matriarchatą	Carinėje Rusijoje panaikinama baudžiava Patriotinės manifestacijos su Lenkijos ir Lietuvos valstybingumo šūkiomis (kovo-rugpjūčio mėn.)	Prasideda pilietinis karas Jungtinėse Amerikos Valstijose (iki 1865) Įkuriami Italijos karalystė Luji Pasteras atranda mikrobų
1862		Išleistas Viktoro Hugo romanas <i>Vargdieniai</i>	Per Lietuvą baigtas tiesti geležinkelis, jungęs Peterburgą su Varšuva	
1863		Eduardas Manė nutapo paveikslą <i>Pusryčiai ant žolės</i>	Lietuvos ir Lenkijos sukilimas prieš carinę Rusiją (1863–1864) Vilniaus generalgubernatoriumi paskirtas Michailas Muravjovas	Londone atidaromas pirmasis metro
1864		Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Užrašai iš pogrindžio</i>	Uždrausta lietuviška spauda lotyniškais rašmenimis Muravjovas uždraudžia visas nevaldiškas mokyklas Iš Varnių į Kauną perkeliama Žemaičių (Telšių) vyskupystės kurija	Londone įkurtas <i>Pirmasis Internacionalas</i>
1865		Pradėtas publikuoti Levo Tolstojaus romanas <i>Karas ir taika</i> (baigta publikuoti 1869) Eduardas Manė nutapo <i>Olimpiją</i> Išleista Luiso Kerolio apysaka <i>Alisa stebuklų šalyje</i>	Motiejus Valančius per kunigus imasi atsakomųjų veiksmų prieš rusinimo politiką: ragina liaudį nesiduoti pritraukiamai į stačiatikybę, boikotuoti kirilica parašytas lietuviškas knygas, steigti lietuviškas mokyklas	JAV uždraudžiama vergija
1866		Polis Verlenas išleidžia pirmąjį eilių rinkinį <i>Saturniški eilėraščiai</i> Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Nusikaltimas ir baismė</i>	Veiveriuose įsteigiami pedagoginiai kursai Užnemunės pradžios mokyklų mokytojams ruošti (nuo 1872 – mokytojų seminarija)	Suomijoje prasideda badmetis – paskutinis natūralių priežasčių sukeltas badas Europoje (iki 1868)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1867	Atidaroma Vilniaus viešoji biblioteka 1867–1870 – Motiejaus Valančiaus iniciatyva Rytprūsiuose sukuriama lietuviškos spaudos tradiciniu raidynu leidimo ir nelegalaus jos platinimo Lietuvoje sistema	Išleista Henriko Ibseno drama <i>Peras Giuntas</i> Išleistas Karlo Markso veikalas <i>Kapitalas</i> (I t.)	Iš Varšuvos generalgubernatoriui pavaldžios Augustavo gubernijos šiaurinių apskričių sudaroma Suvalkų gubernija: nuo šiol Užnemunė dažniausiai vadinama Suvalkijos vardu	JAV iš Rusijos nusipirko Aliaską Austrijos–Vengrijos imperijos sukūrimas Alfredas Nobelis išrado dinamitą Meidzi revoliucija Japonijoje
1868	Išleista Motiejaus Valančiaus <i>Vaikų knygelė ir Paaugusių žmonių knygelė</i>	Pradedamas publikuoti Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Idiotas</i> Išleistas Andrėjaus Pumpuro <i>Lačplėsis</i>	Prasideda masinė ekonominė emigracija iš Lietuvos į Jungtines Amerikos Valstijas	
1869	Išleista Motiejaus Valančiaus apysaka <i>Palangos Juzė</i>	Išleista Prospero Merimė apysaka <i>Lokys</i> („Lokis“) Išleistas Polio Verleno rinkinys <i>Galantiškos šventės</i> Išleistas Viktoro Hugo romanas <i>Žmogus, kuris juokiasi</i> Tarptautinė dailės paroda Miunchene. Pirmasis didelis realistų pasiekimas		Dmitrijus Mendelejevas sudaro periodinę cheminių elementų sistemą Atidaromas Sueco kanalas
1870		Henrichas Šlymanas suranda Troją		Italijos suvienijimas Prasidėjo Prancūzijos–Prūsijos karas (iki 1871)
1871	Išleista Konstantino Tiškevičiaus knyga <i>Neris ir jos krantai</i>	Pradedamas publikuoti Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Demonai</i>	1871–1873 – nutiesiamas Liepojos–Romnų geležinkelis	Vokietijos suvienijimas Kancleriu tampa Otas fon Bismarkas Antrasis reichas (iki 1918)
1872	Motiejus Valančius parašo prozos rinkinį <i>Pasakojimas Antano tretininko</i> (išleista 1891)	Išleista Luiso Kerolio apysaka <i>Alisa Veidrožio karalystėje</i> Išleistas Frydricho Nyčės veikalas <i>Tragedijos gimimas iš muzikos dvasios</i> Klodus Mone nutapo paveikslą <i>Įspūdis: saulėtekis</i> (iš šio paveikslo pavadinimo kilo impresionizmo terminas)		Įvyksta pirmosios oficialios tarptautinės futbolo varžybos tarp Škotijos ir Anglijos
1873		Pradedamas publikuoti Levo Tolstojaus romanas <i>Ana Karenina</i> (baigta publikuoti 1877)	Baigiamas tiesti Liepojos–Romnų geležinkelis	Prasideda Ilgoji depresija – pasaulinė ekonomikos krizė, labiausiai palietusi Europą ir JAV (iki 1896)
1874		Paryžiuje surengta pirmoji impresionistų tapybos paroda	Rekrūtų prievolė pakeičiama visuotine karo prievole	
1875	Baigiamas leisti Jono Kazimiero Vilčinskio <i>Vilniaus albumas</i> (pradėtas 1842)	Išleistas Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Jaunuolis</i> Išleistas Žiulio Verno romanas <i>Paslaptingoji sala</i>		
1876		Ogiustas Renuaras nutapo paveikslą <i>Šokiai „Moulin de la Galette“</i>	Įsigalioja 1870 metų Miestų įstatymas Vilniaus ir Kauno gubernijose: miesto dūmą pradedama rinkti ne luominiu, o turto cenzo pagrindu	Vokiečių inžinierius N. Otas sukuria automobilinio variklio prototipą A. G. Belas (JAV) užpatentuoja telefoną
1879	Mažajoje Lietuvoje įkuriama Lietuvių literatūros draugija (veikia iki 1923)	Pradedamas publikuoti Fiodoro Dostojevskio romanas <i>Broliai Karamazovai</i> (baigta publikuoti 1880)		Dvilypė sąjunga Iš Osmanų imperijos išsivadavo Rumunija, Serbija, Juodkalnija (1878)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1880	Išleistas Antano Juškos rinkinio <i>Lietuviškos dainos</i> I tomas (3 t.: 1880–1883)	Ogiustas Rodenas sukuria skulptūrą <i>Mąstytojas</i>		Prasidėjo pirmasis Būry karas (iki 1881)
1881		Išleistas Polio Verleno poezijos rinkinys <i>Branda</i>		Rusijos imperatoriui tampa Aleksandras III
1882	Varšuvoje išleistas Juozapo Ignoto Kraševskio istorinis romanas <i>Kunigas</i> (lenkų k.), turėjęs didelės įtakos lietuvių Romantizmui		Lietuvoje nutiesta pirmoji telefono linija (nuo Kretingos per Plungę iki Rietavo)	Tarp Vokietijos, Austrijos-Vengrijos ir Italijos sudaroma <i>Trilypė sąjunga</i> Tomas Edisonas išranda apšvietimui pritaikytą elektros lemputę
1883	Prūsijoje pradedamas leisti pirmasis lietuviškas Didžiąjai Lietuvai skirtas laikraštis <i>Aušra</i> (ėjo iki 1886)	Publikuotas Antono Čechovo apsakymas <i>Storasis ir plonasis</i>	Nutiesta pirmoji telefono linija Lietuvoje Pagalvės mokestis pakeičiamas žemės mokesčiu	
1885	Tilžėje įkurta Lietuvių kultūros draugija „Birutė“ (veikė iki 1914)	Baigtas publikuoti Frydricho Nyčės veikalas <i>Taip kalbėjo Zaratustra</i> (dalimis publikuotas nuo 1883)		Luji Pasteras išranda skiepus
1886		Išleistas Frydricho Nyčės veikalas <i>Anapus gėrio ir blogio</i> Žanas Moreasas žurnale <i>Figaro</i> išspausdina simbolizmo manifestą	Dėl ideologinių nesutarimų tarp konservatyviai katalikiškai ir liberaliai nusiteikusių inteligentų bei dėl to iškilusių finansinių sunkumų nustojo eiti <i>Aušra</i>	Karlas Bencas ir Gotlybas Daimleris sukuria pirmuosius benzinu varomus automobilius Tomas Edisonas išranda garšą atkuriantį prietaisą – fonografą
1888	Vincas Kudirka įkūrė Varšuvos lietuvių studentų draugiją „Lietuva“	Išleistas Gi de Mopasano romanas <i>Pjeras ir Žanas</i>		
1889	Prūsijoje pradedamas leisti laikraštis <i>Varpas</i> (ėjo iki 1905)	Išleistas Henri Bergsono traktatas <i>Laikas ir laisvoji valia</i>		Prancūzas G. Eifelis sukonstravo aukščiausią Paryžiaus bokštą
1890	Tilžėje pradedamas leisti laikraštis <i>Žemaičių ir Lietuvos apžvalga</i> (ėjo iki 1896)	Išleistas Knuto Hamsuno romanas <i>Badas</i> Išleistos Moriso Meterlinko simbolistinės pjesės <i>Nekviestoji viešnia</i> ir <i>Aklieji</i>	1890–1914 – masinės lietuvių migracijos į JAV, Rusijos imperijos miestus metas	Pirmasis dangoraižis Čikagoje
1891				Džeimsas Neismitas išrado krepšinį
1892		Išleistas Oskaro Vaildo romanas <i>Doriano Grėjaus portretas</i> Išleistas Artūro Konano Doilio novelių ciklas <i>Šerloko Holmsa nuotykių</i>	Oginskių dvare Rietave pastatyta pirmoji Lietuvoje elektrinė	
1893		Edvardas Munkas nutapo paveikslą <i>Šauksmas</i>	Kražių skerdynės. Caro valdžia brutaliai susidoroja su žmonėmis, pasipriešinusiais valdžios ketinimui uždaryti Kražių vienuolyno bažnyčią	Naujojoje Zelandijoje moterims pirmą kartą pasaulyje suteikta visuotinė balsavimo teisė
1894	Išleistas Antano Vienažindžio poezijos rinkinys <i>Dainos lietuvininko Žemaičiuose</i> <i>Varpe</i> išspausdinta Džordžo Bairono misterija <i>Kainas</i> (vertė Vincas Kudirka)	Išleistas Knuto Hamsuno romanas <i>Panas</i> Išleistas kolektyvinis rinkinys <i>Rusų simbolistai</i> (su Valerijaus Briusovo įvadu)		Rusijos imperatoriui tampa Nikolajus II Tomas Alva Edisonas išranda kinematoskopą ir nufilmuoja pirmuosius filmus

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1895	Tilžėje išleistas Maironio poezijos rinkinys <i>Pavasario balsai</i> , poema <i>Tarp skausmų į garbę</i> ir operos libretas <i>Kamė išganymas?</i> Tilžėje išleista Vilkutaičio-Keturakio komedija <i>Amerika pirtyje</i> Varpe išleista Vinco Kudirkos satyra <i>Viršinininkai</i> Išleistas Žemaitės apsakymas <i>Rudens vakaras</i> Įsteigta Tilžės lietuvių giedotojų draugija (veikė iki 1935)	Paryžiuje, Grand cafe kavinės rūsyje, parodytas pirmasis viešas kino seansas		Guljemas Markonis užpatentuoja bevielį radijo ryšį Vokiečių fizikas Vilhelmas Konradas Rentgenas atranda spindulius, vėliau pavadintus jo vardu
1896	Varpe publikuota Vinco Kudirkos satyra <i>Lietuvos tilto atsiminimai</i> Tilžėje pradėtas leisti laikraštis <i>Tėvynės sargas</i> (ėjo iki 1904)	Išleistas Henriko Senkevičiaus romanas <i>Quo vadis</i> Išleista Antono Čechovo drama <i>Žuvėdra</i>	Įkuriamą Lietuvos socialdemokratų partija – pirmoji politinė partija Lietuvoje Paryžiuje įsisteigia lietuvių draugija <i>Želmuo</i> Lietuvoje užregistruotas pirmasis automobilis	Atėnuose įvyksta pirmosios modernios olimpinės žaidynės
1897	Varpe publikuota Vinco Kudirkos satyra <i>Cenzūros klausimas</i> Varpe publikuota Adomo Asnyko drama <i>Kęstutis</i> (vertė Vincas Kudirka) Lietuvoje (Vilniuje) įvyko pirmasis viešas kino seansas	Išleistas Herberto Georgo Velso fantastinis romanas <i>Nematomas žmogus</i>	Atšaukiamas draudimas statyti naujas katalikų bažnyčias	
1898	Varpe išspausdinta Vinco Kudirkos <i>Tautiška giesmė</i> , teorinis traktatas <i>Tiesos eilėms rašyti</i> , satyra <i>Vilkai</i> Išleistas Jono Basanavičiaus sudarytas rinkinys <i>Lietuviškos pasakos</i> (II t. – 1902)	Išleistas Knuto Hamsuno romanas <i>Viktorija</i> Išleistas Herberto Velso fantastinis romanas <i>Pasaulių karas</i> Išleistas Antono Čechovo apsakymas <i>Žmogus futliare</i>		Marija ir Pjeras Kiuri nustato radioaktyviuosius elementus – radį ir polonį
1899	Išleistas Žemaitės apsakymų rinkinys <i>Paveikslai</i> (I ir II d.) Išleistas Vinco Kudirkos eilėraščių rinkinys <i>Laisvos valandos</i> Varpe išspausdintas Adomo Mickevičiaus dramos <i>Vėlinės</i> III d. trijų scenų vertimas (vertė Vincas Kudirka) Lietuvoje (Palangoje) lietuvių kalba viešai suvaidintas pirmasis spektaklis „Amerika pirtyje“	Išleistas Zigmundo Froido veikalas <i>Sapnų aiškinimas</i> Edgaras Dega nutapo paveikslą <i>Žydrosios šokėjos</i>		Prasidėjo Antrasis Būrų karas (iki 1902)
1900	Išleista Žemaitės knyga <i>Paveikslai</i> (III d.) Išleistas Adomo Mickevičiaus <i>Vėlinių</i> III dalies pirmos, antros ir septintos scenos vertimas (vertė Vincas Kudirka) Varpe publikuota Juliaus Slovackio drama <i>Mindaugis</i> (vertė Vincas Kudirka) Tilžėje pradėdamas leisti laikraštis <i>Žinyčia</i> (ėjo iki 1902)	Išleistas Teodoro Draizerio romanas <i>Sesuo Keri</i> Išleistas Lymano Franko Baumo romanas vaikams <i>Ozo šalies stebukladarys</i> Anglų archeologas Artūras Džonas Evansas Kretos saloje atidengia vadinamąją Mino civilizaciją, klestėjusią 2600–1100 m. pr. Kr. Paryžiuje vyksta Pasaulinė paroda	Lietuvos ekspozicija Pasaulinėje parodoje Paryžiuje, kur parodyta lietuvių etnografinė buitis ir spauda Išspausdintas lietuviškas žemėlapis	Įkuriamą Anglijos leiboristų partija
1901	Mikalojus Konstantinas Čiurlionis sukūrė simfoninę poemą <i>Miške</i> (1900–1901) Tilžėje išleista Jono Jablonskio <i>Lietuviškos kalbos gramatika</i>	Paskirtos pirmosios Nobelio premijos		

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1902	Išleistas Jono Basanavičiaus sudarytas dainų rinkinys <i>Ožkabalių dainos</i>	Išleista Rainerio Marijos Rilkės poezijos knyga <i>Vaizdų knyga</i>	Įkurta Lietuvių demokratų partija (LDP), puoselėjanti nepriklausomos Lietuvos valstybės etnografinės ribose idealą	Australijoje moterims suteikta visuotinė balsavimo teisė
1903	Išleistas Jono Basanavičiaus sudarytas pasakojamosios tautosakos rinkinys <i>Iš gyvenimo vėlių bei velnių ir Lietuviškos pasakos įvairios</i> Išleista Šatrijos Raganos apysaka <i>Viktutė</i> Čiurlionis nutapo ciklą <i>Laidotuvių simfonija</i>	Išleista Antono Čechovo drama <i>Vyšnių sodas</i> Išleistas Levo Šestovo traktatas <i>Dostojevskis ir Nyčė</i> Tarptautinė Georgo Melieso filmo <i>Kelionė į Mėnulį</i> sėkmė		Vilberis ir Orvilis Raitai pakyla pirmuoju lėktuvu
1904	Išleistas Vinco Pietario romanas <i>Algimantas</i> Išleista Maironio poema <i>Nuo Birutės kalno</i> (lenkų k.) Vilniuje pradedamas leisti pirmasis lietuvių dienraštis <i>Vilniaus žinios</i> (ėjo iki 1909)	Išleistas Luidžio Pirandelo romanas <i>Velionis Matija Paskalis</i> Išleistas Džeko Londono romanas <i>Jūrų vilkas</i>	Spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimas (gegužės 7 d.)	Prasidėjo Rusijos–Japonijos karas (baigėsi 1905)
1905	Išleistas atnaujintas Maironio <i>Pavasario balsų</i> leidimas	Išleistas vienas žymiausių simbolizmo kūrinių – Moriso Meterlino pjesė <i>Mėlynoji paukštė</i>	Didysis Vilniaus Seimas (gruodžio 4–5 d.) Gegužės 14 d. caras pasirašo įsaką, kuriuo leidžiama Vakarų gubernijų mokyklose mokyti lietuvių ir lenkų kalbą	Prasidėjo Rusijos revoliucija (tęsėsi iki 1907) Albertas Einšteinas paskelbė reliatyvumo teoriją
1906	Išleisti Jono Biliūno apsakymų rinkiniai <i>Įvairūs apsakymėliai</i> ir <i>Lazda. Ubagas. Svečiai. Brisiiaus galas</i> Vilniuje įvyko pirmosios lietuviškos operos <i>Birutė</i> premjera Vilniuje atidaryta pirmoji lietuvių dailės paroda	Išleistas Džeko Londono romanas <i>Baltoji iltis</i> Išleistas Aptono Sinklerio romanas <i>Džiunglės</i>	Kovo 17 d. caras pasirašo įsaką, leidžiantį kurti profesines sąjungas ir draugijas	Sušauktas Rusijos parlamentas – Dūma Pradėta Piotro Stolypino reforma
1907	Išspausdinta Jono Biliūno <i>Liūdna pasaka</i> Išleista Maironio poema <i>Jaunoji Lietuva</i> Išleistas pirmasis lietuvių literatūros almanachas <i>Gabija</i> Vincas Krėvė pradeda rašyti veikalą <i>Dangaus ir žemės sūnūs</i> (išsp. 1949, 1961)	Išleistas Maksimo Gorkio romanas <i>Motina</i> Išleistas Henri Bergsono veikalas <i>Kūrybinė evoliucija</i> Pablo Pikasas nutapo paveikslą <i>Avinjono merginos</i> , laikomą viena iš pirmųjų kubistinių kompozicijų	Įvyko Pirmasis Lietuvos moterų suvažiavimas Kaune Įkurtos Lietuvių mokslo draugija, Lietuvių dailės draugija, įvairios lietuvių švietimo draugijos Lietuvių mokslo draugija pradėjo leisti mokslo leidinių seriją <i>Lietuvių tauta</i> (ėjo iki 1936) Vilniuje pradėtas leisti visuomenės, politikos ir kultūros laikraštis <i>Viltis</i> (ėjo iki 1915)	Anglijos–Rusijos kompromisas Susiformuoja Antantės blokas (Trilypė santarvė)
1908	Kazimieras Būga išleidžia veikalą <i>Aistiški studijai</i>	Pirmą kartą išleistas Frydricho Nyčės esė rinkinys <i>Ecce Homo</i>	Įsteigiama Lietuvių katalikų moterų draugija	Iš Osmanų imperijos išsivadavo Bulgarija
1909	Išleista Maironio poema <i>Raseinių Magdė</i> Išspausdintas Vinco Krėvės apsakymas <i>Bobulės vargai</i> , padavimas <i>Milžinkapis</i>	Išleistas Džeko Londono romanas <i>Martinus Idenas</i> Filipas Tomazas Marinėtis paskelbė pirmąjį futurizmo manifestą	Įsteigtos <i>Lietuvos žinios</i>	
1910	Išleistas Vinco Krėvės <i>Šarūnas</i> Išleidžiama Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės eseistikos knyga <i>Lietuvoje</i>	Išleistas Rainerio Marijos Rilkės romanas <i>Maltės Lauridso Brigės užrašai</i> Vasilijus Kandinskis nuleija pirmąją abstrakčią akvarelę	Lietuvių šviesuomenė pradėjo projektuoti <i>Lietuviškos enciklopedijos</i> leidimo idėją, kuri buvo įgyvendinta tik tarpukario metais Kaune įrengta pirmoji radijo stotis Lietuvoje	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1911	Išleista Vinco Krėvės drama <i>Šarūnas</i> Kazimieras Būga paskelbia studiją <i>Apie lietuvių asmens vardus</i> Išleistas Jurgio Baltrušaičio poezijos rinkinys <i>Žemės laiptai</i> (rusų k.)	Išleista Nikolajaus Berdiajevo knyga <i>Laisvės filosofija</i> Nikolajaus Gumiljovo pastangomis rusų akmeistai įkuria „Poetų cechą“	Mirė Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, gimė Česlovas Milošas (Czesław Miłosz)	Roaldas Amundsenas su bendrakeleiviais pirmasis pasiekė Pietų ašigali Nuverčiamas paskutinis Kinijos imperatorius
1912	Išleista Vinco Krėvės knyga <i>Dainavos šalies senų žmonių padavimai</i> Išleistas Julijono Lindės-Dobilo romanas <i>Blūdas</i>	Išleistas psichologo Alfredo Adlerio traktatas <i>Apie neurotišką charakterį</i> Vokietijoje susikuria dailininkų ekspresionistų grupė <i>Mėlynasis raitelis</i>	Panaikinama Vilniaus generalgubernatoriaus institucija	Balkanų karai (iki 1913)
1913	Išleistas trečiasis papildytas ir atnaujintas Maironio <i>Pavasario balsų</i> leidimas JAV Išleistas Igno Šeiniaus romanas <i>Kuprelis</i> Pradėtas leisti pirmasis lietuvių literatūros ir dailės žurnalas <i>Vaivorykštė</i> (ėjo iki 1914)	Išleistas pirmasis Marselio Prusto 7 romanų ciklo „Prarasto laiko beieškant“ romanas <i>Svano pusėje</i> (paskutinė dalis – 1927) Ekranuose pasirodo vienas populiariausių ankstyvųjų kino serialų – Lujji Fejado (Louis Feuillade) <i>Fantomas</i>	Įsikuria katalikiška Vilniaus gubernijos lietuvių švietimo draugija <i>Rytas</i>	Iš Osmanų imperijos išsivadavo Albanija
1914	Išspausdinamas Vaižganto apsakymas <i>Rimai ir Nerimai</i> Pradėtas leisti žurnalas <i>Aušrinė</i>	Džeimso Džoiso apsakymų rinkinys <i>Dubliniečiai</i> Pradeda filmuotis varjetė aktorius Čarlis Čaplinas Džovanis Pastronis sukuria filmą <i>Kabirija</i> – visų didžiųjų kino reginių prototipą	Lietuva tampa pafrontės zona Įsikuria Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti – labdaros organizacija, tapusi politiniu bei kultūriniu lietuvių visuomenės centru	Prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas (tęsėsi iki 1918) JAV įsikuria kino studijos „Paramount Pictures“ ir „Fox Films“
1915	Išleina literatūros almanachas <i>Pirmasai baras</i>	Išleista Franco Kafkos apysaka <i>Metamorfozė</i> Deividas Grifitas sukuria filmą <i>Tautos gimimas</i>	Okupuotoje teritorijoje 1915 m. rugsėjo 4 d. Vokietija įkūrė administracinį vienetą Oberostą, kurio teritorija priminė LDK erdvę Abiejų Tautų Respublikos žlugimo išvakarėse 1795 m.	Armėnų genocido Turkijoje pradžia (iki 1923) Italija įsitraukia į karą Antantės pusėje
1916	Vincas Krėvė parašo <i>Skirgailą</i> (rusų k.)	Išleistas Džeimso Džoiso romanas <i>Jauno menininko portretas</i> Išleistas Karlo Gustavo Jungo traktatas <i>Pasąmonės psichologija</i> (parašytas 1912)	Lietuvių konferencijos Berne ir Lozanoje	Verdeno mūšis
1917		Išleistas Zigmundo Froido veikalas <i>Psichoanalizės įvadas. Paskaitos</i> Jvriche Tristanas Tsara ir draugai išleidžia pirmąjį <i>Dada</i> žurnalą su manifestu	Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18–22 d. surengta lietuvių tautos atstovų konferencija, kurioje buvo deklaruotas Lietuvos atsiskyrimas nuo Rusijos ir savarakiškos valstybės kūrimas Gruodžio 11 d. deklaracija	JAV paskelbė karą Vokietijai Rusijoje prasideda pilietinis karas. Bolševikai užgrobia valdžią. Spalio revoliucija
1918	Vilniuje išleidžiamos dvi pirmosios Vaižganto <i>Pragiedrulių</i> dalys Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė Voroneže išleidžia <i>Lietuvių literatūros istorijos konspektą</i>	Išleistas Osvaldo Špenglerio veikalas <i>Europos saulėlydis</i> JAV pradėtos teikti Pulicerio premijos	Vasario 16 d. paskelbiama Lietuvos nepriklausomybė Lapkričio 11 d. suformuotas pirmasis Lietuvos ministrų kabinetas (vadovaujamas prof. Augustino Voldemaro)	Ispaniškojo gripo pandemija (per pusmetį mirė daugiau kaip 25 milijonai žmonių; tai maždaug tris kartus daugiau nei buvo Pirmojo pasaulinio karo aukų) Pilietinis karas Rusijoje (iki 1921)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1919	Kaune įkurtas Tautos teatras	Išleistas Somerseto Moemo romanai <i>Mėnulis ir skatikas</i> Abelio Ganco antikarinis filmas <i>Aš kaltinu</i>	Antanas Smetona išrenkamas Lietuvos prezidentu Moterims suteikta teisė balsuoti (moterys pirmą kartą balsavo 1920) Lietuvos kovos su bermontininkais Lietuvos–Lenkijos konfliktas	Pasirašyta Versalio taikos sutartis (birželio 28 d.), kuria galutinai užbaigtas Pirmasis pasaulinis karas Paryžiaus taikos konferencijoje įkuriamas Tautų Sąjunga Veimaro respublikos pradžia (iki 1933)
1920	Išleistas atnaujintas Maironio <i>Pavasario balsų</i> leidimas Išleistas Kazio Binkio poezijos rinkinys <i>Eilėraščiai</i> Pradėtas leisti literatūros ir kritikos žurnalas <i>Skaitymai</i> (ėjo iki 1923) Įkurtas pirmasis profesionalus lietuvių teatras – Dramos vaidykla	Išleista Džono Golsvorčio trilogija <i>Forsaitų saga</i> Roberto Vaino filmu <i>Daktaro Kaligario kabinetas</i> prasideda vokiečių kino ekspresionizmas	Suvalkų sutartis su Lenkija (spalio 7 d.) Vilnių ir Vilniaus kraštą užėmė Lenkijos kariuomenės generolo Liucijano Želigovskio vadovaujami daliniai Sovietų Rusija pripažino Lietuvos nepriklausomybę Lietuvoje įvyko pirmieji visuotiniai, lygūs, slapti ir tiesioginiai rinkimai į tautos atstovybę – Lietuvos steigiamąjį seimą Išrinktas Steigiamasis Seimas (iki 1922)	
1921	Išspausdinta Vaižganto apysaka <i>Dėdės ir dėdienės</i> Žemaitė parašo <i>Autobiografiją</i>	Išėjo Luidži Pirandelo pjesė <i>Šeši personažai ieško autoriaus</i> Išleistas Karlo Gustavo Jungo veikalas <i>Psichologiniai tipai</i>	Lietuva priimta į Tautų Sąjungą	NEP'o pradžia Rusijoje (iki 1929)
1922	Išleista Šatrijos Raganos apysaka <i>Senamė dvare</i> Išspausdintas avangardistinės kūrybos manifestas „Keturių vėjų pranašas“ Vilniuje išleista Vinco Krėvės drama <i>Skirgaila</i> (rusų k.) Kaune įkurtas Lietuvos universitetas (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universitetas) Kaune įkurtas pirmasis valstybinis teatras <i>Valstybės teatras</i>	Išleistas vienas garsiausių XX a. romanų Džeimso Džoiso <i>Ulisas</i> Išleista viena garsiausių XX a. poečių Tomo Sternso Elioto <i>Bevaisė žemė</i> Jaroslavas Hašekas rašo <i>Šauniojo kareivio Šveiko nuotykius pasauliniame kare</i> (knyga liko nebaigta) Pirmą kartą kino ekrane Frydricho Vilhelmo Murnau filme <i>Nosferatu</i> pasirodo personažas vampyras	Lenkijos seimas įjungia Vidurio Lietuvą į Lenkiją Prezidentu išrenkamas Antanas Stulginskis Priimta nuolatinė Lietuvos Konstitucija, kuri įteisino Lietuvoje demokratinę respubliką Lietuvos konstitucija įteisino visuotinį privalomą pradinį mokymą (įgyvendinta iki 1931) Priimtas Žemės reformos įstatymas (žemės gavo apie 65 000 Lietuvos bežemių ir mažžemių) Priimtas Piniginio vieneto įstatymas, litas tampa Lietuvos piniginiu vienetu	SSRS įkūrimas Italijoje į valdžią ateina fašistai ir B. Musolinis
1923	Išleistas Kazio Binkio poezijos rinkinys <i>100 pavasarių</i> Pradėtas leisti simbolistinės pakraipos literatūros, meno ir kritikos žurnalas <i>Gairės</i> (red. Kazys Puida)	Išleista Nikolajaus Berdjajevio knyga <i>Istorijos prasmė</i> Išleistas Ernsto Kasirerio veikalas <i>Simbolinių formų filosofija</i> I dalis (visos trys dalys baigtos leisti 1929) Išleistas Zigmundo Froido veikalas <i>Ego ir Id</i>	Klaipėdos krašto sukilimas. Prie Lietuvos prijungtas Klaipėdos kraštas Visuotinis Lietuvos gyventojų surašymas	Alaus pučas. Vokietijos nacionalsocialistinės darbininkų partijos nesėkmingas mėginimas užimti valdžią
1924	Kaune Valstybės teatre pastatyta Vinco Krėvės drama <i>Skirgaila</i> (rež. Borisas Dauguvietis) Pradėtas leisti kultūros žurnalas <i>Židinys</i> (ėjo iki 1940)	Išleistas Tomo Mano romanai <i>Užburtas kalnas</i> Andrė Bretonas publikuoja siurrealizmo manifestą	Lietuvos sportininkai pirmą kartą dalyvauja Vasaros olimpinėse žaidynėse Lietuvoje pirmą kartą surengta Dainų šventė	Prancūzijoje įvyksta pirmosios Žiemos olimpinės žaidynės

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1924	Išleistas pirmasis žurnalo <i>Keturi vėjai</i> numeris (ėjo iki 1928) Pradėtas leisti kultūros žurnalas <i>Židinys</i> (ėjo iki 1940) Išleistas Oskaro Milašiaus filosofinis traktatas „Ars Magna“	Išleistas Tomo Mano romanas <i>Užburtas kalnas</i> André Bretonas publikuoja siurrealizmo manifestą	Paryžiuje pasirašoma konvencija dėl Klaipėdos krašto perdavimo Lietuvai Lietuvoje pirmą kartą surengta Dainų šventė	Vladimiro Lenino mirtis Stalino diktatūros pradžia (iki 1953) Danijoje moteris tapo ministrų kabineto nare
1925	Vincas Mykolaitis-Putinas sukuria dramą <i>Žiedas ir moteris</i> Kaune atidaryta Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveikslų galerija Holivude nufilmuotas vaidybinis filmas „Naktis Lietuvoje“ iš knygnešių gyvenimo (rež. Pranas Valuskis)	Išleistas Franco Kafkos romanas <i>Procesas</i> Išleistas Žano Kokto pjesės <i>Karalius Oidipas, Orfėjas</i> Sergejaus Eizenšteino filmas „Šarvuotis „Potiomkinas““ Čarlo Čaplino filmas <i>Aukso karštligė</i>	Vilniuje įkurtas JIVO (Žydų mokslo institutas) greit tapo stambiausia pasaulyje žydų mokslo įstaiga, jidiš mokslo centru	Lakarno paktas (Vokietija pripažįsta savo vakarines sienas)
1926	Išleistas Stasio Šalkauskio veikalas <i>Kultūros filosofijos metmens</i> Moišė Kulbakas sukuria poemą <i>Vilnius</i> Petras Vaičiūnas sukuria komediją <i>Patriotai</i> Išleistas Oskaro Milašiaus filosofinis traktatas <i>Slepiniai</i>	Išleistas Franco Kafkos romanas <i>Pilis</i> Išleistas Aleno Aleksanderio Milno <i>Mikė Pūkuotukas</i>	Lietuvos Respublikos prezidentu išrinktas Kazys Grinius Gruodžio 17 d. valstybės perversmas. Prasideda autoritarinis Antano Smetonos valdymas (iki 1940) Pradedamos transliuoti Kauno radiofono laidos	Suomijoje moteris tapo ministrų kabineto nare (poste išsilaiškė 20 metų)
1927	Išleistas Vinco Mykoliaičio-Putinno poezijos rinkinys <i>Tarp dviejų aušrų</i> Išleistas pirmasis Salomėjos Nėries poezijos rinkinys <i>Anksti rytą</i> Išleistas Petro Tarulio novelių rinkinys <i>Mėlynos kelnės</i> Išėjo literatūros almanachas <i>Gubos</i>	Išleistas Hermano Hesės romanas <i>Stepių vilkas</i> Išleistas Martino Heidegerio veikalas <i>Būtis ir laikas</i> Išleistas psichologo Alfredo Adlerio veikalas <i>Žmonių pažinimas</i> Pirmasis Alfredo Hičkoko filmas „Nuomininkas“	1927 m. balandžio 12 d. Prezidentas Antanas Smetona paleido seimą (naujas seimas išrinktas 1936)	Fašistinėje Italijoje įteisinta korporacinė santvarka Charlesas Lindbergas lėktuvu perskrenda Atlanto vandenyną Pirmoji Kino akademijos apdovanojimų (būsimųjų „Oskarų“) ceremonija
1928	Išleistas Jurgio Savickio novelių rinkinys <i>Ties aukštu sostu</i> Išleistas Antano Miškinio poezijos rinkinys <i>Balta paukštė</i> Išleista Jurgio Savickio kelionių apybraiža <i>Atostogos</i> Kino filmas „Kareivis – Lietuvos gynėjas“ (operatorius Feognijus Dunajevs, statytojas Vladas Braziulevičius)	Išleistas Boriso Pasternako poezijos ciklas <i>Pradžios metas</i> Michailas Bulgakovas pradeda rašyti romaną <i>Meistras ir Margarita</i> (cenzūruota romano versija publikuota tik 1966–1967) Pirmasis garsinis filmas „Džiazo dainininkas“ (rež. Alanas Kroslandas)	Priimta nauja Konstitucija, kuri prezidentui suteikė plačius įgaliojimus Kaune atidarytas didžiausias 800 vietų kino teatras „Metropolitain“	Aleksandras Flemingas atrado peniciliną Pirmoji vieša televizijos transliacija
1929	Išleista Vaižganto apysaka <i>Išgama</i> ir romanas <i>Šeimos vėžiai</i> Pradėtas leisti literatūros žurnalas <i>Pjūvis</i> (orig. <i>Piūvis</i> ,ėjo iki 1930) Kaune Valstybės teatre pastatytas Vinco Krėvės <i>Šarūnas</i> (rež. Andrius Oleka-Žilinskas)	Išleistas Ericho Marijos Remarko romanas <i>Vakarų fronto nieko naujo</i> Išleistas Viljamo Folknerio romanas <i>Triukšmas ir įniršis</i> Išleistas Ernesto Hemingvėjaus romanas <i>Atsisveikinimas su ginklais</i> Pirmasis Luiso Buniuelio filmas „Andalūzijos šuo“ (kartu su Salvadoru Dali) – kino siurrealizmo manifestas	Atentatas prieš tuometinį premjerą Augustiną Voldeмарą Pradėjo veikti centralizuotas Kauno miesto vandentiekis (projektas pradėtas įgyvendinti 1927) Kaune uždaryta „konkė“ – arklių traukiamas tramvajus	Didžioji depresija – pasaulinė ekonominė krizė (tęsėsi iki 1933) Masinės kolektyvizacijos pradžia SSRS
1930	Išleistas Petro Cvirkos apsakymų rinkinys <i>Saulėlydis Nykos valsčiuje</i> Pradėtas leisti kairiosios orientacijos rašytojų žurnalas <i>Trečias frontas</i> (ėjo iki 1931) Išleidžiamas literatūros almanachas <i>Granitas</i>	Išleista Roberto Miuzilio romano <i>Žmogus be savybių</i> pirmoji dalis (antroji 1932) Jozefas Sternbergas filme „Žydrasis angelas“ pradeda Marlenos Ditrich mitą	Vytauto Didžiojo metai Įvestas privalomas pradinis mokymas Pradėjo veikti Petrašiūnų šiluminė elektrinė, kuri tapo pagrindine elektros energijos tiekėja Kauno miestui	SSRS įsteigiamas GULAC'as – Vyriausioji pataisos darbų lagerių valdyba Išrandama televizija

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1931	Pradėtas leisti savaitinis kultūros žurnalas <i>Naujoji Romuva</i> (ėjo iki 1940, atnaujintas – 1994) Kino komedija „Onytė ir Jonelis, arba Neljšk, kur nereikia“ (rež. Feognijus Dunajevas) Jurgis Savickis išleidžia albumą <i>Lietuvos menas</i> (švedų k.)	Išleistas Iljos Ilfo ir Jevgenijaus Petrovo satyrinis romanas <i>Aukso veršis</i> Južinas O'Nilas parašo tragediją <i>Elektrai skirta gedėti</i> Išleistas Migelio de Unamuno traktatas <i>Krikščionybės agonija</i>	Pradėta leisti Lietuvos enciklopedija (baigta 1966 m. Bostone, 37 tomai) Siekiant pagerinti susisiekimą, pastatytas Žaliakalnio funikulierius (keltuvai)	Japonijos agresyvios politikos prieš Kiniją pradžia Niujorke (JAV) oficialiai atidarytas aukščiausias pasaulio pastatas – 102 aukštų „Empire State Building“
1932	Išleistas Vinco Mykolaičio-Putino romanas <i>Altorių šešėly</i> (I ir II d., III d. – 1933) Išleista Jono Kossu-Aleksandravičiaus poezijos knyga <i>Eilėraščiai</i> Išleista Antano Vaičiulaičio knyga <i>Vidudienis kaimo smuklėj</i> Išleistas Stasio Šalkauskio veikalas <i>Visuomeninis auklėjimas</i> Išleista Balio Sruogos drama <i>Milžino paunksmė</i> Kaune susikūrė modernistinių dailininkų grupė „Ars“	Išleistas Michailo Šolochovo romanas <i>Pakelta velėna</i> Išleistas Viljamo Folknerio romanas <i>Rugpjūčio šviesa</i> Žanas Kokto filmas „Poeto kraujas“	Kaune atidaryti Centrinio pašto rūmai Kaune Valstybės teatre sukurtas spektaklis – Viljamo Šekspyro <i>Hamletas</i> (rež. Michailas Cechovas) Išleistas Vydūno veikalas <i>Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių</i> (vok. k., liet. k. 2001).	Holodomoras Ukrainoje (iki 1933), jo metu mirė nuo 7 iki 10 mln. žmonių
1933	Išleistas Bernardo Brazdžionio poezijos rinkinys <i>Krintančios žvaigždės</i> Išleistas Antano Vaičiulaičio novelių rinkinys <i>Vidudienis kaimo smuklėj</i> Išleisti Stasio Šalkauskio veikalai <i>Lietuvių tauta ir jos ugdymas; Ateitininkų ideologija</i>	Meriano C. Kuperio ir Ernesto B. Šodsako filmas „King Kongas“	S. Darius ir S. Girėno skrydis per Atlantą (iš Niujorko į Kauną) Kaune įkurta muzikos konservatorija Pastatyti Kauno apskrities savivaldybės rūmai	Veimaro Respublika pertvarkyta į Trečiąjį Reichą (iki 1945) Įkurta pirmoji nacių koncentracijos stovykla Vokietijoje Pradėta įgyvendinti Franklino Ruzvelto antikrizinė programa „Naujasis kursas“, išvedęs JAV iš Didžiosios ekonomikos krizės
1934	Išleistas Jono Kossu-Aleksandravičiaus poezijos rinkinys <i>Imago mortis</i> Išleistas satyrinis Petro Cvirkos romanas <i>Frank Kruk</i> Išleistas Igno Šeinaus mokslinis fantastinis satyrinis romanas <i>Siegfried Immerselbe atsijaunina</i> Išleista Jurgio Savickio kelionių apybraiža <i>Truputis Afrikos</i> , albumas <i>Lietuvos menas</i> (pranc. k.) Kaune Jaunųjų teatre pastatytas spektaklis pagal Balio Sruogos dramą <i>Milžino paunksmė</i> (rež. A. Oleka-Žilinskas)	Išleistas Francio Skoto Fitcdžeraldo romanas <i>Švelni naktis</i> Išleistas Henrio Milerio romanas <i>Vėžio atogrąža</i> Secilio deMilio epinis filmas „Kleopatra“	1934 m. pradžioje Lietuvos saugumas demaskavo Klaipėdos krašto nacių (Neumanno – Sasso byla) rengtą sukilimą, kurio siekta nuo Lietuvos atplėšti Klaipėdos kraštą. Suminti nacistinio pučo Klaipėdos krašte vadai Rugsėjo 12 d. Ženevoje pasirašyta Baltijos valstybių (Lietuvos, Latvijos, Estijos) santarvės ir bendradarbiavimo sutartis Pradėta Žemaičių plento iš Kauno į Klaipėdą statyba	SSRS priimta į Tautų Sąjungą
1935	Išleistas Salomėjos Nėries poezijos rinkinys <i>Per lūžtantį ledą</i> Išleistas Jono Kossu-Aleksandravičiaus rinkinys <i>Intymios giesmės, eseistikos knyga Dievai ir smūtkeliai</i> Išleistas Antano Miškinio poezijos rinkinys <i>Varnos prie plento</i> Išleistas Henriko Radausko pirmasis poezijos rinkinys <i>Fontanas</i> Išleistas Ievos Simonaitytės romanas <i>Aukštųjų Simonių likimas</i> Pradėtas kurti platus valstybinių viešųjų bibliotekų tinklas	Išleista Tomo Sternso Elioto poetinė drama <i>Žmogūdystė katedroje</i> Aleksandrijoje išleistas Konsantino Kavačio poezijos rinkinys <i>Priimata</i>	Mažonoje Lietuvoje uždrausta lietuviškų organizacijų veikla Suvalkijos ūkininkų streikas JAV lietuvis Feliksas Vaitkus pilotuodamas „Lituanika II“ perskrido Atlantą Klaipėdoje įkurtas Pedagoginis institutas Prof. Tado Ivanausko iniciatyva įkurta „Kauno zoologijos sodas“ akcinė bendrovė (1938 07 01 įvyko oficialus Kauno zoologijos sodas atidarymas) Įvyko pirmasis Pasaulio lietuvių kongresas	Italija okupavo Etiopiją (Abisiniją), 1935–1936 m.

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1936	Išleistas Bernardo Brazdžionio poezijos rinkinys <i>Ženklai ir stebuklai</i> Išleistas Antano Vaičiulaičio romanas <i>Valentina</i> Išleistas literatūros almanachas <i>Antrieji vainikai</i> (sud. Kazys Binkis)	Išleistas Margaretos Mitčel romanas <i>Vėtrų nublokšti</i> Išleista Federiko Garsijo Lorkos drama <i>Bernardos Albos namai</i> Čarlio Čaplino filmas „Naujieji laikai“	Uždraudžiamos opozicinės partijos Darbą pradėjo smetoniškasis IV Seimas Kaune atidarytas Maironio muziejus (1941 m. pavadintas Maironio lietuvių literatūros muziejumi) Išleista <i>Lietuvos istorija</i> (red. Adolfas Šapoka)	Italija ir Vokietija sudarė Berlyno ir Romos sąjį Piliietinis karas Ispanijoje (iki 1939 m.) „Didysis valymas“ SSRS (iki 1939 m.)
1937	Išleistas Jono Kossu-Aleksandravičiaus rinkinys <i>Užgesę chimeros akys</i> Išleista Antano Vaičiulaičio kelionių apybraiža <i>Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio</i> Dailininkas Stasys Ušinskas už lėles ir scenografiją spektakliui „Silvestras Dūdėlė“ Pasaulinėje parodoje Paryžiuje apdovanotas aukso medaliu Dailininkas Adomas Galdikas už scenografiją spektakliui pagal Vinco Krėvės <i>Šarūną</i> (rež. Andrius Oleka-Žilinskas) Pasaulinėje parodoje Paryžiuje apdovanotas aukso medaliu	Išleina Jasunari Kavabatos romanas <i>Sniegynų šalis</i> Pablas Pikaso nutapo „Gubernicą“ Salvadoras Dali nutapo „Narcizo metamorfozė“ ir „Degančių žirafą“ Volto Disnėjaus „Snieguolė ir septyni nyktukai“ – pirmasis spalvotas pilno metražo animacinis filmas Žano Renuaro filmas „Didžioji iliuzija“, uždraustas rodyti nacistinėje Vokietijoje	Lietuvos vyrų krepšinio rinktinė pirmąkart tampa Europos čempione (gegužės 7 d., Rygoje) Atidaryti reprezentaciniai Kauno karininkų ramovės rūmai Pastatytos Kauno Vytauto Didžiojo universiteto klinikos (1937–1939) Kauno Teologijos-filosofijos fakultetas Oskarui Milišui suteikė filosofijos daktaro garbės vardą	Paryžiuje vyksta Pasaulinė paroda
1938	Išleistas Salomėjos Nėries poezijos rinkinys <i>Diemedžių žydėsiu</i> Kaune Valstybės teatre pastatyta Kazio Binkio pjesė <i>Atžalnas</i> (rež. Borisas Dauguvietis) Paskutinė lietuviško kino premjera – marionetių filmas „Storulio sapnas“ (lėlės pagamintas Stasio Ušinsko), kurį nupirko JAV animacinių filmų bendrovė „Dalcompany“	Išleistas Žano Polio Sartro romanas <i>Šleikštulys</i> , laikytas kanoniniu egzistencializmo tekstu Išleistas Karlo Jasperso veikalas <i>Filosofija ir egzistencija</i> Išleistas Johano Huizingos traktatas <i>Homo ludens (Žaidžiantis žmogus)</i>	Priimta nauja Lietuvos Konstitucija, kuri valstybei suteikė išskirtinę teisę vadovauti švietimo sistemai Lenkijos ultimatas Lietuvai dėl diplomatinių santykių užmezgimo Pirmoji Lietuvos tautinė olimpiada Atidaryta pirmoji oro linija šalies viduje, sujungusi Kauną su kurortine Palanga	Austrijos anšliusas (kovo mėn.) „Miuncheno sąmokslas“ „Krištolinė naktis“ – žydų žudynės (lapkričio mėn.)
1939	Išleista Vinco Krėvės apysaka <i>Raganius</i> Išleistas Ievos Simonaitytės romanas <i>Vilius Karalius</i> (I dalis) Išleistas Bernardo Brazdžionio rinkinys <i>Kunigaikščių miestas</i> ir knyga vaikams <i>Meškiukas Rudnosiukas</i>	Išleistas Stefano Cveigo romanas <i>Širdies nerimas</i> Išleistas Džono Steinbeko romanas <i>Rūstybės kekės</i> Bertoldas Brechtas sukuria dramą <i>Motužė Kuraž ir jos vaikai</i> (pastatyta 1941) Viktoro Flemingo filmas „Vėjo nublokšti“	Išleistas Antano Smetonos Lituaništos institutas – Lietuvos istorijos, lietuvių kalbos ir tautosakos tyrimo įstaiga (1940 m. perkeltas į Vilnių). Vokietijos ultimatus Lietuvai (kovo 20 d.), kuriuo pareikalauta grąžinti Klaipėdos kraštą Vokietija aneksavo Klaipėdos kraštą Pagal sutartį su SSRS Lietuvai grąžintas Vilnius	Europos vyrų krepšinio čempionatas, surengtos gegužės 21–28 d. Lietuvoje (Kaune) Sudarytas Molotovo–Ribbentropo paktas (rugpjūčio 23 d.). Pagal jo slaptuosius protokolus Lietuva priskirta Vokietijos įtakos zoni Prasidėjo Antrasis pasaulinis karas (rugsėjo 1 d.), iki 1945
1940	Ignas Šeinius Stokholme išleidžia dokumentinę apybraižą <i>Raudonasis tvanas</i> (švedų k.) Kazys Binkis parašo pjesę <i>Generalinė repeticija</i> (išleista 1958) Jurgis Savickis parengia ir išleidžia antologiją <i>Lietuvių novelė</i> (švedų k.) Išspausdinta Salomėjos Nėries <i>Poema apie Staliną</i>	Išleistas Anos Achmatovos poezijos rinkinys <i>Iš šešių knygų</i> Išleistas Ernesto Hemingvėjaus romanas <i>Kam skambina varpai</i> Čarlio Čaplino filmas „Didysis diktatorius“ Džono Fordo filmas „Pykčio kekės“	Sovietų Sąjunga Lietuvos valdžiai įteikė ultimatumą. SSRS okupuoja Lietuvą Sukurta Liaudies Seimas (parlamentą imituojanti institucija), kuris pirmąją savo darbo dieną 1940 m. liepos 21 d. paskelbė, jog Lietuvoje įvedamas sovietinis režimas, bei priėmė sprendimą kreiptis į Sovietų Sąjungą ir prašyti, jog Lietuvos sovietinė respublika būtų priimta į Sovietų Sąjungą Berlyne įkuriamas Lietuvių aktyvistų frontas (LAF, lapkričio 17 d.)	Katynės žudynės – masinės Lenkijos karininkų, policininkų, intelektualų ir civilių belaisvių (apie 22 000) žudynės, kurias įvykdė NKVD Vokiečiai užima Paryžių (birželio 14 d.) Prancūzijos kapituliacija (birželio 22 d.) SSRS okupuoja Baltijos šalis Londone įkurtas Laikinasis laisvųjų prancūzų nacionalinis komitetas, kuriam vadovavo generolas Š. de Golis

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1941	Išleista Salomėjos Nėries poezijos rinktinė Stasys Šalkauskis parašo politinės filosofijos projektą <i>Pilnutinė demokratija. Naujosios santvarkos metmens</i> (rankraštis)		Birželio 14–15 d. masiniai Lietuvos gyventojų trėmimai į Sibirą	Birželio 22 d. Vokietija pradėjo karą su Sovietų Sąjunga Japonija užpuola JAV karinę bazę Perle Harbore (gruodžio 7 d.). JAV įstoja į Antrąjį pasaulinį karą Pasirašyta Atlanto chartija Masinio žydų naikinimo pradžia
1942	Išleistas Jurgio Baltrušaičio lietuviškų eilėraščių rinkinys <i>Ašarų vainikas</i> (II dalis – 1967 m.) Išleistas Jono Aisčio poezijos rinkinys <i>Be tėvynės brangios</i>	Išleistas Albero Kamio romanas <i>Svetimas</i> , filosofinė esė <i>Sizifo mitas</i> Luchino Visconti filmas „Apšėstieji“	Po Laikinosios vyriausybės panaikinimo Kaune pradeda veikti vokiškai administracijai pavaldi lietuviška savivalda – generalinių tarėjų institucija	Antihitlinės koalicijos susiformavimas Venzės konferencija Staliningrado mūšis (liepa–1943 m. vasaris)
1943	Maskvoje išleistas Salomėjos Nėries eilėraščių rinkinys <i>Dainuok, širdie, gyvenimą</i> Antanas Škėma parašė dramą <i>Julijana</i>	Išleistas Boriso Pasternako poezijos rinkinys <i>Ankstyvais traukiniais</i> Išleistas Hermano Hesės romanas <i>Stiklo karoliukų žaidimas</i>	Keršydami lietuvių tautai už SS legiono steigimo boikotą vokiečiai suėmė žymesnius visuomenės ir kultūros veikėjus ir išvežė į Štuthofio koncentracijos stovyklą	Teherano konferencija (lapkričio–gruodžio mėn.) Kursko mūšis
1944	Išleistas Jurgio Baltrušaičio lietuviškų eilėraščių rinkinys <i>Aukuro dūmai</i>	Alberas Kamis sukūrė dramą <i>Kaligula</i> Išleista Džordžo Orvelo satyrinė sovietinio totalitarizmo alegorija <i>Gyvulių ūkis</i>	Lietuvos vietinės rinktinės įkūrimas (vadas gen. Povilas Plechavičius) SSRS reokupuoja Lietuvą Prasideda partizaninis karas su SSRS (iki 1953)	Desantas išsilaipina Normandijoje. JAV ir Didžioji Britanija atidaro II frontą Europoje
1945	Vincas Mykolaitis-Putinas sukūrė poemą <i>Vivos plango mortuos voco</i> Salomėja Nėris Maskvoje sudarė eilėraščių rinkinį <i>Prie didelio kelio</i> Maskvoje išleista Salomėjos Nėries eilėraščių rinktinė <i>Lakštingala negali nečiulbėti</i> Balys Sruoga parašė <i>Dievų mišką</i> (išspausdintas 1957) Išleista Kazio Borutos romanas <i>Baltaragio malūnas</i>	Roberto Rossellini filmas „Roma – atviras miestas“; italų neorealizmo pradžia Pirmasis Ingmaro Bergmano filmas „Krizė“	Lietuvos gyventojų masinių trėmimų į SSRS atnaujinimas (iki 1953 m.)	Jaltos konferencija (vasaris) Balandžio mėn. kapituliuo fašistinė Italija
1946	Išleistas debiutinis Alfonso Nykos-Niliūno poezijos rinkinys <i>Praradimo simfonijos</i> Išleista Salomėjos Nėries <i>Poezija</i> , pirmas tomas (lyrika ir poemos) DP stovyklose pradėtas leisti avangardinis kultūros žurnalas <i>Žvilgsniai</i> (iki 1948), redaktorius Jonas Mekas	Nobelio literatūros premija suteikta Hermanui Hesei Pirmasis kino festivalis Kanuose	Įkurtas Lietuvos valstybinis kūno kultūros institutas	A. Hitlerio mirtis (balandžio 30 d.) Vokietija pasirašo besąlyginės kapituliacijos aktą (gegužės 8 d.) JTO įkūrimas Potsdamo konferencija (liepa–rugpjūtis) JAV numeta atominės bombos ant Hirosimos ir Nagasakio (rugpjūčio 6 ir 9 d.) Japonijos kapituliacija (rugšėjo 2 d.) Niurnbergo procesas (lapkričio 20 d.–1946 m. spalio 1 d.) Prasideda Šaltasis karas (iki 1991 m.) Paryžiaus taikos konferencija
1947	Romoje išleistas Vytauto Mačernio <i>Vizijos</i> Tiubingene (Vokietija) išleistas Antano Škėmos novelių rinkinys <i>Nuodėguliai ir kibirkštys</i>	Išleistas Albero Kamio romanas <i>Maras</i>	Pinigių reforma „Žalgirio“ krepšininkai (klubas įkurtas 1944 m.) pirmą kartą tapo Sovietų Sąjungos čempionato, vykusio Tbilisyje, aukso medalių laimėtojai	Trumeno doktrina (kovo 12 d.) Maršalo planas JTO nutarimas dėl žydų ir arabų valstybės įkūrimo Palestinoje

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1948	Ištremtas į Sibirą (iki 1956) Antanas Miškinis parašo <i>Psalmes</i> (išspausdintos 1989) Išleistas pomirtinis Jurgio Baltarušaičio poezijos rinkinys <i>Lelija ir pjautuvus</i>	Išleistas Paulio Celano rinkinys <i>Smėlis iš urnų</i> , kuriame išspausdintas vienas reikšmingiausių eilėraščių pokario Europoje „Mirties fuga“ A. Hitchcockas sukuria vieno kadro filmą „Virvė“	Didžiausia trėmimo operacija „Vesna“ Žemės ūkio kolektyvizacijos pradžia	Berlyno blokada (birželio 24 d.–1949 m. gegužės 12 d.). Vokietija padalijama į VFR ir VDR Įkurta Izraelio valstybė (gegužės 14 d.). Arabų ir Izraelio konflikto pradžia JTO Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (gruodžio 10 d.)
1949	Išleista Antano Vaičiulaičio knyga <i>Italijos vaizdai</i>	Alberas Kamiu sukūrė pjesę <i>Teisieji</i> Išleistas Simonos de Bovuar veikalas <i>Antroji lytis</i>	Partizanų vadai pasirašo Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio deklaraciją (vasario 16 d.). Lietuvių chartijos paskelbimas Įvestas privalomas septynmetis mokymas	Įkurta NATO (balandžio 4 d.) SSRS išbandė atominę bombą Paskelbta Kinijos Liaudies Respublika (1949 spalio 1 d.) Korėjos karas (1950–1953)
1950	Čikagoje JAV išleistas Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Strėlė danguje</i> Dalia Grinkevičiūtė parašė <i>Atsiminimus</i> (surasti 1991, išleisti 1996) Čikagoje (JAV) išleista Juozo Lukšos-Daumanto knyga <i>Partizanai už geležinės uždangos</i> (vėliau <i>Partizanai</i> , Lietuvoje – 2005)	Išleista Eženo Jonesko anti-drama <i>Plikagalvė dainininkė</i>		
1951	Išleistas Jurgio Savickio novelių rinkinys <i>Raudoni batukai</i>	Išleista Albero Kamiu studija <i>Maištaujantis žmogus</i>	Įkurta JAV lietuvių bendruomenė	Pasirašyta anglies ir plieno bendrijos sukūrimo sutartis
1952	Pradėtas leisti svarbiausias išėivijos literatūrinis žurnalas <i>Literatūros laikai</i> (iki 1959 m.)	Išleista Samjuelio Beketo absurdo drama <i>Belaukiant Godo</i>		
1953		Išleista Ernesto Hemingvėjaus apysaka <i>Senis ir jūra</i>	Ginkluoto pasipriešinimo judėjimo pabaiga Romo Kalantos gimimo metai	Mirė Josifas Stalinas (1953 m. kovo 5 d.) Korėjos karas (iki 1953) Sukilimas Rytų Vokietijoje Atšilimas SSRS (iki 1964)
1954	Jonas Aistis JAV išleido knygą <i>Apie laiką ir žmones</i>	Išleistas Viljamo Goldingo romanas <i>Musių valdovas</i>		
1955	Čikagoje (JAV) išleistas Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Žiemos daina</i>	Borisas Pasternakas parašė romaną <i>Daktaras Živaga</i> (išleistas Italijoje 1957) Išleistas Vladimiro Nabokovo romanas <i>Lolita</i>	Suimtas paskutinis LLKS Tarybos prezidiumo narys A. Ramanauskas-Vanagas (spalio 12 d.; nužudytas 1957 m. lapkričio 29 d.) Antisovietinės demonstracijos per Vėlines (1955–1957 m.)	Įkurtas Varšuvos sutarties blokas (VSO)
1957	Išleistas Balio Sruogas <i>Dievų miškas</i>	Išleistas Boriso Pasternako romanas <i>Daktaras Živago</i> Nobelio literatūros premija suteikta Alberui Kamiu	Balandžio 30 d. transliuota pirmoji televizijos laida Lietuvoje	Įkurta Europos ekonominė bendrija (kovo 25 d.) SSRS paleido pirmą dirbtinį Žemės palydovą (spalio 4 d.)
1961	JAV Čikagoje išleista Vytauto Mačernio kūrybos rinktinė <i>Poezija</i> (Lietuvoje Mačernio poezija išleista 1970 – <i>Žmogaus apnuoginta širdis</i> , 1990 <i>Po ūkanotu nežinios dangum</i>)	Išleistas Boriso Pasternako poezijos rinkinys <i>Kai išsigiedrys</i> R. Vaiso (Wise) ir J. Robbinso miuziklas <i>Vestsaido istorija</i>		Pirmasis žmogaus skrydis į kosmosą (Jurijus Gagarinas; 1961 m. balandžio 12 d.)
1963	Išleistas Icchoko Mero romanas <i>Lygiosios trunka akimirka</i>	Išleistas pirmasis Bitlų (The Beatles) albumas, prasidėjo „bitlomanija“		JAV prezidento D. F. Kenedžio nužudymas (1963 m. lapkričio 22 d.)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1964	Išleista Kosto Ostrausko avangardinė drama <i>Gyveno kartą senelis ir senelė</i> (I dalis) Išleista Justino Marcinkevičiaus poema <i>Donelaitis</i> Čikagoje išleistas Juozo Girmiaus veikalas <i>Žmogus be Dievo</i>	Žanui Poliiui Sartrui suteikta Nobelio literatūros premija	Vilniuje prof. Algimantas Marcinkevičius atliko pirmąją Lietuvoje atvirą širdies operaciją	Vietnamo karas (iki 1975) Nušalintas nuo valdžios Nikita Chruščiovas, TSKP pirmuoju sekretoriumi tapo Leonidas Brežnevas
1965	Čikagoje išleistas Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Žaibai ir vėjai</i> Respublikinių leidyklų planai vėl tvirtinami Maskvoje Pradėtas rengti „Poezijos pavasaris“, almanachas <i>Poezijos pavasaris</i> Lietuvoje savaitę vieši Žanas Polis Sartras ir Simona de Bovuar Filmas „Niekas nenorėjo mirti“ (rež. Vytautas Žalakevičius)	Išleistas Anos Achmatovos poezijos rinkinys <i>Laiko tėkmė</i>	Pradėtos radijo transliacijos Lietuvoje užsieniui anglų kalba	„Sony“ Japonijos rinkai pristatė pirmuosius pasaulyje vaizdo magnetofonus
1966	Išleista Vinco Mykoliaičio-Putino poezijos knyga <i>Langas</i> Išleista Janinos Degutytės poezijos knyga <i>Šiaurės vasaros</i> Čikagoje išleista Liūnės Sutemos poezijos rinktinė <i>Bevardė šalis</i> Čikagoje išleista Juozo Girmiaus studija <i>Idealas ir laikas</i> Filmas „Jausmai“ (scenar. aut. Vytautas Žalakevičius, rež. Algirdas Dausa, Almantas Grikevičius)	Išleistas Johaneso Bobrovskio romanas <i>Lietuviški fortepionai</i> Išleista Tomo Stopardo tragiškomedija <i>Rozenkrancas ir Gildensternas mire</i> (1990 m. filmas, rež. Tomas Stopardas)	Parodytas pirmasis Valstybinio jaunimo teatro spektaklis <i>Romeo ir Džiuljeta</i> (rež. Aurelija Ragauskaitė)	Niujorke prasidėjo Pasaulio prekybos centro statybos (sunaikintas 2001 m. per teroristų išpuolį) Kinijoje prasidėjo Kultūrinė revoliucija (iki 1976)
1967	Išleista Sigito Gedos poema <i>Strazdas</i> Lietuvoje išleistas Jurgio Savickio <i>Novelės</i> Lietuvos valstybiniame akademiniame dramos teatre pastatyta Kazio Sajos trilogija <i>Oratorius. Maniakas. Pranašas Jona</i> (rež. Kazimiera Kymantaitė)	Kolumbijoje išleistas Gabrielio Garsijos Markeso romanas <i>Šimtas metų vienatvės</i> Išleistas Michailo Bulgakovo romanas <i>Meistras ir Margarita</i> (parašytas 1937) Išleista Makso Frišo pjesė <i>Biografija: vaidinimas</i>	Veiklą pradėjo Vilniaus kraštotyrininkų Romuvos klubas Hipių judėjimo Lietuvoje pradžia	San Franciske įvyko „Meilės vasaros“ („The Summer of Love“) festivalis, vadinamas hipių revoliucija
1968	Išleista Juditos Vaičiūnaitės poezijos knyga <i>Po šiaurės herbais</i> Išleista Justino Marcinkevičiaus dviejų dalių drama-poema <i>Min-daugas</i> Kauno dramos teatre pastatytas Kazio Sajos groteskas <i>Mamutų medžioklė</i> (rež. Jonas Jurašas), išsp. 1969 Vilniaus dailės instituto Koridoriaus teatre pastatytas spektaklis pagal Arvydo Ambraso ir Regimanto Midvikio pjesę <i>Duobė</i> (teatras uždraustas 1970) Vilniaus universiteto Kiemo teatre pastatyta Vydūno tragedija <i>Pasaulio gaisras</i> (rež. Vladas Limantas)		Vilniaus universitete paskaitas skaito Marija Gimbutienė Vilniaus universitete paskaitas skaito Tartu semiotikos mokyklos įkūrėjas Jurijus Lotmanas JAV pradėtas leisti laikraštis <i>Akiračiai</i>	Prahos pavasaris Paryžiaus studentų maištas Studentų sukilimas Meksikoje
1969	Išleista antologija <i>XX a. Vakarų poetai</i> Išleista Bitės Vilimaitės novelių knyga <i>Baltos dėmės</i> Išleista Juozo Grušo novelių knyga <i>Rūstybės šviesa</i> Filmas „Gražuolė“ (rež. Arūnas Žebriūnas)	Vudstoko festivalis (JAV) Samjueliui Bektui suteikta Nobelio premija	Įregistruotas Romuvos kraštotyros klubas (KGB uždraustas 1971) Susikūrė roko grupės „Gėlių vaikai“, „Raganiai“	Paleistas pirmasis kompiuterių tinklas sujungė keturias mokslo įstaigas: Los Andželo universitetą, Stanfordo tyrimų institutą, Santa Barbaros ir Jutos universitetus JAV astronautai Neilas Armstrongas ir Edvinas Oldrinas tapo pirmaisiais žmonėmis, išsilaipinusiiais Mėnulyje

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1970	Išleista Juozo Apučio novelių knyga <i>Horizonte bėga šernai</i> Išleistas Donato Saukos veikalas <i>Tautosakos savitumas ir vertė</i> Kauno dramos teatre pastatyta Kazio Sajos pjesė <i>Šventėžeris</i> (rež. Jonas Jurašas) Sukurta „Panteistinė oratorija“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Bronius Kutavičius)	Iširo „Bitlų“ („The Beatles“) grupė Aleksandrui Solženicynui suteikta Nobelio literatūros premija	Žvejybinio laivo „Sovietskaja Litva“ radistas Simas Kudirka pabėgo iš laivo, nesėkmingai bandė siekti JAV politinio prieglobsčio, nuteistas 10 metų griežtojo režimo lagerio Mordovijoje Tėvas ir sūnus Pranas ir Algirdas Brazinskai užgrobė keletą lėktuvų An-24 ir privertė juos nusikrauti į Turkiją	Pradėti gaminti asmeniniai kompiuteriai SSRS įsisteigtas Andrejaus Sacharovo žmogaus teisių gynimo komitetas
1971	Išleista Justino Marcinkevičiaus drama <i>Katedra</i> Išleista Juozo Glinskio drama <i>Grasos namai</i> (Kauno dramos teatre past. 1970 m., rež. Jonas Vaitkus)	Išleistas Heinricho Biolio romanas <i>Grupinis portretas su dama</i> Brodvėje įvyko roko operos „Jėzus Kristus – superžvaigždė“ premjera	Jonas Laucė už „antitarybinių“ romano <i>Negandų metal</i> rankraštį, įteiktą leidyklai, nuteisiamas 2 metus kalėti (išsp. 1991)	Pradėtas internetinis Gutenbergio projektas – pirmoji elektroninių knygų biblioteka internete
1972	Čikagoje išleista Liūnės Sutemos poezijos knyga <i>Badmetis</i> Išleista Tomo Venclovos poezijos knyga <i>Kalbos ženklas</i> Išleista Sigito Gedos poezijos knyga <i>26 rudens ir vasaros giesmės</i> Išleista Algimanto Mackaus eilėraščių knyga <i>Poezija</i> Juozas Grušas <i>Barbora Radvilaitė</i> (Kauno dramos teatras, rež. Jonas Jurašas)	Heinrichui Bioliui suteikta Nobelio literatūros premija	Kaune susidegino Romas Kalanta (gegužės 14 d.) Pradėta leisti <i>Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika</i> (red. kun. Sigitas Tamkevičius, nuo 1983 m. kun. Jonas Boruta)	JAV kariai pasitraukė iš Vietnamo
1973	Muzikinis filmas „Velnio nuotaka“ (rež. Arūnas Žebriūnas)	Pryžiuje išspausdinta Aleksandro Solženicyno knyga <i>Gulago archipelagas</i> (I tomas) Išleistas Kurto Voneguto romanas <i>Čempiono pusryčiai</i>	Prasideda Lietuvos intelektualų emigracijos banga. Emigruoja politologas, filosofas Aleksandras Štomas, prozininkas Icchokas Meras	Atidaromas Pasaulio prekybos centras Niujorke
1974	Dalia Grinkevičiūtė parašo antrąjį atsiminimų variantą ir perduoda Andrejui Sacharovui (rusų k. išsp. 1979 m. Paryžiuje)		Emigruoja režisierius Jonas Jurašas ir kritikė, vertėja Aušra Marija Sluckaitė	
1975	Išleista Romualdo Granausko novelių knyga <i>Duonos valgytojai</i> , apysaka <i>Jaučio aukojimas</i>	Išleistas Gabrielio Garsijos Markeso romanas <i>Patriarcho ruduo</i>		SSRS, kartu su 35 valstybėmis, pasirašė „Helsinkio baigiamąjį aktą“
1976	Pirmasis lietuviškas miuziklas „Ugnies medžioklė su varovais“ (Saulius Šaltenis, Leonidas Jacinevičius, komp. Giedrius Kuprevičius, rež. Dalia Tamulevičiūtė)		Emigruoja dailininkas Vladislavas Žilius Lapkričio 25 d. susikūrė Lietuvos Helsinkio grupė	
1977	Išleista Justino Marcinkevičiaus trijų dalių giesmė <i>Mažvydas</i> Išleista Marcelijaus Martinaičio knyga <i>Kukučio baladės</i> Išleista Sauliaus Šaltenio apysaka <i>Duokiškis</i>		Emigruoja poetas ir vertėjas Tomas Venclova	Pirmasis „Konkordo“ skrydis reguliaria linija Pradėjo veikti Černobylio atominė elektrinė (1986 m. įvyko Černobylio AE avarija)
1978	Čikagoje išleistas pomirtinis Henriko Radausko poezijos rinkinys <i>Eilėraščiai (1965–1970)</i> Filmas <i>Riešutų duona</i> (rež. Arūnas Žebriūnas) Sukurta oratorija „Paskutinės pagonių apeigos“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Bronius Kutavičius)	Išleistas Džono Irvingo romanas <i>Pasaulis pagal Garpą</i>	Birželio 14–15 d. įsteigta Lietuvos laisvės lyga, vadovaujama Antano Terlecko	Karolis J. Voityla išrinktas popiežiumi
1979	Išleista Algirdo Landsbergio novelių knyga <i>Muzika įžengiant į neregėtus miestus</i> Išleista pirmoji Juozo Erlicko humoreskų ir humoristinių eilėraščių knyga <i>Kodėl?</i>		Klaipėdoje atidarytas Lietuvos jūrų muziejus	Pirmasis Romos katalikų popiežiaus vizitas komunistų valdomoje šalyje. Jonas Paulius II aplankė gimtąją Lenkiją kaip popiežius Afganistano karas (iki 1989) Firma Sony išleido pirmąjį ausinuką („Walkman“)

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1980	Išleistas Juditos Vaičiūnaitės vienaveiksmių pjesių rinkinys <i>Pavasario fleita</i> Valstybiniame jaunimo teatre pastatytas spektaklis „Kvadratas“ (V. Jelisejeva, rež. Eimuntas Nekrošius)	Išleistas Umberto Eko romanas <i>Rožės vardas</i> Česlovui Milošui suteikta Nobelio literatūros premija		Paskelbtas JAV gynybos planas „žvaigždžių karai“ Niujorke nušautas Džonas Lenonas
1981	Išleistas Sauliaus Tomo Kondroto romanas <i>Žalčio žvilgsnis</i> Opera-poema „Strazdas – žalias paukštis“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Bronius Kutavičius)			Pirmoji komercinė e knyga – žodynas (leidykla <i>Random House</i>)
1982	Išleista Jono Strielkūno poezijos knyga <i>Po tylinčiom žvaigždėm</i> Išleista rinktinė <i>Lotynų Amerikos novelės</i> Valstybiniame jaunimo teatre pastatytas miuziklas „Meilė ir mirtis Veronoje“ (teksto aut. Sigitas Geda, komp. Kęstutis Antanėlis, rež. Eimuntas Nekrošius)	Niujorke įvyko Endriu Loido Vėberio miuziklo <i>Katės</i> premjera	Emigruoja dailininkas Algimantas Svėgžda	Pradėta kompaktinių plokštelių gamyba Pirmą kartą buvo panaudotas šypsenėlės simbolis „;-)“
1983	Išleista Sauliaus Šaltenio apsakymų knyga <i>Atminimo cukrus</i> Valstybiniame jaunimo teatre pastatytas spektaklis pagal Čingizo Aitmatovo romaną <i>Ilgą kaip šimtmečiai diena</i> (rež. Eimuntas Nekrošius) Filmas „Skrydis per Atlantą“ (rež. Raimondas Vabalas)		Pradeda veikti Ignalinos AE	JAV prezidentas Ronaldas Reiganas Baltuosiuose rūmuose priėmė 200 Amerikos lietuvių, latvių, estų delegaciją. Pasirašė Baltų laisvės dienos proklamaciją Stanislavas Petrovas patvirtino, kad kompiuterinės sistemos pranešimai apie paleidžiamas JAV balistines raketas yra klaidingi, užkirsdamas kelią galimam branduoliniam karui Pradėta vartoti sąvoka „internetas“
1984	Išleista Jono Strielkūno eilėraščių knyga <i>Varpo kėlimas</i> Išleista Justino Marcinkevičiaus dramatinė apysaka <i>Daukantas</i>	Išleistas postmodernistinis Milorado Pavičiaus romanas-žodynas <i>Chazarų žodynas</i> (liet. k. 2010 m.)		Pradėta „Apple Macintosh“ kompiuterių prekyba
1985	Išleista Juozo Apučio novelių knyga <i>Keleivio novelės</i> Išleistas Sauliaus Tomo Kondroto romanas <i>Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą</i> Petras Repšys Vilniaus universitete sukūrė freską <i>Metų laikai</i>		Vilniaus arkikatedroje atrastas auksakalstės meno lobynas	Michailas Gorbačiovas išrinktas SSKP generaliniu sekretoriumi „Perestoika“ („Pertvarka“) SSRS (iki 1991)
1986	Išleista Juozo Apučio novelių knyga <i>Gegužė ant nulūžusio beržo</i> Čikagoje išleista Vytauto Kavolio studija <i>Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai</i>		Emigruoja prozininkas Saulius Tomas Kondrotas	Černobylio atominės elektrinės katastrofa
1987	Išleista Juditos Vaičiūnaitės poezijos knyga <i>Žiemos lietus</i> Išleista Danutės Kalinauskaitės novelių knyga <i>Išėjusi šviesa</i>		Mitingas prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje (rugpjūčio 23 d.) Pirmasis „Roko maršas per Lietuvą“	Privatus lėktuvas, pilotuojamas 19-mečio Mathias Rusto iš Vakarų Vokietijos, įskridęs į SSRS teritoriją, nusileidžia Maskvos Raudonojoje aikštėje
1988	Žurnale <i>Pergalė</i> išspausdinti Dailios Grinkevičiūtės prisiminimai <i>Lietuviai prie Laptevų jūros</i> Išleistas Jono Mikelinso romanas <i>Juodųjų eglė šalis</i> (par. 1967) Išleista Romualdo Granausko apysaka <i>Gyvenimas po klevu</i> Išleista pirmoji Aido Marčėno eilėraščių knyga <i>Suliny</i>	Išleistas Umberto Eko romanas <i>Fuko švytuoklė</i>	Susikūrė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė (birželio 3 d.) Šimtatūkstantinis Sąjūdžio mitingas Vingio parke (rugpjūčio 23 d.) Susikūrė pirmasis nepriklausomas kultūros žurnalas <i>Sietynas</i> (ėjo iki 1991)	

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1989	Išleistas Intos tremtinių poezijos rinkinys <i>Benamiai</i> Išleista Juozo Apučio alegorinė apysaka <i>Skruzdėlynas Prūsijoje</i> Išleistas Ričardo Gavelio romanas <i>Vilniaus pokeris</i> Išleista Algirdo Juliaus Greimo darbų rinktinė <i>Semiotika</i> Į Lietuvą atvyksta Bernardas Brazdžionis	Išleista Salmono Ruščio (Salman Rushdie) knyga <i>Šėtoniškos eilės</i> Ajatola Chomeinis paskyrė 3 milijonų dolerių premiją už <i>Šėtoniškųjų eilių</i> autoriaus Salmono Ruščio mirtį	Baltijos kelias (rugpjūčio 23 d.); 2009 m. UNESCO įtraukas į „Pasaulio atminties“ sąrašą Atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas LTSR Aukščiausioji Taryba paskelbė, kad 1940 Lietuvos prijungimas prie TSRS buvo neteisėtas	„Aksominė revoliucija“ Čekoslovakijoje Iš Afganistano išvesta sovietų kariuomenė Nugriauama Berlyno siena (Šaltojo karo pabaiga) Sovietų kariuomenės susidorojimas su nepriklausomybės reikalaujančiais demonstrantais Tbilisyje (Gruzija) SSRS liaudies deputatų suvažiavimas, remdamasis Aleksandro Jakovlevo komisijos išvadomis, pripažino Molotovo–Ribentropo pakto slaptuosius protokolus „teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento“
1990	Išleista Vytauto P. Bložės poezijos knyga <i>Noktiurnai</i> Poezijos antologija <i>Tremtinio Lietuva</i> Leonardo Gutausko romanas <i>Vilko dantų karoliai</i> (I dalis) Filmas „Miškais ateina ruduo“ (rež. Raimondas Vabalas) Pradėtas rengti tarptautinis poezijos festivalis „Poetinis Druskininkų ruduo“		Į Lietuvą atvyko Sovietų Sąjungos vadovas Gorbaciovas. Vilniuje įvyko masiškiausias Sąjūdžio mitingas „Laisvė ir nepriklausomybė Lietuvai“ Paskelbtas nepriklausomos Lietuvos Respublikos atkūrimo aktas (kovo 11 d.)	Nepriklausomybę paskelbia Estija (kovo 30 d.) Nepriklausomybę paskelbia Latvija (gegužės 4 d.) Sukurtas pasaulinis interneto tinklas
1991	Išleista Tomo Venclovos poezijos knyga <i>Vilties formos</i> Išleistas Ričardo Gavelio romanas <i>Jauno žmogaus memuarai</i> Išleista Antano A. Jonyno eilėraščių knyga <i>Nakties traukinys</i> Išleista Sigito Gedos poezijos knyga <i>Septynių vasarų giesmės</i> Išleista Aido Marčėno poezijos knyga <i>Angelas</i> Čikagoje išleista Vytauto Kavolio studija <i>Epoch signatūros</i>	Lietuvių kalba išleistas Česlovo Milošo romanas <i>Isos slėnis</i> (par. 1954) Išleistas postmodernistinis Milorado Pavičiaus romanas <i>Vidinė vėjo pusė, arba romanas apie Herą ir Leandrą</i> (liet. k. 2006)	Ekonominė blokada Įvesti pinigų pakaitalai – talonai, kuriuose buvo pavaizduoti Lietuvos gyvūnai Sovietų kariuomenė puola televizijos bokštą, Lietuvos radiją ir televiziją (sausio 13 d.) Medininkų žudynės (liepos 31 d.) Lietuviško interneto gimimo diena – 1991 m. spalio 10 d. Įsteigtas Lietuvos mokslo ir studijų institucijų kompiuterių tinklas „Litnet“	SSRS suirimas Pučas Maskvoje (rugpjūčio mėn.) Atsistatydina Michailas Gorbaciovas Įkurta Nepriklausomų valstybių sandrauga (NVS) Jugoslavijos karai (iki 2001)
1992	Išleista Vytauto Kavolio studija <i>Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje</i>		Priimta nauja Lietuvos Respublikos Konstitucija	Mastrichte pasirašyta Europos Sąjungos (ES) steigimo sutartis JAV vykusioje parodoje „COMDEX“ IBM pristatė pirmąjį pasaulyje išmaniojo telefono prototipą
1993	Išleistas Jurgio Kunčino romanas <i>Tūla</i> Išleista Jono Strielkūno poezijos knyga <i>Trečias brolis</i> Čikagoje išleista Liūnės Sutemos poezijos knyga <i>Graffiti</i> Išleistas Jurgos Ivanauskaitės romanas <i>Ragana ir lietus</i> Pradėta „Skomanto“ nuotykių kūrinių serija	Į lietuvių kalbą išverstas Milano Kunderos romanas <i>Nepakeliama būties lengvybė</i>	Iš Lietuvos išvesta Rusijos armija Įvedamas litas Lietuva tapo Europos Tarybos nare Popiežiaus Jono Pauliaus II viešnagė Lietuvoje (rugsėjo 4–8 d.) Jachta „Lietuva“ baigė pirmą Lietuvos buriavimo sporto istorijoje kelionę apie pasaulį	Konstitucinė krizė Rusijoje; prezidentas Borisas Jelcinas įsakė tankams šturmuoti parlamento rūmus
1994	Išleista Sigito Parulskio eilėraščių knyga <i>Mirusiųjų</i> Išleista Sigito Gedos eilėraščių knyga <i>Babilono atstatymas</i> Išleistas poezijos almanachas <i>Svetimi</i>		Išleista Vytauto Kavolio darbų rinktinė <i>Žmogus istorijoje</i> (<i>Žmogaus genezė; Nužemintųjų generacija; Sąmoningumo trajektorijos; Epochų signatūros</i>)	Karo Čečėnijoje pradžia Inauguruotas pirmasis juodaodis prezidentas Pietų Afrikos Respublikoje Nelsonas Mandela Pradėta prekyba išmaniaisiais telefonais

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
1995	Išleista Nijolės Miliauskaitės eilėraščių knyga <i>Uždraustas įeiti kambarys</i> Išleista Vandos Juknaitės apysaka <i>Stiklo šalis</i>		Seimas priėmė Valstybinės kalbos įstatymą Lietuva įteikė oficialų prašymą dėl narystės Europos Sąjungoje	Europos Sąjungos lyderiai numatomą įvesti bendrą valiutą pavadino euro vardu
1996	Išleista Vytauto P. Bložės poezijos knyga <i>Ruduo</i> Išleista Bitės Vilimaitės apsakymų knyga <i>Užpustytas traukinys</i> Išleista Juozo Erlicko Knyga Išleistas Marijos Gimbutienės veikalas <i>Senoji Europa</i>	Išleistas Alesandro Bariko (Alessandro Baricco) romanas <i>Šilkas</i> Vislavai Šymborskai suteikta Nobelio literatūros premija	Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra SSRS saugumo veikėjui Nachmanui Dušanskui iškelė baudžiamąją bylą (Izraelis atsisakė jį išduoti) Įrengtas pirmasis bankomatas Lietuvoje	Palestiniečiai pirmą kartą dalyvavo rinkimuose ir savo vadovu išsirinko Jasirą Arafatą (Yasser Arafat)
1997	Išleista Sigito Gedos eilėraščių knyga <i>Jotvingių mišios; Gedimino valstybės fragmentas</i> Išleista Donaldso Kajoko eilėraščių knyga <i>Meditacijos</i>	Išleista pirmoji Hario Poterio serijos knyga	Vilniaus apygardos teismas paskelbė nuosprendį pirmojoje genocido byloje trimis buvusiems „liaudies gynėjams“ už Gaidžių šeimos išžudymą 1945 m. Zarasų rajone, Salinių kaime	Škotijos mokslininkai klonavo pirmąjį žinduolį – avį Doli Kompiuteris pirmą kartą nugalėjo Garį Kasparovą – pasaulio šachmatų čempioną
1998	Išleista Sigito Gedos eilėraščių knyga <i>Skrynelė dvasioms pagauti</i> Išleistas Jono Strielkūno poezijos knyga <i>Tamsos varpai, šviesos varpai</i> Išleista Romualdo Granausko apsakymų knyga <i>Gyvilėlių dainavimas</i> (parašytas apie 1968)	<i>Titanikas</i> tapo pirmuoju kino filmu, uždirbusiu 1 mlrd. JAV dolerių	Lietuva oficialiai tapo asocijuota Europos Sąjungos nare Dokumentinis videofilmas „Lietuvos Respublikos prezidentai. Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis. Kazys Grinius“ (rež. Rimtautas Šilinis) Lietuvos Seimas panaikino mirties bausmės taikymą Lietuvoje	Įkurta paieškos sistema „Google“ Pirmoji internetinė knygų skaityklė „Rocket ebook“ Pirmoji elektroninių knygų parduotuvė internete e-reader.com
1999	Išleista Gintaro Grajausko eilėraščių knyga <i>Kaulinė dūdelė</i> Išleistas Renatos Šerelytės romanas <i>Ledynmečio žvaigždės</i> Išleista Aido Marčėno ir Sigito Parulskio poezijos knyga <i>50 eilėraščių</i>	Išleista Salmono Ruščio knyga <i>Žemė po jos kojomis</i> Lietuvių kalba Išleista Josifo Brodskio eilėraščių rinktinė <i>Vaizdas į jūrą</i>	Seimas pripažino Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją valstybės teisės aktu. Ši Taryba ėmėsi vieningo vadovavimo visoms pasipriešinimo ir kovotojų struktūroms	
2000	Išleista Juditos Vaičiūnaitės poezijos knyga <i>Debesų arka</i> Išleista Romualdo Granausko prozos rinktinė <i>Su peteliške ant lūpų</i>	Lietuvių kalba išleista Chorche Luiso Borgeo knyga <i>Fikcijos</i> (par. 1944)	Įsigaliojo „Lustracijos įstatymas“ UNESCO į Pasaulio paveldo sąrašą įtraukė Kuršių neriją	Vladimiras Putinas išrinktas Rusijos prezidentu Pirmoji knyga tik elektroninėje versijoje – Stefano Kingo romanas <i>Jojant ant kulkos</i> (<i>Riding the Bullet</i>)
2001	Išleista Aido Marčėno poezijos knyga <i>Dėvėti</i> Išleistas Viktorijos Daujotytės veikalas <i>Parašyta moterų</i> Filmas „Vieni vieni“ (rež. Jonas Vaitkus)		Baigtas leisti <i>Lietuvių kalbos žodynas</i> (t. 1–20, 1941–2002)	„Al Kaeda“ surengė teroristų išpuolį Niujorke (rugsėjo 11 d.) Įkurta „Vikipedija“ anglų kalba Apple Computer pristatė pirmą iPod'ą
2002	Išleista Bitės Vilimaitės apsakymų rinktinė <i>Papartynų saulė</i> Išleista Vandos Juknaitės pokalbių, esė knyga <i>Išsiduosi. Balsu</i> Kolektyvinė esė rinktinė <i>Siužetą siūlau nušauti</i>			Įkaičių paėmimas Maskvos teatre
2003	Išleista Sigito Gedos knyga <i>Adolėlio kalendoriai: dienoraščiai, gyvavaizdžiai, užrašai, tyrinėjimai</i> Meno forto spektaklis – Kristijonas Donelaitis „Metai. Pavasario linksmybės. Rudenio gėrybės“ (rež. Eimuntas Nekrošius)	Išleistas Deno Brauno (Dan Brown) romanas <i>Da Vinčio kodas</i> (lietuvių kalba 2004) Lietuvių kalba išleistas Džeimso Džoišo romanas <i>Ulisas I</i> dalis (par. 1922)	Pradėtas Vikipedijos projektas lietuvių kalba (pirmasis straipsnis – kompiuteris)	„Rožinė revoliucija“ Gruzijoje Karo Irake pradžia
2004	Išleista Giedros Radvilavičiūtės esė knyga <i>Suplanuotos akimirkos</i> Išleista Mariaus Ivaškevičiaus pjesė <i>Madagaskaras</i> (pastatyta Vilniaus mažajame teatre, rež. Rimas Tuminas)	Lietuvių kalba išleista Knuto Skujenieko eilėraščių rinktinė <i>Aš esu toli viešėjęs</i>	Lietuva tapo ES (gegužės 1 d.) ir NATO nare Uždarytas 21 metus veikęs Ignalinos atominės elektrinės pirmasis blokas	Pradėjo veikti „Skype“ programa „Oranžinė revoliucija“ Ukrainoje Įkaičių paėmimas Beslano (Osetija) mokykloje (rugsėjo 1–3 d.) NASA Marso tyrimų aparatas „Spirit“ sėkmingai nusileidžia Marse

DATOS	LIETUVIŲ LITERATŪRA IR KULTŪRA	VAKARŲ EUROPOS, JAV LITERATŪRA IR KULTŪRA	LIETUVOS ISTORIJA	VAKARŲ EUROPOS IR PASAULIO ISTORIJA
2005	Išleista Justino Marcinkevičiaus poezijos rinktinė <i>Amžino rūpesčio pieva</i> Išleista Donaldo Kajoko eilėraščių rinktinė <i>Karvedys pavargo nugalėti</i>	Išleista Stefano Grynblato (Stephen Greenblatt) studija <i>Vilas ir pasaulio valia arba Kaip Šekspyras tapo Šekspyru</i> (lietuvių k. 2007) Lietuvių kalba išleista Džeimso Džoiso <i>Ulisas II</i> dalis (par. 1922)		Vokiečių kardinolas Jozefas Radingeris išrinktas naujuoju popiežiumi ir pasirinko Benedikto XVI vardą
2006	Išleista Aido Marčėno poezijos knyga <i>Eilinė</i> Išleista Sigito Parulskio pjesių knyga <i>Trys pjesės, trumpos istorijos Sraigė su beisbolo lazda Meno forto spektaklis „Fautas“</i> (rež. Eimuntas Nekrošius)	Lietuvių kalba išleista Chorche Luiso Borgeso <i>Smėlio knyga</i> (<i>Alefas</i> , par. 1949). Lietuvių kalba taip pat išleista: <i>Broudzio pranešimas</i> (par. 1970), <i>Smėlio knyga</i> (1975), <i>Šekspyro atmintis</i> (1983)		SONY išleidžia savo pirmąją elektroninių knygų skaityklę „Sony Reader“ su e-popieriumi
2007	Išleista Vandos Juknaitės knyga <i>Tariamas iš tamsos: pokalbiai su vaikais</i> Išleista Gintaro Grajausko pjesių rinktinė <i>Mergaitė, kurios bijojo Dievas</i>			AMAZON pristato savo elektroninių knygų skaityklę „Kindle“
2008	Išleistas Renatos Šerelytės romanas <i>Mėlynbarzdžio vaikai</i> Išleista Danutės Kalinauskaitės novelių knyga <i>Niekada nežinai</i> Valstybiniame Jaunimo teatre pastatyta Petro Vaičiūno komedija <i>Patriotai</i> (rež. Jonas Vaitkus)			JAV prezidentu išrinktas Barakas Obama, pirmasis afroamerikietis, išrinktas į šį postą Pasaulinė finansų krizė Rinkoje pasirodė planšetiniai kompiuteriai
2009	Išleista Liūnės Sutemos poezijos rinktinė <i>Sugrįžau</i> Išleisti Marcelijaus Martinaičio biografiniai užrašai <i>Mes gyvenome</i> Išleistas Kristinos Sabaliauskaitės romanas <i>Silva Rerum</i>		Pirmajai kadencijai prisiekė prezidentė Dalia Grybauskaitė Prie Seimo vykęs mitingas, kuriame protestuota prieš valdžios taupymo planus, baigėsi riaušėmis Uždarytas antrasis (paskutinis) Ignalinos AE blokas	
2010	Išleista Giedros Radvilavičiūtės esė rinktinė <i>Šignakt aš miegosiu prie sienos</i> Išleista Tomo Venclovos poezijos rinktinė <i>Visi eilėraščiai</i> Išleistas Valdo Papievio romanas <i>Eiti</i>	Išleistas Umberto Eko romanas <i>Prahos kapinės</i>		Smolensko aviakatastrofa, nusinešusi Lenkijos aukštųjų pareigūnų gyvybes Statistikos duomenimis, pasaulyje veikia 255 mln. interneto svetainių, internetu naudojasi 1,97 mlrd. vartotojų
2011	Išleista Donaldo Kajoko eilėraščių knyga <i>Kurčiam asiliukui</i> Išleistas Romualdo Granausko novelių romanas <i>Trys vienatvės</i>	JAV išleistas Rutos Sepetytės romanas <i>Tarp pilkų debesų</i> (lietuvių k. 2011) Česlovo Milošo metai	Lietuvos plačiajuostis internetas sparčiausias pasaulyje Pirmoji lietuviška interaktyvi elektroninė knyga – Jurgos Sakalauskaitės ir Donato Malinausko <i>Pelytė Smailytė ir gelbėtojai</i>	Žemės drebėjimas Japonijoje, atominė katastrofa Fukušimos AE
2012	Išleista atliekamosios poezijos knyga <i>Slemas Lietuvoje</i> Lietuvos nacionaliniame dramos teatre pastatyta Mariiaus Ivaškevičiaus pjesė <i>Išvarymas</i> (rež. Oskaras Koršūnovas) Lietuvos nacionaliniame dramos teatre pastatyta Justino Marcinkevičiaus <i>Katedra</i> (rež. Oskaras Koršūnovas)			Europos branduolinių mokslinių tyrimų organizacijos CERN mokslininkai paskelbė aptikę naują subatominę dalelę, kurios savybės atitinka Higgs bozoną – masę suteikiantį pagrindinį visatos statybinį elementą JT Generalinė Asamblėja pritarė, kad Palestiniai būtų suteiktas valstybės stebėtojos statusas